

A Nagy Honvédő Háború története

KOSSUTH

A Nagy
Honvédő
Háború
története

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ TÖRTÉNETE

KÁRPÁTI KIADÓ, UZSGOROD
KOSSUTH KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1976

A MŰ EREDETI CÍME:

ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

МОСКВА 1973

SZERZŐI KOLLEKTÍVA:

V. J. BISZTROV

K. A. CSEREMUHIN

G. A. KOLTUNOV

A. I. KOTYELENYEC

M. M. MALAHOV

V. P. MOROZOV

N. I. SEHOVCOV

A. SZ. TARALOV

P. A. ZSILIN

SZERKESZTŐ:

P. A. ZSILIN ALTÁBORNAGY,

A SZOVJET TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

LEVELEZŐ TAGJA

FORDÍTOTTA:

HORVÁTH ZOLTÁN (VII.—XI. fejezetig)

NYÍRÓ JÓZSEF (XII.—XVI. fejezetig)

SÖRÖS LAJOS (I.—VI. fejezetig)

ISBN 963 09 0356 3

HUNGARIAN TRANSLATION

© HORVÁTH ZOLTÁN, NYÍRÓ JÓZSEF, SÖRÖS LAJOS

Egyre távolodnak tőlünk a Nagy Honvédő Háború évei. Már több mint három évtizede, hogy a fasiszta Németország hitszegő módon a Szovjetunióra támadt, és elkeseredett küzdelemben térdre kényszerült. Azóta nagyon megváltozott a világ, de továbbra sem csökkent a kegyetlen háborús idők iránti érdeklődés.

A Nagy Honvédő Háború a legsúlyosabb és legkönyörtelenebb volt mindazon háborúk közül, amelyet az orosz népnek valaha is viselnie kellett. Ez a háború a szovjet nép történetének nemcsak drámai, hanem hősi korszaka is volt. E háború tömegével szülte a szocialista hazát odaadóan védelmező szovjet embermilliók önfeláldozásának és helytállásának példáit. És minél inkább távolodunk a nyugtalan és hősiek időszaktól, annál hatalmasabbnak tűnnek a nép hőstettei, annál teljesebben ismerjük fel a történetek jelentőségét.

1941. június 22. – ez a nap úgy szerepel a naptárakban és a tankönyvekben, mint a Szovjetunió elleni német fasiszta agresszió kezdetének a napja – a fasizmus ellen küzdő haladó erők harcában is új szakaszt nyitott, s nyitánya lett a rabló Harmadik Birodalom pusztulásának is.

A Szovjetunió elleni fasiszta agresszió ideológiai alapja, az antikommunizmus, világosan kirajzolódott a nácik politikai és hadászati doktrínájában. A Szovjetunió elleni háború előkészítése során, majd kirobbantásakor Hitler nemcsak azt a célt tűzte tábornokai elé, hogy szerezzenek „életteret” – vagyis kaparintsák meg Ukrajnát, Belorussziát, a Kaukázust és hazánk más körzeteit –, hanem azt is, hogy semmisítsék meg a Szovjetuniót, mint politikai és gazdasági rendszert. A hitleristák a Szovjetunió elleni háborút a „bolsevik Oroszország” elleni háborúnak tervezték.

Ily módon a népeinkre rákényszerített véres háború próbára tette a szovjet szocialista társadalom alapjainak, gazdasági és erkölcsi-politikai erejének szilárdságát, és alapos próbának vetette alá minden vonatkozásban katonai szervezetét. E háború élet-halál küzdelem volt két elvileg különböző – a szocialista és a kapitalista – társadalmi-gazdasági rend, valamint homlokegyenest ellenkező két ideológia – a kommunista és a burzsoá ideológia – között.

A német fasizmus hosszú időn át és nagy gonddal készítette elő a Szovjetunió megtámadását. Az imperialista világreakció pedig aktívan segéd-

kezett ebben. A fasiszmusban, a hitleristák zabolátlan nemzetiszocialista rendszerében látta azt a reális erőt, amelynek segítségével még egyszer meg lehet próbálkozni azzal, hogy a világ első szocialista államát, mely a dolgozóké, elpusztítsa.

Am az imperialista ragadozók közötti ellentéteket a Szovjetunióval szembeni osztálygyűlöletük sem tudta megszüntetni vagy enyhíteni. A német imperializmus célját kifejezve Hitler és tábornokai a fasiszta Németország expanziós politikájának végcéljaként a viláгурalom megteremtését tűzték ki. És a Szovjetunió elpusztítását a viláгурalomhoz vezető út legfontosabb szakaszának tekintették. Hitler hatalomra jutása után egy évvel nyíltan megmondotta: „Szovjet-Oroszország – kemény dió. Aligha kezdek vele.” És nem vele kezdte a véres agressziót.

Hamarosan azután, hogy a Wehrmacht rajtaütésszerű támadásai nyomán elesett Lengyelország, Dánia, Norvégia, Franciaország és más európai országok, Hitler csak egy dologra gondolt: minél gyorsabban leszámolni a Szovjetunióval, a fasiszmus elvi és végsőkéig kérlelhetetlen ellenségével, a német imperializmus viláгурalmi törekvésének akadályával.

A Szovjetunió elleni háborúban könnyű győzelemre számítva, a harmadik birodalom vezetői azt remélték, hogy már 1941 őszén hozzáláthatnak India, Irán, Irak, Egyiptom, a Szuezi-csatorna megszerzéséhez. Spanyolország és Portugália elfoglalása után pedig a hitleristák azt tervezték, hogy megszerzik Gibraltárt, elvágják Angliát a nyersanyagforrásaitól, majd magát Nagy-Britanniát is elfoglalják.

A fasiszta Németországgal vívott háborúban tehát az a világjelentőségű kérdés dőlt el: vagy helytáll a Szovjetunió és akkor a haladó erők győzedelmeskednek a világon, vagy fennmarad a fasiszmus, amely az emberiséget évtizedekkel visszavetette volna.

A fasiszta Németország vezetői, a német imperialista monopóliumok királyai mozgósították saját országuk és a leigázott államok anyagi és embertartalékait, hogy egy rövid ideig tartó – vagy ahogyan ők nevezték: villámháborúban szétzúzzák a Szovjetuniót. Minden számításuk abból indult ki, hogy a háború nem tart tovább nyolc hétnél, de az elbizakodott Jodl tábornok, Hitler egyik legbizalmasabb katonai tanácsadója, még ennél is kevesebbre számított. „Támadásunk után három héttel összeomlik ez a kártyavár” – jelentette ki.

De mindez csak illúzió volt. Az események másképp alakultak. A kommunista párt nevelte és vezette szovjet nép és hadserege jól megértette, milyen szörnyű veszély fenyegeti soknemzetiségű hazánkat. Egységes harci táborba tömörülve, nem kímélve erőt és anyagi eszközöket, falként állta útját az agresszornak.

Nehéz és hosszú úton jutott el a Szovjetunió a győzelemig. Csaknem négy évig tartott a véres háború. A Barents-tengertől a Kaukázus lábáig terjedő hatalmas arcvonalon éjszaka és nappal szakadatlanul folytak az elkeseredett csaták és ütközetek.

Hitler a keleti arcvonalon vetette be a kapitalista világ akkor leghatalmasabb, technikailag tökéletesen felszerelt, a korszerű háború viselésére

gondosan kiképzett német fasiszta Wehrmacht főerőit. A szovjet emberek átérték a balsikereket és a vereségeket, különösen a háború első, legnehezebb hónapjaiban. Az ellenségnek sikerült mélyen behatolnia országunkba, Leningrád és Moszkva közvetlen közelébe kerülnie, majd elérte a Volgát és a Kaukázus előhegyeit.

Figyelemmel kísérve a Nagy Honvédő Háborút, azon az úton, amelyen a szovjet nép eljutott világtörténelmi jelentőségű győzelméig, a következő szakaszokat lehet megkülönböztetni: a fasiszta agresszorok Moszkva alatti szétzúzása, amely keresztülhúzta a hitlerista villámháborús tervet; a szovjet hadsereg hatalmas győzelme a sztálingrádi és a Kaukázusért vívott csatában; az ellenséges csapatok szétzúzása a kurszki kiszögellésben és a Dnyepernél; a fasiszta hódítók teljes kiűzése a Szovjetunió területéről; Ausztria, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Norvégia, Románia népeinek felszabadítása a fasiszta megszállás alól és végül a végső győzelem a fasiszta koalíció fölött.

A megpróbáltatások súlyos éveiben a szovjet emberek határtalan odaadást tanúsítottak a szocialista haza és a kommunista párt iránt. Eszmei meggyőződésük a tömeges hősiesség forrásává vált. Önfeláldozóan védelmezve szocialista hazájukat, véres ütközetekben oltalmazva Moszkvát és Leningrádot, Odesszát és Sztálingrádot, szétzúzva a fasiszta hordákat Belorussziában, Ukrajnában, a Baltikumban, nemcsak a szovjet földet szabadították fel a fasiszta megszállás alól, hanem védelmezték szocialista életformájukat, kommunista ideológiájukat is.

A népek iránti barátság és a proletár internacionalizmus szellemében nevelt szovjet emberek nagyon jól megértették a történelem által rájuk bízott felszabadító küldetést. Nem kímélték erejüket, nem sajnálták az anyagi eszközöket, hogy a fasizmus által leigázott népek reményeinek és várakozásainak megfeleljenek. Arról volt szó, hogy megóvják a világ első szocialista államát, a szocializmus előretolt bástyáját, az egész haladó emberiség álmát. A szovjet emberek jól megértették, hogy a rájuk erőszakolt háborúnak nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi jelentősége is van: tudták, hogy a földgolyó minden részén izgalommal figyelik a népek a szocializmus országának a fasiszta tömbbel vívott hősi párviadalát. A szovjet nép helyzetétől, a fasiszta agresszorokkal vívott harc kimenetelétől függött az emberiség sorsa.

A szovjet nép megállította és megsemmisítette az agresszort, hirtelen fordulattal megváltoztatta az egész második világháború menetét, és elpusztította a német fasiszta államot. Önfeláldozó harccal nemcsak saját hazáját óvta meg, hanem sok nép létét, szabadságát és függetlenségét is. És ez az óriási jelentősége annak a győzelemnek, amelyet a Szovjetunió kivívott a Nagy Honvédő Háborúban.

Az elmúlt háború – éppúgy, mint bármely más háború – elsősorban fegyveres küzdelem volt. Próbaköve a szemben álló felek katonai doktrínájának, a fegyveres erők szervezési elveinek, harcászatának, hadművészetének és hadászatainak. A hatalmas területeken lefolyt bonyolult és gyakran ellentmondásos katonai események feldolgozása, a hatalmas

mennyiségű és sokrétű haditechnikát megmozgató ütközetek és hadműveletek gondos tanulmányozása, mély elemzése és belőlük a helyes következtetések levonása komoly elméleti és gyakorlati feladat. Hiszen a szocialista állam fegyveres védelmének gazdag tapasztalatait kell általánosítani, azokat a tapasztalatokat, amelyeknek a jelentősége napjainkban is rendkívül fontos.

De van egy másik oka is az elmúlt háború története iránti érdeklődésnek. A szovjet emberek és az egész haladó emberiség aktívan harcol világszerte a békéért. Éberen figyelik az imperialisták mesterkedéseit, és nem akarják, hogy ismét fellángoljon a háború tüze. És ahhoz, hogy sikeresen lehessen harcolni egy új háború veszélye ellen, ismerni kell a háború természetét, azt, hogy hogyan keletkezik és kik készítik elő. Hiszen a háború sokáig érlelődik, mielőtt elkezdenének hullani a bombák, dörögni az ágyúk. „Minden valamennyire jelentős háborút jóval korábban készítettek elő” – tanította Lenin.

Az elmúlt háború tanulságait nem szabad feledni. És teljesen érthető a jóakarató embereknek az a törekvése, hogy megértsék, miért lehetett az emberiséget beletaszítani a véres háborúba, miért nem lehetett azt elhárítani, és melyek voltak azoknak az erőknél a forrásai, amelyek szétzúzták az agresszort.

A Nagy Honvédő Háború ma már történelem. Tanulmányozni lehet tanönyvekből, történeti munkákból és a résztvevők emlékirataiból. És attól, hogy mennyire objektívan világítják meg a háború okait, jellegét, lefolyását és következményeit, nagyban függ a háború egészéről alkotott elképzelés hűsége.

Sajnos, a burzsoá történészek között szép számmal akadnak olyanok, akik nem az igazságot, hanem az imperialisták érdekeit szolgálják. Az Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban, a Német Szövetségi Köztársaságban rengeteg könyv lát napvilágot, amely a második világháború történetével foglalkozik. Közöttük vannak figyelemre méltóak is. De vannak a történelmet meghamisító publikációk is, s ezeket a reakciós burzsoázia felhasználja a Szovjetunió és a többi szocialista ország elleni ideológiai harcban. Ezen irományok fő célja az, hogy meghamisítsák a második világháború okait, jellegét és eredményeit, elkendőzzék a Szovjetunió döntő szerepét az antifasiszta koalíció által kivívott győzelemben, s igazolják a reakciós, imperialista körök szovjetellenes, militarista törekvéseit. Amikor meghamisítják a háború történetét, a szovjet hadsereg felszabadító küldetését, eszmei ellenségeink arra törekednek, hogy hamis közvéleményt formáljanak.

De a burzsoá történelemhamisítók semmiféle erőfeszítése nem képes lejártni vagy meghamisítani azt a nagyszerű hőstettet, amelyet a szovjet emberek hajtottak végre a világ népei előrehaladásának és szabadságának érdekében.

A haladó emberiség kellőképp értékeli a szovjet nép döntő szerepét a hitlerizmus szétzúzásában. A világ népei nem kívánják, hogy megismét-

lődjék a világtragédia, és a Szovjetunióval vállvetve harcolnak, hogy a földgolyón a béke és a nyugalom uralkodjék.

Az imperialista világban vannak azonban erők, amelyek az agresszió és a revans politikáját folytatják. Új világháború kirobbantására törekednek, semmibe veszik a legutóbbi, második világháború tanulságos tapasztalatait. „Nemzetközi politikánk hivatását abban látjuk, hogy erősítsük a békét, amelyre szükségünk van a kommunizmus építéséhez, amelyre szüksége van minden szocialista országnak, minden állam népének. Ezért mi a jövőben is ellenszegülünk az agresszió politikájának és segítjük világszerte azoknak a körülményeknek a felszámolását, amelyek agresszív háborúkat szülnek.”¹

A Nagy Honvédő Háborúnak már igen széles körű – történeti, szépirodalmi és memoár – irodalma van. Jelen kötetünk széles körű érdeklődésre tarthat számot. Szerzői – a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Hadtörténeti Intézetének tudományos munkatársai – igyekeztek könnyen érthető formában az olvasó elé tárni, hogyan készítették elő a Szovjetunió elleni agressziót, milyen elkeseredett küzdelem bontakozott ki a Nagy Honvédő Háború ütközeteinek színterén, hogyan zúzta szét a szovjet nép és a szovjet hadsereg a kommunista párt vezetésével a fasizmust, hogyan védte meg a szocializmus országát és milyen döntő mértékben járult hozzá Európa és az egész világ népeinek a fasiszta rabságtól való megmentéséhez.

¹ Az 50 éves Szovjetunió köszöntése. Kossuth Könyvkiadó 1973. 45. old.

A HÁBORÚ ELŐESTÉJE

A Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet kormány látta a veszélyt, mellyel a fasiszta államok politikája fenyegetett, számolt a kialakult helyzettel, és intézkedéseket tett az ország védelmi képességének növelésére.

„A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA
FORRADALOM ÖTVEN ÉVE”
AZ SZKP KB TÉZISEI

I. fejezet / A HÁBORÚ ELŐTT

1. A SZOVJETUNIO ÉS A KAPITALISTA VILÁG A HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

ÉLESEDNEK AZ IMPERIALISTA ELLENTÉTEK

Ha nem ismerkedünk meg a háborút megelőző történelemmel, nem érthetjük meg a háború okait és jellegét. Lenin, feltárva az imperialista háborúk keletkezésének titkát, alapvető műveiben gyakran hangsúlyozta: ahhoz, hogy helyesen megértsük valamely háború lényegét, meghatározhassuk jellegét, el kell igazodnunk abban a politikában, amely a háború előtt hosszú időn át folyt.²

Milyen is volt hát a háború előtti nemzetközi helyzet? Milyen politikát folytattak az imperialista országok kormányai, amely azután a második világháború keletkezéséhez vezetett?

A háború előtti nemzetközi helyzet rendkívül bonyolult és feszült. Mindenekelőtt az jellemezte, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a kapitalizmus rendszere már nem uralkodhatott osztatlanul a világban. 1917 októberétől megkezdődött a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka, amelyben a két társadalmi-gazdasági rendszer közötti éles osztályharc folyt. Ugyanakkor a fő imperialista országok gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlensége, az európai és világalomra magát hivatottnak tartó és újból megerősödött német imperializmus expanzív törekvései kiélezték a kapitalista rendszeren belüli ellentéteket.

Miután a fasiszták magukhoz ragadták 1933-ban a hatalmat Németországban, s Führerük meghirdette programját, a kiszélesített „életteret”, még inkább feszültté vált az európai légkör. A hitleristák agresszív tervei elsősorban Anglia és Franciaország érdekeit sértették. Ezek az országok, természetesen, nem szándékoztak semmiről sem lemondani, ami az első világháború után nekik jutott, hanem minden módon igyekeztek Hitlert a Szovjetunió ellen fordítani. És ez volt a háború előtti politikai helyzet rendkívül fontos sajátossága, amelyet az jellemezett, hogy a kapitalista or-

² Lenin Összes Művei. 30. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 81. old.

szágokat megosztó okok mellett volt egy őket egyesítő tényező: az akkor egyetlen szocialista állam, a Szovjetunióval szembeni ellenséges érzület.

A német fasizmus erőszakkal akarta megváltoztatni Európa térképét, nyíltan igényt tartva a világalomra. A nyugati hatalmak pedig ahelyett, hogy megfékezték volna a német fasisztákat, egyre-másra tették az engedményeket, kelet felé, a szovjetek országa felé ösztökélve az agresszort.

A szovjet nép, építve a szocializmust, békés alkotómunkával volt elfoglalva. Neki nem volt szüksége háborúra. A kommunista párt és a szovjet kormány minden erővel meg akarta őrizni és szilárdítani a békét. Felhívta a nyugati országok kormányait, teremtsék meg a kollektív biztonságot Európában. De azoknál süket fülekre találtak a józan és reális javaslatok. Ahelyett, hogy csírájában elfojtották volna az agressziót, az imperialista monopóliumok vezetői inkább egy véres háborúba sodorták az emberiséget, csak hogy a Szovjetunió ellen irányítsák a fasiszta expanziót.

A legnagyobb kapitalista országok egyenlőtlen fejlődése, a közöttük levő gazdasági és politikai ellentétek oda vezettek, hogy két, egymással szemben álló imperialista csoportosulás alakult ki. Az egyikhez Németország, Japán és Olaszország, a másikkhoz Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok tartozott. Végül is a két imperialista csoportosulás közötti ellentétek váltak a második világháború keletkezésének fő okává.

Az ellentétek legélesebbek egyfelől Németország és Olaszország, másfelől Anglia és Franciaország között voltak. Ezek a konkurrenciaharcban, a fellelvételi harcokért és nyersanyagforrásokért vívott harcban, a más országokra való politikai és gazdasági behatás szférájában jelentkeztek.

A német imperializmus hódító politikája sértette más kapitalista országok érdekeit is, veszélyeztette pozícióikat a világpiacon, a gyarmatokon és a függő országokban. Az angol, francia és amerikai imperialisták mindent megtettek, hogy elhárítsák a maguk feje fölül a veszélyt. Arra törekedtek, először, hogy a „megbékéltetés” politikájának segítségével korlátozzák a fasiszta Németország igényeit, s lehetőleg a versailles-i békeszerződés keretei között tartásák, másodsor, hogy felhasználják a német fasizmust a csapásmérő erő szerepében, és segítségével reménykedtek leszámolni a Szovjetunióval.

Következésképp, ha az imperialista ellentétek megosztották is ezeket az országokat, a szocialista állam elleni harc, vagyis osztálycéljaik egyesítették őket. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország imperialistái nem kevés erőt és eszközt fordítottak a német gazdaság és mindenekelőtt a hadiipar helyreállítására és fejlesztésére, támogatva a hitlerizmus megerősödését és az erős Wehrmacht létrehozását.

Fontos szerepet játszottak Németország militarizálásában az amerikai monopóliumok. Az amerikai monopóliumok főkolomposai bíztak abban, hogy Németország a bolsevizmus elleni harc céljából fegyverkezik, ezért bőkezűen támogatták a német imperialistákat. Arra számítottak, hogy a szovjet-német háború amellet, hogy meggyengíti vagy megsemmisíti a szocialista államot, elkerülhetetlenül lerontja a fasiszta Németország gaz-

daságát, és ezáltal félreállíthatja az útból, mint fő ellenséget a világuralmi harcban.

Az amerikai monopolisták által a német gazdaságnak nyújtott óriási hitelek, hatalmas tőkebefektetések, valamint az Egyesült Államoktól kapott hadászati nyersanyagok, műszaki és katonai információk lehetővé tették, hogy Németország rövid idő alatt felfejlessze nehéz- és hadiiparát. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy az amerikai dollárok és angol fontok nélkül Németország nem lett volna képes oly gyorsan megteremteni hatalmas hadiiparát, erős hadsereget felállítani és ellátni azt korszerű fegyverekkel és korszerű harci technikával.

A Távol-Keleten a japán imperialisták is készülődtek idegen területek elfoglalására. 1931 szeptemberében Japán váratlanul betört Északkelet-Kínába, és az ország fontos körzeteit ragadta el. 1933 elején japán csapatok elfoglalták Zseholt, Belső-Mongólia egyik legfontosabb tartományát, 1935-ben pedig a Kuomintang-kormány kapituláns szerződést írt alá Japánnal, átadta neki Hopej és Csahar tartományt. Kiszélesítve az agressziót, a japán csapatok 1937 júliusában betörték Kína középső tartományaiba, s hatalmas, sűrűn lakott és nyersanyagokban igen gazdag területet foglaltak el. A japán imperialisták ezt nemcsak úgy tekintették, mint a soron levő lépést az egész ország elfoglalása felé, hanem mint előkészületet is a Szovjetunió megtámadásához.

A Szovjetunió elleni támadást szolgáló hídfő kiszélesítése, továbbá a szovjet hadsereg erejének és harcképességének a kifürkészése céljából a japán szoldateszka 1938 július-augusztusában támadásba kezdett a Haszan-tónál, majd egy év múltán, 1939 május-júniusában újabb konfliktust robbantott ki a Halhin-Gol folyó körzetében. Mindkét szovjetellenes kalandorvállalkozás, mint ismeretes, teljes kudarccal végződött. A japán csapatok alapos leckét kaptak a szovjet fegyveres erőktől.

Ugyanakkor erősödött Németország és Olaszország hódító törekvése. 1935 októberében a fasiszta Olaszország megtámadta és megszállta Abesszíniát (Etiópiát). Ezután, 1936-ban Franco reakciós erőit támogatva Németország és Olaszország katonai intervencióba kezdett a Spanyol Köztársaság ellen. A német és olasz intervenciók megfojtották a Spanyol Köztársaságot, és megteremtették a fasiszta diktatúrát.

A német imperialisták expanzióját az ország fokozott militarizálása kísérte. 1934 őszéig a Reichswehr szárazföldi csapatainak a létszáma megháromszorozódott. 1935 márciusában bevezették Németországban az általános hadkötelezettséget, amely lehetővé tette a hadsereg létszámának jelentős növelését 1935 végéig.

Ugyanakkor Hitler hozzákezdett ahhoz, hogy gazdaságát a fegyvergyártásra állítsa át. Az általa összeállított 1936. szeptemberi memorandumban lefektette Németország háborúra való gazdasági felkészítésének programját. A memorandum ezekkel a szavakkal fejeződött be: „Négy év múlva Németország gazdaságának készen kell állnia a háborúra.” A fasiszta párt vezetői nyíltan hirdették, hogy háborúval kell megvalósítani az „életter”

kiszélesítését. A hitlerista kormány által meghirdetett „négyéves terv” lehetővé tette az ország teljes militarizálását.

Németországnak a nagy háborúra való felkészüléséről szemléletesen tanúskodik a hadiipar termelési üteme. Míg 1934-ben Németországban 840, 1936-ban 2530, 1938-ban 3350, 1939-ben pedig már 4733 repülőgépet gyártottak. Az összhaditermelés 1934-től 1940-ig 22-szeresére növekedett.

Hallatlanul gyorsan növekedtek a német fegyveres erők. 1936-ban 31, 1938 végén 52, 1939 őszén pedig már 103 hadosztállyal rendelkezett Németország. A fegyveres erők összlétszáma a háborút megelőző két év alatt több mint 35-szörösére, 104 218 főről 3 754 104 főre emelkedett.

A német gazdaság háborús vágányokra való átállítása, a fegyveres erők óriási mérvű fejlesztése természetesen kolosszális összegekbe került. A katonai kiadások évről évre növekedtek, és súlyos terheket róttak a dolgozókra. Ezek a kiadások 1939-ben majdnem elérték az 1934-es katonai kiadások tízszeresét (1934-ben 1,9 milliárd, 1939-ben 18,4 milliárd). Az összkatonai kiadások a háború előtti hat évben – 1933 és 1939 között – kolosszális összegre, 90 milliárd márkára rúgtak.

A gazdasági és katonai erő növekedése fokozta a fasiszta Németország agresszív törekvéseit is. 1936 októberének végén Németország és Olaszország közös külpolitikai egyezményt kötött, és kialakult a Berlin-Róma-tengely. Egy hónap múlva létrejött Németország és Japán között az antikomintern paktum, amelyhez 1937. november 6-án Olaszország is csatlakozott. És bár a kialakult tömb agresszív jellege ugyancsak az angol, francia és amerikai érdekek ellen irányult, ezeknek az országoknak a kormányai jóváhagyták azt, sőt Nagy-Britannia és Franciaország komolyan fontolgatta a fasiszta államok tömbjéhez való csatlakozást.

A fasiszta államok katonai tömbje Németország és az imperialista Japán vezetésével hozzálátott a második világháború kirobbantásának közvetlen előkészítéséhez. Ezt számottevően elősegítette az agresszor iránti elnéző, végzetes politika, a „benemavatkozási” politika, amelyet Nagy-Britannia és Franciaország kormánya folytatott.

Ezeknek az országoknak a tudtával és beleegyezésével 1938. március 11-én 200 000 fős német fasiszta hadsereg tört be Ausztriába, két nap múlva pedig az ország már annektálva volt – a fasiszták kijelentették, hogy Ausztria „csatlakozott” Németországhoz.

Ezután jött a német agresszió következő lépése – Csehszlovákia megszállása, ugyancsak Anglia és Franciaország közvetlen támogatásával. A müncheni konferencián Hitler, Mussolini, Chamberlain és Daladier aláírta 1938. szeptember 30-án a szerződést, amely szerint Csehszlovákiát részekre szabdalták. 1938. október 1-én a német fasiszta csapatok elfoglalták a Szudéta-vidéket. 1939 márciusában szállták meg Csehszlovákia többi részét. Csehországot és Morvaországot Hitler német protektorátusnak nyilvánította. Szlovákiából pedig „önálló” bábállamot csinált. Befejeződött Csehszlovákia német megszállása. Csehszlovákia nemcsak állami függetlenségét, hanem területi integritását is elvesztette.

Lényegében az imperialisták müncheni egyezménye rakta le a hitleri

agresszió kelet felé vezető útját, nyitotta meg a sorompót a német fasiszta csapatok előtt, nemcsak Csehszlovákia megszállása, hanem Lengyelország megtámadása felé is. A hitleri fasizmus és a nyugati országok imperialistáinak megállapodásával Münchenben megkezdődött a második világháború véres történetének első fejezete.

A Komintern Végrehajtó Bizottsága már 1936-ban megjegyezte határozatában: „Az imperialista rendszer valamennyi ellentétének kiéleződése nyomán közvetlenné vált a háború veszélye azáltal, hogy a német fasizmust nem állították meg idejekorán a hatalom felé vezető úton, azáltal, hogy a német fasizmus katonai készülődése (beleértve az általános hadkötelezettséget, a szárazföldi és légi fegyverkezést) iránt elnézést tanúsítottak a kapitalista hatalmak...”

Figyelembe véve a közeledő világkonfliktust, a szovjet kormány már akkor több ízben állhatatosan javasolta Nagy-Britannia, Franciaország, az Egyesült Államok és Csehszlovákia kormányának, hogy tegyenek gyakorlati intézkedéseket a béke kollektív megőrzésére. Fierlinger, a moszkvai csehszlovák nagykövet 1938 áprilisában közölte Prágával: „A Szovjetunió, amint az tőle várható volt, kész megállapodni Franciaországgal és Csehszlovákiával azokban a gyakorlati intézkedésekben, amelyek Csehszlovákia biztonságára vonatkoznak.” Ugyancsak erről szól Gottwald is. 1938. május közepén Sztálinnal folytatott beszélgetése során szó esett a szovjet segítségről, ha a hitlerista Németország megtámadja Csehszlovákiát. „Sztálin érthetően közölte velem, hogy a Szovjetunió még abban az esetben is kész katonai segítséget nyújtani, ha ugyanezt nem teszi meg Franciaország” – írja Klement Gottwald.

A Szovjetunió volt akkor az egyetlen ország, amely aktívan és következetesen küzdött Csehszlovákia függetlenségének és szuverenitásának szilárd biztosításáért. Más volt a céljuk a nyugati országoknak. Az „agresszor iránti elnézés” politikája vezethetett oda, hogy Hitler eljutott először Prágába, majd Varsóba.

A müncheni szerződés alaposan megváltoztatta az erőviszonyokat a nemzetközi küzdőtéren. Bebizonyította, hogy a nyugati hatalmaknak nincs szándékukban fegyveres harccal szembeszállni a hitleri agresszióval. Megpróbálták Hitlert a Szovjetunió elleni háborúra ösztönözni.

ÚTJÁT ÁLLNI AZ AGRESSZIÓNAK

1939 tavaszán feszült katonapolitikai helyzet alakult ki Európában. A fasiszta Németország fontos gazdasági és hadászati pozíciókat foglalt el Európa szívében.

A Szovjetunió határozott lépéseket tett, hogy útját állja az agresszióknak, biztosítsa a békét Európában. miközben leleplezte az imperialista célokat a fellángoló háborúban. A Népszövetségben küzdött egy hatásos kollektív biztonsági rendszer megteremtéséért. Ugyanebből a célból a Szovjetunió még 1935-ben kölcsönös segélynyújtási szerződést írt alá Franciaországgal

és Csehszlovákiával. A két gazdaságilag fejlett országgal kötött szerződés szilárd alapja is tényleges eszköze lehetett volna a kollektív biztonságnak, a háború megelőzésének az európai kontinensen. Ám a müncheni alku bebizonyította a francia és a csehszlovák kormány ellenséges viszonyát a Szovjetunióhoz, a két ország lemondott arról a katonai segítségről, amelyet a szovjet kormány ajánlott fel nekik abban az esetben, ha ők is magukra vállalják a megfelelő kötelezettségeket.

A megnövekedett háborús veszély körülményei között a Szovjetunió békepolitikája, javaslatai az agresszor megfékezésére óriási jelentőségűek voltak. A Szovjetunió teljesen elszánta magát, hogy útját állja a fasizmusnak. A szovjet kormány megtett minden lehetőt, hogy erőit egyesítse azoknak a burzsoá államoknak az erőivel, amelyeknek nem volt érdekük a világháború kirobantása.

1939 tavaszán Németország és Olaszország politikájában világosan kirajzolódott az agresszió kiszélesítésének tendenciája. 1939. április 14-én az olasz csapatok elfoglalták Albániát. Németország április 28-án kijelentette, hogy felbontja az 1935. június 18-án megkötött angol-német tengeri szerződést, ugyanakkor megszüntette az 1934. január 26-án megkötött nemtámadási egyezményt Lengyelországgal. Nagy-Britannia és Franciaország uralkodó köreiből komoly aggodalom keletkezett. Több sürgős intézkedést tettek, hogy biztosítsák magukat Németországgal szemben és nyomást gyakoroljanak rá. Segítséget szavatoltak Lengyelországnak arra az esetre, ha Németország megtámadja. Ugyanilyen ígéretet kapott Görögország, Románia és Törökország. Ám mindennek nem volt lényeges hatása a nemzetközi viszonyokra, és nem változtatta meg a hitleri Németország politikáját. Nyomása fokozódott Lengyelországra. Nagy-Britannia és Franciaország 1939 márciusában – azzal a céllal, hogy hatással legyenek Németországra – tárgyalásokat kezdett a Szovjetunióval a Németország elleni közös tevékenységre vonatkozó szerződés megkötéséről.

A szovjet kormány, megértve, hogy reális veszély egy közeli háború, kész volt minden szükségeset megtenni, hogy a béke fennmaradjon és hatásos intézkedések szülessenek az agresszió ellen. A tárgyalások alapjául az alábbi feltételeket állította fel a Szovjetunióra, Nagy-Britanniára és Franciaországra nézve kötelezően:

- 5–10 évre szóló segítségnyújtási szerződés, a katonai segítséget is beleértve, ha a szerződő felek bármelyikét agresszió érné Európában;
- mindennemű segítséget, katonai segítséget is megadnak a Balti-tenger, a Fekete-tenger és a Szovjetunió határai között levő kelet-európai államoknak, ha azokat agresszió érné;
- a legrövidebb időn belül megvitatni és megvalósítani a három államra vonatkozó katonai segítség formáit és mértékét;
- egymástól függetlenül, a három állam egyetértése nélkül az agresszorokkal nem lehet semmilyen tárgyalásokba bocsátkozni, és nem lehet velük békét kötni.

A Szovjetunió részéről ez komoly lépés volt a három ország erőfeszítésének a fasiszta agresszió elleni egyesítésére, azzal a céllal, hogy együtte-

sen megakadályozzák a második világháborút. A tárgyalások azonban 1939 augusztusának közepéig elhúzódtak, s bebizonyították: az angol és francia uralkodó körök igyekeznek egyoldalú kötelezettségeket ráerőszakolni a Szovjetunióra, ami elkerülhetetlenül háborúba sodorta volna Németországgal, Nagy-Britannia és Franciaország pedig távol tartotta volna magát ettől.

Nagy-Britannia és Franciaország szovjetellenes politikája különösen megmutatkozott azokon a katonai tárgyalásokon, amelyek a Szovjetunió kormányának kezdeményezésére 1939. augusztus 12-én kezdődtek Moszkvában. A szovjet katonai küldöttség, K. J. Vorosilov honvédelmi népbiztos vezetésével, nemcsak arra kapott felhatalmazást, hogy tárgyalásokat folytasson, hanem, hogy olyan katonai megállapodást is aláírjon, amelynek célja egy európai háború kirobantásának a megakadályozása. A küldöttség az angol-francia-szovjet fegyveres erők együttműködésének három lehetséges változatát javasolta a fasiszta Németország agressziója esetén.

Az első változatra akkor került volna sor, ha a fasiszta Németország megtámadja Nagy-Britanniát és Franciaországot. A szovjet küldöttség kijelentette, hogy ha a német fasiszta csapatok Nagy-Britannia és Franciaország ellen támadnak, a Szovjetunió kiállítja a 70 százalékát azoknak a fegyveres erőknek, amelyeket Nagy-Britannia és Franciaország maga közvetlenül vet be Németország ellen, vagyis ha Nagy-Britannia és Franciaország 90 hadosztályt állít ki, akkor a Szovjetunió 63 lövész- és 6 lovas-hadosztályt a megfelelő haditechnikával, összesen tehát mintegy 2 millió embert. E változatban az is szerepelt, hogy Lengyelország a Nagy-Britanniával és Franciaországgal kötött szerződés értelmében köteles minden erejével részt venni a háborúban.

A második változatra akkor került volna sor, ha Németország agressziója Lengyelország és Románia ellen irányul. Ebben az esetben Lengyelország és Románia az arcvonalra küldenek minden fegyveres erőt, Franciaország és Nagy-Britannia nyomban hadat üzen Németországnak, és megindul ellene. A Szovjetunió ugyanannyi hadosztályt ad, mint Nagy-Britannia és Franciaország. A szovjet csapatokat ebben az esetben át kell engedni a vilnai folyosón, Galicián és Románián.

A harmadik változat arra az esetre szólt, ha Németország Finnország, Észtország és Lettország területének felhasználásával agresszióját a Szovjetunió ellen irányítja. Ebben az esetben Franciaország és Nagy-Britannia köteles nyomban hadba lépni Németországgal, s a Szovjetunió által bevetett erők és eszközök 70 százalékát az arcvonalba irányítani. Lengyelország megindul Németország ellen legalább 45 hadosztállyal, ha pedig a háború kiterjed Romániára is, köteles abban minden erejével részt venni.

A Vörös Hadsereg vezérkarának főnöke, B. M. Saposnyikov kijelentette a katonai küldöttségek tárgyalásain azt, ha a hitleri Németország megtámadná a szomszédos országokat, a Szovjetunió kész 8–20 nap alatt nagy katonai erőket kiállítani, vagyis 120 lövész-hadosztályt, 16 lovashadosztályt, 5000 nehézlöveget, 9–10 000 harckocsit, 5–5500 harci repülőgépet.

Ezek a tények, amelyeket a burzsoá sajtó gondosan elhallgat, arról ta-

núskodnak, hogy a Szovjetunió következetesen harcolt az agresszió megfékezéséért, s azért, hogy az emberiséget megmentse az áldozatoktól, a pusztításoktól.

Nagy-Britannia és Franciaország kormánya nemcsak hogy nem hajlott a Szovjetunió reális javaslatainak az elfogadására, hanem minden módon a katonai bizottság tárgyalásainak a megszakítására törekedett. Másodrangú személyeket küldött Moszkvába, olyan utasításokkal ellátva, amelyeket így lehet jellemezni: késleltessék a tárgyalásokat, mereven zárkózzanak el a francia-angol elképzelések megvitatásától, vagy ismertetésétől. „Az angol kormánynak semmi olyan határozott kötelezettséget nem áll szándékában magára vállalni, amely megkötné a kezét bármely más helyzetben. Éppen ezért a katonai megállapodással kapcsolatban arra kell törekedni, hogy amennyire csak lehetséges, korlátozzuk a legáltalánosabb megfogalmazásokra” – hangzott az egyik utasítás.

Az angol és a francia vezérkar egyidejűleg olyan jellegű feladatokat adott képviselőinek, mint: a legrészletesebben tudják meg a szovjet hadsereg és haditengerészeti erők létszámát és állapotát, győződjenek meg előbb mozgósítási lehetőségükről, ismerjék meg a szovjet hadvezetés hadászati terveit. A küldötteknek speciális kérdőíveket adtak át, amelyeket fejből kellett megtanulniuk, s melyeket Moszkvába utazásuk előtt meg kellett semmisíteniük. A küldötteknek tisztázniuk kellett, melyek a Szovjetunió politikájának alapvető elvei a háború viselésének kérdésében, melyek a szovjet vezérkar nézetei a német és olasz hadászati kérdésekről, mekkora olajkészletekkel rendelkezik a Szovjetunió, melyek a szovjet repülőgépbenzin mutatói. Könnyű tehát megérteni, milyen célokkal érkeztek Moszkvába Nagy-Britannia és Franciaország katonai küldöttségei. Igen távol álltak attól a gondolatától, hogy a fasiszta Németország kollektív megfékezése érdekében egyesítsék a katonai erőfeszítéseket. És teljesítették is kormányaik elvárásait: zsákutcába vitték a tárgyalásokat, s így módon megértették Hitlerrel, hogy a Szovjetuniónak nincsenek szövetségesei, hogy nyitva áll az út a fasiszták előtt a Szovjetunió megtámadására.

A tárgyalások tehát dugába dőltek és megszakadtak. Ezért minden felelősség a francia és az angol félt terheli. Ezenkívül az angol kormány a moszkvai tárgyalásokkal egy időben titkos tárgyalásokat folytatott Hitlerrel, igyekezve összehozni az imperialista államok tömbjét a Szovjetunió ellen.

Ezekre a tárgyalásokra 1939 júliusának végén, augusztusának elején került sor Londonban. Angol részről Halifax külügyminiszter, Hudson külkereskedelemügyi miniszter és H. Wilson, Chamberlain közvetlen tanácsosa, német részről H. Wohlthat, a négyéves tervek előkészítésénél Göring tanácsadója, Dirksen, a londoni német nagykövet és Kerdtá követségi tanácsos vett részt.

Nagy-Britannia miniszterelnöke, Chamberlain, nemcsak tudott ezekről a tárgyalásokról, hanem szenvedélyes híve is volt Nagy-Britannia és Németország közeledésének. „Chamberlain a fasiszta államokkal való meg-

békélés felülmúlhatatlan szószólója volt – írja az angol újságíró házaspár, William és Zelma Cowtsy. – Arra számított, hogy a kiéhezett fasiszta far-
kasokat kielégíti engedményekkel, s ha étvágyuk tovább nő, hálából Nagy-
Britanniának és Franciaországnak, kelet felé fordulnak és felfalják a Szov-
jetuniót.”

A tárgyalásoknak igen messzemenő céljai voltak. Tárgyaltak egy an-
gol–német kölcsönös megneemtámadási szerződésről, a befolyási övezetek
tisztelőben tartásáról és kiszélesítéséről, a szárazföldi, haditengerészeti és
repülőerők számának korlátozásáról.

Ennek bizonyítására elegendő megismerni Dirksen londoni német nagy-
követ feljegyzését Wohlthat beszélgetéséről, amelyet az Hudsonnal és
Wilsonnal folytatott. Többek közt Dirksen azt írta, hogy Nagy-Britannia
1939 júliusában–augusztusában kitartóan törekedett a Németországgal
való kölcsönös megneemtámadási szerződés megkötésére. „Ily módon...
felvetődnének és megoldódának oly nagy jelentőségű kérdések, mint a
közel-keleti probléma, amely zsákutcába jutott, mint Danzig és Lengyel-
ország, amely háttérbe szorulna és elveszítené jelentőségét. Sir Horace
Wilson határozottan kijelentette Wohlthat tábornoknak, hogy a kölcsönös
megneemtámadási szerződés lehetővé tenné Nagy-Britanniának a Lengyel-
ország iránti kötelezettségektől való megszabadulást. Ily módon a lengyel
probléma élessége számottevően csökkenne.”³

E vitathatatlan tények kétségtelenül azt bizonyítják, hogy az angol kor-
mány a fasiszta agresszió megfékezésére irányuló háromhatalmi egyez-
mény megkötésére hivatott moszkvai tárgyalások idején a Szovjetunió
háta mögött egyezkedett a hitlerista kormánnyal.

Abban a válságos helyzetben, amikor a háború közeledett a szovjet ha-
tárokhöz, a Szovjetunió kormánya kereste annak módjait, hogyan hárít-
hatná el a veszélyt. Miután a szovjet kormánynak tapasztalnia kellett,
hogy az angol és a francia kormány nem akarja megoldani a fenyegető fa-
siszta agresszió elleni harc fő kérdéseit, a lengyel kormány pedig nyíltan
elutasítja a Szovjetunió katonai segítségét, kénytelen volt elfogadni a Né-
metországgal való tárgyalásokat. Nem volt számára más választás.

1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírták a tíz évre szóló szovjet–né-
met megneemtámadási szerződést. Ez az európai erőviszonyok alapos meg-
változását eredményezte, és megzavarta azt a tervet, hogy már 1939-ben
háborúba sodorják a Szovjetuniót.

Még egy körülményt figyelembe kell venni. 1939 nyarán a Halhin-Gol
körzetében konfliktust provokáló Japán számított rá, hogy Németország
háborúba lép a Szovjetunióval. Ez arra kényszerítette volna az országot,
hogy rendkívül súlyos helyzetben kétfrontos háborút viseljen. A szovjet-
német megneemtámadási egyezmény megkötésével a japán militaristáknak
ezek az elképzelései megghiúsultak.

A Szovjetunió és Németország közötti egyezmény pozitív szerepet ját-

³ Dokumenti i matyeriali kanuna vtoroj mirovoj vojni. (Közvetlenül a második
világháborút megelőző dokumentumok és anyagok.) 2. sz. Moszkva 1948. 75. old.

szott országunk védelmi képességének az erősítésében is. Megkötésével a szovjet kormány egy rendkívül szükséges időhöz jutott, amely lehetővé tette a Szovjetunió védelmi képességének fokozását. A közel kétéves békés időszak igen sokat jelentett országunk számára.

Az utóbbi időben Nyugaton széles körű propagandahadjárat bontakozott ki a háború keletkezési okainak az átértékelésére. Ideológiai ellenségeink – meghamisítva a történelmi tényeket – elferdítetten ábrázolják a háború előestéjén folytatott szovjet külpolitikát, megpróbálják lejáratni a szovjet kormánynak az európai biztonság érdekében tett lépéseit, arra törekednek, hogy összezavarják a háború előtti helyzetről alkotott képet, és hamis közvéleményt alakítsanak ki.

Durván megváltoztatva az 1939. augusztus 23-án megkötött szovjet-német megnemtámadási egyezmény alap gondolatát és jellegét, valamint a szerződés létrejöttének körülményeit, a burzsoá ideológusok megpróbálják befeketíteni a Szovjetuniót, oly módon ábrázolni a helyzetet, mintha a szerződés aláírásával a Szovjetunió elősegítette volna a második világháború kirobbanását. Sőt mi több, az imperializmus legreakciósabb védelmezői azt a hazugságot terjesztik, miszerint a 30-as évek végén reális veszélyként fenyegetett a szovjet fegyveres erők Európába történő behatolása, Hitlert pedig, aki „megelőző háborút” indított a Szovjetunió ellen, Európa és az egész világ kommunizmustól való „megmentőjének” tüntetik fel.

Az ilyesfajta ideológiai diverziónak a célja világos. A ködösítés módszerével, olyan történelmi „tények” fabrikálásával, amelyek elkendőzik a háború igazi okait, torzán ábrázolva a háborút megelőző politikai helyzetet, a reakciós történészek arra törekednek, hogy felmentsék a háború kirobbantásának felelőssége alól a német fasizmust és a nemzetközi imperializmust, és elképesztő hazugságokat terjesztenek a Szovjetunió politikájáról. Például Tippelskirch kijelenti, hogy a Szovjetunió sokkal inkább ínyére volt a németekkel való megegyezés, mint az angolokkal és franciákkal, hogy a szovjet állam tette meg az első lépéseket a Németországgal való szerződés megkötése érdekében, s még a Nagy-Britanniával és Franciaországgal folytatott tárgyalások befejezése előtt aláírta azt.

A második világháború előestéjének eseményeivel foglalkozva a nyugati reakciók váltig erősítgetik: „A Szovjetunió elpártolt az agresszor elleni kollektív harc ügyétől, Oroszország megcsalta szövetségeseit (Angliát és Franciaországot – *a szerk.*), amikor megegyezett Hitlerrel.” Például az oxfordi egyetem professzora, M. Below kijelenti: a szovjet-német közeledés a Szovjetunió régtől folytatott és következetes külpolitikai irányvonalának a következménye volt. Ő és a hozzá hasonló történelemhamisítók azt terjesztik, hogy a második világháború okait nem a fasiszta államok politikájában, nem az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország irántuk tanúsított engedékenységeiben, hanem a szovjet kormány politikájában kell keresni, amely – úgy mond – feladta a nyugati kormányokhoz való közeledést. De elegendő felidézni a háború előtti években folytatott szovjet politika alapvető tényeit és dokumentumait, hogy meggyőződjünk:

éppen a Szovjetunió tett meg minden tőle telhetőt a háború elkerülése érdekében.

Idézzünk fel néhány történelmi tényt. Amikor egyre realisabbá vált a Németország részéről fenyegető háború, a szovjet kormány több ízben javasolta Nagy-Britannia és Franciaország kormányának erőfeszítéseik egyesítését, 5–10 évre szóló kölcsönös segélynyújtási és együttműködési egyezmény megkötését, ha Európában agresszió robbanna ki. Az angol és a francia kormány kitért egy ilyen szerződés megkötése elől. A második világháború kirobbantása előtt két héttel még folytak Moszkvában a szovjet kormány kezdeményezésére megindult tárgyalások a szovjet, az angol és a francia katonai bizottságok között. Ezeken a tárgyalásokon egyetlen kérdést vitattak meg: egy közös tevékenységi tervnek a kidolgozását arra az esetre, ha a fasiszta Németország agresszióra szánná magát. Ám az angol–francia küldöttek megszakították e tárgyalásokat. Valójában néhány nappal a szovjet–német egyezmény aláírása után K. J. Vorosilov honvédelmi népbiztos a sajtónak adott tájékoztatójában jogosan jelentette ki: „Nem azért szakadtak meg a Nagy-Britanniával és Franciaországgal folytatott katonai tárgyalások, hogy a Szovjetunió megneemtámadási egyezményt kötött Németországgal, hanem fordítva, a Szovjetunió többek közt éppen amiatt kötötte meg a megneemtámadási szerződést Németországgal, mert a Franciaországgal és Nagy-Britanniával folytatott katonai tárgyalások az áthidalhatatlan ellentétek miatt zsákutcába jutottak.”

1939 nyarán, amikor a politikai válság elérte tetőpontját, a Szovjetunió teljes határozottsággal kész volt megfékezni a fasiszta agresszort, megakadályozni a háborút. És ha akkor Nagy-Britannia és Franciaország kormánya teljes megértéssel viseltetik a Szovjetunió politikája, a szovjet kormány gyakorlati javaslatai iránt, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy a történelem más úton haladt volna. Ám Nagy-Britannia és Franciaország burzsoá kormánya más utat választott. Gyűlölve a szocialista államot, számítva arra, hogy a német fasizmus kezével fojtja majd meg azt, a hitleristákat ösztönözték a második világháború kirobbantására. Abban reménykedtek, hogy a fasiszta agressziót kelet felé, a Szovjetunió ellen fordítják.

A szovjet kormány és a kommunista párt akkor nehéz választás előtt állt: vagy háborúba keveredik a fasiszta Németországgal az angol és francia ellenséges politika eredményeképp kialakult elszigeteltség kedvezőtlen körülményei között és ezzel veszélyezteti a szocializmus eredményeit, vagy a háború elodázásával lélegzetvételi szünethez jut, s megmenti a Szovjetuniót, a szocializmus országát, a világproletariátus reményeinek előretolt bástyáját. Pártunk a második utat választotta, s a Szovjetunió népeit elvezette a német fasizmus és a japán militarizmus feletti törvényszerű győzelemig.

2. A SZOVJETUNIÓN ELLENI FASISZTA AGRESSZIÓ ELŐKÉSZÍTÉSE

NYUGAT ÁRULÓ POLITIKÁJÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

A fasiszta Wehrmacht első csapásai Lengyelországot érték. 1939. szeptember 1-én 57 német fasiszta hadosztály (több mint 1,5 millió katona, 2500 harckocsi és 2000 repülőgép) lépte át a lengyel határokat. Európa szívében olyan események kezdődtek, amelyek gyökeresen megváltoztatták a helyzetet az egész világon. Megkezdődött a hat évig tartó második világháború, amely a földgolyó embermillióinak változtatta meg az életét.

Lenin figyelmeztetett arra, hogy a háborút nem szabad csak egyszerűen mint támadást, mint a béke megszűnését tekinteni. „Hajbakaptak és kibékültek! Ezt a felületes és ostoba nézetet már évtizedekkel ezelőtt megcáfolták és megcáfolhatja bármely háborús történelmi korszak minden, valamennyire is figyelmes elemzése.”⁴

A második világháború a kapitalista gazdasági rendszerből fakadó éles és mélyreható ellentétek következménye volt.

Úgy kezdődött, mint imperialista háború, majd az antifasiszta tömb országai számára felszabadító jellegű háborúvá vált. A fasiszta államok részéről mindvégig imperialista jelleget viselt.

A lengyel nép kezdettől fogva antifasiszta felszabadító háborút vívott. Nemcsak szabadságáért és függetlenségéért, nemcsak a fasizmus ellen harcolt, hanem a reakciós nemzeti burzsoázia ellen is. A német-lengyel háború körülbelül egy hónapig tartott. A lengyel hadsereget nem készítették fel ilyen háborúra. Számbelileg is, de még inkább fegyverzetének és harci technikai eszközeinek mennyiségét tekintve messze elmaradt a német fasiszta hadsereg mögött.

A német fasiszta csapatok gyorsan levertek a védelmet, és behatoltak az ország belsejébe. A német csapatok elfoglalták Lengyelország fő körzeteit, szeptember 17-re elérték a Lvov-Vlagyimir-Volinszkij-Breszt-Bialystok vonalat. Ekkor már csak a varsói és a modlini helyőrség folytatta az ellenállást. Ám erőik és eszközeik kimerülése után, szeptember 27–28-án kénytelenek voltak letenni a fegyvert és megadni magukat. Több mint 100 000 lengyel katona és tiszt esett fogságba. A lengyelek százazreit hurcolták el Németországba kényszermunkára vagy zárták koncentrációs táborokba.

Egyáltalán nem a hitlerista stratégiák által kidolgozott villámháborús doktrína volt a magyarázata annak, hogy a német fasiszta csapatok ilyen gyorsan elfoglalták a nagy kiterjedésű lengyel területet. Ennek sokkal komolyabb okai voltak.

Az 1939. szeptemberi tragédia egyenes következménye volt annak az antikommunista reakciós koncepciónak, amelyre a burzsoá Lengyelország és kormányának politikája épült, valamint annak, hogy a lengyel kormány

⁴ *Lenin Összes Művei*. 32. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 88. old.

a hitlerista Németország kegyeit hajszolta, s mindig a nyugati imperialista államok szovjetellenes politikáját követte. A burzsoá lengyel kormány – megásva ezzel saját maga sirját – határozottan elutasította a Szovjetuniónak azt a javaslatát: engedje át Lengyelországon a szovjet csapatokat, hogy megakadályozzák a fasiszta csapatok betörését. Pedig ez a javaslat két héttel azelőtt hangzott el, hogy a fasiszta Németország megtámadta Lengyelországot. A lengyel vezetők előnyben részesítették a nyugati országok – Nagy-Britannia és Franciaország – illuzórikus biztosítékait a keleti szomszéd, a Szovjetunió – aki egyébként garantálta a lengyel népnek nemzeti függetlenségét és szuverenitását – biztonságot nyújtó és reális segítségével szemben.

Bár Chamberlain és Daladier kormánya öt nappal a fasiszta Németország lengyelországi támadása előtt kijelentette, ha első jelét látja a Németország részéről fenyegető háborúnak, garantálja Lengyelországnak a támogatást és a segítséget, a valóságban azonban semmiféle reális segítséget nem adott neki.

Ha komolyan gondolták volna Lengyelország megsegítését Nyugaton, felléphettek volna Németország ellen. Az OKW hadművelleti osztályának egykori főnöke, Jodl hitlerista tábornok jelentette ki a háború után: „1939-ben csak azért nem szenvedtünk vereséget, mert az a hozzávetőlegesen számítható 110 francia és angol hadosztály, amely Lengyelországgal való háborúnk idején nyugaton 23 német hadosztállyal állt szemben, teljesen tétlen maradt.”

Mi volt hát a nyugati országok kormányai első pillantásra oly különös álláspontjának az oka?

A fasiszta Németország fegyveres erőit Lengyelország elfoglalása után közvetlenül a Szovjetunió nyugati határához vitte. Ennél jobban semmi sem felelhetett volna meg a nyugati országok imperialistáinak. Az angol és francia burzsoá történészek napjainkban megpróbálják mentegezni kormányaiknak Csehszlovákiát és Lengyelországot szégyenletesen eláruló politikáját, és próbálják bebizonyítani, hogy Nagy-Britannia és Franciaország nem volt felkészülve háborús tevékenységre. De elegendő mindössze egybevetni azt, milyen létszámú hadseregeik és milyen minőségű fegyvereik voltak Angliának és Franciaországnak és mivel rendelkezett a fasiszta Németország, s mindjárt meggyőződhetünk az ilyen bizonygatások tendenciózus és tarthatatlan voltáról. Ha az angol és francia kormány akarta volna, 1939-ben megvolt a teljes lehetősége annak, hogy Hitlert kétfrontos háborúra kényszerítse, és ezzel megkönnyítette volna Lengyelország helyzetét és sorsát. De ezt nem akarták. Chamberlain és Daladier sakkfigurának tekintették Lengyelországot imperialista kombinációikban. Nem törekedtek arra, hogy Lengyelország barikád legyen Hitler agresszív törekvéseinek útjában, ellenkezőleg, közreműködtek abban, hogy területe egyféle kapu legyen a hitleristáknak a Szovjetunió elleni támadása számára. Abban reménykedtek, hogy Lengyelország után a fasiszta Wehrmacht rátámad a Szovjetunióra és szétzúzza azt, akkor pedig Nagy-Britannia és Franciaország hátulról mér Németországra megsemmisítő csapást.

De alaposan elszámították magukat. 1939. szeptember 17-én a szovjet csapatok megkezdték Belorusszia és Ukrajna azon nyugati körzeteinek a felszabadítását, amelyeket még a páni Lengyelország szállt meg, s ezzel útját állták a fasiszta csapatok további keleti irányú előrenyomulásának.

Miután Németország megszállta Lengyelországot, megkezdődött Európában az az időszak, amelyet „furcsa háborúnak” neveznek. Ez a szakasz 1940. május 10-ig, azaz Franciaország német megtámadásáig tartott. Ebben az időszakban, bár Nagy-Britannia és Franciaország formálisan hadban állott Németországgal, semmiféle aktivitást nem tanúsított, nem folytatott katonai tevékenységet, hanem kereste a Németországgal való békékötés lehetőségeit.

Hitler agyafúrtnak kihasználta az adott katonapolitikai helyzetet. Állandóan azt hangoztatta, hogy nincs oka megtámadni a nyugati hatalmakat, ugyanakkor erőteljesen készült Franciaország és más nyugat-európai országok megtámadására. 1939–1940 telén a fasiszta Németország számottevően növelte fegyveres erőit, és még inkább fokozta haditermelését.

1940 tavaszán a fasiszta Wehrmacht egymás után hajtotta végre hadműveleteit. Elfoglalta Dániát, Norvégiát, Hollandiát, Belgiumot. 1940. május 10-én reggel a holland, a belga és az északfrancia repülőterekre és városokra mért heves légitámadások után a német fasiszta csapatok támadásba mentek át az Északi-tengertől a Maginot-vonalig terjedő széles arcvonalon. Hollandia hat nap alatt esett el, május 28-án megadta magát Belgium. A háború 20 napja után a katasztrófa szélére került Franciaország. Csapatok az egész arcvonalon visszavonultak. Június 14-én a német csapatok harc nélkül elfoglalták Párizst. A harc további folytatására képtelen francia kormány 1940. június 22-én Compiègne-ben aláírta a fegyverszünetet. A francia nép súlyos nemzeti tragédiát élt át, s ez annak az áruló, népelenes politikának volt a következménye, amelyet vezetői folytattak.

A második világháború kezdeti szakaszának Nyugat-Európa volt a központja. Éppen itt kereste a hitleri Németország a világuralom eléréséhez vezető politikai és hadászati feladatok megoldását. Lengyelország leverése után nyolc hónappal a német fasiszta hadsereg rendkívül gyorsan, mindössze másfél hónap alatt oly nagy európai országot foglalt el, mint Franciaország. Akkor senki sem hitte volna, hogy a jól kiképzett francia hadsereget, amely több mint száz hadosztállyal és korszerű technikával rendelkezett, oly gyorsan szét lehet verni.

Az 1939–1940-es év Nyugat-Európában lezajlott katonai eseményei megmutatták: nincs ott olyan erő, amely képes lenne ellenállni a hitlerista agressciónak. Sőt mi több, a csekély veszteségek árán elért német sikerek megerősítették a hitleristákban azt a meggyőződést, hogy az általuk kidolgozott villámháborús katonai doktrína helytálló, s azt is, hogy képesek „villámgyors” győzelmet aratni a Szovjetunió fölött.

A Nyugat-Európában aratott győzelem után a német imperialisták arról álmodoztak, hogy az egész világon fasiszta diktatúrát teremtenek. De újukban állt a Szovjetunió. A hitleristák jól tudták, hogy a Szovjetunió feletti győzelem, a szovjet társadalmi és államrend megsemmisítése nélkül szó sem lehet világhuralmi terveik megvalósításáról. A Szovjetunió elleni háborúra készülve a német fasizmus nemcsak imperialista, hódító célokat, hanem osztálycélokat is követett: meg akarta semmisíteni a világ első szocialista államát.

A hitleristák csak egy dolgot tévesztettek szem elől: a Szovjetunió elleni háborúnak mind politikailag, mind katonailag másnak kell lennie, mint amilyet a fasiszta Németország Nyugaton viselt.

Melyek voltak a német imperializmus céljai, amikor a Szovjetunió elleni háború kirobbantására készült?

A Szovjetunió megtámadása előtt egy héttel, 1941. június 14-én a tábornokoknak tartott búcsúbeszédében Hitler kijelentette, hogy az Oroszország elleni háborúban „a megsemmisítésért folyik a harc. Ha nem így vesszük, akkor ha szétzúzzuk is az ellenséget, 30 év múlva újra feltámad a kommunista veszély . . . Nem azért viselünk háborút, hogy átmenetileg leverjük ellenségünket, hanem hogy elpusztítsuk.”

A fasiszták eltervezték a Szovjetuniókat, mint szocialista országnak a megsemmisítését, területének felosztását önálló közigazgatási körzetekre, a Kaukázus és az Urál vidékén, valamint más területeken a német nyelv bevezetését, a tanintézetek – kivéve a négyosztályos iskolák – felszámolását, szigorú intézkedésekkel alaposan lecsökkenteni az oroszok születési számát. A hitleristák tehát meg akarták fosztani a Szovjetuniót állami, nemzeti önállóságától, s a német imperializmus gyarmatává akarták tenni azt.

A fasiszta Németország tervszerűen és sokoldalúan készült az agresszióra. 1940-ben és 1941 elején ez nagy lendületet vett, kiterjedt a gazdasági, diplomáciai, ideológiai és katonai területre. A haditermelés egyre nagyobb üteme megkövetelte a nyersanyagtartalékok – különösen az olaj-, vasérc-, ólom-, nikkel-, molibdén-, wolfram-, ón-, króm- és bauxittartalékok – felhalmozását. És Németország éppen ezekből a nyersanyagokból nem rendelkezett elegendővel.

Az ipar számára szükséges hadászati nyersanyagtartalékok biztosítása érdekében a hitlerista kormány komplex intézkedéseket tett: fokozták az ország nyersanyagforrásainak a kiaknázását, új nyersanyag-lelőhelyeket kutattak fel, kiterjesztették a szintetikus és különféle póanyagokból való haditermékek gyártását, mozgósították a belső tartalékokat, a lakosságot széleskörűen bevonták a fémgyűjtésbe.

A hitlerista kormánynak nem sikerült azonban maradéktalanul biztosítani az ipar számára a legfontosabb nyersanyagfajtákat. Ez a vaskohászat vonatkozásában csak 50, a színesfémkohászat számára 20, a fűtőanyag-termelés vonatkozásában 40 százalékosan sikerült. Nem volt elég vasérc,

jöllehet fokozódott hazai kitermelése és szállítása Svédországból, Franciaországból, Belgiumból és más országokból. Nagy volt a hiány színesfémekből is.

A hadászati nyersanyagok fő forrásául szolgált a megszállt országok – Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, Franciaország és más államok – iparának, mezőgazdaságának és ásványi kincseinek kirablása.

Csak a megszállt és csatlós országok gazdaságának teljes alávetése és kíméletlen kihasználása révén sikerült a fasiszta Németországnak biztosítania hadiipara, különösen pedig a korszerű háborúra való felkészülésben meghatározó szerepet játszó ágazatai számára a szükséges nyersanyagokat és fűtőanyagot. Ily módon az acél-, nyersvas- és villamosenergia-termelésben, a szénkitermelésben Németország a háború előestéjén 1,5–2-szeresen múlta felül a Szovjetuniót. De messze túlszárnyalta az összes európai tőkésországot is. A villamosenergia-termelést tekintve Németország második, a barnaszén-kitermelés, az alumíniumgyártás és néhány vegyianyag termelése tekintetében pedig első volt a világon.

1939 májusában a német hadiipar körülbelül 2,5 millió munkást foglalkoztatott, vagyis az összes ipari munkásság negyedrészt. 1941 májusára ez a létszám 5,5 millióra növekedett.

Mindez lehetővé tette, hogy 1941-ben a német ipar több mint 11 000 különféle típusú repülőgépet, 5200 harckocsit és páncélgépkocsit, 30 000 különféle űrméretű löveget, 1 684 000 karabélyt, puskát és géppisztolyt, különféle nagy mennyiségű felszerelést és ruházatot gyártson.

Arra számítva, hogy a Szovjetunió ellen is a Nyugaton bevált villámháborús séma szerint folyik majd a háború, a német fővezérkar biztos volt abban, hogy a gazdasági felkészítésben érvényesített intézkedések gyors német győzelmet hoznak a Szovjetunió ellen.

Ám a hitlerista stratégák lebecsülték a szovjet gazdaság állapotát és lehetőségeit, és ez döntően kihatott a háború egész lefolyására, és meggyorsította a fasiszta Németország vereségét.

A háborúra való hadigazdasági felkészülés mellett a hitlerista kormány aktív diplomáciai tevékenységbe is kezdett egy szovjetellenes koalíció létrehozása céljából. Hitler mindent elkövetett, hogy Németország mögött sorakoztassa fel a nemzetközi reakciót. 1940. szeptember 27-én megkötötték Berlinben a német–japán–olasz katonai-politikai szövetséget (háromhatalmi paktum). E szövetség fő célja az erőfeszítések egyesítése volt az európai és ázsiai agresszió kiterjesztésére. A három agresszornak ez a katonai-politikai egyezménye szolgált alapul a szovjetellenes koalíció létrejöttéhez. 1940 őszén, valamint 1940–1941 telén – a Szovjetunió elleni háborúra való fokozott ütemű felkészülés időszakában – a német diplomaták rendkívül élénk tevékenységet folytattak annak érdekében, hogy a délkelet-európai országokat bevonják ebbe a koalícióba. 1940 végére sikerült is bevonni a háromhatalmi szövetségbe Magyarországot és Romániát. E két ország területét azután a fasiszta Németország úgy is kihasználta, mint nyersanyagforrást, úgy is mint hídfőt a Szovjetunió elleni támadáshoz.

1941 márciusában a német fasiszta hadsereg megszállta Bulgáriát, április 6-án pedig benyomult Jugoszláviába, és két hét alatt megszállta. Ugyanakkor a Bulgáriában és Romániában összpontosított német csapatok behatoltak Görögországba, és április 23-ra elfoglalták az ország szárazföldi részét.

Kihasználva erőfölényét, valamint a bolgár, jugoszláv és görög uralkodó körök árulását, a fasiszta Németország a Balkán-félsziget egész déli részét elfoglalta, s ezzel még jobban kiszélesítette a Szovjetunió megtámadására szolgáló felvonulási területet. A német csapatokat pótlólag kiegészítették az elfoglalt országokban, továbbá Magyarországon és Romániában. Ezekben az országokban új hadosztályok alakultak német tisztek vezetésével és készültek a Szovjetunió elleni háborúra.

A Balkán-félsziget országai mellett a fasiszta Németország belevonta a szovjetellenes háborús felkészülésbe Svédországot, Norvégiát és Finnországot. 1939 júniusában a német fővezérkar főnöke, Halder vezérezredes Finnországba utazott. Tájékozódott a finn hadsereg állapota, fegyverzete, törzsmunkája és harcászati felől.

Svédország formálisan semleges maradt ugyan, kormánya azonban hozzájárult ahhoz, hogy átengedik a német csapatokat és országa területén keresztül hadianyagokat szállítsanak Norvégiába és Finnországba. A svéd tőkések az ország vasérckitermelésének több mint 80 százalékát Németországba exportálták, s ezzel jelentős mértékben biztosították nyersanyag-szükségletét, és erősítették hadigazdasági bázisát.

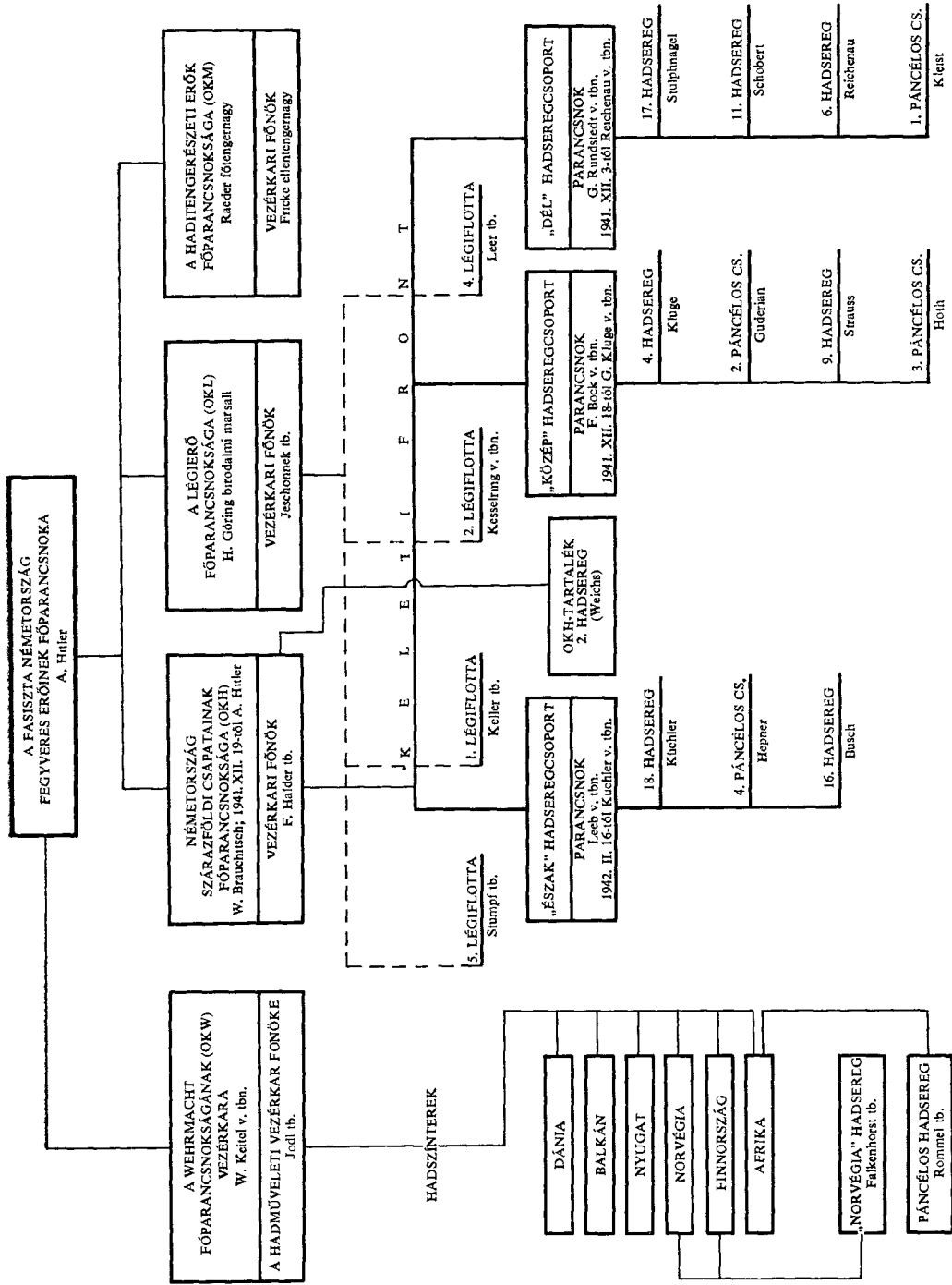
A diplomáciai és katonai nyomás eredményeképp a fasiszta Németország 1941 tavaszára kedvező katonapolitikai és hadászati helyzetet teremtett a Szovjetunió területére való behatoláshoz.

1940-től 1941. májusig a német fegyveres erők létszáma 3 750 000 főről 7 330 000-re növekedett. Ezen belül a szárazföldi csapatok állományában 5 200 000, a légierőnél 1 570 000, a haditengerészetnél 420 000, az SS-csapatoknál 140 000 fő teljesített szolgálatot. 1941 júniusára a fasiszta szárazföldi erők 214 hadosztállyal rendelkeztek, amelyből 21 hadosztály volt páncélos és 14 gépesített. Némeország szárazföldi ereje hadseregcsoportokból, tábori hadseregekből, páncéloscsapatokból vagy hadseregekből, hadseregközvetlen hadtestekből, gyalogos- és páncélosadosztályokból tevődött össze.

Számottevően megerősödött Németország légierője. Öt légiflottát hoztak létre, mindegyik állományában egy-két repülő- és egy légvédelmi hadtesttel.

Az agresszió előkészítésében és kirombantásában aktív szerepet játszott a fasiszta Németország legfelső katonai vezetése, a fővezérkar vezetői: Keitel és Jodl. A Wehrmacht, a katonai intézetek és szervek vezetői megkülönböztetett helyet foglaltak el Németország állami apparátusában. Közvetlenül befolyásolták az ország politikai és társadalmi életét mind a második világháborúra való felkészülés, mind pedig annak idején.

Ennek ellenére Nyugaton – elsősorban a Német Szövetségi Köztársaságban és az Egyesült Államokban – akadnak „szószólók”, akik igyekeznek be-

A Német Wehrmacht Főparancsnokság Katonai Vezető Szerveletének felépítése 1941. június 21-én

bizonyítani, hogy a német katonai „személyiségek” nem vettek részt a második világháború kirobbantásában. Azt bizonygatják, hogy a Wehrmacht felső tábornoki kara kívül állt a politikán, és semmiféle hatást nem gyakorolt az ország társadalmi életére a második világháború alatt.

Am az okmányok és a tények cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy a német fővezérkar vezetői nemcsak a führer akaratának passzív végrehajtói voltak, hanem a világ és az emberiség elleni összeesküvés náci terveinek meggyőződéses hívei és végrehajtói.

A német fővezérkar tevékenysége szervesen bekapcsolódott a fasiszta agresszió valamennyi akciójába. Tőle származott Lengyelország („Weiss”-terv), Norvégia és Dánia („Weserübung”), Franciaország, Hollandia és Belgium („Gelb”-terv), Görögország és Jugoszlávia („Marita”-hadművelet) megszállási terveinek fő hadászati elgondolása és részletes kiművelése.

A fővezérkar dolgozta ki részleteiben a Szovjetunió elleni háború tervét (a „Barbarossa”-tervet). A Szovjetunió elleni háború tervezésekor a fővezérkar egyetértett abban, hogy villámháborús tervet kell előkészíteni. Emellett kardoskodott Hitler is. Az 1940. július 31-i berghofi megbeszélésen kijelentette: „Minél hamarabb végzünk Oroszországgal, annál jobb. A hadműveleteknek csak akkor lesz értelmük, ha egyetlen csapással szétzúzzuk ezt az államot.”

A német tábornoki kar, személyesen maga Keitel, Jodl és Halder is teljes szolidaritást vállalt a villámháború hitleri elképzelésével. A hitlerista tábornokok biztosak voltak abban, hogy az „orosz problémát” egy gyors hadjáratral el lehet intézni.

1940. december 18-án Hitler aláírta a Szovjetunió elleni háború tervét, melyet a fővezérkar dolgozott ki, s amelyet „Barbarossa” fedőnévvel láttak el. A Szovjetunió elleni támadásra 153 hadosztályt (köztük 33 páncélos- és gépesített hadosztályt) szántak, azaz a csatlósok erőivel együtt 190-et. E szárazföldi erőket négy német légiflottának, valamint Finnország és Románia légierőinek kellett támogatniuk. Harctevékenységüket szárazföldi csapatok biztosították volna, ezenkívül még nagyszámú kisegítő erő és különleges egység – 165 tüzérfelderítő és tüzérosztály, 20 műszaki, 25 hídépítő zászlóalj, 185 pontonkészlet, továbbá nagy mennyiségű egyéb műszaki felszerelés.

A „Barbarossa”-tervben a fasiszta csapatok támadását három fő hadászati irányban tervezték: az egyiket Kelet-Poroszországból kiindulva a Baltikumon át Pszkov–Leningrád felé; a másikat Varsó körzetéből Minszk–Szmolenszk és tovább Moszkva irányában; a harmadikat Lublin körzetéből Zsitomir–Kijev általános irányban. Terveztek még kisegítő csapásokat is: Finnországból Leningrád és Murmanszk, Romániából pedig Kisinyov irányában.

E feladatok megoldására a német fasiszta hadvezetés három – „Észak”, „Közép” és „Dél” elnevezésű – hadseregcsoportot szervezett. Emellett számításba vették Románia, Magyarország és Finnország fegyveres erőinek aktív részvételét a háborúban. Végül is Németország és csatlósainak hadseregcsoportjai az alábbiak szerint törtek volna be a Szovjetunió területére.

Finnországban két finn hadsereg (a Délkeleti hadsereg és a Karéliai hadsereg) és a „Norvégia” elnevezésű német fasiszta hadsereg – összesen 21 gyalogoshadosztály – szétbontakozott. A finn csapatoknak a Karél-földszorosra kellett támadniuk a Ladoga- és az Onyega-tó között azzal a feladattal, hogy Leningrád körzetében egyesüljenek az „Észak” német hadseregcsoport csapataival. A „Norvégia” hadseregnek az volt a feladata, hogy Murmanszk és Kandalaksa irányában támadjon. A terv szerint a német és finn csapatok támadását az 5. német légiflotta és a finn légierő állományából mintegy 900 repülőgép támogatta.

Az „Észak” hadseregcsoport csapatai (a 16. és 18. hadsereg, valamint a 4. páncélos csoport, összesen 29 hadosztály) felfejlődtek 230 kilométeres arcvonalon, Klaipedától Goldapig. Feladatuk szabták számukra a baltikumi szovjet csapatok megsemmisítését, valamint a balti-tengeri kikötők elfoglalását. Főerőiket Daugavpils–Opocska–Pszkov irányában összpontosítva és ebben az irányban lendületesen előrenyomulva, az „Észak” hadseregcsoportnak meg kellett akadályoznia a baltikumi szovjet csapatok visszavonulását, és biztosítani kellett a további akadálytalan előrenyomulást Leningrád felé. A támadást az 1. légiflotta (1070 repülőgép) támogatta.

A Goldap és Vlodavi közötti 550 kilométeres arcvonalon szétbontakozó „Közép” hadseregcsoportnak (a 9. és 4. hadsereg, a 3. és 2. páncélos csoport, összesen 50 hadosztály és 2 dandár) egyszerre két csapást kellett mérnie. Az egyiket a 4. hadsereggel együttműködő 2. páncélos csoportnak Breszt–Minszk általános irányban, a másikat a 9. hadsereggel együttműködő 3. páncélos csoportnak Grodno–Minszk irányában. A hadseregcsoportra az a feladat hárult, hogy bekerítse és megsemmisítse a belorussziai szovjet csapatokat, kifejlessze a támadást Szmolenszk felé, elfoglalja a várost és déli körzetét, s ezzel biztosítsa csapatai további akadálytalan tevékenységét. A támadás támogatására a 2. légiflottát (1680 repülőgépet) jelölték ki.

A „Dél” hadseregcsoport csapatai (a 6., 17. és 11. hadsereg, az 1. páncélos csoport, a 3. és 4. román hadsereg és egy magyar hadtest, összesen 57 hadosztály és 13 dandár) Lublin és a Duna-delta közötti 780 kilométeres arcvonalon helyezkedtek el. Az a feladat hárult rájuk, hogy egy csapásmérő csoportosítással (a 6. hadsereggel és az 1. páncélos csoporttal) törjék át az arcvonalat Kovel és Rava-Russzkaja között, majd lendületesen kifejlesztve a támadást Zsitomir–Kijev irányában, foglalják el Kijev körzetét, és keljenek át a Dnyeperen. A továbbiakban a 6. és 17. hadseregnek, valamint az 1. páncélos csoportnak délkeleti irányban kellett támadnia, megakadályoznia a szovjet csapatok visszavonulását a Dnyeper mögé, illetve hátulról mért csapással megsemmisíteni azokat. A 11. német, a 3. és 4. román hadsereg azt a feladatot kapta, hogy kösse le a vele szemben álló szovjet csapatokat, majd az általános támadás kifejlődésének arányában menjen át támadásba, és a repülőerőkkel együttműködve akadályozza meg a szovjet csapatok szervezett visszavonulását. A „Dél” hadseregcsoport tevékenységét a 4. német légiflotta és a román légierő (mintegy 1300 repülőgép) támogatta.

A fasiszta Németország, hosszú időn át készülve a Szovjetunió elleni háborúra, 1941. június közepére hatalmas fegyveres erőket összpontosított a

nyugati szovjet határokon. A Szovjetunióba való behatolásra szétbontakozott német fegyveres erők összlétszáma 4 600 000 fő volt, s ezt a létszámot a szövetséges erők mintegy 5,5 millió főre egészítették ki. A fasiszta hadsereg a legkorszerűbb haditechnikával rendelkezett. 4950 repülőgépet, 2800 harckocsit és rohamlöveget, több mint 48 000 löveget és aknavetőt irányítottak a Szovjetunió ellen. A haditengerészeti erők állományában 193 hadihajó és motornaszád volt.

Ez a rettenetes katonai erő – ugrásra készen arra, hogy halálos csapásokat mérjen békés szovjet városokra és falvakra – a Szovjetunió nyugati határának teljes hosszában várt a megindulásra.

A hitlerista stratégiák elsőrendű jelentőséget tulajdonítottak a Szovjetunió legfontosabb gazdasági, politikai és kulturális központja, Moszkva elfoglalásának. „E város elfoglalása döntő sikert jelent mind politikai, mind gazdasági szempontból” – hangsúlyozták a „Barbarossa”-tervben. A hitleristák úgy vélték, ha Moszkva elesik, a háború eldől, a Szovjetunió megadja magát Németországnak, tehát a háború gyorsan befejeződik.

Németország által a Szovjetunió ellen indított háború politikai célja a szovjet szocialista rend megsemmisítése volt. A háborús készülődés mellett, különösen pedig a Szovjetunió megtámadása után Németországban folyt a szovjetellenes propaganda, terjesztették a sovinizmust és a szovjet néppel szembeni gyűlöletet, azt a hazugságot, hogy a szláv népek, de leginkább az orosz nép kulturális színvonala és technikai fejlettsége alacsony. A németekbe belesulykolták az „árja faj” felsőbbrendűségét. Széltében-hosszában hangoztatták a német fegyverek legyőzhetetlenségét, a német katona törhetetlen szellemét, a német „életter” kiszélesítésének lehetőségét. A német fasizmus „fajelmélete” tehát nem volt más, mint a világuralomra törő német imperializmus gyarmatosító elképzeléseinek kifejezése.

A hitleristák pokoli terveket agyaltak ki a Szovjetunió népeinek kiirtására. A békés lakosság elleni vadállati tettek és erőszakok, a kommunisták és hadifoglyok tömeges legyilkolása – mindez hidegvérűen és tudatosan beletartozott a háborús tervbe. Még 1940 májusában adta ki a német kormány az „Ost” („Kelet”)-tervet, a kelet-európai népek kiirtásának tervét. Ebben a tervben koncentráltan fejeződött ki a német imperializmus Szovjetunióval kapcsolatos elgondolása. E terv célul tűzte a Szovjetunió és a népei által elért szocialista vívmányok felszámolását. Lettországot, Litvániát, Észtországot, Ukrajnát, Belorussziát, valamint az Oroszországi Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság európai részét az „Ost”-terv szerint németekkel telepítették volna be, majd a gyarmatosítás befejezése után Németországhoz csatolták volna. Az e területeken élő kis részét a hitleristák a helyükön hagyták volna, jogfosztottan, arra ítélve e népeket, hogy a „felsőbbrendű úr” rabszolgái legyenek. A lakosság többi részét vagy fizikailag megsemmisítik, vagy az Urálon túlra telepítették volna. Ugyanez a sors várt a Szovjetunió többi területein élő lakosságra is. „E térségeknek nyersanyagbázisunkká kell válniuk, az ott élőket pedig... rabszolgáinkká tesszük” – mondta Heidrich, Hitler egyik vazallusa.

1941. június közepén a német kormány jóváhagyta a Göring által össze-

állított „Irányelvek a gazdaság irányításához az újonnan megszállt keleti területeken” című direktívát (az úgynevezett „Zöld dosszié”-t). Ebben többek közt az állt: „Szerezzünk minél több élelmiszert és kőolajat Németország számára – ez a hadjárat fő gazdasági célja. Emellett a német ipar számára egyéb nyertermékeket is szállítani kell... Elsőrendű feladat, hogy a megszállt területek terhére a lehető legjobban biztosítani kell a német csapatok ellátását.” 1941. április 29-én Hitler megbeszélést tartott a Wehrmacht vezetőivel, s ekkor hívták életre az „Oldenburg” elnevezésű különleges gazdasági törzset, amely a maga kiterjedt helyi apparátusával arra volt hivatott, hogy irányítsa a megszállt szovjet területek kirablását. A törzs élére Göringet állították.

A hitleristák kidolgozták azokat a módszereket, melyekkel az elfoglalt szovjet területeken megvalósíthatják megszállási politikájukat, megszervezték a hivatásos rablókból álló különleges apparátust, és a végrehajtás módozatait begyakoroltatták velük. Felülmúlhatatlan cinizmussal és embertelenséggel állították össze az 1941. június 1-i utasítást a megszálló apparátus hivatalnokai számára (az úgynevezett „Tizenkét parancsolat a keleten levő németek viselkedésére és az oroszokkal való bánásmódról”). Ebben írták: „A legkegyetlenebb és legkíméletlenebb intézkedéseket kell fogantatosítaniuk, amelyeket államunk követel meg önmagától.”

A megszállt szovjet területeken létrehozott adminisztrációt a Gestapo fejének, Himmlernek a kezében összpontosították. Megkövetelték tőle, hogy e két „ellentétes politikai rendszer” közötti döntő harc eszméjéből induljon ki, valamint, hogy „önállóan, a saját felelősségére cselekedjék”.

Himmler, eligazítva alárendeltjeit, 1941 elején megparancsolta, hogy a Szovjetunió elleni háború egyik célja „30 millió szláv megsemmisítése” legyen. Idejekorán meghatározták és következetesen megvalósították ezt a bűnös tervet. Elsősorban a kommunistákat, a szocializmus valamennyi aktív építőjét akarták megsemmisíteni. E célból még a háború előtt a biztonsági szolgálat, az SD is előkészítette a „Szovjetunióra vonatkozó különleges adatok könyvét”. Ebben tájékoztatók voltak a szovjet állampolgárokról – kommunistákról és pártonkívüli aktivistákról, akiket azonnali kivégzésre ítélték. A hitleristák nem ok nélkül tételezték fel, hogy a kommunista párt és a köré tömörülő nagyszámú pártonkívüli aktivista hazafi képviseli azt az erőt, amely képes a szovjet népet a fasiszta agresszió elleni döntő harcra mozgósítani. Ebből a szempontból jellemző az az 1941. március 17-én kelt bejegyzés, amely a német szárazföldi erők vezérkari főnökének, Haldernek a naplójában található: „Az aktivisták felszámolása után az (a Szovjetunió – *a szerk.*) összeomlik.”

A harmadik birodalom vezetői fontos szerepet szántak a német fasiszta hadseregnek az elfoglalt szovjet területeken végrehajtandó megszállási politika megvalósításában. 1941. március 13-án a fegyveres erők főparancsnoksága direktívát adott ki a megszállási rendszer létrehozásáról az elfoglalt szovjet területeken. 1941. május 13-án a német kormány külön utasítást hagyott jóvá „A »Barbarossa« térségében alkalmazandó különleges bíráskodásról és a csapatok különleges intézkedéseiről”. A direktíva előírta a

csapatoknak a szovjet emberekkel szembeni „tömeges megtorlás módszereit”, és minden felelősség alól felmentette a katonákat és tiszteket a megszállt területek lakosságával szemben elkövetett gaztettekért „még akkor is, ha ez a tevékenység katonai büntettnek vagy vétségnek minősül”. Az „Emlékeztető a német katona számára” című, a hitlerista hadsereg személyi állománya számára kiadott utasításban nyíltan kimondották: „Nincsen szíved, nincsenek idegeid, erre a háborúban nincs szükség. Irtsd ki magadból a szánalmat és a részvétet – ölj meg minden orosz, szovjetet, ne habozz, ha öreg vagy asszony, kislány vagy kisfiú áll előtted – ölj...” Ily módon a német fasiszta hadsereg „törvényes jogot” kapott, hogy mint gyilkosok, erőszakot tevők és rablók hada cselekedjék szovjet földön.

A Szovjetunió villámgyors szétzúzásának hitleri tervei erőik nyilvánvaló túlbecsülésén, a szovjet gazdasági, politikai és katonai lehetőségek alapos félreismerésén alapultak. A hitleristák arra számítottak, hogy a Szovjetunió széthullik néhány súlyos csapás után, a szovjet hadsereg pedig vereséget szenved. Arra számítottak, hogy a Szovjetunió belpolitikája ingatag.

A reakciós burzsoá történetírás igyekszik sok olyan kérdést összezavarni, amely a Szovjetunió elleni háború előkészítésével és megtervezésével kapcsolatos, és mindenekelőtt elferdíteni politikai indítékait. A hitleristáknak valamiféleképp igazolniuk kellett a Szovjetunió elleni hitszegő támadásukat, kiagyalni okokat, amelyek „alapul” szolgálhattak szovjet területre való betörésük számára. És ki is agyaltak ilyeneket. Hitler, nem sokat tördölvé azzal, hisznek-e neki, a Szovjetunió elleni háború kezdetén kijelentette: megelőzőképp indította meg ezt a háborút a készülő szovjet agresszió ellen. Ez a nyilvánvalóan hazug indok most életre kap néhány burzsoá történelemhamisítónál. Ám a tények bizonyítják, hogy a Szovjetunió megtámadásának gondolatát a német fasizmus már a hatalom megszerzése előtt magáévá tette. Hatalomra jutva gyakorlati alapokon látott hozzá ennek a gondolatnak a megvalósításához. A német imperializmus, valamint a világimperialista reakció is a fasizmus egyik legfontosabb feladatának tűzte ki a Szovjetunió megsemmisítését. És hogy valamiféleképp elrejtse ezt a világközvélemény elől, a burzsoá történelemhamisítók Hitler tézisének terjesztik arról, hogy a Szovjetunió elleni fasiszta német agresszió megelőző jellegű volt.

3. AZ ORSZÁG ÉS A HADSEREG KÉSZÜL AZ AGRESSZOR VISSZAVERÉSÉRE

A GAZDASÁG A VÉDELEM SZOLGÁLATÁBAN

Előre látva a német fasizmussal való elkerülhetetlen háborús összeütközést, a kommunista párt és a szovjet kormány több igen fontos politikai, gazdasági, katonai és diplomáciai intézkedést tett, hogy megvédje a világ első szocialista államát.

A háború előtti ötéves tervek sikeres teljesítése, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban, erős bázist hozott létre olyan iparágak fejlesztéséhez, mint a kohászat, a gépipar, a vegyipar, a traktor-, a repülőgépgyártás stb. Az első három ötéves terv időszakában 9000 ipari vállalat létesült. Kedvező feltételek jöttek létre a hadiipar gyorsított fejlesztéséhez, a hadiipari termékek számottevő növeléséhez.

Különösen az ország keleti területein – az Urálban, Szibériában, Kazahsztánban –, vagyis a nyugati háborútól távoli körzetekben épültek gyors ütemben a nehéz- és hadiipari vállalatok. E vállalatokra jutott az ösztöke-befektetés több mint 30 százaléka. Az olyan gigantikus nehézipari létesítmények, mint a Magnyitogorszki, a Kuznyecki és a Nyizsnyij Tagil Kohászati Kombinát, az Urál hatalmas szénmedencéinek a feltárása jelentősen fokozták az ország ipari erejét. A szovjet fegyveres erők a kornak megfelelő korszerű fegyverzetet és harci technikai eszközöket kaptak.

1937 áprilisában a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett létrehozták a Szovjetunió Honvédelmi Bizottságát. A Honvédelmi Bizottság mellett 1938 januárjában megszervezték a hadiipari bizottságot, amelynek feladata volt, hogy mozgósítsa az ipart: a hadsereg és a flotta megkapja mindazt a fegyverzetet, amelyet a Honvédelmi Bizottság követel meg az ipartól.

1939 márciusában bonyolult nemzetközi viszonyok közepette ült össze a párt XVIII. kongresszusa. A kongresszus megszabta a Szovjetunió külpolitikai feladatait: a béke és valamennyi országhoz való jó kapcsolatok erősítésének feladatait. A kongresszus hangsúlyozta: szükséges az óvatosság, nehogy a háború provokálói konfliktusba keverjék országunkat, minden módon erősíteni kell a szovjet hadsereg és haditengerészeti flotta erejét, a világ dolgozóival való nemzetközi kapcsolatokat, akik érdekeltek a béke és a népek közötti barátság fenntartásában. A kongresszus által elfogadott 1938–1942. évi harmadik ötéves terv célul tűzte az ország védelmi erejének és gazdaságának további erősítését.

E terv végrehajtása folyamán a párt és a kormány sok olyan fontos intézkedést tett, amelyek növelték az ipari termelést, fokozták annak minőségét, s erősítették a munkafegyelmet.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1940. június 26-án rendeletet adott ki „A nyolcórás munkanapról, a hétnapos munkahétről, valamint a munkások és alkalmazottak vállalatoktól és hivataloktól való önkényes távozásának megtiltásáról” címmel. Ezeket az intézkedéseket az ebbe szükségessé, hogy a Szovjetuniót fenyegető agresszió fokozódása miatt rövid idő alatt növelni kellett az ipari termékek mennyiségét. A termelésben emelkedett a szervezettség és erősödött a munkafegyelem.

1940. július 10-én rendeletet adott ki a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége „A rossz minőségű termékek kibocsátásának és az ipari vállalatoknak a szabványok be nem tartásáért való felelősségéről.”

Az iparfejlesztés szakembereket követelt meg. 1940 októberében törvény született „Az állami munkaerő-tartalékokról”. Az új képzési rendszer nyomán évente egymillió szakmunkást lehetett kiképezni.

Tökéletesedett az iparirányítás, a vezetés rugalmasabb és operatívabb lett. A központosított ipari népbiztosságok több ágazatra decentralizálódtak. Új népbiztosságokat szerveztek: a vaskohászati, a színesfémkohászati, a vegyipari, a villamosenergia-gazdálkodási, a közlekedési gépipari népbiztosságot stb. A honvédelmi ipar területén négy önálló népbiztosság szerveződött: a repülőgépgyártási, a hajóépítési, a lőszer- és fegyverzeti népbiztosság. Megalakultak a szövetségi és a szövetséges köztársasági népbiztosságok. Az SZK(b)P KB 1940. márciusi plénumának útmutatása alapján átszervezték a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő Gazdasági Tanácsot. Mindennek jelentős szerepe volt a honvédelem erősítésében.

Sikeresen haladt a harmadik ötéves terv teljesítése. A szovjet nép önfeláldozó munkája, a párt-, az állami szervek és a szakszervezetek által végzett nagyarányú munka nyomán az ország jelentős sikereket ért el. 1941 júniusára az ipari össztermelés már elérte a terv 86 százalékát, a termelési eszközök gyártása 52 százalékkal nőtt. És még gyorsabb ütemben fejlődött a gépgyártás, a nehézipar szíve.

Egy sor új vállalat kezdett termelni, erősödött a kollektív mezőgazdaság, fokozódott árutermelése. A harmadik ötéves terv három és fél éve alatt 2900 új gyár, üzem, bánya és érclelőhely és egyéb ipari létesítmény kezdte meg munkáját. Emellett a párt a XVIII. kongresszusnak abból az utasításából indult ki, hogy az ország termelőerőit ésszerűen kell elhelyezni, mégpedig az ipart a nyersanyaglelőhelyek közelébe kell telepíteni, és a keleti körzeteket intenzíven kell fejleszteni. Hatalmas olajbázis jött létre a Volga és az Urál között, gigantikus vasművek épültek az Urálban, a Bajkálontúl, a Távols-Keleten, valamint színesfémkohászati üzemek Közép-Ázsiában.

1940-ben a Szovjetunió 165,9 millió tonna szenet, 18,3 millió tonna acélt, 14,9 millió tonna nyersvasat, 31,3 millió tonna olajat, 38,3 millió tonna áru-gabonát termelt. Az országban acél-, fűtőanyag- és élelmiszer-tartalékok és mozgósítási készletek halmozódtak fel.

Az ország gazdasági potenciáljának legfontosabb része az embertartalék volt. 1940-re a Szovjetunió lakossága már 191,7 millió fő. A népgazdaságban dolgozó munkások és alkalmazottak száma elérte a 34 millió főt. Az alsó- és középfokú iskolákban 35,5 millióan, a felsőfokú tanintézetekben 812 000-en vettek részt oktatásban. A Szovjetunióban a háború előtt összesen mintegy 50 millióan tanultak.

Ez nemcsak a népgazdaság valamennyi ágának az arányos fejlesztését tette lehetővé, hanem a tömegméretű hadsereg létrehozását, annak képzett emberekkel való feltöltését és a fegyveres erők feltöltésére kiképzett tartalékok létrehozását is.

Minthogy egyre fokozódott a háborús veszély, a párt Központi Bizottsága és a szovjet kormány egyre nagyobb figyelmet szentelt a honvédelmi iparnak. Annak következtében, hogy az országban új termelőkapacitásokat helyeztek üzembe, és sok gépgyár átállt hadiipari termelésre, a katonai jellegű termékek gyártási üteme számottevően felülmúlta az ipar egészének fejlődési ütemét. Így például, míg a harmadik ötéves terv első három évében az

ipari termelés évi átlagban 13 százalékkal nőtt, addig a hadiipar 39 százalékkal.

A Központi Bizottság erősítette a pártirányítást a legfontosabb hadiipari vállalatoknál. Ezekbe az üzemekbe a Központi Bizottság pártszervezőit küldték. A tapasztalt pártmunkások, gyakran mérnökök, szakemberek, ügyesen összekapcsolták a pártmunkát a konkrét termelési feladatok megoldásával.

A helyzet megkövetelte, hogy emeljék a hadsereg, a légierő és a flotta technikai színvonalát, biztosítsák számukra a legkorszerűbb fegyvereket és harci technikai eszközöket. Rövid idő alatt új, magasabb színvonalra kellett emelni a fegyveres erőket, erős, az imperialista államok katonai támadását visszaverni képes erővé kellett fejleszteni azt.

Nagy figyelmet fordítottak a repülőgépgyártó iparra. Minthogy kapacitása nem tudta kielégíteni a harci repülőgépekben mutatkozó igényeket, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő Honvédelmi Bizottság 1939 szeptemberében határozatot hozott kilenc új repülőgépgyár és hét repülőgépmotor-gyár létrehozására. 1940-ben a repülőgépgyártás számára átadtak hét más profilú gyárat, valamint több új repülőgépmotor-, aggregátorgyárat és repülőgép-berendezéseket gyártó vállalatot. 1940-ben a repülőgépipar több mint 10 és fél ezer repülőgépet gyártott.

A párt Központi Bizottsága határozatának megfelelően jelentősen tökéletesítették a légierő tudományos kutatóbázisát. 1938-ban, 1939-ben teljesen felújították a Központi Aerodinamikai Intézetet, s új tervezőirodákat létesítettek. 1939–1940 folyamán szovjet repülőgép-tervezők: Sz. V. Iljusin, A. Sz. Jakovlev, Sz. A. Lavocskin, A. I. Mikojan, V. M. Petljakov új vadászgépeket, zuhanóbombázókat, csatarepülőgépeket terveztek. Ugyanakkor új repülőgépmotorokat szerkesztettek. Ez lehetővé tette a harci repülőgépek repülési gyorsaságának, távolságának és magasságának növelését. Megkezdődött az új technika sorozatgyártása. 1941 első felében 2650 új típusú repülőgépet gyártottak. Mindez azonban kevés volt, nem haladták meg repülőgépegységeink gépparkjának a 21 százalékát.

Megnövekedett a harckocsigyártás kapacitása is, új harckocsitípusokat dolgoztak ki. Kiemelkedő eredményt hozott az 1939. és az 1940. esztendő: megjelentek az új, a világon a legjobb harckocsik, a KV típusúak, amelyet a Zs. J. Kotyin vezetett kollektíva dolgozott ki: a T-34-es, amelyet M. I. Koskin, A. A. Morozov és N. A. Kucserenko vezetésével terveztek. A háború előtt a gyáraknak csak 636 db KV és 1225 T-34-es típusú harckocsit sikerült gyártaniuk. A háború a megkezdődött átszervezés állapotában találta pánccelos csapatainkat.

Ugyanezekben az években tökéletesedtek a tüzérségi és gyalogsági fegyverek. A tüzérségi és gyalogsági fegyverek gyártására átalakítottak több polgári vállalatot, és új gyárakat is építettek. A szovjet hadsereg V. A. Gyegtyarjev által tervezett géppisztolyokat és új nehézgéppuskákat, G. Sz. Spagin tervezte géppisztolyokat, valamint nagy űrméretű géppuskákat és más mintájú lövészfegyvereket kapott.

Új, 1939-es mintájú tüzérfegyverek is megjelentek: a 76 mm-es löveg, a 37 mm-es és 85 mm-es légvédelmi löveg, a 210 mm-es löveg, a 280 mm-es mozsár és a 305 mm-es tarack. A háború előestéjén meggyorsult a sorozatvető tüzérfegyver kidolgozása. Megalkották a kísérleti BM-13 típusú sorozatvetőt, 1941 júniusában pedig határozatot hoztak sorozatgyártására.

1939-től 1941 júliusáig az ipar 82 000 löveget és aknavetőt (köztük 36 660 db 50 mm-es aknavetőt), több mint 105 000 könnyű-, nehéz- és nagy űrméretű géppuskát, s mintegy 100 000 géppisztolyt gyártott.

Nagy figyelmet szenteltek a haditengerészeti erők, mindenekelőtt a tengeralattjáró és a könnyűflotta fejlesztésének. Az új típusú hajók megtervezésével a tudós-tervezők és mérnökök népes csoportja foglalkozott.

1927 és 1941. június 22. között 533 hajó építését tervezték. Ebből rendszerbe állt 312: 4 cirkáló, 8 folyami monitor, 7 sorhajó, 30 romboló, 18 őrhajó, 206 tengeralattjáró, 38 aknarakó hajó. Ezenkívül a flotta kapott 477 harci naszádot és sok segélyhajót.

A SZOCIALIZMUS ORSZÁGÁNAK BIZTONSÁGÁÉRT

A szovjet kormány jelentős intézkedéseket tett, hogy a hadigazdálkodás bázisát erősítse, növelte a fegyveres erők létszámát és javította technikai felszereltségét. De nem rendelkezett elegendő idővel ahhoz, hogy befejezze a hadsereg és a haditengerészeti erők felfegyverzését új haditechnikával.

Amikor megkezdődött a második világháború 1939 őszén, a kommunista párt és a szovjet kormány határozott intézkedéseket tett, mellyel a Szovjetunió biztonságát akarta erősíteni. Minthogy a hitlerista hordák gyorsan nyomultak előre Lengyelországban, az a veszély állt fenn, hogy az 1921-es rigai béketárgyalások alapján az Ukrajna és Belorusszia elszakított nyugati területein élő népek fasiszta rabságba kerülnek.

A szovjet kormány 1939. szeptember 17-én megparancsolta a szovjet hadsereg csapatainak, hogy lépjk át a szovjet–lengyel határt, és szabadítsák fel Belorusszia és Ukrajna nyugati területeit. A lakosság meleg szeretettel fogadta a szovjet hadsereget, a felszabadító harcosokat. A nyugati területek ukránjai és belorusz lakói visszakerültek Szovjet-Ukrajnához és Szovjet-Belorussziához. A nyugati szovjet határok jelentősen nyugatabbra tolódtak. Megszűnt a történelmi igazságtalanság.

Ugyanakkor a fasiszta agresszió veszélyeztette a balti államokat – Litvániát, Lettországot és Észtországot. A szovjet kormány nem nézhette tétlenül, hogy ezek az országok a Szovjetunió elleni agresszió hídfőjévé válnak. Ezért 1939 szeptember–októberében a Szovjetunió kezdeményezésére a szovjet és a balti államok kormányai között tárgyalások folytak az együttműködésről, s amelynek megfelelően a balti államok területén szovjet katonai támaszpontokat rendeztek be és szovjet csapatok helyezkedtek el. Ám a burzsoá-nacionalista kormányok, a nyugati hatalmaktól ösztönözve, kezdték megsérteni a szerződés feltételeit. Az ellenséges és reak-

ciós elemek megkezdték a Szovjetunió és az ezekbe az országokba szállásolt szovjet csapatok elleni tevékenységet. A felső vezetők a nemzeti érdekeket eláruló politikát folytattak, másfelől viszont a társadalmi terhek fokozódása kiváltotta a kommunisták vezette tömegek forradalmasodását. Megdöntötték az észt, a lett és litván burzsoá-nacionalista kormányt. Az új népi kormányok kérésére a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1940 augusztusában határozatot hozott, hogy Litvániát, Lettországot és Észtországot felveszi a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kötelékébe.

A Szovjetunióval szemben ellenséges politikát folytattak Finnország uralkodói körei. Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Németország és Franciaország kormányainak támogatásával már régóta aránytalanul nagy fegyveres erőket szerveztek, katonai jellegű építések folytak a Karél-földszoroson, és alapos katonai kiképzésben részesítették az ország férfilakosságát. Mindez különösen Leningrád és a Balti Flotta számára jelentett veszélyt. A szovjet kormány azt javasolta a finn kormánynak, hogy igazítsák ki a határt Leningrád körzetében, s ennek ellenértékeképp a Szovjetunió jóval nagyobb területet ad át a Ladoga-tótól északra. Ugyanakkor javasolta azt is, hogy kössenek megnemtámadási és kölcsönös segélynyújtási szerződést. A finn kormány elutasította a Szovjetunió békés rendezésre vonatkozó javaslatait.

1939 novemberében a finn csapatok szétbontakoztak a Karél-földszoroson és más, a szovjet határhoz közeli körzetekben. A finn szoldateszka egy sor provokációt robbantott ki a szovjet–finn határon. November 30-án megkezdődött a katonai tevékenység a Karél-földszoroson.

A szigorú tél nehéz körülményei között, az úttalan erdős-mocsaras területen a szovjet csapatok áttörték az erős Mannerheim-vonalat, és súlyos vereséget mértek a finn hadsereg főerőire. A finn reakció angol és francia támogatással igyekezett minél hosszabb időre elnyújtani a konfliktust, számítva a Szovjetunió elleni nagy háború megindulására. Ám az arcvonalon oly reménytelen helyzet alakult ki, hogy a finn kormány sietett elfogadni a szovjet kormány feltételeit.

1940. március 12-én aláírták Moszkvában a békeszerződést. A Karél-földszoroson a határt visszavonták a Viborg–Kexholm-vonalra. A Szovjetuniónak átadták a Ribacsi- és Szrednij-félszigetek egy részét, és 30 évre bérbe adták a Finn-öböl bejáratát fedező Hanko-félszigetet.

1940 nyarán a Szovjetunióhoz került vissza Besszarábia és Észak-Bukovina, amelyeket 1918-ban rabolt el a fiatal szovjetköztársaságtól a burzsoá-földesúri Románia királyi kormánya.

A szovjet kormány e tevékenységei nyomán a Szovjetunió határai messze nyugat felé tolódtak el. 23 millió fővel gyarapodott a Szovjetunió népének nagy családja, megnövekedtek az ország anyagi tartalékai, javult hadászati helyzete.

A Szovjetunió nagy erőfeszítéseket tett, hogy útját állja a fasiszta agresz-szió kiterjesztésének, hogy szétzúzza az imperialistáknak egy szovjetellenes egységes imperialista tömb létrehozására irányuló terveit. A szovjet kormány energikus lépéseket tett, hogy rendezze a kapcsolatokat több

európai és ázsiai országgal. 1941 áprilisában barátsági és megnemtámadási szerződés született Jugoszláviával. A török kormánnyal folytatott tárgyalások eredményeképpen a két fél megegyezett abban, hogy semlegesek maradnak, ha valamelyiküket támadás éri.

Megerősödtek az ország keleti pozíciói is. Bár a Japánnal 1941 áprilisában kötött semlegességi egyezmény egyáltalán nem zárta ki a japán támadás lehetőségét, de arról tanúskodott, hogy Japánban levonták a következtetéseket a Haszan-tó és a Halhin-Gol folyó körzetében elszenvedett vereségből.

Kétségtelen, hogy a szovjet kormány aktív külpolitikája számottevően erősítette a Szovjetunió pozícióját a nemzetközi élet küzdőterén.

A SZOVJETUNIÓ FEGYVERES ERŐI KÉSZÜLNEK AZ AGRESSZOR ELLENI HARCRA

A kommunista párt és a szovjet kormány több konkrét intézkedést tett a fegyveres erők megszilárdítása érdekében. 1939-ben törvény született az általános hadkötelezettségről. Erősítve a fegyveres erők fejlesztésének elvét, a bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások alapján megszüntette a hadseregben való szolgálat osztálykorlátozását. Az új törvény felfemelte a sor- és tisztesi állomány szolgálati idejét, a hadköteles tartalék valamennyi kategóriájának kiképzési idejét.

A Honvédelmi Népbiztosság, a szovjet- és pártszervek megfeszített munkával újjászervezték a helyi katonai vezetést. Az autonóm köztársaságokban, területeken és határterületeken katonai parancsnokságokat állítottak fel.

Tökéletesedett a szovjet fegyveres erők szervezete, növekedett a létszáma; lövész-, harckocsi- és gépesített hadosztályok alakultak, megszerveződtek a Főparancsnoksági Tüzértartalék egységei, erősödtek a légideszant-csapatok, valamint a honi légvédelmi egységek. 1941. január 1-én a fegyveres erők létszáma 4 207 000 fő volt.

Komoly nehézségek támadtak a páncélos csapatok szervezése során. 1940-ben kilenc gépesített hadtest szerveződött, 1941. február-márciusban pedig még húsz felállítása kezdődött meg. Ám az ilyen nagy mennyiségű magasabbegység egyidejű létrehozásához nem volt elegendő a rendelkezésre álló, a még beszerzés alatt levő haditechnika és a kiképzett káderek létszáma. Végeredményben a hadtestek többségét nem tudták feltölteni. A határmenti katonai körzetek csapattüzérségét sikerült az állományi előírásoknak megfelelően feltölteni, de a gépi vontatás elégtelen volt. A háború előestéjén a szovjet hadsereg csapatai 67 335 löveggel és aknavetővel (az 50 mm-es aknavetőket nem számítva) rendelkeztek.

Lassúbb ütemben fejlődött a Főparancsnoksági Tüzértartalék. Csak 1941 áprilisában kezdtek szervezni tíz páncéltörő tüzérdandárt. Tovább erősödtek a légideszant-csapatok. 1941 júniusáig befejeződött három új hadtest

személyi állományának feltöltése, viszont nem sikerült őket teljesen el-
látni harci technikai eszközökkel.

A párt Központi Bizottságának és a szovjet kormánynak a közvetlen irányításával tökéletesedett a légierő. 1941 júniusáig – 1939 elejéhez vi-
szonyítva – 80 százalékkal nőtt a repülőezredek száma. 1940-ben megkez-
dődött a repülőhadosztályok szervezése, amelyeknek az állományába fő-
leg harcászati bombázó- és vadász-magasabbegységek tartoztak.

1941 februárjában az SZK(b)P KB és a Szovjetunió Népbiztosainak Ta-
nácsa jóváhagyta a Honvédelmi Népbiztosságnak a légierő továbbfejleszté-
sére vonatkozó tervét. E tervben előirányozták 106 új repülőezred meg-
szervezését, a repülő-tanintézetek fejlesztését és megerősítését, továbbá az
egységek újrafelfegyverzését új típusú gépekkel.

A párt Központi Bizottsága és a kormány intézkedett, hogy fejlesszék a
honi légvédelmet. Átszervezték a honi légvédelem rendszerét, a csapato-
kat új műszaki felszereléssel és fegyverzettel látták el. 1941 júniusában a
csapatok közepes űrméretű lövegeket tekintve 85 százalékosan, kis űrmé-
retű lövegek terén 70 százalékosan, légvédelmi géppuskákat tekintve 70
százalékosan voltak ellátva. A nyugati katonai körzetek légvédelmi ma-
gasabbegységeit és egységeit sikerült valamivel jobban feltölteni új anyagi
eszközökkel. Rendelkeztek az ellenség légi felderítésének és figyelésének
új eszközeivel.

Erősödött a hadiflotta is. Új torpedóromboló, tengeralattjáró, torpedó-
naszád magasabbegységek alakultak, a magasabbegységeket új hajókkal
töltötték fel. Számottevően megerősödtek a könnyű haditengerészeti erők.
Például, lényegében 1939 és 1940 között, újból megszerveződtek a tenger-
alattjáró-dandárok. 1940-ben megalakult a Dunai és a Pinszki Katonai
Flottilla. A háború előestéjén a szovjet haditengerészeti erők 600 hadihajó-
val rendelkeztek, közöttük 3 sorhajóval, 7 cirkálóval, 49 torpedóromboló-
val, 211 tengeralattjáróval, 279 torpedónaszáddal. A haditengerészeti erők
állományába több mint 2500 repülőgép tartozott.

A hivatásos hadsereg továbbfejlesztése, létszámának növelése a háború
előtti években megkövetelte a parancsnoki állomány, a politikai munká-
sok, a műszaki szakemberek számának jelentős gyarapítását. Kiképzésük
céljából sok tucat tanintézetet állítottak fel a különböző fegyver- és had-
erőnemek számára, és fejlesztették a régieket. Ezekben a tanintézetekben
1941-ben 238 900 hallgatót képeztek ki. A háború kezdetén 19 katonai aka-
adémia, a polgári tanintézetekben 10 katonai fakultás és hét felsőfokú ha-
ditengerészeti tanintézet 37 100 felsőfokú képesítésű szakembert készí-
tett fel.

A kommunista párt gigászi munkát végzett a katonai vezetők felkészí-
tése és nevelése terén. A Nagy Honvédő Háború előestéjén tisztjeink ma-
gas fokú erkölcsi-politikai szellemmel és harci tulajdonságokkal rendel-
keztek. Valamennyi szinten tökéletesedett a parancsnokok szakképzett-
sége. Különösen magas fokú követelményeket támasztottak az egység- és
magasabbegység-parancsnokok és a törzsben szolgáló tisztek hadműveleti-
harcászati kiképzésével szemben. Gyakorlatokra került sor, többek közt

nagymérvű hadgyakorlatokra, amelyeken tökéletesedett a parancsnokok jártassága, gyarapodott tudása.

Különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak a csapatoknál végzett politikai munkának, az alegységeknél és egységeknél dolgozó politikai szervek és pártszervezetek erősítésének, a pártszervezetek helyzete megszilárdításának, a hadsereg- és a flottabeli párttagok szám szerinti gyarapításának. 1939-től 1941 közepéig a hadsereg és a flotta kommunistáinak a száma több mint háromszorosára nőtt, és elérte az 560 800 főt. Gyarapodott a sorállomány és a tisztesi állomány soraiban is a kommunisták száma, különösen a kiváló alegységekben. Ez lehetővé tette, hogy a századok és a hasonló szervezésű alegységek csaknem felében megalakuljanak a pártszervezetek, és hogy súlyuk növekedjék az alegységek, egységek és hajók harckészültségének fokozásában.

A párt odaadó segítője, harci tartaléka volt a Komszomol. Valamennyi alegységnél és hajón létrehozták a Komszomol-szervezetet. A hadseregben és a flottánál dolgozó Komszomol-szervezetek taglétszáma meghaladta a kétmilliót.

A párt különösen nagy gondot fordított arra, hogy megerősödjének a hadsereg és a flotta parancsnoki állományának párt- és Komszomol-szervezetei, hiszen ezek érvényesítették a párt és a kormány politikáját a fegyveres erők soraiban. 1939 augusztusában az SZK(b)P KB Politikai Bizottsága határozatot hozott, hogy 4000 kommunistát kell küldeni politikai munkára a Munkás-Paraszt Vörös Hadseregbe, 1940 márciusában pedig határozat született a pártbizottsági dolgozók katonai átképzéséről, átminősítéséről és a Vörös Hadseregbe való behívásuk rendjéről.⁵ 1941. január 1-én a tiszti állomány 79,9 százaléka kommunista és komszomolista volt.

A politikai munka fokozása, továbbá a hadsereg és a haditengerészeti erők harcosai erkölcsi-harci tulajdonságainak az erősítése szempontjából igen nagy jelentősége volt annak, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1939. január 3-án jóváhagyta az új katonai esküt és az eskütétel rendjét.

A nagyszámú kulturális intézmény és a filmműsorok nagy nevelő hatással voltak a harcosokra. Szorosabbá vált a tudomány, az irodalom és művészet képviselői, a vállalatok és hivatalok védnöki kapcsolata a csapatokkal és a katonai tanintézetekkel. Mindez a hadsereg és a nép tovább erősödő kapcsolatát bizonyította. Jelentős szerepet játszott a pártpolitikai munkában a hadsereg és a flotta sajtója. A szovjet hadsereg és flotta központi lapjain kívül 21 katonai körzeti és törzsujság, 22 hadsereg- és flottaújság jelent meg 1 840 000 példányban, továbbá 589 magasabbegység- és tanintézeti lap.

A párt fáradhatatlanul nevelte a szovjet népet arra, hogy mindenkor készen álljon a haza védelmére. Jelentős munkát végzett ezen a téren a lenini Komszomol, valamint számos önkéntes védelmi szervezet. Az OSZOA-

⁵ Lásd KPSZSZ Vooruzsonnih Szilah Szovjetszkovo Szojuza. Dokumenti 1917—1968. (Az SZKP a Szovjetunió fegyveres erőiről. Dokumentumok.) Moszkva 1969. 295—296. old.

VIAHIM⁶ állandóan folytatta a szovjet nép hazafias nevelését és haditechnikai kiképzését. 1941 elejére ez a szervezet ezernyi különböző szakképzett-ségű embert adott a hadseregnek és a haditengerészeti erőknek. Mindez fokozta a szovjet nép mozgósítási készenlétét, s kedvező feltételeket teremtett ahhoz, hogy kiképzett tartalékok álljanak a fegyveres erők rendelkezésére.

A pártnak a fegyveres erők soraiban végzett politikai és katonai nevelőmunkája – amelynek tartalma a szovjet hazafiság, a Szovjetunió népei iránti barátság, a kommunizmus eszméiben való hit volt – mély nyomokat hagyott a szovjet harcosok szívében és tudatában. A Nagy Honvédő Háború kezdeti szakaszának súlyos körülményei között határtalan hűséget tanúsítottak a szocialista haza iránt, magas erkölcsi szellemről, állhatatosságról, bátorságról s tömeges hősiességről tettek tanúbizonyságot.

Sok minden történt azért, hogy a Szovjetunió az agresszort teljes fegyverzetben fogadja. De sajnos nem minden. Különösen súlyos következményekkel járt az, hogy késlekedve történt meg azon határmenti katonai körzetek és helyőrségek csapatainak a teljes harckészültségbe helyezése, akiknek az ellenséges támadás első perceiben kellett ütközetbe lépniük. Ez főleg annak a hibás számításnak volt a következménye, amely a fasiszta Németország támadásának lehetséges időpontjára vonatkozott.

A nyugati határmenti katonai körzetek és flották csapatai 170 hadosztályt és 2 dandárt (2,9 millió főt) tettek ki; 1540 db új típusú és nagy mennyiségű elavult konstrukciójú, korlátozott repülési tartalékú repülőgéppel, 34 695 löveggel és aknavetővel (az 50 mm-es aknavetőket nem számítva), 1800 nehéz- és közepes (köztük 1475 új típusú) harckocsival rendelkeztek. Ezenkívül a határmenti katonai körzetek fegyverzetében nem jelentős mennyiségű elavult és korlátozott menettartalékú könnyűharckocsi volt. Egészében véve élőerőkben 1,8-szeresen, közepes és nehézharckocsikban 1,5-szeresen, új típusú harci repülőgépekben 3,2-szeresen, lövegekben és aknavetőkből 1,25-szörösen múlta felül az ellenség csapatainkat. A főcsapási irányokban az ellenség ennél jóval nagyobb erő- és eszközfölényt hozott létre.

Azt is figyelembe kell venni, hogy csapataink – amelyek nem voltak teljes harckészültségben és nem hajtották végre a hadászati szétbontakozást – széles arcvonalon, a Barents-tengertől a Fekete-tengerig, és 400 kilométernél nagyobb mélységben voltak elhelyezve. Keret-magasabbegységeink és egységeink jelentős része a tervek szerint csak 1941-ben lett volna teljesen feltöltve és újjászervezve. Így hát ezeket a háború a szerveződés és újjászervezés, vagy a nyugatra való átcsoportosítás miatt az egyik helyről a másikra való áttelepülés közben érte.

Az 1941 februárjában összehívott XVIII. pártkonferencia felhívta a szovjet népet, hogy erősítse tovább az ország védelmi képességét és katonai erejét.

⁶ OSZOAVIAHIM: a honvédelmet, repülésügyet és vegyészetet támogató társaság. Így nevezték azt az önkéntes tömegszervezetet, amely a dolgozók körében terjesztette a katonai ismereteket, később ezt a szervezetet DOSZAF-nak nevezték el. — *A szerk.*

Azoknak a különféle forrásokból származó jelentéseknek a nyomán, amelyek a fasiszta Németország Szovjetunió elleni háborús készülődéseiről, nagy mennyiségű ellenséges csapatok nyugati határai mentén történő összpontosításáról szóltak, a szovjet kormány és a katonai vezetés 1941 első felében több nagy jelentőségű intézkedést tett, s ezek igen nagy mértékben fokozták a fegyveres erők harckészültségét.

1941 tavaszán a vezérkar, a katonai körzetek és flották törzsei közösen kidolgozták az államhatár védelme erősítésének a tervét.

Tervbe vették több, igen jelentős mozgósítási intézkedés végrehajtását. A nyugati határ védelmére szántak mintegy 170 hadosztályt, a rendelkezésre álló repülőgépek, harckocsik és tüzérség több mint felét. A határmenti katonai körzetekben kiszélesítették a repülőtér-hálózatot. Intézkedtek a megerősített körletek kiépítésére. A megerősített körletek, továbbá más haderő- és fegyvernemek szakemberekkel való feltöltése érdekében elhatározták 300 000 fő behívását az összeírt tartalékosokból. 1941. június elején kiképzésre hívtak be a hadseregbe a tartalékból mintegy 800 000 főt, amelyből 38 500-at a határmenti katonai körzetekbe irányítottak.

A határmenti katonai körzetekben nagyarányú csapat-átcsoportosításokat hajtottak végre a háború kirobbantása előtt azzal a céllal, hogy a csapatok közelebb kerüljenek a határhoz. Ugyanakkor megkezdődött öt hadsereg – a 16., 19., 20., 21. és 22. hadsereg – előrevonása az ország belsejéből nyugat felé. A szovjet fegyveres erők létszámának növekedése is tanúskodott azokról a komoly intézkedésekről, amelyeket a párt és a kormány tett az ország védelmének az erősítésére. Ez a létszám a háborút megelőző két évben közel háromszorosra nőtt. 1939 és 1941 között 125 új hadosztály alakult meg.

A fenti tények tehát jól bizonyítják, hogy a kommunista párt és a szovjet kormány jelentős intézkedéseket tett a közelgő agresszió elhárítása érdekében. Egyre világosabbá vált, hogy a háború a Szovjetunió határainak külsőben áll. A küzdelem kimenetelétől függött az emberiség, a jövő nemzedék sorsa.

A NAGY ÜTKÖZETEK SZÍNTERÉN

1917. október 25-e óta mi honvédők vagyunk. Mi a „haza védelme” álláspontján vagyunk, de az a honvédő háború, amely felé haladunk, a szocialista hazáért, a szocializmusért mint hazáért, a szovjetköztársaságért mint a szocializmus világhadsergének *osztagáért* folyó háború lesz.

V. I. LENIN

II. *fejezet* / A HÁBORÚ TÉNNYÉ VÁLIK

1. A SÚLYOS MEGPRÓBÁLTATÁSOK KEZDETE

A HÁBORÚ ELSŐ NAPJA

1941. június 21. Szombat este. A szovjet emberek készülnek a vasárnapi pihenőre. Látszólag minden nyugodt. A nyugati határmenti katonai körzetek csapatainál a napirendben meghatározott időpontban a harcosok végrehajtják a takarodót. Csak a határőrök nem alszanak. Pontosan végzik szolgálatukat, őrzik az államhatárt.

A hadosztályok, hadseregek és a határmenti katonai körzetek törzseiben azonban már nem ilyen nyugodt ez a szombat este. Több magasabbegység-parancsnok, hadseregparancsnok és törzseik, szoros összeköttetésben állva a határőrösztagekkel, a határon levő ellenség gyanús viselkedéséről kaptak jelentéseket. Óráról órára fokozódik a nyugtalanság. A parancsnokok megértették, hogy feltétlenül szükségessé vált a csapatok előrevonása az elhelyezési körletekből, idejében való szétbontakoztatásuk a védelmi tervekben meghatározott terepszakaszokon, teljes harckészültségbe helyezésük. De mindezt csak felső parancsra lehetett megtenni. Ilyen parancs azonban nem volt.

Csak június 21-én késő este küldte meg Sz. K. Tyimosenko honvédelmi népbiztos, a Szovjetunió marsallja és G. K. Zsukov, a vezérkar főnöke, hadseregtábornok a nyugati határmenti katonai körzeteknek azt a direktívát, amely jelezte a német fasiszta csapatok június 22–23-án várható meglepetésszerű támadását. A direktívában ez állt:

„1. 1941. VI. hó 22–23. folyamán lehetséges a németek meglepetésszerű támadása a Leningrádi, Balti, Nyugati, Kijevi Különleges és az Odesszai Katonai Körzet arcvonalán. Lehet, hogy a támadás provokációs tevékenységgel kezdődik.

2. Csapataink feladata – ne engedjenek semmiféle provokációs tevékenységnek, amely nagy bonyodalmakat idézhet elő.

Egyidejűleg a Leningrádi, Balti, Nyugati, Kijevi és Odesszai Katonai Körzet csapatai legyenek teljes harckészültségben, és verjék vissza a németek vagy szövetségeseik esetleges váratlan csapását.

3. Megparancsolom:

- a) az 1941. VI. hó 22-re virradó éjjel rejtve foglalják el a megerősített körletek tüzelőállásait az államhatár mentén;
- b) 1941. VI. hó 22-én, virradat előtt gondosan álcázva összpontosítsák a tábori repülőtereken az egész légierőt, közöttük a csapatrepülőket is;
- c) valamennyi egységet helyezzenek harckészültségbe. Az egységek bontakozzanak szét és álcázzák magukat;
- d) a légvédelmet a tartalékos állomány kiegészítő mozgósítása nélkül helyezték harckészültségbe. Készítsék elő a városok és objektumok elsötétítését;
- e) külön rendelkezés nélkül ne hajtsanak végre semmilyen más intézkedést.

1941. VI. 21.

TYIMOSENKO
ZSUKOV.”

Csaknem egész éjszaka tartott a direktíva továbbítása az illetékeseknek: a vezérkartól a katonai körzetek törzseihez, majd a hadseregtörzsekhez és innen tovább a hadtest- és hadosztálytörzsekhez. Sok hadosztály- és egységparancsnokhoz azonban nem sikerült az utasítást eljuttatni. Az ellenség meglepetésszerű támadása az elhelyezési körletekben, nem pedig a védelmi terepszakaszokon érte a szovjet csapatokat.

Ismerve a hitleri fasizmus lényegét és világhuralmi törekvését, a párt és a kormány megértette, hogy a fasiszta Németország előbb vagy utóbb megkísérli a Szovjetunió elleni támadást. Éppen ezért, a béke fenntartásáért folytatott harc mellett intézkedések történtek annak érdekében, ha kitör a háború, a szovjet hadsereg fegyverben állva fogadja az ellenséget. Hatalmas munka folyt a szovjet fegyveres erők átszervezése és átfegyverzése terén. Ilyen körülmények között lényeges volt, hogy ne szolgáltatassunk okot a nácioknak a Szovjetunió megtámadására. A számítások szerint a védelmi tervben meghatározott terepszakaszok csapatok által történő megszállása, illetve a csapatok teljes harckészültségbe helyezése meggyorsította volna az ellenség Szovjetunió elleni támadását. Ezzel is magyarázható, hogy a szovjet csapatokat harckészültségbe helyező direktívát eléggé későn adták ki. E túlzott óvatosság és az ebből adódó mulasztás az agresszorok első csapása elhárítására való felkészülésben azokból a számítási hibákból következett, amelyeket a hitleri Németország országunk ellen irányuló támadása időpontjának meghatározásában elkövettünk.¹

Június 22-én hajnalban a fasiszta Németország hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót. Még sötét volt, amikor a német repülőterekről felszálltak a hatalmas légierők; széles arcvonalon – a Balti-tengertől a Fekete-tengerig – átrepülték a határt, és keletnek tartottak. Egy részük az or-

¹ A Nagy Októberi Szocialista Forradalom ötven éve. Az SZKP Központi Bizottságának tézisei. Társadalmi Szemle, 1967. 7. sz. 15–16. old.

szág belsejében levő objektumokat: távoli haditengerészeti támaszpontokat, városokat és vasúti csomópontokat támadott, más csoportjaik a határmenti katonai körzetek repülőtereire, a szovjet csapatok elhelyezési körleteire, törzsekre, raktárakra, híradóközpontokra és útcsomópontokra szórták le bombáikat.

Az elsők között érte légicsapás a Fekete-tengeri Flotta fő támaszpontját, Szevasztopolit. A város és a flotta légvédelmi egységei megghiúsították az ellenségnek azt a szándékát, hogy meglepetésszerű légicsapással használhatatlanná tegye a flotta hajóit és elaknásítsa az Északi-öbölből a tengerre vezető útvonalat. Nem sikerült az ellenségnek az sem, hogy tönkretégye a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta támaszpontjait.

Másképp alakultak az események a szárazföldi hadszíntéren. Mivel a határmenti katonai körzetek repülőegységeinek nem sikerült széttelepülniük és álcázniuk gépeiket, súlyos veszteségeket szenvedtek az ellenség meglepetésszerű csapásaitól. A szovjet hadsereg csapatait megfosztották a megbízható légvédelemtől.

A szárazföldön az ellenség erős tűzérési előkészítés után támadott. 4 órakor a Baltikum és a Fekete-tenger között tűzeső zúdult a határőr-őrsökre s hevenyészetten kiépített létesítményekre, a katonai településekre és táborokra, a híradóközpontokra és más objektumokra. A váratlan tűzcsapások nagy veszteséget okoztak emberben és fegyverzetben, néhány terepszakaszon pedig megghiúsították a határmenti katonai körzetek hadosztályainak szervezett szétbontakozását. Ez történt a Balti Különleges Katonai Körzet 8. és 11. hadseregével, a Nyugati Különleges Katonai Körzet 4. hadseregével; a Bresztben elhelyezett 22. harcoksihadosztály az ellenséges tűzérési tűz és légicsapások következtében több száz katonát, 100-nál több harcokcsit veszített, s elpusztult tűzériségének, gépkocsijainak, lőszer- és üzemanyag-tartalékának több mint fele.

Elsőként a határőrök vették fel a nyílt harcot az ellenséggel. Csak lövészfegyvereik voltak, de hősiessen küzdöttek életre-halálra az ellenséggel. Állhatatosságával és hősiességével kitűnt az augustówi, lomzsinzski, breszti, vlagyimir-volinszkiji, przemysli, rava-russzkajai, kaguli és más határőrörsztag. A „Pravda” 1941. június 24-i száma írta: „Oroszlánként küzdöttek a szovjet határőrök, felfogva az aljas ellenség váratlan csapását... Kézitusában estek el, s csak holttesteiken át tudott az ellenség továbbjutni.”

Augustów körzetében 32 határőr V. M. Uszov hadnagy, őrsparancsnok és A. G. Saripov politikai vezető irányításával tíz órán át hét elkeseredett ellenséges rohamot vert vissza. Az I. G. Tyihonov főhadnagy őrsének határőrei hősi halált haltak az egyenlőtlen harcban, de nem hátráltak a Bug partjáról. A vlagyimir-volinszkiji határőrörsztag egyik őrsé, A. V. Lopatyin főhadnagy vezetésével, 11 napos szörnyű küzdelemmel, M. J. Makszimov főhadnagy, F. I. Guszev hadnagy, A. V. Szacskov hadnagy, F. I. Kuzmin hadnagy, A. Sz. Lukjanov hadnagy, N. Sz. Szeljuszarjev hadnagy, P. K. Sztarovojtov hadnagy őrsé és sok más határőr nyitotta meg a Nagy Honvédó Háború első napjának dicső történetét.

Szívós ellenállásba ütköztek az ellenséges csapatok a megerősített körletek vonalán is. Ott, ahol az önálló géppuskás tűzérzászlóaljoknak sikerült megszállniuk a kész betonlétesítményeket, az ellenség nem tudott továbbjutni. A 18. zászlóalj 23 harcosa a kommunista N. G. Zimin alhadnagy, P. P. Szeleznyev alhadnagy és I. F. Rohin törzsőrmester vezetésével halhatatlan hőstettet vitt véghez: két napon át verték vissza a túlerejű ellenség dühödt rohamait. Mindannyian elesetek, de teljesítették katonai kötelességüket.

A fasisztákat meglepte a szovjet harcosok szívós ellenállása. A német szárazföldi csapatok vezérkarának főnöke, Halder vezérezredes írta június 24-én szolgálati naplójába: „Meg kell említeni az orosz magasabbegységek helytállását a harcban. Voltak esetek, amikor a kiserődök védői inkább saját magukkal együtt felrobbantották kiserődjeiket, de nem adták meg magukat.”

Különösen kedvezőtlen körülmények között léptek harcba az ellenséggel a tábori csapatok. A szétbontakozási terepszakaszokra már meggyengülve érkeztek; elhelyezési körleteikben veszteséget okozott nekik az ellenséges légierő és tűzérség. Sok hadosztály még azelőtt megütközött a támadó ellenséggel, mielőtt elérhette volna a számára kijelölt terepszakaszt. A harcok találkozó jellegűek voltak, és az ellenség számbeli, technikai fölénye közepette folytak le.

A háború első napjaiban kibontakozott harctevékenység eredményeire és jellegére döntően kihatott a támadás meglepetésszerűsége. Igaz, ez nem tartott sokáig, de pszichikailag eléggé erősen hatott sok harcosra és parancsnokra, bár nem játszott oly döntő szerepet, mint amilyenre a hitleristák számítottak a Szovjetunió elleni háború megtervezése során.

A fasiszta csapatok által mért első csapások ereje pedig – amelyet az erő- és eszközfölény biztosított – elég hosszú időn át tartott. A Szovjetunió ellen összpontosított 190 ellenséges hadosztályból a Balti-tenger és a Fekete-tenger közötti arcvonalon 99 német (köztük 14 páncélos- és 10 gépesített) és 10 román hadosztály, valamint 9 román és 4 magyar dandár mérte az első csapást. Ezeknek a magasabbegységeknek csak a harci létszáma 1 900 000 fő volt; mintegy 2500 harckocsival, 33 000 löveggel és aknavetővel rendelkeztek.² Az ellenség körülbelül 1200 bombázóval és több mint 700 vadászrepülőgéppel mérte az első légi csapást.

Szovjet részről június 22-én csak 83 hadosztály tudott ütközetbe lépni. Ezeknek a létszáma a megerősített körzetek és a megerősítő egységek álmányával együtt nem haladta meg a 900 000 főt. Körülbelül ezer harckocsival, 17 000 löveggel és aknavetővel, valamint 1330 repülőgéppel rendelkeztek.

Ezek az adatok azonban nem felelnek meg teljes egészében az ütközetek színterein kialakult reális erőviszonyoknak. Nem tartalmazzák a szovjet csapatok első veszteségeit, továbbá azt, hogy jelentős részük csak

² A számítás alapjául a német és román magasabbegységek és dandárok szervezeti szerű létszámát és fegyverzetét vettük.

a nap második felében lépett harcba. Valójában az „Észak” hadseregcsoporthat támadási sávjában a Šiauliai irányban a 15 ellenséges hadosztállal délig csak négy szovjet hadosztály lépett harcba; a főcsapást 23 hadosztállal mérő „Közép” hadseregcsoporthat támadását tíz szovjet hadosztály hárította el; a „Dél” hadseregcsoporthat főcsapásának irányában az ott támadó 19 német hadosztállal hat szovjet hadosztály vette fel a harcot.

Következésképp, az ellenség a főcsapások irányában vívott első harcokban a személyi állomány mennyiségét tekintve 3–5-szörösen, lövegek és aknavetők számában több mint 3-szorosan múlta felül a szovjet csapatokat, harckocsikban és repülőgépekben pedig abszolút fölényben volt. Mindez lehetővé tette, hogy az ellenséges páncélos- és gépesített hadosztályok az első napon 35, egyes irányokban 50 kilométer mélyen betörjenek szovjet területre.

Az ellenség előrenyomulása azonban nem jelentette azt, hogy megtörte a szovjet csapatok ellenállását. Sok visszavonuló egység szervezetten ellenállt. Hősiesen verték vissza az ellenséges harckocsik rohamait a tüzek. Bátran és hozzáértően küzdött N. I. Poljanszkij ezredes 9. páncéltörő tüzérdandára Šiauliai körzetében, és K. Sz. Moszkalenko tábornok 1. páncéltörő tüzérdandára Ukrajnában. Nem szűntek meg a harcok az ellenség mögött sem. A fasiszta hódítók a határmenti körzetekben vívott eredményes védelmi harcok ragyogó példája a breszti erőd hősi védelme, Liepaja (Libava) tiznapos védelme, a rava-russzkajai megerősített körletben lezajlott ötnapos elkeseredett harc, a Przemyszlért folytatott hatnapos küzdelem.

A breszti erőd védői – a 6. és 42. lövészadosztály, a 33. műszaki ezred, a 17. határőrosztag 9. őrsének kis része – nemcsak hogy körülbelül egy hónapon át lekötötték az ellenség 45. gyalogoshadosztályát és 31. gyalogoshadosztályának egy részét, hanem súlyos veszteségeket is okoztak nekik. A breszti erőd kommunista hősei – I. N. Zubacsev százados és J. M. Fomin ezredkomisszár, a védelem irányítói, P. M. Gavrillov őrnagy, V. V. Sablovskij százados, A. M. Kizsevatov hadnagy, Sz. Sz. Szkripnyik, A. A. Kosztyakov, V. I. Bitko, K. F. Kaszatkin politikai vezető és sokan mások – arany betűkkel írták be nevüket a Nagy Honvédő Háború krónikájába. A breszti erőd napjainkban a „Hősök erődje” megtisztelő nevet viseli.

Halhatatlan a hőstettük Liepaja bátor védőinek. A várost közösen védelmezte N. A. Gyedajev vezérőrnagy 67. lövészadosztálya, a liepajai haditengerészeti támaszpont állománya M. SZ. Klevenszkij 1. osztályú kapitány vezetésével, V. I. Jakusev őrnagy határőrosztaga és a liepajai munkások, élükön a városi pártbizottság titkáraival, M. Bukával és J. Zarsszal.

A rava-russzkajai irányban N. G. Mukusev vezérőrnagy 41. lövészadosztálya, J. V. Sziszojev ezredes megerősített körletének helyőrsége és J. D. Maloj őrnagy határőrosztaga sikeresen elhárított és többször is nyugat felé szorított vissza öt német gyalogoshadosztályt. Az ellenségnek csak nagy veszteségek árán sikerült június 27-én elfoglalnia Rava-Russzkáját.

A háború első napjaiban kitűnt a 99. lövészadosztály, N. I. Gyementyev ezredes parancsnoksága alatt. A Przemyśl körzetében vívott hősie harcokért a hadosztályt Vörös Zászló Renddel tüntették ki. A hadosztály csapatai ügyesen együttműködtek a przemysli megerősített körlet helyőrségével és J. I. Tarutyin alezredes 92. határőrosztagával. A 99. hadosztály harcosai és a határőrök összevont zászlóalja G. Sz. Polivod főhadnagy parancsnokságával június 23-án kiverte az ellenséget Przemyšlből. A 99. lövészadosztály egységei, a határőrök és a felfegyverzett pártmunkások visszaverték az ellenség dühödt rohamait, és június 27-én estig tartották Przemyšlt.

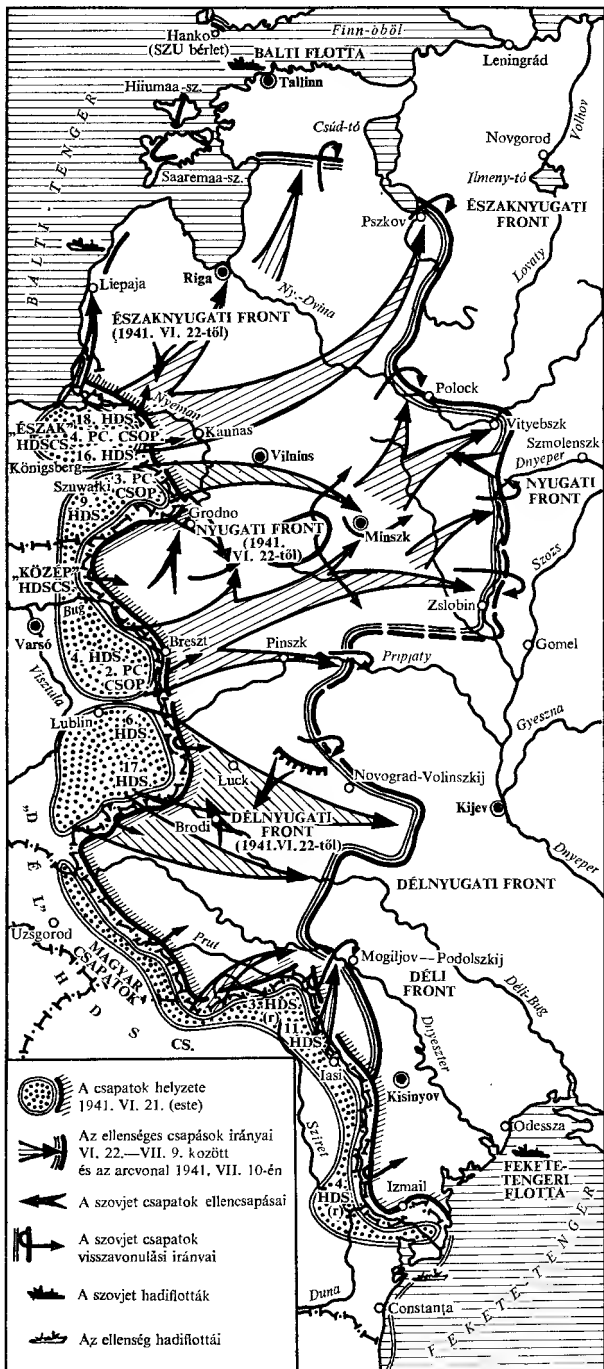
Már az első légi harcokban kitűntek a szovjet pilóták. A 46. vadászrepülőezred egyik rajának parancsnoka, I. I. Ivanov főhadnagy gépének légcsavarjával szétzúzta egy Heinkel-111 vezérsíkját. P. Sz. Rjabvec hadnagy a breszti erőd védőinek szeme láttára ment neki gépével egy ellenséges repülőgépnak. A fasiszta dögkeselyűkkel vívott aznapi harcokban ugyancsak a rárepüléses szétzúzást alkalmazta L. G. Butyelin, D. V. Kokorjev, A. I. Mokljak, A. Sz. Danyilov.

A háború első napja volt a Nagy Honvédő Háború legdrámaibb napja. A németek meglepetésszerű csapásait elszenvedő szovjet harcosok rendkívül nehéz helyzetbe kerültek. Súlyos veszteségeket szenvedtek, de ellenállásuk óráról órára fokozódott. 1941. június 22. az a nap, amikor a szocialista haza védői tömeges hősiességükkel tűntek ki. Az ellenséggel vívott emberfeletti összecsapásokban megnyilvánult a szovjet katonák magas fokú erkölcsi ereje, lángoló szovjet hazafisága.

ÜTKÖZETEK A HATÁRMENTI KÖRZETEKBE

Június 22-én estig a Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosságának még nem volt teljes képe a fasiszta Németország váratlan és hitszegő támadásának súlyos következményeiről. A határmenti katonai körzetek bázisán szervezett hadseregtörzseknek és frontparancsnokságoknak nem volt megbízható és állandó összeköttetése a csapatokkal, és vajmi keveset tudtak a harcmező eseményeiről. A helyzet tisztázására és az arcvonalakon a vezetés helyreállítására a nap második felében a Nyugati Fronthoz utazott B. M. Saposnyikov, a Szovjetunió marsallja, a Délnyugati Fronthoz pedig G. K. Zsukov hadseregtábornok, a vezérkar főnöke.

Georgij Konsztantyinovics Zsukov már a háború előtti években kiemelkedő helyet foglalt el a fiatal szovjet katonai személyiségek között. Az orosz nép soraiból, szegényparaszti családból származott; bonyolult és igen nehéz utat járt meg a közkatonától a Szovjetunió marsallja rendfokozatig. 1919-től volt tagja az SZKP-nak. A Nagy Honvédő Háború előestéjén és kezdetén az akkor 45 éves marsall a vezérkar főnöke volt, majd frontparancsnok lett. A háború alatt mindvégig tagja volt a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának, 1942 augusztusától pedig kinevezték

Határmenti ütközetek (1941. június 22—július 9.)

a legfelsőbb főparancsnok helyettesévé. A legfontosabb hadászati irányokban koordinálta a frontok tevékenységét.

A háború előtti és alatti kiemelkedő katonai tevékenységét, melyet a nép, az állam és a párt érdekében végzett, elismerték és nagyra értékelték. G. K. Zsukovot négyszer tüntették ki Lenin-renddel, négyszer kapta meg a Szovjetunió Hőseit megillető Arany Csillagot, a Győzelem-rend kétszeres tulajdonosa, és még sok más harci érdemrend és érdemérem birtokosa.

A június 22-én estére kialakult rendkívül bonyolult helyzetben Sz. K. Tyimosenko marsall, honvédelmi népbiztos, direktívát adott ki. Ebben azt a feladatot állította az Északnyugati, a Nyugati és a Délnyugati Frontok elé, hogy június 23-án és 24-én mérjenek erős ellencsapásokat az ellenséges csapásmérő csoportosítások szárnyaira és hátába a suwalki és lublini irányban, s foglalják el Suwalkit és Lublint.

Ez a direktíva kísérlet volt annak a védelmi tervnek a végrehajtására, miszerint egy ellenséges áttörés esetén gépesített hadtestekkel és távolbombázó erőkkel kell az ellenséget megsemmisíteni. Ám az adott körülmények között e terv megvalósíthatatlan volt. Jóllehet a harckocsizók hőiesen és szívósan harcoltak, ellencsapásaik nem hozták meg a várt sikereket sem az Északnyugati Front sávjában, a šiauliai irányban, sem pedig a grodnói irányban, a Nyugati Front sávjában. Csapataink sikertelen akcióinak fő okai a következők voltak: nem volt idő a támadás megszervezésére; nem sikerült végrehajtani a gépesített hadtestek átfegyverzését és összekovácsolását; az ellenség légi uralmának közepette gyenge volt csapataink légvédelme; mivel nehéz volt megszervezni az utánpótlást, nem lehetett biztosítani harckocsi- és gépesített csapataink üzemanyag- és lőszerellátását. Június 25-én le kellett mondani az északnyugati és nyugati irányú támadó tevékenységről.

A Délnyugati Front sávjában egész június 29-ig tartottak D. I. Rjabisev, K. K. Rokosszovszkij, I. I. Karpezo és N. V. Feklenko tábornokok gépesített hadtesteinek ellencsapásai az 1. német páncélos csoport ellen. Ekkor kerültek be a történelembe a Luck, Brodi, Rovno, Dubno térségében vívott páncéloscsaták, amelyek nagy szerepet játszottak a Kijev elleni német támadás feltartóztatásában.

Az ellenség egyáltalán nem számított a szovjet csapatok páncélos ellencsapásaira. Miután már tapasztalta sok határmenti terepszakaszon a szovjet csapatok eddigiekben tanúsított ellenállását, a németeket komolyan aggasztotta támadásuk fő útvonalain e szovjet harcosok által kifejtett aktivitás.

Értékelve a határmenti körzetekben lezajlott páncélosütközeteket, Hoth hitlerista tábornok ezt írta: „A legnehezebb helyzetbe a »Dél« hadseregcsoport került. Az ellenséges csapatokat... sikerült a határtól visszavetni, de azok hamar felocsúdtak a váratlan csapástól, és tartalékaik, valamint mélyebben elhelyezett harckocsi egységeik ellenlökéseivel megállították a német csapatok előrenyomulását. A 6. hadseregnek alárendelt 1. páncélos csoportnak június 28-ig nem sikerült kicsikarnia a hadművelleti áttörést. A német egységek támadásának útjában nagy akadályt jelentet-

tek az ellenség hatalmas ellencsapásai... a luck-rovno-zsitomiri országút mentén előretörő csapatokra.”³

A találkozó ütközetekben a szovjet csapatok veszteségeket szenvedtek. A Baltikumban és Belorussziában nem volt összefüggő arcvonal. Az Sz. K. Tyimosenko honvédelmi népbiztos elnöklete alatt álló Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása ezzel kapcsolatban június 25-én olyan döntést hozott, hogy a háterszágból előrevont csapatokkal szilárd védelmi arcvonalat hoz létre a Nyugati-Dvina és a Dnyeper vonalán. Ugyanebből a célból június 30-án a Délnyugati Front csapatait a megerősített körletek vonalába rendelték, vagyis a régi államhatárhoz.

Június utolsó és július első napjaiban a háterszágból a Nyugati-Dvina és a Dnyeper vonalára érkezett a szovjet csapatok második lépcsője – a 22., 19., 20. és 21. hadsereg (37 hadosztály) –, amelyet Sz. M. Bugyonnij marsall parancsnoksága alatt egy hadseregesoportba vontak össze. Június 27-én a Honvédelmi Népbiztosság e csapatok feladatául szabta, hogy június 28-án estére szállják meg és rendezkedjenek be szilárd védelemre a Kreszlavl (Kraszlava)–Gyiszna–Polockij megerősített körlet, Vityebszk–Orsa–Dnyeper–Lojev terepszakaszon, akadályozzák meg az ellenség áttörését Moszkva irányában, a szárazföldi csapatok és a repülőerők ellencsapásaival semmisítsék meg az ellenséget. Néhány nap múlva a moszkvai irány megerősítése, valamint a védelem megszervezése céljából a Nyelidovo–Belij–Jelnya–Brjanszk terepszakaszon (210–240 kilométerre a fő terepszakasztól) szétbontakozott a 24. és a 28. hadsereg (19 hadosztály). Ezenkívül Szmolenszk körzetének irányába tartott a 16. hadsereg. Július 2-án a főhadiszállás átadott tartalékából egy hadseregesoportot a Nyugati Frontnak. D. G. Pavlov helyébe a front parancsnokává Sz. K. Tyimosenkót, a Szovjetunió marsallját nevezték ki.

A szegényparaszti családból származó Szemjon Konsztantyinovics Tyimosenko részt vett az első világháborúban, majd 1918-ban kezdte szolgálatát a Vörös Hadseregben. 1919-től tagja lett az SZKP-nak. A polgárháború éveiben Sz. K. Tyimosenko mint szakaszparancsnok kezdte, s végül az 1. lovashadosztály parancsnoka lett. A béke éveiben hadosztályparancsnok, majd körzetparancsnok; a szovjet–finn konfliktus idején az Északnyugati Front élén állt. A Nagy Honvédő Háború előtt és annak kezdetén Szemjon Konsztantyinovics felelős beosztásokat töltött be: volt a Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosa, a háború éveiben a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának tagja, a nyugati, majd a délnyugati irányban harcoló frontok parancsnoka. A hazának tett szolgálataiért a kiemelkedő szovjet hadvezért négyszer tüntették ki Lenin-renddel, kétszer a Szovjetunió Hőseit megillető Arany Csillaggal, a Győzelem-renddel, valamint sok más érdemrenddel és érdeméremmel...

A leningrádi irányban gyors ütemben épült a lугai védővonal, megerős-

³ Hermann Hoth: Panzeroperationen. (Páncélos hadműveletek.) Heidelberg 1956. 68. old.

dítették a Leningrádhoz vezető útvonalakat, délen pedig hadicélokra használhatóvá tették a régi államhatár mentén levő megerősített körleteket.

A háború első napjától harcoló csapatok pedig folytatták az egyenlőtlen küzdelmet a támadó ellenséggel a Baltikumban, Belorussziában, Nyugat-Ukrajnában és Moldovában. Kényszerű visszavonulásuk nem csökkentette harci szellemüket. Elkeseredett küzdelem folyt szárazföldön és levegőben egyaránt. A kis számú szovjet repülőerők erejüket megfeszítve támogatták a szárazföldi erőket. A pilóták csodálatos hősiességgel harcoltak a már sok légi győzelmet aratott német pilótákkal. A nép örökké megőrzi emlékeztében azt a hőstettet, amelyet június 26-án Minszktől északra hajtott végre N. F. Gasztello százados, repülőszázad-parancsnok, beosztottaival, A. A. Burgyenjuk hadnaggyal, G. N. Szkorobogatij hadnaggyal és A. A. Kalinyin törzsőrmesterrel. Ellenséges lövedéktől eltalálva, égő repülőgépüket egy ellenséges gépkocsioszlopra irányították. Sz. I. Zdorovcev, M. P. Zsukov és P. T. Haritonov vadászrepülőek június végén, fedezve a Leningrádba vezető légi utakat, gépeikkel nekirepültek az ellenséges repülőgépeknek, és így zúzták szét azokat. Ők kapták meg elsőként a Nagy Honvédő Háborúban a Szovjetunió Hőse kitüntetését.

Rovno és Dubno alatt, a minszki megerősített körletben kibontakozott ütközetek, a Daugavpilsért vívott szívós harc, a lepeli irányban végrehajtott ellencsapások, a Zsitomirért és Bergyicsevért vívott elkeseredett küzdelem csak egy-egy példája a hazát védelmezők mindennapi tetteinek, közvetlenül Leningrád hősi védelme, a szmolenszki és kijevi ütközet előtt.

Az ellenség egyre tört előre az ország belseje felé. Július 10-ig a főcsapások irányában csapatai 360–600 kilométert tettek meg. Elfoglalták Lettországot, Litvániát, Belorussziát, Ukrajna és Moldova egy részét. A jelentős területek elvesztésével nagy mennyiségű fegyver-, üzemanyag- és lőszertartalék veszett oda. Súlyosak voltak a veszteségek emberben és anyagi javakban. A legnagyobb veszteségek a Nyugati Frontot érték. Néhány hadosztályát bekerítették a Minszktől nyugatra levő nagy területen. És bár e hadosztályok jelentős része kitört a bekerítésből, de szinte valamennyi tüzérfegyver és harcokcsi odaveszett vagy a harcok során, vagy mert kezelőik felrobbantották, nehogy az ellenség kezére kerüljenek. Mindennek következtében a hadosztályok megszűntek mint harci magassabbegységek.

A szovjet csapatok kezdeti veszteségei nagyon lecsökkentették a frontok harcképességét. A túlerejű ellenség nyomására a csapatok visszavonultak. De nem tört meg a szovjet harcosok ellenállóereje és az a készségük, hogy bármi áron megállítsák az ellenséget.

Az ellenség először érezte a védőcsapatok igazi ellenállását. Ezt a fasiszta tábornokok is kénytelenek voltak elismerni. A német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke, Halder, június 29-én ezt jegyezte be naplójába: „Az arcvonalból érkező jelentések megerősítik, hogy az oroszok mindenütt az utolsó emberig küzdenek.”

2. AZ ORSZÁG MOZGÓSÍJTJAAZ ERŐKET

A HARC ÉS A GYŐZELEM PROGRAMJA

A Szovjetunió nyugati határai mentén a hatalmas hadászati arcvonalon kibontakozó határmenti ütközetek a szovjet hadsereg kudarcaival végződtek. A határőrosztagok békeelhelyezésben levő csapatai nem tudták állni a hitleri hadigépezet nagy erejű első csapásait, és kezdtek visszavonulni az ország belseje felé. Halálos veszély fenyegette a szovjet hazát. A szocialista állami és társadalmi rend, a szocialista állam katonai szervezete súlyos megpróbáltatás előtt állt.

A szovjet nép és élcsapata, a kommunista párt elsődleges és halaszthatatlan feladata az ország összes erőinek az ellenség visszaverésére való mozgósítása, az ország életének hadivágányokra való átállítása volt.

A párt világosan megértette, hogy a megkezdődött háború körülményei közepette minél gyorsabban ki kell dolgozni a hitszegő ellenséggel való harc konkrét programját, erre a harcra mozgósítani kell a szovjet embereket és vezetni kell ezt a harcot.

Mindenekelőtt a pártnak fel kellett tárnia a nép előtt a háború politikai jellegét és céljait, meg kellett magyaráznia, hogy a Szovjetunióra kényszerített háború két társadalmi-gazdasági rendszer – a szocializmus és a kapitalizmus háborúja, két ideológia küzdelme. Minden szovjet állampolgárral, a világ minden becsületes emberével tudatosítani kellett, hogy Németország Szovjetunió elleni háborúja milyen igazságtalan, hódító háború, ezt a háborút a német imperializmus osztályérdekéért folytatja; a németek részéről rablőháború, amelyet maga Hitler jelentett ki eléggé cinikusan. A német uralkodó fasiszta klikk megbeszélésén még 1941 márciusában mondotta: „Feladatunk Oroszországgal kapcsolatban: szétzúzni fegyveres erőit, megsemmisíteni államiságát... Az Oroszország elleni harc – két ideológia harca. A megsemmisítéséért harcolunk.”

A német fasiszták elvetemült céljait a párt azonnal ismertette a szovjet emberekkel, az egész világgal. A szovjet néphez intézett első felhívásban, a Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának a június 29-i direktívájában, Sztálin július 3-i beszédében a párt beszélt a népnek a rendkívül súlyos helyzetről; nyíltan feltárta az elkövetkezendő harc nehézségeit, ugyanakkor magabiztosan vallotta: az ellenséget szétzúzzuk, a győzelem a miénk lesz.

Megmagyarázva a megkezdődött rendkívül nehéz háború jellegét és az ország előtt álló feladatokat, a párt rámutatott: „A fasiszta Németország Szovjetunió elleni hitszegő támadása folytatódik. E támadás célja megsemmisíteni a szovjet rendszert, elfoglalni a szovjet földet; leigázni a Szovjetunió népeit, kirabolni országunkat, elragadni kenyereinket, olajunkat... A fasiszta Németország által ránk kényszerített háborúban a szovjet állam léte forog kockán; itt arról van szó, vajon szabadon élhetnek-e majd a Szovjetunió népei, vagy pedig rabszolgasorba döntik őket.

Most minden attól a képességtől függ, hogy gyorsan rendezzük so-

rainkat és cselekedjünk, egyetlen percet sem veszítve, egyetlen lehetőséget sem elmulasztva az ellenséggel vívott harcban.

A bolsevikok feladata az, hogy a népet a kommunista párt, a szovjet kormány köré tömörítsék a Vörös Hadsereg önfeláldozó támogatása, a győzelem érdekében.”⁴

A párt, feltárva a hitlerista Németország és csatlósai elleni háború igazságos, felszabadító jellegét, kijelentette: ez a háború az első pillanattól fogva a szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja, amelyet a szocialista haza szabadságáért és függetlenségéért, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaiért, a szocializmusért folytat.

A párt megmagyarázta a néptömegeknek és a fegyveres erők harcosainak, hogy a háború az emberiség boldog jövőjéért folyik, a világimperializmus szörnyszülöttének, a hitleri fasizmusnak a megsemmisítéséért, hogy a szovjet népnek fegyverrel kell megvédenie a leghaladóbb társadalmi rendszert, a legdemokratikusabb államrendet, a leghaladóbb kultúrát, a szocialista ideológiát a fasiszta tömb egyesült erőivel szemben. Épp ezért ez a küzdelem súlyos, kegyetlen, megalkuvás nélküli lesz.

Meghatározva a háború céljait, a kommunista párt rámutatott a szovjet fegyveres erők internacionalista kötelességére, arra a felszabadító küldetésére, hogy milyen feladataik vannak a hitlerista megszállók által leigázott európai népekkel szemben. Hangsúlyozta, nemcsak megállítani kell az agresszort és kiűzni a fasiszta hordákat a szovjet földről, hanem teljesen szét kell zúzni a fasizmust és megmenteni az emberiséget a náci rabság veszélyétől.

Mi volt a legfontosabb az SZKP által kidolgozott harci programban?

A háború kezdetének kedvezőtlen körülményei három igen fontos problémát helyeztek előtérbe.

Először, rendkívül rövid idő alatt át kellett állítani a népgazdaságot a háborús szükségletek kielégítésére, ki kellett fejleszteni a haditechnikai eszközök, fegyverek, lőszeres és más hadianyagok tömeges termelését, vagyis létre kellett hozni az ország hadigazdálkodását.

Másodszor, sürgősen intézkedni kellett, hogy ne kerüljenek az ellenség kezére a veszélyeztetett nyugati területek és körzetek anyagi tartalékai. Gyorsan át kellett telepíteni az ország keleti körzeteibe az iparvállalatokat, az anyagi értékeket, a lakosságot, és az új körzetekben meg kellett szervezni a front és a népgazdaság számára szükséges termékek előállítását.

Harmadszor, bármi áron meg kellett állítani az agresszor csapatait, megakadályozni mély behatolásukat az országba az egész hadászati arcvonalon.

Mindezeket az égető problémákat haladéktalanul és egy időben, olyan körülmények között kellett megoldani, amikor a túlerejű ellenség nyomására az arcvonal egyre keletebbre húzódott vissza.

A párt a szocialista haza védelméről szóló lenini eszméket és tanokat tette az ország egész életének hadivágányokra való átállítási, az anyagi

⁴ KPSZSZ o Vooruzsonnih Szilah ... 229., 300—301. old.

és szellemi erőknék a fasiszta agresszor szétzúzására való mozgósítási programjának alapjává.

A párt követte azt a lenini tanácsot, hogy ilyen történelmi sorsfordulók idején: „pártunk és a szovjethatalom közvetlenül a dolgozó tömegekhez fordul, felhíva figyelmüket minden újabb nehézségre és megoldásra váró feladatra; hogy pártunk meg tudja magyarázni a tömegeknek, miért kell egyik vagy másik pillanatban a szovjetmunkának hol egyik, hol másik oldalára összpontosítani minden erőt; hogy fokozni tudjuk a tömeg energiáját, hősiességét, lelkesedését, a legfontosabb soron levő feladatra összpontosítva forradalmi erőfeszítéseit.”⁵

E tanácsot követve, a párt a sokmillió tömegeket az agresszor visszaverésére, a betört ellenség szétzúzására mozgósította. A „Pravda” írta vezércikkében: „Nem számítunk könnyű győzelemre. Tudjuk, hogy a fasiszmus feletti győzelem, az országunkba betört idegen hordák feletti győzelem nehéz lesz, és sok áldozatot fog követelni... A győzelem tőlünk függ – önfeláldozásunktól, fegyelmünktől, munkatermelékenységünktől, szervezettségünktől és attól, hogy készek legyünk minden áldozatra a győzelem érdekében.”⁶

A párt programját tartalmazó első dokumentumok – a szovjet kormány június 22-i nyilatkozatában, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége „A katonai helyzetről” szóló június 22-i rendeletében, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa és az SZK(b)P Központi Bizottsága június 23-i határozatában „A párt- és a szovjetszervek feladatai a háborús időben” – megmagyarázták, melyek azok az elsőrendű feladatok, amelyeket a fasiszta agresszor feletti győzelem, a gazdaság háborús vágányokra való átállítása érdekében meg kell oldani.

A harc és a győzelem ugyancsak alapvető dokumentuma a június 29-i direktíva, amelyben nemcsak a háború politikai lényegét határozták meg, hanem ismertették a pártnak és a népnek azokat a konkrét feladatait, amelyeket a kiobbantott háború kedvezőtlen körülményei között kellett megvalósítani.

„Mindent a frontnak, mindent a győzelemért” – ez volt az a mozgósító jelszó, amely meghatározta a párt egész tevékenységét az ország egységes harci táborra való átalakítása során. A megkezdődött háború bonyolult viszonyai közepette a párt fő tevékenységének természetesen a katonai-mozgósító munkára, a harcoló hadsereg minden módon való erősítésére kellett irányulnia. Helyesen ítélte meg a párt: csak akkor lehet megakadályozni a fasiszta hordák további előrenyomulását az ország belsejébe, ha a lehető leggyorsabban mozgósítja a millió tömegeket, ha többszörösére növeli a fegyveres erők létszámát, javítja a kiképzést, a fegyelmet, a hadsereg szervezettségét.

A nyugati szovjet határ teljes hosszában kibontakozott hallatlan méretű és feszítettségű ütközetek naponta, óránként újabb és újabb csapattarta-

⁵ Lenin Összes Művei. 39. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 293. old.

⁶ Pravda, 1941. június 24.

lékokat követeltek. Ez központi feladattá tette a párt katonai szervező munkájában a szovjet hadsereg főerőinek kibontakoztatását, állandó és tervszerű fejlesztését, új egységek szervezését és kiképzését.

De a milliós néptömegek harcra való mozgósítása, legjobb erőinek a fegyveres erők soraiba szervezése még nem oldott meg mindent. Nem kevésbé bonyolult és felelősségteljes feladat volt a sokmilliós harcoló hadsereg gyors felfegyverzése korszerű haditechnikával, és képessé tenni arra, hogy győzelmes háborút viseljen a fasiszta agresszorral. Következésképpen, a népgazdaság háborús vágányokra való átállítása, a hadigazdaság megszervezése, a haditermelés minden eszközzel való fokozása állandó gondoskodást, konkrét intézkedéseket követelt a párttól. A párt jól megértette azt a lenini tanítást, miszerint: „A *komoly* hadviseléshez erős, szervezett háterszág szükséges. A legjobb hadsereget, a forradalom legodádóbb híveit is azonnal elpusztítja az ellenség, ha nincsenek kellőképpen felfegyverezve, ha nincsenek kielégítően ellátva élelmiszerrel és nincsenek megfelelően kiképezve.”⁷ Éppen ezért a direktívában világosan megfogalmazták: „Egész tevékenységünket a front érdekeinek kell alárendelnünk, biztosítani kell a vállalatok fokozott munkáját a Vörös Hadsereg hátának az erősítése érdekében.”

Az ország egységes katonai táborrá való átalakításának pártprogramjában fontos helyet foglalt el a partizánmozgalom kibontakoztatása és állandó erősítése az ellenség hátában. A párt helyesen ítélte meg, hogy az ellenség által ideiglenesen megszállt területeken kibontakoztatott partizánmozgalom a fegyveres erők győzelmének reális segítője, a fasiszta agresszor feletti győzelem hadászati tényezője lehet és kell is hogy az legyen. És végül, a pártprogram egyik fő feladata, a direktíva egyik fő követelménye az egész eszmei-politikai munka átszervezése, a német fasiszta megszállók szétzúzása érdekében való felhasználása volt.

A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának június 29-i direktívája érvényre jutott a párt- és szovjetszervek határozataiban. Ezeket nyomban megküldték valamennyi köztársasági Központi Bizottságnak, határterületi, területi, városi és kerületi pártbizottságnak, valamennyi központi bizottsági tagnak, népbiztosnak. Világosan és érthetően megmagyarázták bennük a párt erőinek és a népnek a győzelem érdekében történő mozgósítási pártprogramját. A helyi pártszervezetek és vezető szovjetszervek meghozták a program megvalósítását biztosító intézkedéseket.

Július 3-án beszédet mondott a rádióban Sztálin, az SZK(b)P Központi Bizottságának főtitkára, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának elnöke. Beszédében hangsúlyozta a szovjet hazát fenyegető veszély fokozódását, és tolmácsolta a népnek a párt felhívását, hogy erejüket megfeszítve segítsék a fegyveres erőket, ugyanakkor kifejezte azt a szilárd meggyőződését, hogy Európa és Amerika demokratikus erői összefognak a hitleri Németország és az agresszióban vele szövetségesegek ellen.

⁷ Lenin Összes Művei. 35. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 409. old.

Ily módon a június 29-i alapvető direktívában, majd Sztálin július 3-i rádióbeszédében világos megfogalmazást nyertek a párt és az állam tenni-valói a megindult háború körülményei között. E program azt tartalmazta, hogyan mozgósítsák a nép és az ország erőit és eszközeit az ellenség visszaverésére.

AZ ELSŐ INTÉZKEDÉSEK, MELYEK AZ ELLENSÉG VISSZAZVERÉSÉNEK MEGSZERVEZÉSÉT SEGÍTETTÉK ELŐ

Milyen intézkedések születtek a háború első heteiben a harc és a győzelem programjának megvalósítása érdekében?

A fasiszta Németország támadásának előestéjén, június 21-én az SZK(b)P Központi Bizottságának Politikai Bizottsága határozatot hozott arra, hogy a nyugati határmenti katonai körzetek keretében front-sereg-testeket szervezzenek. Ennek a határozatnak megfelelően már a háború első napján a Balti, a Nyugati és a Kijevi Különleges Katonai Körzetet átszervezték Északnyugati, Nyugati és Délnyugati Fronttá. Június 24-én a Leningrádi Katonai Körzetet Északi Fronttá szervezték, június 25-én pedig a Moszkvai Katonai Körzet parancsnoksági bázisán létrehozták a Déli Frontot, amelyhez a Délnyugati Front erőinek egy része, valamint az Odesszai Katonai Körzettől átadott 9. hadsereg tartozott. Ugyanakkor megalkotották a Főparancsnoksági Tartalékot – a második lépcső egységes vezetés alatt álló hadseregeit.

Június 22-én a Központi Bizottság Politikai Bizottsága határozatot hozott a katonai helyzetről. Ezen a napon jelent meg a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának a direktívája. „A katonai helyzetről”. Ennek megfelelően a hadikörzeteknek nyilvánított körzetekben a védelemmel, a közrenddel és az állambiztonsággal kapcsolatos államhatalmi funkciókat átruházták a katonai hatalomra. Ugyanezen a napon hozták nyilvánosságra a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletét a mozgósításról, amely elrendelte az 1905–1918-as születésű hadkötelezettek mozgósítását valamennyi katonai körzet területén, Közép-Ázsia, a Bajkálontúl és a Távol-Kelet kivételével. A mozgósítás első napjául június 23-át határozták meg, s ez lehetővé tette, hogy nyomban megadják a szükséges feltöltést azoknak a hadosztályoknak, amelyeknek nem volt teljes a személyi állománya, s így módon azok hadi létszámúvá válhattak; lehetővé vált továbbá a harcoló hadsereg számára szükséges erősítések, azaz új magasabbegységek szervezése.

A bonyolult helyzet feltétlenül megkövetelte, hogy kellőképpen centralizált és rugalmas, különleges katonai szerveket hozzanak létre, hogy sikeresen megvalósíthassák a katonai tevékenységek stratégiai irányítását. Ilyen szerv lett a június 23-án megalakított Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása, amelynek tagja lett: Sz. K. Tyimosenko marsall, honvédelmi népbiztos (elnök), G. K. Zsukov tábornok, vezérkari főnök,

УКАЗ

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

О мобилизации военнообязанных по Ленинградскому, Прибалтийскому особому, Западному особому, Киевскому особому, Одесскому, Харьковскому, Орловскому, Московскому, Архангельскому, Уральскому, Сибирскому, Приволжскому, Северокавказскому и Закавказскому военным округам.

На основании статьи 49 пункта «л» Конституции СССР Президиум Верховного Совета СССР объявляет мобилизацию на территории военных округов — Ленинградского, Прибалтийского особого, Западного особого, Киевского особого, Одесского, Харьковского, Орловского, Московского, Архангельского, Уральского, Сибирского, Приволжского, Северокавказского и Закавказского.

Мобилизации подлежат военнообязанные, родившиеся с 1905 по 1918 год включительно.

Первым днем мобилизации считать 23 июня 1941 года.

Председатель Президиума
Верховного Совета СССР **В. МАЛИНОВ.**

Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР **А. ГОРКИН.**

Москва, Кремль.
23 июня 1941 г.

A leningrádi légtér védelmében

Védelmi terepszakaszok építése Moszkvánál

A Legfelsőbb Főparancsnokság
Főhadiszállásának államférfiai
és katonai személyiségei
a Nagy Honvédő Háború idején.

I. V. Sztálin,

A. I. Antonov,

Sz. M. Bugyonnij

N. A. Bulganyin,

A. M. Vaszilevszkij.

K. J. Vorosilov,

G. K. Zsukov,

N. G. Kuznyecov,

V. M. Molotov,

Sz. K. Tyimosenko,

B. M. Saposnyikov

Az Északnyugati Fronton

A Délnyugati
Front
parancsnoksága.
Balról jobbra:
M. P. Kirponosz
vezérezredes,
frontparancsnok;
M. A.
Burmisztrenko,
a haditanács
tagja;
V. I. Tupikov
vezérőrnagy,
a front
törzsfőnöke

Az 1941. november
7-i díszszemle
a Vörös téren

F. Sz.
Oktjabrskij
altengernagy,
a Fekete-tengeri
Flotta
parancsnoka és
N. M. Kulakov
hadosztály-
komisszár, a flotta
haditanácsának
tagja
a „Krasnij Krim”
cirkáló
tengerészei között.
1941

A Nyugati Front
törzsnél.
G. K. Zsukov
hadserégtábornok,
frontparancsnok;
N. A. Bulganyin,
a haditanács tagja;
V. D. Szokolovszkij
altábornagy,
a törzs főnöke

Komszomolista
brigád
gránátszerelés közben

Támad az 1. gárda
gépkocsizó
lövészadosztály
felderítő osztaga.
1942. január

A moszkvai utakon
hagyta az ellenség.
1941—1942 tele

Portyára induló
partizánok

Találkozás egy felszabadított
Moszkva környéki faluban

J. Jaroszlavszkij,
a párt Központi
Bizottságának
tagja beszél a
Nyugati Front
harcosaihoz

A körülzárt
Leningrádban

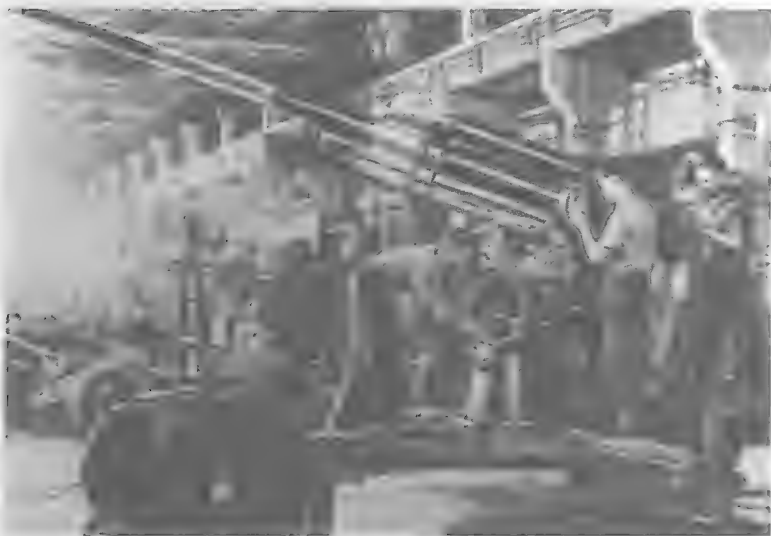

Az élet útja

A szevasztopoli
városi védelmi
bizottság és
a városi
pártbizottság
ülése.

Balról jobbra:
V. P. Jefremov,
B. A. Boriszov,
K. P. Nyefedov,
A. A. Szarina,
V. I. Kulubaba.
1942

Légvédelmi ágyúk
és repülőgépek
szerelése

Újoncok érkeztek a frontra

Harc előtt...

A volgai átkelőhelyek éjjel-nappal üzemelnek. Lőszerkirakás

НИ ШАГУ НАЗАД!

Есть уже неслыханное ожесточение боя за город Сталинград, который является перекрестком жизненных путей страны, богатissimi запасами остроумных запасов угля и нефти, хлеба и стали. Немцы с безжалостными потерями сбиты танков и самолётов. Не считаясь с громадными потерями, усталая свой путь ты-сячи солдат и офицеров, гитлеровские банды рвутся и Сталинграду, и Волге. Они знают, как дорог нам Сталинград, как важна для нас Волга, представляющая собой величием, богатством, народно-хозяйственным значением.

СТАЛИНГРАД МЫ НЕ МОЖЕМ ОТДАТЬ И НЕ ДОЛЖНЫ. СТАЛИНГРАД ИМЕТЬ РЕШАЮЩЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ОБОРОНЫ СТРАНЫ И РАЗГРОМА ВРАГА. Через Сталинград лежит путь на широкий Дон, на хлебную Кубань, на осен-батель Кавказ. Ожесточенный враг хорошо это знает и потому стремится врываться в город. Ожесточенный стойкостью нашей обороны, ошеломленный от собственной мощи враг хочет отнять у нас этот Сталинград и тем самым серьезно ухудшить стратегическое положение всего советского фронта. Сталинград есть и должен быть навсегда нашим, советским. Этот враг должен заплатить страшнейший урок. Каждый должен помнить, что захват немцами Сталинграда и выхода на Волгу усилит врага и ослабит нашу силу.

НИ ШАГУ НАЗАД!

Таков приказ Родины, нашего народа. Не жалей сил, презирая смерть, защитица, боец, командир и политработники, исторический Сталинград. Бейте немцев до их последнего собачьего вздоха.

Героям требует от всех защитников Сталинграда беззаветной храбрости, жести-стойкости, всеобщего героизма.

Враг должен быть разбит на подступах к Сталинграду и, как падаль, отброшен от Сталинграда, как в 14 года тому назад, снова превратить себя в мушкетера в деле защиты чести и независимости любимой Родины, вели-

КОМУ НЕ ИЩЕ

НИ ШАГУ НАЗАД! ВПЕРЕД НА ВРАГА!

Сталинградский Офицер БМ(З).

„Egy lépést se hátra!”
Az SZK(b)P sztálingrádi területi
bizottságának röplapja

A munkászászlóalj harcosai szülővárosukat védik

K. K. Rokosszovszkij altábornagy, a Doni Front parancsnoka

P. I. Batov altábornagynak, a 65. hadsereg parancsnokának harcálláspontján.
1942. november

1943. január 26-án egyesülnek Sztálingrádban
a 21. és a 62. hadsereg csapatai

Utcai harc Sztálingrádban

I. V. Sztálin, V. M. Molotov, K. J. Vorosilov és Sz. M. Bugyonnij marsall, N. G. Kuznyecov tengernagy, haditengerészeti népbiztos. A főhadiszállás mellett állandó tanácsadói szervet hoztak létre, amelynek tagjai voltak a Központi Bizottság Politikai Bizottságának tagjai és póttagjai, a Honvédelmi Népbiztosság vezető beosztású tagjai, közöttük: N. F. Vatutyin, N. A. Voznyeszenszkij, N. N. Voronov, A. A. Zsdanov, P. F. Zsigarjov, K. A. Mereckov, L. Z. Mehlisz, A. I. Mikojan, B. M. Saposnyikov

A főhadiszállás hatáskörébe nemcsak a fegyveres erők haditevékenységének hadászati vezetése tartozott, hanem a tartalékok felkészítése, a legfontosabb hadművelleti elképzelések és tervek kidolgozása, a hadsereg és hadiflotta fejlesztésének a megszervezése is a háború körülményeinek megfelelően.

A háborús idők által megkövetelt centralizált politikai, állami és katonai vezetés megvalósításának egyik jelentős intézkedése volt a rendkívüli szervezet, az Állami Honvédelmi Bizottság létrehozása, I. V. Sztálin elnöklétével. Az Állami Honvédelmi Bizottságot a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének, az SZK(b)P Központi Bizottságának és a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának 1941. június 30-i határozata alapján hívták életre.

Az idevonatkozó rész így szólt: „A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége, az SZK(b)P Központi Bizottsága, valamint a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa, figyelembe véve a rendkívüli helyzetet és azt, hogy a Szovjetunió népeinek minden erejét mozgósítani kell a hazánkat hitszögeően megtámadó ellenség visszaverésére, szükségesnek tartotta az Állami Honvédelmi Bizottság létrehozását I. V. Sztálin elvtárs elnöklétével.

Az Állami Honvédelmi Bizottság kezében összpontosul az egész államhatalom. Valamennyi polgári, valamennyi párt-, szovjet-, Komszomol- és katonai szervezet köteles haladéktalanul végrehajtani az Állami Honvédelmi Bizottság határozatait és rendeleteit.”⁸

Amikor a párt életre hívta az Állami Honvédelmi Bizottságot, mintaképpül a Munkás-Paraszt Védelmi Tanácsot tekintette, amely sikeresen dolgozott a polgárháború és a külföldi katonai intervenció éveiben. De ha összehasonlítjuk a Munkás-Paraszt Védelmi Tanács tevékenységével az Állami Honvédelmi Bizottság funkcióit, akkor – amint ez a létrehozásáról szóló határozatból is kiderül – látható, hogy ez jóval szélesebb körű. Ráruházták az egész párt- és államvezetést, kezében összpontosult háborús időkben az egész hatalom, rendeletei törvényerővel bírtak. A problémák – főleg a haditermelés megszervezésével és fejlesztésével összefüggő kérdések – operatív megoldása érdekében megszervezték az Állami Honvédelmi Bizottság meghatalmazottainak speciális intézetét. Az ország nagy ipari központjai, területei és körzetei pártbizottságainak titkárait e különleges intézetek tagjai közé nevezték ki.

Az Állami Honvédelmi Bizottság mellett sok frontővezeti városban létrehozták a helyi rendkívüli szerveket: a városi honvédelmi bizottságokat,

⁸ KPSZSZ o Vooruzsonnih Szilah ... 302. old.

amelyek a saját pártirányításuk alá vonták a helyi polgári és katonai szerveket. Ilyen bizottságokat szerveztek Leningrádban, Szevasztopolban, Tulában, Rosztovban, Sztálingrádban, Kurszkban – összesen több mint 50 városban.

Az Állami Honvédelmi Bizottság és a városi honvédelmi bizottságok létrehozása a párt számára lehetővé tette az ország irányításához szükséges centralizálást, az állam anyagi és személyi tartalékainak gyors és legteljesebb mozgósítását, és célszerű felhasználásukat az ellenség szétzúzása érdekében.

Azért, hogy a hadászati vezetést közelebb vigyék a harcoló hadsereghez, július 10-én létrehozták a szovjet-német arcvonal három hadászati irányában az irány-főparancsnokságokat, vagyis az Északnyugati, a Nyugati és a Délnyugati Irány-főparancsnokságot. Ezek főparancsnokává a főhadiszállás tagjai közül K. J. Vorosilov marsallt, Sz. K. Tyimosenko marsallt és Sz. M. Bugyonnij marsallt, a haditanácsok tagjaivá A. A. Zsdanovot, N. A. Bulganyint (1941. július 19-től), N. Sz. Hruscsovot (1941. augusztus 5-től), törzsfőnökökké M. V. Zaharovot, G. K. Malangyint és A. P. Pokrovszkij tábornokot nevezték ki. Ugyanakkor bizonyos változások következtek be a főhadiszállás állományában, amelyet július 10-től a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának neveztek el. A főhadiszállás elnöke I. V. Sztálin lett, akit a Politikai Bizottság július 19-i határozata alapján a Szovjetunió honvédelmi népbiztosává neveztek ki, augusztus 8-tól pedig Sztálin egyúttal a legfelsőbb főparancsnok is.

A népgazdaság háborús viszonyokra való átállításának konkrét intézkedéseit az SZK(b)P KB Politikai Bizottságának határozatai, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa és az Állami Honvédelmi Bizottságnak a rendeletei határozták meg, s ezek az intézkedések a mozgósítási és népgazdasági tervekben öltöttek testet.

Június 23-án a Központi Bizottság Politikai Bizottsága életbe léptette a lőszergyártásra vonatkozó mozgósítási tervet és utasította a Szovjetunió Állami Tervhivatalát, hogy készítse elő a népgazdaság 1941 harmadik negyedére vonatkozó általános mozgósítási tervét. Ennek alapját a háború előtt kimunkálták. A párt Központi Bizottsága június 23-án határozatot hozott a BM-13-as sorozatvetők gyártására, amelyek kísérleti példányaikat már a háború előtt kidolgozták. A Központi Bizottság Politikai Bizottságának határozata alapján június 24-én a vasutaknál bevezették a különleges ütemtervet, amely biztosította a katonai szállítmányok elsődleges és gyors továbbítását. A polgári utazást a minimumra korlátozták. Június 25-én a Központi Bizottság Politikai Bizottsága intézkedett arról, hogy a nehéz- és közepes harckocsik gyártását növeljék, június 27-én pedig arról, hogy az új repülőgépgyárakat gyorsabb ütemben építsék. Június 30-án az SZK(b)P KB Politikai Bizottsága, valamint a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa jóváhagyta az Állami Tervhivatalnak a népgazdaság egészét átfogó tervezetét „A népgazdaság általános mozgósítási terve 1941 harmadik negyedére” címen. E terv a háború előtti tervhez viszonyítva a hadiipari termékek 26 százalékos növelését irányozta elő. A háború előtt

közzsükségleti termékeket előállító üzemek és gyárak áttértek a harci technikai eszközök, fegyver, lőszer, harcokcsi- és repülőgép-üzemanyag, ejtőernyőselyem, továbbá más katonai felszerelések gyártására. Az élelmiszer-tartalékokat elsősorban a fegyveres erők és a hadiiparban dolgozók ellátására használták fel. Maximális pénzüsszegeket fordítottak a hadiipari építkezésekre.

Annak érdekében, hogy a front szükségleteinek kielégítésére mozgósítsák az ország minden erejét, átszervezték az államapparátus munkáját. Az Állami Honvédelmi Bizottság megalakítása után ennek hatáskörébe tartozott minden olyan kérdés, amely a népgazdaság háborús vágányokra való átállításával függött össze. A fő hadiipari ágazatok irányításával az Állami Honvédelmi Bizottság, valamint az SZK(b)P KB Politikai Bizottságának tagjait és póttagjait bízták meg. A legfontosabb népbiztosságokat a párt Központi Bizottságának tagjai és politikai bizottságának póttagjai vezették: B. L. Vannyikov a lőszergyártási, A. I. Sahurin a repülőgépgyártási, I. F. Tyevoszjan a kohóipari, V. V. Vahrusev a széntermelési, I. K. Szegyin az olajipari népbiztosságot stb. Jelentősen kiszélesítették a népbiztosok jogait háborús időben. Új népbiztosságokat is létesítettek: V. A. Malisev vezetésével a harcokcsigyártási, P. I. Parsin vezetésével az aknavetőgyártási népbiztosságot, valamint több új biztosságot és igazgatóságot.

A hadiipari termelés felfejlesztésével fontos kérdéssé vált az ország munkaerő-tartalékainak központi elosztása. Július 1-ig 5 300 000 főt mozgósítottak, továbbá a megszállt területek miatt jelentősen csökkent a szovjet népgazdaságban dolgozó munkások és alkalmazottak száma. A hadiipar munkásokkal való ellátása érdekében a Népbiztosok Tanácsa keretében még 1941 júniusában megalakították a Munkaerő-elosztási Biztosságot, amely a hadiipar és a hozzá kapcsolódó iparágak számára munkásokat vont ki a könnyű- és élelmiszeriparból, a szolgáltatóiparból, valamint az igazgatási apparátusból. A gyárakba, a közlekedésbe és az építkezésekre mozgósították a városi és falusi lakosságot. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége június 26-án rendeletet adott ki „A munkások és alkalmazottak háborús munkaidejéről”. Emelték a munkaidőt, csökkentették az alap- és pót-szabadságokat, kötelezően bevezették a túlórákat.

Az evakuáció irányítására megszervezték az Evakuációs Tanácsot; az SZK(b)P KB-nak és a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa június 27-i rendelete pedig meghatározta, hol vannak elsősorban evakuálandó anyagi értékek, és kijelölte az evakuálásért felelős állami szerveket. 1941. július 4-én az Állami Honvédelmi Bizottság direktívát adott ki a termelőerők kényszerű evakuálásának gazdaságpolitikai kérdéseiről, egyben N. A. Voznyeszenszkij, az Állami Tervhivatal elnökének a vezetésével biztosságot jelölt ki, és ennek kötelességévé tette a hadiipar új fejlesztési tervének a kidolgozását. Ennek során figyelembe kellett venni a Volga-vidék, Nyugat-Szibéria és az Urál-vidék vállalatainak és tartalékainak, továbbá a kijelölt körzetekbe evakuálásra kerülő vállalatoknak és tartalékoknak a felhasználását.

A kommunista pártnak és a szovjet kormánynak a népgazdaság háborús

vágányokra történő átállítását szolgáló első háborús intézkedései a legfontosabb részét képezték annak a párt- és kormányprogramnak, amely az országot egységes katonai táborrá változtatta az ellenség össznépi visszaverése érdekében.

Több intézkedés született a háború elején, amelyek az ellenség hátában kibontakozó partizánmozgalmat szolgálták. Július 18-án a Központi Bizottság Politikai Bizottsága különleges határozatot hozott „A harc megszerzéséről a német csapatok hátában”. Ebben a határozatban hangsúlyozták, hogy a fasiszta csapatok által megszállt területeken kibontakozó össznépi partizánmozgalom legfontosabb feltétele a pártvezetés, a pártszervezetek széles körű hálózata, amelyek kötelesek vezetni az ellenség ellen harcra kelt hazafias tömegeket.

A kommunista párt és a szovjet kormány intézkedéseinek, rendeleteinek a megvalósítása a háború első három hetében biztosította a szovjet emberek életének és munkájának háborús vágányokra való átállítását, valamint az ország egységes katonai táborrá változtatását.

III. fejezet / A SZOVJET HADSEREG MEGÁLLÍTTJA AZ ELLENSÉGET MOSZKVA ALATT

1. KÉNYTELEN VISSZAVONULÁS AZ ORSZÁG BELSEJÉBE

AZ ELLENSÉG SZÁMÍTÁSAI ÉS TÉVEDÉSEI

A német fasiszta csapatoknak azokat a kezdeti sikereit, hogy kijutottak Észtország déli körzeteibe, Pszkovhoz, a Nyugati-Dvina és a Dnyeszter közepső szakaszához, a német vezetés úgy nyugtázta, hogy megnyerte a háborút a Szovjetunió ellen. A náci hadvezetés értékelése szerint végrehajtották a „Barbarossa”-terv fő részét – szétzúzták a szovjet csapatok főerőit a határmenti körzetekben. „A Nyugati-Dvina és a Dnyeper előtt a szovjet szárazföldi csapatok főerőit szétzúztuk. Ezért nem túlzás, ha azt mondom, hogy az Oroszország elleni hadjáratot 14 nap alatt megnyertük” – írta naplójában Halder tábornok, a német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke. Még határozottabban hangzott Hitler július 4-i kijelentése: „Egész idő alatt az ellenség helyébe igyekeztem képzelni magam. Gyakorlatilag már elvesztette a háborút. Jó, hogy már a legelején megsemmisítettük az orosz páncélos és repülőerőket. Az oroszok képtelenek ezeket pótolni.”

A német főhadiszálláson tartott négynapos értekezlet alatt Hitler mindvégig azt bizonygatta, hogy a szovjet hadsereg elleni harc a közeljövőben átváltozik a Szovjetunió „gazdasági elnyomásáért” vívott harccá. A hitlerista főparancsnokság úgy számított, hogy a finn arcvonalszakasz kivételével az egész szovjet–német arcvonalon nem maradt 66 harcképes szovjet hadosztálynál több, és feltételezte, hogy az első lépcsőben rendelkezésére álló 180 hadosztály könnyen le fogja küzdeni a „demoralizálódott” szovjet csapatok maradványainak „utolsó” ellenállását. A hitlerista stratégiák ezen a tanácskozáson elhatározták: változatlan erővel tovább támadnak három – a leningrádi, a szmolenszki–moszkvai és a kijevei – irányban. Az „Észak” hadseregcsoportnak el kellett foglalnia Leningrádot, a „Közép” hadseregcsoportnak átkarolást végrehajtva be kellett kerítenie és felszámolnia az előtte levő arcvonalon harcoló szovjet csapatokat, és „megtörve a szovjet hadsereg utolsó szervezett ellenállását e széles arcvonalszakaszon, utat kellett nyitnia maga előtt Moszkvába.” A „Dél” hadseregcsoport feladata a korábbi maradt: Kijev elfoglalásával meg kellett teremtenie a feltételeket az

Ukrajnában harcoló szovjet csapatok megsemmisítéséhez, majd el kellett foglalnia a Donyec-medencét és a Fekete-tengeri Flotta támaszpontjait. A finn hadseregnek segítenie kellett a német csapatokat Leningrád, Murmansk és a kirovi vasútvonal elfoglalásában, a román hadseregnek pedig el kellett foglalnia a Szovjetunió déli körzeteit és a fekete-tengeri kikötőket.

A nácik oly magabiztosak voltak abban, hogy gyorsan befejezik a Szovjetunió elleni háborút, hogy azzal számoltak, hamarosan hozzákezdhetnek annak a döntő feladatnak a megvalósításához, amelyet a Német Szárazföldi Csapatok Főparancsnoksága (OKW) határozott meg az 1941. június 19-i 32. számú direktívájában. Ebben nem kevesebbről volt szó, mint a Fekete-tenger térségének, Észak-Afrikának, Közel- és Közép-Keletnek az elfoglalása és az „angliai partraszállás”. Ezután pedig a hitlerista hadvezetés a továbbiakban India elfoglalását és a harctevékenység áthelyezését tervezte az Egyesült Államok területére. Ez volt a világalom megszerzésének távlati elgondolása. Július 14–27 között dolgozták ki a német tábornokok a Kaukázuson és Iránon át a Bagdad elleni támadás, valamint az „Urál ipari körzetei” elleni hadművelet tervét; számba vették azt a csapatmennyiséget, amelyet az arcvonalból Németországba vonnak ki 1941. szeptember elején, vázolták a szárazföldi csapatok csökkentésének intézkedéseit.

A történelem azonban gúnyt űzött a „világhódítókka”. A Leningrád felé vezető utak mentén, a szmolenszki mezőkön és a jobbsparti Ukrajnában kibontakozó ütközetek bebizonyították, csupán illúzió a hitlerista stratégiának az a következtetése, hogy a fasiszta csapatok „döntő” sikert arattak a szovjet–német arcvonalon.

1941. július közepére méreteiben és hevességükben fokozódtak a fasiszta agresszorokkal vívott fegyveres harcok. Miután támadásba mentek át a „Norvégia” német hadsereg csapatai és a finn csapatok, az aktív harcok arcvonala 1200 kilométerre nőtt. A három hadászati fő irányhoz jött még az északi arcvonal a Barents-tengertől Leningrád északi megközelítési útjához (Karél-földsoros). A „Norvégia” német és a „Karéliai” finn hadsereg a murmanszki, petrozavodszki és az olonyeci irányban támadott, hogy elfoglalja a kirovi vasútvonalat és Murmansk jégmentes kikötőjét. Az úgynevezett „Délkeleti” finn hadsereg északról, a Karél-földsoroson át mért csapást Leningrádra. Az „Észak” hadseregcsoport a gyorsan mozgó csapatokkal (a 4. páncélos csoporttal) próbált Lugán át Leningrádhoz törni. A „Közép” hadseregcsoport széles arcvonalon, a Nyugati-Dvina középső folyása és a Dnyeper menti Zslobin között támadt. E hadseregcsoport, főcsapásmérő erejét (a 3. és a 2. páncélos csoportot) a vityebszki, szmolenszki és roszlavlai irányban összpontosítva, Szmolenszken és Vjazmán át gyorsan el akarta érni Moszkvát. A „Dél” hadseregcsoport főerői Kijev felé törtek. A 3. és 4. román hadsereg Moldovából kiindulva Odessza irányában támadt.

A szovjet csapatok számára továbbra is rendkívül kedvezőtlenek voltak a harc feltételei. Mint korábban, az ellenség továbbra is erőfölényben volt az egész arcvonalon. Továbbra is ő kezdeményezett, és lehetősége volt rá,

hogy az általa kiválasztott irányokban hatalmas páncélos és gépesített csapásmérő erőket összpontosítson.

Július 10-én kezdődött a harc Leningrádért és a szmolenszki ütközet, július 11-én pedig Kijev hősi védelme. Az 1941-es nyári harcok sajátossága az volt, hogy a három – leningrádi, moszkvai és kijevi – irányban a szovjet csapatok mind védelmi, mind támadó hadműveleteket folytattak. Eldőlt az a kérdés, hogy vagy állják a szovjet csapatok a náci hódítók nyomását és időt nyernek az állam ember- és anyagi tartalékainak a mozgósításához, vagy sikerül az ellenségnek elérnie a „Barbarossa”-tervben meghatározott céljait.

Fokozódott a szovjet csapatok ellenállása. Míg a támadás kezdetén sikerült az ellenségnek mindhárom irányban áttörnie a szovjet hadsereg arcvonalát és kelet felé nyomulnia, addig 1941. július közepén érezte, hogy napról napra fokozódik a szovjet csapatok ereje, és szertefoszlottak a megállás nélküli további támadásba vetett reményeik.

A leningrádi irányban a hitleristák szervezett ellenállásba ütköztek a lugai védővonalon. Harctevékenységevel kitűnt itt a K. P. Pjadisev tábornok parancsnoksága alatt álló csapatcsoporthoz. Július 17–18-án pedig tapasztalhatta az ellenség Szolci alatt a 11. hadsereg (parancsnok V. I. Morozov tábornok) ellencsapásának erejét, amely számottevő veszteségeket okozott az 56. német gépesített hadtestnek. Július 20-ra tisztázódott, hogy az „Észak” hadseregcsoport friss erők beérkezése nélkül nem tud tovább támadni Leningrád irányában. Itt a Lugába és Novgorodba vezető utak mentén a szovjet csapatok húsznapos egy helyben topogásra kényszerítették az ellenséget.

A kijevi irányban július közepén a Délnyugati Front csapatai súlyos harcokban elhárították az ellenségnek azt az első próbálkozását, hogy menetből foglalja el Ukrajna fővárosát. M. I. Potapov tábornok 5. hadserege több ellencsapást mért, és szilárdan tartotta a Korosztieni Megerődített Körletet. Aktív tevékenységevel erősen lekötötte a 6. német hadsereg 17 hadosztályát. A Kijevi Megerődített Körlet csapatai nyugat felől zárták le a városba vezető utat.

A Moszkvába vezető legrövidebb utak mentén – a Nyugati-Dvina és a Dnyeper középső folyásánál, valamint a kiterjedt szmolenszki területeken – a Nyugati Front csapatai véres harcokban kimerítették az ellenség legerősebb csoportosítását, a „Közép” hadseregcsoportot. Ezek a harcok korántsem voltak egyenlőek, és a szmolenszki csata első napjaiban az ellenség jelentős sikereket ért el. Velikije Luki irányban széttagolták F. A. Jersakov tábornok 22. hadseregét, amelynek csapatait az ellenség bekerítette. A német fasiszta csapatok a vityebszki irányban megtörték a szétbontakozni nem tudó 19. hadsereg ellenállását (parancsnok I. Sz. Konyev tábornok), és a támadást kifejlesztve július 20-ig 150 kilométert nyomultak előre. Délebbre, Mogiljovot megkerülve, az ellenség két csapást mért, északról és délről egyenesen Szmolenszkra és Kricsevre. Itt 200 kilométert nyomult előre, bekerítette Mogiljovot, elfoglalta Orsát, Szmolenszket és Kricsevet. Az arcvonal közepén P. A. Kurocskin tábornok 20. hadsere-

ge a szárnyakon folytatott harcokat, M. F. Lukin tábornok 16. hadserege pedig Szmolenszkért küzdött. A 13. hadsereg M. T. Romanov tábornok 172. lövészhadosztályának az erővel egy hídfőt védett a Dnyeper nyugati partján. A Nyugati Front balszárnyán levő 21. hadsereg (parancsnok F. I. Kuznyecov tábornok) július 13-án a bobrujszki irányban támadott.

Jóllehet hősieken küzdöttek a német páncélos csapatokkal, mégis vissza kellett vonulniuk a Nyugati Front főerőinek. Ez azonban nem egyszerű visszavonulás volt, hanem szívós, önfeláldozó, mindkét felet kimerítő harc. A 21. hadsereg helyi sikerekkel járó támadó tevékenysége rendkívül fontos következményekkel járt. Lekötötték a 2. német hadsereg mintegy 15 hadosztályát, megghiúsították Gomel elleni támadását, és feltartóztatták a gépesített csapatok előrenyomulását a roszlavli irányban. A 21. hadsereg megtartotta a „Közép” hadseregcsoport főerőitől délre elfoglalt helyzetét, és állandóan hátbatámadással fenyegette azokat. E hadsereg támadó harcaiban kitűnt L. G. Petrovszkij 63. lövészhadteste. Felszabadították Zslobint és Rogacsevet.

Az ellenséges páncélos csapatok mély behatolása következtében kialakult súlyos helyzetben a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása sürgős intézkedéseket tett friss erőknek a szmolenszk-moszkvai irányba dobása, a mélyen lépcsőzött védelem létrehozása és védelmi terepszakaszok kiépítése érdekében. A Sztaraja Russza-Olenyino vonalon két új hadsereget bontakoztatott szét. Július 14-én valamennyi csapatot, amely Sztaraja Russza és Brjanszk között a Nyugati Front mögött helyezkedett el, a Tartalék Front állományába vontak össze.

A nyugati irány csapatai számára a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása támadó feladatot határozott meg. Az Sz. K. Tyimosenkóval folytatott július 20-i megbeszélésen mondotta Sztálin: „Gondolom, elérkezett az ideje, hogy áttérjünk... a nagy csoportokkal való tevékenységre.” Az ellenség megsemmisítése érdekében megparancsolta, hogy a Tartalék Front állományából szervezenek csapásmérő csoportokat, foglalják el Szmolenszk körzetét, és a hitleristákat vessék vissza Orsa mögé.

A Nyugati Front balszárnyán levő 13. és 21. hadsereg csapatainak kedvezőbb vezetése érdekében megszervezték az önálló Központi Frontot, amelynek a parancsnoka F. I. Kuznyecov vezérezredes lett. A front haditanácsának tagjává P. K. Ponomarenkót, törzsfőnökévé L. M. Szandalov ezredes neveztek ki.

Július végén újult erővel lángoltak fel a támadó és védelmi harcok a szmolenszki területeken. Sok szakaszon találkozó harcok voltak, s a felbőszültség jellemezte őket. A Jarcevo körzetében vívott harc példa a szovjet csapatok helytállására és hősiességére. Ezekben a napokban K. K. Rokosszovszkij tábornok nem nagy létszámú csoportja váratlanul támadásba ment át, menetből felszabadította Jarcevét, átkelt a Vop-folyón, s annak nyugati partján kedvező állásokban védelemre tért át. A szovjet harcosok visszaverték az ellenség valamennyi olyan próbálkozását, hogy az ellenség visszavesse őket a folyón túlra és visszafoglalja Jarcevét.

K. K. Rokosszovszkij így emlékszik erre vissza: „A Jarcevéért vívott

harcban a legszörnyűbb csapások a levegőből értek bennünket. És hogy ennek ellenére sikert értünk el, az a csapatok helytállásáról és hősiességéről tanúskodik.”

Augusztus elején helyreállt az arcvonalon az erőegyensúly. És bár sem a szovjet csapatok, sem az ellenség nem érte el célkitűzését, a nyugati irány csapatainak általános harci eredményeit mégis kedvezőnek kell értékelni. Megállították a valdaji fennsík felől támadó 3. páncélos csoportot, amelylyel a hitlerista hadvezetés az „Észak” hadseregcsoportnak akart segítséget nyújtani, felszakították a 20. és a 16. hadsereg körüli bekerítés arcvonalát, és segítettek abban, hogy e két hadsereg főerői a Dnyeper mögé vonuljanak vissza. Eközben súlyos veszteségeket okoztak az ellenség páncélos-hadosztályainak, amelyek elveszítették korábbi csapásmérő erejüket. A 2. és 3. páncélos csoport harckocsijainak és gépkocsijainak mintegy 60 százaléka, személyi állományának pedig több mint egyharmada odaveszett. A szovjet harcosok útját állták Moszkva felé az ellenség gyalogoshadosztályainak is.

Ily módon augusztus első napjaiban, amikor az ellenség még mindig nem tudta felújítani „Észak” hadseregcsoportjának támadását Leningrád ellen, a „Dél” hadseregcsoport főerői pedig le voltak kötve a kijevi irányban, arra kényszerült, hogy lemondjon a Moszkva elleni támadásról, mivel legerősebb hadseregcsoportjának, a „Közép” hadseregcsoportnak a szárnyait átkarolták a szovjet csapatok. Kezdték füstbe menni azok a hitlerista tervek, hogy a továbbiakban gyorsan és akadálytalanul támadhatnak az ország belseje felé és „gyors lefolyású hadjáratot” viselhetnek a Szovjetunió ellen. Míg a július 19–24. közötti szakaszban a hitlerista tábornokok lehetségesnek tartották a Szmolenszk körzetében és a „Közép” hadseregcsoport déli szárnyán kialakult helyzet megjavítása után a csapatok megsemmisítését Szmolenszk és Moszkva között, valamint a főváros elfoglalását, addig július 30-án Hitler kénytelen volt parancsot adni a csapatoknak a Moszkva elleni támadás beszüntetésére.

AZ AGRESSZOR ÚJ MEGOLDÁSOKAT KERES

A kialakult helyzetben a „Közép” hadseregcsoportnak elsősorban azt a veszélyt kellett elhárítania, amely szárnyait fenyegette a szovjet csapatok részéről a toropeci és a gomeli irányban, vagyis nem tudta végrehajtani a tervek szerinti feladatokat. A német főparancsnokság július 30-án kiadott 34. számú direktívájában ez állt: „A »Közép« hadseregcsoport védelembe megy át... A 21. szovjet hadsereg elleni (a gomeli irányban – *a szerk.*) későbbi támadó hadműveletek érdekében kedvező megindulási állásokat kell megszállni, amelyek megszerzéséért korlátozott célú támadó tevékenységet lehet folytatni.”

Hitler új direktívája rendkívül figyelemre méltó volt: a második világháború kezdete óta vele szemben álló fél először kényszerített rá döntést;

először történt meg, hogy a hitlerista hadseregnek védelembe kellett átmennie az arcvonal fő hadászati irányában.

Abban, hogy 1941. július második felében ilyen komoly eredmények születtek, döntő szerepet játszott a szovjet csapatok önfeláldozó harca. Nap mint nap újabb hősök születtek. Az alábbiakban csak néhány példát sorolunk fel az agresszort bármi áron megállítani akaró szovjet harcosok tömeges hősiességéről. A Sz. M. Kirovról elnevezett Leningrádi Gyalogostiszi Iskola hallgatói határtalan odaadással helytálltak a lugai védelmi vonalat támadó ellenség visszaverésénél; a 11. hadsereg parancsnokai és katonái a Szolci alatt mért ellencsapás során bátor helytállást tanúsítottak; Mogiljovot hősiesen védelmezték a 172. lövészhadosztály harcosai és a város dolgozói; a 20. hadsereg merész és aktív harctevékenységet, a 16. hadsereg személyi állománya szívósságot és rendíthetetlenséget mutatott a Szmolenszk körzetében vívott harcokban; kiemelkedett a 21. hadsereg csapatainak támadó áttörése Zslobin és Rogacsev felszabadítása során, az 5. hadsereg csapatainak ügyes és célratörő tevékenysége Kijev északnyugati megközelítési útvonalain, valamint az Ukrajna fővárosát védők hősiessége és önfeláldozása.

A szovjet nép nem feledi azokat, akik e súlyos napokban életüket feláldozva tartották a védővonalakat, akik szárazon és vízen kisebb erőkkel támadták az ellenséget, vagy nem félve a túlerőtől, a levegőben küzdöttek ellene, akik az utolsó lövedékig vagy kézigránátig, gyújtópalackig megállították és megsemmisítették a német páncélosokat.

Augusztus 4-én a „Közép” hadseregcsoport vezérkaránál tartózkodó Hitler megerősítette azokat a soron levő feladatokat, amelyeket az 1941. július 30-i 34. számú direktíva határozott meg e hadseregcsoport számára. Augusztus 8-án a 2. tábori hadsereg és a 2. páncélos csoport támadásba ment át a déli irányban, a Központi Front csapatai ellen. Ezzel megkezdtek annak a feladatnak a végrehajtását, hogy felszámolják a nyugati irányban beékelődött és a „Közép” hadseregcsoport nagy erőit lekötő szovjet csapatok szárnyakon levő állásait.

Valamivel előbb, július 30-án, a szovjet hadvezetés a csapatvezetés megjavítása érdekében a tartalék hadseregek és a mozsajszki védővonal erőit a Tartalék Frontba egyesítette, s e front parancsnokává G. K. Zsukov hadseregtábornokot nevezte ki.

G. K. Zsukovot a vezérkari főnöki beosztásban B. M. Saposnyikov, a Szovjetunió marsallja váltotta fel augusztus 1-én. A kommunista szovjet hadvezér, Borisz Mihajlovics Saposnyikov nevét jól ismerte a hadsereg és az ország. 1918-ban, 36 éves korában, az orosz hadsereg egykori ezredese önként lépett a Vörös Hadsereg soraiba. A két háború közötti években Borisz Mihajlovics Saposnyikov dolgozott magasabb törzsekben, katonai körzetek parancsnoka, az M. V. Frunzéről elnevezett katonai akadémia parancsnoka és komisszára volt, végül kinevezték vezérkari főnökké, a honvédelmi népbiztos helyettesévé. A Nagy Honvédő Háború alatt mindaddig, amíg a vezérkar élén állt (1942 tavaszáig), B. M. Saposnyikov nagy energiával és szervező képességgel dolgozott az ellenség feletti győzelem

érdekében. B. M. Saposnyikov ismert katonai teoretikus. Katonaelméleti és hadtörténeti műveiben értékesen hozzájárult a szovjet hadtudomány gazdagításához.

Augusztus 16-án a Központi és a Tartalék Front csatlakozásán megkezdte tevékenységét az újonnan szervezett Brjanszki Front, A. I. Jerjomenko tábornok parancsnoksága alatt.

A szovjet csapatok szívós harcai ellenére az ellenségnek augusztus 21-ig sikerült áttörnie a Központi, majd a Brjanszki Front sávjában is 120–140 kilométer mélységben, s elérte a Novozibkov–Sztarodub terepszakaszt. Augusztusban, a gomeli irányban kirobbant súlyos harcokban kötelessége teljesítése közben hősi halált halt L. G. Petrovszkij tábornok, a 63. lövészhadtest parancsnoka.

A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása több intézkedést tett az ellenséges támadás megghiúsítására a déli irányban. G. K. Zsukov jelentette, hogy a „Közép” hadseregcsoport csapásmérő erőit a Központi Front ellen fordítja, erre válaszként I. V. Sztálin és B. M. Saposnyikov 1941. augusztus 19-én táviratban a következőket közölték vele: „Azokat a megfontolásait, hogy a németek valószínűleg előrenyomulnak Csernyigov, Kono-top, Priluki irányában, helyesnek tartjuk. A németek előrenyomulása azt fogja jelenteni, hogy a Dnyeper keleti partja felől megkerülik kijevi csoportunkat, és bekerítik a 3. és 21. hadseregünket.” Felhívták a figyelmet, hogy előre látható a nem kívánatos események menete. Ennek megakadályozására – szólta a távirat – megalakítottuk a Brjanszki Frontot, és azért, hogy elvágjuk a német csapatok déli irányú előrenyomulását, több intézkedésről döntöttünk.

Ebben az időben a Nyugati és a Tartalék Front csapatai támadó harcokat folytattak, hogy szétzúzzák az ellenség duhovcsinai és jelnyai csoportosítását. Bár területi sikereket nem értek el, de szilárdan lekötötték ezeket a csoportosításokat, és megakadályozták, hogy a „Közép” hadseregcsoport szárnyain manőverezhessenek. A Jelnya alatti harcokban az ellenség komoly veszteséget szenvedett. Augusztus második felében a hitleristák kivontak Jelnya alól két megtépázott páncélos-, egy gépesített hadosztályt, valamint egy gépesített dandárt, s helyükbe öt gyalogoshadosztályt tettek.

De mi történt augusztusban a szovjet–német arcvonal más szakaszain?

A leningrádi irányban az „Észak” hadseregcsoport csapatai áttörték a lugai védelmi vonalat a kingisseppi szakaszon és az Ilmeny-tótól északnyugatra, s a támadás egy hónapja alatt Sztrelna körzetében elérték a Finn-öbölt, továbbá Csudovón, Mgán keresztül a Ladoga-tavat, szeptember 8-án elfoglalták Slüsszelburgot, és a szárazföld felől körülzárták Leningrádot. Megkezdődött a bekerített hős város hosszú harca. Szeptember folyamán Lenin városának védői szívósan visszaverték az ellenség megmegújuló rohamait. Meghiúsították az ellenség minden olyan próbálkozását, hogy a Néván keresztül mért csapás eredményeképp egyesüljön a Karél-földszoroson levő finn csapatokkal, elfoglalja Leningrádot és körülzárja Kronstadtot. A hónap végére Leningrád közeli útjai mentén megszilárdult az arcvonal.

Augusztusban az ellenségnek sikerült elfoglalnia Észtországot. Az itteni harcok a Balti Flotta fő támaszpontjának, Tallinn-nak kéthetes védelmével értek véget. Augusztus 28-ig a 8. hadsereg 10. hadteste (parancsnok I. F. Nyikolajev tábornok), a tengerészgyalogosok, valamint a lett és észt munkásezred a Balti Flotta tüzérségének és repülőerőinek a támogatásával elhárították az ellenség dühödt rohamait. Augusztus 28–29-én a szovjet hajók rendkívül nehéz körülmények között Tallinnból a Finn-öblön át Kronstadtba törtek át. Sikerült leküzdeniük az ellenséges aknazárakat, és végigszenvedték a német repülőgépek szinte állandó csapásait. Hihetetlen megpróbáltatások után a Tallinnban levő hadihajók mintegy 90 százaléka befutott Kronstadtba. A szállító- és kiegészítő hajók az áttörés során súlyos veszteségeket szenvedtek. A Kronstadtba hadihajókon érkező 18 000 harcos, valamint a Balti Flotta személyi állománya aktívan bekapcsolódott Leningrád védelmébe.

A Moonsund-sziget hős védői októberig egyenlőtlen, súlyos harcokat vívtak az ellenséggel. Férfiasan védték állásaikat, és hosszú időn át lekötöttek két német hadosztályt, valamint az 1. légiflotta egy részét, lezárva az ellenséges tengeri erők előtt a Finn-öbölbe való befutást. A Moonsund-szigetről a szovjet légierő csapásokat mért Berlinre és más német városok katonai objektumaira. J. N. Preobrazsenszkij ezredest, V. A. Greccsisnyikov, P. I. Hohlov, A. J. Jefremov és M. N. Plotkin századosokat a német főváros elleni bombázások idején feladatuk példás és hősie végrehajtásáért a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

Csaknem öt hónapon át tartottak a harcok Sz. I. Kabanov tábornok vezetésével a Leningrádhoz vezető távoli tengeri utak mentén levő Hanko-félszigeten. Ezek a harcok elévülhetetlen dicsőséget hoztak Hanko hőseinek. Közöttük volt A. K. Antonyenko és P. A. Brinko pilóta, G. M. Davigyenko és B. M. Granyin parancsnokok, P. T. Szokur géppuskakezelő és sok más harcos. Hősies helytállásukról tudomást szerzett az egész hadsereg és flotta. Moszkva védelmének nehéz napjaiban a főváros oltalmazói írták a Hanko-félszigeten harcoló fegyvertársaiknak: „Évtizedek repülhetnek el, évszázad múlhat el, de az emberiség nem felejtí el a büszke hőseket, a szovjet föld fiait, akik egy lépést nem hátráltak a nagyszámú és állig felfegyverzett ellenség elől, állták a szüntelen tüzérségi és aknavető tüzet, a győzelem nevében megvetették a halált, feledhetetlen példáját adták az odaadásnak és hősiességnek... Halhatatlan megbecsülés és örök dicsőség nektek, Hanko hőseinek.” Hanko kiürítése december elején szervezeten megtörtént. Hanko hősei pedig Leningrád védői közé álltak.

Ukrajnában augusztus első felében a szovjet csapatok elhárították a „Dél” hadseregcsoportoz tartozó 1. páncélos csoport, a 6., 17. és 11. német, a 3. és 4. román hadsereg, valamint a magyar hadtest támadását. Mint korábban, az ellenség ekkor sem tudta elfoglalni Kijevet. Ám a hónap végére csapatainak sikerült Kremencsug és Herszon között elérniük a Dnyepert. Odessza mélyen az ellenség mögöttes területén maradt.

Odessza védői – a G. V. Zsukov ellentengernagy vezetésével az odeszszai védelmi körzetbe összevont Tengeremelléki Hadsereg és a Fekete-ten-

geri Flotta harcosai – szívósan ellenálltak a román csapatoknak, amelyek előre örültek, hogy könnyű zsákmányuk lesz Ukrajna tengerparti gyöngyszeme. A Déli Front főerőitől elszakadt szovjet hazafiak több mint 70 napon át állták 18 román hadosztály eszeveszett rohamait, de nem adták fel Odesszát. Az odesszai harcokban kitűnt I. J. Petrov tábornok 25. „Csapajev” és V. F. Vorobjev tábornok 95. hadosztálya, J. I. Oszipov ezredes 1. tengerészgyalogos-ezrede és sok más egység. A szárazföldi csapatokat hatásosan támogatták a Fekete-tengeri Flotta velük együttműködő hajói és repülőerei.

A szovjet hazafiaknak a Nagy Honvédő Háború során tanúsított számtalan hőstette között Odessza hősi védelme – éppúgy, mint Moszkváé, Leningrádé, Kijevé és Szevasztopolé – a haza iránti határtalan szeretet, a szovjet harcosok kimerülhetetlen tömeges hősiességének magával ragadó példája volt. Minthogy délen egyre bonyolultabbá vált a helyzet és meg kellett erősíteni a Krím védelmét, Odessza védőit október 16-án kivonták a városból.

Ismét megfeneklettek, mint korábban, a Kijevi Megerődített Körlet, a 37. hadsereg harcosainak, valamint a város és a környék dolgozóinak szilárd helytállása, hősiessége és önfeláldozása miatt az ellenségnek azok a próbálkozásai, hogy elfoglalják Ukrajna fővárosát. Amikor augusztus elején néhány szovjet kiserőd az ellenség hátában maradt, védőik továbbra is visszaverték az ellenség rohamait. Különösen kitűntek a 205. számú kiserőd harcosai, V. P. Petrov hadnaggyal az élükön. Nyolc napon át küzdöttek az ellenséggel, míg segítségükre jöttek a 175. hadosztály áttörést végrehajtó harcosai.

Ukrajna fővárosának sikeres védelmét elősegítették F. J. Kosztyenko tábornok 26. hadseregének Kijevtől délre mért csapásai, valamint a Korosztyeni Megerődített Körlet 5. hadseregének erős és jól szervezett védelme. A Kijevbe északnyugat felől vezető utak mentén elhelyezkedett 6. német hadsereg főerőit a szovjet csapatok megfosztották attól a lehetőségtől, hogy közvetlenül támadjon a város ellen. Sőt mi több, az 5. hadsereg szívós védelme megakadályozta, hogy a „Dél” és „Közép” hadseregcsoport szárnyaival érintkezzék Poleszjétől keletre. Itt hatalmas rés tárgyongott az ellenség arcvonalán.

A szovjet csapatok ellenállása Poleszjétől keletre és Kijev körzetében lehetetlenné tette a hitleristák számára, hogy akár Moszkva, akár a Donyec-medence irányában támadjanak, s ez keresztülhúzta terveiket. Nézeteltérések jelentkeztek az ellenségnél. A Német Szárazföldi Csapatok Főparancsnoksága, Brauchitsch vezetésével úgy vélekedett, hogy fel kell újítani a Moszkva elleni támadást. Hitler és környezete a főhadiszálláson viszont amellet volt, hogy tovább kell támadni a déli irányban.

Augusztus 21-én a Wehrmacht főhadiszállása megparancsolta, hogy hadműveletet kell végrehajtani a „Dél” és „Közép” hadseregcsoport csatlakozó szárnyain. E hadművelet céljául a Délnyugati Front 5. hadseregének a megsemmisítését határozták meg.

Napról napra világosabbá vált, hogy a Szovjetunió elleni villámháborús

hódító terv homokra épült – vagyis készítői alaposan lebecsülték a Szovjetunió erejét és lehetőségeit, ugyanakkor túlértékelték Németország erőit. A burzsoá történelemhamisítók hiábavalóan erőlködnek, hogy bebizonyítsák: ha 1941 augusztusában Hitler nem hozta volna meg azt a „végzetes döntést”, miszerint átmenetileg a moszkvai irányból a déli, a kijevi irányba helyezik át az erő kifejtést, hanem tovább támad Moszkva ellen, amint azt Brauchitsch javasolta, akkor megnyerte volna a Szovjetunió elleni háborút. De sem Brauchitsch elvetett javaslatai, sem pedig Hitler döntései nem biztosíthatták, ahogy ezt a háború további menete bebizonyította, a „Barbarossa”-terv végső célkitűzéseinek az elérését.

A VILLÁMHÁBORÚBA VETETT UTOLSÓ REMÉNYEK

A Brjanszki Front kapta azt a feladatot, hogy szétzúzza a déli irányban támadó ellenséges csapatokat. Hogy megkönnyítsék e feladat teljesítését, a Nyugati és a Tartalék Front csapatainak Szmolenszk és Roszlavl felé támadniuk kellett.

A Toropectől Novgorod-Szeverszkijig húzódó hatalmas arcvonalon heves harcok lángoltak fel augusztus végén, szeptember elején. Az ellenség páncélos csapatokkal erős csapást mért a Nyugati Front jobbszárnyára, és augusztus 29-én elfoglalta Toropecet. Andreapol előtt megállították az ellenséges támadást. A szovjet csapatok szeptember 1-én ismét támadásba mentek át Szmolenszk és Roszlavl irányában. Ezekben az irányokban az ellenség szívós ellenállásába ütköztek, és csak néhány kilométert tudtak előrenyomulni. Szeptember 10-én a főhadiszállás megparancsolta a Nyugati Frontnak, hogy szüntesse be a rohamokat, és az elért terepszakaszon rendezkedjék be védelemre.

K. I. Rakutyin tábornok 24. hadserege és a Tartalék Front 43. hadseregének egyes egységei heves közelharcban szeptember 5-én kiverték az ellenséget Jelnyából, szétverték az itteni ellenséges csoportosítást, és szeptember 8-ra felszámolták a veszélyes jelnyai kiszögellést.

Így végződött a kéthónapos szmolenszki ütközet a Moszkvába vezető utak mentén. Jelentőségét az határozta meg, hogy a fő irányban – a főváros irányában – az ellenség első ízben kényszerült arra, hogy két hónapig tartó védelemre térjen át. Ez a kéthónapos védelem a Szovjetunió elleni német villámháborús terv megghiúsulásának fontos szakasza volt.

A szmolenszki mezőkön születtek meg a szovjet gárdaalakulatok. A 100., 127., 153. és 161. lövészhadosztályokat – amelyek részt vettek a minszki harcokban és a szmolenszki ütközetben – 1941. szeptember 18-án a védelmi harcokban való helytállásukért, hősie és szívós támadó harcaikért, fegyelmezettségükért és szervezettségükért elsőként alakították át gárdahadosztályokká. E hadosztályok parancsnokai – I. N. Russzijanov tábornok, A. Z. Akimenko, N. A. Gagen és P. F. Moszkvityin ezredek – kitűntek hozzáértő csapatvezetésükkel és jó harcszervező képességükkel.

A főhadiszállás határozata értelmében a Brjanszki Front sávjában

augusztus végén megszervezték és lefolytattak egy nagy légi hadműveletet. Ebben 460 harci repülőgép vett részt. A hadműveletre az ellenséges légi uralom körülményei közepette került sor. A szovjet repülők csapásokat mértek a számukra legveszélyesebb ellenséges páncélos csoportosításra. De sem a légicsapások, sem pedig a Brjanszki Front támadó tevékenysége nem tudta megállítani az ellenség támadását. Az ellenség 2. páncélos csoportja előretört a Gyesznáig, és áttöréssel fenyegetett a Délnyugati Front hátában.

Rendkívül veszélyes helyzet alakult ki szeptember közepén Osztyer, Csernyigov, Sosztka körzetében. A Koroszttyentől a Dnyeper felé visszavonuló 5. hadsereg csapatait üldözve, az ellenség Kijevtől északra átkelt a Dnyeperen és a Gyeszna felé tartott. A szovjet csapatok számára a legrosszabb volt és súlyos következményekkel járt az, hogy a „Közép” hadseregcsoport 2. hadseregének és a „Dél” hadseregcsoport 6. hadseregének egységei Csernyigov körzetébe jutottak. Az arcvonalban keletkezett áttörés – hosszú idő után való – felszámolása, csapatai mennyiségének növelése Poleszje keleti területén lehetővé tette a hitlerista hadvezetés számára, hogy erőfölényt hozzon létre a csernyigovi irányban és a Csernyigov, Kijev, Nyezsin háromszögben átkarolja a Délnyugati Front 21., 5. és 37. hadseregét. A Délnyugati Front nem rendelkezett elegendő erővel ahhoz, hogy szilárd védelmet létesítsen és lezárja az ellenség további előrenyomulásának útját a Gyeszna mögé. A Brjanszki Front sávjában áttört ellenséggel a sebtében megszervezett 40. hadsereg vette fel a harcot, K. P. Podlasz tábornok parancsnoksága alatt. E hadsereg a Brjanszki Front erőitől elszakadva küzdött, s bár egységei és alegységei hőiesen harcoltak, nem voltak abban a helyzetben, hogy megállíthassák Guderian páncélos csapatait.

Súlyosbodott a helyzet a Délnyugati Front balszárnján is, Kremencsug körzetében, ahol szeptember elején a 17. német hadsereg áttörte a 38. hadsereg Dnyeper menti védelmét, és egy jelentős hídfőt hatalmába kerített. Ezen a hídfőn keltek át Kleist 1. páncélos csoportjának főerői. Itt szeptember 12-én ment át támadásba az ellenség. Kleist páncéloshadosztályai igyekeztek egyesülni Guderian csapataival. Szeptember 15-én egyesültek Lohvica körzetében, s ezzel befejezték a Délnyugati Front négy hadseregének a bekerítését. Ez volt a szovjet hadsereg egyik legnagyobb kudarca 1941-ben.

Több mint egy héten át küzdöttek a szovjet csapatok a bekerítésben. Szeptember 19-én a főhadiszállás parancsára a 37. hadsereg elhagyta Kijevet. A bekerítésből történő kitörés során a Délnyugati Front parancsnoka, M. P. Kirponosz tábornok és törzse nem tudta már vezetni a hadseregeket, majd súlyos helyzetbe kerülve elesett az egyenlőtlen harcban. Ugyancsak elesett a haditanács tagja, M. A. Burmisztyenko és a fronttörzs főnöke, V. I. Tupikov tábornok. A hadseregek egységei szétestek kis osztagokra és csoportokra, s harcolva valamennyi kitört a bekerítésből. Több tízezer harcos, több száz parancsnok és politikai munkás áldozta életét az ellenséggel vívott egyenlőtlen harcban.

A Délnyugati Fronton kialakult súlyos körülmények meglehetősen kedvezőtlenül befolyásolták a szovjet–német arcvonal egész délvidéki szárnyá-

nak a helyzetét. Közvetlen veszélybe került a harkovi iparvidék és a Donyec-medence. Lehetővé vált, hogy az ellenség újból csapásokat mérjen a Déli Frontra, és megszállással fenyegetse a Krímet.

A hitlerista vezetők úgy értékelték ezeket az eseményeket, mint a soron levő „döntő” győzelmet, mint feltételt ahhoz, hogy felújítsák a támadást az egész szovjet-német arcvonalon, a Barents-tengertől a Fekete-tengerig. Ismét – és már hányadszor – felvillanyozódva, a hitleristák szilárdan hittek a „Barbarossa”-terv sikerében. Továbbra is úgy végezték számításaikat, mintha nem érték volna már meg a csapatok hősieis odesszai harcait, mintha nem létezett volna már a hősieisen helytálló Leningrád. A fasiszta hadvezetés nem vette figyelembe, hogy a Kijev alatti sikerekért másfél hónappal ezelőtt félbe kellett szakítania a Moszkva elleni támadást, és még nem döb-bent rá, hogy elmúlt az az idő, amikor a hitlerista csapatok – kihasználva a meglepetésszerű támadás előnyeit – sikereket érhettek el az egész arcvonalon egy időben.

Az ellenség sietett. Szeptember 6-án, amikor még csak kirajzolódtak a sikerek a nyugati és a délnyugati irány csatlakozásán, Hitler aláírta a 35. számú direktívát, amelyben az összes korábbi feladaton kívül a fő figyelmet már a „döntő hadműveletnek” szentelték, a moszkvai irányban. A direktíva szerint: „A »Közép« hadseregcsoport sávjában hadműveletet kell előkészíteni Tyimosenko hadseregcsoportja (a Nyugati és a Tartalék Front – *a szerk.*) ellen oly módon, hogy minél előbb (szeptember végén) támadni lehessen, hogy a Szmolenszktől keletre levő ellenség megsemmisüljön. Ezt Vjazma általános irányában végrehajtott kettős bekerítéssel, a szárnyakon összpontosított hatalmas páncélos erők alkalmazásával kell megvalósítani...” A direktívában meghatároztak minden olyan kiinduló adatot, amely a Moszkva elfoglalását célul tűző hadművelet előkészítésének alapjaihoz kellett. E hadművelet hamarosan a „Tájfün” fedőnevet kapta.

A nácik azonban igen gyorsan rádöbbentek, hogy a kijevei hadműveletre elvesztegetett időt többé nem nyerhetik vissza. Ennek ellenére a hitlerista tábornokok továbbra sem voltak képesek kritikus értékelésekre és arra a beismerésre, hogy az idővesztésre rákényszerültek, és az nem attól függött, hogy mit akar vagy nem akar Hitler vagy Keitel, Brauchitsch, a szárazföldi csapatok főparancsnoka vagy vezérkari főnöke, Halder, esetleg a Wehrmacht más katonai vezetője. Amíg a szovjet csapatok tartották Kijevet, amíg megvolt az áttörés a „Közép” és a „Dél” hadseregcsoport között, mindaddig, amíg a szmolenszk-moszkvai irányban veszélyeztetve voltak a német központi csoportosítás szárnyai, addig a német fasiszta csapatoknak nem volt meg a lehetőségük, hogy akár déli irányban – a Donyec-medence és a Krím felé –, akár a középső arcvonalszakaszon – Moszkva felé támadást indíthassanak.

2. MOSZKVA ÉS LENINGRÁD HŐSI VÉDELME

A SZOVJET HADSEREG SZEMBESZÁLL A FASISZTA „TÁJFUNNAL”

A moszkvai irányban való támadást a nácik mint „fő”, döntő támadást készítették elő. A Moszkvát biztosító szovjet csapatokra mérendő végső csapás céljából a fasiszta hadvezetés három csapásmérő csoportosításban három tábori hadsereget, három páncélos csoportot és nagy mennyiségű megerősítő erőt, összesen 77,5 hadosztályt (több mint 1 millió főt), közel 14 500 löveget és aknavetőt és 1700 harckocsit összpontosított. A szárazföldi csapatok légi támogatása a 950 harci repülőgépet számláló 2. légiflottára és a 8. repülőhadtestre hárult. A csapatok parancsnoka Bock és Kluge tábornagy, Strauss, Guderian, Hoth tábornok és mások voltak.

A fasiszta-német „Közép” hadseregcsoport szeptember végére, a hadművelet megkezdésének idejére minden előkészületet befejezett. Hitler a csapatokhoz intézett október 2-i felhívásában kijelentette: „Három és fél hónap múltán végre megérték a feltételek, hogy még a tél beállta előtt egy hatalmas csapással szétzúzzuk az ellenséget. Minden előkészületet, ami emberi erőből tellett, befejeztünk . . . Ma megkezdődik ennek az évnek az utolsó, döntő csatája.”

A hatalmas ellenséges csoportosítással a szovjet hadvezetés lényegesen kevesebb embert és eszközt tudott szembeállítani. A Nyugati, a Tartalék és a Brjanszki Front (parancsnokok I. Sz. Konyev tábornok, Sz. M. Bugyonnij marsall és A. I. Jerjomenko tábornok) 95 hadosztállyal (körülbelül 850 000 fővel), 780 harckocsival, 545 repülőgéppel, valamint 6800 löveggel és aknavetővel rendelkezett.

A „Tájfun” első hadműveletét a déli ellenséges csapásmérő csoportosítás kezdte. Ez a csoportosítás szeptember 30-án Sosztka, Gluhov körzetéből Orjol irányában és Brjanszkit délkeletről megkerülve mért csapást a Brjanszki Front csapataira. Október 2-án a másik két csoport is támadásba ment át Duhovcsina és Roszlavl körzetéből. Vjazma felé mérték találkozó irányú csapásokat, amelyeknek a célja az volt, hogy átkarolják a Nyugati és a Tartalék Front főerőit. Az első napokban az ellenséges támadás eredményesen haladt. Az ellenségnek sikerült kijutnia a Brjanszki Front 3. és 13. hadseregének hátába, Vjazmától nyugatra pedig bekerítette a Nyugati Front 19. és 20., valamint a Tartalék Front 24. és 32. hadseregét.

Az, hogy az ellenséges páncélos csoportok mélyen áttörtek és a még védelemre kellőképp be nem rendezkedett három front jelentős erőit bekerítették, továbbá az, hogy a mozsajszki védelmi vonalban nem voltak csapatok, azzal a veszéllyel járt, hogy az ellenség eléri Moszkvát.

Ezekben a vészterhes napokban a párt Központi Bizottsága, az Állami Honvédelmi Bizottság és a főhadiszállás hatalmas munkát végzett, hogy minden erőt mozgósítson a főváros védelmének megszervezésére.

Október 5-én éjszaka az Állami Honvédelmi Bizottság határozatot hozott Moszkva védelmére. A mozsajszki védelmi vonalat jelölték ki a fő ellen-

állási vonallá, s sürgősen odairányítottak minden erőt. Ugyanakkor döntés született arra, hogy minden párt-, szovjetszerv és társadalmi szervezet erőfeszítését az ország belsejében létrehozandó új hadászati tartalékok megszervezésére, felfegyverzésére és az ütközetbe való bevetésük előkészítésére összpontosítsák.

Annak érdekében, hogy tisztázzák az adott arcvonalszakaszon kialakult helyzetet, továbbá hogy segítséget nyújtsanak az ellenség visszaverésére hivatott új csapatcsoportosítás megszervezésében a Nyugati és a Tartalék Front törzsének, az események körzetébe érkeztek az Állami Honvédelmi Bizottság és a főhadiszállás képviselői: V. M. Molotov, K. J. Vorosilov és A. M. Vaszilevszkij. E képviselők a mozsajszki védelmi vonalba irányítottak a visszavonuló csapatokból mintegy öt hadosztályt. A főhadiszállás intézkedett, hogy más frontokról és az ország belsejéből erőátcsoportosítást hajtsanak végre. Távol-Keletről Moszkva alá irányítottak át három lövész- és két harckocsihadosztályt.

Október 10-én – képviselőcsoportjának javaslatára – az Állami Honvédelmi Bizottság egy kézben egyesítette a Nyugati és a Tartalék Front csapatainak a vezetését. Csapataikat a Nyugati Frontba egyesítették, s élükre G. K. Zsukovot nevezték ki, aki eddig a Leningrádi Front parancsnoka volt. A haditanács tagja továbbra is N. A. Bulganyin maradt, a törzs főnöke pedig V. D. Szokolovszkij tábornok. Határozatot hoztak, hogy a főváros közelében kiépítenek még egy védővonalat, a moszkvai övezetet.

A Vjazmánál bekerített szovjet csapatok férfiasan küzdöttek, ellencsapásokat mértek az ellenségre, és kitörtek a bekerítésből. Erre így emlékezett vissza P. Lukin, N. Ohapkin és P. Szilantyev, akik részt vettek a kitörésben és a 29. lövészhadosztály állományába tartoztak: „Csapataink tűzerőségi támogatással állandóan rohamoztak. Különösen hevesen rohamoztunk október 8–12. között, amikor a hadosztály harctevékenysége bekapcsolódott Flenov százados »Katyusa«-ütege... A németek egyáltalán nem számítottak a bekerített szovjet zászlóaljakra és ezredek támadására. A fasiszták nyilvánvalóan azt gondolták, hogy a nagy veszteségeket szenvedett bekerített egységek ez alkalommal nem veszélyesek, végeznek velük. De hamarosan összeszedték magukat ezek a zászlóaljok és ezredek, és megindultak előre, keleti irányban. A németek sietve nagy egységeket és technikai eszközöket irányítottak oda.”

A bekerített szovjet csapatok aktív harctevékenysége komoly hatással volt az események alakulására. Vjazma körzetében 28 német hadosztályt kötöttek le, amelyek itt toporogtak, s nem tudták támadásukat folytatni Moszkva ellen.

Guderian Orjoltól Tula felé nyomuló előrevetett páncéloshadosztályai Mcenszk körzetében D. D. Leljusenko tábornok 1. különleges lövészhadtestének ellenállásába ütköztek. Itt alkalmazták először igen eredményesen a 4. és 11. harckocsidandárok (parancsnok: M. J. Katukov ezredes és V. A. Bondarjev alezredes) harckocsizói a lesállításokat. Az ellenség Mcenszknél történt megállítása megkönnyítette Tula védelmének a megszervezését. Az

itteni, majd a Moszkva alatti védelmi harcokban tanúsított sikeres tevékenységéért a 4. dandárt 1. gárda harcokcsidandárrá szervezték át.

Október 10-re heves harcok lángoltak fel a Volga felső folyása és a Lgov közötti arcvonalszakaszon. Az ellenség elfoglalta Szičsevkát, Gzsatszkt, elérte a Kalugába vezető utakat, harcokat vívott Brjanszk körzetében, Mcenszknél, a Poniriba és Lgovba vezető utak mentén. Az elkövetkező napokban a legnagyobb sikert az ellenség északi csapásmérő csoportosítása érte el, amely október 14-én betört Kalinyinba. Október 17-én a főhadiszállás I. Sz. Konyev tábornok parancsnoksága alatt létrehozta itt a Kalinyini Frontot, a haditanács tagjává D. Sz. Leonov hadtestkomisszárt nevezték ki.

A szegényparaszti családból származó, 1918 óta párttag, 44 éves Ivan Sztjepanovics Konyev tábornok akkor már hosszú utat tett meg a katonai szolgálatban. Kezdve attól, hogy a polgárháború komisszára volt, eljutott a szovjet hadseregben a körzetparancsnoki beosztásig. A Nagy Honvédő Háború kezdetén hadsereggparancsnok volt. Miután Moszkva védelmének azokban a súlyos napjaiban a Kalinyini Front parancsnoka lett, I. Sz. Konyev a háborúban mindvégig olyan frontok élén állt, amelyek az ellenséggel vívott küzdelmek fő frontjai voltak. A kurszki csata, a Dnyeperért vívott harcok, a jobbpárti Ukrajnában, majd a nyugati körzetekben kibontakozó támadás, a gigantikus méretű lengyelországi, berlini és prágai hadművelet – ime ezek voltak a szovjet hadsereg kiemelkedő hadvezére harci útjának egyes szakaszai.

A kalinyini irányban vívott harcban részt vett a teljes 9. német hadsereg, amely ily módon kiesett a Moszkva elleni támadásból.

A moszkvai csata történetébe dicsőséges fejezetet írtak Tula védői. E hős város leküzdhetetlen akadályt jelentett az ellenség déli csapásmérő csoportosításának az útjában. A. N. Jermakov tábornok 50. hadseregének, valamint a tulai légvédelmi körzetnek a csapatai a munkásosztatok támogatásával visszaverték a hitleristák minden rohamát. A tulai védelem megszervezésében kimagasló szerepet játszott a városi védelmi bizottság, V. G. Zsavoronkovnak, a területi pártbizottság titkárának vezetésével. Különösen szívósan és férfiasan állt helyt Tula védelmében a 258. lövészadosztály (parancsnok K. P. Trubnyikov dandárparancsnok), a tulai munkásezred (parancsnok A. P. Gorskov), valamint a 732. légvédelmi tüzérezred.

Azokban a vészterhes napokban, amikor az arcvonal közeledett Moszkvához, az Állami Honvédelmi Bizottság határozatot hozott és intézkedett a fővárosi kormányhivatalok, diplomáciai képviselők, védelmi jelentőségű vállalatok, tudományos és kulturális intézmények kitelepítéséről. Az SZK(b)P KB Politikai Bizottsága, az Állami Honvédelmi Bizottság, a főhadiszállás és a vezérkar hadműveleti csoportja azonban Moszkvában maradt, ahonnan tovább irányította az országot és a fegyveres erőket. Október 19-én Moszkvában és a hozzá tartozó körzetekben ostromállapotot vezettek be.

A szovjet hadvezetés erőket gyűjtött, hogy elhárítsa az októberben, a Moszkvába vezető utakon kialakult fenyegető helyzetet. A főhadiszállás tartalékából és más frontoktól elvont erőkből 11 lövészadosztállyal, 16 harcokcsidandárral, s több mint 40 tüzérezreddel egészítették ki a Nyugati

Frontot. A frontparancsnokság ezekkel az erőkkkel zárta le a Moszkvába vezető legfontosabb irányokat: a volokolamszki, a mozsajszki, a malojaroszlaveczi és a kalugai irányt. Október végén a Szelizsarov és Tula közötti arcvonalszakaszon már két front tíz hadserege tevékenykedett. Moszkva védői küzdöttek minden talpalatnyi földért, s kezdetben csak lassították, majd megállították az ellenség előrenyomulását, s összefüggő védővonalat építettek ki.

A támadás egy hónapja alatt az ellenség 230–250 kilométert tett meg, elfoglalta Kalinyint, Volokolamszkot, Mozsajszkot, kijutott a Nara-folyó partjára, és elérte Tulát. Ez volt októberi támadásának a határa. A további támadás érdekében az ellenség kéthetes felkészülésbe kezdett. Ezt a szünetet a szovjet hadvezetés a frontok erőinek feltöltésére, a főváros közelében levő védelem megszilárdítására használta fel.

A kommunista párt Központi Bizottságának felhívásai arra szólítottak fel, hogy minden erőt a haza védelmére, az ellenség feletti győzelem megszervezésére kell fordítani. Az arcvonalban és a hátszágban széleskörűen kibontakozó pártpolitikai munka megerősítette a szovjet emberekben az erejükben és a szovjet állam legyőzhetetlenségében való hitet.

A Moszkvai Szovjet hagyományos ünnepi ülése 1941. november 6-án, az Októberi Forradalom 24. évfordulója alkalmából, majd november 7-én a csapatok díszszemléje a Vörös téren annak a kifejezése volt, hogy a szovjet vezetők biztosak a főváros sorsában. November 7-én, a Lenin-mauzóleum tribünjéről elhangzottak I. V. Sztálinnak a díszszemle résztvevőihez intézett lelkesítő szavai: „Az egész világ szeme rátok szegeződik, bennetek látja azt az erőt, amely a német területablók haramiabandáját meg tudja semmisíteni. Európa német hódítók igája alá került, leigázott népei rátok szegzik tekintetüket, bennetek látják felszabadítóikat. Nagy, felszabadító küldetés jutott osztályrészetekül. Legyetek hát méltók e küldetésre! A háború, amelyet ti viseltek, felszabadító, igazságos háború. Lelkesítsen benneteket ebben a háborúban nagy elődeink, Alekszandr Nyevszkij, Gyimitrij Donszkoj, Kuzma Minyin, Gyimitrij Pozsarszkij, Alekszandr Szuворov, Mihail Kutuzov bátor példaképe! Vezéreljen benneteket a nagy Lenin győzedelmes zászlaja!”¹

A Vörös téren, a Lenin-mauzóleum előtt feszes rendben elhaladó, teljes harci felszerelésű és azonnal az arcvonalba induló ezredek azt a meggyőződést ébresztették a szovjet emberekben, hogy elkerülhetetlenül bekövetkezik a fordulat a háború menetében.

A közeledő telet már érezték a hitleristák. Sietve felújították a támadást november 15-én. A „Közép” hadseregcsoport szinte valamennyi páncélos- és gépesített hadosztályát magába foglaló csapásmérő csoportosítások nekiindultak északról Moszkvát megkerülve Klin és Szolnyecsnogorszk és dél felől Tula, Kasira irányában. Az északi ellenséges csoportosítás erős csapása érte D. D. Leljusenko tábornok 30. és K. K. Rokosszovszkij tábornok 16. hadseregét. Az arcvonal közepén L. A. Govorov tábornok 5. és M. G. Jefre-

¹ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, Szikra 1949, 35–36. old.

mov tábornok 33. hadserege, Tuda körzetében pedig I. V. Bolgyin tábornok² 50. hadserege háritotta el az ellenség támadását. A szovjet harcosok – a sorkatonáktól a parancsnokokig – minden lehető, sőt lehetetlent is megtek, hogy megállítsák és útját állják a fővárosba igyekvő ellenségnek.

Tüzérek, gyalogosok, műszakiak, híradósok bámulatos hősiességet tanúsítottak. Gyakran megtörtént, hogy a tüzérek megrongált lövegekből is tovább tüzeltek. A gyalogosok kézigránátokkal és gyújtópalackokkal harcoltak a páncélosok ellen. A híradósok az ellenség heves tüzelése közben telepítettek és javították a híradó vonalakat.

K. K. Rokosszovszkij megrajzolja a Moszkvát megközelítő egyik ellenséges főcsapás irányában folytatott harc hű képét: „Visszaemlékezve azokra a napokra, felötlik emlékezetemben a 16. hadsereg. A számtalan sebből vérző, meggyengített hadsereg a szülőföld minden méterén újból és újból megkapaszkodott, újból és újból kemény ütésekkel mért az ellenségre. Ha egy lépést hátrált, ismét kész volt csapást mérni az ellenségre, állandóan gyengítve azt. Nem sikerült az ellenséget teljesen megállítania, de azért a védelem szilárd arcvonalát az mégsem tudta áttörni. Mindkét fél a legnagyobb erőfeszítéseket tette.”

A moszkvaiak is készültek az ellenség visszaverésére. A főváros félelmetes látványt nyújtott. Harckocsi-akadályok borították, a város szélein barikádok emelkedtek, a házak falaiban lőrések tátongtak. A városba vezető utak mentén sok ezer moszkvai dolgozott. Lövész- és harckocsi elleni árkokat ástak, tüzéségi tüzelőállásokat készítettek. Többségük nő volt. A komor arcokról elszántságot lehetett leolvasni: mindent megtesznek, hogy az ellenség ne törjön át, ne legyen fejvesztettség és zavar. Sem eső, sem hó, sem a csontig ható szél, sem az ellenséges bombák nem szakíthatták meg munkájukat.

Az ellenség, mit sem törődve veszteségeivel, egyre csak tört előre. A főváros védői rendkívül nehéz helyzetbe kerültek. Közvetlenül mögöttük, veszélyesen közel volt Moszkva. A szovjet harcosok élethalálharcot vívtak. Tömegesen születtek a hőstettek. „Oroszország nagy, de hátrálni nincs hova – Moszkva van mögöttünk” –, ezek a szavak a panfilovisták körében születtek a duboszekovói kitérőnél, az ellenséggel vívott halálos kényszerűségben. A panfilovisták szavai a fővárost védők jelszavává váltak. Örökké megmarad az emlékezetben I. V. Panfilov tábornok 316., A. P. Beloborodov ezredes 78., V. I. Polosuhin ezredes 32., A. F. Naumov ezredes 312., G. O. Martijroszjan ezredes 239. lövészhadosztályának, A. I. Lizjukov ezredes 1. gárda gépkocsizó lövészhadosztályának, L. M. Dovator tábornok lovascsoportjának, M. J. Katukov és F. T. Remizov harckocsidandárának, valamint sok más egységnek és magasabbegységnek Moszkva alatti hőstette.

Nagyban hozzájárultak Moszkva védelméhez a légvédelmi csapatok. Sikeresen háritották el a főváros elleni ellenséges légitámadásokat, oltalmazták a harcmezőn a csapatokat, részt vettek az ellenséges páncélosok és gya-

² I. V. Bolgyin tábornok 1941. november 22-én vette át az 50. hadsereg parancsnokságát.

logtség elleni harcban. A moszkvai légvédelem tüzérei és pilótái a főváros elleni légitámadások kezdetétől számítva négy hónap alatt több mint 1300 repülőgépet lőttek le. A főváros körüli légi harcokban a történelemben először hajtott végre V. V. Talalihin pilóta éjszakai és A. N. Katrics pilóta nagy magasságban való nekirepülést. Moszkva légterében összesen 24 nekirepülés történt. Jóllehet közel volt az arcvonal, a megbízható légvédelmi tűz- és repülőoltalmazás következtében Moszkvának csak jelentéktelen károkat tudtak okozni a fasiszta légi kalózok.

A véres, kimerítő harc folytatódott november egész második felében. Moszkvától északra az ellenségnek sikerült elérnie a Moszkva–Volga-csatornát és átkelt rajta Jahroma körzetében, délen pedig kelet felől megkerülte Tulát és elérte Kasirát.

Válaszul a fasiszta csapatok veszélyes előrenyomulására, a Nyugati Front csapatai aktivizálódtak. November 27-től ellencsapásokat kezdtek mérni a legveszélyesebb ellenséges csoportosításokra. V. I. Kuznyecov tábornoknak a főhadiszállás tartalékából előrevont 1. csapásmérő hadserege előrevetett egységei Jahrománál megsemmisítették a csatorna keleti partjára átkelt ellenséget. A megerősített 1. gárda lovashadtest (parancsnok P. A. Belov tábornok) pedig Kasira körzetében csapást mérve a fasisztákra, visszavetette őket Mordveszhoz. Ezek voltak az első olyan – bár helyi jellegű – sikerek, amelyek már előrevetették a fővárosért vívott harc jellegének a megváltozását.

A „Közép” hadseregcsoport parancsnoksága nem fogta fel a helyzet megváltozásának kezdetét. A Nyugati Front északra mért ellencsapásait mint erős „lekötő rohamokat”, délen mért ellencsapásait pedig „a Tulától nyugatra levő Oka-terepszakasz megtartására” tett szovjet kísérletekként értékelte. Folytatva a támadást, az ellenség december 2-án elfoglalta Krjukovót, december 3-án Belij Raszt és Krasznaja Poljanát (Moszkvától 25 kilométerre). Az arcvonal középső szakaszán december 1-én Naro-Fominszk-ból kiindulva Aprelevkán át közvetlenül Moszkva irányában mért csapást.

Feszült napok voltak azok. Az ellenség, közel érezve a célt, eszeveszetten tört előre. A főváros hős védői azonban fokozatosan erősödtek. A Nyugati Front alárendeltségébe került az 1. csapásmérő hadsereg, valamint a 20. és 10. hadsereg.

Rokosszovszkij marsall emlékiratának egyik része világosan bemutatja, hogyan segítette a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása a front legveszélyeztetettebb szakaszain a csapatokat. „November végén az egyik éjszaka, amikor krjukovói harcálláspontomon tartózkodtam, közvetlen vonalon felhívott a legfelsőbb főparancsnok. Megkérdezte, tudok-e róla, hogy Krasznaja Poljana körzetében megjelentek az ellenség csapatai, és ha igen, mit tettem, hogy ne juthassanak be Krasznaja Poljanába. Sztálin különösen azt hangsúlyozta, hogy ebből a körzetből a fasiszták nagy úrméretű lövegekből megkezdhetik a főváros lövését. Jelentettem, tudok róla, hogy az ellenség előrevetett egységei megjelentek Krasznaja Poljanától északra, és más arcvonalszakaszokról egységeket küldtünk oda. A legfelsőbb főparancsnok közölte: a főhadiszállás intézkedett, hogy a

moszkvai védőöv csapataiból küldjenek erősítést erre a terepszakasra. V. D. Szokolovszkij, a front törzsfőnöke csakhamar értesített, hogy a front tartalékából egy harckocsidandárral, egy tüzérezreddel és négy »Katyusa«-osztállyal erősítik meg a 16. hadsereget.”

December 4-én, 5-én változás következett be a moszkvai arcvonalszakaszon. Az ellenség támadása leállt. A német fasiszta hadvezetés számára világossá vált, nem tudja Moszkvát elfoglalni. Halder még december 3-án csak arra mutatott rá, hogy veszélyes dolog a támadás leállításra és a védelembe való átmenet. December 4-én már kénytelen volt kijelenteni: „Ha von Bock tábornok úgy véli, hogy nincs semmi esély nagy veszteségeket okozni az ellenségnek a Moszkvától északnyugatra folyó támadás során, akkor meg kell adni neki a jogot, hogy beszüntesse a támadó tevékenységét.”

Befejeződött a moszkvai csata védelmi szakasza. Szertefoszlott az ellenségnek az a reménye, hogy elfoglalja a Szovjetunió fővárosát és fő iparvidékét.

Így fulladt ki a hitlerista „Tájfün” – a náci tábornokok utolsó reménye, hogy megvalósíthatják az általuk kidolgozott „Barbarossa”-terv céljait.

A LENINGRÁDIAK BÁTORSÁGA

Moszkvával együtt 1941 őszén súlyos napokat élt át Leningrád is. A várost bekerítették, így teljesen elzárták az országtól. Védőinek harcolniuk kellett az ellenséggel szárazföldön, tengeren és levegőben. Napról napra nehezebb volt a város számára biztosítani az élelmet, a fűtőanyagot és a lőszert. A hallatlan nélkülözések és áldozatok nem törték meg a leningrádiakat. Küzdöttek az arcvonalakon, és keményen dolgoztak az üzemekben. Október közepén az ellenség újból megkísérelte a Szvir-folyónál a finn csapatokkal való egyesülést és a Leningrád körüli bekerítés második arcvonalának a létrehozását. A német fasiszta csapatoknak sikerült november 8-án elfoglalniuk Tyihvint és átvágniuk azt az utolsó vasútvonalat, amelyen a szállítások történtek a Ladoga-tóig és onnan tovább vízi úton a bekerített Leningrádba. A náciak úgy vélték, döntő jelentőségű lesz, ha egyesülnek a finn hadsereggel. Hitler az ezen a napon tartott müncheni beszédében kijelentette: „Leningrád maga adja meg magát, előbb vagy utóbb elesik. Senkit nem engedünk oda, semmit nem szállíthatnak oda vonalainkon át. Leningrád éhhalálra van ítélve.” Hitlernek ez a jóslata sem vált be. Tyihvin elfoglalása a német csapatok utolsó sikere volt. A 4., 52. és 54. hadsereg szakadatlan ellencsapásai megállították az ellenség további támadását, majd november közepén e hadseregek ellentámadásba mentek át. December 9-én felszabadult Tyihvin. A támadó csapatokat a Volhovi Frontban egyesítették, K. A. Mereckov hadseregtábornok parancsnoksága alatt.

„Mint egy szegényparaszt család gyermeke, majd mint asztalosmunkás, vajon gondolhattam-e arra, hogy tábornok vagy marsall lehetek? A cári Oroszországban csak az a sors várt rám, hogy egész életemben szolgáljak”

– írta magáról „A nép szolgálatában” című könyvében Kirill Afanaszjevics Mereckov. De eljött a Nagy Október, és sok millió dolgozó életéhez hasonlóan Kirill Afanaszjevics életében is nagy változás következett be. 1917-ben lett párttag, hősiiesen harcolt a polgárháború frontjain, aktívan részt vett a szovjet fegyveres erők fejlesztésében és erősítésében, harcolt a fasizmus ellen a köztársasági Spanyolország csapataiban. A szovjet–finn konfliktus idején K. A. Mereckov hadseregének csapatai áttörték a megerősített Man-nerheim-vonalat. 1940-ben Kirill Afanaszjevics a szovjet hadsereg vezérkarának a főnöke lett. A Nagy Honvédő Háború formálta őt nagy tehetségű hadvezérré.

A szovjet csapatok ellentámadása során nyolc német hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett, és december végén az ellenség viasszaszorult a Volhov-folyó mögé, ahonnan 1941 októberében utolsó támadásra indult. A szovjet hadsereg csapásai alatt álló „Észak” hadseregcsoport képtelen volt segíteni a „Közép” hadseregcsoportnak, amely ebben az időben pusztulás-
nak volt kitéve Moszkva alatt.

Tyihvin felszabadítása és a közlekedés megindulása a vasútvonalon lehetővé tette, hogy újból szállítmányok érkezhessenek a körülrzárt Leningrádba. Sok ezer leningrádit szállítottak hátra az országba, hogy megmentseék őket az éhhaláltól. Leningrád védelmi képessége fokozódott.

HARC A „KAUKÁZUS KAPUJÁÉRT”

A hitleristák délen szeptember 27-én mentek át támadásba, és minden erejükkel igyekeztek mielőbb elfoglalni a Donyec-medencét, a Krímet és elérni Észak-Kaukázusba. De nem tudták áttörni itt az arcvonulat. A szovjet csapatok visszavonulva is ellenálltak. Október végén a Déli és a Délnyugati Front meggyengült csapatai visszavonultak a Kasztornaja–Oszkol–Gorlovka–Taganrog vonalra.

A Krímben a román csapatokkal megerősített 11. német hadsereg két hét alatt – október 18–30. között – két részre tagolta a szovjet csapatok csoportosítását. Közülük az egyik, az 51. önálló hadsereg visszavonult a Kercs-félszigetre, és november 16-ra átkelt a Tamany-félszigetre. A másik hadsereg, a Tengermelléki Hadsereg, miután kitűnt Odessza hősi védelme során, Szevasztopolba vonult vissza.

A Tengermelléki Hadsereg csapatainak I. J. Petrov tábornok volt a parancsnoka. A kommunista párt hű fia 1918-ban lépett a párt soraiba. Ivan Jefimovics, a szovjet hadseregben szolgálva, egész életét a szovjet állam és a nép szolgálatának szentelte. Részt vett a polgárháborúban, harcolt Közép-Ázsiában a baszmacs bandák felszámolásáért; a Nagy Honvédő Háború első napjaitól kezdve a dicsőséges 25. „Csapajev”-lövészadosztály parancsnoka volt, amely hadosztály részt vett Odessza hősi védelmében.

A Fekete-tengeri Flotta szevasztopoli védelmi körzetében levő erőivel egyesült Tengermelléki Hadsereg újabb dicsőséges lappal gazdagította a Nagy Honvédő Háború történetét. A védők helytállásán sorra kudarcba

fulladtak az ellenségnek azok a kísérletei, hogy először menetből, majd különlegesen előkészített támadás eredményeképp elfoglalja a Fekete-tengeri Flotta fő támaszpontját – Szevasztopolt. Novemberben az első, majd decemberben a város elleni második rohamot verték vissza.

Délen az utolsó siker, amit a hitleristák még 1941-ben el tudtak érni, a Don melletti Rosztov elfoglalása volt. A moszkvai csata legsúlyosabb és legvérszterhesebb napjaiban a Déli Front csapatai J. T. Cserevicsenko tábornok parancsnokságával november 17-én ellentámadást indítottak. A 37. hadsereg (parancsnok A. I. Lopatyin tábornok), a 9. hadsereg (parancsnok F. M. Haritonov tábornok) és az 56. hadsereg (parancsnok F. N. Remezov tábornok) harcosai lezárták az ellenség előtt a „Kaukázusi Kaput”, és súlyos veszteségeket okoztak a „Dél” hadseregcsoport csapásmérő csapatainak. November 29-én felszabadították Rosztovot, és a sikert kifejelesztve, december 2-ra a Miusz-folyó mögé vetették vissza az ellenséget. Ez volt a szovjet csapatok első sikeres támadása a hadászati védelem időszakában. E támadás eredményei igen jelentősek voltak a szovjet csapatok moszkvai győzelme szempontjából.

A rosztovi ellentámadás és Szevasztopol hősi védelme hatalmas szerepet játszott a fegyveres harc menetében. Meghiúsították az ellenségnek azokat a kísérleteit, hogy 1941-ben betörjön a Kaukázusba. A szovjet–német arcvonal déli szárnya biztosított volt 1941–1942 egész telén át. A „Dél” hadseregcsoport csapatai veszteségeket szenvedtek, és szilárdan le voltak kötve. A fasiszta hadvezetés elesett attól a lehetőségtől, hogy onnan akár csak részerőket is átdobjon a moszkvai központi irányba.

Ilyenformán a szovjet csapatok mindenütt lekötötték az ellenséget, délen és északon pedig védelemből átmentek támadásba. Meghiúsult a nácik Szovjetunió elleni villámháborús terve. Végleg csődbe jutott a villámháború hitleri stratégiája.

IV. *fejezet* / A GYÖKERES FORDULAT KEZDETE A HÁBORÚBAN

1. AZ ELLENSÉG SZÉTZÚZÁSA MOSZKVA ALATT

AZ EGÉSZ ORSZÁG A MOSZKVAI GYŐZELEM ELŐKÉSZÍTÉSÉN DOLGOZIK

1941 októbere és novembere feszültségekkel teli időszak volt a szovjet nép életében. Az áttelepített üzemek berendezkedtek az új körzetekben, de még nem tudtak termelni. Ebben a helyzetben az SZK(b)P Központi Bizottsága és az Állami Honvédelmi Bizottság gondosan ellenőrizte, hogy helyesen és célszerűen osztják-e el a hadiipari termékeket, és biztosította, hogy mindenekelőtt a különösen fontos frontszakaszokon harcoló csapatokat lásák el. Erélyes intézkedések születtek a frontvezeti hadiiparnak, különösen a moszkvainak minél gyorsabb helyreállítására. Moszkva, a Moszkvai és a Tulai terület, valamint a többi központi terület párt-, szovjet- és gazdasági szervei mindent megtettek, hogy a Nyugati Front csapatait a szükséges anyagokkal ellássák. A moszkvaiak tömegesen vittek véghez hőstetteket a munka frontján. Egy hónap alatt néhány moszkvai üzemben újra megszervezték a lőszer-, a géppisztoly-, az aknavető- és a lövészfegyvergyártást. A Kompresszorgyár berendezkedett a reaktív tűzfegyverek (a „Katyusák”) gyártására, és megszervezte ezek javítását. Novemberben a gyár dolgozói öt páncélvonatot szereltek fel reaktív tűzfegyverrel. A krjukovói vasútállomásért vívott harcban e páncélvonatok tüze több ellenséges alegységet semmisített meg. Az esztergapadok mellett háziasszonyok és az iskolából alig kikerült fiatalok álltak. A komszomolista frontbrigádok két legjobb brigádvezetője, Vaszja Siskanov és Ljosa Vlaszov akkor 16 éves volt.

A reaktív tűzérési fegyverek egyes szerkezeti elemei és lövedékei az 1. sz. óragyárban, a „Kalinin”-, a „Vörös Proletár” gyárban, a famegmunkáló gépeket gyártó üzemben és más moszkvai gyárakban készültek. A moszkvai városi pártbizottság javaslatára az Állami Honvédelmi Bizottság novemberben rendeletet adott ki a géppisztolyok moszkvai üzemekben való tömeggyártásáról. E fegyverfajta előállításába a különböző iparágak 106 vállalata kapcsolódott be, többek között az Sz. Ordzonikidzéről elnevezett autógyár, a „Dinamo” stb. A moszkvaiak becsülettel teljesítették a haza iránti köte-

lességüket; a szeretett főváros védelmére keltek. Munkájuk eredményeit, segítségüket érezték a Moszkva alatt harcoló katonák.

Önfeláldozóan dolgoztak más városok munkásai is. A Tula környékén folyó harcok idején a város védelmi ipara megjavított 70 harcokocsit, több mint 100 tüzérségi löveget, maradék alkatrészekből összeállítottak 529 géppuskát és 1765 puskát. A ruhagyárakban és a szövetkezetekben sok tízezer lélekmelegítőt és vattanadrágot, inget, fülessapkát, kétujjas kesztyűt készítettek.

A dolgozók minden erejüket megfeszítették az ellenség feletti győzelemért. Éppúgy, mint a katonákat, egy gondolat éltette őket: Moszkvánál kell megkezdeni az ellenség szétzúzását.

A szovjet hadvezetés rendkívül nehéz körülmények között dolgozta ki a szovjet hadsereg ellentámadásának általános tervét. A moszkvai irányban a Nyugati Front csapatainak fel kellett készülniük arra, hogy a Kalinyini és a Délnyugati Fronttal együttműködve csapásokat mérjenek az ellenséges páncélos csoportosításokra, szétzúzzák őket, és maradványaikat visszaszorítsák a fővárostól.

A főhadiszállás utasította a frontparancsnokokat, dolgozzák ki a moszkvai ellentámadásra vonatkozó elképzelésüket. November 30-án megvitatták a Nyugati Front haditanácsának javaslatait. E javaslatokban az az elképzelés öltött formát, hogy egyszerre kell szétzúzni a Moszkvát fenyegető legveszélyesebb északi és déli ellenséges csapásmérő csoportosításokat. A front arcvonalának közepén levő hadseregeknek korlátozott célú támadással le kellett kötniük az ellenséget, és meg kellett akadályozniuk, hogy erőket dobjon át a szárnyakra. A főhadiszállás jóváhagyta a Nyugati Front haditanácsa által kidolgozott tervet. December 1-én a Kalinyini Frontnak megparancsolta: „jusson ki a klini ellenséges csoportosítás hátába, és segítsen a Nyugati Front csapatainak e csoportosítás megsemmisítésében.”

Támadásra készültek a Délnyugati Front csapatai is. A front jobbszárnyán levő 3. és 13. hadseregnek hátbatámadással kellett veszélyeztetnie Guderian gyorscsoportját, s emellett együtt kellett működnie a Nyugati Fronttal e csoport megsemmisítésében.

A védelemből támadásba való minél gyorsabb átmenetet a körülmények tették szükségessé. Ezt jól tükrözi az a beszélgetés, amelyet a vezérkar főnökének helyettese, A. M. Vaszilevszkij tábornok folytatott december 1-én I. Sz. Konyev tábornokkal, a Kalinyini Front parancsnokával: „A Moszkva elleni német támadást megghiúsítani és ezzel Moszkva megmentése mellett komolyan megkezdeni az ellenség szétzúzását csak úgy lehetséges, ha döntő célú aktív tevékenységet folytatunk. És ha ezt nem a közeli napokban tesszük meg, már elkéstünk.”

A moszkvai ellentámadást úgy készítették elő, hogy vele egyidejűleg szinte összefonódva, megszervezték az ellenség visszaverését a főváros megközelítési útjain. Megnyilvánult ez nemcsak a tartalékok felhasználásánál, hanem a frontok közötti átcsoportosításokban is. Az 1. csapásmérő hadsereg, valamint a 10. hadsereg felkészítése és a Moszkvától északra és délre levő legfontosabb irányokba való átdobása, a 2. (1. gárda) lovashadtest és más

magasabbegységek Kasirához történő átirányítása, azaz az erők összpontosítása a Nyugati Front szárnyain, ahol a legveszélyesebb volt a helyzet, összhangban volt az ellentámadás megszervezésének általános elgondolásával. Éppen ezekben az irányokban tervezték a frontok főcsapásait, és éppen ezek az ellentámadásra átcsoportosított erők kezdték meg az ellencsapásokat november végén. Moszkvától északra az ott tevékenykedő és a megerősítésül odaérkezett egységekből és magasabbegységekből a 20. hadsereget, a Délnyugati Front jobbszárnya mögött a 61. tartalék hadsereget, Moszkvától keletre a 26. tartalék hadsereget szervezték meg azzal a kettős céllal, hogy vagy a védelem során alkalmazzák, vagy ha erre nem lesz szükség, az ellentámadás kifejesztésekor használják fel őket.

1941. december elején a néhány nap múlva ellentámadásba lendülő három front állományában a főhadiszállás tartalékából való megerősítés után mintegy 760 000 ember, 5200 löveg és aknavető, 415 reaktív tüzérfegyver, körülbelül 670 harckocsi és 860 repülőgép volt. Az ellenség (csak a hadosztályok létszámát tekintve) több mint 800 000 katonával, 10 400 löveggel és aknavetővel, 1000 harckocsival és 600-nál több repülőgéppel rendelkezett. Nem volt tehát biztosítva az ellenséggel szembeni létszám- és eszközfölény. A szovjet csapatoknak valamivel több repülőgépük volt, ezzel szemben tüzéségük mintegy 50 százalékkal, harckocsijuk egyharmaddal volt kevesebb, és az élőerők létszámában is elmaradtak az ellenség mögött. Nem sikerült számbeli fölényt biztosítani a Nyugati Front főcsapásainak irányában sem. A támadó hadseregek sávjában a főcsapási irányok szűk szakaszain a szomszédos szakaszok meggyengítésével sikerült csak csekély erőfölényt létrehozni. Ezek az erőviszonyok jellemzik és más körülményekkel együtt bizonyítják, mennyire nehéz volt végrehajtani az ellentámadást.

A december első napjaiban kialakult bonyolult helyzetben igen fontos volt meghatározni a védelemből ellentámadásba való átmenet pillanatát. A szovjet hadvezetés ezt igen körültekintően és pontosan tette meg. I. V. Sztálin naponta többször is érdeklődött a Nyugati Front parancsnokánál a harcok menetéről meg a harcmezőn kialakult helyzetről, és megtiltotta a tartalékok felhasználását. A Nyugati Front arcvonalán megváltozott helyzetről írja G. K. Zsukov: „November utolsó napjaiban a foglyok vallomásai-
ból, a felderítési adatokból, de elsősorban a Moszkvai területen harcoló partizánosztatok adataiból megállapíthattuk, hogy az ellenség mögött nincsenek tartalékcsapatok. December első napjaiban éreztük, hogy az ellenség kifulladás, és nincs ereje arra, hogy nagyszabású támadó tevékenységet folytasson a moszkvai irányban.”

Eljött az idő, hogy a szovjet csapatok átvegyék a kezdeményezést az ellenségtől. Az ellentámadásba való átmenet kedvező pillanata akkor érkezett el, amikor az ellenség kénytelen volt rohamait beszüntetni, de még nem tudott védelembe átmenni, csapatainak harcrendje még nem épült át a védelemre, tartalékai nem voltak, nem rendezett be védelmi terepszakaszokat.

A Nyugati Front csapatait mélyen átkarolni igyekvő ellenséges csapásmérő csoportosításokat szárnyaik felől maguk a szovjet erők karolták át, a rájuk mért csapások eredményeképpen. A szovjet csapatok Moszkva alatti

ellentámadását segítették a szovjet-német arcvonal szárnyain kibontakozó események: az ellenség szétfűzése Rosztovnál és a tyihvini ellentámadás. Lehetetlenné vált a hitleristák számára, hogy az „Észak” és a „Dél” hadseregcsoporthoz erővel segítsenek a „Közép” hadseregcsoporthoz.

A SZOVJET HADSEREG ELLENTÁMADÁSA

A Nyugati Front ellentámadásba lendülését jelző első csapást december 6-án mérték az ellenséges csapatokra. Ez párosult a támadást egy nappal korábban kezdő Kalinyini Frontnak és az ellentámadást december 6-án megkezdő Délnyugati-Front jobbszárny-csapatának a csapásával.

A decemberi napok örömteli napok voltak a szovjet nép számára. Bekövetkezett az, amiért átélték és megküzdöttek a súlyos harcokat: a szovjet hadsereg ellentámadásba ment át. Ez a nácik számára meglepetés volt. A hitlerista katonai vezetők nem számítottak arra, hogy a szovjet hadsereg képes támadni.

I. Sz. Konyev tábornok csapatai december 5-én Kalinyin körzetében csapásokat mértek az ellenségre, igyekeztek azt átkarolni, bekeríteni, majd megsemmisíteni és felszabadítani a várost. Az ellenség szívéosan védekezett, és a szovjet csapatok itteni sikerei az első napokban csak nagyon lassan bontakoztak ki. V. A. Juskevics tábornok 31. hadseregének három napjába került, míg Kalinyintól délkeletre átkelt a Volgán, és áttörte az ellenséges védelmet. December 9-én estére azonban 15 kilométert előrenyomulva átvágta a kalinyin-moszkvai és a kalinyin-turginovói útvonalat. Ez a későbbiekben némileg megkönnyítette a Kalinyinért vívott harcokat, mivel az ellenséget az a veszély kezdte fenyegetni, hogy 9. hadserege elszigetelődik a többi csapattól. Döntő szerepet játszott a helyzet megváltozásában az, hogy a Nyugati Front 30. hadserege (parancsnok: D. D. Leljusenko tábornok) sikeresen nyomult előre a Lama-folyó felé, azzal fenyegetve az ellenséget, hogy kijuthat 9. hadserege mögé. December 15-én este az ellenség ellenlökést hajtott végre, utat tört magának a Sztarica felé történő visszavonuláshoz, majd december 16-án éjszaka kezdte elhagyni Kalinyint. A tizenegy napos harcban az ellenség nagy veszteségeket szenvedett, és hogy elkerülje a fenyegető bekerítést, nagy mennyiségű fegyvert és felszerelést hagyott a harcmezőn. A 31. és a 29. hadsereg (parancsnok: I. I. Maszlennyikov). csapatai december 16-án felszabadították Kalinyint.

December 6-án ellentámadásba mentek át a Nyugati Front jobbszárnyának csapatai. Megkezdődött a harc Jahromáért, Krasznaja Poljanáért, Belij Rasztért, Krjukovóért. Mivel az ellenség e helységeket ellenállási támaszpontokká építette ki, az első napon a szovjet csapatok csak kis távolságra tudtak előrenyomulni. A támadás üteme csak azután fokozódott, hogy megtört a fasiszták ellenállása, és kénytelenek voltak kiüríteni a fenti helységeket.

A klini irányban támadó 30. hadsereg három nap alatt 18 kilométert nyomult előre, felszabadította Rogacsevót, Jamugát, átvágta a moszkva-kali-

nyini utat, és december 9-én harcba lépett Klin közelében. V. I. Kuznyecov tábornok 1. csapásmérő hadserege december 7-én felszabadította Jahromát, visszavetette az ellenséget a Moszkva–Volga-csatornától, és Klintől északnyugatra kezdett támadni. Előrenyomulásának üteme azonban lassú volt, így a hitleristák megerősíthették Klin védelmét.

A 20. hadsereg csapatai több mint egy napon át harcoltak Krasznaja Poljanáért és Belij Rasztért. Megtörve itt az ellenség ellenállását, északnyugati irányban nyomultak előre, és december 10-én harcba indultak Szolnyecsnogorszkért.

Hasonlóan heves harcokat vívott K. K. Rokosszovszkij tábornok 16. hadserege. Csapatainak csak december 8-án sikerült elfoglalni az ellenség erős ellenállási támpontját, Krjukovó falut. Csak ezután vonultak harcolva vissza a hitleristák Isztra és az isztrai víztároló irányában.

A hadseregek támadását teljes erővel támogatták a front és a Legfelsőbb Főparancsnokság repülőerei.

A Nyugati Front balszárnyán, a tulai irányban a 10. hadsereg csapása teljesen váratlanul érte az ellenséget. E hadsereg menetből, hadosztályainak beérkezési sorrendjében lépett ütközetbe. December 7-én felszabadította Mihajlovót és Szerebrjanije Prudit, majd a támadást kifejlesztve Sztálinogorszk irányában, a második napon átvágta a kasira–paveleci vasútvonalat.

A 10. hadsereg parancsnoka F. I. Golikov tábornok volt. Filipp Ivanovics Golikov mint ezredparancsnok harcolt a polgárháborúban, 1918-ban belépett az SZK(b)P-ba, és a Nagy Honvédő Háború kezdetén a vezérkar főnökének helyetteseként teljesített szolgálatot.

A 10. hadsereg sikerei javították a Tula körzetében kialakult helyzetet. Újabbakkal gyarapította e sikereket P. A. Belov tábornok 1. gárda lovas-hadteste is: I. G. Zaharkin és I. V. Bolgyin tábornok 49. és 50. hadseregének csapataival együttműködve szétzúzta az ellenséget Laptjevo körzetében. Megtisztították az ellenségtől a tula–moszkvai utat, és helyreállt az összeköttetés Tulával. Attól tartva, hogy Tulától keletre teljesen bekerítik csapatait, a 2. német páncélos-hadsereg parancsnoksága gyorsan parancsot adott alárendelt egységeinek a „zsákból” való visszavonulásra. Guderian 2. páncélos-hadseregének csapatai technikai eszközöket és felszerelésüket hátrahagyva, fejvesztetten menekültek nyugat felé.

December 6-án ellentámadásba ment át A. M. Gorodnyanszkij tábornok 13. hadserege. E hadsereg Jelec irányában mérte a főcsapást. A második napon bekapcsolódott az ellentámadásba a Délnyugati Front jobbszárnyának főcsapást mérő csoportosítása, melynek F. J. Kosztyenko tábornok volt a parancsnoka. Délről mérve a csapást, igyekezett a jeleci ellenséges csoportosítást nyugat felé átkarolni és a 13. hadsereggel közösen bekeríteni. A frontcsoport áttörésére bevetették V. D. Krjucsenkin tábornok 5. lovas-hadtestét. Ez kezdetben – éppúgy, mint a többi csapatok – sikereket ért el, de aztán lekötötte magát az ellenséges állások arcból való rohamozásával és a lakott helységekért vívott harccal, s ezért lelassult támadásának üteme. Ennek ellenére a kelet és dél felől szorongatott ellenség kénytelen volt intézkedéseket tenni csapatainak a „zsákból” való kivonására.

Az ellentámadás első napjainak eredményeit összegezve a frontok parancsnokságai elemezték a támadás lassúságának okait, és javaslatokat dolgoztak ki a támadási ütem gyorsítására és a harc hatékonyságának a fokozására.

Az okok között megemlítették, hogy arcból támadtak, s nem alkalmazták kellőképpen az átkarolást és a megkerülést. A Nyugati Front haditanácsának 1941. december 9-i direktívájában leszögezték: „Néhány egységünk az ellenség megkerülése és bekerítése helyett arctámadással szorítja azt lassan vissza; ahelyett, hogy beszivárogná az ellenséges létesítmények közé, ezek előtt toporog és panaszkodik a harc nehézségeire meg a nagy veszteségekre. Ezek a rossz harcvezetési módszerek az ellenség malmára hajtják a vizet, lehetővé teszik számára, hogy szervezeten vonuljon vissza új te-repszakaszokra, rendezze sorait, és ismét megszervezze a csapatainkkal szembeni ellenállást.” Utasították a csapatokat, hogy harckocsikból, lovasokból, géppisztolyosokból és páncéltörő eszközökből szervezzenek erős csapásmérő csoportokat, ezek kerüljenek az ellenség hátába, és akadályozzák meg manőverezését. E csoportoknak elsősorban az üzemanyagkészleteket és az ellenséges tüzérség vontatóeszközeit kellett megsemmisíteniük. Tevékenységüket felderítéssel és őrzésvédelemmel kellett biztosítani.

Mivel nagyarányú támadó hadműveletek terén még nem voltak tapasztalataik, a szovjet csapatoknak ezeket harc közben kellett elsajátítaniuk. A kiképzés nehézségekbe ütközött: a csapatoknak nem volt meg a kellő erőfőlényük az ellenséggel szemben. De ilyen körülmények között is elég jó eredmények születtek. I. Sz. Konyev írta erről: „E harcok sok mindenre megtanítottak bennünket. Bebizonyították csapataink állhatatosságát és hősiességét, tapasztalatokkal gazdagították a parancsnokságokat és törzseket, megmutatták, hogyan kell az ellenséget nem erővel, hanem ésszel megverni. Csapataink magas fokú harci szelleme, helytállásuk és győzni akarásuk – mindez kiegyenlítette akkori hiányainkat a fegyverekben és haditechnikai eszközökben.”

A mozgékony csapásmérő csoportok megszervezésére vonatkozó parancsot végrehajtották. A Klinben levő ellenség gyorsabb szétzúzása érdekében P. G. Csancsibadze ezredes gyorscsoportjába, amely a 30. hadsereg állományába tartozott, beosztottak egy lovashadosztályt, egy gépkocsizó lövészadosztályt és ezredet, egy önálló harckocsizászlóaljat és két önálló szíászlóaljat. E csoportot az ellenség Klin és Tyerjajevaja Szloboda közötti útvonalainak az átvágására használták fel. A 16. hadsereg két gyorscsoportot vetett be a támadás során: F. T. Remizov tábornok csoportját (ez egy lovashadosztályból, egy harckocsi- és egy lövészdandárból állt), amelynek az volt a feladata, hogy a 20. hadsereggel közösen semmisítse meg az ellenséget, az isztrai víztároló felé vezető utak mentén, továbbá A. P. Beloborodov tábornok csoportját (amely egy lövészadosztályból, egy harckocsi- és két lövészdandárból s megerősített tüzérségből állt), az Isztrára mérendő csapás céljából. Délebbre M. J. Katukov tábornok gyorscsoportja tevékenykedett. L. A. Govorov tábornok 5. hadseregének sávjában, a Trosz-

tyenszkoje-tó irányában L. M. Dovator tábornok 2. gárda lovashadtestét vetették be, hogy csapást mérjen az ellenség hátába.

Megkezdték tevékenységüket más hadseregek gyorscsoportjai is. Felgyorsult a frontok támadási üteme.

December 12-én felszabadult Szolnyecsnogorszk. December 11-én A. P. Beloborodov tábornok csoportja felszabadította Isztrát. F. T. Remizov és M. J. Katukov tábornokok gyorscsoportjai északról és délről megkerülték az isztrai víztárolót, és december 15-én a 16. hadsereg leküzdötte az ellenség jól megerősített védelmi terepszakaszát. Ez lehetővé tette a hadsereg egységeinek, hogy kifejlesszék a támadást Volokolamszk irányában. 1941. december 15-én éjszaka a 30. hadsereg és az 1. csapásmérő hadsereg csapatai kiverték Klinből az elkeseredetten védekező ellenséget, és felszabadították a várost.

A Nyugati Front jobbszárnyán elért sikerek híre gyorsan bejárta a front valamennyi hadseregét, s az ellenség továbbkergetésére lelkesítette a harcosokat.

Az ország örömmel fogadta a Szovjet Tájékoztató Iroda december 13-i közleményét a moszkvai győzelem első eredményeiről. A tőkés Nyugat elképedve fogadta ezt a hírt. Anthony Eden, Nagy-Britannia külügyminisztere, aki a szovjet kormány meghívására Moszkvában tartózkodott, a saját szemével akart meggyőződni a szovjet csapatok sikereiről. Ezt lehetővé is tették számára. Eden és több angol újság tudósítója, Klin felé utaztukban, és magában a városban, nagy mennyiségű elpusztított vagy zsákmányolt ellenséges haditechnikai eszközt tekinthetett meg. „Ez a győzelem valóban nagyszerű. Mit lehetne még mondani?” – ismerte el Eden.

M. I. Kalinyin, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke, amikor Klin felszabadítása alkalmából meglátogatta az 1. csapásmérő hadsereget, a gyűlésen mondott beszédében nagyra értékelte a hadsereg sikereit. Mint mondotta, ezek a sikerek nem csupán a visszahódított szovjet földdel mérhetők. „A legfőbb az – hangsúlyozta Mihail Ivanovics Kalinyin –, hogy önök megízlelték a németekkel a vereséget.”

A német fasiszta hadvezetésnek már a Moszkva alatt elszenvedett első vereségek után sürgősen felül kellett vizsgálnia hadviselési tervét. 1941. december 8-án Hitler kiadta a 39. számú direktívát, amelyben elrendelte, hogy a német fegyveres erők az egész szovjet–német arcvonalon védelemben menjenek át. Nem mulasztotta el, hogy a védelemben való átmenet fő okaként a következőket jelölje meg: „A kemény tél korai beköszöntése a keleti arcvonalon és az ezzel kapcsolatos utánszállítási nehézségek.”

A fő ok, természetesen, nem a hideg volt, bár a hitleristák e vonatkozásban is rosszul készültek fel, hisz hadseregüket téli ruházat nélkül hagyták. A védelemre való kényszerű áttérés igazi oka a náci politikai és katonai vezetők tévedésében rejlett: alábecsülték a szovjet állami és társadalmi rend szilárdságát, a szovjet embereknek a kommunista eszmék, a kommunista párt és a haza iránti odaadását, erkölcsi-politikai egységét és szilárdságát, a szovjet fegyveres erők erejét és a szovjet hadászati vezetés rugalmasságát. A hitleristák mindebben tévedtek a Szovjetunió elleni háború megterve-

zésekör. A hadászati védelemre való áttérés a náci Blitzkrieg – a Szovjetunió elleni villámháborús terv – kudarca volt.

Ám egy dolog döntést hozni a védelembe való átmenetre, és más dolog azt végrehajtani. Az ellenségnek a szovjet csapatok csapásai következtében nem nyílt lehetősége arra, hogy megálljon és védelmi terepszakaszokat rendezzen be. A fasisztáknak az egyik állásból a másikba kellett visszavonulniuk. Hitler és környezete számára világossá vált, hogy a hadsereg visszavonulása futásba torkollhat, a csapatok demoralizálódhatnak, és az addig „legyőzhetetlen” fasiszta hadsereg tekintélye nyomtalanul elenyészhet.

December 16-án Hitler szigorú parancsot adott ki, amelyben az „Észak” hadseregcsoporttól azt követelte, hogy miután csapatai visszavonultak a Volhov-folyó mellé, „a kijelölt terepszakaszt az utolsó katonáig védjék, egyetlen lépést se hátráljanak, és ezáltal tartsák Leningrád blokádját”. A „Közép” hadseregcsoportnak pedig meghagyták: „Tilos bármilyen jelentősebb visszavonulás, mert az a nehézfegyverzet és az anyagi rész teljes elvesztésével jár.” Hitler azt követelte, hogy a hadseregpáncsnokok, a magasabbegységek páncsnokai és valamennyi tiszt „személyes példamutatásával az elfoglalt pozíciók fanatikus védelmezésére buzdítsa a csapatokat, nem törődve a szárnyakon a mélységbe áttörő ellenséggel”. Csak ilyen harcvezetési módszerrel tartotta Hitler lehetségesnek azt, hogy időt nyerjenek erősítések átdobására Németországból és Nyugatról. A „Dél” hadseregcsoporttól is azt követelte, hogy csapatai tartsák a megszállt terepszakaszokat.

Ám a szovjet csapatok egymást követő csapásai a hadvezetés akarata és a führer szigorú követeléseire ellenére arra kényszerítették a német hadseregeket, hogy a harcokban az egyik terepszakaszt a másik után adják fel. A hitlerista hódítók előtt egyre gyakrabban jelent meg a francia hódítók 1812-es téli visszavonulásának rettenetes képe.

A szovjet csapatok nyugati irányú támadása során tömegesen születtek a hősök. A harcosok bátran vetették magukat a küzdelembe. A győzelembe vetett hitük napról napra erősödött. Minden hadosztálynak, dandárnak, ezrednek, zászlóaljnak, századnak és szakasznak megvoltak a maga hősei.

December 12-én a Klin körzetében vívott harcok során a 348. lövészhadosztály támadásban levő 1174. lövészezredének útjába került egy erős ellenséges tüzfészek, amelynek tüze akadályozta az előrenyomulást. A szakaszparancsnok, N. Sz. Sevljakov alhadnagy elhatározta, hogy megsemmisíti. Két harcossal együtt hozzákúszott, ködgránátot dobott a lőrésre, majd ráborította vattakabátját. Az ellenséges géppuska hamarosan beszüntette tüzét, de azután újból tüzelni kezdett. Akkor az alhadnagy a lőrészhez rohant, és testével zárta azt el. N. Sz. Sevljakov halála után megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetését. Néhány nappal azelőtt, Klintől északra, hasonló hőstettet hajtott végre V. V. Vaszilkovszkij őrmester, aki a 185. lövészhadosztály 1319. lövészezredéhez tartozott. Az ő példájuk megelőzte A. M. Matroszov halhatatlan hőstettét, amelyet 1943 februárjában Velikije Lukinál vitt végbe.

1941. december közepén és végén folytatódott a Kalinyini, a Nyugati és a

Brjanszki Front¹ csapatainak ellentámadása. Előnyomulásuk nem lassult. December 18-tól kapcsolódtak be az ellentámadásba a Nyugati Front közép-ső arcvonalszakaszán levő csapatok is: L. A. Govorov tábornok 5. hadseregének balszárnyon levő hadosztályai, M. G. Jefremov tábornok 33. hadserege, K. D. Golubjov tábornok 43. hadserege, valamint I. G. Zaharkin tábornok 49. hadseregének jobbszárny-hadosztályai. A Kalinyini Front sávjában pótlólag ütközetbe vetették I. I. Maszlennyikov tábornok 39. hadseregét, a Délnyugati Front sávjában pedig a 61. hadsereget, amelynek M. M. Popov tábornok volt a parancsnoka.

A Kalinyini Front csapatai (e frontnak alárendelték a Nyugati Front jobbszárnyán levő 30. hadseregeket is) Sztarica, Rzszev általános irányban csapásokat mértek a Volga mindkét partján. A szovjet csapatok által északnyugatról átkarolt 9. német hadsereg főerői december 25-re megszervezték a szilárd védelmet a Viszokojétól Lotosinig terjedő arcvonalon. 1941. december 25. és 1942. január 7. között a Kalinyini Front erői áttörték az ellenség védelmét, és az új, 1942. év első éjszakáján felszabadították Sztaricát. Folytatva a támadást, a front csapatai elérték a Rzszevbe vezető utakat, és nyugat felől átkarolták a várost. Kedvező helyzet alakult ki egy déli irányú, Vjazma felé mérendő csapáshoz.

Miután Klin, Szolnyeconszko és az isztrai víztároló körzetében vereget mértek a 3. és a 4. páncélos csoportra, a Nyugati Front jobbszárnyán levő csapatok üldözni kezdték a visszavonuló ellenséget. A német fasiszta hadvezetés visszavonta páncélos csoportjainak főerőit a Lama- és a Ruza-folyók menti megerősített terepszakaszra. Az ellenséges csapatok visszavonulását erős hátvédcsapatok és műszaki záruk fedezték, amelyeket az ellenség a lakott helyiségeknél és az útsomópontoknál helyezett el. Megtörve a hitleristák ellenállását, a szovjet csapatok december 20-án elérték Lotosin és Ruza között a Lama- és a Ruza-folyót. Ugyanezen a napon Remizov és Katukov csoportjai közös erővel felszabadították Volokolamszskot. Nem jártak azonban sikerrel azok a próbálkozások, hogy a megerősített terepszakaszon áttörjék az ellenség védelmét: a hadseregpáncsnokok rögtön az egész széles arcvonalon akarták kivetni állásaiból az ellenséget, mert úgy vélték, hogy előttük nem az ellenség főerői, hanem csak utóvédjei vannak. Itt a támadást le kellett állítani.

A Nyugati Front balszárnyán sokkal kedvezőbben alakult a helyzet. A jecsi és a tulai irányban az ellenség erői széles arcvonalszakaszon helyezkedtek el. A Délnyugati Front jobbszárnyával együttműködve, a Nyugati Front mélyen átkarolt két német hadsereget. Alekszin és Orjol között egészen az Okáig nem volt olyan terepszakasz, amelyen az ellenség megkapaszkodhatott volna. Semmiképpen nem sikerült megszerveznie védelmi csoportosítását. December 18-án az 50. szovjet hadsereg áttörésének lezárására Guderian gyorsan oda kezdett átdobni erőket, amelyeket a nagy sietve összeszedett kommandókból, vasúti és műszaki alegységekből állított össze.

¹ December 18-án a Délnyugati Front jobbszárny-hadseregeit és a főhadiszállás tartálékából odairányított hadseregeket a Brjanszki Frontba vonták össze. A front parancsnokává J. T. Cserevicsenko vezérezredest nevezték ki.

P. A. Belov tábornok csoportja, amely az 50. és a 10. hadsereg között támadott, leküzdötte az Upa-folyó terepszakaszát, és december 20-án felszabadította Krapivna várost. Az előle visszavonuló ellenség hátrahagyta nehéz fegyverzetét, harcitechnikai eszközeit és szállító gépkocsijait. A 10. hadsereg egyre gyorsabb ütemben támadott Szuhinyicsi irányában. Itt gyorsan meghiúsították az ellenségnek azokat a kísérleteit, hogy ellenállást szervezzon. December 20-án a hadsereg felszabadította Plavszk városát, és menetből átkelt a Plava-folyón. A 2. német páncélos hadsereg délnyugati irányban, Volhov és Orjol felé vonult vissza.

1941. december 20. és 1942. január 7. között a Nyugati Front balszárny-csapatái sikeresen folytatták a támadást, leküzdötték az Oka menti terepszakaszt és több mint 100 kilométert nyomultak előre nyugati irányban. Sok várost és útcsomópontot szabadítottak fel, közöttük Kalugát, Belevet, Moszalszskot, Mescsovszskot, Kozelszskot, és kedvező helyzetet foglaltak el a Vjazma ellen délről indítandó támadáshoz. A Nyugati Front közepén levő hadseregek – a 33. és a 43. – december 18-án kezdték meg az ellentámadást. Velük szemben az ellenség elég mély védelmet létesített. Ezt a védelmet a támadás első hetében nem tudták áttörni a szovjet csapatok. A 33. hadsereg sávjában heves harcok lángoltak fel Naro-Fominszk körzetében, s a város csak december 26-án szabadult fel. December végére a 43. hadsereg csapatai átkeltek a Protva- és a Luzsa-folyón, 1942. január 2-án felszabadították Malojaroszlavect, január 4-én pedig Borovszkot. Január 8-ig a 33. és a 43. hadsereg még 10–25 kilométert nyomult előre.

A Délnyugati-Front jobbszárnyán a következőképp alakult a helyzet. Kijutva Orevo-Petrovszkoje körzetébe (Jelectől 70 kilométerre északnyugat felé), F. J. Kosztyenko tábornok csoportja december 16-án átvágta a jelecorjoli vasútvonalat, és elvágta a jeleci ellenséges csoportosítás visszavonulási útjait. Így e csoportosítás nyugati és északnyugati irányban haladt el, elveszítve a csapatokkal az összeköttetést, és hátrahagyva felszerelését. Az ellenség 34. hadtestét visszavonulás közben az 5. lovashadtest csapásai érték. J. G. Krejzer tábornok 3. hadserege december 11-én lendült támadásba. A következő napon egységei Jefremov körzetében bekerítették a 293. német hadosztály egyik gyalogezredét, és még aznap felszabadították ezt a várost. A szovjet csapatok áttörésének lezárására az ellenség kivonta Tula alól a 17. páncélos hadosztályt. A Tulától délre és Jelec körzetében elszenvedett vereséggel kapcsolatban írta Halder a naplójába: „A 134. és a 45. hadosztály többé-kevésbé harcképtelen. Nincs ellátás. A csapatok parancsnoksága Tula és Kurszk között teljesen csődbe jutott.”

December közepére a Délnyugati Front jobbszárnyán levő csapatok a Jelec és Livni közötti területen befejezték a 34. német hadtest (a 45., a 95. és a 134. gyalogoshadosztály) szétzúzását. Ezzel véget ért a jeleci hadművelet. December 16-án a 10. és a 3. hadsereg csatlakozásánál ütközetbe lépett a 61. hadsereg. A jeleci német csoportosítás felszámolása után a szovjet csapatok Orjol irányában támadhattak.

A 61. és a 3. hadsereg csapatainak előrenyomulása december 18. és 1942. január eleje között elősegítette a Nyugati Front sikeres támadását Tulánál

és a kalugai irányban. A legeredményesebben a 61. hadsereg harcolt, amely Belevtől délre elérte az Okát. A Brjanszki Front többi hadserege nem ért el különösebb sikert. Erőik kimerültek, az ellenségnek pedig sikerült számottevően megerősítenie csapatait a mcenszki és az orjoli irányban.

Nyugat felé előrenyomulva, a szovjet harcosok egymás után szabadították fel a lakott helységeket. Eközben megláthatták, mit műveltek a megszállók a szovjet emberekkel. Felgyújtott városok és falvak, akasztófák, megsemmisített kulturális értékek, lerombolt ősi emlékművek, vadállati lepszámolás a békés lakossággal, rabszolgamunka – mindez gyűlöletet ébresztett bennük a fasiszmussal szemben. Minél előbb meg szeretnék volna tisztítani tőle a szovjet földet, s ez a kívánság fokozta támadó szellemüket.

A szovjet csapatok ellentámadása nyomán a német fasiszta csapatok súlyos veszteségeket szenvedtek: megsemmisült 11 páncélos-, négy gépesített és 23 gyalogoshadosztályuk, s a „Közép” hadseregcsoport többi hadosztályát is nagy veszteségek érték. Az ellenség embervesztése – a sebesülteket és a betegeket is beleszámítva – mintegy 300 000 főt tett ki. Több ezer löveget, aknavetőt, géppuskát, géppisztolyt, gépkocsit és több száz harcoscit, repülőgépet veszített. A Moszkva körüli földeken töméntelen elhagyott fegyver hevert. Halder szerint a háború kezdetétől a németek körülbelül egymillió embert vesztek.

Az ellentámadás Moszkvától 100–250 kilométerre vetette vissza az ellenséget. A legnagyobb veszteségeket azok a legerősebb és legveszélyesebb ellenséges csapásmérő szárnycsoportosítások szenvedték el, amelyek a legközelebb jutottak Moszkvához. Szétzúzásuk elhárította a szovjet fővárost közvetlenül fenyegető veszélyt.

Ez volt az első nagy győzelem a saját erejüket túlbecsülő fasiszta hódítók felett: az első hatalmas vereség, amelyet a náci Németország elszenvedett a második világháborúban. A moszkvai győzelmet a szárazföldi csapatok döntő szerepe mellett a szovjet fegyveres erők valamennyi haderőnemének közös erőfeszítése vívta ki.

A Moszkva alatti győzelem a Kommunista Párt Központi Bizottsága szervező és irányító tevékenységének eredménye volt; megmutatta, hogy a kommunisták elsőrendű szerepet töltenek be a fronton és a hátszágban; továbbá annak eredménye volt, hogy az Állami Honvédelmi Bizottság erejét megfeszítve mozgósította az ország valamennyi tartalékát, és a népgazdaságot a front szükségleteinek biztosítására állította át.

A szovjet hadsereg első hatalmas győzelme nagy szerepet játszott abban, hogy tovább szilárdult a szovjet emberek hite harcuk sikerében, a fasiszta Németország feletti végleges és teljes győzelemben. Még inkább erősítette morális szellemüket és készségüket, hogy ügyüket győzelemre vigyék. Az egész nép, valamennyi katona meggyőződött róla, hogy erőfeszítéseik és áldozataik nem voltak hiábavalók. A háború első hónapjaiban elesett harcosok szülei és testvérei megértették, hogy veszteségük nem hiába történt, hogy fiaik és lányaik, hozzátartozóik részt vettek a fasiszta szörnyetegek feletti rég várt győzelem kivívásában, hozzájárultak ennek a győzelemnek az előkészítéséhez.

2. A TÉLI TÁMADÁS KITELJESEDIK

A HADÁSZATI TERVEK ÉS AZ ORSZÁG LEHETŐSÉGEI

Mint ahogy 1941. december elején a védelemből az ellentámadásba való átmenet szünet nélkül történt, hasonlóképpen 1942 januárjának elején a szovjet hadsereg ellentámadása is hadművelleti szünet nélkül vált az egész szovjet-német arcvonalra kiterjedő általános támadássá. Ennek előfeltételei a következők voltak: a Moszkva alatti sikeres ellentámadás, a tyihvini és a rosztovi eredményes ellentámadás, bizonyos mennyiségű hadászati tartalék, a fegyverzet és a harci technikai eszközök gyártásának terv szerinti növekedése, a szovjet csapatok magas fokú támadó szelleme.

A Szovjetunió fegyveres erőinek általános feladatát a téli támadásban a főhadiszállás 1942. január 10-i direktívájában rögzítette. Ennek az volt a lényege, hogy nem szabad lélegzethez juttatni a német fasiszta csapatokat, „megállás nélkül kell őket üzni nyugat felé, rá kell őket kényszeríteni tartalékaik elhasználására, még a tavasz előtt, amikor nekünk új, hatalmas tartalékaink lesznek”.

Azokról az indítékokról beszélve, amelyeket I. V. Sztálin fejtett ki január 5-én azzal kapcsolatban, hogy a szovjet hadsereg 1942 januárjában egyidejűleg ment át általános támadásba a szovjet-német arcvonal nagy részén, G. K. Zsukov ezt írja: „Miután Saposnyikov röviden tájékoztatott bennünket a frontok helyzetéről és ismertette a tervezetet, Sztálin ezt mondta: »A németek elvesztették fejüket a moszkvai vereségtől, rosszul készültek fel a télre. Elérkezett a legmegfelelőbb pillanat, hogy általános támadásba menjünk át... Gyorsan fel kell örölni a németeket, hogy tavasszal ne tudjanak támadni.«”

Kifejlesztve a támadást a szovjet-német arcvonal mindhárom hadászati irányában, a szovjet csapatoknak tavaszra szét kellett zúzniuk az „Észak” hadseregcsoportot és feltörniük a leningrádi blokádot, be kellett fejezniük a „Közép” hadseregcsoport szétzúzását, s vereséget kellett mérniük a „Dél” hadseregcsoport főerőire, hogy felszabadítsák a Donyec-medencét és a Krimet.

Csakhogy, mint később bebizonyosodott, a szovjet hadseregnek és haditengerészeti erőinek akkor még, sajnos, nem voltak meg a lehetőségeik ilyen grandiózus feladatok megvalósítására. A téli támadó hadműveletek folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy az ország akkor még nem rendelkezett azokkal az anyagi feltételekkel, amelyek lehetővé tették volna az egyidejű támadást az egész arcvonalon.

1942 januárjában a Leningrádtól a Krímig kibontakozó általános támadásba fokozatosan kilenc szovjet front kapcsolódott be. Január 8. után a Volhovi Front támadása a ljubani hadműveletbe torkollott, amelyet azután a Leningrádi Fronttal együtt folytattak le. Az Északnyugati Front jobbszárny-csapatái január 7-én megkezdték a gyejmjanszki hadműveletet, a balszárny-csapatok pedig január 9-én a toropec-holmi hadműveletet. A Kalinyini és a Nyugati Front csapatainak támadásán alapult a két front január 8-án meg-

kezdődött rzsev-vjazmai hadművelete. A Nyugati Front csapásmérő csoportosításának délről való biztosítása érdekében a Brjanszki Front csapatai az orjoli irányban támadtak. A Délnyugati és a Déli Front csapatai január 18-án kapcsolódtak be az általános támadásba, amikor megkezdték a barvenkovo-lozovajai hadműveletet. 1941. december végén–1942. január elején a Kaukázusontúli Front csapatai a Fekete-tengeri Flottával együttműködve megkezdtek a kercs-feodoszjiai deszanthadműveletet, és felszabadították a Krimben a Kercs-félszigetet.

A szovjet hadsereg téli támadása rendkívül bonyolult és nehéz körülmények között folyt a szovjet–német arcvonal valamennyi szakaszán. Minden kilométernyi előrenyomulás rendkívüli erőfeszítést követelt a harcosoktól. 1942 január–februárja rendkívüli hideget és sok havat hozott. A hóviharak és a hótorlaszok miatt a mozgás csak az utakon volt lehetséges, de az utak áteresztőképessége is alaposan csökkent. Igen nehéz volt technikai eszközöket, lőszert és élelmiszert szállítani a csapatok után. Ráadásul nem volt elegendő szállítóeszköz sem.

A német csapatok igyekeztek alkalmazkodni a téli körülményekhez. Valamennyi falut és községet ellenállási támponttá építették ki, drótkadályokkal körülvéve. A házak alatt fedezékeket rendeztek be körkörös kilövessel, a harckocsikat beásták, így azok közvetlen irányzással tüzelő löveggeppuska tüzelőállássá váltak. Visszavonuláskor a hitleristák aláaknázták az utakat, a legkülönbözőbb lesállításokat létesítették, felgyújtottak minden várost és falut. A német csapatok megtették mindent, hogy fékezék a szovjet támadást.

HARC A LENINGRÁDI BLOKÁD FELTÖRÉSÉÉRT

Az általános támadásba bekapcsolódott Leningrádi és Volhovi Frontnak szét kellett zúznia az „Észak” hadseregcsoport főerőit, és fel kellett mentenie Leningrádot a körülxárás alól. A fő feladat a Volhovi Frontra hárult. Novgorodtól északra, a Volhov-folyó vonalától északnyugati irányban támadva csapásmérő csoportosításának a Leningrádi Front 54. hadseregével együttműködve be kellett kerítenie és meg kellett semmisítenie azt a hatalmas ellenséges csapatcsoportosítást, amely 1941 szeptemberében előretört a Ladoga-tóhoz, és a szárazföld felől körülxárta Leningrádot.

A támadás 1942. január 7-én kezdődött. A legnagyobb sikert a 2. csapásmérő hadsereg erői érték el, amelyek parancsnoka N. K. Klikov tábornok volt. Január végéig 75 kilométert nyomultak előre Ljubanyi felé, s délről és délnyugatról átkarolták az ellenséget. A hónap végén a főhadiszállás megparancsolta a Leningrádi Frontnak, hogy I. I. Fegyunyinszkij tábornok 54. hadseregével észak felől, a Volhovi Front 2. csapásmérő hadseregével találkozó irányban mérjen csapást Ljubanyira. Az 54. hadsereg támadásának előkészítése során súlyos számítási hibákat vétettek. Az ellenség elhárította a hadsereg csapásait, március végén ő mért erős ellencsapást a 2. csapásmérő hadsereg áttörési szakaszára, s elvágta a hadsereg összeköttetési vo-

nalait. Április elején a helyzet igen bonyolulttá vált. A 2. csapásmérő hadsereget a bekerítés veszélye fenyegette. Az enyhülés beálltával a mocsaras terepen és erdőn át vezető utak feláztak, járhatatlannak váltak. Akadozni kezdett a csapatok ellátása; nem volt elegendő lőszer és élelem. A Volhovi és a Leningrádi Front csapatai védelemre tértek át. Csapásmérő csoportosításuk nem tudtak egyesülni. Nem sikerült megsemmisíteni itt az ellenséget és felmenteni Leningrádot a blokád alól.

A hős Leningrád tovább küzdött. A körülxárás első tele hallatlanul nehéz volt a védők számára. Az egyetlen út az „élet útja”, amely a befagyott Ladoga-tavon át vezetett, bár Leningrád ellátásában felbecsülhetetlen értéket jelentett, nem biztosíthatta a szükséges mennyiségű élelmiszer, fegyverzet és lőszer szállítását a lakosságnak és a frontnak. De sem az éhezés, sem a hideg, sem a betegségek nem törték meg a leningrádiakat. Hitték, hogy a párt és a kormány, a szovjet nép nem hagyja őket cserben. Sokan közülük nem érték meg a győzelmet. Egyesek éhen haltak, betegségekben pusztultak el, másokat az ellenség bombái és tüzérségi gránátjai öltek meg. A szovjet emberek nem felejtik el hőstetteiket, és megőrzik szent emléküket.

TÁMADÁS DÉLEN

A szovjet–német arcvonal déli szárnyán a téli támadásban négy frontnak kellett részt vennie. D. T. Kozlov tábornok Kaukázusi Frontjának csapatai azt a feladatot kapták, hogy szabadítsák fel a Krímet. J. T. Cserevicsenko tábornok Brjanszki Frontjának és a Délnyugati Front jobbszárnyának (két hadsereg) nyugati irányban kellett támadnia és elfoglalnia Orjol és Kurszk körzetét. A Délnyugati Front parancsnoksága (a parancsnok F. J. Kosztyenko tábornok, a haditanács tagja K. A. Gurov hadosztálykomisszár, a törzs főnöke P. I. Bogyin tábornok volt) azt a parancsot kapta, hogy a két másik hadseregének erőivel zúzza szét az ellenséget Csugujev, Balakleja, Izjum térségében, majd foglalja el Harkovot és Krasznográtot. A Déli Front csapatainak (a parancsnok R. J. Malinovszkij tábornok, a haditanács tagja, I. I. Larin hadosztálykomisszár, a törzs főnöke A. I. Antonov tábornok volt) csapást kellett mérniük Pavlográd irányában, és el kellett foglalniuk Dnyepropetrovszknál és Zaporozszenál a Dnyeper átkelőhelyeit.

A Krim felszabadításáért 1941. december végén kezdődtek meg a harcok. December 26. és 31. között az Azovi Katonai Flottilla és a Fekete-tengeri Flotta hajói a Kercs-félsziget keleti partján és Feodoszija körzetében partra szállították V. N. Lvov és A. N. Pervusin tábornokok 51. és 44. hadseregeinek csapatait. Az idő viharos volt, a levegőt az ellenséges repülőgépek uralták, s egy pillanatra sem hallgattak el az ellenséges partvédő ütegek. És mindezt leküzdötték a Kaukázusi Front csapatai. Megtörték az ellenség ellenállását, elfoglalták Kercset és Feodosziját, a Kercs-félsziget keleti partjától 100–110 kilométert nyomultak előre, és az Ak-Monaji-földszorosig megtisztították a félszigetet. Annak érdekében, hogy megállítsa a szovjet csapatokat és megakadályozza a Krím központi részébe való eljutásukat, a

11. német hadsereg parancsnoksága kénytelen volt beszüntetni a Szevasztopol elleni rohamot, kivonni onnan több mint két hadosztályt és átdobni őket az Ak-Monaji-földszoroshoz. Így a Krím-félsziget keleti részében a szovjet csapatok támadását 1942 januárjának első napjaiban megállították.

A Brjanszki Front csapatainak és a Délnyugati Front balszárnyán harcoló csapatoknak a támadása 1942. január első felében nem járt sikerrel.

Január 18-án támadásba mentek át a Délnyugati és a Déli Front szárnyainak csatlakozásán levő csapatok. Balakleja és Krasznoj Liman között áttörték az ellenség védelmét, 90 kilométert nyomultak nyugat felé, és kialakították a barvenkovói kiszögellést. De a támadás itt sem haladt tovább. Válaszul a szovjet csapatok támadására a hitlerista hadvezetés tizenegy hadosztállyal és egy dandárral erősítette meg a „Dél” hadseregcsoportot. A Balakleja és Szlavjanszk körzetében végrehajtott sorozatos ellenlökésekkel az ellenség állandóan fenyegette a két front támadó csapatainak szárnyait és hátát. A Donyec-medencében levő és a harkovi ellenséges csoportosítás szétzúzására irányuló támadó hadművelet elakadt, nem fejeződött be.

A Krími Front² elegendő erővel rendelkezett a támadó hadművelet végrehajtásához. De mégsem sikerült áttörnie az ellenség védelmét és utat nyitni magának a Kercs-földszoros felől a Krímbe. A márciusi és áprilisi támadások sem hoztak sikert.

A SZOVJET HADSEREG EGYRE MESSZEBB ÚZI AZ ELLENSÉGET MOSZKVÁTÓL

A szovjet csapatok januári nyugati irányú támadása a decemberi támadó hadműveletek folytatása volt. Am támadási arcvonaluk kiszélesedett, mivel január 9-én bekapcsolódott a támadásba az Északnyugati Front 3. és 4. csapásmérő hadserege azzal a céllal, hogy mélyen a hátába kerüljön a „Közép” német hadseregcsoportnak. A Kalinyini Front csapatainak el kellett foglalniuk Rzszevet, két hadsereggel és egy lovashadtesttel észak felől Sziocsevká és Vjazma irányában támadva át kellett vágniuk a moszkva–minszki utat és vasútvonalat, megfosztva ezzel az ellenséget közlekedési vonalaitól. A Nyugati Front feladata az volt, hogy megsemmisítse az ellenség juhnov-moszalszki csoportosítását és csapást mérve északnyugati irányban, Vjazma felé, a Kalinyini Front csapataival együttműködésben bekerítse a mocsajszk–gzsatszk–vjazmai ellenséges csoportosítást, vagyis a fasiszta „Közép” hadseregcsoport főerőit. A Nyugati Front jobbszárnyán levő csapatoknak Volokolamszk körzetében át kellett törniük az ellenség védelmét, csapást mérniük Gzsatszk felé, és széttagolni ezt az ellenséges csoportosítást. Így módon a moszkva–szmolenszki irányban folyó januári támadás azt az elgondolást követte, hogy egyidejűleg bekerítik, széttagolják és részenként megsemmisítik a „Közép” hadseregcsoport főerőit.

² 1942. január 28-tól a Kaukázusi Frontot Krími Frontnak nevezték.

Az Északnyugati Front balszárnyán levő 3. (parancsnok M. A. Purkajev tábornok) és 4. csapásmérő hadsereg (parancsnok A. I. Jerjomenko tábornok) január 9-én lendült támadásba a vityebszki irányban; felszabadította Toropcet és február elejéig közel 250 kilométert nyomult előre. E két hadsereg elérte a Velikije Lukiba, Velizsbe, Gyemidovba, Belijbe vezető utakat, és észak felől mélyen behatolt a „Közép” hadseregcsoport mögé. Ahhoz azonban már nem volt elég erejük, hogy tovább támadjanak és Szmolenszktől nyugatra elvágják az út- és vasútvonalat, a „Közép” hadseregcsoport fő ellátó vonalát.

A Holmtól északra harcoló 3. csapásmérő hadsereg és az Északnyugati Frontnak a Sztaraja Russza irányában támadó többi csapatai február 20-ra Gyemjanszk körzetében bekerítették a 16. német hadsereg hét hadosztályát, és hosszas harcba kezdtek megsemmisítésükért.

1942. január 8-án a Kalinyini Front 39. és 29. hadserege Rzszevtől nyugatra áttörte az ellenség védelmét, és kifejlesztette a támadást északról Szičsevká és Vjazma irányában. Támadási sávjukban vetették be az áttörésbe a 11. lovashadtestet. A déli irányban a szovjet csapatok több mint 100 kilométert nyomultak előre, és mélyen a „Közép” hadseregcsoport hátába kerültek. De nem tudták teljessé tenni a sikert. Január 23-án az ellenség Olenyino és Rzszev körzetéből találkozó irányú ellencsapásokkal lezárta az áttörést, és a támadó csoportosítást elvágta a Kalinyini Front többi erőitől.

A Nyugati Front balszárny-csapatai közel 90 kilométert jutottak előre északkelet felé. Erőik egy része megpróbálta menetből elfoglalni Vjazmát, ám az ellenség elvágta a támadó szovjet csapatok közlekedési útvonalait, és védelembe való átmenetre kényszerítette őket. Ily módon nem sikerült bekeríteni a „Közép” hadseregcsoportot.

A Nyugati Front jobbszárny-csapatai – amelyeknek a Kalinyini Fronttal együttműködésben szét kellett zúzniuk a szičsevszk-rzszevi ellenséges csoportosítást – a Lama- és a Ruza-folyók mentén áttörték az ellenség védelmét, és 50–70 kilométert nyomultak előre. A harcok alatt a főhadiszállás kivonta a front állományából az itt támadó 1. csapásmérő hadsereget, és átadta az Északnyugati Frontnak a bekerített gyemjanszki német csoportosítás elleni harcra. Ez gyengítette a szičsevkai irányban levő szovjet csapatokat, s az ellenség megállította őket a Pogoreloje Gorogyiscse és a Sanszkij-gyár közötti előre kiépített szakaszon.

Ily módon nem járt sikerrel a Kalinyini Front csapatainak, valamint a Nyugati Front balszárnyán és közepén levő csapatoknak az a közös erőfeszítése, hogy Vjazma irányában északról, keletről és délkeletről egyszerre indított támadással Rzszev, Szičsevká, Vjazma és Juhnov körzetében bekerítsék a „Közép” hadseregcsoport főerőit. Nem tudták segíteni őket a Nyugati Front jobbszárnyán levő csapatok sem. A Kalinyini és a Nyugati Front hadseregeinek hadműveletei befejezetlenek maradtak. Ennek fő oka abban rejlett, hogy nem volt elegendő élőerő, tüzérségi eszköz és lőszer, valamint hiányoztak az áttörést gyorsan kifejleszthető gyorsan mozgó páncélos magasabbegységek. Az ellenséges csapatoknak sikerült a

mélységben védelmi terepszakaszokat létesíteniük, oda visszavonulniuk és szilárd védelmet szervezniük. Az egyik ilyen terepszakasz éppen a Pogo-reloje Gorogyiscse és a Sanszkij-gyár közötti vonalon volt. Az ellenség kihasználta manőverezési lehetőségeit, csapásokat mért a támadó szovjet csapatcsoportosítások hátába, átvágta közlekedési útvonalait, megnehezítette a hadosztályok és ezredek ellátását.

Február-április folyamán a Kalinyini és a Nyugati Front csapatai többször is kísérletet tettek az ellenség ellenállásának a megtörésére, és nem sikerült továbbfejleszteniük a támadást. A kimerült csapatokkal egyre nehezebbé vált a németek ellenállásának a leküzdése. Kimerültek a frontok erői és eszközei. A kevés lőszer miatt nem lehetett teljes hatékonyságában végrehajtani a tűzérségi támadást. Gyakran nem volt mivel lefogni az ellenség tűzesszökezeit, ezért a támadó csapatok veszteségeket szenvedtek az ellenséges tűzérségi tűztől, és képtelenek voltak kifejleszteni a kezdeti sikereket.

Ennek ellenére, leküzdve a hallatlan nehézségeket, a szovjet csapatok az általános támadás folyamán 70–180 kilométert nyomultak előre nyugati irányban, és szétzúztak 16 ellenséges hadosztályt. Egyedül a 4. német hadsereg mintegy 100 000 embert vesztett január–március alatt. A szovjet hadsereg téli támadásának idején az ellenségnek 15 hadosztályt és két dandárt kellett átdobnia nyugatról és ütközetbe vetnie a moszkvai irányban.

3. A MOSZKVAI GYŐZELEM NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGE

A GYÖKERES FORDULAT KEZDETE A HÁBORÚBAN

Az, hogy a szovjet hadsereg védelemből támadásba ment át, és Moszkva alatt szétzúta a német fasiszta csapatokat, óriási nemzetközi visszhangot váltott ki, és világtörténelmi jelentőségű volt. A moszkvai győzelem tovább erősítette az antifasiszta koalíciót, aktivizálta a németek által megszállt országokban az ellenállási mozgalmat, és erősítette Európa leigázott népeiben azt a meggyőződést, hogy felszabadulnak a fasiszta iga alól.

A német fasizmusnak a második világháborúban elszenvedett első nagy veresége, a moszkvai vereség, feltárta a hitlerista stratégia minden fogyatékoságát, megfosztotta a német fasiszta hadsereget a sebezhetetlenség és a legyőzhetetlenség nimbuszától. Az egész világ látta, hogy míg a nyugat-európai országok harcmezőin a nácioknak sikerült könnyen és gyorsan, különösebb ember- és anyagi veszteségek nélkül elérni háborús céljaikat, addig Moszkva alatt – ahová a fasiszta hódítók csak nagy veszteségek árán öt hónap alatt jutottak el – döntő válaszcspást kaptak. Önbizalmuk és a Szovjetunió könnyű legyőzéséhez fűzött reményeik elpárologtak, s ezzel összefüggésben összeomlottak azok a számításaik és terveik is, amelyeket

a világalum megismeréséért megvalósítandó további akciókra kidolgoztak. Ahelyett, hogy csapatokat tudtak volna kivonni a szovjet-német arcvonalról – mint ahogy azt 1941 szeptemberében elképzelték –, Hitler kénytelen volt új hadosztályokat átdobni oda nyugatról. Ahelyett, hogy csökkenteni tudták volna szárazföldi csapataik számát, ahogy azt a német hadvezetés korábban feltételezte, növelni kellett létszámukat. A náciknak sürgősen hozzá kellett látniuk a fegyver- és lőszergyártás pótlólagos bővítéséhez, éppen akkor, amikor elképzeléseik szerint csökkenteniük kellett volna. A náci vezetők hibás számításairól tanúskodik az is, hogy általában nem készítették fel a német hadsereget a télre.

A moszkvai győzelem a szovjet hadászat győzelme volt a hitleristák stratégiája felett. A tartalékok felkészítése és alkalmazása a kellő időben és a kellő helyen, az ellentámadásba való átmenet idejének pontos meghatározása, a maximális harci sikert hozó főcsapási irányok kiválasztása s egészében véve olyan bonyolult probléma megoldása, mint a győzelem kivívása, amikor nem volt meg a mennyiségi fölény emberben, fegyverzetben és harci technikai eszközökben – mindez fényesen tanúskodott a szovjet hadászati vezetés magas színvonaláról. Az ellenség feletti győzelem megszervezéséből alaposan kivette részét a Legfelsőbb Főparancsnokság, kivették részüket a frontok és a hadseregek parancsnokságai és törzsei, továbbá a csapatok harctevékenységet vezető magasabbegység- és egységparancsnokok, az egész parancsnoki és politikai munkásállomány.

Az ellenség éppen ott szenvedett megsemmisítő vereséget, ahol a végső győzelmet várta a Szovjetunió felett. Moszkvánál a szovjet hadsereg végérvényesen szétzúzta a Szovjetunió elleni villámháború stratégiáját. Ahelyett, hogy learatták volna a várt győzelmet, a náci hadseregeknek nyugat felé kellett visszavonulniuk. A „villámgyors” győzelem helyett hosszú háború várt a hitleristákra, amelytől pedig úgy félt a náci Németország politikai és katonai vezetése.

A fasiszta csapatok Moszkva alatti szétzúzásával gyökeres fordulat kezdődött a második világháború menetében.

E történelmi jelentőségű győzelem koronát tett a harcok első tíz hónapjának eredményeire; ezek során eldőlt a szovjet állam sorsa, eldőlt az a kérdés, hogy továbbra is szabadon élhetnek-e a szovjet emberek, vagy elvesztik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányait, a szovjet államiságot, s a német imperialisták rabjaivá válnak. Elkeseredett harc folyt az életért, a szovjet társadalomért, a szabadságért és függetlenségért, a kommunista eszméért. A súlyos megpróbáltatások ideje jött el. A szovjet nép és fegyveres erői megismerték a katonai vereségeknek, a szülőfalu és városok, egész területek és köztársaságok kényszerű feladásának keserűségét. A szovjet emberek átérték a népgazdaság háborús vágányokra való átváltásából eredő nehézségeket, az üzemek, a szovhozok, a kolhozok keletre történő áttelepítéséből és az új körzetekben való munkába állításukból származó nélkülözéseket.

Jóllehet a fasiszta agresszornak sikerült megszállnia Karélia egy részét, a Baltikumot, Belorussziát, Moldovát, majdnem az egész Ukrajnát, a Krí-

met és az Oroszországi Szövetséges Köztársaság néhány körzetét, de nem tudta szétzúzni a Szovjetunió fegyveres erőit, nem tudta megsemmisíteni a szovjet államot. A szovjet nép – követve Lenin tanácsait, aki a világ egyetlen szocialista államának megvédelmezésére intett az imperializmus ármánykodásaival szemben, és tudatosítva a szülőhaza sorsa iránti teljes felelősségét – minden erejét, sőt fiainak életét is odaadta, hogy megállítsa az ellenséget, majd megszervezze szétzúzását. És bár 1941 decemberéig a hadászati kezdeményezés az ellenség kezében volt, a szovjet hadsereg a maga önfeláldozó harcával egymás után tépte foszlánnyá a hitlerista hadvezetés elképzeléseit.

Öt és fél hónappal azután, hogy a fasiszta Németország hitszegően megtámadta a Szovjetuniót, az ellenséget megállították, és a szovjet–német arcvonalon a német fegyveres erőkre ráérték az első hatalmas válaszcsapást. A szovjet fegyveres erők magukhoz ragadták a kezdeményezést, és nyugat felé ütték vissza az ellenséget. Az ellentámadás, majd később a szovjet–német arcvonal nagy részére kiterjedő és 1942. április 20-ig tartó általános támadás során a szovjet hadsereg 150–400 kilométerre vetette vissza az ellenséget az arcvonal különböző szakaszain, és teljesen megtisztította a megszállóktól a Moszkvai és a Tulai területet, a Leningrádi, a Kalinyini, a Szmolenszki, az Orjoli, a Kurszki, a Harkovi, a Donyeci terület és a Kercs-félsziget egy részét. A szovjet csapatok több mint 60 várost és 11 000-nél több más lakott helységet szabadítottak fel, s megszabadítottak a fasiszta rabságtól sok millió szovjet embert.

A tél folyamán a szovjet fegyveres erők szétzúztak mintegy 50 ellenséges hadosztályt. A német szárazföldi csapatok a szovjet–német arcvonalon 1941–1942 telén több mint 400 000 – a háború kezdetétől közel egymillió – embert vesztek. Az egykori hitlerista tábornokok a háború után megjelent emlékirataikban kénytelenek voltak elismerni, hogy „a korábban legyőzhetetlennek tartott német hadsereg a pusztulás szélére jutott”, hogy „az orosz csapások ereje és az ellentámadás lendülete... megingatta a frontot... és majdnem jóvátehetetlen katasztrófához vezetett”. A veszteségek pótlására és az arcvonal megszilárdítására Hitlernek 1941 decembere és 1942 áprilisa között 39 hadosztályt, hat dandárt és nagy mennyiségű menettartalékot kellett más országokból és Németországból keletre irányítania.

A nehéz téli viszonyok közepette a szovjet hadsereg elkeseredett fegyveres harcokat vívott. A szovjet csapatok harci tapasztalatokra tettek szert, általánosították azokat, és tökéletesítették harci mesterségüket. Az erős és kegyetlen ellenséggel vívott harcokban tanúsított hősiek helytállásért a szovjet kormány a háború kezdetétől 1942. április 30-ig 11 hadosztályt, két dandárt, 27 ezredet, 18 zászlóaljat és tüzérosztályt, egy századot és egy osztagot, egy sorhajót és öt tengeralattjárót tüntetett ki Lenin-renddel és Vörös Zászló Renddel. Ugyanezen idő alatt három hadtestet, 30 hadosztályt, 12 dandárt és 54 ezredet szerveztek gárdaalakulattá. Ezek képezték a Szovjet Gárda alapját, amelynek sorai azután állandóan gyarapodtak.

Örökre bekerültek a háború és a szovjet állam történetébe a moszkvai csata hőseinek a nevei. Több tízezer harcost és parancsnokot tüntettek ki érdemrendekkel és érdemérmeikkel. Egymilliónál több ember kapta meg a Moszkva Védelméért emlékérmét. A 110 legbátrabb harcost a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. Közöttük volt 28 hős panfilovista, V. V. Talalihin, A. N. Katrics, J. M. Gorbatyuk, V. A. Zajcev pilóta, V. A. Grigorjev harckocsizó, P. D. Sztjemaszov tüzér. Moszkva, a Szovjetunió fővárosa, a hősök városa lett.

A MOSZKVAI GYŐZELEM

A TÖRTÉNELEMHAMISÍTÓK GÖRBE TÜKRÉBEN

Az egykori hitlerista tábornokok és néhány burzsoá történész a német csapatok moszkvai vereségét a korán beálló téllal, a nagy hóval és a fagyokkal próbálják magyarázni. Tudatosan elhallgatják a szovjet állam lehetőségeinek, a szovjet társadalmi rend szilárdságának megítélésével kapcsolatos tévedéseket. Közismert, hogy az 1941-es Moszkva környéki éghajlati, meteorológiai és más természeti adottságok nem voltak valami rendkívüliek. Egyébként a szovjet csapatok is ugyanolyan körülmények között harcoltak, mint a fasiszta csapatok.

A német csapatok moszkvai vereségének egyéb okai között a burzsoá történészek megemlítik a szovjet hadsereg állítólagos nagy erőfölényét. Ez nyilvánvaló hamisítás. Vajon komolyan lehet venni Tippleskirch hitlerista tábornoknak azt az állítását, hogy a szovjet csapatok Moszkvánál majdhogynem hússzoros fölényben voltak? A valóságban, amint arra már rámutattunk, az ellenség a harci technikai eszközök mennyiségében, de nemegyszer élőerőben is, felülmúlta a szovjet csapatokat a moszkvai csatában.

Maga Hitler a fasiszta hadsereg vereségeért és visszavonulásaért a tábornagyokat és tábornokokat hibáztatta. A hadseregpáncsnokokat és a hadseregcsoport-parancsnokokat bűnösöknek nyilvánította a szilárd csapatvezetés hiányáért. 1941 decemberének második felében a felső páncsnoki állomány köréből egész sor embert leváltott. Menesztette Bock tábornagyot a „Közép” hadseregcsoport éléről, s helyébe Kluge tábornagyot állította. Ugyanerre a sorsra jutott a szárazföldi csapatok főparancsnoka, Brauchitsch tábornagy is. Helyébe Hitler önmagát nevezte ki. December 25-én a csapatok „önkényes” visszavonásáért megfosztotta beosztásától Guderian tábornokot, a 2. páncélos hadsereg parancsnokát, és még korábban a „Rosztov alatti kudarcért” a „Dél” hadseregcsoport parancsnokát, Rundstedt tábornagyot. Ugyanez lett a sorsa az „Észak” hadseregcsoport parancsnokának, Leeb tábornagynak is. A szovjet-német arcvonalon elszenvedett vereség után, 1941–1942 telének elején, Hitler a felső vezetés 35 tábornokát váltotta le. Ez volt a hitlerista Németország katonai vezetésének első komoly válsága.

A szovjet hadsereg moszkvai győzelmének nem a fagy, a sár vagy a hó,

nem a számbeli fölény volt a döntő oka, hanem a szovjet harcosok magas fokú erkölcsi szelleme, a szovjet állam sorsa iránti felelősségérzete, a szocialista haza és a kommunista párt iránti határtalan odaadása, a lenini eszmék legyőzhetetlenségébe és igazságába, a náci megszállókkal vívott felszabadító harc igazságosságába vetett hite. A hatalmas moszkvai győzelem lényege éppen az, hogy rendkívül nehéz körülmények között, az ellenséggel szembeni erőfölény nélkül született meg.

Minél távolabb kerülünk az 1941–1942-es tél eseményeitől, annál világosabban látjuk nagyságukat. A téli győzelmek, amelyek közül az első helyen a moszkvai győzelem áll, a szovjet hadsereg első nagy győzelmei voltak. A moszkvai csata még nem hozott döntő fordulatot a háború menetében, csak annak kezdetét jelentette. De élesen megváltoztatta a fegyveres harc további jellegét és az egész háború lefolyását. A Szovjetunió elleni náci villámháborús terv teljes kudarca, a hadászati kezdeményezésnek a szovjet fegyveres erők által hosszú időre való megragadása világosan megmutatta, hogy a háború más útra tért: hosszan tartóvá vált, és a fasiszta Németország biztos pusztulását hozta.

V. fejezet / A SZOVJET HADSEREG VISSZAVERI A FASISZTA WEHRMACHT MÁSODIK TÁMADÁSÁT

1. A SZTÁLINGRÁDI CSATA ELŐTÖRTÉNETE

ÚJABB MEGPRÓBÁLTATÁSOK KÜSZÖBÉN

A hitlerista stratégiák az 1941–1942-es téli vereségek után ismét összeszedték erőiket, s 1942 tavaszán új támadást indítottak ugyanazokkal a politikai célokkal, amelyeket 1941-ben nem sikerült elérniük.

De már megváltoztak a háború folytatásának feltételei. A szovjet állam külpolitikai sikerei és a szovjet hadsereg moszkvai győzelme keresztülhúzta a náciknak azt a számítását, hogy a Szovjetunió elleni háborúba bevonják Törökországot és Japánt, amelynek kormányai várakozó álláspontra helyezkedtek, és formálisan semlegesek voltak. Nem váltak valóra a náci vezetőknek azok a reményei, hogy a Szovjetunió elszigetelődik. Valójában az agresszív fasiszta tömb államai szigetelődtek el.

1942 tavaszára jelentősen megszilárdult a Szovjetunió belső helyzete és fegyveres erőinek állapota. Addigra már lényegében befejeződött az iparvállalatok 1941 nyarán megkezdett áttelepítése a keleti körzetekbe. E vállalatok jelentős része fokozni kezdte hadifontosságú termelésének ütemét. Ez lehetővé tette a szovjet hadsereg jobb technikai ellátását, s ennek alapján sor kerülhetett a fegyveres erők nagyarányú szervezeti tökéletesítésére. 1942 májusában–júniusában megszüntették az irány-főparancsnokságokat, és valamennyi frontot és flottát közvetlenül a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának rendelték alá. Néhány változás történt a központi katonai apparátusban is. A vezérkar főnöke májusban A. M. Vaszilevszkij tábornok lett. Valamivel később G. K. Zsukovot kinevezték a honvédelmi népbiztos első helyettesévé és a legfelsőbb főparancsnok helyettesévé. A szovjet hadsereg repülőerőinek A. A. Novikov tábornok, a távolsági légierőnek A. J. Golovanov tábornok lett a parancsnoka. 1942 nyarán számottevően megerősödött a Politikai Főcsoportfőnökség apparátusa, amelynek főnöke A. Sz. Scserbakov, az SZK(b)P Központi Bizottságának és Moszkvai Bizottságának titkára lett.

Fejlődött, erősödött maga a fegyveres erő is. Harci tapasztalatokra tett szert, szilárdabb lett. A harcoló hadsereg létszáma 1942. május 1-én több mint 5,5 millió fő volt. A hadsereg 4000-nél több harckocsival, közel

43 000 löveggel és aknavetővel, 1200-nál több reaktív tüzérfegyverrel s több mint 3000 harci repülőgéppel rendelkezett. De még elég szép számmal voltak elavult könnyű harckocsik és repülőgépek. Egészében véve a szovjet hadsereg még mindig nem került technikai fölénybe az ellenséggel szemben, és még mindig nem volt olyan mozgékony, mint a német hadsereg.

Az 1941–1942-es téli hadjáratban elszenvedett veszteségek következtében a német fasiszta hadsereg valamit gyengült. De egy sor intézkedéssel a hitlerista hadvezetésnek nemcsak hogy sikerült 1942 tavaszára pótolni a keleti arcvonalon levő csapatainak veszteségeit, de 1942 elejéhez viszonyítva, még mintegy 700 000 fővel növelni is tudta fegyveres erőinek létszámát. 1941 decembere és 1942 áprilisa között több mint 40 hadosztályt dobtak át a keleti arcvonalra. Az ellenség magasabbegységeinek átlagos mennyisége (beleszámítva a csatlósok csapatait is) elérte a 217 hadosztályt és 20 dandárt. Feltöltöttségük a szervezési táblák szerintinek 80–90 százaléka volt. Németország öt légiflottájából három a Szovjetunió ellen tevékenykedett, úgyszintén a csatlósok repülőerőinek zöme is. A fasiszta tömb szovjet–német arcvonalon tevékenykedő fegyveres erőinek állományában 1942. május 1-én 6,2 millió tiszt és katona, 43 000 löveg és aknavető, több mint 3200 harckocsi és rohamlöveg, 3400 harci repülőgép, körülbelül 300 különféle típusú vízfelszíni hajó és 44 tengeralattjáró volt.

KÉT TERV, KÉT STRATÉGIA

Melyek voltak a fasiszta csapatok moszkvai veresége után a két fél katonapolitikai céljai és hadászati döntései?

Az erők és az eszközök kimerülése következtében 1942 márciusában leállt a szovjet hadsereg téli támadása. Még nem sikerült tartalékot előkészíteni. A szovjet hadvezetés ezt figyelembe vette a szovjet hadsereg további tevékenységére vonatkozó tervek kidolgozásakor. Az e tervekben foglaltak igen nagy részben függtek attól, sikerül-e időben felfedni az ellenség elgondolásait.

A hitlerista stratégiák – mivel biztosak voltak benne, hogy a közeljövőben nem nyitják meg ellenük a második frontot Európában – hatalmas támadásra készültek a szovjet–német arcvonalon.

A Wehrmacht-főparancsnokság hadászati elgondolásának az volt az alapja, hogy „a súlypont az 1942-es esztendőben határozottan a keleti fronton lesz”.

Hitler a japán nagykövettel, Oshimával 1942. január 3-án folytatott beszélgetésében kijelentette: „A szovjeteket már a következő nyáron megsemmisítjük. Semmi nem mentheti meg őket. A nyár a katonai összecsapás döntő állomása lesz. A bolsevikokat olyan messze űzzük, hogy soha nem férhetnek hozzá az európai kultúrföldhöz... Úgy vélem, egyelőre az arcvonal közepén nem folytatunk támadó hadműveleteket. Céлом a déli arcvonalon indított támadás. Elhatároztam, amint az idő megjavul, újra

csapást mérek a Kaukázus irányában. Ez a legfontosabb irány. El kell jutni az olajhoz, Iránba és Irakba... Természetesen arról is gondoskodom, hogy megsemmisítsük Moszkvát és Leningrádot.”

A német fasiszta hadsereg nyári támadásának a tervét 1942. március 28-án vitatták meg a Wehrmacht főhadiszállásán. A megbeszélés egyik résztvevője, Warlimont tábornok írta később: „Hitler, a németeket ért kudarcok ellenére, újból visszatért fő elgondolásához, amelyhez 1940 decemberében és 1941 nyarán tartotta magát. Újból a hosszan elhúzódó arcvonallal legszélső szárnyain akarta összpontosítani a legnagyobb erőfeszítéseket. A különbség csak az volt, hogy a szárazföldi hadsereget ért és még nem egészen pótoltt veszteségek miatt kénytelen volt a célokat egymás után maga elé tűzni, a déli szakasszal, a Kaukázussal kezdve. Moszkva, mint támadási cél... egyelőre teljesen tárgytalanná vált.” Ma már az ellenség sok okmánya ismert, s ezek kellő alapossggal megvilágítják a fasiszta hadvezetés 1942 nyarára vonatkozó terveit.

Az új keleti támadó hadjárat célját és általános elgondolását először Hitler 1942. április 5-én kiadott 41. számú direktívájában fogalmazták meg, majd a júliusban aláírt 44. és 45. számú direktívában konkretizálták. A nyári támadás célja az volt, hogy újból megragadják a hadászati kezdeményezést, megsemmisítsék a szovjet hadsereg erőit, elfoglalják a Szovjetunió legfontosabb politikai, gazdasági és katonai központjait, s az országot elvágva a külvilágtól, befejezzék vele a háborút. A hitlerista hadvezetés hadászati elgondolása az volt, hogy „tartva a helyzetet a középső arcvonalszakaszon, északon el kell foglalni Leningrádot, és szárazföldi összeköttetést kell teremteni a finnekkel, az arcvonallal déli szárnyán pedig meg kell valósítani a Kaukázusba való áttörést”.

Úgy tervezték, hogy ezeket a feladatokat egymás után oldják meg. Először a „fő hadműveletet” akarták végrehajtani délnyugati irányban „azzal a céllal, hogy megsemmisítsék a Dontól nyugatra levő ellenséget, elfoglalják a kaukázusi olajvidékeket, és átkeljenek a Kaukázus gerincén”. Az északi hadműveletek során el akarták foglalni Leningrádot, majd a kirovi vasútvonalat. Ezt a délen levő szovjet csapatok megsemmisítése, a kaukázusi olajvidékek megszerzése, valamint a gazdag mezőgazdasági körzetek – a Don középső és alsó folyása meg a Kubán mentén levő területek megszállása után akarták megvalósítani. A nyugati irányban, ahol nagy szovjet erők voltak, az ellenség kezdetben feltartóztató és részleges támadó tevékenységet akart folytatni, hogy megjavítsa hadműveleti helyzetét, és tartalékokat szabadítson fel. Erre azért volt szüksége, hogy biztosítsa az 1942 ősztől Moszkva ellen tervezett döntő jelentőségű támadó hadműveletek előkészítését és lefolytatását, s ezzel a háború győztes befejezését.

Ily módon a fasiszta hadvezetés elképzelése szerint Németország fegyveres erőinek az 1942-es nyári támadás során a „Barbarossa”-tervben meghatározott célokat kellett elérniük. A főcsapást az ellenség a déli szárnyon akarta mérni. Minthogy a szovjet hadsereg ellenállása megnőtt, a

Wehrmacht már nem volt képes úgy eljárni, mint 1941-ben, vagyis egyidejűleg csapásokat mérni a többi hadászati irányban is.

A harmadik birodalom vezetői arra számítottak, hogy ha az egyetlen, délnyugati irányban összpontosítják tartalékaikat, elérhetik, hogy a kaukázusi olaj elvesztésével a Szovjetunió még inkább meggyengül. Németország számára viszont lehetővé válik a háború sikeres folytatása, és a német csapatok Kaukázusontúlra való kijutásával a Szovjetunió elveszti a Kaukázuson és Iránon keresztül tartott kapcsolatát a világgal. Sőt, a nácik nem alaptalanul reménykedtek abban, hogy ha csapataik betörnek a Kaukázusontúlra, bevonhatják Törökországot is a Szovjetunió elleni háborúba. „Látható tehát, hogy a Kaukázus a német fasiszták agresszív terveiben milyen fontos helyen szerepelt. Olajban és egyéb hadászati nyersanyagforrásokban gazdag területe, ipari és mezőgazdasági bázisa az egész háború alatt bűvkörében tartotta őket. A Kaukázuson keresztül vezető utakat a fasiszta stratégiák úgy tekintették, mint az ázsiai és afrikai agresszió kiterjesztésének fontos irányait, melyek végső soron a világuralom megszerzésére vezetnek” – írta A. A. Grecsko, a Szovjetunió marsallja a „Harc a Kaukázusért” című könyvében.¹

Hogy titokban tartsa az új támadó hadjárat főcsapási irányát és a szovjet hadvezetésben azt a véleményt alakítsa ki, hogy a nyugati irányban várható nagyarányú támadás, a „Közép” hadseregcsoport törzse a Szárazföldi Csapatok Főparancsnokságának utasítására kidolgozta és megkezdte a hadműveleti-hadászati megtévesztésül szánt „Kremi” elnevezésű hadműveletet.

De a fasiszták melléfogtak. Tervüket idejében felfedték, s ennek segítségével a Legfelsőbb Főparancsnokság megalapozott hadászati döntéseket hozhatott. Még 1942. március második felében a következőket jelentették a vezérkar vezetőinek: „... a tavaszi támadás előkészítését bizonyítja a német csapatok és anyagi eszközök átdobása. Január 1. és március 10. között átdobtak 35 hadosztályt², s állandóan érkezik az emberfeltöltés a harcoló hadseregekhez. Intenzív munka folyik a megszállt szovjet területek vasúthálózatának helyreállítása érdekében, erőltetett ütemben folyik a harci- és szállítógépek, a lőszer, a tüzéség szállítása...

Nincs kizárva, hogy a németeknek a keleti fronton várható döntő támadásával egy időben Japán is megtámadja a Szovjetuniót, és a németek nyomást gyakorolnak Törökországra, hogy engedje át a német csapatokat a Kaukázusba... A németek nem képesek végrehajtani a szükséges erőátcsoportosításokat az arcvonalon, nem tudják megismételni széles arcvonalon a támadást. Minden erejüket egymást követő hadműveletek előkészítésére összpontosítják: először az a céljuk, hogy elfoglalják a Kaukázust és a murmanszki (kirovi – a szerző) vasútvonalat, majd kiterjesszék a hadműveleteket északra, Moszkva és Leningrád elfoglalása végett. E feladatok teljesítésével elérnék a fő hadászati célt: elszigetelnék a szövetségesektől

¹ A. A. Grecsko: *Harc a Kaukázusért*. Zrínyi Katonai Kiadó 1970. 31. old.

² Ténylegesen valamivel kevesebbet dobta át.

a Szovjetuniót, megfosztának az olajtól, s ha nem is zúznák teljesen szét, de olyan mértékben térdre kényszerítenék, hogy elvesztené minden jelentőségét. Ez a német hadvezetés elképzelésének lényege. A tavaszi támadás fő súlya az arcvonal déli szakaszára tevődik át, északon kisegítő csapással, és ugyanakkor támadás színlelésével a központi arcvonalszakaszon, Moszkva ellen.”

A következtetés teljesen adott volt: „Németország olyan döntő támadásra készül a keleti fronton, amely kezdetben a déli szakaszon bontakozik ki, majd utána kiterjed északra is. Németország a csatlósáival együtt a tavaszi támadásra mintegy 65 hadosztályt készít fel... A tavaszi támadás legvalószínűbb időpontja 1942 áprilisának közepe vagy májusának eleje.”

Miután részletes adatokkal rendelkezett az ellenség elgondolásáról és intézkedéseiről, továbbá figyelembe vett más tényezőket: a külpolitikai helyzetet, az ország és a fegyveres erők gazdasági és hadászati lehetőségeit, a Szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság kidolgozta a további katonai tevékenységre vonatkozó terveket.

G. K. Zsukov tanúsága szerint I. V. Sztálin, a legfelsőbb főparancsnok, mérlegelve a háborús kilátásokat 1942-ben, feltételezte, hogy a hitleristák 1942 nyarán képesek lesznek arra, hogy egy időben két hadászati irányban folytassanak nagy támadó hadműveleteket: a legvalószínűbb, hogy a moszkvai irányban és az ország déli részén. Ő leginkább a moszkvai iránytól félt, ahol az ellenségnek több mint 70 hadosztálya összpontosult.

Az 1942. évi tavaszi és nyár eleji szovjet terveket illetően Sztálin úgy vélte, hogy még nem rendelkeznek elegendő élőerővel és eszközzel ahhoz, hogy nagy támadó hadműveleteket indítsanak. Szerinte a közeli jövőben meg kell elégedni az aktív hadászati védelemmel, de ezzel egy időben több részleges támadó hadműveletet is kell folytatni a Krím-félszigeten, Harkov környékén, a lgov-kurszki és a szmolenszki irányban, továbbá Leningrád és Gyemjanszk környékén.

Meg kell mondani, hogy a vezérkar vezető munkatársai – B. M. Saposnyikov marsall, a vezérkar főnöke és helyettese, A. M. Vaszilevszkij tábornok, úgyszintén G. K. Zsukov, a főhadiszállás tagja – elvben ugyanazon a véleményen voltak, mint a legfelsőbb főparancsnok, csak bizonyos fenntartásokkal. B. M. Saposnyikov egyebek közt úgy vélekedett, hogy aktív hadászati védelemre kell szorítkozni, a nyár elején fel kell örlölni és el kell véreztetni az ellenséget, majd utána erőt gyűjtve, széles arcvonalon ellentámadásba kell átmenni.

Egészében véve a vezérkarban kialakult az a szilárd vélemény, hogy a harcoló hadseregnek 1942 tavaszára és nyár elejére az a legközelebbi fő feladata, hogy átmeneti hadászati védelem keretében, az előre jól kiépített védelmi terepszakaszokon folytatott védelmi harcokkal és erős ellencsapásokkal ne csak megghiúsítsa az ellenség előkészített csapásait, hanem ássa is alá annak erőit, s a legkisebb szovjet veszteségekkel ily módon teremtsen meg a kedvező feltételeket egy döntő támadásba való átmenethez. A vezérkar véleménye az volt, hogy az ideiglenes hadászati védelemre való átmenet során a fő figyelmet a központi iránynak kell szentelni.

Az ország lakossága számára az volt a fő feladat, hogy 1942. május–júniusnál nem későbbre hatalmas tömegben bocsásson rendelkezésre kiképzett tartalékokat, nagy mennyiségű fegyvert, lőszert, harckocsit, repülőgépet és más harci technikai eszközöt hozzon létre, továbbá biztosítson minden szükségességi anyagi erőforrást a csapatok számára az elkövetkezendő támadás idejére.

A szovjet fegyveres erők 1942. évi nyári hadjáratának végleges tevékenységi tervét március végén vitatták meg és hagyták jóvá a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának megbeszélésén. A terv lényege az volt, hogy a hadászati védelemre való átmenettel egy időben néhány irányban részleges támadó hadműveletet kell folytatni, hogy javítsák a hadműveleti helyzetet, és megelőzzék az ellenséget a támadó hadműveletek kibontakoztatásában. A főhadiszálláson folytatott megbeszélés azzal végződött, hogy I. V. Sztálin kiadta az utasítást: készítsenek elő és a közeljövőben hajtsanak végre részhadműveleteket Leningrádnál, Gyemjanszk körzetében, a szmolenszki és a lgov–kurszki irányban, Harkov körzetében és a Krím-félszigeten.

HARC A KEZDEMÉNYEZÉSÉRT

1942 tavaszán a szovjet fegyveres erők újabb súlyos megpróbáltatások elé néztek. Harkov körzete és a Kercs-félsziget a legsúlyosabb harcok központi színterévé vált. Az itt lezajló események nemcsak a délnyugati irányban, hanem az egész szovjet–német arcvonalon is kedvezőtlen helyzet kialakulására vezettek.

Harkov körzetében május 12-én kezdődött a harctevékenység azzal, hogy a Délnyugati Front csapásmérő csoportosításának csapatai támadásba mentek át. Harkovtól északra és délre áttörték a 6. német hadsereg védelmét. Háromnapos súlyos harcokban a front csapatai Volcsanszk körzetéből kiindulva 25 kilométert, a barvenkovói kiszögellésből kiindulva 20–30 kilométert nyomultak előre. Május 14-én estére kedvező feltételek alakultak ki a gyorsan mozgó magasabbegységek bevetésére, hogy kifejlesszék a sikert, és befejezzék az ellenséges csoportosítás bekerítését Harkov körzetében. De ezt a kedvező helyzetet nem használták ki. A Délnyugati Front parancsnoksága, amelyet megtévesztettek azok a felderítési adatok, melyek szerint az ellenség hatalmas páncélos csoportosítást összpontosít Zmijev körzetében – nem vetette be a gyorsan mozgó magasabbegységeket. Végeredményben nem használták ki a kezdeti sikert, a front csapatainak támadási üteme erősen lelassult. Csak május 17-én reggel vetették ütközetbe a hadsereg második lépcsőit. De az időt elszalasztották. Az ellenség végre tudta hajtani erőinek átcsoportosítását, és május 17-én maga ment át támadásba Kramatorszk és Szlavjanszk körzetéből a Déli Front csapatai ellen. Ugyanakkor megindult az ellenséges támadás Harkov keleti és Belgorod déli körzetéből a Délnyugati Front ellen. A Déli Front 9. hadseregének csapatai nem készültek fel az ellenséges csapás elhárítására. Nem tudtak ellenállni az ellenséges

túlerőnek, s a balszárny-magasabbegységek kezdtek harcolva visszavonulni az Északi-Donyec mögé, a jobbszárnyon harcoló magasabbegységek pedig Barvenkovo felé és tovább északnyugati irányban.

A Harkov körzetében kialakult bonyolult helyzet sürgősen azt követelte, hogy a szovjet csapatok szüntessék be a támadást, és a barvenkovói csoportosítás főerőit fordítsák az ellenség kramatorszki csoportja ellen.

Am a legfelsőbb főparancsnok, a Délnyugati Front haditanácsának jelentéseire hivatkozva, amelyek szerint szükséges és lehetséges is a támadás folytatása, elvetette a vezérkarnak azt az elgondolását, hogy szüntessék be a hadműveletet.

A Délnyugati Front csapatai tovább támadtak Harkov irányában, s ez még jobban megnehezítette a helyzetet.

A délnyugati irány csapatai csak május 19-én délután kaptak parancsot a támadás beszüntetésére, az egész barvenkovói kiszögellésben a védelemben való átmenetre és arra, hogy hárítsák el az ellenség csapását, és állítsák vissza az eredeti helyzetet. Csakhogy, mint azt a későbbi események megmutatták, ez a parancs már későn érkezett. Ráadásul a rosszul megszervezett csapatvezetés következtében szó sem lehetett összehangolt ellencsapásról. A Délnyugati Front 6. hadseregének csapatai arra kényszerültek, hogy elszigetelten lépjenek harcba, és képtelenek voltak megállítani az ellenség előrenyomulását.

Május 23-án a „Kleist” hadseregcsoporthoz, amely Kramatorszk körzetéből kiindulva támadott, Balaklejától 10 kilométerre délre egyesült a 6. német hadsereg egységeivel. Ily módon átvágták a barvenkovói kiszögellésben harcoló szovjet csapatok harcrendjét, és visszavonulási útjaikat keletre az Északi-Donyec mögé.

Az Északi-Donyectól nyugatra elvágott magasabbegységek egy csoportba egyesültek F. J. Kosztyenko tábornok, frontparancsnok-helyettes vezetésével. Május 24. és 29. között a bekerítésben harcoló csoport egységei, önálló osztagokkal és csoportokkal, áttörték a német csapatok arcvonalát, és átkeltek az Északi-Donyec keleti partjára.

A bekerített szovjet csapatoknak igen súlyos harcokat kellett vívniuk a túlerőben levő ellenséggel. A fasiszta légierő maradéktalanul uralta a légtér. A csapatok nagy hiányt szenvedtek lőszerben, üzemanyagban és élelmiszerben. A szovjet katonák több vakmerő kitörési kísérlete eredménytelenül végződött. Csak néhány csoportnak sikerült áttörnie az Északi-Donyec bal partjára. Sok katona és tiszt elesett az egyenlőtlen küzdelemben. Közöttük volt F. J. Kosztyenko, L. V. Bobkin, A. M. Gorodnyanszkij, K. P. Podlasz tábornok.

Ily módon a szovjet csapatok 1942. májusi harkovi támadó hadművelete súlyos kudarccal végződött. E kudarc fő oka az volt, hogy rosszul szervezték meg a frontok közötti együttműködést, lebecsülték a hadműveleti biztosítás kérdéseit, és súlyos hibákat követtek el a csapatvezetés megszervezésében.

Az elért siker kiaknázására törekedve, a német hadvezetés nyomban hozákezdett még két részleges támadó hadművelet előkészítéséhez, hogy ezzel

is javítsa a szovjet–német arcvonal déli szárnyán tervezett nagy támadás megindításának feltételeit. E hadműveletek végrehajtása a 6. hadsereg és az 1. páncélosdandszerekre hárult, miután ez utóbbi a „Dél” csoport jobb szárnyáról átcsoportosult a Balakleja, Szlavjanszk szakaszra. Június 10. és 26. között az ellenség egymást követően két hadműveletet indított a volcsanszki és a kupjanszki irányban. Végül is súlyos védelmi harcok után a Délnyugati Front balszárnyán levő csapatoknak vissza kellett vonulniuk az Oszkol-folyó mögé. Itt megszervezték a védelmet, és elhárították az ellenségnek azokat a kísérleteit, hogy átkeljen a folyón és elfoglalja annak keleti partját.

Ezzel egy időben harcok folytak a szovjet–német arcvonal más szakaszain is. Az északnyugati irányban az ellenség arra kényszerítette a szovjet hadvezetést, hogy a Volhov-folyó mögé vonja vissza a 2. csapásmérő dandusregét, amelyet a harcok során igen érzékeny veszteségek értek. Nem járt sikerrel a szovjet csapatoknak az a próbálkozása sem, hogy felszámolják a gyemjanszki ellenséges csoportosítást. Az arcvonal nyugati szakaszán az ellenség nem tudta megsemmisíteni a „Közép” dandusregcsoport hátában tevékenykedő szovjet csoportot, amelynek P. A. Belov tábornok³ volt a parancsnoka. Június 20-ig a csoport csapatainak egy része áttört a Kalinyini és a Nyugati Front sávjába, a többi pedig partizántevékenységre tért át az ellenség mögöttes területein.

A harkovi irányban folytatott harctevékenységgel egy időben nem kevésbé heves ütközet bontakozott ki a Kercs-félszigeten.

A Krimben tovább folytatta tevékenységét a 11. német dandusreg, amelynek az állományában akkor 13 gyalogos-, egy páncélos- és egy lovashadosztály volt.

A 41. számú direktívának megfelelően a hitlerista hadvezetés elhatározta, hogy elfoglalja az egész Krím-félszigetet, és felszabadítja 11. dandusregét a délnyugati irányú „fő hadműveletben” való részvétel céljára. E dandusreg parancsnoksága – öt hadosztályt hagyva Szevasztopol körülzárására a szárazföld felől – főerőit a Kercs-félszigeten való támadásra összpontosította. A csoportosítást a 8. önálló repülőhadtest és a 4. német légiflotta főerői támogatták. Az ellenség így kétszeres erőfölénybe került repülőerők tekintetében.

Május 8-án az ellenség 11. dandusregének csapásmérő csoportosítása támadásba lendült a Krími Front csapatai ellen. A főcsapást az ellenség a Feodoszjai-öböl partja mentén mérte. A 44. szovjet dandusreg első lépcsőjében védekező két lövészadosztály nem bírta ki a nagyszámú zuhanóbombázóval támogatott három német hadosztály csapását, és keleti irányban visszavonult. E hadosztályok sávjában az arcból indított támadással egy időben az ellenség kisebb deszantot is partra tett.

Bonyolult helyzet alakult ki. Az ellenség arra törekedett, hogy bekerítse, az Azovi-tenger partjához szorítsa és megsemmisítse a Krími Front közepén

³ P. A. Belov csoportjának állományába az 1. gárda lovashadtest és a 4. légideszant-hadtest önálló egységei tartoztak.

és jobbszárnyán levő csapatokat. Azért az ellenség csapásmérő csoportosításának fő erőit észak felé, az Azovi-tenger partjának irányába fordította. A főhadiszállás azt követelte, hogy vonják vissza a csapatokat a Török-sánchoz, és szervezzenek szilárd védelmet. De a frontparancsnokság és a hadsereg-parancsnokságok nem tudták kellőképpen megszervezni a csapatok visszavonulását. Az ellenségnek sikerült bekerítenie Ak-Monajnál a front erőinek egy részét, és május 15-én elfoglalták Kercset.

A szovjet hadvezetés kénytelen volt úgy dönteni, hogy evakuálja a csapatokat a Kercs-félszigetről. Május 14. és 21. között a csapatok átkeltek a Kercsi-szoroson a Tamany-félszigetre és a Csuska-földnyelvre. Az átkelés hallatlanul nehéz volt. Az ellenséges légierő veszteségeket okozott a csapatoknak, mind a behajózás és a partraszállás, mind pedig a szoroson való átkelés idején. Ezekben a napokban mintegy 120 000 embert, köztük több mint 23 000 sebesült harcost és parancsnokot sikerült hátraszállítani. A Krími Front magasabbegységeihez és egységeihez tartozó személyi állomány egy része nem tudott átkelni a Tamany-félszigetre és a Krímben maradt. A fogságtól megmenekült harcosokból partizánosztagekat szerveztek a kercsi köfajtók vidékén, és ezek hősiiesen harcoltak a német fasiszta megszállók ellen egészen 1944 tavaszáig, vagyis a Krím teljes felszabadításáig.

A krími arcvonalon elszenvedett vereség az 1942-es tavasz fájdó eseménye volt. Május folyamán a Krími Front több mint 176 000 embert veszített. A Kercs-félszigeten vívott ütközetekben a szovjet hadsereg sok tapasztalt parancsnoka esett el. A hitleristák megkaparintották a szovjet csapatok csaknem valamennyi nehézfegyverét és harci technikai eszközét.

A kudarcok elsősorban azzal magyarázhatók, hogy a Krími Front parancsnoksága és a csapatoknál tartózkodó L. Z. Mehlisz tábornok, a főhadiszállás képviselője nem volt képes megszervezni a fasiszta csapatok visszaverését, majd a front hadseregeinek a Kercs-félszigetről való kivonását. A frontparancsnokság nem szervezte meg a hadseregek együttműködését, valamint a szárazföldi csapatok és a repülőerők együttműködését. A front katonai légierőt szétaprózták, és azok nem harcoltak közös tevékenységi terv alapján.

A Krími Front csapatainak veresége nagymértékben rontotta a Szevasztopolt védő Tengermelléki Hadsereg helyzetét. A német hadvezetés Szevasztopol körzetében összpontosította a 11. hadsereg főerőit, azzal a feladattal, hogy rövid idő alatt foglalják el a várost.

Június 2-án az ellenség megkezdte az ötnapos tüzérségi és légi előkészítést, június 7-én reggel pedig rohamra indította a gyalogságot. Elkecseredett harcok lángoltak fel. Az ellenséges légierő napi 600–1000 bevetésben támadott. Szevasztopol hős védői rendre visszaverték az ellenséges rohamokat. Életüket nem kímélve küzdöttek a Tengermelléki Hadsereg harcosai és a fekete-tengeri matrózok. A katonák és a tisztek számára a hősiesség volt a természetes magatartásforma. A szevasztopoli védelmi harcokban különösen kitűnt a 25. „Csapajev” lövészhadosztály (parancsnok T. K. Kolomijec tábornok), a 95. lövészhadosztály (parancsnok A. G. Kapitohin ezredes) és a 172. lövészhadosztály (parancsnok I. A. Laszkin ezredes). A ka-

tonai vitézség és bátorság nagyszerű példáit adták a 8. és a 7. tengerészgyalogos dandár harcosai is, élükön parancsnokukkal, P. F. Gorpiscsenko és J. I. Zsigyilov ezredessel.

Június 12-én I. V. Sztálin táviratot küldött Szevasztopol védőinek. A táviratban ez állt: „Forrón üdvözlöm Szevasztopol dicső védőit – a vöröskatonákat, vöröstengerészeket, a parancsnokokat és a politikai munkásokat, akik férfiasan küzdenek minden talpalatnyi szovjet földért, akik csapásokat mérnek a német hódítókra és román talpnyalóikra.

A szevasztopoliak önfeláldozó harca hősiességre lelkesíti az egész Vörös Hadsereget és a szovjet népet.

Biztos vagyok benne, hogy Szevasztopol dicső védői méltóképpen, becsülettel teljesítik a haza iránti kötelességüket . . .”

A város védői között számos nő volt, s közülük sokan kaptak hősiességükért magas kormánykitüntéseket. Nyina Onyilova géppuskakezelő és Ljudmilla Pavlicsenko mesterlövész – akik még Odessza védelmének kitüntették magukat –, valamint Marija Bajda felderítő megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetését.

I. J. Petrov tábornok Tengermelléki Hadserege napról napra súlyosabb helyzetbe került. A szűnni nem akaró ellenséges rohamok visszaverése közben nagy ember- és anyagi veszteségeket szenvedtek, amit nem tudtak pótolni. A tartalékokat felhasználták. Június közepétől a harcok hihetetlenül hevessé váltak, a város védőinek erői apadtak. Égetővé vált a lőszerhiány, az erősödő blokád miatt egyre nehezebben tudtak lövedéket szállítani Szevasztopolba. A kapott lőszer mennyisége a szükségesnek csupán egyharmadát tette ki. Ezért június végén a tüzéség kénytelen volt áttérni a közvetlen irányzású tüzelésre. A harcok egyre gyakrabban mentek át kézitusába. Az ellenlökéseket szórványos géppuskatűzzel és kézigránatokkal támogatták.

Június közepén tört át Szevasztopolba a Fekete-tengeri Flotta utolsó szállítmánya (a flotta parancsnoka F. Sz. Oktyabrszkij altengernagy, a haditanács tagja N. M. Kulakov ellentengernagy volt). Június 26-án a „Taskent” nevű flottilla-vezérhadihajón megérkezett az utolsó kiegészítés, a 142. lövészdandár. Ettől az időponttól kezdve Szevasztopolba lőszert, élelmiszert és katonát csak tengeralattjárókon tudtak szállítani, igen csekély mennyiségben és számban. Június 30-án a főhadiszállás parancsot adott a szevasztopoliaknak a város elhagyására. Este megkezdődött a csapatok kiszállítása Szevasztopolból, s július 3-ig tartott hihetetlenül nehéz körülmények között, mivel a város a tenger felől is blokád alatt volt. Nem sikerült teljes egészében evakuálni a csapatokat. A parton maradtak önfeláldozóan küzdöttek mindaddig, míg tartott a lőszerük, ennivalójuk és ivóvizük. Az egyenlőtlen, hősi harc egyes szakaszokon július 9-ig tartott. Szevasztopol védőinek egy része betört a hegyekbe, s 1944 tavaszáig partizánosztagokban harcolt.

Szevasztopol kiürítésével befejeződött az a nyolchónapos védekezés, amely mint a hosszú városvédelem, mint a védők tömeges hősiességének és önfeláldozásának példája került be a történelembe. A hitleristáknak 250

napra volt szükségük ahhoz, hogy megtörjék a szevasztopoliak szívóságát.

Szevasztopol hősi védelmének emlékére „Szevasztopol védelméért” érdemérmet alapítottak, amellyel a városnak több mint 39 000 védőjét tüntették ki. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1965. május 8-i rendeletével a hős város, Szevasztopol, megkapta a Lenin-rendet és az Arany Csillag Érdemérmet.

Június végére tehát az egész szovjet-német arcvonalon erősen rosszabbodott a szovjet hadsereg helyzete. Az 1942-es tavaszi hadműveleteket – amelyekkel a főhadiszállás a nagy nyári támadáshoz akarta megteremteni a feltételeket – a németek megállították, így azok nem fejlődhettek ki. A tavaszi ütközetekben a szovjet hadsereg érzékeny veszteségeket szenvedett. A hadászati kezdeményezés elveszett, a főhadiszállás kénytelen volt lemondani a támadó hadjáratról és döntést hozni a hadászati védelembe való átmenetre. A fronton elszenvedett sikertelenségek következtében a szovjet kormány elrendelte az iparvállalatok evakuációjának második lépcsőjét a déli körzetekből. A szovjet hadsereg és a szovjet nép ismét átélte a vereségek és kudarcok keserűségét. A fasiszta hadvezetés elérte a 41. számú direktívában meghatározott „főhadművelet” lefolytatásához szükséges kedvező feltételeket.

2. SZTÁLINGRÁD ÉS A KAUKÁZUS HŐSI VÉDELME

A VORONYEZSI ÜTKÖZET

1942. június végén megkezdődött keleten a német Wehrmacht újabb nagy támadása. A tavaszi sikerektől megrészegülve, a hitleristák azt remélték, hogy könnyen és gyorsan elérik e támadás fő célját. „Az oroszok ellenállása igen gyenge lesz” – jelentette ki igen magabiztosan Hitler a főhadiszállásán tartott június 24-i megbeszélésen. Ám a fasiszta politikusok és stratégák ezúttal is túlértékelték erőiket, és lebecsülték a szovjet hadsereg harci erejét, ellenállási képességét. A „Dél” hadseregcsoport június 28–30-án elkezdődött támadása (körülbelül 90 feltöltött hadosztállal) már az elején nem a hitlerista hadvezetés terve szerint bontakozott ki. A Kurszk irányából a Don felé törő „Weichs”⁴-csoport – amelyet a 4. légiflotta nagy erői támogattak – kezdetben sikereket ért el a Brjanszki Front két hadseregének csatlakozásán való áttöréskor. De a szovjet csapatok Voronyezs körzetében kiépített szilárd védelme megállította. A főhadiszállás hadászati tartalékából a Donhoz irányított egységekkel megerősített Brjanszki Front hősi ellenállása arra kényszerítette az ellenséget, hogy módosítsa a megkezdett támadás tervét. A 4. páncélos-hadsereg Voronyezs körzetében kezdett harcolni.

⁴ A „Weichs”-csoport állományába a 2. és a 4. német páncélos, valamint a 2. magyar hadsereg tartozott.

Ezekről az eseményekről írta később Fuller angol történész: „Megkezdődött az ütközet Voronyezsért, és ahogy látni fogjuk, ez lett a németek számára az egész háború egyik legvégzetesebb ütközete... A Voronyezstől északra összpontosult orosz csapatok időben érkeztek, hogy megmentsék a helyzetet, s talán az oroszok számára az egész hadjáratot. Kétségtelen, hogy a dolog lényege éppen ez volt.”

Valóban, a szovjet csapatok Voronyezs környéki kemény védelmi harca – ahol július 7-től létrehoztak egy új frontsergtestet, a Voronyeysi Frontot, N. F. Vatutyin tábornokkal az élen – megghiúsította a németeknek azt a tervét, hogy a voronyeysi irányban bekerítsék a Brjanszki Frontot, majd a Délnyugati Frontot is, amely ellen a 6. német hadsereg Volcsanszk körzetéből, az 1. német páncélos-hadsereg pedig Szlavjanszk körzetéből mért csapást. Az ellenség „fő hadműveletének” tervén megjelent az első repedés.

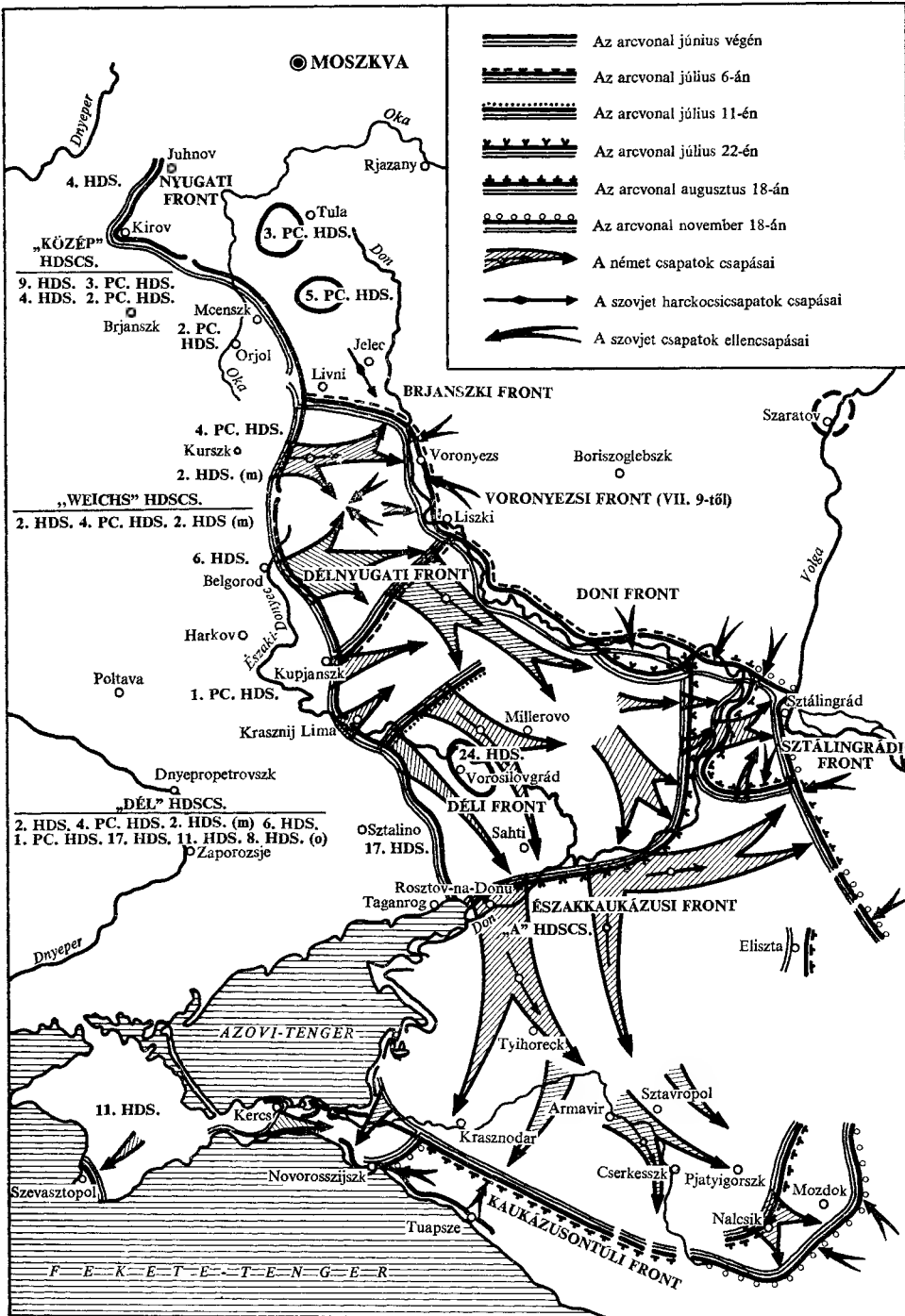
A fasiszta hadvezetés több különleges intézkedést tett. Július 3-án megérkezett Hitler a „Dél” hadseregcsoport törzséhez. Július 7-én befejeződött a keleti fronton harcoló csapatok irányításának korábban eltervezett átszervezése. A „Dél” csoportot két részre osztották: az „A” hadseregcsoportra List tábornagy vezetésével és a „B” hadseregcsoportra von Bock⁵ parancsnoksága alatt. Mivel Hitler elhatározta, hogy maga irányítja a két hadseregcsoportot, megparancsolta: telepítsék közelebb a Wehrmacht főhadiszállását az általa vezetendő hadműveletek körzetéhez. Július 16-án a legfelsőbb vezetés törzse, valamint a szárazföldi csapatok vezérkara Kelet-Poroszországból a Vinnyica melletti fő szálláshelyre települt át.

A szovjet csapatok tovább vonultak vissza, hogy elkerüljék a bekerítést. A főhadiszállás parancsára július 7-én este a Délnyugati és a Déli Front megkezdte visszavonulását a Don mögé, s tíz nap alatt sikeresen végre is hajtották ezt a feladatot.

A führer parancsaitól hajszolt német csapatok üldözőbe vették a Délnyugati és a Déli Front visszavonuló hadseregeit. A szovjet hadvezetés sürgős intézkedéseket tett, hogy megállítsa az ellenség további előrenyomulását, és megakadályozza a fasiszta csapatok kijutását a Volgához és a Kaukázusba. Ám a két front meggyengült csapatai nem bírták el a túlerőben levő ellenség nyomását. Július közepére a déli hadászati arcvonalat az ellenség 150–400 kilométer mélyen áttörte. Az ellenséges csapások arra kényszerítették a szovjet csapatokat, hogy Voronyezsig vonuljanak vissza, s feladják a Donyec-medencét, meg a Don jobb partján elterülő gazdag mezőgazdasági területeket. A német fasiszta csapatoknak sikerült elérniük a nagy Donkanyart, elfoglalniuk Rosztovot, az alsó szakaszon átkelniük a Donon, és ezzel közvetlenül veszélyeztették Sztálingrádot és az Észak-Kaukázust.

Ezzel aztán meg is kezdődött a második világháború két leghatalmasabb csatája: a sztálingrádi és a kaukázusi, amelyek egyszerre zajlottak, egymással szoros hadműveleti-hadászati összefüggésben.

⁵ Az „A” hadseregcsoport állományába került a 11., a 17. és a 1. német páncélos-, valamint a 8. olasz hadsereg. A „B” hadseregcsoport a 2., a 6. és a 4. német páncélos-, valamint a 2. magyar hadseregből lett megszervezve.

A szovjet hadsereg hadászati védelme 1942 nyarán és őszén (1942. június 28—november 18.)

(m = magyar, o = olasz)

A szovjet hadvezetés számára már 1942. július közepén világossá vált, hogy az ellenség a Volgához tör Sztálingrádnál, és igyekszik elfoglalni az országnak ezt az iparilag és hadászatiilag igen fontos körzetét. Július 14-én a sztálingrádi területen bevezették a hadiállapotot.

Sztálingrád körzetének elfoglalása azt a nagy veszélyt jelentette, hogy elvész az utolsó közlekedési útvonal, amely a Szovjetunió központi körzeteit a Kaukázussal összeköti. Éppen itt vezetett az ország fő ütőere, amelyen a hadsereg és a népgazdaság számára nélkülözhetetlen bakui olajat szállították.

Sztálingrád, a polgárháború hős városa, a Volga-vidék iparának szíve a Volga mentén 100 000 négyzetkilométernyi területen kibontakozó grandiózus csata középpontjává vált.

A harcoló hadsereg rendkívül súlyos helyzetbe került. A Délnyugati és Déli Front visszavonuló csapatai már képtelenek voltak feltartóztatni az ellenség nyomását és megakadályozni kijutását a Volgához. Erőik a végleteig kimerültek.

A növekvő veszély elhárítása érdekében az Állami Honvédelmi Bizottság és a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása sürgős intézkedéseket tett az ellenség visszaverésének megszervezésére.

Még június végén–július elején felújították a Volga és a Don között 1941 őszén megkezdett sztálingrádi védelmi övezet építését. A helyi párt- és szovjetszervek felhívására naponta több tízezer sztálingrádi vett részt ennek az övezetnek az építésében.

„1941 októberétől 1943 februárjáig a védelmi létesítményeken összességében 225 000 munkás, kolhozparaszt, hivatalnok, háztartásbeli és diák dolgozott. Ide irányítottak 9000 lovas kocsit, több mint 1000 gépkocsit és 392 traktort.

A kiépített terepszakaszcsoz teljes hosszúságában mintegy 3860 kilométer volt, s összesen 21,5 millió köbméter földet mozgattak meg. A legfontosabb irányokban 1863 kilométer hosszúságban harckocsiárkokat, harckocsifalakat és ellenfalakat, valamint 203 500 tüzfészket rendeztek be. Ehhez 19,75 millió köbméter földet emeltek ki” – írta „A sztálingrádi pártszervezet a kemény megpróbáltatások napjaiban” című emlékiratában A. Sz. Csujanov, a sztálingrádi területi és városi pártbizottság egykori első titkára.

Július 20-án a városi pártaktíva gyűlésén A. Sz. Csujanov ismertette az SZK(b)P Központi Bizottságának utasításait, amelyek elrendelték, hogy növelni kell a hadiipari termékek – különösen a harckocsik – gyártását, és további pótlólagos intézkedéseket kell tenni a Volgához vezető utak megerősítésére.

A katonai parancsnokság hatékony intézkedéseket tett a sztálingrádi irány lezárására. A Sztálingrádhoz vezető távoli megközelítési útvonalakon, a Don mellett és a nagy folyókanyarban, 50 kilométeres sávban a tar-

talék hadseregek – a 63., 62. és 64. hadsereg⁶ – bontakoztak szét. Július 12-én a Délnyugati Front csapatainak és tábori vezetésének bázisán létrehozták a Sztálingrádi Frontot Sz. K. Tyimosenko marsall parancsnoksága alatt. E front egyesítette a fenti három tartalék hadsereget, valamint a Délnyugati Front Don mögé visszavonult 21. hadseregét és 8. légi hadseregét.

A Sztálingrádi Frontnak azt a feladatot adták, hogy állítsa meg és ne engedje a Volgához az ellenséget. Július második felében a front állományába osztották be az egykori Délnyugati Front épen maradt és oda visszavonult 28., 38. és 57. hadseregének egységeit, valamint a Sztálingrád körzetében megalakult 1. és 4. harcokcsihadsereget. A front hadműveleti alárendeltségébe került még a Volgai Katonai Flottilla is.

Július 17-én a sztálingrádi irányban megindult a 6. német hadsereg támadása. A korábban ebben az irányban harcoló 4. páncéloshadsereget a Kaukázus felé fordították, és átadták az „A” csoportnak. Ez azt bizonyította, hogy a hitleristák túlértékelték a délen elért sikereiket.

Július 17-én a 6. hadsereg elővédjei harcba léptek a Csir-folyó mentén a Sztálingrádi Fronthoz tartozó 62. és 64. hadsereg elővédosztagaival. Ezek a harcok egyben a nagy sztálingrádi csatának a kezdetét jelentették. Hat napon át vívtak hősi küzdelmet a szovjet elővédosztagok harcosai. Macakosságukkal és szívósságukkal szertefoszlatták az ellenség illúzióit, azt a reményét, hogy könnyen és gyorsan eljut Sztálingrádhoz. Az ellenségnek meg kellett erősítenie 5. hadseregét részint az „A” csoporttól, részint a Voronyezs alól kivont hadosztályokkal. Amint a szovjet elővédosztagok visszavonultak a fő védővör előre berendezett állásaiba, a Sztálingrádi Front ellen már a hitlerista Wehrmacht legjobb 18 hadosztálya tevékenykedett.

Az erő- és eszközfölény az ellenség oldalán volt. Az is előnyére szolgált, hogy a szovjet csapatoknál igen kevés volt a páncéltörő és légvédelmi tűzértség, és több hadosztály lőszerhiánnyal küzdött. A hadosztályok többsége a főhadiszállás tartalékából érkezett, s ezért nem rendelkezett harci tapasztalatokkal. A védelmi terepszakaszok műszakilag gyengén voltak kiépítve.

Ilyen körülmények között kezdte meg az ütközetet a Sztálingrádi Front a nagy Don-kanyarban. Ez az ütközet augusztus 10-ig tartott, és a sztálingrádi védelmi hadművelet első szakaszát jelentette. Ezekben a napokban az ellenség többször megpróbálta áttörni a védelmet, bekeríteni a Don jobb partján levő szovjet csapatokat, lendületes rohammal elérni a Volgát, és menetből elfoglalni Sztálingrádot. Ám a Sztálingrádi Front harcosainak hősie ellenállása keresztülhúzta a fasiszta hadvezetés számításait. A hitlerista csapatok hosszú és vére harckokra kényszerültek. A július 23-tól augusztus 10-ig tartó 19 napos ütközetben mindössze 60–80 kilomé-

⁶ A 63. hadseregnek V. I. Kuznyecov tábornok, a 62. hadseregnek augusztus 3-ig V. J. Kolpakcsi, szeptember 5-ig A. I. Lopatyin, majd V. I. Csujkov tábornok volt a parancsnoka, míg a 64. hadseregnek augusztus 4-ig V. I. Csujkov, azután M. Sz. Sumilov tábornok.

tert tudtak előrenyomulni, s Kalacs és Abganyerovo körzetében elérték Sztálingrád külső védelmi övezetét.

A nagy Don-kanyarban vívott harcok során vitézül küzdöttek a 62. és a 64. hadsereg csapatai, valamint K. Sz. Moszkalenko tábornok 1. harckocsihadserege és V. D. Krjucsenkin tábornok 4. harckocsihadserege. E két utóbbit még a teljes megszervezés befejezése előtt vetették ütközetbe. Július 25–27-e között a két harckocsihadsereg sikeres ellencsapásokat mért az ellenségre, A. M. Vaszilevszkij tábornok, vezérkari főnök általános irányításával, aki mint a főhadiszállás képviselője, július 23-án érkezett Sztálingrád körzetébe. Az ellenséget megállították a sztálingrádi védelem külső vonalánál, így az átmenetileg beszüntette támadását.

A hitleristák azonban nem törődtek bele abba, hogy megghiúsult a terük, Sztálingrád egy lendületből való elérése. Minthogy a nyugatról és délnyugatról mért csapásokkal nem értek el eredményt, a német fasiszta hadvezetés elhatározta: két találkozó irányú erős csapással tör ki a Volgához és foglalja el Sztálingrádot. A két csapás a következő volt: Trjhosztrovszkaja körzetéből keleti irányban a 6. hadsereg és Abganyerovo körzetéből észak felé a 4. páncéloshadsereg erőivel. Ennek az elgondolásnak az értelmében készítette elő hét napon át a „B” hadseregcsoport parancsnoksága az új hadműveletet.

A sztálingrádi védelemre készülve a szovjet hadvezetés több sürgős intézkedést foganatosított. Augusztus 9-én a főhadiszállás helyrehozta az augusztus 5-én elkövetett hibát, vagyis, hogy a Sztálingrádi Frontot felosztotta két önálló frontseregre: a tulajdonképpeni Sztálingrádi Frontra V. N. Gordov tábornok vezetésével és a Délkeleti Frontra A. I. Jerjomenko tábornok parancsnoksága alatt. E napon direktívát adtak ki a Sztálingrád alatt tevékenykedő frontok egységes vezetésére, és arra, hogy a Sztálingrádi Front a továbbiakban a Délkeleti Front parancsnokának, A. I. Jerjomenkónak alárendeltségébe tartozik. Augusztus 13-án N. Sz. Hruscsovot kinevezték a Sztálingrádi és a Délkeleti Front haditanácsának tagjává.

Andrej Ivanovics Jerjomenko paraszti családból származott. 1918-ban lett a párt tagja, s amikor szervezni kezdték a Vörös Hadsereget, rögtön önként belépett. A polgárháború végén hadosztályparancsnok volt. A két háború között fontos parancsnoki posztokon teljesített szolgálatot a fegyveres erőknél. Közvetlenül a Nagy Honvédő Háború előtt hadseregparancsnok volt a Távol-Keleten. Az 1941-es szmolenszki ütközet napjaiban a Nyugati Front parancsnokhelyettesi beosztását töltötte be. Később, Moszkva hősi védelmének idején, hozzáértéssel irányította a Brjanszki Front csapatait. Amikor kinevezték a Sztálingrádnál levő front parancsnokává, A. I. Jerjomenko már gazdag tapasztalatokkal rendelkezett a hadműveleti seregtestek vezetése terén.

Augusztus 8. és 15. között a Délkeleti és a Sztálingrádi Frontnál befejezték a védelmi terepszakaszok erősítési munkáit és az anyagi erők összpontosítását. Előkészítették a védelemre a belső és a külső védelmi övezetet, kibontakoztak a védelmi jellegű munkák magában a városban, és új tarta-

lékokat vontak a városhoz. A sztálingrádi irányban védő csapatok helyzete észrevehetően megszilárdult. Intézkedtek, hogy a sztálingrádi gyárak fokozzák a fegyverzet és a harci technikai eszközök, különösen a harckocsik gyártását. A gyárak, a közlekedési csomópontok és a volgai vízi szállítás munkájának irányítására megérkezett a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsának képviselője, V. A. Malisev és több más felelős beosztású személy.

1942. augusztus 12-én a Délkeleti Front haditanácsa megbeszélést tartott, amelyen részt vett J. N. Fjodorenko tábornok, a Honvédelmi Népbiztosság páncélos csapatainak főcsoportfőnöke, A. A. Goregljada, a harckocsiipari népbiztos helyettese, A. Sz. Csujanov, a városi védelmi bizottság elnöke, K. A. Zadorozsnij, a Sztálingrádi Traktorgyár igazgatója és A. M. Saposnyikov, a párt Központi Bizottságának gyári pártszervezője. Ezen a megbeszélésen a haditanács a következő harci feladatot állította a pártszervezet elé: 7–9 nap alatt kettőzzék meg a város gyárai a harckocsigyártást. Mire a döntő harcok megkezdődtek a város távoli megközelítési útvonalain, ezt a feladatot teljesítették. Az arcvonal megkapta a sztálingrádiaktól a megígért mennyiségű harckocsit.

A helyzet azonban továbbra is rendkívül feszült volt. A hitlerista csapatok nyugat felől 60–70 kilométerre, dél felől mindössze 20–30 kilométerre álltak a várostól. Az erőviszonyok mind a szárazföldön, mind pedig a levegőben az ellenségnek kedveztek. Mert ha az élőerők vonatkozásában az erőviszonyok egyenlők voltak is, a tűzérés és a repülőerők mennyiségét tekintve az ellenség kétszeresen, harckocsikban négyszeresen múlt felül bennünket. A kevés vasútvonal, amelyet az ellenséges légierő egyébként is állandóan támadott, korlátozta a főhadiszállás által a Sztálingrád körzetébe folyamatosan küldött tartalékok összpontosítását. A két front hatalmas, 800 kilométeres sávban védett, miközben igen nagy hiányt szenvedett emberben és tűzérésben.

A fasiszta csapatok fölényre tettek szert élőerőben és eszközökben, s megragadták a kezdeményezést is. Nagy mennyiségű szállító gépkocsival rendelkeztek, s ez jelentős fölényt biztosított nekik a manőverezés terén.

Ilyen körülmények között bontakozott ki augusztus 15. és 17. között a harc a védelmi övezetekben, és változatlan hevességgel tartott szeptember 12-ig. A szovjet csapatoknak ez a Sztálingrádba vezető közeli utakon vívott elkeseredett küzdelme alkotta a sztálingrádi védelmi hadművelet második szakaszát. Augusztus 15-től kezdték visszaverni a Sztálingrádi Front csapatai a 6. hadsereg északnyugat felől jövő támadását, míg a városba délnyugat felől vezető útvonalakon augusztus 17-től kezdték meg a harcot a Délkeleti Front csapatai az ellenség 4. páncéloshadsergével.

Augusztus 23-a a súlyos védelmi ütközet egyik emlékezetes napja lett a sztálingrádi védők számára. Ezen a napon a 6. hadsereg 14. páncélos hadteste Sztálingrádtól északra, Rinok település körzetében elérte a Volgát, és a városban védő 62. hadsereget elvágta a Sztálingrádi Front többi erőitől.⁷

⁷ Ennek következtében augusztus 29-én a 62. hadsereget átadták a Délkeleti Frontnak.

A német légierő barbár módon bombázta Sztálingrádot. Azon a napon az ellenséges légi kalózok több mint 2000 bevetésben támadták a várost. Al-dozataik békés lakosok voltak; iparvállalatokat és kulturális értékeket sem-misítettek meg.

A fasiszták biztosak voltak benne, hogy gyorsan győzni fognak; úgy vél-ték, hamarosan elérik a délen folyó nyári támadás céljait. Igyekeztek „vég-legesen megoldani” Leningrád sorsát is. A szárazföldi csapatok vezérkara még július 19-én parancsot adott a Leningrád elleni támadásra; követelte, hogy foglalják el a várost, a várostól északra lépjenek kapcsolatba a fin-nekkel, s ennek eredményeképpen kapcsolják ki a harchból a szovjet Balti Flottát.

Manstein 11. hadseregét – amelyet a korábbi tervek szerint át akar-tak dobni Kubánba – most északnak irányították, hogy „foglalja el Lenin-grádot, ezzel szabadítsa fel a Karél-félszigeten levő finn hadosztályokat, s teremtsen meg a szárazföldi összeköttetést Finnországgal”. A Leningrád el-leni támadást augusztus 23-án vitatták meg a Wehrmacht főhadiszállásán. Itt határozták meg a hadművelet célját is: az első szakaszban elvágni Lenin-grádot, és kapcsolatot létesíteni a finnekkel, a második szakaszban bevenni és a földdel egyenlővé tenni a várost.

Így hangzott a nácik „Ítélete” a magát megadni nem akaró város felett. A Leningrád elleni következő roham kezdetét a hitleristák szeptember 14-re tették, abban reménykedve, hogy addigra megtörik Sztálingrád védőinek akaratát. A Goebbels hivatalának ellenőrzése alatt álló nyugat-európai sa-jtóorgánumok, a város elestét várva, már előkészítették speciális különkiadá-sukat. Az egyik ilyen belga különkiadáshoz, a „Légion”-hoz, szeptember 16-i dátummal, öles betűkkel a következőket szedték ki: „Elesett Sztálin-grád. Hetekig tartó elkeseredett csaták után az európai csapatok megtörve a szovjet hadseregek ádáz ellenállását, ma elfoglalták az orosz védelem utolsó védőbástyáját.” De az ilyenfajta közlemények kinyomtatására nem került sor, mert a szovjet csapatok védelme erősebbnek bizonyult a német támadásnál.

Hogyan is zajlottak le a további események Sztálingrádnál?

A főhadiszállás, miután megkapta a jelentést arról, hogy az ellenséges csapatok áttörtek a Volgához, augusztus 24-én reggel direktívát intézett saját képviselőjéhez és a frontparancsnokhoz, amelyben követelte: szilár-dan zárják le az áttörés folyosóját, kerítsék be és semmisítsék meg az áttört ellenséges csoportosítást. E Sztálingrádi Front parancsnoksága mindent megtett e parancs teljesítése érdekében. Augusztus 23–28 között a front balszárnycsapatái – a 63., a 21. hadsereg, valamint az 1. gárdahadsereg erői – észak felől több csapást mértek a Volgához kijutott ellenséges csoportosi-tásra. Heroikus küzdelmet vívott a városban rekedt 62. hadsereg is, különö-sen a jobbszárnya, amelynek csapatai megakadályozták, hogy az ellenség Sztálingrád felé kimélyítse az áttörést.

A hadsereg harcosainak acélszilárdságát és tömeges hősiességét a fe-szültséggel teli napokban szemléletesen bizonyítja az egyik olyan kollek-

tív hőstett, amely a 87. lövészhadosztály 1379. ezrede 33 harcosának nevéhez fűződik.

E csoport G. A. Sztrelkov alhadnagy és A. G. Jevtyifejev politikai szervező hat híradós katonájából, L. I. Kovaljov politikai szervező 15 felderítőjéből és a D. I. Pukazov törzsőrmester vezette 12 géppisztolyosból állt. A harcosok géppisztolyokkal, puskákkal, kézigránátokkal és gyújtópalackokkal voltak felfegyverkezve, s mindössze egy páncéltörő fegyverük volt húsz lőszerrel, amelyeket a harcmezőn szedtek fel. Ez a maroknyi hős augusztus 24-én Malije Rosszoski körzetében egy fontos szakaszt védett, s több órán át rendre visszaverte az ellenség dühödt rohamait, jöllehet annak majdnem zászlóaljnyi ereje és 70 harckocsija volt. A hitleristák csak a sőtéttség beálltával szüntették be a fürgeteges, de sikertelen rohamokat. A harcmezőn ekkor már 27 felgyújtott ellenséges páncélos és mintegy 150 halott német tiszt és katona hevert.

Az áttört ellenségre mért ellencsapásokkal egy időben hatalmas erődítési munka folyt a városban. Augusztus 25-én a Sztálingrádi Front haditanácsa elrendelte a városban az ostromállapotot.

Azokban a napokban az Állami Honvédelmi Bizottság és a főhadiszállás tele volt gonddal és aggodalommal Sztálingrád sorsát illetően. Sztálingrád körzetébe irányítottak mindent, amit csak lehetett, kivéve a szervezés alatt álló hadászati tartalékokat, amelyeket a későbbi harcokra szántak. Sürgős intézkedéseket tettek a repülőgépek, a harckocsik, a fegyver, lőszer és egyéb hadianyag gyártásának fokozására, hogy idejében alkalmazhassák őket. A frontoknak nyújtandó gyakorlati segítség céljából Sztálingrád körzetébe vezényelték G. K. Zsukovot, akit augusztus 27-én neveztek ki a legfelsőbb főparancsnok helyettesévé.

A foganatosított intézkedések eredményeképp augusztus 28-án estére a Volgához áttört ellenség támadását megállították a Sztálingrádba északnyugat felől vezető utak mentén.

A városba dél felől vezető utakon a Délkeleti Front csapatai augusztus 29-ig sikeresen verték vissza az ellenség 4. páncéloshadserégének rohamait. E hadsereg csapatainak csak augusztus 29-én sikerült áttörniük Abganyerovótól északnyugatra a 64. hadsereg arcvonalát, s miután tovább támadtak észak felé, veszélyeztették a 64. és a 62. hadsereg hátát. Szeptember 2-án estére a frontparancsnok utasítására e két front csapatait visszavonták a belső védelmi övezetre. A védőövért szeptember 13-ig folytak a heves harcok. Mikor az ellenség elérte a belső védelmi övezetet, szembe kellett nézni azzal a veszéllyel, hogy betör Sztálingrádba. Gyors intézkedésekre volt szükség, hogy az ellenség erőinek egy részét elvonják a várostól, gyengítsék a 62. és 64. hadseregre nehezedő nyomását, időt nyerjenek a védelem megszervezésére magában a városban, és hogy előrevonják a tartalékokat a Volga mögül.

Ebben az aggasztó helyzetben a főhadiszállás úgy döntött, hogy Sztálingrád északi körzetéből haladéktalanul csapást mér az ellenségre. Szeptember elején a várostól északra levő körzetbe megérkezett a főhadiszállás tartalékából a 24. és a 66. hadsereg. Újból felöltötték az 1. gárdahadsereget.

I. V. Sztálin a Zsukovnak küldött szeptember 3-i táviratában rámutatott: „Sztálingrád helyzete rosszabbodott. Az ellenség három versztnyre van a várostól. Sztálingrádot ma vagy holnap elfoglalhatják, ha az északi csoport nem nyújt azonnal segítséget. Követelje a Sztálingrádtól északra és északnyugatra álló csapatok parancsnokaitól, hogy azonnal mérjenek csapást az ellenségre, és siessenek a sztálingrádiak segítségére. Megengedhetetlen bármiféle késlekedés. A késedelem most egyenlő a bűncselekménnyel. Az összes repülőerőt vesse be Sztálingrád megsegítésére. Magában a városban kevés a repülő.”

A Sztálingrádi Front ezen utasításoknak megfelelően szeptemberben kétszer is támadást indított a 24., az 1. gárda- és a 66. hadsereg erőivel, hogy megsemmisítse a Volgához áttört ellenséget, felszámolja az általa kialakított folyosót, és Sztálingrád körzetében egyesüljön a 62. hadsereggel. Jóllehet a Sztálingrádi Front csapatainak nem sikerült maradéktalanul teljesíteniük e feladatokat, támadó tevékenységükkel arra kényszerítették a német hadvezetést, hogy a 6. hadsereg erőinek nagy részét északi irányba fordítsa. Ez gyengítette csapásmérő csoportosítását, és lehetővé tette a 62. hadseregnek, hogy feltartóztassa az ellenséget a belső védelmi övezetnél.

Messzemenően támogatták a szárazföldi csapatokat a katonai légierők. Szeptemberben kezdte meg tevékenységét a Sztálingrádi Front keretében létrehozott 16. légi hadsereg, Sz. I. Rugyenko tábornok parancsnoksága alatt. Egyre hevesebb csapásokat mértek az ellenségre a távolsági repülőerők; az ezekhez tartozó repülő-magasabbegységek egy része a Volgához közelebbi repülőterekre települt át.

Sztálingrád körzetében azonban a helyzet továbbra is fenyegető maradt. Bár az ellenség rákényszerült, hogy erőinek jelentős részét Sztálingrádtól északra irányítsa, még mindig számottevő erő- és eszközfölényben volt a 62. és 64. hadsereggel szemben. Szeptember 12-én este a várostól 2–10 kilométernyire húzódott az arcvonal. Sztálingrád védelmét ettől a naptól kezdve a szovjet hadvezetés V. I. Csujkov tábornok 62. hadseregére és a 64. hadsereg erőinek egy részére bízta (ez utóbbi hadsereg élén augusztus 4-től M. Sz. Sumilov tábornok állt).

Vaszilij Ivanovics Csujkov parasztcsaládból származott. 1918-ban kezdte szolgálatát a Vörös Hadseregben, s 1919-ben lett párttag. A polgárháború végén ezredparancsnok volt. A két háború között a szovjet fegyveres erőknél több törzskari és parancsnoki beosztást töltött be, többek közt hadseregparancsnok is volt.

V. I. Csujkov részt vett a szovjet–finn fegyveres konfliktusban is. Nem sokkal azelőtt, hogy a fasiszta Németország megtámadta Szovjetuniót, katonai-diplomáciai munkára küldték őt.

Sztálingrád védelmének napjaiban V. I. Csujkovot, a tapasztalt és erős akaratú tábornokot a 64. hadsereg, majd a Volga menti hős város védelmében kimagaslóan fontos szerepet játszó 62. hadsereg élére állították.

Szeptember 12-én a Wehrmacht főparancsnoksága ismét azt követelte a „B” hadseregcsoport parancsnokától, hogy a veszteségekkel nem törődve, a lehető leggyorsabban foglalja el Sztálingrádot. Hogy a Sztálingrádra

mérendő csapáshoz felszabaduljon a 6. német hadsereg minden ereje, sietve a Donhoz vonták a 3. román hadsereget, és leváltották vele a 6. hadsereg ottani egységeit.

A Sztálingrád körzetében dúló elkeseredett harcok, a város védőinek hősie ellenállása újabb és újabb német hadosztályokat követelt a hitlerista hadvezetéstől. Kénytelen volt erőket ide átdobni a kaukázusi irányból is. A sztálingrádi irányban támadó „B” hadseregcsoport állománya már augusztus végén 70 hadosztály volt (júliusban csak 42-vel rendelkezett), szeptember végén pedig már több mint 80.

Ily módon a sztálingrádi irány 1942 nyarán a hadviselő felek harcának központjává vált. Itt ütköztek meg a Vörös Hadsereg és a német Wehrmacht főerői. Az ellenség óriási veszteségeket szenvedett, de nem akarta beismerni támadásának kudarcát. Nem sikerült megtörnie Sztálingrád védőinek szívósságát. A védőket az egész ország támogatta. Magában a városban, valamint attól északra és délre két hónapon át nem szüneteltek az elkeseredett harcok.

Sztálingrád ellen a német fasiszta csapatok szeptember 13-án reggel indították meg a rohamot. Szeptember 13-tól 26-ig a város központi részéért folytak a harcok; szeptember 27. és október 8. között a gyárnegyedért és Orlovka körzetében bontakoztak ki a küzdelmek; október 9. és november 18. között pedig a Sztálingrádi Traktorgyárért, a „Barikádok” és a „Vörös Október” gyárért csatáztak.

Ebben az időben a Sztálingrádi Front csapatai további csapásokat mértek az ellenségre Sztálingrádtól északra, a várostól délre harcoló Délkeleti Front erői pedig több fontos terepszakaszt vettek birtokukba a tavak vidékén. Különösen nagy jelentősége volt a szovjet csapatok Sztálingrádtól északra folytatott tevékenységének.

A Sztálingrádi Frontnak a 16. repülőhadsereg és a távolsági repülőerők magasabbegységei által támogatott 24. hadserege, 1. gárdahadserege és 66. hadserege szívósan rohamozta az ellenséget, s ezzel felmérhetetlen segítséget nyújtott a Délkeleti Front Sztálingrádot védő 62. és 64. hadseregének. A sztálingrádi csata sok résztvevője jogosan mondja: ha nélkülözni kellett volna a Sztálingrádi Front csapatainak kemény ellencsapásait és a rendszeres légitámadásokat, akkor meglehet, hogy Sztálingrád még súlyosabb helyzetbe került volna.

Az egész világ figyelemmel kísérte a sztálingrádiak hősie harcát. Sztálingrád védelme során a szovjet harcosok sziklaszilárdnak és vasakaratúnak bizonyultak, s példát mutattak a katonai felkészültségből és az addig szinte elképzelhetetlen mértékű tömeges hősiességből.

„Inkább meghalunk, de Sztálingrádot nem adjuk” – ez volt a védők jel-szava. A várost védő csapatok rendkívüli erkölcsi ereje, a haza iránti határtalan odaadása tükröződött abban a levélben, amelyet I. V. Sztálinnak, az Állami Honvédelmi Bizottság elnökének küldtek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 25. évfordulóját megelőző napon: „Sztálingrád alatt harcolva tudatában vagyunk annak, hogy nemcsak Sztálingrád városát védelmezzük. Sztálingrádnál hazánkat védjük; oltalmazzuk mindazt, ami drá-

ga nekünk, ami nélkül nem élhetünk . . . A lövészárkokból küldjük ezt a levelet, s esküszünk Önnek, hogy utolsó csepp vérünkig, utolsó lehetünkig, szívünk utolsó dobbanásáig védjük Sztálingrádot, s nem engedjük az ellenséget a Volgához.”

Ma jogos nemzeti büszkeséggel gondolunk vissza a volgai erődöt védő sok magasabbegység és egység katonai hőstettére. Közöttük is elsősorban A. I. Gorjincev tábornok és V. G. Zsolugyev tábornok 14. és 37. gárda lövészadosztályának, a 95. (parancsnok V. I. Gorisnyij ezredes), a 112. (parancsnok I. J. Jermolkin ezredes), a 138. (parancsnok I. I. Ljudnyikov ezredes) és a 308. (parancsnok L. N. Gurtyev ezredes) lövészadosztálynak, a 84. harckocsidandárnak (parancsnok D. N. Belij ezredes), valamint Sz. F. Gorohov ezredes és mások csoportjának hőstetteire.

Több mint 100 000 tengerészgyalogos küzdött Sztálingrád falainál. Bátorságukat kitűnően szemlélteti M. A. Panyikaha komszomolista halhatatlan hőstette, aki gyújtópalackkal vetette rá magát egy ellenséges páncélosra. Világszerte ismertté vált a Pavlov-ház (J. F. Pavlov őrmesterről elnevezve) és a Zabolotnij-ház (N. J. Zabolotnij hadnagyról elnevezve) védőinek a neve, akiknek a hőstette a férfias helytállás és tömeges hősiesség szimbólumává vált a szovjet harcosok számára.

Az egész világ fellelkesült a sztálingrádi védők helytállásán. Figyelemre méltó F. D. Rooseveltnél Sztálinhoz írt levele, amelyben megjegyezte: „Az Egyesült Államok jól tudja, hogy a harc fő terhét a Szovjetunió viseli, a legnagyobb veszteségeket 1942 folyamán Önök szenvedték, s megmondhatom, hogy óriási lelkesedéssel figyeljük az Önök országának nagyszerű ellenállását.” Ezt a levelet az amerikai elnök a sztálingrádi ütközet válságos napjaiban küldte, néhány nappal azelőtt, hogy a hitlerista csapatok kijutottak a Volgához.⁸

A sztálingrádi védők hősie harcának méltó elismeréséről tanúskodott az a rengeteg üdvözet, amely külföldről érkezett a Nagy Október 25. évfordulójára. Kitűnt belőlük, hogy az antifasiszta koalíció többi országának népei számára milyen nagy jelentőségű a szovjet emberek harca, és kifejeződött bennük a fasiszmus feletti végső győzelemben való növekvő bizonyosság. Nagy-Britannia Kommunista Pártja „Labour Monthly” című folyóiratának a szerkesztője, Palme Dutt írta, az angol kommunisták gondolatait kifejezve: „Az elmúlt 25 évben még soha nem játszott oly nagy szerepet a világban Szovjet-Oroszország, mint napjainkban, amikor a Szovjetunió az élosztaga annak a harcnak, amelyet a népek vívnak az emberiségnek a fasiszta barbárságtól való megszabadításáért.”

1942. november közepére befejeződött a sztálingrádi védelmi hadművelet harmadik, utolsó szakasza. A hős város tartotta magát, az ellenség nem érte el célját. Támadási lehetőségei kimerültek a Sztálingrádba vezető utak mentén és magában a városban vívott véres ütközetekben. 1942 júliusa és novembere között a fasiszta csapatok sztálingrádi veszteségei roppant nagyok

⁸ Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941-1945. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1958. 31. old.

voltak: 700 000 elesett és sebesült, katona és tiszt, több mint ezer harcosci, több mint 2000 löveg és aknavető és 1400 repülőgép.

A szovjet hadsereg megghiúsította az ellenségnek azt a tervét, hogy elfoglalja Sztálingrádot, majd arra kényszerítette, hogy beszüntesse a városnál az aktív tevékenységet és védelembe menjen át. Megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy a szovjet csapatok ellentámadásba lendüljenek. Így végződött a történelemben páratlan hősi küzdelem, a sztálingrádi hőskölte-mény első fele. A sztálingrádiak hőstetteinek emlékére a szovjet kormány megalapította a Sztálingrád Védelméért érdemérmet.

Az emberiség figyelmét hónapok óta lekötő sztálingrádi csata tüze-ben elhamvadtak a hitleri Németország második keleti hadjáratának kalandor tervei. A Szovjetunió nemcsak hogy kiállta a fasiszta tömb egyesített erői-nek nyomását és a véres sztálingrádi ütközetben legyengítette a válogatott Wehrmacht-csapatokat, hanem döntő ellentámadást indított, s meg is nyerte ezt az ütközetet.

„A sztálingrádi győzelem nem egyszerűen egy győzelem, hanem történel-mi hőstett volt. Bármiféle győzelmet csakis akkor értékelhetünk reálisan, ha teljes képet tudunk alkotni magunknak arról, milyen nehézségek köze-pette, milyen helyzetben született meg” – mondotta L. I. Brezsnyev a vol-gográdi emlékmű felavatásakor.

AZ „EDELWEISS”-TERV KUDARCA

Mint már említettük, a sztálingrádi csatával egy időben bontakozott ki a nem kevésbé heves észak-kaukázusi ütközet. A Kaukázus elfoglalásának terve az „Edelweiss” (Havasi gyopár) fedőnevet kapta. A hitleristák arra számítottak, hogy e terv megvalósításával nemcsak egy fontos gazdasági problémát, hanem egy külpolitikai feladatot is megoldhatnak, nevezetesen rávehetik Törökországot az antifasiszta koalíció elleni hadba lépésre. A német hadvezetés azt remélte, hogy a Kaukázuson átjutva közvetlen kap-csolatot teremthet a török hadsereggel. Törökország készült a Szovjetunió elleni háborúra, 1942 nyarára megkészszerzte a Kaukázusontúl határai mentén levő csapatainak számát, s már mintegy 26 hadosztályt tartott ott.

A Kaukázus gyors elfoglalásának tervében a németek arra is számítottak, hogy az Észak-Kaukázus és a Kaukázusontúl népei között fellángol a nemzeti gyűlölködés, hogy széthullanak a kaukázusontúli szovjet köztársaságok, és ennek következtében meggyengül az ország déli részén a szovjet csapatok háterszága.

Július 25-én, amikor megindult a harc a Kaukázusért, a Déli Frontnak a kaukázusi irányban levő csapatai ellen az „A” német hadseregcsoport 1. és 4. páncéloshadserege, valamint 17. hadserege támadott, amelyek addigra elérték a Don alsó szakaszát, és hídfőket létesítettek annak bal partján. A 11. német hadsereg, amely ugyancsak e hadseregcsoport állományába tar-tozott, a Krímben volt. A Déli Front védelmi sávjában az ellenségnek össze-

sen 19 hadosztálya támadott, vagyis jóval nagyobb erők, mint amennyivel a Déli Front rendelkezett.

Miután sikertelenül végződtek azok a kísérletek, hogy a szovjet csapatokat a Dontól északra bekerítsék, a német fasiszta hadvezetés a Déli Front csapatait a Don és a Kubán között akarta bekeríteni és megsemmisíteni. Az 1942. július 23-i 35. számú direktívájában megállapította: „Az »A« hadseregcsoportnak az a legközelebbi feladata, hogy a Rosztovtól délre és délkeletre fekvő térségben bekerítse és megsemmisítse a Don mögé visszahúzódott ellenséget.” Ezenkívül tervbe vették, hogy átkelnek a Kercsi-szoroson, és a 11. hadsereg egyik hadteste a Tamany-félszigeten át csapást mér Krasznodar irányában. E feladat megoldása után azt tervezték, hogy a 17. hadsereg Novorosszijszk és Tuapsze felé támadva kijut a Fekete-tenger partjára, itt kifejleszti a csapást Szuhumi és Batumi felé, majd eljut a Kaukázusontúlra; az 1. páncélos-hadsereg pedig délkeleti irányban támadva elfoglalja Grozni, Mahacskalát és Bakut. Azt is tervezték, hogy támadásba lendülnek a Kaukázus fő láncának hágóin át Tbiliszi és Kutaiszi felé.

Ily módon tehát a hitlerista hadvezetés elképzelése az volt, hogy a Kaukázus fő láncának nyugatról és keletről való megkerülésével elfoglalja Észak-Kaukázust és a Kaukázusontúlt, ugyanakkor erőinek egy részével átkel a hágókon.

A Déli és az Észak-kaukázusi Front csapatainak harcai 1942. július 26. és augusztus 17. között bontakoztak ki a Don és a Kaukázus fő láncának előhegyei között.

A német fasiszta csapatok miután harcokcsijaik és tűzértségük átkelt, július 26-án megindították a támadást a folyó bal partján levő hídfőikből. A Déli Front csapatai az ellenség nyomására kénytelenek voltak harcolva visszavonulni déli irányban. Július 28-ra lényegesen rosszabbodott a front közepén és balszárnyán levő csapatok helyzete. Az ellenség jelentős erőfölényt biztosított magának azzal, hogy két hadtestének magasabbegységei addigra átkeltek a Don bal partjára. Ugyanezen a napon az ellenséges csapatok elérték a Kagalnyik folyót és a Manics-csatornát, és Veszjolij község körzetében birtokukba vették a csatorna átkelőhelyeit. Reálissá vált a veszély, hogy az ellenség betör a Kaukázusba.

Az erőfeszítések egyesítése és az Észak-Kaukázusban harcoló csapatok vezetésének megjavítása érdekében a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása július 28-án elrendelte, hogy a Déli és az Észak-kaukázusi Frontot egy fronttá – az Észak-kaukázusi Fronttá – egyesítsék. Frontparancsnokká Sz. M. Bugyonnij marsallt, a front törzsfőnökévé A. I. Antonov tábornokot nevezték ki.

Alekszej Innokentyevics Antonov a szovjet fegyveres erők egyik igen tehetséges törzstisztje volt. Annak idején harcolt Gyenyikin ellen; 1928-ban lett párttag. A két világháború között teljesített katonai szolgálata során nagy utat tett meg a hadosztály-törzsfőnöki beosztástól a katonai körzet törzsfőnöki beosztásáig. A Nagy Honvédő Háború kezdetén nyomban kinevezték a Déli Front törzsének főnökévé. Ebben a beosztásban dolgozott

egészen 1942 közepéig. Kiváló elméleti felkészültsége, nagy szervezőképessége, széles hadműveleti-hadászati látóköre alkalmassá tette őt arra, hogy 1943 elején elfoglalja a vezérkari főnök első helyettesének magas posztját. Ebben a beosztásban eredményesen dolgozott csaknem a háború végéig, 1945 februárjáig, amikor vezérkari főnökké nevezték ki.

Annak érdekében, hogy mélyen lépcsőzött védelmet építhessenek ki és a Kaukázust északról szilárdan fedezhessék, megparancsolták a frontnak, hogy erői egy részével szervezzon védelmet a Kubán-folyó bal partján és a krasznodari védelmi övezetnél.

A Kaukázusontúli Frontot (parancsnok I. V. Tyulenyev tábornok, a haditanács tagja P. I. Jefimov dandárkomisszár volt) utasították, hogy a Tyerek- és az Uruh-folyó mentén, valamint a kaukázusi hegylánc fővonulatának hágóin fejezze be a védelmi terepszakaszok előkészítését, s foglalja el ott a helyét.

A könnyebb csapatvezetés érdekében az Észak-kaukázusi Frontot két hadműveleti csoportra osztották: a Doni Csoportra, R. J. Malinovszkij tábornok vezetésével, amelyhez a sztavropoli irányban harcoló jobbszárny-hadseregek tartoztak, valamint a Tengermelléki Csoportra, J. T. Cserevicsenko tábornok parancsnoksága alatt. E csoport a krasznodari irányban védő hadseregeket egyesítette.

Ezekben a napokban ismertették a csapatokkal a legfelsőbb főparancsnoknak, Sztálinnak a parancsát, amelyben hangsúlyozta, mennyire komolyra fordult a helyzet az arcvonalon. „Harcok vannak Voronyezs körzetében, a Donnál, délen, az Észak-Kaukázus mellett; a német megszállók Sztálingrád és a Volga felé törnek, és bármi áron meg akarják szállni Kubánt, Észak-Kaukázust az olajért és egyéb kincsekért... A további visszavonulás azt jelenti, hogy romlásba döntjük magunkat, és magunkkal együtt hazánkat is... Egyetlen lépést sem szabad hátrálni az előljáró parancsnokság utasítása nélkül. Erre hazánk hív fel bennünket.” Ez a parancs igen nagy szerepet játszott a harcosok erkölcsi-politikai állapotának a meg-szilárdításában.

Július végén és augusztus elején az Észak-kaukázusi Front arcvonalán hihetetlenül nehéz körülmények között folytak a harcok. A harcok és a repülőerők tekintetében mennyiségi fölényben levő ellenség áttörte a csapatok védelmét, s miután támadását kifejlesztette a sztavropoli irányban, július 30-án estére mintegy 120 kilométert nyomult előre. Az ellenséges csapások közepette a Doni Csoport erőinek déli irányban, Sztavropol és Kropotkin felé kellett visszavonulniuk. Ennek következtében nyitottá vált a 17. német hadsereg támadását felfogó Tengermelléki Csoport szárnya. Augusztus 5-én a csoportnak is meg kellett kezdenie a visszavonulást a Kubán-folyó mögé.

Az ellenség augusztus 6-án megindította a támadást Majkop irányában, és még ezen a napon Armavir körzetében átkelt a Kubánon. Az 1. önálló lövészhadtest itt sietve védelmi pozícióba helyezkedett, de képtelen volt feltartóztatni az ellenség csapását. Feladta Armavirt, s megkezdte a visz-

szavonulást nyugat felé. A 17. német hadsereg közben Krasznodar felé támadott.

Hogy ebben a rendkívül súlyos helyzetben megakadályozza az ellenség áttörését Tuapszéhoz, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása megparancsolta: a 18. hadsereg erői és a 17. lovashadtest egységei megbízhatóan zárják el a majkop-tuapszei irányt. Az északkelet felől Novorosszijszkba és a Tamany-félszigetre vezető utak lezárására a Tamany-félszigetről előrevonták a 47. hadsereget.

Augusztus közepén fokozódott a szovjet csapatok ellenállása, és erősen meglassult az ellenség előrenyomulása. Augusztus 17-én a Tengermel-leki Csoport csapatai megállították a fasisztákat a Kaukázus-hegylánc fővonulatának nyugati előterében. Ugyanakkor a 37. hadsereg a Kaukázusontúli Front előrevetett osztagaival együttműködve, a Bakszan-folyó déli partján megszervezte a védelmet, és ezzel a nalcikli irányban is útját állta az ellenségnek.

Ily módon megghiúsult a hitlerista hadvezetésnek az a terve, hogy a Don és a Kaukázus-hegylánc fővonulatának előhegyei között bekeríti és megsemmisíti a szovjet csapatokat. A Legfelsőbb Főparancsnokság idejében megerősítette a kaukázusi irányt, és összefüggő arcvonalat hozott létre a Tyerek- és a Bakszan-folyók partján, a Kaukázus-hegylánc fővonulata mentén, valamint az Észak-Kaukázus nyugati előhegyeiben. Mindamellett az Észak-Kaukázusban továbbra is rendkívül feszült volt a helyzet.

Jelentős harckocsi- és repülőfőlnye lehetővé tette az ellenség számára, hogy az egyes irányokban erős csapásmérő csoportosításokat szervezzon. A grozniji irányban az a veszély fenyegetett, hogy az ellenség áttör Groznijhoz és Mahacskalához. Miután az ellenségnek sikerült a Kaukázus-hegylánc fővonulatának középső részén elfoglálnia a Kluhorszkij-hágót, félő volt, hogy kijut a Fekete-tengerhez és Kutaiszi körzetébe. Az Észak-Kaukázus nyugati részében az ellenség elfoglalta Krasznodar és Majkop körzetét, s így módon áttörhetett Novorosszijszk, Tuapsze és Szuhumi felé.

A főhadiszállás további intézkedéseket tett a Kaukázusontúli és az Északkaukázusi Front védelmi képességének fokozására, és tartalékokkal erősítette meg őket.

Augusztus közepén az „A” német hadseregcsoporthoz parancsnoksága megkezdte csapatainak átcsoportosítását azzal a céllal, hogy egyidejűleg támadást indítson Baku és Batumi ellen.

A Kaukázus-hegylánc fővonulatának középső részén augusztus közepén megkezdődtek a harcok a hágókért egyfelől a 49. német hegyi lövészhadtest, másfelől a Kaukázusontúli Front 46. hadseregéhez tartozó 3. lövészhadtest osztagai között. Minthogy nem szervezték meg időben a hágók védelmét, az ellenség augusztus 15-én szinte harc nélkül elfoglalt néhány hágót, s megkezdte az előrenyomulást a Kaukázus-hegylánc fővonulatának déli lejtőin. Félő volt, hogy a német fasiszta csapatok előretörnek a Fekete-tenger partvidékére. A szovjet hadvezetés kénytelen volt sürgős intézkedéseket tenni a 46. hadsereg hágókban harcoló csapatainak megerősítésére. Ennek eredményeként valamit javult a helyzet a Kaukázus-hegylánc

fővonulatának középső részén. Néhány hágó körzetében a 46. hadsereg egységei ellenlökésekkel viasszaszorították a németeket a gerinc északi lejtőire, a többi hágónál pedig védelemre kényszerítették őket.

A novorosszijszki irányban – ahol a Fekete-tenger partvidéke felé tört a 17. német hadsereg – augusztus 19-én bontakoztak ki a harcok. Jóllehet az ellenfél számbeli fölényben volt, rohamait rendre visszaverték az Észak-kaukázusi Front 47. hadseregének és a Fekete-tengeri Flotta tengerészgyalogóságának ezt az irányt lezáró egységei, sőt augusztus 25-én meg is állították a támadást.

Miután a Tuapszétól északra levő körzetből új erőket dobott át a novorosszijszki irányba, az ellenség augusztus 28-án felújította a támadást, a balszárnyon áttörte a 47. hadsereg védelmét, s augusztus 31-én kijutott a Fekete-tenger partjára, és elfoglalta Anapát. A Tamany-félszigeten működő tengerészgyalogos egységeket ily módon elvágta a 47. hadsereg főerőitől. Szeptember 3-án az ellenség kezdte átszállítani erőit a Krímből a Tamany-félszigetre. A félszigetet védő tengerészgyalogos egységek veszélyes helyzetbe kerültek, és a parancsnokság utasítására szeptember 5-én a tengeren át Gelendzsikbe evakuálták őket.

A Tamany-félsziget kiürítése folytán, valamint annak következtében, hogy az ellenség újabb erőket dobott át ide a Krímből, a Novorosszijszk térségét védő szovjet csapatok súlyos helyzetbe kerültek.⁹ A 47. hadsereg csapatai (a hadsereg parancsnokságát szeptember 8-tól A. A. Grecsko tábornok vette át) hőiesen verték vissza a német fasiszta megszállók egyre hevesebb rohamait. A számszerű túlerőben levő ellenséggel vívott egyenlőtlen és elkeseredett harcok negyedik napján, szeptember 10-én azonban kénytelenek voltak Novorosszijszk nagy részét feladva visszavonulni. A város keleti peremvidékét (a cementgyárak és a kikötők körzetét) szilárdan tartották a szovjet csapatok mindaddig, míg 1943 szeptemberében Novorosszijszk teljesen felszabadult.

Bár az ellenség elfoglalta a Tamany-félszigetet és Novorosszijszk egy részét, nem tudott a tengerpart mentén áttörni Tuapszéhoz. A szovjet csapatok tartották a Cemesz-öböl keleti partját, s ezzel megakadályozták, hogy az ellenség felhasználja Novorosszijszk kikötőit.

A novorosszijszki irányban folytatott harctevékenységgel egy időben a Kaukázusontúli Front csapatai sikeresen elhárították az ellenségnek mindazon próbálkozásait, hogy Malgobeken át Groznij felé kifejlessze támadását. Heves harcok után a Tyerszkij-hegylánc lábainál megállították a hitleristák előrenyomulását.

Bár a német fasiszta hadvezetés augusztus-szeptember folyamán egyik irányban sem tudott döntő sikert elérni, nem adta fel eredeti elgondolását. 1942 októberétől decemberig nem csitultak a harcok a Kaukázusban. A hitleristák folytatták támadó hadműveleteiket a tuapszei és az ordzsoni-kidzei irányban.

⁹ A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának 1942. szeptember 1-i direktívája alapján az Észak-kaukázusi Front csapatait Fekete-tengeri Csoporttá szervezték, és átadták a Kaukázusontúli Frontnak.

Miután nem sikerült Novorosszijszk felől eljutnia Tuapszéhoz, az ellenség elhatározta: a Kaukázus-hegylánc fővonulatának nyugati részén át mért csapással foglalja el Tuapszét, és onnan támad tovább a Fekete-tenger partján.

A hitleristák nagyon fontosnak tartották, hogy csapataik kijussanak Tuapszénél a Fekete-tenger partjára. 1942. szeptember 18-án Keittel folytatott beszélgetése során Hitler hangsúlyozta ennek az áttörésnek a jelentőségét: „Döntő fontosságú, hogy elérjük Tuapszét, majd lezárjuk a grúz hadiutat és áttörjünk a Kaspi-tengerhez.”

1942. szeptember 25. és november vége között a 17. német hadsereg egységei háromszor próbálták meg leküzdeni a szovjet védelmet, és áttörni Tuapszéhoz. A szívosan védekező szovjet csapatok visszavertek minden rohamot, majd ellencsapást mérve felszámolták a beékelődött ellenséges csoportosítást. A 17. német hadsereg kénytelen volt beszüntetni a tuapszei irányban folytatott támadó tevékenységét, és védelemre tért át.

Kudarccal végződött az 1. páncélos-hadsereg próbálkozása is, hogy elfoglalja Ordzonikidzét, és továbbtörjön Groznij és Baku felé. Azt az ellenséges csoportosítást, amely ebben az irányban Nalcsik körzetébe eljutott, a szovjet csapatok ellencsapásai szétzúzták.

Az Észak-Kaukázusban öt hónapon át vívott súlyos harcok során tehát a szovjet csapatok a Kaukázus-hegylánc fővonulatának előhegyeiben megállították az ellenséges támadását.

A goebbelsi propaganda által agyonreklámozott „Edelweiss”-terv kudarcba fulladt. A hitlerista hadvezetés nagy árat fizetett azért, hogy csapatai elértek a Kaukázus-hegylánc fővonulatának lábait és a Tyerek-folyót: 100 000 katonája és tisztje vesztette életét. További kísérletei, hogy csapataival elérje Bakut, kijusson a Kaukázusontúlra és a Fekete-tenger partvidékére, megghiúsultak. A szovjet csapatok elvéreztették a támadó német hadseregeket, védelemre kényszerítették őket, majd megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy véglegesen kiűzzék a fasiszta megszállókat a Kaukázus területéről.

A kaukázusi védelmi ütközet kimenetelének óriási katonapolitikai jelentősége volt. A szovjet hadsereg harcának eredményeképp megmaradt a kaukázusi népek nemzeti függetlensége, szovjet kézben maradtak a gazdag olaj- és más hadászati nyersanyagforrások. A Kaukázusért folytatott harcok során a szovjet csapatok elzárták a német imperializmus útját Közép- és Délkelet-Ázsiába, valamint a Közel-Keletre, s ezzel jelentősen megkönnyítették az ottani népek nemzeti felszabadító harcát.

A szovjet nép kaukázusi hősi harcainak emlékére 1943 januárjában megalapították a Kaukázus Védelméért érdemérmet, amellyel a kaukázusi csata résztvevői és a kaukázusi nemzetiségi köztársaságok dolgozói közül több mint 583 000 embert tüntettek ki.

Így hát 1942 késő őszén befejeződött a szovjet hadsereg két hatalmas védelmi ütközte: az észak-kaukázusi és a sztálingrádi. Az 1942-es védelmi hadjárat e két, egymással összefüggő fő eseményének eredménye arról

tanúskodott, hogy kudarcba fulladt a hitlerista hadvezetés 1942. évi hadászati terve.

Az ellenség nem érte el az új keleti támadástól várt sikert. Jóllehet be tudott törni a Kaukázusba és Sztálingrádnál elérte a Volgát, e támadás katonapolitikai céljai mégsem teljesültek. Hitler nem kaparinthatta meg a kaukázusi olajat, s nem tudta elszigetelni a Szovjetuniót a külső segítségtől. A fasiszta csapatok nem tudtak a Kaukázuson áttörni és Iránon át eljutni tovább, a Közel-Kelet felé. Az ellenség nem bírta szétzúzni a szovjet hadsereg főerőit, és nem volt képes 1942-ben megismételni a Moszkva elleni általános támadást. A Szovjetunió, mint a fasiszta Németország fő ellensége, nem kapcsolódott ki a háborúból. Ugyancsak nem sikerült a hitleristáknak Törökországot és Japánt az agresszióba bevonni.

Nem vált valóra a náci politikusoknak és a hitlerista stratégiáknak az a reménye, hogy 1942-ben győzelemmel befejezik keleten a háborút. 1942 októberében a német fasiszta hadsereg ismét kénytelen volt hadászati védelemre áttérni a szovjet–német arcvonalon. Ez annak beismerése volt, hogy kudarcba fulladt a német Wehrmacht nyári támadó hadjárata.

A nép egészének támogatását élvező szovjet fegyveres erők megőrizték ellenállóképességüket és a győzelembe vetett hitüket. Képesek voltak arra, hogy felfogják és elhárítsák a fasiszta tömb egyesített erőinek újabb, hatalmas erejű csapását, amely a szovjet–német arcvonal egyetlen, délnyugati irányára összpontosult. A szovjet hadsereg igen nehéz körülmények közepette több mint öt hónapon át változatlan hevesességű védelmi harcokat vívott, s ezek során kimerítette az ellenség támadó lehetőségeit. Ez idő alatt az ellenséges csapatok a Szovjetunió fegyveres erőivel vívott harcokban több mint egymillió katonát és tisztet vesztek.

Azokban a félelmetes és hősi hónapokban a harcok középpontja Sztálingrád és a Kaukázus volt. „A Kaukázusért vívott csatát nem lehet elkülöníteni a sztálingrádi csatától, amely egész idő alatt rendkívül nagy befolyást gyakorolt a kaukázusi harcokra – hangsúlyozta teljesen helyesen A. A. Grecsko. – És viszont: a kaukázusi események igen kedvezően hatottak a Sztálingrádnál harcoló csapataink tevékenységére. E nagy hadászati jelentőségű, egymással összefüggő hadműveletek, amelyeket a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása ügyesen irányított, döntő szerepet játszottak az ellenség legyőzésében.”¹⁰

Figyelemre méltó, hogy az 1942-es sztálingrádi és észak-kaukázusi véres védelmi ütközetek, akár csak a korábbiak, szintén az európai második front hiányának körülményei közepette zajlottak le. A Szovjetunió nem kapta meg az antifasiszta koalícióban levő szövetségeseitől az ígért segítséget. A második front nem nyílt meg, pedig a Szovjetunió vezetői az 1942. évi katonai tevékenység megtervezésekor számítottak annak létrehozására. Ennek következtében az ellenség nemhogy kivont volna 40 hadosztályt a szovjet–német arcvonalból, hanem 1942 nyarán és őszén még 80 hadosztályt tudott oda átcsoportosítani.

¹⁰ A. A. Grecsko: Id. mű, 503. old.

A Szovjetunió ellen az évi védelmi hadjárat végén vetette be a fasiszta tömb a második világháború során a legnagyobb mennyiségű erőt. A keleti arcvonalon harcolt a hitleristák 258 hadosztálya és 16 dandára (köztük csatlósai 66 hadosztálya és 13 dandára).

Am az ellenség hiába növelte meg a szovjet-német arcvonalon ennyire erőit, nem volt képes változtatni a harcok egészének menetén. Moszkva alatt döntő fordulat kezdődött az eseményekben a Szovjetunió és az anti-fasiszta koalíció javára, s ez a tendencia töretlenül folytatódott. A győzelem állandóan ható tényezői egyre jobban érvényesültek. Megerősödött a szovjet hadigazdaság, növekedett a szovjet fegyveres erők ereje, a szovjet hadsereg vezetői egyre edzettebbekké és tapasztaltabbakká váltak, erősödött a szovjet harcosok erkölcsi szelleme. A szovjet fegyveres erők kiállták az 1942-es tavaszi és nyári ütközetek kemény megpróbáltatásait, elvéreztették a német fasiszta hadsereget, s ezzel végső soron csődbe juttatták Hitler valamennyi 1942-es hadászati tervét, és megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy maguk menjenek át döntő ellentámadásba.

1. A SZTÁLINGRÁDI DIADAL

A VÉDELEMTŐL A TÁMADÁSIG

Délen – Sztálingrádnál és az Észak-Kaukázusban – még folytak az elke-
seredett ütközetek, amikor a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása
már annak útját és módját kereste, miképpen változtathatná meg alap-
jaiban a hadi helyzetet, hogyan alakíthatná ki a feltételeket ahhoz, hogy
a Szovjetunió javára gyökeres fordulat álljon be a háborúban. Történel-
mileg úgy alakult, hogy 1942 szeptemberének közepén, amikor a német
fasiszták az annyira várt sztálingrádi győzelmük megünneplésére készül-
tek, a szovjet főhadiszálláson megszületett a sztálingrádi irányban való
ellentámadás gondolata.

Az arcvonalon súlyos volt a helyzet. Az ellenség mélyen behatolt Észak-
Kaukázus előhegyei közé. A hitlerista magasabbegységek dühödten ro-
hamozták Sztálingrádot, ahol hatalmas csoportosításuk állt válogatott had-
osztályokból. „...Az oroszok erőik kimerülésének határán vannak – je-
lentette ki Hitler a főhadiszállásán 1942. szeptember 12-én tartott tanács-
kozáson. – Többé már nem képesek arra, hogy ránk nézve veszélyes, nagy-
arányú hadászati jellegű tevékenységet folytassanak... Gondoskodni kell
a város mielőbbi elfoglalásáról, és nem szabad megengedni, hogy hosszú
időn át mindent felemészítő gyűjtőponttá változtassák.”

De az elképzelés és a valóság ez alkalommal is távol esett egymástól.
A hős város bevehetetlen bástyaként állt, s a sikertelen rohamok során
összeomlottak az ellenség összes kalandor hadászati tervei.

A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása idejében átlátta a fasiszta
csapatok déli támadásának kudarcát, és hozzálátott a megsemmisítő erejű
válaszcsapás előkészítéséhez.

1942. szeptember 12–13-án megbeszélést tartottak Sztálinnál, az Állami
Honvédelmi Bizottság elnökénél. Részt vett a megbeszélésen a Sztálin-
grád körzetéből Moszkvába rendelt G. K. Zsukov, a legfelsőbb főparancs-
nok helyettese és A. M. Vaszilevskij, a vezérkar főnöke is. A megbeszé-
lésnek egyetlen célja volt: megtalálni a nehéz és bonyolult sztálingrádi
és észak-kaukázusi helyzetből kivezető utat. A véleménycserék eredmé-

nyeképpen az a döntés született, hogy aktív védelmi tevékenységgel ki kell meríteni az ellenséget, és nyomban hozzá kell látni az ellentámadás tervének kidolgozásához. Az ellentámadást mint hatalmas hadászati hadműveletet képzelték el, azzal a céllal, hogy bekerítsék és megsemmisítsék annak az ellenséges csoportosításnak a főerőit, amely Sztálingrádnál elérte a Volgát.

Ezzel kapcsolatban a következőket írja A. M. Vaszilevszkij:

„A feltételezés az volt, hogy a tervezett ellentámadásnak két fő hadműveleti feladat megoldását kell biztosítania: egyrészt a közvetlenül a város körzetében harcoló német csapatcsoportosítás bekerítését és elszigetelését, másrészt e csoportosítás megsemmisítését.

Semmi kétség nem merült fel az iránt sem, hogy a német csoportosítás bekerítését a gyenge román csapatok által védett szárnyakra mért hatalmas erejű csapással kell végrehajtani. Annak szükségességét sem vitatta senki, hogy továbbra is a legnagyobb figyelmet kell fordítani Sztálingrád kemény és szívós védelmére abból a célból, hogy megtartsuk a várost ellentámadásunk kezdetéig, s minden módon lekössük és maximálisan kimerítsük a városért harcoló ellenséges erőket.

Abban is megegyeztünk, hogy a Sztálingrád körzetében bekövetkező hadművelet lesz a fő hadművelet az egész szovjet–német arcvonalon 1942 végéig, s erre kell összpontosítani a párt, a szovjet kormány és az egész nép fő figyelmét és erőfeszítéseit. E hadművelet kezdetének hozzávetőleges idejét novemberben határoztuk meg.”

Két hónapon át – 1942. szeptember közepétől november közepéig – részletesen kidolgozták a sztálingrádi ellentámadás tervét, és megtették az előkészítéséhez szükséges hadászati intézkedéseket. Ugyanakkor minden lehetővé elkövettek a védelmi ütközet sikeres befejezéséért, az ellenség elvéreztetéséért és azoknak a legkedvezőbb feltételeknek a megteremtéséért, amelyek a védelemből a támadásba való átmenethez kellettek.

Szeptember végén a főhadiszállás jóváhagyta Zsukovnak és Vaszilevszkijnek az ellentámadásra vonatkozó előzetes tervezetét, többek közt a szükséges erőkre és eszközökre vonatkozó számvetését is. A terv részleteit a vezérkarnál pontosították, a különböző haderő és fegyvernemi főnökök és törzsek, valamint a szovjet hadsereg tüzér főcsoportfőnökének és hadtáp főcsoportfőnökének a részvételével. Ezzel egy időben megfeszített munka folyt közvetlenül a sztálingrádi irány frontjainál is. A frontok haditanácsait és törzseit az ellentámadás előkészítési munkáiba csak 1942 októberének első napjaiban vonták be.

A parancsnokok és törzsek nagy kollektívája – kezdve a Legfelsőbb Főparancsnokságtól a frontparancsnokságokig – megfeszített alkotó munkával minden részletében gondosan kidolgozta a sztálingrádi támadó hadművelet tervét, amely az „Uranus” fedőnevet kapta. Ez a hadművelet képezte a hadászati ellentámadás első szakaszát, és három front – a Sztálingrádi, a Doni és a Sztálingrád körzetében újonnan létesített Délnyugati Front – közös erőfeszítésével kellett megvalósítani. A hadműveletnek egyszerre kellett kibontakoznia egy 400 kilométeres arcvonalszakaszon.

Az ellenség bekerítését a következőképp akarták megvalósítani: a Dél-nyugati és a Sztálingrádi Front a várostól északnyugatra és délre levő körzetből két hatalmas erejű csapást mér az ellenséges csoportosítás szárnyaira, majd e csapásokat kifejleszti Kalacs általános irányban. A Doni Frontnak a Don kis kanyarjában bekerített ellenséges csoportosítást kellett egy csapással szétagolnia, erőinek egy részét elszigetelnie és megsemmisítenie. Az ellentámadásnak ebben a szakaszában a fő szerepet a Délnyugati Frontnak kellett játszania, amelynek parancsnoka N. F. Vatulyin tábornok, az egyik legtapasztaltabb fiatal szovjet hadvezér volt. Nyikolaj Fjodorovics Vatulyin parasztszalád fia volt. 1920 tavaszán, 18 éves korában lépett be a Vörös Hadseregbe, amellyel haláláig összekötötte sorsát. Hosszú katonai szolgálati utat tett meg, míg sorkatonából hadseregtábornoki rangra emelkedett. 1921-ben lett párttag. A katonai iskolán, a Frunze Katonai Akadémián, a Vezérkari Akadémián intenzív tanulással eltöltött évek, a csapatoknál elfoglalt beosztások a századparancsnokságtól a katonai körzet törzsfőnöki beosztásig – mindez lehetővé tette számára, hogy már a háború előtti években gazdag gyakorlati tapasztalatokra tegyen szert a hadművelleti munkában. A Nagy Honvédő Háború kitörésekor N. F. Vatulyin a vezérkar főnökének első helyettese volt. Már a háború elején sikeresen helytállt mint az Északnyugati Front törzsfőnöke, majd mint a Voronyezsi Front parancsnoka. Amikor a fiatal tábornokot (41 éves volt akkor) kinevezték a Délnyugati Front parancsnokának rendkívül felelősségteljes posztjára, ez nemcsak a párt és a kormány messze-menő bizalmát jelentette, hanem katonai tehetségének és harci tapasztalatainak elismerését is.

N. F. Vatulyin ragyogóan eleget tett a ráháruló kötelezettségeknek. Rövid hadvezéri pályafutása alatt (1944 tavaszán halt hősi halált) jelentősen hozzájárult a fasizmus szétzúzásához. Neve egybeforrott a nagyszerű volgai győzelemmel, majd később a kurszki csatával, a balparti Ukrajnában való támadással, a dnyeperi átkeléssel, a Kijev felszabadításáért folytatott harccal, a jobbpárti Ukrajnában lefolytatott grandiózus hadászati támadással.

Az ellentámadás tervének kidolgozásával egy időben komplex intézkedések történtek az ellentámadás előkészítésére: hadászati tartalékokat szerveztek és szállítottak a sztálingrádi irányba; a harcoló frontok csapatait feltöltötték katonákkal és harci technikával; végrehajtották a frontok közötti átcsoportosításokat; anyagi eszközökből tartalékokat képeztek; céltudatos és hatékony pártpolitikai munkát folytattak.

A sztálingrádi ellentámadást a meghatározott időre előkészítették.

Annak ellenére, hogy a hadászati védelemre kényszerült¹ német fasiszta csapatok hatalmas veszteségeket szenvedtek, Németországnak és szövetségeseinek fegyveres erői nagyok és veszélyesek voltak. A megszállt európai területek gazdasági és embertartalékait felhasználva Németország fokozta

¹ Hitler az 1942. október 14-i 1. számú hadművelleti utasításával erősítette meg a Wehrmacht védelemre való áttérését keleten.

acélgyártását, a szén és egyéb fontos hadászati nyersanyagok kitermelését. Számottevően megnőtt a hadianyagok, különösen a lövegek, a harckocsik és a repülőgépek gyártása. Az újabb behívások és a nyugat-európai tartalékok átcsoportosítása következtében növekedett a fasiszta tömb szovjet-német arcvonalon harcoló hadseregeinek a létszáma. 1942 novemberére az ellenség itt 266 hadosztállal rendelkezett, s itt volt légi- és haditengerészeti erejének jelentős része. Összesen mintegy 6,2 millió embert, több mint 70 000 löveget és aknavetőt, 6600 harckocsit és rohamlöveget, 3500 harci repülőgépet és 194 hadihajót vontak itt össze a németek. A háború alatt még soha nem volt ilyen roppant embertömegük és ennyi eszközük a keleti arcvonalon.

A Szovjetuniónak és fegyveres erőinek újabb súlyos harcot kellett megvívniuk az erős ellenséggel.

A XX. SZÁZAD CANNAEJA²

1942. november 19–20-án ellentámadásba lendültek a sztálingrádi irány frontjai. Megkezdődött az ellenség bekerítésére irányuló nevezetes sztálingrádi támadó hadművelet, amelyet méltán lehet nevezni a „XX. század Cannae”-jének.

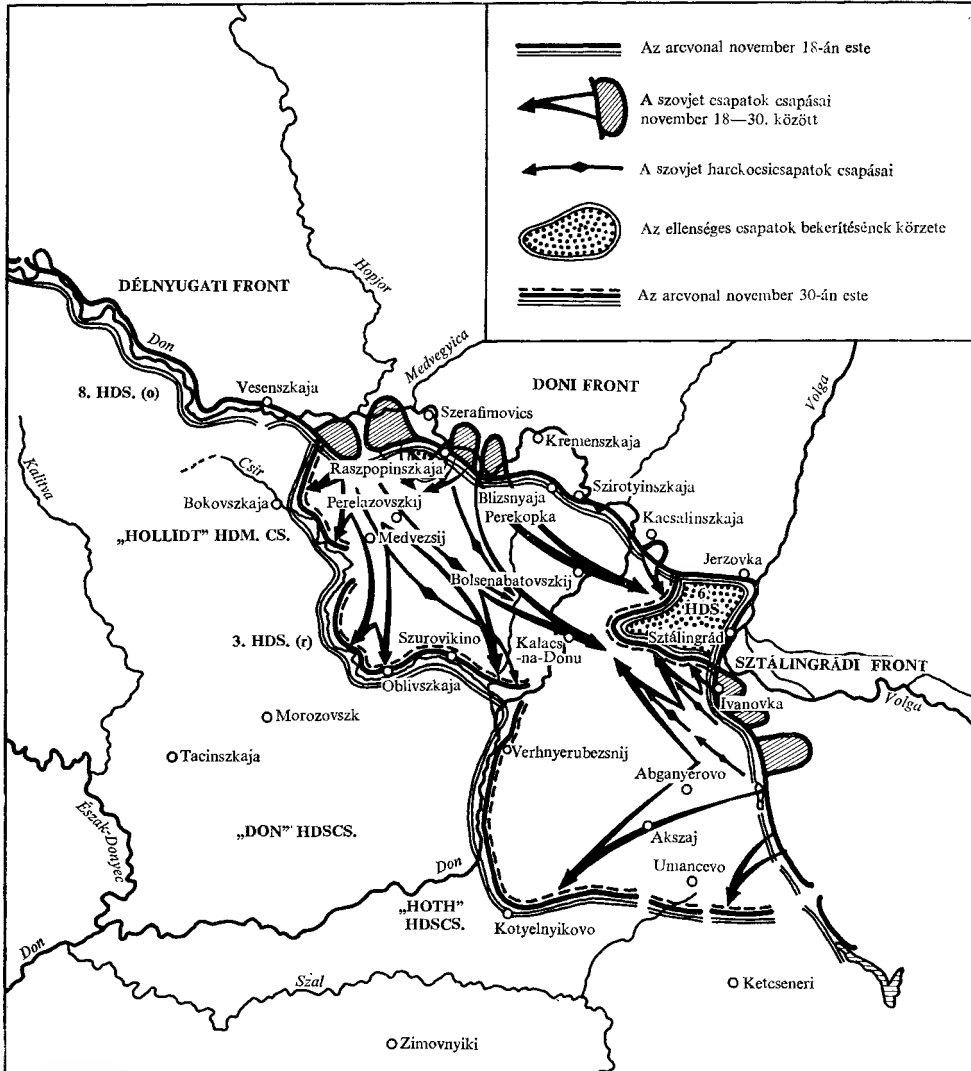
A csapás hihetetlen erővel zúdult az ellenségre, amely Sztálingrádnál nem számított ilyen nagyarányú támadásra. Az ellentámadás kezdetekor a három front állományába 10 összefegyvernemi hadsereg, 1 harckocsihadsereg és 4 légi hadsereg tartozott – összesen 66 lövészhadosztály, 8 lovas-hadosztály, 1 gépesített és 5 harckocsihadtest.

A támadó szovjet csapatcsoportosítás összlétszáma 1 millió fő volt, s 13 500 löveg és aknavető, 894 harckocsi és rohamlöveg, 1414 harci repülőgép³ állt a rendelkezésére. A Verhnyij Mamon–Asztrahany közötti sávban a szovjet erővel szemben a „B” hadseregcsoporthoz 50 hadosztály állt (a 8. olasz hadsereg erőinek egy része, a 3. és 4. román hadsereg, a németek 6. hadserege és 4. páncélos-hadserege), s ezeket a 4. légiflotta és a 8. repülőhadtest gépei támogatták. A sztálingrádi irányban levő ellenséges csoportosítás 1 011 000 katonát, 10 300 löveget és aknavetőt, 675 harckocsit és rohamlöveget, 1216 harci repülőgépet számlált.

Ha összehasonlítjuk a számokat, láthatjuk, hogy Sztálingrád alatt a szovjet csapatok nem voltak számottevő fölényben az ellenséggel szemben. Ezek az adatok egyértelműen megcáfolják a burzsoá történészeknek azt a hamis állítását, hogy a sztálingrádi ellentámadás kezdetén a szovjet hadsereg jelentős erőfölényben volt. Hiszen a történelmi tények éppen arról tanúskodnak, hogy az egész sztálingrádi irányban meglevő kedvezőtlen erő- és eszközviszonyok közepette a szovjet hadvezetés magas fokú hadművészetről tett tanúságot, amikor a főcsapások irányában bátran

² Utalás Hannibál híres csatájára, amelyet i. sz. 216-ban vívott a rómaiak ellen.

³ Ezek közül több mint 400 elavult – SzB, R-5, U-2 – típusú repülőgép volt.

erős csoportosításokat hozott létre, amelyek hatalmas kezdeti csapásokat mértek, és gyorsan áttörték az ellenség előkészített védelmét.

Az „Uranus”-tervnek megfelelően a Szerafimovics körzetéből támadó Délnyugati Front áttörte a 3. román hadsereg védelmét, és november 23-án elérte Kalacs körzetét. Dél felől, vele találkozó irányban támadtak a Sztálingrádi Front csapatai, amelyek a 4. román hadsereg védelmét küzdötték le. Itt, Kalacs és Szovjetszkij körzetében, a támadás ötödik napján megtörtént a két front történelmi találkozása. Északról A. G. Rogyin tábornok 26. harckocsihadtestének és A. G. Kravcsenko tábornok 4. harckocsihadtestének egységei, dél felől V. T. Volszkij tábornok 4. gépesített hadtestének csapatai érkeztek ide. A válogatott hitlerista csapatok nagy csoportosítása – a 6. hadsereg és a 4. páncélos-hadsereg 22 hadosztálya és 160 önálló egysége –, több mint 300 000 embere került bekerítésbe.

A bekerítési manőverben fontos szerepet játszott a 26. harckocsihadtest előrevetett osztagának (parancsnok G. N. Filippov alezredes) bátor akciója. November 22-én hajnalban ennek harcosai merész rohammal elfoglalták az ellenség hídját a Donon, Kalacstól északnyugatra, a Berezovszkij tanya körzetében, és nagy nehézségek árán tartották is a hadtest főerőinek megérkezéséig. A nap végére áttört az osztaghoz N. M. Filippenko ezredes harckocsidandára, amely november 23-án lendületes csapással elfoglalta Kalacsot. Az osztag és a dandár beosztott parancsnokait és harcosait hősiességükért érdemrendekkel és érdemérmekkel, G. N. Filippovot és N. M. Filippenkót pedig a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

A támadás ugyanezen első öt napján a Doni Front csapatai szétzúzták a kis Don-kanyarban levő román csapatokat, Vertjacsij irányában kifejlesztették a támadást, és északnyugat felől létrehozták az ellenség bekerítésének belső arcvonalát. A következő napokban a szovjet csapatok folytatták a támadást, összébb zárták a gyűrűt, és egyidejűleg arrább helyezték a bekerített csoportosítástól a biztosítás külső arcvonalát.

A novemberi támadás időszakában a szovjet csapatok amellet, hogy bekerítették az ellenség hatalmas hadászati csoportosítását, szétzúzták a 3. és 4. román hadsereg 12 hadosztályát is; közülük ötöt fogságba ejtettek Raszpopinszkaja körzetében. A Vesenszkaja és Szarpa-tó közötti szakaszon 300 kilométeres hézag keletkezett az ellenség védelmében.

Ily módon sikeresen lezárult az ellentámadás legnehezebb szakasza. A kezdeményezés a szovjet hadvezetésé lett, amely rákényszerítette akaratát az ellenségre, és már az ellentámadás második szakaszára készült.

SE „VILLÁMCAPÁS”, SE „VIHAR”

A szovjet hadvezetés előtt két feladat állt. Először, mielőbb fel kellett számolni a bekerített ellenséges csoportosítást, és ezzel jelentős szovjet erőket felszabadítani az újabb hadműveletek számára, valamint visszafoglalni az igen fontos sztálingrádi vasúti csomópontot. Másodszor, gyorsan ki kellett használni a bekerítő hadművelet sikerét arra, hogy lendületesen

tovább támadjanak a bekerítés külső arcvonalaán Kamenszk és Rosztov felé, s teljesen szétzúzzák a német fasiszta hadsereg déli szárnyát.

E feladatoknak megfelelően dolgozták ki a szovjet hadsereg déli ellentámadásának második szakaszára vonatkozó hadászati elgondolást. Lényeges az volt, hogy amikor a Doni és a Sztálingrádi Front erői felszámolják a bekerített ellenséges csoportosítást, ezzel egy időben szét kell zúzni a 8. olasz hadseregnek a Don középső szakaszánál védekező főerőt, valamint azokat az ellenséges csapatokat, amelyeket a novemberi támadás során a Csir-folyó vonalára és Tormoszin körzetébe szorítottak vissza. Ez utóbbi feladatokat a Délnyugati Front csapatainak és a Voronyezsi Front balszárny-csapatainak kellett végrehajtaniuk. A tervezett hadművelet a „Saturnus” fedőnevet kapta. Sikere esetén megnyílhatott az út a szovjet csapatok támadása előtt nyugati és délnyugati irányban, mindenekelőtt pedig lehetővé válhatott egy újabb nagy hitlerista hadseregcsoportosítás bekerítése, ezúttal már az Észak-Kaukázusban. Ugyanakkor a Középső-Donnál kibontakoztatott támadással kedvező feltételek alakulhattak ki a bekerített sztálingrádi ellenséges csoportosítás megsemmisítéséhez.

A középső-doni hadművelet előkészítése már november 25-én megkezdődött, amikor a bekerítés belső arcvonalaán heves harcok lángoltak fel. A Don középső szakaszánál levő ellenség szétzúzására hivatott hadművelet elgondolásának megfelelően két, találkozó irányú csapást terveztek: az egyiket a Verhnyij Mamontól délre levő doni hídfőből déli irányban, a másikat a Csir-folyó terepszakaszáról a Csernisevskajától északra eső körzetből kiindulva kelet-nyugati irányban, Lihaja felé.

I. V. Sztálin jóváhagyta a hadművelet előzetes tervét, és utasította N. F. Vatutyin tábornokot, a Délnyugati Front és F. I. Golikov tábornokot, a Voronyezsi Front parancsnokát a hadműveleti terv mielőbbi részletes kidolgozására. A megadott határidőre ők fel is terjesztették az elgondolásokat. December 2-án a főhadiszállás már jóváhagyta a „Saturnus” tervet, és a hadművelet kezdetét december 9-ben állapította meg. A két front által végrehajtandó hadművelet előkészítésének általános irányítását a főhadiszállás vette a kezébe. A hadműveletek koordinálásával és a felkészülés ellenőrzésével a főhadiszállás képviselőjét N. N. Voronov tábornokot bízták meg. Odaküldték a szovjet hadsereg katonai légierijének törzsfőnökét, F. J. Falalejev tábornokot is, hogy segítse a frontokat a repülőerők alkalmazásában.

A déli ellentámadás hadászati biztosítása céljából a főhadiszállás elhatározta, hogy folytatja a támadó hadműveleteket a nyugati és az északnyugati irányban. November végén és decemberben az Északnyugati, a Kalinyini Front csapatai, valamint a Nyugati Front balszárny-csapatai támadó tevékenységet folytattak Gyemjanszk, Velikije Luki, Rzsav és Szi-cevka körzetében, megakadályozva ezzel, hogy az ellenség erőket csoportosítson át az „Észak” és a „Közép” hadseregcsoport arcvonalaról a sztálingrádi irányba.

A „Saturnus” hadművelet előkészületeivel egy időben a főhadiszállás, nagyon helyesen, azzal is számolt, hogy a kialakult helyzetben minél gyors-

sabban be kell fejezni a bekerített ellenség felszámolását. Az A. M. Vasziljevskijjel és N. F. Vatuljinnal közvetlen vonalon november 27-én folytatott beszélgetés során a legfelsőbb főparancsnok éppen erre a kérdésre fordította a fő figyelmet. I. V. Sztálin a következő utasítást adta A. M. Vasziljevskijnek:

„... 1. A jelenlegi helyzetben önnek az a feladata, hogy egyesítse Doncov és Ivanov⁴ tevékenységét a bekerített ellenséges csoportosítás felszámolása érdekében. Kérem, csak ezzel foglalkozzon, és semmilyen más dologgal ne kösse le magát.

2. A Doni és Sztálingrádi Front egész repülőereje – Novikovval együtt⁵ – továbbá a Doni Fronthoz beérkező Pe-2 bombázó hadtest az ön rendelkezésére fog állni. A repülőerők feladata, hogy összpontosított erővel pusztítsák a bekerített ellenséges csoportot, s ne engedjék lélegzethez jutni.”

December első napjaiban a Doni és a Sztálingrádi Front csapatai felújították a harctevékenységet a bekerített csoportosítás ellen, amely erre az időre egy 1500 négyzetkilométernyi területre szorult össze. A két front főerői elkeseredett harcokat vívtak Paulus bekerített 6. német hadseregével és a neki alárendelt s ugyancsak bekerített 4. páncélos hadsereg hadosztályaival, ám ezek a harcok december első hetében nem hozták meg a várt eredményt. Ennek mindenekelőtt az volt az oka, hogy az erők kiegyenlítettsége mellett az ellenség előnyös, megerősített állásokban volt, a szovjet csapatok pedig meglehetősen kimerültek, nem tudtak pihenni, és nem kaptak feltöltést. Ezért a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása december 8-án határozatot hozott a 6. német hadsereg felszámolására irányuló hadművelet sokkal gondosabb előkészítéséről, a szükséges csapatátcsoportosítások végrehajtásáról, az erők és eszközök pótlásáról, a hadtáp előrevonásáról és a csapatok jobb anyagi és technikai ellátásáról. E döntésnek megfelelően a főhadiszállás tartalékából megérkezett Sztálingrád körzetébe, a Doni Front alárendeltségébe a 2. gárdahadsereg, amelyet eredetileg a „Saturnus” hadművelet végrehajtására szántak. A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának utasítása értelmében a hadműveletet december 16-ig elő kellett készíteni.

December 9-én terjesztették fel Sztálinnak a hadműveleti tervet. Eszerint három szakaszban kellett végrehajtani a bekerített ellenséges csoportosítás szétdarabolását és felszámolását, a 2. gárdahadseregnek, mint csapásmérő főerőnek az alkalmazásával. E hadsereg csapatainak akkor R. J. Malinovszkij tábornok volt a parancsnoka.

Amikor a legfőbb parancsnok megkapta a vezérkari főnöknek az ellenséges csoportosítás felszámolására vonatkozó elképzeléseit, célszerűnek tartotta meghallgatni helyettesének, G. K. Zsukovnak a véleményét.

December 10-én éjszaka az alábbi távirat ment a Nyugati Front törzshöz, ahol G. K. Zsukov akkor tartózkodott:

⁴ Doncov és Ivanov a Doni és a Sztálingrádi Front parancsnokának, K. K. Rokosszovszkij, illetve A. I. Jerjomenko tábornoknak a fedőneve volt.

⁵ A. A. Novikov tábornokról, a szovjet hadsereg katonai légierjének parancsnokáról van szó, aki mint a főhadiszállás képviselője tartózkodott Sztálingrád körzetében.

Átadják Önnek Mihajlov elképzeléseit. Közlje a véleményét...

Gondolom, Mihajlov tervét el lehet fogadni. A 2. gárdahadsereg bevetésének időpontját 18-ára tesszük. A bekerített ellenséges csoportosítás felszámolásának egész hadműveletét december 25-26-ra be kell fejezni. Várom a választ.

VASZILJEV.”⁶

December 11-én a főhadiszállás lényegében jóváhagyta a Doni és Sztálingrádi Front hadműveleti tervét. Megvalósítását azonban nem sikerült megkezdeni a kijelölt időpontban. December közepére nagyon megváltozott Sztálingrádnál a helyzet, ezért több fontos változtatást kellett végrehajtani a déli hadászati ellentámadás második szakaszát képező hadművelet kibontakoztatásáról hozott határozatban.

Az ellenség, mihelyt 6. hadserege bekerítésbe került, rögtön intézkedéseket tett kiszabadítására és az eredeti helyzet visszaállítására Sztálingrád körzetében.

Megjegyzendő, a hitlerista hadvezetés különböző fórumai nem voltak egy véleményen a további tevékenység tervét illetően. Komoly véleménykülönbségek merültek fel a Wehrmacht főparancsnoksága és a „B” hadseregcsoporthoz parancsnoksága között. Abból kiindulva, hogy a bekerített csapatok légi ellátása gyakorlatilag megoldhatatlan, a felszabadításukra irányuló támadás pedig aligha valósítható meg rövid időn belül, a „Weichs”-hadseregcsoporthoz parancsnoka és Paulus, a 6. hadsereg parancsnoka inkább azt ajánlotta, hogy a 6. hadsereg délnyugati irányban törjön ki a bekerítésből. A Wehrmacht legfelsőbb vezetése azonban – Hitler, Keitel, Jodl személyében – amellett volt, hogy a 6. hadsereg csapatai a bekerítésben folytassák a harcot. December 24-én Hitler parancsot írt alá, amelyben azt követelte a bekerített csapatoktól, hogy védjék Sztálingrád körzetét és tartsanak ki addig, míg kívülről felszabadítják őket.

November végén-december elején többször is megpróbálták kívülről mért csapással kiszabadítani a 6. hadsereget. De minden próbálkozás sikertelenül végződött. Ezért az ellenségnek sokkal nagyobb erőket kellett összpontosítania a bekerítettek kiszabadítására, és közben át kellett szerveznie a keleti arcvonal déli szárnyán levő parancsnoklási rendszert is. A „B” és az „A” hadseregcsoporthoz között sürgősen megszervezték a „Don” elnevezésű új hadseregcsoporthoz, s Manstein vezértábornagyot állították az élére.

Elhatározták, hogy a bekerített csapatok felmentésére nagy erőket vonnak össze Kotyelnjikovo és Tormoszín körzetében azzal a céllal, hogy

⁶ Konsztantyinov, Mihajlov, Vasziljev — sorrendben G. K. Zsukov, A. M. Vasziljevskij, I. V. Sztálin fedőneve.

Sztálingrádra csapásokat mérve áttörjék a szovjet csapatok védelmét, egyesüljenek a 6. hadsereggel, és visszaállítsák az eredeti helyzetet a sztálingrádi irányban. E feladatot a „Hoth”-hadseregközvetlen csoportra bízta. A bekerített csapatok felmentésének terve a „Téli vihar” elnevezést kapta.

A szovjet csapatoknak a bekerítés külső arcvonalán folytatott aktív tevékenysége és a vasútvonalak ellen intézett partizántámadások zavarták az ellenséget a csapásmérő csoportosítás létrehozásában. Az állandó partizántevékenység miatt a német magasabbegységek nagy késéssel érkeztek a kirakodási körzetekbe, a szovjet csapatok aktivitása pedig arra kényszerítette az ellenséget, hogy idő előtt harcba vesse a beérkezett erők egy részét. Ezért december 12-re, a felmentő hadművelet kezdetének második határidejére, a hitleristáknak csupán egy csapásmérő csoportot sikerült szervezniük, és csak Kotyelnjikovo körzetében. Itt összpontosították az 57. páncéloshadtestet, állományában a 6. és a 23. páncélosadosztállyal, valamint a 15. tábori repülőadosztállyal. A hadtest támadásában részt kellett vennie annak az oda beosztott önálló páncélos zászlóaljnak is, amely „Tigris” elnevezésű új nehéz harckocsikat kapott. E harckocsik erős homlokpáncélzattal és egy 88 mm-es ágyúval rendelkeztek.

Mínthogy a felmentő hadműveletet már nem lehetett tovább halasztani, a „Don” csoport parancsnoka elhatározta, hogy nem várja meg a tormoszíni csapásmérő csoportosítás összpontosítását, hanem keskeny arcvonalszakaszon támadást indít az egyetlen kotyelnjikovói csoportosítás erőivel, a tyihoreck-sztálingrádi vasútvonal mentén. Arra számítottak, hogy amikor a felmentő csapatok a bekerített csoportosítás közelébe érnek, az maga is csapást mér egy külön e célra létrehozott áttörő csoporttal a felmentőkkel találkozó irányban, délnyugat felé. E csoportnak „Vilámcsapás” elnevezésű különleges jelzésre kellett akcióba lépnie.

December közepére tehát a sztálingrádi irányban úgy alakult a helyzet, hogy mindkét fél befejezte felkészülését az újabb aktív tevékenységre. A szovjet hadvezetés befejezte a Don középső szakaszánál indítandó hadművelet és a bekerített csoportosítás elleni hadművelet előkészítését. Az ellenség a „Don” csoport állományában mintegy 30 hadosztályt összpontosított (nem számítva a 6. hadsereget); közülük 17 hadosztály a Délnyugati Fronttal szemben tevékenykedett, 13 hadosztály pedig, amelyek szervezésileg a „Hoth”-hadseregközvetlen csoporthoz tartoztak, a Sztálingrádi Front 5. csapásmérő hadseregével és 51. hadseregével szemben.

A „Don” hadseregcsoport december 12-én indította meg a 6. hadsereg felmentésére irányuló hadműveletet. N. I. Trufanov tábornok 51. hadseregének az előző harcokban meggyengült magasabbegységei (mindössze hat hadosztály, amely 140 kilométer széles arcvonalon bontakozott szét) védelmi ütközetbe léptek, s elhárították a nagy repülőerők által támogatott, túlerejű ellenség csapásait. A Sztálingrádba déli irányból vezető utak mentén ismét fellángoltak a harcok. December 16-ra az ellenségnek sikerült elérnie az Akszaj-folyót, s ezzel 60 kilométerre megközelítette a bekerített csoportosítást. Az a veszély fenyegetett, hogy a felmentő csapa-

tok áttörnek a 6. hadsereghez. Sürgős intézkedéseket kellett tenni ennek elkerülésére.

Minthogy a bekerített ellenséges csoportosítás felszámolására irányuló hadműveletet sokkal alaposabban elő kellett készíteni, továbbá, mert az ellenség „Hoth”-csoportja támadásba ment át a kotyelnikovói irányban, és jelentős ellenséges erők összpontosultak Tormoszín körzetében, a főhadiszállásnak alaposan módosítania kellett a sztálingrádi irányban folytatott harctevékenységre vonatkozó döntését.

Ideiglenesen elhalasztották a 6. hadsereg felszámolását célzó hadműveletet, és számottevően csökkentették a Don középső szakaszánál tervezett hadművelet méreteit. A Sztálingrádi és a Délnyugati Front fő erőfeszítéseit az ellenséges felmentő csoportosítás gyors szétzúzására, a 6. hadsereg felmentésére irányuló tervek keresztülhúzására összpontosították. A Délnyugati Frontnak a főcsapást a megváltozott helyzetben nem Mille-rovó, hanem Morozovszk felé kellett mérnie, vagyis Manstein csapatainak a szárnyára és a hátába.

A főhadiszállás a 2. gárdahadsereget (amelyet korábban a Doni Front állományába rendelték, hogy csapást mérjen a bekerített ellenséges csoportosításra) a Sztálingrádi Front sávjába irányította, és azok mögött a csapatok mögött helyezte el, amelyek a kotyelnikovói irányban harcoltak. A december 14-én 22 óra 30 perckor kiadott direktívában a legfelsőbb főparancsnok azt követelte a főhadiszállás képviselőjétől, A. M. Vaszi-levszkij tábornoktól, hogy „... parancsolja meg Doncovnak és Ivanovnak, folytassák az ellenség rendszeres pusztítását a repülőerőkkel és a földi csapatokkal: se éjjel, se nappal ne hagyják nyugodni az ellenséget: még jobban szorítsák össze a gyűrűt, és csírájában fojtsák el az ellenség kitörési kísérleteit... Déli csapataink fő feladata az, hogy szétverjék Trufanov és Jakovlev⁷ erőivel a kotyelnikovói ellenséges csoportosítást, majd a következő napokban foglalják el Kotyelnikovót, és vessék meg szilárdan ott a lábukat.” A Sztálingrádi Front megerősítésére odairányították a 6. gépesített hadtestet, december 15-én pedig a 2. gárdahadsereget is.

A sztálingrádi irányban folyó ütközet december második felében öltötte a legnagyobb méreteket. December 16-án megkezdődött a Délnyugati és a Voronyezsi Frontnak az eredeti elgondoláshoz képest némileg módosított támadó hadművelete a Don középső szakaszánál. Ugyanakkor folytatódott a Sztálingrádi Front védelmi ütközete a kotyelnikovói irányban, ahová fokozatosan mindkét fél újabb és újabb erőket irányított.

A Don középső szakaszánál indított támadás kezdetén a Voronyezsi Front 6. hadseregével, valamint a Délnyugati Front csapataival szemben a 8. olasz hadsereg főerői, a „Hollidt”-hadműveleti csoport és a 3. román hadsereg maradványai (összesen 27 hadosztály erői) tevékenykedtek.

A két front csapásmérő erőinek támadása egy időben, december 16-án reggel kezdődött.

Háromnapos elkeseredett harcok eredményeképp öt irányban áttörték

⁷ Jakovlev – R. J. Malinovszkij tábornok fedőneve.

az ellenség védelmét. A Novaja Kalitva és Csernisevszkaja közötti 200 kilométeres szakaszon négy, egymástól elszigetelt arcvonalszakaszra tagolták az ellenség arcvonalát.

Nem járt sikerrel a 8. olasz hadsereg parancsnokságának az a próbálkozása, hogy a Bogucsar-folyó mentén megállítsa a szovjet csapatok támadását. A szovjet lövész-magasabbegységek arcból, a harckocsi- és gépesített hadtestek a szárnyak felől és hátulról mértek csapásokat a demoralizált olasz és német hadosztályokra, amelyek már képtelenek voltak szervezett ellenállásra, s fejvesztetten menekültek déli és délnyugati irányban.

F. M. Haritonov tábornok 6. hadseregének harckocsihadtestei,⁸ V. I. Kuznyecov tábornok 1. gárdahadserege, valamint D. D. Leljusenko tábornok 3. gárdahadseregének gépesített hadteste megsemmisítette a visszavonuló ellenséges oszlopokat és hadtápjait, majd lendületesen kifejlesztette a támadást délkelet felé, és december 24-én estére elérve a Millerovo-Tacinszkaja-Morozovszk-vonalat, harcba lépett a más arcvonalszakaszról, többek közt a Tormoszin körzetéből átcsoportosított friss ellenséges hadosztályokkal. A front csapatai nyolc nap alatt 100–200 kilométert nyomultak előre.

E sikereket kihasználva, a lövész-magasabbegységek december 24-én estére befejezték az Alekszejev-Lozovszkoje és Verhnye-Csirszkaja körzetében bekerített mintegy nyolc hadosztálynyi ellenséges csoportosítás szétzúzását, s a támadást délnyugati irányban fejlesztették tovább.

Annak következtében, hogy megsemmisítették a 8. olasz hadsereget és a „Don” hadseregcsoport balszárny-csapatait (azaz a „Hollidt”-csoport és a 3. román hadsereg magasabbegységeit), a német hadvezetés kénytelen volt gyorsan ide átdobni csapatokat más arcvonalszakaszokról, és ide beosztani a Franciaországból érkezett magasabbegységeket is, hogy megállítsa a szovjet csapatok további támadását. E támadás továbbfejlesztése azzal a veszéllyel fenyegette a németeket, hogy mélyen átkaroljuk kotyelnjikovói-tormoszini csoportosításuk balszárnyát, valamint a voronyezsi irányban harcoló német-magyar csapatcsoportosítás jobbszárnyát.

A harcok során a német hadvezetésnek a Délnyugati Front támadási sávjába kellett átdobnia négy olyan páncélos- és négy olyan gyalogoshadosztályt, amelyeket sztálingrádi csoportosításának felmentésére szánt. December 24-én a szovjet csapatok harcba léptek a beérkezett ellenséges erőkkel. Heves harcok kezdődtek Csorkovótól délre, valamint Millerovo, Tacinszkaja körzetében, továbbá Morozovszktól északra. A tacinszkajai harcokban mélyen az ellenség mögött sikeresen küzdöttek V. M. Badanov tábornok 24. harckocsihadtestének harckocsizói. Nagyszerű katonai tudásáért, személyi állományának férfias és hőies helytállásáért a hadtestet átszervezték a 2. gárda harckocsihadtestté, és megkapta a megtisztelő „Tacinszkajai” elnevezést. A hadtestparancsnok pedig a Szovjetunió fegyveres erőinek harcosai közül elsőként kapta meg a Szuворov Érdemrend 2. fokozatát.

⁸ A 6. hadsereget december 19-én adták át a Délnyugati Frontnak.

A szovjet csapatok sikeresen elhárították az ellenségnek valamennyi próbálkozását, hogy a beérkezett tartalékokkal visszaállítsa az eredeti helyzetet a Don középső szakaszánál. A Délnyugati Front csapatai december 31-én kijutottak a Novaja Kalitva–Markovka–Millerovo–Csernisevsz-kaja-vonalra, s ott szilárdan megvetették a lábukat.

A Don középső szakaszánál küzdő Délnyugati és Voronyezsi Front csapatainak jelentékeny támogatást nyújtottak a repülőerők. A rossz időjárási viszonyok ellenére K. N. Szmirnov és Sz. A. Kraszovszkij tábornok 2. és 17. légi hadserege csak éjszakai bevetésekből 867-et hajtott végre. A légi harcokban és a repülőterek elleni támadások során a 17. légi hadsereg 1942 decemberében az ellenségnek mintegy 300 repülőgépét pusztította el, illetve rongálta meg.

A közép-doni hadművelet idején megsemmisült az olaszok öt hadosztálya és három dandárja, két német és négy román hadosztály. A Don és a Csir mentén létrehozott újabb ellenséges védőszakasz 350 kilométerre csökkent. A szovjet csapatok 150–200 kilométert nyomultak előre.

A Délnyugati és a Voronyezsi Front támadásának sikeres befejezése végérvényesen megakadályozta azt, hogy a német hadvezetés nyugati irányból, a Don középső szakaszának vidékéről segítséget nyújtson bekerített sztálingrádi csoportosításának, gyengítette Kotyelnjikovo irányából a németek nyomását a Sztálingrádi Front csapataira, s végül kedvező feltételeket teremtett a szovjet csapatok támadó hadműveleteihez a vorosilovgrádi és a voronyezsi irányban.

Jóllehet a kotyelnjikovói irányban december 12-én indított német támadást az 51. hadsereg egységei megállították az Akszaj-folyónál, a helyzet továbbra is feszült maradt ezen az arcvonalszakaszon. Mint már említettük, a tíz hadosztályból (köztük három páncéloshadosztályból) álló erős ellenséges csoportosítás támadásával szemben a Sztálingrádi Front 51. hadserege védett, amely az előző harcokban nagyon meggyengült. Ezért a frontparancsnok megerősítette az 57. hadsereg 13. gépesített hadtestével, továbbá a saját tartalékából egy lövészhadosztállyal és egy harcokcsidandárral. Ezenkívül, a frontparancsnok utasítására, három lövészhadosztály idejében védelmet létesített a Miskova-folyó északi partján. Ide irányították a 2. gárdahadsereget is.

Azután, hogy kotyelnjikovói csoportosítása elérte az Akszaj partját és hiába próbálkozott a terepszakasz áttörésével, a német hadvezetés átcsoportosította csapatait, egy új páncéloshadosztályt vont előre ebbe az irányba, és ily módon 300 harcokcsiból álló erős páncélos csoportosítást összpontosított egy szűk arcvonalszakaszon.

Heves tüzéségi és légi előkészítés után, december 19-én reggel az ellenség ismét támadást indított. Páncélos csoportosítása keskeny arcvonalszakaszon áttörte az 51. hadsereg egységeinek védelmét, s december 19-én estére kijutott a Miskova-folyó partjára; itt azonban a szovjet erőknek – köztük a 2. gárdahadsereg ideérkezett előrevetett egységeinek – szervezett védelmével találta magát szemben. Súlyos veszteségek után kénytelen volt beszüntetni támadását.

A védelmi harcok során a Sztálingrádi Front parancsnokai és katonái számtalan kollektív és egyéni hőstettet hajtottak végre, s ismét tanúságot tettek kiváló katonai tudásukról és helytállásukról. Ezekben a napokban született meg a 98. lövészhadosztály 4. ezrede egyik sorkatonájának, I. M. Kaplunovnak halhatatlan hőstette. A Miskova-folyó melletti védelemben, Nyizsnye-Kumszkij körzetében páncéltörő puskával és páncéltörő gránátokkal kilenc német páncélost tett harcképtelenné. Két sebet is kapott, de folytatta a harcot. I. M. Kaplunov komszomolistát halála után a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki, s nevét örökre beírták az ezred dicsőség-könyvébe.

Közös hőstettet hajtottak végre az 1378. lövészezred harcosai (51. hadsereg, 87. hadosztály). Öt napon át 20 ellenséges rohamot vertek sikeresen vissza Verhnye-Kumszkij körzetében. Ezért a helytállásért az ezred sok katonáját és tisztjét tüntették ki harci rendjelekkel és érdemérmekkel, parancsnokuk, M. Sz. Diaszamidze alezredes pedig megkapta a Szovjetunió Hősét megillető Arany Csillagot.

December 23-ig az ellenség sikertelenül kísérletezett azzal, hogy áttörje a Sztálingrádi Front védelmét a Miskova-folyó mentén, és egyesüljön a Sztálingrádnál bekerített csoportosítással, amelytől mintegy 40 kilométerre voltak felmentő csapatai. A front csapatai súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek, és arra kényszerítették, hogy beszüntesse rohamait. Közrejátszott ebben az is, hogy sikeresen haladt a Délnyugati Front támadása. E támadás ugyanis arra készítette a német parancsnokságot, hogy a csapások elhárítására felhasználja tormoszini csoportosításának főerőit, amelyeket pedig arra szánt, hogy a kotyelnnyikovói csoportosítással együtt Sztálingrád ellen támadjanak.

Nagy segítséget nyújtottak az 51. hadseregnek és a 2. gárdahadseregnek a „Hoth”-csoport támadásának elhárításában T. T. Hrjukin tábornok vezetésével a 8. légi hadsereg repülőerői. A védelmi ütközet napjaiban a hadsereg repülői több mint 1600 felszállást hajtottak végre.

December 24-ig tehát megghiúsult a német hadvezetésnek a 6. hadsereg felszabadítására vonatkozó terve. Ekkorra a Miskova-folyó mentén szétbontakozott az egy harckocsihadtesttel megerősített 2. gárdahadsereg. Tőle balra befejezte a támadási előkészületeket az 51. hadsereg. A 2. gárdahadseregtől jobbra M. M. Popov tábornok 5. csapásmérő hadseregének csapatai tevékenykedtek.

Azoknak az intézkedéseknek a nyomán, amelyeket a főhadiszállás és a Sztálingrádi Front parancsnoksága tett a kotyelnnyikovói irányban harcoló csapatok megerősítésére, december 23-ra itt az erőviszonyok a szovjet fél javára változtak meg. Kedvező helyzet alakult ki ahhoz, hogy a Sztálingrádi Front csapatai támadásba menjenek át.

E támadás december 24-én reggel már megkezdődött. A főcsapást a 2. gárdahadsereg mérte észak felől Kotyelnnyikovóra; az 51. hadsereg északkelet felől támadott, 13. és 3. gárda gépesített hadtestei pedig áttörték a 4. román hadsereg arcvonalát azzal a céllal, hogy dél felől mélyen átkarolják az ellenséges csoportosítást.

December 29-én reggelre a front csapatai elérték Kotyelnikovót, szétzúzták a helyőrséget, és felszabadították a várost; december 31-én pedig kijutottak a Tormoszin nyugati pereme–Zsukovszkaja–Komisszarovszkij terepszakasza, Zimovnyikovtól 20 kilométerre keletre.

Ezzel be is fejeződött A. I. Jerjomenko tábornok Sztálingrádi Frontjának kotyelnikovói hadművelete. December 24. és 31. között szétzúzták a 4. román hadsereget, az 57. német páncélos hadtestnek pedig nagy veszteségeket okoztak, és Sztálingrádtól 200 kilométerre, Zimovnyikov körzetébe vetették vissza. A szovjet csapatok csapásai nyomán a Tormoszin körzetében levő ellenséges csoportosítás is megkezdte a visszavonulást.

Ily módon a Voronyezsi Front balszárnya, valamint a Délnyugati és a Sztálingrádi Front által 1942 decemberében folytatott támadó hadművelet a folytatása és kifejelesztése lett annak az ellentámadásnak, amelyet a szovjet csapatok december 19-én indítottak meg Sztálingrádnál. E sikeres hadműveletek eredményeképp számottevően kiszélesedett a hadászati ellentámadás arcvonala, és létrejöttek a feltételek a szovjet hadsereg általános támadásának kibontakoztatásához. Teljesen megghiúsult a német hadvezetésnek az a terve, hogy kiszabadítsa bekerített csoportosítását és visszaállítsa Sztálingrádnál az eredeti helyzetet. Sem a „Hoth”-csoport „Téli Vihar”, sem a 6. hadsereg „Villámcsapás” elnevezésű hadművelete nem járt sikerrel. 1942 decemberében így végződtek a hitleristák számára a sztálingrádi irányban folytatott harcok.

A SZTÁLINGRÁDI HŐSKÖLTEMÉNY DIADALMAS ZÁRÓ AKKORDJAI

A felmentési terv kudarca után már közel volt Paulus „legyőzhetetlen” 6. hadseregének szálnalmas vége. Közeledett az elkerülhetetlen megtorlás.

A gyűrű külső arcvonalán a szovjet csapatok már 200–250 kilométerre voltak a bekerített csoportosítástól, amelynek helyzete 1943 januárjára rendkívül súlyossá vált. Az általa elfoglalt terület jelentősen összeszűkült és csaknem teljesen a szovjet tüzérség tüze alatt állt. A 6. hadsereg parancsnoksága a rohamok elhárítására kénytelen volt felhasználni tartalékait, és valamennyi hadosztályát az első vonalban kellett bevetnie, hogy tartani tudja a fő védőövet. Az ellenség lőszer-, üzemanyag- és élelmiszer-tartalékai kimerülően voltak.

Megghiúsult a német hadvezetésnek az a próbálkozása is, hogy megszervezze a bekerített csapatok légi ellátását. A szovjet hadvezetés a légvédelmi tüzérség és a vadászrepülő erők segítségével, széles körben felhasználva a rávezető-rádióállomások hálózatát, szilárd légi blokádot létesített, így a bekerített német csapatok megbízhatóan körül voltak zárva a levegőben is. December folyamán a szovjet légvédelmi tüzérség és a vadászrepülők több száz olyan ellenséges repülőgépet semmisítettek meg Sztálingrád légterében, amelyek át akartak jutni a bekerített csoportosításhoz. A frontokhoz beosztott légi hadseregeken kívül csapásokat mértek a beke-

rített ellenségre a távolbombázó repülőerők is; ezek januárban 2000 tonna bombát szórtak a németekre.

Nagyon leromlott a német csapatok erkölcsi állapota. A decemberi harcokban a 6. hadsereg mintegy 80 000 katonát és tisztet, továbbá nagy mennyiségű fegyverzetet és harci technikai eszközt veszített. Létszáma januárra 250 000 főre, 300 harckocsira, 5000 lövegre és aknavetőre csökkent.

A német főparancsnokság azonban figyelmen kívül hagyta a körülmények megváltozását, s úgy vélte, hogy a Sztálingrádnál bekerített hadosztályok még hosszú időn át képesek tartani körzetüket és jelentős szovjet erőket kötnek le.

A bekerített ellenséges csoportosítást K. K. Rokosszovszkij tábornok Doni Frontjának kellett megsemmisítenie. Konsztantyin Konsztantyinovics Rokosszovszkij akkor mindössze 45 éves volt, de már elismerten nagy hadvezérnek számított. Katonai szolgálata még az első világháborúban kezdődött. 1917-ben belépett a Vörös Gárdába, majd a Vörös Hadseregbe. 1919-ben lett párttag. A polgárháború arcvonalain szerzett érdemeiért háromszor tüntették ki Vörös Zászló Renddel. Amikor a Nagy Honvédó Háború megkezdődött, egy gépesített hadtest parancsnoka volt. A moszkvai csatában K. K. Rokosszovszkij már hadsereget vezetett a főváros védelmének egyik legfontosabb szakaszán. Itt nyilvánult meg először teljes nagyságában katonai tehetsége, szervezőképessége és harci tapasztalata. 1942 nyarán a Brjanszki Front parancsnoka lett, s e beosztásban ugyan csak sikeresen vezette a csapatokat. De harci tapasztalatainak és nagy hadvezéri tehetségének legméltóbb elismerése az volt, amikor a sztálingrádi ellentámadás előkészítésének napjaiban a Doni Front élére állították; ebben a tisztségében is ragyogóan teljesítette kötelességét.

A hadművelet előkészítésének és lefolytatásának általános irányításával N. N. Voronov tábornokot, a főhadiszállás képviselőjét bízták meg. A bekerített csoportosítást úgy akarták megsemmisíteni, hogy először néhány elszigetelt részre szakítják, majd így, részenként számolják fel. A főcsapást nyugati irányból kellett mérni.

A fölösleges vérontás elkerülése végett a szovjet hadvezetés január 8-án ultimátumot intézett a Sztálingrádnál bekerített német csapatok parancsnokságához. Ebben javasolta, hogy szüntessék be az értelmetlen ellenálást, és adják meg magukat, ám a németek ezt elutasították.

Január 10-én reggel a Doni Front csapatai támadásba lendültek. Megkezdődött a sztálingrádi csata befejező hadművelete, amely a hadiokmányokban a „Gyűrű” fedőnevet viselte. Az első napon több szakaszon 6–8 kilométer mélyen áttörték az ellenség védelmét, január 13-án pedig a front főcsapást mérő csoportosítása már elérte a Rosszoska-folyót. A német parancsnokságnak kudarcba fulladt az a kísérlete, hogy második védelmi terepszakaszán, amely nagyjából a sztálingrádi középső védővmentén húzódott, megállítsa a szovjet csapatok előrenyomulását. Január 15-én ezen a szakaszon áttörték a védelmét. A német csapatok súlyos veszteségeket szenvedtek, s kezdtek visszahúzódní Sztálingrád felé. Ja-

A Voronyezsi Front haditanácsa.

Balról jobbra: K. V. Krajnyukov hadosztálykomisszár,
K. Sz. Moszkalenko altábornagy, I. F. Gruseckij ezredes. 1943. január

A szovjet csapatok győzelmi zászlója Sztálingrádban

K. J. Vorosilov marsall, a főhadiszállás képviselője a Volhovi Frontnál. 1943. január

A. I. Jerjomenko hadseregtábornok, a 2. Balti Front parancsnoka
kitüntetések ad át a katonáknak

Német útjelző táblák
a kaukázusi utakon

A. A. Grecsko
altábornagy,
az 56. hadsereg
parancsnoka (jobbról a
negyedik) a 11. gárda
lövészhadtest tisztjei
között

L. A. Govorov vezérezredes, a Leningrádi Front parancsnoka és
A. A. Zsdanov altábornagy, a haditanács tagja

A Délnyugati Front parancsnoki állománya.

Balról jobbra: L. Z. Kotljár vezérőrnagy, M. V. Rudakov, V. M. Lajok, N. F. Vatutyin
hadsereg tábornok, a front parancsnoka, A. Sz. Zseltov altábornagy,
Sz. A. Kraszovszkij, Sz. P. Ivanov, V. I. Voznyuk vezérőrnagy. 1943. február

Párttagsági könyv átadása az arcvonalban

Harc Észak-Kaukázusban. 1943. február

A Don melletti Rosztovban. Harc a vasútállomásnál

A bombák előkészítése
felszállás előtt

A rosztovi börtön udvara. A németek által megkínzott és kivégzett szovjet állampolgárok holttestei. 1943. február

A. Sz. Jakovlev és O. K. Antonov repülőgép-tervezők. 1943

T. Sz. Spagin (balra) bemutatja az általa tervezett géppisztolyt. 1943

Nehézgéppuskák szerelése

V. A. Gyegtyarev tervező az egyik fegyvergyári műhelyben, 1943

R. J. Malinovszkij
hadserégtábornok,
a Délnyugati
Front
parancsnoka;
A. Sz. Zselto
altábornagy,
a front
haditanácsának
tagja;
K. A. Gurov,
a Déli Front
haditanácsának
tagja,
1943 nyara

Az ellenség által
felrobbantott híd
helyreállítása

A. M. Vaszilevszkij marsall
a főhadiszállás képviselője a kurszki
kiszögellésben 1943. július

Több ezer
harckocsit
gyártottak
a dolgozók által
felajánlott
összegekből.
A „Tambovi
kolhozparaszt”
elnevezésű
harckocsik oszlopa

Gabona-
szállítmány
a védelmi alapba

Tüzelőállás. Voronyezsi Front.
1943 nyara

A kramatorszki kohóművekben
Elszállítás előtt

Sz. G. Amoszova,
a 46. bombázóezred
parancsnokhelyettese
ismerteti
a személyzettel
a feladatot

A Központi Fronton,
1943 nyarán. Balról
jobbra: K. K. Rokosz-
szovszkij hadseregtábor-
nok, frontparancsnok;
M. F. Joffe ezredes, az
1. gárda műszaki-utász-
dandár parancsnoka;
K. F. Tyelegin vezérőr-
nagy és M. M. Sztahurszkij vezérőrnagy, a
haditanács tagjai; V. I.
Kazakov altábornagy, a
tüzérség parancsnoka;
M. Sz. Malinyin altábor-
nagy, a front törzspa-
rancsnoka; Sz. I. Ru-
gyenko repülő altábor-
nagy, a 16. légi hadsereg
parancsnoka

A „Kis Föld”. L. I. Brezsnyev ezredes, a 18. hadsereg politikai osztályának vezetője (a jobb szélén ül) és P. A. Stahanovszkij, a 16. lövészhadtest politikai osztályának vezetője (középen ül) a 107-es önálló lövészdandár politikai munkásai között 1943-ban

Novorosszijszokban
1943 szeptemberében

nuár 17-én a szovjet csapatok elérték a Bolsaja Rosszoska-Goncsara-Voroponovo-vonalat, ahol a korábban kiépített védővonalon megkapaszkodott ellenség heves ellenállásába ütköztek. Négy napon át készültek a védővonal elleni rohamra. Január 20-án Paulus kérte Hitlert, engedélyezze a kapitulációt. A válasz nemleges volt.

Január 22-én reggel ismét támadásba lendültek a szovjet csapatok. Az ellenség makacsul tartotta belső védővonalának védelmi létesítményeit, de a szovjet tűzéréség megsemmisítő csapásai után áttörték a védelmét. Január 24-én Paulus ismét jelentette rádión a Wehrmacht parancsnokságának: „A további védekezés értelmetlen. A katasztrófa elkerülhetetlen. A még életben levők megmentése érdekében kérem az engedélyt a kapitulációra.” Hitler válasza ez volt: „Megtiltom a kapitulációt! A hadseregnek tartania kell állásait az utolsó emberig és az utolsó töltényig.”

Január 25-én a szovjet csapatok nyugat felől betörték Sztálingrádba. A 21. és a 62. hadsereg csapatai január 26-án egyesültek a Mamajev Kurván körzetében, és két részre tagolták a bekerített ellenséges csoportosítást. A déli csoportot a város központi részébe, az északit pedig a Traktorgyár és a „Barikádok”-gyár körzetébe szorították. Ekkorra az ellenséges csapatok harcképessége már csekély volt. A német katonák és tisztek tömegesen adták meg magukat. Január 31-én végleg megtört a déli csoport ellenállása. Egy hatalmas erejű tűzerőgi csapás után, február 2-án letette a fegyvert, és beszüntette az ellenállást az ellenséges csapatok északi csoportja is. Ez a nap lett a sztálingrádi hősköltemény utolsó, győzedelmes napja.

Az 1943. január 10. és február 2. közötti harcokban 22 német hadosztály semmisült meg. A Doni Front ebben az időszakban 91 000 foglyot ejtett, közöttük több mint 2500 tisztet és tábornokot, élükön Paulussal, akit nem sokkal előbb nevezett ki Hitler tábornaggyá. A harcmezőn 147 200 német katona és tiszt holttestét szedték össze és temették el.

1942. november 19. és 1943. február 2. között, a szovjet támadássorozat időszakában, a német fegyveres erők több mint 800 000 embert, mintegy 2000 harckocsit és rohamlőveget, 10 000-nél több lőveget és aknavetőt, körülbelül 3000 harci és szállító repülőgépet, s több mint 70 000 gépkocsit veszítettek. A fasiszta Wehrmacht teljesen elvesztett 32 hadosztályt és három dandárt, 16 más hadosztálya pedig elvesztette személyi állományának 50–75 százalékát. Ez megsemmisítő erejű csapás volt a hitlerista haderőre.

A sztálingrádi csatával lezárult a Nagy Honvédő Háború második szakasza, s egyben gyökeres fordulat állt be az egész második világháború menetében. E gigászi csatában a fasiszta haderő elvesztette a szovjet-német arcvonalon akkor harcoló erőinek negyed részét. A sztálingrádi győzelem megerősítette a Hitler-ellenes koalíciót, és újabb lendületet adott az európai népek nemzeti felszabadító mozgalmának.

A szovjet kormány nagyra értékelte a szovjet hadsereg sztálingrádi győzelmét. Az ütközetekben részt vevő és a hadvezetés által megszabott feladatokat kiemelkedően teljesítő 44 magasabbegységet és egységet a megtisztelő „Sztálingrádi”, „Doni”, „Abganyerovói”, „Baszarginói”, „Voropo-

novói", „Zimovnyikovói", „Kantyemirovkai", „Kotyelnyikovói", „Közép-Doni", „Tacinszki" elnevezéssel tüntettek ki. 55 magasabbegység és egység kapott kormánykitüntéseket. Sok tízezer harcos és tiszt mellére tűztek fel harci kitüntéseket, a 112 legkiválóbb harcos pedig a Szovjetunió Hőse lett. A sztálingrádi csatában részt vevő 183 egységet, magasabbegységet és seregtestet gárdaalakulattá szervezték. Ez a szovjet csapatok mesteri katonai tudásának és tömeges hősiességének méltó elismerése volt. A Sztálingrád Védelméért érdeméremmel 707 000 embert tüntettek ki, olyanokat, akik részt vettek a város védelmében, valamint az ellenséges hordák szétzúzásában a Volgánál. A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 20. évfordulóján nyújtották át a hős városnak, Volgográdnak a Lenin-rendet és az Arany Csillagot.

Sztálingrádnak és védőinek halhatatlan érdemeit méltó elismeréssel illették, amikor a Mamajev Kurgánon monumentális emlékművet állítottak fel a sztálingrádi hősköltemény örök emlékéül.

A sztálingrádi hősök győzelme olyan történelmi tanulság volt, amely bebizonyította a Szovjetunió fegyveres erőinek hatalmas erejét: ennek a hadseregnek a győzelme döntően hozzájárult a második világháború menetének gyökeres megváltozásához.

2. SZTÁLINGRÁD UTÁN

AZ 1943-AS ÉVBE LÉPVE

A szovjet hadsereg sztálingrádi győzelme hatalmas lendületet adott több új támadó hadműveletnek. Ezeket a szovjet csapatok sikeresen hajtották végre 1943 januárja és márciusa között az Észak-Kaukázusban, a Don felső szakaszánál, Leningrád alatt, a kurszki és a harkovi irányban, valamint a Donyec-medencében.

1943 elejére a hadászati helyzet gyökeresen megváltozott a Szovjetunió fegyveres erőinek javára. Ebben a rendkívül kedvező hadászati helyzetben szervezték meg és folytatták le a fenti hadműveleteket; de ez a helyzet abból a szempontból is meghatározó tényező volt, hogy kedvező körülményeket biztosított a sztálingrádi ellentámadásnak a szovjet hadsereg általános hadászati támadásával fejlesztéséhez is.

Már az 1942. évi novemberi-decemberi hadműveletek során elpusztult, szétszóródott vagy bekerítésbe került a szovjet-német arcvonalon novemberben harcoló ellenséges erőknek csaknem 25 százaléka, 66 hadosztály.⁹ A hitlerista haderő hatalmas vereséget szenvedett. Ugyanakkor a szovjet hadsereg erői állandóan gyarapodtak. 1942 utolsó két hónapjában sok újonnan megalakult lövész-, harckocsi- és gépesített magasabbegység került a harcoló frontok állományába. Ezzel egy időben mennyiségileg és

⁹ Ezek közül 22 ellenséges hadosztály a Sztálingrád körzetében bekerített csoportosítás állományában volt.

minőségileg gyarapodott és tökéletesedett a főparancsnoksági tűzer- és repülőerő-tartalék.

A szovjet hadigazdaság túljutott az 1942. évi válságos helyzeten, s egyre több fegyvert, harci technikai eszközt, lőszert bocsátott ki. 1942. november-decemberben mintegy 50 000 löveget és aknavetőt, körülbelül 5000 harckocsit, csaknem 500 harci repülőgépet és közel 30 millió tűzérségi gránátot és aknát gyártott. A mind nagyobb mennyiségben készülő új fegyverek és harci technikai eszközök számottevően javították a szovjet csapatok technikai felszereltségét.

Fokozódott a szovjet csapatok harci jártassága, a hadvezérek vezetési művészete. A harci tapasztalatok alkotó jellegű általánosítása és a csapatok állandóan javuló technikai ellátottsága lehetővé tette a szovjet hadvezetés számára, hogy tökéletesítse a fegyveres erők szervezeti felépítését, alkalmassá tegye a hadsereget a háború megváltozott követelményeinek teljesítésére.

A Barents-tenger és a Novorosszijszk közötti 6000 kilométeres arvonalon harcoló szovjet csapatokat 12 frontba és egy önálló hadseregbe szervezték.

A Barents-tenger és a Ladoga-tó közötti északi szakaszon a Karéliai Front és a 7. önálló hadsereg csapatai, az északnyugati szakaszon a Leningrádi, a Volhovi és az Északnyugati Front csapatai harcoltak. A nyugati irányban helyezkedtek el a Kalinyini és a Nyugati Front erői, az orjol-brjanszki, a kurszki és a harkovi irányban pedig a Brjanszki Front, valamint a Voronyezsi Front csapatai tevékenykedtek. A Donyec-medencében folytatták a támadást a Délnyugati Front erői és a Déli (a korábbi Sztálingrádi) Front 5. csapásmérő hadseregének jobbszárny-egységei. Ezek január elejére kijutottak a nagy Don-kanyarba, miközben délről átkarolták az ellenség voronyezsi csoportosítását (a „B” hadseregcsoport főerőit), s mélyen a hátába kerültek annak az egész ellenséges csoportosításnak, amely az Észak-Kaukázusban a Dontól délre helyezkedett el. Ebben az időben a Doni Front még a 6. német hadsereg bekerítésével volt elfoglalva Sztálingrád körzetében, és készült annak felszámolására. Az Észak-Kaukázusban, a Don és Novorosszijszk közötti több mint 1100 kilométeres arcvonalszakaszon a Déli Front főerői és a Kaukázusontúli Front csapatai harcoltak. Velük szemben állt az ellenség „Don” hadseregcsoportjának 4. páncéloshadserege, valamint az „A” hadseregcsoport 1. páncélos- és 17. hadserege – összesen 30 hadosztály.

A szovjet-német arcvonalon harcoló Wehrmacht- és csatlós csapatok összmennyisége 266 hadosztály volt (Németország és szövetségesei szárazföldi erőinek 66 százaléka). Ennek közel fele – 130 hadosztály – az északnyugati és a nyugati arcvonalszakaszon helyezkedett el. Ez a két szakasz együtt valamivel hosszabb volt, mint az egész hadászati arcvonal egyharmada. Minthogy ezekben az irányokban hatalmas ellenséges erők csoportosultak, továbbá mert igen fontos volt a nagy politikai központokba, Leningrádba és Moszkvába vezető útvonalak megbízható védelme, a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokságnak is kellően erős csapatcsoportosításokat

kelltek ezekben az irányokban tartania.¹⁰ Kétségtelen, hogy az itteni védelemre idevont nagy erők miatt csökkentek a délen levő szovjet csapatcsoportosítások támadási lehetőségei, ahol pedig sikeresen bontakozott ki a szovjet hadsereg hadászati támadása. Az 1942–1943-as télen kialakult katonapolitikai feltételek közepette ugyanakkor helyes és szükséges volt nagy erőket tartani a nyugati és az északnyugati irányban. Ez lehetővé tette, hogy kedvező lehetőségek mellett ezekben az irányokban is különösebben bonyolult átcsoportosítások nélkül kibontakozzék a szovjet csapatok támadó tevékenysége.

Igy tehát az új, 1943. év kezdetére a szovjet csapatok számára rendkívül kedvező, az ellenség számára pedig szerfölött kedvezőtlen helyzet alakult ki az arcvonal déli szárnyán. Minthogy a 6. német hadsereg felmentésére létrehozott ellenséges csoportosításokra a decemberi hadműveletekben döntő vereséget mértek a szovjet csapatok, továbbá mert a bekerítés külső arcvonala igen messzire eltávolodott a bekerített csoportosítástól, az ellenség számára gyakorlatilag lehetetlenné vált egy újabb felmentési kísérlet. Jóllehet ebben az időszakban még jelentős szovjet erőket kötött le a bekerített ellenséges csoportosítás, hadászati jelentőségét egészében már elvesztette. A délen kialakult hadművelési-hadászati helyzetet jellemezte az is, hogy a Délnyugati és a Déli Front igen kedvező hadművelési helyzetet foglalt el. Ez lehetővé tette a két front számára a további támadást mind a rosztovi irányban – vagyis az észak-kaukázusi német csoportosítás hátába, annak bekerítése végett –, mind pedig az északnyugati irányban azzal a céllal, hogy dél felől mélyen átkarolják a Don felső szakaszánál, a Voronyezsi Fronttal szemben védekező ellenséges csoportosítást. És mi volt ekkor a főhadiszállás hadászati elgondolása?

A sztálingrádi ellentámadás sikereit kihasználva és az ország egyre növekvő hadigazdasági erejére támaszkodva, a Legfelsőbb Főparancsnokság úgy döntött, hogy áttér a hadászati támadás következő szakaszára, és abba bevonja a harcoló hadsereg főerőit. Ennek során a főcsapást ismét délnyugati irányban akarta mérni. Először az észak-kaukázusi és a felső-doni nagy német fasiszta csoportosítások ellen kellett kibontakoztatni a támadó hadműveleteket 1943 januárjában. Ugyanekkorra tervezték a leningrádi blokád áttörésére irányuló, valamint a Sztálingrádnál bekerített 6. német hadsereg felszámolására hivatott hadműveletet is. E feladatok teljesítése után kellett a szovjet csapatoknak kifejleszteniük a támadást az orjol-brjanszki, a kurszki, a harkovi és a Donyec-medencei irányban.

Meg kell jegyezni: az a döntés, hogy a déli szárnyon mérendő főcsapás érdekében kibontakoztatják a fegyveres erők hadászati támadását, nem csupán a délen kialakult kedvező hadművelési-hadászati feltételek alapján született meg (itt ugyanis a szovjet erők csapásai alá került az „A”, a „Don” és a „B” német hadseregcsoport mintegy 100 hadosztálya). A dön-

¹⁰ 1943. január 1-én ezekben az irányokban tartózkodott a lövész-magasabbegységeknek közel 50 százaléka, a személyi állomány 47 százaléka, a lövegek és aknavetők 50 százaléka, a harckocsik 40 és a harci repülőgépek 47 százaléka (a harcoló összserőkből).

tés mindenekelőtt a katonapolitikai elképzeléseknek felelt meg. A déli ellenséges csoportosítások szétzúzásával először is végérvényesen elhárulhatott annak veszélye, hogy az ellenség áttör a Kaukázusontúl olajlelőhelyeihez, és megghiúsulhatott a hitlerista vezetés minden olyan elképzelése, hogy Törökországot és más közel-keleti országot a maga oldalán bevon a háborúba. Másodszor, így megtisztíthatták az ellenségtől a Szovjetunió hadigazdaságilag rendkívül fontos körzeteit: az Észak-Kaukázust, a Donyec-medencét, az ország fő szén és kohászati bázisát, a harkovi iparvidéket, továbbá a balparti Ukrajna más körzeteit és városait.

E fontos körzetek felszabadításával számottevően növekedhettek a Szovjetunió ember- és anyagi tartalékai, döntően megjavulhatott az egész katonapolitikai helyzet; s ily módon még kedvezőbb feltételek alakulhattak volna ki a további harchoz, véglegessé téve a háború menetében a Szovjetunió javára bekövetkezett döntő fordulatot.

A főhadiszállás általános elgondolásával kapcsolatban az alábbi feladatok hárultak a frontokra.

A Fekete-tengeri Flottával együttműködő Déli és Kaukázusontúli Frontra hárult az egész észak-kaukázusi ellenséges csoport bekerítése és felszámolása, továbbá az Észak-Kaukázus felszabadítása. A Voronyezsi Front elé azt a feladatot állították, hogy először a Délnyugati Front jobbszárny-csapataival közösen indítson támadást a Voronyezstől délre védő 2. magyar és 8. olasz hadsereg ellen, majd a Brjanszki Front balszárny-csapataival együttműködésben kerítse be és semmisítse meg a Voronyezstől nyugatra levő 2. német hadsereget. A Délnyugati Frontnak, amely a Don felső vidékén és az Észak-Kaukázusban támadó szovjet csapatcsoportosítások között összekötő szerepet játszott, az előbbi csoportosítások támogatásán kívül, a vorosilovgrádi irányban kellett támadnia. A szomszédos frontok több hadseregével és a főparancsnoksági tartalékokkal megerősített Doni Frontnak az volt a feladata, hogy megsemmisítse a bekerített 6. német hadsereget. A leningrádi blokád áttörése a Volhovi és a Leningrádi Front csapataira, valamint a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flottára hárult.

De mit csinált az ellenség? Melyek voltak a Wehrmacht főparancsnokságának legközelebbi hadászati tervei?

Az az igazság, hogy a hitlerista katonai vezetés, jóllehet gyakorlatilag már elvesztette bekerített 6., „legyőzhetetlen” hadseregét, és nem tudta felmenteni, mégsem vonta le a megfelelő józan következtetéseket, nem tanult abból a kemény leckéből, amelyben a szovjet csapatok Sztálingrádnál részesítették a fasiszta csapatokat. Ismét elérhetetlen álmokat szőtt: vissza akarta délen állítani az eredeti helyzetet, és ezzel elkerülni azt az újabb vereséget, amelyet a szovjet fegyveres erők készítettek elő a fasiszta Németország számára.

A hitleristák, túlértékelve erőiket és lehetőségeiket, egyszerre három feladatot akartak megoldani: még egyszer megpróbálták felmenteni Paulus bekerített 6. hadseregét; meg akartak kapaszkodni Észak-Kaukázusban, és tartani akarták magukat a Volgánál. Ám az elkövetkező események ismét

bebizonyították a régi igazságot, hogy aki sokat markol, az keveset fog: a hitleristák sem tudták egyik feladatot se megoldani. A szovjet hadvezetés szilárdan kézben tartotta a hadászati kezdeményezést, és rákényszerítette akaratát az ellenségre.

Természetesen a kialakult helyzetben a német hadvezetésnek feltétlenül látnia kellett, milyen veszélyes számára a szovjet csapatok rosztovi irányú támadása, hiszen ennek következtében elkerülhetetlenül bekövetkezik észak-kaukázusi csoportosításának bekerítése, sőt a közeli jövőben a keleti front egész déli szárnyának a teljes felszámolása. Ezért kénytelen volt a délen kialakult helyzet stabilizálása végett az Észak-Kaukázusból kivonni az „A” hadseregcsoport erőinek egy részét, és összefüggő védelmi arcvonalat kialakítani a Don–Novaja Kalitva–Kamenszk–Szalszk–Armavir–Majkop–Novorosszijszk-vonalon. A „B” hadseregcsoportnak a kurszki és a harkovi irány fedezése céljából szilárdan tartania kellett a megszállt terepszakaszokat. A „Don” hadseregcsoportnak az volt a feladata, hogy főerőivel fedezze az „A” hadseregcsoport hátát, és biztosítsa a Rosztovon át vezető közlekedési vonalat, 6. hadseregének csapataival pedig folytassa a harcot a bekerítésben, hogy minél nagyobb szovjet erőket kössön le. E csoport feladatai közül kiemelték: „továbbra is meg kell tennie mindent, hogy fenntartsa a 6. hadsereg felszabadításának feltételeit.”

Ez volt a fasiszta hadvezetés hadászati elképzelése a keleti fronton folytatandó harcról, ezt fejtették ki a Hitler által 1942. december 28-án aláírt 2. számú Wehrmacht-főparancsnoksági hadműveleti utasításban. A hitlerista hadvezetés, miután a fenti feladatokat kijelölte a csapatok számára, számos intézkedést tett tartalékok képzésére és átcsoportosítására a szovjet–német arcvonal déli szárnyára.

Január első napjaiban, amikor már kibontakozott a szovjet hadsereg általános támadása, az ellenségnek sikerült hadászati tartalékából 21 hadosztályt a szovjet–német arcvonalra irányítani. Ugyanakkor a német hadvezetés különleges parancsot adott ki, amely szerint nyugatról hat hadosztályt át kell dobni a keleti arcvonal déli szárnyára azzal a céllal, hogy e hadosztályokból Harkov körzetében egy újabb erős csapásmérő csoportosítást szervezenek a bekerített 6. hadsereg kiszabadítására. Ezt a különleges parancsot – mint a 2. sz. hadműveleti utasítás kiegészítő parancsát – Hitler 1942. december 31-én este írta alá, tehát ugyanazon a napon, amikor a szovjet csapatok sikeresen befejezték a sztálingrádi ellentámadás második szakaszát, és megkezdték a „Gyűrű” hadművelet, vagyis a bekerített csoportosítás elleni támadás tervszerű előkészítését.

A különleges parancsban ez állt:

„... 1. A 6. hadsereg felmentése céljából február közepére egy páncélos magasabbegységekből álló nagy csoportosítást összpontosítunk Harkovtól délkeletre.

Ennek érdekében gyors ütemben át kell dobni nyugatról az »Adolf Hitler« SS-hadosztályt, a »Reich« és a »Halálfejes« hadosztályt, a »Közép« hadseregcsoport állományából pedig a »Grossdeutschland« hadosztályt. Ezenkívül a megadott időpontra Kijevtől délre még három, nyugatról átdo-

bott gyalogoshadosztályt fogunk összpontosítani. Ezeket a későbbiekben a vasútvonal mentén, a gyorscsoport mögött kell bevetni.

2. Elhatároztuk, hogy az időjárási viszonyoktól függően február közepén támadást indítunk, előreláthatóan a Dontól északra levő körzetből kiindulva Sztálingrád irányában, hogy felmentsük a 6. hadsereget. Ezt a támadást a páncélos csoport, valamint az »A« és a »Don« hadseregcsoporttól elvont más gyorsan mozgó magasabbegységek fogják végrehajtani.

3. A gyorscsoport szétbontakozását és harcba vetését a »Don« és a »B« hadseregcsoport fogja fedezni és biztosítani. Erre vonatkozólag a 2. sz. hadműveleti utasítás marad érvényben.”

De mint ismeretes, a németeknek ez az újabb terve is kudarcba fulladt. A Doni Front csapatai 1943 januárjában ragyogóan végrehajtották a „Gyűrű” hadműveletet és ezzel szertefoszlatták a 6. hadsereg felmentésére vonatkozó ellenséges elképzeléseket. A 6. hadsereg siralmas véget ért; Hitler és klikkje ezzel fizetett kalandorságáért.

De hogyan valósultak meg a szovjet hadvezetés tervei? Hogyan alakult a két fél hadászatiának párharca Sztálingrád után?

Egy kissé előreugorva elmondhatjuk: 1943 januárja azzal telt, hogy a sztálingrádi ellentámadás a szovjet hadsereg általános támadásává nőtt. Január első napjaiban a Délnyugati és a Déli Front hadseregei a vorosilovgrádi és a rosztovi irányban folytatták támadásukat. Ezt követően ment át támadásba a sztavropoli irányban a Kaukázusontúli Front Északi Csoportja, Fekete-tengeri Csoportja pedig január 12-én a krasznodari irányban kapcsolódott be a támadásba. Mint már említettük, január 10-én a Doni Front megkezdte a bekerített ellenséges csoportosítás felszámolását. Január 13-án a Voronyezsi Front csapatai, január 26-án pedig a Bjranszki Front csapatai indították meg hadműveletüket a Don felső szakaszánál, Voronyezstől nyugatra és délre védő ellenséges csoportosítás ellen.

ÉSZAK-KAUKÁZUS FELSZABADÍTÁSA

A januári déli hadászati támadás a Voronyezs és Novorosszijszk közötti 1200 kilométeres arcvonalszakaszon bontakozott ki. E támadásban hét frontseregtest vett részt. Ugyanakkor, január 10-én megkezdődött a Leningrádi és a Volhovi Front hadművelete is, amelynek célja a leningrádi ellenséges blokádtörése volt. Később a hadászati támadás méretei még inkább megnövekedtek, amikor bekapcsolódott a szovjet–német arcvonal nyugati és északnyugati irányában harcoló többi front is.

A januári általános hadászati támadás keretében megvalósított első nagy hadművelet a Déli és a Kaukázusontúli Front hadművelete volt a német fasiszta csapatok észak-kaukázusi csoportosítása ellen. E hadműveletet akkor készítették elő, amikor már fordulat állt be a Kaukázusért vívott harcban.

A Kaukázusontúli Front Északi Csoportja már november első felében több erős ellencsapást mért az ellenség 1. páncélos-hadseregére; súlyos

veszteségeket okozott neki, és arra kényszerítette, hogy lemondjon szándékáról, az Ordzsonikidzén és Groznijon át a Kaukázusontúlra való behatolásról. November végén és decemberben a Kaukázusontúli Front Fekete-tengeri Csoportja is ellencsapásokat mért a 17. német hadsereg egységeire. Ezek eredményeképpen az ellenség nem tudott Tuapszén át, a Fekete-tenger partja mentén behatolni a Kaukázusontúlra.

Az észak-kaukázusi támadó hadműveletre vonatkozó elgondolások szerint a Déli Front jobbszárny-hadseregeinek a rosztovi irányban kellett a főcsapást mérniük. Ennek eredményeképp az egész észak-kaukázusi ellenséges csoportosítás elszigetelődhetett a többi ellenséges haderőtől. Két csapással kellett bekeríteni és felszámolni ezt a csoportosítást: a Kaukázusontúli Front Fekete-tengeri Csoportjának Krasznodar-Tyihoreck irányában, és a Déli Front balszárny-hadseregeinek Szalszk-Tyihoreck irányában mért csapásával. Az Északi Csoportnak a sztavropoli irányban támadva meg kellett akadályoznia az 1. páncéloshadsereg magasabbegységeinek tervszerű visszavonulását. A Délnyugati Front balszárny-csapatái parancsot kaptak, hogy támadjanak tovább Vorosilovgrád felé, s ily módon biztosítsák a Déli Front jobbszárny-hadseregeinek rosztovi irányú támadását.

A Kaukázusontúli Front csapatái december folyamán alaposan felkészültek erre a hadműveletre. Ám a Fekete-tengeri Csoport a hosszas készülődés ellenére sem tudta a hadművelet kezdetére befejezni a csapásmérő csoport számára szükséges erők és eszközök összpontosítását. Végül is nem kerülhetett sor a két front egyidejű észak-kaukázusi támadására. Ugyanakkor a Déli Front már január 1-én megkezdte sikeres előrenyomulását a Don déli szakasza mentén Rosztov irányában. A Fekete-tengeri Csoport egységei viszont még mindig a hadműveletre készültek lázas ütemben, s előkészületeiket csak január 11-re fejezték be.

A német fasiszta hadvezetés felfigyelt arra, hogy a Déli Frontnak a kotyelnjikovo-tyihorecki vasútvonal mentén Rosztov felé mért csapásai az „A” hadseregcsoporthátába irányulnak, s január 1-én gyorsan elkezdte átdobni 1. páncéloshadseregét Mozdok és Nalcsik körzetéből az „A” hadseregcsoporthátába. A Fekete-tengeri Csoport arcvonala elől azonban az ellenség nem szándékozott visszavonulni. Igyekezett szívósan tartani az itteni védelmi terepszakaszt, jól tudva, milyen veszélyes számára, ha a szovjet csapatok áttörnek Krasznodar, Tyihoreck irányában és a Tamany-félszigetre.

Közben a Kaukázusontúli Front parancsnoksága a kialakult helyzetből nem vonta le a helyes következtetéseket. Nem fejtett ki kellő erőfeszítéseket ahhoz, hogy gyorsan megszervezzék a Fekete-tengeri Csoport sávjában a támadást.

Magának a legfelsőbb főparancsnoknak kellett beavatkoznia a kaukázusi eseményekbe. Január 4-én, 13 óra 30 perckor Sztálin felhívta a vezérkard, és lediktált egy utasítást azzal, hogy nyomban továbbítsák a frontnak.

„Először. Az ellenség visszavonul Észak-Kaukázusból, felgyűjtva a rakétákat és felrobbantva az utakat. Maszlennyikov Északi Csoportja tartalék

csoporttá válik, amely éppen hogy csak üldözi az ellenséget. Nem érdekünk, hogy az ellenséget csak úgy kitaszigáljuk Észak-Kaukázusból. Előnyösebb számunkra, ha feltartóztatjuk, hogy a Fekete-tengeri Csoporttal együttesen mért csapással bekerítsük. Ennek érdekében a Kaukázusontúli Front hadműveleteinek súlya áthelyeződik a Fekete-tengeri Csoport körzetébe, amit se Maszlennyikov, se Petrov nem ért meg.

Másodszor. Sürgősen vonja ki a 3. lövészhadtestet az Északi Csoport sávjából, és gyors ütemben irányítsa a Fekete-tengeri Csoport sávjába...

A Fekete-tengeri Csoport első feladata: érje el Tyihoreket, és ily módon akadályozza meg, hogy az ellenség kivonja technikai eszközeit nyugat felé...

Az Ön második és fő feladata az, hogy vonjon ki egy erős oszlopot a Fekete-tengeri Csoport állományából, foglalja el Batajszkot és Azovot, kelet felől nyomuljon be Rosztovba, és ily módon zárja körül, ejtse fogságba vagy semmisítse meg az észak-kaukázusi ellenséges csoportosítást. Ebben segíteni fogja Önt Jerjomenko Déli Frontjának balszárnya, amelynek az a feladata, hogy elérje a Rosztovtól északra levő körzetet."

Az Északi Csoport, miután tudomására jutott, hogy az ellenség visszavonul, január 3-án üldözni kezdte azt Sztavropol irányában. Minthogy azonban rosszul szervezték meg az üldözést, a csoport csapatai lassú ütemben haladtak előre. Három nap alatt mindössze 25–60 kilométert tettek meg. A törzs összeköttetése megszakadt a hadseregekkel és a front gyorsan mozgó magasabbegységeivel.

A Legfelsőbb Főparancsnokság január 8-án újból kénytelen volt táviratozni I. V. Tyulenyev tábornoknak, a Kaukázusontúli Front parancsnokának és I. I. Maszlennyikov tábornoknak, az Északi Csoport parancsnokának: „Három napja, hogy nem küldenek jelentést harcokcsi- és lovascsoportjaik helyzetéről. Elszakadtak csapataiktól, és elvesztették velük a kapcsolatot. Nincs kizárva, hogy az Északi Csoportnál tapasztalható rendetlenség és a kapcsolat hiánya miatt gyorsan mozgó csapataikat be fogják keríteni a németek. Ezt a helyzetet nem lehet tovább tűrni.

Megparancsolom, hogy állítsák helyre az összeköttetést az Északi Csoport gyorsan mozgó csapataival, és naponta kétszer jelentsék a vezérkar-nak arcvonaluk helyzetét.

A végrehajtásért Önöket teszem felelőssé

I. V. SZTÁLIN."

Január 14-re a hitlerista hadvezetésnek sikerült teljesen visszavonnia csapatait a Sztavropoltól északkeletre húzódó Cserkesszk–Petrovszkoje közbeeső terepszakasgra, és ott kelet felé néző arcvonallal védelmet szerveznie.

Ekkor döntő események bontakoztak ki a Déli Front támadási sávjában. Az ellenség heves ellenállása dacára e front jobbszárnya visszavetette a a „Hollidt”-csoport magasabbegységeit a Tacinszkaja–Kogalnyik-folyó vonalára. A 2. gárdahadsereg sikeresen támadott a Don bal partján, a Don

és a Szal között megtörte a 4. német páncéloshadserg ellenállását, január 10-én a felső szakaszon átkelt a Szal jegén, január 14-én pedig előrevetett egységei elérték a Manics-folyót. Erre az időre a Délnyugati Front bal-szárny-magasabbegységei Kamenszktől keletre kijutottak a Felső-Donyec-hez. Ugyanakkor a Voronyezi Front támadásba lendült csapatai a Felső-Donnál áttörték a 2. magyar és a 8. olasz hadsereg arcvonalát.

Ily módon nagyon rosszra fordult az Észak-Kaukázusban levő hitlerista csapatok helyzete. De az „A” csoport kivonására még nem született végleges döntés. Hitler e csoport súlyos helyzete ellenére sem készült a Kaukázus elhagyására. Politikai presztízsből nem adta fel egykönnyen irreális vágyát, hogy megkaparintsa a Kaukázus természeti kincseit.

Utolsó szalmaszálként ragaszkodott a Tamany-félsziget megtartásához, remélve, hogy 1943-ban újabb támadást indíthat onnan a Kaukázusért. Csaknem január végéig vitatkoztak a Wehrmacht főhadiszállásán arról, hogy otthagyják-e a Tamanyon az egész „A” hadseregcsoportot, vagy csak erőinek egy részét. Csupán január 28-án döntöttek el véglegesen, hogy az 1. páncéloshadsereg egy részével megerősített 17. hadsereget küldik oda, az 1. páncéloshadsereg többi erőit pedig Rosztovon keresztül a Donyec-medencébe irányítják. Végeredményben az „A” csoport nagy része – 22 hadosztály – a tamanyi hídfőben maradt. A későbbi események világosan bebizonyították, hogy a fasiszta vezetés ismét nagy hadászati hibát követett el, amikor lényegében tétlenségre kárhoztatva a Tamany-félszigeten tartott egy nagy csoportosítást.

Közben alig-alig haladt a szovjet csapatok támadása a krasznodari irányban. A Fekete-tengeri Csoport – amelynek csapatai január 11–16. között kapcsolódtak be a hadműveletbe – csak január 24-re tudott a főcsapás irányában mintegy 30 kilométert előrenyomulni, s elérte a Krasznodarba dél felől vezető utakat. Elakadt az Északi Csoport előrenyomulása is; e csoportot az ellenség megállította a Belaja Glina–Uszty–Labinszkaja vasútállomás vonalán.

Az Észak-Kaukázusban vívott háromhetes harcok eredményeképp a szovjet csapatok elérték a Don és a Manics alsó folyása–Belaja Glina–Armavir–Uszty–Labinszkaja vasútállomás vonalát.

A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása ebben a helyzetben határozta meg a két front további feladatait. A Déli Front és a Kaukázuson-túli Fronthoz tartozó Északi Csoport csatlakozó szárnyain tevékenykedő csapatoknak Batajszk felé kellett támadniuk, elvágva az ellenség Rosztov felé vezető visszavonulási útvonalait. A Fekete-tengeri Csoportnak megparancsolták, hogy fő erőfeszítéseit Novorosszijszktól északkeletre összpontosítsa, nyomuljon előre Krimszkaig, és ily módon vágja el az ellenséges csoportosítás Tamany-félszigetre vezető visszavonulási útjait is. A főhadiszállás január 23-i direktívája hangsúlyozta, hogy a hadművelet adott szakaszában a Déli Frontnak kell játszania a döntő szerepet. Nagyrészt e front akcióinak sikerétől függ az Észak-Kaukázusban tartózkodó ellenséges erők bekerítése és megsemmisítése.

„Nagy történelmi jelentősége van annak, hogy csapataink elfoglalják

Batajszskot – írta a főhadiszállás. – Batajszk megszerzésével elzárjuk az ellenséges hadseregek útját az Észak-Kaukázusban, és megakadályozzuk, hogy a 24 német és román hadosztály kijusson Rosztov, Taganrog, a Donyec-medence körzetébe.

Az Észak-Kaukázusban éppúgy be kell keríteni és meg kell semmisíteni az ellenséget, mint ahogy Sztálingrádnál történt.

A Déli Front csapatainak el kell vágniuk az Észak-Kaukázusban tartózkodó 24 ellenséges hadosztályt Rosztovtól, a Kaukázusontúli Front Fekete-tengeri Csoportjának pedig meg kell akadályoznia, hogy ezek a hadosztályok eljussanak a Tamany-félszigetre.

A főszerep itt a Déli Frontra hárul, amelynek a Kaukázusontúli Front Északi Csoportjával együttműködve be kell kerítenie, fogságba kell ejtenie vagy meg kell semmisítenie az ellenség Észak-Kaukázusban levő csapatait.”

Február 4-re a Déli és az Észak-kaukázusi Front¹¹ csapatai a Manics és Armavir közötti sávban megtörték az ellenség ellenállását, 25 kilométerre megközelítették Batajszskot, és Ejszk körzetében kijutottak az Azov-tenger partjára. Erre az időre a Kubántól északra és délre, nyugati irányban támadó Kaukázusontúli Front elérte a Bejszugszkij Liman–Uszty-Labinszkaja–Krasznodar déli környéke terepszakaszt.

Ily módon az észak-kaukázusi támadó hadművelet eredményeképpen a szovjet csapatok felszabadították Észak-Kaukázus jelentős részét. A hadművelet célját azonban nem érték el maradéktalanul. Az ellenségnek sikerült 1. páncéloshadserégét (öt hadosztályt) kivonnia, és Rosztovon keresztül a Donyec-medencébe irányítania, 17. hadseregének erőivel pedig megkapaszkodnia a Kubán alsó folyásának vidékén.

A Tamanyra visszavont nagy ellenséges csoportosítás mielőbbi megsemmisítése, valamint az észak-kaukázusi terület teljes felszabadítása érdekében a főhadiszállás február 4-i direktívájában megparancsolta az Észak-kaukázusi Frontnak,¹² hogy újból lendüljön támadásba és zúzza szét a Krasznodar, Krimszkaja körzetében levő 17. német hadsereg főerőit. Ez a támadás – amely később a krasznodari hadművelet elnevezést kapta – február 9-én kezdődött. 1943. február 12-én felszabadult Krasznodar, Kubán nagy gazdasági, közigazgatási és kulturális központja, a kozákok dicső városa.

Az elkövetkező két hónapban súlyos harcok közepette 150–180 kilométert nyomultak előre a szovjet csapatok; elérték a Tyemrjuk-öböl–Krimszkaja terepszakaszt, ott megvetették a lábukat, és készültek az újabb támadásra.

A kubáni támadással egy időben súlyos harcok lángoltak fel Novorosz-szjszk körzetében is. Az itteni nehéz, erdős-hegyes terepen K. N. Leszelidze tábornok 47. hadseregének egységei támadtak. Feladatuk az volt,

¹¹ Január 24-től a Kaukázusontúli Front Északi Csoportját az önálló Észak-kaukázusi Fronttá szervezték.

¹² E front állományába helyezték a Kaukázusontúli Front Fekete-tengeri Csoportját is.

hogy egy tengeri deszanttal együttműködve felszabadítsák Novorosszijszk városát és kikötőjét. Akkor azonban nem sikerült felszabadítaniuk Novorosszijszkt. Február 4-én, a várostól délre a bátor C. L. Kunyikov őrnagy parancsnoksága alatt partra szállt a tengeri deszant, de csak egy kis hídfőt tudott létesíteni Miszhako körzetében. Hét hónapon át küzdöttek önfeláldozóan Miszhako védői a túlerejű ellenséggel, s végül is sikerült megtartaniuk a „Kis földnek” elnevezett hídfőt.

Az ellenség többször megpróbálta felszámolni a 30 négyzetkilométernyi „Kis földet” makacsul védő csoportot. A külön e célra megszervezett hadművelet azonban, amely a hangzatos „Neptun” nevet viselte, sikertelenül végződött. Az ellenség minden rohamát elhárították.

A „Kis földet” védő harcosok magas fokú erkölcsi szellemének és sziklaszilárd helytállásának kialakításában igen nagy szerepet játszott a parancsnokok és politikai munkások, párt- és Komszomol-szervezetek pártpolitikai munkája. A „Kis föld” védői között gyakran megfordult I. J. Petrov tábornok, a Fekete-tengeri Csoport parancsnoka, L. I. Brezsnyev ezredes, a 18. hadsereg politikai osztályának vezetője, továbbá Szergej Borzenko haditudósító és sok más politikai munkás.

A 18. hadsereg haditanácsa a „Kis föld” védőihez intézett egyik felhívásában ezt írta: „Az ellenség, amely olyan vereséget szenvedett Sztálin-grádnál és az Észak-Kaukázusban, amelyet nem tud kiheverni, s kénytelen volt visszavonulni a Tamany-félszigetre, most mint egy eszelős hazárdjátékos, mindent egy lapra tesz fel. Megpróbálja feltartóztatni a Vörös Hadsereg előrenyomulását. A német fasiszta gyilkosok és rablók bandája hatalmas veszteségek árán is tartani igyekszik Novorosszijszkt. A Miszhakónál partra szállt hős deszant veszélyezteti az ellenségnek ezt a támpontját, a Kubán-vidék még kezében maradt kulcsát.

A »Kis föld« halált hozó tőr az aljas ellenség hátában . . .

Bajtársak! A »Kis föld« döntő fontosságú szerepet játszik hazánk felszabadításában a német fasiszta megszállás alól . . .”

A Novorosszijszkt és a Tamany-félszigetet tartó hitlerista csapatok igyekeztek megerősíteni tengeri közlekedési vonalaikat, lezárni a Krímbe vezető utakat és korlátozni a kaukázusi partvidék kikötőiben állomásozó Fekete-tengeri Flotta hajóinak tevékenységét. A „Kis föld” maroknyi hős védője azonban megzavarta az ellenséget e tervének megvalósításában.

A „Kis föld” védőinek hőstettét nagyra értékelte a haza. A legkiválóbb harcosok kormánykitüntetések kaptak. A február 13-án halálosan megsebesült Cezar Kunyikov desszantosztág-parancsnok a Szovjetunió Hőse lett. Ezt a magas címet a „Kis föld” 21 védője kapta meg; további 2346 katona, tengerész és tiszt hősiességéért és halált megvető bátorságáért más kitüntésekben részesült.

A szovjet hadsereg 1942–1943-as téli győzelmeinek egyik dicső állomása volt a hitlerista csapatok szétzúzása a Felső-Donnál. A Voronyezsi és Brjanszki Front csapatainak sikeres támadása e területen 1943 januárjának második felében bontakozott ki, s az ellenség erős, mintegy 30 hadosztálynyi voronyezsi csoportosítása elleni két támadó hadműveletből állt: az osztrogoszszk–rosszosi és a voronyezs–kasztornojeiből.

Még a sztálingrádi ellentámadás idején, 1942. december 21-én kapta a Voronyezsi Front parancsnoka, F. I. Golikov tábornok I. V. Sztálintól azt a feladatot, hogy készítsen elő egy támadó hadműveletet. Ennek eredményeként meg kellett semmisíteni az Osztrogozsszk és Rosszos körzetében levő ellenséges csapatokat s mielőbb felszabadítani a voronyezs–millerevői vasútvonalat, amely Liszk és Kantyemirovka között, valamint Liszk és Valujki között az ellenség kezén maradt. A legfelsőbb főparancsnok kiemelte e vasútvonal rendkívüli jelentőségét a délen harcoló frontok ellátása szempontjából, amikor majd tovább fejleszthetik támadásukat a Donyec-medence és Harkov irányában.

A sztálingrádi bekerítő hadművelet tapasztalatainak alkotó jellegű alkalmazásával és továbbfejlesztésével a Voronyezsi Front törzse és parancsnoksága, a vezérkar, valamint a főhadiszállásnak a frontnál tartózkodó két képviselője, A. M. Vaszilevszkij és G. K. Zsukov közösen dolgozták ki az osztrogoszszk–rosszosi hadművelet eredeti elgondolását.

A terv szerint három egyidejűleg mért csapással be kellett keríteni és széttagolni, majd gyorsan felszámolni a németek csatlósainak utolsó nagy csoportosítását a keleti arcvonalon. A főcsapásokat K. Sz. Moszkalenko tábornok 40. hadserege és P. Sz. Ribalko tábornok 3. harckocsihadserege mérte. Ezek a támadás körzetében levő 22 ellenséges hadosztályból bekerítettek 17-et, amelyek Voronyezstől délre, a Don mentén védtek. A szovjet hadvezetés a sztálingrádi tapasztalatok alapján elhatározta, hogy a bekerített csoportosítás gyors felszámolása érdekében széttagoló csapást mér a 18. önálló lövészhadtest erőivel. A Voronyezsi Front támogatására dél felől támadást indított a Délnyugati Front szomszédos 6. hadserege F. M. Haritonov tábornok parancsnoksága alatt.

Az osztrogoszszk–rosszosi hadműveleti tervet ragyogóan megvalósították. A front csapatai január 13-án indították meg főerőikkel a támadást és nem egészen egy hét múlva bekerítették, és két, egymástól elszigetelt részre tagolták az ellenség osztrogoszszk–rosszosi csoportosítását. További egy hét múlva, január 27-re, sikeresen fel is számolták ezt a csoportosítást. Tizenöt ellenséges hadosztály megszűnt létezni, hat pedig súlyos veszteségeket szenvedett. Mintegy 86 000 német, magyar, olasz katona és tiszt került fogságba.

A szovjet hadsereg tehát újabb jelentős győzelmet aratott.

A hadművelet végére a Voronyezsi Front csapatai 140 kilométer mélyen benyomultak az ellenség vonalai mögé, elérték az Oszkol-folyót, és kedvező hadműveleti helyzetet foglaltak el egy harkovi irányú támadáshoz.

És minthogy a Voronyezsi Front 40. hadserege ugyanakkor kijutott a Krasztornojától délre levő körzetbe, rendkívül kedvezővé vált a helyzet ahhoz, hogy onnan déli irányból szárnycsapást mérjenek a Voronyezstől nyugatra védő 2. német hadseregére.

E. Manstein emlékirataiban megjegyzi, hogy a Donyec-medence megtartása kétségessé vált abban a pillanatban, amikor a szovjet csapatok áttörték a 2. magyar hadsereg arcvonalát Voronyezstől délre, és megnyílt előttük az út a Felső-Donhoz, majd tovább a Dnyeper átkelőhelyei és az Azovi-tenger felé.

Még folyt az osztrogozsszk-rosszosi hadművelet, amikor már megtörténtek az előkészületek a voronyezs—kasztornojei hadműveletre, s hozzáláttak a végrehajtásához. Ebbe bevonták a Voronyezsi Front főerőit, továbbá a Brjanszki Front balszárnyán levő 13. hadsereget és e front 15. légi hadseregét.

A hadművelet azt az elgondolást követte, hogy északról és délről találkozó irányban a 2. német hadsereg szárnyaira mért csapással bekerítsék és megsemmisítsék e hadsereg főerőit, felszabadítsák Voronyezs és Kasztornojé hadműveleti szempontból fontos körzetét, és ezzel megteremtsék a Kurszk és Harkov elleni támadáshoz szükséges feltételeket.

A voronyezs—kasztornojei hadművelet január 24–26-án kezdődött. A két front támadó csapatai már január 28-án egyesültek Kasztornojé körzetében, s ily módon elérték a voronyezsi ellenséges csoportosítás visszavonulási útjait. A tíz hadosztályból álló csoportosítás Kasztornojától délkeletre bekerítésbe került. Január 29-én a szovjet csapatok megkezdték felszámolását. De minthogy nem sikerült időben létrehozniuk a bekerítés szilárd belső arcvonalát, s mert hibák történtek a csapatok vezetésében is, az itteni harcok február 17-ig elhúzódtak, és belefolytak a támadó hadműveletbe.

A voronyezs—kasztornojei hadművelet sikeres befejezése során a szovjet csapatok szétzúzták a voronyezs—kurszki irányban harcoló nagy német fasiszta csoportosítást, felszámolták a voronyezsi kiszögellést, s felszabadították a Voronyezsi és Kurszki terület nagy részét, Voronyezst, Kasztornojét, Sztarij Oszkolt, Tyimet és még számos más nagyobb várost. A hadművelet során szétzúzták a 2. német hadsereg főerőit és a 2. magyar hadsereg 3. hadtestét – összesen több mint 11 ellenséges hadosztályt.

Ily módon a Felső-Donnál, Voronyezstől délre és nyugatra végrehajtott két sikeres hadművelet eredményeképp a szovjet csapatok megsemmisítették a „B” hadseregcsoport főerőit, több mint 26 hadosztályt. Livnátlól Kupjanszkig, hatalmas arcvonalszakaszon áttörték az ellenség védelmét. Lehetővé vált, hogy a szovjet hadsereg tovább támadjon Kurszk és Harkov felé.

A szovjet hadsereg 1942–1943-as téli hadászati támadásának igen fontos része volt a Leningrádi és a Volhovi Front támadó hadművelete a leningrádi ostromzár áttörésére. 1942 folyamán ebből a célból több támadást szerveztek, de sikertelenül. A hős Leningrádot 16 hónapon át ostromolták a fasiszta megszállók. Ezalatt a város lakói két nehéz háborús telet éltek át. Különösen az 1941–1942-es tél volt súlyos. De se az állandó ellenséges rohamok, se a barbár bombázások és tüzérségi ösztüzek, se az éhezés megpróbáltatásai nem törték meg a hős leningrádiakat. A fasiszták sehogy sem akartak beletörődni kudarcukba. Még 1941-ben rögzítették a német parancsnokság egyik titkos okmányában: „Ha a városban kialakult helyzet hatására megoldást kérnek, ezt elutasítjuk...” „Leningrád, majd később Moszkva kapitulációját nem fogadjuk el”. De ilyen kérésekre hiába várt az ellenség. Egymás után fulladtak kudarcba a Leningrád elleni rohamok. Hitler a saját illúzióiban ringatta magát, amikor kijelentette: „A német gránátosok, akik Kelet-Poroszországtól Leningrád külvárosáig győzelmesen járták meg az utat, találhatnak még magukban erőt ahhoz, hogy a hátralevő néhány kilométernyi távolságot is megtegyék.”

A Néva-parti hős város kitartott, és kivárta felszabadulását. A dicső forradalmi hagyományok városa, Lenin városa nem hajtott térdet az ellenség előtt. Az ostromlott városba vezető utak gigantikus malomkövekké váltak, amelyben összezúzódtak a válogatott Wehrmacht-hadosztályok.

1943 elejére lényegesen javult Leningrád helyzete, de még mindig súlyos maradt. Minthogy nem volt szárazföldi összeköttetése az országgal, rendkívül nehezen tudták ellátni az ipar számára szükséges fűtő- és nyersanyaggal, s nem tudták megfelelően kielégíteni a csapatok és a lakosság szükségleteit.

1942. december közepén ismét megnyílt az „élet útja”. Éjjel-nappal használták a rendkívül súlyos körülmények között, az ellenséges légierő állandó támadásai közepette. Naponta átlagban 5–6000 tonnányi, különböző összetételű szállítmányokat, fegyvert, lőszert, üzemanyagot, élelmet, fűtőanyagot stb. – juttattak el rajta Leningrádba. De mind az anyagi eszközöknek, mind a fegyverszállítmányoknak ez a mennyisége kevés volt a lakosság és a csapatok szükségleteihez mérten.

Alexander Werth, angol újságíró, a Nagy Honvédő Háború sok eseményének szemtanúja írta: „A németek minden lehetőt megtettek, hogy zavarják mind a Kabonba vezető vasútvonal építését, mind pedig a jégutakon való közlekedést. Repülőgépeik bombázták, tüzérségük lőtte ezeket az utakat. A szovjet vadászgépek azonban a lehetőségekhez képest fedezték őket.”

Leningrád a blokád szorításában maradt. A város utcáin és terein gránátok és bombák robbantak. Naponta ezrek veszítették életüket.

A hadműveleti-hadászati helyzet Leningrád alatt továbbra is bonyolult volt. A városba délről, délkeletről és északnyugatról vezető utakat védő Leningrádi Front csapatait elszigetelték a harcoló hadsereg többi erői-

től, a Balti Flottát pedig a Finn-öbölkeleti részébe szorították. Az arcvonalon továbbra is közvetlenül Leningrád közelében húzódott: délen mindössze 4 kilométerre, északnyugaton és délkeleten pedig 25–30 kilométerre a várostól.

Miután a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása átnézte a Leningrádi Front haditanácsának az 1942–1943. év telén folytatandó további tevékenységére vonatkozó elképzelését, december első napjaiban megparancsolta a Leningrádi és a Volhovi Frontnak, hogy készítsék elő és hajtsák végre a leningrádi ostromzár áttörésére irányuló hadműveletet.

A „Szikra” fedőnevet viselő hadműveleti elképzelés lényege az volt, hogy egyidejű találkozó irányú csapásokkal a Leningrádi Front csapatai nyugat felől, a Volhovi Front csapatai kelet felől Szinyavino irányában támadva, a Balti Flottával együttműködésben szétzúzzák a Ladoga-tótól délre levő német fasiszta csapatokat, felszámolják a schlüsselburg-szinyavinói ellenséges kiszögellést, majd Mga irányában észak felől mért csapással felszabadítják a volhov–leningrádi vasútvonalat, a Ladoga-tótól déli irányban viasszaszorítják az ellenséget, és megteremtik a feltételeket a Leningráddal való zavartalan szárazföldi összeköttetéshez. A két front és a flotta tevékenységének összehangolásával K. J. Vorosilov marsallt és G. K. Zsukov hadseregtábornokot bízták meg.

A főhadiszállás konkretizálta a hadműveleti feladatokat, és meghatározta végrehajtásuk sorrendjét. Január folyamán a Volhovi és a Leningrádi Front csapatainak közös erővel szét kellett zúzniuk a schlüsselburg-szinyavinói kiszögellésben védő német fasiszta csoportosítást, a hónap végére el kellett érniük a Mojka-folyó—Mihajlovszkij település—Tortolovo-vonalat, és itt megvetve lábukat, biztosítaniuk kellett a Leningrádi Front utánpótlási vonalait. E feladatok teljesítése után február első felében Mga körzetében újabb támadást kellett indítani a kirovi vasútvonal felszabadításáért. E hadművelet eredményeképp a szovjet csapatoknak el kellett érniük a Voronovo–Vojtolovo–Voszkrzenszsk-vonalat.

A Volhovi Front (parancsnok K. A. Mereckov tábornok) és a Leningrádi Front (parancsnok L. A. Govorov tábornok) csapatai 1943. január 12-én lendültek támadásba. Ekkor a leningrádi ostromzár egyik legfontosabb szakaszát alkotó schlüsselburg-szinyavinói kiszögellésben a 18. német hadseregnek mintegy öt hadosztálya tartózkodott. Ezek a hadosztályok jól fel voltak töltve, és gazdag harci tapasztalatokkal rendelkeztek az e szakaszon vívott harcokban.

Meg kell említeni azt is, hogy a schlüsselburg-szinyavinói kiszögellés erdős-mocsaras terepen húzódott, s ez nagyon megkönnyítette az ellenség számára a tűzeszközökkel és élőerőkkel alaposan megrakott, jól megerősített védelem létrehozását. A szovjet harcosoknak le kellett küzdeniük a Néva meredek jeges partjait, a be nem fagyott tőzegmocsaras részeket, a hótorlaszokat, a rengeteg ellenállási támpontot és gócot, amelyeket az ellenség a munkástelepüléseken rendezett be. Mindez nagy fizikai és pszichikai erőfeszítést és magas fokú katonai szaktudást követelt a csapatoktól.

A Volhovi Front parancsnoka úgy döntött, hogy a főcsapást V. Z. Roma-

novszkij tábornok 2. csapásmérő hadserege méri. Ez támadásba is lendült a Lipka–Gajtolovo közötti arcvonalszakaszon. Feladata az volt, hogy a Ladoga-tótól délre áttörje az ellenséges védelmet, foglalja el Szinyavinót, majd miután itt egyesült a Leningrádi Front 67. hadseregének egységeivel, ezekkel együtt fejezze be a Szinyavinótól északra levő hitlerista csapatok széttűzését. Tőle délre F. N. Sztarikov tábornok 8. hadserege mért csapást. A két hadsereg támadását I. P. Zsuravljov tábornok 14. légi hadserege biztosította.

A Volhovi Front csapataival való találkozás céljából M. P. Duhanov tábornok 67. hadseregének át kellett kelnie a Néva felső szakaszán, Schlüsselburgtól délre meg kellett törnie az ellenség védelmét és kifejlesztenie a csapást Szinyavino felé. A Leningrádi Front támadó csapatait Sz. D. Ribalszenko tábornok 13. légi hadserege fedezte. A hadműveletbe bekapcsolódtak a távolsági repülőerők, valamint a Balti Flotta tüzérsége és katonai repülőerei is.

Mindössze hét nap kellett a Volhovi és Leningrádi Front támadó csapatainak ahhoz, hogy széttűzzák az ellenséges védelmet a schlüsselburg-szinyavinói arcvonal-kiszögellésben. 1943. január 18-án, Szinyavino körzetében sor került a 67. és a 2. csapásmérő hadsereg történelmi jelentőségű találkozására. A Ladoga-tótól délre kialakítottak egy 8–11 kilométer széles folyosót, amelyen át Leningrád és a várost védő csapatok közvetlen szárazföldi összeköttetésbe kerültek az országgal. Ez az esemény mintegy feltette a koronát a leningrádi ostromgyűrű áttöréséért folytatott harcokra, s még lendületesebb támadásra serkentette a két front csapatait.

Sok hőstett fűződött a 136. lövészadosztály harcosainak nevéhez. Eredményes harcainak elismeréseképpen a hadosztályt 63. gárdahadosztállyá szervezték át, parancsnoka, N. P. Szimonyak tábornok pedig a Szovjetunió Hőse lett. Ugyancsak gárda magasabbegységgé változtatták N. A. Poljakov ezredes 327. lövészadosztályát. A Leningrádi és a Volhovi Front, valamint a Balti Flotta mintegy 22 000 katonája és tisztje kapott különböző kitüntetések. Huszonöten megkapták a Szovjetunió Hőse címet. L. A. Govorov és K. A. Mereckov frontparancsnokokat a Szuvorov-rend 1. fokozatával, I. I. Fegyunyinszkij frontparancsnok-helyettest, M. P. Duhanov és V. Z. Romanovszkij hadseregpáncsnokokat a csapatok mesteri irányításáért a Kutuzov-rend 1. fokozatával tüntették ki.

A leningrádi ostromzár áttörésének nagy katonapolitikai jelentősége volt az egész Nagy Honvédő Háború menetében. A Szovjetunió hatalmas politikai, ipari és kulturális központja, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom bölcsője, Lenin városa ismét szárazföldi összeköttetésbe került az országgal. Az ellenséges ostromzár áttörése fordulópont volt a történelmi jelentőségű leningrádi csatában. Ezzel a Leningrád körüli harcokban végérvényesen a szovjet csapatok kezébe került a hadműveleti kezdeményezés. Az ellenség ezentúl már nemcsak hogy újabb kísérleteket nem tudott tenni Leningrád elfoglalására, de még addig elfoglalt terepszakaszait is nehezen tudta tartani, s ez jelentős erőit kötötte le.

A leningrádi győzelemről szóló örömhír messze túlszárnyalt a határokon.

Bejárta az egész világot. F. Rooseveltt külön díszoklevélben írta Leningrád védőinek: „...sikeresen megvédelmezték szeretett városukat az 1941. szeptember 8-a és 1943. január 18-a közötti válságos időszakban. Ezzel szimbolizálták a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségében élő népek és az agresszív erőkkel szemben ellenállást tanúsító valamennyi nép rettenthetetlen elszántságát.”

Az ostromzár áttörése, valamint a Leningráddal létesített vasúti és gép-kocsi-összeköttetés számottevően javította a csapatok és a lakosság lőszerrel, harci technikai eszközökkel és élelemmel való ellátását. A leningrádi ipari üzemekbe ismét jöttek a termeléshez szükséges nyersanyag- és fűtőanyag-szállítmányok. Ugrásszerűen megnövekedett a városban a villamosenergia-termelés és a fegyvergyártás.

A sikeresen végrehajtott hadművelet nyomán javult a Leningrádi Front és a Balti Flotta hadműveleti-hadászati helyzete. A helyreállított szárazföldi közlekedés lehetővé tette, hogy a csapatok és a flotta folyamatosan kapjon ember- és hadianyagpótlást. Végérvényesen kudarcba fulladt a német fasisztáknak az a kannibál terve, hogy az éhhalál csontkezeivel fojtsák meg Leningrád védőit.

A leningrádi ostromzár 1943. januári áttörése után a Leningrádi és a Volhovi Front fő erőfeszítéseit a város szárazföldi közlekedési vonalainak kibővítésére, valamint a Slüsszelburgot állandóan támadással fenyegető erős mgai-szinyavinói német csoportosítás felszámolására irányították. A csapatok 1943 februárjában és márciusában folytatták ugyan támadó tevékenységüket a mgai irányban, de nem érték el sikert. A Leningrádi és a Volhovi Front csapatai mindamellettt tartósan lekötötték a 18. német hadsereg főerőit, s megakadályozták, hogy átdobják őket más irányba, első sorban a déli irányba, ahol abban az időben bontakoztak ki az 1942-1943-as téli hadjárat döntő eseményei.

A HARKOVI „CSILLAG” ÉS A DONYEC-MEDENCEI „UGRÁS”

A hitlerista csapatok volgai katasztrófája és a szovjet hadsereg sikeresen kibontakozó általános hadászati támadása 1943 januárjában éles katonai és politikai válságba juttatta a náci vezetést. 1943. február elején, a német főparancsnokság kelet-poroszországi „Farkasvermében” tanácskozást tartottak, amelyen Hitler elismerte: „Megmondhatom, a keleti arcvonalon többé nem lehet egy támadással befejezni a háborút. Ezt világosan kell látnunk.”

Kétségtelen, hogy a Führer e következtetése a keleten harcoló német fasiszta csapatok nyári támadásának kudarcából, a sztálingrádi katasztrófából, valamint abból adódott, hogy megkezdődött a német arcvonal egész déli szárnyának felszámolása. A szovjet fegyveres erők sikeres támadása meggyőzően bizonyította, hogy a hitleristáknak hamarosan el kell hagyniuk a megszállt Donyec-medencét, amelynek elvesztésével azután Hitler összefüggésbe hozta a német hadiipari termelés nagymértvű csökkenését.

A szovjet-német arcvonal katonai eseményei egyre inkább azt mutatták, hogy a fegyveres harc menetében beállt gyökeres fordulat nyilvánvalóvá vált. A szovjet csapatok továbbra is megtartották a hadászati kezdeményezést, amelyet a sztálingrádi ellentámadás idején ragadtak magukhoz.

Az 1943 januárjában elért sikerek még inkább a szovjet hadsereg javára változtatták meg a helyzetet a szovjet-német arcvonalon. A januári hadműveletek eredményeképpen jelentősen kiszélesedett a hadászati támadás arcvonala: a január végi támadásban az arcvonal déli szárnyán hét front-seregtest vett részt. A bekerített 6. német hadsereg végleges felszámolása szabaddá tette a fontos sztálingrádi vasúti csomópontot, és új feladatok megoldására lehetett felhasználni a Doni Front hatalmas erőit. Ugyanakkor a leningrádi ostromzár sikeres feltörésével az északnyugati irányban is jócskán a szovjet csapatok javára változott meg a helyzet. A januári támadó hadműveletek során felszabadultak a Szovjetunió gazdaságilag és hadászatiilag fontos körzetei, s újabb hatalmas vereségek érték a német fasiszta csapatokat: a „B” hadseregcsoportot szétzúzták, a „Don” hadseregcsoport vereséget szenvedett, az „A” hadseregcsoport főerőit pedig viszszaszorították a Kubán alsó folyásának vidékére, és ily módon elszigetelték a többi ellenséges erőktől.

1943. február elejére egészében véve kedvező feltételek alakultak ki a szovjet fegyveres erők hadászati támadásának továbbfejlesztéséhez. Ez megfelelt az 1942–1943-as téli hadjárat általános elgondolásából adódó feladatoknak. Ekkorra mintegy 1200 kilométeres szakaszon áttörték az ellenséges arcvonalat, Livnitől a Kaukázus fő hegyláncának lábáig. Azután hogy megkezdődött a sztálingrádi ellentámadás, a szovjet csapatok Voronyezs körzetétől a Tyim-folyóig 150–200 kilométert, a Középső-Dontól az Északi-Donyecig 200–250 kilométert, Sztálingrád körzetétől a Manics-folyó torkolatáig 300–400, és az Észak-Kaukázusban több mint 500 kilométert nyomultak előre.

Az arcvonal déli szárnyán újabb feladatok álltak a szovjet csapatok előtt: végleg szét kellett zúzniuk az itt harcoló valamennyi ellenséges erőt, fel kellett szabadítaniuk a harkovi iparvidéket, a donyeci szénmedencét és az Észak-Kaukázus még fel nem szabadított részét. Ezzel egy időben azt tervezték, hogy észak felé részben a „Közép” hadseregcsoport elleni nyugati irányú, részben a gyemjanszki és a mgai kiszögellést tartó „Észak” hadseregcsoport elleni északnyugati irányú támadó hadműveletek kibontakoztatásával kiszélesítik a szovjet hadsereg hadászati támadásának arcvonalát.

A Donyec-medence felszabadítása a Délnyugati és a Déli Front csapataira hárult. E két frontnak együtt kellett bekerítenie és megsemmisítenie a Donyec-medencét tartó „Don” német hadseregcsoportot. A főcsapást a Délnyugati Front jobb szárnyán, Sztarobelszk körzetéből kiindulva, Szlavjanszkon át Mariupol irányában akarták mérni. A Déli Front csapatainak fel kellett számolniuk a német fasiszta csapatok batajszki hídfőjét a Don déli partján, majd felszabadítaniuk Rosztovot, Novocserkasszkot, és az

Azovi-tenger partján nagy iramban nyugatra kellett kergetniük az ellenséget.

A harkovi iparvidék, valamint az ország központi körzeteit a déli vidékekkel összekötő fő vasútvonal felszabadítása a Voronyezi Frontra, továbbá a Brjanszki Front balszárnyának részezőire hárult. A főcsapást a Voronyezi Front balszárnyán, Sztarij Oszkol és Valujki körzetéből Harkov felé, megkerülő irányban kellett mérni. E két front csatlakozásán a 13. és 60. hadseregnek tovább kellett támadnia Maloarhangelszk és Kurszk felé, hogy segítsék a Voronyezi Front főerőit Harkov elfoglalásában.

Kurszk, Belgorod és Harkov felszabadítása után a Voronyezi Front csapatainak további feladata az volt, hogy kifejllesszék a támadást: a jobbszárnyon Lgov, Csernyigov, a balszárnyon Poltava, Kremencsug irányában.

Az arcvonal orjol-brjanszki szakaszán a Nyugati Front 16. hadseregével együttműködésben a Brjanszki Frontnak kellett szétzúznia a német fasiszta csapatokat. A front a balszárnyon fogja mérni a főcsapást: Maloarhangelszk, Fatyezs felől Brjanszk és Orjol irányában; ugyanakkor találkozó irányú csapást mér a Nyugati Front 16. hadserege észak felől Brjanszk felé, a Brjanszki Front két jobbszárny-hadserege pedig Orjol felé. A hadműveletet február 12–25. között kellett végrehajtani. Azután ki kellett bontakoztatni a támadást a „Közép” német hadseregcsoport főerőit ellen, amelyek a rzsev–vjazmai hídfőt védték. E támadásban a Nyugati és a Brjanszki Front hadseregein kívül részt kellett vennie a Kalinyini és Központi (az egykori Doni) Frontnak is. Ez utóbbi front csapatait át akarták dobni Sztálingrád alól Kurszk északnyugati körzetébe. Az Északnyugati Front csapatainak folytatniuk kellett a harcot a gyemjanszki kiszögellésben védő 16. német hadsereg felszámolásáért. A Leningrádi és a Volhovi Front csapatainak az volt a feladatuk, hogy megsemmisítsék a mgai ellenséges csoportosítást, és kiszélesítsék azt a folyosót, amely Leningrádot összekötötte az országgal.

Mint korábban, a fő események február első felében is a szovjet–német arcvonal déli szárnyán bontakoztak ki, ahol a szovjet csapatok egyszerre két nagy támadó hadműveletet – az „Ugrás” elnevezésű Donyec-medencei és a „Csillag” fedőnevű kurszk–harkovi hadműveletet hajtották végre.

A „Don” hadseregcsoport szétzúzására és a Donyec-medence felszabadítására a Délnyugati Front parancsnoka, N. F. Vatutyin tábornok egy főcsapást mérő csoportosítást szervezett a 6. hadseregből és 1. gárdahadseregből, valamint a front gyorscsoportjából. A gyorscsoport M. M. Popov tábornok vezetésével azt a feladatot kapta, hogy Szlavjanszkon át mérjen csapást Volnovahára és Mariupolra, s vágja el a „Don” hadseregcsoportnak a Dnyeper mögé vezető nyugati visszavonulási útvonalait. A gyorscsoport magasabbegységeit követően, a siker elmélyítésére, V. I. Kuznyecov tábornok 1. gárdahadseregének kellett támadnia. A front jobbszárnyán levő 6. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy Balakleja, Krasznograd felé támadjon. A front balszárny-hadseregeinek, valamint a Déli Front csapatainak arcból kellett csapásokat mérniük a Donyec-medencében le-

vő ellenség csoportosítására, megakadályozva annak rendezett nyugati irányú visszavonulását.

Az „Ugrás” hadművelet január 29–30-án kezdődött a Délnyugati Front jobbszárny-csapatainak támadásával. Az első napokban a német hadvezetés nem tudta megszervezni az ellenállást a szovjet csapatok sikeres előrenyomulásával szemben. A támadás viszonylag gyors ütemű volt. A 6. hadsereg már február 6-án felszabadította Balakleját és Izjumot, amelyet a hitleristák a „Donyec-medence hátsó kapujának” neveztek, február 8-án pedig átvágta a harkov–lozovajai vasútvonalat. A hadsereg egységei közel 150 kilométert nyomultak előre, s folytatták a támadást Krasznograd, valamint Novomoszkovszk felé. Az 1. gárdahadsereg február 11-én felszabadította Lozovaját, majd a front gyorscsoportjával együtt megkezdte a harcot Szlavjanszkért és Krasznoarmejszkojeért.

Ezalatt a 3. gárdahadsereg egységei a vorosilovgrádi irányban áttörték az ellenség védelmét, és elérték a Vorosilovgrádba vezető utakat.

A Délnyugati Front csapatai folytatták a támadást, és állandóan szélesítették tevékenységi körzetüket. Február 17-én a 6. hadsereg egységei behatoltak Pavlográdba, ahol a február 15-ről 16-ra virradó éjszakán fegyveres felkelés tört ki. A lakosság megmozdulását az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt illegális dnyepropetrovszki területi bizottsága és a pavlográdi városi bizottsága szervezte.

Ebben a helyzetben a német hadvezetés több sürgős intézkedést tett, hogy megmentse a Donyec-medencében levő csapatait a bekerítés fenyegető veszélyétől. Mansteinnek sikerült megkapnia Hitler beleegyezését, hogy a „Hollid” hadműveleti csoportot visszavonja a Miusz-folyó vonalára, a 4. páncélos-hadsereget pedig átcsoportosítsa a Don déli szakaszának vidékére. De ez vajmi keveset változtatott az ellenség helyzetén. A Délnyugati Front jobbszárnya kezdett mélyen behatolni a „Don” hadseregcsoport mögé. A Déli Front jobbszárny-csapatái, amelyek február 9-én kapcsolódtak be a Donyec-medencei hadműveletbe, kelet felől Novocserkasszk, Rosztov irányában támadtak tovább, miközben a Déli Front balszárny-hadseregei felújították támadásukat a Rosztovtól délre a Donon hídfőt tartó 4. német hadsereg ellen, és elfoglalták Batajszskot. Rendkívül veszélyesen alakultak az események a német csapatok számára a „B” hadseregcsoport sávjában, ahol a Voronyezsi Front csapatai támadtak. Február 8-án elfoglalták Kurszskot, február 9-én Belgorodot, és sikeresen nyomultak előre északi irányból Harkov felé.

Ebben a helyzetben a főhadiszállás konkretizálta a Délnyugati Front csapatainak további feladatait. I. V. Sztálin február 11-én éjszaka, N. F. Vatutyin tábornoknak adott utasításaiban a következőképpen szabta meg a Délnyugati Front feladatait: „... akadályozzák meg, hogy az ellenség visszavonuljon Dnyepropetrovszk és Zaporozsje felé. Tegyenek meg mindent, hogy e front egész erejével a Krímbe üzzék a Donyec-medencei ellenséges csoportosítást, zárják le a Perekopon és a Szivason át vezető utakat, s ily módon szigeteljék el a Donyec-medencei ellenséges csoportosítást a többi ukrajnai ellenséges erőktől.”

A kapott utasítások és a Donyec-medencében akkorra kialakult hadműveleti helyzet értékelése alapján a Délnyugati Front parancsnoka február 12-én azt a feladatot állította a front jobbszárny-hadseregei elé, hogy lendületesen támadjanak tovább a Dnyeper felé. Különös jelentősége volt annak, hogy a csapatok elérjék a Dnyeper-kanyart, s elfoglalják a dnyepropetrovszki és a zaporozsjei átkelőhelyeket.

A szovjet hadvezetésnek a támadás minden módon való kifejlesztésére vonatkozó döntése kissé idő előtt született, hiszen a németek február 9-étől foganatósított intézkedéseit – a 4. német páncélos-hadsereg átcsoportosítását a „Don” csoport balszárnyára és a „Hollidt” hadműveleti csoport visszavonását a Miusz-folyóhoz – nemigen lehetett úgy felfogni, mint a hitlerista hadvezetésnek azt a szándékát, hogy elhagyja a Donyec-medencét és visszavonja csapatait a Dnyeper mögé.

Ugyanakkor, amikor a Délnyugati Front csapatai megkezdtek a számukra megszabott feladatok teljesítését, R. J. Malinovszkij tábornok Déli Frontjának csapatai üldözni kezdték a visszavonuló ellenséget, átkeltek a Don jegén, és február 14-én felszabadították Rosztovot és Novocserkasszskot. A következő három napban a front csapatai lendületesen tovább üldözték a „Don” hadseregcsoport visszavonuló magasabbegységeit, s február 17-én elérték a Miusz-folyót. Az azonban már többszöri kísérlet után sem sikerült, hogy menetből átjussanak a folyón. A németek az előre be rendezett állások segítségével gyorsan megszervezték védelmüket, és átmenetileg sikerült stabilizálniuk az itteni arcvonalszakaszt. Ezalatt a Délnyugati Front jobbszárnya február 18-ra elérte a Zmijev–Krasznográd keleti pereme–Novomoszkovszk–Szinjelnikovo–Krasznearmejszkoje–Kramatorszkaja–Szlavjanszk terepszakaszt, balszárnya pedig a Vorosilovgrádtól 25 kilométerre nyugatra fekvő Rodakovo–Gyakovo-vonalat. Ezzel tulajdonképpen be is fejeződött a Donyec-medencei támadó hadművelet. A közel három hétig tartó támadás során a Délnyugati Front jobbszárny-csapatai 200–250 kilométert nyomultak előre harcolva, s elérték a Dnyepropetrovszkba és Zaporozsjeba vezető utakat. A front csapatai ezen a terepszakaszon készültek a Donyec-medencei ellenséges csoportosítás bekerítésére. De még azon a napon, február 19-én, a német fasiszta csapatok ellentámadást indítottak a Donyec-medencében, emiatt a Délnyugati Front csapatainak néhány nap múlva be kellett szüntetniük támadásukat, és kedvetlenül helyzetben védelemre kellett áttérniük.

A Donyec-medencei hadműveletekkel egy időben bontakozott ki a „Csilag” hadművelet a kurszki és a harkovi irányban. Harkov felé a Voronyezi Front 40. és 69. hadseregének, valamint 3. harcoksi-hadseregének kellett csapásokat mérnie. A kurszki irányban a 60. hadsereg támadott. A Voronyezi Fronttal egy időben a Brjanszki Front balszárnyán levő 48. és 13. hadseregnek is támadnia kellett, Livna körzetéből Maloarhangelszk és Fatyecs felé.

A Sztarij Oszkol–Valujki terepszakasgról Harkov és Kurszk irányában február 2–3-án kezdtek támadni a szovjet csapatok. A harkovi irányban csapást mérő egységek az első napokban visszavetették az Oszkol-folyótól

a „Lanz” hadműveleti csoport magasabbegységeit, megkezdték a visszavonuló ellenség üldözését, és kerülő irányban Harkov felé törtek. A 3. harcokocsihadsereg már február 5-én este elérte az Északi Donyecet, s megkezdte az átkelést. A 40. hadsereg az első napokban ugyancsak gyors ütemben támadt a belgorod–harkovi irányban. Február 5-én estére elérte Korocsa város megközelítési útjait. M. I. Kazakov tábornok 69. hadserege Volcsanszk felé fejlesztette ki a támadást. I. D. Csernyahovszkij tábornok 60. hadserege szinte harc nélkül, gyorsan nyomult előre Kurszk felé, és február 6-án estére elérte a városba vivő utakat, 8-án pedig felszabadította Kurszkot.

Ugyanakkor a 40. hadsereg magasabbegységei harcba léptek Belgorodért, és február 9-én felszabadították a várost. Ezzel észak felől megnyílt az út a Harkov elleni támadáshoz. A 40. hadsereg egységei február 10-én már csak 55 kilométerre voltak a várostól.

Harkov északról tervezett megkerülése bekerítéssel veszélyeztette az egész harkovi ellenséges csoportosítást. A hitlerista hadvezetés emlékezett a sztálingrádi és a felső-doni leckére, s úgy döntött, hogy az Északi Donyecnél levő csapatait visszavonja Harkovhoz. A 3. harcokocsihadsereg és a 69. hadsereg éppen ekkor fokozta nyomását az ellenségre, és ezzel meggyorsította visszavonulását Harkovhoz. Ezekben a napokban különösen sikeresen harcolt a Voronyezsi Front balszárnyán Sz. V. Szokolov tábornok 6. gárda lovashadteste. Február 6-án elvágta az ellenség nyugati visszavonulási útjait, február 9-én pedig megközelítette Merefát, s ezzel már meg is kerülte délről Harkovot.

A bekerítéstől való félelmében a német hadvezetés február 10-re az Északi-Donyectől Harkovhoz dobta át az SS páncéloshadtest egységeit. Ezenkívül a város védelmének megerősítésére megszervezte a különleges „Raus” hadseregeközvetlen hadtestet: ennek állományába tartozott az Oszkol-folyótól visszavonult 168. gyalogoshadosztály, a „Grossdeutschland” gépesített hadosztály, valamint a tartalékból kivett 167. gyalogoshadosztály. A jobb együttműködés érdekében a fenti két hadtestet a „Lanz” hadműveleti csoportban egyesítették. Ennek parancsnokától Hitler azt követelte, hogy semmilyen körülmények között se adja fel Ukrajna második legnagyobb városát és hatalmas ipari központját.

Február 14-én estére az ellenségnek már csak egyetlen kivezető útja maradt a városból: a Merefa–Novaja Vologda vasútvonal. A következő napon a Voronyezsi Front csapatai rohamra indultak Harkov ellen. Február 15-én délelőtt egyszerre három irányból törtek a városra: nyugatról, északról és délkeletről. Február 16-ra virradóan már bent harcoltak a városban. A bekerítéssel fenyegetett SS páncéloshadtest a szovjet csapatok nyomására elhagyta Harkovot. Február 16-án a városban már nem volt ellenség. A szovjet csapatok tovább támadtak.

A Donyec-medencei és a kurszk–harkovi támadó hadműveletek eredményeképp tehát a szovjet csapatok újabb vereséget mértek a hitlerista hadseregre, és felszabadították az ország gazdaságilag és hadászatiilag fontos körzeteit: a harkovi iparvidéket és a Donyec-medence keleti részét.

Felszabadult a két nagy város, Kurszk és Harkov, valamint a Donyec-medencét Moszkvával összekötő fontos vasútvonal nagy része. Azáltal, hogy a Délnyugati Front csapatai elérték a Dnyepropetrovszkba vezető utakat és Krasznoarmejszkoje körzetét, kedvező feltételek jöttek létre az egész Donyec-medencei német fasiszta csapatcsoportosítás bekerítéséhez. A „Don” hadseregcsoporthoz Dnyepropetrovszkból Krasznoarmejszkojén át vezető fő vasútvonalát a szovjet csapatok két helyen átvágták, s ezzel ez a vonal elvesztette hadműveleti jelentőségét. Az a szakasza, amely az ellenség kezén maradt és a Donyec-medencébe vezetett, korlátolt áteresztőképességű volt, mivel az 1941-ben felrobbantott zaporozsjei Dnyeper-hidat még nem építették fel. Ezért a Donyec-medencében harcoló német csapatok ellátása igen nagy problémát jelentett a hitlerista hadvezetés számára. Mivel a „B” hadseregcsoporthoz megsemmisült és az ellenségnek nem voltak friss erői Harkovtól nyugatra, a Voronyezsi Front kifejleszthette nyugati irányú támadását, és Kijevtől délre széles arcvonalon elérte a Dnyepert.

A szovjet hadseregnek a második világháborúban elért újabb győzelmei örömmel töltötték el a hitleri megszállás alatt levő európai népeket. Az antifasiszta koalíció országainak több államférfia kifejezésre juttatta ezt. F. Rooseveltnak a következőket írta I. V. Sztálinnak küldött üdvözlésében:

„Az Egyesült Államok népe nevében ki akarom fejezni a Vörös Hadseregnek, megalapítása 25. évfordulója alkalmából, nagyszerű, a történelemben páratlan győzelmei láttán érzett nagy elragadtatásunkat... Az ellenség számára a kikényszerített visszavonulás sok ember, hadianyag és terület elvesztésével jár, s különösen súlyos kihatással van csapatainak harci szellemére. Ilyen eredményeket csak bölcs vezetéssel, szilárd szervezettel, megfelelő kiképzéssel rendelkező, s mindenekelőtt ázzal az eltökéltséggel áthatott hadsereg érhet el, hogy saját áldozataira való tekintet nélkül legyőzi az ellenséget. Ugyanakkor ki akarom fejezni tiszteletünket az orosz nép iránt, amelyből a Vörös Hadsereg származik, s amelytől harcosait és ellátását kapja. Az orosz nép is a háborúnak szenteli minden erejét, s hatalmas áldozatokat hoz. A Vörös Hadsereg és az orosz nép már egészen biztosan a végső vereség útjára kényszerítette Hitler fegyveres erőit, s hosszú időre kihívta az Egyesült Államok népének lelkes csodálatát.”¹³

MANSTEIN SIKERTELEN „REVÁNSA”

A szovjet hadsereg támadása kiterjedt a szovjet–német arcvonal egész déli szárnyára. A Délnyugati Front magasabbegységei elérték Zaporozsijnél és Dnyepropetrovszknál a Dnyeper átkelőhelyeit, s ezzel elzárták a Donyec-medencei ellenséges csoportosítás visszavonulási útját. A Voronyezsi Front Poltavához ért, és megszakította az összeköttetést a „Don” és a „Közép” hadseregcsoporthoz között. Amikor a szovjet csapatok széles arcvonalon elér-

¹³ Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941–1945. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1958. 59–60. old.

ték a Dnyepert, szétszakították a hitleristák egész keleti arcvonalát. A déli szárnyon bekövetkezett újabb vereség, a csatlósok hadseregeinek szétfűzése, valamint a Voronyezsi és a Kurszki terület legfontosabb részeinek, a Donyec-medence egy részének, a harkovi iparvidéknek meg Rosztovnak az elvesztése odavezetett, hogy a fasiszta táborban elmélyült a sztálingrádi vereséggel megkezdődött katonai-politikai válság. Goebbels, a fasiszta trabadúr, kénytelen volt a háború folyamán először szót ejteni a német haderő súlyos helyzetéről. „Keleten katonai vereség ér bennünket – ismerte be. – Az ellenség ezen a télen olyan elkeseredetten szorongat bennünket, hogy az minden emberi képzeletet felülmúl, és példátlan a történelemben.”

A hitlerista vezetés rendkívüli intézkedésekkel próbálta az arcvonal déli szárnyán visszaállítani a korábbi helyzetet. Kihasználta, hogy Európában nem volt második front, s minden rendelkezésére álló erőt és eszközt összeszedett, és keletre küldött. Belgiumban, Hollandiában, Franciaországban és a Balkánon csökkentették a fasiszta helyőrségeket, s legharcképesebb egységeiket a balparti Ukrajnába szállították. A kórházakból elbocsátott sebesültekből összeállított menetzászlóaljokat a megtépázott hadosztályok feltöltése céljából a frontra irányították.

Mindamellet a hitlerista hadvezetés úgy látta, kevés az ereje, hogy délen visszaállítsa az eredeti helyzetet. Ezért megparancsolta, hogy a 17. hadsereg állítsa le a „Kis föld” szovjet védői elleni hadműveletét, és Novorosszijszk alól Zaporozsje körzetébe dobja át a 198. gyalogoshadosztályt. A 17. hadsereg parancsnokától azt követelte, hogy vonjon ki még két gyalogoshadosztályt Észak-Kaukázusból. Az arcvonal különböző szakaszairól összeszededetett önálló zászlóaljokat és századokat ugyancsak sietve a déli szakaszra irányították a szovjet támadás visszaverésére.

Ugyanakkor a németek óriási mennyiségű hadianyagot is szállítottak a szovjet–német arcvonal déli szárnyára. Németország és a megszállt országok hadiüzemeinek minden termékét – harckocsikat, repülőgépeket, lövegeket – a keleti arcvonal déli szárnyán harcoló csapatoknak küldték.

A Német Szárazföldi Csapatok Főparancsnoksága, hogy javítson déli helyzetén, már február első napjaiban hozzálátott a Délnyugati és a Voronyezsi Front elleni ellentámadási terv kidolgozásához. Az ellentámadásról véglegesen a zaporozsjei február 17–19-i értekezleten döntöttek, amelyen Hitler, továbbá Manstein, Kleist, Jodl és más tábornokok vettek részt.

Az ellentámadás tervének az volt a lényege, hogy Krasznográd körzetéből és a Krasznorarmejszkójétól délnyugatra eső területről Pavlográd ellen mért erős páncélos csapásokkal szétfűzzák a Délnyugati Front Dnyepropetrovszk előteréig előretört csapatait, viaszorítsák őket az Északi-Donyecen túlra, s ily módon helyreállítsák a német csapatoknak a Donyec-medencéből a zaporozsjei és a dnyepropetrovszki Dnyeper-átkelőhelyekhez vezető közlekedési vonalait. Ezután, átcsoportosítva az erőket Harkov délnyugati körzetébe, a harkovi irányban erős csapást akartak mérni a Voronyezsi Front csapataira, újból el akarták foglalni Harkovot és Belgorodot, majd visszaállítani a német védelmet az Északi-Donyec mentén. E

két feladat megoldása után – az általános helyzet alakulásától függően – tovább akartak támadni Kurszk irányában, ahová Orjol déli körzetéből a 2. páncélos hadseregnek kellett volna találkozó irányú csapást mérnie. A német fasiszta hadvezetés úgy számított, hogy a Kurszokra mért két csapás eredményeképpen a várostól nyugatra még nagyobb szovjet csoportosítást keríthet be, mint Harkov környékén.

A terv kidolgozásával együtt haladt az ellentámadás gyakorlati előkészítése. Február 7-én megkezdődött a 4. páncélos hadsereg hadosztályainak átcsoportosítása a Don alsó szakaszának vidékéről Krasznoarmejszkoje déli körzetébe. Február 8-án Harkov környékén megszervezték a „Lanz” hadműveleti csoportot, s ennek rendelték alá az ott harcoló SS páncélos hadtestet is. A német hadvezetés valamennyi délen harcoló csapat egységes vezetése céljából az egykori „Don” csoport bázisán február 13-án megalakította a „Dél” hadseregcsoportot, s ennek rendelte alá a „Lanz” hadműveleti csoportot, a 4. és az 1. páncélos hadsereget, valamint a „Hollidt” hadműveleti csoportot. Február 18-ra e hadseregcsoport állományába mintegy 30 hadosztály tartozott, közöttük 13 páncélos és gépesített. Az ellentámadás általános irányításával a „Dél” hadseregcsoport parancsnokát, E. Mansteint bízták meg. A Krasznográd körzetében és a Krasznoarmejszkojéltől délnyugatra összpontosuló csapásmérő csoportosítások egységes vezetésére Dnyepropetrovszkba telepítették át a 4. páncélos hadsereg parancsnokságát. Az ellentámadás kezdetének időpontját 1943. február 19-20-ára tették.

Bár az ellenségnek nem sikerült mindazokat az erőket összevonnia és összpontosítania, amelyeket az ellentámadásra szánt, mégis jelentős csapatcsoportosítással rendelkezett a Donyec-medencében a Délnyugati Front elleni csapás céljára: 12 hadosztálya volt ott, köztük hét páncélos és egy gépesített. Az ellenséges magasabbegységeket kellőképpen felszerelték, s részben átfegyverezték az új típusú „Tigris” harckocsikkal. A csapásmérő csoportosítás hadosztályai mintegy 800 harckocsival rendelkeztek. Tevékenységük támogatására az ellenség hatalmas repülőerőt, több mint 750 repülőgépet szánt, amelyek Poltava, Dnyepropetrovszk, Gyebalcev és Donyeck repülőterein települtek.

Minthogy nem sikerült felfedni a német hadvezetés szándékait, ráadásul helytelenül értékelte az ellenséges erők átcsoportosítását a Donyec-medencében, a szovjet hadvezetés nem a reális helyzetnek megfelelően döntött a szovjet-német arcvonalon folytatandó további hadműveletekre vonatkozóan. A főhadiszállás a „Dél” hadseregcsoport részéről nem várt aktív, támadó jellegű ellentevékenységet, ezért a Voronyezsi, a Délnyugati és a Déli Front erőit az ellenség üldözésére irányította a balparti Ukrajnában azzal az elgondolással, hogy még a tavaszi olvadás előtt eljussanak a Dnyeperhez a Csernyigov és a folyótorkolat közötti hatalmas arcvonalszakaszon. A Voronyezsi Frontnak a jobbszárnyon Lgov, Gluhov, Csernyigov, a balszárnyon Poltava és Kremencsug irányában kellett kifejlesztenie a támadást. A front nyomban Harkov felszabadítása után azt az azonnal végrehajtandó feladatot kapta, hogy minél messzebb űzze a hitlerista

csapatokat a várostól, és tegye lehetővé az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kormányának az ottani tevékenységét.

A Délnyugati Front általános feladatát – mint már említettük – a főhadiszállás február 11-i direktívája úgy határozta meg, hogy a Donyec-medence felszabadítása után lendületesen tovább kell támadnia a Dnyeper alsó folyása felé Kremencsug és Nyikopol között. A Déli Front csapatai Nyikoloptól délre elérték a folyót.

Ugyanakkor a főhadiszállás február közepére több nagy támadó hadműveletet tervezett a nyugati irányban is, a „Közép” hadseregcsoporthoz. Ezekbe a hadműveletekbe nemcsak az adott irányban harcoló frontok erőit akarta bevonni, hanem a saját nagy hadászati tartalékait is, közöttük a Doni Front két összefegyvernemi hadseregét (a 65. és a 21. hadsereget) és a front egy légi hadseregét (16). Ezeket a friss erőket a főhadiszállás egy új frontban, a Központi Frontban egyesítette, amelynek élére K. K. Rokosszovszkij tábornokot nevezte ki. A Központi Frontnak február 15-re Kurszktól északnyugatra, Fatyezs és Lgov között, a Brjanszki és a Voronyezsi Front csatlakozásán kellett szétbontakoznia és támadásba átmenni, hogy kifejlessze e két front sikerét, és kijusson a „Közép” hadseregcsoporthoz főerőinek a hátába.

Amikor a délnyugati és a nyugati irányban levő frontok elé ilyen hatalmas arányú támadó feladatokat állított, a főhadiszállás sajnos nem tette meg a szükséges intézkedéseket a déli szárny frontjainak megerősítésére. Minden felszabadult erőt és újonnan képzett tartalékot kizárólag az orjol-brjanszki arcvonalszakaszra, a Központi Front tevékenységi sávjába irányított. A későbbi események bebizonyították, hogy a déli szárnyon lebecsülte az ellenséget, a Délnyugati és a Voronyezsi Front lehetőségeit pedig túlértékelt mind a főhadiszállás, mind pedig e két front parancsnoksága.

Milyen helyzetben voltak a két front csapatai, és milyenek voltak a lehetőségeik? A Voronyezsi Front több mint egy hónapon át állandóan támadott. Eközben sikeresen végrehajtott három támadó hadműveletet, mintegy 450 kilométer mélységben. A Délnyugati Front még hosszabb időn át vett részt a szovjet hadsereg hadászati támadásában. Ennek következtében február derekára a két front hadtápvonalai meglehetősen elnyúltak, a csapatok nagyon kifáradtak, az egységeknél és a magasabbegységeknél anyagi hiányok mutatkoztak: mindenekelőtt kevés volt a lőszerük és az üzemanyaguk, de emberben, fegyverzetben és harci technikai eszközökben is hiányt szenvedtek.

A „Dél” hadseregcsoporthoz parancsnoksága február 19-én, nem várva meg a 4. páncélos hadsereg valamennyi hadosztályának átcsoportosítását, parancsot adott csapatainak az ellentámadás megindítására. Február 18–19-én felújították a támadást a Délnyugati és a Voronyezsi Front csapatai is. Ily módon a szovjet–német arcvonalt déli szárnyán igen sajátos helyzet alakult ki.

Az első öt napon mindkét fél igyekezett megoldani támadó feladatait. A Dnyeper és az Északi-Donyec közötti sávban lényegében hatalmas méretű találkozó ütközetek bontakoztak ki. Ám a Délnyugati Front jobbszárny-

csapatainak, amelyeket az ellenség túlerejű páncélos egységei a szárnyak irányából támadtak, hamarosan be kellett szüntetnie saját támadó hadműveletét, és védelembe kellett átmennie. Ugyanakkor a Voronyezsi Front sikeresen támadott egész tevékenységi sávjában, a 2. német hadsereg és a „Kämpf” hadműveleti csoport hadosztályai részéről nem ütközött jelentősebb ellenállásba.

A Délnyugati Front parancsnoksága hosszabb időn át képtelen volt helyesen értékelni a délnyugati irányban kialakult helyzetet. Úgy vélte, hogy a front jobbszárnya elleni ellenséges harcokocsicsapások célja csak az, hogy fedezzék a „Dél” hadseregcsoport főerőinek kivonását a Donyec-medencéből, s ezért egészen február 23-ig azt követelte a 6. hadseregtől és a front gyorscsoportjától, hogy teljesítsék az eléjük kitűzött támadó feladatokat. Így azután sem a frontnál, sem a hadseregeknél nem tettek semmiféle védelmi intézkedést. A Délnyugati Front parancsnoksága és törzse csak február 23-án szabadult meg téves helyzetértékelésétől, és először jelentette a főhadiszállásnak, hogy az ellenség nagy erőkkkel támadásba ment át a front jobbszárnyán. A front jobbszárny-csapatainak akkor semmiféle hadműveleti tartalékuk nem volt az ellenséges támadás elhárítására. Közben a helyzet rendkívül élessé vált. A 6. hadsereg sávjában az ellenséges páncéloshadosztályok már elérték Lozovaját, a front erősen meggyengült gyorscsoportja pedig súlyos védelmi harcok közepette visszavonult Barvenkovóba (a négy harckocsi hadtestnek összesen csak 20 harckocsija maradt). A frontparancsnok csak február 25-én adott parancsot a csapatoknak, hogy vonuljanak vissza az Északi-Donyechez, és szervezzenek védelmet a jobb parton. A Délnyugati Front jobbszárnyának a február 26-tól március 3-ig tartó hosszú harcokban legyengült csapatai a túlerejű ellenség nyomására visszavonultak az Északi-Donyechez, Harkovhoz, Balaklejához és Izjumhoz, egyre inkább fedezetlenül hagyva a Voronyezsi Front balszárnyát. Március 3-án estére a Balaklejától 20 kilométerre északnyugatra levő Andrejevka és Krasznij Liman között védelemre rendezkedtek be a folyó bal partján, s itt megállították a német fasiszta csapatokat.

Ily módon a Dnyeper és az Északi-Donyec között a február 18-tól március 3-ig terjedő időszakban vívott harcok során a támadás lendületes kifejllesztése helyett a Délnyugati Front jobbszárny-csapatainak fel kellett adniuk a Donyec-medence felszabadított északkeleti körzeteit, és vissza kellett vonulniuk az Északi-Donyechez. Ennek következtében súlyos helyzet alakult ki a szomszédos Voronyezsi Front balszárnyán, ahol reálisra vált a veszély, hogy a német fasiszta csapatok elérik Harkovot.

A német „Dél” hadseregcsoport parancsnoksága még február 28-án megparancsolta csapatainak, hogy kezdjék meg az ellentámadás második szakaszát, vagyis fejlesszék ki a csapást a harkovi irányban. Minthogy az ellenséges páncélos csoportosítás elérte a Voronyezsi Front szárnyát, a frontparancsnok azt a feladatot tűzte csapatai elé, hogy védelmezzék meg Harkovot, hiúsítsák meg az ellenség bekerítési szándékát, s állítsák meg ellentámadását. E feladatok teljesítése érdekében leállította a rilszki, a

szumi és a poltavai irányokban folyó támadást, és védelembe rendelte csapatait.

Hogy csapást mérjen a Voronyezsi Frontra, az ellenség 16 gyalogos-, hat páncélos- és egy gépesített hadosztályt vetett be (mintegy 180 000 embert), továbbá 750-800 páncélost és rohamlöveget, körülbelül 3400 löveget és aknavetőt, valamint 500 harci repülőgépet, amelyek a poltavai, dnyepropetrovszki és zaporozsjei repülőtereken voltak összevonva.

Március 4-én a harkovi irányban megkezdődött a védelmi ütközet, s március végéig tartott. A 69. hadsereg és a 3. harckocsihadsereg március 16-ig Harkovtól nyugatra és délnyugatra, majd magának a városnak a megtartásáért vívott védelmi harcokat. Végül mégis fel kellett adni Harkovot, s a 3. harckocsihadsereg egységei az Északi-Donyec mögé vonultak vissza.

Március 8-a emlékezetes nappá vált. Ezen a napon esett át a tűzkeresztségen Harkov mellett, Szokolovo körzetében a Szovjetunióban megalakított első reguláris csehszlovák egység, Ludvík Svoboda ezredes 1. Önálló Csehszlovák Zászlóalja. Különösen vitézül harcolt a zászlóalj első százada Otakar Jaroš főhadnagy vezetésével, aki aztán hősi halált halt az egyenlőtlen küzdelemben. A fasiszták elleni harcban tanúsított hősiességéért és bátorságáért halála után a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. A cseh Otakar Jaroš volt az első külföldi, aki e magas kitüntetést megkapta.

Március 11-24. között védelmi harcok folytak a belgorodi irányban. Szovjet részről kezdetben, március 17-ig, a 40. és a 69. hadsereg, az ellenség részéről pedig a „Kämpf” hadműveleti csoport és a 2. német hadsereg egy hadteste vett részt. Harkov elfoglalása után a német hadvezetés a belgorodi irányba dobta át az SS páncéloshadtestet is, a szovjet hadvezetés pedig odairányította a hadászati tartalékában levő két összefegyvernemi hadsereget. A védelmi ütközet azzal végződött, hogy megszilárdult a Szumi-Volcsanszk közötti arcvonál, amelyet később a kurszki kiszögellés déli arcvonálának neveztek.

A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának hadászati tartalékai-val megerősített Voronyezsi Front tehát aktív és szívós védelmi tevékenységével március végére teljesen megállította a német fasiszta csapatok február 19-én kezdett Donyec-medencei és harkovi ellentámadását. Ebben döntő szerepe volt a főhadiszállás kellő időben történt beavatkozásának. Már március 8-án segítséget nyújtott a Voronyezsi Frontnak azzal, hogy a Délnyugati Front jobbszárnyán levő erők egy részét elvonta, s ezek csapást mértek a Harkovot délről megkerülő ellenségre. Március 9-én három harckocsihadtestet adott át a Voronyezsi Frontnak: kettőt a Délnyugati Frontról, egyet pedig a saját tartalékából. Március 11-én a főhadiszállás utasította a Központi Front parancsnokát, hogy 21. hadseregét irányítsa Kurszk déli vidékére, ahol az március 13-tól a Voronyezsi Front alárendeltségébe került. Ugyanakkor meggyorsították a 64. hadsereg átdobását Sztálingrád körzetéből a Voronyezsi Front sávjába, az Északi-Donyechez (ez a hadsereg hivatalosan már február 28-tól a front

alárendeltségébe tartozott). Ezzel egy időben a főhadiszállás Obojan körzetében összpontosította a főparancsnoksági tartalékban levő 1. harcokci-hadsereget, hogy megbízhatóan lezárja a kurszki irányt. Mindezek következtében az erőviszonyok döntően a szovjet csapatok javára változtak meg a Voronyezsi Front sávjában, és ebben az irányban megszilárdult az arcvonal. Manstein „revánsa” nem sikerült.

I. V. Sztálin, a német ellentámadás mérlegét megvonva, 1943. május 1-i 195. sz. parancsában megállapította: „A németek arra számítottak, hogy Harkov térségében körülzárják a szovjet csapatokat, és »német Sztálingrádot« rendeznek számunkra. Ámde meghiúsult a hitleri hadvezetésnek az a kísérlete, hogy elégtételt vegyen Sztálingrádért.” Az ellenség nem tudta visszaszerezni a már elvesztett hadászati kezdeményezést és megvalósítani az ellentámadás harmadik szakaszát, vagyis azt, hogy a „Dél” és a „Közép” hadseregcsoport közös erőfeszítésével bekerítse és megsemmisítse a kurszki kiszögellésben levő szovjet csapatokat. Mint majd látni fogjuk, az ellenség ezt 1943 nyarán ismét megkísérelte, de újból sikertelenül, s ez a kudarc katonai katasztrófába juttatta a hitlerista haderőt.

1. A NAGY VÁRAKOZÁSOK TAVASZA

HADÁSZATI SZÜNET AZ ARCVONALON

1943 tavaszára a szovjet hadsereg újabb nagy sikereket ért el a Nagy Honvédő Háború arcvonalain.

Április elejére az arcvonal messze előretolódott nyugatra; csaknem egyenes vonalként húzódott Leningrádtól a Fekete-tenger partjaiig, és csupán Orjol, Kurszk és Belgorod térségében képződött egy óriási kiszögellés, amely a kurszki ív néven került a történelembe. Itt vetették meg a lábukat a Központi és a Voronyezsi Front csapatai.

A tavasz második fele a Nagy Honvédő Háború arcvonalain viszonylag nyugodtan telt. A háborúban eddig szokatlan csend következett be, és csak a levegőben dúltak elkeseredett ütközetek, meg aztán a Tamany-félszigeten folytak a harcok a hitleristák által még megszállt észak-kaukázusi területek felszabadításáért. A hadviselő felek – a szovjet és a fasiszta csapatok – döntő nyári összecsapásra készültek.

1943. március végén a Szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság úgy döntött, hogy szilárdan megveti lábát az elfoglalt terepszakaszokon, és felkészíti a csapatokat a nyári támadásra. Hatalmas arányú munka folyt a haderőnek és a fegyvernemek seregtesteinek, magasabbegységeinek és egységeinek újjászervezésére. A lövészcsapatoknál tovább folyt a hadtestszervezetre való áttérés, ami megjavította az összefegyvernemi magasabbegységek harci vezetését. A harckocsicsapatoknál megnövelték a harckocsi- és gépesített egységek és magasabbegységek számát, s új szervezésű harckocsihad-seregeket létesítettek, amelyek csupán harckocsi- és gépesített hadtestekből álltak. Két harckocsihad-sereg a már működő csapatok közé sorolt be, három pedig megalakulóban volt.

Növelték a nagy tüzer-magasabbegységek számát, ami lehetővé tette nagy tömegű tüzérség összpontosítását a döntő arcvonalszakaszokon. 1943 tavaszán a szovjet hadseregnek négy áttörő tüzerhadteste, 20 tüzer-, három rakétavető és 32 légvédelmi tüzerhadosztálya volt, úgyszintén egy sor önálló tüzer- és aknavetődandára és ezrede.

Jelentős változások történtek a légierőnél is: megjavult a minősége, a szervezete, megnőtt a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának tartalékába tartozó repülő-magasabbegységek száma. A működő hadseregben összesen 11 légi hadsereg volt, amelyekhez a Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékába tartozó több repülőhadtestet osztottak be. A repülő-magasabbegységeket új típusú repülőgépekkel töltötték fel: LA-5 és JAK-76 vadászgépekkel, továbbá IL-2 csatarepülőkkal, amelyek a légilövész számára egy második kabinnal voltak ellátva, valamint Pe-2 zuhanóbombázókkal. A szovjet repülőtechnika, minőségét tekintve, nem maradt el a hitlerista légierő mögött.

Megjavult a honi légvédelmi csapatok, a haditengerészeti flotta, a híradó- és a műszaki csapatok szervezete is.

A főparancsnokság döntése alapján intézkedések történtek a hadtáp át-szervezésére, megnőtt minden egyes láncszemének a mozgékony-sága, fő-erői és eszközei közelebb kerültek a csapatokhoz, ami megbízhatóan bizto-sította a védő és támadó hadműveletek folytatását.

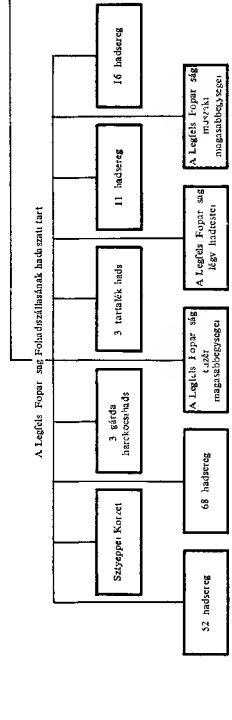
1943 májusában a főhadiszállás tartalékába nyolc összefegyvernemi, há-rom harc-kocsi- és egy légi hadsereg tartozott.

A szovjet nép nemcsak azt biztosította, hogy saját fegyveres erőinek technikai ellátottsága folyamatosan növekedjék, hanem segítséget nyújtott a fasiszta megszállók ellen harcoló más népeknek is. Az arcvonalon tény-kező Önálló Csehszlovák Zászlóaljon kívül 1943 májusában hozzáálltak a Tadeusz Kosciuszkról elnevezett első lengyel hadosztály létrehozásához, és ebben az időben fejeződött be a „Normandia” nevű francia repülőköte-lék megalakítása. A pártnak és a kormánynak a fegyveres erők további gyarapításáért kifejtett óriási munkája jelentős eredményeket hozott. 1943 júliusára a működő hadsereg több mint 6 400 000 emberből állt, s 98 800 löveget és aknavetőt, gépkocsikra szerelt 2172 sorozatvetőt, 9580 harc-kocsit és rohamlöveget, 8290 harci repülőgépet és 314 első osztályú hadi-hajót számlált.

A szovjet hadsereg 1942–1943-as téli győzelmei szerfölött megnehezítet-ték a hitlerista Németországnak és szövetségeseinek helyzetét. A háború egyre kilátástalanabb lett a számukra. Sztálingrád után a fasiszta csatlós országokban és magán Németországon belül is erősen kiéleződött a válság, és nőtt a háború miatti elégedetlenség.

A fenyegető katasztrófa totális mozgósítás bevezetésére kényszerítette Németország vezetőit. Bár a hadseregbe gyöngén kiképzett korosztályokat hívtak be, a totális mozgósítás lehetővé tette a hitleristák számára, hogy 1943 áprilisa és júniusa között pótolják a hadsereg veszteségeit, és fegyve-res erők létszámát 10 300 000 főre emeljék.

A nyugati államok vezető körei továbbra sem szánták el magukat a döntő cselekvésre; várták, miként alakulnak az események Keleten. A szovjet-német arcvonal továbbra is a második világháború fő és döntő jelentőségű arcvonala maradt. Itt találjuk a 196 legjobb német hadosztályt (az egész állomány 68 százalékát), köztük 21 páncélos- és 7 gépesített hadosztályt.

Szövetségeseknek csapatait is beleszámítva az ellenségnek a keleti arcvonalon 232 hadosztálya, körülbelül 5 200 000 embere, 54 300 lövege és aknavetője, 5850 harckocsija és rohamlövege, mintegy 3000 harci repülőgépe és 277 első osztályú hajója volt.

KI KEZD ELSŐKÉNT?

A Szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság, amikor úgy döntött, hogy hozzálát a nyári támadás előkészítéséhez, fokozott figyelmet szentelt annak, hogy felderítse az ellenség terveit. Tisztán kellett látni, mik a Wehrmacht szándékai, mik a parancsnokság elgondolásai. A hitleristák tartós védelembé mehettek át, beáshatták magukat, és megkísérelhették visszaverni a szovjet csapatoknak minden olyan próbálkozását, hogy előnyomuljanak nyugat felé, a Dnyeperhez, ha elsőként indítják meg a támadást. Lehetséges volt egy másik változat is: az ellenséges hadsereg indítja meg a támadást. De hol és mikor?

A hitlerista hadvezetés arra a következtetésre jutott, hogy a legalkalmasabb és legkedvezőbb arcvonalszakasz, ahol csapást mérhetnek a szovjet csapatokra, a Kurszk térségében levő kiszögellés lesz. Hitler direktíva jellegű utasításaiban elrendelte, hogy a kurszki irányban kell megindítani a támadást, rögtön a tavaszi sáros időszak után; itt nagyarányú győzelmet kell aratni, revánsot kell venni Sztálingrádért, és helyre kell állítani a Wehrmacht tekintélyét szövetségesei előtt.

Április elejére befejezték a támadási terv kidolgozását, amelyben részt vett a Wehrmacht főparancsnokságának törzse, a vezérkar, a hadseregcsoportok parancsnokai: Keitel, Zeitzler, Manstein, Guderian, Jodl tábornokok és mások.

1943. április 15-én Hitler aláírta a 6. számú hadműveleti parancsot, amely egyebek közt ezt mondja: „Ennek a támadásnak döntő jelentősége van. Gyors és döntő sikerrel kell befejezni . . . A főcsapások irányában a legjobb magasabbegységeket, a legjobb fegyvereket, a legjobb parancsnokokat és nagy mennyiségű lőszert kell bevetni. A kurszki győzelem világító fáklya legyen az egész világ számára.”

A hadműveletet, amely a „Citadella” fedőnevet kapta, „koncentrikus támadásként” tervezték meg azzal a céllal, hogy már a harccselekmények ötödik napján bekerítik a Központi és a Voronyezsi Front csapatait. E terv sikeres teljesítése után folytatni szándékoztak a támadást a Donyec-medencében elhelyezkedő Délnyugati Front hátában, és egy újabb, „Párduc” fedőnevű hadműveletet akartak végrehajtani. Amint a hitlerista tábornokok tanúsítják, nem tekintették kizártnak annak lehetőségét, hogy a kurszki győzelem után északkeleti irányban fejlesztik ki csapásukat, hogy a szovjet csapatok központi csoportosításának mélyen a hátába kerüljenek és veszélyeztessék Moszkvát.

Kihasználva, hogy Európában még nem jött létre a második front, a fasiszta hadvezetés nagy erőket vonhatott össze a kurszki kiszögellésben.

Az Orjoltól délre és Harkovtól északra eső körzetbe Franciaországból és Németországból öt gyalogoshadosztályt dobtak át. Ugyancsak ide telepítettek át Franciaországból öt repülőcsoportot, a csapatok feltöltésére pedig pótkereteket indítottak el.

A „Citadella” hadművelet végrehajtásába a legharcképesebb magasabb-egységeket vonták be: 50 válogatott hadosztályt (köztük 16 páncélos- és gépesített hadosztályt), amely 900 000 emberrel, mintegy 10 000 löveggel és aknavetővel, 2700 harckocsival és rohamlőveggel rendelkezett. Úgy tervezték, hogy a szárazföldi csapatokat a levegőből nagy repülőerőkkel, több mint 2000 repülőgéppel támogatják.

A tervezett támadásban az ellenség nagy reményeket fűzött az új harci technikához: a „Tigris” és a „Párduc” harckocsikhoz, meg a „Ferdinand” rohamlővegekhez, amelyek hatásos fegyverzettel és erős páncélzattal voltak ellátva. Nagy szerepet szántak az új típusú repülőgépeknek: a „Focke-Wulf 190/A” vadászgépeknek s a „Heinkel-129” csatarepülőeknek, mely utóbbiak a gyalogság közvetlen támogatására szolgáltak. Mindkét repülőgéptípus erős fegyverzettel volt felszerelve.

Mit lehetett szembeállítani az ellenfél támadó csoportosításával? Melyik ebben a helyzetben a leghelyesebb döntés? Ezek a kérdések foglalkoztatták a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokságot. És sikerült választ találni rájuk. A kollektív bölcsesség, a háború két éve alatt gazdag ismereteket szerzett, tapasztalt hadvezérek derekas alkotó munkája meghozta a gyümölcsét.

G. K. Zsukov marsall, a legfelsőbb főparancsnok helyettese, aki a Voronyezi Front csapatainál tartózkodott, behatóan elemezve és megvitatva a helyzetet a vezérkar főnökével, A. M. Vaszilevszkij marsallal, április 8-án jelentést küldött Sztálinnak, amelyben az alábbi következtetésre jut: „Nem tartom célszerűnek, hogy csapataink a legközelebbi napokban támadást indítsanak az ellenség megelőzése céljából. Jobb lesz, ha védelmünkkel felőröljük az ellenség erejét, kilőjük páncélosait, majd ezt követően friss tartalékok bevetésével általános támadásba megyünk át, és végleg szétzúzzuk az ellenfél fő csoportosítását.”

Zsukovnak a szovjet hadsereg tevékenységére vonatkozó elképzelésével a főhadiszálláson 1943. április 12-én egy különleges tanácskozás foglalkozott. A tanácskozáson Sztálin, továbbá Zsukov és Vaszilevszkij marsallok, valamint a vezérkar helyettes főnöke, A. I. Antonov vett részt. Itt született meg először a döntés, hogy a kurszki kiszögellésben előre megtervezett védelembe mennek át, az előre kiépített terepszakaszokon vívott védelmi ütközetben elvéreztetik az ellenséget, majd ellentámadásba lendülnek, és véglegesen betetőzik az ellenség csapásmérő csoportosításainak szétzúzását. Az ellentámadásnak széles arcvonalon általános támadásba kellett átnőnie, a főcsapást délnyugati irányban mérve.

A főhadiszállás a helyszínre küldte megbízottait, hogy vezessék a szovjet csapatok felkészítését az ellenség támadásának visszaverésére, majd az ellentámadásba való átmenetelre. A kurszki kiszögellés térségébe Zsukov és Vaszilevszkij marsall utazott, a Brjanszki Fronthoz pedig N. N. Voronov tüzér marsall.

Az 1943. április–június közti időben az egész kurszki kiszögellésben ropant méretű, mondhatni, titáni munka bontakozott ki. A csata megindulásáig hatalmas, mélyen lépcsőzött tábori védelmet építettek ki, amely nyolc védőszakaszból állt 300 km általános mélységben. Emellett az ellenfél várható csapásának irányában a csapatok négy védelmi terepszakaszt szálltak meg. Fokozott figyelmet fordítottak a páncéelhárítás és a légvédelem megszervezésére. A védelmi berendezések építésében a csapatokkal vállvetve tevékenyen részt vett a Kurszki, az Orjoli, a Voronyeysi és a Harkovi terület lakossága is. A kurszki kiszögellésben kiasott lövészárkok és közlekedőárkok hossza körülbelül 10 000 kilométert tett ki, ami megfelelt a Moszkva és a Bering-szoros közti távolságnak.

A szovjet hadvezetés nagy figyelmet fordított a tartalékokra. A Központi Front és a Voronyeysi Front mögöttes területén nagy erőket összpontosítottak, és a Sztjeppei Katonai Körzetben egyesítették őket, amely később a Sztjeppei Fronttá alakult át. Ennek a frontnak a parancsnoka a tehetséges szovjet hadvezér, I. Sz. Konyev tábornok volt, törzsfőnöke pedig a tapasztalt M. V. Zaharov tábornok.

A várható ütközetek körzetébe szüntelenül érkeztek az anyagi eszközöket – fegyvert, lőszert, üzemanyagot és élelmiszert – szállító szerelvények. 3572 teherszerelvény futott be ide (171 789 vagon), közülük 1410 a tüzerseget, a harckocsikat és a főhadiszállás tartalékcsoportait, körülbelül 150 000 vagon pedig az anyagi eszközöket szállította.

A sztálingrádi csata résztvevői, a Központi és a Voronyeysi Front csapatainak parancsnokai: K. K. Rokosszovszkij tábornok és N. F. Vatuljin tábornok, olyan tapasztalt törzsfőnökökkel vállvetve, mint M. C. Malinyin és Sz. P. Ivanov tábornok, valamint a hadsereg-, a hadtest- és a hadosztályparancsnokok, végrehajtva a főhadiszállás utasításait, minden tehetségüket és szervezőképességüket latba vetették, hogy a csapatokat felkészítsék és áttörhetetlen védelmet hozzanak létre. Különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a harcosokat lelkiileg kellően felkészítsék az ellenség harckocsicsapásainak visszaverésére. A nyári ütközetek megindulásáig a frontokat feltöltötték személyi állománnyal és harci technikával.

A parancsnokok, a politikai szervek, a párt- és Komszomol-szervezetek minden erőfeszítésüket arra irányították, hogy fölkészítsék a személyi állományt a küszöbönálló harcokra. Nem volt a kiképzésnek és a csapatok harci életének olyan területe, amely elkerülte volna a politikai munkások figyelmét. A csapatoknál folyó agitációs és propagandamunka a parancsok teljesítésére: áttörhetetlen védelem megteremtésére, az elfoglalt terepszakaszok szilárd megtartására készítette fel a harcosokat, valamint arra, hogy mindenkor készek legyenek ellentámadásba átlendülni. A csapatok nevelése terén hatalmas munkát végeztek a haditanácsok tagjai, a frontok és hadseregek politikai csoportfőnökei és a politikai osztályok vezetői, így Sz. F. Galadzsev, A. A. Jepisev, K. V. Krajnyukov, P. I. Krajnov, M. A. Kozlov, P. N. Kulikov, P. M. Latisev, A. P. Pigurnov, N. K. Popelj, I. Z. Szuszajkov, Z. T. Szergyuk, K. F. Tyelegin, A. N. Tyevcsenkov, N. Sz. Hruscsov, Sz. Sz. Satyilov tábornokok és mások.

Közvetlenül a kurszki kiszögellésnél előkészített védelmi vonalakra fejlődtek fel a Központi Front és a Voronyeysi Front erős csoportosításai, amelyek nemcsak védekezni tudtak, hanem képesek voltak döntő támadásba is átmenni. Ezek az erők több mint 1 337 000 embert, 20 000-nél több löveget és aknavetőt, csaknem 3600 harcokocsi és rohamlöveget, valamint 3130 harci repülőgépet (a távolsági repülőerőt is beleértve) számláltak. Ezenkívül az említett két front mögött elhelyezkedő Sztjeppei Front csapatainak állományába csaknem 580 000 ember, mintegy 3500 löveg és aknavető, több mint 1600 harcokocsi és rohamlöveg, továbbá 400 harci repülőgép tartozott.

A kurszki csatára való felkészülés során a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása azt a feladatot tűzte a harci légierő elé, hogy ne csak egyes irányokban, hanem az egész szovjet-német arcvonalon ragadja magához a légi uralmat.

A légi uralomért folyó harc a Kubán fölötti légi ütközetekkel indult meg. Április 17-től június 7-ig a szovjet repülőerők ebben a körzetben mintegy 35 000 felszállást hajtottak végre. Az ellenség 1100 repülőgépet veszített, közülük több mint 800-at légi harcokban semmisítettek meg.

A Kubán fölötti légi ütközetekben a hősiesség és a hadimesterség kimagasló példáit nyújtotta a Szovjetunió későbbi háromszoros Hőse, A. I. Pokriskin, valamint a D. B. és B. B. Glinka fivérek, G. G. Golubjev, A. F. Klubov, V. G. Szemenyisin, V. I. Fagyeev, G. A. Recskalov és több más bátor repülő.

Az elkövetkező hónapokban a szovjet légierő egységei mind magabiztosabban ragadták magukhoz a harcselekmények kezdeményezését. A Kubán fölötti légi ütközetek tetőfokán a hadvezetés önálló légi hadműveleteket indított azzal a céllal, hogy az ellenség repülőgépeit a repülőtereken semmisítse meg, és hogy a repülőcsoportosításokat meggyengítse mindenkéltől az arcvonal központi szakaszán, ahol 1943 nyarán a fő eseményeknek ki kellett bontakozniuk. A májusban és júniusban végrehajtott két légi hadművelet eredményeképpen az ellenség több mint 1000 repülőgépet veszített.

Az ellenfél igyekezett megghiúsítani a szovjet csapatok felkészülését a nyári támadásra, megbénítani a Kurszk felé irányuló forgalmat. Június 2-án az ellenséges repülők az egyik legnagyobb légitámadást intézték a kurszki vasúti csomópont ellen. E csapáshoz az ellenség több mint 550 repülőgépet, köztük 420 bombázót vetett harcba. A fasiszta repülőgépek elfogására a 16. és a 2. légi hadsereg 280 vadászrepülőgépe, valamint a honi légvédelem 101. vadászrepülő-hadosztályának 106 vadászgépe szállt csatába. Nagy veszteségek árán mindössze 160 bombázógép tört át Kurszkhoz, és ezek tizenkét órára üzemképtelenné tették a vasúti csomópontot. Június 2-án az ellenség 145 repülőgépet veszített. A repülőerők kurszki tevékenységét A. A. Novikov, a főhadiszállás képviselője – ma a légierő főmarsallja – hangolta egybe.

A Kubán fölötti légi ütközetek, az ellenséges repülőknek saját repülőtereiken való megsemmisítésére végrehajtott önálló hadműveletek ered-

ményeképpen, valamint azoknak a harctevékenységeknek során, amelyekben a repülők a földi csapatok hadműveleteit oltalmazták, Németország katonai légi ereje csupán áprilistól júniusig több mint 3500 különféle típusú harci repülőgépet veszített. Ennek következtében a kurszki kiszögellésben indított támadáshoz az ellenség alig valamivel több mint 2000 repülőgépet tudott irányítani, ami elégtelen volt ahhoz, hogy számbeli fölényt biztosítson neki a szovjet repülőerőkkel szemben.

2. A KURSZKI KISZÖGELLÉSBEN

A FASISZTA „CITADELLA” ÖSSZEOMLÁSA

Csapataink egész június folyamán az ellenség csapásainak visszaverésére készültek fel. A felderítők az ellenséget tanulmányozták. Az előretolt figyelőpontokról a távcsővek, a szögtávcsővek, a periszkópok sokasága szegeződött a hitlerista védelem peremvonalára. A hangmérőállomások bemérték a belövő lövegek tűzét. A törzsek alaposan átgondolt munkájának és a felderítők bátor vállalkozásainak eredményeképpen sikerült megállapítani, hogy az ellenségnek csakhamar meg kell indítania támadását.

Június végén Sztálin megbízta A. M. Vaszilevszkijt, hogy minden veszen latba a Voronyezsi Front csapatainak felkészítése érdekében, Zsukovnak pedig meghagyta, hogy hangolja egybe a Központi, a Brjanszki és a Nyugati Front tevékenységét az orjoli irányban.

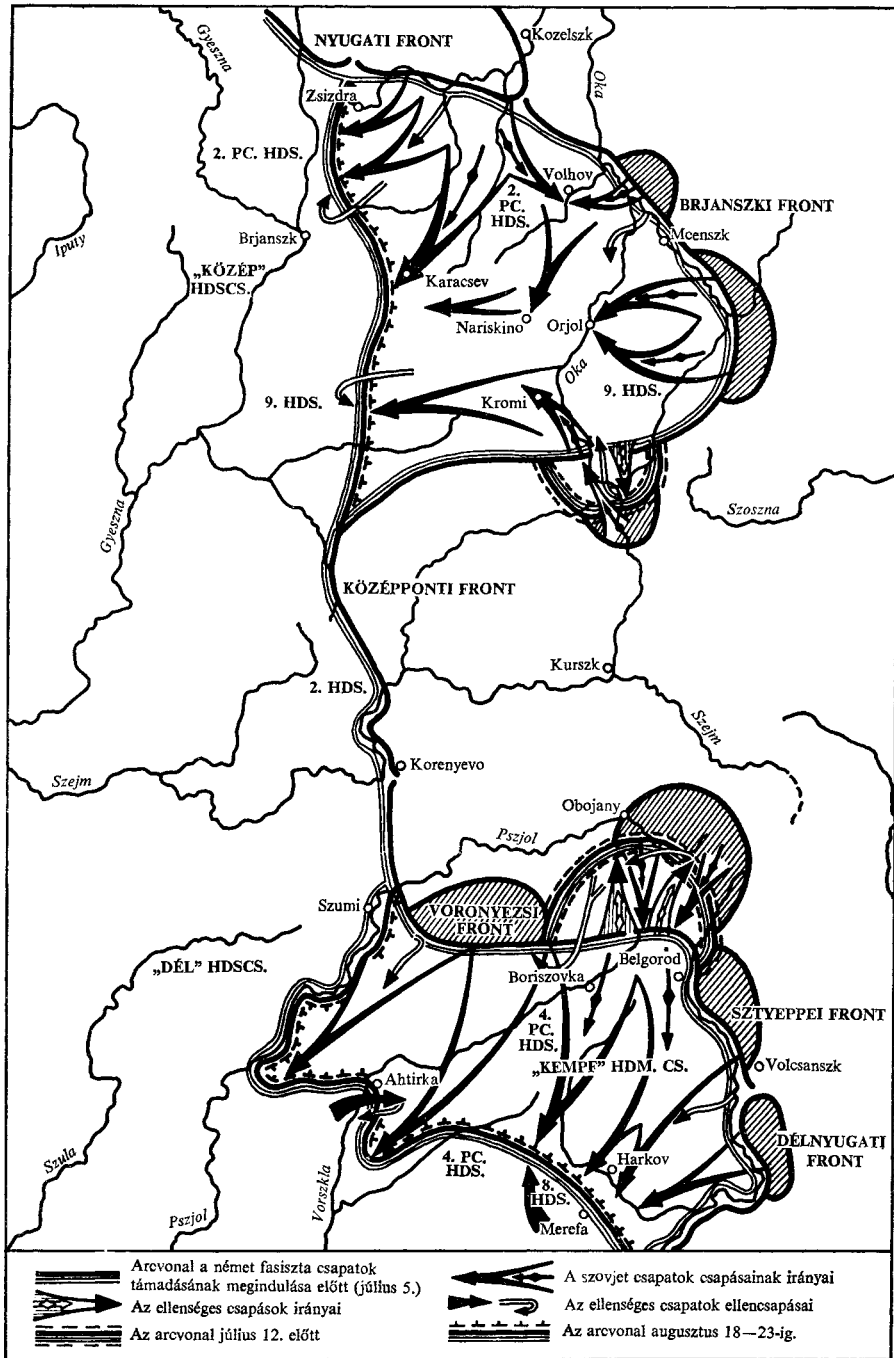
A német hadvezetés ezalatt nagy tanácskozássra készült. A kelet-poroszországi hitlerista főhadiszállásra berendelték a seregtestek főnökeit, a szárazföldi csapatok hadtestparancsnokait és a repülőerők parancsnokait, mindazokat, akiknek részt kellett venniük a „Citadella” hadműveletben. A július 1-én megtartott tanácskozáson Hitler közölte végső döntését: eszerint a „Citadella” hadműveletet július 5-én indítják meg. A tanácskozás után hamar kiadott parancsában Hitler a következő szavakkal fordul a parancsnokokhoz:

„A vereségnek, amelyet Oroszország e támadás következtében elszenved, a legközelebbi időben ki kell ragadnia a kezdeményezést a szovjet vezetés kezéből, ha ugyan döntő hatással nem lesz az események egész további alakulására.”

A szovjet hadsereg vezérkarához beérkezett felderítési adatok szerint az ellenség aktív tevékenységre készült fel.

Július 2-án 2 óra 15 perckor A. I. Antonov tábornok jelentette Sztálinnak: a vezérkarban elkészítették a csapatokhoz küldendő figyelmeztetést, hogy a hitleristák a július 3-a és 6-a közti időben megindíthatják az arcvonalon a támadást, és hogy fokozni kell a felderítést és az ellenség figyelését, készen kell állni az ellenség várható csapásának visszaverésére. Sztálin jóváhagyta ennek az okmánynak a szövegét.

A hitleristák támadása 5 óra 30 perckor indult meg egyidejűleg az Orjol-

A kurszki csata (1943. július 5—augusztus 23.)

Kurszk és a Belgorod–Kurszk irányokban. Kibontakozott a hatalmas kurszki csata, a második világháború egyik legnagyobb ütközete.

Ámde nem úgy indult meg, ahogy a fasiszta vezetés szerette volna. Az ellenségnek nem sikerült meglepnie a szovjet csapatokat. Július 5-én az utóbbiak már 2 óra 20 perckor megkezdték a tüzérségi ellenelőkészítést. A lövegek százai okádták az orkánszerű tüzet a rohamra készülő ellenség állásaira. A szovjet repülők az ellenség repülőtereit bombázták. A tüzérség és a repülők csapása erős erkölcsi hatással volt a hitlerista csapatokra. Nyilvánvaló lett, hogy a rejtett és meglepő támadással kapcsolatos elgondolás kudarcot vallott. Az ellenség másfél–kétórás késéssel indította meg a támadást.

Az orjoli–kurszki irányban mért főcsapás a Központi Front övezetében a 13. hadsereg csapatait, a 48. hadsereg balszárnyát és a 70. hadsereg jobbszárnyát érte. Ezeket a hadseregeket N. P. Puhov, P. L. Romanyenko és I. V. Galanyin tábornokok vezették. Ezen a szakaszon a hitleristák egyidejűleg a „Közép” hadseregcsoport öt gyalogos- és három páncéloshadosztályát vetették be hatalmas repülőerők támogatásával. Az ellenség egyszerre mintegy 500 harckocsit vetett harcba, köztük „Tigriseket” és „Páducokat”, valamint „Ferdinand” rohamlövegeket.

Nehéz volt elhinni, hogy egy ilyen hatalmas acéláradattal szemben valami életben marad. Az ég elsötétedett a füsttől és a portól. A robbanó lövedékek és aknák maró füstje elvakította a szemet. A lövegek és aknavetők éktelen dörgésétől, csattogásától megsüketültek a katonák, de példátlan hősiességgel verekedtek. Jelmondatuk lett: „Egyetlen lépést se hátra, halálig kitartani!” A szovjet lövegek, páncéltörő fegyverek, beásott harckocsik és rohamlövegek ontották a tüzet a német harckocsikra, a repülők csapásokat mértek rájuk, felrobbantak az aknákon. Az ellenséges gyalogság elszakadt a harckocsiktól, sorait a tüzérségi, az aknavető- és a géppuskatűz ritkította, vagy a lövészárkokban folyó közelharcban semmisült meg. A hitlerista repülőket repülőgépeink és légvédelmi tüzérségünk pusztította.

Tömegesen tűntek ki hősiességükkel V. N. Dzsandzsgava ezredes 15. lövészadosztályának, A. B. Barinov tábornok 81. lövészadosztályának és M. A. Jensin tábornok 307. lövészadosztályának katonái, A. G. Rogyin tábornok 2. harckocsihadseregének harckocsizói, M. F. Joffe ezredes 1. gárda utászdandárának aknászai, Sz. I. Rugyenko tábornok 16. légi hadseregének repülői és mások.

Az ellenfélnek az a szándéka, hogy páncélos ékekkel töri át a védelmünket, teljesen kudarcot vallott. A „Közép” hadseregcsoport északról támadó csapásmérő csoportosítását a Központi Front csapatai elvéreztették és megállították. A hitleristák mindössze 10–12 km mélyen tudtak beékelődni a védelembe.

Nem koronázta siker az ellenség támadását a belgorod–kurszki irányban sem. Itt a támadás első napján a „Dél” hadseregcsoport öt gyalogos-, nyolc páncélos- és egy gépesített hadosztályát vetették ütközetbe.

Az ellenség főcsapásának irányában már az első napon a „Halálfejes”,

az „Adolf Hitler”, a „Reich” és a „Wiking” nevű válogatott SS-hadosztályok mintegy 700 harckocsija vett részt az ütközetben. Az ellenséges magasabbegységek támadását erős repülőkötelékek támogatták.

Az ellenség fő erőfeszítéseit az obojanyi irányba összpontosította, amely a Kurszkhoz vezető legrövidebb utat jelentette. A főcsapást a 6. és 7. gárdahadsereg, valamint az 1. harckocsihadsereg magasabbegységei fogadták, amelyeket I. M. Csisztyakov, M. Sz. Sumilov, M. E. Katukov tábornokok vezettek. Az ellenség repülőivel vívott légi harcokban Sz. A. Kraszovszkij tábornok 2. légi hadseregének repülői vettek részt.

A szovjet katonák példátlan állhatatossággal védték állásaikat. A tömeges hősiesség nagyszerű példáit mutatta az I. M. Nyekraszov és az A. I. Bakszov ezredek vezette 52. és 67. gárda lövészadosztályok személyi állománya, az A. Sz. Burgyjejnij és A. G. Kravcsenko tábornokok parancsnoksága alatt álló 2. és 5. gárda harckocsihadtestek harckocsizói. Az Obojanyba vezető utakon roppant méretű harckocsiütközet bontakozott ki.

Heves harcok bontakoztak ki nemcsak a földön, hanem a levegőben is. Július 6-án halált megvető hőstettet vitt végbe A. K. Gorovec gárdahadnagy, a 8. gárda vadászadosztály repülője. Amikor egymagában szembekeült az ellenséges repülőgépek egyik nagy kötelékével, bátor elhatározásra jutott: megtámadta őket. Már az első rácsapáskor lelőtte a vezérgépet. Az ellenség hét repülőgépét semmisítette meg, amikor azok kezdtek szétbontakozni, majd még egy gépet lelőtt. A harc hevében nem vette észre, hogy felülről négy német vadászgép közeledik feléje. Az erőviszonyok egyenlőtlenek voltak, a szovjet hazafi életét veszítette. Gorovec hadnagy a világ egyetlen olyan repülője volt, aki egyetlen harcban kilenc ellenséges repülőgépet lőtt le. Halála után a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

Mindörökre halhatatlanná tette nevét a hazáért vívott harcokban A. A. Gyerevjanko gárdaalhadnagy, komszomolista, a 15. gárda lövészadosztály 47. gárda lövészezrede páncéltörőágyús szakaszának parancsnoka. Még a harcok előtt levelet írt édesanyjának. „Édesanyám! Mihamar fellángol a harc – írta Jevdokina Szilovnáknak a fia. – Itt vannak közel, a folyón túl. Te félsz, hogy elveszted a fiadat. De vajon én meghalni készülök-e? Nem. Huszonkét éves vagyok, élni szeretnék. Ó, mennyire szeretnék élni, Édesanyám. De az ellenségünk gonosz, a háború kegyetlen, a golyó nem válogat. Élethalálharcot kell vívni. Lehet, hogy életemet kell áldoznom a harcban, de egyet tudj meg, Édesanyám: csakis hősként halhatok meg.”

A komszomolista hű maradt fogadalmához. Július 10-én a páncéltörőszakasz Gyerevjanko parancsnoksága alatt a 4. lövészszázad állományában Belgorodtól keletre harcolt. Az ellenség támadásba ment át, egyszerre 42 harckocsit vetett harcba, melyek közül 15 a páncéltörőtüzérek állása felé tört. Az egyenlőtlen harcban Gyerevjanko rövid idő alatt három „Tigris” harckocsit lőtt ki. Néhány perc múlva még tizenkét harckocsi vetette magát a lövegre. Gyerevjanko felkiáltott: „Oroszok vagyunk, mi nem hátrálunk!” – és még egy harckocsit kilőtt. De már nem volt ideje újratölteni a löveget, az ellenséges harckocsi lánctalpai eltaposták a szovjet hazafit. Csakhamar

erősítés érkezett, a terepszakaszt sikerült megtartani. A bátor tűzérnek a Szovjetunió Hőse címet adományozták.

Óriási veszteségek árán a hitlerista csapatoknak július 10-ére sikerült 35 kilométert előrenyomulniuk, de Obojanyt nem tudták elfoglalni. Támadásuk kifulladásra kényszerült.

Heinrici egykori hitlerista tábornok e napok eseményeiről írva megjegyzi: „Mindkét hadseregcsoporthoz egyszerre érződött a vállalkozás minden nehézsége. A szovjet csapatok mélyen lépcsőzött állásrendszere miatt támadó csapatainknak a vártnál lassabban sikerült csak előnyomulniuk... Az aknamezőkön és a természetes akadályokon fennakadó támadó harcokcsik jó célt nyújtottak az erős orosz védelem számára. A túl nehéz harcokcsik képtelenek voltak úgy kihasználni ütőerejüket, mint feltételeztük.”

A hatalmas veszteségek ellenére a hitlerista hadvezetés a tartalékokból és a második lépcsőkből újabb és újabb erőket vetett az ütközetbe. Július 10-én parancs érkezett Hitler főhadiszállásáról: „A »Citadella« hadműveletet folytatni kell.” Ez éppen azon a napon történt, amikor az angol-amerikai csapatok partra szálltak Olaszországban. Ez a tény leleplezi a nyugati irodalomban fellelhető ama nézetet, mely szerint Hitler az olaszországi katonai események miatt mondott le a „Citadella” hadművelet folytatásáról.

Elvesztve minden reményét, hogy az obojanyi irányban előretörhet Kurszk felé, a német hadvezetés, acélöklöt képezve a válogatott SS harcokcsihadosztályokból, Prohorovkán keresztül bekerítő manőverbe kezdett, hogy délkelet felől mérjen csapást Kurszokra. A szovjet parancsnokság újra felismerte a hitleristák elgondolását, és úgy döntött, hogy ellencsapást mér az ellenség beékelődött csoportosítására. Az ez irányban tevékenykedő csapatainkat hadászati tartalékokkal erősítették meg, és pedig a P. A. Rotmisztrov tábornok parancsnoksága alatt álló 5. gárda harcokcsihadsereggel és az A. Sz. Zsodov tábornok vezette 5. gárdahadsereggel, valamint két harcokcsihadtesttel.

Július 12-én reggel a széles, dimbes-dombos mezőn, az addig kevésbé ismert Prohorovka körzetében a második világháború legnagyobb páncélos ütközete folyt le, melyben mindkét részről mintegy 1200 harcokcsi vett részt. Szemtanúk vallomása szerint a föld rengett a láncaltapok csörömpölésétől, a lövegek és a repülőgépek robajától. Amerre csak nézett az ember, felégett, fekete sztyeppét látott, a lövések és a robbanások fényes villanását, gomolygó füstoszlopot az égő harcokcsik fölött, elkeseredett harcot fenn a levegőben. Kilométerekre terjengett a felizzott fém és a gázok szaga.

P. A. Rotmisztrov, a harcokcsicsapatok főmarsallja, e példa nélkül álló ütközetről szólva megjegyzi, hogy az 5. gárda harcokcsihadsereg első lépcsőjében rohamozó harcokcsik a repülőgépek támogatásával teljes iramban törtek be a hitlerista csapatok harcrendjébe. A harcrendek felbomlottak. A „Tigrisek” a közelharcban képtelenek voltak kihasználni fegyverzetük előnyeit, és közepes T-34-es harcokcsijaink a rövid távolságon leküzdötték őket. Harcokcsijaink ilyen nagy számban való megjelenése teljesen váratlanul érte a hitleristákat.

Az ütközet a földön és a levegőben folyt. Pilótáink kimagasló hozzáértésről és bátorságról tettek tanúbizonyságot a légi uralom végleges megszerzéséért vívott harcban. A kurszki ív fölötti égbolton kezdődtek az egyik legkiválóbb vadászpilótának, a pontos csapások mesterének, a 728-as vadászpilóta-ezred egyik századparancsnokának, A. V. Vorozsejkin századosnak a hőstettei. A harctér fölött őrzésként bátran rohamra vitte vadászait egy ellenséges bombázókötél és hat vadászgép ellen. Ebben az összecsapásban az ellenség kilenc repülőgépet veszített, melyek közül hármat maga Vorozsejkin százados lőtt le. A merész repülőt a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

A Prohorovka körzetében vívott elkeseredett harcokban mindkét fél óriási veszteségeket szenvedett, de az ellenségnek nem sikerült megvalósítania szándékát.

Július 13-án az ellenség még egy kísérletet tett, hogy áttörjön Prohorovkához. A. M. Vaszilevszkij marsall, aki az egyik harckocsi egység figyelőpontján tartózkodott, július 14-én a következőket jelentette Sztálinnak: „Tegnap személyesen magam néztem végig Prohorovkától délnyugatra azt a páncélos harcot, amelyet 18. és 29. harckocsihadtestünk az ellenség több mint 200 harckocsijával vívott... Egy óra leforgása alatt a harcmezőt égő német és saját harckocsijaink borították.”

Ezek azonban az ellenség utolsó görcsös erőfeszítései voltak. A szovjet csapatok ellencsapása, amelyet Prohorovka körzetében mértek, arra kényszerítette az ellenséget, hogy végleg lemondjon a támadásról. Kénytelen volt védelemre áttérni, és a szovjet csapatok csapásai alatt csakhamar megkezdte a korábban elfoglalt terepszakaszokra való visszavonulást. Július 23-ra a Voronyezsi Front és az ütközetbe vetett Sztjeppei Front, mintegy 35 kilométert nyomulva előre, visszaállította azt a helyzetet, amelyben a szovjet csapatok július 5-e előtt voltak. A „Citadella” hadművelet hitleri terve teljes kudarcba fulladt. A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság szilárdan megragadta a hadászati kezdeményezést. Az ellenség harapófogója Kurszk térségében nem zárult össze. A hadviselő felek szerepe felcserélődött. A szovjet hadsereg ellentámadásba ment át.

A „KUTUZOV”- ÉS A „RUMJANCEV”-HADMŰVELET

Még folyt a védelmi ütközet a kurszki kiszögellés északi és déli arcvonalszakaszain, amikor a Nyugati Front és a Brjanszki Front törzseiben, mely frontok csapatait V. D. Szokolovszkij és M. M. Popov tábornokok vezették, már az utolsó simításokat végezték a küszöbönálló támadási terven. E támadásnak a „Kutuzov”-hadművelet egyezményes elnevezést adták.

E terv szerint három front – a Nyugati, a Brjanszki és a Központi Front – csapatainak északról, keletről és délről csapást kellett mérniük Orjolra, részekre kellett tagolniuk az e térségben levő ellenséges csoportosításokat, majd meg kellett semmisíteniük őket.

Július 5-én este a Brjanszki Front parancsnokát, M. M. Popov tábor-

nokot telefonon felhívta Sztálin. Popov erre így emlékszik vissza: „Sztálin megkérdezte:

- Tud róla, hogy mi történik Rokosszovszkijnál?
- Elég pontos értesüléseim vannak – válaszoltam.
- Mikor tudja megindítani a saját »Kutuzovját«?
- Ahogy terveztük, hat-hét nap múlva.
- Nos, és korábban semmiképpen sem tudná elkezdni? Mondjuk egy-két nap múlva?
- Igyekszem mindent megtenni, ami erőmből telik. De kérem az ön által megállapított határidő betartását.
- Nos, hát kénytelen vagyok egyetérteni önnel. Azonnal lásson az előkészületekhez.”

M. M. Popov frontparancsnok tisztában volt a mind bonyolultabbá váló helyzettel. Az ellentámadásra alaposan fel kellett készülni. Erre tanították őt a polgárháború időszakában, valamint a Nagy Honvédő Háború napjaiban szerzett tekintélyes katonai tapasztalatai, amikor is a Sztálingrádi, majd pedig a Délnyugati Front parancsnokának helyetteseként Sztálingrádnál közvetlenül részt vett a hadműveletek megtervezésében és végrehajtásában. Egész katonai tehetségét elsősorban a front támadásának legfontosabb irányjaiban működő csapásmérő csoportosítások kialakítására vetette latba.

A támadás július 12-én indult meg. A harc azonnal heves és elkeseredett jelleget öltött. Csapataink a háború folyamán először találkoztak az ellenség ilyen erős, mélyen lépcsőzött védelmével. Az orjoli kiszögelléshez a fasiszták különösen nagy reményt fűztek. Arra számítottak, hogy innét bontakoztatják majd ki a Moszkva elleni támadást, és ezt a kiszögellést „az Oroszország szíve ellen szegezett tőrnek” nevezték el. Ám e „törhöz” fűzött reményeik nem váltak be. Az I. H. Bagramjan tábornok parancsnoksága alatt álló 11. gárdahadsereg már július 13-án estére 25 kilométer mélyen beékelődött az ellenség védelmébe, egy hét alatt pedig 70 kilométer mélyen tört előre az ellenséges védelem mélységében, veszélyeztetve az ellenség orjoli csoportosításának fő közlekedési útjait. Az orjoli kiszögellés megtartása végett a 2. páncélos-hadsereget és a 9. hadsereget Model vezérezredes kezében egyesítették, akit katonai körökben a „védelem oroszlánjának” tartottak, és aki hadparancsaiban „az utolsó emberig való kitartást” követelte. De már semmi sem tudta megtörni a szovjet csapatok erős csapásmérő csoportosításait. Július 15-én bekapcsolódtak az ellentámadásba a Központi Front csapatai is. Július 18-ra teljesen felszámolták az ellenség beékelődését a kurszki irányban, és visszaállították a korábbi helyzetet. Csakhamar ütközetbe vetettek a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának tartalékából két harckocsi- és egy összefegyvernemi hadsereget. A szovjet csapatok áttörték az ellenség védelmét, és visszavonulásra kényszerítették a németeket. A támadó magasabbegységeknek roppant nagy segítséget nyújtott a légierő, amely szilárdan kezében tartotta a légi uralmat.

A vörös csillagos szovjet repülőgépek sorában ott volt A. P. Mareszjev főhadnagy vadászgépe. Még 1942 telén lelőtték egyik csatában. A sebe-

sült pilóta 18 napon át a földön kúszva jutott el az ellenség mögöttes területén át saját csapataihoz. Az orvosok amputálták mindkét megfagyott lábfejét. Úgy látszott, soha többé nem repülhet. Ámde a kommunista Mareszjev visszatért alakulatához, és most már Kurszknál verte az ellenséget. Három ellenséges repülőgépet lőtt le. A bátor repülőt a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

Ezekben a forró napokban ott harcoltak Oroszország egén a „Normandia” nevű francia repülőkötelék pilótái is. A franciák már az első harcokban merész, technikailag jól képzett harcosoknak bizonyultak, és megérdemelt tekintélyt vívtak ki maguknak a szovjet pilóták körében.

A júliusi–augusztusi harcokban 14 vadászgép Jean Louis Tuillan őrnagy parancsnoksága alatt 33 fasiszta repülőgépet lőtt le, de a francia repülőkötelék is veszteségeket szenvedett. A légi harcokban életét veszttette Jean Louis Tuillan őrnagy, a kötelék első parancsnoka, Albert Litolfe kapitány, a helyettese, továbbá Noël Castelin, Andrien Bernavon és Firmine Vermay hadnagy. Harcostársaikat mélyen megrendítette Franciaország bátor, szabadságszerető fiainak elvesztése. Emléküket, amint a többi francia hazafi emlékét is, mindörökre megőrzi szívükben a szovjet emberek.

A Nyugati Front, a Brjanszki Front és a Központi Front csapatai, miután az orjoli kiszögellés egész íve mentén áttörték a német védelmet, Orjolra irányították csapásaikat.

A kurszki kiszögellés északi és déli arcvonalszakaszán indított német fasiszta támadás összeomlása és rögtön utána a szovjet csapatok egyre erősödő csapásai az orjoli irányban fejvesztettséget okoztak a fasiszta Németország politikai és katonai köreiben.

1943. július 19-én az Észak-Olaszországi Feltrében tanácskozást tartottak, amelyen Hitler és Mussolini is részt vett. Az olasz haderő főparancsnoka, Ambrosio marsall ezen a tanácskozáson megkérdezte a német főparancsnokság vezérkari főnökét, Keitel vezértábornagyot, hogy mi történik az orosz arcvonalon. Keitel semmit sem tudott mondani azon kívül, hogy a német hadsereg kifárasztja az oroszokat. „Ez – jegyezte meg Ambrosio – nem aktív program, hanem a kezdeményezés feladása a hadműveletekben. A tengely országait lényegében ostromgyűrűbe fogták; ki kell törni belőle. Milyen kilátásaik vannak arra, hogy ez megtörténjen?” Kilátások pedig nem voltak, és Keitel kitért a válasz elől. Hitlernek sem volt határozott terve a győzelem kivívására.

És valóban, a hitlerista hadvezetés kilátásai a legsötétebbek voltak. A Brjanszki Front magasabbegységei már augusztus 5-én betörték Orjolba. Elsőként a P. T. Mihalicin ezredes vezette 5. lövészhadosztály, I. V. Pancsuk tábornok 129. lövészhadosztálya, A. F. Kusztov ezredes 380. lövészhadosztálya, valamint a B. V. Sulgin ezredes parancsnoksága alatt álló 17. gárda harckocsidandár bocsátkozott utcai harcokba. Valamenynyikük alakulata elnyerte a kitüntető „Orjoli” elnevezést.

Az ellenség szétvert és demoralizált magasabbegységeit üldözve, a három front csapatai augusztus 18-ra teljesen felszámolták a hitlerista csa-

patok orjoli kiszögellését. Az ellenfél mintegy tizenöt hadosztályát vesztette el. A szovjet hadvezetés gondosan kimunkált „Kutuzov” terve sikeresen megvalósult.

A védelmi ütközet után a kurszki kiszögellés déli arcvonalszakaszán a helyzet kedvezően alakult a szovjet csapatok számára. A „Rumjancev” fedőnevű tervnek megfelelően a Voronyezsi Front és a Sztjeppei Front csapatainak arcból kellett csapást mérniük csatlakozó szárnyaikkal Bogoduhov, Valki, Novaja Vodolaga általános irányban, s kettévágva az ellenség belgorod-harkovi csoportosítását, birtokba kellett venniük Harkovot. Úgy tervezték, hogy a városért folyó harcokba bevetik a Délnyugati Front erőinek egy részét is.

Augusztus 3-án, gondos előkészítés után, a Voronyezsi Front és a Sztjeppei Front csapatai ellentámadásba mentek át. Már az első nap nagy sikert hozott: áttörték az ellenséges védelmet. A szovjet hadvezetés, hogy továbbfejlessze a front csapásmérő csoportosításának támadását, a támadó hadosztályok nyomában elindította az 1. és az 5. gárda harcokcsihadsereg előrevetett osztagait, majd főerőiket. A nap végére a csapatok 30–35 kilométert törtek előre.

A Sztjeppei Front csapatai a támadást folytatva Belgorod felé nyomultak, és augusztus 5-én behatoltak a városba. A hitlerista hadvezetés minden próbálkozása, hogy megszilárdítsa csoportosítását, sikertelen maradt. A városért folyó harcokban a szovjet katonák megint az elszántság és a bátorság kimagasló példáit mutatták. Elsőként az M. P. Szerjugin ezredes vezette 89. gárda lövészhadosztály és A. F. Vasziljev ezredes 305. lövészhadosztálya nyomult be a városba. Mindkét hadosztály elnyerte a „Belgorodi” elnevezést.

Augusztus 5-én este a szovjet főváros egén a színes rakéták ezrei fénylettek fel: a háború alatt első ízben hatalmas tűzérségi díszsortűz dördült el a felszabadított Orjol és Belgorod tiszteletére. A győzelmet köszöntő első díszlövések voltak ezek. Ettől az időtől kezdve a moszkvai díszsortűzek, amelyek a szovjet hadsereg győzelmeiről adtak hírt, dicső hagyománnyá váltak.

Orjol és Belgorod felszabadításának nemcsak katonai, hanem nagy politikai jelentősége is volt. Széles körű visszhangot keltett világszerte.

A londoni rádió augusztus 7-én bejelentette: „Olyan vereség, mint amilyet Orjol és Belgorod alatt szenvedtek el, nem érte a németeket 1918-ban sem. Nemzedékek fognak emlékezni rá, hogyan mért a Vörös Hadsereg súlyos csapást a németekre, tanújelét adva ezzel hősiességének és hozzáértésének.”

A harcok harmadik napján a Voronyezsi Front és a Sztjeppei Front csapatai az ellenség harkovi csoportosítását teljes szétzúzással fenyegették. Harkov elvesztésétől félve és attól tartva, hogy délnyugatról bekerítik egész csoportosítását, a hitlerista hadvezetés a Voronyezsi Front övezetében ütközetbe vetette hadműveleti tartalékait, a Donyec-medencéből előrevont páncélos- és gyalogoshadosztályokat. Az ellenség Harkov térségében és a Sztjeppei Front övezetében is megerősítette csapatait.

A Voronyeysi Front csapatai széles arcvonalszakaszon fejlesztették ki támadásukat. Augusztus 22-én éjjel a legfelsőbb főparancsnok direktívát küldött a Voronyeysi Front parancsnokának, N. F. Vatulinnak, amely egyebek közt ezt mondja: „Az a törekvés, hogy mindenütt támadjunk és minél nagyobb területet foglaljunk el a siker megszilárdítása nélkül... a mindenáron való támadás jellegét ölti. Az ilyen támadás az erők és eszközök szétforgácsolásához vezet, és lehetővé teszi az ellenfélnek, hogy csapásokat mérjen a messze előrenyomult, szárnyát védtelenül hagyott csoportosításaink oldalába és hátába, és részenként verje meg őket.”

A frontparancsnokság megszívlelte Sztálin utasítását: fő figyelmét az ellenség ahtirkai csoportosításának szétzúzására fordította.

Az ellenség próbálkozásai, hogy Bogoduhov és Ahtirka körzetében erős ellencsapásokkal feltartóztassa csapataink támadását, nem jártak eredménnyel. A szovjet magasabbegységek Harkov felé törtek előre. Annak megakadályozására, hogy az ellenség kivonhassa csapatait a városból, a frontparancsnok parancsot adott Harkov éjszakai megrohamozására. Egész éjjel folyt a harc. Augusztus 23-án reggelre az ellenség által meggyötört város a szovjet csapatok birtokában volt.

A várost védő csoportosítás egy részét megsemmisítették, a megmaradt részek, amelyeket a szovjet csapatok üldözőbe vettek, pánikszerűen dél-nyugatnak futottak. A „Rumjancev”-terv sikerrel megvalósult. És a fővárosban, Moszkvában, újra eldőrdült az ünnepi sortűz a Harkovot felszabadító szovjet katonák tiszteletére. Hősiességükért és bátorságukért a Sztjeppei Front tíz hadosztálya magas katonai kitüntetést kapott: elnyerte a „Harkovi” nevet. Harkov felszabadításával befejeződött a szovjet hadsereg kurszki ellentámadása.

A KURSZKI CSATA VÉGJÁTÉKA

A történelmi jelentőségű kurszki csata a Nagy Honvédő Háború és az egész második világháború egyik legfontosabb és legdöntőbb eseménye volt. Ötven napon át folytak az elkeseredett harcok Kurszktól délre és északra. Az ellenség egymás után vetette ütközetbe mintegy száz legharcépesebb hadosztályát. A védelmi ütközet, majd az ellentámadás során a szovjet csapatok 30 német hadosztályt semmisítettek meg, közülük hét páncélos- és gépesített hadosztályt. Az ellenség több mint félmillió emberét, mintegy 1500 harckocsiját, 3000 lövegét, úgyszintén több mint 3700 repülőgépet veszttette el. „Ha a sztálingrádi csata a német fasiszta hadsereg hanyatlásának előhírnöke volt, akkor a kurszki csata egyenesen a katasztrófa szélére juttatta őt” – jegyezte meg Sztálin.

A kurszki csatában kudarcba fulladt az ellenség utolsó kísérlete, hogy visszaszerezze az elvesztett hadászati kezdeményezést és visszavágjon Sztálingrádért. A hitlerista hadvezetés kénytelen volt végleg lemondani a támadásról és hadászati védelembe átmenni.

A szovjet hadsereg kurszki győzelmének óriási nemzetközi jelentősége

volt. Nyilvánvaló lett mindenki számára, hogy a szovjet fegyverek ereje elkerülhetetlen pusztulással fenyegeti a fasiszta Németországot. Világszerte még nagyobb rokonszenvvel tekintettek az egyszerű emberek a Szovjetunióra, kiszélesedett a hitlerista hódítók által rabságba döntött népek nemzeti felszabadító harcának arcvonala.

A kurszki csata lehetetlenné tette, hogy a Wehrmacht vezetői befolyást gyakorolhassanak az Olaszországban kibontakozó katonai cselekményekre. Az angol-amerikai csapatok, miután nem ütköztek a német-olasz magasabbegységek ellenállásába, augusztus 17-én teljesen megtisztították Szi-cíliát, és átkeltek az Appennini-félsziget déli részére. Hitler a „Közép” hadseregcsoport arcvonaláról néhány hadosztályt Olaszországba akart átdobni, de a hadseregcsoport parancsnoka, Kluge kijelentette: „Führerem! Felhívom a figyelmét arra, hogy az adott pillanatban az arcvonalról egyetlen magasabbegységet sem tudok elvonni. A jelen pillanatban ez merőben lehetetlen.”

A haza nagyra értékelte a Kurszk alatt küzdő szovjet katonák hősiességét. Több mint 100 000 katonát, tisztet és tábornokot tüntettek ki rendjelekkel és érdemérmekkel, s több mint 180 ember, a bátrak közül a legbátrabbak, elnyerték a Szovjetunió Hőse címet. Közöttük a haza olyan ismert fiai, mint: A. K. Gorovec, I. N. Kozsedub, A. M. Lomakin, G. I. Igiszev, I. Sz. Nyemcov, A. I. Petrov, V. Sz. Salangyin, V. F. Csernyenko, M. Muhamagyejev, A. A. Belgin, Sz. P. Zorin, I. V. Iljaszov és sokan mások.

A második világháború történetének meghamisítói Nyugaton nem kis erőfeszítéseket tettek, hogy hamis színben tüntessék fel a kurszki csata eseményeit. Sokan közülük a „Citadella”-hadművelet kudarcáért csupán Hitlert okolják. Mások ezt a küzdelmet igyekeznek a második világháború egyik közönséges epizódjának feltüntetni, megint mások meg se emlékeznek róla. A hamisítás célja az, hogy elhallgassák a német tábornokok tévedéseit, szépítgessék a német vezérkar tevékenységét, kisebbsítsék a szovjet hadsereg győzelmének jelentőségét.

A valóságban azonban a kurszki csata a második világháború egyik legnagyobb eseménye. Ebbe a csatába mindkét hadviselő fél fokozatosan több mint négymillió embert, körülbelül 70 000 löveget és aknavetőt, mintegy 13 000 harckocsit és rohamlöveget és csaknem 12 000 repülőgépet vetett be. Az ellenség több mint 100 hadosztályát vetette ütközetbe.

A hadviselő feleknek ebben a roppant méretű összeütközésében a szovjet hadsereg parancsnokainak és politikai munkásainak, az egységek, magasabbegységek és seregtestek törzseinek magas fokú katonai művészete és szakavatottsága nyilvánult meg: a tervszerű áttérés olyan védelemre, amely képes volt kiállni az ellenséges harckocsik és repülőgépek tömeges csapásait; a hitlerista támadás kezdeti időpontjának és a főcsapások irányának pontos meghatározása; az ellentámadásba való átmenet időpontjának mesteri megválasztása; a főcsapás irányának helyes kijelölése; a hadászati tartalékok idejében történő felkészítése és szakavatott alkalmazása; az a körülmény, hogy növelni tudták az erőket a hadműveletek me-

netében, s megteremtették a fegyvernemek és repülőik feszes együttműködését.

A kurszki győzelemhez sokban hozzájárultak a szovjet partizánok is, akik aktív tevékenységet fejtettek ki az ellenség közlekedési útjain. Ennek a csatának a harcterein, ahol megtört a hitleri Németország gerince, és ahol felemészthőtek csapásmérő páncélos csapatai, a szovjet hadművészet megmutatta vitathatatlan fölényét az ellenség hadművészetével szemben. Itt szertefoszlott a hitlerista propaganda által teremtett mítosz, hogy a nyár a német hadsereg győzelmeinek évszaka. A kurszki csata az egyik legfontosabb mérföldkő volt a Szovjetuniónak a fasiszta Németország feletti győzelméhez vezető úton.

3. ELŐRE A DNYEPERHEZ!

A BALPARTI UKRAJNA TÉRSÉGEIN

A válogatott német fasiszta csapatok szétzúzása Kurszk alatt nagy riadalmat keltett az ellenség táborában. Kiderült, hogy a Wehrmacht támadó hadászata nem hozta meg a kívánt eredményt. Számos fasiszta tábornok már ekkor titokban elvesztettnek tartotta a Szovjetunió elleni háborút. A német hátsóországban megcsappantak a szovjet hadsereg legyőzésébe vetett remények.

Hol a kiút? Mit állítsanak szembe a szovjet csapatok nagy ütőerejével, amely Ukrajna, a Dnyeper, Belorusszia kapujában állt? Egyetlen megoldás kínálkozott – a védekezés. Így szólt a szárazföldi csapatok vezérkarában kidolgozott, „Wotan” fedőnevű terv.

A hadászati védelemre áttérve, a német fasiszta hadvezetés arra számított, hogy rákényszeríti a szovjet hadseregre a hadviselés állásháború formáját, mindenáron időt nyer olyan politikai intézkedések megtételére, amelyek aláássák a Hitler-ellenes koalíció alapjait, bátorságot önt szövetségeseibe, és támogatást nyújt a megszállt országok népellenes erőinek. Úgy gondolta, hogy hadseregeinek sikerül megállítaniuk a szovjet csapatok támadását a Kelet-Belorusszia, balparti Ukrajna és a Donyec-medence folyói mentén előre kiépített védelmi vonalakon. Az ellenség ugyanakkor hozzálátott az úgynevezett „Keleti fal” kiépítéséhez, amely a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódott a Narva-Pszkov-Orsa-Gomel vonalában, továbbá a Szozs-, a Dnyeper- és a Molocsnaja-folyók mentén. E „védfal” fő szakaszának a német hadvezetés a Dnyepert tekintette. Hitler a Berlinben tartott egyik tanácskozáson a maga megszokott kérkedő módjában kijelentette: „Előbb fog a Dnyeper visszafelé folyni, mintsem az oroszok áttörjék ezt a hatalmas, 700–900 méter széles vízi akadályt, ezt a megközelíthetetlen természetes erődvonalat, amelynek jobb partja a bunkerek áttörhetetlen láncolata.”

A fasiszta propaganda azt hirdette a német katonáknak, hogy a Dnyeper „saját házuk védelmi vonala”, mert ha a német csapatok nem tartanak

ki a Dnyepernél, akkor a jobbpárti Ukrajna sík térségein már semmi sem állítja meg a szovjet hadsereget.

A hadászati védelemre való áttéréssel a német hadvezetés nemcsak a szovjet csapatok támadását szándékozott megállítani, hanem meg akarta tartani az ország nagy fontosságú gazdasági körzeteit is, melyeknek jelentős szerepük volt a német gazdaság ellátásában. Ilyen körzet volt a gabonában gazdag balparti Ukrajna és annak szénbányászati-ipari központja, a Donyec-medence. E. Manstein német tábornok visszaemlékezéseiben megjegyzi: „A Donyec-medence lényeges szerepet játszott Hitler hadműveleti elgondolásaiban. Azt tartotta, hogy ennek a területnek a megtartásán . . . áll vagy bukik a háború kimenetele.”

A balparti Ukrajnában, ahol a Központi Front, a Voronyezsi Front és a Sztjeppei Front működött, a hitleristák hatalmas csoportosítása tartózkodott: körülbelül 700 000 embert, 1200 harcokost és rohamlőveget, mintegy 7200 löveget és aknavetőt s körülbelül 900 repülőgépet számlált. Az ellenség ezekre az erőkre alapozta a „Wotan”-terv megvalósításához fűzött reményeit.

Az események azonban nem úgy alakultak, ahogy a hitlerista generálisok tervezték. „A vezérkarnál – emlékezik vissza Sz. M. Styemenko – megértettük, hogy nagy jelentőségű események zajlanak le. Tisztán láttuk: a kurszki győzelem eredményeit gyorsan és teljesen ki lehet és ki is kell aknázni. Már nem volt titok, hogy a hitleristák erős védelmet építenek ki a Molocsnaja, a Dnyeper és a Szosz mentén. Meg kellett akadályoznunk, hogy beültessék e védelembe csapataikat, és teljes készenlétben várjanak bennünket. Az időtényező ez alkalommal is döntő jelentőségűvé vált.”

A szovjet parancsnokság számot vetett azzal, hogy a csapatoknak nagy vízi akadályok egész során kell átkelniük. A tapasztalat azt mutatta, hogy az ilyen védelmi vonalak leküzdésének legjobb módja a menetből való átkelés. A fronthoz 1943. szeptember 9-én intézett direktívájában a főhadiszállás a nagy vízi akadályokon való erőszakos átkelésért, hídfőállások birtokba vételéért és megtartásáért kilátásba helyezte a katonáknak a legmagasabb kormánykitüntetések adományozását. Azoknak pedig, akik Szmolenszk körzetében és attól lejjebb átkelnek a Dnyeperen, valamint a dnyeperihez hasonlóan nehéz folyókat küzdenek le, a Szovjetunió Hőse címet adományozzák.

A Központi Frontra, a Voronyezsi Frontra és a Sztjeppei Frontra az a feladat várt, hogy szabadítsák fel a balparti Ukrajnát, s egyszerre több szakaszon keljenek át a Dnyeperen, hogy a hitleristákat figyelmük megosztására és erőik szétforgácsolására kényszerítsék.

A balparti Ukrajna felszabadításáért meginduló harcok küszöbén a három front állományában 1 580 000 ember, 1180 harcokosi és rohamlőveg, 30 245 löveg és aknavető s több mint 1700 harci repülőgép volt.

Augusztus végén a szovjet csapatok kifejlesztették támadásukat Velikije Lukitól az Azovi-tengerig. A kurszki ellentámadás széles arcvonalon folytatott általános támadásba nőtt át.

A Központi Front csapatai megújították támadásukat Szevszk körzetében. Az ellenség szívós védelmét leküzdve átkeltek a Gyeszna-folyón, és szeptember 21-re elfoglalták Csernyigovot. Hősiességéért és bátorságáért a 13. hadsereg tíz egysége és magasabbegysége elnyerte a megtisztelő „Csernyigovi” elnevezést. A nap végére a front balszárnyának előretolt egységei a Pripjaty-torkolattól északra kijutottak a Dnyeperhez, és megkezdtek az átkelést. Elsőként a 13. hadsereg csapatai küzdöttek le a Dnyepert. Az I. A. Guszev tábornok vezetése alatt álló 70. gárda lövészadosztály 203. és 207. ezredének alegységei, a „Hazáért” elnevezésű partizánosztaggal együttműködve már a szeptember 21-ére virradó éjszaka Tyeremce körzetében átkeltek a Dnyeperen. A szeptember 22-ére virradó éjszakán P. N. Lascsenko ezredes 322. lövészadosztályának előretolt osztagai hagyták maguk mögött a folyót. Az előretolt osztagok nyomában átkelt a gyalogság, majd utána az ezredlővegek és az aknavetők. A hadosztálytüzérségre hárult a feladat, hogy a túlsó partról tüzével támogassa az átkelt egységeket. Egyidejűleg, elkeseredett harcok folytak hídfők birtokba vételéért a Pripjaty-folyónál. Itt különösen heves harcot vívott P. M. Gudze ezredes 8. lövészadosztálya.

A Dnyeperen és a Pripjatyon való átkelés roppant erőfeszítést követelt. Az ellenség újra meg újra ellenlökéseket hajtott végre. A hitlerista repülőik csapásokat mértek az átkelőhelyekre.

Tömegesen hajtottak végre hőstetteket a 8. lövészadosztály 229. ezredének katonái. S mint mindig, most is a kommunisták jártak az élen. Hősi halált halt a harcban Szadik Szultanov zászlóalj-pártvezető, súlyosan megsebesült két zászlóaljparancsnok-helyettes, I. N. Rumjancev és L. Sz. Szibagatulín, akik nemegyszer maguk vezették a közelharcot. V. F. Pirin, az ezredparancsnok politikai helyettese és N. Kazakov ezred Komszomolszervező sebesülten sem hagyták el a harcmezőt. Mikor pedig a hitlerista harckocsik betörték az ezred harcrendjébe, P. K. Bajuk zászlóaljparancsnok és politikai helyettese, Abu Duszuhambetov, akik egy lövészárokban tartózkodtak, gránátokkal együtt vetették magukat az ellenség harckocsijai alá. A hősök meghaltak, de az ellenség nem tört át. A 229. lövész-ezred 16 katonájának a Szovjetunió Hőse kitüntető címet adományozták.

A 13. hadsereg után csakhamar átkelt a Dnyeperen Kijevtől északra, Jasznogorodka körzetében I. D. Csernyahovszkij tábornok 60. hadserege, és Gomeltől délre Radulj, Nyivka körzetében P. A. Belov tábornok 61. hadserege.

Az ellenséggel vívott elkeseredett harcokban törtek utat a Dnyeperhez a Voronyezi Front csapatai is. A Központi Front és a Sztyepei Front magasabbegységeivel együttműködve támadásukat kezdetben a poltavai-kremencsugi, majd pedig a kijevi irányban fejlesztették ki. Megtörték az ellenség szívós ellenállását, felszabadították Szumit, Romnit, Prilukit, és szeptember 22-re Kijev térségében kijutottak a Dnyeperhez. Az első között ért a folyóhoz Velikij Bukrin körzetében P. Sz. Ribalko tábornok 3. gárda harckocsihadserege. Szeptember 22-én Grigorovkánál átkeltek a folyón az M. Sz. Novohatyko alezredes parancsnoksága alatt álló 51. gárda

harckocsidandár gépkocsizó-lövészszázadának géppisztolyosai, és kisebb hídfőt vettek birtokba.

Ezekben a napokban ismerte meg az ország olyan hazafiaknak a hősiességét, mint V. A. Sziszoljatyin, V. N. Ivanov, N. J. Petuhov és I. D. Szemjonov. Elsőként keltek át a Dnyeperen és képeztek hídfőállást a jobb parton. Mindannyian megkapták a Szovjetunió Hőse címet.

Kijutottak a Dnyeperhez a Voronyezsi Front más hadseregei is. A 3. gárda harckocsihadseregtől jobbra már szeptember 22-én este elérték a folyót K. Sz. Moszkalenko tábornok 40. hadseregének előretolt osztagai, és Sztajka körzetében, valamint Rzsiscsevtől délkeletre hídfőt foglaltak el. A hőstettek százait és ezreit vitték végbe ennek a hadseregnek a katonái. Az 1850. páncéltörő vadásztüzérezred parancsnoka, V. Sz. Petrov százados a lövegek és a lőszer átszállítását a Dnyeperen saját készítésű tutajokon szervezte meg. Az ellenség a folyóba akarta szorítani a hídfő védőit. A kezelőszemélyzet felvette az egyenlőtlen harcot, s a szovjet tüzérek sorai egyre ritkultak. Ekkor Petrov százados tüzet nyitott, megsemmisített négy fasiszta páncélost és két hatsövű aknavetőt. Ő maga a harcban súlyosan megsebesült. Az orvosok kénytelenek voltak amputálni mindkét kezét. Úgy látszott, meg kell válnia a hadseregtől, ám a nagyszerű hazafi addig nem nyugodott, míg engedélyt nem kapott, hogy visszatérhessen az arcvonalra anyaezredéhez. Sok harcban vett még részt; bátorságáért kétszer is kitüntették a Szovjetunió Hőse címmel.

A Kanyevtől északra és délre elterülő körzetekben szeptember 29-re átkelt a folyón F. F. Zsmacszenko tábornok 47. hadserege és K. A. Koroityejev tábornok 52. hadserege. A 3. gárda harckocsihadsereg szakaszán ütközetbe vetették a front második lépcsőjét, Sz. G. Trofimenko tábornok 27. hadseregét is. Kijevtől északra, Ljutyezs körzetében sikeresen átkelt a folyón N. J. Csibiszov tábornok 38. hadserege.

A Sztjepppei Front csapatai, leküzdvé az ellenség ellenállását, támadásukat poltava-kremencsugi irányban fejlesztették tovább. Az ellenség megkísérelte feltartóztatni támadásukat a közbeeső terepszakaszokon, de az előretolt osztagok az ellenség hátába kerültek, és szétverték hátvédjét. Szeptember 23-án felszabadult Poltava. A városért vívott harcokban tanúsított hősiességükért és bátorságukért a front tizenkét egysége és magasabbegysége elnyerte a megtisztelő „Poltavai” nevet.

Még ezen a napon a front balszárny-magasabbegységei Kremencsug körzetében kijutottak a Dnyeperhez. Az első között keltek át a folyón Kremencsugtól délre az M. Sz. Sumilov tábornok vezette 7. gárdahadsereg magasabbegységei. Ezt követően M. N. Sarohin tábornok 37. hadserege és N. A. Gagen tábornok 57. hadserege ért át a folyón.

Mialatt a szárazföldi csapatok fáradhatatlanul üldözték az ellenfelet, a frontok repülőerői csapásokat mértek a visszavonuló hitlerista hadoszlopokra, bombázták átkelőhelyeiket. Fokozták az ellenség törzsei, vasútállomásai és közlekedési útvonalai ellen intézett csapásaikat a szovjet partizánok is.

A haditevékenység általános lefolyása a háború harmadik évében (1943. július—1944. április)
(m = magyar; r = román)

Augusztus második felében elkeseredett harcok bontakoztak ki a Donyec-medence térségében. Augusztus 13-án támadásba lendültek a Délnyugati Front jobbszárny-csapatái, augusztus 16-án a front központi csapásmérő csoportosításai, augusztus 18-án pedig a Déli Front csapatái.

A Déli Front csapatái gondosan felkészültek a miuszi védelmi vonal át-törésére. A front parancsnoka, F. I. Tolbuhin tábornok, roppant erőt és energiát fordított a magasabbegységek és seregtestek felkészítésére. A jaroszlavlai kormányzóságbeli szegényparaszt fia, az első világháború és a polgárháború résztvevője, Tolbuhin, 1941-ig a vezető parancsnoki beosztások egész sorát töltötte be; katonai körzet törzsfőnöke is volt. A háború megindulásakor front-törzsfőnökként, majd a sztálingrádi csatában hadseregarancsnokként működött, és magas fokú hadvezéri művészetről tett tanúságot. A harcra való felkészülés során óriási munkát végeztek a politikai szervek, a párt- és Komszomol-szervezetek. Nagyszerű hozzáértéssel vezette a pártpolitikai munkát a Déli Front haditanácsának tagja, K. A. Gurov tábornok.

A Donyec-medencében a német fasiszta csapatok 540 000 fős csoportosítása tevékenykedett, melynek fegyverzetében 5400 löveg és aknavető, körülbelül 900 harckocsi és rohamlöveg s mintegy 1100 repülőgép volt. Az ellenfél szilárdan berendezkedett a Donyec-medencében. Különösen erős védelme volt a Miusz-folyón. Állásaikat a hitleristák „Miusz-arcvonalnak” nevezték el, és ezt leküzdhetetlennek hitték.

A szovjet parancsnokság rövid idő alatt nagy csapatcsoportosítást vont össze, hogy csapást mérjen vele a Donyec-medencében. Az ott levő két front állományába mintegy 1 053 000 ember, csaknem 21 000 löveg és aknavető, 1520 harckocsi és rohamlöveg, valamint 1535 harci repülőgép tartozott. A szovjet csapatok áttörték a hitleristák védelmi terepszakaszait, és támadásba lendültek nyugat felé. A Déli Front gyorsan mozgó részei augusztus 28-án ügyes hadmozdulattal elvágták az ellenség visszavonulási útját Taganrog körzetéből. Az ellenség megkísérelte a tengeren át kivonni csapatait, és sietve hajókat készített elő az evakuálás céljára. De alighogy megkezdte a berakodást, a repülő, valamint az Azovi Katonai Flottilla hajói, melynek élén Sz. G. Gorskov ellentengernagy állt, csapást mértek az ellenséges hajókra. Augusztus 30-án estére a szovjet magasabbegységek a partizánoknak és a földalatti szervezetek tagjainak a tevékeny részvételével felszabadították a várost. Az ellenség súlyos veszteségeket szenvedett. Szeptember 9-re felszabadult Sztalino, Makejevka, Gorlovka és Artyomovszk. A szovjet katonák sok várost és falut, ipari objektumot, vasútállomást mentettek meg a lerombolástól; a hitleristák mindamellett roppant nagy pusztításokat okoztak a Donyec-medencében.

Még 1943. szeptember 7-én napvilágot látott Himmler parancsa a Donyec-medence elpusztítására. Az SS-csapatok főparancsnokságának és az ukrainai rendőrségnek megparancsolta: „Az Ukrajna körzeteiből való elvonulás után egyetlen ember, egyetlen vágóállat, egyetlen mázsa ga-

bona, egyetlen vágány, egyetlen ház, egyetlen bánya se maradhat meg: ne legyen egyetlen kút sem megmérgezetlen. Az ellenségnek valóban teljesen felperzselt és lerombolt országot kell találnia.”

A „Dél” hadseregcsoport parancsnoka, Manstein buzgón végrehajtotta a „felperzselt földnek” ezt az embertelen tervét. A hitleristák barbár módszerei, tettei csak fokozták a szovjet katonákban az olthatatlan gyűlöletet. A Délnyugati Front magasabbegységei, miután megtörték az ellenség ellenállását, felszabadították a Donyec-medence északi körzeteit, s szeptember végére a Dnyepropetrovszktól majdnem a Zaporozsjeig terjedő szakaszon kijutottak a Dnyeperhez. Szeptember 25-én I. T. Slemín tábornok 6. hadseregének csapatai átkeltek a Dnyeperen.

A Déli Front is fokozta a támadás ütemét. Szeptember 10-én csapatai benyomultak Mariupolba. Az Azovi Katonai Flottilla partra szállt deszantjaival együtt kiverték az ellenséget a városból, és szeptember 22-re elérték a Molocsnaja-folyót.

A szovjet csapatok bevonulása a Donyec-medencébe nagy ünnepnap volt az ottani lakosok számára. Ezekben a napokban a frontújságban megjelent a Donyec-medence dolgozóinak nyílt levele. Ezt írták benne a Déli Front minden katonájának, tisztjének és tábornokának:

„Drága elvtársaink! Szívből jövő bányászüdvözlésüket küldik nektek atyáitok, az öreg bányászok, feleségeitek és nővéreitek, akik férfiakként, hőiesen dolgoznak a bányákban, az ifjú bányászok, a gyerekek, akik atyáik helyére álltak a nehéz órában... Űzzétek könyörtelenül az ellenséget. Verjétek az átkozottat. Mielőbb szabadítsátok fel a mi sokat szenvedett bányászföldünket.”

A Donyec-medence dolgozói óriási segítséget nyújtottak a szovjet katonáknak. Helyreállították a szétrombolt utakat, megjavították a harci technikai eszközöket, ápolták a sebesülteket.

A szovjet hadsereg sikeres támadása a Dnyeper bal partján és a Donyec-medencében kedvező feltételeket teremtett a Tamany-félszigeten levő ellenség szétzúzásához, amely itt elővédként fedezte a Krímet és csapatainak déli, tengerparti szárnyát. Az Észak-kaukázusi Front csapatai, együttműködve a Fekete-tengeri Flottával és az Azovi Katonai Flottillával, a szárazföldről és tengerről mért kombinált csapással szeptember 16-án felszabadították Novorosszijszket. Nagy szerepet játszott ebben a hadműveletben az a deszant, amelyet motoros harci naszádok közvetlenül az ellenség által védelmi csomóponttá kiépített kikötőben tettek partra. Csakhamar csapásokat mértek az ellenséges magasabbegységekre a Kubán alsó folyásának vidékén is. Október 10-re a Tamany-félszigetet teljesen megtisztították az ellenségtől.

Tamany egészen hőiesen küzdöttek honleányaink, a J. D. Bersanszkaja őrnagy parancsnoksága alatt álló női repülőezred tagjai. Helytállásáért és bátorságáért az ezred megkapta a „Tamanyi” nevet, és sok pilótanőjét kormánykitüntetéssel jutalmazták.

A Tamany-félszigeten levő ellenség szétzúzásával befejeződött a Kaukázusért vívott csata, s jelentősen javult a Fekete-tengeri Flotta támasz-

pontjainak helyzete. Kialakultak annak a feltételei, hogy kelet felől támadást indítsanak a Krim ellen.

1943 szeptemberében a szovjet hadsereg újabb nagyszerű sikereket ért el. A mintegy 1500 kilométeres arcvonalon kifejlesztve a támadást, 300 kilométer mélységben tört előre. A Központi, a Voronyezsi, a Sztjeppei és a Délnyugati Front csapatai majdnem 700 kilométeres arcvonalon, Lojevtől Zaporozsziéig kijutottak a Dnyeperhez, menetből átkeltek a hatalmas folyón, és annak jobb partján 23 hídfőt vettek birtokba. Az ellenséget visszavetették a Dnyeper mögé. Csapataink 33 fasiszta hadosztályt zúztak szét, köztük hét páncélos- és gépesített hadosztályt.

A „SZUVOROV”-HADMŰVELET

Még Orjol elfoglalása előtt két nappal a főhadiszállás képviselője, N. N. Voronov tüzérségi marsall utasítást kapott, hogy hagyja ott a Brjanszki Front törzsét, és sürgősen menjen Moszkvába. A vezérkarban ismertették vele a szmolenszki hadművelettel kapcsolatos elgondolást, amely a „Szuvorov” fedőnevet viselte. A főhadiszállás utasította őt, hogy nyújtson segítséget a Nyugati és a Kalinyini Front parancsnokságának e hadművelet előkészítéséhez.

A főhadiszállás elgondolása szerint a csapatoknak meg kellett semmisíteniük a „Keleti fal” központi részét, még messzebb kellett vetniük az ellenséget Moszkvától, és birtokba kellett venniük a „szmolenszki kaput” – a Dnyeper és a Nyugati-Dvina folyamközét. A Kalinyini Front és a Nyugati Front állománya 1 253 000 embert, 20 640 löveget és aknavetőt, 1436 harckocsit és rohamlöveget, valamint 1100 harci repülőgépet tett ki. Velük szemben az ellenség 850 000 fős csoportosítása állt, fegyverzetében mintegy 8800 löveggel és aknavetővel, körülbelül 500 harckocsival és rohamlöveggel és csaknem 700 harci repülőgéppel. A hitlerista hadvezetés, kihasználva az erdős-mocsaras terepet, elhatározta, hogy szilárdan megkapaszkodik az elfoglalt terepszakaszokon. A szmolenszki irányban kiépített erődítményrendszer átlagos mélysége elérte a 130 kilométert.

A legfelsőbb főparancsnok nagy jelentőséget tulajdonított a Szmolenszk irányában tervezett támadásnak. Augusztus 3-án Sztálin megérkezett Juhnov körzetébe a Nyugati Fronthoz, augusztus 5-én pedig már a Kalinyin Frontnál, Horosevo községben volt. Leginkább a csapatok harci felkészültsége, az álcázási rendszabályok, a vezető káderek elosztása érdekelte őt, s egy sor utasítást adott a hadművelet gyakorlati előkészítésére.

A fő feladatot a szmolenszki irányban a Nyugati Front csapatainak kellett megoldaniuk. A front parancsnoka abban az időben V. D. Szokolovszkij hadseregtábornok volt. Részt vett a polgárháborúban, 1931-től tagja volt a pártnak; a háborút megelőző években a parancsnoki beosztások különböző fokozatait járta végig: volt hadosztály-törzsparancsnok, katonai körzet törzsparancsnoka, a vezérkar főnökének helyettese. A Nagy Hon-

védő Háború elejére már elméletileg jól felkészült, a törzs- és parancsnoki munkában jókora gyakorlattal rendelkező nagy hadvezérré vált.

Augusztus 7-én a Szpasz-Gyemjanszktól északkeletre eső körzetből támadásba lendült a Nyugati Front csapásmérő csoportja, augusztus 13-án pedig a Duhovcsinától keletre eső körzetből a Kalinyini Front csoportosítása indult támadásba.

A szmolenszki irányban folyó harc csakhamar heves és elkeseredett jelleget öltött. A támadás kilenc napja alatt a csapatok mintegy 40 kilométert nyomultak előre. Az erdős-mocsaras terep nagyon megnehezítette a harcot. A szovjet katonák ügyesen megkerülve a hitleristák támpontjait, bátran utat törtek nyugatnak, és szeptember 25-én felszabadították Szmolenszket, az ősi orosz várost, az orosz nép dicsőségének és hőstetteinek szemtanúját. A város felszabadítása során kitűntek V. Sz. Poljenov tábornok 5. hadseregének és V. A. Gluzdovszkij tábornok 31. hadseregének magasabbegységei. A harcokban tanúsított magas fokú katonai tudásért és kimagasló bátorságért 39 egység és magasabbegység elnyerte a megtisztelő „Szmolenszki” nevet.

A szmolenszki hadművelet folyamán a szovjet csapatok mintegy 225 kilométert nyomultak előre. A Vityebszk és Mogiljov felé vezető utakhoz kijutva segítséget nyújtottak a Központi és a Brjanszki Frontnak a Kurszk alatti ellenség szétzúzásában, és erősen veszélyeztették az ellenség balti csoportosítását.

A kurszki csata után a Brjanszki Front magasabbegységei kifejlesztették a támadásukat, és szeptember 17-én elfoglalták Brjanszk városát. A városért vívott harcokban különösen kitűntek az I. I. Fegyunyinszkij tábornok vezette 11. hadsereg csapatai. Egységei és magasabbegységei elnyerték a „Brjanszki” nevet.

Brjanszktól a front csapatai Belorusszia határai felé nyomultak előre, és már szeptember 26-án felszabadították a Mogiljovi terület kerületi központját, Hotyimszket. Elsőként A. V. Gorbátov tábornok 3. hadseregének és I. V. Bolgyin tábornok 50. hadseregének magasabbegységei léptek Belorusszia földjére.

A szovjet csapatoknak a testvéri belorusz nép földjére lépése hatalmas katonai-politikai esemény volt a szovjet emberek életében. Belorusszia az egyik első köztársaság volt, amelyet 1941 nyarán a hitlerista hordák csapása ért. A belorusz nép több mint két éven át várta felszabadítását. És a szabadság megérkezett. A harcok sok-sok veteránja újra az annyi szenvedett Belorusszia földjére lépett, ahonnét 1941-ben fájó szívvel távozni kényszerült.

A TENGERI ÚTVONALAKON

1943. október elejére lényegesen megjavult a helyzet a tengereken is. A Fekete-tengeri Flotta a német fasiszta csapatok déli, tenger melléki szárnyát fenyegette. Hogy a szárnyát és hátát fedezze a tenger felőli csapás-

sal szemben, az ellenség elhatározta, hogy mindenáron megtartja a Krímet. Ugyanakkor növelte a haditengerészeti erőit a Fekete-tengeren, hogy így biztosítsa a tengeri szállításokat.

A Fekete-tengeri Flotta, miközben ostromzár alatt tartotta az ellenség krími csoportosítását, és közös hadműveletekben vett részt az ellenség tengermelléki csoportosításainak megsemmisítése végett, ugyanakkor aktív harcot folytatott a tengeri közlekedési utakon is. Erre a célra a repülőerőket, a tengeralattjárókat, a felszíni hajókat és a partvédő tüzérséget alkalmazták. A Fekete-tenger nyugati partvonala mentén többnyire a tengeralattjárók tevékenykedtek, a Krím déli partjainál a hajók és a repülők, a Kercsi-szoros és az Azovi-tenger körzetében pedig a repülők, a torpedónaszádok és a parti tüzérség működött. Sok hitlerista szállítmányt elnyelt a tenger mélye. A tengeri útvonalakon különösen aktívan tevékenykedtek a P. I. Paramoskin, Sz. N. Hahanov és J. K. Josszelian kapitány parancsnoksága alatt álló tengeralattjárók, úgyszintén a K. G. Kocsijev kapitány parancsnoksága alatt harcoló torpedónaszádok.

Északon is a szövetségesek javára fordult a helyzet. A szovjet légierő kivívta a légi uralmat. Az Északi Flotta és a szövetségesek haditengerészeti erői, amelyek a tengeri szállítmányok biztosításában vettek részt, felülmúlták az Észak-Norvégiában levő német erőket. Képesek voltak rá, hogy biztosítsák a konvojok zavartalan hajózását. Egyébként ezt az ellenség inkább politikai megfontolásokból igyekezett akadályozni.

Az 1942-es évtől eltérően, 1943-ban az ellenség tengeri közlekedési vonalain mind nagyobb szerephez jutottak a szovjet repülők, s egyre fokozódó harctevékenységet folytattak a tengeralattjárók és a torpedónaszádok is. Ennek következtében a hitlerista hadvezetés nemcsak konvojainak őrzését kényszerült szüntelenül erősíteni, hanem kénytelen volt korlátozni a tengeri szállítások méreteit is. Különösen merész és aktív küzdelmet folytattak a tengeri közlekedési utakon I. A. Koliskin elsőosztályú kapitány dandárának tengeralattjárói.

Csupán a Baltikumban sikerült az ellenségnek a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta hajóit körülzárnia a Finn-öböl keleti részében. Ámde az aknarakó-torpedóvető repülőgépek továbbra is csapásokat mértek a tengeri szállítmányokra a Balti-tenger középső részén. A balti tengerészek megbízhatóan fedezték a Leningrádhoz vivő utakat és a szovjet csapatok tengerparti szárnyát.

A szovjet csapatok nyári-őszi támadását, amelyből az 1943 júliusától október 1-ig tartó események következtek, a szovjet hadsereg nagy győzelmei tették emlékezetessé. A Vörös Hadsereg megghiúsította a hitlerista hadosztályok kurszki támadását, és vereséget mért az ellenség csapásmérő csoportosításaira. Általános támadásba lendülve át a 2000 kilométer kiterjedésű arcvonalon, a szovjet csapatok áttörték az ellenfél hatalmas, alaposan megerősített védelmi övezeteit, a nagy vízi akadályok egész során keltek át, így a Gyeszán, a Szozson, a Dnyeperen, és hídfőket vettek birtokba az utóbbi folyó jobb partján. A szovjet hadsereg katonái felszabadították az Orosz Föderáció nyugati területeit, felszabadították a fa-

siszta rabság alól a balparti Ukrajnát, a Donyec-medencét, Kubánt, és megindították a harcot a jobbsparti Ukrajna és Kelet-Belorusszia felszabadításáért.

A támadás folyamán 71 ellenséges hadosztályt semmisítettek meg. 1943 nyarán az ellenség Németországból, Franciaországból, Magyarországról, Csehszlovákiából és Romániából két hadsereg- és négy hadtesttörzset, valamint 14 gyalogoshadosztályt vetett át a szovjet-német frontra. A nagy erők pusztulása és a hitlerista hadvezetés terveinek megghiúsulása folytán tovább romlott a fasiszta Németország katonai és gazdasági-politikai helyzete. A háborúban beállt a döntő fordulat.

1. A „KELETI FAL” MEGROHAMOZÁSA

KIJEV FELSZABADÍTÁSA

Az a hír, hogy a szovjet csapatok elérték a Dnyepert, az egész országot bejárta. Az újabb győzelmek a haza, a kommunista párt iránti mélységes büszkeség érzésével töltötték el a hátország dolgozóinak szívét.

A szovjet hadsereg sikerei a fasiszta hadsereg vezérkarát a végső rendszabályok megtételére kényszerítették. „Figyelembe véve a Keleten kialakult helyzetet – olvasható a hitlerista legfelsőbb parancsnokság hadinaplójában –, a már régebben kialakult elgondolásoknak megfelelően a főparancsnokság törzse szeptember 15-én kelt jelentésében rámutatott, hogy a keleti arcvonalnak segítséget kell nyújtani, és e célból kockázatot kell vállalni más hadszínterek rovására.” Ennek megfelelően elhatározták, hogy kiürítik Dél-Itáliát és visszavonulnak északra, az Appenninekbe. Az olaszországi arcvonalon levő páncélosadosztályokat gyalogoshadosztályokkal cserélték fel, és elhatározták, hogy az olaszországi teljes értékű hadosztályok helyett a Dnyepernél szétvert csapatokat irányítják az Appenninekbe. Az olaszországi arcvonal meggyengülése lehetővé tette az angol-amerikai csapatoknak, hogy akadály nélkül nyomuljanak előre Olaszország központi körzetei felé.

A szovjet-német arcvonalon elszenvedett óriási veszteségek ellenére az ellenség 1943 szeptember végén még számottevő erőt képviselt. 239 hadosztály és 13 dandár működött Keleten, vagyis a hitlerista hadsereg főerői.

A német fasiszta hadvezetés úgy tervezte, hogy helyreállítja a Dnyeper menti védelmet, s megtartja a jobbpárti Ukrajna és a Krím legfontosabb gazdasági körzeteit. Jól tudta, hogy innét a szovjet hadsereg számára megnyílik az út Lengyelországba, a Kárpátok és a Balkán felé. Csapatainak zömét továbbra is Ukrajnában tartotta. 1943 október elején itt védekezett a „Dél” hadseregcsoport és az „A” hadseregcsoport egy része, amelyek mintegy 80 hadosztályt, ezen belül 18 páncélos- és gépesített hadosztályt tettek ki.

Még szeptember végén, október elején a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása direktívát adott ki valamennyi front számára, hogy döntő célú támadást indítsanak az egész szovjet–német arcvonalon.

Az északnyugati irányban a szovjet csapatoknak szét kellett zúzniuk az ellenség északi csoportosítását, és meg kellett akadályozniuk, hogy az viszszavonulhasson Dvinszk, Riga felé. A Nyugati Irány csapatai feladatuk kapták, hogy ériék el a Vilnius–Minszk–Szluck–Szlucs-folyó arcvonalat. A délnyugati irányban ki kellett jutni a Mogiljov–Podolszkij–Ribnyica–Herszon terepszakasza. Az itt tevékenykedő frontoknak megparancsolták, hogy semmisítsék meg az ellenségnek a Dnyeper bal partján levő összes hídfőt. Az Észak-kaukázusi Front csapatainak a Fekete-tengeri Flottával és az Azovi Katonai Flottillával együtt hídfőállásokat kellett birtokba venniük a Kercs-félszigeten, és meg kellett teremteniük a Krím felszabadításának feltételeit. A fő erő kifejtést most is a délnyugati hadászati irányban összpontosították. Itt kellett szétzúzni az ellenségnek a Dnyeper és a Molocsnaja-folyókra épült védelmét, kibővíteni a Dnyeper jobb partján elfoglalt hídfőállásokat, és kedvező körülményeket kellett teremteni a jobbparti Ukrajna teljes felszabadítására irányuló további támadás kifejlesztéséhez.

Meg kell mondani, hogy ezeket a feladatokat nem sikerült 1943-ban maradéktalanul teljesíteni. Sokat közülük 1944-ben oldottak meg.

1943. október elejére a szovjet hadsereg működő frontjainak állományában 65 összefegyvernemi, két harckocsi- és tizenhárom légi hadsereg volt. A főhadiszállás tartalékát öt összefegyvernemi és három harckocsihadsereg alkotta. A szovjet katonai repülőerők számban felülmúlták a fasiszta légierőt, és szilárdan kezükben tartották a légi uralmat.

Október folyamán elkeseredett harcok folytak a Dnyeper jobb partján elfoglalt hídfőállások megtartásáért és kiszélesítéséért.

Az ukrajnai harcokban valamennyi fegyvernem részt vett. Példátlan önfeláldozást tanúsítottak a műszaki csapatok és alegységek. Az előretolt egységekkel együtt támadva, az ellenséges tűzben tutajokat és kompokat építettek, irányították az átkelést a Dnyeperen. A tüzérség közvetlen irányzású tűzzel támogatta a folyón átkelő csapatokat. A katonai repülőerők erőteljes csapásokat mértek az ellenség hátába és közlekedési útjaira. A honi légvédelmi csapatok alakulatai fedezték az átkelést, a közlekedési csomópontokat, a fronthadtáp fontosabb objektumait. Az ellenség hátában a partizánok harcoltak.

Az ellenség megértette, hogy ha a szovjet magasabbegységek sikert érnek el a kijevi irányban, akkor a német csapatok egész déli csoportosítása veszélybe kerül, és megnyílnak az utak a szovjet hadsereg előtt délnyugat felé.

A „Keleti fal” megszilárdítására a Wehrmacht parancsnoksága ekkor Nyugat-Európából három páncélos- és három gyalogoshadosztályt, valamint nagyszámú menet-pótalakulatokat dobott át.

Még 1943. szeptember 29-én a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszál-

lása új feladatot állított a Voronyezsi Front elé¹: erősít a kijevi irányban összpontosítva, a Központi Front balszárnycsapataival együttműködve, semmisítse meg a Kijev körzetében található ellenséges csoportosítást, és szabadítsa fel Ukrajna fővárosát.

N. F. Vatutyin tábornok, a front parancsnoka úgy határozott, hogy a főcsapást Kijevtől délre Velikij Bukrin körzetéből, a kisegítő csapást pedig a Kijevtől északra elterülő ljutyezsi hídfőből méri. A Voronyezsi Front csapásmérő csoportosítása, amely a bukrini hídfőben összpontosult, októberben kétszer is megkísérelte a támadást, ámde a német védelmet nem sikerült rögtön áttörnie.

Október 25-én késő éjszaka a legfelsőbb főparancsnok direktívát írt alá, melynek értelmében áthelyezték a támadási terepszakaszt: az ellenség kijevi csoportosítására a ljutyezsi hídfőből kellett erős csapást mérni, északnyugatról megkerülve Kijevet. A Voronyezsi Front törzse, élén Sz. P. Ivanov tábornok törzsfőnökkel, azonnal hozzálatott a ljutyezsi körzetben levő csapatok átcsoportosítási grafikonjának elkészítéséhez. Az átcsoportosítás általános irányítását a frontparancsnok helyettese, A. A. Grecsko tábornok végezte.

A még viszonylag fiatal, negyvenéves tábornok igen gazdag törzsbeli és parancsnoki tapasztalatokkal rendelkezett. 1919-ben a Vörös Hadseregben harcolt, 1936-ban elvégezte a Frunze Katonai Akadémiát, majd 1941-ben a Vezérkari Akadémiát. Grecsko 1928-ban lépett be a pártba. A Nagy Honvédő Háború elején hadosztályparancsnok volt, majd hadtest- és hadseregparancsnok. Nagyszerű elméleti felkészültsége, jó szervezőképessége, a törzsszolgálat ragyogó ismerete képessé tették rá Grecsko tábornokot, hogy sikeresen birkózzék meg a számára kijelölt feladattal.

1943. október végén és november elején rendkívül szoros határidő (7–9 nap) alatt megtörtént a csapatok bonyolult átcsoportosítása a front balszárnjáról a jobbszárnnyra. A bukrini hídfőből észak felé vonultak a 3. gárda harckocsihadsereg, a 23. lövész-, a 7. tüzérhadtest és sok más csapatok oszlopai. Az átcsoportosítás során a csapatok 130–200 kilométeres menetet hajtottak végre az arcvonala mentén, háromszor keltek át nagy folyókon (kétszer a Dnyeperen, egyszer pedig a Gyesznán). Az időjárás esősre fordult, nem volt elég szállítóeszköz. A feszes terv és a nehéz körülmények ellenére az átcsoportosítás időben és az ellenség elől rejtve történt meg.

A kijevi ütközet küszöbén változás történt a ljutyezsi hídfőt tartó 38. hadsereg vezetésében. A hadsereg parancsnokává K. Sz. Moszkalenko tábornokot nevezték ki. Tapasztalt hadvezér volt. Részt vett a polgárháborúban. Amikor a Nagy Honvédő Háború kitört, az egyik gépesített páncéltörődandár parancsnoka volt, majd hadtestparancsnok lett, 1942 februárjától pedig egymást követően több hadsereg csapatait vezényelte. Amikor a 38. hadsereg élére került, már gazdag tapasztalatokat szerzett a

¹ 1943. október 20-án a Központi, a Voronyezsi, a Sztjeppei, a Délnyugati és a Déli Front új elnevezést kapott: e frontok sorrendben Belorusz, illetve 1., 2., 3. és 4. Ukrán Fronttá lettek.

szótálingrádi ütközetben, a felső-doni és a harkovi támadás során, a kurszki csatában, a balparti Ukrajnában lefolyt támadásnál és Dnyeperen való erőszakos átkelésnél.

E hadsereg haditanácsának tagjává kinevezték A. A. Jepisev tábornokot, a pártpolitikai munkában nagy tapasztalatokkal rendelkező politikai vezető.

November 3-án hatalmas tűzérési előkészítés és repülőcsapások után megindult a front főerőinek támadása Kijevtől északra. Ez az újabb csapás váratlanul érte az ellenséget. A 38. hadsereg csapatai már a harcok első napjaiban áttörték az ellenség védelmét a ljutyezsi hídfő előtt. Ettől északra sikerrel fejlesztették ki támadásukat I. D. Csernyahovszkij tábornok 60. hadseregének csapatai.

Az egész ellenséges védelem mielőbbi áttörése és Ukrajna fővárosának birtokba vétele érdekében a frontparancsnok a főcsapás irányában ütközetbe vetette a 3. gárda harcokcsihadsereget, majd pedig V. K. Baranov tábornok 1. gárda lovashadtestét.

A november 6-ra virradó éjszaka a harcok Kijev északi peremén bontakoztak ki, azután pedig a város központjába helyeződtek át. Az N. P. Andrejev százados parancsnoksága alatt álló 4. önálló gépkocsizó lövészszázad felderítő csoportja, leküzdvé az ellenség tűzét, elsőként tűzte ki az UK(b)P Központi Bizottsága épületére a győzelmi lobogót. A gyalogosok segítségére siettek A. G. Kravcsenko tábornok 5. gárda harcokcsihadtestének harcokcsízói. D. A. Csumacsenko százados harcokcsízáslőálja a város központjában egyesült a gyalogosokkal.

Valamivel a felderítők előtt behatoltak Kijevbe G. P. Szamorukov alhadnagy parancsnoksága alatt a 180. lövészhadosztály géppisztolyosai, és ők festették az első felírásokat a Krescsatyik házaira. Egyidejűleg A. G. Kozuto százados harmadik zászlóaljának harcosai kitűzték a zászlót az USZSZK népbiztosi tanácsának épületére. November 6-ra virradóra a szovjet csapatok befejezték a Kijevet védő hitlerista magasabbegységek szétzúzását, és rohammal bevették a várost. Az utcai harcokban a szovjet hazafiak mellett kitüntették magukat a L. Svoboda ezredes parancsnoksága alatt álló 1. Önálló Csehszlovák Dandár katonái is. Elfoglalták a pályaudvart, és november 6-án reggelre kijutottak a Dnyeperhez.

A front haditanácsa megkülönböztetett figyelemmel és gondossággal viseltetett a csehszlovák dandár iránt, és igyekezett kímélni a katonáit. Csupán Svoboda ezredes állhatatos kérésére és közbenjárására döntöttek úgy, hogy harcba vetik a dandárt. A támadás küszöbén a dandárparancsnok ezekkel a szavakkal fordult a személyi állományhoz: „Ügy harcoljatok Kijevért, mintha Prágáért és Bratislaváért harcolnátok!” A csehszlovák katonák becsülettel teljesítették ezt a parancsot.

Derekasán részt vett a Kijev körzetében levő hídfőállásért vívott küzdelemben és a város felszabadításában a kijevei hadtest-légvédelmi körzet is, amelynek parancsnoka N. K. Vaszilov tábornok volt.

November 6-án a moszkvai tűzérési díszsortűz dőreje hírül adta a szovjet népnek Kijev felszabadítását. Ukrajna fővárosa 778 napig volt a hitle-

rista megszállók igájában. Ezekben a sötét napokban a városban több mint 195 000 embert kínoztak meg, lőttek agyon vagy pusztítottak el a gázkamrákban. Több mint 100 000 embert, főként fiatalokat, a fasiszták németországi kényszymunkára hajtottak el. A város, amelynek a háború előtt 900 000 lakosa volt, most körülbelül 180 000 lelket számlált. A német fasiszta megszállók csaknem teljesen lerombolták és kirabolták Kijevet.

A párt és a kormány nagyra értékelte a Kijev felszabadításában részt vevő szovjet katonák hősiességét. Helytállásáért 65 egység és magasabb egység elnyerte a megtisztelő „Kijevi” nevet. Csupán október 12-e és november 7-e között mintegy 17 500 katonát tüntettek ki rendjelekkel és érdemérmekkel. Majdnem 700-an voltak, akik a Dnyeperen való átkelés és Ukrajna fővárosának felszabadítása közben olyan vitézül harcoltak, hogy elnyerték a Szovjetunió Hőse címet. Kijev hősiességét Hős Várossá nyilvánítása örökre emlékezetessé teszi.

A szovjet állam nagyra értékelte az 1. Önálló Csehszlovák Dandár katonáinak harci hőstetteit is. Az alakulatot a Szuvorov-rend 2. fokozatával, a dandár parancsnokát és 138 katonáját pedig rendjelekkel és érdemérmekkel tüntették ki. Három különösen kiváló harcos megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

Kijev felszabadítása után a szovjet csapatok folytatták az ellenség üldözését. I. I. Jakubovszkij ezredes 91. önálló harckocsidandára más egységekkel együttműködve november 7-én felszabadította Fasztovot, a jelentős vasúti csomópontot. Jakubovszkijt és még kilenc katonát és tisztet a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. November 12-én a szovjet csapatok kiverték az ellenséget Zsitomirből.

A német fasiszta hadvezetés sietve hozzálátott erőinek átcsoportosításához, főképpen Nyugat-Európából Kornyin körzetébe és a Zsitomirtól délre eső térségbe. Még mindig nem adta fel a reményt, hogy erős páncélos csoportosításának csapásaival felszámolhatja a dnyeperi hídfőállást, és újra birtokba veheti Kijevet. November 15-én a hitlerista csapatok ellentámadásba mentek át, de az 1. Ukrán Front csapatainak szívós ellenállásába ütköztek. Heves védelmi ütközetekben sikerült az ellenséget elvéreztetni és megállítani.

December végére a Dnyeper jobb partján, Kijev térségében mintegy 150 kilométer mély és 500 kilométer szélességű hídfő alakult ki, amely a továbbiakban a jobbparti Ukrajnában levő hitlerista csapatokra mért hatalmas csapások kiindulási körzete lett.

HARC A DNYEPER ALSÓ FOLYÁSÁNÁL. BETÖRÉS A KRÍMBE

Mialatt az 1. Ukrán Front csapatai Kijevért küzdöttek, a Dnyeperért és a jobbparti Ukrajnáért vívott csata nagy hevességgel és elkeseredettséggel folytatódott a Dnyeper alsó folyásának vidékén is. Amikor a Délnyugati Front kijutott a Dnyeperhez, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállá-

sa azt a feladatot állította eléje, hogy számolja fel a Dnyeper bal partján, Zaporozsje körzetében létesített ellenséges hídfőállást, amelyet a németek arra használtak fel, hogy tartani tudják a Molocsnaja-folyó menti védőszakaszt, és fedezzék kelet felől Krivoj Rogot és Nyikopolt. A hídfőt alaposan megerősítették.

A front parancsnoka ebben az időben R. J. Malinovszkij tábornok volt. Rogyion Jakovlevics részt vett az első világháborúban, a polgárháborúban, és önkéntesként harcolt a köztársasági Spanyolország szabadságáért. Malinovszkij már akkor jelét adta kivételes katonai tehetségének. A Nagy Honvédő Háborút az egyik lövészhadtest parancsnokaként kezdte, majd a kaukázusi és a sztálingrádi csatákban hadseregpáncsnokként működött; a Donyec-medence felszabadítása során frontok csapatait vezette.

Alapos elméleti felkészültsége és a parancsnoki munkában szerzett sokéves tapasztalatai képessé tették őt arra, hogy helyesen ítélje meg a legbonyolultabb helyzetet is és átlássa az ellenség elgondolásait. Malinovszkij úgy döntött, hogy Zaporozsjét éjszakai rohammal foglalja el. A hadműveletben három összefegyvernemi hadsereg, valamint egy harcokcsi- és egy gépesített hadtest vett részt. Ez volt az első eset a Nagy Honvédő Háború történetében, amikor ilyen nagy erőket indítottak éjszakai rohamra.

M. V. Zaharov marsall, a 2. Ukrán Front törzsének akkori főnöke ezt írja erről: „A hadművelet megindítása előtt a parancsnok utasítására a front csapatai különleges gyakorlatokat folytattak az éjszakai roham begyakorlására. A hadműveletben a rohamirányokat eleinte nyomjelző gránátok és lövedékek, valamint a harcokcsik fényszóróinak sugárvékvei mutatták. A jó előre átgondolt és előkészített éjszakai roham 1943. október 14-re virradó éjjel sikerrel koronázta a Zaporozsje felszabadítására irányuló eredeti hadműveleti elgondolást. Ez a győzelem nagyban elősegítette az ellenség melitopoli csoportosításának szétzúzását, és csapatainak a Krímben való teljes elszigetelését. Visszatért a hazához országunk déli részének hatalmas ipari központja – a Lenin nevét viselő Dnyeperi Villamos Vízierőmű.”

Jelentős sikereket értek el a Sztyepei (a 2. Ukrán) Front csapatai is. Október 15-én reggel támadásba lendültek csapásmérő csoportosításai, s előretörték Krivoj Rogig és Kirovográdig. 1943 végén a 2. és a 3. Ukrán Front folytatta harcitévékenységét a kirovográdi és a Krivoj Rog-i irányban. Kremencsug és Dnyepropetrovszk körzetében mintegy 400 kilométer széles és 100 kilométer mély hídfőállást vettek birtokba a Dnyeper jobb partján.

A 4. Ukrán Front csapatai szétzúzták az ellenség védelmét a Molocsnaja-folyón, megtisztították az ellenségtől csaknem az egész Észak-Tauriát, északról körülzárták az ellenség krími csoportosítását, és kijutottak a Dnyeper alsó folyásának vidékére.

Az I. J. Petrov tábornok vezette Észak-Kaukázusi Front csapatai, L. A. Vlagyimirovszkij tengernagy Fekete-tengeri Flottája és az Azovi Katonai Flottila november első felében végrehajtották a kercsi-eltyigeni deszant-hadműveletet. A leghevesebb vihar közepette, és az ellenség makacs el-

lenállásába ütközve, a gyalogos katonák és a tengerészek egy kisebb hídfőt vettek birtokba Kercstől északkeletre, amely aztán roppant nagy szerepet játszott a Krim felszabadítása során.

Így alakult délen a helyzet 1943 végére. A szovjet csapatok csapásai alatt az ellenség kénytelen volt erőit feltölteni – nyugatról újra vonultak a szerelvények a szovjet–német arcvonalra. „Hadosztályokat dobtam át délről és nyugatról keletre – írta Hitler október 29-i parancsában –, hogy szétverjem a Kremencsug mindkét oldalán a Dnyeperen áttört ellenség erőit...” Továbbá, önmagához híven, a führer kijelentette: „Ez a támadás döntően megváltoztatja a helyzetet az arcvonal egész déli szakaszán.” Ámde a hitlerista hadvezetés nemcsak a Dnyepert volt képtelen megtartani, hanem igen jelentős területeket veszített el a jobbpárti Ukrajnában is, nem váltva be a harmadik birodalom iparmágnásainak reményeit, hogy a német gazdaság szükségleteinek kielégítésére megtartják ezeket a területeket.

A bal partot a Dnyeper alsó folyásánál is megtisztították a hitlerista csapatoktól. Csupán Nyikopol körzetében sikerült az ellenségnek megtartania egy kisebb hídfőállást.

A szovjet hadsereg erőt gyűjtött, hogy egy második csapást is mérjen a német fasiszta csapatokra a nyugati hadászati irányban, Belorussziában.

BELORUSZ FÖLDÖN

A szovjet hadsereg azzal, hogy 1943. október elején kijutott Belorusszia keleti térségeire, arra kényszerítette az ellenséget, hogy nagy erőket – több mint 70 hadosztályt, ezekben 10 000 löveget és aknavetőt, körülbelül 1400 harcokocsi és rohamlöveget – tartson itt vissza. A „Közép” hadseregcsoport körülbelül másfél millió embert és 1000 repülőgépet számlált.

A hitlerista hadvezetés azt remélte, hogy ezekkel az erőkkel feltartóztathatja a szovjet csapatok előretörését. Folytatta védelmének megerősítését: a nagyszámú folyón, a tavak közti földszorosokon, a járhatatlan mocsarak között kiépítette a közbeeső védelmi terepszakaszok rendszerét. Még a legkisebb települést is hatalmas ellenállási csomóponttá változtatták. A hitlerista tábornokok úgy gondolták, most az ő védelmüknek kedvez, hogy ősszel járhatatlanná válnak az utak, és megakasztják a szovjet csapatok támadását.

Október 6-tól kezdve fellángoltak a harcok a Nyeveltől a Pripjaty torkolatáig húzódó, több mint 550 kilométer kiterjedésű övezetben. A Kalinyini és az újonnan létesült Balti Front csapatai M. M. Popov tábornok parancsnoksága alatt a vityebszki irányban támadtak, északról bekerítve az ellenség Belorussziában védekező csoportosítását. Keletről a Nyugati Front csapatai mérték csapást Orsára és Mogiljovra, délről pedig a Központi Front csapatai Gomelra és Bobrujszakra.

Az októberi harcokban a Nyugati Front 33. hadseregének állományá-

ban a szovjet katonákkal vállvetve küzdött a Tadeusz Kosciuszko nevét viselő 1. lengyel hadosztály is.

Ez a magasabbegység a szovjet kormány döntése alapján a Szovjetunióban élő lengyel hazafiak kérésére alakult meg. A hadosztályt szovjet harci technikával és fegyverzettel szerelték fel, kiképzésükhöz szovjet tisztí instruktorok nyújtottak segítséget. 1943. szeptember 1-én, a Lengyelország elleni hitlerista támadás negyedik évfordulóján, a hadosztály megindult az arcvonalra a szelecki (Rjazany melletti) kiképző táborokból, és a szovjet csapatok 42. és 290. lövészhadosztályával együtt kellett harcba lépnie a Mogiljovi terület Lenyino falujának körzetében.

A szovjet parancsnokság a lengyel hadosztály rendelkezésére bocsátotta a 67. tarackos tüzerdandárt, egy aknavetőezredet, két tüzérezredet és egy utászszázalóaljat. A lengyeleket egy erős hadsereg-tüzércsoport is támogatta, amelynek állományába négy tarackos tüzerdandár, két tüzérezred, két dandár, egy gárda aknavetőezred, valamint a frontrepülők tartoztak.

Október 11-én, a támadás küszöbén, a hadosztály parancsnoka, Z. Berling dandártábornok parancsot intézett a személyi állományhoz; e parancsot a következő szavakkal zárta: „Előre a harcba, 1. hadosztály katonái! Nagy, szent cél áll előttünk, s a célhoz vezető úton a halálosan gyűlölt ellenség! Az ő holttestükön keresztül törünk utat Lengyelországba! Előre a harcba, a győzelemért! Éljen Lengyelország!”

Október 12-én hajnalban erős tűzérési előkészítés után a hadosztály támadásba lendült. A lengyel hazafiak hőiesen küzdöttek. Két nap alatt teljesítették az eléjük állított feladatot. Különösen elkeseredett harc bontakozott ki a 215,5-es magaslatért és Trigubovo faluért. A szovjet alakulatokkal együttműködve elfoglalták ezeket az ellenállási góccokat. Ma Trigubovo falu a felszabadításáért elesett lengyel katonák emlékére a Kosztjuszko (Kosciuszko) nevet viseli.

A szovjet kormány nagyra értékelte a lengyel katonák bátorságát. E harcok 242 résztvevőjét szovjet rendjelekkel és érmekkel tüntették ki; Władisław Wysocki százados, zászlóaljparancsnok-helyettesnek, valamint A. Ksżywoń géppisztolyosnak hősi haláluk után a Szovjetunió Hőse címet adományozták.

1943. október 12-e fordulópontot jelentett a lengyel nép Hitler-ellenes felszabadító harcában, s a Lengyel Néphadsereg születésnapja lett.

A lengyel hadosztály első harcának emlékét mindörökre megőrzi a szovjet és a lengyel nép. A lengyel hadsereg születésének 25. évfordulóján Lenyino faluban múzeumot nyitottak meg, és leleplezték a szovjet-lengyel fegyverbarátság emlékműveit. Mindezek a két szláv nép megbonthatatlan, örök barátságát jelképezik.

A nyugati irányban vívott elkeseredett harcok 1943 végéig folytatódtak. A szovjet hadsereg felszabadította a Kalinyini terület egy részét, az egész Szmolenszki területet, valamint a Polocki, a Vityebszki, a Mogiljovi és a Gomeli terület egy-egy részét; Belorussziában felszabadult az első területi székhely, Gomel is. A szovjet csapatok azzal, hogy kijutottak Poleszjéhez, kettévágták az ellenség egységes hadászati arcvonalát. Az ellenséges

parancsnokságnak nem sikerült csapatokat átdobnia a „Közép” hadsereg-csoportból délre, ahol a szovjet hadsereg őszi-téli támadásának fő eseményei zajlottak. 1943 szeptemberétől decemberéig a „Közép” hadseregcsoportnak csaknem 40 hadosztályát verték szét, köztük hét páncélos- és gépésített hadtestet.

2. A SZOVJET HADSEREG ELÉRI A HATÁROKAT

A „DNYEPERI SZTÁLINGRÁD”

Beköszöntött az 1944. év. Az újév éjszakáján M. I. Kalinyin, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke üdvözlő szavakat intézett a dolgozókhöz és a katonákhoz. Kijelentette, hogy a szovjet hadsereg nagy sikereket ért el a német fasiszta hódítók elleni harcban. De az ellenség még erős. Célunk és hő vágyunk az, hogy teljesen megtisztítsuk földünket a fasiszta rablóktól.

Németországban is megvonták az év mérlegét. A hazugságokon kívül a fasiszta főkolomposok semmit sem tudtak mondani a népüknek. Karácsony éjszakáján Goebbels biztosította a német népet: „higgyen fegyvereink közeli győzelmében”. A lakosság erkölcsi szellemének megőrzése végett a hitlerista propaganda a tények meghamisításához folyamodott. „A sztálingrádi eset – írta december 30-án a »Völkischer Beobachter« – nem a német gyengülés kezdetének jele volt, hanem nyomós ösztönzés, hogy a német nép eltökélje magát a megalkuvást nem ismerő »totális háború« folytatására.” A távozó év utolsó napján a nácik felhívást intéztek az egész Németországhoz: „Rendíthetetlenül – harcos elszántsággal – a kétségtelen győzelemért.”

Ámde már kevesen figyeltek oda a Németország politikai és katonai vezetői szájából elhangzó hangzatos szavakra, ünnepélyes kijelentésekre. Már a katonák sem nagyon hittek a „rugalmas védelemről”, „az arcvonalak kiegyenesítéséről” szóló goebbelsi propagandaszólamoknak. Minden német számára világossá vált, hogy a hadseregnek azért kellett visszavonulnia a keleti arcvonalon, mert Németország gyengül, a szovjetországnak és fegyveres erőinek potenciálja pedig növekszik.

1943 végén a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása kiegészítette a szovjet hadsereg 1943–1944. évi további téli támadásának tervét. Azt a feladatot állította a Leningrádi, a Volhovi és a 2. Balti Front elé, hogy zúzzák szét az „Észak” hadseregcsoport főerőit, vessék vissza az ellenséget Leningrádtól, foglalják el a Narva-Pszkov-Valga-Velikaja-folyó terepszakaszt, és teremtsék meg a balti szovjetköztársaságok felszabadításának feltételeit. A terv szerint nyugati irányban az 1. Balti és a Nyugati Front támadásával a Vityebszk és Orsa térségében levő ellenséget kellett megsemmisíteni, s ki kellett jutni a Polock-Lepel-Mogiljov terepszakaszra.

A Belorusz Front csapatai azt a parancsot kapták, hogy Bobrujszk irányában támadva közelebbi feladatként semmisítsék meg az ellenség Bob-

rujszk körzetében levő csoportosítását, ériék el a Ptyics-folyó vonalát, és fejlesszék ki a Minszk elleni csapást. A délnyugati irányban a támadást az 1., 2., 3. és 4. Ukrán Front erőinek kellett továbbfejlesztelniük, szétzúzniuk a „Dél” és az „A” hadseregcsoportot, fel kellett szabadítaniuk a jobbparti Ukrajnát és a Krímet, s meg kellett teremteniük a feltételeket ahhoz, hogy a szovjet csapatok kijussanak a déli államhatárokhöz.

1944 elejére a jobbpárti Ukrajnában a szovjet csapatok állományában 2 365 000 ember, 28 847 löveg és aknavető, 2037 harckocsi és rohamlöveg, valamint 2367 repülőgép volt. A „Dél” és az „A” német hadseregcsoport 1 760 000 katonát és tisztet, 16 840 löveget és aknavetőt, 2200 harckocsit és rohamlöveget, valamint 1462 repülőgépet számlált.

December 24-én az 1. Ukrán Front lendült támadásba. Január 15-ig katonái Zsitomir és Bergyicsev körzetében súlyos vereséget mértek az ellenség 1. és 4. páncéloshadseregére, s 80–200 kilométert törtek előre. Még mélyebben beékelődtek a Kanyev körzetében védekező hitlerista magasabbegységek közé.

Január 5-re virradóra megindították támadásukat a kirovográdi irányban a 2. Ukrán Front csapatai is. A lövész-magasabbegységek és a harckocsi váratlan csapással, valamint a csatarepülőgépek aktív támogatásával szétverték a 8. német hadsereget, és 40–50 kilométerre vetették vissza nyugat felé a Dnyepertől. Január 8-án a szovjet csapatok benyomultak Kirovográdba. Az arcvonalba való beékelődésük a kirovográdi irányban veszéllyel fenyegette a Kanyev és Krivoj Rog körzetében tartózkodó német csapatok szárnyát.

A támadás során az 1. és a 2. Ukrán Front csapatai nagy sikereket értek el, ám a szárnyakat a Dnyepertől nyugatra nem tudták összezární. Az ellenségnek sikerült Korszuny–Sevcsenkovszkij körzetében egy nagyobb kiterjedésű kiszögellést megtartania, ahol kilenc gyalogos- és egy páncélos-hadosztály, valamint egy gépesített dandár elkeseredetten védekezett. E csoportosítás megsemmisítése elsőrendű jelentőségű volt, minthogy veszélyeztette az 1. és a 2. Ukrán Front szárnyát, és akadályozta tevékenységüket. Január 12-én a főhadiszállás megparancsolta az 1. és a 2. Ukrán Front csapatainak, hogy zárják körül és semmisítsék meg a kiszögellésben levő ellenséges csapatokat.

Január 25-én a 2. Ukrán Front főerői – az A. I. Rizsov tábornok vezette 4. gárdahadsereg és az I. V. Galanyin tábornok parancsnoksága alatt álló 53. hadsereg – támadásba mentek át. Valamivel később az áttörésbe bevetették P. A. Rotmisztrov tábornok 5. gárda harckocsihadseregét.

Január 26-án Kijevtől délre kibontakozott az 1. Ukrán Front csapatainak támadása. A front csapásmérő csoportját az F. F. Zsmacszenko tábornok vezette 40. hadsereg és az Sz. G. Trofimenko tábornok vezetése alatt álló 27. hadsereg erői, valamint A. G. Kravcsenko tábornok újonnan alakult 6. harckocsihadserege alkotta.

Az erős védelemre berendezkedett ellenség szívósan ellenállt. A két szovjet front csapatai előtt más arcvonalszakaszokról átdobott hadosztályok tűntek fel. Elkeseredett harc bontakozott ki. Leküzdve a hitleristák

heves rohamait, I. G. Lazarev tábornok 20. harcokcsihadtestének egységei már január 28-án este kijutottak Zvenyigorodka körzetébe. Még aznap a 6. harcokcsihadsereg gyorsanmozgó osztaga M. I. Szaveljev tábornok parancsnoksága alatt az ellenkező oldalról betört Zvenyigorodkába. Az acélgyűrű bezárult. Több mint 10 hadosztály, mintegy 80 000 ember, körülbelül 1600 löveg és aknavető, valamint 270 harcokcsi és rohamlöveg került bekerítésbe.

Az ellenség elkeseredett kísérleteket tett, hogy kitörjön a bekerítésből. Súlyos, véres harcok folytak. A hitlerista hadvezetés légi úton próbálta a bekerített csapatok utánpótlását megoldani, de a szovjet parancsnokság légi ostromzárat szervezett. A német repülőgépekkel Sz. A. Kraszovszkij tábornok 2. légi hadseregének és Sz. K. Gorjunov tábornok 5. légi hadseregének repülői bocsátkoztak harcba, valamint a légvédelmi tüzérség. A bekerítettek helyzete egyre reménytelenebbé vált. Terjedtek köztük a betegségek, nőtt az elhalálozások száma, a katonák egyre csüggedtebbé váltak. A bekerített csapatok erkölcsi szellemének fenntartására a fasiszta propaganda újra meg újra felolvastatta az egységek és alegységek előtt Hitler táviratát, amelyet a bekerített csapatok parancsnokához, Stemmermann tábornokhoz intézett: „Mint a sziklára építhetnek rám. Kiszabadítjuk önöket a katlanból. De addig tartsanak ki az utolsó töltényig.”

Február 8-án a szovjet parancsnokság ultimátumot intézett a körülfalazott csoportosítás parancsnokságához, és megadásra szólította fel. Az ellenség azonban elutasította ezt az emberséges javaslatot. Elérkezett a döntő cselekvés ideje. A szovjet csapatok megghiúsították a hitleristák minden kísérletét, hogy kívülről mérjenek csapásokat. A bekerítetteknek sem sikerült kitörniük a katlanból.

Hitler ekkor parancsban azt követelte a katonáktól, hogy amennyiben szovjet fogság fenyegetné őket, kövessenek el öngyilkosságot. A hitlerista parancsnokság elrendelte, hogy a súlyosan sebesült katonákat lőjék agyon a harcmezőn.

Február 17-én a bekerített csoportosítás megszűnt létezni, két nap múlva pedig befejeződött az ellenség erdőkben és vízmosásokban elrejtőzött, szétszórt csoportjainak a megsemmisítése.

A harcok során a fasiszták 55 000 katonát és tisztet vesztek, több mint 18 000-en fogságba estek. A szovjet csapatok nagy mennyiségű harci technikát és fegyverzetet zsákmányoltak.

A hitlerista klikk gondosan eltitkolta a népe előtt a dnyeperi katasztrófát. Azt a hírt terjesztették, hogy a bekerített csapatok állítólag áttörtek a sajátjaikhoz. Ezt a verziót szenvedélyesen védelmezte a „Dél” hadseregcsoport egykori parancsnoka, Manstein is. Az „Elvesztett győzelmek” című könyvében kijelenti, hogy mindössze 40 000 embert kerítettek be, s közülük 30–32 000-en kijutottak a katlanból.

A német hadvezetés effajta megnyilatkozásainak oka egészen nyilvánvaló: el akarja háritani magától a felelősséget, amely a német katonák és tisztek tizezreinek céltalan pusztulásáért terheli.

A szovjet nép nagy örömmel fogadta az újabb győzelem hírét, amely be-

tetőzte a bekerített ellenség megsemmisítését. A sikeres hadművelet eredményeképpen az ellenséget végleg visszavetették a Dnyepertől a folyó középső folyásvidékén. Megnyílt az út a szovjet katonák előtt a Déli-Bug és a Dnyeszter felé.

A korszuny-sevcsenkovszkiji hadművelet mint a szovjet hadművészet egyik legragyogóbb példája került be a Nagy Honvédő Háború történetébe. Megmutatta, hogyan kell nagy ellenséges csoportot bekeríteni és megsemmisíteni. Ebben a hadműveletben, amelyik az egyik legbonyolultabb haditevékenységi forma volt, a szovjet hadvezetés kimagasló példáját nyújtotta a lövész-, a harcokcsi-, a műszaki csapatok és a légierő jól megszervezett együttműködésének.

Miközben Korszuny-Sevcsenkovszkij alatt folyt a harc, az 1. Ukrán Front jobbszárny-csapatai a január 27. és február 11. közti időszakban a rovnói-lucki irányban indítottak támadást. Mintegy 60–100 kilométert nyomultak előre nyugat felé, birtokba vették Rovno, Luck, Sepetovka körzetét, és átkarolták a „Dél” hadseregcsoporthoz tartozó északi szárnyát.

Alighogy elhangzottak a közép-dnyeperi győzelmet üdvözlő díszlővések, amikor a 3. és a 4. Ukrán Front csapatai újabb csapást mértek a hitleristákra a Dnyeper jobb partjának déli szakaszán. A szovjet katonák megindították a rohamot a nyikopoli hídfőállás ellen. Február 8-án felszabadították Nyikopolt és megsemmisítették a hitleristák nyikopoli hídfőjét. A Dnyeper bal partját teljesen megtisztították az ellenségtől. Nyikopol bevétele után a 3. Ukrán Front magasabbegységei Krivoj Rogra mértek csapást, és február 22-én felszabadították a várost.

A szovjet csapatok harctevékenysége a jobbpárti Ukrajinában nehéz helyzetben folyt. A tavaszi sáros időszak korlátozta a manőverezést, igencsak megnehezítette a csapatok mozgását, használhatatlanná tette a repülőterek nagy részét. Az utak járhatatlanná váltak a gépkocsik számára. Ezért a harcosok és az őket segítő helyi lakosok tucatnyi kilométereken át kezükben vitték a lőszert. Valamennyi magasabbegységben a lovas és ökrös vontatáshoz folyamodtak. A hadsereg- és frontparancsnokok kénytelenek voltak hátrahagyni a gépkocsijukat, és lóra ültek. A csapatok zavartalan utánpótlása végett az üzemanyag és lőszer egy részét repülőgépekkel szállították.

A szovjet csapatok januári-februári támadását hatalmas hadászati siker koronázta. Szétverték az ellenséget Zsitomir, Kirovograd, Korszuny-Sevcsenkovszkij, Rovno és Luck, Nyikopol és Krivoj Rog alatt. A szovjet csapatok a hitleristák 10 hadosztályát és egy dandárát semmisítették meg, 23 hadosztály pedig elvesztette állományának csaknem a felét. Az ellenséget 80–350 kilométerre visszavetették a Dnyepertől. A Dnyeper jobb partján nagy kiterjedésű körzetek szabadultak fel. A szovjet hadsereg kedvező terepszakaszokat szállt meg, ahonnan újabb csapásokat mérhetett.

A Wehrmacht főhadiszállásán fejvesztettség lett úrrá. A dnyeperi védelemre alapozott számítások dugába dőltek. Az ellenfélnek számolnia kellett azzal a lehetőséggel is, hogy nyugaton megindul az angol-amerikai csapatok támadása. Milyen következtetéseket vont le a hitlerista vezetés

a kialakult helyzetből? A tények arról tanúskodnak, hogy Németország katonai és politikai vezetői már képtelenek voltak eldönteni a kérdést, milyen úton ériék el háborús céljaikat. Figyelemreméltó e tekintetben Jodl 1943. novemberi beszéde. A vezetés legnehezebb feladata most az, mondom, hogy úgy osszuk el az erőket a hadszíntereken, hogy eléggé erősek legyünk ott, ahol az ellenfél további támadást kezd. „Emellett figyelembe kell venni, hogy képtelenek vagyunk rövid idő alatt erősítéseket átdobni délkeletre, Finnországba és Norvégiába, minthogy ehhez nincsenek technikai eszközeink... A helyzetünk súlyos. További súlyos válságok lehetőségével számolok” – jelentette ki Jodl.

Az ellenség azonban a kilátástalan helyzetben sem mondott le a háború folytatásáról. 1944. február végén az egyik tanácskozáson Hitler kijelentette, hogy az oroszok kifáradtak. A tavasz a német katona szövetségese lesz, nem pedig az orosz katonáé, aki a sártengerben nem fog támadni. Az ellenség úgy döntött, hogy szervezett ellenállást fejt ki az előre megerősített terepszakaszokon. Hitler március 8-i parancsa az erődök és támpontok egész rendszerét jelölte ki, amelyeket minden körülmények között, még bekerítésük esetén is tartani kell.

Nyilvánvaló lett, hogy Németország politikai és katonai vezetése, miközben terveit készítette, nem vette figyelembe, hogy már képtelen tervszerűen befolyásolni a háború további menetét. A tervezés már a szovjet katonai vezetés kezében volt.

Március 4-én megindult a G. K. Zsukov marsall parancsnoksága alatt álló 1. Ukrán Front csapatainak támadása a Proszkurov–Csernovci irányban.² Bekerítették és megsemmisítették az ellenség tarnopoli helyőrségét, Kamenyec–Podolszktól északra pedig gyűrűbe fogták az 1. német páncéloshadserg 21 hadosztályát, melyeknek csak óriási veszteségek árán sikerült a bekerítésből kitörniük. Április 17-ig a front magasabbegységei mintegy 80–350 kilométert nyomultak előre, átkeltek a Dnyeszteren, kijutottak a Kárpátok előhegységeibe, és a 2. Ukrán Fronttal együtt kettévágták az ellenség hadászati arcvonalát.

Március 5-én a 2. Ukrán Front csapatai támadást indítottak az umanybotoşani irányban. Menetből átkeltek a Déli-Bugon és a Dnyeszteren. Március 25-én estére Sz. G. Trofimenko tábornok 27. hadseregének előrevetett osztagai Kalinyesti északnyugati körzetében elérték a Prut mentén az államhatárt. A március 26-ra virradó éjszaka az I. M. Hohlov ezredes és V. P. Kolesznyikov ezredes parancsnoksága alatt harcoló 202., illetve a 206. lövészhadosztály főerői is kijutottak a folyóhoz, s hevenyészett eszközökön hozzáláttak az erőszakos átkeléshez. Március 26-án Lopatnyik körzetében F. F. Zsmacszenko tábornok 40. hadserege érte el az államhatárt. Együttműködésben a 2. harckocsihadsereggel, K. A. Korotyejev tábornok 52. hadseregének magasabbegységei ugyanezen a napon elfoglalták Belci városát, és Ungenitől északnyugatra elérték a Prut-folyót.

² Február 29-én az ukrán nacionalisták halálosan megsebesítették az 1. Ukrán Front parancsnokát, N. F. Vatutyin hadseregtábornokot.

Ily módon a szovjet csapatok a háború 1009. napján Lopatyinka és Szkuljani között mintegy 85 kilométeres szakaszon először érték el a szovjet-román államhatárt. A harccselekmények Romániának, Németország szövetségésének területére tevődtek át. „Íme, itt áll előttünk – írta a »Pravda« – ... hazánk várva várt, oly hön óhajtott államhatára, amelyet harminchárom hónappal ezelőtt az ellenség letiport.”

A szovjet katonák nyugat felé vonultak. Azokon az utakon haladtak előre, amelyeken 1941-ben harcolva vonult vissza kelet felé a szovjet hadsereg. Drámai és emberi nagysággal telített kép tárult a győzők szeme elé. Lehajtott fejjel álltak most azoknak a harckocsizóknak, gyalogosoknak, tüzereknek a sírjainál, akiket 1941-ben itt temettek el. Hősként haltak meg, utolsó csepp vérükig teljesítve a haza iránti kötelességüket.

Március 26-án a szovjet főváros 324 löveg 24-szeres diszössztüzével adta hírül a világnak a 2. Ukrán Front katonáinak újabb ragyogó győzelmét, akik elérték az államhatárokat. Ez a lelkesítő hír mélységes örömmel töltötte el a szovjet emberek szívét. Közelgett a nap, amikor a felszabadító hadsereg teljes hosszúságában visszaállítja a haza megszentelt határait. Országszerte sok ezer fős tömeggyűléseket tartottak.

A szovjet emberek a német fasiszta hódítók fölötti közelgő végső győzelem tiszteletére lelkes kötelezettségeket vállaltak. De nemcsak a szovjet nép ujjongott. Más országokban élő barátai a határok elérésében annak újabb bizonyítékát látták, hogy közeleg a fasiszta Németországnak és szövetségeseinek szétzúzása.

Miután katonái Románia területére léptek, a szovjet kormány 1944. április 2-án nyilatkozatot tett, hogy nem kíván semmilyen román területet elfoglalni, és nem akarja megváltoztatni Románia fennálló társadalmi rendjét. A szovjet csapatokat kizárólag katonai okok kényszerítik, hogy Románia területére lépjenek, mivel az ellenség csapatai folytatják ellenál-lásukat.

A hitlerista katonai vezetés, hogy feltartóztassa a szovjet magasabb-egységek támadását, más arcvonalszakaszokról számos hadosztályt dobott át a 2. Ukrán Front övezetébe, Iași térségében pedig a friss 4. román hadsereget vetette harcba. Ám ez sem változtatott a helyzeten, a front csapatainak előretörése folytatódott. 1944 áprilisának közepére a szovjet hadsereg 400 kilométer szélességben visszaállította a Szovjetunió államhatárait, és elfoglalta Románia északkeleti körzeteit.

Amikor a harccselekmények a határokon túlra tevődtek át, a haditanácsokra, a politikai szervekre, a párt- és Komszomol-szervezetekre igen nagy fontosságú politikai feladat hárult. Az új körülmények megkövetelték, hogy a személyi állomány körében végzett nevelőmunkával fokozottan erősítsék a más országok dolgozóival való testvéri internacionalista szolidaritás szellemét. A frontok és a hadseregek haditanácsai, a magasabb-egységek és az egységek parancsnokságai és politikai szervei nagy munkát végeztek annak érdekében, hogy megismertessék a katonákat ezeknek az országoknak a nemzeti, társadalmi és földrajzi sajátosságaival. Gondosan elmagyarázták a kommunista párt és a szovjet kormány politikáját a fel-

szabadított népekkel kapcsolatban, úgyszintén ügyeltek arra, hogy jó kölcsönös viszony alakuljon ki a csapatok és a helyi lakosság között. A nevelési intézkedések rendszerében megkülönböztetett figyelmet fordítottak az éberség fokozására, a katonai és állami titkok megőrzésére, a gondatlanság és az önelégültség elleni harcra.

A csapatoknál végzett hatalmas munka jó eredménnyel járt. Románia felszabadított területeinek lakosai egyre inkább meggyőződtek a szovjet hadsereg békeszeretéről, és fokozott segítséget nyújtottak neki. Hadvezetésünk a maga részéről segítette a helyi lakosságnak a gazdasági munkák elvégzésében, élelmiszerrel látta el. A szovjet katona mint a szocializmus nagy országának katonája, mint felszabadító harcos lépett a Balkánra.

Ezalatt az ország déli részén a 3. Ukrán Front csapatai mérték csapásait. Megtörve az ellenség ellenállását egy sor vízi akadálnál, a támadó csapatok március második felében kijutottak a Déli-Bughoz, átkeltek a folyón, és Nyikolajev meg Odessza felé törtek előre. Március 28-án felszabadult Nyikolajev. Ezekben a napokban az egész ország tudomást szerzett a 384. önálló tengerészgyalogos-zászlóalj és az 1. gárda megerősített körlet 67 deszantos katonájának hőstettéről. Még március 26-ra virradó éjjel a K. F. Olsanszkij főhadnagy és A. F. Golovjov százados, politikai helyettes vezetése alatt álló osztag hét halászladikon elindult Bogojavlenszk faluból, és 15 kilométert evezve a folyón, hajnali öt órakor partra szállt a nyikolajevi révben, keletre az új gabonátárolótól. A deszantosok két napon át az ellenség hatalmas erőit kötötték le, és önfeláldozóan visszaverték a támadásait. A harc legelkeseredettebb óráiban a parancsnokság az alábbi táviratot kapta tőlük: „Mi, Olsanszkij elvtárs harcosai és tisztjei, tengerészei, megfogadjuk Hazánknek, hogy az előttünk álló feladatot életünket nem kímélve, az utolsó csepp vérünkig harcolva teljesítjük.” A bátor hazafiak egymás után verték vissza a hitleristák ellenlökéseit, csaknem 700 fasiszta katonát és tisztet semmisítettek meg, de állásait nem adták fel. 55 hős, különböző nemzetiségűek, köztük öt tiszt, életét vesztette. A haza nagyra értékelte hőstettüket: az osztag minden tagja megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

Április elején a 3. Ukrán Front csapatai közvetlenül Odessza ellen indítottak támadást. Leküzdvé az ellenség védelmét, a szovjet katonák elszántan törtek előre a városhoz, és április 10-én felszabadították Odesszát. A hitlerista hadvezetés minden reményét elvesztve, hogy megállítsa a támadást, parancsot adott a visszavonulásra. Április 12-én a front csapatai elfoglalták Tyiraszpolt, majd kijutva a Dnyeszterhez, egy sor hídfőt vettek birtokba a folyó túlsó partján.

A tengerészek és a gyalogosok, a népfelkelők és a város dolgozói 1941-ben két és fél hónapon át védték Odesszát, s a hitleristák nagy erőit tartóztatták fel. A várost csupán a Legfelsőbb Főparancsnokság parancsára hagyták el. Az ellenség megszállta a várost, de az nem hódolt be. S íme, 907 nap múlva a harcostársak visszatértek a hős védők szent sírjaihoz, hogy kiragadják az ellenség kezéből a Dél dicső forradalmi központját, az ország fontos ipari körzetét, a Fekete-tenger legnagyobb kikötőjét. A haza nagyra

becsülte a szovjet katonák hősiességét. Sok tisztet és katonát rendjelekkel és érdemérmekkel tüntettek ki. Mintegy 25 000 harcos megkapta az „Odessza védelméért” díszérmét. A városért vívott harcokban kitűnt 27 egység és magasabbegység elnyerte a megtisztelő „Odesszai” nevet. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete Odesszát a „Hős város” kitüntető címmel tisztelte meg.

A LENINGRÁDI OSTROMZÁR VÉGE

Roppant fontosságú katonai események bontakoztak ki 1944. január közepén Leningrád és Novgorod alatt. Leningrádot 1941 októberétől 1944 januárjáig, 900 napon át, az ellenséges blokád vasgyűrűje fojtogatta. Az emberiség történelme nem ismer még egy esetet, amikor egy sok milliós város ilyen tartós ostromzárát kibírt volna, és győzelmesen került volna ki a harcból.

A leningrádi ostromgyűrű 1943 januárjában történt áttörése után a város helyzete némileg javult, de az ellenség még a város falainál állt, itt húzódott a peremsáv, itt volt az arcvonal. Leningrád élt és harcolt törzskarának, a városi pártszervezetnek a vezetésével, amelynek élén A. A. Zsdanov állt. A város gyáraiban éjjel-nappal kovácsolták a győzelem fegyvereit. A leningrádi tudósok új munkáikon dolgoztak, az építészeket, a szobrászokat, miközben a műemlékeket óvták, már az új, hatalmas, háború utáni építkezések foglalkoztatták. Egyelőre azonban Lenin emlékművét a Finn-pályaudvarnál, az „Érclovast” és sok más emlékművet biztosan óvta a homokzsákok tömege és a vastag földréteg, nem állt talapzatán Klodt szobrászművész négy Lózabolázója sem az Anyicskov-hídon, még ott feszültek az álcázóhálók a Szmolnijon is. A névai bástyát ostromgyűrű fogta körül.

A Leningrád és Novgorod alatti védelmet az ellenség „Északi falnak” nevezte. S valóban, ez a fal 250 kilométer mélységű védelmi övezet volt, amelyet több mint két éven át készítettek és tökéletesítettek. Itt továbbra is az „Észak” hadseregcsoport csapatai tevékenykedtek G. Kűchler tábornagy vezetése alatt; körülbelül 741 000 katonát és tisztet, több mint 10 000 löveget és aknavetőt, 380-nál több harckocsit és rohamlöveget s körülbelül 400 repülőgépet számláltak.

Ennek az erős védelemnek az áttörésére és az ellenség végleges szétzúzására a főhadiszállás Leningrád alá csoportosította a Leningrádi, a Volhovi, a 2. Balti Front csapatait, a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flottát, valamint a partizánok népes hadseregét.

A három front állományába több mint 1 240 000 katona és tiszt, 21 600 löveg és aknavető, 1475 harckocsi és rohamlöveg, valamint 1500 repülőgép tartozott.

1944. január 14-én reggel a figyelőpontok egységes vezényszavára megkezdődött a hatalmas tüzérségi előkészítés. A Leningrádi Front övezetében a front tüzérségén kívül részt vett az előkészítésben a Balti Flotta hajó- és

partvédő tüzérsége is, s úgyszintén a leningrádi légvédelmi hadsereg légvédelmi tüzérsége. A szárazföldi csapatok tevékenységét a frontok repülői és a Balti Flotta katonai repülőerei is támogatták. A támadás küszöbén a távolbombázó légierő csapásokat mért az ellenség messze eső mögöttes területeire. Ez időben a Leningrádi Front parancsnoka L. A. Góvov tábornok, az egyik legjelesebb szovjet katonai szakember volt, a polgárháború, majd a szovjet–finn fegyveres konfliktus résztvevője, később a Szovjetunió marsallja. A Nagy Honvédő Háborút a nyugati irányban harcoló frontok tűzfőnökeként kezdte el. A moszkvai csata időszakában hadsereget vezetett, 1943-ban pedig a Leningrádi Front egyik csoportosítását, illetve a Leningrádi Frontot. Parancsnoksága alatt a front csapatai 1943 januárjában részt vettek a leningrádi ostromgyűrű áttörésében.

Elsőként a Leningrádi Front 2. csapásmérő hadserege lendült támadásba I. I. Fegyunyinszkij tábornok parancsnoksága alatt, az oranienbaumi hídfőből Ropsa irányában. Az ellenség itt nem várta a szovjet csapatok csapását. Január 15-én ütközetbe bocsátkozott I. I. Maszlennyikov tábornok 42. hadserege, amely a pulkovói magaslatok térségéből kiindulva szemközt nyomult a 2. csapásmérő hadsereggel.

A K. A. Mereckov tábornok vezette Volhovi Front csapatai január 14-én szintén megindították a harcot. A front balszárnyán az I. T. Kornyikov tábornok parancsnoksága alatt támadó 59. hadsereg az erdős-mocsaras terep nehéz viszonyai közt tevékenykedve Novgorod irányában nyomult előre.

Már az első napokat a hitleristák elkeseredett ellenállása jellemezte. Az ellenség, nem törődve a veszteségekkel, menetből harcba vetette tartalékait, s tömeges tüzérségi és légi csapásokat mért az áttörési szakaszokon a szovjet csapatokra. Január 19-ének zimankós hajnalán a 2. csapásmérő hadsereg és a 42. hadsereg alakulatai egyesültek Ropsa térségében. A hitlerista egységeket, amelyek megkísérelték megállítani a szovjet erők támadását Peterhoftól délkeletre és Sztrelna körzetében, a szovjet csapatok körülvárták, és január 20-án teljesen megsemmisítették. Az ellenség mintegy 20 000 halottat hagyott a csatamezőn.

Sikerrel folytatták támadásukat a Volhovi Front csapatai is. Január 20-án reggel elfoglalták Novgorodot. Január 19-én és 20-án Moszkva díszsortüzei a Leningrádi és a Volhovi Front csapatait üdvözltek.

A hitleristák kegyetlen pusztítást vittek végbe a Leningrádi és a Novgorodi terület városaiban és műemlékeiben. „Nyomban Novgorod felszabadítása után érkeztem a városba – emlékszik vissza K. A. Mereckov, a Szovjetunió marsallja. – Az utcákon halotti csend honolt. Mindenütt téglahalmok tornyosultak. Alig negyven ház maradt épen az egész városban. A múlt nagyszerű emlékművei, a régi orosz építészet büszkeségei és ékeségei lerombolva... Különleges katonai különítmények darabokra fűrészelték az ércszobrokat, de már nem tudták elvinni őket. És amikor a szovjet katonák behatoltak a városba, Alekszandr Nyevszkij, I. Péter és A. V. Szuворov bronzszobrai a hóbuckák között szerteszéjjel heverve találták.”

A szovjet hadsereg hétnapi harccal áttörte a hírhedt „Északi falat”.

Megsemmisítette a 18. hadsereg szárnycsoportosításait Ropsa, Krasznoje Szelo és Novgorod térségében.

A Lenin városáért vívott harcokban a szovjet katonák tömegei hőiesen, vitézül és bátran harcoltak. A nép örökre megőrzi emlékezetében a 42. hadsereg 45. gárdahadosztálya 131. gárda lövészezredének lövészszakaszát vezető A. I. Volkov alhadnagy példáját. Pulkovo alatt, az ellenség erődítményei elleni rohamban vitte végbe hőstettét. A harc válságos pillanatában két ellenséges tűzfészek mért csapást a rohamozókra. Volkov rávette magát az egyik tűzfészekre, és géppisztolyának tűzével elhallgattatta. Aztán a másik tűzfészekhez küszört, de géppisztolyának dobtára már kiürült. A harcosok szeme előtt feltűnt a parancsnok alakja. Teljes magasságában felemelkedett, és így kiáltott: „A hazáért! Leningrádért!” Az erődre vetette magát, s eltakarta testével a géppuska lőrését. Az ellenséges tűzfészek elnémult. A harcosok roamba lendültek, az ellenség erődítményei elestek. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete Alekszandr Ivanovics Volkovnak halála után a Szovjetunió Hőse címet adományozta.

Az ellenség hatalmas leningrádi és novgorodi erődítményeinek áttörése után a szovjet csapatok előtt megnyílt a támadás útja nyugat felé. A frontok magasabbegységei már január 21-én a csapások egész sorát mérték a lugai irányban, és a hónap végére átvágták az Október-vasútvonalat a Toszno-Csudovo szakaszon. Az ellenség mindenütt meghátrált.

Január második felében bekapcsolódott a támadásba M. M. Popov tábornok 2. Balti Frontja is, csapásokat mérve Sztaraja Russzára, Holmra és Novoszokolnyikira. 1944. január 27-én estére a Leningrádi és a Volhovi Front magasabbegységei 70–100 kilométerre visszavetették a hitleristákat Leningrádtól, és szabaddá tették a várost az ország központjával összekötő utakat. Még aznap este Lenin városában eldőrdült a tűzérési díszsortűz, amely az ellenséges ostromzár végleges megszűntét adta hírül...

A tűzvonal mind messzebb és messzebb került nyugatra. 1944. február végére a szovjet csapatok megtisztították a hitlerista területablóktól csaknem az egész Leningrádi területet, a Kalinyini terület egy sor járását, és az Észt Köztársaság földjére léptek. Az ellenséget 220–280 kilométerre vetették vissza Leningrádtól.

A szovjet csapatok leningrádi és novgorodi téli támadása ragyogó sikerrel fejeződött be. Az ellenség óriási veszteségeket szenvedett. Huszonhat hadosztályát verték szét, ebből három teljesen megsemmisült.

A leningrádi csata sikeres betetőzésében nagy érdeme volt a Balti Flotának. A partvédő erődök és a hajók tűzérsege segített szétzúzni az erős ellenséges erődítményeket. A flotta repülőereje a levegőből oltalmazta és bombacsapásaival támogatta a szárazföldi erőket, s maga a flotta megbízhatóan védte a szovjet csapatok tengermelléki szárnyát. A Balti Flotta sok-sok matróza, tiszthelyettese, tisztje hőiesen harcolt a parton is, védelmezve a forradalom bölcsőjét, Lenin városát.

A szovjet csapatok leningrádi és novgorodi győzelmének igen nagy nemzetközi jelentősége volt. A „New York Times” 1944 februárjában ezt írta:

„Győzelmük sajátos hősi mítoszként íródik majd be a történelem évkönyveibe... Leningrád Oroszország népének legyőzhetetlen szellemét testesíti meg.”

A leningrádi hősköltemény örökké élni fog az eljövendő nemzedékek emlékezetében. A haza nagyra becsülte a város védőinek hősiességét. A német fasiszta hódítók ellen vívott nehéz küzdelem napjaiban tanúsított bátorságáért, helytállásáért és példátlan hazafiságáért Leningrádot Leninrenddel tüntették ki, és elnyerte a „Hős város” megtisztelő nevet.

A leningrádi ostromgyűrű teljes szétzúzásában részt vett számos magassabbegység és egység megkapta a megtisztelő „Ropsai”, „Gatcsinai”, „Novgorodi” stb. nevet. A szovjet katonák – gyalogosok, tüzérek, harckocsizók, repülők, tengerészek – ezreit rendjelekkel és érdemérmekkel tüntették ki.

A HAZA ZÁSZLAJA A KRÍM FÖLÖTT

1944 áprilisában és májusában a szovjet fegyveres erők megsemmisítő csapást mértek az ellenségre a Krímben. Hogy mekkora jelentőséget tulajdonított az ellenség a Krímnek, kitűnik Hitler egyik beszédéből. Kijelentette, hogy a Krím kiürítése súlyos veszélyt jelentene a román kőolajfinomítóüzemekre és a kőolajiparra. Ez oknál fogva a Krímet, amíg csak lehetséges, tartani kell.

Amíg a félsziget a hitleristák kezében volt, a szovjet csapatok jelentős erőit kötötték le, korlátozták a Fekete-tengeri Flotta tevékenységét, s egyezsmind politikai nyomást gyakoroltak Törökországra és délkelet-európai szövetségeseikre.

A Krímet a 17. német hadsereg védte Jäneke tábornok parancsnoksága alatt, akit német katonai körökben az erősítés jeles szakembereként tartottak számon. Ennek a hadseregnek az állományába mintegy 200 000 ember, 3600 löveg és aknavető, körülbelül 5400 géppuska és több mint 200 rohamlöveg és harckocsi tartozott. A földi csapatok támogatására az ellenség a Krímre telepített repülőerők mintegy 150 repülőgépét tervezte bevetni, s ide akarta átirányítani a besszarábiai és romániai repülőterek repülőit is. A Krím megtartásában a német fasiszta hadvezetés nagy reményeket fűzött haditengerészeti flottájához is.

A Krím felszabadítására az F. I. Tolbuhin tábornok vezette 4. Ukrán Front és az A. I. Jerjomenko tábornok parancsnoksága alatt álló Önálló Tengermelléki Hadsereg, F. Sz. Oktyabrszkij tengernagy Fekete-tengeri Flottája és Sz. G. Gorskov ellentengernagy Azovi Katonai Flottillája kapott parancsot.

A hadműveletekbe bevonták a távolsági és a tengerészeti repülőerők magasabbegységeit.

A szárazföldi, haditengerészeti és a légierők tevékenységét K. J. Vorosilov és A. M. Vaszilevszkij marsall, a főhadiszállás képviselői hangol-

ták össze. A repülőerők különféle fegyvernemeinek harccselekményeit F. J. Falaljejev tábornok, a főhadiszállás képviselője koordinálta.

A 4. Ukrán Front és az Önálló Tengeremelléki Hadsereg állományába körülbelül 470 000 katona és tiszt, 5982 löveg és aknavető, mintegy 560 harcokosi és rohamlöveg, valamint 1250 repülőgépet tartozott.

Április 8-án csaknem háromórás tüzérségi előkészítés és a repülőerők hatalmas csapásai után a 4. Ukrán Front csapatai támadásba mentek át. Az ellenség perekopi és szivasi védelmét csakhamar áttörték. Felszabadították Armjanszkot, Dzsankojt, Jevpatoriját, április 13-án pedig elfoglalták Szimferopolt, az ellenség védelmének fő támpontját, amely a Krím déli kikötőjéhez vezető utat fedezte. A hitlerista csapatok Kercs-félszigeten védekező csoportosítását az a veszély fenyegette, hogy a szovjet csapatok csapást mérnek a szárnyára és a hátába. A bekerítéstől tartva az ellenség kénytelen volt hozzákezdeni csapatai kivonásához. Az Önálló Tengeremelléki Hadsereg magasabbegységei a hitleristákat üldözve április 11-én birtokba vették Kercset. Április 20-án kijutottak a vasbeton erődökkel megerősített Szevasztopolhoz.

A szevasztopoli erődítmények megrohamozása május 5-én kezdődött. Amint a szovjet hadvezetés előre látta, a legelkeseredettebb küzdelem a Szapun-hegyért, Szevasztopol e kulcsállásáért bontakozott ki. Kilenc órán át folyt itt a harc.

1944. május 9-én a szovjet katonák átkeltek az Északi-öblön, és harcok közben benyomultak a városba.

A szétvert hitlerista csapatok maradványai a Herszonesz-fokra menekültek. Május 12-én megtört az ellenállásuk. A hajókaravánoknak az a kísérlete, hogy evakuálják a megmaradt csapatokat, nem járt sikerrel.

Az ellenség közlekedési útjain a Fekete-tengeri Flotta repülői és hajói indítottak harcot. A flotta élén F. Sz. Oktyabrszkij tengernagy, az egyik legjelentősebb szovjet katonai szakember állt. A Tveri kormányzóságbeli szegényparaszt fia kazánfűtőként kezdte a szolgálatot a tengerésznél, s részt vett a polgárháborúban is. A Nagy Honvédő Háborúig torpedónaszád-alegységeket és magasabbegységeket vezetett, 1938–1939-ben az Amuri Katonai Flottilla parancsnoka, 1939-től pedig a Fekete-tengeri Flotta parancsnoka volt. Ez a tapasztalt flottaparancsnok egyike volt az odesszai és szevasztopoli védelem irányítóinak. Parancsnoksága alatt számos nagyszerű deszanthadműveletet hajtottak végre a szárazföldi erőkkel együttműködve.

A flotta haditanácsának tagja N. M. Kulakov altengernagy, a kiváló politikai munkás volt.

A hitlerista hadvezetés drágán fizetett a Krimért. Az április 8-a és május 12-e közti harcokban az ellenség – nem számítva a tengeren elpusztultakat – 100 000 embert vesztett, több mint 3000 löveget és aknavetőt, 7000-nél több gépkocsit és egyéb harci technikai eszközt.

Krím felszabadítása gyökeresen megváltoztatta a helyzetet a Fekete-tenger medencéjében. Visszatért a hazához a hadiflotta fő támaszpontja – Szevasztopol.

Annak, hogy Szevasztopol, a hős város felszabadult a hitlerista megszállás alól, igen nagy nemzetközi jelentősége volt. Az „Evening Standard” című befolyásos angol lap ezt írta: „Szevasztopol bevétele megmutatta, hogy nincs olyan szilárd erődítmény, ha még oly félelmes erők védjék is, amelyet megfelelő előkészülettel és találékonysággal el ne lehetne foglalni. Kaphatnak-e ennél jobb hírt a szövetséges csapatok katonái, bárhol legyenek is?”

A Krímet felszabadító katonák hősiességét nagyra értékelte a kommunista párt és a szovjet kormány. A hazafiak ezreit tüntették ki rendjelekkel és érmeikkel, 126 ember pedig megkapta a Szovjetunió Hőse címet. Több mint 39 000-et a Szevasztopol Védelméért éremmel tüntettek ki. Számos egység és magasabbegység megkapta a „Perekopi”, „Szivasi”, „Kercsi”, „Feodoszijai”, „Szimferopoli” és „Szevasztopoli” nevet.

1944. május hónapjának első felében sikerrel befejeződött a szovjet hadsereg őszi-téli támadása. Csaknem hét és fél hónapon át, 1943. október elejétől 1944. május közepéig dúltak a harcok.

Ez idő alatt a szovjet fegyveres erők Leningrád alatt, Ukrajnában és a Krímben szétzúzták az ellenség északi és déli hadászati csoportosítását, nagy vereséget mértek az ellenség központi csoportosítására a gomeli-bobrujszki irányban. Az 1943 őszén és 1943–1944 telén sikeresen végrehajtott hadműveletek eredményeként a hitlerista csapatok újabb veszteségeket szenvedtek.

A szovjet fegyveres erők győzelmei a háború harmadik évében, különösképpen délen, erősen megrendítették a fasiszta Németország katonai és politikai helyzetét. A több mint 13 hónap alatt (1943 áprilisától 1944 május elejéig) a szovjet erők ragyogóan megoldották az eléjük állított feladatokat. A szakadatlan csapások következtében az ellenségnek több mint 290 hadosztályát zúzták szét, ebből 44 hadosztályt teljesen megsemmisítettek. Csupán a németek szárazföldi erői több mint 2 400 000 embert vesztek, mintegy 23 400 harckocsit és rohamlöveget, több mint 46 000 löveget és aknavetőt és körülbelül 15 000 repülőgépet. A szovjet hadsereg előtt megnyílt az út, hogy hatalmas csapásokat mérhessen a délnyugati hadászati irányban, és közvetlenül kijusson a Balkánra.

A szovjet-német arcvonal a második világháború fő és döntő arcvonala maradt. Az ellenség itt tartotta hadosztályainak 63–66 százalékát. Ami a többi arcvonalat illeti, azokon a német fasiszta magasabbegységeknek mindössze 3–6 százaléka tevékenykedett. Az említett idő alatt a hitlerista hadvezetés nyugatról több mint 80 hadosztályt dobott át a keleti arcvonalra. Ez tette lehetővé az angol-amerikai csapatoknak, hogy csaknem akadály nélkül szálljanak partra Olaszországban, és kiiktassák a fasiszta Németország oldalán viselt háborúból.

A szovjet hadsereg sikereinek óriási nemzetközi jelentőségük volt. Tovább nőtt a Szovjetunió tekintélye a világ népeinek szemében. A szovjet csapatok győzelmei nyomán a megszállt országokban még nagyobb méreteket öltöttek a nemzeti felszabadító mozgalmak, s halomra dőltek a nyugati hatalmak reakciós politikusainak számításai, akik abban reményked-

tek, hogy a Szovjetunió teljesen legyőngül a fasiszta Németország ellen viselt háborúban.

A nyugati államok vezetői tudatában voltak annak, hogy a szovjet hadsereg hatalmas győzelmei rendkívül nagy hatással lesznek az egész második világháború menetére. „Ha a dolgok továbbra is úgy haladnak Oroszországban, mint most – mondotta Roosevelt nem sokkal a teheráni konferencia előtt –, akkor lehetséges, hogy az elkövetkező tavaszon a második frontra . . . nem is lesz szükség.”

Igen, messze tűntek azok az idők, amikor a rastenburgi főhadiszálláson Keitel, Jodl és Heusinger sokszínű nyilatkat húzogattott a keleti arcvonal hadműveleti térképén, azt mérlegelve, milyen erőket és eszközöket kell újra meg újra bevetni, hogy a tör Oroszország szívébe hatoljon. A szovjet hadsereg keresztülhúzta az ellenség minden számítását.

A szovjet hadsereg győzelmei megmutatták a szocialista állam leküzdhetetlen erejét, a Szovjetunió népeinek megbonthatatlan testvériségét és azt, hogy szorosan Lenin pártja köré tömörülnek. A párt volt az, amely szervezte, lelkesítette, eszmékkel felfegyverezte a szovjet népet. Magának a pártnak legjobb fiai a fasizmus elleni fegyveres harc első soraiban küzdöttek.

A szovjet hadművészet a háború harmadik évének támadó hadműveleteiben bizonyította mérhetetlen fölényét az ellenség hadművészetével szemben. A történelmi jelentőségű kurszki és ukrajnai, leningrádi és krími ütközetek fontos mérföldkövek voltak a fasiszta Németország felett aratott győzelem útján. Ugyanakkor ez időszak alatt tovább tökéletesedett a szovjet katonai vezetők hadvezéri művészete, nőtt a seregtestek, magasabbegységek és egységek törzseinek operativitása, a hadosztályszolgálat embereinek az a képessége, hogy alkotóan és bátran oldják meg a hadtápszervezés kérdéseit, széles körben kibontakozott és fellendült, céltudatosabbá, tevékenyebbé és folyamatossá vált a pártpolitikai munka.

A Nagy Honvédő Háború harmadik évében vívott fegyveres küzdelem eredményei arról tanúskodnak, hogy bár a második front nem nyílt meg Európában, a szovjet fegyveres erők mégis nagyszerű győzelmeket arattak. És bármennyire igyekezzenek is a második világháború történetének meghamisítói győzelmeinket kisebbiteni, a tények ellenük szólnak.

A háborús évek megmutatták, hogy a nehézségek nem gyűrték le a szovjet népet. Az arcvonalra szüntelenül érkezett az utánpótlás, a harci technika. A szovjet hadsereg vezérkarában, a frontok és a hadseregek törzseiben már az 1944 nyarán megvalósítandó új terveken dolgoztak. Úgy döntöttek, hogy a főcsapást Belorussziában mérik. A „Kutuzov”-, a „Szuovorov”-, a „Rumjancev”-tervet egy újabb, a „Bagratyion”-terv követte, amely nevét a külföldi hódítók elleni 1812-es honvédő háborúban az orosz fegyvereknek oly sok dicsőséget szerzett jeles hazánkfiáról kapta.

IX. fejezet / AZ ELLENSÉG KIÜZÉSE — HELYREÁLLTAK A SZOVJETUNIO HATÁRAI

1. A DÖNTŐ ÜTKÖZETEK KÜSZÖBÉN

A NEGYEDIK HÁBORÚS ÉV

Megjött 1944 nyara. Véget ért a háború harmadik éve. A nép súlyos megpróbáltatásokat állt ki az eltelt háborús években. A kommunista párt vezette szovjet emberek nemcsak kitartottak, hanem válságos helyzetbe is juttatták az ellenséget, és most biztos léptekkel haladtak a végső győzelem útján.

A szovjet hadsereg 1944. évi téli és tavaszi győzelmei még jobban megszilárdították a Szovjetunio katonai és politikai helyzetét. A német fasiszta csapatokat visszavetették messze nyugatra. Belorussziában védekező nagy létszámú csoportosításukat a szovjet csapatok délről mélyen átkarolták. A szovjet hadsereg kedvező helyzetben, kezében tartva a kezdeményezést, újabb megsemmisítő csapásokra készült.

A háborús nehézségek még jobban megacélozták a szovjet nép akaratát, alkotásra mozgósították energiáit, megszilárdították erkölcsi és politikai egységét. A munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség hősi erőfeszítései tovább növelték az ország gazdasági erejét. 1944 nyarára megnőtt az ipari termelés volumene. Ez lehetővé tette, hogy a szovjet hadsereget egyre növekvő mennyiségben lássák el elsőrendű harci technikával, lőszerezrel, felszereléssel és élelmiszerezrel. 1944. június 1-re a működő hadsereg mintegy 6 500 000 embert, 83 200 löveget és aknavetőt, körülbelül 8000 harckocsit és rohamlöveget, valamint 11 800 harci repülőgépet számlált.¹ Ezenkívül 104 000 főt tettek ki a Szovjetunióban felállított és harci technikával felszerelt lengyel, csehszlovák, román, jugoszláv és francia magasabbegységek és egységek.

A fegyveres erők harcképességének fokozására igen nagy hatással voltak a párt- és Komszomol-szervezetek, melyek soraiba 2 700 000 kommunista és körülbelül 2 400 000 komszomolista tartozott.

A fasiszta Németország, bár helyzete tovább romlott, még mindig nagyon erős ellenfelet jelentett. A fenyegető katasztrófa láttán a náci veze-

¹ Lásd A Szovjetunio Nagy Honvédő Háborúja. 1941—1945. Rövid történet. Moszkva 1970. 343. old. (Oroszul.)

tők minden eszközt megragadtak, hogy elodázzák pusztulásuk óráját. Az erőszak és kényszer kegyetlen gépezetére támaszkodva kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, hogy az állam minden erőforrását a hadviselés szolgálatába állítsák. A német ipar továbbra is többet termelt, mint a Szovjetunió; a legfontosabb hadászati anyagokból (a kőolajat kivéve) 1944 júliusában a háborús évek legmagasabb termelési szintjét érték el. Ez lehetővé tette, hogy egészen 1944 közepéig, s néhány nyersanyagot illetően egészen az év végéig, jelentősen növelni tudják a harci technikai eszközök és fegyverek gyártását a hadsereg számára. Ez azonban nem pótolhatta azokat a hatalmas veszteségeket, amelyeket a fasiszta német hadsereg a szovjet-német arcvonalon harci technikai eszközökben és fegyverzetben elszenvedett. Ugyanakkor a Szovjetunió több fegyvert és harci technikai eszközt termelt, mint a fasiszta Németország.

A náci Németország nemzetközi helyzete is romlott. A szovjet hadsereg sikereinek hatására megerősödtek a nemzeti felszabadító küzdelmek a fasiszták által megszállt országokban. A partizánharc lángja fellobbant Európa-szerte. A szovjet hadsereg közeledése Európa népeit a mielőbbi felszabadulás reményével töltötte el. Harcuk a német fasiszta megszállók ellen most különösen nagy méreteket kezdett ölteni.

Komolyan nyugtalanította a hitlerista vezetőket a csatlós országokban kialakult helyzet. A szovjet hadsereg győzelmeinek hatására Bulgáriában, Romániában, Magyarországon és Finnországban megerősödött a háborúellenes hangulat, mozgalom indult a háborúból való kilépésre, fokozódott a harc a néppellenes kormányokkal szemben. A fasiszta államok tömbjében még jobban kiéleződtek az ellentmondások, s ez a tömb immár a széthullás határán állt.

1944. június 6-án az angol-amerikai csapatok partra szálltak Észak-Franciaországban. Hosszas, majdnem két évig tartó huzavona után tehát a szövetségesek megnyitották a második frontot Európában. A fasiszta Németország arra kényszerült, hogy két arcvonalon viseljen háborút. Szétzúzása már csak idő kérdése volt.

A náci vezetők a rendkívül súlyos helyzetben sem szándékoztak bezüntetni a háborút. A háború elhúzására irányuló tervüket továbbra is arra a számításra alapozták, hogy összetűzés támad az antifasiszta koalíción belül, és a háború menete az ő javukra változik meg. A háború befejezése után Keitel, a vezérkar főnöke ezt mondta: „1944 nyarától kezdve Németország időnyerésért folytatta a háborút, várva azokra az eseményekre, amelyeknek meg kellett volna történniük, de amelyek nem következtek be.”² A háború folytatásához Németországnak még tetemes fegyveres erői voltak.

Az európai második front megnyitása nem hozott lényeges változást a német fasiszta csapatok csoportosításában. A legharcképesebb magasabb-egységek túlnyomó része a szovjet-német arcvonalon maradt.

² A Nagy Honvédő Háború története. 1941—1945. 4. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1966. 109. old.

Az amerikai-angol csapatokkal szemben nyugaton mindössze hatvan német hadosztály állt. Személyi állományuk minőségét és technikai felszereltségüket illetően számottevően elmaradtak a szovjet-német fronton harcoló hadosztályok mögött. Zimmermann tábornok, a nyugati front törzskarának egykori hadműveleti főnöke ezt írta: „Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a keleti arcvonalt kiszívta a Nyugaton levő német hadseregek összes harc képes élőerőit és harci technikáját... 1943-tól kezdve a nyugati arcvonalon a német csapatok alapját előregegyezett fegyverekkel ellátott idős személyek alkották.”

A szovjet fegyveres erőknél bonyolult feladatokat kellett megoldaniuk. A további hadviselés politikai céljait a legfelsőbb főparancsnok május 1-i parancsa szabta meg. Eszerint meg kellett tisztítani a fasiszta hódítóktól az egész szovjet földet, vissza kellett állítani a Szovjetunió államhatárait a Barents-tengertől a Fekete-tengerig, és fel kellett szabadítani Európa népeit a fasiszta rabság alól. E céloknak megfelelően tervezték és készítették elő az újabb támadást. A terv kulcskérdése a szovjet csapatok főcsapási irányának meghatározása volt. Sztálingrádtól kezdődően a szovjet fegyveres erő a főcsapást délnyugati irányban mérték, most viszont a főhadiszállás úgy határozott, hogy a fő erő kifejtést nyugati irányban összpontosítja. Ezt az elhatározást az ez a szükségessé, hogy minél gyorsabban felszabadítsák Belorussziát és Nyugat-Ukrajnát, és segítséget nyújtsanak a baráti lengyel népnek. Az e térségben aratott nagy győzelmek lehetővé tették, hogy a szovjet csapatok a legrövidebb úton kijussanak a harmadik birodalom számára létfontosságú terepszakaszokra. Az 1944. nyári támadás kérdése már április végén eldőlt a párt KB Politikai Irodájának és a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának együttes ülésén, annak a jelentésnek a kapcsán, amelyet a nyugati arcvonalon kialakult helyzetet vizsgáló bizottság terjesztett elő.

A vezérkar, figyelembe véve a front-haditanácsok javaslatait, május végére lényegében befejezte a Karéliától a Kárpátokig terjedő hadműveletek rendszerének megtervezését. Ugyanakkor meghatározta a hadműveletek végrehajtásának sorrendjét is. A nyári támadást az arcvonalt különböző szakaszain egymást követő hatalmas csapások révén kívánták megvalósítani. Sz. M. Styemenko ezt írja: „A nyári hadjáratot illetően a következő sorrend rajzolódott ki: Június elején a Leningrádi Front kezdi el a támadást Viborg ellen. Ezt a Karéliai Front támadása követi, amelynek célja az ellenség szviri-petrozavodszki csoportosításának széttűzése. E hadműveletek eredményeképpen ki kellett iktatni a harcból a hitlerista Németország finn partnerét. A Karéliai Front harcba lendülését haladéktalanul a meglepetésszerűen indított belorussziai tevékenységnek kell követnie. Majd mikor a hitlerista hadvezetés ráeszmél, hogy éppen itt folynak a döntő események, és délről ide veti be tartalékait, meg kellett indulnia az 1. Ukrán Front lvovi irányú elsőpró támadásának. A szovjet fegyveres erő 1944. évi nyári hadjáratában mért főcsapás tartalmát az ellenfél belorussziai és lvovi csoportosításának széttűzése alkotta.” Ennek a csapásnak a sikere megteremtette az előfeltételeket a más irányokban kibonta-

közö támadásokhoz, mindenekelőtt aiaši-kisinyovi hadművelethez, amelyt valamivel később, júliusban terveztek.

1944. június elején Sztálin tájékoztatta Churchillt és Rooseveltet: „A szovjet csapatok általános támadása szakaszonként, a hadseregeknek a támadó hadműveletekbe való egymást követő bevetése útján fog kibontakozni. Június végén és július folyamán a támadó hadműveletek a szovjet csapatok általános támadásává alakulnak át.”

2. A SZOVJET FÖLD FASISZTA MEGSZÁLLÁSA VÉGET ÉR

A LENINGRÁDI HARCOK BEFEJEZÉSE

A szovjet csapatok nyári támadása a Karéliai-földszoroson és Dél-Karéliában indult meg. A Leningrádtól északra indított támadás célja az volt, hogy elvonja a német fasiszta hadvezetés figyelmét más irányokról, főleg pedig, mint előbb mondtuk, hogy Finnországot mielőbb kikapcsolja a háborúból, aminek döntően meg kellett változtatnia a helyzetet északon. A Leningrádi Front (parancsnoka L. A. Govorov tábornok, a haditanács tagja A. A. Zsdanov tábornok) és a Karéliai Front (parancsnoka K. A. Mereckov tábornok, a haditanács tagja T. F. Stikov tábornok) csapatai, együttműködve a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flottával, melynek parancsnoka V. F. Tribuc tengernagy volt, valamint a V. Sz. Cserokov ellentengernagy vezette Ladogai és az N. V. Antonov első osztályú kapitány parancsnoksága alatt álló Onyegai Katonai Flottillával, két egymást követő csapást mértek a finn hadseregre. A két front állományába mintegy 450 000 katona és tiszt, körülbelül 10 000 löveg és aknavető, több mint 800 harckocsi és rohamlöveg tartozott. Harcukat a levegőből Sz. D. Ribalszenko tábornok 13. és I. M. Szokolov tábornok 7. légi hadseregének 1547 repülőgépe támogatta. A Balti Flotta és a tavi flottillák 500 közepes hajóval, torpedónaszáddal és egyéb naszáddal rendelkeztek. A tengeri flottának 530 repülőgépe volt.

A háború három éve alatt a finnek, kihasználva a nehezen megközelíthető természetes terepszakaszokat, tavakat, folyókat, mocsarakat, erdőségeket, erős védelmet építettek ki, amelyet 15 hadosztály és 6 dandár szállt meg. A csapatok 268 000 katonát és tisztet számláltak, 1930 löveggel és aknavetővel, 110 harckocsival és 248 repülőgéppel rendelkeztek. A Finnöböl keleti részében és a tavak között az ellenfél 164 közepes hajót, ágyú-, torpedó- és egyéb naszádot és a tengeri repülőerők 100 gépét vethette harcba.

Június 10-én a Leningrádi Front csapatai erős tüzérségi és légi előkészítés után támadásba mentek át. Az ellenséges erődök megrohamozása sikerrel bontakozott ki. Már az első nap végén D. N. Guszev tábornok 21. hadseregének csapatai áttörték a finnek védelmének első övezetét. A kö-

vetkező napon a támadásba bekapcsolódtak az A. I. Cserepanov tábornok vezette 23. hadsereg magasabbegységei. A szárnyon a Ladogai Katonai Flottilla működött együtt velük. Június 11-én a főhadiszállás megparancsolta a Leningrádi Frontnak, hogy június 18—20-ra vegye birtokba Viborg körzetét.

Az ellenség elkeseredetten védekezett. Ámde a hozzáértőn és derekasán küzdő szovjet csapatok megtörték ellenállását, megkerülték erős védelmi csomópontjait, és biztosan törtek előre. A katonák helytállása és bátorsága sikerre vitte a harcot. Az 1309. páncéltörővadász tüzérezred lövegirányzója, V. R. Nyikolajev szakaszvezető nagy veszteségeket okozott az ellenségnek, kétszer is megsebesült, de nem hagyta el a csatateret, hanem tovább támogatta a lövészalegységek támadását. A Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. Hatalmas csapásokat mértek az ellenségre a 13. légi hadsereg és a flotta repülői, valamint a hajók tüzérsége is.

A front csapatai az ellenséget üldözve június 20-ra felszabadították Viborgot. Június végére és július elejére megtisztították az ellenségtől a Karéliai-földszoros északnyugati részét, és a Balti Flotta hajóival együtt elfoglalták a Viborgi-öböl összes szigeteit. Ez utóbbi feladat teljesítésébe a frontparancsnokság bevonta I. T. Korovnyikov tábornok 59. hadseregét is, amelyet a narvai irányból vetettek ide át.

A Leningrádi Fronttal szoros együttműködésben tervezték meg a Karéliai Front csapatainak támadását. K. A. Mereckov erről ezt írja: „Június 6-án T. F. Stikovot és engem felrendeltek a Kremlbe. Sztálin megmondta nekünk, hogy a leningrádiaknak át kell törniük a finn védelmi vonalat, de segíteni kell nekik. E célból a Karéliai Frontnak mielőbb szét kellene zúznia az ellenséges csapatok szviri-szortavai csoportosítását. Az előkészítésre mindössze tíz napot kaptunk. A feladatot a főhadiszálláson A. M. Vaszilevszkij, G. K. Zsukov és A. I. Antonov részvételével dolgozták ki, akik ott voltak a megbeszélésen.”

S lám, megindult a támadás! A szovjet csapatok sikere a Karéliai-földszoroson megnehezítette a Karéliai Fronttal szemben védekező finnek helyzetét. A finn parancsnokság úgy határozott, hogy rejtve visszavonja csapatait a Szvir mögé, és kedvezőbb terepszakaszt foglal el. A szovjet felderítés idejében felfedte az ellenfél visszavonulását. Június 20-án A. N. Krutyikov tábornok 7. hadseregének csapatai megkezdték az üldözést, és kijutottak a Szvir déli partjára. A következő napon átkeltek a folyón. Az Onyega-tótól északra F. D. Gorelenko tábornok 32. hadseregének csapatai indítottak támadást. Erős csapásokat mértek az ellenségre a 7. légi hadsereg repülői. A finnek védelme összeomlott, és megkezdték a visszavonulást.

Hogy feltartóztassák a szovjet csapatokat, a finnek keményen ellenálltak a közbeeső terepszakaszokon, aláaknázták és szétrombolták az utakat, felrobbantották a hidakat, torlaszokat emeltek és egyéb akadályokat építettek. A szovjet csapatok azonban itt, az erdős-mocsaras terep nehéz viszonyai között is kitartóan nyomultak előre. Támadásukat meggyorsítandó, a Ladogai Katonai Flottilla a Tuloksza-folyó torkolatánál deszantot szál-

lított partra az ellenség hátába – a 70. tengeri lövészdandárt. A finnek visszavonulási útja északnyugat felé el volt vágva. Az ellenség szakadatlan ellenlökésekkel próbálta megsemmisíteni a deszantot. Ám a tengerészek nem inogtak meg, állhatatosan és bátran az ellenség valamennyi csapását visszaverték. A kommunisták jártak elől jó példával. Az ellenfél egyik ellenlökésének visszavetése közben az önálló páncéltörővadász tüzérhadosztály egy lövegének egész kezelőszemélyzete harcképtelenné vált. F. N. Hudanyin őrmester háromszor megsebesült, de nem hagyta ott a löveget. Vérző sebbel folytatta a tüzelést. Helytállásáért és bátorságáért a kommunista Hudanyin megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

Az úttalan utakon, erdőkön, ingoványokon és tavakon át a front csapatai lassan, de szívósan nyomultak előre. Június 29-én a 7. hadsereg az Onyegai Katonai Flottilla hajóival együttműködve felszabadította Petrozavodszkot. Folytatva a támadást, a szovjet csapatok július második felében elérték a szovjet–finn határt.

Két front hadműveleteinek eredményeképp a szovjet csapatok súlyos vereséget mértek a finn hadseregre, felszabadították Karélia csaknem egész megszállt területét, megtisztították az ellenségtől a kirovi vasútvonalat és a fehér-tengeri–balti csatornát. A finnek további ellenállása értelmetlenné vált. A szovjet csapatok sikerei Belorussziában és a Baltikumban véglegesen kijózanították Finnország vezetőit. A kormány a néptömegek nyomására augusztus 25-én békét kért. Szeptember 4-én nyilatkozatot tett a hitlerista Németországgal való szakításról. Szeptember 19-én aláírták a fegyverszüneti megállapodást. A fasiszta Németország még egy szövetségesét sikerült kivezetni a háborúból.

A szovjet csapatok ebben a hadműveletben hatalmas lendülettel támadtak, és megmutatták, hogy tudnak bonyolult viszonyok között harctevékenységet folytatni. Több mint 93 000 embert tüntettek ki rendjelekkel és érdemérmekkel. 78 katona megkapta a Szovjetunió Hőse címet. Június 18-án L. A. Govorovnak, a Leningrádi Front parancsnokának a Szovjetunió marsallja rendfokozatot adományozták. A legfelsőbb főparancsnok négy alkalommal mondott köszönetet a Leningrádi és a Karéliai Front csapatainak, Moszkva pedig tüzéségi díszössztűzzel tisztegett előttük. 132 magasabbegység és egység nyerte el a megtisztelő „Leningrádi”, „Viborgi” és „Petrozavodszki” nevet.

A „BAGRATYION”-HADMŰVELET BELORUSSZIÁBAN

A Nagy Honvédő Háború negyedik évének kezdetét a szovjet fegyveres erők nagyarányú támadása jelezte. A központi irányban döntő célú ütközetet indítottak, hogy felszabadítsák a belorusz földet a hitlerista hódítóktól.

A német hadvezetés igen nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy megtartsa Belorussziát. S ez érthető is volt. Az itt tartózkodó csapatok fedezték a Kelet-Poroszország és Lengyelország felé vezető legrövidebb uta-

kat. Belorussziában a repülőterek kiterjedt hálózatával rendelkeztek, ahonnan a német fasiszta repülőerők még Moszkva körzetét is veszélyeztethették. Belorusszia védelme a Baltikumban és a Pripjatytól délre levő hitlerista csapatok helyzetét volt hivatva biztosítani.

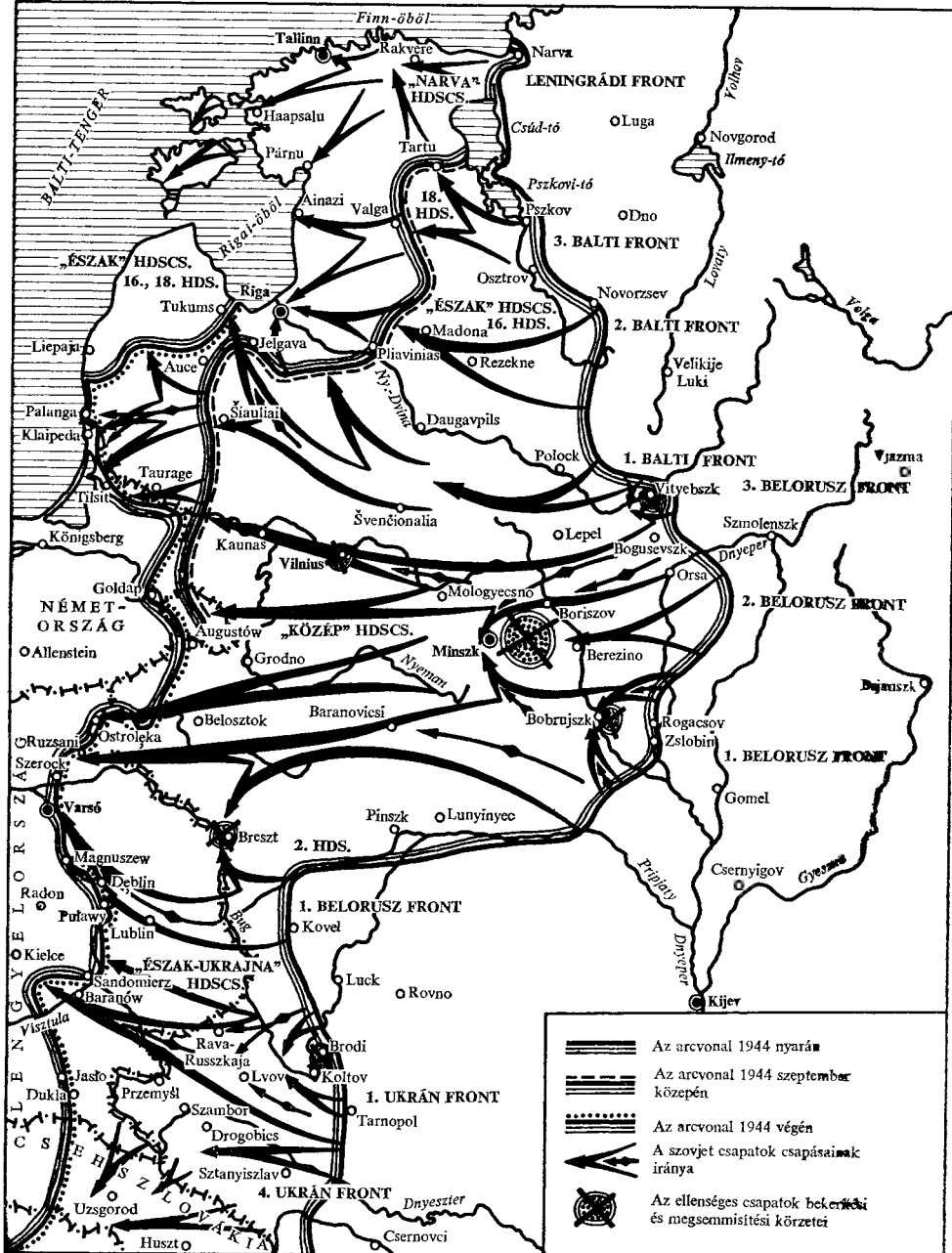
Tevékenységi tervének és csapatai csoportosításának meghatározásakor az ellenséges hadvezetés abból a feltételezésből indult ki, hogy 1944 nyarán a szovjet csapatok fő erőfelfejtésüket a szovjet-német arcvonal déli szárnyára összpontosítják. K. Tippelskirch, a 4. német hadsereg parancsnoka azt írja, hogy Model tábornoknak, a Pripjatytól délre levő „Észak-Ukrajna” hadseregcsoport parancsnokának véleménye szerint akkor az oroszok sehol máshol nem támadhattak, mint az ő arcvonalszakaszán. Ebben teljesen egyetértett vele a legfelsőbb fasiszta hadvezetés is. Ezért 117 ellenséges hadosztály Poleszjétől délre bontakozott szét.

Belorussziában az ellenség csak korlátozott célú támadást várt. Mindamellettt ezen a szakaszon is nagy csapatcsoportosításokat összpontosítottak. Védelmének magját itt a Busch tábornagy parancsnoksága alatt álló igen erős „Közép” hadseregcsoport alkotta, amelybe a 3. páncélos-hadsereg és a 4., 9. és 2. gyalogoshadsereg tartozott. Ami a szovjet támadás övezetében működő „Észak” és „Észak-Ukrajna” hadseregcsoport erőit illeti, az ellenség itt 63 hadosztályt és 3 dandárt vont össze, amelyeknek állományába 1 200 000 ember, 9500 löveg és aknavető, 900 harcokcsi és rohamlöveg, valamint a 6. légi flotta 1350 harci repülőgépe tartozott.

A fasiszta parancsnokság a folyókra, a tavakra, a mocsarakra, az erdőkre támaszkodva mélyen lépcsőzött és jól előkészített védelmet épített ki. A legjobban megerősített körletek Vityebszk, Orsa, Mogiljov, Bobrujszk térségében voltak. Itt összpontosultak az ellenséges hadseregek főerői. A csapatoknak megparancsolták, hogy mindenáron tartsák az elfoglalt védőszakaszokat.

Az ellenség belorussziai csoportosításának szétzúzása az I. H. Bagramjan tábornok vezette 1. Balti Frontra, az I. D. Csernyahovszkij tábornok vezette alatt álló 3. Belorusz Frontra, G. F. Zaharov tábornok 2. Belorusz Frontjára és a K. K. Rokosszovszkij tábornok parancsnoksága alatt álló 1. Belorusz Frontra várt. Velük együtt kellett tevékenykednie a Dnyeperi Katonai Flottillának, a távolsági repülőerőknek, a honi légvédelmi csapatok hadműveleti magasabbegységeinek, valamint a belorusz partizán-magasabbegységeknek.

A belorussziai hadművelet előkészítésének fontos részét alkotta a tervek kidolgozása és a szükséges erő- és eszközcsoportosítás létrehozása. A hadműveleti tervet eredetileg a vezérkarban dolgozták ki, figyelembe véve az 1. és a 2. Belorusz Front haditanácsának elgondolásait. A május 20-át követő napokban a főhadiszállás megvitatta a „Bagratyion”-tervet az 1. Balti Front és az 1. Belorusz Front parancsnokainak, haditanácsaik tagjainak, a haderőnemek parancsnokainak és a szovjet hadsereg hadtápfőnökének részvételével. Ezt követően megvizsgálták a 3. Belorusz Front hadműveleti tervét is. Bizonyos módosítások és kiegészítések után a főhadiszállás jóváhagyta a terveket, s konkrét feladatokat adott a frontparancs-

A szovjet föld végleges felszabadítása (1944. június–december)

nokoknak a hadművelet első szakaszára vonatkozóan. A frontok tevékenységét a főhadiszállás képviselőinek, G. K. Zsukov és A. M. Vaszilevszkij marsalloknak kellett összehangolniuk.

Az ily módon kidolgozott terv döntő célokat követett. A hadműveleti elgondolás az volt, hogy a négy frontnak a vityebszki, orsai, mogiljovi és bobrujszki irányban mért csapásaival hat szakaszon áttörik az ellenség védelmét, bekerítik és megsemmisítik először a Vityebszk és Bobrujszk térségében levő szárnycsoportosításokat, majd a 3. és az 1. Belorusz Front találkozó irányú előretörésével, valamint a 2. Belorusz Front keleti irányból mért csapásával bekerítik és megsemmisítik a „Közép” hadseregcsoport főerőit Minszktől keletre, szilárdan biztosítva csapataink ténykedését északnyugat felől. A továbbiakban új erők bekapcsolásával tovább kellett fejleszteni a támadást Lengyelország és Kelet-Poroszország határai felé.

A hadműveletek céljára a főhadiszállás a frontokat jelentős erőkkel töltötte fel. Nagyarányú csapat- és technikaeszköz-átcsoportosítást hajtottak végre. A hátszorból és az arcvonal más szakaszairól összefegyvernemi, harcokcsi-, tüzér-, repülő-, műszaki magasabbegységek vonultak Belorusszia felé, egyre folyt a harci technikai eszközök, a lőszer, az üzemanyag és egyéb anyagi eszközök szállítása. A hadműveletben több mint kétmillió ember vett részt, továbbá 31 700 löveget és aknavetőt, 5200 harcokcsit és rohamlöveget, négy légi hadsereg körülbelül 5000 harci repülőgépét és a távolsági repülőerők több mint 1000 gépét vonták be.

Nagy művészettel alakították ki a csapásmérő csoportosításokat és határozták meg legjobb alkalmazási módjaikat. Az éppen nem tevékenykedő arcvonalszakaszokat meggyöngítették, a főcsapások irányában pedig döntő erő- és eszközfölényt hoztak létre. Nagy erőket összpontosítottak elsősorban a harcászati védelem áttörésére. A támadás kifejlesztésére erős gyorsan mozgó csoportokat jelöltek ki.

A nehéz terep korlátozta a hadmozdulatokat, ezért különös pontossággal kellett összehangolni a különböző fegyvernemek tevékenységét. Közös gyakorlatokon pontosan kidolgozták a gyalogság, a tüzérség, a harcokcsik és a repülők közti együttműködést. A műszaki csapatok felkészültek az erdős-mocsaras terep leküzdésére, a vízi akadályokon való erőszakos átkelésre, a híradósok ellenőrizték a vezetési eszközök megbízhatóságát. A hadtápszervek körültekintően gondoskodtak a csapatok anyagi ellátásáról. Három hét alatt több mint 75 000 technikai eszközökkel, lőszerrel, üzemanyaggal és élelemmel megrakott vasúti kocsik érkeztek az arcvonalra. Számos új vasútvonalat, műutat és talajutat építettek, illetve javítottak meg. Nagyon fontos volt, hogy a szovjet parancsnokság szándéka titokban maradjon, és váratlanul támadhassanak. Ezért jól jött volna, ha a hitleristák azt gondolják, hogy 1944 nyarán a szovjet hadsereg délen és a Baltikum-ban méri főcsapásait. E célból májusban a iasi irányban és a 3. Balti Front övezetében nagyarányú megtévesztő csapatösszpontosításokat hajtottak végre. A hat harcokcsihadsergeből öt délen maradt, ami szintén az ellenség megtévesztésére szolgált. A hadműveleti tervet a legnagyobb titokban dol-

gozták ki. A támadás céljára kijelölt roppant tömegű csapat és technika mozgatása titokban történt, az álcázási rendszabályok legszigorúbb betartatásával. A csapatok elvégezték a védelem tökéletesítésével kapcsolatos munkákat, s a sajtó és a szóbeli propaganda is széles körben foglalkozott védelmi kérdésekkel. A rádióállomások működését ideiglenesen beszüntették. Több mint 633 000 kommunista segítette a parancsnokokat és a politikai munkásokat abban, hogy a katonákat az előttük álló hadműveletre mozgósítsák. A csapatokat támadószellem töltötte el.

Június 23-án reggel váratlanul fergeteges tüzérési tűz és repülőbombázás árasztotta el az ellenség védőállásait. Rohamra indultak az 1. Balti Front, a 3. és a 2. Belorusz Front főerői. Másnap bekapcsolódtak az ütközetbe az 1. Belorusz Front magasabbegységei is. A támadás valamennyi irányban sikeresen bontakozott ki. Az ellenség képtelen volt ellenállni a négy front összehangolt csapásainak: két nap alatt összeomlott a védelme.

Vityebszktől északra a 6. gárda- és a 43. hadsereg csapatai, I. M. Csisztyakov, illetve A. P. Beloborodov tábornok vezetése alatt, áttörve az ellenség védelmét, június 24-én elérték a Nyugati-Dvinát. Menetből átkeltek a folyón, és hídfőt vettek birtokba annak bal partján. A szovjet csapatok az ellenség vityebszki csoportosításának a hátába kerültek. A német fasiszta parancsnokság mindent elkövetett, hogy feltartóztassa támadásukat. De minden hiábavaló volt. A következő napon az északnyugat felől támadó 1. Balti Front csapatai egyesültek a 3. Belorusz Front I. I. Ljudnyikov tábornok vezette 39. hadseregének csapataival, amelyek délkeletről nyomultak előre, és bekerítették az ellenség Vityebszk térségében védekező öt hadosztályát. Ezek megpróbálták kitörni, de nyomban részekre tagolták, és két nap alatt megsemmisítették őket. Vityebszk, amelyet a hitlerista hadvezetés a „Baltikum pajzsának” nevezett, felszabadult. Személyes bátorságáért és hősiességéért, a csapatok szakavatott vezetéséért a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége I. D. Csernyahovszkij tábornokot már másodízben tüntette ki az Arany Csillag érdeméremmel, és hadsereg-tábornokká léptette elő.

A belorussziai hadműveletben teljes mértékben kibontakoztak I. H. Bagramjan hadseregtábornok, frontparancsnok hadvezéri képességei. Bagramjan a cári hadsereg zászlósa volt, majd részt vett a katonák 1920-as örményországi forradalmi megmozdulásában. 1923-tól az első örmény lovasezred parancsnoka volt. A béke éveiben különféle katonai beosztásokban szolgálva, Ivan Hriszoforovics lankadatlanul tökéletesítette katonai ismereteit, kitűnő eredménnyel végezte el a lovassági főiskolát, a Frunze Katonai Akadémiát és a Vezérkari Akadémiát. Ezredesként kezdte a háborút, a Kijevi Katonai Körzet hadműveleti osztályának törzsfőnöke volt. Ezután a Délnyugati Irány és a Délnyugati Front törzset vezette, parancsnoka volt a 16. hadseregnek, amely a 11. gárdahadsereggé alakult át, és 1943. november 20-tól az 1. Balti Front parancsnokának tisztét töltötte be. Alapos elméleti ismeretei és harci tapasztalatai képessé tették őt a csapatok szilárd és hatékony vezetésére. A balti hadműveletekben tanúsított személyes bátorságáért és vitézségéért Bagramjan megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

Lendületesen bontakozott ki a 3. Belorusz Front támadása is. A front csapatai Bogusevszke és Orsára mérték csapásokat. Amíg a 39. hadsereg Vityebszk térségében megsemmisítette az ellenséget, N. I. Krilov tábornok 5. hadserege gyorsan áttörte az ellenség védelmét, és június 24-én felszabadította Bogusevszket. Az áttörésbe bevetették N. Sz. Oszlikovszkij tábornok lovas-gépesített csoportját, majd pedig P. A. Rotmisztrovnak, a páncélos csapatok marsalljának 5. gárda harckocsihadserégét. A támadás üteme fokozódott, június 26-án a gyorsan mozgó magasabbegységek Orsától nyugatra elérték a minszki műutat.

Nehezebben ment kezdetben a K. N. Galickij tábornok vezette 11. gárda-hadseregnek és V. V. Glagoljev tábornok 31. hadseregének. Erős védelmére támaszkodva az ellenség különösen elkeseredett ellenállást fejtett ki. De itt is áttörték a védelmet. A keletkezett résbe bevetették A. Sz. Burgyejnij tábornok 2. gárda harckocsihadtestét. Az ellenség képtelen volt feltartani a szovjet csapatok nyomását, és kezdett visszavonulni. Június 27-én felszabadult Orsa városa, a Minszkhez vezető út e jelentős védelmi csomópontja.

Ragyogó hősiességet tanúsított a 26. gárda lövészhadosztály sorkatonája, a Komszomol nevelte Jurij Szmirnov. Orsától északra az egyik harckocsideszant tagja volt, súlyosan megsebesült, és fogságba esett. A fasiszták vadállati módon kínozni kezdték a gárdistát, hogy adatokat szerezzenek tőle. Ám ő nem árulta el a katonai titkokat. Féktelen dühükben a hitleristák a hős fiút az egyik fedezék falára feszítették fel. Helytállásáért és hősies-ségéért, a katonai eskü iránti hűségéért J. V. Szmirnovot halála után a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

A 3. Belorusz Front gyorsan mozgó csapatai folytatták a támadást, és június 28-án elérték a Berezinát. Közvetlenül mögöttük a lövész-magasabbegységek nyomultak előre. T. T. Hrjukin tábornok 1. légi hadseregének repülői erőteljes csapásokat mérték az ellenségre. Az ellenség a Berezinánál sikertelenül próbálta feltartóztatni a front támadását. A szovjet csapatok menetből átkeltek a folyón, s heves és elkeseredett harcok után július 1-én éjszaka felszabadították Boriszov városát. Nyitva állt az út Minszk felé. Az ellenség 3. páncéloshadserégét elvágták a „Közép” hadseregcsoport főerőitől, 4. hadserégét pedig mélyen átkarolták észak felől.

A Boriszovért vívott harcokban halhatatlan hősiességet tanúsított a P. N. Rak gárdahadnagy vezette harckocsiszemélyzet. Harckocsijuk a Szha- és a Berezina-folyó aláaknázott hídján keresztül betört Boriszovba, és 16 órán át egymagában harcolt a város utcáin. Az ellenség harckocsijaival folytatott egyenlőtlen harcban a kezelőszemélyzet életét vesztette. Ezért a hőstettért P. N. Rak századpártszervező, valamint A. A. Petrjajev őrmester és A. I. Danyilov őrmester komszomolisták haláluk után megkapták a Szovjetunió Hőse címet. Boriszov városában emlékművet állítottak nekik.

Nagy sikert értek el az 1. Belorusz Front csapatai. Itt különösen jól érvényesült a tüzérségi tűzcsapások, valamint az Sz. I. Rugyenko tábornok vezette 16. légi hadsereg repülői által mért csapások hatalmas ereje. A légi hadsereg csupán a támadás első napján 3200 repülőgép-felszállást hajtott

végre. Paricsitól délre P. I. Batov tábornok 65. hadseregének és A. A. Lucsinszkij tábornok 28. hadseregének csapatai az M. F. Panov tábornok parancsnoksága alatt álló 1. gárda harckocsihadtesttel együtt lendületes nyomással áttörték az ellenség védelmét, és északnyugat felé nyomultak. Sikerüket I. A. Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja fejlesztette tovább. Június 26-án a 65. hadsereg csapatai kiérték a Berezinához Bobrujszktól délre, a 28. hadsereg pedig felszabadította Glusszkot.

Lassabban bontakozott ki a támadás Rogacsovtól északra, ahol a P. L. Romanyenko tábornok vezette 48. hadsereg és az A. V. Gorbatov tábornok vezette 3. hadsereg csapatai mérték csapást. A dnyeperi hídfő nem volt nagy, a terep viszont mocsaras volt. V. Sz. Baharov tábornok ütközetbe vetett 9. harckocsihadtestének nem volt szabad manőverezési lehetősége. Ezt kihasználva az ellenség elkeseredetten védekezett; ámde itt sem bírta ki a szovjet csapatok nyomását, áttörték a védelmét. Június 26-án a harckocsizók keletről kijutottak Bobrujszkhoz. A következő napon a front csapatai északnyugatról és délnyugatról mért csapásaikkal Bobrujszk körzetében gyűrűbe zárták az ellenség 9. hadseregének több mint hat hadosztályát, két részre tagolva őket.

A német fasiszta csapatok megkíséreltek kitörni a bekerítésből. Ez azonban nem sikerült nekik. Az ellenségnek a kitöréshez összpontosított harckocsijaira és gyalogságára a szovjet repülőerők tömeges csapásokat mértek. 526 bombázó repülőgép másfél órán át bombázta az ellenség összetömörült csapatait és technikai eszközeit, s nagy veszteségeket okozott nekik. A fasiszta katonákat, akik megpróbálták átjutni a Berezinán, a tűzéréség, a harckocsik és a gyalogság tüze semmisítette meg, V. V. Grigorjev, első osztályú kapitány vezette Dnyeperi Katonai Flottilla hajótűzéréségének segítségével. Június 29-én a szovjet csapatok felszabadították Bobrujszkot. Az ellenség bekerített csoportosítását felszámolták. Egy kisebb csoport tört csak ki a városból, de csakhamar útjukat állták a szovjet csapatok és a partizánok. Bobrujszk elfoglalásával a 4. német fasiszta hadsereget délről mélyen átkarolták.

Mogiljov felé a 2. Belorusz Front csapatai támadtak. A főcsapást itt I. T. Grisin tábornok 49. hadserege mérte. A hadsereg magasabbegységei, áttörve az ellenség védelmét, kijutottak a Dnyeperhez, átkeltek rajta, és megkezdték az ellenség üldözését. A támadásba bekapcsolódott V. D. Krjucsenkin tábornok 33. hadserege és I. V. Bolgyin tábornok 50. hadserege. A levegőből K. A. Versinyin tábornok 4. légi hadseregének repülői mértek csapásokat. A visszavonuló ellenséget szorongatva, a front csapatai június 28-án felszabadították Mogiljovot, másnap pedig elérték a Prut és a Dnyeper folyamközét.

A szovjet hadsereg tehát Vityebszk és Bobrujszk térségében szétzúzta az ellenség szárnycsoportosításait, s eközben 100–150 kilométert nyomult előre nyugat felé, északról és délről mélyen átkarolva a „Közép” hadsereg-csoport főerőit.

A német fasiszta hadvezetés kétségbeesett erőfeszítéseket tett, hogy megállítsa a szovjet csapatok támadását. Június 28-án a „Közép” hadsereg-

csoport parancsnoki tiszttségéből leváltott Busch tábornagy helyére Model tábornagy lépett. Elmozdították a 3. páncéloshadserget és a 9. hadsereg parancsnokát is. A csoport új parancsnoksága hozzálátott, hogy az „Észak-Ukrajna” hadseregcsoportból, valamint más arcvonalszakaszokról Belorussziába csoportosítsa át a páncélosadosztályokat. Meggyorsította a 4. hadsereg visszavonulását is nyugatra. De már semmi sem hárihatta el a katasztrófát. A 3. és az 1. Belorusz Front harcokcsíói lendületesen üldözték az ellenséget, átkarolták csoportosításának szárnyait, és július 3-án reggel északkelet, illetve dél felől behatoltak Minszkbe. A nap végére Belorusszia fővárosát teljesen megtisztították a német fasiszta területhódítókól. Minszktől keletre több mint 100 000 főnyi hitlerista erő rekedt egy roppant nagy katlanban, s nem is sikerült kitörnie belőle. Július 12-re a bekerített ellenséges csapatok felszámolása befejeződött. Itt, miként korábban is, nagy szerepet játszottak a dicső szovjet repülőerők és a partizánok. A Minszktől keletre levő csoportosítás felszámolásával lényegében befejeződött a „Közép” hadseregcsoport megsemmisítése.

Minszk felszabadítása az egész szovjet nép nagy ünnepe lett. A város lakói lelkesen fogadták felszabadítóikat, a szovjet hadsereg katonáit. Csakhamar átköltözött a városba Belorusszia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a kormány. A fővárosban helyreállt a normális élet.

Július 16-án folyt le Minszkben a partizánok díszszemléje. Azoknak a hősöknek a szemléje volt ez, akik helytálltak a megszállókkal vívott egyenlőtlen harcban. Másnap pedig a moszkvaiak másmilyen felvonulás szemtanúi voltak. Hatvanezer hitlerista katona és tiszt, élükön 19 tábornokkal vonult végig Moszkva utcáin. Órákon át haladtak a szürkészöld oszlopok a városon keresztül. A moszkvaiak gyűlölettel és megvetéssel nézték a hadifogoly fasisztákat. 1941-ben Moszkváig törtek előre, most annak utcáin nem győztesként, hanem legyőzötként lépdeltek.

A támadás egyre nagyobb méreteket öltve folytatódott. Újabb erők kapcsolódtak be. Kihasználva a Belorussziában elért sikereket, július 10-én megkezdték harctevékenységüket a 2. Balti Front, július 17-én a 3. Balti Front, július 13-án az 1. Ukrán Front, július 24-én pedig a Leningrádi Front csapatai. A hónap közepétől a szovjet hadsereg a Finn-öböltől a Kárpátokig terjedő arcvonalon folytatta harctevékenységét, erős nyomást fejtve ki az ellenségre Leningrádtól északra, Karéliában is. Ez viszont kedvező hatással volt a szovjet csapatok belorussziai előnyomulására.

Leküzdvé az ellenség szívós ellenállását, az 1. Balti Front csapatai július 4-én felszabadították Polockot, és Šiauliai felé törtek előre. Ütközetbe vették a főhadiszállás tartalékából J. G. Krejzer tábornok 51. és P. G. Csan-csibadze tábornok 2. gárdahadseregét. Július 27-én a front csapatai felszabadították Šiauliait, július 31-én pedig Jelgavát. Ugyanazon a napon V. T. Obuhov tábornok 3. gépesített hadtestének egységei Rigától nyugatra kiértek a Rigai-öbölhöz, és átvágták az „Észak” hadseregcsoportot Kelet-Poroszországgal összekötő közlekedési utakat. Ezt a sikert azonban nem tudták idejében megszilárdítani. Az ellenfélnek erős ellencsapással sikerült visszaszorítania az öböltől a szovjet csapatokat. Az ellenséges ellencsapás

elhárításáért vívott harcokban V. A. Karvjalisz tábornok 16. litván lövész-hadosztályának katonái hőstetteikkel újabb lapot írtak tele a háború történetében. E napokban az egész világ megismerte a litván nép dicső leányának, Danuta Sztanelenának a nevét. Géppuskatűzzel segített visszaverni tízenhárom ellenséges rohamot. Hőstettéért a Dicsőség-érdemrend 1. fokozatával tüntették ki, és elnyerte ennek az érdemrendnek mindhárom fokozatát.

A 3. Belorusz Front csapatai, előretörve nyugat felé, július 8-án bekerítették Vilnius 15 000 fős helyőrségét. Az ellenség a bekerített helyőrség megsegítésére légideszantot dobott le, és kívülről mért páncélos csapással megkísérelte felmenteni. Öt napon át folytak a súlyos harcok. Július 13-án a szovjet csapatok felszabadították a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosát a fasiszta hódítóktól. Nagy segítséget nyújtottak ebben a litván partizánok. Ezután a hadseregek kijutottak a Nyemanzhoz, átkeltek a folyón, és augusztus 1-én felszabadították Kaunast. A nyemani harcokban a szovjet repülőkkal együtt harcolt a „Normandia” nevű francia repülőezred is, s elnyerte a „Nyemani” nevet. Albert Marcelle és de la Poype Roland repülőket a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. A front csapatai tovább szorongatták az ellenséget, s augusztus végére kelet felől elérték Kelet-Poroszország határait. Ekkorra a 2. Belorusz Front magasabbegységei visszavetették az ellenséget a Narew mögé, és délkelet felől átkarolták Kelet-Poroszországot.

Nagy sikert értek el az 1. Belorusz Front csapatai. Szakadatlanul üldözve az ellenséget, a front jobbszárny-hadseregei július közepére kijutottak Breszt északkeleti térségébe. Ily módon a balszárny-csapatok július 18-án megkezdték a lublini—breszti hadműveletet. A főcsapást itt N. I. Guszev tábornok 47. gárdahadserege, V. I. Csujkov tábornok 8. gárdahadserege és V. J. Kolpakcsi tábornok 69. hadserege mérte. Az ő sikerüket Sz. I. Bogdanov tábornok (majd július 23-ától A. I. Radzievszkij tábornok) 2. harcokocsihadserege, egy harcokcsi- és két lovashadtest fejlesztette tovább. A második lépcsőben a Z. Berling tábornok parancsnoksága alatt álló 1. lengyel hadsereg helyezkedett el. Északra P. A. Belov tábornok 61. és V. Sz. Popov tábornok 70. hadserege támadott. A légi támogatást F. P. Polinyin tábornok 6. légi hadserege nyújtotta.

A csapásmérő csoportosítás csapatai Koveltől nyugatra áttörték az ellenség védelmét és július 20-án széles arcvonalon elérték a Nyugati-Bugot, s három helyen átkeltek rajta. A szovjet csapatok Lengyelország területére léptek. Július 22-én felszabadították Chełm lengyel várost, másnap pedig Lublint. Lengyelország dolgozói örömmel és lelkesedéssel fogadták a felszabadító szovjet hadsereget. Amivel csak tudták, segítették. A felszabadított városokban és falvakban ünnepi gyűléseket tartottak. Július 22-én a Nemzeti Felszabadítási Bizottság, melynek élén a Lengyel Munkáspárt állt, a „Lengyel néphez” címmel kiáltványt tett közzé, s ebben felhívta a lengyel dolgozókat, hogy együtt harcoljanak a szovjet hadsereggel Lengyelország szabadságáért és függetlenségéért.

A szovjet csapatok folytatták a lengyel területek felszabadítását, s a

A litván partizánok
által felrobbantott
ellenséges szerelvény
Vilniustól nyugatra

Jan Nalepka
a partizánokhoz átállt
társaival

A partizánmozgalom
ukrán törzsének főnöke,
T. A. Sztrokacs
kitüntetésekkel nyújt át
a partizánoknak

Partizánok felvonulása Minszkben
a Lenin utcán. 1944. július

Lvov lakosai nagygyűlésen ünneplik
városuk felszabadulását. 1944. augusztus

G. F. Zaharov hadseregtábornok, a 2. Belorusz Front parancsnoka,
N. J. Szubbotyin altábornagy, a front haditanácsának tagja és
K. A. Versinyin vezérezredes megvitatják, miként mérjenek légi csapást az ellenség
összetömörült csapataira és technikájára. 1944. augusztus

Társai köszöntik
A. Pokriskint,
a Szovjetunió
kétszeres
Hősét abból az
alkalomból, hogy
megkapta
a harmadik
Arany Csillagot.
1944. augusztus

A felszabadított
Kisinyov lakosai
üdvözlik a szovjet
katonákat
1944.
augusztus 24-én

Szófia lakosai
üdvözlik
a szovjet hadsereg
katonáit

1944.
augusztus 31-e
Bukarestben

K. A. Mereckov marsall
a Karéliai Front parancsnoka és
A. G. Golovko tengernagy,
az Északi Flotta parancsnoka
a harcállásponton. 1944. október

Csehszlovákia államhatárán. 1944. október

A Karéliai Front csapatai
Norvégia területére lépnek. 1944. október

Az 1. lengyel hadsereg harcosai
utcai harcokat folytatnak
Varsó külvárosában, Pragában

Fegyverbarátok.
1. Belorusz Front, 1944. október

Belgrád lakosai köszöntik a szovjet hadsereget. 1944. október

Szovjet és francia pilóták a kelet-poroszországi hadműveletben.

Balról jobbra: I. G. Korolev, Roger Sovovage, Jacques Anoures, a Szovjetunió Hőse, Louis Delfino, George Lemarrie, Marcel Perrain és Amet-Han Szultan, a Szovjetunió kétszeres Hőse. 1945. január

A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek, I. V. Sztálinnak, F. D. Rooseveltnek, W. Churchillnek a krími konferenciája. Jalta, 1945. február

A szovjet katonai küldöttség a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek krími konferenciáján. Középen a vezérkar főnöke, A. I. Antonov hadseregtábornok

Irány: Budapest!

Ausztria határán. 1945. március

A szovjet tűzérek „ajándéka” Hitlernek Berlinben

Az 1. Belorusz Front
haditanácsa.

Jobbról balra:

K. F. Tyelegin altábornagy,
a haditanács tagja;

G. K. Zsukov marsall,
a front parancsnoka;

V. I. Kazakov vezérezredes,
a front tüzérparancsnoka;
mögöttük:

G. N. Orjol altábornagy,
a harckocsicsapatok
parancsnoka. 1945. április

Berlin, 1945

„Katyusák” Berlin utcáin

A szovjet katonák
élelmet osztanak
a felszabadított város
lakosainak

A felszabadító szovjet
katona „autogramot ad”

A katonai
parancsnokság szovjet,
angol, amerikai és
francia tisztjei
Berlinben

Prága lakosai
köszöntik
a felszabadító
szovjet katonákat.
1945. május

A győzelemre!
Berlin, 1945. május 9.

Keitel, a német
főparancsnokság
képviselője aláírja
a Németország
feltétel nélküli
fegyverletételéről
szóló okmányt

A berlini hely-
őrség fasiszta
zászlói
a győztesek
lába előtt

A kerekasztalnál. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia
kormányfőinek potsdami konferenciája. 1945. július

Köszöntelek, béke!

Visztula irányában nyomultak előre. Július 25-én a 2. harckocsihadsereg Dęblin térségében elérte a Visztulát. Két nap múlva megérkezett ide az 1. lengyel hadsereg is, a harckocsizók pedig a folyó keleti partja mentén északra, Varsó felé nyomultak előre. Július végén már Varsó Praga nevű külvárosának közelében harcoltak. Július 27-én a front csapatai Breszt térségében bekerítették az ellenség egyik csoportosítását, és a következő napon felszabadították a várost. Ugyanakkor a 8. gárdahadsereg és a 69. hadsereg magasabbegységei átkeltek a Visztulán, s Magnuszew és Puławy térségében hídfőt vettek birtokba a folyó bal partján. Az ellenség harckocsihadosztályok ellencsapásaival megpróbálta a folyóba szorítani a szovjet csapatokat, de sikertelenül. A hídfőállásokat nemcsak megtartották, hanem ki is szélesítették.

Amint a szovjet hadsereg elérte a Visztulát, a lengyel reakcióskok, saját önző céljaikat követve, a szovjet parancsnoksággal való megegyezés nélkül, felkelést robbantottak ki Varsóban. A felkelés elfojtása és Varsó megtartása végett a hitlerista hadvezetés nagy katonai erőket dobott ebbe a körzetbe. Sztálin e kérdéssel kapcsolatban egyik üzenetében azt írta W. Churchillnek, hogy közelebbről megismerkedve a varsói üggyel, meggyőződött róla, hogy a varsói akció szörnyű, oktalan kaland volt, amely a lakosságnak nagy véráldozatba került; ez nem következett volna be, ha a varsói akció megkezdése előtt tájékoztatták volna a szovjet parancsnokságot, és ha a lengyelek tartották volna vele a kapcsolatot. Churchillhez és Roosevelthez intézett egy másik üzenetében rámutatott arra, hogy előbb-utóbb mindenki megtudja az igazságot a varsói kalandról, amelyet a hatalom megragadása céljából kezdeményezett egy maroknyi bűnös csoport. Ezek az emberek, visszaélve a varsóiak hiszékenységevel, a csaknem fegyvertelen emberek tömegét dobták a német ágyúk, harckocsik és repülők elé... A szovjet csapatok, amelyek az utóbbi időkben a németek újabb jelentős ellenlökési kísérleteivel találták magukat szemben, minden lehetőt megtettek, hogy megtörjék a hitleristák ellenlökéseit, és Varsó alatt új, nagy kiterjedésű támadásba menjenek át. Sztálin biztosította őket arról, hogy a szovjet hadsereg nem sajnálja az erőfeszítést, hogy szétzúzza a németeket Varsó alatt és a lengyelek számára felszabadítsa a fővárost.

A szovjet hadsereg erejéhez képest segítette a felkelőket: a repülőgépek fegyvereket és lőszereket dobtak le, s a csapatok igyekeztek előretörni a város felé. Súlyos harcok eredményeképpen szeptember 14-én a szovjet csapatok az 1. lengyel hadsereg magasabbegységeivel együtt felszabadították Varsó külvárosát, Pragát. A harc elkeseredett jelleget öltött. Augusztus folyamán és szeptember első felében az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front halottakban és sebesültekben 289 000 katonát és tisztet veszített. A korábbi harcokban legyöngülve nem bírtak Varsó felé előretörni a Visztula bal partján. A varsóiak 63 napos védelmi harca után a hitleristák kegyetlenül elfojtották a felkelést.

A szovjet csapatok Varsótól északra szeptemberben átkeltek a Narew-folyón, és két hídfőállást vettek birtokba Ruzsani és Serock körzetében. Óriási erőfeszítések árán – hadosztályokat dobva át Nyugat-Európából,

és más szakaszokon meggyengítve a szovjet-német arcvonalat – az ellenségnek sikerült Kelet-Poroszország határainál és a Narew és Visztula vonalon helyreállítania a hadászati arcvonalat.

Az 1944. augusztus 29-én véget ért belorussziai hadművelet a második világháború egyik legnagyobb hadművelete volt. Roppant nagy térségre terjedt ki, mintegy 1000 kilométeres arcvonalon és 600 kilométer mélységben folyt. Mindkét oldalról több mint 4 millió ember, 62 000 löveg és aknavető, több mint 8000 harckocsi és rohamlöveg és 9000-nél több repülőgép vett részt benne. A szovjet csapatok felszabadították egész Belorussziát, Litvánia nagyobb részét, Lettország egy részét, a Narewtől és Visztulától keletre eső lengyel földeket, és kijutottak Kelet-Poroszországhoz. A szovjet csapatokkal vívva küzdöttek hazájuk függetlenségéért az 1. lengyel hadsereg katonái.

A hadművelet folyamán a „Közép” hadseregcsoport és sok újabban érkezett hadosztály megsemmisült. Az ellenséget óriási katasztrófa érte. 67 hadosztályát, három dandárát verték szét, ebből 17 hadosztály és mind a három dandár (ekkorra erők voltak ez időben Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában) teljesen megsemmisült. A szétzilálódott keleti arcvonal helyreállítása végett a német fasiszta hadvezetés kénytelen volt 48 hadosztályt Belorussziába átdobni, köztük 18 hadosztályt és négy dandárt nyugat-európai országokból. Ez kedvező hatással volt a szovjet szövetségesek Nyugat-Európában folytatott harctevékenységre.

A belorussziai győzelem a magas színvonalú szovjet hadművészet eredménye volt. Az ellenség védelmének számos szakaszon való áttörése, nagy csoportosításainak bekerítése és megsemmisítése, az ellenség lendületes üldözése, a nagyszámú vízi akadályon menetből való átkelés, a nagy, mozgékony magasabbegységekkel végrehajtott manőverek, a csapatok hatalmas tömegének vezetése és tevékenységük összehangolása – mind-mind a szovjet hadsereg hadművészetének ragyogó példái.

A szovjet hadseregnek a belorussziai hadműveletben aratott győzelme a kommunista párt hatalmas szervező munkájának, a szovjet nép és a szovjet katonák nagy munka- és harci hőstetteinek, a partizánok hősi harcának eredménye volt. A harcok folyamán a szovjet csapatok kimagasló harci-erkölcsi tulajdonságokról tettek tanúbizonyságot, s tömegesen vitték végbe hőstetteket. Csupán július és augusztus hónapokban négy frontnak több mint 402 000 katonáját tüntették ki rendjelekkel és érdemérmekkel, a legkitűnőbbek pedig elnyerték a Szovjetunió Hőse címet. 662 magasabbegység és egység megkapta a megtisztelő „Minszki”, „Vityebszki”, „Bobrujszki”, „Mogiljovi” és más nevet. A haza 36 alkalommal üdvözölte díszössztűzzel a négy front harci sikereit.

Nem könnyen született meg ez a győzelem. A szovjet katonák ezrei adták érte életüket. Sokan közülük lengyel földön estek el. A lengyel nép híven őrzi a felszabadító hadsereg és katonái emlékét, gondozza sírjaikat, hőstetteik példáján neveli az ifjú nemzedéket.

Halhatatlan hőstettet vitt végbe július 26-án a kommunista G. P. Kuna-
vin a Gerasimowiczé nevű lengyel falunál vívott harcokban. Heves harcok

közben az egyik ellenséges erőd feltartóztatta századának előnyomulását. Kunavin nem habozott, az erődre vetette magát, és testével fedte be annak lőrését. A század felszabadította a falut. Ezért a hőstettéért Kunavin halála után megkapta a Szovjetunió Hőse címet. Hálájuk jeléül Gerasimowicze lakosai G. P. Kunavin nevét megörökítették a falu díszpolgárainak könyvében, a falu központjában márványtábla őrzi a nevét, és iskolát neveztek el róla. A közgyűlés határozata kimondta: „A tanítóknak az első osztály első tanóráján a tanítást minden évben azzal kell elkezdeniük, hogy beszélnek a hős katonákról és harcostársaikról, akiknek vére árán kapták meg a lengyel gyerekek a boldogság és a szabadság jogát. A gyermekek állva hallgassák végig a tanító szavait. Hadd töltse el szívüket a büszkeség az orosz katona, a szláv testvér iránt. Az életre nyíló értelmük hadd kezdődjön a lengyel és az orosz nép testvériségének gondolatával.”

LVOVTÓL SANDOMIERZIG

Még folytak az elkeseredett ütközetek Belorussziában, amikor újabb megsemmisítő csapás érte a fasiszta csapatokat. Itt, Nyugat-Ukrajnában az 1. Ukrán Front csapatai (parancsnoka I. Sz. Konyev tábornok, a haditanács tagja K. V. Krajnyukov tábornok) indították meg a Lvovi–sandomierzi hadműveletet.

A német fasiszta hadvezetés tudatában volt annak, mennyire fontos számára Nyugat-Ukrajna megtartása, s minden intézkedést megtett, hogy csapatai megőrizték az elfoglalt vonalakat, ne engedjék áttörni a szovjet csapatokat Lengyelország déli területeire és Csehszlovákiába. Jól megerősített és mélyen lépcsőzött védelmet építettek itt ki. A Pripjatytól a Kárpátokig terjedő arcvonalat az „Észak-Ukrajna” hadseregcsoporthoz (a 4. és az 1. német páncélos-hadsereg és az 1. magyar hadsereg) tartotta Harpe tábornok parancsnoksága alatt. Állományába több mint 900 000 ember, 6300 löveg és aknavető, 900 harckocsi és rohamlöveg, valamint 700 repülőgép tartozott. Legerősebb csoportosítása a Lvovi irányban helyezkedett el.

Az 1. Ukrán Front azt a feladatot kapta, hogy zúzza szét az „Észak-Ukrajna” hadseregcsoporthoz és fejezze be Ukrajna felszabadítását. E célok érdekében két csapást akartak mérni: az elsőt Rava-Russzkájára, a másikat Lvovra, az erők egy részével pedig Sztanyiszlav ellen szándékoztak támadást intézni. A hadművelet végrehajtására a frontot lényegesen megerősítették. 1944 nyarán ez a front a szovjet hadsereg legerősebb seregtestévé vált. Állományába 1 200 000 ember, 13 900 löveg és aknavető, 2200 harckocsi és rohamlöveg s több mint 2800 repülőgép tartozott. Az erők és az eszközök zömét (a lövészcsapatoknak és a tüzérségnek mintegy 70 százalékat, a harckocsiknak és rohamlövegeknek több mint 90 százalékat) az áttörés szakaszára összpontosították. A hadművelethez nagyfokú átcsoportosításokat hajtottak végre, és sokoldalúan felkészítették a csapatokat.

Július 13-án reggel az északi arcvonalszakaszon támadásba lendültek V. N. Gordov tábornok 3. gárdahadseregének, valamint N. P. Puhov tábor-

nok 13. hadseregének főerői. Háromnapi heves harcok után áttörték az ellenséges védelmet. Az ütközetbe bekapcsolódtak V. K. Baranov tábornok lovas-gépesített csoportjának és M. J. Katukov tábornok 1. gárda harc-kocsihadseregének magasabbegységei is. Megtörve az ellenség ellenállását, Jaroszlav felé törtek előre, és északról megkerülték annak brodi csoportosítását. Július 17-én a 44. gárda harckocsidandár alegységei átkeltek a Nyugati-Bugon, és Lengyelország területére léptek.

Egy nappal később a déli arcvonalszakaszon P. A. Kurocskin tábornok 60. hadseregének és K. Sz. Moszkalenko tábornok 38. hadseregének csapatai rohamozták meg az ellenséget. Itt különösen súlyos harcok bontakoztak ki. Az ellenség már másnap erős ellencsapást mért északról és délről. A front felderítői nem tudták felfedezni, hol helyezkednek el az ellenség hadműveleti tartalékai, s így a csapás váratlan volt. A támadás lelassult. Csak Koltov közelében sikerült egy keskeny szakaszon áttörni a második védelmi övet. Létrejött a mintegy 18 kilométer mélységű és körülbelül 6 kilométer szélességű úgynevezett „koltovi korridor”. A frontparancsnok vakmerő, de indokolt elhatározásra jutott. Hogy továbbfejlessze a hadműveletet, ebbe a szűk torkolatba egyetlen tömör oszlopban egymás után vetette be P. Sz. Ribalko tábornok 3. gárdahadseregét és D. D. Leljusenko tábornok 4. harckocsihadseregét. Szárnyaik biztosítása végett pótlólagosan feltöltött tüzér- és műszaki csapatokat vetettek be. Az ellenség csapataira az Sz. A. Kraszovszkij tábornok 2. légi hadseregének repülői mérték csapásokat. Az ellenség ellenállását sikerült megtörni. A kockázat nem volt hiábavaló, a célt elérték. A harckocsihadseregek kijutottak a hadműveleti térségbe.

A szovjet csapatok ezután kifejlesztették a támadást, s északról és délről mért csapásaikkal július 18-án Brodi térségében nyolc német fasiszta hadosztályt kerítettek be. Ezeknek valamennyi kitörési kísérlete kudarcba fulladt. A földi csapatok és a repülőerők nagy erejű csapásaival július 22-én a bekerített csoportosítás nagy részét felmorzszolták.

Mialatt Brodi térségében folyt az ellenség megsemmisítése, a front főerői folytatták lendületes előnyomulásukat nyugat felé. Az ő sikerüket kihasználva támadásba mentek át A. A. Grecsko tábornok 1. gárdahadseregének és J. P. Zsuravljov tábornok 18. hadseregének csapatai. Az ellenséget mindjobban a Keleti-Kárpátokhoz szorították. A támadás arcvonala mintegy 500 kilométer szélessé vált. Július 23-án a front jobbszárny-magasabbegységei elérték a Szan-folyót, és menetből átkeltek rajta. A központi arcvonalszakasz csapatai július 27-én felszabadították Lvovot. Ugyanazon a napon A. A. Grecsko tábornok hadserege birtokba vette Sztanyiszlavot. Ezekben a harcokban nagy segítséget nyújtottak a frontnak a földalatti mozgalom tagjai, a helyi lakosok, a szovjet és a lengyel partizánok. A német fasiszta hadseregek helyzete rosszabbodott. Kénytelenek voltak visszahátrálni nyugat felé.

A 3. gárdahadsereg és a 13. hadsereg, valamint az 1. és a 3. gárda harckocsihadsereg az ellenséges csapatokat üldözve július 29-én kijutott a Visztulához, menetből átkelt rajta, és augusztus 4-ére Sandomierztől délnyug-

gatra jelentős hídfőt vett birtokba. Az egész hónap folyamán elkecseregett, véres harcok folytak ezen a helyen. A német fasiszta hadvezetés, hogy kivesse a front csapatait a hídfőből, nagy erőket vont ebbe a térségbe. Egy-
mást követték a páncélos- és gyalogoshadosztályok repülőik támogatta el-
lencsapásai. Időnként meglehetősen drámai helyzet alakult ki. A szovjet
csapatok azonban nem inogtak meg. Augusztus 4-én benyomult a hídfőbe
A. Sz. Zsador tábornok 5. gárdahadserege, majd a 4. harckocsihadsereg
erőit, továbbá tüzér- és műszaki csapatokat dobtak át, s fokozták csapásai-
kat a repülőik is. A hídfőt nemcsak megtartották, hanem augusztus végére
arcvonalát 75 kilométerre, a mélységét pedig 50 kilométerre növelték.

Figyelemreméltó a következő tény. A hitleristák ellencsapásai során új
nehéz harckocsikat alkalmaztak, az úgynevezett „Királytigriszeket”. Gyár-
tásukat mély titok fedte. E harckocsik egyik csoportja egy leszállásban levő
szovjet harckocsi tüzebe került. A harckocsi parancsnoka A. P. Oszkin al-
hadnagy volt. Három harckocsit kilőttek, majd a háterszágba szállították
őket. A titkukra egyszeriben fény derült. Ezért a hőstettéért Oszkin meg-
kapta a Szovjetunió Hőse címet.

Mialatt a visztulai hídfőállásban folytak az elkecseregett harcok, a front
balszárny-csapatai további nyomást fejtettek ki az ellenségre. Augusztus
5-én önálló frontsergét alkottak belőlük: az I. J. Petrov tábornok pa-
rancsnoksága alatt álló 4. Ukrán Frontot. E front állományába került az
1. Ukrán Front 1. gárdahadserege, valamint 18. balszárny-hadserege.
Augusztus végére kijutottak a Keleti-Kárpátok előhegységeihez és a cseh-
szlovák határhoz.

Augusztus 29-én a Lvovi-sandomierzi hadművelet befejeződött. Az 1.
Ukrán Front csapatai ragyogó győzelmet arattak. A támadás folyamán ha-
talmatlan vereséget mértek az „Észak-Ukrajna” hadseregcsoportra: nyolc had-
osztályát megsemmisítették, 32 hadosztály pedig elvesztette személyi állo-
mányának 50–70 százalékát. A szovjet csapatok csaknem teljesen felszaba-
dították Nyugat-Ukrajnát, megtisztították a fasiszta söpredéktől Lengyel-
ország délkeleti területét, és nagy kiterjedésű hídfőt vettek birtokba a
Visztulán.

A hadművelet sikere fényes példája volt a szovjet hadsereg növekvő
erejének, parancsnoki állománya egyre gyarapodó hadművészetének és
szervezőképességének, a szovjet katonák fokozódó harci tudásának és tö-
meges hősiességének. A szovjet kormány kellően értékelte helytállásukat
és bátorságukat. Több mint 123 000 katonát és tisztet tüntettek ki rendje-
lekkel és érdemérmekkel, 160-an pedig elnyerték a Szovjetunió Hőse címet.
Az Arany Csillag érdeméremmel tüntették ki másodszor is I. I. Jakubovsz-
kijt, V. Sz. Arhipovot, A. V. Vorozsejkint, I. N. Kozsedubot és N. V. Csel-
nokovot. A híres sólyom, A. I. Pokriskin harmadízben nyerte el a Szovjet-
unió Hőse címet. Moszkva tüzérségi díszössztüze kilencszer köszöntötte a
haza nevében a támadó csapatokat. 237 magasabbegység és egység kapta
meg a megtisztelő „Lvovi”, „Sztanyiszlavi” stb. nevet, 347-et érdemren-
dekkel tüntettek ki.

A szovjet csapatoknak a fő irányban folytatott hatalmas nyári támadása

fényes győzelemmel zárult. Két nagy német fasiszta hadászati csoportosításra Belorussziában és Nyugat-Ukrajnában megsemmisítő csapást mértek, 26 ellenséges hadosztályt teljesen szétzúztak, 82 hadosztály pedig elvesztette személyi állományának és harci technikájának 67–70 százalékát. A szovjet csapatok 300–600 kilométert nyomultak előre nyugat felé és kijutottak Kelet-Poroszországhoz, a Visztulához és a Kárpátok előhegységeihez. Kedvező feltételek teremtdtek a szovjet alakulatok baltikumi, moldovai és romániai támadásához. A szovjet hadsereg győzelmei döntő befolyással voltak a szövetségesekre: arra készítették őket, hogy kifejllessék harctevékenységüket Normandiában.

MOLDOVA FELSZABADÍTÁSA

A szovjet hadseregnek a szovjet–német arcvonal központi szakaszán aratott hatalmas sikerei döntő módon megváltoztatták a helyzetet délen is. A hitlerista hadvezetés kénytelen volt 12 hadosztályt kivonni a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoportból és Belorussziába, illetve Ukrajna nyugati területeire dobni át. Az ellenségnek a Kárpátoktól délre levő csoportosítása meggyöngült, de azt hitte, hogy a Balkán felé irányított szovjet csapatok képtelenek a közeli időben komoly támadásokat indítani. Am ezúttal is melléfogott.

Romániában is kedvezőtlenül alakult a hitleristák helyzete. A román burzsoá kormány több mint három éve rablőháborút viselt a szovjet nép ellen. Románia dolgozói ebben a háborúban az uralkodó osztályok számukra idegen érdekeiért ontották vérüket, viselték a nélkülözések és az áldozatok terhét. 1944 elejére a román hadsereg mintegy 660 000 embert veszített az arcvonalon. A szovjet hadsereg győzelmei nyomán az országban fokozódott a tömegek elégedetlensége az uralmon levő Antonescu-klikkel és német fasiszta gazdáival szemben. Az elégedetlenség a román hadseregben is nőtön-nőtt. Számos katona, sőt tiszt nem akart már az idegen célok szolgálatában harcolni. Szaporodtak az esetek, hogy román katonák és tisztek átálltak a szovjet hadsereg oldalára. A katonai-fasiszta kamarilla kegyetlen terrorral próbálta megfélemlíteni a népet, elnyomni a háborúellenes hangulatokat. A megtorló intézkedések azonban már nem állíthatták meg az antifasiszta mozgalmat, amelynek szervezője az illegálisban küzdő Romániai Kommunista Párt volt.

A hitlerista vezetés mindenképpen igyekezett benntartani Romániát a fasiszta koalícióban. Németország számára Románia a fő kőolajszállító, élelmiszer- és embertartalék-bázis volt, s fedezte a Balkánra vivő fő utakat. A fasiszta hadvezetés rendkívüli intézkedéseket tett a balkáni irány megerősítésére. A szovjet támadás kezdetéig erős, mélyen lépcsőzött, nagy mennyiségű tartós létesítménnyel ellátott védelmet hozott létre. Ez a védelem északon a nehezen járható Kárpátokra, délen pedig a Fekete-tengerre támaszkodott.

A Friessner tábornok vezetésével itt védekező „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport két hadcsoportból állt: a „Wöhler” (a 8. német és a 4. román had-

sereg, valamint a 17. önálló német hadtest) és a „Dumitrescu” (a 6. német és a 3. román hadsereg) hadcsoportból, s összesen 47 hadosztályt (köztük 25 német hadosztály) és 5 dandárt számlált. Állományába 900 000 ember, több mint 7600 löveg és aknavető, 400-nál több harckocsi és rohamlöveg és 800-nál több repülőgép tartozott. A német fasiszta hadosztályok főerői a kisinyovi kiszögellésben helyezkedtek el. A szárnyakon a román csapatok védtek.

A főhadiszállás úgy döntött, hogy az ellenség déli csoportosításának szétzúzása végett hadműveletet indít. Ebbe a hadműveletbe, amelyet később Iași–kisinyovi hadműveletnek neveztek, R. J. Malinovszkij tábornok 2. Ukrán Frontját és F. I. Tolbuhin tábornok 3. Ukrán Frontját, valamint az F. Sz. Oktyabrszkij tengernagy vezetése alatt álló Fekete-tengeri Flottát és az Sz. G. Gorskov ellentengernagy vezette Dunai Katonai Flottillát vonták be. A két front állományába 1 250 000 ember, 16 000 löveg és aknavető, körülbelül 1900 harckocsi és rohamlöveg, valamint 2200 harci repülőgép tartozott. A 2. Ukrán Front állományában találjuk az 1. román Tudor Vladimirescu gyalogoshadosztályt és egy jugoszláv dandárt. A két front tevékenységének összehangolásával a főhadiszállás Sz. K. Tyimosenko marsallt bízta meg.

A hadművelet tervét a főhadiszállás a frontok parancsnokaival együtt dolgozta ki. Ez a terv rendkívül határozott és célratörő volt. Július 31-én a 2. és a 3. Ukrán Front parancsnokait és haditanácsainak tagjait a főhadiszállásra rendelték, ahol jelentést tettek a hadműveletre vonatkozó elképzelésükről és az ehhez szükséges erőkről és eszközökről. Sokoldalú vita eredményeképpen a frontok tervein bizonyos kiegészítéseket és javításokat hajtottak végre. Augusztus 2-án megérkezett a főhadiszállás parancsa, amely egyebek közt ezt mondta: „A 2. és 3. Ukrán Front erőivel hadműveletet kell előkészíteni és végrehajtani azzal a céllal, hogy szétzúzzák az ellenség Iași, Kisinyov, Bengyeri térségében levő csoportosításait és birtokba vegyék a Bacău, Leovo, Tarutino, Moldavka terepvonalat, majd továbbfejlesszék a támadást Focșani, Galați és Izmail felé.” Az elgondolás szerint a 2. Ukrán Front az Iașitól északnyugatra levő körzetből, a 3. Ukrán Front pedig a Tyiraszpoltól délre levő hídfőből mért erős csapásokkal áttöri az ellenség védelmét, és találkozó irányokban továbbfejlesztve a támadást bekeríti és megsemmisíti a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport főerőit. Ezeknek az erőknek a megsemmisítésével egyidőben a hadművelet elgondolása szerint lendületes támadást kellett kifejleszteni Románia belseje felé. A Fekete-tengeri Flotta és a Dunai Katonai Flottilla azt a feladatot kapta, hogy deszantokat szállítson partra és a hajótüzérség tüzével is segítse a 3. Ukrán Frontot.

A hadművelet előkészítésének időszakában a front- és a hadseregpáncsnokok, minden parancsnok valamennyi szinten és törzseik óriási munkát végeztek a legcélszerűbb elhatározások kidolgozása, a főcsapások irányainak helyes megválasztása, az erők és eszközök csoportosítása érdekében.

Derekasán dolgoztak a tapasztalt, szakavatott tábornokok vezette front-

törzsek is. A 2. Ukrán Front törzsének élén M. V. Zaharov vezérezredes állt. Az 1917-es februári forradalom napjaiban lépett be a Vörös Gárdába, az októberi fegyveres felkelés idején pedig részt vett a Téli Palota megrohamozásában. Űteg-, osztályparancsnokként, helyettes dandár törzsparancsnokként védte a szovjet hatalmat a polgárháború arcvonalain, a béke idején pedig gazdag gyakorlati tapasztalatokat szerzett különféle parancsnoki és törzsbeosztásokban. A Leningrádi Katonai Körzet törzsfőnöke, a vezérkari főnök helyettese, a besszarábiai felszabadító hadjáratot végrehajtó 12. hadsereg törzsfőnöke volt. A háború kitörésekor az Odesszai Katonai Körzet törzsfőnöki posztját töltötte be, majd a 9. hadsereg törzsének élén dolgozott. A továbbiak során az északnyugati irány, a Kalinyini, a Tartalék, a Sztjepepi és a 2. Ukrán Front törzsfőnökeként vett részt nagyarányú hadműveletek kidolgozásában és előkészítésében.

A 3. Ukrán Front törzsének élén 1944 májusától Sz. Sz. Birjuzov vezérezredes állt. Ő is kijárta a nagy hadművelleti törzsek vezetésének iskoláját. A 132. lövészadosztály parancsnokaként lépett a háborúba, s már a sztálingrádi csatában a 2. gárdahadsereg törzsfőnöke lett; majd a Déli Front és a 4. Ukrán Front törzsfőnökeként részt vett a Donyec-medence, Észak-Taurija és a Krim felszabadításáért folyó hadműveletek kidolgozásában és végrehajtásában.

Hogy a legkisebb veszteséggel ériék el a győzelmet, a fő erő kifejtést szűk arcvonalszakaszra összpontosították. Nagy figyelmet fordítottak a repülőerők és a többi fegyvernem közti együttműködés megszervezésére és a támadás gyors ütemére. Fontos szerepet szántak a harcokcihadseregnek és az önálló harcokci- és gépesített hadtesteknek, amelyeknek lendületes előretöréssel be kellett fejezniük az ellenséges csoportosítások bekerítését, és a focsani kapun keresztül kifejleszteni a csapást Románia belseje felé. A hadtápi intézmények mindennel ellátták a frontokat, amire a nagyarányú hadművelet végrehajtásához szükségük volt. Az előkészületek a rejtési és álcázási rendszabályok legszigorúbb betartásával, az ellenség előtt a legnagyobb titokban folytak.

A pártpolitikai munka fő feladata az volt, hogy biztosítsa a katonák körében az erős támadó szellemet. Most azonban, hogy a harcselekmények olyan állam területére tevődtek át, amelynek hadserege a hitlerista csapatok oldalán három éven át rabolta és dúlta a szovjet földeket, pusztította a békés polgárokat, a frontok politikai szervei előtt új feladatok álltak: megmagyarázták a személyi állománynak, hogy különbséget kell tenni a dolgozók és a háború igazi bűnösei között, hogy a szovjet hadsereget nem a bosszúállás érzése vezérli, hanem fennkölt célt követ, Románia felszabadítását a békés uralom alól. A politikai szervek a proletár nemzetköziség szellemében nevelték a szovjet katonákat. Munkájukban a kommunisták népes seregére támaszkodtak, amely a két front állományában mintegy 285 000 embert számlált.

Augusztus 20-án hajnalban a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai támadásba mentek át. Másfél órán át rengett a föld a gránátok és az aknák robbanásától. Az ellenség védelmi állásait füst és láng borította be. Még el sem hall-

gatott az ágyúk tüze, amikor az 5. és a 17. légi hadsereg repülői mérték csapást. E légi hadseregek élén Sz. K. Gorjunov tábornok, illetve V. A. Szugyec tábornok állt. A hatalmas tűzcsapás eredményeképpen az ellenség védelme felborult, súlyos veszteségeket szenvedett halottakban, sebesültekben és technikában, vezetése megzavarodott. A támadó szellemű szovjet csapatok lendületes rohamot indítottak az ellenséges erődök ellen.

Iasitól északra Sz. G. Trofimenko tábornok 27. hadserege és K. A. Korotyejev tábornok 52. hadserege határozottan tört előre. Már a harc első óráiban A. R. Semigon hadnagy, századparancsnok és A. J. Sevcsenko szakaszvezető, szakaszparancsnok megismételte Alekszandr Matroszov legendás hőstettét. A hős katonákat haláluk után a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. A nap közepére ezen a terepszakaszon áttörték az ellenség védelmét. A keletkezett résbe bevetették A. G. Kravcsenko tábornok 6. harcokocsihadseregét. Másnap ütközetbe lépett V. I. Polozkov tábornok 18. harcokocsihadteste. Az ellenség, hogy elszigetelje az áttörést, bevetette tartalékait, de a szovjet harcokocsicsapatok és légierő erélyes csapása szétzúzta azokat. Nem sikerült feltartóztatniuk a szovjet csapatok előnyomulását. A 27. hadseregtől jobbra rohamba lendültek M. Sz. Sumilov tábornok 7. gárdahadseregének magasabbegységei, csatlakozásukon pedig Sz. I. Gorskov tábornok lovas-gépesített csoportja bontakoztatta ki támadását. A front gyorsan mozgó magasabbegységei a hadműveleti térség felé törtek előre.

Sikeresen haladt a 3. Ukrán Front támadása is. M. N. Sarohin tábornok 37. hadseregének és I. T. Slein tábornok 46. hadseregének a kickani hídfőben összpontosított csapatai már az első napon áttörték az ellenség védelmét. Hogy továbbra is gyors ütemben támadhassanak, az áttörésbe egymás után bevetették F. G. Katkov tábornok 7. és V. I. Zsdanov tábornok 4. gárda gépesített hadtestét. A hídfőtől északnyugatra N. A. Gagen tábornok 57. hadserege fokozta rohamait. Az ellenség visszavágás céljából itt is bevetette tartalékait. Különösen sok gondot okozott a szovjet parancsnokságnak a hitleristák 13. páncéloshadosztálya. Ámde ezt is sikerült megsemmisítenie. E hadosztály egyik harcokocsi-ellenlökésének visszaverése során nagy hőstettet vitt végbe A. I. Guszev őrzvezető és K. I. Gurenko őrzvezető. Négy „Tigris” tört Guszev géppuskás felé, Gurenko lövészárka felé pedig három. A szovjet katonák gránátkötegekkel a harcokocsik alá vetették magukat, és felrobbantották őket. Az ellenlökés megghiúsult. Ezért a hőstettért haláluk után a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki őket.

A szovjet hadsereg északról és keletről előnyomuló csapatai két nap alatt az ellenséges csoportosítást bekerítéssel fenyegették. Felismerve a veszélyt, a német fasiszta hadvezetés úgy döntött, hogy augusztus 23-án éjszaka megkezdte csapatai visszavonását a Prut mögé. Ez azonban már nem akadályozhatta meg a katasztrófát. A két front harcokocsi- és gépesített magasabbegységei szétverték az ellenség utóvédjeit és feltartóztatathatatlannal törtek előre egymás felé. Augusztus 24-én bezárult az acélgyűrű az ellenség iasikisinyovi csoportosítása körül. Tizennyolc német hadosztály és sok megerősítő csapat rekedt a roppant méretű katlanban. N. E. Berzarin tábornok 5. csapásmérő hadserege, I. V. Galanyin tábornok 4. gárdahadseregével

együttműködve, még aznap felszabadította a Moldovai SZSZK fővárosát, Kisinyovot. Elsőként az 5. csapásmérő hadsereg 89. gárda lövészhadteste lépett a városba. Az A. I. Belszkij százados vezette zászlóalj harcosai tüzték ki a vörös zászlót a város legmagasabb épületére.

A körülxárás külső arcvonalán ezalatt sikeres támadás bontakozott ki. A 6. harcocsihadsereg lendületesen tört előre Focşani felé. F. F. Zsmacsenko tábornok 40. hadseregének, valamint a 7. gárdahadseregnek a csapatai és a lovas-gépesített csoport az ellenséget a Kárpátokhoz szorították. A 46. hadsereg balszárnán A. N. Bahtyin tábornok vezetésével létrehozott csoportosítás, együttműködve a Dunai Katonai Flottillával, átkelt a Dnyeszter torkolatán, és délnyugati irányban támadva a 3. román hadsereg erőit a Fekete-tengerhez szorította. Augusztus 24-én ez a hadsereg letette a fegyvert.

Augusztus 25-én megkezdődött az ellenség bekerített csoportosításának megsemmisítése. A 6. német hadsereg katlanba zárt hadosztályai a kárhozottak kétségbeesésével ellenálltak. Többször megkísérelték, hogy kitörjenek a bekerítésből, de hasztalan. A minden irányból rájuk zúduló csapások alatt az ellenségnek a Pruttól keletre védekező főerői augusztus 27-én beszüntették az ellenállást. A folyó nyugati partján levő ellenséges csapatok kitörték a bekerítésből és megkíséreltek a Kárpátokon át Magyarországra kijutni, de szeptember 4-re őket is megsemmisítették.

Az iasi-kisinyovi csoportosítás felszámolásával befejeződött a Moldovai SZSZK és Ukrajna izmaili területének felszabadítása.

A felszabadított körzetek dolgozói lelkesen fogadták a szovjet hadsereg katonáit. Önként sokan beálltak katonának, s amivel csak tudták, segítették őket.

Magas szintű katonai tudásról és hősiességről tettek tanúbizonyságot a Szovjet Moldova és Ukrajna területeit felszabadító frontok, a flotta és a flottilla katonái. Moszkvában négy alkalommal hangzott fel tiszteletükre az ágyúk díszössztüze; a harcokban kitűnt 64 magasabbegység és egység elnyerte a megtisztelő „Kisinyovi” és „Izmaili” nevet, 72-t érdemrenddel tüntettek ki. R. J. Malinovszkij és F. I. Tolbuhin kiváló szovjet hadvezérek a frontok vezetésében elért nagyszerű sikereikért megkapták a Szovjetunió marsallja katonai rendfokozatot.

A NÉMET FASISZTA CSAPATOK KIŰZÉSE A BALTIKUMBÓL

A háború elhúzására irányuló terveikben a fasiszta Németország vezetői fontos helyet szántak Észtországnak, Lettországnak és Litvániának. E fiatal szovjetköztársaságok 1941-ben az elsők közt váltak a fasiszta agresszió áldozatává, és a megszállók görcsösen ragaszkodtak hozzájuk. A Baltikum birtoklása lehetővé tette Németország számára, hogy északkelet felől fedezze Kelet-Poroszországot, biztosította a hitlerista hadiflotta uralmát a Balti-tengeren, valamint a Finnországgal és Svédországgal való összeköttetést.

Ezért a Baltikumba vezető utakat a németek hatalmas és nagy harci erejű csoportosításai védték. Itt, a Finn-öböltől Polockig terjedő arcvonalon összpontosították az „Észak” hadseregcsoport csapatait (a „Narwa” hadműveleti csoportot, a 18. és a 16. hadsereget), valamint a „Közép” hadseregcsoport 3. páncéloshadseregének bizonyos erőit. Júniusig mintegy 48 hadosztályra töltődött fel a hadseregcsoport állománya. Az arcvonaltól a Balti-tenger partjáig terjedő egész területet jól megerősített védelmi vonalak hálózta be. A német fasiszta hadvezetőség azt remélte, hogy ezekre támaszkodva a szovjet csapatok jelentős erőit kötheti le.

A szovjet hadsereg belorussziai döntő célú támadása keresztülhúzta az ellenség számításait. Már a belorussziai hadművelet idején megkezdődött a balti köztársaságok felszabadítása a fasiszta hódítóktól. Július 4-én az 1. Balti Front csapatai Daugavpilstől délkeletre elérték a lett és a litván határt, a 3. Belorusz Front magasabbegységei pedig három nap alatt Vilnustól keletre Litvánia területére léptek. A szovjet csapatok előrenyomulva Kelet-Poroszország határai felé, délről egyre jobban átkarolták az „Észak” hadseregcsoportot. A fenyegető veszély elől a fasiszta hadvezetés kénytelen volt a Baltikumból nyolc gyalogos- és egy páncéloshadosztályt átdobni Belorussziába. Megérték az egész Baltikum felszabadításának kedvező feltételei.

Kihasználva a Belorussziában elért sikereket, a 2. Balti Front csapatai (parancsnoka A. I. Jerjomenko tábornok, a haditanács tagja V. N. Bogatkin tábornok) július 10-én támadásba mentek át. Rezekne irányában M. I. Kazakov tábornok 10. gárdahadseregének és V. A. Juskevics tábornok 3. csapásmérő hadseregének magasabbegységei, a Nyugati-Dvina jobb partja mentén pedig G. P. Korotkov tábornok 22. és P. F. Malisev tábornok 4. csapásmérő hadseregének csapatai mértek csapást. Tevékenységüket N. F. Naumenko tábornok 15. légi hadseregének repülői támogatták. Az ellenség képtelen volt kivédeni a szovjet csapatok csapásait. A front magasabbegységei átkeltek a Velikaja-folyón, és július 16-án a harccselekményeket a Lett SZSZK területére vitték át. Az elsők között léptek hazájuk földjére a D. K. Brantkaln tábornok parancsnoksága alatt álló 130. lett lövészhadtest katonái. A 22. hadsereg állományában harcoló lett katonák nagy lelkesedéssel fogtak hozzá köztársaságuk felszabadításához. Egymás után küzdve le az ellenséges védőszakaszokat, a front csapatai július 27-én felszabadították Rezeknét, és az 1. Balti Fronttal együtt Daugavpilst. Július végére kijutottak a Lubani-alföldre. Daugavpils és Rezekne városok felszabadításáért a 2. Balti Front parancsnoka, A. I. Jerjomenko megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

1943. október 20-tól ennek a frontnak a törzsét a jól képzett, a seregetes-tek nagyarányú hadműveleteinek irányításában gazdag tapasztalattal rendelkező L. M. Szandalov altábornagy vezette. Béke idején az egyik lovasgépesített hadosztály törzsfőnökeként működött hat éven át, elvégezte a vezérkari akadémiát, dolgozott a Belorusz Katonai Körzet törzsében. Az ellenség betörését Bresztnél, a 4. hadsereg törzsfőnökeként élte meg. Majd a háború alatt a 20. hadsereg, első megalakulásakor a Központi Front, az-

után mindhárom formájában a Brjanszki Front és más frontok törzseit vezette. Korábbi gyakorlati tevékenysége segítségével volt abban, hogy a Baltikum bonyolult viszonyai között is jól megszervezze a csapatok vezetésével kapcsolatos törzsmunkát.

Július 17-én Pszkovtól délre indult meg a 3. Balti Front csapatainak támadása (a front parancsnoka I. I. Maszlennikov tábornok, a haditanács tagja M. V. Rudakov tábornok volt). Gulbenére az első csapást N. D. Zahvatajev tábornok 1. csapásmérő és Sz. V. Roginszkij tábornok 54. hadserege mérte. Ettől északra, Vire irányában V. P. Szviridov tábornok 42. és V. Z. Romanovszkij tábornok 67. hadserege támadott.

I. P. Zsuravljov tábornok 14. légi hadseregének csapásai által támogatva a front csapatai leküzdötték az ellenség Velikaja-folyóra támaszkodó védelmét, és július 19-én Lettország területére léptek. Július 23-án felszabadították Pszkovot.

A harccselekmények arcvonala a Baltikumban kiszélesedett, ugyanakkor a szovjet csapatok egyre nehezebben nyomultak előre. A visszavonuló fasiszták szétrombolták a vasutakat, az utakat, felrobbantották a hidakat, mindent elaknásítottak. Megtörve az ellenség fokozódó ellenállását, a szovjet csapatok lassan, de szívósan nyomultak előre. Augusztus elején a 3. Balti Front hadseregei Észtország délkeleti részére léptek. Északnyugat és nyugat felé támadva augusztus 25-én felszabadították Tartut, és a hónap végére kijutottak az ellenség „Walga” elnevezésű védővonalához.

A Riga felé vezető úton nehéz akadályként állt a 2. Balti Front csapatai előtt a Lubani-alföld. Úgy tűnt, nincs olyan erő, amely megbirkózhatna ezzel a nagy kiterjedésű mocsaras tereppel. A szovjet csapatok azonban képesek voltak erre. Az áthatolhatatlannak tűnő ingoványon áttörve szétzúzták az ellenség védelmét, és augusztus végére szintén elérték a „Walga” védelmi vonalat. A szovjet katonák hősiességét méltatva Jerjomenko tábornok frontparancsnok parancsában ezt írta: „A lubani mocsarakon való áthatolás kimagasló katonai hőstett. A kilométerek tucatjain át húzódó lápos terepen a hitlerista tábornokok lehetetlennek tartottak minden harctevékenységet, kiváltképp nagyobb magasabbegységekkel. A szovjet katonák azonban a hevenyészve készített rőzseutakon, olykor derékig, sőt nyakig érő iszapos vízben gázolva, magukkal cipelve fegyvereiket, hatoltak előre és győztek. Dicsőség a lubani áttörés katonáinak és tisztjeinek!”

Heves harccselekmények eredményeképpen a balti frontok csapatai július-augusztus folyamán több mint 200 kilométert nyomultak előre nyugat felé. A Leningrádi Front, amely július 24-én indította meg támadását I. I. Fedjunyinszkij tábornok 2. csapásmérő hadseregének magasabbegységeivel, Sz. D. Ribalszenko tábornok 13. légi hadseregének támogatásával két nap alatt birtokba vette Narvát, és kiszélesítette a Narva-folyó nyugati partján létesített hídfőállást.

A felszabadított körzetek helyi lakossága mindennel segítette a szovjet hadsereg előnyomulását. Sokan önként beléptek a hadsereg soraiba, közvetlenül is részt akartak venni a fasiszta területreblők szétzúzásában.

Szeptember elejére a német fasiszta csapatok súlyos helyzetbe kerültek a

Baltikumban. Megsemmisülésük elkerülhetetlen volt. A hitlerista hadvezetés azonban megpróbálta továbbra is kezében tartani a Baltikum megmaradt területeit, és számottevően megerősítette itt működő csoportosításait. A Finn-öböltől a Nyeman-folyóig terjedő arcvonalon az ellenségnek több mint 57 hadosztálya volt, ami a fasiszta Németország keleti arcvonalon levő csapatainak csaknem egynegyedét tette ki. E csoportosítás állományába több mint 700 000 ember, mintegy 7000 löveg és aknavető, több mint 1200 harckocsi és rohamlöveg tartozott. 140 repülőgép támogatta őket. A hitlerista csapatok jól kiépített védővonalakra támaszkodtak.

A Baltikumban levő ellenség széttűzésére a főhadiszállás a Leningrádi Frontot, a három balti frontot és a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flottát vonta be. A frontok állománya 900 000 embert, mintegy 17 500 löveget és aknavetőt, körülbelül 3100 harckocsit és rohamlöveget s több mint 2600 harci repülőgépet számlált. Ezenkívül a hadműveletben részt kellett vennie a flotta repülőinek és a távolsági repülőerőknek is. A balti frontok tevékenységének általános irányítását a főhadiszállás képviselője, A. M. Vaszilevszkij marsall végezte.

Hatalmas tüzéségi tűzzel és a repülők nagy erejű csapásaival a három Balti Front szeptember 14-én megújította támadását. Először a legnagyobb sikert az 1. Balti Front 43. és 4. csapásmérő hadseregei érték el. Áttörték az ellenség védelmét, három nap alatt 50 kilométert nyomultak előre, és Rigától délkeletre kijutottak a Nyugati-Dvinához. Az „Észak” hadseregcsoport elszigetelődése reális veszéllyé vált. A hitlerista főhadiszállás végül is kénytelen volt engedélyezni az „Észak” hadseregcsoport parancsnokának, hogy egymás után visszavonja csapatait a Finn-öböltől Rigáig terjedő egész arcvonalon.

A fasiszta csapatoknak azonban nem sikerült tervszerűen visszavonulniuk. Megkísérelték feltartóztatni az 1. Balti Front támadását és egyidejűleg kiszélesíteni a Rigától nyugatra támadt rést, s ezért nagy erőkkkel két ellencsapást próbáltak mérni; a front csapatai azonban elhárították az ellencsapásokat. Keletről a 3. és a 2. Balti Front magasabbegységei fokozták a nyomást.

Szeptember 17-én bekapcsolódtak a támadásba a Leningrádi Front csapatai is. 2. csapásmérő hadseregük, amely ezalatt Tartu körzetébe csoportosult át, északi irányban mért csapást, és áttörte az ellenség védelmét. A hadsereg állományában sikeresen harcolt az L. A. Perna tábornok parancsnoksága alatt álló 8. észt lövészhadtest. A Csud-tó nyugati partja mentén támadva az észt nép fiai heves harcokban verték az ellenséget, s felszabadították hazájuk földjét. A Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta folyami-hajósandára eredményesen támogatta őket tüzével.

A szovjet csapatok északi irányú előnyomulása miatt a hitleristáknak gyorsabban kellett kiüríteniük Észtországot. Ezt kihasználva F. N. Sztarikov tábornok 8. hadseregének csapatai, szeptember 19-én éjszaka leküzdvé az ellenség Narvától nyugatra kiépített védőállásait, megkezdték az ellenség üldözését a Finn-öböl partján. Az ellenség visszavonulása menekülésbe csapott át. Szeptember 22-én a front csapatai felszabadították Észtország fő-

városát, Tallinnt. I. T. Lumiste hadnagy, a 8. észt hadtest tisztje kitűzte a vörös zászlót a város ősi tornyára.

A szovjet csapatok nem hagytak időt az ellenségnek arra, hogy magához térjen. Délnyugati irányban támadtak tovább, s a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta támogatásukra tengerészgyalogos-deszantot szállított partra a Finn-öböl szigetein és kikötőiben. Szeptember 26-ra megtisztították a fasiszta megszállóktól Észtország egész szárazföldi részét. Ez idő alatt a 3. és a 2. Balti Front hadseregei visszavetették az ellenséget a Rigát északról és keletről fedező védelmi szakaszra. Az elkeseredett harcokban az „Észak” hadseregcsoport súlyos veszteségeket szenvedett. A szovjet csapatoknak azonban mégsem sikerült az ellenség csoportosítását részekre tagolni a Baltikumban.

E feladat megoldása végett a szovjet hadvezetés megparancsolta az 1. Balti Front csapatainak, hogy Šiauliai körzetéből Klaipéda irányában jussanak ki a Balti-tenger partjára, és vágják el az ellenség visszavonulási útját Kelet-Poroszországba. E cél érdekében rövid idő alatt a frontnak csaknem minden erőit az új irányba csoportosították át, és rejtve felkészítették a csapás mérésére. Október 5-én a 6., a 43. és a 2. gárdahadsereg a repülőerők támogatásával támadásba lendült. A csapás váratlanul érte az ellenséget: már az első napon áttörték a védelmét. Ütközetbe lépett az 5. gárda harcokocsihadsereg és két harcokocsihadtest, majd pedig az erő kifejtés fokozására, mint a front második lépcsője, az 51. hadsereg. Megindította a támadást a 4. csapásmérő hadsereg is. Ezekben a harcokban sikeresen tevékenykedett a 2. gárdahadsereg állományában az A. I. Urbsas ezredes parancsnoksága alatt álló 16. litván lövészhadosztály. A hadosztály katonái igyekeztek minél hamarabb megtisztítani köztársaságukat a fasiszta hódítóktól.

Kifejlesztve támadásukat, a szovjet csapatok október 10-én Klaipédától északra és délre kijutottak a Balti-tenger partjára. Az „Észak” hadseregcsoport főerőit elvágták Kelet-Poroszországtól, Klaipédát pedig a szárazföld felől ostromgyűrűbe zárták. Kudarcba fulladt a hitlerista vezetésnek az a terve, hogy az „Észak” hadseregcsoportot Kelet-Poroszországba vonja vissza.

A szovjet csapatok Klaipéda irányában elért sikerei miatt a hitlerista hadvezetés kénytelen volt október 6-ra virradó éjjel megkezdeni a Rigától északkeletre védekező hadosztályainak visszavonását. A 3. és a 2. Balti Front csapatai három irányból mért csapásaikkal október 13-án felszabadították Riga jobbparti részét, két nap múlva pedig az egész várost. Az ellenség üldözése közben, október 21-én elérték a tukumsi védőszakaszt.

A rigai és a klaipédai harcokkal egy időben a Leningrádi Front csapatai a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta hajóival együtt, szeptember 27-én megindították harctevékenységüket a Moonsund-szigetecsoporthoz tartozó szigeteinek felszabadítására. Elkeseredett, hosszas harcok után a szovjet csapatok november 24-én megtisztították a szigeteket a fasiszta megszállóktól, és ezzel befejezték Észtország felszabadítását. A 3. Belorusz Front csapatai, együttműködve a Klaipéda irányában támadó 1. Balti Fronttal, erőik egy részével Nyemantól északra csapást mértek Tauragéra, főerőikkel

pedig a folyótól délre Gumbinnenre. Október 22-re megtisztították az ellenségtől a Nyeman jobb partját egészen a folyótorkolatig, áttörték az ellenség határmenti erődítményeit a folyótól délre, és október 30-ra mintegy 45 kilométer mélyen behatoltak Kelet-Poroszországba.

A szovjet hadsereg baltikumi győzelmének roppant nagy jelentősége volt. A szovjet csapatok megtisztították a német fasiszta hódítóktól Észtországot, Litvániát és csaknem az egész Lettországot, elérték Kelet-Poroszország határait, és a harcselekményeket annak területére vitték át. A harcok folyamán az „Észak” hadseregcsoport súlyos veszteségeket szenvedett: 26 magasabbegységet vertek szét, hármat pedig teljesen megsemmisítettek. Főerőit, mintegy 38 hadosztályt, Tukums és Liepaja között Kurlandiába szorították, három hadosztályt pedig Klaipédában elszigeteltek. A Szovjet Balti Flotta nagy mozgásszabadsághoz jutott a Balti-tengeren.

A Baltikum felszabadításáért vívott harcokban a szovjet csapatok a nagyszámú védővonal leküzdésében, az erdős-mocsaras terep nehéz viszonyai között folytatott támadásban és a nagyméretű átcsoportosítások végrehajtásában magas fokú művészetet tanúsítottak. Kimagasló harci-erkölcsi tulajdonságokról és tömeges hősiességről tettek tanúbizonyságot. Több mint 332 000 katonát és tisztet tüntettek ki rendjelekkel és érdemérmekkel. Moszkvában tizennyolcszor dördült meg a lövegek díszössztüze a Baltikumot felszabadító csapatok tiszteletére. 331 magasabbegység, egység és alegység nyerte el a megtisztelő „Tallinni”, „Rigai”, „Klaipédai” nevet, 547-et érdemrenddel tüntettek ki.

Van a lett földön egy kegyelettel őrzött hely: egy magaslat, Ludza városától 30 kilométerre délre. Márvány emlékoszlop áll itt, reá vésvé nyolc szovjet katona neve: a baskír H. Ahmetgalin, az ukrán P. Szirojezskin, az orosz M. Skurakov, a csuvas F. Asmarov, a tadzsik Cs. Urazov, az orosz M. Csernov, a tatár J. Sakurov és a kirgiz T. Tajgarajev. A támadás során H. Ahmetgalin őrmester szakasza azt a feladatot kapta, hogy zárja el az ellenség hátában levő utat, akadályozza meg, hogy kitérhessen a szovjet csapatok csapásai elől. Megszállták ezt a megfelelőnek látszó magaslatot, és két héten át vívták egyenlőtlen harcukat az ellenséggel. Az utolsó töltényig verekedve becsülettel teljesítették a haza iránti kötelességüket. A nyolc bátor katona életét áldozta. Haláluk után valamennyiük, úgyszintén az életben maradt üzbég U. Abdullajev és az orosz V. Andronov, megkapták a Szovjetunió Hőse címet. A közös sírba temették el V. Zajcev gárdahadnagyot, a Szovjetunió Hősét is. Ez az emlékmű a testvérnépek fegyverbarátságának jelképe.

A SARKVIDÉKI GYŐZELEM

Finnország kiválása a háborúból kedvező körülményeket teremtett a távoli északon levő német fasiszta csapatok széttűzéséhez. A hitlerista hadvezetés kénytelen volt a 20. hegyivadász hadsereg főerőit Észak-Finnországba átvinni. Semmiképpen sem akarta elhagyni a Barents-tenger jég-

mentes kikötőit és Petsamo térségét, ahol a német ipar számára oly nélkülözhetetlen nikkelt és rezet bányászták. Ennek a körzetnek a védelmét a 19. hegyilövész hadtest látta el, amelynek 53 000 embere, 753 lövege és aknavetője volt. 160 repülőgép és az Észak-Norvégia kikötőiben települt haditengerészeti erők támogatták.

Az ellenség sarkvidéki csoportosításának szétzúzását a Karéliai Front erői, a V. I. Scserbakov tábornok vezetése alatt álló 14. hadsereg csapatai kapták feladatul, együttműködésben A. G. Golovko tengernagy Északi Flottájával. A támadás megindításáig a hadsereget feltöltötték, és így állományába 97 000 ember, 2100 löveg és aknavető, 126 harckocsi és rohamlöveg tartozott. A támadást I. M. Szokolov tábornok 7. légi hadseregének erői, valamint a flotta repülői biztosították, összesen mintegy 1000 gép. A szovjet csapatokra az a feladat várt, hogy egy olyan erős védelmet törjenek át, amelyet a hitleristák három éven át erősítettek. Csapataink útját vasbeton védelmi létesítmények, sziklacölöpök, sűrű aknamezők és drótakadályok állták el.

Október 7-nek ködös reggelén a 14. hadsereg csapatai rohamra indultak az ellenséges erődök ellen. Az ellenség makacs ellenállást tanúsított, ellen-csapásokra vállalkozott, de képtelen volt kivédeni a szovjet csapatok erélyes csapásait. A harccselekmények három napja alatt a hadseregnek a repülőerők támogatta magasabbegységei áttörték az ellenség védelmét. Egyidejűleg az Északi Flotta hajói blokádnak alá vonták a Barents-tenger partvidékét, és deszantokat szállítottak partra az ellenség hátában. A németek súlyos veszteségeket szenvedtek, és megkezdték nyugat felé a visszavonulást.

A támadás az egész arcvonalszakaszon kibontakozott, s roppant nehéz viszonyok között folyt. Az erősen tagolt terep, a hegyi folyók, a mocsarak, a tavak tömege, az eső és a hó akadályozták az előrejutást. Nemritkán addig járhatlan utakon nyomultak előre. A harcosok karjukban vitték a harci technikai eszközeiket a mocsáron át, térdig gázoltak a jeges, vékony jég borította vízben. Az október 15-re virradó éjszaka a hadsereg magasabbegységei és a tengerészgyalogos alakulatok felszabadították Petsamót. Az ellenség helyzete erősen romlott, s hátrahagyva technikai eszközeit, meggyorsította a visszavonulását. A 14. hadsereg az ellenséget üldözve, október 21-re elérte Norvégia államhatárait, a következő napon pedig felszabadította a nikkelbányák körzetét és Nyikel települést. A szovjet hadsereg Észak-Norvégia földjére vitte át harctevékenységet, és segített a norvég népnek a fasiszta megszállók kiűzésében. Október 25-én a szovjet csapatok felszabadították Kirkenes várost és kikötőt, a hitleristák sarkvidéki hadseregének fő utánpótlási bázisát. A hónap végére teljesen megtisztították a petsamói területet a német fasiszta megszállóktól, és kiűzték őket Észak-Norvégia területéről.

Norvégia lakossága melegen üdvözölte a szovjet hadsereg katonáit, és mindenféleképp támogatta őket. A szovjet csapatok a maguk részéről a helyi hatóságokat segítették a hitlerista rombolás után megindított helyreállítási munkálatokban Észak-Norvégiában. Megerősödött a szovjet és a norvég nép barátsága, együttműködése. A szovjet hadsereg megjelenése Norvégia

területén nagy hatással volt a norvég nép felszabadító harcának kibontakozására a fasiszta megszállók és quislingista lakájaik ellen.

A hősiek harc a Sarkvidéken az ellenség északi csoportosításának teljes szétzúzásával végződött. A fasiszta tengeri flotta elvesztette északon a számára kedvező haditengerészeti támaszpontokat. A szovjet hadsereg és hadiflotta nagyszerű északi győzelme a szovjet katonák kiemelkedő harci-erkölcsi tulajdonságainak, hozzáértésének és kitűnő képességeinek bizonyossága volt: meg tudták verni az ellenséget ilyen rendkívüli éghajlati viszonyok között is. A haza nagyra értékelte hősiességüket. A harcosok és tisztiek ezreit tüntették ki rendjelekkel és érmekkel. Moszkva négy alkalommal üdvözölte díszössztűzzel a Karéliai Front és az Északi Flotta dicsőséges csapatait. A harcokban leginkább kitűnt ötvennégy magasabbegység, egység és alegység elnyerte a „Pecsengai” és a „Kirkenesi” dísznevet, harmincat pedig érdemrenddel tüntettek ki. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1944. december 5-én megalapította a Szovjet Sarkvidék Védelméért érmet. 307 000 szovjet katonát tüntettek ki ezzel az éremmel.

A szovjet emberek önzetlenül, önfeláldozóan nyújtottak segítséget Norvégiának, hogy megszabaduljon a fasiszta hódítóktól. A szovjet hadsereg 4000 katonája és tisztje halt hősi halált norvég földön. A felszabadító szovjet katonák emléke elevenen él a norvég emberek szívében. Norvégia egykori miniszterelnöke, E. Gerhardsen, e napok eseményeire emlékezve ezt mondta: „A második világháború idején vállvetve harcoltunk a náci hódítók ellen, és a szovjet nép hősiessége elragadtatást váltott ki Norvégiában. Nem felejtjük el, hogy éppen a szovjet katonák szabadították fel a finmarkeni terület keleti részét, és sokan közülük életüket áldozták.”

A Karéliában, Belorussziában, Ukrajna nyugati területein, Moldovában, a Baltikumon és a Sarkvidéken aratott győzelmekkel a szovjet fegyveres erők az 1944 nyarára eléjük állított egyik legfontosabb feladatot oldották meg: megtisztították a fasiszta megszállóktól hazájuk területét, és visszaállították a Szovjetunió államhatárait a Barents-tengertől egészen a Fekete-tengerig. Megteremtődtek az előfeltételek a legfontosabb nemzetközi feladat megvalósításához: lehetővé vált az európai népek felszabadítása a fasiszta rabság alól és a véres háború befejezése.

1. A PARTIZÁNMOZGALOM KIBONTAKOZÁSA

A PÁRTTAL AZ ÉLEN

A szovjet hadsereg nagy segítséget kapott a partizánmozgalomtól a hazai földnek a fasiszta területhódítóktól való megtisztításában. A párt vezetésével lendületes iramban kiterjedt az ellenség által megszállt egész területre, s a győzelem egyik legfontosabb katonai-politikai tényezője lett.

Népünk számára a partizánharc nem új dolog. „A népi háború buzogánya”, amint Lev Tolsztoj a partizánharcot képletesen nevezte, régi idők óta mindig is könyörtelenül eldöngette az Oroszország földjére merészkedett támadót. De soha és sehol a partizánmozgalom nem öltött oly hatalmas méreteket, nem emelkedett a hatékonyság és a tömeges hősiesség olyan magas fokára, mint a Szovjetunió Nagy Honvédó Háborújában.

A burzsoá történészek nem átválván meghamisítani az elmúlt háború szovjet partizánmozgalmának hajtóerőit, csupán a szovjet emberek ama törekvésére vezetik vissza, hogy megbosszulják a megszállók rajtuk elkövetett gaztetteit. Ámde ez a törekvés csak mellékes tényezője volt a fasiszta megszállók hátában kibontakozott partizánháborúnak. „A partizánakció nem bosszú, hanem harci tevékenység”¹ – hangsúlyozta Lenin. A partizánmozgalmat, mutatott rá, „hatalmas gazdasági és politikai okok idézik elő”.²

Ezt a lenini gondolatot jól fejezte ki a háború idején M. I. Kalinyin, ezt írván: „... az a kegyetlenség, amelytől a kő is bosszúért kiált, a legbékésebb embereket is a hitlerista banditákkal való önfeláldozó harcra indítja.

Mindazonáltal a német megszállók minden erőszakossága és kegyetlenségével a békés lakossággal szemben, csak kiegészítő tényezői voltak a partizánharc kibontakozásának. A fő forrás, amely oly gazdagon táplálta a partizánmozgalmat, jóval mélyebben fekszik, magának a népnek a szívéből fakad.” Ezek a források, írta továbbá Kalinyin, a szovjet társadalmi rendben rejlenek, csaknem egy negyed évszázada fejlődtek a kommunista párt egész politikájának nyomán. A háború időszakában, a hazánkra nézve oly

¹ Lenin Összes Művei. 12. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 169. old.

² Lenin Összes Művei. 14. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. 7. old.

súlyos időkben, a mag, amelyet Lenin pártja vetett el a népben, meghozta gyümölcsét.

Az arcvonal politikailag nem osztotta meg a szovjet népet. A partizánmozgalom szerves alkotórésze volt a Nagy Honvédő Háborúnak, és amint az egész háború, a szovjet haza megvédésére, a szocialista vívmányok oltalmazására irányult.

Ez a magasztos cél harcba szólította a megszállók ellen az ellenség mögöttes területén maradt szovjet emberek millióit. A partizánmozgalomban részt vett a megszállott szovjet területek lakosságának zöme, a hazafiak tízezrei az ország hadtápkörzeteiből, az önkéntesek, úgyszintén a bekerített és a hadifogságból menekülő szovjet katonák. Legtömegesebb és leghatásosabb a partizánalakulatok, -osztagok, -dandárok stb. harca, a földalatti szervezetek tevékenysége volt, a megszállók politikai, gazdasági és katonai intézkedéseinek a lakosság részéről való szabotálása, a partizánoknak és a földalatti mozgalom tagjainak nyújtott mindenirányú segítsége.

A partizánharcnak körzetenként megvoltak a maga sajátosságai, miután különbözőek voltak a feltételei és módszerei is. A partizánharc résztvevői azonban azonos feladatokat oldottak meg. A partizánalakulatok és földalatti szervezetek politikai munkát folytattak a lakosság körében, diverziós cselekményeket hajtottak végre, irtották a megszállókat és lakásaikat, adatokat gyűjtöttek és továbbítottak az ellenségről a szovjet hátsóországba. A háború egész folyamán – korántsem teljes adatok szerint – a partizánalakulatokban és a földalatti szervezetekben több mint egymillió aktív harcos küzdött az ellenséggel.

Magától értetődik, lehetetlen felmérni azoknak a hazafiaknak a számát, akik részt vettek a megszállók intézkedéseinek szabotálásában. Önfeláldozó harcuk eredménye azonban arra enged következtetni, hogy az ellenség mögöttes területein maradt szovjet emberek tízmillióiról van szó.

A partizánharc mindenütt folyt – az erdőkben, a sztyeppi terepen, a városokban és rajtuk kívül. A partizánalakulatok tevékenységükben ugyanakkor kiterjedten alkalmazták az illegális munka módszereit is. A földalatti szervezetek viszont, ha a szükség úgy kívánta, partizánosztagokká alakultak át vagy beolvadtak ezekbe az alakulatokba. A lakosság harca, amely a hódítók intézkedéseinek megghiúsítására irányult, olykor a partizánok és az illegalitásban működő harcosok diverziós tevékenységével is felért. Ezenkívül a lakosság élelmezte és ruházattal látta el a partizánokat és az illegalitásban küzdőket, összegyűjtötte a harcmezőkön visszamaradt fegyvereket és lőszereket, felderítést végzett, ápolta a sebesülteket, akadályokat épített az utakon. Egész falvak vettek részt a vasútvonalak rombolásában, és a lakosság az ellenség hátában fegyverrel fordult a hódítókkal szembe a ki-kirobbanó nagyszámú felkelések idején. Mindez ugyanannak a jelenségnek más és más oldala volt. Egymást kiegészítve és erősítve nagyarányú, meglepetésszerű partizánakciókat alkottak, s az ellenség által megszállt egész szovjet területet a hazafiak fasisztaellenes tömeges csatáinak arénájává változtatták.

Az elmúlt háború szovjet partizánmozgalmának figyelemre legméltóbb

sajátossága az volt, hogy közvetlenül a kommunista párt irányította. Még az első orosz forradalom időszakában Lenin azt a feladatot tűzte a párt elé, hogy emelje magasra a partizánmozgalom színvonalát, „meg kell nemesíteni a szocializmus felvilágosító és szervező befolyását”.³ A szocializmus éppen így nemesítette meg a fasiszták által megszállt területeken kibontakozó partizánharcot. A párt eszmei tartalmát és céltudatosságot adott ennek a harcnak, szervezettséget, hatalmas erőt vitt bele, s úgy irányította, hogy a legnagyobb segítséget nyújtsa a szovjet hadseregnek.

A partizánmozgalom a háború kezdeti eseményeinek szerfölött súlyos feltételei között jött létre és fejlődött ki. Az arcvonal mögött visszamaradt szovjet emberek nem hódoltak be a hódítóknak, egész lelküket megtöltötte a megszállók elleni harc törekvése. Ámde nem tudták, hogyan és mivel kezdjék el ezt a harcot. „A nép, ha képletesen egyetlen személynek gondoljuk – írta M. I. Kalinyin –, idegesen toporgott határozatlanságában, mit is tegyen, hogyan fogjon hozzá a gyakorlatban hazája megvédéséhez?...”⁴

Erre a kérdésre a kommunista párt adott választ. 1941. július 3-i rádióbeszédében Sztálin felszólította az ellenség mögöttes területén maradt szovjet embereket, hogy létesítsenek partizánosztagokat és diverziós csoportokat, szítsák fel a partizánháborút mindenhol, robbantsák fel a hidakat, rongálják meg az ellenség telefon- és távíróvezetékeit, gyűjtsák fel a raktárait, teremtsenek az ellenség és szekértolóiak számára elviselhetetlen viszonyokat, üldözzék és irtsák őket, hiúsítsák meg minden intézkedésüket.⁵

1941. július 18-án az SZK(b)P KB határozatot hozott „A német csapatok hátában szervezendő küzdelemről”. Ez a határozat kijelölte a pártvezetésnek a partizánmozgalommal kapcsolatos feladatait. Megállapította, hogy a megszállt területeken meg kell teremteni a pártszervek és szervezetek hálózatát, amelyeknek közvetlenül a helyszínen kell irányítaniuk a hódítókkal szembeni tevékenységet.

A pártszervek erélyes tevékenységhez láttak, hogy megvalósítsák az SZK(b)P KB utasításait. Ukrajnában létrehozták az UK(b)P KB különleges operatív csoportját, melynek tagjai A. N. Zlenko, L. P. Drozzsin, M. Sz. Szpivak, T. A. Sztrokacs és mások voltak. Az Ukrán K(b)P KB titkárainak, M. A. Burmisztyenko és D. Sz. Korotcsenko vezetésével az operatív csoport a területi pártbizottságok titkáiraival karöltve részletesen elemezte az egyes területeken kialakult helyzetet. Eligazító tárgyalásokat folytatott a leendő partizánokkal és a földalatti szervezetek tagjaival, irányította a részükre szükséges anyagi-technikai bázisok megteremtését. Belorussziában ezzel a munkával a Belorusz K(b)P KB titkárai, P. K. Ponomarenko, P. Z. Kalinyin, V. G. Vanyejev, V. N. Malin, I. P. Ganyenko és más felelős párt-, szovjet- és Komszomol-munkások foglalkoztak. A Belorusz K(b)P KB titkárai, I. P. Ganyenko és N. J. Avhimovics, a belorussziai Komszomol titkárai, M. V. Zimjanyin, K. T. Mazurov, F. A. Szurganov dere-

³ *Lenin Összes Művei*. 14. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. 9. old.

⁴ *M. Kalinyin*: Népünk erkölcsi arculatáról. Moszkva 1947. 34. old. (Oroszul.)

⁵ *Sztálin*: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1949. 11. old.

kas munkát végeztek a partizánharc megszervezésében, pedig már az ellenség által megszállt köztársaság területén tartózkodtak. Karéliában a kommunista párt KB-ja vezetésével, amelynek élén G. N. Kuprijanov állt, folyt a partizánerek alakítása.

Nagy segítséget nyújtottak a pártszerveknek az SZK(b)P KB határozatával a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége keretében és a frontok politikai csoportfőnökségén létesített osztályok, valamint a hadseregek politikai osztályán szervezett részlegek, amelyek feladata a partizánmozgalom irányítása volt.⁶

A partizánmozgalom élén a kommunista vezetők kiváló gárdájának olyan képviselői álltak, akiket a párt a szovjethatalom éveiben nevelt fel.

Az egyikük F. P. Ljutyikov volt. Tizenhárom éves kamaszként kezdett dolgozni a Donyec-medence bányáiban. 1917-ben katonaként aktívan részt vett az októberi fegyveres felkelésben. Majd az ukrán partizánok között és a Vörös Hadsereg egységeiben harcolt a gyenyikinsták ellen Ukrajnában. 1924-ben a lenini behívóra belépett a pártba. 1925-ben Ukrajnában az elsők között tüntették őt ki a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével és nyerte el a Munka Hőse címet. Ezután éveken át vezetőként dolgozott a Donyec-medencei iparban. Mikor pedig a hazát újra veszély fenyegette, és azt javasolták neki, hogy maradjon a Vörös-donyeci illegális kerületi pártbizottság titkára, Ljutyikov ezt válaszolta: „Én a párt katonája vagyok. Szülőhazám akarata törvény számomra. Pártom minden feladatát kész vagyok teljesíteni.”

A párt ilyen állhatatos katonái voltak az ellenség mögöttes területén maradt pártszervek más vezetői is. Ilyenek voltak a területi és kerületi pártbizottságok titkárai, a kerületi végrehajtó bizottságok elnökei, a vállalatok vezetői s más párt-, szovjet munkások és gazdasági szakemberek. 1941 végéig az ellenség hátában 18 területi, több mint 260 körzeti, városi, kerületi pártbizottság és egyéb pártszerv létesült, nagyszámú pártszervezet és pártcsoport alakult, jelentős számú Komszomol-szervezet jött létre. Az ellenség mögöttes területén több mint 65 000 párttag és tagjelölt, több tízezer komszomolista maradt vissza. Ők álltak a megszállók elleni népi harc élén.

Erőteljesen folyt a partizánosztatok és a földalatti szervezetek alakítása is. A partizántoborzás szigorúan önkéntes alapon folyt. És nem volt hiány olyan hazafiakban, akik készek voltak az arcvonal mögött küzdeni az ellenséggel. Nem volt könnyű katonai ismeretekre, konspirációra, a partizántevékenység módszereire megtanítani őket. Hiszen túlnyomó többségükben békés foglalkozású szovjet emberek voltak: munkások, parasztok, értelmiségiek, férfiak és nők, különböző korú emberek.

A pártszervek a frontközeli területeken rövid tanfolyamokat és iskolákat szerveztek, melyek a leendő partizánok és illegális munkások tízezreit készítették fel. A partizánkaderek kiképzésében derekas munkát végeztek a frontok haditanácsai. A tanulmányi központok és iskolák létesítői és első

⁶ A továbbiakban a partizánmozgalom köztársasági és területi törzseinek megalkakulásával ezek az osztályok és részlegek megszűntek.

oktatói I. G. Sztarinov, M. K. Kocsegarov, A. K. Sprogisz, G. L. Dumanyan és mások voltak. Mint a polgárháborús évek partizánmozgalmának aktív részvevői, a béke idején is kiadós munkát végeztek a partizánharc módszereinek és eljárásainak tanulmányozására, a partizántevékenység speciális technikájának megteremtésére. Csupán a Nyugati Front hadműveleti-oktatási központja, amelynek parancsnoka I. G. Sztarinov volt, 1941. július 13-tól szeptemberig 3600 szakembert képzett ki az ellenség hátában vívott harcra.

A különleges oktatási központokban, iskolákon és tanfolyamokon kiképzett hazafiakból nem nagy, 30–50 fős szervező osztagokat alakítottak, és az arcvonal mögé szállították őket. A helyszínen a lakosság soraiból gyorsan növekedtek. De még több partizánalakulat jött létre közvetlenül az ellenséges hadtápterületen. Szervezőik kommunisták, komszomolisták és párttonkívu aktivisták voltak. A partizánmozgalom kibontakoztatásában nagy szerepet játszottak a szovjet hadsereg bekerítésbe került és hadifogságból megszökött harcosai és parancsnokai. Kimagasló erkölcsi-politikai tulajdonságok és katonai ismeretek birtokában állhatatosságot, fegyelmet vittek a partizánmozgalomba, megtanították a partizánokat a katonai tudnivalókra. A harc partizánmódszereire tértek át némely népfelkelő egységek és vadászzászlóaljok is.

Nem egészen teljes adatok szerint 1941 végéig a fasiszták által megszállt szovjet területen összesen több mint 2000 partizánosztág létesült, s ezek több mint 90 000 embert öleltek fel. Soraikban a hazafiak tízezrei küzdöttek az ellenséggel.

A partizánmozgalom jelentősége még jobban megnőtt, amikor az ellenség Sztálingrádhoz és a Krimbe tört előre. Az ellenségnek sok milliós lakosságú, jelentős szovjet területeket sikerült elfoglalnia. Ugyanakkor az arcvonalakon kibontakozó roppant méretű ütközetek erősen fokozták az ellenség csapatainak függését a hadtápjá működésétől, az élőerővel, harci technikával, felszereléssel, lőszerrel, üzemanyaggal stb. való ellátástól. Az ellenség több ezer kilométerre megnyúló összeköttetési vonalai az elfoglalt szovjet területeken haladtak át, amelyeken a partizánháború lángja lobogott. Ilyen körülmények között a partizánmozgalomnak a háború fontos hadászati tényezőjévé kellett válnia.

A párt minden intézkedést megtett, hogy ezt a lehetőséget kiaknázza: ki szélesítse a partizánharc méreteit, fokozza annak szervezettségét és hatékonyságát. Évgett elsősorban a partizánmozgalom pártirányításának színvonalát kellett emelni, helyre kellett állítani a megsemmisített hátországi pártszerveket, és újakat kellett létrehozni.

Emellett a partizánharc egész menete sürgetően követelte a párt olyan különleges katonai szerveinek létrehozását, amelyek központilag vezetnek és összehangolják a partizánok harctevékenységet, fegyverrel, lőszerrel, gyógyszerrel látják el őket, és kádereket képeznek ki az ellenség hátában folyó harcra. Ilyen szervek a partizánmozgalom törzsei és azoknak a frontok haditanácsai mellett működő képviselői voltak.

1942 májusában az SZK(b)P KB megalakította a partizánmozgalomnak a

Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása mellett működő központi törzset. Parancsnokává az SZK(b)P KB tagját, a Belorussziai K(b)P KB első titkárát, P. K. Ponomarenkót nevezték ki. Egyidejűleg megindult a partizánmozgalom köztársasági és területi törzseinek létrehozása.

A partizánmozgalom kibontakozása szempontjából nagy jelentőségűek voltak azok a tanácskozások, amelyeket 1942 augusztusában-szeptemberében az SZK(b)P KB határozata alapján Moszkvában tartottak a pártszervek vezetői, a partizánalakulatok parancsnokai és komisszárai, a Honvédelmi Népbiztosság munkatársai és a Partizán Mozgalom Központi Törzse. Itt számot vetettek a partizánmozgalom eredményeivel, és kijelölték továbbfejlesztésének útjait.

1942. szeptember 5-én megjelent Sztálin honvédelmi népbiztos parancsa „A partizánmozgalom feladatairól”. Ez a fontos okmány konkrét utasításokat tartalmazott a partizánharc összes formáinak kifejlesztésére, és a pártszervek, a partizántörzsek, a partizánalakulatok tevékenységének, valamint az illegális munkának a programjává vált. A parancs hangsúlyozta a partizánmozgalom növekvő jelentőségét: „Most pedig – mondja a parancs –, amikor a Vörös Hadsereg az arcvonalakon minden erejét megfeszítve védi államának szabadságát és függetlenségét, a népi partizánmozgalom a németek által időlegesen megszállt területeinken, az ellenségen aratott győzelem egyik döntő feltételévé válik.”

A partizánmozgalom irányításában a pártot Leninnek az az útmutatása vezette, amelyet 1906-ban „A partizánháború” című cikkében nyújtott: „Mi a legkevésbé sem tartunk igényt arra, hogy a gyakorlati pártmunkásokra rákényszerítsünk valamilyen kiagyalt harci formát, s még kevésbé arra, hogy íróasztal mellett döntsük el, milyen szerepe van a partizánháború egyik vagy másik formájának...”⁷

A párt a partizánmozgalomnak azokat a formáit helyezte előtérbe, amelyek legjobban megfeleltek a természeti feltételeknek és az adott katonai-politikai helyzetnek. Ott, ahol természetes búvóhelyek és manőverezési lehetőségek voltak, túlsúlyban a partizánalakulatok tevékenysége bontakozott ki. A harcnak ezt a formáját azonban nem lehetett a városokban és más településeken alkalmazni, s a sztyeppi terepen sem mindig vált be. Itt az ellenállás az illegális tevékenységre tevődött át, s a lakosság a megszállók intézkedéseinek megghiúsításáért harcolt.

A NÉPI HARCISZTAGOK

Az a nagy munka, amelyet a párt az ellenség hátában folyó harc szervezéséért végzett, a háború első percétől fogva lehetővé tette a partizánalakulatok széles körű tevékenységének kibontakozását.

A legnagyobb partizánerek a Moszkva felé előnyomuló „Közép” hadseregcsoport hátában tevékenykedtek. Minthogy az összetömörült ellen-

⁷ Lenin Összes Művei. 14. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. 11. old.

séges csapatok között találták magukat, szüntelen harcot folytattak. Tevékenységükre jellemzőek voltak az M. F. Smirev, a polgárháború egykori katonájának vezetése alatt álló belorusz partizánosztág akciói. Csupán 1941 augusztusában és szeptemberében az osztág huszonhét harcot vívott, melyekben mintegy 200 hitleristát semmisített meg, felgyújtott 14 ellen-séges gépkocsit és 18 üzemanyagtartály-kocsit. Példátlan vakmerőségével tűnt ki az oktyabriji körzet belorusz partizánosztága. Az osztág parancsnoka, T. P. Bumazskov, a kerületi pártbizottság titkára és helyettese, F. I. Pavlovszkij a szovjet partizánok között elsőként kapták meg a Szovjet-unió Hőse címet.

Erélyes tevékenységet fejtettek ki a „Közép” hadseregcsoport hátában a szmolenszki, az orjoli, a moszkvai, a kurszki és a tulai terület partizánjai. A Moszkva alatti harcok idején a főváros környéki partizánok használhatatlanná tették a moszkvai terület ellenség által birtokolt részén a vasútvonalakat. A leningrádi partizánok már 1941 augusztusában ellenőrzésük alatt tartották az ellenség 4. páncélos-hadseregének csaknem egész hadtápterületét. A Leningrád ellen támadó „Észak” hadseregcsoport parancsnoka kénytelen volt csapatainak egy részét a közlekedési utak védelmére kivonni az arcvonalból.

Súlyos körülmények között kényszerültek harcolni az ukrán partizánok. A terep sztyeppi jellege lényegesen megnehezítette műveleteiket, mindazonáltal erőteljes csapásokat mértek az ellenségre. A zsitomiri terület partizánjai csupán 1941 szeptemberében az ellenség 260 csapat- és teher-szállító gépkocsiját semmisítették meg. Az Sz. A. Kovpak parancsnoksága alatt álló partizánosztág 1941 októberében a hidak sorát robbantotta fel a Szejm- és a Kleveny-folyón, úgyszintén levegőbe röpített két hidat a Putyivl-Rilszk közötti úton.

Az ellenség számottevő erőit vonták magukra a krími partizánok, nagy segítséget nyújtva ezzel az ostromzárral körülvett Szevasztopolnak. A Krímet megszálló 11. német hadsereg parancsnoka, Manstein ezt írta: „A partizánok reális veszéllyé váltak attól a pillanattól kezdve, amint birtokba vettük a Krímet (1941. október–november) ... Amíg csak a Krímben voltam (1942 augusztusáig), nem tudtunk megbirkózni a partizánok részéről fenyegető veszedelemmel.”

Aktív harctevékenységet fejtettek ki a fiatal szovjetköztársaságok – Lettország, Litvánia, Észtország, Moldova partizánjai. A moldovai helyzetről szólva a román hadsereg vezérkari főnöke, Mazarin beismerte, hogy „csaknem valamennyi megszállt helyen a szovjetekkel együttérző helyi lakosság osztagai harcot folytatnak a román hadsereg ellen ... Az osztagok megtámadják a csapatok hadtápját, lövik a katonai menetoszlopokat, megsemmisítik a kisebb katonai csoportokat. Mindez növeli csapataink amúgy is jelentős veszteségeit.”

A moszkvai csata idején és a szovjet hadsereg azt követő 1941–1942-es általános téli támadása során, a háború alatt először, a partizánok széleskörűen együttműködtek a szovjet csapatokkal. A kemény tél nehéz viszonyai között a szmolenszki partizánok 1942. január közepén a znamensz-

ki kerület 40 faluját és nagyközségét szabadították fel. A felszabadított területre szovjet légideszant-egységeket dobtak le, és a partizánokkal vállvetve az ellenséges helyőrségek egész sorát semmisítették meg. Február közepén a partizánok elfoglalták Dorogobuzs városát és környékét, ahová aztán az ellenség hátában portyázó 1. gárda lovashadtest egységei hatoltak be. A szmolenszki partizánok szintén elfoglalták Glinka, Znamjonka és Vszhodi járási központokat, nagy segítséget nyújtva a szovjet csapatoknak Jelnya és Szuhinyicsi felszabadításához, átvágták a Vjazma–Brjanszk–Szmolenszk–Szuhinyicsi vasútvonalat s a műutak és talajutak egész sorát. A légideszant- és lovasegységekkel együtt dezorganizálták a „Közép” hadseregcsoport fő összeköttetési vonalát – a Szmolenszk–Vjazma közti műutat és vasútvonalat. A hitleristák kénytelenek voltak nagy erőket bevetni a szmolenszki partizánok ellen, többek közt két páncéloshadosztályt.

A kalinyini partizánok segítséget nyújtottak a szovjet hadsereg egységeinek, hogy kiűzzék az ellenséget Nyelidovo városából. 1942. január 18-ára virradó éjszaka a 2. leningrádi partizándandár N. G. Vasziljev parancsnokkal és Sz. A. Orlovoj komisszárral az élén az Északnyugati Front haditanácsa által kítűzött feladatnak megfelelően négy nap alatt több mint 100 kilométer utat téve meg, megtámadta a kalinyini terület Holm városának ellenséges helyőrségét. Nyolcórás harcban több mint 400 hitleristát pusztítottak el, megsemmisítettek 70 gépkocsit, két rádióállomást és hírközpontot.

A szovjet hadsereg első nagy sikerein fellelkesülve a partizánok fokozták csapásaikat a megszállókra Ukrajnában, Lettországbán, Litvániában, Észtországban – az ellenség által megszállt egész szovjet területen.

A partizánmozgalom egyik legkiemelkedőbb eredménye az ellenség hátában olyan hatalmas területek, főleg Belorusszia és az Orosz Föderáció erdős területeinek a felszabadítása volt, amelyeket a nép partizánvidéknek nevezett. Kiterjedésük felülmúlta Dánia, Hollandia és Belgium együttes területét. A „führer hadseregének ragyogó sikereiről” fecsegő Goebbels riadtan írja naplójában: „A partizánok részéről fenyegető veszély hétről hétre nő... A partizánok korlátlanul uralkodnak a megszállt Oroszország nagy kiterjedésű területein...”

A partizánvidékeken nyíltan dolgoztak a párt- és Komszomol-szervezetek, kerületi végrehajtó bizottságok, a községi szovjetek, visszaállították a kolhozokat, megnyitották az iskolákat, a kórházakat, a klubokat. A lakosság itt a szovjet élet formái szerint élt. Aktívan segítve az egész ország gondján, baján. Feltöltötte a partizánok és a szovjet hadsereg portyázó egységeinek sorait, élelemmel és ruházattal látta el őket. Az ostromgyűrűbe zárt és éhező Leningrád soha nem felejtí el azt a 223 fogatból álló „vörös szállítmányt”, amellyel a partizánok és a felszabadított körzetek kolhozistái az arcvonalon át élelmiszerral látták el a várost.

A partizánvidékek a partizánérők hatalmas bázisai voltak. A szovjet hátországból érkeztek ide a fegyverek, a lőszer és a felszerelés. Innét indultak el a partizánok diverziós akciókra, mélyen az ellenség háterszága elleni portyákra. A partizánvidékekre sok ukrán partizán-magasabbegy-

ség támaszkodott, ezeken a területeken edződtek a harcra a lett, a litván és az észt partizánok.

A partizánvidékek mellett kiterjedt partizánövezetekben a partizánok szakadatlan harcselekményeket folytattak. A hódítók hatalma itt merőben viszonylagos volt. A hitleristák ezekben az övezetekben csak azokat a településeket tartották a kezükben, ahol erős helyőrségeik voltak.

A partizánalakulatok tevékenységének nagyméretű kibontakozása már a háború kezdetén, mind nagyobb félelemmel töltötte el a területrablókat. A Német Szárazföldi Csatatok Főparancsnoksága már 1941. október végén kibocsátotta „A partizánok elleni harc alapelvei”-t. 1942 augusztusában Hitler utasítást adott „a keleti partizánmozgalom elfojtására”. Ez nyíltan kimondja, hogy a megszállt szovjet területen kialakult partizánmozgalom „az arcvonal ellátását és az ország gazdasági kiaknázását komolyan veszélyezteti”. Hitler azt követelte, hogy „a tél kezdetéig lényegében szét kell zúzni a partizánosztagekat, s ezzel pacifikálni kell Keletet az arcvonalak mögött, hogy döntően ne akadályozhassa a Wehrmacht harctevékenységét”. A partizánmozgalom elleni harc megszervezésére a hitleristák külön beosztást is szerveztek: „a keleti partizánerők elfojtását irányító főparancsnokságot”.

Mindent megpróbáltak: a hazug propagandát, a provokációt, ügynökök beépítését a partizánosztagekba. Különös figyelmet fordítottak arra, hogy a lakosságot szembefordítsák a partizánokkal. Erre a célra álpartizánosztagekat létesítettek, amelyek rablással foglalkoztak. A hitleristák ügynökeiket különleges iskolákban speciális tantárgyként arra oktatták, hogy milyen fogásokkal haragíthatják a lakosságot a partizánokra. A partizánok azonban leleplezték az ellenség minden fondorlatát. Ezért a hitleristák kénytelenek voltak arra helyezni a súlyt, hogy megtorló expedíciókat vessenek be, s evégett nemcsak különleges alakulatokat alkalmaztak, hanem arcvonalbeli egységeket, páncélosokat, tüzérséget és repülőket is. Ámde ezek a büntető expedíciók, amelyekhez egyre nagyobb csapatokra és technikára volt szükség, képtelenek voltak megakadályozni a partizánalakulatok gyarapodását, s ezek rendületlenül fokozták csapásaikat az ellenségre.

Amikor az ellenség előnyomult Sztálingrádhoz és a Kaukázus felé, a partizánokra mind bonyolultabb feladatok vártak. Az ellenség minél nagyobb erőit kellett magukra vonniuk, a legnagyobb mértékben akadályozniuk kellett az ellenséges hadtáp munkáját, főként pedig meg kellett hiúsítaniuk azokat a szállítmányokat, amelyek személyi utánpótlást, lőszert és haditechnikát vittek az ellenséges csapatokhoz. Erről a feladatról szólva a „Pravda” 1942. augusztus 13-i vezércikkében a többi között ezt írta: „A fasiszták harckocsi- vagy gyalogezrede – komoly erő a harcmezőn. A harckocsi- vagy gyalogezredet azonban, amíg vasúti szerelvényen, pórekocsin vagy vagonokban szállítják az arcvonalra, néhány emberből álló partizáncsoport is képes megsemmisíteni. A partizánok feladata, hogy a kártékony férget, mielőtt az lemászik a szerelvényről, a szerelvényvel együtt megsemmisítsék.”

A partizánok tettel válaszoltak a párt felhívására. Az OSZFSZK és Belorusszia központi területeinek partizánosztagai bátran rajtaütöttek az ellenség számára olyan fontos vasútállomásokon, mint Szlavnoje, Prigorje stb., felrobbantották a Gyeszna-, a Ptyics-, a Drissza-folyók erősen őrzött hídjait.

E műveletek többségét nagy hozzáértéssel hajtották végre. Íme, hogy robbantották fel a Polock és Dvinszk közti vasútvonalon a Drissza-folyó fölötti 110 méter hosszú vasúti hidat. 1942. augusztus 4-én hajnalban a „Szovjet Belorussziáért” nevű partizándandár 320 harcosból álló osztaga váratlanul rajtaütött a hídőrségen. Az osztag tevékenységét két 45 milliméteres löveg és géppuskák tüze támogatta. Eközben a robbantócsoport egy 400 kilogramm robbanóanyaggal megrakott tutajt úsztatott a híd alá. A hidat a levegőbe röpítették. Tizenhat napra megbénították rajta a forgalmat. Mikor aztán a hitleristáknak sikerült a hidat részben helyreállítaniuk, a korábbi hatvan helyett csak napi nyolc szerelvényt bocsáthattak rajta át.

Az ellenség közlekedési vonalain folyó harcba a partizánok főerőit vonták be. Az osztagokban megszervezték a robbantás oktatását, romboló csoportokat létesítettek. Ám nem volt elég a robbanóanyag, így hát az ellenség raktáraiból zsákmányolták, fel nem robbant repülőbombákból, gránátokból és aknalövedékekből szerelték ki.

A partizánakciók egyre sokasodtak a közlekedési útvonalakon. 1942 júliusában a partizánok, az ellenség adatai szerint, 460 rajtaütést hajtottak végre a vasútvonalak ellen és 224 ellenséges vasúti szerelvényt semmisített meg, szeptemberben pedig 724 rajtaütéssel 342 szerelvényt. Igencsak erősödtek a partizánok csapásai az ellenség gépkocsiszállítmányai ellen is. Havonta lesből ezer csapatszállító és tehergépkocsit robbantottak fel és semmisítettek meg.

Mindez igen nagy segítség volt az arcvonalnak. Számos ellenséges vasúti szerelvény és gépkocsioszlop, amely tartalékokat, technikai eszközöket, lőszert, üzemanyagot és élelmet szállított Sztálingrádhoz és a Kaukázusba, nagy késedelemmel jutott csak el rendeltetési helyére, gyakran erősen megfogyatkozva, sőt jelentős részük el sem jutott az arcvonalra.

A partizánok harctevékenységének igen hatásos formája volt az ellenség mély háterszágában folytatott nagyszámú portya. 1942 januárjától áprilisáig Belorusszia területének több száz kilométerét portyázta végig a Minszk területi partizánosztag, amelynek parancsnoka a tapasztalt V. Z. Korzs, a polgárháború és a spanyolországi fasiszták ellen viselt háború egykori katonája volt. A leningrádi területen egy 22 fős partizánosztag portyázott, amelynek tagjai zömükben a Leningrádi Testnevelési Főiskola diákjai voltak. Élükön a főiskola tanszékvezetője, D. F. Koszicin, továbbá A. J. Kalnyen alezredes és V. D. Saposnyikov, a főiskola diákja állt. 1942 áprilisáig az osztag 24 rajtaütést hajtott végre repülőterek ellen, kisiklalt 23 vasúti szerelvényt, harc képtelenné tett 18 harckocsit és 2 repülőgépet, 143 tehergépkocsit és 84 személyautót; 97 géppuskát, 800 puskát, 7 löveget zsákmányoltak és átadtak a helyi partizánoknak, nagyszámú el-

lenséges katonát és tisztet semmisítettek meg. A hitleristák az osztagot „Fekete halálnak” nevezték el.

A partizánmozgalom vezetőinek 1942. augusztus-szeptemberi moszkvai tanácskozásán elhatározták, hogy még mélyebb portyázásokat végeznek az ellenség hadtápterületén. Legsikeresebbek 1942-ben és 1943 elején azoknak a partizán-magasabbegységeknek és osztagoknak a portyái voltak, amelyek Sz. A. Kovpak, M. I. Naumov, A. N. Szaburov, G. M. Linykov, A. K. Flegontov, V. V. Razumov, A. I. Strahov, D. N. Medvegyev és mások parancsnoksága alatt folytak.

A portyázó magasabbegységek hatalmas csapásokat mértek az ellenségnek a fronttól távol eső közlekedési vonalaira. Az egyik ilyen csapást 1942. december 5-én éjszaka Sz. A. Kovpak magasabbegysége mérte. Ennek a műveletnek az volt a célja, hogy megzavarja a „Szárni kreszt” néven ismert nagy vasúti csomópont működését. Ennek során öt vasúti hidat robbantottak fel. Ezt a csomópontot, amely a Németországból Sztálingrádhoz vezető egyik legrövidebb útvonalon feküdt, csaknem két hétre sikerült kikapcsolni a forgalomból.

Amikor pedig a szovjet csapatok megkezdték nagyarányú sztálingrádi ellentámadásukat, a partizánok a közlekedési utakra mért csapásaikkal, az ellenséges helyőrségek és katonai objektumok elleni rajtaütéseikkel lényegesen megnehezítették az ellenséges csapatok szervezett visszavonulását, rákényszerítették őket, hogy otthagyják harci technikai, szállító eszközeiket, fegyvereiket és lőszerüket.

A FÖLDALATTI KÜZDELEM

Az ellenséges megszállás első percétől széles körű harc bontakozott ki a megszállók ellen a városokban és más helységekből egyaránt. „Mind gyakrabban és gyakrabban érkeznek hírek a partizánok városi akcióiról – írta a »Pravda« 1942. május 6-i vezércikkében. – A városi lakosság bekapcsolódik a partizánháborúba.”

A városi partizánháborúnak fontos formája volt a földalatti szervezetek harca. Ez a harc egyaránt folyt a helységekből, a munkástelepeken, a vasútállomásokon és a falvakban. Így határozott alakot öltött rendkívüli fontossága és sajátosságai is.

Az ellenség a települési helyeken helyezte el törzseit, hadtápszolgálatát, tartalékait, bázisait és megszállási intézményeit. Itt voltak a közlekedési és a híradási csomópontok, az ipari vállalatok. Végül a települési helyeken éltek a szovjet emberek tízmilliói, akiket a hódítókkal szembeni olthatatlan gyűlölet töltött el.

Mindez lehetővé tette, hogy ezeken a helyeken nagy károkat okozhassanak az ellenségnek: megsemmisítsék a hitleristákat és székértelóikat, diverziós akciókat hajtsanak végre a vasúti szállítmányok és a gazdasági szervek ellen, a törzsekben, a katonai raktárakban, üzemanyag-tárolóhelyeken, felderítést végezzenek, dezorganizálják a megszállási rendszert és

általában az ellenség egész mögöttes területét, megghiúsítsák politikai, gazdasági és katonai intézkedéseit.

Ez azonban csak a dolog egyik oldala. Másik oldalát azok a rendkívül bonyolult viszonyok alkották, melyek között a földalatti szervezetek és csoportok működtek.

Az elfoglalt szovjet területeket a hitleristák két részre osztották: a hadsereghadtáp-övezetre, amelybe az arcvonaltól a hadseregcsoportok hadtáphatáráig terjedő terület tartozott, és katonai közigazgatási övezetre, amely a megszállt szovjet területek egyéb részeire terjedt ki. A hadsereghadtáp-övezetben a hatalmat a német fasiszta csapatok parancsnoksága gyakorolta, a katonai közigazgatási övezetben pedig a megszállt keleti területek minisztériumának alárendelt közigazgatási szervezet.

Városi és kerületi előjáróságok formájában úgynevezett „önigazgatási szerveket” létesítettek. A mezőgazdasági vidékeken járási főnököket és községi bírókat neveztek ki. Ezeknek a szerveknek semmiféle jogaik nem voltak. A megszálló hatóságok nevezték ki és ellenőrizték teljes egészében őket. Ezeknek a szerveknek a kádereit a hitleristák a Nyugatról jött fehér-gárdistákból, burzsoá nacionalistákból, a szovjethatalom titkos ellenségeiből és mindenfajta korrupt elemekből merítették.

A megszállt szovjet területek fasiszta „irányításának” alapvető módszere a tömeges véres terror volt. Már 1941. június 23-án, a háború kezdetének másnapján, Keitel parancsot adott ki, amely a többi között ezt mondja: „... a megfelelő drákói módszerek alkalmazásában a parancsnokoknak olyan eszközöket kell találniuk, amelyek alkalmasak arra, hogy biztonsági körzetükben rendet teremtsenek”.

A lakosságot megfosztották minden polgári és általában mindenféle emberi jogaitól. Ezért a kötelezettségek és tilalmak tömegét írták elő számukra. Megsértésükért többnyire halálbüntetés vagy koncentrációs tábor járt. A lakosság megfélemlítése végett az ítéleteket nyilvánosan hajtották végre. Mindenütt bevezették a tűszrendszert. Egyetlen német megöléséért a helyi lakosok közül 100 bárhol elért személyt lőttek agyon. Gyakran tűszokat szedtek, s felakasztották vagy agyonlőtték őket már akkor is, ha a leghalványabb gyanú merült fel, hogy a lakosok a partizánokkal vagy a földalatti szervezet tagjaival kapcsolatot tartanak fenn.

A hitleristák a háború első napjától nagy méretekben megkezdték a „Kelet”-terv megvalósítását. Ennek a szörnyű gáztettnek a végrehajtására a fasiszta hadseregen kívül létrehozták a hivatásos gyilkosok különleges apparátusát: az SD operatív csoportjait, az „A”, „B”, „C” és „D” csoportokat. Világszerte ismeretes a kijevi Babij jar tragédiája, ahol több mint 100 000 szovjet polgárt lőttek agyon. Mintegy 100 000 embert semmisítettek meg a hitleristák Minszkben. Az ellenség által elfoglalt területen nem volt egyetlen város sem, ahol a fasiszták tömeges agyonlövétéseket ne rendeztek volna. A szovjet emberek tömeges kínzása folyt a nagyszámú koncentrációs táborokban, gettókban és hadifogolytáborokban.

Különösen sok embert megöltek a hitleristák a partizánok elleni harc ürügyén. Már 1941. augusztus 16-án a német csapatok főparancsnoksága

parancsot adott ki, amely kategorikus formában megkövetelte, hogy a partizánellenes tevékenységgel irtsák ki a helyi lakosságot. A büntetőosztagok egész körzeteket néptelenítettek el, a községek és falvak ezreit perzselték fel, lakosaikat agyonlőtték vagy kényszermunkára koncentrációs táborokba hajtották el.

A hitleristák a megszállás alatt – korántsem teljes adatok szerint – Ukrajnában több mint négymillió, Belorussziában csaknem két és félmillió, az OSZFSZK területein pedig körülbelül egymillió hétszázezer embert semmisítettek meg.

A fő feladaton – a szovjet emberek elpusztításán – kívül ezeknek a véres akcióknak az volt a céljuk, hogy megtörjék a megszállt területek lakosságának harci akaratát a hódítókkal szemben. Ezért elsősorban a kommunistákat, a komszomolistákat és pártonkívüli aktivistákat irtották. Minden helységben rendszeresen folytak a hajtóvadászatok és a vallatások, erőteljesen dolgoztak a kémelhárító szervek.

Ilyen viszonyok között a földalatti szervezetek tagjainak nemcsak állhatatosságot és bátorságot kellett tanúsítaniuk, hanem jártassággal is kellett bírniuk az illegális munkában. Ezért a már előre kiképzett földalatti csoportok kezdtek sikerrel dolgozni. Ilyen előzetes kiképzésen ment át a K. Sz. Zaszlonov vezetése alatt álló csoport, amely Orsa vasútállomáson működött. 1941 decembere és 1942 februárja között körülbelül száz katonai szerelvényt semmisítettek meg, használhatatlanná tettek 200 gőzmozdonyt, több száz vagon és tartálykocsit. Rosztovban még az ellenséges megszállás előtt megalakult M. M. Trifanov harci csoportja, amely 1941 végén és 1942 elején 282 hitleristát tett ártalmatlanná. Aktívan tevékenykedett a novorosszijszki földalatti szervezet is. Az élén Sz. G. Osztroverhov állt, aki még a polgárháború idején a városban folyó illegális harc résztvevője volt. Odesszában bátran ténykedett a tapasztalt csekista, V. A. Molodcov vezetése alatt álló felderítő-romboló csoport.

Hozzáértően dolgozott több földalatti szervezet Ukrajna és Belorusszia nyugati területein is. Tevékenységükben megmutatkozott a kommunistáknak mindaz a tapasztalata, amelyet a párok Lengyelországának burzsoá rendszere ellen folytatott illegális harcban szereztek. Lvovban az SZK(b)P tagjaiból, lengyel kommunistákból, a nyugat-ukrajnai kommunista párt volt tagjaiból és pártonkívüli aktivistákból létesült „Népi gárda” nevű földalatti szervezet 1942 tavaszától egészen az ellenség kiűzéséig működött. Tevékenysége kiterjedt a Lvovi, Tyernopoli, a Drogobicsi és a Sztanyiszlavi területre.

Az ellenséges megszállás alatt létesült földalatti szervezetek többségének azonban nem voltak tapasztalatai. Még több földalatti szervezet keletkezett önállóan az ellenség mögöttes területén maradt kommunistákból, komszomolistákból és pártonkívüli hazafiakból. Ezek egészen békés foglalkozású emberek: mérnökök, tanítók, orvosok, munkások, parasztok, háziasszonyok voltak. Általában nem tudták, miképpen lássanak munkához, pedig a földalatti szervezetek elleni harcban gyakorlott ellenséggel álltak szemben. A tapasztalatot drágán, vérrel és a hazafiak élete árán szerezték

meg. A földalatti szervezetek százait zúzták szét, tagjaik ezerszám pusztultak el a fasiszták kínzókamráiban.

Az elesett hősök nyomába azonban új hazafiak léptek. A földalatti harcosok sorai szüntelenül nőttek, mindenütt újabb és újabb földalatti szervezetek és csoportok alakultak. Aktív részt vállalt a földalatti harcban az ifjúság is. Már a háború alatt az egész világ megismerte a krasznodoni kom-szomolista ifjúsági szervezet, az „Ifjú Gárda” hőstettét. Minden ellenség által megszállt városnak megvolt a maga „Ifjú Gárdája”.

A földalatti szervezetek tagjainak egyik legfontosabb tevékenysége a politikai munka volt. A lakott települések körülményei között fő eszközük a sajtó volt. Nagy fáradsággal rádió-vevőkészülékekre tettek szert, hogy értesülésekhez jussanak a szovjett hátországból, írógépeket, kézikönyvműveket, nyomdafestéket szereztek. Nehéz volt papírhoz jutni. Mindent felhasznál-tak: tapétát, irodai könyveket, iskolai füzeteket. Még nehezebb volt az újságok és röplapok kibocsátása. Kézzel másolták, írógéppel sokszorosították őket. A földalatti szervezetek tagjai nemritkán a fasiszták orra előtt, a megszállók nyomdáiban nyomták ki anyagaikat.

Sok földalatti szervezet saját nyomdát rendezett be, s romba dőlt épü-letek pincéiben, földbe vájt rejtékhelyeken helyezték el. A szedők hétszám nem hagyták el a nyomdát, mécses és gyertya fénye mellett dolgoztak. A Kijevben működő „Halál a német megszállókra” nevű földalatti szerve-zet nyomdáját egy hegybe vájt barlangban helyezte el. A barlang ember-nyi magasságú volt, területe 2,5-szer 5 méter. A barlangba egy szűk nyílá-son, és csak mászva lehetett bejutni. A szevasztopoli földalatti szervezet tagjainak „A hazáért” című újságját egy 1,5 méter magas és 2,5 méter hosszú veremben nyomtatták. Csak meggörnyedve lehetett dolgozni benne. S ez a nyomda mégis havonta kétszer-háromszor, 500 példányban iskolai füzetlapokra nyomva megjelentette az újságját. Földkunyhóból földkunyhóba vándorolt a kamenkai (Moldovai SZSZK) földalatti szervezet nyom-dája. A kamenkai földalatti szervezet röplapjai mégis rendszeresen meg-jelentek a városban és Moldova meg Ukrajna közeli vidékein.

A földalatti szervezetek sokszorosították a Szovjet Tájékoztató Iroda je-lentéseit, röplapokat készítettek, újságokat adtak ki. Külön röplapokkal fordultak a lakosság egyes rétegeihez, az egyes foglalkozási ágak képviselőihez, úgyszintén a megszálló apparátust szolgáló rendőrökhöz, a tisztvi-selőkhöz, az ellenséges csapatok katonáihoz. Széles körben terjesztették a falragaszokat: „Semmisítsétek meg a hódítókat, hiúsítsátok meg intézkedé-seiket!”, „Egyetlen pud gabonát se, egy kilogramm húst se a fasiszta sáska-hadnak!”, „Álljatok be partizánnak, segítsetek a Vörös Hadseregnek meg-szabadítani a szovjet földet a hitlerista rablóktól!”

A földalatti szervezetek sajtótermékeinek rendkívül nagy tekintélye volt a lakosság körében. „Nem voltak ritkák az olyan esetek – emlékezik vissza a mogiljovi földalatti szervezet egyik vezetője, K. J. Mette –, ami-kor az emberek röpcéduláinkat olvasva sírtak az örömtől, mert, ha mégoly kevés hírt kaptak is szovjet hazájukról, az övéik szóltak hozzájuk, akik ugyanolyan körülmények között éltek, mint ők, reményt öntöttek beléjük.

táplálták a győzelembe vetett hitüket, együttes harcra hívták fel őket a közös ellenség, a német hódítók ellen.”

A röpcédulák terjesztésére a földalatti szervezetek gyakran a megszállók hirdetőtábláit, utasításait és propagandaanyagait használták fel. Jaltában például a városi előljáróság hirdetménytábláján 1941 decemberében a „Jaltai városi előljáróság értesíti a város lakosait” című felirat alatt egy jókora papírlapon az alábbi címfelirat jelent meg: „A német fasiszta csapatok szétzúzásáról Moszkva alatt.” Alatta a Szovjet Tájékoztató Iroda közleményének szövege következett a szovjet hadseregnek a moszkvai csatában aratott győzelméről. A kijevi földalatti szervezet tagjai 1942 decemberében újranyomtatták a „Radjanszka Ukraina” című újság egyik számát, és a városban megjelenő fasiszta lap betéteként árusították.

A fasiszta hatóságoknak arra a parancsára, hogy szolgáltatassák be a fegyvereket, az illegális harcosok ezt írták: „Eltársak! Rejtsétek el fegyvereket. Szükség van rá a hódítókkal szembeni harcban!” Sok földalatti szervezet külön pecséteket készített ilyen célra. A hitleristáknak a lakosság szeme láttára kellett megsemmisíteniük saját parancsaikat és propagandaanyagukat, amelyekre rá volt bélyegezve: „Ne higgyetek a goebbelsi hazugságoknak!”, „Ha élni akarsz – öld a fasisztákat!”, „Lesz még ünnep a mi utcánkban!”

Már tevékenységük kezdetén a földalatti szervezetek aktív harci műveleteket folytattak. Üzemképtelenné tették a szállítóeszközöket, a vasúti és kikötői berendezéseket, telefon- és távíróvonalakat, akadályozták az ipari üzemek munkáját. Kezdetben, minthogy nem volt elegendő tapasztalat és robbantóanyag, a diverziókat alapvetően a gépek, a felszerelések megromlása, felgyújtása útján hajtották végre. Mindamellet nagy számukat tekintve, kiadós károkat okoztak az ellenségnek. Például a gorlovkai földalatti szervezet tagjai 1941 végén felgyújtottak egy laktanyát és egy garázst. Egyetlen garázsban a gépkocsikkal együtt 25 ellenséges gépkocsivezető is elpusztult. A minszki vasúti csomóponton a földalatti harcosok 1941 decemberében használhatatlanná tettek két szivattyúházat. A hitleristák kénytelenek voltak a mozdonyokat a Szviszlóc-folyó hídján tölteni fel vízzel, ami nagymértékben gátolta a vonatok mozgását. A kijevi földalatti szervezet tagjai 1942 októberében az általuk készített aknák segítségével kisiklattak egy SS-eket szállító szerelvényt. 800 fasiszta bandita elpusztult és megsebesült.

A földalatti szervezetek tevékenységének erősödésében nagy szerepet játszott a pártszervek részéről nyújtott segítség. Ez a segítség jelentősen megnőtt Sztálin honvédelmi népbiztosnak „A partizánmozgalom feladatairól” szóló parancsa után, amely különös figyelmet szentel a városi partizánharcnak. Az SZK(b)P KB határozata értelmében a pártszervek fokozták a speciális káderek kiképzését és az ellenség hátába dobását. Így a krasznodari határterületi bizottság csupán 1942 októberében a határterület városai-ba és munkástelepüléseire 173, a krími területi bizottság 1942 őszén 400 illegális szervezőt, rádióst és oktatót küldött. A párt küldöttei kapcsolatot teremtettek a működő földalatti mozgalommal, újabb szervezeteket és cso-

portokat létesítettek. Például 1942 októberében Vityebszkbe érkezett a belorusz nép hős leánya, V. Z. Horuzsaja, és fölvéve a kapcsolatot több mint 20 illegális harcossal, felderítő-harcsoportot hozott létre, melynek segítségével az ellenségről fontos adatokat gyűjtött és továbbított a szovjet hátsóországba.

1942 második felében és 1943 elején az ellenség által megszállt egész szovjet területet a földalatti szervezetek és csoportok sűrű hálózata borította be. Tevékenységük egyre szervezettebbé és hatékonyabbá vált.

EGY KILOGRAMM SZENET, EGY GRAMM GABONÁT SEM AZ ELLENSÉGNEK

A lakosság legnagyobb tömegei a megszállók intézkedéseinek megghiúsítására irányuló harcban vettek részt.

Különösen fontos volt, hogy keresztülhúzzák a hódítók ama szándékát, hogy az általuk birtokba vett szovjet területek népgazdaságát saját szolgálatukba állítsák. Mint ismeretes, a megszállt európai tőkésországok gazdaságának felhasználása jelentősen megnövelte a fasiszta Németország katonai-gazdasági potenciálját. Németország vezetői arra számítottak, hogy ugyanolyan hatékonyan sikerül majd kiaknázniuk a meghódított szovjet területek gazdasági lehetőségeit is. „Szándékom volt kiaknázni, hatékonyan kiaknázni” – jelentette ki a megszállt szovjet területek kifosztására szolgáló apparátus élén álló Göring.

A fasiszta fogalmak szerint kiaknázás a teljes kifosztást jelentette.

Az egész megszállt szovjet területet behálózták a Göringnek alárendelt különleges rablóapparátus csápjai. A megszállók a lakosságra kirótt mindenféle adók körmönfont rendszerét vezették be. Miként a telhetetlen sáskahad, kíméletlenül falták fel a harácsolts élelmet, mindent elszedtek a lakosoktól, ami a szemük elé került, az egyszerű háztartási eszközöket is beleértve.

A tömeges rablások nemcsak a hódítók szükségleteinek kielégítését célozták, hanem hogy az „éhség csontos kezével” megfojtsák a szovjet embereket. A gabonát bőven termő Ukrajnában is éhezett a lakosság. Harkovban például, maguknak a megszállóknak a tanúsága szerint, csupán 1942 első negyedében 13 749 ember halt éhen. „A lakosság éhezik, elerőtlenedik, megbetegszik, aki csak teheti, menekül Harkovból... – olvasható a városi előljáróság kereskedelmi osztályának jelentésében –, a hatalmas város elnéptelenedik, elpusztul.”

Ámde a „villámháború” megghiúsulása, az arcvonalakon elszenvedett ropant méretű veszteségek, valamint a partizánok tevékenysége rákényszerítette a hitleristákat, hogy némileg módosítsák a szovjet föld gazdasági kifosztásának módszerét. Egyre több stratégiai nyersanyagra és élelemre volt szükségük. Nagy méreteken meg kellett szervezniük a megrongálódott technikai és szállítási eszközök javítását. Ez szükségessé tette, hogy megpróbálják a rablásokat bizonyos „keretek” közé szorítani, vagyis nem-

csak elrabolni a kész dolgokat, hanem megszervezni helyben az ipari és mezőgazdasági termelést. Különösen nagy reményeket fűztek a hitleristák Ukrajna ipari körzeteihez (a Donyec-medencéhez, Dnyepropetrovszk, Zaporozsje, Krivoj Rog vidékéhez stb.).

A megszállók minden üzemet, gyárat, bányát és egyéb vállalatot a német állam és német imperialista monopóliumok tulajdonának nyilvánítottak. Mindenütt általános munkakényszersert vezettek be. A munka előli kitérészt szabotázsnek minősítették, és agyonlövással büntették. A kényszer-munkába a tíz évnél idősebb gyermekeket is bevonták. A napi munkaidő 14–16, sőt több órát is tartott. A munkabér olyan csekély volt, hogy az éhínség határán való tengődéshez sem volt elégséges. A kényszermunka, a betegségek, az egyre növekvő éhség a lakosság tömeges elhalálozását okozták. „Az a gondolat, hogy az erejüket meghaladó munkával pusztítsuk ki őket, a legjobb ötlet” – jelentette ki cinikusan Goebbels.

A fasiszta megszállók egyik legszörnyűbb gáztette a szovjet embereknek, többségükben a fiataloknak németországi kényszermunkára való erőszakos elhurcolása volt. Ez lényegében a rabszolgaság feltámasztása volt annak legkegyetlenebb formájában. A szovjet emberek millióit szállították el a fasiszta rabságba. A legsúlyosabb munkákat végeztették velük. Élelmük alig volt elég a fennmaradáshoz, barakkokba zsúfolták, rabként őrizték őket. Valamennyi „keleti munkást” számmal jelöltek meg, és köteles volt a ruháján a „Kelet” jelet viselni.

A párt azt a nehéz feladatot tűzte az ellenség mögöttes területein maradt szovjet emberek milliói elé, hogy akadályozzák meg a hódítók arra irányuló minden törekvését, hogy saját szolgálatukba állíthassák a megszállt szovjet területek gazdaságát, ne juttassanak nekik ipari termékeket, nyersanyagot, élelmet.

A területablók gazdasági intézkedéseinek megghiúsítására irányuló módszerek a legkülönbözőbbek voltak. A munkások és a mérnök-műszaki dolgozók mindenféleképpen kivonták magukat a munka alól, eltitkolták szakképzettségüket. Azok pedig, akiket kényszerrel és az éhség erejével az üzemekbe hajtottak, „üres járatban” dolgoztak, megrongálták a felszerelést, a munkapadokat, a nyersanyagot és a késztermékeket. Minden egyes akció önmagában nem mindig jelentett a megszállóknak komolyabb kárt. Ámde ezernyi ilyen napról napra végrehajtott akció óriási veszteséget okozott az ellenségnek.

A hazafiság ragyogó példáját mutatta a munkásosztály. A harcot „Egyetlen tonna szenet, egy kilogramm fémet sem a megszállóknak!” jelszóval folytatták a Donyec-medencében. A hitleristáknak ilyenformán nem sikerült összehangolniuk a gorlovkai, a makejevki, a sztalinói és a Donyec-medence több más városában levő fémgyártó üzemek munkáját. Donyeci szenet sem kaptak a területbitorlók. Így aztán a Dabrowai-medencéből kellett a Donyec-medencébe szállítaniuk a szenet.

Nem dolgoztak a dnyepropetrovszki, a zaporozsjei, a Krivoj Rog-i, az odesszai, a rigai, a kaunasi, a minszki, a szmolenszki, a brjanszki, az orjoli és az ellenség által megszállt szovjet területek más ipari körzeteinek üze-

mei sem. A megszállók szovjet földön nemcsak a katonai termelést nem tudták megszervezni, hanem a megsérült harci technikai eszközeiket sem tudták valamennyire is jelentős mértékben helyreállítani. Kénytelenek voltak azokat javításra ezer kilométerekre Németországba és más európai országokba szállítani.

Aktívan szabotáltak a vasutasok is. Megrongálták a gőzmozdonyokat, a fékberendezéseket, homokot, fémforgácsot szórtak a vasúti kocsik tengelycsapágyaiba, használhatatlanná tették a váltókat, szemaforokat, szivattyúházakat és egyéb vasútállomási berendezéseket. Felgyújtották a vasúti fűtőházakat, üzemanyag- és tartalékalkatrész-raktárakat.

Az ipari üzemekben folyó rombolásokkal kapcsolatos tömeges harcot jelentősen erősítették a földalatti szervezetek diverziói. Így például a hitleristák roppant nagy erőket és eszközöket fecséretek el a Dnyeprogesz helyreállítására. A vízi erőmű építésére kihajtott lakosok és hadifoglyok mindenütt szabotálták a munkát, és a megszállók így kénytelenek voltak erőiket kilenc turbina helyett kettőre összpontosítani. A kettő közül egyet sikerült helyreállítani. Ámde a földalatti szervezetek tagjai használhatatlanná tették a gépezetet. Mikor aztán a németek megpróbálták üzembe állítani a turbinát, megtörtént a baleset – hatalmas vízsugarak semmivé tették az elvégzett munkát. Ily módon a megszállók nem kaptak energiát a Dnyeprogesztől.

Betörve a krasznodari területre a hitleristák világgá kürtölték, hogy ettől kezdve kőolaj-szükségletüket jelentős mértékben a kubáni „fekete arannyal” fogják kielégíteni. Az olajmunkás-településen azonban „nem akadt” az olajkút felszereléséhez értő szakmunkás. A megtorlások, a valatások, a hajtóvadászatok nem segítettek. A megszállóknak Németországból kellett szakembereket és felszerelést hozatniuk. Ekkor az olajmunkások a védőberendezések megrongálásához láttak, és égő folyadékkal töltött palackokat dobtak a kutakba. Ennek eredményeképpen a kubáni „fekete arany” nem jutott a hitleristák kezére.

A legsúlyosabb megpróbáltatás a szovjet parasztságnak jutott osztályrészül. A szovhozokat a megszállók „állami tulajdonnak” nyilvánították, és minden termékét elkobozták. A kolhozokat a németek csupán a balti köztársaságokban, Ukrajna és Belorusszia nyugati területein semmisítették meg, ahol a mezőgazdaság kollektivizálását a háború kitöréséig nem fejezték be. Egyéb megszállt területeken a hitleristák igyekeztek a kolhozokat saját gyarmatosító céljaikhoz formálni. 1942 februárjában a német kormány direktívát bocsátott ki „A földhasználat új rendjéről”, ez előírta, hogy a kolhozok alapjain úgynevezett „faluközösségi gazdaságot” kell létesíteni. Ennek a törvénynek az volt az értelme, hogy a leghatékonyabban kihasználják a nagy kiterjedésű földterületeket és a parasztság ingyenes kollektív munkáját. E törvény lényegét magyarázva a hitleristák közvetlenül rámutattak, hogy a parasztok „kötelesek együttesen dolgozni” és hogy „a kötelező állami beszolgáltatásokért minden egyes falu kölcsönös kezességgel teljesen felel”.

A továbbiak során a „háború győzelmes befejezése után” pedig a hitle-

risták a „faluközösségeket” földbirtokosi gazdaságokká, a közös gazdaságok parasztjait pedig a német gyarmatosítók rabszolgáivá szándékoztak tenni. 1942-ben a megszállt szovjet területek mezőgazdasági körzeteiben, mint leendő gyarmatosító, a „hitlerista ifjúsági szövetség” 30 000 tagja folytatott „gyakorlatot”.

Éppen úgy, mint az ipari vállalatokban, az „állami birtokokon” és a „faluközösségi gazdaságokban” bevezették a testi fenytést, és a nyomósabb vétségekért koncentrációs tábor és halálbüntetés járt.

A parasztok aktívan akadályozták a megszállók minden intézkedését. Megrongálták a kolhozok, a szovhozok, a gépállomások vagyontárgyait, kiszerezték a mezőgazdasági gépek fontos alkatrészeit, az erdőbe, a mocsarakba hajtották a csordát, elrejtették a gabonát, felgyújtották a fasiszták által összerabolt élelmiszereket. A parasztság harcának ezek a mindenütt és széleskörűen alkalmazott formái megghiúsították a megszállók ama törekvését, hogy az elfoglalt területek mezőgazdaságát saját szolgálatukba állítsák. Így a krasznodari közigazgatási területen a megszállás előtt a kolhozok 1 280 000 hektár földet vetettek be, a fasiszták alatt viszont 1942 őszén ennek a területnek kevesebb mint egyharmadába került vetés. Ugyanakkor a vetés nagy része sárrétté vált. Az őszi vetési munkák 1942-ben semmivé lettek az ellenség által megszállt egész szovjet földön.

A megszállók rendőri és katonai alakulatokat küldtek a falvakba. A „begyűjtések” katonai műveletek jellegét öltötték, melynek során a fasiszták egész falvakat perzseltek fel, kiirtották lakóikat, köztük a nőket, gyermekeket és öregeket is. A parasztok azonban tántoríthatatlanul fokozták harcukat. A „tervezett” beszolgáltatásokat a hitleristák ily módon nem kapták meg. Csak az jutott nekik, amit erőszakkal sikerült elszedniük. Ehhez pedig egyre nagyobb erőkre volt szükségük.

2. A KÜZDELEM ÚJ SZAKASZÁBAN

A PARTIZÁNOK EGYÜTTMŰKÖDÉSE A TÁMADÓ SZOVJET HADSEREGGEL

A fasiszta csapatok sztálingrádi szétzúzásával, majd a szovjet hadseregnek Leningrádtól a Kaukázusig terjedő egész arcvonalon folyó általános támadásával megkezdődött a hódítók tömeges kiűzése a szovjet földről. A partizánmozgalom előtt most új, még bonyolultabb feladatok álltak. E feladatokat meghatározva a legfelsőbb főparancsnok, Sztálin, 1943. február 23-i parancsában rámutatott: „... nem szabad megengedni, hogy a visszavonuló ellenség felperzselhesse falvainkat és városainkat, minden erőnkkel, minden eszközzel támogatnunk kell az előrenyomuló Vörös Hadsereget”.⁸

A párt hatalmas politikai és szervező munkájának volt köszönhető, hogy

⁸ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1949. 90. old.

1943 tavaszára a partizánmozgalom minőségileg új, magasabb formát öltött.

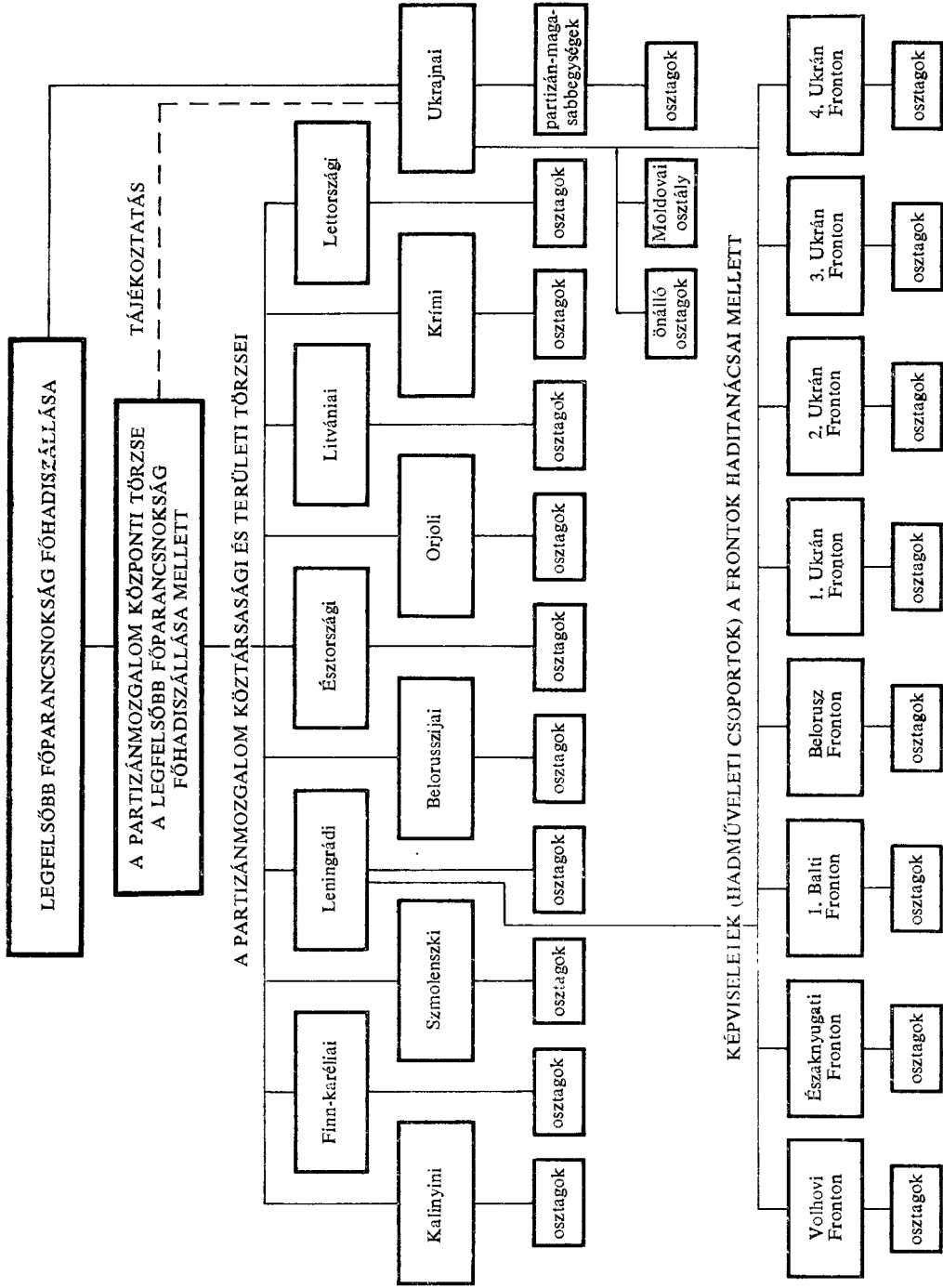
Ekkorra már az ellenség hátában csaknem mindenütt tevékenykedtek párt- és Komszomol-szervek. 1942 második felében és 1943 elején megkezdte munkáját a központi partizántörzs, és munkához láttak a köztársaságok és területek partizántörzsei is. Ott, ahol a viszonyok megengedték (főképpen az erdős terepen), helyi méretekben is központosították a vezetést. Így az Orjoli területi pártbizottság és a Brjanszki Front haditanácsa 1943. április végén közös parancsnokság alatt egyesítette az Orjoli terület nyugati és déli járásainak partizánosztageit. Nem sokkal később Belorussziában körzetesítették a partizánereket: a dandárokat és az osztagokat meghatározott körzetekre osztották, s ennek eredményeképpen a köztársaság területének körülbelül 60 százaléka a partizánok ellenőrzése alá került.

A partizánszerveknek az ellenség mögöttes területén folytatott tevékenységét, valamint a partizánmozgalom törzseit az SZK(b)P KB, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása, az egyes köztársaságok és közigazgatási területek kommunista pártjainak központi bizottságai és területi pártbizottságai irányították.

Ilyenformán a partizánmozgalom párt- és katonai vezetésének mozgékony szervezete alakult ki. Ez a rendszer a vezetés központosításának lenini elvén nyugodott, amely egyszersmind figyelemmel van a széles körű helyi kezdeményezésre is. Ez a rendszer egyrészt lehetővé tette, hogy sokoldalúan figyelembe vegyék a helyi feltételeket, s megtalálják a partizánharc leghelyesebb formáit és módszereit. Másrészt lehetővé vált a partizánmozgalomnak a fasiszták által megszállt egész szovjet területre kiterjedő egységes irányítása, az ellenség hátában nagyarányú hadműveletek tervezése és végrehajtása, a partizánalakulatok és a földalatti szervezetek tevékenységének a szovjet hadsereg által meghatározott konkrét feladatokkal való koordinálása.

A partizánmozgalom pártszerveinek és törzseinek derekas munkája a partizánkaderek kiképzésére és az arcvonal mögé küldésére, továbbá arra is kiterjedt, hogy szervező csoportokat, robbantókat, rádiósokat, felderítőket stb. juttassanak el az ellenség hátába. Alapvetően megjavult a partizánok anyagi-technikai ellátottsága. Nagy méretekben megindult a partizán-tevékenység céljára szolgáló robbanóaknák és egyéb technikai eszközök gyártása. A háború éveit alatt, főképpen 1942 közepétől, valamint az 1943-as és 1944-es években a katonai és polgári repülők 110 000 repülést végeztek a partizánokhoz. Csupán a távolsági repülőerők és polgári légitábla gépei több mint 16 000 tonna teherrakományt és 83 000 partizánt dobtak le az ellenség hadtápterületére. A partizánok ellátása földi úton is folyt, az arcvonal hézagain keresztül.

1943 tavaszára a partizánmozgalom törzsei és front-, valamint hadsegregbeli képviselői jól működő kétoldali rádiókapcsolatot építettek ki számos partizánalakulattal. 1943 márciusában a partizán-magasabbegységekben és osztagokban 256, júniusban, közvetlenül a kurszki csata előtt 858,

ugyanaz év szeptemberében pedig 970 rádióadó működött. Ezenkívül a nagyobb partizán-magasabbegységeknek kétoldalú rádió-összeköttetésük volt az alájuk tartozó osztagokkal.

A partizánmozgalom központosított párt- és katonai vezetésének megteremtése, kétoldalú rádió-összeköttetés létesítése a nagyobb partizánalakulatokkal lehetővé tette, hogy a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása és a frontok haditanácsa 1943 tavaszától a hadászati feladatok, valamint a fontosabb hadjáratok és hadműveletek terveinek kidolgozása során számot vessenek a partizánalakulatok és a földalatti mozgalom tevékenységével is. És ha korábban (ahol ez lehetséges volt) harcászati együttműködés létesült a partizánok és a szovjet csapatok között, a hadművelleti együttműködés viszont a partizánosztagokkal való rádióösszeköttetés hiányában csak szórványos jellegű volt és csupán 1942 második felétől kezdett kifejlődni, 1943 tavaszától már nemcsak állandó, és a szovjet parancsnokság által feszesen tervezett és irányított harcászati, hanem immár hadászati együttműködés folyt a partizánok és a támadó szovjet hadsereg között. Ez rendkívül fontos körülmény volt, és jelentősen növelte a partizánmozgalom szerepét.

A párt szervezett intézkedéseit az ellenség által megszállt körzetek lakosainak hatalmas hazafias lelkesedése támasztotta alá. A partizánmozgalom egyre nagyobb méreteket öltött.

Eltekintve a harcokban szenvedett jelentős veszteségektől, valamint attól, hogy egyre csökkent az ellenség által megszállt szovjet terület, 1943 márciusában az ellenség hátában 1047 partizánosztag működött, melyekben összesen 113 597 ember harcolt, ugyanennek az évnek a végére pedig a partizánalakulatok harcosainak száma 250 000 főre emelkedett.⁹

A partizánokhoz a hitleristák által mozgósított számos lengyel, csehszlovák, bolgár, jugoszláv, román, magyar s egyéb nemzetiségű katona és tiszt állt át, akik felismerték az agresszorok valóságos céljait. 1943 tavaszán a zsitomiri és a rovnói közigazgatási területen lengyel partizánosztag alakult, amely augusztusig már három osztagból álló magasabbegységgé gyarapodott. 1943 szeptemberében a Csernyigov-Volinszkij partizán-magasabbegység parancsnoksága megalakította a Wanda Wasilewska nevét viselő lengyel dandárt. A. N. Szaburov magasabbegységén belül osztagot alakítottak a 101. szlovák ezrednek a partizánok oldalára átállt katonáiból és tisztjeiből. Parancsnokuk Ján Nalepka szlovák tiszt volt. A megszállókkal vívott harcokban tanúsított hősiességéért halála után megkapta a Szovjetunió Hőse címet. Az ellenséges hadseregből megszökött antifasiszták szép számban harcoltak más partizánalakulatokban is. Német antifasiszták is voltak köztük. Egyikük, Fritz Schmenkele, az egykori munkás a szmolenszki partizánok soraiban tanúsított hősiességéért halála után elnyerte a Szovjetunió Hőse címet.

⁹ Az adatok a partizánmozgalom törzsének anyagából valók. A valóságban azonban a partizánosztagok mennyisége és tagjaik általános száma nagyobb volt, minthogy sok osztagnak nem volt kapcsolata a partizánmozgalom törzsével.

A harcok folyamán kiváló partizánparancsnokok nőttek fel, olyanok mint V. A. Begma, T. P. Bumazskov, M. I. Duka, A. F. Fjodorov, A. V. German, A. M. Grabcsak, Sz. V. Grisin, I. D. Gyibrova, F. D. Gnyezgyllov, M. I. Haumov, D. V. Jemljutyin, K. D. Karickij, N. Z. Koljada, V. Z. Korzs, Sz. A. Kovpak, V. I. Kozlov, G. M. Linykov, V. J. Lobanok, D. N. Medvegyev, F. I. Pavlovszkij, N. N. Popudrenko, M. F. Smirev, A. N. Szaburov, V. P. Szamszon, J. O. Zbanackij és mások.

A partizánalakulatoknak óriási, gyakorlatilag kimeríthetetlen tartalékai voltak. Csupán Ukrajnában, Belorussziában, a leningrádi, szmolenszki, kalinyini és orjoli közigazgatási területen a partizánok által ellenőrzött körzetekben 1943 tavaszáig az önvédelmi csoportoknak több mint 500 000 emberük volt.

A partizán-magasabbegységek és osztagok többsége tapasztalt harci közösség volt, s alkalmasak voltak arra, hogy megoldják a szovjet parancsnokság által eléjük állított bonyolult feladatokat.

A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának direktíváiból kiindulva a partizánmozgalom törzsei kidolgozták azokat a terveket, melyek alapján a partizánok célirányos segítséget nyújthattak a szovjet hadseregnek az 1943. évi nyári-őszi hadjáratban. A partizánok tevékenységének fő objektumai az ellenség közlekedési vonalai voltak. Az Ukrán K(b)P KB áprilisban megvitatta a partizánmozgalom ukrainai törzsének az ukrainai partizánok 1943. tavaszi-nyári harctevékenységevel kapcsolatos hadműveleti tervét. A tervet jóváhagyta az SZK(b)P Központi Bizottsága is. A tervnek megfelelően több nagy partizán-magasabbegységet a köztársaság északi részéből a nyugati és délnyugati területekre csoportosítottak át. Azt a feladatot tűzték eléjük, hogy akadályozzák az ellenség számára fontos vasúti csomópontok működését.

Hasonló intézkedések történtek Belorussziában is, ahol a nyugati körzetekbe 9 dandárt, 10 osztagot és 15 szervező csoportot helyeztek át. Ennek eredményeképpen a köztársaság valamennyi fontosabb vasútvonala és műútja a partizánok ellenőrzése alá került.

Amikor nyilvánvaló lett, hogy az ellenség nagyarányú támadásra készül Kurszk alatt, a partizánok harctevékenységi tervét olyképpen módosították, hogy minden eszközzel segítsék a szovjet csapatokat a kurszki ívben tervezett roppant méretű ütközet előkészítésében és megvívásában.

Nagyszerű akciót hajtott végre március 8-án a brjanszki partizánoknak az M. P. Romasin általános parancsnoksága alatt álló nyolc osztaga. Használhatatlanná tették Vigonyicsi vasútállomás közelében a Gyeszna-folyót átívelő 300 méteres kétvágányú vasúti hidat, melyen 30-40 szerelvény haladt át. Váratlan éjszakai rajtaütéssel a partizánok megsemmisítették a híd 200 fős védőőrségét, és felrobbantották a hidat. A forgalom 28 napra megszakadt a hídon. A „Közép” hadseregcsoport szállítási igazgatóságának egykori főnöke, H. Teske a háború után kénytelen volt beismerni: „Egy nagy partizánosztág a Kurszk elleni támadásra készülő német támadó csoportosítás kellős közepén felrobbantott egy vasúti hidat.” Az ukrainai partizánok áprilistól júniusig az ellenség 358, a belorussziai parti-

zának május–júniusban 1045 katonai vasúti szerelvényét és hat páncélvonatát semmisítették meg, amelyek nagy része a kurszki kiszögellés felé tartott.

A partizánoknak a közlekedési utakra mért rendszeres csapásai erősen akadályozták a szállításokat, megzavarták az élőerők és anyagi eszközök csoportosítására megszabott határidőket. Később az OKW naplójában a következő bejegyzést találták: „Különösen az üzemanyaggal való ellátás csökkent, amelyet fölöttébb megnehezített a partizánok tevékenysége. A 6. légi flotta még 1943 júniusában, a »Citadella« hadművelet megindulása előtt, 8634 tonna repülőgép-üzemanyagot fogyasztott, ámde ez idő alatt mindössze 5722 tonnát kapott. Ezért a légierő harcászati alkalmazását az üzemanyag szabta meg.”

A kurszki csata megindulásakor a partizánok még jobban fokozták az ellenségre mért csapásokat. A Központi Törzs terve szerint az orjoli partizánok a 12. önálló gárda műszaki-robbantó zászlóalj utászainak egy csoportjával vállvetve július 21-étől megkezdték az ellenséges csapatok közeli hadtápterületén a vasúti sínek tömeges robbantását. Egy éjszaka alatt a Brjanszk–Mihajlovszkij-major és a Navlja–Komaricsi közti vasútvonalon nagy robbantásokat végeztek. Ennek következtében a Brjanszk–Mihajlovszkij-major közti vonalon három napra megbénult a forgalom. A partizánok csapása különösen érzékenyen érintette az ellenséget, mivel a kurszki kiszögellés körzetében folyó elkecsereedett harcok a csapatok időben való átdobását, a tartalékok, lőszer- és technikai eszközök idejében való beérkezését követelték meg.

Az Ukrajnai K(b)P KB 1943. július 10-én utasította összes partizánosztagait, hogy fokozzák a diverziót a hatalmas csata színhelyére vezető vasútvonalakon. Az ukrán partizánok, végrehajtva az utasítást, csupán júliusban és augusztusban 1023 élőerővel és technikával megrakott ellenséges szerelvényt siklattak ki. A belorusz partizánok júliusban 761 vasúti szerelvényt és két páncélvonatot robbantottak fel, főképpen a kurszki ív felé vezető utakon, s ez erősen csökkentette a vasutak áteresztőképességét. 1942 júliusában a breszt–gomeli vasúton 800 szerelvény haladt át, míg 1943 ugyanez időszakában mindössze 148.

Augusztusban a Központi Törzs által a partizánmozgalom számára kidolgozott terv alapján a belorusz, a leningrádi, a kalinyini, a szmolenszki, az orjoli partizánok vasútsín-felrobbantásokat hajtottak végre, amelyek „sínháború” néven kerültek a történelembe. Ez a művelet, amely mintegy 750 kilométer mélységű roppant nagy területre terjedt ki, jelentékenyen dezorganizálta az ellenség szállításait a kurszki csata színhelyére.

Augusztusban az ukrajnai vasutakon igen nehéz helyzet alakult ki az ellenségre nézve. A partizánok sorra kisiklatták a vonatokat, tönkretették a nagyobb hidakat. Olyan fontos közlekedési fővonal áteresztőképessége, mint amilyen a Kovel–Szárni–Kijev vasútvonal, amelyik Németországból a kurszki kiszögelléshez vezető legrövidebb út volt, erre az időre egyhathatódára csökkent.

Ukrajna, Belorusszia, az Orosz Föderáció megszállt területeinek sok vas-

útvonalán a szerelvények csak nappal páncélvonatok és repülők fedezé-
tével közlekedtek, miután gondosan átvizsgálták a pályát. A hitleristák
szögesdrótakadályt vontak a pályatest oldalán, kivágták az erdők fáit a
vasútvonalak mentén, az őrzáratozás, az őrségek, a lesállások bonyolult
rendszerét hozták létre. A vasútállomások és hidak körül erős helyőrsé-
gekkel és bonyolult műszaki berendezésekkel ellátott körkörös védelmi
támpontokat építettek ki.

A partizánok rohamosan növekvő csapásokat mértek a gépkocsiutakra,
valamint az ellenség helyőrségeire és megszálló szerveire. 1943-ban az ukrán
partizánok 1087, a leningrádi partizánok 447 közúti hidat romboltak
szét, a belorusz partizánok üzemképtelenné tették az ellenség 8500 gép-
kocsiját, 600 páncélosát és páncélozott gépkocsiját, felrobbantottak és fel-
égettek 3000 hidat. Ez idő alatt a leningrádi partizánok megsemmisítettek
94 ellenséges helyőrséget és 111 raktárt, az ukrán partizánok 292 helyőr-
séget és 506 raktárt, a belorusz partizánok több mint 330 helyőrséget és
200-nál több rendőrállomást és járási hivatalt.

A partizánharcban mind nagyobb jelentőségre tettek szert az ellenség
mély hadtápterületén folytatott portyák. 1943 júniusától szeptemberéig
zajlott le Kovpak magasabbegységének legendássá vált kárpáti portyá-
zása. Áthaladt Belorusszia és Ukrajna tizenhárom közigazgatási területén,
és egészen Magyarország határáig jutottak el. A hitleristák hét rendőri ez-
redet, három magyar ezredet és három önálló csendőrzászlóaljat, összesen
körülbelül három, repülőkkal, páncélosokkal és tüzérséggel támogatott
hadosztályt vetettek be a kovpakisták ellen. A partizán-magasabbegység
tizenegy alkalommal került bekerítésbe, de mindig kitört belőle. A por-
tyázás során megölték több mint 3000 megszállót és azok cinkosait, elpusz-
títottak három villanytelepet, megsemmisítettek 36 rendőrállomást, a Bis-
trița-folyó térségében csapásokat mértek a kőolajipari üzemekre, kisik-
lattak 19 katonai vasúti szerelvényt, felrobbantottak 14 vasúti hidat, ösz-
szesen 1666 méter hosszúságban, valamint 38 műúti hidat. Felrobbantot-
ták a Tyernopol–Grecsany közti vasúti szakaszt, minek következtében a
kurszki csatában részt vevő ellenséges csapatokat ellátó főútvonal for-
galma két hétre megszakadt.

A sarkvidék zord viszonyai között is bátor portyákat végeztek a karéliei
partizánok.

Amikor a szovjet hadsereg Kurszk alatt támadásba kezdett, a partizá-
nok megzavarták az ellenség közlekedését, aláaknázták visszavonulási út-
jait, helységeket, természetes átkelőhelyeket foglaltak el és tartottak
birtokukban a szovjet egységek megérkezéséig, lerombolták az ellenség
védelmi létesítményeit. Az ukrán partizánok például birtokba vettek,
használatra előkészítettek és a szovjet csapatok megérkezéséig kezükben
tartottak három átkelőhelyet a Gyeszna-folyón, tizenkettőt a Dnyeperen
és tizet a Pripjatyon.

Az 1944. év mint a partizánok és a szovjet hadsereg közti általános
együttműködés éve került be a partizánmozgalom történetébe. A Legfel-
sőbb Főparancsnokság Főhadiszállása és a frontok haditanácsai, rendsze-

rint idejében feladatokat szabtak a partizánok számára. Ez lehetővé tette, hogy a pártszervek és a partizántörzsek megtervezzék a partizánok tevékenységét.

A partizánok harctevékenységének fő objektumai továbbra is a közlekedési útvonalak maradtak. Például a leningrádi partizánok az előre kidolgozott terveknek megfelelően a szovjet csapatok leningrádi és novgorodi támadása idején hat hét alatt 133 ellenséges vasúti szerelvényt siklattak ki, megsemmisítettek 15 vasútállomást és kitérőállomást, 509 kilométer hosszúságú távíró- és telefonvonalat romboltak szét. Így történt ez a szovjet hadsereg 1944. évi összes más támadó hadműveletei során is. A jobbpárti Ukrajnában, a Belorussziában folytatott támadások idején, a Krim, Moldova és a Baltikum felszabadításakor a partizánok jó előre megtervezett tevékenységükkel jelentősen megkönnyítették a szovjet csapatok előnyomulását.

Egyidejűleg a partizánok aktív tevékenységet fejtettek ki a hódítók által megszállt egész szovjet területen az ellenséges szállítások dezorganizálására, s ezzel szintén segítették a szovjet hadsereget. Így a belorussziai partizánok csupán 1944 első négy hónapjában 3000 ellenséges vasúti szerelvényt siklattak ki, romboló tevékenységük köre kiterjedt mintegy 40 vasútvonalra és fő közlekedési útra. Ebben az időben a szovjet csapatok nagyarányú támadó hadműveleteket folytattak az északnyugati és a délnyugati hadászati irányokban. Ezért a partizánok erősödő csapásai, melyeket az arcvonál központi szakaszán az ellenség közlekedési útvonalaira mértek, rendkívül nagy jelentőségűek voltak. Akadályozták az ellenséget abban, hogy innét erőket dobhasson át a szovjet hadsereg sikeres tevékenységének irányába.

1944-ben jelentősen kiterjedtek a portyázó partizán-magasabbegységek akciói. Kiemelkedő portyázást folytatott az Sz. A. Kovpak nevét viselő 1. ukrán partizánhadosztály P. P. Versigora parancsnoksága alatt. 1944. január 5-étől 1944. április 1-ig Ukrajna, Belorusszia és Lengyelország területén harcolva 2100 kilométert tett meg.

A fasiszták szovjet területről való tömeges kiűzésének időszakában a partizánok még egy rendkívül fontos feladatot oldottak meg, megvédték a lakosságot attól, hogy fasiszta kényszermunkára hajtsák el őket, és megóvták a nemzeti vagyont a megsemmisítéstől és az elrablástól. A lakosok százazreit rejtették el az erdőkben, a szovjet csapatok beérkezéséig sok helységet a kezükben tartottak.

A LAKOTT HELYEKEN ERŐSÖDNEK AZ ELLENSÉGRE MÉRT CSAPÁSOK

1943 tavaszára az illegális harc mind aktívabbá vált. Ezt a küzdelmet a földalatti szervezetek és csoportok ezrei vívták, soraikban sok tízezer hazafival.

A földalatti szervezetek harcának sikere jelentős mértékben a helyes szervezéstől és konspirációtól függött. Amint a tapasztalat mutatta, a föld-

alatti szervezetek balsikereinek és kudarcainak fő oka a konspiráció szabályainak megsértése volt. Számos ilyen szervezetben (akadtak köztük nagyobbak, száz, sőt még több főből állók is) a tagok ismerték egymást. Eleget volt, ha egyetlen provokátor férközött be a szervezetbe, s az máris az ellenség prédájává vált.

A pártszervek a földalatti mozgalomban a szervezés és a tevékenységi módok leghatékonyabb és jól bevált formáit honosították meg. Nagy jelentősége volt itt annak, hogy alkotó szellemben alkalmazzák a bolsevikok forradalom előtti és polgárháború alatti illegális harcának tapasztalatait. Lenin gyakran hangoztatta, hogy egy széles szervezetet sohasem emelhetünk a konspiráció magas fokára. Majd ezt írja: „Márpedig a konspiráció elsősorban azt követeli, hogy az egyes körök és egyének specializálják magukat az egyes funkciókra és bízzák rá a mozgalom egyesítésének feladatát... egészen kevés tagot számláló központi csoportra...”¹⁰

Az 1942. év második felében, különösen pedig 1943 elején a köztársaságok kommunista pártjainak központi bizottságai, határterületi és területi pártbizottságai egy sor intézkedést tettek a helyi partizánharcok pártirányításának megerősítésére. Jellemző volt ezzel kapcsolatban a Belorussziai K(b)P KB 1943. február 26–28-i plénúmának határozata. Miközben a plénúm az ellenség mögöttes területén működő pártszervek és partizánalakulatok elé azt a feladatot tűzte, hogy „erőteljesen fokozzák a városokba való behatolást”, ugyanakkor óva intette őket, hogy széles körű földalatti szervezeteket hozzanak létre, és azt javasolta, hogy kis erőikkel mélyen elkonspirált csoportokkal folytassák munkájukat, sőt egyedüli személyekkel, akiknek szigorúan korlátozott kapcsolataik vannak. A plénúm nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ki kell fejleszteni a „munka funkció szerinti felépítésének elvét”. Csakis ilyen feltétellel „tehetnek szert az emberek a harc technikájára és válhatnak dolguk valóságos művészeivé”, mondja a plénúm határozata.

Az illegális tevékenységet tökéletesítve a pártszervek külön részlegeket: agitációs, felderítő, romboló, terror- stb. csoportokat hoztak létre a földalatti szervezetekben.

A városi földalatti szervezetek megerősödésében továbbra is fontos szerepet játszott az a segítség, amelyet a szovjet hátszország és a partizánalakulatok nyújtottak a káderek kiképzésében. Például a partizánmozgalom ukrainai törzse 1943-ban a szervező csoportok sorát dobta át a Donyec-medencébe, így a „Győzelem”, a „Rosztovec”, az „Alekszej”, a „Fivérek”, a „Nővérek”, a „Dnyeprovec” és más nevű csoportokat. Ezek a csoportok derekas munkát végeztek a földalatti mozgalom kiszélesítésére Sztalinóban, Makejevóban, Artyemovszkban, Gorlovkában és a Donyec-medence más városaiban és munkástelepüléseiben. A krími partizánok 1943 közepén aknászcsoportokat irányítottak a földalatti szervezetekhez, s ezek megtanították a szervezet tagjait a robbantási műveletekre. Jelentékeny segítséget kaptak káderekben Belorusszia, a balti köztársaságok, valamint az Orosz

¹⁰ Lenin Összes Művei. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 440. old.

Föderatív Köztársaság ellenséges megszállás alatt levő területein működő földalatti szervezetek.

Az 1943-as, 1944-es évek illegális harcának jellemző sajátossága volt, hogy a földalatti szervezetek többsége összeköttetésben állt az ellenség mögöttes területén működő partizánszervekkel és partizánalakulatokkal. Ez jelentősen erősítette az illegális harcot. A földalatti szervezetek tagjai újságokat, rölapokat kaptak a partizánoktól, így a „Pravda”-t, az „Izvesztyija”-t, a „Komszomolszkaja Pravda”-t, valamint a partizánalakulatoknál kiadott újságokat és a helyi pártszervek röpcéduláit. A tömegpolitikai munka a helységekből ennek folytán számottevően kiszélesedett.

Amint a földalatti szervezetek robbantóeszközökhöz jutottak, rohamosan erősödött a diverziós tevékenységük. A kis létszámú, 3–5 fős csoportok vagy egyes személyek által végrehajtott diverziós cselekmények érzékeny károkat okoztak az ellenségnek. Így 1943. május 21-én a minszki földalatti szervezet tagjai négy darab, hatórás működésre beállított mágneses aknát helyeztek el egy repülőbomba-szállítmányba. A robbanás Rugyanszk vasútállomáson történt. Nemcsak a repülőbomba-szállítmány semmisült meg, hanem a mellette álló üzemanyagtartály-kocsik és sok vasúti berendezés is. 1943. június 30-án aknarobbanás következte, amelyet a földalatti szervezet tagjai egy üzemanyaggal teli tartálykocsin helyeztek el, hatalmas tűz támadt az oszipovicsi vasútállomáson: négy szerelvény semmisült meg, köztük az egyik, 30 „Tigris” harckocsit szállító szerelvény is.

A földalatti szervezetek harcosai gyárakat, bányákat, kőolajkutakat tettek üzemképtelenné, megrongálták a berendezéseket, elpusztították a nyersanyagot, a késztermékeket, a telefon- és távíróvonalakat. 1943 májusában egy kis földalatti csoport Lvovban megsemmisítette az „Ojkosz” nevű gyárat, amely félkész termékeket állított elő a német repülőgépipar részére.

A földalatti szervezetek egyre nagyobb méretekben tevékenykedtek a megszállók és kiszolgálóik megsemmisítéséért. Ezt a feladatot lényegesen elősegítette a földalatti mozgalom funkció szerinti felépítése, Litvániában például csaknem minden városban működtek „harci hármások”, akiknek különleges feladatuk volt a fasiszta hódítók és cinkosaik elpusztítása. 1943 novemberében Porhovban (Leningrád közigazgatási terület) a földalattiak mozielőadás közben levegőbe röpítettek egy filmszínházat. A robbanás és a beomlás következtében több száz hitlerista meghalt és megsebesült. A kirovográdi földalatti szervezetek tagjai a város ellenséges megszállása idején 1600 területablóval és hazaárulóval végeztek.

A földalatti szervezetek harcosai a megszállók rémeivé váltak. Lvovban a katonai parancsnok kénytelen volt megtiltani a német tiszteknek és katonáknak, hogy látogassák a városi parkot. A Minszkben megjelent „Minsker Zeitung” 1943. július 24-én riadtan írta: „A minszki temetőben már több mint 1600 német van eltemetve, akiket a partizánok öltek meg.”

Roppant nagy politikai hatásuk volt azoknak a megtorló akcióknak, amelyeket a földalatti szervezetek tagjai a hitlerista hadsereg és a megszálló apparátus magas beosztású személyei ellen követtek el. J. G. Mazanyik, a minszki földalatti szervezet tagja, partizántársnői, N. P. Drozd, M.

B. Oszipova és N. V. Trojan segítségével megölte a belorusz nép hőhőrá, Belorusszia birodalmi biztosát, Kubét. A híres szovjet felderítő, N. I. Kuznyecov a rovníi illegális harcosok segítségével agyonlőtte Knutot, Ukrajna birodalmi biztosának helyettesét és a birodalmi biztosság főbíráját, Funkot. A földalatti szervezetek büntető keze számos fasiszta hőhőrra sújtott le.

Nem kerültek el méltó büntetésüket a hazaárulók sem. A minszki földalatti szervezetek tagjai elpusztították a belorusz nacionalisták főkolompósaikat: az SD szolgálatába szegődött Akincsicot, a fasiszta „Belorusszkaja Gazeta” szerkesztőjét, Kozlovskijt, Minszk polgármesterét, Ivanovskijt. A lokotyí körzet főpolgármestere, Kaminszkij, elődjének, Voszkobojnyikovnak a meggyilkolása után egy zászlóalj katonaságot tartott saját személye őrzetére.

Ahogy erősödtek a földalatti szervezetek kapcsolatai a pártszervekkel és a partizánokkal, úgy javult felderítő munkájuk is. Ez a munka az esetek többségében konkrét feladatokra épült, s ami a fő, a felderítési adatok idejében eljutottak a szovjet parancsnokságra.

A földalatti szervezetek, ahogy sok egyéb műveletet, a felderítést is a partizánokkal együtt végezték. Értékes adatokat szereztek az ellenséges egységek, törzsek és repülőterek elhelyezéséről és számáról, a vasutakon és műutakon folyó szállításokról. A Kalinyini terület illegális harcosai és partizánjai, például, a megszállás utolsó két évében 41 ellenséges hadosztály, három dandár, 27 önálló ezred, 79 önálló zászlóalj, 14 repülőter, 132 katonai raktár, a német hadsereg részére dolgozó 35 különféle üzem elhelyezését derítették fel, felfedtek és térképre rajzoltak nyolc megerősített védőszakaszt. Az ukrán partizánok és földalatti szervezetek jól megszervezett felderítéssel megállapították Hitler főhadiszállását Vinnyica körzetében, és adatokat szereztek az ellenség kurszki támadásának előkészületeiről.

Az ellenségre vonatkozó értesülések beszerzésében nagy jelentősége volt annak, hogy a földalatti szervezetek tagjai beszivárogtak a megszálló apparátusba. A hazafiak százai szolgáltak a hivatalokban, a rendőrségen és a hódítók egyéb intézményeiben. Tevékenységük nagy életveszéllyel járt. Nehéz volt elviselniük a lakosság gyűlöletét, akik árulónak tartották őket. Ám a hazafiak a győzelem érdekében vállalták a nehéz erkölcsi megpróbáltatást, a halálos kockázatot. Kifürkészték a hitleristák titkait és terveit, tudomást szereztek az elkövetkező letartóztatásokról, razziákról, a partizánok elleni büntető expedíciókról, személyi igazolvány-, belépési engedély-úrlapokat, élelmiszerjegyeket és egyéb okmányokat szereztek, leleplezték az ellenséges ügynököket.

A földalatti szervezetek egyik legfontosabb feladata a partizánok segítése volt. A széles körű felderítő tevékenységen kívül a földalatti szervezetek szüntelenül gyarapították a partizánosztatok sorait olyan hazafiakkal, akik készek voltak fegyverrel harcolni a területtrablók ellen. Élelmet szereztek az osztatok számára, a harcok helyszínén, az ellenség raktárai-

ból fegyvereket, lőszereket, gyógyszereket gyűjtöttek, illetve oroztak el és a partizánosztagokhoz juttatták el őket.

A fasiszta csapatok szovjet földről való tömeges kiűzésének idején a földalatti szervezetek tagjai, éppúgy mint a partizánok speciális műveleteket folytattak, hogy a lakosságot megmentésük és a társadalmi tulajdont megóvják az elrablástól és megsemmisítéstől. A minszki földalatti szervezetek 1943 novemberétől 1944 januárjáig a városból 1050 olyan családot szállítottak el a partizánövezetbe, amelyet elsősorban fenyegetett veszély. Éber figyelemmel kísérték, hol aknázták alá az ellenség az üzemeket és a város épületeit. És amikor megérkeztek a szovjet csapatok, a földalatti szervezetek tagjai segítettek sok fontos minszki objektum megmentésében. „Több épységben maradt nagyobb épületet az ellenség aláaknázott és felrobbantásra készített elő – írta visszaemlékezéseiben K. K. Rokosszovszkij, a Szovjetunió marsallja. – Csak azért sikerült ezeket megmenteni, mert a Vörös Hadsereg Minszkbe benyomuló előrevetett egységei gyorsan kapcsolatot teremtettek a földalatti szervezetekkel, és haladéktalanul aknamentesítették a Kormányzat Házát, a kommunista párt Központi Bizottságának épületét, a körzeti tisztiházat.” Kaunasban a földalatti szervezetek tagjai harci csoportot szerveztek az ellenséges gyűjtogatók és robbantók elleni küzdelemre. Használhatatlanná tették az egész telefonhálózatot, s így a hitleristák képtelenek voltak sok objektum felrobbantására vonatkozó utasításaikat továbbítani.

A földalatti szervezetek harctevékenységének történetébe fényes lapként került be a pavlográdi (Dnyepropetrovszk közigazgatási terület) fegyveres felkelés. 1943. február 13-án, amikor a szovjet csapatok közeledtek a városhoz, a földalatti szervezetek Pavlográd és a közeli falvak lakosságát fellázították a megszállók ellen. Több mint 300 hazafit szabadítottak ki a börtönökből, akik azonnal bekapcsolódtak a harcba.

S ez sok esetben így történt. Az illegális szervezetek fegyveres osztagokat alakítottak a lakosokból, amelyek nyílt harcba szálltak a visszavonuló hitleristákkal.

A TERÜLETRABLÓK MEGSZÁLLÁSI POLITIKÁJÁNAK KUDARCA

A lakosság tömegei az 1943-as és 1944-es években még elkeseredettebben harcoltak a hódítók intézkedéseinek megghiúsításáért. A hitleristák 1943-ban roppant erőfeszítéseik ellenére, még épp olyan messze voltak a megszállt szovjet területek gazdasági kiaknázására irányuló terveik megvalósításától, akárcsak a háború elején.

1943 tavaszától fokozódott a munkások szökése az üzemekből. Sok üzem és gyár munkaerőhiány miatt beszüntette működését. A vasutasok mindenütt otthagyták a munkát. A hitleristák kénytelenek voltak Németországból és az általuk megszállt országokból hozni mozdonyvezetőket, váltókezelőket, fűtőházi munkásokat.

Azok pedig, akik megmaradtak az üzemekben, még fokozott méretekben folytatták a felszerelés, a nyersanyag, a késztermékek tönkretételét. Dnyeprodzerzsinszkben például a tömeges kártevések következtében a megszállók csupán 1943 folyamán a Dzerzsinszkij nevű gyár egyetlen martinműhelyét voltak csak képesek üzembe állítani. A munkások azonban acélöntés közben nem tartották be a technológiai követelményeket, a vegyi laboratóriumban dolgozó illegális harcosok pedig a hibás termékeket „kiválónak” minősítették. Ennek folytán a megszállók a használhatatlan fém garmadájaként kapták. És így volt ez minden üzemben. Az óriási ipari vállalatok a hódítókra nézve legjobb esetben kis javítóműhelyekké váltak, amelyek igen gyenge minőségű termékeket bocsátottak ki.

1943 nyarától valóságos csata bontakozott ki a gabonáért.

A hitleristák roppant erőfeszítéseket tettek, hogy lehetőleg minél több gabonát szállítsanak ki Németországba. Azokban a körzetekben viszont, melyekben várható volt, hogy a szovjet hadsereg felszabadítja, agyonlövés terhe mellett megtiltották az őszi vetést az 1944-es termés alá.

A pártszervek felhívták a parasztságot, hogy hiúsítsák meg az ellenség aljas fondorlatát. 1943. augusztus 14-én a Belorussziai K(b)P KB határozatot hozott az „1943. évi termésről”. A határozat kötelezte az ellenség mögöttes területén működő pártszerveket, hogy széleskörűen világosítsák fel a parasztokat, az előállott helyzetről, segítsenek nekik betakarítani és elrejtetni a gabonát, és elvégezni az 1944-es termés őszi vetését. A partizánok és a földalatti szervezetek tagjaira az a feladat várt, hogy megsemmisítsék a rekviráló osztagokat, felgyűjtsák a begyűjtési helyeket, megtámadják a gabonaszállítmányokat és visszajuttassák a gabonát a parasztnak.

A parasztság tettel válaszolt a pártszervek felhívására. A „Közép” hadseregcsoport törzse riadtan jelentette Berlinbe: „... A gabona betakarítása, amelynek védelmére minden intézkedés megtörtént, veszélyben forog”. A mezőgazdasági beszolgáltatások meghiúsításáért széles körű harc bontakozott ki Moldovában. Besszarábia kormányzója jelentést téve erről, a román kormány ülésén kijelentette: „A besszarábiai parasztoktól csak erőszakkal lehet elvenni a terményüket.”

A Sztálingrádnál elszenvedett vereség után a megszállók még több szovjet embert próbáltak elhajtani Németországba, hogy velük pótolják a totális mozgósítás következtében behívott német munkásokat és parasztokat. A fiúk és a lányok, mivel nem akartak az ellenségnek dolgozni, betegségekkel fertőzték meg magukat, elrejtőztek a lerombolt épületek romjai között. A szovjet orvosok ezrei nemes hőstetteket vittek végbe. Életük kockáztatásával hamis igazolásokat adtak ki, kioktatták a fiatalokat, hogyan színleljenek betegséget, elrejtették a kórházakban őket, ahol „tifuszos” osztályt létesítettek a számukra. A „keleti munkaerő” Németországba történő szállítása általában meghiúsult.

A burzsoá nacionalisták a háború kezdetétől fogva aktívan kiszolgálták a megszállókat.

Belorussziában még 1941 októberében létrehozták az úgynevezett „Be-

lorusz Népi Önszegélyezést”. Ennek az szervezetnek a feladata Kube meghatározása szerint az volt, hogy „szoros együttműködést teremtsen a német megszálló hatóságok és a becsületes belorusz lakosság között”. A nyugatról visszaszivárgott fehérgárdista emigráción kívül ebbe a szervezetbe a volt kulákok és más népellenes elemek kis számát sikerült csak összehozniuk. 1943 júliusában a megszállók kihírdették a „Belorusz Ifjúsági Szövetség” megalakítását, amelynek feladata, amint alapszabályaiból kitűnik, „az ifjúság elválasztása Kelettől és az árja Nyugattal való egyesítése” volt. A belorusz ifjúság aktívan bojkottálta ezt a szövetséget. 1943 végén a hitleristák megalakították a belorusz „nemzeti kormányt” – a „Belorusz Központi Tanácsot”. Ámde ez a „kormány” egy lépést sem tehetett a hódítók szuronyainak támogatása nélkül. Végül is e fondorlatok csődjét kénytelenek voltak maguk a megszállók is beismerni. Rosenberg hitlerista miniszter kijelentette: „A bolsevikok huszonhárom éves uralmának következtében Belorusszia lakossága olyannyira átítatódott a bolsevista világnézettel, hogy a helyi önkormányzat megteremtésére sem a szervezési, sem a személyi feltételek nincsenek meg.”

Ukrajna népe általánosan megvetette a burzsoá nacionalistákat. A hitleristák által Kijevbe hozott Ognyenko, egykori petljurista miniszter, keserűen jegyezte meg, hogy a lakosság úgy tekint a nacionalistákra, „mint hajdanában a kijeviek a tatár hódítókra tekintettek... Nincs könyörület velünk szemben – kesereg a petljurista. – A könyörtelenség vesz körül bennünket. Minden jövevény ukránt, vagyis bennünket, fasisztának, spiclinnek, Hitler cinkosának neveznek...”

Lettországbán, Litvániában, Észtországban, Moldovában, Ukrajna és Belorusszia nyugati területein a burzsoá nacionalistáknak alapjában véve csak kulákokat, volt kapitalistákat, üzéreket, a régi burzsoá hatalom csinovnyikjait sikerült csak szervezeteikbe bevonni.

A megszállók nagy provokációs manővere volt az a kísérlet, hogy a szovjet embereket testvérgyilkos háborúba taszítsák. Az „önkéntes egységek” megalakítása nem vált be – nagyon kevés áruló akadt csupán. Ezért a megszállók az erőszakos mozgósításhoz folyamodtak. Lettországbán, például, 30 korosztályt hívtak be a német hadseregbe. Aki kivonta a sorozás alól magát, halállal bűnhődött. Ukrajna nyugati területein a helyi lakosságból megalakították a „Galícia” SS-hadosztályt. Belorussziában 1944-ben a „Belorusz Központi Tanács” a megszállók utasítására 14 korosztály mozgósítását rendelte el az úgynevezett „belorusz helyi védelembe”, amelynek rendeltetése a partizánok elleni harc volt.

A nép megghiúsította a fasisztáknak ezt az aljas fondorlatát. Lettországbán a behívottaknak csupán körülbelül az egyharmadát sikerült erővel besorozni a hadseregbe. Közülük is sokan csakhamar megszöktek. A „Galícia” SS-hadosztály egységei szétfutottak a szovjet hadsereggel való első összeütközés alkalmával. A „belorusz helyi védelembe” való mozgósítás teljességgel csődöt mondott. Kudarcot vallott a román hatóságok próbálkozása is, hogy „besszarábiai nemzeti egységeket” állítsanak fel. Azok a

moldovaiak, akiket a román hadseregbe mozgósítottak, tömegesen dezertáltak.

A szovjet hadsereg közeledtével a lakosság harca a megszállók intézkedéseinek megghiúsítására fegyveres felkelésbe csapott át. A legnagyobb ilyen felkelés 1943 szeptemberének végén az ellenség által megszállt Leningrád közigazgatási terület járásaiban robbant ki. A közvetlen lökést a hitleristáknak az a parancsa adta, hogy az egész lakosságot nyugatra kell evakuálni.

1943. szeptember 24-én a Leningrádi Területi Pártbizottság kiáltvány-nal fordult a lakossághoz: „A hősi Vörös Hadsereg győzedelmesen kibontakoztatva támadását, könyörtelenül pusztítja az ellenséget... A szovjet állampolgárok szent hivatása és kötelessége, hogy segítse a Vörös Hadsereget... s mögöttes területről bátor csapásokat mérjen a fasiszta bandákra. Cselekedjetek könyörtelenül! Mindenki, kicsinyek és nagyok, kel-jetek harcra...”

Egész falvak lakossága állt át a partizánokhoz. A partizánosztatok létszáma egyszeriben megtízszereződött, és 25 000 főt számlált. Ezenkívül nagyszámú partizán tartalékcsapatok és önvédelmi osztagok jöttek létre. A partizánmozgalom leningrádi törzse repülőgépeken több mint 15 000 puskát, 7000 géppisztolyt, több mint 1000 géppuskát, 112 aknavetőt és sokféle más fegyvert és lőszert juttatott el a felkelőkhöz.

1943 végére a közigazgatási terület minden megszállt részén fellobbant az össznépi felkelés lángja. A megszállók terve, hogy elnéptelensék a leningrádi területet és elhajtsák a lakosságot, dugába dőlt.

Harci tettekkel fogadta a szovjet hadsereget az ellenség megszállta szovjet föld más körzeteinek lakossága is. A partizánokkal és a földalatti szervezetek tagjaival együtt irtották az ellenséges gyűjtogató- és robbantóosztagokat, mentették meg az elrablástól és megsemmisítéstől a népi vagyont, harci osztagokat alakítottak, és a szovjet csapatok megérkezéséig védték az üzemeket, gyárakat, a bányákat és más objektumokat.

A fasiszták által megszállt szovjet földön kibontakozott partizánmozgalom fontos szerepet játszott a szovjet hadsereg Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelmében. A szovjet hadsereg győzelmének politikai eredményét értékelve, L. I. Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára ezt mondta: „Ukrajna és Belorusszia, Szmolenszk és Brjanszk vidéke, az összes ideiglenesen megszállt területek lakosainak össznépi partizánháborúja halomra döntötte ellenségeink reményeit, hogy a szovjethatalom nem bírja elviselni a rázúduló megpróbáltatásokat. Ez a küzdelem megmutatta, mily nagyra becsülik a szovjet emberek saját népi hatalmukat. A szovjethatalom és a szovjet nép – egy egységes egész. Ebben a megbonthatatlan egységben van a mi társadalmi rendünk nagy szilárdságának forrása. És nincs a világon olyan erő, amely képes volna megingatni ezt az egységet.”¹¹

¹¹ L. I. Brezsnyev: A lenini úton. Beszédek és cikkek. 1. köt. Moszkva 1970. 238. old. (Oroszul.)

A szovjet partizánmozgalom katonai szempontból is nagymértékben hozzájárult a hitlerista Németország és csatlósainak leveréséhez.

A háború éveitől a partizánalakulatok és a földalatti szervezetek az ellenséges katonáknak, tiszteknek, a megszálló apparátus tisztviselőinek, a területre betelepítetteknek a százezreit pusztították el, megvédték a szovjet emberek százezreit attól, hogy a fasiszta kényszermunkára hajtsák el őket, megakadályozták számos helység, ipari és egyéb népgazdasági objektum megsemmisítését.

Különösen hatékonyak voltak a partizánoknak az ellenség közlekedési útjaira mért csapásai. Ötszörösen felülmúlták azt a hatást, amelyet az angol-amerikai repülők az ellenség közlekedési vonalai elleni támadásaikkal értek el, és csaknem tízszer hatásosabbak voltak a német repülők tevékenységénél, amikor azok a szovjet csapatok hadtápterületének vasutait és gépkocsiútjait bombázták.

A partizánmozgalom az ellenség nagy erőit vonta el. Már 1942 nyaratól a fasiszta hadvezetés a szovjet-német arcvonalon működő összes szárazföldi erőinek mintegy 10 százalékát a partizánmozgalom elleni harcra használta fel. Ezenkívül a hitleristák kénytelenek voltak a megszállt szovjet terület minden helységében nagyszámú katonai-közigazgatási megszálló-apparátust, rendőri és katonai helyőrséget, kémelhárító szerveket fenntartani, és állandóan erősíteni őket.

Hallatlanul nagy volt a partizánmozgalom hatása az ellenség katonáinak és tisztjeinek erkölcsi állapotára. Az arcvonalra tartó ellenséges csapatok a partizánok és a földalatti szervezetek szakadatlan támadásainak voltak kitéve. A hadtápterületre visszavont csapatok a pihenés helyett kénytelenek voltak a különböző objektumokat őrizni, és a sok-sok büntető expedícióban venni részt. Ez mind erkölcsileg, mind fizikailag kimerítette a katonákat és tiszteteket, csökkentette harci szellemüket.

Hitler, amikor megindította a háborút a Szovjetunió ellen, kijelentette: „A dolog lényege az, hogy zsiros falathoz jutunk azzal, hogy először, meghódítjuk, másodsor, kormányozzuk, harmadsor, kizsákmányoljuk őket.” Ámde sem az egyik, sem a második, sem a harmadik nem sikerült a megszállóknak. A szovjet falatba a hitleristáknak beletört a foguk. Sok mindent elraboltak, de sem az ipari, sem a mezőgazdasági termelést nem sikerült megszervezniük az általuk meghódított szovjet földön. A fasiszta megszállók gazdasági intézkedéseinek megghiúsítása – az ellenség mögöttes területein maradt milliónyi szovjet munkás, paraszt és értelmiségi kimagasló hőstette volt.

A fasiszta hódítók hátában vívott partizánharc a szovjet emberek rendületlen helytállásának hőskölteménye volt. A tömeges hősiesség és az önfeláldozás a partizánharc szabálya volt. A partizánoknak és földalatti harcosoknak, az ellenséges intézkedések szabotálójának tízezrei haltak kínhalállal a Gestapo-hőhérok kezei közt. De halálukkal is folytatták a harcot. „Kommunista vagyok. Ezzel mindent megmondtam. Bennünket nem lehet térdre kényszeríteni. A kommunisták a vallatásra hallgatással válaszolnak!” – jelentette ki az öreg lett kommunista, A. Peterson az őt kínzó fa-

sisztáknak. „Nem!” — felelte büszkén a Gestapo pribékjeinek. J. V. Klu-mov professzor, a pártonkívüli hazafi, a minszki földalatti szervezet har-cosa, amikor azok felajánlották, hogy választhat a halál vagy a között, hogy a megszállóknak fog dolgozni. „Önök most felakasztanak engem, de én nem vagyok egyedül. Kétszázmillióan vagyunk, mindannyiunkat nem akaszthatják fel!” – vágta a hitleristák szemébe Zoja Koszmogyemjansz-kaja. Egy árva szó sem hagyta el a száját az odesszai földalatti szervezet kommunista vezetőjének. A. V. Molodcovnak sem, miközben vallatták őt. Amikor kihirdették a halálos ítéletét, kijelentette: „Orosz ember vagyok, és a saját földemen nem kérek kegyelmet az ellenségtől.” Negyedórát adtak Liza Csajkinának, a Kalinyini közigazgatási terület penzai kerü-leti Komszomol-bizottsága titkárának, hogy bűnbocsánatot kérjen. Tizen-öt perc múlva ezt mondta: „Készen állok, lőjetez agyon.” És a kivégzésre kihajtott emberekhez fordulva ezt kiáltotta: „A hazáért, a népért halok meg!” Az „Internacionálét” énekelve mentek a vesztőhelyre a mogiljovi földalatti szervezet harcosai is.

Ilyenek voltak azok, akik a fasiszta megszállás borzalmas éveiben par-tizánharcba szálltak a területtrablókkal. Halhatatlan hősiességük a Nagy Honvédő Háború krónikájának aranybetűkkel írt lapja marad, és ragyogó megnyilvánulása a szovjet nép lángoló hazafiságának, a kommunizmus esz-méi iránti határtalan odaadásnak.

1. PUSKÁVAL ÉS LAPÁTTAL

A NÉPFELKELŐK

A szovjet nép Nagy Honvédő Háború idején tanúsított határtalan hazafisága nemcsak a fasiszta hódítók ellen fegyverrel harcoló szovjet emberek tömeges hősiességében nyilvánult meg, hanem azok önfeláldozó munkájában is, akik a hátszágban kovácsolták a győzelmet.

A népben a szovjet katonák megsegítésének a legkülönbözőbb formái születtek meg és terjedtek el. A polgári lakosság közvetlenül részt vett a harcselekményekben, védelmi berendezéseket épített, ápolt a sebesült katonákat. Fel se lehet sorolni a temérdek anyagi küldeményt, a harcoló hadsereghez eljuttatott egyéni és kollektív leveleket, a dolgozók küldött-ségeinek ezreit, amelyek az egyes arcvonalszakaszokat fölkeresték.

A történelem sok olyan példát ismer, amikor a hódító háborút viselő kizsákmányoló államok a lakosságot a csapatokat segítő munkákba fogták be. Mint ismeretes, a fasiszta Németország is az emberi, munka-, anyagi, pénzügyi és egyéb források „totális mozgósítását” hajtotta végre. A hitlerista propagandával megtévesztett emberek tömegei vettek részt önkéntesen benne. És mégis mindezeknek az intézkedéseknek a fő eszköze a kényszer volt.

Az a sok irányú segítség, amelyet a szovjet emberek a Nagy Honvédő Háború éveiben az arcvonálnak nyújtottak, merőben más alapokon nyugodott. A fő különbség az önkéntességben, maguknak a néptömegeknek a kezdeményezésében rejlett. Ilyen körülmények között a párt politikai és szervező munkája különösen nagy szerepet játszott. A munkanap meghosszabbítására hozott intézkedéseket, a lakosságnak a védelmi létesítmények építésére való mozgósítását stb., a szovjet emberek minden erejükkel támogatták, és sok esetben a nép közvetlen kezdeményezéséből indultak ki. Ezért a párt és az állam politikai és szervező munkája mindenekelőtt arra irányult, hogy a népi kezdeményezést a kellő cél irányába terelje, és szervezetté tegye, s minél hatékonyabban felhasználja a népi támogatást.

Ennek a támogatásnak a méretei valóban gigantikusak voltak. A szovjet nép önkéntes segítsége a frontnak, a közvetlen eredményeken kívül,

roppant erkölcsi erővel hatott. Fokozta a katonák harci szellemét, erősítette bennük a haza sorsáért érzett felelősséget. Újra és fokozott erővel igazolódtak Lenin szavai, amelyek a polgárháború idején hangzottak el: „Minden segítség, amelyet a hátszországban a vöröskatonák kapnak, azonnal a Vörös Hadsereget erősíti, emeli a hangulatát, csökkenti a betegségek számát és fokozza támadóképességét.”¹

A kezdeti időszak arcvonalain előállott súlyos helyzet mindenkor haszthatatlan intézkedéseket követelt, hogy új katonai egységeket és magasabbegységeket állítsanak fel, képezzenek ki, és a legrövidebb idő alatt a harcoló hadsereghez irányítsák őket.

Ennek a feladatnak a megoldásában nagy szerepet játszott az önkéntes alakulatok, a népfelkelőegységek megalakítása. Ennek eszméje a népben fogamzott meg.

Már a fasiszta betolakodókkal vívott első harcokban a szovjet hadsereg oldalán ott küzdöttek a helyi lakosságból alakult önkéntes osztagok is. Lettorszáiban ezek az osztagok aktívan részt vettek Liepaja hősi védelmében, és védték a köztársaság fővárosát, Rígát.

Észtországban 26 népfelkelőegység működött, több mint 10 000 harcosal.

Litvániában körülbelül 40 önkéntes osztagot alakítottak, amelyek létszáma 10 000 ember volt. Az önkéntesek a reguláris csapatokkal vállvetve küzdöttek köztársaságuk területén, részt vettek Šiauliai védelmében, a szovjet csapatok visszavonulásakor pedig beolvadtak azok állományaiba.

A háború első percétől a katonai szolgálatra be nem hívott szovjet emberek százazrei fordultak a párt- és szakszervezetekhez, a Komszomolszervezetekhez, a katonai komisszariátusokhoz, és kérték, hogy küldjék őket is az arcvonalba. Férfiak, nők, kommunisták, komszomolisták és párttonkívuili hazafiak, munkások, kolhozparasztnok, értelmiségiek nyújtottak be ilyen kérvényeket. Egész családok és termelési közösségek kérték, hogy az arcvonalon védelmezhessék hazájukat.

1941. június 27-én A. A. Zsdanov vezetésével tanácskozást tartottak az Északi Front törzsének, a városi és a területi párt- és társadalmi szervezeteknek a képviselői. Megvizsgálva a dolgozók állhatatos kérelmeit, úgy döntöttek, hogy megalakítják a leningrádi önkéntes hadsereget, mint az Északi Front tartalékát. Megalakításának irányítására létrehozták a leningrádi népfelkelő-hadsereg haditanácsát és törzsét. Parancsnokául A. I. Szubbotyin tábornokot, a haditanács tagjaivá – a városi pártbizottság szervezési osztályának vezetőjét, L. M. Antyufejevet, és I. D. Zsmakin dandárkomisszárt, törzsfőnökké pedig M. N. Nyikityin ezredest nevezték ki.

Leningrádot egyszeriben elárasztotta a tömeggyűlések hulláma. A Kirov-üzem kollektívájának a műhelygyűléseken elfogadott határozata hangoztatta: „A párt és a kormány első hívó szavára mindannyian egy ember-

¹ *Lenin Összes Művei.* 41. köt. 332–333. old. (Oroszul.)

ként meggyünk segíteni a Vörös Hadseregnek verni a fasiszta gazokat. Erős önkéntes osztagokat létesítünk a fasiszták szétzúzására.” Néhány nap alatt a Kirov-üzem 15 000 munkása és alkalmazottja benyújtotta kérelmét, hogy vegyék fel a népfelkelők soraiba. A Vörös Gárda egykori harcosai, a hajdani partizánok, a Balti-üzem öreg munkásai ezt írták a fiatal munkásoknak: „Üzemünkben népfelkelőosztag alakul. Felhívunk benneteket, ifjú hazafiak, hogy a baltiak dicső harci hagyományait követve, lépjete be az osztagba, hogy bármely pillanatban fegyverrel a kezetekben készen álljatok megvédeni hazánk becsületét és függetlenségét.” 1941. július 4-ére a Balti-üzemben 3200 felvételi kérelmet nyújtottak be. A leningrádi villamos-trolibuszüzem öreg dolgozója, I. G. Szamletov három fiával együtt lépett be a népfelkelők sorába. Beiratkozott a négy Szipsev fivér – Alekszej, Alekszandr, Nyikolaj és Ivan, valamint a Tyimofejev és a Gagarin házaspár is.

Több mint 200 000 leningrádi kérte felvételét a népfelkelők közé. A népfelkelői sorozó bizottság naponta 18–20 órát dolgozott.

A leningrádiak hazafias kezdeményezésének híre bejárta az egész országot, és az önkéntes jelentkezések áradatát indította meg.

A népi kezdeményezést a párt felkarolta. 1941. július 2-ára virradó éjjel a pártaktivisták Kremlben megtartott tanácskozásán ismertették az SZK(b)P KB határozatát, mely szerint az önkéntességi elv alapján népfelkelőegységeket állítanak fel.

Ez még aznap a moszkvaiak tudomására jutott. „... Július 2-án – írja visszaemlékezéseiben Moszkva kujbisevi kerületi pártbizottságának titkára, N. M. Sahov – a kerületben összehívták a pártszervezetek titkárainak értekezletét, amelyben a kreml-i tanácskozásról számoltunk be. Már 2-án este megkezdődött a népfelkelés soraiba való feliratkozás.” Három nap múlva pedig a moszkvai és Moszkva területi felvételi bizottságokhoz 310 000 beadvány érkezett, amelyben az emberek önkéntes felvételüket kérték a népfelkelő-alakulatokba.

1941. július 3-án a Moldovai Kommunista Párt KB-ja is határozatot hozott népfelkelő-alakulatok felállításáról. Minthogy az ellenség áttörte a Prut-folyó menti arcvonalat, és gyors ütemben szállta meg a köztársaság területét, a moldovai népfelkelőegységek azonnal beolvadtak a szovjet hadsereg reguláris csapataiba.

1941. július 6-án Belorusszia Kommunista Pártjának KB-ja is határozatot fogadott el népfelkelő-alakulatok felállításáról. Ekkorra az ellenség már a köztársaság jelentős részét elfoglalta. Az arcvonal menti területeken létesült népfelkelőegységek Vityebszk, Mogiljov és Belorusszia más városainál máris harcba léptek. Csupán a Gomelhez vezető utakon az önkéntes alakulatok 6913 harcosa küzdött.

1941. július 7-én Ukrajna Kommunista Pártjának KB-ja, a Népbiztosok Tanácsa, valamint az Ukrajnai SZSZK Legfelső Tanácsának Elnöksége felhívással fordult a polgári lakossághoz. A felhívás egyebek közt ezt mondja: „Segítsük a Vörös Hadsereget és a Vörös Flottát! Idősebb testvérünk. a nagy orosz nép példáját követve egyesüljete erős ukrajnai népfelkelő-

ezredекbe.” Válaszul erre a felhívásra Ukrajnában 1 300 000 ember kérte felvételét az önkéntes népfelkelő-alakulatokba.

A népfelkelők soraiba olyan 17–50 éves korú állampolgárok léphettek, akik fel voltak mentve a hadseregbe való behívás alól.² A népfelkelőegységek felállítását, a parancsnokok, a politikai munkások kiválasztását, anyagi ellátásukat a helyi pártszervezetek végezték. Aktívan segítették őket a katonai körzetek törzsei és más hadseregintézmények.

A népfelkelőegységeket rendszerint kerületenként és vállalatonként alakították meg. Így a moszkvai „Kalibr” üzemben ezredet, a „Szerp i molot” (Sarló és kalapács), az Első Állami Golyóscsapág, a „Krasznij bogatir” (Vörös vitéz) és más vállalatokban – zászlóaljakat alakítottak. 1941 júliusában Moszkvában és a Moszkvai területen 12 népfelkelő-hadosztályt, 25 vadász- és 25 géppuskászászlóaljat és számos páncélvadászszakot létesítettek. Állományukba öreg munkáskáderek, kolhozparasztok, tudósok, írók, diákok tartoztak. A párttagok aránya a moszkvai népfelkelő-alegységekben 20 és 60 százalék között mozgott. A fővárosi és a Moszkva-területi ipari vállalatok ruházattal és élelemmel, a Moszkvai Katonai Körzet törzse pedig fegyverrel és lőszerrel látta el a népfelkelő-egységeket. Az egységek parancsnoki és politikai munkás-állományát a városi és kerületi pártbizottságok jelölték ki és erősítették meg. Parancsnoki beosztásokba rendszerint hivatásos állományú vagy tartalékos katonai személyeket állítottak. Csupán a Frunze Katonai Akadémia 36 tanárát irányította a népfelkelő-alakulatokba. A Moszkva Kijevi kerületében létesült népfelkelő-hadosztály parancsnoka A. V. Bogdanov ezredes, törzsfőnöke a Vezérkari Akadémia tanára, G. N. Pervencev lett. A Sztálini kerület népfelkelő hadosztályának parancsnokává V. Vaskevics vezérőrnagyot nevezték ki. A népfelkelő-hadosztályok politikai komisszárjainak beosztásába olyan tapasztalt pártmunkások kerültek, mint a Tyimirjazev Mezőgazdasági Akadémia tanszékvezető professzora, I. Sz. Kuvsinov, az 1917-es párttag, aki a moszkvoreckiji kerület hadosztályának komisszárja lett, vagy az Összszövetségi Mezőgazdasági Kiállítás pártszervezőjét, P. G. Taraszovot, a Rosztokini hadosztály komisszárjává nevezték ki. Minden egyes népfelkelő-alegységben párt- és Komszomol-szervezetet létesítettek. Az SZK(b)P Moszkvai Városi Pártbizottságának határozatával a népfelkelőezredek és hadosztályok hadi zászlót kaptak.

Ugyanígy folyt a népfelkelőegységek alakulása más városokban, területeken és köztársaságokban is. Ukrajnában a népfelkelés soraiba 700 000 embert vettek fel, összesen 20 hadosztályt és mintegy 60 önálló ezredet alakítva belőlük. 1941. július–szeptemberben Leningrádban 10 hadosztályt és 14 önálló tüzér-géppuskás zászlóaljat alakítottak, zászlóaljanként 1400 emberrel. Sztálingrád városának és területének önkéntesei népfelkelőhadtestet létesítettek. Parancsnokává I. F. Zimenkovot, a területi végrehajtó bizottság elnökét, komisszárnak pedig M. A. Vodolagint, a területi pártbizottság titkárát nevezték ki. A törzs főnöke N. R. Petruhin, a területi bi-

² Ukrajnában 16–60 éves korú állampolgárokat vettek fel.

zottság katonai osztályának vezetője lett. A Don vidékén és Kubánban népfelkelőkből két kozák lovashadosztályt alakítottak.

Az arcvonalra menni és a népfelkelők soraiba lépni kívánczók száma mindenütt rendkívül nagy volt. Íme, egy példa. 1941. július 7-én a kijevei gőzmozdonyjavító üzem egyik műhelyéből kifutott az első páncélvonat. Személyzetének kiegészítéséhez 120 emberre volt szükség. Tízezen jelentkeztek.

A párt- és szovjetszerveket a felvételi bizottság elleni panaszokkal árasztották el azok, akiknek kérelmét, hogy az arcvonalba mehessenek, nem teljesítették.

A népfelkelés gerincét az ipari munkások alkották. A „Pravda” akkoriban ezt írta: „Ott kell lenni ezekben a történelmi napokban az üzemekben, a gyárakban, hogy szemtanúi lehessünk a munkásosztály erejének, amely fegyverrel a kezében kiáll az igaz ügyért, látni kell, hogy mennyire egygyéforrt ez az osztály, milyen szilárd meggyőződése, hogy diadallal kerül ki abból a párviadalból, amelyet a hitlerista Németország kényszerített népünkre.” Leningrád Viborgi kerületének önkéntesei között 60 százalék, a moszkvai népfelkelők között 65 százalék volt a munkások aránya. A Donyec-medence bányászaiból K. I. Provalov, A. I. Petrakovszkij és I. D. Zinovjev parancsnoksága alatt népfelkelő-hadosztályok alakultak.

Az arcvonalon előállott súlyos helyzet miatt a háború kezdetén a népfelkelők kiképzésére nagyon rövid volt az idő. Az önkéntesek azonban derekasan megállták helyüket a harcban. Hangulatukat jól tolmácsolja a leningrádi dramaturg, D. Scseglov „A népfelkelők között” című emlékiratában: „... a városban népfelkelő-hadosztályok alakulnak. Alighogy elhangzott a párt felhívása a néphez, s máris mindazok, akikre korábban a mozgósítás nem vonatkozott, a betegeknek számítók, bevonultak népfelkelőnek. Sokan közülük először fognak puskát a kezükbe, először látnak aknavetőt, kezdetben rosszul dobnak kézigránátot, rosszul ¹kúsznak – ez már így van. Mindannyian tudják ezt! S azt is tudják, hogy sok vér ömlik majd, de más megoldás nincsen. És ezért mennek.”

Igen, és ezért mentek. Több mint 40 hadosztály és sok más népfelkelő-alakulat – a menetalakulataikkal együtt körülbelül kétfélmillió ember – a szovjet-német arcvonal különböző szakaszain már 1941 nyarán és őszén szembeszállt az ellenséggel. Ügyszólván semmi tapasztalatuk sem volt, nagyok voltak az áldozatok. Az elkeseredett küzdelmek kohójában a legbékésebb foglalkozású emberek katonákká váltak, megtanultak verekedni, verni a jól képzett és felszerelt ellenséget.

A népfelkelők tekintélyes száma saját szülővárosuk védelmében is részt vett. 1941 augusztusában mind a 12 moszkvai népfelkelő-hadosztály kivonult a fővároshoz vivő távoli felvonulási utakra, és súlyos felszabadító harcokat vívott Isztra, Naro-Fominszk, Malojaroszlavec, Szerpuhov és Kasira körzetében. Itt harcoltak a moszkvai terület népfelkelői is.

1941. október 13-án reggel, amikor a fővárosra oly súlyos órák nehezedtek, gyűlést tartott a moszkvai pártszervezetek aktívája. Az aktívá meghallgatta A. Sz. Scserbakovnak, az SZK(b)P KB és moszkvai bizottsága

titkárának beszámolóját a fronthelyzetről, majd határozatot fogadott el, mely szerint minden erőt mozgósítanak Moszkva védelmére. A fő figyelmet a Nyugati Front tartaléksapatainak megalakítására összpontosították. A gyűlés határozatot fogadott el, amely ezekben a szörnyű napokban esküként hangzott. A határozat kimondja: „A növekvő veszély láttán a pártaktíva szükségesnek tartja az összes moszkvai pártszervezetek, minden kommunista és komszomolista, Moszkva minden dolgozójának mozgósítását, hogy szálljanak szembe a német fasiszta betolakodókkal, keljenek Moszkva védelmére, a győzelem megszerzésére.”

A főváros valamennyi üzemében és intézményében tömeggyűléseket tartottak. A munkások és alkalmazottak kinyilvánították szilárd elhatározásukat, hogy utolsó csepp véréükig megvédik Moszkvát.

A pártaktíva határozatának szellemében a fővárosban újabb önkéntes egységeket létesítettek – kommunista zászlóaljak alakultak. Megalakulásukat az 1941. október 13-án létesített városi és kerületi törzsek irányították.

Öt nap alatt Moszkvában 25 önálló zászlóalj és század alakult, körülbelül 12 000 fős létszámmal. Valamennyit a belső tartalékokból fegyvereztek és szerelték fel.

Jellemző vonása volt ezeknek az alakulatoknak, hogy zömükben kommunistákból és komszomolistákból – a fővárosi vállalatok munkásaiból és alkalmazottaiból álltak. Gyakran egész pártszervezetek együttesen léptek be az ilyen alakulatokba. A Krasznaja Presznja-i kerület kommunista zászlóaljába például beolvadt a Geológiai Kutatóintézet egész pártszervezete.

A kommunista zászlóaljak erkölcsi-politikai tekintetben fölöttébb állhatatos alakulatok voltak. „Elfoglalva védelmi terepszakaszunkat – írták a moszkvaiakhoz szóló felhívásukban a Komintern és a Rosztokini kerület kommunista zászlóaljának harcosai – kijelentjük, meghalunk, de nem hátrálunk meg; rajta leszünk, hogy a szeretett Moszkvánkhoz vezető utak a fasiszta banditák temetőjévé váljanak.”

A kommunista zászlóaljak már megalakulásukkor elfoglalták a Moszkva peremén létesült védelmi szakaszokat, fedezték a fővárosba vezető legfontosabb utakat, a volokolamszki, a dmitrovi, a kalugai és leningrádi műutat, a minszki és a kijevei autópályát.

A kommunista zászlóaljak és más önkéntes alakulatok hamarosan a 2. és 3. kommunista, illetve a 4. és 5. moszkvai lövészhadosztállyá alakultak.

Ily módon 1941 októberének első felében Moszkva pótlólagosan csaknem 50 000 fős olyan hadsereget adott az arcvonálnak, amelyben több mint 20 000 kommunista és komszomolista volt.

A moszkvai utcai harcok esetére 169 önkéntes osztagot alakítottak és képeztek ki. Ezenkívül a város minden kerületében, a nagyobb üzemekben szintén alakultak harckocsivadász-csapatok és osztagok. Így a „Krasznij Proletarij” (Vörös Proletár), a GPZ-2, és a Szerszámgépgyárban, valamint a Lenini kerület más üzemeiben 3500 harckocsivadász önkéntes volt.

1941 júliusától a Lenin városához vezető távolabbi, majd közeli utakon

a szovjet hadsereg katonáival vállvetve heves harcokat vívtak a leningrádi népfelkelők is. Amikor pedig az arcvonal helyzete súlyosbodott, és az el-lenség több helyen a város falai alá ért, az üzemekben és az intézmények-nél munkászászlóaljak alakultak. 1941. augusztus 19-től 21-ig, három nap alatt, 79 zászlóalj létesült összesen 41 255 fős létszámmal. Ők szolgáltak a 6. és a 7. népfelkelő-hadosztály megalakulásának egyik forrásául.

Számos munkászászlóalj, amely az arcvonal közvetlen közelében alakult meg, azonnal harcba lépett. Elévülhetetlen dicsőséget szerzett az Izsorszki üzem munkászászlóalja. Parancsnoka G. V. Vodopjanov üzemi mérnök volt, aki részt vett a fehérfinnek elleni harcban, komisszárya pedig az üze-mi szakszervezeti bizottság elnöke, G. L. Zimin. A zászlóalj megállította a Kolpino felé előretörő fasiszta alegységet, és a szovjet csapatok beérkezé-séig szilárdan tartotta védőszakaszát.

K. Tippielskirch a háromhónapos leningrádi harcok során kialakult hely-zetet jellemezve a háború után ezt írta: „A német csapatok eljutottak a város déli elővárosaiba, de a fanatikus leningrádi munkásokkal megerő-sített védő csapatok hallatlanul szívós ellenállása miatt a várt siker elma-radt.”

Kijev védelmében a szovjet csapatokkal együtt több mint 30 népfelkelő és más önkéntes alakulat vett részt. A hadsereg katonáival és a Fekete-tengeri Flotta matrózaival együtt elszántan védelmezte Odesszát a város dolgozóiból alakult népfelkelő-hadosztály is. Soraiban ott találjuk az odesszai városi pártszervezet kommunistáinak 90 százalékát. Szevasztopol védői között több mint 20 000 népfelkelő volt.

Példátlan bátorságot és hősiességet tanúsítottak a sztálingrádi önkéntes alakulatok is. A roppant méretű volgai csata 200 napjából 142 napig ma-gában Sztálingrádban folytak a harcok. Ezért a hős város védelmezőinek soraiban ott volt csaknem az egész visszamaradt polgári lakosság is. Óriási segítséget nyújtottak a szovjet csapatoknak. A 14. német páncéloshadtest parancsnoka, Wittersheim tábornok azt jelentette Paulusnak, hogy a Vö-rös Hadsereg magasabbegységei ellenlökéseket hajtanak végre Sztálingrád rendkívüli bátorságot tanúsító egész lakosságának a támogatásával. „Ez nemcsak a védelmi erődítmények építésében nyilvánul meg, és nem is csak abban, hogy az üzemeket és a nagyobb épületeket erődökké alakították át. A polgári lakosság fegyvert is ragadott. A harcmezőn megölt munkások fekszenek, gyakran puskát és pisztolyt szorítva megmerevedett kezükben. Munkásruhát viselő halottak görnyednek a szétlőtt tankok kormányser-kezetére. Ehhez hasonlót még sosem láttunk.”

A népfelkelőegységek rendszerint beolvadtak a reguláris csapatok ál-lományába. Ezért a népfelkelő-mozgalom mindenekelőtt a szovjet hadse-reg sorainak feltöltéséről, milliós tartalékok képzéséről való össznépi gon-doskodás megnyilvánulása volt.

Nemcsak a háború kezdetén, hanem a következő években is, egészen 1943 közepéig, az önkéntes alakulatok fontos forrásai voltak a harcoló had-sereg kiegészítésének. Így a Rjazani terület több népfelkelőezredet, a Ki-rovi és az Ivanovói terület hadosztályokat irányított az arcvonalra, a Jarosz-

lavi és Kosztromai területek népfelkelőiből hadosztály alakult, Baskiria pedig két nemzeti lovashadosztályt adott a frontnak. A Kuznyeck-medence lövészadosztályt alakított a népfelkelőkből. A Szverdlovi, Molotovi és Cseljabinszki terület népfelkelői jelentős mértékben hozzájárultak az uráli önkéntes harcoksihadtest kiegészítéséhez.

Nem teljes adatok szerint a népfelkelésben és egyéb önkéntes alakulatokban a háború éve alatt nem kevesebb mint 4 millió ember vett részt. A világ egyetlen hadserege sem dicsekedhetik az önkéntesek ilyen áradataival, ilyen kimeríthetetlen népi tartalékokkal.

A SZOVJET HÁTORSZÁG VÉDELME

A háború elején rendkívül nagy jelentősége volt az arcvonalközei körzetek védelmének. Mindenekelőtt az ellenséges ejtőernyősök, diverzánsok és kémek elleni harcot kellett megszervezni. Az ellenség azért vetette be őket, hogy megghiúsítsák az üzemek működését, a vasúti és közúti forgalmat, rémhíreket terjesszenek, és pánikot keltsenek a polgári lakosság körében.

A nyugat-európai országokban a hitleristáknak ezúton sikerült nagymértékben megkönnyíteniük csapataik előnyomulását. A német fasiszta hadvezetés a Szovjetunió elleni háborúban is nagy figyelmet fordított a szovjet háttérország dezorganizálására, lakosai erkölcsi állapotának aláásására.

A frontkörzeteknek az ellenséges ejtőernyősöktől és diverzánsoktól való védelmét illetően a párt a lenini útmutatásokból indult ki, amelyeket Lenin és Dzerzsinszkij „Óvakodjatok a kémektől!” című, 1919. május 31-én megjelent felhívása szabatosan meghatározott.

A felhívás a többi között ezt mondja: „... a fehéreknek az egész front-övezetben, minden nagyobb városban kiterjedt szervezetük van, amelynek feladata kémkedés, árulás, hidak felrobbantása, felkelések kirobbantása a háttérországban, kommunistáknak és a munkásszervezetek neves tagjainak meggyilkolása.

Mindenkinek résen kell lennie.

Mindenütt meg kell kettőzni az éberséget, fontolóra kell venni és a legszigorúbban életbe kell léptetni több rendszabályt a kémek és a fehér összeesküvők kinyomozása és elfogásuk érdekében . . .

Minden öntudatos munkásnak és parasztnak testével kell védelmeznie a szovjethatalmat, fel kell vennie a harcot a kémekkel és fehérgárdista árulókkal. Álljon mindenki az őrhelyén – állandó, katonai módon megszervezett kapcsolatban a pártbizottságokkal, a Rendkívüli Bizottsággal, a megbízhatóbb és legtapasztaltabb elvtársakkal a szovjetfunkcionáriusok közül.”³

³ Lenin Összes Művei. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 388—389. old.

A párt és a kormány a frontövezet védelmét megszervezve a Nagy Honvédő Háború éveiben is, a dolgozók széles tömegeire támaszkodott.

Az SZSZKSZ Népbiztosainak Tanácsa 1941. június 24-én rendeletet adott ki „Az ejtőernyős deszantok és diverzánsok elleni harc rendszabályairól”. E rendeletnek megfelelően különleges katonai jellegű – vadász-zászlóaljakat alakítottak. Ezek feladatai közé tartozott: az ellenséges ejtőernyősök és diverzánsok felkutatása és megsemmisítése, az ipari vállalatok, villanytelepek, vasúti és közúti objektumok, hírközlési vonalak, hidak stb. őrzése, őrzérségek szervezése és a rendőrségi szervekkel való együttműködés a közrend fenntartásában ellenséges berepülések idején.

A vadász-zászlóaljak személyi állományát a pártbizottságok irányításával a legteljesebb önkéntesség alapján egészítették ki. Felállításukat a Belügyi Népbiztosság szervei végezték. Tagjaik az esetek többségében nem mentesültek az üzemi és hivatali munka alól. Íme, a leningrádi fémmegmunkáló üzem munkásának, a vadász-zászlóalj harcosának, B. A. Belovnak a feljegyzése: „Július 2-a óta vadász-zászlóalj harcosa vagyok. 9 órát dolgozom, 4 órát katonai kiképzésben részesülök. Laktanyai viszonyok közt élek. Naponta 5–6 óra pihenés . . .”

A viszonylag „nyugalmas” időkben volt így. A vadász-zászlóaljak harcosainak és parancsnokainak azonban rendszerint megfeszítetten kellett dolgozniuk a vállalatoknál, és mindenféle szolgálatot kellett ellátniuk az objektumok őrzése, az ellenséges ejtőernyősök és kémek megsemmisítése végett.

Am a nehézségek nem riasztották vissza a hazafiakat. A termelésben maradt dolgozók tízezrei igyekeztek bejutni a vadász-zászlóaljakba. Néhány hét leforgása alatt a frontövezetben megalakultak a vadász-harcosok osztagai, amelyek az arcvonalkörzetet fedették az ellenséges merénylőkkel szemben. Moldovában 63 vadász-zászlóaljat, Belorussziában 78 zászlóaljat alakítottak, összesen 13 000 fős létszámmal, Ukrajnában több mint 650 zászlóaljat, az Oroszországi Föderáció járásaiban és területein több mint 1000 osztagot, melyek létszáma mintegy 186 000 ember volt. 1941 júliusának végéig a frontövezetben összesen 1755 vadász-osztag tevékenykedett aktívan, létszámuk: több mint 328 000 ember. A vadász-zászlóaljak a lakosság nagyszámú aktívaira támaszkodtak. Tízezerszámra alakultak csoportok, melyek az egész frontövezetben a vadász-zászlóaljakkal együttműködtek.

Az ellenség, amely a háború kezdetétől fogva ejtőernyősöket, kémeket és diverzánsokat dobott le a szovjet hátsószögbe, katonai módon szervezett néppel került szembe. Minden objektumot, minden helyet, ahol várható volt a fasiszta ejtőernyősök feltűnése, szüntelenül a hazafiak ezrei őriztek. A vadász-zászlóaljak és együttműködési csoportok a lakosság aktív segítségével az esetek többségében idejében megghiúsították az ellenség próbálkozásait, hogy dezorganizálja a hátsószöveget, tömeges diverzánsakciókat hajtsa végre az ipari vállalatok és a szállítás ellen. Az ellenséges kémek és felforgatók ellen vívott harcban tanúsított bátorságáért és hősiességéért a vadász-osztagok 600 harcosát és parancsnokát rendjelekkel és érdemérmekkel tüntették ki.

A háború kezdetén, amikor az ellenség gyorsan nyomult előre, a vadász-zászlóaljak feladataik ellátása mellett közvetlenül részt vettek a harcselekményekben is. Elszántan tevékenykedtek például a moldovai vadász-zászlóaljak. A kisinyovi kommunista ezred és a bengyeri, tyiraszpoli, kalarasi vadászzászlóaljak részt vállaltak a csimislijszki járás kulátfelkelésének leverésében és a szovjet csapatok hátába betört egyik román ezred szétzúzásában. A kisinyovi ezred részt vett a harcokban és a revaki vasútállomás körzetében megjelenő ejtőernyősök megsemmisítésében. A Kagul városi vadászosztag kétszer is átkelt a Pruton, és a szovjet hadsereg csapataival együtt csapásokat mért az ellenségre Románia területén.

A vadászzászlóaljak önállóan, de többnyire a népfelkelőegységekbe olvadva vagy a szovjet hadsereg soraiban részt vettek a fasiszta betolakodók elleni harcokban, Belorussziában, Ukrajnában, az orjoli és szmolenszki területen, Moszkva, Leningrád, Kijev, Odessza, Szevasztopol és Sztálingrád védelmében egyaránt. 1941 folyamán a harcoló hadsereg állományába 1350 vadászzászlóalj lépett be mintegy 250 000 fős létszámmal. Ez a szovjet csapatok igen értékes utánpótlása volt.

Egyidejűleg újabb vadászosztagokat is alakítottak. A háború alatt állományukban 400 000 ember harcolt. Az együttműködési csoportokkal vállvetve őrizték az arcvonalkörzeteket az ellenséges diverzánsok romboló tevékenységével szemben.

Derekas segítséget nyújtott a helyi légvédelmi szolgálatnak maga a polgári lakosság is. Ennek a szolgálatnak az volt a rendeltetése, hogy felszámolja az ellenséges berepülések következményeit. A háború első felében, amikor az ellenség légi fölényben volt, repülői rendszeres támadásokat intéztek városaink és egyéb lakott településeink ellen, különösen a frontövezetben. Az ellenséges repülők tömeges bombázásokat hajtottak végre Moszkva, Leningrád, Odessza, Szevasztopol, Sztálingrád és sok más város, vasúti csomópont és vasútállomás ellen. Ilyen körülmények között jelentős mértékben a helyi légvédelmi szolgálattól függött a frontközeli hátország munkája és polgári lakosságának biztonsága. Ez a légvédelmi szolgálat alá volt rendelve a belügyi szerveknek is, különleges egységei, tűzoltórészei stb. voltak. A háború követelte feladataikhoz képest azonban erőik nem bizonyultak elegendőeknek. Csakis a néptömegek aktív támogatásával bírták ellátni feladataikat.

Már 1941. június 23-án a pártszervezetek felhívására és irányításával a frontövezet egyes helységeiben – például Leningrádban és külvárosaiban, valamint a leningrádi terület 15 nagyobb településén – megkezdődött a zárt és nyitott fedezékek, óvóhelyek építése nagy számban a polgári lakosság részére. 1941. augusztus 20-ig több mint 500 000 folyóméter fedezéket ástak, amely körülbelül egymillió embernek nyújtott védelmet. A háború harmadik napján Leningrádban 18 000 épület padlásáról eltávolították a fából való választófalakat, lebontottak 50 000 fapalánkot, bódét, tetőt stb. Nagy munka folyt a város álcázásáért is. A légvédelmi létesítmények építéséről szólva a Lenenergo magasfeszültségű hálózat igazgatója, A. K. Kozlovskij ezt írja: „Valóságos erődítmények jönnek létre. Az emberek éj-

jel-nappal dolgoznak, lelkesedésük határtalan. Az egész várost álcázzák, oltalmazták. Kicsinyek és nagyok, mindannyian a város védelmén munkálkodnak . . .”

Hasonló lelkesedéssel fáradozott a helyi légvédelem megerősítésén más városok lakossága is. A körülmények azonban az erőfeszítések megtízszerezését követelték. A könnyű típusú fedezékek (árkok stb.) mellett egyre több óvóhely és más erős fedezék is épült. Csupán Moszkvában, főképp a polgári lakosság erejéből 1941 június-júliusában 3332 közös fedezéket létesítettek, köztük 2613 bomba elleni és 719 gázvédelmi óvóhelyet. Lenin-grádban 1941. augusztus végéig a lakosság 800 000 ember számára 4600 óvóhelyet épített. Fontos feladat volt mindenütt homok- és vízkészletek tárolása, s a gyújtóbombák hatástalanítására és a tüzek elfojtására szolgáló egyéb eszközök biztosítása. Ehhez a munkáskezek százezreire volt szükség. Hiszen a legrövidebb idő alatt homokbányákat kellett létesíteni, víztartályokat készíteni, a házak százezreinek padlásán tűzoltóeszközöket kellett elhelyezni. 1941. augusztus második felében naponta körülbelül 4000 köbméter homokot szállítottak Leningrádba. A város számos kerületében megtisztították a víztárolókat, és újakat építettek, artézi kutakat fúrtak és így tovább. Néhány hónap leforgása alatt a leningrádiak 220 000 köbméter földet ástak ki, vízzel töltöttek fel 500 víztárolót és 140 állandó jellegű vízszolgáltató művet szereltek fel, 150 álláshelyet építettek a tűzoltó-gépkocsik számára a vízforrások megközelítéséhez.

A fedezékek és óvóhelyek építésével egy időben különböző alakulatokat: osztagokat, ún. druzsinákat, önvédelmi csoportokat, tűzoltócsapatokat és mentőrészlegeket hoztak létre, melyek rendeltetése az ellenséges légitámadások következményeinek felszámolása volt. Ezeket a tennivalókat a helyi szovjetek irányították.

A helyi légvédelem megszervezéséről, a lakosságnak az e téren nyújtandó sok irányú segítségre való mozgósításáról mindenkor a pártszervek gondoskodtak. Ezzel foglalkoztak közvetlenül a területi, a városi, a kerületi pártbizottságok és a pártsajtó is. 1941. augusztus 24-én a „Pravda”-ban vezércikk jelent meg „A helyi légvédelmet katonai módon szervezzük meg” címmel. A vezércikk ismertette az ellenséges repülőök által elérhető övezetek helyi légvédelmi rendszerének további megerősítésével és tökéletesítésével kapcsolatos konkrét feladatokat.

A párt irányelveinek szellemében a Moszkvai Szovjet végrehajtó bizottsága 1941. június 30-án határozatot fogadott el „Moszkva város polgárai, az iparvállalatok és intézmények vezetői, a házgondnokságok légvédelemmel kapcsolatos kötelességéről”. Hasonló határozatokat hoztak más városok szovjetjeinek végrehajtó bizottságai is. Figyelemmel a helyi viszonyokra meghatározták bennük a helyi légvédelem megsegítésére szolgáló al-egységek megalakításának feladatait és rendjét, a lakosság soraiból való feltöltését.

A helyi légvédelem megerősítése szempontjából nagy jelentőségű volt a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának 1941. július 2-i rendelete „A lakosság általános, kötelező légvédelmi kiképzéséről”. E rendelet szerint a 16-tól

60. életéig az egész felnőtt lakosságot kiképezték az ellenséges légitámadások elleni védekezés módszereire, a védekezés eszközeinek használatára. Ezt a kiképzést összekapcsolták a lakóházi és vállalati önvédelmi csoportok és légvédelmi osztagok tagjainak kiválogatásával, az ilyen alakulatok hálózatainak kiszélesítésével.

Az így végzett munka valóban eredményesnek bizonyult. Júniusban és júliusban már Moszkva minden üzemében, intézményénél, tanintézetében működtek helyi légvédelmi alegységek. A házgondnokságok 3600 önvédelmi csoportot alakítottak 81 600 részvevővel, valamint 12 736 tűzoltó-osztagot 205 200 emberrel. Nagy létszámú alakulatok létesültek Leningrádban. Az építési trösztök támaszpontjain mentő-, helyreállító zászlóaljok és brigádok alakultak. Más iparvállalatoknál és a házgondnokságok keretében kisebb helyi légvédelmi alegységek létesültek. 1941. szeptember elejére Leningrád helyi légvédelmi alakulatai összesen körülbelül 270 000 tagot számláltak.

Nagyszámú helyi légvédelmi segédalakulat jött létre más városokban is. Amikor pedig az ellenség megkezdte az arcvonal menti területek városainak rendszeres bombázását, a lakosság már fel volt rá készülve.

Moszkvában az első légiriadó 1941. július 22-én hangzott fel. A főváros az ellenséges repülőket teljes fegyverzetben fogadta, s a légvédelmi eszközök szétszórták és részben megsemmisítették őket. Ám néhány repülőgépnél sikerült robbanó- és gyújtóbombáit a városra szórni. A helyi légvédelem azonban a helyén volt. Alegységeik harci tetteiben a bátor helytállás számos példája mutatkozott meg. Több mint 200 gyújtóbomba esett az 1-es orvosi intézet területére. A diákok és a tanárok önvédelmi csoportjai és tűzoltóosztagai valamennyit hatástalanítottak. Más helyen I. Sz. Truszov ács elvtársaival együtt 17 gyújtóbombát fojtott el. Társai közül többen megsérültek, de nem hagyták ott a helyüket, és folytatták a gyújtóbombák hatástalanítását. P. Utyinszkij nyugdíjas megszervezte a tűzoltást, és veszélyes helyzetben egymaga 15 gyújtóbombát fojtott el.

Bátran működtek a házgondnokságok tűzoltóosztagai is. Közülük különösen kitűnt a Marija Haledrda vezette osztag. Moszkva gyorsan kiheverte a kapott sebeket.

Igen erős légitámadások érték Leningrádot. Ahhoz, hogy képet alkothassunk a leningrádi helyi légvédelmi szolgálat és a polgári lakosságból alakult nagyszámú segédalakulat tevékenységének méreteiről, elégséges utalni a következő adatokra. Csupán 1941. szeptember 8-án a németek 12 000 gyújtóbombát dobtak a városra. Egyedül a Moszkva kerületben 144 tűz keletkezett. A légitámadásokat az ellenség tüzéségi tűzzel is kísérte. Így szeptemberben 5364, októberben 7590, 1941 novemberében pedig 11 230 lövedéket zúdított a városra. A leningrádiaknak gyakran a nap nagy részét az óvóhelyen kellett tölteniük. Például szeptember 15-én 18 óra és 32 percen át, szeptember 17-én 18 óra 33 percen át tüzéségi tűz alatt tartották a várost.

A légitámadások következményeinek felszámolásában minden erőt latba vetettek. Az üzemi és a házgondnoksági önvédelmi csoportok és tűzoltó-

osztagok bámulatós bátorságot tanúsítottak. Még a gyermekek is aktívan segédkeztek. A 178-as számú iskola harmadik osztályos tanulója, Kolja Andrejev két társával együtt 43 gyújtóbombát fojtott el, a kilencéves Oleg Nyegov 14-et, a tizenkét éves Gena Tolsztoj pedig 19 ilyen bombát tett hatástalanná.

Merészen tevékenykedtek a helyi légvédelmi egészségügyi csoportok is. A mentőosztagok és önvédelmi csoportok tagjaival együtt hatoltak be a romos épületek padlására, emeleteire, pincéibe, elsősegélyt nyújtottak a sebesülteknek, részt vállaltak a tüzek oltásában. 1941 szeptemberétől decemberéig a házgondnokságok kötőzőhelyei az ellenséges légitámadások és a tűzérési belövések sebesültjeinek 19 105 esetben nyújtottak elsősegélyt.

A VÉDELMI LÉTESÍTMÉNYEK ÉPÍTKEZÉSÉN

A párt és a kormány előtt álló egyik legfontosabb feladat a háború első percétől fogva az volt, hogy védelmi berendezéseket készítsenek a városokhoz vezető utakon és a természetes terepszakaszokon a német fasiszta csapatok előnyomulásának fő irányjaiban.

E feladat megoldása nélkül sokkal nehezebb lett volna feltartóztatni és kimeríteni az erős, jól felfegyverzett, a harckocsik és gépjárművek nagy tömegével támadó ellenséget, és a szovjet hadsereg veszteségei lényegesen nagyobbak lettek volna.

A helyzet nehézségét fokozta, hogy az ellenség gyors előremozgása következtében az oly hatalmas mennyiségű munkát a legrövidebb idő alatt kellett elvégezni. Ehhez a dolgozók kezek millióira, a különféle eszközök és technika roppant mennyiségére volt szükség.

Belorussziában már a háború első napjaiban kiterjedt védelmi munkálatok bontakoztak ki. Így például óriási munkát végeztek Gomel védelmének megerősítésére. A Dnyeper, a Berezina, a Szosz mentén lövészárkokat ástak, aknamezőket telepítettek, tűzfészeket létesítettek. Két-három hét alatt Gomelt 28 kilométer hosszú harckocsicsapda vette körül. A munka állandó repülőtémadások közben, sőt a tűzérési tűz övezetében folyt. Ennek ellenére az árkok ásásában naponta az emberek tízezrei vettek részt, nők és gyermekek is. És amikor az ellenség eljutott Gomelhez, a szovjet csapatok hatalmas ellenesapást mértek rá. A hitleristák kénytelenek voltak más arcvonalszakaszokról erős gépesített egységeket idevonni. Elkeseredett harc bontakozott ki. A védelmi berendezésekre támaszkodva a szovjet hadsereg katonái és a népfelkelő harcosok 20 napon át feltartóztatták Gomel falai alatt a túlerőben levő ellenséget, több mint 80 000 hitleristát, mintegy 200 páncélost semmisítettek meg, és az ellenség 100 repülőgépét lőtték le.

A szovjet csapatoknak a szmolenszki ütközetben kifejtett erős ellenállásában nagy szerepet játszottak azok a védelmi erődtítmények, amelyeket Szmolenszk dolgozói építettek. 1941 júliusa és szeptembere között az arcvonal közvetlen közelében négy védelmi terepszakaszt építettek ki, összesen

1500 kilométer hosszúságban. A védelmi terepszakaszok létesítésére naponta mintegy 50 000 kolhozparaszt vonult ki.

A szmolenszki dolgozók bátorsága lelkesedéssel töltötte el az egész országot. Joszif Utkin, a költő ezekben a napokban így írt a szmolenszkiakhoz:

*A harcosoknak lövészárkokat
De sírt ástok az ellenségnek!*

Önfeláldozóan munkálkodott a védelmi terepszakaszok kiépítésén Kijev és a kijevi terület 160 000 polgári lakosa is. A katonai egységek oldalán rövid idő alatt jól megerősített védővonalat építettek az Irpeny-folyó mentén. Az 55 kilométer hosszú és 6–10 kilométer mély védőöv 30–35 kilométer sugarú ívben vette körül a várost. Ez a megerősített terepszakasz több mint két hónapon át feltartóztatta a fasiszta csapatokat.

Odessza városának bátor védői számára is hatalmas támaszt nyújtottak a város és a környék dolgozóinak kezével készített védelmi létesítmények. Építésükben a pártszervezet felhívására naponta 10–12 000 ember vett részt. Önfeláldozó munkájuk eredményeként 1941 szeptemberének elejére a várost több mint 250 kilométer hosszúságú megerősített övezet vette körül. Az Odesszához vezető utakon 73 napon át verték a fasiszta csapatokat, pedig azok élőerőben és technikában gyakorlatilag ötszörösen felülmúlták a város védelmezőit.

Ukrajnában a védelmi létesítmények építésében összevéve több mint kétfélmillió ember vett részt.

1941. július elején kezdődött meg a Leningrádhoz vezető távoli és közeli felvonulási utakon a védelmi berendezések építése. Igen rövid idő alatt több védőövet kellett kiépíteni. Az ellenállási csomópontokkal ellátott külső védőöv Peterhof–Pulkovo vonalában húzódott. A délnyugatról és délről Leningrádhoz vezető közelebbi utakon a Vörös Gárda és a Szluck–Kolpinói Megerősített Körzeteket, a várostól északra pedig a Karéliai Megerősített Körzetet építették ki. A következő védőöv peremvonala Leningrád peremén húzódott, s a várostól északra és délre a Finn-öböl zárta le. Ezenkívül magában a városban az erődítmények bonyolult rendszere épült ki.

Az összes védelmi munkálatokat a leningrádi területi pártbizottság és az Északnyugati Irány haditanácsából létesült bizottság irányította a városi pártbizottság titkáranak, A. A. Kuznyecovnak az elnöklétével. A kerületekben és az üzemekben helyi bizottságokat létesítettek, amelyek a kerületi pártbizottságok titkárainak irányításával működtek. A védelmi munkálatok katonai-műszaki irányítását a katonai vezetés látta el.

Igen rövid idő alatt a leningrádiak hatalmas mennyiségű szerszámot gyűjtöttek össze: csupán a Frunze kerületben 60 000 lapátot, 28 000 feszítővasat, 12 000 csákányt, 5000 fűrész, 8000 szekercét szedtek össze. 1941 júliusában–augusztusában a Leningrád körüli erődítmények építésében körülbelül 500 000 ember vett részt. Ezek megdöntötték az építómunkák összes eddigi normáit és határidőit, s az emberek fizikai teherbírásáról alkotott elképzeléseket is. Az egyik nagy objektum munkálatait vezető M.

Sokat építettem már életemben. Építettem tapasztalt földmunkásokkal, kőművesekkel, betonozókkal, de sohase láttam még ekkora munkalendületet, a munka valóságos tombolását.”

Az építés lendülete megszülte a szocialista versenyt, s ez katonásan kemény verseny volt. „Mi nem írtunk terjedelmes szerződéseket és bennük a vállalások hosszú sorát – mondotta I. Rumjancev, a posztógyári munkások építőbrigádjának vezetője. – Mi egyáltalán semmit sem írtunk, és keveset beszéltünk. De a kiásott földhalom óráról órára, percről percre nőtt. Sokakat kényszeríteni kellett, hogy pihenjenek a kijelölt szünetekben. Mindannyian megértették, hogy nem közönséges termelési versenyről van itt szó. Hiszen munkánk – csapás az ellenségre.”

1941 augusztusában–szeptemberében beköszöntött a hideg, szeles, esős időszak. A kemény agyagos föld nehezen engedelmeskedett a lapátoknak. A víz a talajt sárrá változtatta. A cipő, a ruha egykettőre használhatatlanná vált. Ráadásul jelentkezni kezdtek az élelmiszer-ellátás első zavarai is. Ámde az építők éhes, átázott hadserege folytatta a munkáját. Eltökéltége akkor sem lanyhult, amikor a munkakörzetek a tűzérési belövések és a légítámadások övezetévé váltak.

És amikor átadták a katonai parancsnokság képviselőinek, gyakran pedig közvetlenül a katonai egységeknek az elkészült objektumokat, az építőknek mindig volt a katonákhoz néhány figyelmeztető szavuk. „Kedves harcos elvtársak, könyörtelenül üssétek az ellenséget. Védjétek meg a várost. A mi földünk váljék az ellenség sírjává...”

A leningrádiak munkahősiessége, amelyet a védelmi berendezések építése során tanúsítottak, erős hatással volt az arcvonalon küzdő katonákra. Megfogadták, hogy az erődítményeket bevehetetlen erődökké változtatják. „Tegnap megérkeztünk arra a szakaszra, ahol a moszkvai körzet dolgozói a parancsnokságtól kapott feladatnak megfelelően tüzelőállásokat építenek – írta 1941. szeptember 4-én a Vörös Hadsereg egyik katonája a „Leningradszkaja pravda na oboronnoj sztrojke” című újságban. – Jó, megbízható védővonalak ezek, alkalmasak az ellenség visszaverésére; olyan védővonalak ezek, amelyek képesek megvédeni sok-sok szovjet harcos életét. És mi megesküszünk atyáinknak, földijeinknek, harcostársainknak, a védelmi berendezések építőinek, hogy utolsó csepp vérünkig védeni fogjuk a munkásoknak ezt a központját.”

Leningrádban 626 kilométer hosszúságú harcokosiárkot, 406 kilométer harcokosi falat és harcokosi buktatót, 49 600 harcokosi akasztót, 306 kilométer erdei torlaszt, 35 kilométer városi barikádot, 635 kilométer szögessdrót akadályt, 935 kilométer közlekedőárkot, 15 000 beton- és fa-földerdőt, 22 000 tüzelőállást a város peremén, 2300 parancsnoki harcálláspontot és figyelőpontot stb. építettek.

A védelmi erődítményeknek ezt az egész rendszerét azután tovább bővítették és erősítették. A szovjet hadsereg katonái utolsó lehetőségig kitarítottak bennük és nem engedték át a várost az ellenségnek.

Óriási méreteket öltöttek a védelmi munkálatok a német fasiszta csapatok előnyomulásának fő irányában – a moszkvai irányban. 1941

júliusának közepén, miután az ellenség eljutott Szmolenszkig, a moszkvaiak minden erőfeszítése a vjazmai védővonal kiépítésére összpontosult, amelyre támaszkodva a szovjet csapatok lefékezték az ellenség előretörését a szovjet főváros felé. A Moszkváért folyó döntő harcok idejére kiépítették a mozsajszki védelmi vonalat, olyan szilárd, megerősített körletekkel, mint a mozsajszki, malojaroszlaveczi, a kalugai és a volokolamszki védőkörlet. Ezeknek a védelmi berendezéseknek az építésére naponta 85–100 000 moszkvai lakos vonult ki. A munkakörülmények hallatlanul nehezek voltak. Az emberek hidegben és esőben, az ellenség tüzeiben dolgoztak. Többségük a hőiesen végzett munka példaképe volt, kétszeres, háromszoros normát teljesített.

1941. október 12-én az Állami Honvédelmi Bizottság rendeletet bocsátott ki, amelyben meghatározta a Moszkvához vezető közeli utak megerősítésével és a fővároson belüli védelmi rendszer kiépítésével kapcsolatos gyakorlati tennivalókat.

E rendelet végrehajtására egész sor szervezői, gazdasági és politikai intézkedést foganatosítottak. A védelmi építőmunkák irányításának megszilárdítása és központosítása érdekében a Moszkvai Szovjet mellett külön igazgatóságot létesítettek. Az ipari vállalatok tucatjai kapták feladatul építészeti felszerelések, harckocsiakadályok, vasbetontömbök, tüskésdrótok stb. gyártását. Az építők közötti pártpolitikai munka szervezése céljából az SZK(b)P moszkvai városi bizottságának határozatával 15 politikai osztályt létesítettek, ezek élén a kerületi párttitkárok álltak.

A megtett intézkedések eredményeképpen a Moszkva védelmének megerősítésére irányuló munkák jelentősen fokozódtak. 1941. novemberében 802 kilométer harckocsiakadályt, 611 kilométer drótakadályt, 7581 tűzfészket létesítettek, a harckocsiveszélyes irányokban pedig 1528 kilométer hosszúságban erdei torlaszokat emeltek.

Igen rövid idő alatt három védőövet építettek ki. Az első védőöv peremvonala Hovrinón, Nyikolszkojén, Szerebrjannij boron, Kuncévón, Voroncovón és Bratcevón keresztül húzódott. Mögötte a második öv az Oktyabrszkij vasútvonal mentén és Moszkva peremén húzódott. A harmadik övet a főváros belsejében kiépített védelmi építmények alkották.

A Moszkvához vezető utak védelmi létesítményeinek építésében Moszkvának és környékének 600 000 polgári lakosa vett részt. Munkahősiességük a szovjet hadsereg katonáinak hősiességével párosulva a fővárost bevehetetlen erőddé változtatta.

A Moszkva környéki erődítményekre támaszkodva a szovjet csapatok nemcsak felfogták a túlerőben levő ellenség nyomását, hanem gigantikus méretű csatában olyan vereséget mértek rá, amely megvetette az alapját a Nagy Honvédő Háború menetében beállt döntő fordultnak.

Arra az esetre, ha a hitleristák megismételnék Moszkva birtokba vételére irányuló kísérletüket, Moszkva és a Moszkvai terület dolgozói az Állami Honvédelmi Bizottság utasítására derekas munkát végeztek a fővároshoz vezető utak védelmi terepszakaszainak tökéletesítésére. Újabb 460 kilomé-

ter hosszú harcokcsiárkot, 870 kilométer gyalogsági akadályt, 18 000 vasbeton- és fa-földerdőt, géppuskafészkét és más tűzfészkét készítettek.

Nagy szerepet játszottak a védelmi építmények a sztálingrádi csatában is. Építésük az Állami Honvédelmi Bizottság határozatával 1941. október végétől indult meg.

A sztálingrádi és a kaukázusi irány fedezése céljából a Sztálingrádi területen védelmi terepszakasz építési munkái indultak meg a Don bal partján. Az 5. és 7. utászhadsereg katonáival együtt dolgoztak a Sztálingrádi terület dolgozói is. 1941. október végére az építkezéseken 84 000 helyi lakos dolgozott és 8000 kolhozfogat.

Az emberek a sztyeppen éltek, a hevenyészetten földbe vájt kunyhókban. Késő ősszel láttak a harcokcsiárkok ásásához, amikor mindenütt sár volt meg magas vízállás, és télen fejezték be vad hidegben és hóviharban. Sok véresre feltört tenyérbe került minden kiásott köbméter föld. De senki sem rettent vissza. A talajt felmelegítették vagy robbantották. Csupán a három téli hónapban körülbelül 8 millió köbméter földet mozgattak meg, 420 kilométer harcokcsiárkot ástak ki, 410 kilométer kiterjedésben harcokcsifalat, 6500 tüzelőállást és 3300 fa-földerdőt létesítettek. A sztálingrádi üzemek 872 vasbeton erődöt készítettek, 2650 páncélkupolát, 12 000 vaskályhát.

Az ellenség 1942 nyarával megindult támadása miatt fokozni kellett a szovjet-német arcvonal déli szárnyán a Don menti védelmi terepszakasz építési munkáit. Még kiterjedtebb munkálatok folytak a közvetlenül Sztálingrádba vezető utakon épülő erődítményeken.

Az utászcsoportoknak és a város polgári lakosainak az erőfeszítésével az erődítmények: harcokcsiárkok, megerősített körletek, tüzelőállások, drótakadályok, lövészárkok, parancsnoki harcálláspontok és figyelőpontok, közlekedőárkok stb. bonyolult rendszere jött létre. 1941. november végétől a Sztálingrádhoz vezető távoli és közeli felvonulási utakon több nagy mélységű védelmi terepszakaszt létesítettek összesen 2572 kilométer hosszúságban.

Elhagyván az elkészült erődítményeket az építők a falakra írták: „Harcosok! Egy lépést se hátra! Mögöttetek a Volga!”

Ezzel a jelszóval foglalták el védőállásaikat Sztálingrád falainál a szovjet hadsereg katonái is. Megtartották a hazájuknak tett esküjüket, visszaverték a fasiszta csapatok dühödt támadását, és kimerítve az ellenséget a sztálingrádi védelmi terepszakaszon vívott szakadatlan harcokkal, ragyogó győzelmet arattak fölötte, amely után megkezdődött az ellenség tömeges kiűzése a szovjet földről.

Tízmillió ember dolgozott az egész szovjet-német arcvonal megerősítésén! Ez a nép bámulatra méltó hőstette volt, s elsősorban is a nagyszerű szovjet asszonyoké. A harcokcsiárkok, a lövészárkok és más erődítési létesítmények tízezer kilométereit készítették el. A csupán általuk végzett földmunkák mennyisége ötszörösen felülmúlta a Volga-Don-csatorna építéskor végzett földmunkákét.

2. „MINDEN SEGÍTSÉGET MEGADUNK A FRONTNAK”

GONDOSKODÁS A SEBESÜLT KATONÁKRÓL

Az oly gigantikus méretű háború egyszersemind kegyetlenül véres jellegű is volt. Attól, hogy mily gyorsan nyújtottak elősegélyt a sebesülteknek, mennyire hatékony volt a gyógykezelésük, a katonák és tisztek millióinak élete, egészsége és csapataikhoz való visszatérése függött.

Amde a káderek száma, különösen a közép- és alsófokú egészségügyi személyzeté elégtelen volt. Ezenkívül pótolni kellett a hadseregbe bevonult egészségügyi dolgozókat, és meg kellett szervezni a háterszági körzetekben is a polgári lakosság egészségügyi ellátását.

Ezért a párt intézkedéseinek sorában fontos helyet foglalt el az egészségügyi káderek tömeges kiképzése.

A háború első napjától a Komszomol körzeti bizottságait és a katonai körzeti komisszariátust elárasztották a honleányok kérelmei, hogy képezzék ki, és a haza egészségügyi védelmének legfelelősebb szakaszaira küldjék őket. Érzéseiket jól tükrözte az a határozat, amelyet 1941. augusztus 24-én tartott gyűlésükön az ápolónői tanfolyam hallgatói a moszkvai és Moszkva környéki egészségügyi mentőosztagok tagjai elfogadtak. „Hajlandók vagyunk ellátni minden ránk bízott munkát – hangoztatta a határozat –, egyetlen kívánság éltet bennünket, egyetlen gondolat vezérel, hogy mielőbb szétzúzzuk a fasiszta barbárokat. A párt a legdrágább kincset, a haza nagyszerű védőinek életét bízta ránk, és mi méltók akarunk lenni erre a bizalomra.”

Az egészségügyi dolgozók tömeges kiképzése alapjaiban a Vörös kereszt egyesület vonalán folyt. Az egyesületnek csak a moszkvai osztályára a háború első négy hetében a hazafias erők tízezreinek kérelme érkezett be, hogy egészségügyi kiképzésben részesüljenek és az arcvonalra mehessenek. A háború első három hónapjában Moszkvában 6372 ápolónővért és egészségügyi dolgozót képeztek ki és irányítottak a hadseregbe. Köztük a legkülönbözőbb korú nőket találtuk. A főváros Proletarij kerületében létesült népfelkelőezred orvosi-egészségügyi zászlóaljának állományában M. Sz. Msztyiszlavszkaja vörös keresztos nővér vezetésével egy egészségügyi csoport vonult a frontra. Vele együtt mentek leányai, Zinaida és Ljudmila, iskolai tanulók is.

Leningrádban 1941 második felében 6253 ápolónő és körülbelül 10 000 segédápolónő részesült kiképzésben. Az „Egészségügyi szolgálatra kész” körökben 370 000 embert képeztek ki elsősegélynyújtásra.

Éppen ilyen tevékenyen folyt az egészségügyi káderek tömeges kiképzése országszerte. 1941. júliustól 1945. májusig a Vörös kereszt egyesület tanfolyamain 264 000 ápolónőt képeztek ki, és pedig közülük több mint 100 000-et a háború első évében. Ez idő alatt az egyesület több mint 451 000 segédápolónőt és körülbelül 40 000 egészségügyi instruktort képezett ki.

Az „Egészségügyi szolgálatra kész” program keretében 23 millió embert készítettek fel elsősegély nyújtására.

E számok mögött a maga nemében példátlan népi hősiesség rejlik. Hála a szovjet nők hazafias lelkesedésének, a közép- és alsófokú egészségügyi személynzet kiképzése olyan méretekben folyt, hogy a háborúk történetében először a szovjet hadsereg és a háterszági kórházak jól el voltak látva ilyen személyzettel.

A nép emlékezetében örökké él azoknak a leányoknak kedves arca, akik a vállukon átvett egészségügyi táskával rendületlenül járták a háború nehéz útjait. Mindenütt ott voltak, a harcmezőn, a partizánportyákon, a kiűritőkórházakban, a kórházvonalakon, az ellenség által szétbombázott városok romjai közt. A sebesültek ezrei kaptak elsősegélyt, és gondos kezek juttatták vissza őket alakulatukhoz.

A német fasiszta megszállók ellen folytatott küzdelemben tanúsított hősiességükért és bátorságukért az ápolónők, egészségügyi instruktorok és segédápolónők tízezreit rendjelekkel és érdemérmekkel tüntették ki. Húsz bátor honleány elnyerte a Szovjetunió Hőse címet.

Az egészségügyi káderek önkéntességi alapon kiképzett nagy száma lehetővé tette, hogy az egészségügyi csoportok és kötözőhelyek széles hálózatát építhessék ki országszerte. 1942 végéig 13 312 egészségügyi csoport (csoportonként 15 fő) fejtett ki aktív tevékenységet. Ugyanerre az időre az országban 107 000, 1944 végére pedig 210 000 kötözőhely létesült, amelyek munkájában 840 000 ember vett részt. Az egészségügyi csoportok és kötözőhelyek elsősegélyt nyújtottak a légibombázások, a termelési balesetek sérültjeinek, gondoskodtak a sebesültek szállításáról, kórházi ellátásáról. Ugyanakkor az egészségügyi csoportok és kötözőhelyek tagjainak sokezeres hadserege az esetek többségében termelőmunkája mellett látta el ezt a feladatát. Sok többgyermekes anyja és idős nyugdíjas is volt közöttük.

A Nagy Honvédó Háború évkönyvébe ragyogó lapként került be a vérado mozgalom tagjainak nemes hőstette. Ez a mozgalom mindjárt a háború első napjaiban indult meg, és nagy lendülettel bontakozott ki. A körülrzárt Odesszában 18 000 ember nem is egyszer adott vért a sebesült katonáknak. Amikor az ellenség megközelítette Kijevet, 35 000 kijevi lakos vált vérado vá.

Csodálatot kelt a leningrádi vérado mozgalom kibontakozása. Az ostromgyűrűbe zárt hős város éhező lakosai elég erőt éreztek magukban ahhoz, hogy vért adjanak a sebesülteknek. A város rendszeres bombázása és az állandó tüzérségi tűz következtében megsérült a leningrádi vérátömlesztő intézet. Megszűnt a vízszolgáltatás, a villamosáram, használhatatlanná vált a berendezés egy része. Sok vérado és az intézet több munkatársa életét veszlette.

Az intézet kollektívája az alagsort rendezte be, és ott folytatta a vérgyűjtést. Megszakítás nélkül és nagy mennyiségben ellátta az arcvonal és a kórházak szükségletét. Hogyha az intézet által gyűjtött vért és készített vérpótló oldatot egyszerre összegyűjtötték volna, nem lett volna elég hozzá 1 300 000 palack. Csupán az arcvonalra annyi vért és vérpótló oldatot jut-

tattak el, hogy egyszeri szállításukhoz 150 vasúti teherkocsira lett volna szükség.

A legnagyobb vérellátó központ Moszkva volt. Több mint 500 000 liter, donoroktól kapott vért küldött az arcvonalnak.

Az országunk minden részéből adott vér tizezer és százezer literjei jutottak el az arcvonalra és a háterszági kórházakba.

A háború egész ideje alatt a véradómozgalomban 5 500 000 ember vett részt. Mintegy 90 százalékuk nő volt, s több mint 70 százalékuk fiatal. A. N. Gracsikova moszkvai lány mintegy öt liter vért adott és 400 embert vont be a véradói mozgalomba. N. A. Szkacsikova, ötvenéves nyugdíjas nő, a nagy orosz hadvezér, M. I. Kutuzov leszármazottja, szintén aktív véradó volt.

A véradómozgalmat a párt és a kormány igen nagyra értékelte. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1943. szeptember 17-én kelt rendeletével „A sebesült harcosok és parancsnokok megmentése érdekében többszöri és rendszeres véradásért” 48 véradót a Szovjetunió rendjeleivel és érdemérmeivel tüntettek ki. 1944. június 24-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége megalapította a „Szovjetunió érdemes véradója” jelvényt. A háború alatt 15 000 embert tüntettek ki ezzel a jelvényvel. Ámde a kitüntetésnél is többet ért a hazafiaknak nemes tettük eredménye.

Egyetlen hadseregben, egyetlen háborúban sem gondoskodtak úgy a sebesültekről, mint a szovjet hadseregben a Nagy Honvédő Háború idején.

A sebesültekről való gondoskodás az egész nép ügye volt. Az iparvállalatok, intézmények, kolhozok és szovhozok, tudományos intézetek kollektívái védnökséget vállaltak a kórházak fölött, részt vettek felszerelésükben, tüzelőanyaggal való ellátásukban, a helyiségeik javításában. A patronáló vállalatok és intézmények könyvtárakat rendeztek be a kórházakban, hangversenyeket, előadásokat, filmvetítéseket szerveztek. Az a figyelmes-ség és melegség, amely körülvette a sebesülteket, emelte jó hangulatukat, segítette gyógyulásukat.

A szovjet orvostudomány kimagasló győzelmet aratott a Nagy Honvédő Háborúban. A beteg és sebesült katonák több mint 70 százalékát visszajuttatta alakulatukhoz. Ebben a győzelemben a nép aktív, önkéntes segítő-készsége döntő szerepet játszott.

A NÉPI HONVÉDELMI NAP

Már a háború első napjaiban az értekezleteken és tömeggyűléseken a munkások, a parasztok s az értelmiség képviselői javaslatot terjesztettek elő a szovjet népgazdaság pótlólagos anyagi és pénzügyi forrásainak megteremtésére. Amellett, hogy megkettőzött energiával dolgoztak, a szovjet emberek személyes anyagi eszközeikkel is igyekeztek segíteni a frontot. Javaslatukat mindjárt ott helyben tettekkel támasztották alá. A permi terület Dzerzsinszkij üzemének kollektívája 1941 júniusában 58 000 rubelt adomá-

nyozott kórház létesítésére. A brjanszki „Palco” tőzegüzem munkásai elhatározták, hogy a védelem megszilárdításának céljára felajánlják egy napi keresetüket.

A kolhozokban a háború első napjától kezdve mozgalom indult meg pótállamkölcsonők jegyzésére és határidő előtti befizetésére. Emellett a védelem szükségleteire különféle kötelezettségeket vállaltak. A kurszki terület „Krasznaja szlobodka” nevű mezőgazdasági arteljének kolhozparasztjai miközben pénzt ajánlottak fel, gyűlésük határozatában ezt írták: „Tudjuk, hogy hazánk hatalmának további erősítésére fordítjuk.” A pótállamkölcsonők jegyzésére és idő előtti befizetésére irányuló mozgalom hamarosan a kolhoztagok széles tömegeit fogta át.

A munkások és alkalmazottak többsége egyhavi, de sokan másfél, kéthavi bérüknek megfelelő kölcsönt jegyeztek. A munkások és alkalmazottak által jegyzett kölcsönök 1945-ben 1941-hez viszonyítva csaknem kétszeresükre nőttek, a parasztok kölcsönjegyzései pedig ötszörösükre. A háború előtt a kölcsönjegyzések átlagos összegének 15–17 százaléka falun történt, a háború utolsó éveiben viszont már körülbelül az egyharmada. Az állami költségvetés bevételeinek általános összege a háború évei alatt 76 milliárd rubel. A kölcsönjegyzésben, állapította meg a Szovjetunió Tájékoztatási Népbiztossága, „a szovjet nép ama készsége nyilvánult meg, hogy minden erejével támogatja a Vörös Hadsereget”.

Szélesen kibontakozott a kolhoztagok mozgalma, hogy élelmiszereket juttassanak a honvédelem céljára. A saját személyes tartalékaikból „vörös gabonaszállítmányokat” szerveztek, állatokat, vaját, tejet adtak az államnak. Csupán a Tulai terület arszenyevói járásának kolhozparasztjai 1941. június végéig 23 700 liter tejet, 8440 tojást, 12 700 kg húst ajándékoztak a szovjet hadseregnek. Ugyane közigazgatási terület oktyabriszkij járásának lakosai több mint 200 különféle szarvasmarhát juttattak a szovjet katonáknak.

Így alulról, a nép kezdeményezéséből indult el a honvédelmi alap megteremtésére irányuló mozgalom, s egyszeriben tömeges jelleget öltött. 1941. július 29-én a „Pravda” „A dolgozók javasolják honvédelmi alap létesítését” című rovatában levélszemelvényeket közölt. Ezt megelőzően a lap vezércikket jelentetett meg „A honvédelmi alap – a szovjet hazafiság új megnyilvánulása” címmel. A cikk hangsúlyozta: „A honvédelmi alap ösztönösen keletkezett. Megfelelő szervezeti formát kell adni neki – erről a párt-szervezetek, a szakszervezetek és a Komszomol-szervezetek tartoznak gondoskodni.” Az Állami Bank fiókjaiban külön számlát nyitottak, amelyre a honvédelmi alapra befolyt összegeket könyvelték el.

Hogy ez valóban a dolgozók önkéntes mozgalma volt, kétségtelenül bizonyítja az egyéni befizetések nagyarányú növekedése. Így például K. Z. Rigavanov nyugdíjas beállt dolgozni a Kizil-Kija (Kirgizia) bányába, nyugdíját pedig a háború végéig a honvédelem szükségleteire ajánlotta fel. Példáját sok nyugdíjas követte. G. N. és N. O. Scsegoļjov házaspár két fiukat küldve a hadseregbe, az arcvonalat segítő népi alapnak átadták arany jegyűrűjüket és 1000 rubelt. A távoli inunyi tundra nomádja, a csukcs Kara-

gue 1500 szarvast juttatott a honvédelemnek. A frontra elvonult hat fiú atyja, I. F. Naumov kolhozparaszt, minden megtakarított pénzét – 100 000 rubeljét – a honvédelmi alapnak adta át. Az arcvonal megsegítésére 100 000 rubel küldött A. I. Maszlov nyugdíjas kolhozparaszt is.

Sok család családi értékeit adta át a honvédelmi alapnak, az asszonyok kedvelt ékszereiktől váltak meg. A Mari Autonóm SZSZK-ban, Türkménia-ban a nők a régi ezüstérmékből készült nemzeti ékszereiket adták oda. Csupán a „Kizil-Kosun” nevű kolhozban (Türkménia) a honvédelmi alapnak 82 kg ezüstöt juttattak. „Nincs szükségünk cicomára, amíg a haza veszélyben van” – mondták a kolhozparasztok.

Tevékeny részt vállalt a honvédelmi alap megteremtésében a szovjet értelmiség is. Tudósok, írók, zeneszerzők, művészek, színészek, orvosok, tanítók jelentős anyagi eszközökkel járultak a honvédelmi alaphoz. 50 000 rubelt adtak e célra V. I. Lebegyev-Kumacs és más költők is. A. A. Osztuzsev népművész kötelezte magát, hogy havi keresetének 50 százalékát a háború végéig a honvédelmi alapnak számolja el. A Szovjetunió népművésznője, V. V. Barszova 15 000 rubel készpénzt juttatott a honvédelmi alapnak, 15 000 rubel államkölcshöz jegyzett és több mint 200 gramm aranytárgyat adott át; M. D. Mihajlov, I. Sz. Kozlovszkij, M. O. Rejzen, a Szovjetunió népművészei 15 000–15 000 rubelt juttattak a fenti célra, és államkölcshöz jegyeztek.

Sok olyan eset is volt, amikor a hazafiak megtakarításukat a szovjet hadsereg megsegítésére fordították, de nem kívánták megnevezni magukat. Moszkvában például a háború első másfél hónapjában ékszereket, gyűrűket, brossokat és egyéb értékeket tartalmazó borítékokat dobta be a postaládákba. A borítékokban 256 darab ötrubeles és 127 tizrubeles aranyérmét találtak. A borítékokon ilyen felirat állt: „A honvédelmi alaphoz”, „Az ország védelmére”. Az ékszerekből, aranyból és ezüsből álló névtelen küldemények százai érkeztek az Állami Bank leningrádi, kujbisevi, kijevei, gorkiji és sok más városi fiókjaihoz. Így a voronyezsi postahivatalra érkezett egy csomag, amelyikre ez volt írva: „Harmincöt aranyrubel. Átadni a haza védelmére.” A szaratovi postahivatal olyan küldeményt kapott, amelyen ez a felírás állt: „Kérem eljuttatni a honvédelmi alaphoz az arany-monogramos ezüst étkészletet. Több mint negyven éven át őriztem. Voltak idők, amikor szükségem láttam, de megőriztem, mint a szívemnek kedves értéket. Most örömmel adom át szülőhazám védelmi alapjának.” A küldemény feladója csak annyit közölt, hogy nyugdíjas nő.

Tulajdonosaik gyakran személyesen hozták el értékeiket. Így a dnyepropetrovszki Állami Bank fiókjához 1941 júliusában egy nő egy tízezer rubel értékű briliáns nyakláncot hozott.

Amikor értékeiket átadták a honvédelmi alaphoz, a szovjet emberek ezt mondták: „Írják oda egyszerűen azt, hogy egy szovjet embertől” vagy „A szovjet haza honvédelmének erősítésére egy hazafitól”.

Azt követően, hogy a „Pravda” 1941. július 29-én „A dolgozók javasolja honvédelmi alap létesítését” cím alatt közzétette a beérkezett levelekből összeállított szemléjét, az iparvállalatoknál, az intézményekben, a kol-

hozokban, szovhozokban, tudományos intézetekben gyűléseket tartottak. „Hozzájárulásunk a népi alaphoz újabb csapás lesz az elbizakodott ellen-ségre! Minden erőnkkel segítjük a frontot” – mondták a tömeggyűlések résztvevői.

A honvédelmi alap gyorsan nőtt. A készpénzen, az értéktárgyakon, a sok-sok vállalat munkásainak és alkalmazottainak kölcsönjegyzésein kívül, ke- resetük egy részét is az alapnak adták át. Így 1941. július 31-én a „Krasznij proletarij” moszkvai üzem azzal a felhívással fordult az ország munkásai- hoz, mérnökeihez, technikusaikhoz, a tudomány és a művészet dolgozóihoz, hogy a háború végéig havonként utalják át a honvédelmi alapba egy napi keresetüket. A moszkvaiak felhívása lelkes visszhangra talált a szovjet em- berek körében. Az önkéntes átutalások Szovjetunió-szerte százmillió rube- leket tettek ki.

A honvédelmi alap létesítésének egyre újabb formái jöttek létre. Szabad idejükben a hazafiak megjavították az üzemi felszereléseket, a munkapa- dokat, a vasúti kocsikat, és az így keresett pénzt a honvédelmi alapnak utal- tatták át. Az államkölcsönök nyereményeit, a prémiumokat, a túlóráért, a nyereségrészesedést, a fűtőanyag- és villamosenergia-megtakarítást az alapnak adták át.

1941 augusztusában Moszkva, Leningrád és Tula egész sor üzemének Komszomol-szervezetei kezdeményezték, hogy az újítási javaslatokat és ta- lálmányokat a honvédelmi alap céljára fordítsák. A fiatalok kezdeménye- zését a munkások és mérnök-technikusok százazrei karolták fel.

Szüntelenül nőtt a honvédelmi alap létesítésében a kolhozparasztság ak- tivitása is. Az egyéni pénzbeli és természetbeni juttatásokon kívül a hon- védelmi alap gyarapításában széleskörűen részt vállaltak a kolhozok is. 1941 augusztusától a falvak dolgozói között mozgalom indult meg, hogy a munkanapokat a honvédelmi alap javára számolják el.

A kolhoztagok között elterjedt az a gyakorlat, hogy külön vetettek a honvédelmi alap javára, és más terményt is az alapnak számoltak el. „Hi- szen, hogyha minden kolhozgazdaság – írták levelükben a Kirgiz SZSZK vorosilovgrádi járásából a „Lenin” kolhoz tagjai –, 100 kilogrammos ser- tést nevel fel és a honvédelmi alapnak juttatja el, az tetemes pótlólagos élelmiszer – hús és zsír – forrás lesz a hadsereg számára, azok számára, akik fegyverrel a kezükben, életüket nem kímélve visszaverik az ellensé- get, és akik az üzemekben a harci fegyvereket kovácsolják.”

Mindenhol széles körben elterjedt az önkéntes vasárnapi munka, amely- nek jövedelmét a honvédelmi alap javára számolták el. A Komszomol kez- deményezésére végzett öt össz-szövetségi vasárnapi munkán 43 millió em- ber vett részt. Ezek a munkák területenként, városonként, vállalatonként folytak. A háború ideje alatt a vasárnapi önkéntes munkákon összesen megkerestek és a honvédelmi alapnak számoltak el 460 millió rubelt, és 9 700 000 munkanapot dolgoztak le.

Az arcvonal megsegítésére nagy összegeket számoltak el a véradók is. A véradásért az állam fizetett, de a véradók túlnyomó többsége lemondott

róla a honvédelmi alap javára. Csupán a leningrádi véradók 1 350 000 rubelt fordítottak így a front megsegítésére.

A honvédelmi alap megteremtésére indult mozgalom össznépi méreteket öltött. A mozgalom fejlődésének további formájaként a dolgozók saját anyagi eszközeikből egyre több harci technikát juttattak a szovjet hadseregnek.

1941 nyarán egész sor járásban megkezdődött ez a mozgalom. Így már 1941 júliusában Rubcovszk (Altaj) komszomolistái értéktárgyak és pénzeszközök gyűjtését kezdték meg az „Altaji komszomolista” nevű harckocsi gyártásához. Kezdeményezésüket a terület többi járása is magáévá tette. A „Szibszelmas” (Qmszk) nevű üzem komszomolistái 1941 szeptemberében pénzgyűjtést indítottak az „Omszki komszomolista” nevű repülőszázad létesítésére. A területi pártbizottság támogatta a javaslatot, és kidolgozta a gyakorlati megvalósítás módját. 1941 őszén hasonló kezdeményezéssel léptek fel a narimi körzet komszomolistái is, és mozgósították a körzet ifjúságát, hogy indítsanak gyűjtést a „Novoszibirszki komszomolec” harci repülőszázad felállítására számára. Mindezek és más egyéb javaslatok meg is valósultak. A technika egyre nagyobb bőségben áradt az arcvonalra.

1942 őszén a tambovi terület izbergyejevói járásának kolhozparasztjai pénzgyűjtést kezdeményeztek harckocsik gyártására. A kezdeményezés nyomban visszhangra talált más területek kolhozaiban is. A tambovi kolhoztagok 40 millió rubelt adtak egy harckocsioszlop gyártásához. 1942. december 31-re a tulai kolhozparasztok 44 millió rubelt gyűjtöttek össze egy harckocsioszlop gyártására és 2,3 millió rubelt az Alekszandr Csekalin nevét viselő repülőszázad felállítására.

Moszkva és környékének lakosai 1942–1943-ban harckocsi- és repülőmagasabbegységek létesítésére mintegy 800 millió rubelt adományoztak. A szverdlovi, a cseljabinszki, molotovi terület dolgozói 1943-ban az általuk összegyűjtött pénzből harci technikai eszközöket gyártottak az uráli önkéntes hadtest számára.

Több százmilliónyi rubelt gyűjtöttek össze Grúzia, Azerbajdzsán, Örményország, a közép-ázsiai köztársaságok és Kazahsztán dolgozói harckocsioszlopok, repülőszázadok, tüzerütegek létesítésére.

Az állampolgári öntudat magas fokáról tett bizonyosságot Ferapont Golovatij szaratovi kolhozparaszt, aki repülőgép építésére egymaga 100 000 rubelt ajánlott fel. „Elhatároztam – írta –, repülőgép építésére adom oda minden megtakarított pénzemet. A szovjethatalom révén egykori mezőgazdasági cselédből jómódú kolhoztag lettem. Most a háború borzalmas napjaiban mindannyiunknak, anyagi eszközeinket és életünket nem kímélve, kötelességünk segíteni hazánkat, a Vörös Hadsereget. Nemrégén két fiam és három vőm ment el a frontra. Arra kértm őket, hogy üssék, könyörtelenül verjék a német betolakodókat! Jómagam megígértem gyermekeimnek, hogy odaadó kolhozmunkámmal segítem a Vörös Hadsereget.” Golovatij kezdeményezése széles körben elterjedt a kolhozparasztok között.

Önkéntes áldozatból a repülőgépek, harckocsik és tüzerségi lövegek ezreit gyártották.

A honvédelmi alapba a háború éveiben a lakosság 94,5 milliárd rubelt, nagy mennyiségű nemesfémét és mezőgazdasági terményt juttatott el. A polgári lakosság által a háború éveiben adományozott pénzüsszegek együttesen 118 milliárd rubelt tettek ki. 9,6 milliárddal felülmúlták az 1942. évi állami hadikiadások összegét. A nép ilyen óriási méretű anyagi támogatását a világ egyetlen hadserege sem ismerte.

Azoknak a tényezőknek a sorában, amelyek meghozták a szovjet hadsereg győzelmét a Nagy Honvédő Háborúban, méltó hely illeti meg az egész nép által nyújtott segítséget. Ebben, miként mindabban, ami a szovjet népnek a Nagy Honvédő Háborúban tanúsított példátlan hősiességével függ össze, tisztán megmutatkozott a háború össznépi jellege, a szovjet társadalom kiemelkedő erkölcsi-politikai arculata, amelyet a győzelmes szocializmus formált ki. A szovjet nép segítségére és minden irányú támogatására támaszkodva, a dicső Vörös Hadsereg szétzúzta a német fasiszta területhódítókat, megvédte szocialista társadalmunk szabadságát, becsületét és függetlenségét.

1. A SZOVJET HADSEREG FELSZABADÍTÓ KÜLDETÉSE DÉLKELET-EURÓPÁBAN

ROMÁNIA ÉS BULGÁRIA FELSZABADÍTÁSA

Miután a Szovjetunió határain túlra tevődött át a hadszíntér, a szovjet hadsereg szempontjából jelentősen megváltoztak, még bonyolultabbak lettek a támadó hadműveletek feltételei. Az arcvonal mind távolabbra került az ellátó raktáraktól, meghosszabbodtak az utánpótlási útvonalak, s nehezebb lett a vasúti szállítás, minthogy külföldön keskenyebb a vasutak nyomtávolsága. A szovjet csapatoknak erős, mélyen lépcsőzött védelmet kellett leküzdeniük Kelet-Poroszországban és Lengyelországban, s hadműveleteket kellett folytatniuk Csehszlovákia erdős, hegyes vidékein, meg a Balkán különleges terepviszonyai közepette. Számolniuk kellett azzal, hogy a német fasiszta csapatok a katasztrófa közeledtét érezve a halálraítéltek kétségbeesésével fognak ellenállni.

Az új helyzet új kötelezettségeket rótt a frontok, a hadseregek haditanácsaira, a politikai szervekre. Mindenekelőtt széles körben ismertetni kellett a szovjet katona nagy felszabadító küldetését, a szovjet fegyveres erők internacionalista feladatait. A szovjet hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége 1944. július 19-i direktívájában rámutatott arra, hogy a szovjet csapatoknak a határokon túli előnyomulásával kapcsolatban új feltételek alakultak ki. Utasította az illetékes szerveket, hogy a pártpolitikai és általában a nevelő munka tartalmát igazítsák hozzá az új helyzethez. A szovjet csapatok ehhez tartották magukat a határainkon túli műveletek idején.

A szovjet hadseregnek a iasi-kisinyovi hadművelet során mért hatalmas csapásai meggyorsították a román nép fegyveres akcióját. Bukarestben augusztus 23-án elkezdődött a fegyveres felkelés; Antonescu fasiszta diktatúráját megdöntötték. Az új kormány bejelentette, hogy kilép a hitleri Németország oldalán viselt háborúból, és hadat üzent Németországnak. A hitleristák augusztus 25-én heves bombatámadást intéztek Bukarest ellen, és tüzérségi tüzet zúdítottak rá. A román hadsereg és a felkelők kibontakoztatták a harcselekményeket a német fasiszta csapatok ellen.

Eközben a szovjet csapatok a Prutnál bekerített ellenséges csoportosítás megsemmisítését folytatva kifejlesztették a támadást Románia mélységi területeire. A 2. Ukrán Front harcokcsi-magasabbegységei, miután kemény harcokban leküzdötték a Focşani kaput, augusztus 30-án kiverték a hitlevistákat Ploieştiből, másnap pedig bevonultak Bukarestbe, amelyet a román hazafias erők szabadítottak fel. Velük együtt vonult be a városba a Tudor Vladimirescu 1. román önkéntes hadosztály. A román főváros dolgozói vörös zászlókkal és virágokkal fogadták a szovjet és a román katonákat. Egy nappal előbb a 3. Ukrán Front csapatai és a Fekete-tengeri Flotta matrózai elfoglalták Constanţát.

A szovjet csapatok a támadást továbbfejlesztve szeptember 5-én kijutottak a jugoszláv és a bolgár határhoz. A 2. Ukrán Front csapatai nyugati és északi irányban előnyomulva szeptember 15-én leküzdötték a Keleti- és Déli-Kárpátokat, benyomultak Erdélybe, ahol a román csapatok a német-magyar hadosztályok nyomását tartóztatták fel. Szeptember 9-én kelet felől Uzsgorod irányában támadásba mentek át a 4. Ukrán Front csapatai. Erdélyben heves harcok bontakoztak ki. Az ellenség mintegy 20 hadosztályt dobott át ide, és sikerült összefüggő védelmi arcvonalat kialakítania. Kolozsvár térségében ezt nem tudták áttörni. A 2. Ukrán Front ekkor átcsoportosította erőit Nagyvárad körzetébe, és csapást mért északi irányban. Az ellenség a megkerüléstől tartva kénytelen volt elkezdni hadosztályainak visszavonását Észak-Erdélyből a 4. Ukrán Front előtt is. A szovjet csapatok az ellenséget üldözve október 12-én elfoglalták Kolozsvárt, október 25-én pedig bevonultak Magyarország északkeleti részébe. A fasiszta csapatok Észak-Erdélyből történt kiűzésével befejeződött Románia felszabadítása. Később október 25-ét a Román Néphadsereg napjává nyilvánították.

A iasi-kisinyovi hadművelet és a későbbi romániai harccselekmények igen jelentős katonai-politikai következményekkel jártak: a szovjet csapatok teljesen szétzúzták a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoportot; befejeződött a Moldovai SZSZK felszabadítása; Románia kilépett a háborúból; megnyílt az út Bulgáriába és Magyarországra; létrejöttek a feltételek ahhoz, hogy Jugoszlávia és Csehszlovákia felszabaduljon a fasiszta járom alól. Ennek eredményeképpen nagymértékben megváltozott az egész stratégiai helyzet Dél-Európában. Meghiúsult az Egyesült Államok és Anglia imperialistáinak az a szándéka, hogy megszállják a Balkánt és ott hatalmon tartsák a reakciós rendszereket.

A Románia felszabadítását célzó hadműveletek ragyogóan tanúsították a szovjet hadsereg törhetetlen erejét, a szovjet hadművészet fölényét, a szovjet katonák és tisztek határtalan hősiességét. A szovjet hadművészet ezekben a hadműveletekben értékes tapasztalatokkal gazdagodott abban a vonatkozásban, hogyan lehet megszervezni és irányítani rendkívül manőverigényes hadműveleteket ellenséges csoportosítás bekerítésére és megsemmisítésére, és ugyanakkor gyors ütemben fejleszteni a támadást főleg gyorsan mozgó magasabbegységekkel. A határozott irányítás, a frontok, a légierő, a flotta, a flottillák, valamennyi fegyvernem együttműködésének

pontos megszervezése biztosította a hadműveletek gyorsaságát. A szovjet támadás a német–magyar csapatok elkeseredett ellenállása közepette haladt előre. Csupán közvetlenül Románia területén 69 000 szovjet katona és tiszt áldozta életét az ország felszabadításáért.

A haza méltóképpen értékelte a szovjet katonák hőstetteit. A román földön vívott harcokban kitűnt 155 magasabbegység és egység kapta meg a megtisztelő „Iasi” „Focşani”, „Bukaresti” stb. elnevezést, 248-at rendjelekkel tüntettek ki. Moszkva 13 alkalommal köszöntötte díszsortúzzal a 2. és a 3. Ukrán Front, a Fekete-tengeri Flotta és a Dunai Flottilla csapatait. Csupán 1944. augusztus–október folyamán több mint 50 000 szovjet katonát tüntettek ki harci érdemeikért érdemrendekkel és érdemérmekkel; sokan közülük elnyerték a Szovjetunió Hőse címet, Sz. F. Sutov ezredes immár másodízben.

1944. augusztus 23-tól a háború végéig a román hadseregnek több mint félmillió katonája harcolt a szovjet magasabbegységekkel együtt a fasiszta csapatok ellen. Ezekben a harcokban kiváló katonai eredményről tettek tanúságot. Friessner tábornok a román csapatok megingásával és árulásával próbálta mentesíteni vereségét; állításait azonban megcáfolta az, hogy a román katonák rendkívül bátran és hősieen harcoltak az igazságos célokért, országuknak, majd Magyarországnak és Csehszlovákiának a fasizmus alól való felszabadításáért. A román csapatok ekkor, a Németország elleni háború 260 napja alatt 170 000 embert vesztek. A Legfelsőbb Főparancsnokság parancsaiban hét alkalommal méltatták a román hadosztályok hősiességét. Harci érdemeikért több mint 190 000 román katonát és tisztet tüntettek ki szovjet érdemrendekkel és érdemérmekkel, sok ezret pedig csehszlovák és magyar kitüntetésekkel. Különösen kitűnt hőstetteivel a Tudor Vladimirescuról elnevezett 1. román önkéntes hadosztály, amelyet Vörös Zászló Renddel tüntettek ki. A közös harcokban így vérrel pecsételődt meg a két testvérnép, a két testvéri hadsereg fegyverbarátsága.

G. Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt Központi Bizottságának titkára később azt mondta: „A fasizmus elleni háború tüzében kikovácsolódott a román–szovjet fegyverbarátság, megerősödött népünk testvéri barátsága a győztes szocializmus országának népe iránt, s kikristályosodott népünk forró hálája a felszabadító szovjet hadsereg iránt, amelynek katonái a mi hazánk szabadságáért is hullatták véréüket.”¹

A 3. Ukrán Front csapatai felvonultak a román–bolgár határra, s ez döntő befolyással volt a bulgáriai helyzetre. A bolgár nép érdekei és az uralkodó osztályok politikája közti ellentétek annyira kiéleződtek, hogy az országban forradalmi helyzet alakult ki.

A bolgár dolgozók a fasiszta Németország Szovjetunió elleni támadásának első napjaitól harcot kezdtek a nemzeti és társadalmi felszabadulásért. E harc lelkesítője és szervezője a Bolgár Munkáspárt volt, élén Georgi Di-

¹ A Nagy Honvédő Háború története. 1941—1945. 4. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1966. 242. old.

mitrovval és Vaszil Kolarovval, a nemzetközi és a bolgár munkásmozgalom kiemelkedő személyiségeivel.

1942 nyarán a kommunisták kezdeményezésére Bulgária összes antifasiszta erői egyesültek a Hazafias Frontban, amely aktív harcot bontakoztatót ki a bulgáriai fasiszta rendszer ellen, Bulgária és a hitleri Németország szövetségének felbontásáért, a megszállóknak az országból való kiűzéséért. Bulgáriában egyre bővült a partizán tömegmozgalom. A Népi Felszabadító Hadseregben és a harci csoportokban több mint 30 000 ember küzdött. A párt hatalmas munkát végzett a bolgár hadseregben. Amikor a szovjet hadsereg a bolgár határhoz ért, a Munkáspárt Központi Bizottsága hozzálátott a fegyveres felkelés közvetlen előkészítéséhez.

A szovjet kormány újra meg újra leleplezte Bulgária uralkodó köreinek Hitler-barát politikáját, több ízben tiltakozott az ellen, hogy a bolgár hatóságok támogatják Németországot a Szovjetunió elleni háborúban. Ez azonban nem térítette észre Bulgária reakciós kormányköreit. Amikor világhosszá vált, hogy Németország a Balkánon már nem tudja elkerülni a katasztrófát, durva manőverhez folyamodtak: bejelentették Bulgária semlegességét. Egyidejűleg titkos tárgyalásokat kezdtek az Egyesült Államokkal és Angliával a fegyverszünet megkötéséről. A bolgár burzsoázia hajlandó lett volna felcserélni a német megszállást angol-amerikai megszállással, csak hogy megőrizhesse hatalmát. A szovjet kormány szeptember 5-én hadat üzent Bulgáriának.

A szovjet főhadiszállás a Bulgária felszabadítását célzó hadművelet végrehajtását a 3. Ukrán Frontra bízta (46., 57., és 37. hadsereg, 7. gépesített és 4. gárda gépesített hadtest, 17. légi hadsereg). Hadműveletileg a 3. Ukrán Frontnak rendelték alá a Fekete-tengeri Flottát és a Dunai Flottillát. A front főerői a Duna és a Fekete-tenger közötti határszakasz mentén összpontosultak. A helyzet kedvezett a hadművelet gyors végrehajtásának. A bolgár hadsereg magasabbegységeinek zöme az ország központi és nyugati területein állomásozott.

A front magasabbegységeinek gyorsan mozgó osztagai szeptember 8-án reggel átlépték a román-bolgár határt, s előretörték az ország belsejébe. A bolgár hadsereg egyáltalán nem tanúsított ellenállást, a bolgár nép pedig a testvéri szovjet nép iránti szeretettől és hálától indítva, örömmel fogadta felszabadítóit. A falvakban és a városokban tömegek gyűltek össze az utcákon. A tarka plakátokon ilyen üdvözlő feliratok voltak olvashatók: „Jókor jöttek, felszabadítóink!” A front csapatai minden irányban gyorsan nyomultak előre. A 4. gárda gépesített hadtest már az első nap felszabadította Várnát, a második napon pedig Burgaszt. Ugyanakkor ezekben a városokban deszantot szállítottak partra, és légideszantot is ledobtak.

Bulgáriában a szovjet csapatok bevonulása meggyorsította a forradalmi események fejlődését. A dolgozók már korábban megindított akciói szeptember 8-án tömegessé váltak. Sok városban és faluban a nép vette kezébe a hatalmat. Szeptember 9-re virradó éjszaka felkelést hajtottak végre Szófiában. Szeptember 9-én a hatalom az egész országban a Hazafias Front kezébe ment át. Ezzel kapcsolatban a szovjet kormány bejelentette, hogy Bul-

gáriában beszüntette a hadműveleteket. Az új bolgár kormány hadat üzent a fasiszta Németországnak. A szovjet csapatok szeptember 15-én bevonultak Bulgária fővárosába.

Szeptember végén a Bulgáriában maradt 37. hadsereg és a 4. gárda gépesített hadtest azt a feladatot kapta, hogy az ország déli határát védje a Törökország felől várható minden esetleges meglepetéssel szemben. A front többi erőit átcsoportosították Bulgária északnyugati határaitra.

A bolgár–jugoszláv határ mentén felvonult a 2., az 1. és a 4. bolgár hadsereg. Később a bolgár hadseregek vitézül harcoltak Jugoszlávia és Magyarország felszabadításáért. A bolgár nép ezzel hozzájárult a fasiszta Németország szétzúzásához. Mintegy 340 000 bolgár katona vett részt a Németország elleni háborúban, közülük mintegy 200 000 fő közvetlenül a fronton. Bulgária a harcokban 32 000 embert veszített. A csatatereken közösen kiontott vér örökre megpecsételte a szovjet és a bolgár nép megbont-hatatlan barátságát.

A szovjet kormány a bolgár hadseregnek a közös ellenség elleni harcban szerzett érdemeit elismerve 360 bolgár katonát tüntetett ki szovjet érdemrendekkel és 120 000-et „Az 1941–1945-ös Nagy Honvédő Háborúban Németország fölött kivívott győzelemért” éremmel. A bolgár kormány 350 szovjet katonát tüntetett ki bolgár érdemrendekkel és több mint 50 000-et az „1944–1945. évi Honvédő Háború” érdemérmével. Moszkva három alkalommal köszöntötte tűzérségi díszössztűzzel a hős bolgár csapatokat. 21 szovjet magasabbegység és egyég kapta meg a megtisztelő „Burgaszi”, „Várnai”, „Ruscuki” és „Sumlini” elnevezést.

Az a tény, hogy Bulgáriát a szovjet hadsereg szabadította fel, roppant nagy hatással volt az ország sorsára. A szovjet csapatok segítettek a bolgár népnek, hogy kiűzze a megszállókat, megdöntse a fasiszta rendszert, kilépjen az igazságtalan háborúból, és hozzájárasson a népi demokratikus állam építéséhez. A szovjet csapatok Bulgáriába való bevonulása szertefoszlatta Churchillnek azt a reményét, hogy megszállhatja az országot.

A SZLOVÁK FELKELÉS SEGÍTÉSE

1944 őszén a szovjet hadsereg csapatai széles arcvonalon elérték a Keleti-Kárpátok előhegyeit, és felvonultak Csehszlovákia határára. Közelgett Csehszlovákia felszabadulásának órája is.

A szovjet hadsereg győzelmei óriási befolyással voltak a csehszlovákiai nemzeti felszabadító mozgalom erősödésére. Ez a mozgalom különösen fellendült Szlovákiában, ahol 1944 elejétől mind aktívabban tevékenykedtek az antifasiszta csoportok. Fokozódott a fejetlenség, a széthúzás az ország uralkodó köreiből; a bomlás kiterjedt a szlovák hadseregre. Csehszlovákia Kommunist Pártja vezető központjának és helyi pártszervezeteinek felhívására sok városban és faluban nemzeti bizottságok alakultak, amelyek szoros kapcsolatban álltak a partizánmozgalommal.

A Csehszlovákia területén folyó partizánharc fejlődését nagymértékben

elősegítette a Szovjetunió. 1944 nyarán elkezdték Szlovákiába átdobni a szovjet és a csehszlovák partizáncsoportokat, amelyek hamarosan nagy partizánosztagokká szerveződtek. Megérkeztek Szlovákia területére A. Sz. Jegorov, V. A. Karaszev, V. A. Kvityinszkij, M. I. Sukajev és mások szovjet partizán magasabbegységei. A csoportok és az osztagok kiegészültek szlovák önkéntesekkel. Nem teljes adatok szerint 1944 októberében Szlovákiában 7 partizán magasabbegység tevékenykedett, amelyekhez 15 dandár és 20 osztag, továbbá 12 önálló dandár és több mint 70 önálló partizánosztag tartozott – vagyis összesen mintegy 100 partizánalakulat több mint 35 000 emberrel. Harctevékenységük igazi partizánháborúvá kezdett átnőni. A Partizánmozgalom Ukrán Törzse révén fegyvert, lőszert és egyéb anyagokat juttattak Szlovákiába.

Miután a szovjet csapatok elérték Csehszlovákia határát, Szlovákiában újult erővel lángolt fel a felszabadító harc. Szakadatlanul növekedett a fegyveres akciók száma. A szlovák bábkormány Hitlertől kért segítséget. Augusztus 29-én a német fasiszta csapatok bevonultak Szlovákiába. A megszállók betörésére a nép, élén a kommunistákkal, fegyveres felkeléssel válaszolt, amelynek előkészítésében és irányításában kiemelkedő szerepet játszott Karol Šmidke, Gustáv Husák, L. Novomeský, Ján Šverma. A felkelés politikai központja Banská Bystrica (Besztercebánya) volt. Nagy tömegek kapcsolódtak be, körülbelül 16 000 partizán vett részt benne. A szlovák hadsereg egyes alakulatai is átaláltak a felkelők oldalára.

A hitlerista parancsnokság nagy erőket vetett be a felkelők ellen. A fasisztáknak sikerült lefegyverezniük a szlovák hadosztályokat, amelyeknek létszáma 65 000–70 000 volt, így a szlovák hadsereg katonáinak csak egy része tudott csatlakozni a felkelőkhöz.

Ezekben a nehéz napokban Zdeněk Fierlinger, Csehszlovákia moszkvai nagykövete és Klement Gottwald, a CSKP Központi Bizottságának titkára kéréssel fordult a szovjet kormányhoz, hogy a Szovjetunió nyújtson segítséget a szlovák népi felkelésnek. A szovjet parancsnokság sürgősen fegyvert és lőszert juttatott a felkelőknek. Szeptember 5-re virradó éjszaka 19 szovjet szállítógép a felkelők Tri Duby-i repülőterére (Banská Bystricától délre) vitte az első fegyver- és lőszerszállítmányt. Szeptember 18-án erre a repülőterre települt át a 20 LA-5 repülőgépből álló csehszlovák vadászrepülő-ezred, majd az 1. csehszlovák hadtest 2. légideszant-dandárja is.

A főhadiszállás abból a célból, hogy közvetlen katonai segítséget nyújtson a felkelőknek, utasította a szovjet csapatokat, hogy Krosno körzetéből menjenek át támadásba Prešov irányában. Ennek a hadműveletnek a végrehajtása nagy nehézségekbe ütközött. A felkelők és a szovjet csapatok között magasodtak a Kárpátok nehezen leküzdhető hegygerincei. Ráadásul azok a csapatok, amelyek kelet felől érkeztek a Kárpátokhoz, kimerültek a harcokban, feltöltésre szorultak technikában, lőszerben, üzemanyagban. De nem lehetett késlekedni.

A szovjet csapatok rövid előkészület után szeptember 8-án megkezdték a keleti-kárpáti hadműveletet, amely október 28-ig tartott. A hadműveletben kezdetben az 1. Ukrán Front 38. hadserege (három lövész-, egy harc-

kocsi- és egy lovashadtest, valamint az 1. csehszlovák hadtest előbb Kratochvíl tábornok, majd szeptember 10-től L. Svoboda tábornok parancsnoksága alatt) és a 4. Ukrán Front 1. gárdahadserege vett részt. A 2. és a 8. légi hadsereg légierije támogatta őket. Ahogy szélesedett a támadás arcvonala, egyre növekedett a támadásba bevont erők mennyisége. A 38. hadsereget megerősítették két harcokocsihadtesttel, a 4. Ukrán Front harctevékenységébe pedig bekapcsolódott a 18. hadsereg és a 17. gárda lövészhadtest.

Rendkívül nehéz körülmények közt folyt a támadás. Az erősen tagolt terep, az utak hiánya, a nagy erdőségek és hegyek megnehezítették az előnyomulást, kiváltképpen a harcokocsió csapatok számára. Nehézségekbe ütközött a tüzérség és a légierő alkalmazása. Az ellenség szakadatlanul erősítette csoportosítását, és makacs ellenállást tanúsított. A harcok rendkívül hevesse és elhúzódó jellegűvé váltak. Egyes helységek és magaslatok többször is gazdát cseréltek. A csapatok gyakran bekerítve harcoltak.

A szovjet és a csehszlovák katonák rendkívül hőiesen harcoltak. Szeptember 20-án az 1. gárdahadsereg magasabbegységei elérték a csehszlovák határt, és a testvéri Csehszlovákia földjére léptek. A 38. hadsereg csapatai, amelynek állományában támadott az 1. csehszlovák hadtest is, az ellenséget egyre hátrább szorítva, szeptember végén elérték a Kárpátok fő hegyláncát, október 6-án pedig elfoglalták a Duklai-hágót. A csehszlovák katonák elsőkként léptek szülőföldjükre mint felszabadítók. Nagy történelmi esemény volt ez. Később október 6-át a Csehszlovák Néphadsereg napjává nyilvánították.

Október végére a 38. hadsereg magasabbegységei kijutottak a Wisłok-folyóhoz. Ugyanekkorra a 4. Ukrán Front csapatai leküzdötték a Keleti-Kárpátokat, és október 26-án elfoglalták Mukacsevót (Munkács), október 27-én Uzsgorodot (Ungvár). A 4. és a 2. Ukrán Front csapatai súlyos harcok közepette, november-december folyamán kelet felől előnyomulva, elérték az Ondava-folyót.

A szovjet csapatok kelet-kárpáti hadművelete és későbbi harcai nagy jelentőségűek voltak. E harcok eredményeképpen felszabadították Kárpát-Ukrajnát, valamint Szlovákia déli és délkeleti körzeteinek egy részét.

A Szlovákiában védő német-magyar csapatok súlyos vereséget szenvedtek. És noha a szovjet és csehszlovák csapatoknak nem sikerült áttörniük a felkelőkhöz, mégis nagy segítséget nyújtottak nekik. A hitlerista parancsnokság kénytelen volt más arcvonalszakaszokról számottevő erőket átdobni a harcok körzetébe, és nem tudott jelentősebb erőket bevetni a felkelők ellen. Ez tette lehetővé, hogy a szlovák hazafiak két hónapig harcoljanak a hitlerista csapatok ellen, majd pedig a hegyekbe vonuljanak, és ott folytassák a harcot a szovjet hadsereg megérkezéséig.

A szovjet csapatok, miközben szent internacionalista kötelességüket teljesítve segítséget nyújtottak a testvéri szlovák népnek, nagy felkészültségről tettek tanúságot a nehéz hegyi feltételek között végrehajtott harccselekmények irányításában. A frontok politikai csoportfőnökségei és a hadseregek politikai osztályai által végzett céltudatos szervező munka, amelyet

tapasztalt politikai munkások, M. M. Pronyin, Sz. Sz. Satyilov, L. I. Brezsnyev, D. I. Ortenberg tábornokok, V. G. Szorokin ezredes és mások irányítottak, óriási szerepet játszott a katonáknak a harci feladatok sikeres végrehajtására való mozgósításában, a nagy támadó lendület kialakításában és a harcosok tömegeinek hősiess viselkedésében. Hősiességükért és bátorságukért a harcosok ezreit tüntették ki érdemrendekkel és érdemérmekkel, sokan közülük elnyerték a Szovjetunió Hőse címet. Moszkva több alkalommal is tűzérési díszössztűzzel köszöntötte azokat a csapatokat, amelyek felszabadították Kárpát-Ukrajna és Szlovákia városait és falvait. 58 magasabbegység és egység kapta meg a megtisztelő „Kárpáti”, „Mukacsevói”, „Uzsgorodi” elnevezést. Ugyanakkor az áldozatok is nagyok voltak. A szovjet hadsereg ezekben a harcokban 1944. szeptember–december folyamán több mint 36 000 embert vesztett halottakban és 146 000-t sebesültekben. A csehszlovák hadtestnek 844 halottja és 4068 sebesültje volt. A Duklai-hágónál vívott véres harcokban született meg a jelszó: „Örökre a Szovjetunióval! A Szovjetunióval és soha másképp!”

Gustáv Husák, a CSKP Központi Bizottságának első titkára a szlovák nemzeti felkelés 25. évfordulója alkalmával rendezett gyűlésen mondta: „Tudjuk, hogy egész harcunk – nemcsak a cseh és a szlovák nép harca, hanem más európai népek harca is, közvetlenül függött a szovjet hadsereg és a szovjet nép harcától és áldozataitól.

Teljes 25 éven át Csehszlovákia nemzetközi helyzetét és belső nyugalmat éppen az a szövetség biztosította, amelyet a szovjet és a csehszlovák népek és más testvéri népeknek a közös harcban kiontott vére pecsételt meg.”

JUGOSZLÁV FÖLDÖN

Kommunista pártja vezetésével a jugoszláv nép három és fél éven át folytatott szent háborút a német fasiszta megszállók és cinkosaik ellen. A népi felszabadító harc lángja mind nagyobb területre terjedt ki, nagy néptömegek kapcsolódtak be a küzdelembe. Amikor a Vörös Hadsereg elérte a jugoszláv határt, a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg (körülbelül 400 000 ember) az ország körzeteinek nagy részét ellenőrizte.

A Szovjetunió az egész háború folyamán minden tőle telhető segítséget megadott a jugoszláv népnek. A szovjet kormány támogatta mindazokat a politikai intézkedéseket, amelyek arra irányultak, hogy Jugoszláviában megalakítsák a népi hatalom központi szerveit. Ez különösen fontos volt azért, mert az Egyesült Államok és Anglia Jugoszláviában fenn akarta tartani a régi monarchikus-burzsoá rendszert, támogatta a reakciós emigráns királyi kormányt, és még azután is, hogy érintkezésbe lépett a nemzeti felszabadító mozgalom vezetésével, segítette a hazaáruló Mihajlović és Nedíć csapatait.

A Jugoszláviának nyújtott segítség különösen megnövekedett azután, hogy a szovjet csapatok felvonultak a jugoszláv határon. A jugoszláv had-

sereg 1944 folyamán térítésmentesen kapott a Szovjetuniótól 350 repülőgépet, 65 harckocsit, több mint 4000 különféle löveget és aknavetőt, 500 nehézgéppuskát, mintegy 67 000 géppisztolyt, golyószórót és géppuskát, körülbelül 53 000 puskát és karabélyt, csaknem 4000 páncéltörő puskát, nagy mennyiségű lőszert és felszerelést. A szovjet parancsnokság átadott Jugoszláviának hét tábori kórházat és négy sebészeti tábori kórházat. Mindez növelte a jugoszláv hadsereg harcképességét. 1944 szeptemberében azonban, mivel főleg gyalogsági fegyverzettel volt ellátva, egymaga nem tudta megtisztítani országát az ellenségtől.

Szeptember végén Jugoszlávia, Görögország és Albánia területén meglehetősen nagy német fasiszta erők állomásoztak: 21 hadosztály, 7 dandár és mintegy 25 önálló ezred és zászlóalj. A közvetlenül Jugoszláviában tevékenykedő csapatok létszáma elérte a 200 000 főt. 12 hadosztályt és 1 dandárt felvonultattak a jugoszláv határhoz ért szovjet csapatok ellen. A többi erő a kulcspozíciókat tartotta az ország központi körzeteiben és harcolt a partizánok ellen. A jugoszláv népnek ezenkívül az áruló Pavelić, Nedić, Mihajlović és Rupnik bandái ellen is harcolnia kellett.

A szovjet kormány és a jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság az 1944 szeptemberében a balkáni irányban kialakult politikai és hadászati helyzetet értékelve arra a következtetésre jutott, hogy célszerű megszervezni a szovjet hadsereg és a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg közös tevékenységét a keleti körzetek és a főváros, Belgrád mielőbbi felszabadítása végett.

A jugoszláv nép gyors megsegítésére a 3. Ukrán Front csapatainak állományából kirendelték az 57. hadsereget (három lövészhadtest), egy frontközvetlen hadosztályt, a 4. gárda gépesített hadtestet és más magasabbegységet. Ezeknek a csapatoknak több mint 2200 lövegük és aknavetőjük, 149 sorozatvetőjük, mintegy 360 harckocsijuk és rohamlövegük volt. Támogatta őket a 17. légi hadsereg mintegy 1300 repülőgéppel és a Dunai Katonai Flottilla, amely 80 hajóval, főleg páncélos naszáddal rendelkezett. A Dunától északra, jugoszláv területen vártak harci feladatok a 2. Ukrán Front 46. hadseregének magasabbegységeire, amelyeket az 5. légi hadsereg erőinek egy része támogatott. Niš irányában három bolgár hadsereg támadott (13 hadosztály és egy dandár). A Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg részéről 17 hadosztály részvételével számoltak. E hadosztályok létszáma különböző volt: 2000 és 12 000 fő között mozgott. Főleg gyalogsági fegyverrel voltak ellátva, tüzérségük kevés volt.

Az 57. hadsereg csapatai szeptember 28-án az ellenséget meglepve átlépték a jugoszláv határt, és előnyomultak az ország belseje felé. A csapatoknak és a Dunai Katonai Flottilla hajói által partra szállított deszantnak a közös erőfeszítéseivel már a harmadik napon felszabadították Negotint. Az 57. hadsereg magasabbegységei a támadást továbbfejlesztve átkeltek a kelet-szerbiai hegységen, október 10-én elérték a Morava-folyót, és hídfőket foglaltak el a nyugati partján. Ekkorra a 46. hadsereg csapatai kiűzték a betolakodókat a Tiszától keletre fekvő jugoszláv területről, Belgrádtól keletre kijutottak a Dunához, és hídfőt foglaltak el ebben a körzetben.

Október 12-én a moravai hídfőből harcba vetették V. I. Zsdanov tábornok 4. gárda gépesített hadtestét. A hadtest a németek ellenállását megtörve a jugoszláv hadsereg egységeivel együtt október 14-én reggel betört Belgrádba. Ugyanazon a napon a bolgár, jugoszláv és szovjet csapatok felszabadították Ništ.

Belgrád körzetében heves harcok bontakoztak ki. Dél felől a város irányában tört át az ellenség 20 000 főnyi csoportosítása, amely az 57. hadsereg csapatai elől hátrált. Ezt a csoportosítást a szovjet és a jugoszláv csapatok közös erővel bekerítették, és október 19-én csaknem teljesen megsemmisítették. Jugoszlávia fővárosa másnap teljesen felszabadult a fasiszta megszállás alól. A szovjet csapatok a Belgrádért vívott harcokban mindent megtettek azért, hogy elkerüljék a rombolást a városban és hogy minél kevesebb áldozat legyen a lakosság körében. A hálás belgrádiak nagy örömmel fogadták felszabadítóikat.

Jugoszlávia fővárosának felszabadításával befejeződött a belgrádi hadművelet. A 3. Ukrán Front főerőit hamarosan átdobták Magyarországra. November végén ugyancsak Magyarországra csoportosították át az 1. bolgár hadsereget, a többi bolgár csapat pedig visszatért Bulgáriába.

A szovjet hadsereg jugoszláv területen vívott harcai óriási jelentőségűek voltak. A szovjet, jugoszláv és bolgár csapatok közös csapásaikkal felszabadították Szerbia nagy részét és Jugoszlávia fővárosát, Belgrádot. A német fasiszta parancsnokság kénytelen volt kivonni csapatait Görögországból és Albániából. Ezzel a szovjet, jugoszláv és bolgár csapatok testvéri segítséget nyújtottak a görög és az albán népnek a hitleri megszállás alól való felszabaduláshoz. Nem valósult meg Churchillnek az a szándéka, hogy angol csapatokat szállít partra Jugoszláviában.

A belgrádi hadművelet során a szovjet hadsereg csapatai kiemelkedő harci tudásról tettek tanúságot a bonyolult hegyi feltételek közti harctevékenységekben, kitűnően oldottak meg villámgyors manővereket egyes irányokban, sikeresen harcoltak ellenséges csoportosítások bekerítéséért és megsemmisítéséért egy nagyvárosban is, s igen jól szervezték meg a három baráti hadsereg együttműködését. A szovjet katonák, nemes internacionalista küldetést teljesítve, nem kímélték erejüket és életüket, határtalan hősiességről, hazaszeretetről tettek tanúságot, s megmutatták a testvéri jugoszláv nép iránti szeretetüket. A jugoszláv földön vívott harcokban mintegy 8000 szovjet katona esett el.

A szovjet kormány méltóképpen értékelte a szovjet hadsereg jugoszláviai harctevékenységet. A katonák ezreit tüntették ki érdemrendekkel és érdemérmekkel. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége a jugoszláv népnek nyújtott testvéri segítség emlékére, a jugoszláv főváros felszabadítása tiszteletére Belgrád Felszabadításáért elnevezésű érdemérmet alapított, amellyel a hadműveletnek löbb mint 67 000 résztvevőjét tüntették ki. 20 kiváló szovjet egység és magasabbegység elnyerte a megtisztelő „Belgrádi” elnevezést. 30 egységnek és magasabbegységnek pedig érdemérmet adományoztak. Szovjet érdemrendekkel és érdemérmekkel tüntették ki a

Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg 300 harcosát, akik hősiiesen harcoltak a szovjet katonákkal együtt.

Jugoszlávia kormánya a hadműveletben részt vett több mint 2000 szovjet katonát tüntetett ki bátorsága és hősiessége elismeréséül. 13 szovjet katonára megkapta a Jugoszlávia Népi Hőse címet, köztük V. I. Zsdanov, Sz. A. Kozak, A. N. Vitruk tábornok, V. A. Uliszko őrnagy, G. N. Ohrimenko harmadosztályú kapitány, I. N. Konsztantyinov százados, I. A. Bulkin, P. I. Dmitrijenko, A. G. Monogadze főhadnagy. Tito marsall a szovjet hadseregnek a jugoszláv nép felszabadításában játszott szerepét értékelve hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió nélkül lehetetlen lett volna a fasiszta betolakodók legyőzése, lehetetlen lett volna Jugoszlávia felszabadítása, az új Jugoszlávia megteremtése.

A SZOVJET CSAPATOK MAGYARORSZÁGON

A szovjet hadsereg 1944 őszén elérte Magyarország határát. Elsőnek a 18. harcokosihadtest katonái léptek Magyarország területére, Szegedtől keletre, szeptember 23-án.² A szovjet csapatok előtt terült el a Nagyalföld rónasága.

Magyarországon bonyolult volt a politikai helyzet. A szovjet hadsereg győzelmeinek hatására a magyar nép egyre erélyesebben tiltakozott a háborúban való részvétel ellen. Nagy volt a bizonytalanság az uralkodó osztályok körében. Hatalmuk megőrzése érdekében keresni kezdték a háborúból való kilépés útját, s szorosabb kapcsolatokat építettek ki Anglia és az Egyesült Államok uralkodó köreivel. Hitler a kormány bizonytalankodását és ingadozását látva még 1944 márciusában Magyarországra vezényelte a csapatait, megszállta az országot.

A magyar nép érdekeit a Magyar Kommunista Párt fejezte ki. A háború első napjaitól kezdve internacionalista álláspontot foglalt el, harcra hívta a népet a független, demokratikus Magyarországért, a náci Németországgal való szakításért, a reakciós Horthy-rendszer megdöntéséért. A szovjet hadsereg közeledtével a magyar kommunisták hozzáláttak a partizánosztatok megszervezéséhez. Ezek 1944 szeptember-októberében kezdték el a harctevékenységet. Miskolctól nyugatra Nógrádi Sándor partizánosztaga indított harcot a megszállók ellen, s Miskolcon is partizáncsoport tevékenykedett. A Bükkben Szőnyi Márton partizáncsoportja harcolt, az észak-erdélyi hegyekben pedig három partizáncsoport küzdött. A Rákóczi Ferenc-partizánosztag több nagy diverziót hajtott végre a fasiszta csapatok hátában.

1944. szeptember végén már csak Magyarország volt a náci Németország egyetlen csatlósa. A fasiszta hadvezetőség kétségbeesett erőfeszítéseket tett, hogy kezében tartsa Magyarországot, és természeti kincseit felhasználja hadianyag-termelésre, a magyar hadsereget pedig a déli arcvonala erősíté-

² 1944. szeptember 26-án felszabadult Makó, október 11-én Szeged.

sére. Sietve igyekezett kialakítani az új arcvonalat Magyarország keleti határai mentén; gyorsított ütemben építették a védővonalakat. Kelet felől Magyarországot a „Dél” hadseregcsoporthoz csapatai (a 8. és 6. német, a 2. és 3. magyar hadseregek) és az „F” hadseregcsoporthoz 2. páncélos-hadseregének 3 hadosztálya fedezték. Ezek állományába 32 hadosztály és 5 dandár tartozott, amelyek 3500 löveggel és aknavetővel, 300 harckocsival és mintegy 550 repülőgéppel rendelkeztek.

A főhadiszállás úgy ítélte meg, hogy Magyarországon kedvező helyzet alakult ki, s megparancsolta R. J. Malinovszkij marsall 2. Ukrán Frontjának, hogy folytassa a támadást, zúzza szét az ellenséges csoportosítást Magyarországon, és ezzel kapcsolja ki az országot a fasiszta Németország oldalán folytatott háborúból. A frontot rövid idő alatt megerősítették a főhadiszállás tartalékaival, feltöltötték személyi állománnyal, harci technikával és lőszerrel. A támadás kezdetekor a frontnak 10 200 lövege és aknavetője, 750 harckocsija és rohamlövege, 1100 repülőgépe volt. Hadműveletileg a frontnak rendelték alá az 1. és a 4. román hadsereget.

A front csapatai október 6-án kezdték a debreceni hadműveletet. A főcsapás irányában a legnagyobb sikert az 53. hadsereg és I. A. Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja érte el. Szétzúzták a 3. magyar hadsereg szemben álló erőit, és gyors ütemben törtek előre északra. Sikeresen támogatta őket az 5. légi hadsereg. A szovjet csapatok 12-én felszabadították Nagyváradot, felvonultak Debrecenhez, veszélyeztetve ezzel a Kárpátokban védő 8. német, 1. és 2. magyar hadsereg közlekedési útvonalait. Ezek a magasabbegységek a bekerítéstől tartva kezdték a visszavonulást nyugat felé.

Az ellenség egyidejűleg fokozta az ellenállást Debrecen körzetében. Heves harcok bontakoztak ki. A szovjet parancsnokság ebbe az irányba dobta át Sz. I. Gorskov tábornok lovas-gépesített csoportját. Október 20-án a front csapatai találkozó irányú csapásokkal felszabadították Debrecenét, két nap múlva pedig Nyíregyházát. A középső arcvonalszakaszon átkeltek a Tiszán, s hídfőket foglaltak el Szolnok körzetében. A front balszárnyán a 46. hadsereg magasabbegységei átkeltek a Tiszán, és felvonultak a Dunához Baja körzetében és a várostól délre.

Október 28-án befejeződött a debreceni hadművelet. Ennek hatására Magyarországon még feszültebb lett a helyzet. A magyar küldöttség október 11-én Moszkvában kénytelen volt aláírni a Szovjetunióval, az Egyesült Államokkal és Angliával való fegyverszünet előzetes feltételeit. Amikor Hitler erről értesült, október 16-án félreállította Horthyt, s a kormány élére a magyar fasiszták vezetőjét, Szálasi állította, aki aztán megparancsolta a magyar csapatoknak, hogy folytassák a harcot a szovjet hadsereg ellen.

A debreceni hadművelet befejezése előtt a „Dél” hadseregcsoporthoz főerői harchan álltak Debrecen körzetében. A budapesti irányban nem voltak nagy erők. Az uralkodó körök helyzete ingatag volt. A főhadiszállás ezt a helyzetet figyelembe véve megparancsolta a 2. Ukrán Front csapatainak, hogy a Tisza és a Duna között menjenek át támadásba, mérjenek döntő

csapást a Budapestet védő ellenséges csoportosításra, és foglalják el a várost.

Október 29-én támadásba lendültek a 46. hadsereg csapatai, és gyorsan leküzdötték az ellenséges védelmet. A front parancsnoksága harcba vetette a 2., majd a 4. gárda gépesített hadtestet. Ezek a hadtestek gyors manőverrel november 2-án este kijutottak Budapest déli megközelítési útjaira. De nem sikerült menetből betörniük a városba. Az ellenség három páncélos- és egy gépesített hadosztályt dobott át ide a védelem megerősítésére. A főhadiszállás ekkor megparancsolta, hogy a csapatok széles arcvonalon indítsanak támadást Budapest ellen, és észak, északkelet, valamint délkelet felől mért csapással zúzzák szét a budapesti csoportosítást.

A 2. Ukrán Front csapatai kisebb átcsoportosítás után újból megindították a támadást. Ez a támadás rövid megszakításokkal december 9-ig tartott. A front csapatai Budapesttől északra kijutottak a Dunához, és a várostól délre átkeltek a folyón.

Különösen nagy sikert értek el a 3. Ukrán Front csapatai. M. N. Sarohin tábornok 57. hadserege november elején Apatin körzetében és a községtől északra átkelt a Dunán, hídfőket foglalt el, és elkezdte szélesíteni őket. November végén átkelt a Dunán G. F. Zaharov tábornok 4. gárdahadserege. Az átkelt magasabbegységeket támogatta a 17. légi hadsereg és a Dunai Katonai Flottilla. A csapatok a támadást kifejlesztve elérték a Vencei-tavat és a Balatont. Budapest körzetében észak és dél felől átkarolták az ellenség nagy erőit.

A főhadiszállás december 12-i direktívájával utasította a 2. és a 3. Ukrán Front parancsnokait, hogy kerítsék be és zúzzák szét az ellenség budapesti csoportosítását.

A frontok főerői december 20-án támadásba mentek át. Az ellenség dühödött ellenlökéseit és ellenakcióit hárítva szívósan nyomultak egymás felé. December 26-án a gyorsan mozgó magasabbegységek Esztergom körzetében elérték a Dunát. A Budapesten tartózkodó 188 000 főnyi ellenséges csapatok bekerítése befejeződött. Egyidejűleg megszervezték a bekerítés külső arcvonalát, és elkezdődött a harc a gyűrűbe került csapatok megsemmisítéséért. A harcok elhúzódó jelleget öltöttek, és elkecseregletté váltak, mivel a német fasiszta parancsnokság nagy erőket dobott át Magyarországra.

Budapesttől nyugatra több mint egy hónapig folytak a véres harcok. Különösen feszült helyzet alakult ki a németek harmadik ellencsapása következtében. A hitleristák páncélosai január 18-án váratlanul áttörték a szovjet védelmet, és a harmadik napon kijutottak a Dunához. A Duna nyugati partján a 3. Ukrán Front csapatait kettévágták. De a sikert nem tudta továbbfejleszteni az ellenség. A szovjet csapatok feltartóztatták, majd érelyes csapással február 7-én visszavetették a Dunától arra a terepszakaszcra, amelyről támadásba ment át.

A védelmi harcok során fontos szerepet játszott a 17. és az 5. légi hadsereg. A 17. légi hadsereg pilótái csupán januárban több mint 16 000 fel-

szállást hajtottak végre, 327 légiharcban vettek részt, és lelőttek 281 ellenséges repülőgépet.

Miközben a külső arcvonalon dúltak a harcok, nem hagyott alább a Budapesten bekerített ellenséges csapatok megsemmisítéséért folyó elkeseredett küzdelem sem. A szovjet parancsnokság december végén a főleges vérontás elkerülése, Budapest történelmi értékeinek, műemlékeinek és lakosságának kímélése érdekében humánus kapitulációs feltételeket ajánlott fel. A fasiszta parancsnokság azonban elutasította a feltételeket, a parlamentereket pedig, Steinmetz Miklós és I. A. Osztapenko századosokat orvul meggyilkolták. A szovjet csapatok ekkor fokozott erővel támadtak. Január 18-án befejezték Pest megtisztítását, február 13-án pedig teljesen felszabadították Magyarország fővárosát. Az ellenség jelentékeny erőit, amelyek megpróbálták kitörni a bekerítésből, másnap likvidálták. Több mint 138 000 hitlerista esett fogságba. Így ért véget a 108 napig tartó budapesti hadművelet.

A szovjet hadsereg több mint négy hónapja folytatta a harctevékenységet Magyarország területén, s az ország kétharmadát megszabadította a fasiszta csapatoktól. Ezen a területen létrejött az új államhatalom. December 22-én Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés megválasztotta az Ideiglenes Kormányt, amely szakított Németországgal, és december 28-án hadat üzent neki. Németország elvesztette utolsó csatlósát. Churchillnek Magyarország megszállásával kapcsolatos balkáni variánsa nem valósult meg.

A szovjet csapatoknak Magyarország területén bonyolult terepviszonyok közt kellett előnyomulniuk, átfogó manővereket kellett végrehajtaniuk, nagy folyókon átkelniük, heves ellencsapásokat hárítaniuk, s a városokban utcai harcokat kellett vívniuk. A szovjet katonák minden nehézséget leküzdöttek, nagy katonai tudásról és tömeges hősiességről tettek tanúságot. A kormány nagyra értékelte sikereiket. A katonák és a tisztek százezreit tüntette ki érdemrendekkel és érdemérmekkel. Sokan közülük elnyerték a Szovjetunió Hőse címet, Sz. A. Kozak tábornok és P. I. Suruhin ezredes pedig már másodszor. A Budapest Bevételéért érdeméremmel a városért vívott harcok több mint 349 000 résztvevőjét tüntették ki. Moszkvában 11 alkalommal köszöntötte tüzérségi díszössztűz azokat a csapatokat, amelyek felszabadították a magyar népet. 140 magasabbegység, egység és alegység kapta meg a „Debreceni”, „Miskolci”, „Dunai”, „Budapesti” stb. elnevezést. Több mint négyszáz egységet érdemrendekkel tüntettek ki.

Magyar földön a szovjet katonákkal együtt harcoltak román magasabbegységek, magyar partizánok, a Budapestért vívott harcokban pedig a Budai Önkéntes Ezred mintegy 2500 magyar katonája és tisztje. A harcokban született meg és erősödött a testvéri népek barátsága. A magyar dolgozók örömmel fogadták a felszabadító szovjet hadsereget.

2. LENGYELORSZÁG, CSEHSZLOVÁKIA ÉS MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA

AZ UTOLSÓ CSAPÁSOK ELŐTT

A szovjet nép a súlyos, pusztító háború közeli befejezésének szép reményével fogadta az 1945-ös esztendőt. Ezeket a reményeket alátámasztották a fronton és a hátszágban kivívott óriási sikerek. A Szovjetunió az erős és alattomos ellenséggel vívott heves ütközetek három és fél éve alatt nagyszerű győzelmeket aratott. Hadserege megsemmisítő vereségeket mért a német Wehrmachtra, a szent szovjet földet megtisztította a megszállóktól, s történelmi jelentőségű internacionalista feladatát teljesítve felszabadította több kelet- és délkelet-európai ország népét a fasiszta iga alól. Csapásainak súlya alatt széthullott a fasiszta tömb, a náci Németország elvesztette csatlósait. A szovjet csapatok elérték Kelet-Poroszországot, és behatoltak területére. Az amerikai-angol csapatok közeledtek Németország nyugati határához, és harcoltak Észak-Olaszországban.

Miután a sarkkörön túl az ellenség megsemmisítő vereséget szenvedett, a német fasiszta hajóhad minden haditengerészeti támaszpontját elvesztette a Barents-tengeren, és ebben a körzetben többé egyetlen nagyobb német felszíni hajó sem mutatkozott. Az Északi Flotta most már minden erőfeszítését arra összpontosította, hogy biztosítsa a tengeri útvonalakat, és harcoljon az ellenséges tengeralattjárók ellen. A német hajóhadat kiűzték a Balti-tenger északi részéből. A Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta, az Északi és a Fekete-tengeri Flotta hajóival és légierijével megerősítve, ki tudott jutni Németország partjaihoz. A Fekete-tengeren békés helyzet alakult ki. A Fekete-tengeri Flotta hozzájárított a tenger aknamentesítéséhez, a katonai és népgazdasági rendeltetésű szállítások biztosításához. A légvédelmi csapatok szilárdan fedezték az ország legfontosabb körzeteit, valamint a frontövezeti közlekedési útvonalakat.

A szovjet nép a kommunista párt vezetésével újabb sikereket ért el az ország termelőerőinek fejlesztésében. A szovjet nép önfeláldozó munkájának eredményeként mind jobb minőségű harci technika és fegyverzet ment a frontra. A szovjet hadsereg létszáma, technikai felszereltsége és fegyverzete 1945 elején érte el a háború alatti legmagasabb színvonalat. A harcoló frontok állományába mintegy 6 millió ember tartozott, valamint 91 400 löveg és aknavető, mintegy 11 000 harcocsi és rohamlöveg, 14 500 harci repülőgép. Ez nem csupán fedezte a frontok szükségleteit, hanem azt is lehetővé tette, hogy csökkentsék egyes fegyverzetfajták, különösen az elavult típusok gyártását.

Az arcvonal rövidülése lehetővé tette a szovjet parancsnokságnak, hogy megszüntessen egyes frontokat és hadseregeket, s a felszabadult erőket és eszközöket a harcoló frontok és hadseregek feltöltésére küldje, jelentősen megerősítve ezzel harci állományukat. Még inkább megerősödtek a párt- és Komszomol-szervezetek. 1945 elején a hadseregben és a hajóhadnál 3 031 000 kommunista és 2 372 000 komszomolista volt.

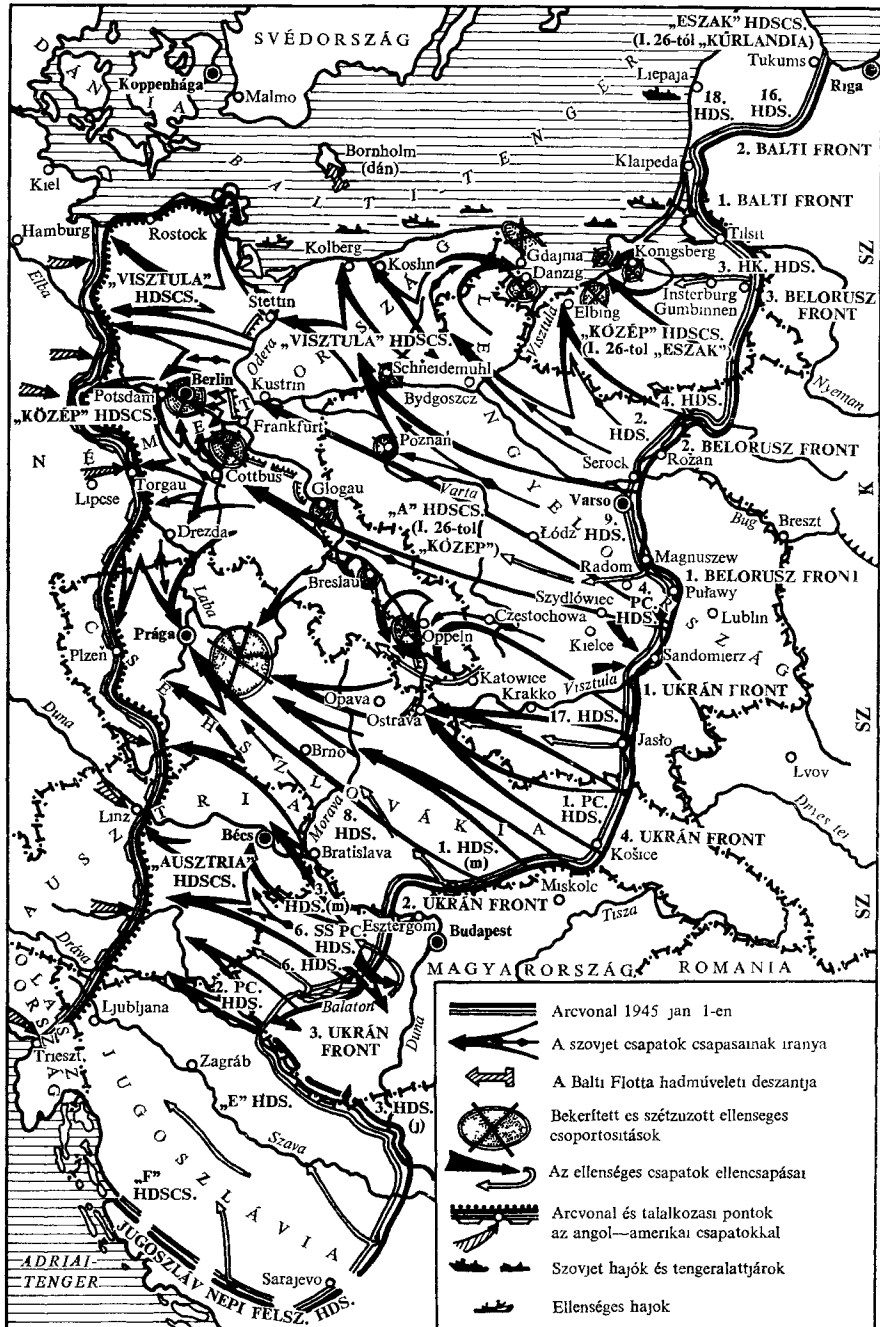
A náci Németország helyzete közben katasztrofálisan romlott. 1944 második felétől ipari termelése rohamosan csökkent, és súlyos nehézségekkel küszködött a mezőgazdaság, ahol a munkaerőhiány következtében csökkent a vetésterület és a termés. Németország elvesztette a megszállt és a semleges országok nyersanyagforrásait. A szovjet–német fronton elszenvetett óriási veszteségek következtében csökkent a hadsereg létszáma, gyengült technikai felszereltsége. A hadseregnek nem volt elég embere, harcokcsija, repülőgépe, lőszer, üzemanyaga. A hitlerista klikk abban az igyekezetében, hogy a lakosságot harcra kényszerítse a fasiszta rezsimért, 1944 végén elrendelte a Volkssturm, a népfelkelés megszervezését. Ide behívtak minden fegyverforgató németet 16 és 60 év között.

A fasiszta főkolomposok a súlyos helyzet ellenére kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, hogy kitolják pusztulásuk óráját. Még mindig arra törekedtek, hogy elnyújtsák a háborút, időt nyerjenek, szakadást idézzenek elő a Hitler-ellenes koalíció soraiban, és különbékét kössenek a nyugati hatalmakkal. A náci Németországnak erre a célra még nagy fegyveres erői voltak, amelyek az arcvonal rövidülése folytán tömör csoportosulásokat tudtak létrehozni, és huzamos ellenállást tudtak kifejezni. Amellett a fasiszta Wehrmacht túlnyomó többsége továbbra is a szovjet–német fronton összpontosult: az amerikai–angol csapatokkal 107 német hadosztály állt szemben, a szovjet hadsereg ellen viszont 185 hadosztály és 21 dandár tevékenykedett. Ezek állományába 3,1 millió katona és tiszt, 28 500 löveg és aknavető, mintegy 4000 harckocsi és rohamlöveg, körülbelül 2000 harci repülőgép tartozott. Ezenkívül később több mint 2 millió embert és jelentékeny mennyiségű hadianyagot dobtak keletre a különböző tartalékokból.

A fasiszta klikknek a terror és a sovíniszta propaganda fokozásával sikerült a háború végéig a német népet engedelmességre, a hadsereget pedig makacs ellenállásra kényszerítenie. Széltében híresztelték, hogy hamarosan bevetik a „csodafegyvert”, amely rövid idő alatt biztosítani fogja a győzelmet Németország számára.

Csak újabb megsemmisítő csapásokkal lehetett végleg ártalmatlanná tenni és fegyverletételre kényszeríteni a fasiszta fenevadat. A szovjet fegyveres erőkre az a feladat várt, hogy széles arcvonalon indított erélyes egyidejű támadással rövid idő alatt szétzúzzák a német fasiszta hadsereget, befejezzék a népek felszabadítását a fasiszta rabiga alól, és győzelmesen befejezzék a hitleri Németország elleni háborút. A főhadiszállás ezeket a feladatokat részletesen kidolgozta.

A főcsapást a berlini irányban készítették elő, amely a legrövidebb úton vezette a szovjet csapatokat Németország létfontosságú központjaihoz. Éppen ebben az irányban volt a legsűrűbb a fasiszta csapatok csoportosítása. A szovjet parancsnokság igyekezett maximálisan előnyös feltételeket teremteni a támadáshoz és a legjobb eredmények eléréséhez, és ezért mindent megtett, hogy az ellenség erőit elvonja a központi irányból. A szovjet hadsereg által 1944 végén Kurlandban, Kelet-Poroszországban és Magyarországon végrehajtott aktív hadműveletek arra kényszerítették a német fasiszta parancsnokságot, hogy az erők és eszközök nagy részét átdobja a

A Nagy Honvédő Háború befejező hadműveletei (1945. január—május)

(m = magyar, j = jugoszláv)

szovjet–német front szárnyaira, különösen délre, és ezzel meggyengítse lengyelországi csoportosítását. A fasiszta vezetőség ezúttal is kénytelen volt engedelmességni a szovjet parancsnokság akaratainak.

A szovjet–német fronton vívott fegyveres harc befejező szakaszának tervezési munkálatai már az 1944. nyári–ősi hadjárat folyamán elkezdődtek. A hadászati helyzet értékelését és a következtetéseket a vezérkarnál és a főhadiszálláson a folyó munka során alakították ki, ahogy tanulmányozták a tények összességét és mérlegelték a harctevékenység várható fejlődését a frontokon.

1944. november elején már ki volt dolgozva a befejező hadjárat terve. A továbbiakban már csak egyes részleteket finomítottak. A hadjáratot két szakaszban tervezték végrehajtani: eszerint az első szakaszban hadműveleteket kellett végrehajtani Kelet-Poroszországban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon, s 350–300 kilométert előre nyomulva kijutni a Bydgoszcz–Poznań–Breslau–Bécs terepszakaszra; majd a második szakaszban be kellett fejezni Németország szétzúzását, és el kellett foglalni Berlint.

Úgy tervezték, hogy a támadást legkorábban január 20-án kezdik el. Ezt a határidőt azonban meg kellett változtatni. A német fasiszta parancsnokság abból a célból, hogy demonstrálja erejét és megnyerje a különbékének az Egyesült Államok és Anglia kormányát, december 16-án csapást mért az amerikai–angol csapatokra az Ardenneken. A szövetségesek súlyos helyzetbe kerültek. Churchill, Anglia akkori miniszterelnöke, Sztálinhoz fordult segítségért. A szovjet kormány szövetségesi kötelezettségéhez híven utasította a csapatokat, hogy gyorsítsák meg az előkészületeket, és az eredeti időpont előtt kezdjék meg a harctevékenységet. A szovjet fegyveres erők január közepén hatalmas erejű támadást indítottak a Balti-tengertől a Dunáig terjedő arcvonalon. A berlini irányban két, egymással összefüggő hadműveletet hajtottak végre: a visztula–oderai és a kelet-poroszországi hadműveletet.

A VISZTULA ÉS AZ ODERA KÖZÖTT

Miután a szovjet csapatok Belorussziában szétzúzták a német fasiszta hadsereget, a hitlerista parancsnokság lázas ütemben erősíteni kezdte a védelmet a Visztula és az Odera között. 1945. január elejére erős védelmi rendszert alakított ki, amely hét terepszakaszról, nagyszámú sávból és állásból állt. A Varsótól Jaslóig terjedő arcvonalon a védelmet a Harpe vezérezredes parancsnoksága alatt álló „A” hadseregcsoport főerői (9. hadsereg, 4. páncélos-hadsereg és 17. hadsereg) tartották. Ezek állományába 560 000 katona és tiszt, 5000 löveg és aknavető, több mint 1220 harckocsi és rohamlöveg, mintegy 630 repülőgép tartozott. Az ellenség csapatainak nagy része a szovjet csapatok hídfőivel szemben állt Magnuszew, Puławy és Sandomierz körzetében.

A visztula–oderai hadműveletet különösen gondosan tervezték és készí-

tették elő. Még folytak az elkeseredett harcok a hídfők megtartásáért és kibővítéséért, valamint Varsó megközelítési útjain, amikor a vezérkarnál már készült az újabb támadás terve. Minden tekintetben meghatározták a hadművelet részleteit, kijelölték a frontok legvalószínűbb feladatait, megszabták harctevékenységük leghatékosabb módjait, számba vették az erőket és eszközöket. Miután a tervet megvitatták a főhadiszálláson, november végén kiadták a csapatoknak a megfelelő direktívákat.

Az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front azt a feladatot kapta, hogy erélyes csapással zúzza szét az ellenséget Lengyelországban, fejezze be a lengyel népnek a fasiszta rabiga alól való felszabadítását, és vigye át a harctevékenységet a hitleri birodalom területére. Az 1. Belorusz Frontnak a magnuszewi és a puławyi hídfőből kellett csapást mérnie Poznań irányában, az 1. Ukrán Frontnak pedig a sandomierzi hídfőből Breslau irányában. Tőlük északra jelölték ki a 2. Belorusz Front, délre a 4. Ukrán Front tevékenységi körzetét. A hadművelet tervének lényege az volt, hogy hatalmas erejű frontális csapásokkal, elsősorban a harcokocsicsapatok csapásaival, részekre osztják az ellenséges csoportosítást, és a támadást gyors ütemben továbbfejlesztve elfoglalják a következő védelmi terepszakaszokat, még mielőtt azokban berendezkednek a visszavonuló ellenséges magasabbegységek vagy a tartalékok.

Az 1. Belorusz Front parancsnokává G. K. Zsukov marsallt nevezték ki, az 1. Ukrán Front parancsnoka I. Sz. Konyev marsall volt.

A főhadiszállás jelentős erőket adott a frontoknak. Szakadatlanul folyt a tartalékok előrevonása, a harci technika, a fegyverzet, a lőszer, s más anyagi eszközök szállítása. A szovjet nép a példátlan erejű csapáshoz mindent megadott, amire csak szükség volt. A hadművelet végrehajtására kijelölt csapatok állományába több mint 2,2 millió ember, 34 500 löveg és aknavető, több mint 2000 sorozatvető, körülbelül 6500 harckocsi és rohamlöveg, mintegy 4800 harci repülőgép tartozott.

A front- és hadseregparancsnokok, a magasabbegységek és egységek parancsnokai gondoskodtak arról, hogy a rendelkezésükre bocsátott erőket és eszközöket a legésszerűbben használják föl. I. Sz. Konyev marsall így írt erről: „A hadművelet előkészítése során igyekeztünk alkotóan hasznosítani a harctereken szerzett tapasztalatokat. Nagy gondot fordítottunk arra, hogy elkerüljük az emlékezetes hibákat, és csekély vérveszteség árán érjünk el sikert... Mi, a frontparancsnokság, a hadsereg-, a hadtest-, a hadosztály-, az ezredparancsnokok, a tüzérekkel és a repülő összekötőkkel együtt a szó szoros értelmében kúszva szemrevételeztük az egész peremvonalat, amikor kijelöltük a roham fő objektumait.”

Aldozatos, nagy munkát végeztek a hadtápszervek dolgozói. Rövid idő alatt az ország belsejéből csupán vasúton 2550 szerelvény szállított csapatokat és hadianyagot a frontoknak. Több százezer tonna lőszert, üzemanyagot és élelmet szállítottak minél közelebb a csapatokhoz.

Január 12-én reggel, harcfelderítés után, az 1. Ukrán Front lövegeinek és aknavetőinek ezrei fergeteges tüzet zúdítottak az ellenség erődítményeire. Mintegy két óra hosszat tartott a tüzérségi tűz. Nagy pelyhekben

hullott a hó, a látási viszonyok rosszak voltak, a légierő nem tudott akcióba lépni. De a tüzekeket ez nem zavarta, hiszen az arcvonal minden kilométerén 250, sőt 300 löveggel és aknavetővel tüzeltek. A tűzorkán óriási veszteséget okozott az ellenségnek. Egy fogoly német tiszt ezt vallotta: „Hadseregünk katonái és tisztjei teljesen elvesztették önuralmukat, és az állásokat önkényesen elhagyva a védelem mélységébe húzódtak vissza.”

V. N. Gordov, N. P. Puhov, K. A. Korotyejev, A. Sz. Zsador és P. A. Kurocskin tábornokok 3. gárdahadseregének, 13., 52. hadseregének, 5. gárdahadseregének és 60. hadseregének gyalogosai és harckocsijai az első két óra alatt mintegy 8 kilométert nyomultak előre. Ezt követően hatalmas erejű harckocsicsapás zúdult az ellenségre. A frontparancsnok ütközetbe vetette a 25. és a 31. harckocsihadtestet, a 4. gárda harckocsihadtestet, D. D. Leljusenko és F. Sz. Ribalko tábornokok 4. és 3. gárda harckocsihadseregeit. Amint az időjárás jobb lett, akcióba lépett a 2. légi hadsereg.

A német fasiszta parancsnokság egy tartalék páncéloshadtest ellencsapásával próbálta feltartóztatni a front előnyomulását. De ez nem sikerült neki. A páncéloshadtestet felmorzszolták, maradványait visszavetették Kielce körzetébe. Ám az ellenség ott sem tudta megvetni a lábát. Január 15-én a front csapatai északkelet, dél és nyugat felől mért egyidejű csapásokkal szétzúzták az ellenség visszavonult egységeit, és felszabadították Kielcét. Az ellenséges csapatok kénytelenek voltak visszavonulni a Visztula Sandomierztől északra fekvő terepszakaszáról. V. A. Gluzdovszkij tábornok 6. hadseregének csapatai azonnal tovább támadták az ellenséget arcból, s ugyanakkor visszavonulási útját keresztezve nyomultak előre V. N. Gordov tábornok 3. gárdahadseregének csapatai. Az ellenség visszavonulása rendezetlen meneküléssé változott. Csak kis csoportjai tudták elkerülni a bekerítést, hátrahagyva harci technikai eszközeiket.

Eközben a front csapásmérő csoportosítása gyors ütemben üldözte az ellenséget. A szovjet csapatok hat nap alatt 150 kilométert nyomultak előre nyugatra, menetből átkeltek a Warta-folyón, és január 17-én elfoglalták Czesztochowát. A városba elsőnek Sz. V. Hohrjakov őrnagynak, a Szovjetunió Hősnének harckocsizászlóalja tört be. Ezt megelőzően a zászlóalj az elővédben harcolt, gyorsan tört előre, és sok ellenséges katonát és tisztet megsemmisített. A harcban tanúsított határozottságáért és személyes bátorságáért Hohrjakov őrnagyot másodszor is kitüntették az Arany Csillaggal.

Jelentős sikert ért el a front balszárnya is. A 60. hadseregnek és I. T. Korovnyikov tábornok ütközetbe vetett 59. hadseregének csapatai három-napi heves harcok után felszabadították Krakkót. Január 15-én a 4. Ukrán Front jobbszárnyán támadásba mentek át K. Sz. Moszkalenko tábornok 38. hadseregének csapatai, három nap múlva pedig támadásba lendült A. A. Grecsko tábornok 1. gárdahadserege. Ezek a csapatok áttörték az ellenség védelmét, és nyugat felé nyomultak előre.

Az 1. Belorusz Front csapatai január 14-én kezdték meg a harctevékenységet. A harcfelderítést végző előrevetett zászlóaljak sikerét kihasználva támadásba mentek át a magnuszewi hídfőből P. A. Belov, N. E. Ber-

zarin és V. I. Csujkov tábornokok 61. hadseregének, 5. csapásmérő hadseregének és 8. gárdahadseregének főerői, a pulawyi hídfőből pedig V. J. Kolpakcsi és V. D. Cvetajev tábornokok 69. és 33. hadseregének hadosztályai, együttműködve a 9. és a 11. harckocsihadtesttel. A front csapatai, a magnuszewi hídfőből kiindulva, hatalmas erejű csapással estére 12 kilométer mélységben törték át az ellenség védelmét. A harcok éjszaka is folytatódtak. Az éjszakai harcban nagy sikert értek el az 5. csapásmérő hadsereg 26. gárda lövészhadtestének egységei P. A. Firszov tábornok parancsnoksága alatt. A sötétség leple alatt kijutottak a Pilica-folyóhoz, átkeltek a folyó jegén, és hídfőt foglaltak el. De az ellenség még kezében tartotta a hidat, amely nagy jelentőségű volt a tűzéség és különösen a harckocsik átkelése szempontjából. Kelet felől a 270. gárda lövészezred főerői, északnyugat felől ennek az ezrednek a 8. százada gyors rohammal elfoglalták a már robbantásra előkészített hidat. Singyer őrmester utászcsoportja heves ellenséges tűzben aknamentesítette a hidat. A haza nagyra értékelte a bátor katonák hőstettét. A határozott, gyors cselekvésért, a híd elfoglalásáért és megmentéséért J. A. Petrov alezredes ezredparancsnokot, I. K. Palilov százados századparancsnokot és A. J. Singyer őrmestert a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

Nagy sikert értek el a pulawyi hídfőből támadó csapatok: estig mintegy 18 kilométert nyomultak előre mélységben. Különösen bátran harcoltak itt a 77. gárda lövészadosztály 215. gárda lövészezrede 1. zászlóaljának harcosai. A zászlóalj súlyos harcban már 14 órára elfoglalta az ellenséges árkok négy vonalát, és megteremtette a feltételeket a hadosztály sikerének kifejezéséhez. A 69. hadsereg haditanácsa kifejezésre juttatva elismerését a zászlóalj katonáinak kollektív hősiessége iránt, a „Dicsőség Zászlóalja” kitüntető elnevezéssel jutalmazta őket. A zászlóalj valamennyi katonáját – körülbelül 350 harcost – a Dicsőség Érdemrenddel tüntették ki. A harc három résztvevője, Rahim Abezmuratov lövész, Szergej Vlaszov utász és Ivan Janovszkij tűzér a Dicsőség Rend lovagja lett. Valamennyi szakasz- és századparancsnokot érdemrenddel tüntették ki, B. N. Jemljanov őrnagy, a zászlóalj huszonhárom éves kommunista parancsnoka és M. N. Gurjev hadnagy szakaszparancsnok a Szovjetunió Hőse lett.

Az ellenség, hogy a front előnyomulását feltartóztassa, ellenlökésbe vetette a 40. páncéloshadtest főerőit. De ezeket is szétzúzták és visszavetették. A második napon a két hídfőből indított támadás egyetlen hatalmas csapássá olvadt össze. A szovjet parancsnokság az áttörésbe vetette be először M. J. Katukov tábornok 1., majd Sz. I. Bogdanov tábornok 2. gárda harckocsihadseregét. Amint derültebb lett az idő, elkezdte a harctevékenységet a 16. légi hadsereg is, amely csupán január 16-án mintegy 3500 fel szállást hajtott végre.

Bogdanov tábornok harcokcsizói, miután az elfoglalt hidat felhasználva átkeltek a Pilicán, gyors előretöréssel mélyen hátába kerültek az ellenség varsói csoportosításának. Hitler megparancsolta csapatainak, hogy bármi áron tartsák Varsót. De F. I. Perhorovics tábornok 47. hadserege és Stanisław Popławski tábornok 1. lengyel hadserege észak és dél felől, a 2.

gárda harckocsihadssereg pedig nyugat felől mért csapással a helyőrséget Varsó feladására kényszerítette. Január 17-én a szovjet és a lengyel csapatok felszabadították Varsót, Lengyelország fővárosát. Az 1. Belorusz Front csapatai egy nappal előbb elfoglalták Radomot, január 18-án pedig találkoztak az 1. Ukrán Front csapataival Szydłowiec körzetében. A támadás több mint 500 kilométer széles arcvonalon bontakozott ki.

A visztulai védelem összeomlott. Az ellenség „A” hadseregcsoportja súlyos vereséget szenvedett, szétfúzott magasabbegységeinek maradványai a szovjet csapatoktól üldözve gyors ütemben menekültek nyugatnak. A szovjet hadsereg feltartóztathatatlanul tört előre a fasiszta birodalom határai felé.

A felszabadító csapatokat hallatlan lelkesedés kerítette hatalmába. Ebben nagy szerepet játszott a mindennapos pártpolitikai munka. Ilyen jelszavak buzdították harcra a csapatokat: „Előre, Németországba!” „Fel, Berlinbe!” „Kiszabadítjuk fivéreinket és nővéreinket, akiket a hitlerista hódítók fasiszta rabságba hajtottak!” A csapatok az egyik terepszakaszt a másik után foglalták el. Január 19-én az 1. Ukrán Front Németország területére lépett. Január 22-én az 1. Belorusz Front harckocsihadsseregei kijutottak Poznańhoz, az 1. Ukrán Front csapatai pedig az Oderához.

A hitlerista parancsnokság, hogy a szovjet hadsereg előnyomulását feltartóztassa, jelentős erőket dobott ide a tartalékból és más arcvonalszakaszokról. Guderian tábornok azt írta a háború után, hogy Hitler január 16-án a nyugati fronton védelembe rendelte a csapatokat, és az így felszabadult erőket átdobta keletre. Ahogy a szovjet csapatok felvonultak az Oderához, a németek ellenállása erősödött. Fokozódott a német légierő aktivitása. A szovjet csapatok ennek ellenére folytatták az előnyomulást.

Az 1. Belorusz Front csapatai Poznańt észak és dél felől megkerülve bekerítették a várost és 62 000 főnyi helyőrségét. Kis erőket hátrahagytak a helyőrség blokád alatt tartására, majd leküzdötték a Pomerániai-tóhátság és a Meseritzi Megerősített Körlet védelmét, és január 29-én Németország területére léptek. Január végén a front hadseregei kijutottak az Oderához, menetből átkeltek a folyón, és hídfőket foglaltak el Küstrintől (Kostrzyn-tól) északra és délre.

Eközben az 1. Belorusz Front sávjában jóval bonyolultabb lett a helyzet. A front csapatai elszakadtak a 2. Belorusz Fronttól, amely Bydgoszcztól északra jutott ki a Visztulához. Ennek folytán több száz kilométerre elhúzódtott nyitott szárny képződött. A front magasabbegységei messze eltávolodtak az ellátó raktáraktól; a vasutak használhatatlanok voltak, a lőszert és az üzemanyagot főleg gépkocsin kellett szállítani a Visztulától keletre levő raktárakból. Mivel nem volt elég repülőtér, lemaradt a légierő is. Az ellenség viszont egyes napokon több mint 3000 felszállást hajtott végre, és szemmel láthatólag uralkodott a levegőben. Nem volt lehetőség rá, hogy a szovjet parancsnokság csapásmérő csoportosítást hozzon létre a Berlin elleni támadás folytatásához. Ugyanakkor a német fasiszta parancsnokság nagy erőket vont Kelet-Pomerániába, a „Visztula” hadseregcsoportban egyesítette őket, és a 2. és az 1. Belorusz Front között keletkezett rést arra

akarta felhasználni, hogy észak felől ellencsapást mérjen az Oderához előrenyomult szovjet csapatokra.

Az 1. Belorusz Front parancsnoka felismerte az ellenség szándékát. Kelet-Pomerániába előrevezette N. P. Szimonyak tábornok 3. csapásmérő hadseregét és az 1. lengyel hadsereget. A 47. és a 61. hadsereg arccal északnak fordult, majd ide dobtak át két harckocsihadsereget és lovas magasabbegységeket. A szovjet csapatok nem csupán elhárították az ellenség ellen-csapásait, hanem bekerítették csoportosítását Schneidemühl (Pila) körzetében.

Jelentős sikereket értek el az 1. Ukrán Front csapatai. Breslautól északra és délre menetből átkeltek az Oderán, és harcot indítottak a hídfők kiszélesítéséért. Krakkótól nyugatra azonban lassan haladt az előnyomulás. Az ellenség kétségbeesetten igyekezett tartani a felső-sziléziai iparvidéket, s meglehetősen nagy erőkkal fedezte. A frontparancsnok, hogy ezt a fontos körzetet minél gyorsabban felszabadítsa, ütközetbe vetette D. N. Guszev tábornok 21. hadseregét és egy lovashadtestet, amikor pedig a csapatok elérték az Oderát, a 3. gárda harckocsihadsereget délnek fordította, az ellenséges csoportosítás hátába. A nagy harckocsierők merész és váratlan manővere sikeres volt. Guszev, Korovnyikov és Kurocskin tábornokok hadseregei arcból, Ribalko tábornok hadserege hátból mért közös csapással arra kényszerítették az ellenséget, hogy sürgősen kivonuljon Felső-Sziléziából. A szovjet parancsnokság január 29-én teljes épségben átadta az iparvidéket a lengyel népnek.

Az 1. Belorusz Front és az 1. Ukrán Front csapatai azzal, hogy kijutottak az Oderához és hídfőket foglaltak el bal partján, február 3-án befejezték a visztula-oderai hadműveletet. Ekkorra a 4. Ukrán Front csapatai I. J. Petrov tábornok parancsnoksága alatt felszabadították Dél-Lengyelország és Csehszlovákia jelentős területeit, 100–200 kilométert nyomulva előre nyugatra.

A visztula-oderai hadművelet óriási jelentőségű volt. A támadás 23 napja alatt a szovjet csapatok széttűzták a védelmet a Visztula és az Odera között. A háború lángja átcsapott a hitleri birodalom területére, és Németország fővárosától, Berlintől már 60 kilométerre lobogott. Óriási veszteségeket szenvedett az ellenség: 35 hadosztálya megsemmisült, 25 hadosztálya pedig elvesztette állományának 50–70 százalékát. A szovjet csapatok nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányoltak. A hitlerista parancsnokság kénytelen volt több mint 20 hadosztályt átdobni a támadó szovjet csapatok ellen, és beszüntetni a támadást nyugaton. Harcával tehát a szovjet hadsereg a szövetségeseket is segítette. A hatalmas erejű csapás megrendítette az ellenséget. Még Mellenthin egykori hitlerista tábornok is kénytelen elismerni, hogy „az orosz támadás soha nem látott erővel és lendülettel bontakozott ki . . . Lehetetlen mindazt leírni, ami a Visztula és az Odera között 1945 első hónapjaiban történt. Európa nem ismert ehhez foghatót a római birodalom pusztulása óta”.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége a lengyel főváros felszabadításának emlékére Varsó Felszabadításáért érdemérmet alapított, és

ezt megkapta a városért vívott harcok 675 000 résztvevője. A lengyel dolgozók a városokban és a falvakban gyűléseken fejezték ki szívből jövő hálójukat a szovjet katonáknak azért, hogy hazájukat felszabadították a német fasiszta megszállás alól. A lengyel Krajowa Rada Narodowa (Országos Nemzeti Tanács) a szovjet kormánynak küldött 1945. január 20-i üzenetében kijelentette: „A lengyel nép sohasem fogja elfelejteni, hogy a szabadságot, és azt a lehetőséget, hogy helyreállítsa a maga független állami életét, a szovjet fegyverek ragyogó győzelmeinek és a hős szovjet harcosok bőven kiontott vérének köszönheti.”

A szovjet csapatok a visztula-oderai hadművelet során nagyszerű katonai tudásról tettek tanúságot a keményen megerősített és mélyen lépcsőzött védelem áttörésében, a harckocsi-magasabbegységek erőteljes frontális csapásának gyors ütemű kifejlesztésében, az ellenség gyors üldözésében, ellencsapásainak háritásában, az újabb védelmi terepszakaszok menetből való leküzdésében és a folyóátkelésekben. A törhetetlen győzni akarás és a hősiesség lángja fűtötte őket. A kiváló haditettekért, katonai tudásukért és a feladatok sikeres végrehajtásáért a katonák és tisztek ezreit tüntették ki érdemrendekkel és érdemérmekkel. Sokan elnyerték a Szovjetunió Hőse címet; N. I. Gorjuskin, I. I. Guszakovszkij és Sz. V. Hohrjakov harckocsizók, valamint V. I. Andrianov repülő pedig már másodszor. 481 magasabbegység és egység kapta meg a „Varsói”, „Lódzi”, „Krakkói” stb. elnevezést, 1192 magasabbegységet és egységet érdemrenddel tüntettek ki. Moszkvában 25 alkalommal hangzott el díszüszált a szovjet és a lengyel csapatok győzelmeinek tiszteletére.

A NÁCIZMUS FELLEGVÁRÁNAK ÖSSZEOMLÁSA

Kelet-Poroszország már régóta a német militarizmus és reakció támpontja, a szláv népek elleni agresszív hadjáratok hídfője volt. A fasiszmus hatalomra jutása után Kelet-Poroszország területén tartós vasbeton létesítményeket magukban foglaló erődítmények erős rendszerét építették ki. Csúpán egy körzetben, a heilsbergiben több mint 900 állandó jellegű védelmi létesítmény volt. Valamennyit jelentős kiterjedésben harckocsi-elhárító árkok, fa, fém és vasbeton „sárkányfogak” fedezték. Nem véletlen, hogy éppen Kelet-Poroszországban, Rastenburg körzetében rendezték be Hitler főhadiszállását mély, föld alatti óvóhelyeken.

Hitlerék a szovjet-német fronton elszenvedett vereségek hatására kénytelenek voltak birodalmuk védelmének további erősítésére is gondolni. Kelet-Poroszországban és Észak-Lengyelországban sürgősen korszerűsítették és tökéletesítették a régi erődítményeket, kiépítették a tábori védelmet. Sok ezer kilométer hosszúságú lövészárkokat, közlekedő árkokat, harckocsi-elhárító árkokat ástak, nagy mennyiségű drótakadályt és aknamezőt telepítettek.

Ezt a hitleristák szempontjából fontos körzetet a „Közép” hadseregcsoport csapatai (a 3. páncéloshadcsereg, a 4. és a 2. hadcsereg) védték Rein-

hardt vezérezredez parancsnoksága alatt; 41 jól feltöltött hadosztály, 580 000 katona és tiszt, valamint 200 000 Volkssturm-katona, 8200 löveg és aknavető, mintegy 700 harcokci és rohamlöveg, 515 repülőgép állt szemben itt a szovjet csapatokkal.

A főhadiszállás a szovjet csapatoknak azt a feladatot adta, hogy vágják el a „Közép” hadseregcsoportot a német hadsereg főerőitől, szorítsák a tengerhez, vágják részekre, és semmisítsék meg. Ennek érdekében a 3. Belorusz Frontnak (parancsnok I. D. Csernyahovszkij, a haditanács tagja V. J. Makarov) csapást kellett mérnie a Pregel-folyó mentén Königsberg irányában, észak felől megkerülve a Mazuri-tavakat. A Narew-folyón létesített hídfőkből Marienburg általános irányban és a Mazuri-tavakat délről megkerülve tervezték a 2. Belorusz Front csapását, amelynek parancsnokává K. K. Rokosszovszkij marsallt, a haditanács tagjává N. J. Szubbotyin tábornokot nevezték ki. A 3. Belorusz Frontot támogatta az 1. Balti Front, amely a Nyeman mentén nyomult előre. A hadművelet végrehajtásába bevonták a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta és a 18. távolsági bombázó légi hadsereg erőinek egy részét is.

Nagy gonddal készültek a hadműveletre. A front- és hadseregpáncsnokok állandóan a csapatoknál voltak, újra meg újra ellenőrizték a támadásra való felkészültségüket, pontosabbá tették a már elfogadott határozatokat, beszélgettek a katonákkal és a tisztekkel, meghallgatták a páncsnokok jelentéseit, segítették őket harcfeladatuk önálló megoldásában. A törzsek pontosan kidolgozták a támadás terveit, aprólékos gondal meghatározták a fegyvernemek és a légierő együttműködésének részleteit. Különösen nagy figyelmet fordítottak a gyorsan mozgó magasabbegységekre és a második lépcsőkre, megtervezték a csapatok és a tüzérség mozgatását az arcvonál mentén, valamint a flotta részéről történő segítségnyújtást.

A frontok és a hadseregek haditanácsai, a politikai szervek, a párt- és Komszomol-szervezetek igyekeztek még inkább fokozni az emberek harci kedvét. Megmagyarázták a katonáknak, hogy a fasisztákkal szemben érzett szent gyűlöletnek nem szabad az egész népet sújtó vak bosszúvá fajulnia; feladatuk, hogy segítsék a népet a fasiszta zsarnokság alól való felszabadulásban. Nagy figyelmet fordítottak a harci hagyományok népszerűsítésére. K. K. Rokosszovszkij marsall írta visszaemlékezéseiben: „Nagy jelentőséget tulajdonítottunk a kezdeményezésnek a harcban, ezért arra törekedtünk, hogy minden katona megismerje a korábbi harcok hőseinek leleményességét és talpraesettségét. A frontújságot, a röplapokat, az agitátorokkal való beszélgetéseket mind felhasználtuk a harci tapasztalatok népszerűsítésére.”

Folyamatosan szállították a lőszert, az üzemanyagot, az élelmiszert a frontra. Az ellenség elől rejtve keskeny arcvonalszakaszokon összpontosították a frontok csapásmérő csoportosításait: 1 600 000 embert, mintegy 21 500 löveget és aknavetőt, 3800 harckocsit és rohamlöveget, több mint 3000 repülőgépet.

Január 13-án reggel a 3. Belorusz Front sávjában a harcmező fölött sűrű, vastag köd ült. A repülőgépek nem tudtak felszállni a felhő borította

repülőterekről. 9 órakor lövegek és aknavetők ezrei tüzet nyitottak az ellenség erődítményeire. Két órán át tombolt a tűzorkán. A sűrű becsapódások következtében füst borította el a terepet, a látási viszonyok tovább romlottak. A tüzérségi tűz hatékonysága csökkent. A 39., az 5. és a 28. hadsereg csapatai a tüzérség és a harckocsik támogatásával támadásba mentek át.

Az ellenség a sűrű ködöt kihasználva közel engedte a gyalogságot és a harckocsikat, reteszállásokból tüzet nyitott rájuk, egymás után indította az ellenlökéseket. A szovjet csapatok a fasiszták ellenállását megtörve lassan, de rendületlenül nyomultak előre. Csapásuk ereje szakadatlanul növekedett. A parancsnok a negyedik napon ütközetbe vetette a 2. gárda harckocsihadtestet. Darkehmen ellen támadásba mentek át a 2. gárdahadsereg csapatai. Végre a szél szétoszlatta a felhőket, és az 1. légi hadsereg ezen a napon 500 felszállást hajtott végre. A szovjet egységekkel együtt harcolt a „Normandia-Nyeman” francia önkéntes vadászrepülő-ezred, Louis Delfino őrnagy parancsnoksága alatt.

A front csapatai az ellenség tartalékait felőrölve áttörték a legszervezetebben megerősített védelmet. Jelentékeny sikert értek el a 39. hadsereg csapatai. A frontparancsnok itt rögtön növelte a csapás erejét, ütközetbe vetette az 1. harckocsihadtestet, majd a 11. gárdahadsereget. A Nyemantól délre megindult a 43. hadsereg. A támadás gyorsuló ütemben fejlődött. Január 19-én elfoglalták Tilsitet, január 21-én az 5. és 28. hadsereg bevette Gumbinnent, másnap pedig a front csapatai elfoglalták Insterburgot.

Gumbinnen megközelítési útjain különösen heves harcok folytak. A németek makacs ellenállást tanúsítottak. Az egyik tusában különösen erős csapás érte a 130. lövészhadosztály 2. zászlóaljának 6. lövészsorozatát. A századparancsnok súlyosan megsebesült. Ebben a súlyos helyzetben a századparancsnokságot átvette Sz. I. Guszev százados, a zászlóaljparancsnok politikai helyettese. „Bosszút állunk parancsnokunk véérért!” felkiáltással előrerohant, és személyes példaadásával magával ragadta a harcosokat. Az ellenség üldözése közben a század behatolt Gumbinnen peremterületére, más alegységek kíséretében. A kézitusában Guszev százados elesett. A hős tisztet halála után kitüntették a Szovjetunió Hőse címmel, s Gumbinnen város nevét az ő tiszteletére Guszevre változtatták.

Az insterburgi ellenséges csoportosítás szétzúzásával megnyílt az út Königsberg felé, és a német fasiszta csapatok kénytelenek voltak megkezdeni a visszavonulást a Mazuri-tavak körzetéből. P. G. Safranov tábornok 31. hadseregének magasabbegységei üldözőbe vették őket. A támadás folytatódott az egész arcvonalon. A 3. Belorusz Front a csapást kifejlesztve leküzdötte a Heilsbergi Megerősített Körlet védelmi létesítményeit a Deime- és az Alle-folyónál, január végén pedig kijutott a Frisches-Haff-öbölhöz Königsbergtől nyugatra és délre. A város helyőrségét körülzárták, és elvágták a főerőktől a Samland-félszigeten levő nagy csoportosítást is. Január 28-án az 1. Balti Front csapatai rohammal elfoglalták Memel (Klaipéda) városát, és ezzel befejezték a litván föld felszabadítását.

A 2. Belorusz Front csapatai január 14-én reggel mentek át támadásba.

Kellemetlen, rossz volt az idő. Már pirkadt, de mindent köd borított; nyirkos hó takarta a földet. Am a tűzéség még ilyen körülmények között is megbirkózott feladatával. A 49., a 3. és a 48. hadsereg, valamint a 2. csapásmérő hadsereg a rózeni hídfőből, a 65. és a 70. hadsereg a serocki hídfőből indult rohamra, elnyomva az ellenség védelmét. A hitleristák elkeseredett ellenállást tanúsítottak, egymást követték ellenőkések.

A frontparancsnok a csapás erejének növelése végett másnap ütközetbe vetette a 8. és az 1. gárda harckocsihadtestet, valamint a 8. gépesített hadtestet. Ez rögtön megváltoztatta az események menetét; az ellenség védelme megtört. Január 17-én bevetették az áttörésbe V. T. Volszkij tábornok 5. gárda harckocsihadseregét. Az időjárás javult, és az ellenségre hatalmas csapásokat mért a 4. légi hadsereg, amelynek állományában hősiessen harcoltak J. D. Bersanszkaja őrnagy „Tamanyi” repülőezredének gárdistanói. A háború alatt ennek az ezrednek 23 pilótanője nyerte el hősteteivel a Szovjetunió Hőse címet.

A tűzéség és a légierő által támogatott harckocsi-magasabbegységek csapása erősödött. Január 19-én elfoglalták Mławát. Egy nappal később a szovjet csapatok átlépték Kelet-Poroszország határát. A front főerői innen gyors ütemben törtek előre északnyugatnak, majd mindinkább északnak, a Balti-tengerhez. N. Sz. Oszlikovszkij tábornok lovasai ugyanazon a napon elfoglalták Allensteint, Kelet-Poroszország második legnagyobb városát. A német fasiszta parancsnokság nem tudta kézben tartani a vezetést, és a csapatok rendezetlenül visszavonultak.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ellenséges csoportosítást bekerítés fenyegeti. Hossbach tábornok, a 4. német hadsereg parancsnoka, hogy megmentse csapatait, a főparancsnokság parancsa ellenére elrendelte, hogy csapatai hagyják el a Mazuri-tavakat és törjenek át nyugat felé. De már késő volt. Arcból szorongatni kezdték őket I. V. Bolgyin tábornok 50. hadseregének csapatai, ugyanakkor a front páncélos ékei feltartóztathatatlanul nyomultak előre a tengerhez. V. T. Volszkij tábornok harckocsizói január 26-án elérték a Balti-tengert Elbingtől északra. Hamarosán kijutottak ide N. I. Guszev tábornok 48. hadseregének lövész-magasabbegységei is. A kelet-poroszországi csoportosítást végleg elvagták, az ellenség hasztalan próbált áttörni nyugat felé.

A főhadiszállás a kialakult helyzetet figyelembe véve megparancsolta a 2. Belorusz Frontnak, hogy az 50., a 3. és a 48. hadsereget, valamint az 5. gárda harckocsihadsereget adja át a 3. Belorusz Frontnak, a többi erőkkal pedig menjen át támadásba a Visztulától nyugatra, Kelet-Pomerániában. A kelet-poroszországi ellenséges csoportosítások megsemmisítése a 3. Belorusz Front és az 1. Balti Front csapatainak feladata lett.

A Königsbergtól délnyugatra az öbölhöz szorított csoportosítás megsemmisítése február 10-én kezdődött el. Az ellenség szívósan védelmezte állásainak minden méterét. Ezekben a napokban rendkívüli energiáról és hősiességről tett tanúságot I. D. Csernyahovszkij hadseregtábornok, a 38. esztendő frontparancsnok.

Nehéz és hosszú utat tett meg Kelet-Poroszország határáig. Csernya-

hovszkij ezredes 28. harckocsihadosztálya 1941 júniusában éppen ebben az irányban, a Nyemantól nem messze az elsők közt ütközött meg az ellenség páncéloshadserégével. Csernyahovszkij katonái bátran és keményen harcoltak az ellenséges túlerővel litván földön. Akkor az ellenség került főlénybe, és a szovjet harckocsizók kénytelenek voltak visszavonulni. Elkecseregedett harcok következtek Novgorodnál és Voronyezsnél. Aztán megtörtént a fordulat. A szovjet csapatok megindultak nyugat felé. A fiatal hadvezér Kurszkon, a Dnyeperen és Vilniuson át vezette el harcosait oda, ahonnan három évvel ezelőtt megindultak hazája ellen a hitlerista páncélos ékek. Nehéz katonautóját ezen a vidéken kezdte mint ezredes és hadosztályparancsnok, s mint hadseregtábornok, a Szovjetunió kétszeres hőse és frontparancsnok tért vissza. A kiváló hadvezér, a kommunista párt hű fia február 18-án Mehlsack körzetében halálos sebet kapott. A hős tábornokot Vilniusban temették el, s emlékére Insternburg várost Csernyahovszkinek nevezték el. Február 21-én a front parancsnokságát A. M. Vaszilevszkij marsall vette át.

A szovjet csapatok a tavaszi olvadás idején nehéz körülmények között haladtak előre; a rossz útviszonyokat, a mocsarakat és a megáradt folyókat leküzdve megtörték a hitleristák ellenállását, és kitartóan szorították őket a tenger felé. Március 29-én Königsbergtől délnyugatra befejezték az ellenséges csoportosítás likvidálását. Megsemmisítettek több mint 93 000 fasiszta katonát, s 46 000-nél is többet ejtettek foglyul. Csak jelentéktelen töredékeknek sikerült átkelniük az öblön a Frische-Nehrung földnyelvre.

Az öbölnél még nem értek véget a harcok, de a szovjet csapatok már Königsbergnél kezdtek összpontosulni. Mindenki tisztában volt a feladat nehézségével. A németek a várost nagymértékben erősítették. A jól kiépített tábori védelem 15 régi erődre támaszkodott a város körül, és 9 erődre közvetlenül a város területén. A város helyőrsége több mint 130 000 főt számlált, s az erődvárosnak mintegy 4000 lövege és aknavetője, több mint 100 páncélosa és rohamlövege volt. A hitlerista parancsnokság mindent megtett, hogy a csapatok mellett minden fegyverfogható embert a város védelmére kényszerítsen. A házfalakon ilyen feliratok tarkállottak: „Nem adjuk meg magunkat!”

Április 6-án elkezdődött a roham. A szovjet tüzérség sok ezer tonna gránátot és aknát zúdított Königsbergre. A harckocsikkal megerősített rohamcsoportok rohamra lendültek. Hatalmas erejű csapásokat mért a városra a légierő. A fasiszta csapatok fanatikus szívóssággal védekeztek. De a szovjet csapatok tűzhengerével és hajthatatlan győzni akarásával szemben tehetetlenek voltak. Április 9-én bekövetkezett a vég: a helyőrség 92 000 katonája és tisztje, élen a kommandánssal, megadta magát.

A kelet-poroszországi hadművelet fináléja a Samland-félszigeten rekedt és továbbra is ellenállást tanúsító ellenséges csoport megsemmisítése volt április 13. és 25. között. A szovjet csapatoknak nagy segítséget nyújtottak a repülőegységek, a Balti Flotta hajói és tengeralattjárói. Ellenőrizték az ellenség utánpótlási vonalait, elsüllyesztettek 39 hadihajót, 28 szállítóhajót és 48 különféle hajót.

A kelet-poroszországi hadművelet a szovjet csapatok óriási győzelmével végződött. Megsemmisítettek 25 ellenséges hadosztályt, 12 hadosztály pedig elvesztette állományának 50–75 százalékát. A szovjet hadsereg elfoglalta egész Kelet-Poroszországot, felszabadította Lengyelország északi körzeteinek jelentékeny részét, és örökre megszüntette a német imperializmus keleti hídfőjét. A kelet-poroszországi csoportosítás megsemmisítése szilárdan biztosította észak felől a szovjet csapatok támadását a berlini irányban, s ennek folytán jelentősen romlott a kurlandi német csapatok helyzete. Königsberg és Pillau nagy kikötőinek elfoglalása folytán a Balti Flotta is kitűnő bázisokhoz jutott.

Kiemelkedő hőstetteikért és bátor magatartásukért a katonák százezreit tüntették ki érdemrendekkel és érdemérmekkel. Sokan közülük megkapták a Szovjetunió Hőse címet, A. P. Beloborodov hadseregpáncsnokot, P. J. Golovacsev pilótát és másokat pedig másodszor is kitüntették az Arany Csillaggal. A harcfelelakatok mintaszerű végrehajtásáért több mint 1000 magasabbegységet és egységet jutalmaztak érdemrendekkel, 217 egység, illetve magasabbegység kapta meg az „Insterburgi”, „Mławai”, „Königsbergi” stb. elnevezést. Mintegy 740 000 harcost tüntettek ki a Königsberg Bevételeért érdeméremmel. Moszkva 28 alkalommal köszöntötte tüzéségi díszössztűzzel a harcosokat győzelmeik tiszteletére.

A szovjet kormány nagyra értékelte a „Normandia-Nyeman” repülőezred pilótáinak bátorságát, akik Kelet-Poroszországban befejezték harcos útjukat. Az ezrednek átnyújtották a Vörös Zászló Rendet, 24 francia tisztet érdemrendekkel tüntettek ki, a háború után pedig azokat a szovjet repülőgépeket, amelyeken a francia pilóták harcoltak, az ezrednek ajándékozták. Az ezred ezeken a repülőgépeken tért vissza a felszabadult hazai földre, Franciaországba.

A három szövetséges hatalom kormányfőinek potsdami konferenciája, amelyet 1945 július–augusztusában tartottak, történelmi jelentőségű határozatot fogadott el a német militarizmus kelet-poroszországi fészkeinek megszüntetéséről. Kelet-Poroszország kétharmadát átadták a Lengyel Népköztársaságnak. Königsberg város és környéke a Szovjetunió része lett. Ebből alakult meg a Kalinyingrádi terület, Königsberg város nevét pedig Kalinyingrádra változtatták. A Szovjet nép munkája eredményeképpen a Kalinyingrádi terület a béke bástyája lett a nyugati határszélen.

KELET-POMERÁNIÁBAN ÉS SZILÉZIÁBAN

A szovjet csapatoknak Kelet-Poroszországban, a Visztula és az Odera között kivívott győzelmei tovább növelték a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét, s egyben döntő módon befolyásolták a politikai és a katonai helyzetet a Hitler-ellenes koalíció javára. A Szovjetunió barátai elragadtatással, ellenségei rettegve ismerték el a szovjet hadsereg sikereinek a háború kimenetele szempontjából meghatározó jelentőségét.

Az 1945. február 4. és 11. között tartott jaltai kormányfői konferenciá-

nak a katonai erőfeszítések koordinálásáról hozott határozatait azt bizonyították, hogy a Hitler-ellenes koalíció tovább erősödött, s a koalíció mindegyik tagja meg akarja gyorsítani a fasiszta Wehrmacht végleges szétzúzását.

Miután a szovjet csapatok elérték a fasiszta Németország gazdasági és katonai szempontból legfontosabb körzeteit, kedvező feltételek alakultak ki ahhoz, hogy végső csapást mérjenek az ellenségre. Már közel volt az áhított cél: Berlin. De ezt a feladatot nem lehetett megállás nélküli előrenyomulással megoldani. A szovjet harcosok 500 kilométeres utat tettek meg egyfolytában, súlyos harcok közepette, nagy veszteségekkel, és emiatt megfogyatkoztak támadási lehetőségeik. Időre volt szükségük, hogy megszilárdítsák az elfoglalt terepszakaszokat, az ellátmányszállítások érdekében helyreállítsák az utakat, feltöltsék a csapatokat személyi állománnyal, előreszállítsák a lőszert, az üzemanyagot, előkészítsék a repülőtereket és áttelepítsék a légierőt.

Nem lehetett figyelmen kívül hagyni a Kelet-Pomerániában összpontosult nagy ellenséges erőket, valamint a Sziléziában megszorodott ellenséges csoportosítást. Fontos feladatokat kellett megoldani a szovjet-német arcvonal déli (bécsi) irányában is. Így történt, hogy a harc hevesége az egész szovjet-német arcvonalon nem csökkent egészen a Berlinre mért csapásig.

Az 1. Belorusz Front csapatai februárban és márciusban heves és véres harcokat folytattak azért, hogy Küstrin körzetében kiszélesítsék az oderai hídfőket. Noha a harctevékenységek itt térben korlátozottak voltak, az események további alakulása szempontjából nagy jelentőséggel bírt. Az ellenség hatalmas erőket vont ide, és mindenáron vissza akarta vetni a szovjet csapatokat az Odera keleti partjára. Ám ez nem sikerült neki. Berzarin, Csujkov, Kolpakcsi és Cvetajev tábornokok hadseregei heves harcok árán március végére megsemmisítették a Küstrinben bekerített helyőrséget, ugyanott nagy hídfőt létesítettek, és kisebb hídfőket foglaltak el Frankfurtól délre. Ezek mind kiindulási körletül szolgáltak, amikor a szovjet csapatok csapásmérő csoportosítása megindult Berlin ellen.

Kelet-Pomerániában az ellenség megsemmisítését a 2. Belorusz Front csapatai és az 1. Belorusz Front balszárny-csapatai hajtották végre, s a Balti Flotta erőinek egy része támogatta őket. A német fasiszta parancsnokság nagy jelentőséget tulajdonított Kelet-Pomeránia tartásának. A körzet védelmére megalakította a „Visztula” hadseregcsoportot. Ennek állományába február 10-én 38 hadosztály és 6 dandár tartozott. Ezeknek a nagy erőeknek a likvidálása nélkül nehezen lehetett a berlini irányban indított támadás sikerére számítani.

A szovjet csapatok, miután elérték Kelet-Pomerániát, lényegében egyetlen napig sem szüneteltették a harctevékenységet. Február 10-én Bydgoszcztól északra a 2. Belorusz Front 2. csapásmérő hadserege, 65., 49. és 70. hadserege támadásba ment át. Tíz napon át szívósan nyomultak előre, s 60 kilométerrel visszavetették a makacs ellenállást tanúsító németeket. Az 1. Belorusz Front jobbszárny-csapatai mintegy 50 kilométert nyomul-

tak előre északnak, és az Oderától keletre elhárítottak egy erős ellenséges ellencsapást. Február 14-én likvidálták a bekerített ellenséges csapatokat Schneidemühlben, február 23-án pedig Poznańban.

A főhadiszállás a Kelet-Pomerániában támadó csapatok erősítésére a 2. Belorusz Frontnak adta át G. K. Kozlov tábornok 19. hadseregét és A. P. Panfilov tábornok 3. gárda harckocsihadtestét, ezenkívül bevonta a támadásba az 1. Belorusz Front főerőit is.

A 2. Belorusz Front csapatai február 24-én rövid előkészítés után újból megindították a támadást. A 19. hadsereg és harckocsihadtest magasabbegységeinek hatalmas erejű csapása sikerrel járt. A front csapatai áttörték az ellenség védelmét, gyors ütemben előnyomultak észak felé, március 4-én kijutottak a Balti-tengerhez Köslin (Koszalin) körzetében, és március 5-én felszabadították a várost.

Március 1-én támadásba mentek át az 1. Belorusz Front állományába tartozó 1. lengyel hadsereg, a 3. csapásmérő hadsereg, a 61. és 47. hadsereg, és az 1. és 2. gárda harckocsihadsereg magasabbegységei. Az erős védelmet és a makacs ellenállást leküzdve négy nap múlva ugyancsak kijutottak a tengerpartra Kolberg (Kołobrzeg) körzetében. A két front csapásaival kettévágták az ellenség kelet-pomerániai csoportosítását.

Miután elérték a tengert, a 2. Belorusz Front csapatai északkeleti, az 1. Belorusz Front csapatai pedig északnyugati irányban bontakoztatták ki a támadást. A tavaszi sár, a gyakori esőzés, a megáradt folyók és a tavak megnehezítették az előnyomulást. Ennek ellenére a frontok magasabbegységei állhatatosan rombolták a fasiszták védelmét. Március 18-án az 1. Belorusz Front csapatai rohammal bevették Kolberg-erődöt, két nap múlva pedig egész sávjukban megtisztították az ellenségtől a Balti-tenger partvidékét, és kijutottak az Oderához.

A 2. Belorusz Front a neki átadott 1. gárda harckocsihadsereggel sikeresen nyomult előre a Danzigi-öböl felé. Egyre szorosabbra zárták a bekerítés gyűrűjét, s március 28-án felszabadították Gdyniát. Két nap múlva már a lengyel állam nemzeti lobogója lengett a felszabadított Danzig (Gdańsk) fölött is. Kelet-Pomerániában befejeződött az ellenség szétzúzása.

A csapatoknak lényeges támogatást nyújtott a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta. Torpedónaszádjai, csatarepülői és akna-torpedóvető repülőgépei az ellenség 158 hadi- és szállítóhajóját süllyesztették el, mintegy 30 hajóját pedig megrongálták. A flotta a tengeri útvonalakon tevékenykedve nem csupán nagy veszteségeket okozott az ellenségnek, hanem jelentősen megnehezítette számára az erőikkel és eszközökkel való manőverezést is.

Az 1. Ukrán Front csapatai február-márciusban súlyos harcokat vívtak az ellenség nagy sziléziai csoportosításával. Február 8. és február 24. között a 3. gárdahadsereg, a 13., 52. és 6. hadsereg, a 4. és a 3. gárda harckocsihadsereg magasabbegységei a front jobbszárnyán végrehajtották az alsó-sziléziai hadműveletet. Az oderai hídfőkből támadásba mentek át, áttörték az ellenség védelmét, és az erdős, mocsaras terepen, a tavaszi sárban

nehéz körülmények között harcolva kijutottak a Neisséhez. Ugyanakkor átkaroló manőverrel bekerítették egy 18 000 főnyi ellenséges csoportosítást Glogau (Głogów) körzetében és egy 40 000 főnyi csoportosítást Breslauban. Április 1-re Glogauban megsemmisítették a német fasiszta egységeket. Március 15. és 31. között az 5. gárdahadsereg, a 21., 59. és 60. hadsereg, valamint a front balszárnyára átdobott 4. gárda harckocsihadsereg magasabbegységei végrehajtották a felső-sziléziai hadműveletet. A szovjet csapatok nagy veszteséget okoztak az ellenségnek, mintegy 50 kilométert nyomultak előre nyugatnak, s elérték a Szudéták előhegyeit és Csehszlovákia határát.

A támadó csapatoknak igen nagy segítséget nyújtott valamennyi front légierije. A repülők rendkívül bátran és leleményesen harcoltak. Örökre emlékezetes hőstettet hajtott végre I. Sz. Polbin vezérőrnagy, a Szovjetunió Hőse, a 6. gárda bombázó légi hadtest parancsnoka. Polbin, a dnyeperi hős, személyesen vezette repülőgépeit a harcfeleladatok teljesítésére. Február 11-én 158. harci felszállását hajtotta végre. Breslau külvárosában kellett feladatot teljesítenie, s hogy minél jobban célba találjon, zuhanórepülést hajtott végre. Polbin repülőgépét telitalálat érte, s a bátor repülő életét vesztette. Halála után kitüntették a második Arany Csillag éremmel. Amikor az előrenyomuló csapatok közelében nem volt repülőtér, A. I. Pokriskin ezredes, a Szovjetunió háromszoros hőse, a 9. gárda vadászrepülő-hadosztály parancsnoka a Breslau-Berlin műutat használta felszálló és leszálló pályának, és biztosította a csapatok állandó légi fedezetét.

A harcok során fogságba került szovjet katonák hűek maradtak hazájukhoz, és folytatták a küzdelmet, ahogy tudták. Február 8-án nagyszerű hőstettet vitt véghez tíz szovjet hadifogoly, élükön M. P. Gyevjatajev pilótával. A repülőtéren dolgozva egy ellenséges bombázót zsákmányoltak, és átrepültek az arcvonalon. Gyevjatajev főhadnagyot bátorságáért és hősiességéért a Szovjetunió Hőse címmel, a vállalkozás többi résztvevőjét érdemrendekkel tüntették ki.

A szovjet hadsereg a februári és márciusi heves harcok eredményeképpen kijutott a Balti-tenger partjára a Visztulától nyugatra, s elérte az Oderát és a Neissét. Létrejöttek a kedvező feltételek ahhoz, hogy döntő csapást mérjen a berlini irányban. A szovjet csapatok, miután a lengyel csapatokkal együtt kiűzték a hitleristákat Kelet-Pomerániából és Sziléziából, befejezték Lengyelország felszabadítását. Az ősi lengyel földeket ismét visszakapta igazi gazdája, a lengyel nép.

A Lengyelország felszabadításáért vívott harcok idején a szovjet csapatok nagy katonai tudásról, bátorságról és hősiességről tettek tanúságot. A szovjet katonák tizezreit tüntették ki érdemrendekkel és érdemérmekkel. 1382 ember kapta meg a Szovjetunió Hőse címet. A Szovjetunió érdemrendjeivel és érdemérmeivel tüntették ki a lengyel hadsereg több mint 5000 katonáját és tisztjét. 34 lengyel magasabbegység, egység és alegység megkapta a „Prágai”, „Varsói”, „Pomerániai”, „Kolbergi” elnevezést, 29 lengyel magasabbegységet és egységet kitüntettek szovjet érdemrendekkel, a Kosciuszskóról elnevezett 1. lengyel hadosztályt pedig másod-

ízben is kitüntették. A lengyel kormány nagy elismeréssel adózott a Lengyelország felszabadításában részt vett szovjet katonáknak, s közülük 36 000-et lengyel érdemrendekkel és érdemérmekkel tüntetett ki. A szovjet és a lengyel csapatok győzelmeinek emlékére a lengyel kormány megalapította „A Baltikumért, az Oderaért és a Neisséért” elnevezésű érdemérmét, amellyel kitüntették az említett harcokban részt vett lengyel és szovjet katonákat. A szovjet katonák életüket nem kímélve teljesítették nemes internacionalista kötelességüket. Lengyel földön mintegy 600 000 szovjet katona és tiszt áldozta életét.

A KÁRPÁTOKTÓL PRÁGAI IRÁNYBAN

Miután a szovjet csapatok behatoltak Szlovákia keleti és déli körzeteibe, s jelentős sikereket értek el Lengyelországban és más arcvonalszakaszokon is, a csehek és a szlovákok egyre nagyobb bizakodással várták, hogy hamarosan egész országuk felszabadul a fasiszta megszállók és kiszolgálóik uralma alól. Miközben Beneš londoni emigráns kormánya a cseh burzsoázia passzív kivárási taktikáját érvényesítette, Csehszlovákia lakosságának mind szélesebb rétegei kapcsolódtak be a nemzeti felszabadító harcba.

A Csehszlovákia felszabadítását célzó harctevékenység szerves része volt a szovjet hadsereg hadászati támadásának. Januárban kezdődött el, és szakadatlanul folyt egész télen. Január első felében a Wisłoka- és Ondavafolyók terepszakaszáról támadásba ment át a 4. Ukrán Front. Szlovákia déli körzeteiben újból megkezdtek a harctevékenységet a 2. Ukrán Front csapatai. Ezek a frontok nagy nehézségek közepette, kemény télben, erdős, hegyes terepen nyomultak előre, január–február folyamán nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek, s felszabadították Lengyelország déli körzeteit és Szlovákia területének nagy részét. Február végére a szovjet csapatok kijutottak a Visztula felső folyásához, megkezdtek a harcot a Moravská Ostrava-i iparvidék megközelítési útjain, és folytatták a Szlovák Érchegeység nyugati lejtőin és a Garam-folyónál.

Március 10-én a 4. Ukrán Front újból támadásba lendült. A harcok elkeseredetté, elhúzódó jellegűvé váltak. A csapatok súlyos harcok árán, lassan nyomultak előre. Április 22-én P. A. Kurocskin tábornoknak a front állományába került 60. hadserege elfoglalta Opava várost, április 30-án pedig A. A. Grecsko tábornok 1. gárdahadserege és K. Sz. Moszkalenko tábornok 38. hadserege felszabadította Moravská Ostravát, a nagy iparvidék központját. Az ellenség, átkarolástól tartva észak felől, elkezdte visszavonni csapatait a front balszárny-csapatai előtt. A. I. Gasztyilovics tábornok 18. hadseregének és az 1. csehszlovák hadtestnek a magasabbegységei az ellenséget üldözve kijutottak az 1. gárdahadsereg vonalához.

Március 25-én a 2. Ukrán Front csapatai támadást indítottak a Dunától északra. Váratlanul átkeltek a Garam-folyón, és gyors ütemben törtek előre nyugat felé. Csehszlovákia egyik körzetét a másik után szabadították

fel. Április 4-én felszabadították Bratislavát, Szlovákia fővárosát, majd a támadást folytatva április 26-án elfoglalták Brnót.

A szovjet hadsereg által felszabadított körzetben helyreállt a normális élet. A kommunista párt vezetésével demokratikus reformokat léptettek életbe. Ennek az időszaknak fontos eseménye a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontjának megalakulása, majd a kommunista párt által kidolgozott košicei kormányprogram elfogadása 1945. április 5-én.

A kormány a programban kijelentette, hogy minden erőt mozgósítani kell a fasiszta megszállók szétzúzására és minden segítséget meg kell adni a szovjet hadseregnek. A helyi hatalmi szervek funkcióit a nép által választott nemzeti bizottságok vették át. A program előirányozta a megszállók és a hazaárulók vagyonának elkobzását, a kulcsfontosságú iparágak államosítását és a földreform végrehajtását. A košicei program a munkásosztály által vezetett demokratikus forradalom programja volt. A Beneš vezette burzsoá emigráció kénytelen volt beleegyezni e program elfogadásába.

A BALATONTÓL BÉCSIG

Február 13-án befejeződött Budapest felszabadítása; sok ezer főnyi helyőrségét foglyul ejtették. Ezáltal a szovjet csapatok kedvező kilátásokkal fejleszthették tovább a támadást Bécs irányában. Ám ezt a lehetőséget akkor nem sikerült kihasználniuk.

A fasiszta vezetés a lehető legnagyobb jelentőséget tulajdonított a megmaradt magyar területek és Ausztria tartásának, hiszen Bécstől délre és a Balatontól nyugatra nagy olajmezők húzódtak, amelyek üzemanyaggal látták el a hitleri hadsereget. A fasiszta klikk nem mondott le arról a politikai számításáról sem, hogy a Balkánt Erisz almájaként használja fel a Szovjetunió és Anglia közti viszály szítására, ezért igyekezett mindenáron visszavetni a szovjet csapatokat a Duna mögé.

A német fasiszta parancsnokság a „Dél” és az „F” hadseregcsoporthoz nagy erőket összpontosított. Nyugat-Németországból és Olaszországból páncélos- és gyalogoshadosztályokat dobott át, s az Ardennek körzetéből ideérkezett az SS 6. páncéloshadosztálya. Csupán a 3. Ukrán Fronttal szemben 31 hadosztály állt, ebből 11 páncéloshadosztály. Állományukba több mint 430 000 katona és tiszt, több mint 5600 löveg és aknavető, mintegy 900 harckocsi és rohamlöveg, körülbelül 850 repülőgép tartozott. Az ellenfél, több mint kétszeres harckocsifőlénye birtokában, a csapás meglepetésszerűségére számított. De a 3. Ukrán Front csapatai felismerték az ellenség szándékát, és idejében felkészültek a csapás hárítására.

A német fasiszta csapatok március 6-án ellentámadásba mentek át. A hatalmas páncélos ököl, amelyben a Balaton térségében levő csaknem összes harckocsit és rohamlöveget összpontosították, lesújtott N. A. Gagen és N. D. Zahvatajev tábornok 26. hadseregének és 4. gárdahadseregének magasabbegységeire, amelyek a Velencei-tó és a Balaton közt védtek.

A szovjet harcosok bátran fogadták az ellenség rohamát. Jól előkészítettek a védelmet, és hozzáértéssel semmisítették meg az ellenséges harckocsikat. A német fasiszta parancsnokság szakadatlanul növelte a csapás erejét. De a szovjet katonák sziklaként álltak ellen. Segítségükre siettek P. D. Govorunyenko tábornok 18. és A. O. Ahmanov tábornok 23. harckocsihadtestének harckocsizói, I. N. Russzijanov tábornok 1. gárda gépesített hadtestének magasabbegységei, Sz. I. Gorskov tábornok 5. gárdahadtestének lovasai, Sz. G. Trofimenko tábornok 27. hadseregének harcosai.

Mesteri tudásról tettek tanúságot a tüzérek. Sikeres manőverrel elérték, hogy mintegy 160 löveg és aknavető összpontosult az arcvonal egy kilométerén és tüzelt az ellenség páncélosaira. A páncélelhárító lövegek közvetlen irányzással lötték a fasiszták páncélos járműveit. Ezekben a napokban nem mindennapi hőstettet vittek véghez a 652. tüzérezred egyik ütegének katonái, akiknek Sz. T. Golub százados volt a parancsnokuk. Az üteg március 9-én megsemmisített két ellenséges páncélost és mintegy 80 fasisztát. A következő két nap folyamán felgyújtott további négy harckocsit, és elpusztított több mint 200 hitleristát. A bátor tiszt alig néhány életben maradt harcosa élén március 11-én több ellenséges rohamot hárított, és nem engedte át az ellenséges harckocsikat. Golub százados második sebesülésébe belehalt. Halála után megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

Szakadatlanul mérték a csapásokat a páncéloshadosztályokra a 17. légi hadsereg és a vele együttműködő 5. légi hadsereg repülői. Sokukat érdemrendekkel tüntették ki. A. T. Makarov hadnagy rajparancsnokot a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki, A. I. Koldunov százados századparancsnok pedig másodszor kapta meg az Arany Csillagot.

Az ellenség támadását valamennyi csapat hősi erőfeszítésével a tizedik napon megállították. A páncélosoknak nem sikerült áttörniük a Dunához. A német fasiszta csapatoknak azt a próbálkozását, hogy a Balatontól délre áttörjék a védelmet és támadást fejlesszenek ki a Dráva északi partján elfoglalt hídfőkből, M. N. Sarohin tábornok 57. hadseregének magasabbegységei és az 1. bolgár, illetve a 3. jugoszláv hadsereg csapatai hiúsították meg.

Drágán fizettek meg a hitleristák a balatoni ellentámadásért. A Dunához előretörő mintegy 500 páncélosuk és rohamlövegük, több tízezer katonájuk és tisztjük semmisült meg. A többi hitleristát a szovjet katonák visszafordulásra kényszerítették.

Miközben a csapatok a Balatonnál felmorzsolták a páncéloshadosztályokat, a szovjet parancsnokság céltudatosan gyűjtötte az erőket Budapesttől nyugatra, a 2. és a 3. Ukrán Front sávhatárán. Tüzérséget, harckocsikat, lőszert szállítottak át a Dunán. A főhadiszállás tartalékából megérkezett V. V. Glagolev tábornok erős, jól feltöltött 9. gárdahadserege. A frontparancsnokok és törzseik figyelemmel kísérték a védelmi ütközet menetét, és várták az alkalmas pillanatot, hogy megindítsák az ellencsapást.

Március 16-án délután a 9. és a 4. gárdahadsereg magasabbegységei,

amelyek a 3. Ukrán Front jobbszárnyán összpontosultak, támadásba mentek át. A német fasiszta csapatok makacs ellenállást tanúsítottak. A frontparancsnok ekkor ütközetbe vezette A. G. Kravcsenko tábornok 6. gárda harckocsihadseregét. A szovjet harckocsizók megindultak, hogy átkarolják az ellenség ama páncélos csoportosítását, amely korábban a Duna felé tört. És az ellenség összeomlott. Fegyvert és hadianyagot hátrahagyva menekültek a német fasiszta csapatok a Balaton partján nyugat felé.

Egy nap múlva támadásba lendültek a 2. Ukrán Front állományához tartozó 46. hadsereg csapatai is, A. V. Petrusevszkij tábornok parancsnoksága alatt. Elkeseredett harcok közepette áttörték az ellenség védelmét. Ütközetbe lépett K. V. Szviridov tábornok 2. gépesített gárdahadteste, kijutott a Dunához, és elvágta az ellenség visszavonulásának útját. Eközben a Dunai Katonai Flottilla hajói G. N. Holosztjakov ellentengernagy parancsnoksága alatt deszantot szállítottak partra a Duna jobb partján, Esztergomtól nyugatra. A gyalogosok, a harckocsizók és a tengerészek, akiket a tüzerek, valamint az 5. légi hadsereg repülői támogattak, közös csapásaikkal a Dunához szorítottak és szétzúztak mintegy négy ellenséges hadosztályt.

A szovjet csapatok március 25-től intenzíven folytatták az ellenséges csapatok üldözését minden irányban. A Balatontól délre megkezdte az előnyomulást az 57. hadsereg és az 1. bolgár hadsereg. A szétvert német fasiszta hadosztályok a szovjet csapatoktól üldözve hanyatt-homlok menekültek nyugat felé. Április 4-én a szovjet hadsereg Magyarország egész területét megtisztította a német fasiszta megszállóktól. Magyar földön elhallgattak az ágyúk. A magyarok most már hozzáláthattak a békés munkához. Később ennek az eseménynek az emlékére a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa április 4-ét a magyar nép nemzeti ünnepévé nyilvánította. A törvényerejű rendeletben egyebek közt ez állt: „... Április 4. a magyar nép soha el nem múló hálájának, forró szeretetének, a baráti és szövetségi hűségnek ünnepe felszabadítója, függetlenségének oltalmazója, a béke legfőbb őre és legerősebb támasza, a Szovjetunió, a dicsőséges szovjet hadsereg iránt.” Több mint 140 000 szovjet katona és tiszt áldozta életét a magyar föld felszabadításáért.

A náci csapatok azt remélték, hogy Ausztria keleti határán tartani tudják majd a védelmi terepszakaszokat. De hiába. A szovjet harckocsi-magasabbegységek gyorsan megtörték a németek ellenállását, és az Alpok nyúlványainak erdős szakaszait leküzdve április 5-én kijutottak Bécs megközelítési útjaira. Heves harcok bontakoztak ki itt.

A szovjet parancsnokság attól a törekvéstől vezéreltetve, hogy megkímélje az osztrák főváros műemlékeit, megmentse a várost a rombolástól, lakosait pedig a fölösleges áldozatoktól, idejekorán intézkedéseket tett a hosszas harcok elkerülése végett. A siker a gyorsaságtól és az energikus akciótól függött. A 2. és a 3. Ukrán Front csapatai nyugatról, északról és délről megkerülték a várost, és egyidejű csapásokkal a város elhagyására kényszerítették a fasiszta hadosztályokat. Április 13-án teljesen megtisztították Bécset a hitleristáktól. Ez volt a hatodik európai főváros, amelyet

a szovjet hadsereg felszabadított. Ennek a győzelemnek az emlékére azok a magasabbegységek és egységek, amelyek kitűntek a városért vívott harcokban, megkapták a „Bécsi” elnevezést; a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége Bécs Bevételeért érdemérmet alapított, amellyel több mint 268 000 szovjet katonát tüntettek ki. Mintegy 26 000 szovjet katona esett el az Ausztria felszabadításáért vívott harcokban.

A délen végrehajtott támadás eredményeképpen a szovjet hadsereg súlyos veszteséget okozott az ellenségnek. Kudarcba fulladt Hitlernek az a terve, hogy az úgynevezett „déli alpesi erődre” támaszkodva hosszan tartó ellenállást szervezzon. A szovjet csapatok teljesen megtisztították a német fasiszta megszállóktól Magyarországot, bevonultak Ausztriába, felszabadították Csehszlovákia jelentős részét, és kijutottak Németország déli körzeteinek megközelítési útjaira. Ez hozzásegítette a jugoszláv népet ahhoz, hogy végleg kiűzze hazájából a megszállókat.

A szovjet fegyveres erők sikerei elősegítették az amerikai-angol csapatok támadását. Azok, miután elhárították a németek támadását az Ardennekben, visszaállították a helyzetet, majd márciusban átkeltek a Rajnán, és a Ruhr-vidéken bekerítették a „B” hadseregcsoport főerőit. Április 18-án a bekerített német fasiszta csapatok kapituláltak. Az amerikaiak előrevetett egységei ekkorra elérték az Elbát.

3. A HITLERI REICH ÖSSZEOMLÁSA

A BERLINI CSATA

A szovjet fegyveres erőknek keleten és az amerikai-angol csapatoknak nyugaton elért sikerei április közepére megteremtették az előfeltételeket a német Wehrmacht teljes és végleges szétzúzásához. Németország területének jelentős részén már tombolt a háború; a hitleri rendszer agóniája kérlelhetetlenül közeledett. A szovjet csapatokra az a nagy történelmi fontosságú feladat várt, hogy befejezzék a német fasiszta hadsereg szétzúzását, és kiűzzék a győzelem zászlaját Berlin fölé.

A hitlerista klikk a pusztulás szélén kétségbeesett próbálkozásokat tett, hogy elodázza összeomlásának napját. A konkrétan kialakult helyzetben Berlin eleste az európai háború végét jelentette. Ezért az ellenség a csapást várva mindent megtett a védelem erősítése érdekében. 20–40 kilométer mélységben kiépítette az odera-neissei védelmi terepszakaszhárom védőövét. Az Odera, a Neisse és Berlin közti térségben levő számos folyónál, csatornánál, városban és helységben tartós ellenállásra rendezkedtek be. Az egész terepet kidöntött fákkal, „sárkányfogakkal”, árkokkal és különféle drótakadályokkal borították. Magát a fővárost három védőövvvel vették körül. Ehhez több mint 400 nagy állandó jellegű vasbeton létesítmény tartozott. Valamennyi utcát barikádokkal retesztették el, az útkereszteződésekben harckocsikat ástak be és betonkúpokat állítottak fel.

A fasiszta parancsnokság minden rendelkezésre álló erőt és eszközt Berlin védelmére összpontosított. Csapatokat dobtak át ide Németország belső

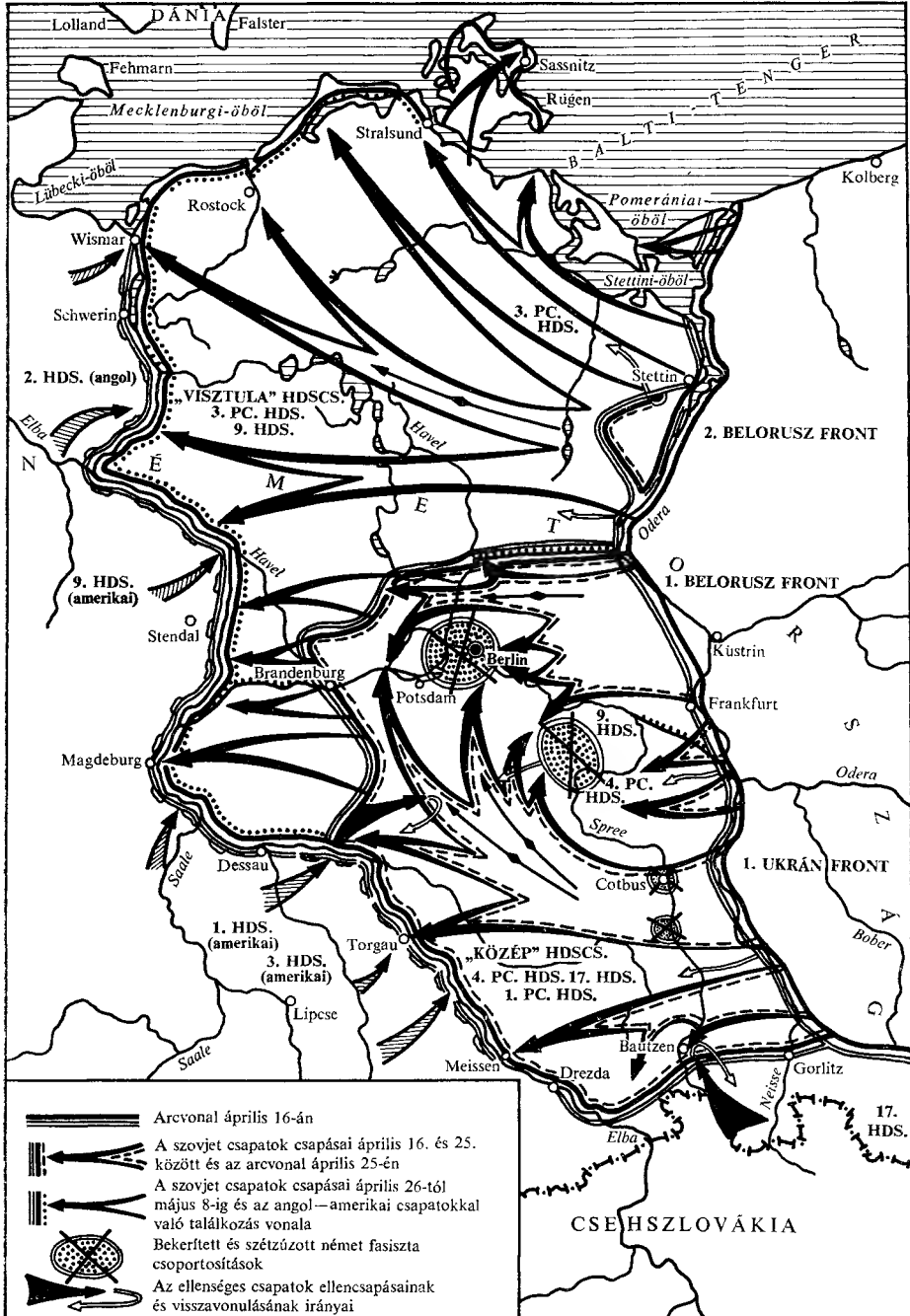
körzeteiből, valamint a Nyugati Frontról. A védelembe bevonták a rendőrség alakulatait, a védelmi egységeket és alegységeket. A Berlint fedező „Visztula” és „Közép” hadseregcsoport állományába összesen mintegy 1 millió ember, több mint 10 000 löveg és aknavető, 1500 harckocsi és rohamlöveg, 3300 harci repülőgép tartozott. Magában Berlinben több mint 200 000 Volkssturm-katona volt. A légvédelmi tüzéséget alkalmassá tették nemcsak a repülőgépek, hanem a harckocsik elleni harcra is.

A hitlerista parancsnokság utasította a csapatokat, hogy semmi áron se engedjék be a szovjet hadsereget Berlinbe, hangsúlyozva, hogy a fő ellenség nem az amerikai–angol, hanem a szovjet hadsereg, „a háború nem nyugaton, hanem keleten dől el”. Hitler már nem bízott katonáinak kitartásában, és ezért elrendelte, hogy rendfokozatra és beosztásra való tekintet nélkül a helyszínen fel kell koncolni mindenkit, aki elhagyja az állásokat.

A szovjet főhadiszállás figyelemmel kísérte a fasiszta vezetőség minden intézkedését, s helyesen ítélte meg a küszöbönálló hadművelet nehézségeit. A szabadságszerető népek által áhított cél gyors elérése csak úgy volt lehetséges, ha erőteljes csapással rövid idő alatt szétzúzzák az ellenséget. A főhadiszállás terve az volt, hogy erős csapásmérő csoportosításokkal áttöri az ellenség védelmét, bekeríti főerőit, részekre tagolja, külön-külön megsemmisíti őket, elfoglalja Berlint és kijut az Elbához, ahol egyesül az amerikai–angol csapatokkal. Ennek a megtisztelő feladatnak a végrehajtását az 1., a 2. Belorusz Front, az 1. Ukrán Front csapataira, valamint a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flottára bízta.

A szovjet parancsnokság teljesen tudatában volt annak, milyen bonyolult feladat a döntő hadművelet végrehajtása. G. K. Zsukov marsall így ír erről: „A háború alatt sok hatalmas és fontos hadműveletben vehettem közvetlenül részt, de a Berlinért vívandó csata oly sajátos volt, hogy egyikhez sem lehetett hasonlítani. A front csapatainak az Oderától a jól megerősített Berlinig az erős védelmi terepszakaszok mélyen lépcsőzött övezeteit kellett leküzdeniük. Szét kellett zúzni Berlin előterében a német fasiszta csapatok igen jelentős csoportosítását, s el kellett foglalni Németország fővárosát, amelyet az ellenség bizonyára körömszakadtáig tartani fog.”

A szovjet fegyveres erők ezért különösen gondosan készültek fel a támadásra. A csapatok és a technikai eszközök nagy mennyiségét kellett átdobni nagy távolságra, hogy erős csoportosításokat tudjanak összpontosítani. A 2. Belorusz Front hadseregei, amelyek március végén kijutottak Danzighoz, nyugatnak fordultak, és megindultak az Oderához. Ideérkeztek a kelet-poroszországi ellenséges csoportosítás szétzúzása után felszabadult hadseregek is. Az 1. Ukrán Front állományába került az újonnan szervezett 2. lengyel hadsereg K. Swierczewski tábornok parancsnoksága alatt. Gyors ütemben folyt a csapatok feltöltése személyi állománnyal, harci technikával, helyreállították az utakat, a vasutakat, berendezték a repülőtereket, előreszállították a lőszert és az üzemanyagot. A Pripjaty-, a Nyugati-Bug-, a Visztula-folyókon és részben vasúton az Oderára érkeztek a Dnyeperi Katonai Flottilla hajói. Danzig és Kolberg körzetébe áttelepültek a Balti Flotta hajói és repülőgépei.

A berlini hadművelet (1945. április 16. – május 8.)

A szovjet nép heroikus erőfeszítései révén elegendő erővel és eszközzel látták el a szovjet hadsereget a megsemmisítő csapáshoz. A hadművelet végrehajtásába 2,5 millió embert, mintegy 42 000 löveget és aknavetőt, több mint 6300 harckocsit és rohamlöveget, 7500 harci repülőgépet vontak be. A főcsapások irányában olyan sűrűségben összpontosították a tüzéséget és a harckocsikat, mint a háború éveiben még egyszer sem. Fontos szerepet szántak a hírnevessé vált szovjet „Katyusáknak”. A támadó frontok hadseregeiben 3255 sorozatvető működött. Az uráli és a szibériai gyárakban készült harceszközökre várt a feladat, hogy a szovjet katonák utat törjenek velük a győzelem felé.

De a szovjet csapatok legfőbb ereje mégis kiváló katonai tudásukban és magas fokú erkölcsi szellemükben volt. A berlini hadművelethez a szovjet katonák gazdag harci tapasztalatok birtokában érkeztek el, ismerték már az ellenség megsemmisítésének valamennyi útját-módját. A frontok, a hadseregek és a magasabbegységek parancsnokai tapasztalt, minden tekintetben felkészült katonai vezetők voltak, akik kitűnően ismerték csapataikat, és jól irányították őket. Sok tábornok – P. I. Batov, P. A. Belov, V. I. Csujkov, I. T. Korovnyikov, N. P. Puhov, A. Sz. Zsador – 1942 óta állt hadserege élén. Sztálingrádtól, Leningrádtól és Kurszktól vezették el csapataikat az Oderához és a Neisséhez. A jól összekovácsolt törzsek biztos segítői voltak a parancsnokoknak.

A frontok katonáit határtalan hazafias lelkesedés töltötte el. Melyik katonára és tisztra ne ábrándozott volna még a legnehezebb moszkvai és sztálingrádi harcok idején is arról, hogy egyszer eljut Berlinbe, oda, ahol kitervelték a történelem legborzalmasabb háborúját! És sokuk számára ez az álom immár közel volt a megvalósuláshoz. Most mindnyájan azon voltak, hogy minél gyorsabban teljesítsék történelmi jelentőségű feladatukat. A legjobbak közül a legjobbak kérték felvételüket a kommunista pártba. Kommunistákként akartak harcba menni. A három frontnál egyetlen hónap alatt több mint 17 000 katonát vettek fel a pártba. A hadsereg-haditanácsok határozata értelmében mindegyik Berlinbe tartó lövészhadosztálynak vörös zászlókat nyújtottak át azzal, hogy azokat a legtapasztaltabb és legbátrabb harcosok, a harcokban különösen kitűnt kommunisták és komoszolisták tűzzék ki a város főbb épületeire.

Két nappal az általános támadás kezdete előtt az 1. Belorusz Front harcfelderítést végzett az arcvonal egész hosszában. Április 14-én és 15-én összesen egy lövészzászlóaljnyi erőkből álló 32 felderítő osztag, erőteljes tüzéségi tűztámogatással, harc közben pontosan felderítette az ellenség védelmének tűzrendszerét. Egyes irányokban leküzdötték a legerősebb aknazáratokat, és kiverték az ellenséget a peremvonal állásaiból. Az 1. Ukrán Front a harcfelderítést a támadás előtti éjszaka hajtotta végre megerősített lövészsázadokkal. A felderítés megerősítette a korábban szerzett adatokat.

Április 16-án az 1. Belorusz Front és az 1. Ukrán Front csapatai csaknem egyidejűleg támadásba mentek át. Az 1. Belorusz Front légierője és tüzésége már pirkadat előtt csapásokat zúdított az ellenség védelmére.

A tüzésérgi tűz ereje óriási volt: a front tüzésége csupán a harc első napján 2450 vagon löszert, azaz 1 236 000 gránátot használt fel. A sorozatvetők ösztüze után a 47. hadsereg, a 3. és az 5. csapásmérő hadsereg, a 8. gárda-hadsereg és a 69. hadsereg gyalogos és harckocsi-magasabbegységei, amelyek a küstrini hídfőben összpontosultak, rohamra lendültek. Eközben 143 nagy teljesítményű fényszóró irányította fénykévéit az ellenségre, megvilágítva a szovjet csapatok útját és vakítva az ellenséget. Ádáz harc lángolt fel. Amint kivilágosodott, a bombázók és csatarepülők növelték csapásaik erejét. A légierő egy nap alatt több mint 6550 harci felszállást hajtott végre. Küstrintől északra átkeltek az Oderán a 61. hadsereg és az 1. lengyel hadsereg csapatai, a Frankfurtól délre létesített hídfőből pedig a 33. hadsereg támadott.

Elkeseredett harcok bontakoztak ki a seelowi magaslatokon. Ez a természetes terepszakaszk uralkodott az egész környező vidék fölött, s meredek lejtőivel minden tekintetben komoly akadályt jelentett Berlin előterében. Az ellenség mindenáron tartani igyekezett ezt a terepszakaszt. Ide dobta át tartalékait, és egymás után indította az ellenlökéseket. A frontparancsnok a rohamozó csapatok csapásának fokozása és az ellenséges védelem összeroppantása végett ütközetbe vetette az 1. és a 2. gárda harckocsihadsereget. Ezek az összefegyvernemi hadseregekkel együttműködve a negyedik napon áttörték az oderai védelmi vonalat. A földi csapatoknak nagy segítséget nyújtottak a front 16. légi hadseregének és a 18. távolbombázó légi hadseregnek a pilótái. A bátor sólymok négy nap alatt mintegy 17 000 harci felszállást hajtottak végre, 483 légiharcban vettek részt, és megsemmisítettek 474 ellenséges repülőgépet. I. N. Kozsedub repülő őrnagy, a Szovjetunió kétszeres hőse, a Berlin fölötti harcokban lőtte le a 62. ellenséges repülőgépet, és ezért megkapta a harmadik Arany Csillagot.

Az 1. Ukrán Front arcvonalszakaszán a tüzésérgi és légi előkészítéssel egyidejűleg az ellenség vakítására és a főcsapások irányának álcázása végett ködfüggőnyt alkalmaztak. A tűzcsapás után a 3. gárdahadseregnek, a 13. hadseregnek és az 5. gárdahadseregnek – a front csapásmérő csoportosításának –, valamint a drezdai irányban tevékenykedő 2. lengyel hadseregnek és az 52. hadseregnek a csapatai átkeltek a Neissén. A harcosok tutajokon, ladikokon, rohambürükön, hol pedig egyszerűen a gázlókon feltartóztathatatlanul törtek át a folyón. Mindegyik harcos igyekezett minél előbb megvetni a lábát a túlsó parton. Rengeteget dolgoztak a hidászok: a harc első óráiban több hidat építettek a tüzésérgi és a harckocsik átjuttatása végett.

Az ellenséget kezdetben megbénította a csapás ereje, de azután elkeseredett ellenállást tanúsított. Ütközetbe kellett vetni a 25. harckocsihadtestet és a 4. gárda harckocsihadtestet, majd a 3. és a 4. gárda harckocsihadsereget. A front csapatai közös erővel április 18-án áttörték a neissei terepszakaszk védelmét. A harckocsihadseregek kijutottak a Spreehez, menetből átkeltek rajta, és előretörték Berlin felé. A front csapatai a drezdai irányban beékelődtek a második védősávba, majd hárították az ellenség erős ellencsapását. Hathatósan támogatták őket a 2. légi hadsereg repülői.

Három nap alatt több mint 7500 harci felszállást hajtottak végre; 138 légharcban 155 ellenséges repülőgépet lőttek le.

Miután a szovjet csapatok áttörték a védelmet az Oderánál és a Neissénél, gyorsították a támadás ütemét. Felőrölték az ellenség fő tartalékait, s a fasiszták már nem tudták feltartóztatni az egyre erősödő nyomást. Az 1. Belorusz Front 3. és 5. csapásmérő hadserege már április 21-én áttörte Berlin belső védőövét. A fasiszta főváros északkeleti külvárosába elsőnek N. Sz. Perevertkin tábornok 79. lövészhadtestének katonái törtek be. A hadtest távolharc tüzérsége egy nappal előbb adta le az első két össztűzet Berlinre, majd tűzhengert zúdított a Reichstagra, hírül adva, hogy a megtorlás elkezdődött. A 47. harckocsihadsereg és a 2. gárda harckocsihadsereg csapatai északnyugat felől, a 8. és az 1. gárda harckocsihadsereg csapatai pedig délkelet felől megkerülték Berlint.

Különösen gyorsan törtek előre az 1. Ukrán Front harckocsihadseregei. P. Sz. Ribalko tábornok 3. gárda harckocsihadserege április 20-án kijutott Berlin déli megközelítési útjaira. A két frontnak a városhoz felvonult csapatai közt csökkent a távolság. Annak érdekében, hogy a német 9. hadsereg és 4. páncélos-hadsereg főerőit biztosabban bekerítse és megakadályozza áttörésüket Berlinhez, Zsukov marsall a második lépcsőből ütközetbe vetette a 3. hadsereget, I. Sz. Konyev marsall pedig a 28. hadsereget. Az 1. Belorusz Front és az 1. Ukrán Front csapatai április 24-én Berlintől délkeletre egyesültek.

Másnap a 4. gárda harckocsihadsereg Berlintől nyugatra találkozott a 47. harckocsihadsereggel és a 2. gárda harckocsihadsereggel. Az egész berlini csoportosítás két részre vágva a szovjet csapatok gyűrűjébe került. Ekkorra az 5. gárdahadsereg előrevetett egységei Torgau körzetében kijutottak az Elbához. A szovjet katonák találkoztak az 1. amerikai hadsereg csapataival. A német fasiszta csapatok ezzel két egymástól elszigetelt részre – északi és déli részre – szakadtak.

A fasiszta parancsnokság még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy kiszabadítsa Berlintől délkeletre bekerített csapatait, és lehetővé tegye nekik a nyugatra való áttörést. Hitler parancsára Wenck tábornok 12. hadserege elhagyta az arcvonalat az amerikai–angol csapatok előtt, és a szovjet csapatok ellen fordult. Harctevékenységének közvetlen irányítására Wenckhez repült Keitel és Jodl Berlinből. Ám a nyugati irányban áttöréssel próbálkozó ellenséges csapatokat egymástól elszigetelt csoportokra tagolták szét, és május 1-én teljesen megsemmisítették a szovjet erők. Wenck 12. hadseregét pedig, miután óriási veszteségeket szenvedett, a bekerítés külső arcvonalán megállították. Nem járt sikerrel a fasiszta vezetésnek az a próbálkozása sem, hogy észak felől mérjen ellencsapást. Április 20-án a 2. Belorusz Front csapatai átkeltek az Oderán, és támadást bontakoztattak ki északnyugati irányban. Az 1. Ukrán Front csapatai sikeresen háritották a görilitzi ellenséges csoportosítás ellencsapásait.

Rendkívül elkeseredett harcok folytak Berlinért. Hitler közvetlen munkatársaival együtt a birodalmi kancellária mély óvóhelyén rejtőzött el, és onnan parancsolta meg, hogy Berlint az utolsó emberig védeni kell. És mi-

nél mélyebben beékelődtek a szovjet csapatok a városba, annál ádagabb lett az ellenség. Harcolni kellett minden lakónegyedért, minden utcáért, minden házért. A fasiszta fenevad nyakán azonban egyre szorosabb lett a hurok. Berlin ostroma a szovjet katonatömegek hősiességének valóságos apo-teóziája volt. Rohamcsoportok alakultak lövészekből, utászokból, tüzérek-ből, harcokcsizókból, s ezek a csoportok feltartóztathatatlanul törtek előre. Minden szovjet harcos égett a vágytól, hogy mielőbb kivívják a győzel-met. A harc nem csillapult sem nappal, sem éjjel. Nappal a magasabbegy-ségek és egységek első lépcsői, éjszaka pedig második lépcsőik támadtak.

Április 29-ig a szovjet csapatok elfoglalták a város nagy részét, és elér-ték a belvárost. Előző este V. M. Satyilov tábornok 150. lövészhadosztálya rohammal bevette a Moabit fegyházat. Hosszú évekig ennek a fegyháznak a falai közt sýnlődött Ernst Thälmann, a német kommunisták vezére; eb-ben a börtönben gyilkolták meg a hitleristák Musza Dzsail tatár költőt. Az életben maradt foglyokat a szovjet katonák megmentették.

Április 30-án V. M. Satyilov tábornok 150. és A. I. Nyegoda ezredes 171. lövészhadosztályának csapatai megkezdték a Reichstag ostromát. Az épü-letbe az elsők közt törtek be Sz. A. Nyeusztrojev százados, V. I. Davidov őrnagy és K. J. Szamszonov főhadnagy zászlóaljainak katonái. Ádag kézi-tusa folyt az üléstermekben, a lépcsőházakban, a szobákban. Az ellenség dühödten ellenállt. A Reichstag falain egyre több vörös zászlót lengetett a szél. 21 óra 50 perckor M. A. Jegorov és M. V. Kantarija felderítők kitűz-ték a Reichstag homlokzatára a Győzelem Zászlaját. A haza nagyra érté-kelte a Reichstag elleni rohamban kitűnt fiainak hőstetteit. A hősök ez-reit tüntették ki érdemrendekkel és érdemérmekkel. A tiszték közül V. I. Davidov, Sz. A. Nyeusztrojev, K. J. Szamszonov, valamint M. A. Jegorov, M. V. Kantarija őrmester és mások megkapták a Szovjetunió Hőseinek Arany Csillagát.

A náci főkolomposok többsége, köztük Göring, Himler, Keitel és Jodl, idejében elmenekült Berlinből. Más vezetők még május elsején is, amikor már teljesen nyilvánvaló volt, hogy a további ellenállásnak nincs semmi értelme, megpróbálták elodázni végső bukásukat. Krebs tábornok, a német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke minden úton-módon halogatni igye-kezett a hitleri Németország kapitulációjáról való tárgyalást. De ez is hiá-bavaló volt. A szovjet csapatok növelték csapásaik erejét, és május 2-án Berlin helyőrsége kapitulált.

A büntetéstől rettegve Hitler április 30-án, Goebbels pedig május 1-én öngyilkos lett. Most már tömegesen adták meg magukat a német csapatok. A fasiszta Németország fővárosa a szovjet csapatok kezébe került. Befel-legzett a rabló hitleri birodalomnak, az egész ocsmány fasiszta rezsimnek.

„A szovjet nép megvédte szocialista hazáját, a Nagy Októberi Szocia-lista Forradalom vívmányait. A fasizmus vereséget szenvedett. A háború ott ért véget, ahonnan elindult. A szétvert német fasiszta csapatok feltétel nélkül letették a fegyvert.”³

³ A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50 éve. Az SZKP Központi Bizottságá-nak tézisei. Moszkva 1967. 20. old. (Oroszul.)

A szovjet hadsereg csapatai április végére megtisztították a fasiszta betolakodóktól csaknem egész Szlovákiát, és Morvaország területére léptek. Csehszlovákia megszállt területén ekkor a „Közép” és az „Auszttria” hadseregcsoport csapatai tevékenykedtek. Noha Berlin eleste után teljesen reménytelenné vált a háború folytatása, e csapatok parancsnokai, Schörner tábornagy és Rendulic tábornok nem volt hajlandó kapitulálni a szovjet fegyveres erők előtt. Igyekeztek kivonni hadosztályukat, hogy az amerikai hadseregnek adják meg magukat. Csoportosításuk meglehetősen nagy volt. Állományába tartozott több mint 900 000 ember, mintegy 10 000 löveg és aknavető, több mint 2200 harckocsi és rohamlöveg, körülbelül 1000 repülőgép. És amíg ez a csoportosítás ellenállt, tovább folyt a vér, folytatódott Csehszlovákia városainak és falvainak rombolása.

Minél előbb növelni kellett az ellenségre mért csapások erejét, meg kellett akadályozni, hogy hadosztályai kitörjenek nyugatra, és be kellett fejezni Csehszlovákia felszabadítását. Ezt követelte a belső helyzet is, amely május elején az országban kialakult. Csehszlovákia népe harcra kelt a gyűlöletes megszállási rendszer ellen. Sok városban már május 1-én és 2-án sor került a dolgozók első spontán megmozdulásaira. Miután megérkezett a hír, hogy a szovjet csapatok elfoglalták Berlint, a harc még hevesebben folytatódott. Május 5-ig a felkelés kiterjedt egész Csehországra és Morvaország nyugati részére. Május 5-én reggel kirobbant Prágában a népfelkelés. Élén a kommunisták álltak. A fegyveres nép elfoglalta a város központját, és felvette az egyenlőtlen harcot a hitleristákkal, akik nagy erőket vetettek be a felkelés leverése érdekében. A felkelők rádión segítséget kértek, s a szovjet hadsereg azonnal reagált testvéreinek hívására.

Még folytak a harcok Berlinért, amikor a szovjet parancsnokság már hozzálátott annak a hadműveletnek a megtervezéséhez, amelynek célja a csehszlovákiai ellenséges csapatok szétzúzása volt. A támadást május 7-én akarták megindítani, de hogy a felkelt nép segítségére siethessenek meggyorsították a támadás előkészítését. Ennek érdekében az 1. Ukrán Front hallatlanul rövid idő alatt nagy átcsoportosítást hajtott végre Berlin körzetéből a drezdai irányba. Május 6-án a front csapásmérő csoportosítása nagy erejű csapást mért észak felől a Drezda–Prága irányban. Másnap dél felől, Brno körzetéből támadást indított a 2. Ukrán Front csapásmérő csoportosítása. Kelet felől A. I. Jerjomenko tábornok 4. Ukrán Frontjának csapatai nyomultak előre. A szovjet csapatokkal együtt részt vett hazája felszabadításában a csehszlovák hadtest. A szovjet frontok állományában harcolt a 2. lengyel hadsereg, az 1. és a 4. román hadsereg.

A szovjet csapatok energikus csapással megtörték az ellenséges csapatok ellenállását, és Prága felé siettek. A 3. és a 4. gárda harckocsihadseregek magasabbegységei május 9-re virradó éjszaka észak felől törtek át Prágához. Délelőtt 10 órára a szovjet csapatok a lakosság segítségével teljesen megtisztították a várost a megszállóktól. Az Arany Prága fölött kitűzték a vörös zászlót. A városba ugyanazon a napon bevonultak a 2. és a

4. Ukrán Front gyorsan mozgó csapatai. Csehszlovákiában is befejeződött a német fasiszta csapatok bekerítése. A hitleristáknak nem sikerült áttörniük nyugatra az amerikaiakhoz, és most már egész hadosztályok adták meg magukat. Így számolták fel a német fasiszta Wehrmacht utolsó csoportosítását. A szovjet hadsereg véglegesen felszabadította Csehszlovákiát a német fasiszta megszállás alól. Május 9-e, Prága felszabadításának napja – az új Csehszlovákia nemzeti ünnepe lett.

Csehszlovákia felszabadítása a szovjet fegyveres erők hervadhatatlan emlékü hóstette, a csehszlovák népnek nyújtott testvéri segítség szép példája. A CSKP Központi Bizottsága és a Nemzeti Front kormánya egyik üdvözlésében azt írta: „Népünk a nagy Szovjetunió, a dicső szovjet katonák iránti határtalan szeretet és hála érzésével gondol majd vissza erre az emlékezetes napra, hiszen a szovjet katonák az emberiség boldogságáért és népeink felszabadításáért vívott heves küzdelemben vérükkel öntözték hazánk földjét.” E győzelem emlékére alapították a Prága Felszabadításáért érdemérmét, amely több mint 390 000 szovjet katona mellét ékesítette. A Prága felszabadítása során különösen kitűnt 30 magasabbegység és egység megkapta a „Prágai” kitüntető elnevezést, 260 magasabbegység és egység érdemrendet kapott. Sok katonát és tisztet érdemrendekkel és érdemérmekkel tüntettek ki, sokan elnyerték a Szovjetunió Hőse címet. I. Sz. Konyev, a Szovjetunió marsallja, az 1. Ukrán Front parancsnoka, továbbá D. A. Dragunszkij, Z. K. Szljuszarenko és M. G. Fomicsov harcoksidandár-parancsnok megkapta a második Arany Csillagot. Magas kitüntetésekben részesültek azok a csehszlovák, lengyel és román katonák, akik a szovjet csapatokkal testvéri közösségben harcoltak a német fasiszta betolakodók ellen.

A szovjet nép súlyos árat fizetett Csehszlovákia felszabadításáért: több mint 140 000 szovjet katona halt hősi halált az ország területén. És soha senkinek nem sikerülhet megbontani a szovjet–csehszlovák fegyverbarátságot, amely a fasiszmussal vívott kemény csatákban edződött meg.

NÉMETORSZÁG FELTÉTEL NÉLKÜLI FEGYVERLETÉTELE

Május 8-án Karlshorstban, Berlin keleti részében, a német hadmérnöki iskola egykori étkezdéjének egyemeletes épületében a leverett fasiszta Németország képviselői aláírták a feltétel nélküli fegyverletételtől szóló okmányt. Az igaz ügy, amelyért a szovjet emberek harcoltak, diadalmaskodott. A szovjet nép hallatlan örömmel és büszkeséggel fogadta Berlin elestének hírért. 324 löveg 24 ösztüzével köszöntötte a főváros azokat a dicső szovjet csapatokat, amelyek elfoglalták Berlint. 187 egység és magasabbegység kapta meg a „Berlini” elnevezést. A szovjet harcosok ezreit érdemrendekkel és érdemérmekkel tüntették ki. Több mint 600 hős katona nyerte el a Szovjetunió Hőse címet, 13 fő pedig már másodízben lett a Szovjetunió Hőse. A Legfelsőbb Tanács Elnöksége által alapított Berlin Bevételeért érdeméremmel körülbelül 1 082 000 embert tüntettek ki.

A győzelmet kitartó harcban, nagy áldozatok árán kellett kivívni. Közvetlenül Németország területén, a fasiszmus megsemmisítéséért vívott harcokban több mint 102 000 szovjet katona halt hősi halált. A háború után a berlini Treptow-parkban felállították a szovjet katona emlékművét. A világ minden részéből ide zarándokló emberek tisztelettel adóznak a szovjet népnek hőstettéért, azért, hogy döntő szerepet játszott a népeknek a faszizmustól való megmentésében.

Berlin eleste után a más irányokban harcoló német fasiszta csapatok jelentékeny része felismerte a további ellenállás értelmetlenségét, beszüntette a harcot, és megadta magát. De sok hitlerista parancsnok még valamilyen csodában reménykedett, elsősorban abban, hogy viszály támad a szövetségesek között. Különösen rettegtek a szovjet földön elkövetett gáztettek megtorlásától, és ezért minden módon igyekeztek átvezetni csapataikat az amerikaiakhoz és az angolokhoz. Ráadásul abban reménykedtek – és mint tudjuk, nem alaptalanul –, hogy még szüksége lehet rájuk az amerikai és angol imperialistáknak. A háború után W. Churchill cinikusan beismerte, hogy még mielőtt a háború véget ért volna és a németek százezerszám adták meg magukat, parancsot küldött Montgomery tábornagnak, hogy gondosan gyűjtesse össze a német fegyvereket, hogy könnyen újból ki lehessen osztani a német katonáknak őket abban az esetben, ha a szovjet előrenyomulás folytatódna.

A hitleristák 3. páncéloshadserégének és 12. hadserégének parancsnokai igyekeztek eljuttatni csapataikat az Elbához, hogy az angoloknak és amerikaiaknak adhassák meg magukat. És az amerikai–angol parancsnokság a szovjet szövetségessel szemben vállalt kötelezettségek ellenére sok esetben nem akadályozta meg a hitleristáknak ezt a manőverét. Tippelskirch tábornok azt írja, hogy a „Visztula” hadseregcsoport és a 12. hadsereg két front közé szorult magasabbegységei „a nyugati ellenfél belátása eredményeképpen” többségükben elkerülhették az orosz fogságot.

Ezek az okok is közrejátszottak abban, hogy az értelmetlen vérontás tovább folyt, amikor a háború már véget ért. A történelem menetét azonban nem lehet feltartóztatni. Május 6-án letette a fegyvert Breslau 41 000 főnyi helyőrsége. Ezt részben elősegítette a szovjet csapatok Prága ellen indított támadása. Két nap múlva L. A. Govorov marsall Leningrádi Frontjának csapatai előtt letették a fegyvert a 16. és a 18. német hadsereg csapatai, amelyeket a Baltikumban bekerítettek. Több mint 189 000 katona és tiszt, köztük 42 tábornok esett fogságba. Május 9-én beszüntette a harcot mintegy 75 000 hitlerista katona és tiszt, valamint 12 tábornok, akiket a Visztula torkolatvidékén, Danzigtól délkeletre és Gdyniától északkeletre, a Hel-földnyelven zártak körül. Ugyanezen a napon a Balti Flotta hajói deszantot szállítottak partra Bornholm dán szigeten, és foglyul ejtették az ott állomásozó 12 000 főnyi német fasiszta helyőrséget. A szovjet csapatok így részt vettek Dánia felszabadításában. Május 9. és 17. között 1 391 000 német fasiszta katonát és tisztet ejtettek foglyul.

A fasiszta Németország feltétel nélküli fegyverletétele a háború befejezését jelentette Európában. A súlyos és véres háború, amelyet a fasiszta

betolakodók kényszerítettek a szovjet népre, az agresszorok megsemmisítő vereségével végződött.

A szovjet nép által a német fasiszta betolakodók ellen vívott háború győzelmes befejezésének emlékére a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége május 9-ét a Győzelem Napjává nyilvánította. A győzelem híre valamennyi szovjet embert nagy örömmel és büszkeséggel töltötte el; minden szovjet ember határtalanul büszke volt szocialista hazájára, a lenini pártra, népére, legyőzhetetlen fegyveres erőire.

Az egész szovjet nép örömmámorban úszott ezen a napon. Sok szovjet városban és községben felvonulásokat, ünnepi gyűléseket, népmulatságokat rendeztek, mindenütt zengett az ének. A fővárosban a Vörös térre végeláthatatlan sorokban özönlöttek a moszkvaiak. Este pedig Moszkva ezer löveg harminc ösztüzével köszöntötte dicső fegyveres erőit és az egész népet. E történelmi jelentőségű esemény emlékezetére a Legfelsőbb Tanács Elnöksége „A Németország fölötti győzelemért az 1941–1945. évi Nagy Honvédő Háborúban” elnevezésű emlékérmet alapított, amellyel körülbelül 13 670 000 katonát tüntettek ki.

A Nagy Honvédő Háború befejező hadműveletei során kivívott nagyszerű győzelmek annak voltak köszönhetőek, hogy szakadatlanul növekedett a szocialista államnak és fegyveres erőinek ereje, hogy a Szovjetunió népei megbonthatatlan egységbe tömörültek, és törhetetlen szívóssággal küzdöttek a győzelemért, s hogy a szovjet nép egy emberként felsorakozott a lenini párt és a szovjet kormány mögött. Annak voltak köszönhetőek, hogy tovább fejlődött a hadsereg és a hajóhad egész személyi állományának harci felkészültsége, erősödött eszmei tudatossága a katonai kötelesség teljesítésében, s tovább tökéletesedett a szovjet hadművészet.

1. A SZOVJETUNIO BELÉP A JAPÁN ELLENI HÁBORÚBA

Az európai háború befejezése meghatározta az egész második világháború kimenetelét. De a Távol-Keleten és a Csendes-óceánon még lángolt a háború. A távol-keleti agresszor, a hitleri Németország közvetlen harcostársa folytatta a harcot az Egyesült Államok, Anglia és Kína ellen. Hadműveletek folytak a Szovjetunió távol-keleti határainak közvetlen közelében, ahol a szovjet kormány 1941 és 1945 között kénytelen volt legalább 40 hadosztályt állomásoztatni. Teljesen nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió nem tekinthette szilárdnak biztonságát a Távol-Keleten, amíg ott volt a háború és az agresszió második góca, az imperialista Japán. Minél előbb fel kellett számolni ezt a gócot, és ennek érdekében a Szovjetunióknak szövetségi kötelezettségeivel összhangban be kellett lépnie a Japán elleni háborúba. Ez nemcsak a Szovjetunió népeinek volt érdekük, hanem a kelet- és délkelet-ázsiai országok népeinek is, amelyeket évtizedeken át állandó rettegésben tartott a Japán szoldateszka.

A Szovjetunió már 1945 februárjában, a nagyhatalmak kormányfőinek jaltai konferenciáján kötelezettséget vállalt, hogy a fasiszta Németország kapitulációja után két-három hónappal belép a Japán elleni háborúba.

A Szovjetunió 1945. április 5-én semmisnek nyilvánította a Japánnal kötött semlegességi egyezményt. A szovjet kormány e lépése baljós figyelmeztetés volt az imperialista Japán számára. Az egész világ felfigyelt rá. A sajtóban és különféle társadalmi körökben élénken tárgyalták, hogy vajon hogyan alakul tovább a csendes-óceáni háború, és milyen szerepet fog benne játszani a Szovjetunió.

Az egész akkori sajtó nyomatékosan hangsúlyozta, hogy csak a Szovjetunió segítségével lehet rövidíteni a távol-keleti háború tartamát. A londoni „Daily Mail” 1945. április 7-én megállapította, hogy a japán hadsereg 1945 tavaszáig nem szenvedett katasztrofális veszteségeket, sőt impozáns embertartalékokkal rendelkezik, majd ezt írta: „A japán csapatok nagy része a kínai szárazföldön összpontosul... Nem lehet azt állítani, hogy ezek a csapatok kapitulálni fognak, még ha a tulajdonképpeni Japánt el-

foglalják is. Ily módon Oroszországnak a keleti hadjáratba való bekapcsolódása... teljesen megváltoztatja a hadászati képet, amely jelenleg jelentős embervesztéssel fenyeget bennünket...”

A szovjet kormánynak a szovjet-japán egyezmény semmissé nyilvánításáról kiadott nyilatkozata nem józanította ki a japán kormányt. Japán a hitleri állam fennállásának egészen az utolsó napjáig hű maradt a fasiszta hatalmak agresszív hármasság egyezményéhez.

1945 májusában a náci Németország összeomlott és feltétel nélkül kapitulált, a Csendes-óceán medencéjében a háború a Japán-szigetek közelébe ért, és az amerikai-angol csapatok számottevő sikereket értek el. Mindennek hatására a japán kormány arra kényszerült, hogy sürgősen felkészüljön az anyaország védelmére. Ugyanakkor a japán uralkodó körök a vereség elkerülhetetlenségét látva arra törekedtek, hogy „tisztességes” békefeltételeket érjenek el; abban reménykedtek, hogy szakadást idézhettek elő az antifasiszta koalíció táborában. Már 1945 elején elkezdték ezt a diplomáciai játékot, amelyben bizonyos ütőkártyának számítottak óriási létszámú fegyveres erőik. 1945 nyarán Japánnak több mint 5 millió embere volt csupán a szárazföldi csapatoknál, s a fegyveres erő több mint 10 000 repülőgéppel és mintegy 500 hadihajóval rendelkezett.

De a japán imperialistáknak, akárcsak a Szovjetunióval való együttműködés bizonyos amerikai-angol ellenzőinek, nem sikerült megtorpedózniuk a jaltai konferenciának a távol-keleti kérdésekkel kapcsolatos határozatait. Azok az objektív feltételek, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy az antifasiszta koalíció végrehajtsa a közös akciókat a japán agresszor ellen, továbbra is fennálltak, s a potsdami nyilatkozat megerősítette őket. Ebben az ultimátum jellegű dokumentumban, amelyet az Egyesült Államok, Anglia és Kína kormánya nevében intéztek Japánhoz, rögzítették azokat a feltételeket, amelyekkel befejezheti a háborút. Az egyik legfontosabb követelmény az volt, hogy a japán fegyveres erőik feltétel nélkül tegyék le a fegyvert. Noha a potsdami nyilatkozatot a Szovjetunió részvétele nélkül dolgozták ki, tartalma teljes mértékben megfelelt a Szovjetunió érdekeinek, amely 1945. augusztus 8-án csatlakozott hozzá. A japán kormány elutasította a potsdami nyilatkozatot.

A japán propaganda azokban a napokban a japán nép nyomorával mit sem törődve torkaszakadtából ordította: „Győznünk kell, minden áron! A mi szellemünk erősebb, mint a németeké!” A Suzuki-kormány ugyan a „győzelmes végig” akarta folytatni a háborút, mégis megpróbált kompromisszumokat kötni ellenfeleivel. A japán agresszorok úgy okoskodtak, hogy ha jelentős fegyveres erőik birtokában elkeseredett ellenállást tanúsítanak az amerikai-angol csapatokkal szemben, amikor azok az anyaország területére lépnek, rávehetik az Egyesült Államokat és Angliát, hogy mondjanak le a feltétel nélküli kapituláció követeléséről.

Miközben a japán parancsnokság az anyaországban megvívandó „döntő ütközetre” készült, az amerikai-angol parancsnokság kidolgozta a Japánba való behatolás terveit. A szövetségesek katonai parancsnokságának számításai szerint csapataiknak a Japán anyaország szigetein végrehajtott part-

raszállása egymillió emberéletbe kerülhetett. Mindámellett az Egyesült Államok és Nagy-Britannia vezetői nem voltak bizonyosak abban, hogy azután, amikor deszanthadműveleteik sikerrel jártak és Japán kapitulált, az ázsiai szárazföldön tartózkodó japán hadseregek is leteszik a fegyvert. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia ezért nagyon érdekelt volt a Szovjetunió segítségében.

I. V. Sztálin, a szovjet kormány feje még 1945 május végén a Hopkins-szal folytatott beszélgetésében arra a kérdésre, hogy mikor lép be a Szovjetunió a Japán elleni háborúba, így válaszolt: „Németország május 8-án kapitulált, tehát a szovjet csapatok augusztus 8-ra teljes készenlétben lesznek.” Truman a potsdami konferencia első napján személyesen is megerősítő nyilatkozatot kapott arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunió pontosan teljesíteni fogja szövetségesi kötelezettségét.

A szovjet kormány 1945. augusztus 8-án nyilatkozatban jelentette be, hogy a Szovjetunió belép a Japán elleni háborúba. Másnap reggel pedig a Szovjetunió távol-keleti határain kibontakozott a harctevékenység, megkezdődött a szovjet fegyveres erők hadjárata az imperialista Japán ellen.

A Szovjetuniónak a Japán elleni háborúba való belépése döntő módon megváltoztatta a belpolitikai helyzetet Kínában, Koreában, javította a politikai és a hadászati helyzetet a Távol-Kelet térségében, gyarapította az antifasiszta erőket, erősítette az egész antiimperialista frontot.

A Szovjetunió távol-keleti hadjáratának politikai célja az volt, hogy gyorsabban felszámolja a második világháború utolsó tűzfészkrét, megszüntesse a japán imperialisták Szovjetunió elleni támadásának állandó veszélyét, a szövetségesekkel együtt kiűzze a japán betolakodókat a megszállt országokból, visszacsatolja a Szovjetunióhoz a Japán által elszakított Dél-Szahalint és a Kurili-szigeteket, és elősegítse a világbéke helyreállítását. A Japán elleni háborúnak ez a radikális célkitűzése teljes összhangban volt a Szovjetunió szövetségesi kötelezettségeivel, amelyeket a jaltai konferencián vállalt, megfelelt valamennyi szovjet ember és az ázsiai elnyomott népek létérdekeinek. E célnak a lehető legrövidebb időn belül történt elérése megszabadította az emberiséget – s azon belül a japán népet is – a további áldozatoktól és szenvedéstől, elősegítette a nemzeti felszabadító mozgalom még nagyobb arányú kibontakozását az ázsiai országokban.

A távol-keleti hadjáratban a szovjet fegyveres erők fő hadászati célja az volt, hogy széttűzzák a japán imperializmus fő ütőerejét, a Kvantung-hadsereget, felszabadítsák a japán megszállás alól Kína északkeleti tartományait (Mandzsúriát) és Észak-Koreát. A hadászati terv azzal számolt, hogy e feladatok megoldása döntő mértékben meg fogja gyorsítani Japán kapitulációját, és biztosítani fogja a japán csapatok sikeres széttűzésát Dél-Szahalinon és a Kurili-szigeteken.

Amikor a szovjet fegyveres erők megkezdték a támadást, Mandzsúria és Korea területén, Dél-Szahalinon és a Kurili-szigeteken igen jelentős japán hadászati szárazföldi csoportosítás összpontosult: 1,2 millió ember, kb 1200 páncélos, 5400 löveg és mintegy 1800 repülőgép.

A szovjet parancsnokság a távol-keleti hadjáratba bevonta a Bajkálon-

A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminisztereinek moszkvai konferenciája. 1943. október

Küldemények
a harcoló
hadseregnek

Géppisztolyok
összeszerelése

Gorkij város lakói
ajándékot készítenek
az arcvonalon
harcolóknak

A honvédelmi alapra

A Kis Színház művészeinek adományából felállított repülőszázad

A Dnyeperen való
átkelés előtt

Átkelés Kijevnél

F. I. Tolbuhin
vezérezredes,
a Déli (4. Ukrán)
Front
parancsnoka
az 51. hadsereg
parancsnoki
harcálláspontján
1943-ban

Harc Kijevért. 1943. november

Ludvík Svoboda ezredes, a Szovjetunióban alakult csehszlovák zászlóalj parancsnoka felolvassa a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendeletét a Szokolovo falnál vívott harcokban kimagaslóan küzdő katonák kitüntetéséről

K. Sz. Moszkalenko vezérezredes, a 38. hadsereg parancsnoka és
A. A. Jepisev vezérőrnagy, a hadsereg haditanácsának tagja. 1943. november

A szovjet tüzérek áttörnek a Szivason

Sz. G. Gorskov ellentengernagy,
az Azovi Katonai Flottilla
parancsnoka, a kersei hadművelet
időszakában

A felszabadított jobbparti
Ukrajna lakosai jelentkeznek
a szovjet hadseregbe

A szovjet gyalogság támad Novoszokolnyikitől nyugatra 1944 februárjában

A löszert olykor így kellett szállítani. 3. Ukrán Front, 1944. március

I. Sz. Konyev, a Szovjetunió marsallja, a 2. Ukrán Front parancsnoka és
M. V. Zaharov vezérezredes, törzsfőnök a térkép fölött az 1944. márciusi
harctevékenység idején

Visszatérés a felszabadított faluba

A 2. Ukrán Front csapatai
Románia területére lépnek.
1944. március

A harcosok felállítják a határjelző
oszlopot a szovjet—román határon.
1944. március

Útban Odessza felé. 1944. április

A partizánok az ellenség
mögöttes területén megjelentetett
szovjet újságot olvassák

Két neves partizánvezér,
Sz. A. Kovpak és A. F. Fjodorov
a parancsnoki harcállásponton

A pinszki terület Pecsiscse nevű falujának lakosai kenyeret hoztak a partizánoknak
 L. H. Bagramjan hadseregtábornok, az 1. Balti Front parancsnoka és
 V. V. Kuraszov altábornagy, a front törzsparancsnoka

A. M.
Vaszilevszkij
marsall,
a Legfelsőbb
Főparancsnokság
Főhadiszállásának
képviselője és
I. D.
Csernyahovszkij
hadseregltábornok,
a 3. Belorusz
Front
parancsnoka

V. I. Csujkov
vezérezredes,
hadsereg-
parancsnok
eligazítást tart
parancsnokainak
az odesszai
hadművelet
megindítása előtt

Hadifoglyok Moszkva utcáin. 1944. június

A felszabadított Szevasztopol
fölkött újra leng a szovjet
haditengerészet zászlaja

Üdvölvések Vilnius
felszabadításának tiszteletére
1944. július 13-án

Visszaállítják
a szovjet—finn határt

túli Frontot, az 1. és a 2. Távol-keleti Frontot, a Csendes-óceáni Flottát, a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Amuri Flottillát, valamint a Mongol Népi Forradalmi Hadsereg egységeit és magasabbegységeit.

2. A KVANTUNG-HADSEREG VILLÁMGYORS SZÉTZÚZÁSA

A szovjet parancsnokság az erős Kvantung-hadsereg szétzúzása végett 1945 május-júniusában a Távol-Keleten állomásozó 40 hadosztály kiegészítésére Nyugatról a Távol-Keletre dobta át az egykori 2. Ukrán Front és a Karéliai Front irányító apparátusát, az 53. összefegyvernemi hadsereget és a 6. gárda harckocsihadsereget, összesen 27 lövészadosztályt, 7 lövészdandárt és 5 harckocsidandárt, 1 harckocsihadtestet és 2 gépesített hadtestet, valamint különböző fegyvernemek más magasabbegységeit és egységeit. Noha rendkívül bonyolult feladat volt ilyen óriási mennyiségű csapatnak, haditechnikai felszerelésnek és ellátmánynak 9000–12 000 kilométerre való átdobása, a feladatot a kitűzött időre sikeresen végrehajtották. Az átcsoportosítás méreteiről képet ad az a tény, hogy az említett erők és eszközök szállítására az egyetlen transzszibériai vasúton 136 000 vagonra volt szükség. Ennek eredményeképpen a szovjet csapatok harci állománya a Távol-Keleten csaknem kétszeresre nőtt.

Amikor a távol-keleti hadjárat megkezdődött, a térségben összpontosult szovjet részről több mint 1,5 millió ember, 26 000 löveg és aknavető, több mint 5500 harckocsi és rohamlöveg és körülbelül 3800 harci repülőgép. A szovjet csapatokkal együtt tevékenykedett a Mongol Népi Forradalmi Hadsereg 4. lovashadosztálya és 1 gépesített páncélos dandárja. A Csendes-óceáni Flotta és a flottilla állományában volt 15 nagy felszíni hajó, 78 tengeralattjáró, körülbelül 500 más hadihajó és több mint 1500 repülőgép. A szovjet csapatoknak ez az erős csoportosítása biztosította, hogy a hadjárat célját minimálisan rövid idő alatt elérjék.

A hadjárat tervének lényege az az elgondolás volt, hogy a Kvantung-hadsereg csapatainak egymilliószámú csoportosítását egy hadászati támadó hadművelet végrehajtásával zúzzák szét. Ebbe a hadműveletbe bevonták mindhárom front csapatait és a Csendes-óceáni Flotta erőinek egy részét. Dél-Szahalin és a Kurili-szigetek felszabadítására a szárazföldi csapatok és a flotta közös hadműveleteit vették tervbe. Ezeket a hadműveleteket a 16. hadsereg erőinek kellett végrehajtaniuk, együttműködve az Északi-Csendes-óceáni Flottillával és a Kamcsatkai Védelmi Körlettel.

Az Állami Honvédelmi Bizottság határozatára a három szovjet front és a flotta harctevékenységeinek operatívabb irányítása végett megalakult a Távol-keleti Szovjet Csapatok Főparancsnoksága. Főparancsnokká A. M. Vaszilevszkijt, a Szovjetunió marsallját nevezték ki. A. M. Vaszilevszkij akkor már általánosan elismert nagy szovjet hadvezér volt. A katonai szolgálatot még a régi hadseregben kezdte az első világháború idején. A polgárháború éveiben egy lövészezred parancsnoka volt. A béke időszakában

vezető posztokat töltött be a Honvédelmi Népbiztosság és egy katonai körzet harckiképzési szerveiben, 1937-től pedig a vezérkarnál. A. M. Vaszilevszkij marsall 1938 óta párttag.

Amikor a Nagy Honvédő Háború elkezdődött, Vaszilevszkij marsall a vezérkar hadműveleti főcsoportja vezetőjének helyettese volt. Hamarosan kinevezték a vezérkari főnök helyettesévé, 1942 tavaszától pedig vezérkari főnök lett, és ezt a tiszteletet töltötte be 1945 februárjáig.

Vaszilevszkij marsall a háború alatt a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának fontos megbízásait teljesítette, gyakran közvetlenül a harcoló frontoknál. Sikeresen irányította a vezérkar munkáját, koordinálta a frontok akcióit, s mint a főhadiszállás képviselője, ő vezette a 3. Belorusz Frontot a kelet-poroszországi hadműveletben; mindezzel a tevékenységével méltó helyet vívott ki magának a szovjet hadvezérek dicső családjában.

A Távol-keleti Főparancsnokság törzsfőnökévé Sz. P. Ivanov tábornokot, a haditanács tagjává I. V. Sikin tábornokot nevezték ki. A Csendes-óceáni Flotta és az Amuri Flottilla harctevékenységeinek közös irányításával N. G. Kuznyecov flottatengernagyot, a haditengerészeti erők főparancsnokát, a légierők irányításával A. A. Novikov repülő főmarsallt, a légierők parancsnokát bízták meg. Ezenkívül a Távol-Keleten megszervezték a szovjet hadsereg hadtápfőnökségeinek operatív csoportját, élén V. I. Vinogradov tábornokkal, a hadtápfőnök helyettesével.

A mandzsúriai hadművelet augusztus 9-én kezdődött mindhárom front csapatainak egyidejű támadásba lendülésével. R. J. Malinovszkij marsall Bajkálontúli Frontjának főerői a Bajkálontúl felől, a Mongol Népköztársaság területéről támadtak Csangcsun és Mukden általános irányban. Az itt támadó szovjet csapatoknak Északkelet-Kína központi körzeteinek eléréséig át kellett vonulniuk a víz nélküli sivatagon, majd le kellett küzdeniük a Nagy-Hszingan nehezen járható hegyláncát.

A Tengermellék felől Csilin irányában bontakoztattak ki támadást az 1. Távol-keleti Front csapatai, amelyeknek K. A. Mereckov marsall volt a parancsnoka. Ez a front a legrövidebb irányban haladt előre, hogy egyesüljön a Bajkálontúli Front fő csoportosításával. Eközben az itt tevékenykedő csapatoknak át kellett törniük a japán megerősített körletek sávját; e célból beosztották a front állományába a Kelet-Poroszországból érkezett 5. hadsereget, amelynek nagy tapasztalatai voltak a megerősített körletek leküzdésében.

A 2. Távol-keleti Frontnak M. A. Purkajev tábornok parancsnoksága alatt az Amur-melléken kellett támadásba átmennie, több irányban mért csapásokkal le kellett kötnie a vele szemben álló japán csapatokat, segítséget nyújtva ezzel a Bajkálontúli Frontnak és az 1. Távol-keleti Frontnak ahhoz, hogy sikeresen bekerítsék a Kvantung-hadsereg főerőit.

A három front szárazföldi csapatainak támadásba lendülése előtt a bombázó légierő összpontosított csapásokat mért a legfontosabb vasútállomásokra és vasúti csomópontokra, valamint Harbin, Csangcsun és Csilin katonai objektumaira. Ugyanakkor a Csendes-óceáni Flotta megkezdte a köz-

vetlen felkészülést a deszanthadműveletekre azzal a céllal, hogy elfoglalja az ellenség haditengerészeti támaszpontjait és kikötőit Korea partjain. A flotta légierői és torpedónaszád-magasabbegységei csapásokat mértek a hajókra, a partvédő tüzérségre és más objektumokra az Észak-koreai Juki, Raszin, Szejszin kikötőkben.

A flotta parancsnoka I. Sz. Jumasov tengernagy, a haditanács tagja Sz. J. Zaharov tengernagy volt. Jumasov tengernagy 1939 óta állt a Csendes-óceáni Flotta élén; már akkor egyike volt a legtekintélyesebb szovjet haditengerészeti vezetőknek.

Jumasov tengernagy hivatalnokcsaládból származott. Már 1912-ben eljegyezte magát a flottával; a szovjet flottánál szolgált annak megalakulása óta. 1918-ban belépett a kommunista pártba. Tevékenyen részt vett a polgárháborúban, a második világháború előtt két éven át parancsnoka volt a Fekete-tengeri Flottának, és már akkor tehetséges és tapasztalt haditengerészeti vezetőként tűnt ki.

A Kvantung-hadsereg ellen tehát a szárazföldön, a levegőből és a tengeren egyszerre indult meg a támadás az óriási kiterjedésű, ötezer kilométeres szovjet-mandzsú határ teljes hosszában és Észak-Korea partvidékén. Az ellenséget meglepő hatalmas csapások eredményeképpen a szovjet csapatok rögtön magukhoz ragadhatták a kezdeményezést. Japán kormányköreiben és katonai vezetésében teljes fejetlenséget idézett elő a szovjet hadsereg hadba lépése. „A Szovjetunió ma reggel belépett a háborúba – jelentette ki augusztus 9-én Suzuki japán miniszterelnök a Legfőbb Haditanács ülésén –, és ez végleg reménytelenné teszi helyzetünket, lehetetlenné teszi a háború további folytatását.” Igen, éppen a szovjet fegyveres erők hadműveletei, nem pedig az amerikai légierő által a japán városokra katonai szempontból teljesen feleslegesen ledobott atombombák pecsételték meg a távol-keleti agresszor sorsát és gyorsították meg a második világháború befejezését.

Emlékeztetnünk kell arra, hogy az amerikai atombombával az első kísérletet Új-Mexikó államban hajtották végre 1945. július 16-án. Truman elnök pedig már július 24-én utasította az Egyesült Államok hadászati légierőinek parancsnokát: „Dobják le az első különleges bombát... körülbelül 1945. augusztus 3-án a következő objektumok egyikére: Hirosima, Kokura, Niigata, Nagaszaki.” Augusztus 6-án végrehajtották ezt a borzalmas parancsot: ledobták az első atombombát Hirosima japán városra, s ezzel szörnyű tragédiát zúdítottak rá. Augusztus 9-én pedig ledobták a második bombát Nagaszaki tengerparti városra. Az Egyesült Államok imperialista körei az emberiség történetében példa nélkül álló büntettet követtek el. A japán városok atombombázása az értelmetlen kegyetlenség aktuusa volt. Az egész világ jól tudja, mi volt az igazi céljuk azoknak, akik elrendelték Hirosima és Nagaszaki barbár bombázását. A két városban körülbelül 450 000 békés japán lakos halt meg vagy vált egész életére nyomorékká. Az amerikai imperialistáknak ez a barbár cselekedete nem volt más, mint az első lépés a háború utáni atomzsarolás politikájában, amely mindenekelőtt a Szovjetunió ellen irányult. Harry Truman kormánya az

atombombát tekintette annak a fő eszköznek, amelynek segítségével az Egyesült Államok feltételeket diktálhat valamennyi többi országnak a háború befejező szakaszában és a háború utáni időszak kezdetén. Még 1945 áprilisában, amikor a hadügyminiszter tájékoztatta arról, hogy az atombomba 3-4 hónap múlva esetleg bevetésre készen lesz, Truman kijelentette: „Ha, mint gondolom, az atombomba felrobban, akkor furkósbot lesz a kezemben ezekkel az orosz fickókkal szemben.”

Noha a japán uralkodó körök már a szovjet fegyveres erők támadásának első napján sürgősen mérlegelni kezdték annak lehetőségét, hogy elfogadják a potsdami nyilatkozat feltételeit, a japán főhadiszállás megparancsolta a Kvantung-hadseregnek, hogy kezdjen aktív harctevékenységet a Szovjetunió ellen, a Kínában tartózkodó expedíciós hadsereget pedig utasította, hogy dobjon át erőket a Kvantung-hadsereg segítségére. Am a japán katonai vezetésnek minden olyan számítása, hogy a Mandzsúria belsejében tanúsított szívós ellenállással elhúzza a háborút, összeromlott a szovjet csapatok megsemmisítő csapásai alatt. A Bajkálontúli Front és az 1. Távol-keleti Front csapatai már a támadás hatodik napján, augusztus 14-én estig 150-400 kilométert nyomultak előre Mandzsúria belsejébe, és kijutottak a legfontosabb katonai-politikai és ipari központokhoz, Kalganhoz, Zseholhoz, Mukdenhez, Csangcsunhoz és Csicsiharhoz. A Kvantung-hadsereg eközben részekre tagolódott. Füstbe ment a japán parancsnokságnak az a reménye, hogy a szovjet csapatok megrekednek az erődtímenyek határmenti sávjában és Kelet-Mandzsúria nehezen járható hegységeiben, s ott elvéreznek. A szovjet hadsereg minden irányban gyorsan tört előre.

A japán kormány augusztus 14-én az elkerülhetetlen vereség láttán úgy döntött, hogy leteszi a fegyvert. Ezen a napon közölte a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Kína kormányával, hogy Hirohito császár elfogadta a potsdami nyilatkozat feltételeit. Másnap lemondott a Suzuki-kormány. Sok magas állású tisztviselő, aki felelős volt a háború megindításáért, önkezével vetett véget életének. A Kvantung-hadsereg azonban folytatta az ellenállást. Ezzel kapcsolatban augusztus 16-án a szovjet sajtóban közzétették a szovjet hadsereg vezérkarának tájékoztatását arról, hogy a japán császár közlése a kapitulációról csak általános nyilatkozat, és hogy a császár nem adott parancsot a hadműveletek beszüntetésére. Következésképpen a japán csapatok ténylegesen nem kapituláltak. „Ennélfogva a Szovjetunió fegyveres erői a Távol-Keleten folytatni fogják támadó hadműveleteiket Japán ellen” – fejeződött be a tájékoztatás.

A japán kormány közlésével egyidejűleg a Kvantung-hadsereg törzse azal a javaslattal fordult a szovjet parancsnoksághoz, hogy szüntessék be a hadműveleteket, de egyetlen szóval sem tett említést a mandzsúriai japán csapatok fegyverletételéről. Erre a diplomáciai manőverre a Távol-keleti Szovjet Csapatok Főparancsnoksága, személy szerint A. M. Vaszilevszkij marsall, augusztus 17-én egy rádiótávírárral válaszolt, amelyben javasolta, hogy a japánok „augusztus 20-án 12 órától az egész fronton szüntessenek be minden harctevékenységet a szovjet csapatokkal szemben, tegyék

le a fegyvert és adják meg magukat”. A szovjet parancsnokság e határidő kitűzésekor abból indult ki, hogy a Kvantung-hadsereg törzsének legyen ideje eljuttatni az ellenállás megszüntetéséről és a megadásról szóló parancsot valamennyi csapathoz.

A japán egységek augusztus 19-től csaknem mindenütt hozzákezdtek a kapitulációval kapcsolatos követelések teljesítéséhez. A Bajkálontúli Front, az 1. és a 2. Távol-keleti Front a Kvantung-hadsereg kapituláló csapatainak lefegyverzésével és foglyul ejtésével egyidejűleg folytatta Kína észak-keleti körzeteinek és Észak-Koreának a felszabadítását a japán megszállás alól.

Ugyanakkor a szovjet csapatok megindították a hadműveletet Dél-Szahalin és a Kurili-szigetek felszabadításáért. A dél-szahalini hadművelet augusztus 11-től 25-ig, a kurili hadművelet augusztus 18-tól szeptember 1-ig tartott. A szovjet csapatok e két hadművelet során sikeresen teljesítették a rájuk rótt feladatokat. Augusztus végéig teljesen befejeződött a Kvantung-hadseregnek, Mandzsukuo hadseregének, Belső-Mongólia csapatainak és a Hszi-jüani hadseregcsoportnak a lefegyverzése, valamint Mandzsúriának, a Liaotung-félszigetnek és Észak-Koreának a felszabadítása a 38. szélességi övig. Japán feltétel nélkül kapitulált. A szovjet fegyveres erők távol-keleti hadjárata ily módon győzelmesen befejeződött.

3. VÉGET ÉRT A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

A ragyogóan befejezett hadjárat politikai és hadászati eredménye igen impozáns volt. Ez a hadjárat feltette a koronát a szovjet fegyveres erők második világháborúban aratott győzelmeinek sorozatára. A szovjet csapatok e valóban villámgyors, mindössze 24 napig tartó hadjárat során izzé-porrá zúzták az ellenség nagy erőit. A japán csapatok halottakban és foglyokban összesen körülbelül 700 000 főt vesztek. Ilyen óriási veszteségeket nem szenvedtek egyik előző hadműveletben sem, amelyet akár Kína, akár az Egyesült Államok ellen folytattak. Ez volt a japán imperialisták legsúlyosabb veresége a második világháború folyamán.

A japán militaristák Kína északkeleti tartományainak, Koreának és Dél-Szahalinnak az elvesztése után nem számíthattak többé agresszív terveikhez szükséges hídfőállásokra, azokra a fő támaszpontokra, ahonnan nyersanyagot és fegyvert szereztek. A Szovjetunió hadászati helyzete és távol-keleti határainak biztonsága pedig jelentősen megszilárdult. A távol-keleti háború befejezése megmentette sok ezer amerikai és angol katona és tiszt életét, megszabadította a japánok millióit a mérhetetlen áldozatoktól és szenvedéstől, megakadályozta, hogy a japán megszállók tovább pusztítsák Kelet- és Délkelet-Ázsia népeit. Japán kapitulációjának eredményeképpen Kína, Korea és más kelet- és délkelet-ázsiai országok népei előtt kedvező lehetőségek nyíltak ahhoz, hogy sikeresen harcoljanak a szabadságért és a függetlenségért.

A szovjet fegyveres erők által a Távol-Keleten kivívott győzelem ragyo-

gó bizonyossága volt a szovjet társadalmi és államrend erejének, a kommunista párt nagyszerű szervező készségének, újabb diadala volt a szovjet hadművészetnek. Ebben a hadjáratban nemcsak a fasiszta Németország elleni elkeseredett harcban kiérlelődött hadművészet jutott érvényre, hanem a katonai vezetők tovább is fejlesztettek számos hadászati, hadművészeti és harcászati eljárást és megoldást. A nehezen járható hadszíntéren óriási méretekben folytatták a fegyveres harcot; biztosították a hatalmas erejű kezdő csapások meglepetésszerűségét; döntő célokat tűztek ki a hadjárat elé, és ezt villámgyorsan végrehajtották; sikeresen megszervezték a hadászati-hadműveleti együttműködést, miközben a csapatok különböző irányokban gyors ütemben nyomultak előre; kialakították a fegyveres harc hadászati irányításának sajátos rendszerét a hadjárat folyamán; sikeresen megszervezték és végrehajtották a különböző deszanthadműveleteket stb. És ezzel korántsem soroltuk fel teljességükben a hadművészetnek mindazokat a jellemző sajátosságait, amelyek a távol-keleti támadó hadjáratban megfigyelhetők voltak.

A katonákat a távol-keleti hadműveletekben tanúsított hősiességükért a szovjet kormány nagy elismerésben részesítette. Az 1945. szeptember 30-án alapított Japán Legyőzéseért Érdeméremmel 1 725 700 embert tüntettek ki. A parancsnokság által kitűzött feladatok mintaszerű végrehajtásáért és a személyi állomány tömeges hősiességéért több mint 300 magasabbegységet, egységet és hajót harci érdemrendekkel tüntettek ki, 220 magasabbegység, egység és hajó pedig elnyerte a „Hszingani”, „Amuri”, „Port Arthur-i”, „Usszuri”, „Harbini”, „Mukdeni”, „Szahalini”, „Kurili” stb. kitüntető címet. A 86 legkiválóbb szovjet katonát, köztük R. J. Malinovszkijt, a Bajkálontúli Front parancsnokát, a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. E kitüntetettek közül hatan immár a második Arany Csillagot kapták meg. Másodszor nyerte el a Szovjetunió Hőse címet A. M. Vaszilevszkij marsall, A. G. Kravcsenko és N. I. Krilov hadseregparancsnok, A. A. Novikov, a szovjet hadsereg katonai légierőinek parancsnoka, I. A. Plijev, a szovjet-mongol lovas-gépesített csoport parancsnoka, V. N. Leonov, a Csendes-óceáni Flotta felderítő osztagának parancsnoka.

A Szovjetuniónak a Japán elleni háborúban kivívott győzelme fellendítette a forradalmi mozgalmat a délkelet-ázsiai országokban, aminek eredményeképpen szeptember 2-án megalakult a Vietnami Demokratikus Köztársaság, augusztus 17-én pedig kikiáltották az Indonéz Köztársaságot. A Szovjetunió e győzelme jótékony hatással volt a nemzeti felszabadító mozgalom erősödésére Burmában, Malájföldön és a Fülöp-szigeteken is.

A Kvantung-hadsereg vezetés vereségének és az imperialista Japán ezt követő kapitulációjának tehát roppant nagy világtörténelmi jelentősége volt. A szovjet fegyveres erőknak ez a nagyszerű diadala lett a második világháború győzelmes fináléja. Likvidálták az agresszió utolsó fészket is, az emberiség elnyerte a régen áhított békét.

MINDENT A FRONTNAK,
MINDENT A GYŐZELMÉRT!

XIV. fejezet / A SZOVJETUNIÓ KÜLPOLITIKÁJA A GYŐZELEMÉRT VÍVOTT HARCBA

1. AZ ANTIFASISZTA KOALÍCIÓ ÉLÉN

A NÉPEK EGYSÉGFONTJÁÉRT

A Szovjetuniónak a második világháborúban kivívott győzelme a szovjet társadalmi rendnek, a párt szervező munkájának és politikai tevékenységének, a szovjet fegyvereknek, a nép bátor helytállásának, hősiességének és önfeláldozásának diadala volt. Egyszersmind diadala volt a világ első szocialista állama által folytatott lenini külpolitikának is.

Miközben a háború arcvonalain a szovjet fegyveres erők elkeseredett harcokban verték az ellenséget, a hátszágban pedig addig soha nem tapasztalt kitartással, hősiességgel dolgoztak az emberek, nem kevésbé sikeres harcot vívott a szovjet külpolitika.

A háború zord éveiben a szovjet külpolitikának az volt a feladata, hogy biztosítsa a legkedvezőbb nemzetközi feltételeket az ellenség visszaverésének megszervezéséhez, később pedig a megszállt területek felszabadításához és a fasiszta betolakodók teljes szétzúzásához. Ebből a célból mindenekelőtt létre kellett jönnie és meg kellett erősödnie a Hitler-ellenes koalíciónak. A szovjet diplomáciának egyszersmind arról is gondoskodnia kellett, hogy visszatartsa a Németország oldalán történő hadba lépéstől a Szovjetunió iránt semleges államokat, elsősorban Japánt, Törökországot és Iránt. Az állam külpolitikai tevékenysége arra irányult, hogy megadja a lehetséges segítséget a német fasizmus járma alatt nyögő európai népeknek, felszabadítsa őket és visszaállítsa szuverén jogaikat, s arra törekedett, hogy a világ háború utáni berendezkedésének problémái ésszerűen és igazságosan oldódjanak meg. Mindezeknek a feladatoknak a megoldása célratörő következetességet, szívósságot és nem kevés diplomáciai művészetet követelt a szovjet külpolitikától.

Amikor a fasiszta Németország megtámadta a Szovjetuniót, az egész haladó emberiség nagy rokonszenvvel és együttérzéssel fordult a szovjet nép felé, s elítélte az agresszort. A világ népei megértették, hogy a szovjet-német fronton folyó harc kimenetelétől függ sok tekintetben saját sorsuk, a fasiszta leigázás veszélyétől való szabadulásuk reális perspektívája is.

A tőkésországokban a lakosság túlnyomó többsége a Szovjetunió oldalára állt. Ez jutott kifejezésre a fasiszta Németország ellen harcoló Szovjetunió támogatására kibontakozott széles körű mozgalomban, amelyet az egész világ és elsősorban a két nagy kapitalista ország, az Egyesült Államok és Anglia kommunista pártjai és demokratikus, haladó szervezetei szerveztek. Számos országban nagy rokonszenvgyűléseket rendeztek. A gyűléseken követelték, hogy minél gyorsabban és minél hatékonyabban nyújtsanak segítséget a Szovjetuniónak, s egyesítsék az erőfeszítéseket a szovjet nép erőfeszítéseivel a német fasizmus elleni harcban.

Nagy-Britannia Kommunista Pártja 1941. június 23-án kiadott nyilatkozatában felhívta az ország dolgozóit, hogy minden erővel támogassák a Szovjetuniót. Hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió elleni agresszió roppant veszélyt jelent az egész emberiségre nézve, és ezért az angol munkásoknak fokozniuk kell a harcot a világ munkásosztályának nemzetközi összefogásáért, a Szovjetunióval való szolidaritásáért.

Június 29-én a londoniak ezreinek részvételével nagygyűlés zajlott le a Hyde Parkban. A gyűlés határozatában ez állt: „A Szovjetunió népei és az angol nép egyformán érdekelték a fasizmus megdöntésében és a tartós béke alapjainak lerakásában. Szívélyes üdvözlünket küldjük a szovjet népnek, és kijelentjük, hogy az ő harca a mi harcunk is. Ezért azt követeljük, hogy gazdasági, katonai és politikai téren tegyék meg mindazt, ami előmozdíthatja Anglia és a Szovjetunió együttműködését a közös ellenséggel, a fasizmussal szemben.”

A brit szakszervezetek vezetői az angol munkásosztály nyomására delegációt küldtek Moszkvába, hogy állandó együttműködést létesítsenek a szovjet szakszervezetekkel.

Hasonlóan széles körű mozgalom indult a Szovjetunió támogatására az Amerikai Egyesült Államokban. A nagyvárosokban és a fővárosban gyűléseket, felvonulásokat, konferenciákat tartottak, amelyeken az amerikaiak határozatokat fogadtak el arról, hogy a kormány létesítsen sokoldalú és hatékony együttműködést a Szovjetunióval, és haladéktalanul lépjen harcba a fasizmus ellen.

Amerika nagy néptömegeinek érzelmeit az Egyesült Államok Kommunista Pártjának Országos Bizottsága egy kiáltványban fogalmazta meg, amelyet 1941. június 28-án fogadott el. A kiáltványban, egyebek közt, ez állt: „Amerikát védelmezzük, amikor minden támogatást megadunk a Szovjetuniónak, Nagy-Britanniának és mindazoknak az országoknak, amelyek Hitler ellen harcolnak.”

Bulgária, Magyarország és Románia kommunista pártjai a kormány megdöntésére hívják fel népüket. Jugoszlávia Kommunista Pártja erélyes harcot szervezett a fasizmus ellen.

Európa, Amerika és más kontinensek haladó érzelmű emberei, tekintélyes személyiségei csatlakoztak azokhoz, akik a Szovjetuniót tekintették a fasizmus elleni harc fő erejének.

Napról napra szélesedett a népek fasizmus elleni harcának az egységfrontja. De a reakciós érzelmű burzsoáziának volt egy olyan része is, amely

egyáltalán nem titkolta szovjetellenes nézeteit, sőt, propagálni igyekezett őket. Amerikában Truman szenátor tett szovjetellenes kijelentéseket, s örömet fejezte ki afölött, hogy végre megtörtént a Szovjetunió és a Németország közti összeütközés. Angliában pedig Strauss parlamenti képviselő és Moore-Brabazon repülőgépipari miniszter vette át tőle a szólamot. Ezek az elemek arra igyekeztek rávenni kormányukat, hogy tartózkodjon a Szovjetunió megsegítésétől, mert azt akarták, hogy a Szovjetunió és Németország kölcsönösen kimerüljön a háborúban, s így majd diktálni lehet nekik a háború utáni berendezkedés feltételeit.

A burzsoá világ képviselőinek ezek a megnyilatkozásai és más hasonló kijelentései nem véletlenül hangzottak el: a finánctóke és az ipari nagyburzsoázia legreakciósabb köreinek érzelmeit fejezték ki.

Anglia legmesszebbre látó politikusai tisztában voltak azzal, hogy csak a Szovjetunió olyan reális erő, amely el tudja hárítani Anglia felől a veszélyt. A brit birodalom súlyos válsággal küszködött, pozíciói meggyengültek. A fasiszta Németország hadműveleteket folytatott azzal a céllal, hogy elfoglalja az angol gyarmatokat Észak- és Dél-Afrikában; s miután a német-olasz csapatok behatoltak Líbiába, veszélybe kerültek a közel- és közép-keleti angol gyarmatok, valamint Anglia hadászati jelentőségű közlekedési útvonalai is.

Az Egyesült Államok uralkodó körei látták, hogy Németországnak a latin-amerikai országokba való egyre fokozódó behatolása a világpiacok és a nyersanyagforrások elvesztésének veszélyén kívül jelentékenyen megrendítheti az Egyesült Államok befolyását a tulajdonképpen amerikai kontinensen is. Ezért érdekük fűződött ahhoz, hogy Németország mint potenciális ellenségük meggyengüljön. Az Egyesült Államok kormányát erősen aggasztotta, hogy Japán háborúra készült a Csendes-óceánon, és fegyveres úton akarta elfoglalni a délkelet-ázsiai országokat.

Volt még egy fontos körülmény, amely arra kényszerítette az Egyesült Államok és Anglia kormányát, hogy támogassák a Szovjetuniót a fasiszta Németország elleni harcban: felismerték, hogy ez a politika meglehetősen növeli tekintélyüket saját népeik szemében.

1941. június 22-én, vagyis Németország támadásának első napján Churchill bejelentette, hogy Anglia minden támogatást megad a Szovjetuniónak. „Sohasem fogunk tárgyalni Hitlerrel. Venni fogjuk a szárazföldön, a tengeren, a levegőben. Az orosz népnek és Oroszországnak megadunk minden segítséget, amit csak tudunk” – mondotta.

Másnap közzétették a Fehér Ház első nyilatkozatát Németországnak a Szovjetunió elleni támadásával kapcsolatban. Ebben kijelentették, hogy a hitlerizmussal szemben álló erők mindenfajta egyesülése, függetlenül attól, hogy milyen jellegűek ezek az erők, elő fogja segíteni a német vezetők megbuktatását, és az Egyesült Államok biztonságát szolgálja.

Roosevelt elnök június 24-én a Fehér Házban tartott sajtókonferencián hivatalosan bejelentette, hogy az Egyesült Államok támogatni kívánja a Szovjetuniót a fegyveres agresszió elleni harcában.

Az angol és az amerikai kormány nyilatkozatai nagy nemzetközi jelen-

tősegű gesztusok voltak, és arról tanúskodtak, hogy a második világháború közepette elkezdett kialakulni az államok hatalmas koalíciója a fasiszta Németország és csatlósai elleni harc érdekében. Szertefoszlott Németország vezetőinek az a számítása, hogy az antikommunizmus zászlaja alatt bevonhatják a nyugati hatalmakat a Szovjetunió elleni háborúba.

A Szovjetunió rendkívül bonyolult helyzetben fejtette ki külpolitikai tevékenységét. A háborúk történetében ezúttal első ízben fonódott össze az éles nemzetközi ellentétek két típusa: az imperialista nagyhatalmak két csoportja közti ellentétek kategóriája, valamint az imperializmus és a szocializmus közti ellentétek kategóriája.

A kommunista pártot és a szovjet kormányt Leninnek az az útmutatása vezette, hogy a munkásosztály az egész dolgozó emberiség felszabadításáért folytatott harcában „csak a legnagyobb erőfeszítéssel” és csak úgy győzhet, „ha egyrészt *feltétlenül*, a legalaposabban, a leggondosabban, a legóvatosabban, a legügyesebben kihasználunk minden, még egészen kis »rést« is ellenségeink soraiban, a különböző országok burzsoáziája, az egyes országokban pedig a burzsoázia különböző csoportjai és válfajai közötti minden érdekellentétet, másrészt kihasználunk minden, akár szikrányi lehetőséget is arra, hogy olyan szövetséghez jussunk, amely mellett tömegek állnak, még ha csak ideiglenes, ingadozó, bizonytalan, megbízhatatlan és feltételes is ez a szövetséges.”¹ A kommunista párt és a szovjet kormány a konkrét történelmi helyzetből indult ki, amelynek legfőbb komponensei a következők voltak: a Nagy Honvédő Háború igazságos felszabadító céljai, a népeknek a Szovjetunióval való szövetséget követelő mozgalma, valamint a két kapitalista csoportosulás közt kiéleződő imperialista ellentétek. Mindez megteremtette a Hitler-ellenes koalíció létrejöttének objektív előfeltételeit.

Az Angliával történt megegyezés alapján 1941. június végén szovjet katonai missziót küldtek Londonba, július elején pedig Moszkvába érkezett angol katonai és gazdasági misszió. A tárgyalások eredményeképpen 1941. július 12-én egyezményt kötöttek a Szovjetunió és Nagy-Britannia együttműködéséről a hitleri Németország elleni háborúban. Az egyezmény rövid volt, csak két cikkelyt tartalmazott: az egyiket a kölcsönös segítségnyújtásról és támogatásról, a másikat arról, hogy a felek nem kötnek külön fegyverszünetet vagy békét, csakis mindkét fél egyetértésével járnak el.²

A szovjet-angol egyezmény az első nagy siker volt a Hitler-ellenes koalíció létrehozásában. Egyben azt jelentette, hogy teljes kudarcba fulladt a hitleri diplomáciának az a próbálkozása, hogy Angliát bevonja a Szovjetunió elleni háborúba.

Nagy lehetőségek nyíltak arra, hogy Németországot kétfrontos háborúra kényszerítsék. Igaz, a tárgyalások idején még nem dolgozták ki a kölcsönös segítségnyújtás konkrét programját, ez később történt meg. Sok fontos

¹ *Lenin Összes Művei*. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 52. old.

² Lásd A Szovjetunió külpolitikája a Honvédő Háború időszakában. Dokumentumok és anyagok. I. köt. Moszkva 1946. 131–132. old. (Oroszul)

kérdésben nem küszöbölték ki a Szovjetunió és Anglia közti nézeteltéréseket sem. Ennek az a magyarázata, hogy a kialakulóban levő antifasiszta koalíción belül már kezdettől kirajzolódott két cselekvési vonal: a Szovjetunióé, mely szívósan törekedett arra, hogy biztosítsa a fasiszta Németországnak és szövetségeseinek mielőbbi katonai vereségét, és megteremtse a tartós és igazságos béke feltételeit, valamint az Egyesült Államoké és Angliáé, amelyek igyekeztek saját érdekeiket szolgálni a hadviseléssel. Az angol és az amerikai uralkodó körök nagy gondot fordítottak arra, hogy Németországot csak mint vetélytársukat és veszélyes világpiaci konkurenst gyengítsék meg. Az Egyesült Államok és Anglia imperialistái arra igyekeztek kihasználni a háborút, hogy majd a háború utáni világban megteremtsék uralmukat. Ez a magyarázata annak, hogy noha Anglia és az Egyesült Államok kormánya nyilatkozatban jelentette be készségét a Szovjetunió megsegítésére a hitleri Németország elleni harcában, sem az egyik, sem a másik kormány nem sietett teljesíteni ígérését. 1941. szeptember 4-én Churchill a londoni szovjet nagykövetnek ezt mondta: „A tél előtt nem tudunk semmilyen komoly segítséget nyújtani önöknek – sem a második front megnyitásával, sem az önök számára szükséges fegyverfajták nagyobb mértékű szállításával.”

A szovjet külpolitika több ízben erőfeszítéseket tett azért is, hogy Japán, Törökország, Irán és az egyelőre még semleges más országok ne lépjenek be a háborúba Németország oldalán a Szovjetunió ellen. Különösen nagy aggodalomra adott okot Japán és Törökország. Mint később ismertessé vált, ezek a kormányok a háborúban való részvételüket attól tették függővé, hogy a német fasiszta fegyveres erők sikereket érnek-e el az arcvonalakon, különösen a szovjet–német arcvonalon.

A semleges államok esetleges ellenséges akcióinak elhárításában fontos szerepet játszottak a fasizmus elleni harcra szövetkezett államok összehangolt lépései, például a Szovjetunió és Anglia intézkedései Iránnal szemben. 1941. augusztus 25-én a két ország a hitlerista ügynökség iráni felforgató tevékenysége miatt bevonultatta csapatait az országba.

A szovjet kormány elsősorban arra törekedett, hogy szilárd katonai-politikai együttműködést alakítson ki Angliával és az Egyesült Államokkal, de ugyanakkor több intézkedést tett nemzetközi kapcsolatainak bővítése végett is. A Szovjetunió, mint az agresszorok elleni harc fő terhére viselő nagyhatalom, természetesen döntő szerepet játszott a koalíció létrehozásában.

ARGENTIA — MOSZKVA

A Szovjetunió a fasizmus teljes megsemmisítését követelte, s ezt az egész haladó emberiség lelkesen támogatta. Az Egyesült Államok és Anglia kormánya kénytelen volt állást foglalni a háború és a béke fő problémáit illetően. Ebből a célból 1941. augusztus 9. és 12. között az Atlanti-óceán nyugati partjánál levő Argentia-öbölben angol–amerikai konferenciát tar-

tottak, amely nyilatkozatot fogadott el a háborúban elérendő célokról és a háború utáni berendezkedés elveiről. Ezt a dokumentumot Atlanti Chartának nevezték el. Kimondták benne, hogy az Egyesült Államok és Anglia nem törekszik területszerzésre, nem enged meg erőszakos területi változtatásokat, tiszteletben fogja tartani minden nép jogát, hogy maga válassza meg kormányformáját, valamennyi ország gazdasági együttműködésének megteremtésére fognak törekedni, s úgy vélik, hogy minden államnak le kell mondania az erőszak alkalmazásáról stb.³

Ugyanakkor a fasiszmus elleni harc megszervezése és a háború utáni berendezkedés legfontosabb problémáival kapcsolatban sok mindent igen ködösen fogalmaztak meg. Nem rögzítették például a nyilatkozatban, hogy konkrétan milyen úton fogják felszámolni a fasiszta „új rendet” az ellenség által megszállt országokban. Megkerülték azt a kérdést is, hogy maximálisan mozgósítani kell minden erőt a hitleri Németország és csatlósai elleni harcra.

A szovjet kormány az Atlanti Chartával kapcsolatos álláspontját külön nyilatkozatban fejtette ki, amelyet londoni nagykövete olvasott fel 1941. szeptember 24-én 11 állam képviselőinek szövetségközi konferenciáján.

A szovjet nyilatkozat hangsúlyozta a háború felszabadító jellegét, és leplezte a fasiszta Németországnak és csatlósainak hódító céljait. Rámutatott arra, hogy minden szabadságszerető nép és állam legfőbb feladata a hitlerista tömb mielőbbi szétfűzése. A világ háború utáni berendezkedésének kérdéseit a szovjet nyilatkozat jóval bővebben tárgyalta, mint az Atlanti Charta. Nevezetesen a szovjet kormány nemcsak a világtérkép imperialista átrajzolása ellen foglalt állást, hanem határozottan elismerte minden népnek az állami függetlenséghez és önállósághoz való jogát. A nyilatkozat leszögezte, hogy a Szovjetunió kormánya egyetért az Atlanti Charta alapelveivel, de a következő fenntartással él: a szovjet kormány, „tekintettel arra, hogy a fentebb említett elvek gyakorlati alkalmazásának összhangban kell lennie az egyes országok körülményeivel, szükségleteivel és történelmi sajátosságaival, szükségesnek tartja kijelenteni: ezeknek az elveknek a következetes megvalósítása egyben biztosíték arra, hogy a szovjet kormány és a Szovjetunió népei a legenergikusabban támogatják ezeket az elveket”.⁴

Az Egyesült Államok és Anglia moszkvai nagykövetei augusztus 15-én átadták a szovjet kormányfőnek az elnök és a miniszterelnök személyes üzenetét, amelyet az argentinai találkozó idején fogalmaztak meg. Churchill és Rooseveltt javasolta, hogy Moszkvában tartsanak értekezletet annak megtárgyalására, hogy a háború szükségleteit szem előtt tartva miképp oszthatnák el legjobban a demokratikus országok közös erőforrásait. A Szovjetunió elfogadta a javaslatot.

³ Ugyanott, 167. old.

⁴ Ugyanott, 166. old.

A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia együttműködésének fejlődésében és megszilárdulásában fontos állomás volt képviselőiknek 1941. szeptember 29. és október 1. között Moszkvában megtartott konferenciája. Az adott katonai-politikai helyzet rendkívül bonyolult volt. A központi hadászati irányban a német fasiszta csapatok Moszkva ellen indított támadása folytán erősen rosszabbodott a szovjet csapatok helyzete. Anglia és az Egyesült Államok kormányköreiben kiéleződtek a nézeteltérések a Szovjetunióval kapcsolatos álláspont meghatározását illetően.

Az amerikai és az angol közvélemény, különösen a dolgozók, helyesléssel fogadták a tervezett konferencia hírért. Angliában például megrendezték a „Harckocsikat Oroszországnak!” hetet, s ennek keretében a brit harckocsiipar munkásai 20 százalékkal emelték a termelési normát. Sok más példa is mutatta, hogy az angol dolgozók minden segítséget igyekeztek megadni a szovjet népnek. De mind az Egyesült Államokban, mind Angliában nem kevesen voltak olyanok, akik elleneztek, hogy gyors és hatékony segítséget nyújtsanak a Szovjetuniónak. Mindez kétségtelenül nagy befolyással volt a konferencia előkészítésére és menetére. A szovjet kormánynak nem csekély erőfeszítéseket kellett tennie, hogy olyan pozitív döntést érjen el, amelynek értelmében haladéktalanul megkezdik a hadianyag-szállításokat a Szovjetunióhoz.

William Beaverbrook lord, a brit küldöttség vezetője és A. Harriman, az amerikai küldöttség vezetője tengeren tették meg az utat Scapa Flowból Arhangelszkbe a „London” cirkálón, s szeptember 28-án érkeztek Moszkvába. A szovjet küldöttség élén V. M. Molotov állt. A küldöttségvezetők még aznap este találkoztak Sztálinnal, a szovjet kormány fejével. Másnap, szeptember 29-én kezdődött a konferencia, és három nap alatt sikeresen befejezte munkáját a szállításokról szóló jegyzőkönyv aláírásával. Az 1941. október 1-i jegyzőkönyv értelmében az Egyesült Államok és Anglia kötelezettséget vállalt arra, hogy a jegyzőkönyv aláírásától az 1942 júliusáig terjedő időszakban havonta 400 repülőgépet, 500 harckocsit, gépkocsikat, alumíniumot, ólmot, ónt, egyes katonai felszerelési cikkeket stb. szállítanak a Szovjetunióhoz. Ez a mennyiség az ország akkori szükségleteinek csak jelentéktelen hányadát fedezte.

A Szovjetunió viszonzásul, az ország rendkívül súlyos katonai és gazdasági helyzete ellenére, a hadianyaggyártáshoz szükséges nyersanyagokból küldött nagyobb szállítmányokat az Egyesült Államokba és Angliába.

Harriman a moszkvai konferencián az Egyesült Államok és Anglia kormánya nevében elismerte a „nagy orosz nyersanyagszállítmányok átvételét a szovjet kormánytól, amelyek jelentős segítséget nyújtanak a fegyvergyártáshoz országainkban”.⁵

A moszkvai konferencia megszilárdította a kölcsönös bizalmat a szövetségesek között, demonstrálta, hogy a Szovjetunió a fasiszta Németország

⁵ Ugyanott, 175. old.

teljes szétzúzásáig fogja folytatni a háborút, és ez az elhatározása megingathatatlan. A konferencián leszögezték, hogy nemcsak a náci Németországgal háborúban álló Anglia, hanem a nem hadviselő Egyesült Államok is egyaránt elismerte mind a hitlerizmus felszámolásának szükségességét, mind azt, hogy ebből a célból gazdag anyagi erőforrásaikkal segíteniük kell a Szovjetuniót.

A moszkvai konferencia meggyorsította az amerikai kormány döntését abban a kérdésben, hogy a lend-lease⁶ törvényt kiterjeszti a Szovjetunióra. Rooseveltnak Stettiniusnak adott utasításában már 1941. november 7-én azt írta, hogy a lend-lease törvény alapján adjanak át a védelemhez szükséges anyagokat a Szovjetuniónak.

A konferencia politikai jelentősége abban rejlett, hogy megteremtődött a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok szabadságszerető népeinek frontja, s így a fasiszta Németország kénytelen volt egy hatalmas antifasiszta koalíció ellen harcolni.

BŐVÜL AZ ÉRINTKEZÉS

Nem csekély gondot okozott a következő tény, amely akkoriban gátolta a szövetségesi kapcsolatok megszilárdítását. A hitleri Németország csatlósai – Románia, Magyarország és Finnország – már fél esztendeje háborút viseltek a Szovjetunió ellen, s Anglia nemhogy a diplomáciai kapcsolatot nem szakította meg velük, de el sem ítélte agresszív cselekményeiket.

A Szovjetunió kormánya állhatatosan szorgalmazta, hogy Anglia üzenjen hadat ezeknek az országoknak. Az angol kormány azonban csak a szovjet csapatok moszkvai sikereinek hatására és a hazai közvélemény nyomásának engedve üzent meg a háborút december 6-án Romániának, Magyarországnak és Finnországnak, december 12-én pedig Bulgáriának. Ez vitathatatlanul a szovjet diplomácia győzelme volt, s ezzel egyszersmind Anglia fontos lépést tett a Hitler-ellenes koalíció erőinek konszolidálása útján.

A szovjet hadsereg fényes moszkvai győzelme nemcsak a hadiesemények alakulására volt pozitív hatással, hanem a Szovjetunió nemzetközi helyzetének megszilárdulására is. A hitleri hadsereg moszkvai veresége után mind halkabb és bizonytalanabb lett a hangjuk a külföldi szkeptikusoknak, akik nem hittek a szovjet állam és hadsereg erejében, s kedvezőbbek lettek a szovjet-angol-amerikai kapcsolatok szorosabbra fűzésének feltételei.

Elérkezett a pillanat, amikor hozzá kellett és lehetett látni azoknak a legfontosabb külpolitikai kérdéseknek a megoldásához, amelyekről a szövetségesek közti kapcsolatokban a kölcsönös megértés és bizalom függött. Elsőrendű feladat volt a hadműveletek közös programjának egyeztetése, a

⁶ Lend and lease — kölcsönadni és bérbe adni — az Egyesült Államok Kongresszusa által elfogadott törvény, amelynek értelmében a hitleri Németország elleni háborúban részt vevő országok hitelbe vásárolhattak vagy bérbe vehettek fegyvert, lőszert, stratégiai nyersanyagot, élelmiszert és más anyagokat az Egyesült Államoktól.

kölcsönös segítségnyújtásról, a háború céljairól és a világ háború utáni berendezkedésének terveiről való megállapodás.

A szovjet kormánynak arra a javaslatára, hogy vizsgálják meg az említett problémákat, Churchill 1941. december közepén Moszkvába küldte A. Eden külügyminisztert, hogy vitassa meg a szovjet féllel mindezeket a kéréseket, és ugyanakkor „oszlassa el a szovjet bizalmatlanságot” Angliával szemben.

A tárgyalások eredményeképpen sikerült tisztázni a Szovjetunió és Anglia álláspontját a nemzetközi politika sok fontos kérdésében. Igaz, nem kötöttek semmilyen szerződést vagy egyezményt. Minden ilyen szándék beleütközött a nyugati hatalmak politikájába, amelyek nem akarták elismerni a Szovjetunió háború előtti nyugati határait. Az angol kormány, arra számítva, hogy a háború után majd sikerül ráerőltetnie akaratát a Szovjetunióra, nem akarta megkötni a kezét semmiféle kötelezettségvállalással.

A Hitler-ellenes koalíció vezető államai közti szövetségi viszony fejlődésére befolyással volt a szovjet–lengyel viszony, a lengyel emigráns kormány reakciós politikája. 1941. december elején Moszkvában szovjet–lengyel nyilatkozatot írtak alá a barátságról és a kölcsönös segítségnyújtásról. Ebben, egyebek közt, kimondták, hogy „a Lengyel Köztársaságnak a Szovjetunió területén állomásozó csapatai a szovjet csapatokkal válllvetve viselnek háborút a német rablók ellen”. De, mint kiderült, ez a nyilatkozat a lengyel emigráns kormány és az őt támogató londoni körök hibájából nem segítette elő a Szovjetunió és Lengyelország közti baráti kapcsolatok fejlődését.

A Z ANTIFASISZTA KOALÍCIÓ ÁLLAMAINAK NYILATKOZATA

A második világháború eseményeinek hosszú láncolatában nem mellékesek azok az események, amelyek a Csendes-óceán térségében történtek, és befolyással voltak a nemzetközi erők felállítására.

Miután a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót, Japán szempontjából, amely régóta tervezte a Szovjetunió elleni háborút, előnyös nemzetközi és katonai helyzet alakult ki. A japán imperialisták ezt a körülményt számításba véve lázas sietséggel készültek a szovjetellenes agreszsióra a Távol-Keleten.

E célból 1941. július 2-án a legmagasabb állami szinten külön értekezletet hívtak össze, s megvizsgálták a háború előkészítésének programját. Az értekezlet ajánlotta, hogy az állam minden erőforrását mozgósítsa a Szovjetunió elleni támadás intenzív előkészítésére.

Todzio japán hadügyminiszter a következőképpen fogalmazta meg ezt a gondolatot: „Japán nagy presztízssre tesz szert, ha megtámadja a Szovjetuniót, amikor az már-már lehullik, mint az érett szilva.”

A japán kormány intézkedései között különösen nagy fontosságú volt az, hogy aktív harctevékenységre készítette fel a Mandzsúriában összpontosí-

tott Kvantung-hadsereget, amelynek létszámát 400 000 főről 600 000 főre növelték. A Szovjetunió elleni japán támadás időpontját függővé tették a Kijevért, Leningrádért és Moszkváért folytatott harcok kimenetelétől.

Később, amikor az egész világ, s így természetesen a japán imperialisták számára is világossá vált, hogy összeomlott a német fasiszta parancsnokság Leningrád és Moszkva elfoglalására irányuló terve 1941-ben, a japán kormány a Szovjetunió elleni támadást 1942 tavaszára halasztotta. De szovjet-ellenes politikáját nem adta fel. A japán szoldateszka mindenekelőtt arra összpontosította erőfeszítéseit, hogy a tengeren megszervezze a hadihajók és a tengeralattjárók kalózkodását, amelynek során elsüllyesztettek, illetve feltartóztattak számos szovjet hajót. A japán uralkodó körök ezekkel a törvénytelen akciókkal igyekeztek maximálisan megnehezíteni és zavarni a szovjet-amerikai kereskedelmi kapcsolatokat. Ebből a célból a japán kormány 1941. december 8-án, a nemzetközi törvényeket lábbal tiporva, saját „tengeri védelmi övezetének” nyilvánította a La Pérouse-szorost, a Tsugaru-szorost és a Koreai-szorost. A Japán-tenger és valamennyi kijárata a japán hatóságok ellenőrzése alá került. A japánok a semlegességi egyezményt durván megsértve, decemberben elsüllyesztettek vagy elfoglaltak hat szovjet kereskedelmi hajót.

1941. június 23-án a tokiói szovjet nagykövet Moszkvából kapott utasításra megpróbált hivatalosan választ kapni arra a kérdésre, hogy Japánnak szándékában áll-e megtartani a semlegességi egyezményt. Matsuoka japán külügyminiszter válasza kódos volt. Egyrészt kijelentette, hogy Japán kész semleges maradni, de nyomban hangsúlyozta, hogy külpolitikájának alapja a háromhatalmi egyezmény. A miniszter, mint később ő maga mondta, ezzel „be akarta csapni az oroszokat”.

Japán háborús készülődése arra kényszerítette a Szovjetuniót, hogy jelentékeny létszámú csapatot tartson távol-keleti határain. A szovjet kormány erőiesen tiltakozott Japán barátságtalan akciói ellen, amelyeket a tengeri útvonalakon folytatott a Szovjetunió ellen. 1941. augusztus 25-én kijelentette, hogy „a Szovjetunió és az Egyesült Államok között a távol-keleti szovjet kikötőkön keresztül lebonyolított normális kereskedelmi kapcsolatok megakadályozására irányuló kísérleteket nem tekintheti másnak, mint a Szovjetunió iránti barátságtalan lépésnek”. Japán nem kisebb energiával készült az Egyesült Államok és az Anglia elleni háborúra. Miközben Washingtonban a japán-amerikai tárgyalások folytak, titokban előkészítették a támadást az Egyesült Államok csendes-óceáni haditengerészeti támaszpontjai ellen.

1941. december 7-én az Egyesült Államok külügyminisztériumában megjelentek a japán képviselők, hogy folytassák a tárgyalásokat és átnyújtsanak egy memorandumot, amelyben még csak célzás sem volt egy háború lehetőségére. Eközben pedig Pearl Harborban, az Egyesült Államok legnagyobb csendes-óceáni haditengerészeti támaszpontján már folyt az amerikai matrózok és katonák vére. Itt, a Japán-szigetektől 6000 kilométerre, Japán a légierő és a haditengerészet erőivel hadüzenet nélkül súlyos csapást mért nemcsak Pearl Harborra, hanem más amerikai támaszpontokra és

brit birtokokra is a Csendes-óceánon. 1941. december 8-án Japán hivatalosan hadat üzent az Egyesült Államoknak és Angliának. E két ország ugyan- csak hadat üzent Japánnak.

Japánnal szemben Anglia és az Egyesült Államok oldalán sorakozott föl: Ausztrália, Új-Zéland, Kanada, a Dél-afrikai Unió, India, Hollandia és több latin-amerikai ország. A Szabad Franciaország Nemzeti Bizottsága, a lengyel, a görög, az iraki, az egyiptomi, a csehszlovák és a kínai kormány vagy hadat üzent Japánnak és szövetségeseinek, vagy megszakította velük a diplomáciai kapcsolatokat.

Ily módon véglegesen meghatározódtak a hadviselő államok két koalíciójának résztvevői. A fasiszta koalíció tagja volt Németország, Japán, Olaszország, valamint a hozzájuk csatlakozott Románia, Magyarország, Finnország és Bulgária. Vele szemben állt az államok és népek antihitlerista koalíciója, élén a Szovjetunióval, az Egyesült Államokkal és Angliával. 1942. január 1-én Washingtonban aláírták 26 állam nyilatkozatát, amelyet később az Egyesült Államok Deklarációjának neveztek el. A nyilatkozat aláírói két fő kötelezettséget vállaltak. Először, az antifasiszta koalíció mindegyik tagállama kötelezettséget vállalt arra, hogy minden erőforrását felhasználja a háromhatalmi egyezmény azon tagjai és a hozzájuk csatlakozott országok elleni háborúra, amelyekkel az adott kormány hadiállapotban volt. Másodszor, a koalíció mindegyik tagállama kötelezte magát, hogy együttműködik a többiekkel, s nem köt külön fegyverszünetet az ellenség- gel.

A fasiszta agresszió ellen harcoló országok hatalmas koalíciójának létrehozása megghiúsította a nyugati országok reakciós köreinek terveit, amelyek a Szovjetunió nemzetközi elszigetelésére és a tőkésállamok szovjetellenes egységfrontjának megszervezésére irányultak. Olyan hatalmas kapitalista országok, mint az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, nemhogy nem lettek résztvevői a Szovjetunió elleni „keresztes hadjáratnak”, hanem ellenkezőleg, vele vállvetve harcoltak a fasiszta agresszorok ellen.

A különböző társadalmi rendszerű államok antifasiszta koalíciójának létrehozása rendkívül fontos jelenség volt a nemzetközi életben, s nagy szerepet játszott a fasiszta Németország és csatlósai szétzúzásában.

2. A MÁSODIK FRONT PROBLÉMÁJA

INVÁZIÓ HELYETT A „KIS DOLGOK STRATÉGIÁJA”

A számos külpolitikai probléma között, amelyeket az elmúlt háború folyamán a szövetséges hatalmaknak meg kellett oldaniuk, talán egyetlenegyhez sem kapcsolódott annyi nehézség, mint az európai második front megszer- vezésének kérdéséhez.

A szovjet kormány, a hitleri tömb ellen harcoló valamennyi ország népei- nek közös érdekeiből kiindulva, igyekezett minél előbb halálos csapást mér- ni az ellenségre, és ezért azt javasolta a szövetségeseeknek, hogy hajtsanak

végre koordinált hadműveleteket, s így kényszerítsék kétfrontos hadviselésre a hitleri Németországot. Ez meggyorsította volna az agresszor vereségét. 1941 őszén a szovjet kormány újból javasolta az angol kormánynak, hogy nyissa meg a második frontot Európában. (Először, mint ismeretes, még július 18-án fordult Sztálin ebben a kérdésben az angol miniszterelnökhöz.) „A németek a nyugati veszélyt blöffnek tekintik – írta Sztálin Churchillnek 1941. szeptember 3-án –, és büntetlenül dobják át erőiket Nyugatról Keletre, mert Nyugaton semmiféle második front nincs, és meggyőződésük szerint nem is lesz.” Minél előbb meg kell nyitni a második frontot – hangsúlyozta Sztálin –, hogy a szovjet–német arcvonalról elvonjanak 30–40 német hadosztályt, és ezzel könnyítsenek a szovjet erők helyzetén.

Válaszában az angol miniszterelnök kijelentette: „... jelenleg semmi lehetőség sincs arra, hogy olyan brit akciót hajtsunk végre Nyugaton (a légi akciókon kívül), amely tél előtt lehetővé tenné német erők elvonását a keleti frontról”.

Volt-e elfogadható indoka az angol kormánynak, hogy abban az időben megtagadja a második front megnyitását? Valóban nem rendelkezett Anglia akkor a szükséges mennyiségű csapattal és haditechnikával, hogy hadműveleteket folytasson Nyugaton?

Ezeket a kérdéseket részletesen tanulmányozták mind a szovjet, mind a külföldi történészek, s kutatásaik alapján megállapítható, hogy Angliában és az Egyesült Államokban megvoltak az ahhoz szükséges előfeltételek, hogy 1941-ben megvalósítsák az európai inváziót.

1941 őszén a Brit-szigeteken állomásozott 33 teljes hadilétszámra feltöltött angol hadosztály, nagyszámú erősítő egységgel. Anglia kereskedelmi flottájának vízkiszorítása 21 324 000 tonna volt. Ipára 1941 folyamán több mint 15 000 harckocsit, páncélozott szállító járművet és páncélgépkocsit, körülbelül 11 000 légvédelmi ágyút és páncéltörő ágyút, több mint 20 000 harci repülőgépet gyártott – nem számítva azokat a repülőgépeket, amelyeket Anglia hadserege az Egyesült Államokból kapott. (Németország ipara ugyanebben az időszakban 11 030 repülőgépet gyártott.) Az Egyesült Államok hadseregének létszáma 1942 elején 2 173 000 fő volt, s ez a hadsereg nagy mennyiségű fegyverzettel és haditechnikai eszközzel rendelkezett. 1940 júliusától 1941 decemberéig az Egyesült Államokban több mint 23 000 harci repülőgépet, 12 000 harckocsit és páncélozott szállító járművet, 11 500 löveget és 9500 aknavetőt gyártottak.

Ezek az adatok arról tanúskodnak, hogy az angol és az amerikai kormány megszervezhette volna a betörést Észak-Franciaországba, és megindíthatta volna az aktív hadműveleteket Németország ellen. Megkönnyíthette volna a dolgukat, hogy a német fegyveres erők 70 százaléka a szovjet–német arcvonalon volt.

De Churchill és számos elvbarátja Angliában és az Egyesült Államokban különböző ürügyekkel hosszú ideig halogatták a második front megnyitását Nyugat-Európában.

„Azzal, hogy nem nyílt meg idejében az erős nyugati front – írja vissza-

emlékezéseiben Stimson, az Egyesült Államok egykori hadügyminisztere –, a háború egész terhe Oroszországra hárult.” Éppen ezzel magyarázhatók annak a politikának igazi céljai, amellyel elodázták az európai második front megnyitását.

A közös angol-amerikai stratégia kidolgozása véget 1941. december 22. és 1942. január 14. között Washingtonban kétoldalú angol-amerikai tárgyalásokat tartottak legfelsőbb szinten. A találkozót Churchill kezdeményezte, aki erősen nyugtalankodott amiatt, nehogy az Egyesült Államok, miután háborúba bonyolódott Japánnal, minden figyelmét erre a háborúra összpontosítsa. A konferencián (amelyet „Arkádia” fedőnévvel jelöltek), kidolgozták a közös angol-amerikai stratégia alapját, megalakították a vezérkari főnökök egyesített angol-amerikai bizottságát, amely azután állandó szervként vizsgálta meg és döntötte el a hadviselés legfontosabb kérdéseit.

A washingtoni tárgyalások elősegítették Anglia és az Egyesült Államok katonai együttműködésének további megszilárdulását, de ez kevés volt. Közös koalíciós katonai stratégiára volt szükség, nem pedig külön angol-amerikai stratégiára. Ez a helyzet nemhogy megszilárdította volna a Hitler-ellenes koalíciót, hanem éppenséggel a koalíció megingatásának tendenciáját hordozta magában. Hiszen az angolok és az amerikaiak lényegében szembeállították a maguk katonai stratégiáját a szovjet stratégiával, mégpedig olyankor, amikor az egyeztetett katonai erőfeszítéseknek különösen nagy volt a jelentőségük.

Az angolok és az amerikaiak által kidolgozott stratégia, amelyet a „kis dolgok stratégiájának” neveztek el, erősen korlátozott feladatokat irányzott elő, nevezetesen légi bombázásokat Európában, tengeri blokádokat és deszantakciókat Észak-Amerikában. Nem nehéz észrevenni, hogy ez passzív, defenzív stratégia volt, amely lehetővé tette a hitlerista parancsnokságnak, hogy akadálytalanul küldje csapatait Nyugat-Európából a szovjet-német arcvonalra. A németek nem is mulasztották el, hogy ezt kihasználják. 1941 decemberétől 1942 áprilisáig 39 hadosztályt és 6 önálló dandárt dobtak át a szovjet csapatok ellen, ezen belül 16 hadosztályt Franciaországból.

Ily módon 1942-ben is az angol kormány volt a fő ellenzője az európai második front megszervezésének.

Az Egyesült Államok álláspontja a hadviselés egyes kérdéseit illetően az első pillantásra rugalmasabbnak tűnt, de figyelmesebb vizsgálat esetén vajmi kevéssé különbözött az angol állásponttól. És ez teljesen érthető is: az amerikai és az angol uralkodó körök osztályérdekeinek közössége determinálta katonapolitikájuk közösségét is.

1942 elejétől kezdve, a szovjet csapatok moszkvai győzelmének hatására, Angliában népes társadalmi körök mind erélyesebben követelték, hogy haladéktalanul nyissák meg a második frontot. Az újságokban ilyen jelszavak jelentek meg: „1942, nem pedig 1943”. „A Szovjetunió hathatós segítségével mentjük meg Londont.” Abban az időben ezek voltak a legnépszerűbb jelszavak Angliában.

Sok tekintélyes angol politikus és államférfi az aktív angol-szovjet együttműködés szorgalmazásával óriási népszerűsége tette szert az angol nép körében. A Szovjetunió és Anglia között erősödtek a tudományos és kulturális kapcsolatok.

Harry Pollitt, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának főtárhára írta 1942 januárjában, hogy „a szovjet nép ellenállása valóban nagyszerű szolidaritási tömegmozgalmat váltott ki”.

A kialakult helyzetben teljesen tisztázni kellett az angol-szovjet viszonyt, és biztosítani kellett a kölcsönös bizalmat. Ez mindenekelőtt a kölcsönös katonai segítségnyújtás és a háború utáni berendezkedés kérdéseire vonatkozott.

Ezekről a kérdésekről Londonban több hónapon át folytak a tárgyalások, amelyek 1942. május 26-án értek véget annak a szerződésnek az aláírásával, amelyet a Szovjetunió és Anglia kötött a hitleri Németország és európai cinkosai elleni háborúban való szövetségről, valamint a háború utáni együttműködésről és kölcsönös segélynyújtásról. A szerződés meghatározta, először, a hitleri Németország és csatlósai szétzúzása végett teendő közös szovjet-angol intézkedéseket, másodsor, a német agresszió háború utáni megismétlődésének elhárításához szükséges intézkedéseket. A tárgyalások résztvevői megvitatták azt is, hogyan lehetne javítani a Szovjetunióba irányuló angol hadianyag-szállítást. Elhatározták, hogy 25 millió font sterling hitelt nyújtanak a Szovjetuniónak.

A szerződés, amelyet 20 évre kötöttek, fontos politikai mérőföldkő volt az angol-szovjet kapcsolatok fejlődésében. Noha a tárgyalások során sok időt szenteltek a második frontnak, az angol kormány kitérő magatartása miatt ebben a kérdésben nem született döntés.

A szovjet küldöttség Londonból Washingtonba utazott. Július elején ott tartották meg a szovjet-amerikai tárgyalásokat, amelyeken két fontos kérdés szerepelt: a második front megnyitása Európában 1942-ben és az Egyesült Államok szállítási kötelezettségeinek teljesítése.

Washington beleegyezett, hogy 1942-ben megnyissák a második frontot. Az amerikai vezetők a közvélemény nyomásának engedve tették ezt a nyilatkozatot, mivel a tömegek erőlyesen és következetesen sürgették a Szovjetunió aktív támogatását a háborúban; de része volt ebben a szovjet diplomácia kitartó tevékenységének is.

1942. június 11-én Washingtonban aláírták a Szovjetunió és az Egyesült Államok egyezményét „Az agresszió elleni hadviselésben a kölcsönös segélynyújtásra alkalmazandó elvekről”.

A tárgyalások legfontosabb eredménye a második front kérdésében való megegyezés volt. Június 12-én közzétették az angol-szovjet és a szovjet-amerikai közleményt, amelyekben megállapították, hogy „teljes megállapodásra jutottak az európai második front 1942-ben történő megteremtésével kapcsolatos halaszthatatlan feladatok tekintetében”.

A második frontra vonatkozó szovjet-amerikai megállapodás nem volt inyére Churchillnek. Ezért, amikor a szovjet küldöttség Washingtonból ismét Londonba érkezett, átadták neki az angol kormány emlékiratát, amely

számos fenntartást fűzött a második front megnyitásának lehetőségéhez. Az emlékirat lényegében áthúzta a második front megnyitására vonatkozó döntést, ha ezt ügyesen álcázták is általános szövegekkel. Ez egyike volt az angol kormány sok lépésének, amelyekkel igyekezett elodáztatni Angliának a háborúba való aktív beavatkozását. Churchill ebből a célból 1942 júniusában Washingtonba utazott. Később maga beismerte, hogy mindenáron le akarta beszélni az amerikaiakat a második front 1942-ben történő megnyitásához adott beleegyezésükről.

Az angol miniszterelnök egyoldalú eljárása a Szovjetunió háta mögött ebben a rá nézve annyira nehéz időben, vagyis a második front megnyitásának meghiúsítása, a szövetségesi kötelezettség súlyos megszegése volt, s a Szovjetunió jogos tiltakozását váltotta ki.

Sztálin 1942. július 23-án Churchillnek küldött üzenetében ezt írta: „... Nagy-Britannia kormánya a második front 1942-ben való megszervezésével kapcsolatos halaszthatatlan rendszabályok elfogadásáról szóló, ismert, összeegyeztetett angol-szovjet kommuniké ellenére ezt az ügyet 1943-ra halasztja... Ami a második kérdést, nevezetesen a második európai front megszervezésének kérdését illeti, félek, hogy ez a kérdés kezd komolytalan jelleget öltetni. A szovjet-német fronton kialakult helyzetből kiindulva a leghatározottabban ki kell jelentenem, hogy a szovjet kormány nem nyugodhat bele az európai második front megszervezésének 1943-ra halasztásába.” Az angol kormány erre Moszkvába küldte Churchillt, hogy enyhítsen a helyzeten. 1942. augusztus közepén Churchill és Harriman, az Egyesült Államok képviselője, katonai tanácsadók kíséretében Moszkvába érkezett.

Churchill ekkor közölte a szovjet kormánnyal Anglia és az Egyesült Államok döntését, hogy Európában 1942-ben nem nyitják meg a második frontot, viszont biztosította a szovjet vezetőket, hogy ez okvetlenül megtörténik majd 1943-ban.

3. A SZOVJETUNIÓN HARCÁ

A SZÖVETSÉGESEK EGYEZTETETT AKCIÓIÉRT ÉS A HÁBORÚ TARTAMÁNAK RÖVIDÍTÉSÉÉRT

A SZAVAK ÉS A TETTEK

A szovjet csapatoknak Sztálingrádnál kivívott győzelme meghatározó befolyással volt a nemzetközi kapcsolatok egész komplexusára. Az Egyesült Nemzetek további sikereihez és a fasiszta koalíció mély válságához vezetett, s kedvező feltételeket teremtett a második világháború mielőbbi győzelmes befejezéséhez. Lényeges tény volt, hogy meghiúsultak Törökország Szovjetunió elleni katonai támadásának tervei. A szovjet csapatok sztálingrádi győzelme után Törökországban a Szovjetunió legádázabb ellenségei is kénytelenek voltak mérsékelni harcias kedvüket és hangsúlyozni semlegességüket.

A német fasiszta csapatok Sztálingrádnál elszenvedett veresége és a szovjet fegyveres erők további nagyszabású előnyomulása megteremtette a szükséges feltételeket a szövetségesek egyeztetett akcióihoz, egyebek közt az európai második front megnyitásához.

Az angol és az amerikai uralkodó körök azonban, irányvonalukhoz híven, nem siettek az európai második front megnyitásával, nem törekedtek egyeztetett akciókra. A döntés halogatásával ezek a körök, s különösen az Egyesült Államok kormánya, igyekeztek bevonni a Szovjetuniót a Japán elleni háborúba, s ezzel kétfrontos hadviselésre kényszeríteni. A szovjet kormány nem egyeztetett bele erőinek ilyen indokolatlan szétforgácsolásába.

Az angol és az amerikai kormány azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy fokozza tevékenységét, s ezért elhatározták, hogy 1943 elején közös konferenciát tartanak az 1943-ra szóló hadászati terv kidolgozása végett. A konferenciára Sztálint is meghívták. Sztálin azonban a hadműveletek irányításával kapcsolatos elfoglaltságára hivatkozva nem fogadta el a meghívást.

Az 1943. január 14. és 23. közt Casablancában megtartott konferencián az angolok és az amerikaiak ismét megállapodtak abban, hogy elhalasztják a csapatok partraszállását Európában. Ehelyett elhatározták, hogy deszant-hadműveletet hajtanak végre Szicíliában. A közvetlen Németország ellen irányuló akciókat illetően úgy határoztak, hogy légi támadásokra szorítkoznak, és Angliában erőket halmoznak fel, hogy partra szálljanak a kontinensen, amikor „Németország ellenállása kellőképpen meggyengül”. A szovjet kormányt nem tájékoztatták erről a döntésről. Sőt, a szovjet vezetésnek arra a kérdésére, hogy mi a helyzet a második front megnyitásával, 1943. február 9-én Churchill olyan választ adott, hogy a frontot legkésőbb 1943 augusztusában megnyitják. Valójában azonban az angoloknak és az amerikaiaknak nem volt ilyen szándékuk 1943-ban. A szövetségesek szavai most is eltértek tetteiktől.

A kommunista párt és a szovjet kormány minden intézkedést megtett, hogy megszilárdítsa az antifasiszta koalíciót, megszervezze a szövetségesek hatékony és összehangolt akcióit a fasiszta tömb államai ellen, s mindezzel meggyorsítsa a második világháború befejezését. A Szovjetuniónak a háborúban követett igazságos céljai, a világ háború utáni berendezkedéséről előterjesztett programja, amely megfelelt a demokrácia és a szabadság érdekeinek, óriási szerepet játszott az összes antifasiszta erők egyesítésében.

A világ háború utáni berendezkedésének a párt Központi Bizottsága által kidolgozott programját Sztálin ismertette a Nagy Októberi Forradalom 26. évfordulója alkalmával tartott beszédében.

Ez a program kimondta, hogy a Szovjetunió a szövetségesekkel együtt fel fogja szabadítani Európa népeit a fasiszta betolakodók uralma alól, segíteni fogja őket a fasiszta hódítók által feldarabolt nemzeti államaik újjáteremtésében; Franciaország, Belgium, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Lengyelország, Görögország és a német járom alatt levő más államok népeinek ismét szabaddá és önállóvá kell válniuk; Európa felszabadított népeinek

meg kell adni a teljes jogot és szabadságot, hogy maguk döntsék el, milyen állami berendezkedést akarnak.

Intézkedéseket kell tenni azért, hogy valamennyi fasiszta háborús bűnös, aki a háborúért és a népek szenvedéseiért felelős, bármely országban rejtőzön is, elnyerje szigorú büntetését, és sújtsa megtorlás az általa elkövetett minden gaztettért;

Európában olyan rendet kell kialakítani, amely teljesen kizárja Németország újabb agressziójának a lehetőségét;

meg kell szervezni Európa népeinek hosszan tartó gazdasági, politikai és kulturális együttműködését, amely a kölcsönös bizalmon és a kölcsönös segítségnyújtáson alapul, a németek által lerombolt gazdaság és kultúra helyreállítása céljából.

A népek ebben a programban, akárcsak a szovjet hadsereg győzelmeiben, szilárd biztosítékát látták annak, hogy fel fognak szabadulni a fasiszta elnyomás alól, s helyreáll nemzeti függetlenségük. A világ népei elragadtató lelkesedéssel figyelték a Szovjetunió önfeláldozó harcát, mert azt az erőt látták benne, amely segíti őket a fasiszta rabság veszélyétől való megszabadulásukban. Csak egyes kormányok, köztük a londoni emigráns lengyel kormány, nem kívántak számolni a reális helyzettel, s a Szovjetunióval való szakításra törekedtek. A londoni lengyel kormány követelésére a Szovjetunióban szovjet segítséggel megszervezett és ott állomásozó lengyel csapatokat Iránba vonták ki. W. Anders tábornok a következőképpen fogalmazta meg ennek az akciónak a céljait: „Amikor a Vörös Hadsereg összemlik a németek csapásai alatt... átmehetünk Iránba, ott mi leszünk az egyetlen fegyveres erő, és azt tehetünk, amit akarunk.” Az emigráns lengyel kormány nem érte be ezzel a Szovjetunióval szembeni barátságtalan lépéssel. Fékevesztett szovjetellenes rágalomhadjáratot folytatott.

1943 áprilisában a Szovjetunió kénytelen volt megszakítani a diplomáciai kapcsolatokat a lengyel emigráns kormánnyal.

Ugyanakkor a Szovjetunió területén megalakult a Lengyel Hazafiak Szövetsége, amely hozzálátott a Kosciuszko-hadosztály szervezéséhez. Ily módon megteremtődtek a feltételek a normális szovjet-lengyel kapcsolatok fejlődéséhez, lerakták a szovjet és a lengyel nép megbonthatatlan barátságának szilárd alapjait.

A szovjet kormány igyekezett meggyőzni szövetségeseit arról, hogy az adott időben a legkedvezőbbek a feltételek az európai második front megnyitásához. Valóban, a hitlerista vezetőség a súlyos vereségek, különösen a sztálingrádi vereség után kénytelen volt kivonni csapatait nyugati frontjáról, s nagy kontingenseket dobott át Keletre. Beszédes bizonyítékát szolgáltatotta ennek Goebbels. 1943 márciusában Göringgel folytatott beszélgetése után ezt jegyezte fel naplójában: „Göringet is nyugtalanítja, hogy mennyire ki kellett üríteniünk Nyugatot a keleti arcvonal stabilizálása érdekében. Elgondolni is szörnyű, mi történhet, ha az angolok és az amerikaiak váratlanul megpróbálkoznak az invázióval.” De ez nem történt meg. Az Egyesült Államok és főleg Anglia az úgynevezett földközi-tengeri stratégiából fakadó tervek realizálására összpontosították erőfeszítéseiket,

vagyis elsősorban arra, hogy partraszállást hajtsanak végre Szicíliában, s később kiterjesszék a hadműveleteket a Balkánra.

Anglia és az Egyesült Államok kormánya 1943. június elején értesítette a Szovjetuniót, hogy úgy döntöttek, nem nyitják meg a második frontot Európában 1943-ban. Sztálin 1943. július 11-én, az Egyesült Államok elnökének küldött üzenetében erre azt válaszolta, hogy a második front megnyitásának elodázása rendkívül nehéz helyzetbe hozza a Szovjetuniót, amely „csaknem egyedül harcol a még igen erős és veszélyes ellenséggel”. 1943. június 24-én az angol miniszterelnöknek küldött üzenete pedig a következő szavakkal fejeződött be: „Ki kell Önnek jelentenem, hogy itt nem egyszerűen a szovjet kormány csalódásáról van szó, hanem arról, hogy megmarad-e a szövetségesek iránt a bizalma, amelyet ily súlyos próbára tesznek. Nem szabad megfeleledkezni arról, hogy Nyugat-Európa és Oroszország megszállt területein sok millió élet megmentéséről, továbbá arról van szó, hogy csökkentsék a szovjet seregek óriási áldozatait, amelyekhez képest az angol-amerikai csapatok áldozatai nem számottevőek.”

A Hitler-ellenes koalíció kormányainak külpolitikai tevékenységében könnyen meg lehetett különböztetni a két magatartási vonalat. A háború fő terhét viselő Szovjetunió arra törekedett, hogy maximálisan mozgósítsa az antifasiszta koalíció valamennyi résztvevőjének minden erejét és eszközét a fasiszta tömb mielőbbi szétzúzására, a koalíció egységes stratégiájának kidolgozására, s irányvonala nem csupán a németországi fasiszta rezsim megsemmisítését célozta, hanem azt is, hogy a felszabadított országoknak megadják a lehetőséget társadalmi rendszerük szabad megválasztására. Ezzel szemben állt az Egyesült Államok és Anglia irányvonala, amelyek kitolták a háború befejezésének időpontját azzal, hogy nem teljesítették vállalt szövetségesi kötelezettségeiket, s passzívan vettek részt a háborúban.

QUEBEC — MOSZKVA

A szovjet hadsereg Sztálingrádnál és Kurszknál kivívott döntő győzelmei, az angol-amerikai csapatok szicíliai partraszállása és az olasz néptömegeknek a háborúból való kilépésért indított széles körű mozgalma odavezetett, hogy megdőlt Mussolini diktatúrája. 1943. szeptember 3-án az Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió által jóváhagyott feltételek alapján Olaszországgal fegyverszünet jött létre. Október 13-án Olaszország hadat üzent Németországnak.

Mindez kiélezte a válságot a fasiszta államok táborában, s egyszersmind jelentős befolyással volt az amerikaiak és az angolok további haditerveire. Néhány korábban kidolgozott tervük most korrekcióra szorult. Rooseveltnél és Churchillnél ezért 1943. augusztus 14. és 24. között a kanadai Quebecben kétoldalú konferenciát tartott.

A hadászati kérdések megvitatása során főleg a második front problémáival kapcsolatban bontakozott ki vita. Churchill ellenezte, hogy Észak-

Franciaországban nyissák meg a második frontot. A partraszállást a Balkánon akarta végrehajtani, hogy megakadályozza a szovjet csapatok kijutását ebbe a körzetbe. A La Manche-csatornán való átkelés és az angol csapatok észak-franciaországi partraszállása óriási terhet ró Angliára – állította –, amit „soha sem tud kiheverni, és annyira meggyengül, hogy a Szovjetunió kétségtelenül uralkodni fog Európában”.

Am az amerikaiak ezúttal kevésbé voltak engedékenyek, s ragaszkodtak hozzá, hogy Észak-Franciaországban nyissák meg a második frontot. Az Egyesült Államok sok messzebbre tekintő politikusa és államférfija a szovjet fegyveres erők nyári győzelmeinek hatása alatt úgy vélte, hogy elérkezett az ideje a háborúba való aktív beavatkozásnak. Felismerték, hogy a szovjet fegyverek további sikerei esetén a nyugati hatalmak elkéshetnek, és a Szovjetunió az ő részvételük nélkül szabadítja fel egész Európát a fasizmus uralma alól.

„Hiszen ha Oroszországban tovább is úgy mennek a dolgok, mint most, lehet, hogy a jövő tavasszal már nem is lesz szükség a második frontra” – mondta az Egyesült Államok elnöke.

Hosszas viták után elhatározták, hogy hozzálátnak a második front megnyitásának gyakorlati előkészítéséhez, s hogy a partraszállást 1944. május 1-én Észak-Franciaországban hajtják végre. Jóváhagyták a La Manche-on át végrehajtandó invázió tervét, amelyet „Overlord”-nak neveztek el.

A tervet körülbástyázták nagyszámú különféle fenntartással és kikötéssel, amelyek lehetővé tették a szövetségesek számára, hogy bármikor elálljanak végrehajtásától. Ilyen „meggyőző” feltételekről volt szó: ha a szél nem lesz túlságosan erős, ha a dagály éppen olyan lesz, amilyen kell; ha a hold éppen abban a fázisban lesz, amilyen kell; ha a német védelmet eközben – a terv kidolgozása és végrehajtása között – nem tökéletesítik; ha a németeknek a végrehajtás időpontjában Északnyugat-Európában legfeljebb 12 gyorsan mozgó hadosztályuk lesz tartalékban, és ha a németek nem tudnak átdobni az orosz arcvonalról 15 hadosztálynál többet az első két hónap alatt stb.

Ez a sok „ha” mind arról tanúskodott, hogy a szövetségesek még ezen a konferencián is tartották magukat „a kis dolgok stratégiájához”, amelyet annyira megkedveltek. Ily módon gyakorlatilag az „Overlord” terv végrehajtása nagyon is kétséges maradt.

Az angol kormány, tudva, hogy a második front megnyitásának újabb elhalasztása kedvezőtlen visszhangot kelt a néptömegek körében otthon is és más országokban is, minden módon igyekezett elterelni a figyelmet erről a kérdésről.

Nyomatékosan tanácsolta a hazai újságoknak és más sajtószerveknek, hogy kevesebbet írjanak a második frontról, Németország légi bombázását ellenben tüntessék fel a háború döntő hadműveleteinek. Nem sokkal előbb megpróbáltak nyomást gyakorolni a szovjet sajtóra is. Kerr, Nagy-Britannia moszkvai nagykövete átadta a szovjet kormánynak Eden angol külügyminiszter abbeli véleményét, hogy a második front hiányának a szov-

jet sajtóban történő gyakori emlegetése nagy örömet szerez Hitlernek, és olyan benyomást kelthet, hogy komoly nézeteltérések vannak Anglia és a Szovjetunió között. Válaszul közölték Kerr-rel, hogy a Szovjetunióban nem írnak többet a második frontról, mint Angliában és az Egyesült Államokban. Amellett Hitlernek elsősorban nem az újságközlemények szereznek örömet, hanem maga a tény, hogy nincs második front.

A quebeci konferencián megvitatták a csendes-óceáni hadműveletek további terveit, valamint Olaszországnak a fasiszta koalícióból való kiválasza és a szövetségesekhez való csatlakozása feltételeit.

Élénk vitát folytattak az úgynevezett „francia problémáról” is. Ennek a kérdésnek a története a következő. 1943 nyarán Algírban megalakult a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság H. Giraud és de Gaulle vezetésével. A bizottság vezetősége kérte a szövetségeseket, hogy ismerjék el őket. A szovjet kormány teljesítette a kérést, Anglia és az Egyesült Államok azonban elutasította. A három hatalom között e kérdésben lefolytatott véleménycsere után úgy határoztak, hogy a szovjet, az angol és az amerikai kormány maga határozza meg álláspontját a Francia Bizottságot illetően.

1943. augusztus végén a szovjet kormány bejelentette elhatározását, hogy „elismeri a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottságot mint a Francia Köztársaság állami érdekeinek képviselőjét és a hitlerista zsarnokság ellen küzdő összes francia hazafiak vezetőjét, és hozzájárul a teljhatalmú képviselvek kölcsönös felállításához”.⁷ Az amerikai és az angol kormány is elismerte a bizottságot, de több olyan fenntartással, amely korlátozta a teljes és feltétlen elismerést.

A quebeci konferencián a nagy politikai problémákról nem hoztak határozatokat, mivel azok a Szovjetunió részvétele nélkül nem lehettek végérvényesek.

1943 októberében Moszkvában megtartották a szovjet, az amerikai és az angol külügyminiszterek konferenciáját, amelyen megvitatták mind a háború menetével, mind a világ háború utáni berendezésével kapcsolatos legfontosabb kérdéseket.

A szovjet küldöttség javasolta, hogy mint az egyik legfontosabb kérdést vitassák meg a Németország és európai szövetségesei elleni háború megrovíditésének kérdését, más szavakkal, az európai második front megnyitásának kérdését. Ismay brit tábornok, az angol és az amerikai küldöttség nevében felszólalva, kijelentette, hogy a quebeci konferenciának a második front 1944 tavaszi megnyitásáról hozott döntését csak a körülmények kedvező összejársása esetén hajthatják végre, s elismételte a már említett fenntartásokat. Anglia és az Egyesült Államok ismét nem vállalt határozott kötelezettséget az észak-franciaországi angol-amerikai partraszállás időpontját illetően, noha a tárgyalásokról kiadott közleményben arról volt szó, a kormányok „elsőrendű céljuknak tekintik a háború befejezésének meggyorsítását”.⁸

⁷ A Szovjetunió külpolitikája a Honvédő Háború időszakában. I. köt. Moszkva 1946. 402. old. (Oroszul.)

⁸ Ugyanott, 412. old.

A három hatalom a moszkvai konferencián szögezte le első ízben azt az elvi megállapodást, hogy a háború befejezésének egyetlen lehetséges módja a fasiszta Németországnak és csatlósainak feltétel nélküli kapitulációja. A konferencia elhatározta, hogy meg kell alakítani két nemzetközi bizottságot: az Európai Konzultatív Bizottságot, valamint az Olaszország kérdéseivel foglalkozó Konzultatív Tanácsot.

A szovjet kormány sürgetésére véget vetettek az Egyesült Államok és Anglia Olaszországban folytatott antidemokratikus külpolitikájának, és nyilatkozatot fogadtak el Olaszországról, amelyben kifejtették az ország demokratikus fejlesztésének alapelveit. Az említett elvek megvalósítását célzó egyik eszköz éppen a Konzultatív Tanács volt.

Az Olaszországról szóló nyilatkozat a Szovjetunió és általában a demokratikus erők külpolitikájának nagy győzelme volt. Nem csupán az olaszországi fasiszmus kiirtása szempontjából volt óriási jelentőségű, hanem sok tekintetben segített más népeknek is elkerülni az antidemokratikus rendszer veszélyét.

A moszkvai konferencia a szovjet kormány javaslatára elfogadta az Ausztriáról szóló nyilatkozatot, amelyben a három hatalom kormánya első ízben nyilvánította érvénytelennek az Ausztria elleni hitleri agressziót és Ausztria annektálását 1938-ban. Kijelentették, hogy a jövőben Ausztriát szabadnak és függetlennek akarják látni. Ugyanakkor a nyilatkozatban rámutattak arra, hogy Ausztria is „felelősséggel tartozik, amiért a hitleri Németország oldalán részt vett a háborúban”.⁹

A moszkvai konferencia a szovjet kormány javaslatára nyilatkozatot fogadott el és tett közzé a hitleristák felelősségéről a gaztetteikért. A nyilatkozat kimondta, hogy a háborús bűnösöket azoknak a népeknek szigorú bírósága fogja megbüntetni, amelyekkel szemben erőszakos tetteiket elkövették. A háborús bűnösök nem kerülhetik el az igazságos büntetést, „mert a három szövetséges nagyhatalom minden bizonnyal megtalálja őket még a világ végén is, és átadja vádlóiknak, hogy lesújthasson rájuk az igazságszolgáltatás keze” – hangzik a nyilatkozat.¹⁰

Az angol kormány a moszkvai konferenciát megpróbálta felhasználni arra, hogy megzavarja a szovjet–csehszlovák kapcsolatok sikeres fejlődését. Kifogásolta a szovjet–csehszlovák szerződés megkötését, mert ez nagymértékben ellenkezett Churchill azon tervével, hogy megteremtse az európai egyesült államokat, és létrehozzon egy szovjetellenes „egészségügyi kordont”. Ám az angoloknak nem sikerült megingatniuk a Szovjetunió álláspontját, és 1943 decemberében megtörtént a szovjet–csehszlovák szerződés aláírása.

A szovjet küldöttség elutasította az Egyesült Államoknak és Angliának azt a javaslatát, hogy a Szovjetunió állítsa helyre a diplomáciai kapcsolatokat a lengyel emigráns kormánnyal. „Mi a független Lengyelországot támogatjuk, és készek vagyunk a segítségére lenni – jelentette ki a konfe-

⁹ Ugyanott.

¹⁰ Ugyanott, 419. old.

rencián Molotov szovjet külügyminiszter –, de ehhez az szükséges, hogy Lengyelországnak a Szovjetunió iránt baráti magatartást tanúsító kormánya legyen. Ez pedig most nincs meg.”

A moszkvai konferencia jelentőségét az adta, hogy határozatai elősegítették az antifasiszta koalíció győzelmét a közös ellenség, a fasiszta Németország fölött; egyben a konferencia előkészítette a talajt a három nagyhatalom vezetőinek első, teheráni találkozásához, és több vonatkozásban eleve meghatározta e találkozó sikerét.

TEHERÁN

... Végéhez közeledett az 1943-as esztendő. A mérleg nyelve mindinkább az antifasiszta koalíció javára billent. A hitlerista tömbnek nem sikerült magához térnie a szovjet–német arcvonalon elszenvedett csapások után.

Londonban és Washingtonban ekkor már kezdték felismerni, hogy hírhedt koncepciójuk, a Szovjetunió „kimerítésének stratégiája” megbukott. A Szovjetunió a harc minden nehézsége ellenére nem gyengült, hanem gyarapította erejét. Ilyen körülmények közt tartották meg 1943. november 28. és december 1. között Teheránban azt a konferenciát, amelynek során a háború alatt első ízben találkoztak a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kormányfői: Sztálin, Rooseveltt és Churchill.

A konferencia napirendjének egyik fő kérdése az európai második front megnyitása volt. Igaz, 1943 végén ennek a jelentősége már bizonyos mértékig más volt, mint 1941–1942 folyamán, de a vérontás mielőbbi befejezése szempontjából még mindig nagy jelentőségűek lehettek az angol–amerikai csapatok nyugat-európai aktív hadműveletei.

A konferenciát Rooseveltt nyitotta meg, s egyebek közt kijelentette: „Mint a jelenlevő kormányfők közül a legfiatalabbik, bátorkodom elsőként nyilatkozni. Szeretném biztosítani új családunk tagjait – a konferenciánk tárgyalóasztala körül ülőket –, hogy itt valamennyiünket egyetlen cél vezérel: minél előbb győzelmesen befejezni a háborút.” Ezután részletesen elemezte a csendes-óceáni hadműveletek menetét. A szövetségeseknek a La Manche-csatornán át végrehajtandó inváziójáról kijelentette, hogy május elseje előtt a csatornán való átkelés nem látszik lehetségesnek, de májusnál vagy júniusnál tovább nem akarják halogatni az Észak-Franciaországba való behatolást.

Rooseveltt után szólalt fel Sztálin, a szovjet kormány feje. Ismertette a szovjet–német arcvonalon folyó hadműveleteket, s rámutatott arra, hogy a kialakult hadihelyzet kedvez az európai második front megnyitásának. Azzal kapcsolatban, hogy a szovjet–német arcvonal helyzetének könnyítése és a háború befejezésének meggyorsítása szempontjából hol lennének kívánatosak az angol–amerikai erők hadműveletei Európában, ezt mondta: „Nekünk, oroszoknak, az a véleményünk, hogy az ellenségre Észak- vagy Északnyugat-Franciaországban mért csapás lenne a legeredményesebb. Még a Dél-Franciaországban indítandó hadműveletek is jobbak lennének,

mint az olaszországiak... Németország legsebezhetőbb pontja Franciaország. Természetesen nehéz hadműveletre kell számítani... mégis ez a legjobb megoldás.”

Churchill ismét azt bizonygatta, hogy a „balkáni variáns”, vagyis az Olaszországban, Jugoszláviában és a Ródosz-szigeten végrehajtott hadműveletet illeti meg a fő hely a szövetségesek koalíciós stratégiájában, s nem az észak-franciaországi partraszállást. De nem sikerült elfogadtatnia álláspontját.

Hosszas vita után elhatározták, hogy az „Overlord” hadműveletet májusban hajtják végre, s az észak-franciaországi partraszállást támogatni fogják egy dél-franciaországi hadművelettel. A szovjet küldöttség kijelentette, hogy a szovjet fegyveres erők a szövetségesek franciaországi partraszállásával egy időben készek nagyszabású támadást indítani, hogy az ellenséget kétfrontos hadviselésre kényszerítsék, és hogy a németek ne vonhassanak el erőket a szovjet-német arcvonalról az angol-amerikai csapatok ellen való átdobás végett.

„Az oroszok kötelezik magukat: májusra egy több helyen indítandó nagyarányú támadást szerveznek a németek ellen – jelentette ki Sztálin –, hogy a német hadosztályokat a keleti fronthoz kössék, s így ne adjanak nekik módot arra, hogy bármilyen mértékben is megnehezítsék az »Overlord«-ot.” Ez a bejelentés általános helyesléssel találkozott. Teheránban egyeztették a közös ellenség elleni koalíciós stratégiát.

A katonai problémák megtárgyalásán kívül a három kormányfő eszmecserét folytatott Németország jövőjének kérdéséről is. A vita során kitűnt, hogy különbség van egyfelől az Egyesült Államok és Anglia, másfelől a Szovjetunió álláspontja között. Roosevelt és Churchill célja Németország feldarabolása volt, a szovjet kormányé pedig egy békeszerető, demokratikus német állam megteremtése. De mivel a háború befejezésének perspektívája még viszonylag távoli volt, ezt a problémát nem vitatták meg részletesen, és határozatot sem hoztak róla.

Rooseveltnak arra a kívánságára válaszolva, hogy a szovjet kormány állítsa helyre kapcsolatait a londoni emigráns lengyel kormánnyal, Sztálin kijelentette: „Oroszország a többi hatalomnál nem kisebb, hanem nagyobb mértékben érdekelt abban, hogy Lengyelországgal jó kapcsolatokat építsen ki, mivel Lengyelország szomszédja Oroszországnak. Lengyelország helyreállítása, erősítése mellett vagyunk. De Lengyelországot elhatároljuk a londoni emigráns kormánytól. Ezzel a kormánnyal nem holmi szeszélyből szakítottuk meg a kapcsolatokat, hanem azért, mert a lengyel kormány Hitlerhez csatlakozott a Szovjetunió rágalmozásában.” Sztálin arra is rámutatott, hogy az emigráns lengyel kormány ügynökei lengyel partizánokat gyilkolnak, és együttműködnek a hitleristákkal. Ebben a kérdésben a konferencián nem született megegyezés.

A szovjet kormány abból a felismerésből kiindulva, hogy a Távol-Keleten is fel kell számolni a fasiszmus góciát, továbbá a szövetségesek iránti szolidaritástól vezettetve a Japán elleni háború kérdésének megvitatása

során kijelentette, hogy az európai háború befejezése után kész belépni a Japán elleni háborúba.

Megegyezés született a jugoszláv partizánok megsegítéséről. Az Iránra vonatkozó háromhatalmi nyilatkozatban az amerikai, a szovjet és az angol kormány kifejezte azt a kívánságát, hogy fenntartsák Irán teljes függetlenségét, szuverenitását és területi sérthetetlenségét.

A teheráni konferencia jelentősége a koalíciós stratégia elveinek kidolgozásán és a világ háború utáni berendezkedésével kapcsolatos eszmecserén kívül abban rejlett, hogy meggyőzően kimutatta, mennyire homokra épül a fasiszta diplomáciának a Hitler-ellenes koalícióban részt vevő országok megosztásához fűzött számítása. A teheráni konferencia sikeres befejezése nagyrészt a Szovjetunió megnövekedett nemzetközi tekintélyének volt köszönhető.

4. A KOALÍCIÓS STRATÉGIA MEGVALÓSULÁSA

MEGNYÍLT A MÁSODIK FRONT

Noha a teheráni konferencián elvetették a második front „balkáni variánsát”, az angol kormány továbbra is eltűlozta a földközi-tengeri hadszíntér jelentőségét, és tovább szorgalmazta az amerikaiak beleegyezését az olaszországi hadműveletek megélénkítésébe, ha nyíltan nem is lépett fel az „Overlord” terv ellen.

Nehéz megmondani, meddig folytatta volna Churchill ezt a huzakodást, ha a szovjet csapatok 1944 elején nem aratnak újabb győzelmeket. A szovjet-német arcvonalon elért sikerek szemléletesen igazolták, hogy a Szovjetunió képes egyedül, a szövetségesek nélkül is felszabadítani Európát. Ez volt az egyik oka annak, hogy a szövetségesek most már valóban hozzáálltak a franciaországi partraszállás előkészítéséhez és végrehajtásához. 1944 áprilisában értesítették a szovjet vezérkart, hogy az angol-amerikai parancsnokság 1944. május 31-én szándékozik megkezdeni az átkelést a La Manche-on, s némi késéssel június 6-án a szövetséges csapatok csakugyan partra szálltak Észak-Franciaországban. Végre megnyitották a második frontot Európában. Ezzel egyidejűleg támadtak a szovjet csapatok is. A hitleri Németország ily módon kénytelen volt két fronton harcolni.

Mindamellet a nyugat-európai, második front megnyitása után is a Szovjetunió játszotta a döntő szerepet a háborúban. A német Wehrmacht főerői a szövetséges csapatok normandiai partraszállása és francia területen kibontakozó támadásuk után is a szovjet-német arcvonalon harcoltak; ez maradt a második világháború fő arcvonala. Franciaországban akkor mindössze 60-70 hadosztály állt szemben az amerikai-angol csapatokkal, negyedannyi, mint a szovjet hadsereggel szemben.

A második front megnyitásának politikai eredménye a teheráni konferencián kidolgozott koalíciós stratégia látványos diadala volt. A világ közvéleménye kitörő örömmel fogadta a hírt, hogy a szövetségesek csapatai

nyugat felől, a szovjet csapatok kelet felől összehangolt csapásokat mérnek a németekre, és ezzel közelebb hozzák a győzelmet.

Miután a szövetségesek csapatai Franciaország területére léptek, különösen élesen vetődött föl az Egyesült Államok Franciaországgal kapcsolatos politikájának kérdése. Roosevelt lényegében ignorálta a de Gaulle vezette francia ideiglenes kormányt, ennek következtében az amerikaiak mind a franciaországi invázió előkészítése, mind az ország felszabadítása idején vonakodtak bevonni ezt a kormányt az ország irányításába. Franciaország felszabadított területén minden hatalmat a szövetséges csapatok parancsnokának, Eisenhowernek adtak át. Ugyanilyen, sőt ha lehet még rosszabb volt az Egyesült Államok és Anglia kormányának a viszonya a francia ellenálláshoz. A Franciaország területén kibontakozott hadműveletek idején az angol-amerikai parancsnokság nemcsak hogy figyelmen kívül hagyta az ellenállási mozgalmat, hanem még bomlasztani is igyekezett azt.

A szovjet kormány álláspontja Franciaországot illetően változatlanul jóindulatú volt. Egyes amerikai és angol köröknek ez nem tetszett. Utasításukra bizonyos reakciós érzelmű újságok szovjetellenes hadjáratba kezdtek, hogy éket verjenek a Szovjetunió és Franciaország közé. De a szovjet diplomácia vissza tudta verni a reakció e rohamait, lehetővé tette a franciáknak, hogy meggyőződjenek a nyugaton terjesztett információk hazug voltáról, s megszilárdította a szovjet-francia kapcsolatokat.

1944. december 2-án, de Gaulle vezetésével francia küldöttség érkezett Moszkvába. A tárgyalások eredményeképpen december 10-én aláírták a 20 évre szóló szovjet-francia szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést.

A szovjet és a francia közvélemény meglegedéssel, a londoni kormánykörök aggodalommal fogadták a fontos nemzetközi esemény hírért. Az angol kormány attól tartott, hogy a szovjet-francia együttműködés fejlődése az angol befolyás gyengüléséhez vezethet Európában.

A FELSZABADÍTOTT EURÓPA PROBLÉMÁI

A fasiszta Németországra kelet és nyugat felől összehangoltan mért csapások kérlelhetetlenül hozták mind közelebb Hitler harmadik birodalmának utolsó óráját. Európa népei egymás után szabadultak fel. A nemzetközi kapcsolatokban napirendre került a fasiszmus alól felszabadított és felszabaduló országok további sorsának a kérdése. Lehetőséget kapnak-e rá, hogy új, szabad életet teremtsenek, vagy pedig visszaállítják országaikban a régi, reakciós rendszert – ez a kérdés foglalkoztatott minden szabadságszerető embert.

Igaz, a háború folyamán az angol és az amerikai kormány is számtalan nyilatkozatot tett arról, hogy minden felszabadult népnek meg akarják adni a teljes jogot államuk sorsának önálló alakítására. De mások a nyilatkozatok és mások a tettek. Az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek

viselkedése az olasz probléma megoldásakor és a felszabadított Franciaország területén azt megmutatta, hogy a gyakorlatban meghamisították az elfogadott háromhatalmi határozatok demokratikus lényegét. Tevékenységüket teljesen alárendelték bizonyos monopóliumok érdekeinek, s mindent elkövettek a forradalmi, demokratikus erők letöréséért ezekben az országokban.

A szovjet kormánynak ezekkel az országokkal kapcsolatos politikáját a Nagy Honvédő Háború felszabadító jellege és a szovjet állam szocialista mivolta határozta meg. A szovjet hadsereg azzal, hogy kiűzte a német fasiszta betolakodókat a megszállt európai országokból, internacionalista kötelességét teljesítette. A szovjet külpolitika célja pedig az volt, hogy segítse a felszabadított népeket nemzeti államiságuk visszaállításában a nemzetek önrendelkezési joga alapján, a belügyeikbe való mindennemű beavatkozás nélkül.

A szovjet csapatok 1944 nyári és őszi sikeres támadása folytán tovább bomlott a fasiszta hitlerista tömb. Németország egykori szövetségesei az események nyomására kénytelenek voltak elfogadni a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia humánus javaslatát, hogy kössenek fegyverszünetet és lépjenek ki a háborúból. A tárgyalások eredményeképpen 1944. szeptember 12-én fegyverszüneti egyezményt írtak alá Romániával, szeptember 19-én Finnországgal, október 28-án Bulgáriával, valamivel később, 1945. január 20-án pedig Magyarországgal.

A szovjet kormány sokat fáradozott azon, hogy a fegyverszüneti feltételek igazságosak, demokratikusak legyenek. Meghiúsította az Egyesült Államok és Anglia imperialista terveit, amelyek gúzsba akarták kötni a felszabadított országok gazdaságát, és előmozdította a hitleri Németország által végrehajtott önkényes határmódosítások likvidálását. Az egyezmények megkönnyítették a felszabadított délkelet- és közép-európai országok népeinek, hogy visszaszorítsák a fasiszta elemeket, és életüket demokratikus alapokon rendezzék be.

A szovjet parancsnokság a határain túl folytatott hadműveletek során, amint a helyzet megengedte, minden közigazgatási hatalmat azonnal átadott a helyi nemzeti hatóságoknak. Amikor a katonai helyzet nem követelte meg a bevonulást valamely állam területére, amint ez például Finnország esetében történt, a szovjet csapatok nem vonultak be oda. „Ne feledjük el – mondta ezzel kapcsolatban J. K. Paasikivi –, hogy a Szovjetunió 1944 őszén, akárcsak 1940 telén, folytathatta volna a harcot, egyre újabb súlyos vereségeket mérve Finnországra; ha akarta volna, teljesen eltiporhatta volna Finnországot, és megszüntethette volna önállóságát.” A szovjet kormány azonban nem tette ezt.

A Szovjetunió következetesen teljesítette az elfogadott, összehangolt határozatokat. Minden eszközzel biztosítani igyekezett a szabadságot és a demokráciát a felszabadított országok népei számára.

Amikor a szovjet csapatok valamely ország területére léptek, hogy felszabadítsák, a szovjet kormány minden esetben teljes világossággal nyilat-

kozott céljairól, a szovjet fegyveres erők és a felszabadított államok nemzeti hatóságai közti kapcsolatok jellegéről.

Amikor például a szovjet csapatok Lengyelország területére léptek, a szovjet kormány 1944. július 26-án nyilatkozatban fejtette ki a Lengyelországgal kapcsolatos szovjet politika céljait, s külön egyezményben határozta meg, milyennek kell lennie a viszonynak a szovjet főparancsnok és a lengyel adminisztráció között, miután a szovjet csapatok lengyel területre értek. Az egyezmény előírta, hogy a német megszállás alól felszabadított területeken azonnal meg kell alakítani a lengyel közigazgatást. A szovjet kormány 1944. január 11-i nyilatkozatában kijelentette, hogy szoros barátságot akar kialakítani Lengyelországgal, „szilárd jószomszédi kapcsolatok és kölcsönös tisztelet alapján, és ha ezt a lengyel nép óhajtja, kölcsönös segítségnyújtási szövetség alapján is”.¹¹

A lengyel népnek a német elnyomók elleni harca során Lengyelországban 1944. január 1-én megalakult a lengyel demokratikus erők illegális képviselői vezető szerve, az Országos Népi Tanács. Fő szervezője a Lengyel Munkáspárt (LMP) volt. A valóban népi, nemzeti hatalom e szervének megalakítása az LMP politikai irányvonalának győzelmét jelentette. Az Országos Népi Tanács és az általa 1944. július 21-én megalakított Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság hamarosan a legbarátabb kapcsolatokat létesítette a Szovjetunióval.

A szovjet kormány elismerte a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság hatalmát Lengyelország egész felszabadított területén, s állandó kapcsolatot létesített vele. Megszervezték a Szovjetunió képviselőt a Lublinban székelő bizottság mellett.

Anglia és az Egyesült Államok vissza akarta segíteni Lengyelországba a tőlük függő emigráns reakciós kormányt. Lényegében ebből eredtek azok a fő nézeteltérések, amelyek a háború utolsó szakaszában a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia között a lengyel kérdéssel kapcsolatban támadtak.

Az 1944. augusztusi és októberi moszkvai tárgyalásokon, amelyeken Sztálin és Churchill is részt vett, a lengyel emigráns kormány közölte, hogy nem hajlandó demokratikus átalakításokat végrehajtani Lengyelországban, s követelte, hogy ismét helyezték fennhatósága alá az ukrán és belorusz területeket, Vilnius és Lvov városokat. Teljesen érthető, hogy a szovjet kormány és a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság elutasította a lengyel reakciósnak mindezeket a jogosulatlan követeléseit.

Az 1944. nyári és őszi események, valamint a Szovjetunió szempontjából kedvező európai erőviszonyok arra vezettek, hogy a szovjet diplomácia kényszeríteni tudta az Egyesült Államokat és Angliát álláspontjuk revideálására. A két nyugati szövetséges kénytelen volt aláírni több egyezményt, amely a kelet-európai országok sorsára és a hitleri Németország által 1941 júniusában megsértett nyugati szovjet határok elismerésére vo-

¹¹ A Szovjetunió külpolitikája a Honvédő Háború időszakában. II. köt. 155., 60. old. (Oroszul.)

natkozott, egyebek közt a szovjet-román és a szovjet-finn határról szóló egyezményt.

Európa, ezen belül Jugoszlávia népeinek érdekeit védelmezve a szovjet kormány szembeszállt Angliának és az Egyesült Államoknak azokkal az igényeivel, amelyek Jugoszláviában a reakció erősítésére, s ezzel együtt a brit és az amerikai imperializmus befolyásának növelésére irányultak.

A szovjet külpolitika ezáltal újabb fontos győzelmet aratott. Megmutatta mindazoknak, akik Londonban és Washingtonban a saját elképzeléseik szerinti kormányokat szerettek volna a fasizmus alól felszabadított európai népek nyakára ültetni, a Szovjetunióra pedig ugyancsak saját érdekeiknek megfelelő határokat akartak kényszeríteni, hogy terveik homokra épültek.

A háború végének közeledtével a nemzetközi események rohamosan fejlődtek, mind újabb katonai és politikai problémákat vetettek föl, amelyek nagy részét csak a három kormányfő – a Három Nagy – szintjén lehetett megoldani.

Meg kellett állapodni abban, hol fog húzódni a szovjet csapatok és a szövetségesek csapatai közti határvonal, pontosan meg kellett határozni a fasizmus alól felszabadított országokkal kapcsolatos politika alapjait, ki kellett dolgozni a jövőbeli Egyesült Nemzetek Szervezete működésének mechanizmusát stb.

Ezeknek a kérdéseknek és sok más problémának a megvitatása a washingtoni Dumbarton Oaksban kezdődött el, ahol 1944. augusztus második felében összegyűltek a három hatalom képviselői. A konferencia első sorban az ENSZ-alapokmány tervezetének kidolgozásával foglalkozott. A tárgyalások résztvevői nagy és eredményes munkát végeztek, megfogalmazták az Egyesült Nemzetek Szervezete alapokmányának alaptételeit.

Noha a felszínre kerültek bizonyos nézeteltérések is, a konferencia munkáját egészében véve a teljes egyetértés jellemezte, s eredményei a Hitler-ellenes koalíció szilárdságáról tanúskodtak.

A konferencia után sok külpolitikai kérdést a szokásos diplomáciai csatornák felhasználásával oldottak meg. 1944 szeptemberében pedig Roosevelt és Churchill újból találkozott Quebecben, s megvizsgálták az angol-amerikai csapatok Németország és Japán elleni befejező hadműveleteinek perspektíváit. Ezúttal különleges figyelmet szenteltek a csendes-óceáni háborúval kapcsolatos kérdéseknek.¹² Kidolgozták a szükséges ajánlásokat, s meghatározták a távol-keleti hadszíntéren folyó háború távlatait.

Nem sokkal a quebeci találkozó után az angol miniszterelnök Moszkvába utazott, hogy – mint később írta – megoldja az orosz befolyás határainak kérdését a Balkánon és a dunai államokban, s hogy „végleges megoldást érjen el a lengyel kérdésben”.

A moszkvai tárgyalások 1944. október 9-e és 18-a közt folytak. Churchill ennek során javasolta, hogy vitassák meg az ő tervét, amelyet a délkelet-európai befolyási övezetek felosztására vonatkozólag kidolgozott.

¹² A konferencia munkájának befejező szakaszán részt vett Kína képviselője is.

A szovjet kormány, ahhoz az elvéhez híven, hogy nem avatkozik más népek belügyeibe, elutasította ezt a javaslatot.

Hivatalosan e tárgyalásokon terjesztették első ízben a szovjet kormány elé Németország feldarabolásának angol–amerikai tervét. Churchill azonban nem tudta ráerőltetni a szovjet kormányra ezt a tervét sem, s Németország sorsának kérdését elhalasztották a három kormányfő találkozásáig. Általános vonásokban egyeztették a szovjet és az angol álláspontot Lengyelország jövődő határaitól, s ez pozitív mozzanat volt.

Ily módon 1944 nyarán és őszén viszonylag rövid idő alatt fontos határozatok születtek sok nemzetközi problémáról.

5. A VILÁG HÁBORÚ UTÁNI BERENDEZÉSÉRE VONATKOZÓ ÁLTALÁNOS ELVEK MEGHATÁROZÁSA

JALTA

A szovjet csapatok az eredetileg tervezett határidő előtt nagyszabású támadást indítottak azzal kapcsolatban, hogy az angol–amerikai csapatok az Ardenneken kudarcot vallottak és a német támadás következtében kénytelenek voltak visszavonulni. „A Vörös Hadsereg megjelent Berlin kapuinál.” Ez a két tényező határozta meg azt a légkört, amelyben a három hatalom kormányfőinek krími konferenciája folyt február 4. és 11. között. A konferencián jelen volt Sztálin, Roosevelt és Churchill, a külügyminiszterek, katonai és más tanácsadók. Akárcsak Teheránban, itt sem volt szigorúan körülhatárolt napirend – mindegyik küldöttségnek joga volt fölvetni bármilyen őt érdeklő kérdést.

A merőben katonai kérdéseken (a Szovjetuniónak a Japán elleni háborúba való belépésén) kívül a konferencián nagy figyelmet fordítottak Németország háború utáni berendezésének kérdéseire. Roosevelt kijelentette, hogy változatlanul jó gondolatnak tartja Németország felosztását öt vagy éppenséggel hét államra. Az angolok amellet foglaltak állást, hogy Németországot osszák fel Észak- és Dél-Németországra.

Mind az Egyesült Államok, mind Anglia álláspontja a Szovjetunió ellenvetésébe ütközött.

A három küldöttség vezetője végül is megállapodott abban, hogy a hitleri Németországra közösen fogják rákényszeríteni a feltétel nélküli kapituláció feltételeit. Felvázolták körvonalaiban a Németországgal kapcsolatos összehangolt politikát, amelyet a demokratizálás és a demilitarizálás elveire alapoztak. Elhatározták, hogy a győztesek csapatai meg fogják szállni Németországot, és a három szövetséges hatalom ellenőrzése alá helyezik.

A három hatalom kijelentette azt az eltökélt szándékát, hogy megsemmisíti a német militarizmust és nácizmust, s megteremti annak biztosítékát, hogy Németország soha többé ne legyen képes felborítani a világ békéjét.

A konferencia résztvevői nyilatkozatot fogadtak el a felszabadított Európáról, amely szerint a három hatalom együttműködik Európa demokratikus átalakításában. A nyilatkozat egyebek közt leszögezte: „Európában a rend helyreállítását és a nemzetgazdasági élet átszervezését úgy kell megoldani, hogy az lehetővé tegye a felszabadított népeknek a náciizmus és fasizmus utolsó maradványainak megsemmisítését és a maguk választotta demokratikus intézmények megeremtését.”

A három hatalom felkérte Franciaországot, hogy csatlakozzon ehhez a nyilatkozathoz. Lengyelországot illetően megegyeztek, hogy a már működő ideiglenes kormányt „demokratikus alapon át kell szervezni, mind Lengyelországban élő, mind külföldön tartózkodó demokratikus személyiségek bevonásával. Ezt az új kormányt ennek megfelelően Ideiglenes Nemzeti Egyéskormányznak kell nevezni.”

„Krími találkozásunk – állapította meg a közlemény – újból megerősítette azt a közös eltökéltségünket, hogy az elkövetkezendő békés időszakban fenntartsuk és megerősítsük céljainknak és cselekvésünknek azt az egységét, amely az Egyesült Nemzetek győzelmét ebben a háborúban lehetővé és kétségtelenné tette.”

A konferencia idején titkos megállapodás született arról, hogy a Szovjetunió két-három hónappal Németország fegyverletétele és az európai háború befejezése után belép a Japán elleni háborúba. Az egyezmény előírnyozta, hogy Oroszországnak biztosítja mindama jogait, amelyeket Japán 1904-es támadásával megsértett. Leszögezték, hogy a Szovjetunió visszakapja Dél-Szahalint és a hozzá tartozó szigeteket, Dajren kikötőt pedig nemzetközivé teszik a Szovjetunió elsődleges érdekeinek biztosításával. Port-Arthur ismét a Szovjetunió bérelt haditengerészeti támaszpontja lesz, s megkapja a Kurili-szigeteket. A Kelet-kínai Vasutat és a Dél-mongóliai Vasutat a Szovjetunió és Kína közösen használja. A Szovjetunió háborúba lépésének fontos feltétele volt a Mongol Népköztársaság fennálló helyzetének megőrzése.

A krími konferencia határozatait lelkes helyesléssel fogadta az egész haladó világközvélemény. A konferencia történelmi jelentősége abban rejllett, hogy felvázolta a világ háború utáni berendezésének részletes tervét, és újabb csapást mért a német fasiszta vezetőknek arra a tervére, hogy szakadást idézzenek elő a szövetségesek táborában.

A krími konferencia nem csupán fontos állomás volt az antifasiszta koalíciónak a hitleri tömb elleni harcában, hanem egyben azt is megmutatta, hogy a szovjet külpolitika elvi következetességgel, céltudatosan törekszik a fontos nemzetközi problémák megoldására. A konferencia mérőföldkő volt a Hitler-ellenes koalíciónak a német fasizmus és militarizmus elleni harcában. Munkája és eredményei, a közösen deklarált célok sok tekintetben determinálták a Potsdamban később elfogadott, összehangolt határozatokat.

Hogy Németország vereséget szenved, az már senki előtt sem volt kétséges. De minél közelebb volt a háború vége, annál inkább szemmel láthatóvá vált a különbség a nagyhatalmaknak a fasiszmus alól felszabadított vagy éppen felszabaduló országokkal kapcsolatos politikájában. Az Egyesült Államok és Anglia imperialista köréi igyekeztek megakadályozni vagy felszámolni a forradalmi, demokratikus reformokat mindenütt, ahol csak lehetségesnek látszott, elsősorban pedig a fasiszta zsarnokság alól felszabadult országokban. Országaik monopolizációs köreinek érdekei vezették őket, s ezek a körök nyíltan arra törekedtek, hogy gazdasági és politikai uralmuk alá vessék Kelet- és Délkelet-Európa országait.

Különösen világosan megmutatkoztak az angol-amerikai és a szovjet politika közti ellentétek a lengyel kérdés megoldásakor. A szovjet kormány ragaszkodott a krími konferencia határozatainak maradéktalan végrehajtásához, a szövetségesek pedig e határozatokkal ellentétben azt szorgalmazták, hogy a különböző lengyel pártokból alakuljon teljesen új kormány, amelyben a burzsoá pártok játszották volna a domináns szerepet.

A szovjet kormány Washington és London erős nyomása ellenére kijelentette, hogy egyáltalán nem ért egyet Anglia és az Egyesült Államok álláspontjával, sőt barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és háború utáni együttműködési szerződést kötött az ideiglenes lengyel kormánnyal. Ennek a szerződésnek nagy nemzetközi jelentősége volt. Megteremtette annak feltételeit, hogy elállják a német imperializmus útját Keleten, és ezzel elősegítette az európai biztonság megszilárdítását. A szerződés megkötése jelentősen megszilárdította a fejlődés szocialista útjára lépett demokratikus Lengyelország ideiglenes kormányának mind nemzetközi, mind belpolitikai pozícióit.

A nyugati történelemhamisítók mind a háború alatt, mind a háború után hasztalan bizonygatták, hogy a Szovjetunió „exportálta a forradalmat” a csapatai által felszabadított délkelet- és kelet-európai országokba. A Szovjetunió amikor felszabadította ezeket az országokat a hitlerista megszállás alól, objektíve elősegítette forradalmi, demokratikus átalakulásukat is, mivel a német fasisztákkal együtt szétzúzta a velük együttműködő reakciós erőket is az illető országokban. De még ilyen körülmények közt sem jöhetett volna létre a népi demokratikus hatalom, ha nem érték volna meg ennek objektív előfeltételei: például az, hogy a szóban forgó országokban erős, az osztályküzdelmekben megedződött, a nagy néptömegek bizalmát élvező kommunista és munkáspártok működtek. Hivatkozhatunk például a romániai, magyarországi forradalmi eseményekre: ezekben az országokban a felszabadulás után még néhány év kellett ahhoz, hogy véglegesen megteremtsek a valóban népi hatalmat, és a fejlődés szocialista útjára lépjenek.

Azt, hogy a nyugati hatalmak kormányai a gyakorlatban hogyan hajtották végre a felszabadított országok „megsegítésének” és „demokratizálásának” politikáját, megítélhetjük Nagy-Britannia görögországi akcióiból. Görögországban az angol csapatok, parancsnokságuk utasítására, véresen

leszámoltak a hazafiakkal, akik nem sokkal előbb fegyveresen harcoltak a hitlerista megszállók és görög lakájaik ellen. S miután kiirtották Görögország legjobbjait, az angol imperializmus neki tetsző burzsoá kormányt juttatott hatalomra az országban.

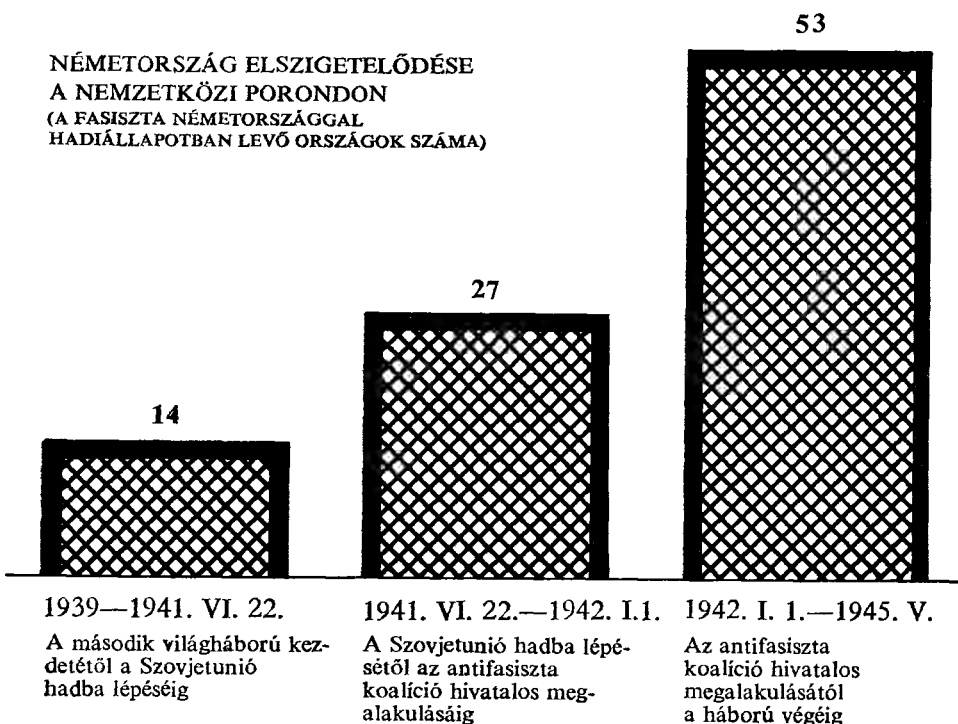
Csak azok a népek játszhattak döntő szerepet országuk további sorsának meghatározásában, amelyeket a szovjet hadsereg szabadított föl. Ezek az államok teljes szabadságot és függetlenséget kaptak, a szocialista fejlődés útjára léptek, s később a Szovjetunióval együtt kialakították a szocialista államok hatalmas közösségét.

POTSDAM

Megtörtént végre, amit a háború hosszú évei folyamán türelmetlenül várt minden szabadságszerető ember. A hitleri Németország feltétel nélkül kapitulált. A fasiszta tömb szétzúzása megmutatta, hogy minden agresszió kudarcba fullad, ha az ellene vívott harcban társadalmi berendezkedésük-től függetlenül egyesülnek a szabadságszerető nemzetek.

Nem sokkal Németország kapitulációja előtt, 1945. április 12-én elhunyt Franklin D. Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke. Az új elnök, Harry Truman, aki 1941-ben úgy nyilatkozott, hogy szeretné, ha a háborúban a Szovjetunió és Németország kölcsönösen kimerítenék egymást, „kemény

NÉMETORSZÁG ELSZIGETELŐDÉSE
A NEMZETKÖZI PORONDON
(A FASISZTA NÉMETORSZÁGGAL
HADIÁLLAPOTBAN LEVŐ ORSZÁGOK SZÁMA)

vonalat” kezdett érvényesíteni a Szovjetunióval szemben. Ellenezte a szovjet-amerikai együttműködést, s még arra is célozgatott, hogy kész felmondani a jaltai megállapodásokat.

A szovjetellenes érzelmek jelentősen erősödtek Angliában is, s a „merev vonal” legelszántabb híve Churchill volt. Ő is sietett változtatni orientációján, szolidaritást vállalt Trumannal. A nyugati hatalmak és a Szovjetunió közti kapcsolatok – jelentette ki – „csak azon alapulhatnak, hogy az oroszok elismerik az angol-amerikai erőt”.

Ilyen volt a nemzetközi helyzet, amikor 1945. július 17-én Potsdamban megkezdődött a három hatalom kormányfőinek konferenciája. A szovjet kormány az Egyesült Államok és Anglia vezetőitől eltérően szigorúan tartotta magát az összehangolt határozatokhoz, és állhatatosan szorgalmazta végrehajtásukat.

A szovjet küldöttséget Sztálin, az amerikaiat Truman, az angolt pedig kezdetben Churchill, majd pedig az új angol miniszterelnök, Attlee vezette.

A konferencián elhatározták, megalakítják az öt hatalom Külügyminisztereinek Tanácsát, hogy elvégezze a békeszerződések megkötésével kapcsolatos előkészítő munkát. Részletes határozatokat fogadtak el azokról a politikai és gazdasági elvekről, amelyeknek alkalmazását szükségesnek látták az ellenőrzés kezdeti időszakában. Előírányozták, hogy megtiltják Németországnak a fegyverzet, a hadfelszerelés, a harci technikai eszközök, valamint mindenfajta repülőgép és tengeri hajó gyártását. A fémek, vegyi anyagok előállítását, a gépgyártást stb. szigorúan ellenőrizni és korlátozni kellett, Németország háború utáni békés szükségleteinek jóváhagyott színvonalával összhangban. Megállapították, hogy Németország gazdaságának megszervezésekor a fő figyelmet a mezőgazdaság és a békés ipar fejlesztésére kell összpontosítani a belső fogyasztás kielégítése céljából. A felesleges termelőkapacitásokat – mondta ki a határozat – vagy kivonják jóvátétel formájában, vagy megsemmisítik.

Meghatározták a jóvátétel összegét és folyósításának rendjét. A konferencia határozatot hozott arról, hogy a Szovjetuniónak átadják Königsberg várost és környékét. Lengyelország határait illetően úgy döntöttek, hogy fennhatósága alá kerülnek az egykori német területek attól a vonaltól keletre, amely a Balti-tengertől Swinemündétől kissé nyugatra kiindulva, az Odera mentén a Nyugati-Neisse torkolatáig és a Nyugati-Neisse mentén a csehszlovák határig húzódik. A lengyel államnak adták át Kelet-Poroszország egy részét is, amely nem került a Szovjetunió fennhatósága alá, valamint Danzig területét.

A konferencián elhatározták, hogy miután megkötötték a békeszerződést az elismert demokratikus olasz kormánnyal, támogatják Olaszországnak az ENSZ-be való felvételére vonatkozó kérelmét.

A Németország megszállási övezeteiről szóló egyezményt, amely meghúzta a határt a szovjet és a nyugati övezetek között, valamint a Németország igazgatásának mechanizmusáról kötött egyezményt még a potsdami konferencia kezdete előtt aláírták. Ezek az okmányok kimondták, hogy a négy hatalom – a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és Franciaor-

Országok	A háborúból való tényleges kilépés dátuma	A Németországnak való hadüzenet dátuma	A szövetségekkel kötött fegyver- szünet dátuma
Olaszország	1943. szept. 3.	1943. okt. 13.	1943. szept. 3.
Románia	1944. aug. 23.	1944. aug. 25.	1944. szept. 12.
Finnország	1944. szept. 5.	1945. márc. 4.	1944. szept. 19.
Bulgária	1944. szept. 8.	1944. szept. 8.	1944. okt. 28.
Magyarország	1944. dec. 28.	1944. dec. 28.	1945. jan. 20.

Az európai hitlerista tömb felbomlása

szág – kormányai átveszik a főhatalmat és a helyi hatalmat Németországban. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy ez nem jelenti Németország annektálását. Németország fegyveres erőit a fővezérkarral együtt feloszlatták, a légierőt és a haditengerészeti flottát pedig átadták a szövetségeseknek. A konferencia idején a Szovjetunió javaslatára határozatot hoztak az SS, az SA, az SD és a Gestapo, továbbá valamennyi intézményük felosztásáról.

Az amerikai és az angol küldöttség a konferencián ismét fölvetette a Szovjetunió Japán elleni háborúba való belépésének a kérdését. A szovjet delegáció vezetője hivatalosan megerősítette, hogy a Szovjetunió pontosan a megállapított időben hadba lép.

A konferencia határozatai egészében véve a háború utáni berendezkedés demokratikus elveinek győzelmét jelentették, s ebben nem kis érdeme volt a Szovjetunió küldöttségének, amely következetesen és állhatatosan érvenyesítette a más országok belügyeibe való be nem avatkozás politikáját.

A Szovjetunióknak oly nagy volt a nemzetközi tekintélye, hogy az Egyesült Államok és Anglia uralkodó körei akkor nem merték megkockáztatni vele a nyílt szakítást, kénytelenek voltak komolyan számolni javaslataival. Ennek a körülménynek nem kis szerepe volt a potsdami konferencia sikerében.

Potsdam szemléletesen és meggyőzően tanúsította, hogy az agresszor által indított bűnös háború, bármilyen impozánsnak tűnnek is egyes sikerei, végeredményben csak vereséggel végződhet.

A szovjet külpolitika „elősegítette az antihitlerista erők mozgósítását a háború időszakában, megghiúsította rosszakaróink kulisszák mögötti meszterkedéseit, előmozdította a kedvező feltételek megteremtését a háború utáni demokratikus rendezésért, az agresszió erőinek megfékezéséért, az európai és ázsiai népi és szocialista forradalmak diadaláért, a gyarmatok és a függő országok nemzeti felszabadításáért vívott harchoz”.

Az antifasiszta koalíció létrehozása és megszilárdulása a háború alatt igazolta pártunk lenini irányvonalának helyességét. Az egész világ meggyőződött arról, hogy lehetséges a különböző társadalmi és politikai rendszerű államok együttműködése.

Az összes békeszerető népekkel való baráti együttműködés lehetővé tette a Szovjetunió számára, hogy a háború alatt bővítse és erősítse nemzetközi kapcsolatait. A háború küszöbén 25 országgal volt diplomáciai kapcsolata, a háború végén pedig csaknem kétszer annyival.

A Szovjetunió a lenini külpolitikai elvekhez híven a kis és a nagy népek iránti tiszteletre, az együttműködés és a kölcsönös segítségnyújtás, a proletár internacionalizmus elveire alapozta kapcsolatait a hitleri zsarnokság alól felszabadított népekkel. A szovjet állam e politikája a háború alatt is élvezte és napjainkban is élvezzi a világ minden becsületes emberének támogatását.

Az SZKP és a Központi Bizottság bölcs és céltudatos külpolitikájának fontos eredménye a Szovjetunió és az Egyesült Államok kapcsolatainak most folyamatban levő számottevő javulása. Ékes bizonyítéka ennek az a dokumentum, amelyet L. I. Brezsnyev és R. Nixon írt alá a nukleáris háború elhárításáról.

„Azt hiszem, nem vádolnak túlzással – mondta Brezsnyev –, ha azt mondom, hogy ez történelmi jelentőségű dokumentum.”

Ez a szerződés, akárcsak a szovjet–amerikai tárgyalások más eredményei, óriási jelentőségűek a világbéke szempontjából.

1. A NÉPGAZDASÁG HADITERMELÉSRE VALÓ ÁTÁLLÍTÁSA

HÁBORÚS VÁGÁNYOKON

A szovjet fegyveres erőknek a Nagy Honvédő Háború csataterain kivívott győzelmei egyszersmind a szovjet szocialista gazdaságnak, a szovjet hátszág dolgozóinak győzelmei voltak.

A szovjet hátszág nappal és éjjel fáradhatatlanul dolgozott, gyártotta a hatalmas erejű haditechnikát, a fegyvert és a lőszert, élelmezte és ruhával látta el a hadsereget és a hajóhadat. A gyárak, a tervezőirodák, a kolhozok és a szovhozok dolgozóinak, a szovjet munkásoknak, parasztoknak és értelmiségieknek a munkahőstette elválaszthatatlan a szovjet fegyveres erők katonáinak harci hőstettétől. „Nemzedékről nemzedékre száll majd azoknak a dicsőséges híre – írta a háború idején a „Pravda” –, akik a rettentő megpróbáltatások idején fegyverrel a kézben védelmezték a szovjet hazát, s azoké is, akik harckocsikat és repülőgépeket gyártottak, acélt olvasztottak a gránátokhoz, s munkahőstetteikkel méltók voltak a harcosok harci dicsőségéhez. Gyermekeink és unokáink áldva fogják említeni napjaink munkahőseit mint a nagy felszabadító háború hőseit.”

Igen, a legnagyobb háborúban kivívott nagy győzelem a katona és a dolgozó közös erőfeszítéseinek gyümölcse volt. Most is, mint a polgárháború éveiben, teljes mértékben igazolódott Leninnek az a megállapítása, hogy „győzünk és győzni fogunk, mert van hátszágunk, mégpedig szilárd hátszágunk, mert a parasztok és a munkások, az éhínség és a hideg ellenére, összeforrtak, megerősödtek, és minden súlyos csapásra azzal felelnek, hogy még jobban összefognak és még jobban megfeszítik gazdasági erejüket”.¹

A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háborúban kivívott gazdasági győzelmének alapjait még a háború előtti ötéves tervek idején rakta le. A magnitogorszki kohómű, a Kuznyeck-medence, a turkesztán-szibériai vasútvonal, a Dnyeperi Erőmű, a harkovi és a sztálingrádi traktorgyár, más ipari, energetikai és közlekedési létesítmények százai, amelyek a háború előtti

¹ Lenin Összes Művei. 39. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 308. old.

ötéves tervek idején épültek, rendkívül rövid idő alatt olyan élenjáró ipari hatalommá változtatták országunkat, amely örökre véget vetett a kapitalista világtól való gazdasági függésnek. Az ország iparosítása lehetővé tette, hogy szocialista alapon rekonstruáljuk a mezőgazdaságot. Az egyéni kisgazdaságok óceánja helyén nagyüzemi gépi technikán alapuló kolhozok és szovhozok alakultak. Óriási jelentőségű volt a tervgazdálkodás rendszerének – a szocialista társadalmi rend kapitalizmussal szemben élvezett egyik döntő előnyének – a megteremtése.

A gazdasági átalakítások során megváltozott a szovjet társadalom szerkezete. Véglegesen likvidálták a kizsákmányoló osztályokat. A munkásokat, a parasztokat és az értelmiségieket egybefűzte döntő érdekeik és céljaik azonossága. A termelési eszközök szocialista társadalmi tulajdonára, a szocialista termelési viszonyokra alapozva alakították életüket és dolgoztak. Ez pedig gazdasági alapot teremtett a szovjet szocialista társadalom olyan megkülönböztető jegyeinek fejlődéséhez és erősödéséhez, mint az erkölcsi-politikai egység, a népek barátsága, a szovjet hazafiság.

A szovjet nép ily módon a szocializmus építése során a kommunista párt vezetésével megteremtette, Lenin szavával szólva, az anyagi és erkölcsi erőknél azt a hatalmas összefonódását, amely a háború elején elszenvedett minden kudarc ellenére meghatározta a Szovjetunió győzelmét a szocializmusnak és az imperialista reakció rohamosztagainak gigászi méretű ütközetében.

A Szovjetunió a háború küszöbén sokoldalúan fejlett, sok ágazatú szocialista gazdasággal rendelkezett, amely képes volt fedezni minden szükségletét, egyebek közt a honvédelem területén is. Miután Németországban hatalomra jutott a fasiszmus és a nemzetközi helyzet éleződött, majd amikor az imperialista agresszió veszélye fokozódott, a párt és a kormány számos lényeges intézkedést tett a hadiipar gyorsított fejlesztése érdekében. A harmadik ötéves tervidőszakban például a hadianyag-termelés évi növekedése elérte a 39 százalékot, miközben az egész ipari termelés 13 százalékkal nőtt. Gyorsan növekedtek a katonai szükségletekre fordított előirányzatok. 1939-ben ezek a kiadások a Szovjetunió állami költségvetésének 25,6 százalékát, 1940-ben 32,6 százalékát, 1941-ben 43,4 százalékát tették ki.

A Nagy Honvédő Háború azonban a szovjet gazdaságra nézve rendkívül kedvezőtlen feltételek közt kezdődött. A fasiszta Németország és szövetségesei az agresszióban jóval a Szovjetunió elleni támadás előtt háborús vágányokra állították át gazdaságukat. S nemcsak saját erőforrásaikkal rendelkeztek. A hitlerista Németország saját agresszív céljai érdekében szolgálatába állította a leigázott európai országok embertartalékait, nyersanyagát, iparát stb. A német iparon kívül a fasiszta Wehrmacht számára dolgozott Ausztria, Belgium, Franciaország és Csehszlovákia sok ipari üze-me. A fasiszta Németország és a megszállt országok nehéziparának bázisa egészében véve körülbelül 2–2,5-szerese volt a szovjet nehézipar bázisának. Ráadásul Németország birtokába került jelentős mennyiségű fegyver

több európai ország megszállása és az angol csapatok elleni sikeres hadműveletek nyomán.²

A Szovjetunió gazdasági lehetőségeit jelentékenyen gyengítette, hogy a fasiszta agresszoroknak a háború legelején sikerült megszállniuk az ország ipari és mezőgazdasági tekintetben igen fejlett körzeteit, amelyek lényegében a Szovjetunió fő hadiipari bázisát alkották. A háború előtt ezek a körzetek adták az országban termelt nyersvas 71 százalékát, az acél 58 százalékát, az acéllemezek 57 százalékát, a kőszén 63 százalékát, itt készült a haditechnika, a fegyverzet és a lőszer jelentékeny hányada. A megszállt területen volt az ország vetésterületének több mint 40 százaléka, a sertésállomány 60 százaléka, a szarvasmarha-állomány 38 százaléka.

Az ellenség ilyen fölénye esetén egyetlen állam sem lett volna képes kiállni azt a csapást, amely a Szovjetuniót érte. A szovjet gazdaság azonban nemcsak kibírta a rendkívüli erejű feszültséget, hanem le is győzte az ellenség gazdaságát. Hallatlanul rövid idő alatt átállt haditermelésre, olajozottan működő hadigazdasággá alakult át, és a háború folyamán maga mögé utasította a fasiszta tömb országainak a gazdaságát.

A szocialista gazdaság döntő előnyei, a kommunista párt tudományosan megalapozott gazdasági irányítása, a szovjet nép határtalan lelkesedése volt a biztosítéka annak, amit a Nyugaton ma is „gazdasági csodának” neveznek.

A népgazdaság valamennyi ágát egységes állami terv alapján állították át a front szükségleteinek ellátására. A Népbiztosok Tanácsa és a párt Központi Bizottsága 1941. június 29-én a frontövezetbe tartozó területek párt- és állami szerveinek megküldött utasításban pontosan meghatározta a háború idején követendő gazdaságpolitika alapjait. Előírt különféle mozgósítási rendszabályokat a népgazdaság területén: a munkakötelezettség bevezetését, az üzemek és hivatalok munkájának operatív szabályozását, a vasutak átállítását háborús menetrendre, amely elsődlegességet biztosított a katonai szerelvények gyors haladásának. Mindenütt új munkarendet vezettek be: növelték a munkanapot, megszüntették a rendes és pótszabadságokat, bevezették a kötelező túlórákat, növelték a munkafegyelem megsértőivel szemben alkalmazott felelősségre vonás szigorát.

A Népbiztosok Tanácsa mellett megalakították a Szovjet Hadsereg Élelmezésének és Dologi Ellátásának Bizottságát, amely erélyes munkát végzett. A bizottság tagja lett A. I. Mikojan (elnök), A. N. Koszigin (elnök helyettes), A. V. Hruljov, V. P. Zotov és Sz. F. Lukin. Az Állami Honvédelmi Bizottság 1941. július 28-án elrendelte, hogy meg kell alakítani a fegyveres erők hadtápfőnökségének mint a népgazdaság és a fegyveres erők közti összekötő kapocsnak önálló szerveit. A szovjet fegyveres erők hadtápfőnöke A. V. Hruljov lett.

A gazdaságnak haditermelésre való átállítása a népgazdaság-fejlesztési tervek felülvizsgálatával kezdődött. Július 30-án jóváhagyták az 1941. har-

² Németország birtokába került 30 csehszlovák, 92 francia, 12 angol, 22 belga, 18 holland és 6 norvég hadosztály fegyverze, lőszere és felszerelése.

madik negyedére kidolgozott új mozgósítási tervet, amely előírta a hadianyag-termelés 26 százalékos növelését, a fogyasztási cikkeket termelő üzemek átállítását hadianyag-termelésre, a hadianyaggyárak, kohászati, fűtőanyag-termelő és közlekedési objektumok gyorsított építését.

Az Állami Honvédelmi Bizottság július 4-én direktívát dolgozott ki az 1941 negyedik negyedére és 1942-re szóló hadigazdasági tervről, és ennek végrehajtása végett bizottságot alakított az Állami Tervbizottság elnökének, N. A. Voznyeszenszkijnek a vezetésével. Augusztus 16-án a párt Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa megvizsgálta és jóváhagyta a bizottság által előterjesztett tervet. Ez a terv valamennyi hadianyagipari ágazat fejlesztésének átfogó programja volt, amely előírta a fejlesztést elsősorban a Volga-mellék, az Urál, Nyugat-Szibéria, Kazahsztán és Közép-Ázsia körzeteiben, valamint az ipari üzemek evakuálását a front-övezeti körzetekből, és új helyen történő üzembe helyezésüket.

A terv előírta a fegyver-, lőszer-, haditechnika-, hadiipari félgyártmány- és nyersanyagtermelés, a villamosenergia-, a kőszén-, az olajtermelés és más ásványok termelése gyorsított fejlesztését, új hadiipari üzemek, gyárak, a hadianyagipar fejlesztéséhez szükséges ércbányák építését. Az 1942-re termést hozó vetésterületet a keleti övezetekben 62 706 000 hektárra növelték.

A párt Központi Bizottsága, az Állami Honvédelmi Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa az általános intézkedéseken kívül közvetlenül foglalkozott egyes üzemekkel és iparágakkal. Július 9-én például az Állami Honvédelmi Bizottság konkrét intézkedéseket foganatosított az uráli energiarendszer fő erőműveinek – a cseljabinszki, a krasznogorszki és a közép-uráli erőműnek – a kapacitásnövelésére. Július 29-én a Népbiztosok Tanácsa határozatot hozott az aktyubinszki és a kuznyecki vasötvözetgyárak építésének meggyorsításáról, augusztus 29-én elfogadta egy hatalmas mangánércbázis kialakításának tervét keleti körzetekben, szeptember 26-án rendeletet fogadott el a novoszibirszki és a kuznyecki-medencei erőművek és vezetékhálózat építéséről, november 17-én a Volga-melléki, uráli és szibériai üzemek energiaellátásáról és mindegyik erőmű újabb kapacitásainak üzembe helyezéséről, december 8-án a keleti körzetek szénbányászatának fejlesztéséről stb.

Az ipar átállítása rendkívül gyors ütemben folyt. Az eredetileg civil rendeltetésű üzemek túlnyomó többsége már 1942-ben a háború szükségleteire dolgozott.

A tömeges mozgósítás és a népgazdaság átállítása miatt rendkívül égető feladat volt a munkás- és különösen a szakmunkás-utánpótlás megszervezése, az új munkások képzése elsősorban a tömeges szakmákban. Elég, ha annyit mondunk, hogy csupán olyan vezető népbiztosságoknál, mint a harcokocsiipari, a lőszeripari, a fegyverzetipari, a repülőgépipari, a középépgyártási, a vaskohászati, a színesfémkohászati, a hajóipari, a nehéz- és középépgyártási népbiztosság, 1942 elején több mint 441 000 munkás hiányzott. A hadianyag-termelés további bővítése még több különböző szakmájú munkást igényelt. Jelentősen csökkent a munkáskezek száma a mezőgaz-

daságban. Ráadásul a kolhozokból, a szovhozokból és a gép- és traktorállomásokról a hadsereg szükségleteire igénybe vették a traktorok több mint 40 százalékát, a gépkocsiknak mintegy 80 százalékát, rengeteg lovat, ami még inkább fokozta a munkaerő-szükségletet a mezőgazdaságban.

A párt és a kormány energikus intézkedéseket foganatosított e probléma megoldása végett. A Központi Bizottság Politikai Irodája 1941 júniusában a Népbiztosok Tanácsa mellett megalakította a Munkaerő-elosztó Bizottságot. Júliusban a Népbiztosok Tanácsa rendeletet adott ki „A köztársaságok népbiztosi tanácsainak és a határterületi (területi) végrehajtó bizottságoknak joga a munkások és alkalmazottak más munkára való áthelyezésére” címmel. A hadiiparba és a vele kapcsolatos gazdasági ágakba nagyszámú munkást helyeztek át a könnyűiparból, az élelmiszeriparból, a kommunális gazdálkodásból, áthelyeztek több alkalmazottat is az irányító apparátusból. A hadiiparban, a vasúti, tengeri és folyami közlekedésben foglalkoztatott minden férfit és nőt a háború egész tartamára mozgósítottak nyilvánítottak. A Legfelsőbb Tanács Elnöksége 1942. február 13-án rendeletet adott ki „A munkaképes városi lakosságnak termelési és építőipari munkára a háború tartamára történő mozgósításáról”. E rendelet alapján csupán 1942 tíz hónapja folyamán 737 900 embert mozgósítottak állandó munkára, 1 395 600 embert pedig ideiglenes és időnyomunkára.

A szovjet emberek mindezeket az intézkedéseket határtalan hazafias kötelességtudattal hajtották végre. Az intézkedések lényegében a nép kezdeményező készségének legracionálisabb felhasználását célozták. Akik nem voltak alkalmasak katonai szolgálatra, önként jelentkeztek munkára az ipari üzemekben. „A nők óriási hazafias lelkesedéséről érkeznek hírek a Szovjetunió minden szegletéből – jelentette a Szovjet Tájékoztató Iroda 1941. június 30-án. – Az Ordzsonikidze-gyárban több mint 100 háziasszony jelentkezett, hogy frontra távozott férfiak helyére lépjen.” Csupán 1941 második felében 900 000 háziasszony és ugyanannyi 8–10. osztályos középiskolás fiú és leány jelentkezett termelőmunkára. A nyugdíjasok is visszatértek munkahelyükre. „A hazát fenyegető halálos veszedelem órájában nem maradhatunk tétlenek” – írták kérelmeikben.

A szovjet empek egyhangúlag támogatták a pártnak azt a programját, hogy az országot egyetlen harci táborra kell változtatni, és támogatják a hadianyag-termelés növelésének terveit. A szovjet dolgozók milliói minden gondolatukat, energiájukat arra összpontosították, hogy megvalósítsák a párt harci jelszavát: „Mindent a frontnak, mindent a győzelemért!”

Az új munkások munkába állása halaszthatatlanná tette szakmai képzésük megszervezését. Hiszen sokan közülük első ízben álltak munkapad mellé, sohasem tartottak kezükben szerszámot, fogalmuk sem volt a termelési technológiáról. Ráadásul a szakmunkások is átképzésre szorultak a hadianyag-termelés érdekében. Különböző módszerekkel – rövid tanfolyamok, iskolák szervezésével, az állami munkaerő-tartalékok rendszerében, egyéni úton és brigádban történő oktatás révén – kibontakoztatták

a szakmunkások tömeges képzését és átképzését. Csupán 1942-ben körülbelül 1,3 millió fő kapott szakmunkás-oklevelet. A szakmunkások körében jelentékenyen nőtt a nők aránya. 1941 elejétől 1942 végéig a nők aránya a különböző szakmákban a következőképpen emelkedett: mozdonyvezetők – 6 százalékról 33 százalékra, esztergályosok – 16 százalékról 33 százalékra, hegesztők – 17 százalékról 31 százalékra, lakatosok – 3,9 százalékról 12 százalékra, kovácsok és sajtolók – 11 százalékról 50 százalékra, villanyszerelők – 32 százalékról 50 százalékra, kompresszorkezelők – 27 százalékról 44 százalékra.

A munkásosztály létszáma az intézkedések ellenére jelentékenyen csökkent. 1941 elején 31,5 millió munkás és alkalmazott volt az országban, az év végére pedig 18,5 millióra csökkent a számuk. Moszkva, Gorkij és Szverdlovszk komszomolistáinak kezdeményezésére országszerte tömegmozgalom indult ezzel a jelszóval: „Ügy tegyük a dolgunk, hogy a front-ra távozott elvtársunk helyett is dolgozzunk!” 1941 végén Moszkva, Leningrád, Baku, Komszomolszk-na-Amure, Szverdlovszk terület gyáraiban minden harmadik komszomolista két normát teljesített.

Országszerte új munkamódszerek születtek. Sok munkás ezekkel az új módszerekkel három, négy, öt, sőt tíz normát teljesített. Elindult az ezerszázalékosok mozgalma. A mozgalmat B. F. Boszjij, az Urálba evakuált leningrádi munkás kezdeményezte. Boszjij 1942. február 12-én műszaknormáját 1480 százalékra teljesítette, amiért Állami Díjjal tüntették ki. A gyorsított olvasztási eljárás alkalmazásával tette magát híressé D. D. Szidorovszkij az Uráli Nehézgépgyárból, N. H. Bazetov a verh-iszetszki gyárból, A. J. Szorokov a kusvinói gyárból, K. Sz. Burasnyikov a magnyitogorszki kombinátból, a fúrásban alkalmazott nevezetes újításokat a krivoj-rogi A. I. Szemivolosz és az uráli I. P. Jankin fúrómunkás. Hőstetteik híre bejárta az egész országot, s nevük például szolgált a munka termelékenységének növeléséért folyó tömegversenyben.

A normák túlteljesítéséért indított egyéni verseny átnőtt a brigádok versenyébe. Az uráli nehézgépgyárban a komszomolista M. F. Popov ifjúsági brigádja egy új módszerrel csökkentette a nehézharcokcsi-alkatrészek furatesztergálásának idejét, és ezen a réven 1941. szeptember 21-én egy műszak alatt öt normát teljesített. Ezzel elnyerte az ifjúsági frontbrigád címet. Moszkva, Gorkij és más városok komszomolistái felkarolták ezt a nagyszerű kezdeményezést. Csakhamar az egész országban mindenütt alakultak ifjúsági-komszomolista frontbrigádok. Jelszavuk így szólt: „Állj helyt a munkában, úgy, mint a harcban!” Azokat a munkásokat, akik két, három vagy több normát teljesítettek egy műszakban, jogosan nevezték a háterszág „gárdájának”. A szovjet hadsereg katonái egy gyár munkásainak küldött levelükben ezt írták:

*A fronton a gárda erős acélfala!
Szeretve, becsülve néz fel rá a Haza,
A front mögött pedig – nem kis erő ez sem –,
A háterszág gárdája rettenthetetlen!*

A munkások, a mérnökök, a technikusok a munkahősiesség csodáit viték véghez. A kétszázasok, az ötszázasok, az ezerszázalékosok és a frontbrigádok mozgalma, a több gép kezelése, több szakma elsajátítása – a szocialista versenynek mindezeket a formáit milliók, egész gyárak alkalmazzák.

A felnőttekkel együtt dolgoztak a serdülők is. A játékos természetű, vidám fiúk és leányok a munkában komolyan helytálltak s frontharcosokhoz méltóan dolgoztak.

Rendkívül bonyolult feltételek közt oldotta meg feladatait a mezőgazdaság. A háború a dolgozók leginkább munkaképes és képzett részét ragadta el a mezőgazdasági termeléstől. A nagy mennyiségű technika és ló katonai célokra történő mozgósítása jelentősen gyengítette a mezőgazdaság anyagi-technikai bázisát. Az ellenséges megszállás következtében az ország olyan mezőgazdasági területet veszített el, ahonnan az ország egész termésének 54 százaléka került ki.

A mezőgazdaságnak háborús feltételekre való átállításában az első és rendkívül fontos lépés az SZK(b)P Központi Bizottságának 1941. július 20-i határozata volt „A Volga-melléki, szibériai, uráli és kazahsztáni kolhozok őszi gabonavetési tervéről”. A mezőgazdasági dolgozók ezt a tervet teljesítve 1941 őszén az őszi vetések területét 14,7 millió hektárról 16 millió hektárra növelték, a következő két évben pedig 17,5 millió hektárt vetettek be ősziekkel. Jelentősen nőtt a cukorrépa, a köles, a hajdina, a dinya-nyefélék vetésterülete.

De az, hogy a vetésterület csaknem felét az ellenség elfoglalta, óriási nehézségeket idézett elő a hadsereg és a lakosság élelmiszer-ellátásában. A szó legszorosabb értelmében heroikus munkát kellett végezniük a kolhozparasztoknak, a szovhozok és a gép- és traktorállomások dolgozóinak, s elsősorban is a nőknek és a serdülőknek e nehézségek leküzdéséért. A mezőgazdaságban ők viselték a háborús évek roppant terhét.

A falusi dolgozók munkalelkesedése kimeríthetetlen volt. Moszkva terület ramenszkajai gép- és traktorállomásának komszomolista traktorosleányai felhívást intéztek a kolhozparasztlányokhoz, hogy tanulják meg a kombájnok, a traktorok és a gépkocsik vezetését. 1941–1942 folyamán több mint 180 000 nő szerezte meg a traktorvezetői oklevelet. Az 1941-es termés betakarítása egészében véve tömeges munkahőstett volt. Részt vett benne kivétel nélkül az egész munkaképes falusi lakosság, beleértve a serdülőket és a városi lakosok jelentékeny hányadát is.

Az élelmiszer-, a hús- és tej-, a textil-, a bőr- és lábbeliipar, valamint a könnyűipar több más ága gyorsan átállt a haditermelésre. Mind arra összpontosították erőfeszítéseiket, hogy konzerveket, koncentrátumokat, lábbelit, felszerelést és egyenruhát gyártsanak a hadsereg számára. Az ipari szövetkezetek, a rokkantak szövetkezetei és a helyi ipar is a hadsereg részére termelt.

Mindez együttvéve lehetővé tette, hogy az ország belső területeinek anyagi erőforrásait és termelőkapacitásait maximálisan felhasználják a hadsereg és a hajóhad ellátására. A szovjet fegyveres erők személyi álló-

mánya még a legnehezebb időszakban – az első háborús télen, 1941–1942-ben – is el volt látva meleg ruházattal. A szovjet katonák ruházata sokkal jobb volt, mint a fasiszta agresszorok katonáié. „Vörös Hadseregünknek jó a ruházata – mondta Kalinyin –, nem rossz az ételmezése... Ez pedig igen sokat nyom a háború mérlegén.”

A front ellátásában és a hadianyag-termelés fejlesztésében óriási szerep hárult a közlekedésre. A közlekedés valamennyi fajtájának tevékenységét az Állami Honvédelmi Bizottság mellett Sztálin elnökletével alakított Szállítási Bizottság koordinálta, amelynek nagyon kiterjedt jogköre volt.

Különösen nagy volt a vasutak megterhelése. Hasonlással szólva a vasutak a gazdaság véreirei. Lenin azt mondta, hogy a vasúti közlekedés „egész gazdaságunk egyik fő bázisa”. Hangsúlyozta, hogy a korszerű háború vasutak nélkül üres frázis.³

Amint a határon eldőrdültek az első lövések, a közlekedés dolgozói harci szolgálatba léptek. A rendszeres légítámadások ellenére mindent elkövettek, hogy ne szakadjon meg a hátsóország és a front kapcsolata, növeljék a vasutak átbocsátó- és szállítóképességét, gyorsítsák a katonai és evakuációs szerelvények haladását. A vasúti közlekedés dolgozói új módszerekkel rövidebb idő alatt vezették és állították össze a szerelvényeket, állásidő nélkül végezték a vagonok javítását. Csupán a háború első 40 napja folyamán 2,5 millió embert, 1942 januárjáig pedig több mint 10 millió embert szállítottak a frontra.

A történelemben nem volt példa ilyen nagyarányú vasúti szállításokra. Nagy szerepet játszott a vasutasok rendkívüli önfeláldozása. V. I. Kazansz-kij, a délnyugati vasút mozdonyvezetője mindkét lábán sebesülten, szakadatlan tűzben vezette el a szerelvényt rendeltetési helyére. Ugyancsak súlyos sebesülten vezette ki a frontra szerelvényét K. A. Nyikityin leningrádi mozdonyvezető, M. I. Kusnyir, Osztaskov állomás fűtőházának mozdonyvezetője és sok más társuk.

Ugyanilyen önfeláldozóan dolgoztak a tengeri és a folyami közlekedés dolgozói is. Szevasztopol, Odessza, Tallinn, Hanko-félsziget, az oranienbaumi hídfő védelmekor a vízi utak voltak a fő összekötő artériák a front és a hátsóország között. Az egyetlen út, amely 1941 őszén az ostromlott Leningrádot táplálta, a Ladoga-tó volt. Télen a tó jegén épült ki a legendássá vált út, amelyen 152 napon keresztül 361 000 tonna rakományt – 75 százalékban élelmiszert – szállítottak Leningrádba, úgyhogy háromszorosra lehetett növelni a leningrádiak kenyéradagját. A nép joggal nevezte el a jegén épített utat „az élet útjának”. Ugyanezen az úton evakuálták a városból az üzemek jelentékeny részét és 514 000 leningrádi lakost.

Gyors ütemben állt át a tudomány is a háborús szükségletek kielégítésére. A háború kezdetekor 1821 tudományos intézmény volt az országban több mint 98 000 tudományos munkatárssal. A Szovjet Tudományos Akadémia rendszerében 47 intézet és 76 önálló laboratórium, állomás, obszervatórium és más tudományos kutatóintézet volt. Ezekben dolgozott a

³ *Lenin Művei*. 33. köt. Szikra 1953. 139. old.

Szovjet Tudományos Akadémia több mint 300 tagja és levelező tagja, 4700 tudományos és tudományos-technikai munkatárs, köztük 1673-an a tudományok doktora vagy kandidátusa cím birtokosai.

A Szovjet Tudományos Akadémia az SZK(b)P Központi Bizottságának útmutatása alapján már 1941. július elején kijelölte a tudományos kutatások fő irányait azzal a feladattal kapcsolatban, hogy segítse az ipart a hadianyag-termelés megszervezésében és bővítésében, keresse meg a nyersanyagkészletek leghatékonyabb mozgósításának módszereit, a deficit-nyersanyagok helyi nyersanyaggal való helyettesítésének módszereit.

Az új tudományos problémák megoldása az evakuáció igen bonyolult feltételei közt kezdődött el. A tudósok ennek ellenére már 1941-ben jelentősen hozzájárultak a népgazdaságnak haditermelésre való átállításához. Rendkívül eredményes tevékenységet végzett például az Urál nyersanyagforrásainak mozgósítására augusztus 29-én alakított bizottság, amelynek vezetője V. L. Komarov, a Tudományos Akadémia elnöke lett. A bizottság 1942 első felében Szibériára és Kazahsztánra is kiterjesztette tevékenységét. Vezetésével dolgozott mintegy 60 tudományos intézet és üzem, több mint 600 tudományos munkatárs, köztük olyan kiváló tudósok, mint A. A. Bajkov, I. P. Bargyin, E. V. Bricke, V. A. Obrucsev, V. N. Obrascov, L. D. Sevjakov, Sz. G. Sztrumilin, A. A. Szkocsinszkij és mások. 1942 júniusában J. A. Csudakov akadémikus vezetésével bizottság alakult a Volga-mellék és a Káma-mellék erőforrásainak mozgósítására. Később mind gyakrabban alakítottak különféle tudományos szakbizottságokat – állandóakat és ideigleneseket – a gazdasági és katonai problémák megoldására. A bizottságok igen hatékony munkát végeztek.

A tudósok nagy munkát végeztek annak érdekében, hogy bővítsék a kohászati bázist az ország keleti részén, segítséget nyújtottak a termelőknek a dzsezkazgani (Kazahsztán) mangánérctelep ipari kitermelésének megszervezéséhez, alumínium-nyersanyagot találtak és kidolgozták az alumíniumgyártás technológiáját az Urálban, kiváló minőségű bauxitot találtak Észak-Urálban, réz- és wolframtelepeket találtak Közép-Ázsiában, ólmot találtak a Bajkálontúlon és a Távol-Keleten, sikeresen kutatták a „Második Baku” termelési lehetőségeit, dolgoztak a terméshozamok növelésén, az élelmiszer- és ipari növények vetésterületének bővítésén.

A szoros kapcsolat a termeléssel, az új tudományos felfedezéseknek az iparban és a mezőgazdaságban való gyors alkalmazása a szovjet tudósok tevékenységének normájává vált.

A TERMELŐERŐK EVAKUÁLÁSA

A gazdaság haditermelésre való átállításával kapcsolatban rendkívül fontos probléma volt a termelőerők evakuálása nyugatról keletre. A Népbiztosok Tanácsa és a párt Központi Bizottsága augusztus 16-i határozatában az 1941. negyedik negyedére és 1942-re szóló hadigazdasági terv Volga-mellékre, Urálra, Nyugat-Szibériára, Kazahsztánra és Közép-Ázsiára vo-

natkozó részét illetően hangsúlyozta, hogy az ország keleti részén gyors ütemben meg kell teremteni a fő fegyvertárat, és ez megköveteli, hogy mélyen a hátszágba telepítsék át a lőszeripari, fegyverzetipari, repülőgépipari stb. népbiztosságok üzemeit.

Az evakuációt egységes terv alapján hajtották végre, és azonnal kolosszális méretekben. A feladat az volt, hogy a legrövidebb idő alatt óriási területről elszállítsanak jelentős számú üzemet, a teljes kollektívával, köztük olyan nagy üzemeket, mint a „Dnyeproszpecsztat”, a „Zaporozssztat”, a novo-kramatorszki, az izsorszki, a leningrádi, a kirovi, a nyevai „Lenin”-gyár stb. Ezek gigászi termelőkomplexusok voltak, több tucat gyárrészleggel, szerszámgépek és gépek ezreivel, energetikai aggregátokkal, martinkemencékkel, sok tucat kilométernyi különféle kommunikációs eszközzel, kábellel, csövekkel.

Az evakuációt közvetlenül irányította a párt Központi Bizottsága és az Állami Honvédelmi Bizottság. A termelőerők áttelepítésével kapcsolatos napi munkával az 1941. június 24-én megalakított Kiürítési Tanács foglalkozott. Az Állami Honvédelmi Bizottság megalakítása után a Kiürítési Tanácsot átszervezték. A tanács elnöke N. M. Svernyik lett, helyettesei A. N. Koszigin és M. G. Pervuhin, tagjai A. I. Mikojan, M. Z. Szaburov, M. V. Zaharov tábornok. A népbiztóságokon és a főigazgatóságokon ugyancsak kiürítési bizottságokat alakítottak, a vasúti állomásokon és csomópontokon pedig kiürítési meghatalmazottakat neveztek ki.

A Kiürítési Tanács által kidolgozott terv szerint megfelelő sorrendben hajtották végre a kiürítést. Elsősorban szállították el a késztermékeket, a még fel nem szerelt berendezéseket, a nyersanyagot, a kábeltermékeket és a fő anyagokat; másodsorban a felszerelésre váró technológiai berendezéseket a működő üzemekből, az energetikai berendezéseket és a szerszámgépeket; harmadsorban a szállítóeszközöket, a különféle segédanyagokat és vagyontárgyakat. Rendeletet dolgoztak ki a munkások, az alkalmazottak és családtagjaik evakuálásáról is. Mindenekelőtt a gyermekintézményeket, a gyermekes asszonyokat és az aggokat evakuálták. A polgári lakosság elszállítása végett 1941 szeptemberében a Kiürítési Tanács kebelében külön főigazgatóságot alakítottak, a helységekben pedig kiürítési állomásokat szerveztek, amelyek elhelyezték, orvosi segítségben és élelmiszer-ellátásban részesítették az evakuáltakat.

Az Állami Honvédelmi Bizottság 1941. október 14-én a fronthelyzet kedvezőtlen alakulása miatt elrendelte Moszkva és Moszkva terület hadianyaggyárainak keletre telepítését. E határozat végrehajtásával A. N. Koszigin, az Állami Honvédelmi Bizottság meghatalmazottját bízták meg. 1941. október 25-én megalakították a könnyűipari üzemek, az élelmiszer- és iparcikk-készletek evakuálásának bizottságát, amelynek elnökévé az Állami Honvédelmi Bizottság A. I. Mikojant nevezte ki.

Szakadatlanul vitték a szerelvények keletre az embereket, a berendezéseket és anyagokat. A poros, gyakorta pedig felázott utakon terelték a jóságot, szekéren, gépkocsin szállították a gabonát, a kolhozok, a szovho-

zok, a gép- és traktorállomások vagyontárgyait. Amit pedig nem sikerült elszállítani, azt megsemmisítették.

Sok üzem az utolsó pillanatig dolgozott. Gyakran előfordult, hogy egyes üzembrészekben még termeltek a front számára, a többi üzembrész pedig már gyors ütemben készült az elszállításra. A Dnyeper-mellék, a Donyec-medence, Harkov, Leningrád, Tula számos üzemének kiürítésekor ez történt. Megesett, hogy a munkások tűzérési tűzben rakták vagonokra a még hátramaradt berendezéseket, és ellenséges tűzben az utolsó szerelvényekkel hagyták el üzemüket.

A hősi munka nagyszerű, példátlan eposza volt ez. Az evakuálást rendkívül rövid idő alatt hajtották végre igen nagy kiterjedésű harctéri és frontvezeti területről. Az ellenséges légierő csupán 1941. június 22-től decemberig 5939 támadást intézett a frontvezeti utak ellen, több mint 46 000 bombát dobott le a vasúti csomópontokra, állomásokra, hidakra és szerelvényekre.

Rendkívül megfeszített munka folyt a vasutakon. Csapatokat és fegyverzetet szállított óriási mennyiségben az arcvonalra, ugyanakkor a vasút biztosította az evakuációs szállítások nagy részét is. „Két kolosszális folyama a vonatoknak hihetetlen munka árán hömpölygött szemben egymással – írta visszaemlékezéseiben Hruljov tábornok – miközben az ellenséges repülőgépek szakadatlanul támadták őket.” Csupán 1941 júliusában napi 10 000 vagonot vettek igénybe evakuációs célokra. Az evakuált emberek és anyagi értékek szállítására pedig összesen 1,5 millió vagonot használtak fel, 30 000 szerelvényt állítottak össze.

Az evakuálás egész időszaka alatt csupán vasúton teljesen vagy részben 2593 üzemet telepítettek át mélyen a hátsóországba. A háború előtt ezekből az üzemekből került ki az ország egész ipari termelésének 33 százaléka. Az ország keleti körzeteibe evakuáltak több mint 10 millió embert, mintegy 11 000 traktort, nagy mennyiségű jószágot, a kolhozok, a szovhozok, a gép- és traktorállomások nagy tömegű vagyontárgyát.

A történelemben még nem volt példa a termelőerők ilyen gigászi arányú áttelepítésére. A szovjet nép páratlan hőstettet vitt véghez ezeknek a termelőerőknek gyors üzembe helyezésével. „Lényegében az egész ipari országot több ezer kilométerre áttelepítették – mondta L. I. Brezsnyev. – S lakatlan helyeken, gyakran a szabad ég alatt, a szó szoros értelmében, ahogy lerakták a vasúti kocsikról, már üzembe is helyezték a gépeket.”⁴

Ezt a gigászi munkát a szovjet emberek magasrendű erkölcsi-politikai tulajdonságai, a szocialista gazdasági rendszer fölénye, a kommunista párt bátor és bölcs vezetése biztosították.

Emberek és üzemek evakuálása háború idején nem új jelenség. Az első világháború idején Oroszország körülbelül 200 üzemet telepített át a frontövezetből. De ezek részesedése az ország egész ipari termelésében alig érte el az 1,5–2 százalékot. Leküzdhetetlen nehézségekbe ütköztek az angol hatóságok is, amikor 1940-ben megpróbálták részlegesen kitelepíteni Lon-

⁴ L. I. Brezsnyev: A lenini úton. Kossuth Könyvkiadó 1971. 23. old.

don ipari üzemait és lakosságát. Meghiúsult a franciáknak az a kísérlete 1940-ben, hogy a frontövezetből kitelepítsék az ipart. Megmutatkoztak ugyanis a konkurrens üzemek, földtulajdonosok, szállítási vállalatok és hitelintézmények érdekellentétei. 1944 közepétől a fasiszta Németország is megpróbálta kitelepíteni az ipari üzemeket az ország keleti körzeteiből. De ez dezorganizálta a gazdaságot, s a német ipar termelésének további csökkenésére vezetett.

Azt, ami nem sikerült a kapitalista államoknak, a Szovjetunió eredményesen megvalósította. Az SZK(b)P Központi Bizottsága és az Állami Honvédelmi Bizottság kijelölte a világos feladatot: haladéktalanul munkába kell állítani a kitelepített üzemeket. N. A. Voznyeszenszkijt, az Állami Honvédelmi Bizottság tagját utasították, hogy a legrövidebb időn belül biztosítsa az áttelepített kohó-, lőszer-, repülőgép- és harckocsiipari üzemek munkába állítását. Miután a kiürítés alapján véve befejeződött, a szállítmányok gyorsabb kirakása végett az Állami Honvédelmi Bizottság 1941. december 25-én bizottságot alakított az áttelepített rakományok és munkaerő kirakására és elhelyezésére. A bizottság élére A. I. Mikojant nevezték ki.⁵ A népbizottságokat utasították, hogy dolgozzák ki az evakuált üzemek munkába állításának ütemtervét, jelöljék meg az elsőrendű fontosságú építkezéseket.

Mindezeket az intézkedéseket rendkívül gyorsan kellett végrehajtani, mivel körülbelül 1941 decemberéig az evakuált üzemek még úton, kirakodóban voltak, és ezért nem termeltek. Ennek következtében pedig a szovjet ipar termelése 47,6 százalékra esett vissza. 1941 decemberében a szovjet ipar harmadannyi hengerelt árut termelt, mint júniusban, a színesfémekből júniusban 430-szor többet termelt, mint decemberben. Ennek pedig az lett a következménye, hogy csökkent a fegyverzet és a haditechnika, különösen a közepes harckocsik, a löfegyverek és a lőszer gyártása.

Az áttelepített ipari üzemek munkába állítása rendkívül nehéz feladat volt. A berendezéseket és a munkásokat szállító szerelvények egy része nem érkezett meg teljes egészében rendeltetési helyére, mert bombázásoknak esett áldozatul. Az üzembe helyezési munkálatok télen folytak, gyakran nem volt elég munkáskéz, építőipari technika, fűtőanyag. A lakás- és szociális körülmények kétségbeejtőek, nagymértékű volt az élelmiszerhiány. A párt szervező tevékenysége és a dolgozók önfeláldozása azonban leküzdötte ezeket a nehézségeket. Az építkezéseken tömegével jelentkeztek munkára olyan emberek, akik soha életükben nem végeztek ilyen munkát – háziasszonyok, pedagógusok, kulturális dolgozók, diákok, középiskolások. Ásóval, csákánnyal, feszítővassal mélyítették a munkagödröket, az alapárkokat, gyakran kézi erővel emeltek helyiségeket az üzemek számára. Napokon át nem távoztak munkahelyükről, megfedkeztek alvásról, evésről, pihenésről. És az odaadás pótolta a tapasztalat hiányát. A háború előtt egy 1300 köbméteres kohó szerelése körülbelül két

⁵ Ugyanakkor feloszlatták a kiürítési bizottságot, apparátusát pedig átadták a kirakodási bizottságnak.

és fél évig tartott, a háború alatt ellenben a magnyitogorszki kohóműben nyolc hónap alatt, a csuszovoji kohóműben hét hónap alatt épültek a kohók. A Zaporozsjéból Taskentba telepített nagy karburátorgyárat öt hónap alatt építették fel, a háború előtt viszont harminc hónap kellett volna ekkora munka elvégzéséhez.

Az építési munkálatokban tevékenyen részt vettek az evakuált üzemek kollektívái. És gyakran megtörtént, hogy a gyár még nem volt tető alatt, de a munkások és a mérnökök már megindították a termelést. A zaporozsjei Engels-gyár például az evakuálás után 20 nappal már termelt. Az egyik nagy hadianyaggyárat 1941. október közepén 12 szerelvényre rakták, 11 napig szállították, s a gyár 1941. december elején már másfélszer többet termelt, mint korábban. Az áttelepített repülőgépgyárak már egy-másfél hónap múltán termeltek.

Az evakuált gyárakat olykor működő üzemek területére telepítették, s összeolvasztották velük. A Leningrádból evakuált Kirov-gyár és a Harkovból áttelepített Diesel-mozdonygyár a cseljabinszki traktorgyár területén kapott helyet. E három gyár összevonásával szerveződött az uráli Kirov-gyár, az ország egyik legnagyobb harckocsigyára, amelyet a nép „Tankográdnak” nevezett el. A termelés mielőbbi megindítása végett egyidejűleg végezték a Leningrádból és Harkovból evakuált berendezések szerelését, az alkatrészek gyártását és a harckocsik összeszerelését. Három hét alatt 5800 fémforgácsoló gépet, 230 új villamoskemencét és nagy mennyiségű új berendezést szereltek föl. A szabad ég alatt, kemény fagyban folyt a munka. De a munkások a rőzséből rakott tüzeknél melegedve fáradhatatlanul dolgoztak. Az arcvonal mind több, az ellenségre nézve félelmetes T-34-es harckocsit kapott.

Bizonyos mértékig fékezte a haditermelés növelését a termelőerők másodszori áttelepítése, amelyet a szovjet-német arcvonal déli szárnyán végrehajtott ellenséges támadás miatt kellett végrehajtani. Az Állami Honvédelmi Bizottság ezúttal is megalakította a kiürítési bizottságot, amelynek tagjai lettek N. M. Svernyik (elnök), A. N. Koszigin, A. I. Mikojan, M. Z. Szaburov, B. N. Arutyunov, P. A. Jermolin. Ez a bizottság megszervezte a lakosság, az üzemek, a jószág, a gép- és traktorállomások, a kolhoz- és szovhozvagyon kiürítését Vorosilovgrád és Sztálingrád területéről, Sztavropol és Krasznojarszk határterületről.

1942 nyarán és őszén összesen 150 nagy ipari üzemet telepítettek át, amihez körülbelül 70 000 vagonra volt szükség. Vízi úton is folyt a kiürítés, nevezetesen a Kaszpi-tengeren keresztül. A körülvárt Szevasztopolból a Fekete-tengeren szállítottak el 36 700 tonna igen értékes berendezést, 10 000 tonna olajterméket és nagyszámú polgári személyt. A Volgán 17 átkelőhely létesült, amelyeken a Volgai Katonai Flottilla és az utasszállító flotta matrózai 1942 június-augusztusában több mint 300 000 embert, 1 874 000 szarvasmarhát, sertést, juhot stb., 3529 mezőgazdasági gépet, 5102 gépkocsit, 8245 szekeret, nagy mennyiségű gabonát, üzemanyagot és más értéket szállítottak át. Az 1942-es hajózási időnyben a Ladoga-tón ellenséges tűzben polgári és katonai hajókon átszállítottak 795 000 lenin-

grádi lakost, 162 000 tonna különféle berendezést, több mint 100 000 tonna különféle anyagot, összesen 34 400 tonna vasúti gördülőanyagot.

Az 1942-es kiürítés az 1941-es kiürítéshez képest körülhatárolt terület-ről és viszonylag kis méretekben történt. Ezért nem befolyásolta számottevően a hadianyag-termelést, amelynek volumene szakadatlanul növekedett. A szovjet ipar 1942 első felében 1,9 millió puskát és karabélyt, több mint 614 000 géppisztolyt és géppuskát, csaknem 150 000 löveget és aknavetőt, több mint 11 000 harckocsit, 8000 harci repülőgépet, körülbelül 50 millió tüzérségi gránátot és aknát gyártott, a második félévben pedig több mint 2 millió puskát és karabélyt, több mint 614 000 géppisztolyt és géppuskát, mintegy 140 000 löveget és aknavetőt, több mint 13 000 harckocsit, több mint 13 000 harci repülőgépet, 80,5 millió tüzérségi gránátot és aknavetőt. Mégpedig olyan körülmények között, amikor az acél, a hengerelt-áru, a nyersvas, a villamos energia és a szén termelése 30–60 százalékkal kevesebb volt, mint 1941-ben.

A Szovjetunió a nép kolosszális erőfeszítéseinek eredményeképpen a kommunista párt vezetésével rendkívül rövid idő alatt teljesen átállította a népgazdaságot haditermelésre, rendkívül nehéz feltételek közt óriási termelőerőket telepített át és helyezett üzembe. 1942 közepére gyorsan növekvő hadigazdasággal rendelkezett, amely képes volt fedezni az arcvonal elsőrendű szükségleteit. A háború első évének mérlegét megvonva a „Pravda” teljes joggal írta: „A szovjet gazdaság az egész világ szeme láttára megmutatta erejét, szervezettségét, azt, hogy képes alkalmazkodni a nehéz körülményekhez.”⁶

2. A SZOCIALISTA GAZDASÁG GYŐZELME

AZ ÖSSZEHANGOLT HADIGAZDASÁG FEJLESZTÉSE

A hadigazdaság nem különálló ágazata vagy része a népgazdaságnak. A hadigazdaság az egész népgazdaság, amely alkalmazkodott a hadviselő ország fegyveres erőinek és hátszágának szükségleteihez. A Nagy Honvédő Háború ily módon minden egyéb mellett a két ellentétes gazdasági rendszer, a szocialista és a kapitalista gazdasági rendszer gigászi párviadala, életerejük kemény próbája volt.

Miután a háború elhúzódó jelleget öltött, a párviadal különösen ádázszá vált. S a párviadal menete mind nyilvánvalóbban a szocialista gazdaság javára alakult.

A Szovjetunió ipara 1942-ben nagyszerű sikert ért el. A hadianyag-termelésben maga mögé utasította a fasiszta Németország iparát. De ez csak kezdete volt az abszolút anyagi-technikai fölény kivívásának. A fasiszta agresszorok ellen még hosszú, elkeseredett harcot kellett vívni, amely

⁶ Pravda, 1942. június 22.

megkövetelte a szovjet hadigazdaság messzemenő tökéletesítését, fejlesztési ütemének további gyorsítását.

A működő üzemek átállításán és az áttelepített üzemek helyreállításán kívül a párt nagyszabású beruházásokat hozott létre. Miközben Németországban 1943–1944 folyamán a gazdasági beruházások 22 százalékkal csökkentek, a Szovjetunióban az állami és szövetkezeti (a kolhozok nélkül) beruházások összege növekedett, és 1943-ban elérte a 25,1 milliárd rubelt, 1944-ben pedig a 34,1 milliárd rubelt. „Népünk egyik kezében kard van, a másikon kalapács. Az ország harcol és épít” – írta a „Pravda” 1943. január 10-én.

Különösen nagyarányú gyorsított beruházás volt a Volga-melléken, az Urálban, Kazahsztánban és az ország más keleti körzeteiben. Ezekben a körzetekben 1942–1944 folyamán 2250 nagy ipari üzem épült fel. Ugyanezen időszak alatt az ország szerszámgépparkja 100 000 fémforgácsoló géppel bővült.

Elsősorban nagy kohóipari üzemeket építettek és újjáépítettek, különösen minőségi acélok gyártására, amelyekre hallatlanul nagy szüksége volt a hadiiparnak. A fémeért folyó harc, hangsúlyozta az Állami Honvédelmi Bizottság 1942. április 13-i határozata, roppant fontos és elsőrendű politikai, gazdasági és katonai feladat. E feladat megoldásától függött a szovjet hadsereg és flotta ereje.

„A fémtermelés adatainak közvetlen közük van a Szovjet Tájékoztató Iroda hadijelentéseihez – írta azokban a napokban a »Pravda«. – Az, amit ma a martinokban olvasztanak, sajtolnak a blumingekben, átengednek a hengersorokon, holnap a fronton szólal meg a gránátok, a golyók és a bombák nyelvén.” A kohászatnak a háború éve alatt megtett fejlődéséről világos képet adnak a számok, mégpedig impozáns számok. A vasércbányászat termelése például a háború alatt 130 százalékkal, a koksztermelés 204 százalékkal, a nyersvastermelés 1940-től 1945-ig 4,2 millió tonnáról 6,7 millió tonnára (158 százalékra), az acéltermelés 6,8 millió tonnáról 9,8 millió tonnára (145 százalékra), a hengereltáru-termelés 4,8 millió tonnáról 6,9 millió tonnára (145 százalékra) nőtt. Gyorsan nőtt a színesfémek termelése, s a színesfémkohászat valamennyi ága 1945-ben jelentősen túlszárnyalta a háború előtti színvonalat. Mindez lehetővé tette a különleges félgyártmányok (például a páncéllemezek) és a haditechnikához szükséges ötvözetek termelésének növelését.

Miután az ellenség elfoglalta a Donyec-medencét és kijutott a Kaukázus olajforrásaihoz, előtérbe került a fűtőanyagkérdés. 1942 májusától a széntermelés 1940-hez képest 45 százalékkal, az olajtermelés 64 százalékkal csökkent. Ezért a párt Központi Bizottsága és az Állami Honvédelmi Bizottság erélyes intézkedéseket foganatosított, hogy a szén, az olaj és más fűtőanyagok termelése a keleti körzetekben növekedjen. A háború alatt az itt nyitott új szénbányák teljesítménye 29 300 000 tonna volt. Jelentősen nőtt az olajtermelés az urál-volgai olajmező telepein. Egészében viszont a fűtőanyagipar termelése nem érte el a háború előtti színvonalat. 1940-hez viszonyítva a szén és az olaj termelése a következőképpen ala-

kult: 1942 – 43, illetve 61 százalék; 1943 – 54, illetve 63 százalék; 1944 – 71, illetve 72 százalék; 1945 – 88, illetve 98 százalék. De a haditermelésnek és a háborús szükségletekkel kapcsolatos üzemeknek elsődleges tervszerű fűtőanyag-ellátása lehetővé tette a hadianyag-termelés szakadatlan növelését.

Óriási arányú munka folyt a villamosenergia-termelés területén. A villamosenergia-termelés 1940-hez viszonyítva így alakult: 1942 – 60 százalék, 1943 – 67 százalék, 1944 – 81 százalék, 1945 – 90 százalék. A villamosenergia-termelés növekedésének évi üteme a Szovjetunióban jóval magasabb volt, mint a hadviselő kapitalista országokban. Németországban 1943-ban a villamos energia termelése 3,5 százalékkal, 1944-ben 0,4 százalékkal nőtt, a Szovjetunióban viszont 11, illetve 21 százalékkal.

Nagy erőfeszítéssel dolgozott a könnyűipar. A könnyűipar legnehezebb esztendeje – akárcsak az egész népgazdaság számára – az 1942-es esztendő volt. De a könnyűipari üzemek már 1943-ban sikeresen teljesítették a termelési tervet, s kellőképpen hozzájárultak a hadsereg dologi ellátásához, a hadiipar igényeinek kielégítéséhez.

A hadigazdaság fejlesztése szempontjából igen fontos feladat volt a mezőgazdasági termelés növelése. Az ország nem tudta ellátni a kolhozokat és a szovhozokat kellő mennyiségű technikával és műtrágyával. Ezért a vetésterület bővítését helyezték előtérbe. Művelés alá vettek szűz- és parlagföldeket, erdőt irtottak. Kazahsztánban például 1943 tavaszán több mint 527 000 hektár szűz- és parlagföldet törtek fel. Az egész országban pedig 1942-ben 2,8 millió hektárral, 1943-ban 6,4 millió hektárral, 1944-ben 15,8 millió hektárral nőtt a vetésterület. Jelentős intézkedéseket fogantatosítottak a kolhozok és a szovhozok állattenyésztésének fejlesztése érdekében is. A háború folyamán azonban egészében véve a gabonafélék termelése nem érte el a háború előtti színvonal felét, a szarvasmarha-állomány pedig valamivel fölötte mozgott a háború előtti színvonal felének. A közellátási helyzet ezért egész idő alatt igen feszült volt.

Az egész háború alatt rendkívül nagy megterheléssel dolgozott a közlekedés. A párt Központi Bizottsága és az Állami Honvédelmi Bizottság állandóan figyelemmel kísérte a közlekedés munkáját, intézkedett, hogy a vasutak átbocsátó képessége növekedjék, hogy a lerombolt vasutakat helyreállítsák, új és második sínparókat rakjanak le, a mozdonyparkot és a gördülő állományt növeljék. 1942-ben a vasutakon helyreállítottak 4600 km fővonalat és második sínpart, több mint 100 nagy állomást; 1943-ban átadtak a forgalomnak 19 000 km vasútvonalat; 1944-ben helyreállítottak, illetve építettek 35 900 km vasutat, 11 400 km tolatóvágányt, 8000 hidat és csővezetéses átereszt.

Óriási vasút-helyreállítási munkálatok folytak mind a Szovjetunió területén, mind azokban az országokban, amelyekben a szovjet hadsereg nagy felszabadító misszióját teljesítette. A háború évei alatt összesen több mint 85 000 km fővonalat állítottak helyre, ebből 28 800 km-t a szomszédos európai államok területén, ezenkívül helyreállítottak 2734 nagy vasúti hidat (összesen 230 km hosszúságban), 182 fűtőházat, több mint 2300 víz-

felvételi pontot, 119 000 km hírközlő vezetékét, 46 alagutat és sok más objektumot. A vasutak helyreállításának üteme szakadatlanul gyorsult. 1942-ben közepes fokú rombolást átlagosnak véve naponta 2,5–3,5 km vasutat állítottak helyre, 1943-ban 5 km-t, 1944-ben 7 km-t, 1945-ben 8 km-t.⁷ N. F. Vatulyin hadseregtábornok, a Voronyezi Front parancsnoka írta 1943-ban: „A visszavonuló ellenség által lerombolt vasutak gyors helyreállítása nélkül hasonlíthatatlanul nehezebb, gyakran egyszerűen lehetetlen lett volna megoldani a támadás sok fontos feladatát.” Meg kell említenünk, hogy Németországban naponta csak 2–4 km vasútvonalat állítottak helyre. Energikus munka folyt annak érdekében, hogy növeljék a vízi, a gépkocsi- és a légi szállítás lehetőségeit.

A párt és a kormány által foganatosított intézkedések eredményeképpen a közlekedés valamennyi ága sikeresen biztosította a front és a hátszország legfőbb szükségleteit. 1942-től 1945-ig a vasutak teherforgalma csaknem másfélszeresre nőtt. A vasúti szállítások méreteiről képet ad a következő példa: a jobb parti Ukrajna felszabadítását célzó hadművelet előkészítésekor több mint 370 000 vagon rakomány jutott el a frontra. A háború alatt a folyami és tengeri szállítóeszközök több mint 4 millió főnyi csapatot, több mint 785 500 beteget és sebesültet, 4500 harcokocsi, 10 000 löveget, 12 000 lovat, több mint 21 millió tonna rakományt szállítottak. Mindennek szállításához 2,7 millió vasúti kocsira lett volna szükség. A gépkocsik annyi rakományt és embert szállítottak, amit normális körülmények között 39 millió vasúti kocsi továbbíthatott volna. Igen nagy eredményeket ért el a légi szállítás. A légi szállítások teljesítménye 1944-ben kétszerese volt a háború előttiének. A háború folyamán a repülőgépek olyan nagyságrendű szállításokat bonyolítottak le, amihez 45 000 vasúti kocsi kellett volna.

A párt Központi Bizottsága és az Állami Honvédelmi Bizottság következetesen fejlesztette a népgazdaság valamennyi ágát, s ezek lehetőségeit maximálisan kihasználta a hadiipar teljesítményének növelésére. Itt is különösen frappánsan megmutatkozott a szocialista gazdaság fölénye a kapitalista gazdasággal szemben. Hiszen a háború alatt a szovjet népgazdaságnak csaknem valamennyi ága elmaradt a háború előtti színvonalától. De a termelési eszközök társadalmi tulajdona és a gazdaság tervszerű irányítása lehetővé tette a Szovjetuniónak, hogy gyorsított ütemben fejlessze a hadiipart, amely minden mutató tekintetében jelentékenyen felülmúlta a fasiszta Németország és a vele szövetséges országok hadiiparát. Jodl tábornok már a háború közepén, 1943 novemberében a hitlerista katonai vezetés egyik értekezletén kénytelen volt beismerni: „Döntő tényező volt számunkra az, hogy az orosz terület felderítetlen térségeibe való előnyomulás eredményeképpen rájöttünk, hogy az ellenség nemcsak óriási embertartalékokkal rendelkezik, hanem a hadiipar olyan technikai színvo-

⁷ 50 év hadijelentései. Moszkva 1967. 55. old. Egyes hadműveletekben a helyreállítási munkák üteme még gyorsabb volt — elérte a napi 15–20 és annál is több kilométert.

nalával is, amely totális háború viselésére és hadiipari erőfeszítéseink gyarapítására kényszerített bennünket.”

A fasiszta Németország „erőfeszítéseinek gyarapítása” azonban már 1942-től kezdve mindinkább elmaradt a szovjet haditermelés mögött. Hadd idézzünk ezzel kapcsolatban néhány sokatmondó adatot. A háború utolsó három évében a szovjet front évente átlagosan több mint 3 millió puskát, körülbelül 2 millió géppisztolyt, 450 000 golyósórót és állványos géppuskát kapott. A felhalmozódott lőfegyverkészletek 1944-ben már lehetővé tették a termelés némi csökkentését is. Gyorsan növekedett a lövegeknek – csapataink fő tűzerejének – a gyártása. 1940-hez viszonyítva 1942-ben 8,3-szer, 1943-ban 8,5-szer, 1944-ben pedig 8-szor több löveg került ki a gyárakból. 1942 végére megszűnt Németország aknavetőfőlénye, s mellett a szovjet hadseregnél rendszeresített aknavetőők teljesítménye nagyobb volt.

Gyorsan növekedett a harckocsigyártás. Ha 1940-et száznak vesszük, a háború évei alatt görbéje így alakult: 1942 – 184, 1943 – 234, 1944 – 296, 1945 – 276 százalék. A szovjet légierő a háború évei alatt több mint 59 000 vadászgépet, 37 000 csatagépet és 17 800 bombázót kapott. Németország egész repülőgépgyártása ennek nem egészen 60 százaléka volt.

A szovjet ipar bőségesen ellátta a hadsereget és a flottát minden lőszerfajtaival. A lőszergyártás méreteiről képet alkothatunk magunknak abból, hogy a háború alatt csupán a szárazföldi csapatok és a repülőgépek több mint 8 millió tonna lőszert használtak el.

1943 végén a szovjet hadsereg minden harceszköz tekintetében fölénybe került a fasisztákkal szemben. 1944 elején a szovjet csapatoknak 5357 harckocsijuk és rohamlövegük volt, az ellenségnek pedig 5400; a szovjet csapatok 92 650 löveggel és aknavetővel, az ellenség csapatai 54 570-nel rendelkeztek; a szovjet légierőnek 8500, a fasiszta légierőnek 3073 harci repülőgépe volt. 1945 elejére ezek az erőviszonyok még inkább megváltoztak a szovjet hadsereg javára: 12 900 harckocsija és rohamlövege volt az ellenség 3950 harckocsijával és rohamlövegével szemben, 108 000 lövege és aknavetője 28 500-zal szemben, 15 540 repülőgépe 1960-nal szemben.

A háború feltételei között ez az ellentétes gazdasági rendszerek párviadalának roppant fontos eredménye volt, amely megmutatta a szocialista gazdaság életerejét és fölényét.

A népgazdaság átállítása és a hadigazdaság fejlesztése során kialakultak a legcélszerűbb kapcsolatok az üzemek és a népgazdasági ágak között. Ezen az alapon fejlődtek a komplex gazdasági körzetek. A hadianyag-termelés fő bázisa az egész háború folyamán az ország keleti körzeteiben volt. Különösen nagy szerepet játszott az Urál, amelyre az egész hadianyag-termelésnek mintegy 40 százaléka jutott. Harckocsi-, repülőgép-, löveg- és aknavető- stb. gyárak sorakoztak itt. Az Urál több harckocsit és rohamlöveget gyártott, mint egész Németország az általa megszállt országokkal együtt. Minden második gránát, amit tűzereink kilőttek az ellenségre, uráli acélból készült.

A háború közepétől a hadigazdaságban számottevő szerepet kezdtek ját-

szani a felszabadított körzetek, illetve azok a vidékek, amelyek korábban az ellenséges betöréstől voltak veszélyeztetve. Amikor a szovjet harcosok visszavetették a fasisztákat Moszkvától, ezzel egyszersmind megvédték az ország egyik legfontosabb ipari bázisát, a nagy fontosságú vasúti és vízi közlekedési csomópontot. Moszkva az egész háború alatt szakadatlanul növelte szerepét mint a szovjet hadigazdaság hatalmas erejű, frontközeli bástyája.

A szovjet hadsereg csapásainak hatására visszavonuló fasiszták mindent elkövettek, hogy az elhagyott szovjet területet „sivatagi övezetté” változtassák. Lerombolták az ipari üzemeket, a közlekedést, óriási károkat okoztak a mezőgazdaságnak. De jóformán még el sem ült az ágyúdörej, a felrobbantott ipari üzemek és helységek romjai fölött még nem oszlott el a füst, amikor a nyugat felé távolodó harckocsik dübörgésébe belevegyült az építómunkák zaja. A helyreállítási munkálatok nagy arányokban megkezdődtek már 1943 őszén. Gyors ütemben állították helyre a Moszkva alatti szénmedencét, a Donyec-medencét, az észak-kaukázusi olajtelepeket, Sztálingrád, Rosztov, Harkov ipari üzemeit, a vasutakat és az utakat, a tengeri kikötőket a Fekete-, az Azovi- és a Balti-tengeren.

A Népbiztosok Tanácsa és a párt Központi Bizottsága 1943. augusztus 25-én rendeletet fogadott el „A német megszállás alól felszabadított körzetekben a gazdaság helyreállítására teendő halaszthatatlan intézkedésekről”. E rendelet értelmében elsősorban kellett helyreállítani a döntő iparágakat – a kohó-, a fűtőanyagipart, a gépgyártást, valamint a vasutakat. Tömegesen telepítették vissza a termelőerőket. Visszatértek eredeti helyükre a munkások, a kolhozparaszatok, a mérnökök, a technikusok, a mezőgazdasági szakemberek. Csupán 1944-ben 35 000 egységnyi különféle ipari berendezés került vissza a keleti körzetekből. A népgazdaság helyreállításának, mégpedig új technikai alapon történő helyreállításának, szilárd bázisa volt a keleti körzeteknek a háború alatt rohamos fejlődésnek indult gazdasága.

A felszabadított területek gazdaságának helyreállítása a szovjet hátrahagyott dolgozók hősiességének egyik markáns megnyilvánulása. A dnyepetrovcszki Dzerzsinszkij Kohómű már a város felszabadítását követő 26. napon acélt termelt. A sztálingrádi „Vörös Október” gyár, amelyet alapjait leromboltak, 1943 decemberében már termelt. A jenakijevi kohóműben 1943 decemberében begyűjtottak két kohót, s a gyár 1944 márciusától már teljes ciklusban dolgozott. A Donyec-medencében 1945 elején a háború előtt működött minden négy bányából három termelt. 1945 tavaszára a Donyec-medence ismét elfoglalta az első helyet a kőszéntermelésben.

A háború végéig a megszállás alól felszabadított szovjet területen helyreállítottak 7500 ipari üzemet, amelyek háború előtti termelési szintjük 30 százalékát produkálták.

1943–1944 folyamán a felszabadított körzetek kolhozaiba és szovhozai-ba irányítottak több mint 6000 mezőgazdász, állattenyésztő szakembert, gépkezelőt és más szakembert, 22 000 traktort és több mint 30 000 különféle mezőgazdasági technikai eszközt. Ezekben a körzetekben az 1944. ta-

vaszi időnyben 16,5 millió hektárt vetettek be. A felszabadított szovjet területen a háború végéig 84 700 kolhoz, 1883 szovhoz, és 3093 gép- és traktorállomás szerveződött újjá; a vetésterület nagysága 1945-ben a háború előtti színvonal 72 százaléka volt, a mezőgazdaság teljes termelése pedig az 1940-es színvonalnak 51 százalékát érte el.

Az újjászülető üzemek, vasúti és vízi közlekedési útvonalak, a bevetett hektárok milliói a Szovjetunió gazdasági és katonai erejének fontos forrásaivá váltak.

Gazdasági-technikai szempontból nézve a második világháború a motorok háborúja volt. Nem csupán az volt a feladat, hogy kellő mennyiségű technikai eszközzel lássuk el a hadsereget és a hajóhadat, hanem a haditechnika minőségét tekintve is felül kellett múlni az ellenséget. Ezen a téren rendkívül fontos szerepet játszott a tudomány. Németország a háború folyamán háromszor változtatott harckocsijainak konstrukcióján. De nem tudta elérni a szovjet harckocsik harci erejét, amelyeket Zs. J. Kotyin, M. I. Koskin, A. A. Morozov, L. I. Gorlickij, N. L. Duhov, L. Sz. Trojanov és más szovjet tudósok és konstruktőrök korszerűsítettek. Az ISZ nehézharcokocsik (a KV, KV-1 és KV-2 harckocsik korszerűsített változata) erős páncélvédelemmel és nagy teljesítményű fegyverzettel rendelkeztek. A világ legjobb közepes harckocsijai voltak a T-34-esek. A harckocsigyártást a tudósok segítségével futószalagra vitték át, a kézi hegesztést pedig automata hegesztéssel helyettesítették (J. O. Paton akadémikus módszere szerint); a harckocsi-alkatrészek kovácsolása és öntése helyett széles körben alkalmazták a sajtolást és a nagyfeszültségű árammal történő termikus megmunkálást. Még olyan bonyolult alkatrész is, mint a T-34-es lövegtornya, sajtolással készült, amit külföldön sehol nem alkalmaztak.

A szovjet tudomány fontos elméleti és gyakorlati problémákat oldott meg az aviatika területén. M. V. Keldis, N. J. Kocsin, Sz. A. Hrisztijanovics munkái lehetővé tették a gyors repülőgépek kifejlesztésével összefüggő bonyolult feladatok megoldását. 1943 végéig a szovjet vadászgépek sebessége az 1941-es vadászgépekhez képest óránként 100 km-rel nőtt. A német vadászgépek sebessége viszont a háború egész tartama alatt jelentéktelen mértékben növekedett. A szovjet csatagépek és bombázók minden fontosabb mutató tekintetében fölényben voltak az ellenség azonos repülőgéptípusaival szemben. A szovjet aviatika fejlesztésében a háború alatt óriási szerepet játszottak a harci repülőgépek tervezői, A. A. Arhangelszkij, Sz. V. Iljusin, A. Sz. Jakovlev, Sz. A. Lavocskin, A. I. Mikojan, N. N. Polikarpov, A. N. Tupoljev, a motorszerkesztők, V. J. Klimov, A. A. Mikulín, A. D. Svecov és mások.

A tervező tudósok megfeszített munkájának volt köszönhető, hogy a szovjet hadsereg fegyvertára a tüzérségi fegyverek új fajtáival gyarapodott. A V. G. Grabin, F. F. Petrov, I. I. Ivanov, B. I. Savirin és más tervezők irodáiban kialakított tüzérségi rendszerek a német lövegektől előnyösen különböztek abban, hogy nagyobb volt a tűzerejük, a kezelésük egyszerűbb, élettartamuk hosszabb és előállításuk viszonylag olcsóbb volt.

Új lőfegyvertípusokat dolgoztak ki az ismert szovjet fegyvertervezők, V. A. Gyegtyarjev, F. V. Tokarjov, G. Sz. Spagin, P. M. Gorjunov, Sz. G. Simonov.

A második világháború merőben új fegyverfajtája volt a reaktív tüzéség. Ezen a téren nagyon hamar megmutatkozott a Szovjetunió fölénye Németországgal szemben. A szovjet tervezők által kifejlesztett sorozatvetők, a híres „Katyusák” különféle típusai minden mutató tekintetében felülmúlták a V-1-et, V-2-t és a többi német reaktív tüzéségi eszközt.

Eredményes munkát végzett a haditengerészet tudományos-technikai kérdéseivel foglalkozó bizottság, amely 1942 áprilisában alakult meg. Ez a bizottság tanulmányozta a régi hajók módosításának lehetőségét, új hajók kialakítását, kutatta az aknák elleni védekezés módszereit, növelni igyekezett a tengerészeti tüzéségi tűz hatékonyságát. Ennek a bizottságnak az elnöke A. F. Ioffe akadémikus, tudományos titkára I. V. Kurcsatov professzor volt. A hadiiparnak nagy segítséget nyújtott kutatásaival P. Sz. Alekszandrov, M. A. Lavrentyev, V. I. Szmirnov, Sz. L. Szoboljev, I. M. Vinogradov a számító matematika területén; A. F. Ioffe vezetésével a fizikusok eredményesen tanulmányozták a félvezetőket, műszereket fejlesztettek ki a repülőgépek, a tüzéség és a hajók számára. A vegyészek N. D. Zelinszkij vezetésével fontos szerepet játszottak az újfajta robbanóanyagok kifejlesztésében. Az égés- és robbanáselmélet fejlődéséhez jelentékenyen hozzájárult az a tudóskollektíva, amelyet N. N. Szemjonov vezetett. A műszergyártás és az optikai-mechanikai ipar fejlesztése szempontjából nagy jelentőségűek voltak Sz. I. Vavilov kutatásai.

A szovjet tudomány azoknak a problémáknak a megoldására összpontosította figyelmét, amelyek összefüggtek a fasiszta Németország legyőzésével, s óriási termelőerőként mutatkozott meg. Segítségével megoldották a legbonyolultabb technikai és népgazdasági problémákat, egyebek közt az ipari automata gépek és folyamatos gyártószalagok kidolgozásával, az új technológia tökéletesítésével és alkalmazásával, a kiváló minőségű üzemanyag és kenőolajok, új nyersanyag- és félgyártmányfajták kidolgozásával összefüggő problémákat.

Igen sikeres volt az orvostudósok tevékenysége. A Szovjet Tudományos Akadémia által megalakított katonai-egészségügyi bizottság kidolgozta a sebészet, a terápia, a járványtan problémáit, megoldotta a hadsereg és a hátszág egészségügyi ellátásának más rendkívül fontos problémáit. Ebben az irányban nagy munkát végzett a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériumának tudományos tanácsa, amelynek N. N. Burgyenko volt az elnöke. Sok orvostudós dolgozott közvetlenül a fegyveres erőknél. N. N. Burgyenko, a szovjet hadsereg fősebésze, N. N. Jelanszkij, P. A. Kuprijanov, M. Sz. Vovszki fő-belgyógyász, A. A. Visnyevszkij és más katonarvosok világhírt szereztek tudományos és szervező tevékenységükkel, amellyel a sebesült és beteg katonák harcképességét visszaállították. A szovjet hadsereg katonai-egészségügyi főcsoportjának főnöke a háború egész tartama alatt J. J. Szmirnov volt.

A háború alatt született orvostudományi felfedezések széles körű gya-

korlati alkalmazásának eredményeképpen az orvosok óriási sikereket értek el: a sebesült harcosoknak több mint 70 százaléka visszanyerte harcképességét. Egészében ez egy hadászati méretű nagy ütközet megnyerésével egyértelmű.

A szovjet kormány a hadviseléssel kapcsolatos nehézségek ellenére nagy összegeket fordított a tudomány fejlesztésére és a tudomány anyagi bázisának megteremtésére. 1943–1945 folyamán megszervezték a tudományos akadémiát Azerbajdzsánban, Kazahsztánban, Örményországban és Üzbegisztánban, valamint a Szovjet Tudományos Akadémia néhány új részlegét. Több régi kihelyezett részleget jelentősen kibővítettek és átalakítottak a szövetségi köztársaságok tudományos akadémiájává. A háború kellős közepén szervezték meg a Szovjet Orvostudományi Akadémiát, amely a maga nemében a legnagyobb a világon. Szakadatlanul bővült a tudományos intézmények hálózata. 1945-ben 2061 intézmény, ezen belül 914 tudományos kutatóintézet és részleg tartozott hozzá.

A háború szükségleteivel kapcsolatos feladatok megoldása mellett a szovjet tudomány intenzíven munkálkodott a perspektivikus problémák megoldásán, széles körű alapkutatásokat végzett. 1942 májusában a világon először kísérleti repülést végzett az első sugárhajtású vadászgép, amelyet V. F. Bolhovityinov szerkesztett. 1945 elején már sorozatban gyártották azt a sugárhajtású vadászgépet, amelyet A. I. Mikojan, az ismert repülőgép-tervező irányításával fejlesztettek ki. 1943-ban újra kezdődtek az urán maghasadásával kapcsolatos kutatások. Különösen sikeresen dolgozott I. V. Kurcsatov akadémikus laboratóriuma. E laboratórium eredményeinek köszönhető, hogy a Szovjetunió már 1947-ben bejelentette, hogy az Egyesült Államok elvesztette az atomfegyver monopóliumát. Már a háború alatt nagy sikereket ért el L. D. Landau akadémikus a kvantumfolyadék mozgáselmélete terén, A. F. Ioffe akadémikus a félvezetők és a polimerek tulajdonságainak tanulmányozása terén, N. N. Szemjonov akadémikus a láncreakciók kinetikájának és mechanikájának kutatásában stb.

A párt és a kormány attól a szilárd meggyőződéstől vezettetve, hogy a fasiszmus fölötti teljes győzelem elkerülhetetlen, úgy irányította a tudomány fejlődését, hogy megteremtse a szükséges elméleti előfeltételeket az ország tudományos-technikai haladásához a háború után.

„KÉTSZERESEN ÉS HÁROMSZOROSAN TELJESÍTSD A TERVET”

A hadigazdaság fejlesztésével kapcsolatban az egyik legbonyolultabb feladat a népgazdaság szakemberszükségleteinek kielégítése, a szakemberek leghatékonyabb felhasználása volt. Az Egyesült Államokban, Angliában ez a probléma jórészt megoldódott a munkanélküliek bevonásával. A fasiszta Németország a hiányzó munkaerőt erőszakos úton hurcolta el a megszállt országokból, és kíméletlenül kizsákmányolta őket.

A Szovjetuniónak másképpen kellett megoldania a szakemberkérdést

és a szakemberek képzését. A párt most is, akárcsak a polgárháború éveiben, attól a lenini útmutatástól vezettette magát, hogy a munkaerő-utánpótlást a nép tömegeiből kell meríteni. „... Az ország minden munkaképes erejét – mondta Lenin –, férfiakat és nőket, sőt még a serdülő ifjakat és lányokat is a munka frontjára kell vetni.”⁸

A párt Központi Bizottsága és az Állami Honvédelmi Bizottság a háború első hónapjaiban céltudatosan végrehajtotta azokat az intézkedéseket, melyeket a népgazdaság káderezésére kielégítésére fogantatott. A kötelező túlóra (1–3 óra) bevezetése és a szabadságok felfüggesztése lehetővé tette, hogy a munkások és az alkalmazottak számának növelése nélkül körülbelül egyharmaddal növeljék a termelőkapacitások megterhelését. Gyakorlattá vált a munkaképes lakosság mozgósítása. 1942-től 1945 júliusáig több mint 3 millió embert mozgósítottak ipari munkára. 1942-ben a kolhozokba és a szovhozokba ideiglenes mezőgazdasági munkára 4 millió városi lakost rendeltek ki, 1943-ban 2,8 milliót, 1944-ben 3,3 milliót.

Nagyszámú nőt vontak be a különböző gazdasági ágakba. Már 1942-ben az egész népgazdaságban az összes dolgozók 53,4 százaléka volt nő. A nők megtanulták a legbonyolultabb szakmákat is: bányászok, mozdonyvezetők, kompresszorkezelők, esztorgályosok, hegesztők, kovácsok, sajtolók, gépkocsivezetők, villanyszerelők stb. lettek.

A mezőgazdaságban a nők jelentették a fő munkaerőt. Nők vezették a kolhozokat, a szovhozokat, az állattenyésztő telepeket, nők kezelték a mezőgazdasági gépeket. A háború éve alatt kiképzett 2 millió mezőgazdasági gépkezelőből 1,5 millió nő volt. 1943-ban a gép- és traktorállomások traktorosainak 81 százaléka, kombájnkezelőinek 62 százaléka volt nő.

A szovjet nők óriási szerepet játszottak a hadigazdaság fejlődésében. Ezt a szerepet számokkal ki sem lehet fejezni. „Ha volna olyan mérleg – mondta L. I. Brezsnyev –, amelynek egyik serpenyőjére katonáink háborús hőstetteit, a másikra pedig a szovjet nők munkahőstetteit helyezhetnénk, a két serpenyő biztosan kiegyensúlyozná egymást. A hős szovjet nők a háborús vészben meg nem inogva férjeikkel és fiaikkal vállvetve harcoltak.”⁹

A nőkkel együtt nagy számban bekapcsolódtak a társadalmi termelésbe a serdülők is. Fiúk és lányok milliói dolgoztak a mezőgazdaságban. A háború végéig az iparban a munkásoknak körülbelül a fele fiatal volt. A 16 éven aluli fiatalok munkarendjét külön szabályozták. Mentessültek a túlóra-kötelezettség alól, biztosították számukra a heti egy pihenőnapot és évi 12 nap szabadság járt nekik.

Az ipar számára a munkaerő-utánpótlás jelentős forrása volt az az intézkedés, amelynek értelmében a kereskedelem, a közigazgatási és irányító apparátus sok ezer dolgozóját átirányították az anyagi termelés szférájába.

A párt és a kormány által fogantatott intézkedések eredményekép-

⁸ Lenin Összes Művei. 40. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 304. old.

⁹ L. I. Brezsnyev: A lenini úton. Kossuth Könyvkiadó 1971. 25. old.

pen a népgazdaságban a munkások és az alkalmazottak létszáma, amely 1941–1942 folyamán jelentősen csökkent, növekedni kezdett. 1943-ban a munkások és az alkalmazottak létszáma 19,4 millió, 1944-ben 23,6 millió, 1945-ben 27,3 millió fő volt. A katonai szempontból legfontosabb iparágakban még gyorsabban növekedett a munkások és az alkalmazottak létszáma. A szénbányászatban például 1945-ben létszámuk meghaladta a háború előtti szintet.

Mindezek ellenére a munkaerőhelyzet egészében véve a háború alatt végig igen feszült volt. A munkások és az alkalmazottak létszáma 1945-ben a háború előtti szintnek 87 százaléka volt.

A munkások és alkalmazottak tömeges kicserélődése, a létszám csökkenése rendkívül sürgőssé és fontossá tette a szakmai képzés megszervezését. Ráadásul a háború közepette ezt a feladatot igen rövid idő alatt kellett megoldani.

A helyzetet súlyosbította, hogy az agresszorok a háború elején megsemmisítették és kifosztották az ország ipar- és vasúti iskoláinak, valamint üzemi szakmunkásiskoláinak körülbelül a felét. Nagy erőfeszítésekre volt szükség, hogy a tömeges szakmunkásképzésnek ezt a formáját újjászervezzük és fejlesszük. A háború alatt a munkaerő-tartalékok iskoláiban összesen 2 480 000 fiatal szakmunkást képeztek ki – többet, mint a háború előtti öt éves tervek folyamán az üzemi szakmunkásiskolák.

De ezek a tanintézetek nem tudták fedezni a népgazdaság szükségleteit, ezen belül a hadigazdaság vezető ágazatainak szakmunkásszükségleteit. A termelésbe bevont új munkások 80–90 százalékának semmilyen szakmája nem volt. Ilyen körülmények közt a szakmai oktatás fő formája az egyéni úton és brigádok keretében történő szakoktatás volt közvetlenül a munkahelyen. A szakmai továbbképzésben nagy szerepet játszottak a különféle rövid tanfolyamok, sztahanovista iskolák, a technikai minimum elsajátítására szervezett tanulókörök, a műszaki propaganda különféle fajtái.

Egészében véve az oktatás valamennyi fajtájában a háború alatt 20,5 millió ember vett részt, ebből több mint 9,2 milliót ölelt fel a szakmailag továbbtanulóké. Ez tette lehetővé, hogy alapjában véve a hadigazdaság valamennyi vezető ágának szakmunkásszükségleteit kielégítsék.

Sikeresen megoldották a mérnök- és technikusképzés problémáját. A főiskolák és a középfokú szakiskolák hálózata, amely a háború elején csökkent, 1943–1945 folyamán jelentékenyen kibővült. Ezenkívül azt a módszert is alkalmazták, amely az arcvonalon bevált, hogy a leginkább kitűnt katonákat és tiszthelyetteseket rövid tanfolyam elvégzése után tisztté léptették elő. A népgazdaságban is a gyakorlati szakemberek és a szakmunkások tízezrei végeztek el különféle tanfolyamokat, ami után termelést irányító munkakörökbe osztották be őket.

A szovjet háttország dolgozóinak határtalan hazafisága mérhetetlenül növelte a párt és a kormány intézkedéseinek hatékonyságát a zökkenőmentesen működő hadigazdaság fejlesztésében. A hazafiság igen fontos megnyilvánulása volt a szocialista verseny széles körű fejlődése.

„Ha le akarod győzni az ellenséget a háborúban, a tervet teljesítsd kétszeresen és háromszorosan!” – a plakát, amely ezt a felhívást hirdette, a munkások, a kolhozparasztok, az értelmiségiek millióinak gondolatait és törekvéseit fejezte ki. És így is történt – a tervet kétszeresen és háromszorosan teljesítették. A kétszáz, a háromszáz, az ezerszázalékosok, a komszomolista-ifjúsági brigádok mozgalma mind nagyobb lendületet vett. Az élenjáró munkások nem csupán munkájuk intenzitásának növelésével teljesítették túl a normát, hanem – főleg – a termelési folyamatok ésszerűsítése, a műszaki fejlesztésben való aktív részvételük révén is. „Igazi ezerszázalékos csak az lehet – mondta Kalinyin –, aki valamilyen tökéletesítést, technikai újítást alkalmazott munkájában.”¹⁰

Hadd szemléltessük egy példával, hogyan vettek részt az élenjáró munkások a műszaki fejlesztésben. J. P. Agarkov, a kirovi harckocsigyár ifjúsági frontbrigádjának vezetője 1943 végén javasolta, hogy futószalag módszerrel hegesszék és szereljék a harckocsitornyokat, növeljék a műhelyeket, a részlegeket és bővítsék a brigádokat. A javaslat megvalósítása eredményeképpen sok szakember és szakmunkás szabadult fel. V. A. Malisev, a harckocsiipar népbiztosa a harckocsiipari munkások országos értekezletén így beszélt Agarkov kezdeményezéséről: „Tudják, mit jelent ez? Hiszen Agarkov csaknem egy egész harckocsigyárat ajándékozott nekünk. És mikor ajándékozta? Háború idején.”

Sok üzemben elterjedtek a sztahanovista munkának már a háború előtt bevált formái, mint például több gép egyidejű kezelése, több szakma el-sajátítása; ez lehetővé tette, hogy kisebb munkáslétszámmal több terméket állítsanak elő. Fejlődtek a sztahanovista munka kollektív formái – a front-műszakok, fronthetek és frontdekádok. Valóban tömegessé vált a komszomolista-ifjúsági brigádok mozgalma. 1942-ben 10 000 ilyen brigád volt, 1943-ban 35 694, 1944-ben 77 568. 1944-ben a komszomolista-ifjúsági brigádoknak 400 000, 1945 első felében több mint egymillió tagjuk volt.

A komszomolista-ifjúsági brigádok frontbrigád cím elnyeréséért versenyeztek. Ezt a megtisztelő címet azok nyerték el, amelyek két hónapon át legalább 150 százalékra, a leginkább munkaigényes iparágakban 110–115 százalékra teljesítették a tervet. A verseny feltételei közt szerepelt a termék kiváló minősége, az anyaggal és a villanyárammal való takarékos-ság s az új munkások szakmai oktatása. 1943-ban több mint 17 000, 1944-ben körülbelül 52 000 komszomolista-ifjúsági brigád nyerte el a frontbrigád címet.

Ugyancsak fontos versenyforma volt a szakmákon belüli verseny. Ennek győztesei – A. J. Csalkov acéolvasztár, Sz. F. Szmirnov esztergályos, I. P. Zavertajlo bányász – ismertek voltak az egész országban, akárcsak a front híres hősei. Abból az acélból, amit Csalkov kuznyeecki acéolvasztár olvasztott a háború két éve alatt, 24 harckocsit, 36 löveget, 15 000 aknavetőt, 100 000 gránátot, 18 000 géppisztolyt lehetett készíteni.

Az élenjáró munkások sikerei jelentős mértékben pótolták a munka ter-

¹⁰ M. I. Kalinyin: A kommunista nevelésről. 1958. 318. old. (Oroszul.)

melékenységének azt a csökkenését, amelyet a nagy tömegű új munkaerőnek a népgazdaságba beáramlása idézett elő. Egészében viszont a termelékenység szükséges színvonalát csak úgy lehetett elérni, ha minden munkás teljesítette a normát. Erről írta a „Pravda” 1942. március 25-én, hogy „halaszthatatlan, égetően fontos feladatunk”.

Az ipar dolgozói felismerve annak fontosságát, hogy minden munkás emelje a munka termelékenységét, aktívan bekapcsolódtak a frontmegrendelések sikeres teljesítéséért 1942 májusában indított országos szocialista versenybe. Ennek a versenynek az volt a célja, hogy több terméket állítsanak elő ugyanazon a termelési területen, a korábbi, sőt kisebb munkáslétszámmal. A verseny kibontakozott valamennyi iparágban, és 1944-ben már kiterjedt a munkások több mint 85 százalékára. „Üsd az ellenséget a munka magas termelékenységével!” – ez volt a verseny jelmondata. Az országos szocialista verseny igen fontos célja volt, hogy az irányítási struktúrának és a termelés szervezésének tökéletesítése útján emeljék a munka termelékenységét. Például Agarkov javaslatának széles körű megvalósításával 1944 végétől 1945 közepéig több mint 48 000 mérnök, technikus és szakmunkás szabadult fel más munkára. Sokukat átirányították a felszabadított körzetek iparának helyreállítására.

Egészében véve az országos szocialista verseny rendkívül fontos szerepet játszott az ipari termelés növelésében. 1941–1942 folyamán az ipari termelés főleg a munkaidő növelése révén, 1943–1945 folyamán a munka-termelékenység emelése útján növekedett.

Aktivizálódott a tömeges munkaverseny a közlekedésben. A szovjet vasutasok hősi munkájukkal biztosították a szállítmányok haladását a sok ezer kilométeres fővonalakon, idejében eljuttattak a frontra mindent, amit kellett. A katonai rendeltetésű szerelvények átlagos napi haladását 900 kilométerre emelték az előírt 700 kilométerrel szemben. Egyes szerelvények napi 1100–1200 kilométeres sebességgel közlekedtek. A vasúti közlekedésben a rakodás 1943-ban 1942-höz képest egészében 7 százalékkal, 1944-ben további 30 százalékkal, 1945-ben 45 százalékkal nőtt. Sikeresen megbirkóztak feladataikkal a tengeri, a folyami szállítás, a gépkocsifuvarozás és a legfiatalabb közlekedési ág, az olajszállítás dolgozói. Valamennyi közlekedési ág teherforgalma 1943-ban 298 milliárd tonnakilométerre, 1944-ben 344 milliárd tonnakilométerre emelkedett az 1942. évi 260 milliárd tonnakilométerrel szemben.

Önfeláldozóan végezték munkájukat a mezőgazdaság dolgozói. Magas terméseredményeket értek el, szép sikereket mutattak fel az állattenyésztés fejlesztésében. Akárcsak az iparban, a mezőgazdaságban is elterjedtek a szocialista verseny különféle formái. Széles körben kibontakozott például a traktoros brigádok versenye. Ebben a versenyben többször is első lett a Rjazany területi ribnovói gép- és traktorállomásnak a komszomolista Darja Garmas által vezetett brigádja. A brigád egy-egy traktora 1943-ban 1318 hektárt, 1944-ben 1866 hektárt, 1945-ben 1903 hektárt művelt meg. Darja Garmast Állami Díjjal és a Szocialista Munka Hőse címmel tüntették ki.

Derekasán helytálltak a munkában, és méltók voltak a fronton harcolók-

hoz a szovjet háterszág dolgozói, a munkások, a kolhozparasztnok, az értelmiségiek. Törhetetlenül elviselték a súlyos viszontagságokat – éheztek, fáztak, kialvatlanul is dolgoztak. De semmi sem tudta megtörni győzni akarásukat, munkalelkesedésüket. És a frontot mindig bőségesen és idejében ellátták minden szükségessel.

A BARÁTSÁG ÉS A TESTVÉRISÉG TÖRVÉNYEI SZERINT

A szovjet népgazdaság a Nagy Honvédő Háború éveiben nemcsak azt az óriási megterhelést állta ki sikeresen, amit a szovjet fegyveres erők anyagi-technikai ellátása rótt rá, hanem megteremtette annak lehetőségét is, hogy a Szovjetunió igen tekintélyes anyagi segítséget nyújtson a felszabadított népeknek. A Szovjetunió a proletár internacionalizmusnak és a népek barátságának elveihez híven felszabadító missziója igen fontos összetevőjének tekintette a leigázott országok felszabadítását a fasiszta zsarnokság alól, s ezen túl sokoldalú segítségüket is a háború által lerombolt gazdaság helyreállításában.

A szovjet hadsereg 1944 nyarán elkezdte az agresszorok kiűzését Lengyelország területéről. A lengyel nép által alakított nemzeti fegyveres erők – a lengyel hadsereg – a Szovjetunióból kapták a szükséges felszerelést. A Szovjetunió a háború folyamán átadott Lengyelországnak 3500 löveget, 1000 harckocsit, 1200 repülőgépet, 700 000 puskát és géppisztolyt, nagy mennyiségű egyéb fegyverzetet és felszerelést. Számtalán segítséget nyújtott Lengyelország polgári lakosságának. Csupán Varsónak 60 000 tonna gabonát szállítottak a Szovjetunióból. 1945 februárjában a szovjet kormány határozatot hozott arról, hogy a Varsó helyreállítási tervében előírt kiadások felét magára vállalja. 1945 januárjában a Szovjetunió összesen 60 millió rubel kölcsönt nyújtott Lengyelországnak; február végén a lengyel gazdaság szükségleteinek fedezésére küldött 45 020 tonna szenet, körülbelül 3000 tonna petróleumot, 280 000 tonna motorolajat, 6000 tonna sót, 60 tonna teát, áprilisban 150 000 darab szarvasmarhát és juhot, 8000 tonna húst, 1000 tonna zsírt. Megszervezték a lengyel textil- és bőripar ellátását szovjet nyersanyaggal. A dabrowai, felső-sziléziai és alsó-sziléziai szénmedencék helyreállítása végett a szovjet kormány megalakította a sziléziai szénmedencék igazgatóságát, s szakembereket, bányaberendezéseket és szerszámokat bocsátott ennek rendelkezésére. A szovjet és a lengyel munkások, mérnökök, technikusok közös erőfeszítéseivel a szénmedencéket gyorsan helyreállították, ami nagy jelentőségű volt a lengyel gazdaság helyreállítása, valamint az arcvonali és frontvezeti vasutak munkájának megjavítása szempontjából. Az 1945-ös tavaszi vetés idején Lengyelországban a szovjet csapatok erőivel és eszközeivel körülbelül 750 000 hektár földet vetettek be.

Jelentékeny katonai és gazdasági segítséget nyújtott a Szovjetunió Jugoszláviának. 1944 utolsó öt hónapja folyamán és 1945 elején átadott neki 1000 löveget, 65 harckocsit, 491 repülőgépet, 3400 aknavetőt, 68 000 gép-

puskát, 96 000 puskát, 1329 rádió adó- és vevőállomást, nagy mennyiségű egyéb fegyverzetet, felszerelést és gyógyszert. A szovjet kormány 1944 őszén 3 300 000 pud búzát, rozsot, lisztet, borsót, árpát küldött a jugoszláv lakosság számára.

Nagy mennyiségű anyagi-technikai segítséget, egyebek közt élelmiszer-segélyt nyújtott a Szovjetunió Csehszlovákiának, Bulgáriának, Magyarországnak, Romániának és Albániának.

A háború végére rendkívül kritikus állapotba került Németország gazdasága és közellátása. A Szovjetunió rögtön a fasiszta rendszer kapitulációja után intézkedéseket tett, hogy élelmiszer- és egyéb segítséget nyújtson a lakosoknak abban az övezetben, amelyet csapatai ellenőriztek. Erre a célra egyebek közt csaknem 6 millió pud lisztet, gabonát és nagy mennyiségű más élelmiszert utalt ki. Németország szovjet megszállási övezetében a tavaszi vetés megszervezésével és lebonyolításával kapcsolatos egész munkát az ott állomásozó szovjet csapatok vállalták magukra. Segítségükkel több mint 250 000 hektár szántóföldet vetettek be.

A felszabadított országok gazdasági vérkeringésének megindítása szempontjából rendkívül nagy jelentősége volt a közlekedési vonalak helyreállításának. A szovjet hadsereg vasútépítő csapatai és a Közlekedésügyi Népbiztosság különleges alakulatai Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Ausztria, Lengyelország és Németország területén 47 600 km vasúti pályát, 3220 nagy, közepes és kis hidat, valamint átereszt, 29 alagutat, 243 000 km távbeszélő- és távíróvezetékét, 1041 vízfelvételi állomást, 2616 állomást és megállót, 10 fűtőházat állítottak helyre, s rengeteg más munkát is végeztek a vasutakon.

A szovjet kormány által szervezett különleges igazgatóságok erőivel és eszközeivel helyreállították Kelet-Németország, Lengyelország vízi útjait, a dunai hajózást. A Szovjetunió polgári légiflottája több új nemzetközi járatot indított a kelet-európai országok területén, segítséget nyújtott ezeknek az országoknak saját légiközlekedésük megteremtésében, s ebből a célból pilótákat, repülő és kiszolgáló személyzetet, repülőgépeket és berendezéseket bocsátott rendelkezésükre.

A Szovjetunió segítséget nyújtott a felszabadított országoknak a lakosság orvosi-egészségügyi ellátásának megszervezésében. Egyes körzetekben járványok keletkeztek, amelyek fenyegető jelleget öltöttek a járványügyi szolgálat és a hatékony gyógyszerek hiánya miatt. A Szovjetunió sürgős intézkedéseket tett, és nagy erővel, orvosi eszközöket küldve sietett felderíteni és felszámolni a járványok gócait.

A felszabadított országok a Szovjetunió sokoldalú segítségére támaszkodva nemcsak a háború ütötte súlyos sebeket tudták gyorsabban begyógyítani, hanem elkezdhették a gyümölcsöző gazdasági együttműködést is egymás között és a Szovjetunióval.

A szovjet hátország dolgozói tehát az erős és veszélyes ellenséggel vívott hosszas és nehéz háborúban megnyerték a gazdasági csatát, nagy munkahőstettet vittek véghez. Önfeláldozó munkájuk testet öltött a harcokcsik-

ban, a rohamlővegekben, a repülőgépekben és bombázásaikban, a tüzérség megsemmisítő ösztűzeiben és a gyalogság elszánt harcában.

A szovjet hadigazdaság megteremtésében egybeolvadt a párt tudományosan megalapozott vezetése és a tömegek tudatossága, határtalan lelkesedése.

A hadigazdaság kérdéseivel napról napra foglalkoztak az SZK(b)P Központi Bizottsága, az Állami Honvédelmi Bizottság és elnöke, Sztálin, a párt és az állam kiváló vezetői: A. A. Andrejev, M. I. Kalinyin, A. N. Koszigin, A. I. Mikojan, V. M. Molotov, N. M. Svernyik, N. A. Voznyeszenszkij, A. A. Zsdanov.

A zökkenőmentesen működő hadigazdaság megteremtésében nagy érdemeket szereztek a tehetséges gazdaságszervezők, a népbiztosságokat és a legfontosabb gazdasági hivatalokat vezető pártmunkások és államférfiak: A. A. Goreljad, I. G. Kabanov, P. F. Lomako, V. A. Malisev, P. I. Parsin, M. G. Pervuhin, A. I. Sahurin, I. K. Szegyin, I. F. Tyevoszjan, D. F. Usztyinov, V. V. Vahrusev, B. L. Vannyikov és mások.

A Szovjetuniónak a háborúban kivívott gazdasági győzelme annyira impozáns és nyilvánvaló, hogy nem próbálják tagadni még a legmegátalkodottabb szovjetellenes burzsoá történelemhamisítók sem. E győzelem okait kutatva mindenáron igyekeznek eltúlozni a Szovjetuniónak küldött lend-lease-szállítmányok szerepét. Igen, a szovjet emberek értékelik ezt a segítséget. De aránya igen csekély volt a szovjet hadiipari termeléshez képest. A szovjet termeléshez viszonyítva a lend-lease-szállítmányok a légvédelmi tüzérségnél körülbelül 2 százalékot, a harckocsiknál 7 százalékot, a repülőgépeknél mintegy 13 százalékot tettek ki. Ehhez még tegyük hozzá, hogy a lend-lease keretében kapott haditechnikai eszközök többsége gyengébb minőségű volt a megfelelő típusú szovjet gyártmányoknál, sok esetben pedig a német haditechnikai eszközöknél is. Ezek a tények. S a tények meggyőzően mutatják, hogy a Szovjetunió elsősorban saját erőfeszítései eredményeképpen érte el a nagyszerű sikereket a hadigazdaság területén.

A két ellentétes gazdasági rendszer nagy viadalában tehát a szocialista rendszer győzött. A hallatlanul kemény megpróbáltatásokban bebizonyította erejét és fölényét.

3. A HARCOLÓ NÉP KULTÚRÁJA ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

NEM HALLGATTAK A MÚZSÁK

„Inter arma silent musae” – fegyverek közt hallgatnak a múzsák – tartja a régi közmondás. De igazságos háborúban nem hallgatnak a múzsák. Együtt harcolnak a néppel, félelmetes szellemi fegyvert kovácsolnak számára.

A kemény háborús megpróbáltatások idején különösen jól láthatóan mutatkozott meg a szocialista kultúrának a szovjet haza sorsával való szerves

kapcsolata. A szovjet kultúra művelői – írók, költők, festőművészek, zeneszerzők, filmesek és rádiósok – ott voltak az események forgatagában. A szocialista haza és a lenini párt iránti határtalan hűségük, a néppel közös életük, gondjaik és vágyaik eleve meghatározták a háború alatt született irodalmi művek és műalkotások magas fokú eszmei tartalmát, valósfedezetét.

A harc élvonalában küzdött a szovjet irodalom. Az Írószövetségnek több mint ezer tagja harcolt és alkotott közvetlenül a hadseregben, a fronton és a partizánosztagoknál. Közülük négyszázötvenen elesetek a fasiszta betolakodókkal vívott harcokban. A szovjet irodalom háborús krónikájában nagyszerű lapokat töltenek meg Arkagyij Gajdar, Jevgenyij Petrov, Vlagyimir Sztavszkij, Joszif Utkin és sok más kiváló szovjet író és költő hőstettei, akik életüket áldozták a szovjet haza szabadságáért.

A háború alatt a szovjet irodalomnak az volt a fő feladata, hogy ábrázolja a harcoló nép életét, megörökítse hőstette nagyszerűségét, még jobban felgyújtsa a szovjet emberekben a hazafias érzelmeket, még nagyobb gyűlöletet ébresszen bennük az ellenséggel szemben. Harcoló irodalom volt ez. Nemcsak ábrázolta az eseményeket, hanem szenvedélyes hittel cselekvésre, harcra buzdította olvasóit. Ennek volt azután az eredménye az, hogy a háborús évek szovjet irodalmában domináltak az olyan operatív formák, mint az újságcikk, a riport, a publicisztika. A legkiválóbb szovjet írók éltek ezeknek a műfajoknak a lehetőségeivel. A. Tolsztoj, M. Solohov, Ny. Tyihonov, V. Visnyevszkij, K. Szimonov, I. Ehrenburg és más szovjet írók publicisztikája lelkesítette a szovjet emberek millióit.

Izzó közéletiség, nemes hazafias érzelmek fűtötték a háború alatt született költeményeket. Ugyanakkor születtek nagyobb lélegzetű művek, elbeszélések és regények is.

Valamennyi műfajban a nép volt a főhős. A szovjet emberek harci és munkahőstetteit megörökítő írók, költők és drámaírók feltárták hőseik lelkivilágát, megmutatták bámulatos helytállásuk és hősiességük forrásait. V. Grosszman „A nép halhatatlan”, V. Visnyevszkij „Leningrád falainál”, V. Inber „Pulkovói délkör”, A. Bek „Vologdamszki országút”, K. Szimonov „Nappalok és éjszakák”, J. Csepurin „Sztálingrádiak”, W. Wasilewska „Szivárvány”, M. Aliger „Zoja”, B. Gorbátov „Akiket nem lehet leigázni”, A. Pervencev „Próbatétel”, F. Gladkov „Eskü”, M. Saginyan „Az Urál védelemben” című művei és más nagyobb lélegzetű irodalmi művek, amelyek a háború alatt születtek, felölelték az arcvonalat, a hátszínét, a partizánmozgalmat. E művek hősei az élőkhoz hasonlóan a harcosok sorába álltak. A harcosok úgy fogadták, mint ezredtársaikat, A. Tvardovszkij „Vaszilij Tyorkin”-jának, Solohov „A hazáért harcoltak” című műve első fejezeteinek a hőseit. Amint megjelentek Fagyjev „Ifjú gárdá”-jának egyes fejezetei, százával vették fel ezt a dicsőséges nevet a megszállt szovjet területen illegális tevékenykedő ifjúsági-komszomolista szervezetek.

A szocialista haza védelme nemes ügyének szolgálatában kitűntek a nemzeti irodalmak is, közreműködtek valamennyi szovjet nép írói és köl-

tői – Dzsambul, M. Bazsan, P. Brovka, Sz. Vurgun, A. Iszaakjan, V. Lacisz, S. Nerisz, M. Rilszkij, M. Tank, P. Ticsina és sokan mások.

A szovjet irodalom a szovjet nép hőstetteinek éltető forrásait, az egész világ által megcsodált erkölcsi-, politikai tulajdonságainak gyökereit megmutatva elsőrendű figyelmet fordított a kommunista pártnak – a szocialista haza védelme szervezőjének és lelkesítőjének – tevékenységére. A háború alatt sok író és költő választotta műve témájául a nagy Lenin alakját, igaz átéléssel írtak arról, hogy a lenini zászló halhatatlan, miként a mögötte egy emberként felsorakozott szovjet nép is.

A háborús évek irodalmában jelentős helyet foglaltak el az országunk hősi forradalmi és harcos múltjáról szóló művek. Az oroszországi népek által a külföldi betolakodók és a hazai elnyomók ellen folytatott harcnak a hagyományai erősítették a katonák harci szellemét, állhatatosságát és áldozatkészségét.

A háború alatt a szovjet nép szellemi életében óriási szerepet játszott a film, a legnagyobb tömegekhez szóló művészeti ág. A háborús évek feltételei és szükségletei előtérbe állították a filmművészet operatív műfajait, a filmhíradót, a filmriportot, a dokumentumfilmet. Több mint 150 filmoperatőr dolgozott közvetlenül az arcvonalon és a partizánegységeknél, körülbelül ötvenen közülük hősi halált haltak a hazáért vívott harcokban.

A szovjet filmhíradósok 3,5 millió méter filmet készítettek a háború alatt. Ez a roppant történelmi értékkel bíró filmkrónika visszatükrözte a Nagy Honvédő Háború igazi légkörét, az ország életét a kemény megpróbáltatások idején. Megörökítette a szocialista haza védelmezőinek tömeges hőstetteit, a harcosoknak és a szovjet hátország dolgozóinak magas fokú erkölcsi szellemét. E filmkrónika alapján készült el a háború alatt a szovjet híradó 400 száma, „A nap hírei” híradó 65 száma, a „Harctéri híradó” 24 száma, valamint 67 rövid és 34 egész estét betöltő dokumentumfilm, köztük olyan jelentős munkák, mint „A német csapatok szétzúzása Moszkva alatt”, „Leningrád harcban”, „Sztálingrád”, „Az orjoli csata”, „Harc Szovjet-Ukrajnánkért”. Több dokumentumfilm készült a kelet- és délkelet-európai országok felszabadításáról, a szovjet csapatok németországi harcairól.

Nagy munkát végeztek a játékfilm mesterei is. Filmjeik – „A kerületi párttitkár”, „A haza védelmében”, a „217-es deportált”, „Két harcos”, „Zoja”, „Szivárvány” stb. – megmutatták a szovjet emberek szellemének nagyságát, törhetetlenségét és hősiességét, leleplezték a fasiszmus undorító lényegét, harcra lelkesítették az embereket ellene. Több film készült népünk hősi múltjáról, így például az „Alekszandr Parhomenko”, a „Kutuzov”, a „Szuvorov” stb.

A szovjet nép szellemi életében a háború alatt is méltó szerepet játszottak a színház művészei. A háború alatt színre vitt új művek – A. Afinoginov „A küszöbön”, K. Szimonov „Orosz emberek”, L. Leonov „Előzőnlés” című művei – megmutatták a szovjet nép hősiességét, a szovjet nép életében és tudatában végbemenő legfontosabb folyamatokat.

A szovjet színház nem szűkítette, sőt, bővítette tevékenységét. A tulaj-

donképpen színházi munkán kívül hallatlan mértékben fellendült a munkának egy új formája: az együttesek sorra látogatták a harcoló alakulatokat és az üzemeket előadásokkal és műsoraikkal. A háború éve alatt a fronton és a hátszországban 1 350 000 ilyen előadást tartottak. Csupán a fronton 3685 színjátszó brigád és nagyszámú önálló előadó lépett fel, összesen 42 000 színész.

A harcoló nép életében nagy szerepet játszott a zene. Már a háború első hetében fölcsendült és harcra buzdított V. Lebegyev-Kumacs költő és A. Alekszandrov zeneszerző „Szent háború” című himnusza. Igen népszerűek voltak A. Novikov, I. Dunajevszkij, V. Zaharov, V. Szolovjov-Szedoj, M. Blantyer, N. Bogoszlovszkij, V. Muradeli, B. Mokrouszov, M. Fradkin, K. Liszto és más zeneszerzők dalai. A háborús évek zenéjében a dalok és az indulók voltak túlsúlyban. Lelkesítették a népet, megénekeltek a harcosok és a partizánok bátorságát és hősiességét, a szovjet hátszország dolgozóinak helytállását.

A Nagy Honvédő Háború nemes felszabadító céljainak szelleme hatotta át a szimfonikus zene mélységesen hazafias alkotásait. Mint saját szellemi fegyverét fogadta az egész haladó emberiség Sosztakovics heroikus Hetedik szimfóniáját. Az ostromlott Leningrádban 1941 végén komponált mű a humanizmus és a bátorság fenséges eposza, amelyből árad a hit, hogy a humanizmus diadalmaskodni fog a fasizmus gyilkos erői fölött. A Hacsaturján, N. Mjaszkovszkij és Sz. Prokofjev zeneszerzők nagyszerű műveket komponáltak a háború alatt.

A háborús idők szelleme hatotta át a festőművészek és a szobrászok munkásságát is. Igen erősen fellendült a politikai és a háborús témájú plakát művészete, a karikatúra és a szemléltető tömegagitáció több más műfaja. Csupán az „Iszkussztvo” („Művészet”) kiadó 800 különféle plakátot jelentetett meg, a háború alatt összesen 34 millió példányban. V. Koreckij „Vörös Hadsereg katonája, ments meg!”, I. Toidze „Hív a haza!” című plakátjai és más plakátok példányszáma elérte az egymilliót.

Igen népszerűek voltak a satirikus „TASZSZ-ablakok”, amelyek fellevenítették a polgárháború idejéből a „ROSZTA-ablakok” nagyszerű hagyományait. A „TASZSZ-ablakok” alkotásában 130 festőművész és 80 költő működött közre, köztük P. Szokolov-Szkalja, M. Cseremnih festőművész, a Kukrinyikszki kollektíva (Kuprijanov, Krilov, Szokolov), Gy. Bednij, A. Zsarov, Sz. Marsak költők.

A háború alatt a szovjet nép szellemi életében nagy szerepet játszottak a különféle kulturális intézmények, a művelődési házak, falusi könyvtárak stb. Noha számuk jelentékenyen csökkent (a klubok száma például 118 000-ről 59 000-re, a nyilvános könyvtáraké 95 000-ről 48 000-re csökkent), s dolgozóik létszáma is alaposan megcsappant a frontra és a népgazdaságba távozottakkal, tevékenységük rendkívül intenzív volt. A párt-szervezetek irányításával átalakították és a háborús idők feladataihoz alkalmazták munkájuk tartalmát, formáit és módszereit, a harcos politikai agitáció, a tömegagitáció és a kulturális élet központjaivá váltak.

A kulturális és közművelődési intézmények tevékenységének jellemző

sajátossága volt, hogy a munkát koncentrálták közvetlenül az agitációs bázisokon, a kórházakban, az óvóhelyeken, a gyárakban, a kolhozokban, a szovhozokban, a kiürítési állomásokon, a védelmi terepszakaszokon. A hivatásos népművelők hiányát úgy pótolták, hogy növelték a társadalmi munkások körét. Az önfeláldozóan végzett termelő munka mellett a társadalmi munkások tízezrei végeztek korántsem könnyű népművelő munkát. Előadásokat tartottak, műkedvelő műsorokat szerveztek, propagálták az új könyveket, különféle kiállításokat rendeztek stb.

A szovjet kultúra a kemény megpróbáltatások éveiben óriási szellemi erőről tett tanúságot, és méltóképpen szolgálta népet.

A KÖZOKTATÁS ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGY

A párt és a kormány a háborúval járó minden nehézség ellenére állandóan figyelmet fordított a közoktatás fejlesztésére és a lakosság egészségének védelmére.

Köztudomású, milyen óriási eredményeket ért el országunkban a háború előtti években a közoktatás. A háború megakasztotta ezt a folyamatot. Sok általános iskolai tanítót, technikumi és főiskolai tanárt behívtak katonának. A tanintézetek sok helyiségét igénybe vették kórház céljaira, katonai egységek elszállásolására és hadiüzemek elhelyezésére. Iskolai és főiskolai épületek ezreit lerombolták és kifosztották a megszállók. Bonyolult problémák jelentkeztek a hátsországi körzetekben, ahová a tanulók százezreit, többségükben gyermekeket, telepítettek át.¹¹

És mégis, a tanintézetek az egész háború folyamán, még a legnehezebb esztendőben is, működtek. Helyiség- és tanszemélyzethiány miatt az iskolákban gyakran három műszakban folyt az oktatás. Nem volt elég tankönyv és tanszer – 5–10 főnyi csoportnak jutott egy-egy tankönyv. A gyermekek oktatása folyt az ellenség mögöttes területein, a partizánkörzetekben is.

A közoktatási szervek, az iskolák, a szovjet társadalmi szervek kitartó harcot folytattak az általános oktatás megvalósításáért. A harc jelszava a párt felhívása volt: „Egyetlen gyermek se maradjon ki az iskolából.” Leningrádban még a blokád idején is tanult valamennyi 8–14 éves korú gyermek.

A gyermekeket sokszor a szülők nélkül telepítették ki. A hátsországi körzetekben bentlakásos iskolákat szerveztek, amelyekben lakást, ruházatot és ételmezést kaptak a gyerekek. Külön intézkedtek az árvák elhelyezéséről. Sok gyermek elvesztette a szüleit. De az országban nem voltak kallódó gyermekek. Az árvák otthonra találtak, gondoskodásban részesültek, tanulhattak az állami gyermekotthonokban, amelyeknek hálózata jelentősen kibővült.

Az iskolák és a gyermekotthonok jelentős társadalmi segítségben része-

¹¹ Csak az Üzbég SZSZK több mint 40 000 iskolás korú gyermeket fogadott.

sültek. A Novoszibirszki területen például 1941. augusztus elejéig társadalmi erők bevonásával renováltak 2156 iskolát, a kolhozparasztok 37 iskolaépületet emeltek, és 297 osztálytermet rendeztek be a foglalkozások céljaira. Az 1941–1942-es tanév előkészítése folyamán az omszki terület 33 kerületében 732 vasárnapi műszakon iskolai helyiségeket építettek és renováltak. Ezeken a társadalmi munkákon több mint harmincezren vettek részt. S így volt ez mindenütt, valamennyi hátországi kerületben.

Az iskolák és a gyermekotthonok munkájában, s abban, hogy lehetséges legyen az általános iskolai oktatás, aktív szerepet játszott a komszomol. A komszomol kezdeményezésére, a gyermekek segítésére pénzalapot létesítettek, amelynek összege a háború végén 200 millió rubel volt. A gyűjtött pénzből gyermekotthonok és más gyermekintézmények százait létesítették.

A bentlakásos iskolák és a gyermekotthonok élelmezésének javítása végett kisegítő gazdaságokat szerveztek, amelyekben maguk a tanulók és a pedagógusok dolgoztak. A helyi tanácsok és a társadalmi szervezetek számszámokkal, vetőmaggal, igásállatokkal és más hasznos jószággal látták el ezeket a gazdaságokat.

A szovjet terület felszabadításával megindult a megszállók által lerombolt iskolaépületek helyreállítása. Óriási munkát végeztek. Csupán az OSZFSZK megszállt területén több mint 20 000 iskolát kellett újjáépíteni. A helyreállítási munkák rendkívül gyors ütemben folytak. Részt vettek bennük katonai egységek, társadalmi szervezetek, a pedagógusok és a tanulók. A Moszkvai terület felszabadított kerületeiben, ahol a háború előtti iskolahálózatnak több mint háromnegyede, 926 iskola pusztult el, már 1942. február közepén megkezdődött a tanítás 512 iskolában, körülbelül 73 000 gyermek ült be az iskolapadokba. Ugyanilyen gyorsan, rögtön a felszabadulás után helyreállították az iskolahálózatot az egész korábban megszállt szovjet területen.

Mivel a serdülők tömegesen kapcsolódtak be az ipari és mezőgazdasági munkába, a háború alatt jelentékenyen csökkent a felsőtagozatos középiskolai tanulók száma. A kormány ezzel kapcsolatban 1943-ban határozatot hozott arról, hogy a városokban és a munkáslakótelepeken meg kell szervezni a munkásfiatalok iskoláit, amelyekben a fiúk és a lányok a termelőmunka mellett folytathatták tanulmányaikat. 1944-ben megszervezték a falusi ifjúság iskoláit. Az 1943–1944-es tanévben a munkásfiatalok 1084 iskolájában több mint 100 000 fiú és leány tanult, az 1945–1946-os tanévben pedig a munkásfiatalok és a falusi fiatalok iskoláiban, valamint a felnőttek általános iskoláiban, amelyeknek száma meghaladta a 12 000-et, mintegy 700 000 fő tanult.

A tanulók többségének tanulmányi eredménye nem maradt el a háború előtti színvonal mögött. A tanulmányi eredmények színvonalának emelése végett 1944-ben bevezették a záróvizsgát az általános iskolát végzett tanulók számára, a középiskolát végzettek számára pedig az érettségi vizsgát.

A közoktatási szervek nagy munkával felülvizsgálták az iskolák tanterveit és tankönyveit. 1944-ben a közoktatás problémáinak komplex, tu-

dományos kidolgozása végett megalakították az OSZFSZK Pedagógiai Tudományos Akadémiáját.

A közoktatás fontos területe volt az állami munkaerő-tartalékok képzésének rendszere. 1942-től kezdve ezeket az iskolákat szakosították: külön iparitanuló-képzést vezettek be a kohászatban, az energiaiparban, az építőiparban stb. 1944-ben szakiskolákat szerveztek azoknak a gyermekeknek a nevelésére és oktatására, akiknek szülei mint katonák, partizánok, párt- és állami funkcionáriusok, munkások és kolhozparasztnok elesetek a fasiszta megszállókkal vívott harcban. Árvák ezrei találtak ezekben az iskolákban otthonra és szerető gondoskodásra, s kaptak útlevelet is az életre: az energetikus, híradástechnikai, kohász stb. szakmunkás-bizonyítványt.

Sikeresen leküzdötte a nehézségeket és eredményesen dolgozott a háborús szükségletek kielégítésén a felsőoktatás és a szakközépiskolai oktatás rendszere. Sok tanintézet kitelepítése, majd visszatelepítése, a tanszemélyzet jelentős részének katonai szolgálata, a helyiséghiány és más nehézségek jelentős akadályokat gördítettek a főiskolák és a technikumok normális munkájának útjába.

A háború által támasztott feladatok, az új munka- és életkörülmények megkövetelték a tanterv és a tanmenet átalakítását a főiskolákon és a technikumokban. A diákok a tanulás mellett rendszerint állandóan dolgoztak a termelésben is. Sok főiskola tantervét módosították a háborús szükségletekkel összhangban. A fizikai-matematikai szakokon előadásokat tartottak az aerodinamikáról, a repülőgépműszerekről, a repülési és tengerhajózási csillagászatról, a földrajzi szakokon a katonai topográfiairól és térképészetről, a légifelvételek készítéséről, a történelmi szakokon a Szovjetunió népeinek hadtörténetéről, a szovjet hadseregben folyó pártpolitikai munkáról stb.

Sok főiskola és technikum saját műhelyeiben megszervezte a fegyver- és lőszergyártást. A tanszemélyzet a diákok oktatása mellett intenzív tudományos kutatómunkát is folytatott. A háború alatt csupán a moszkvai egyetemeken több mint 500 hadiipari és népgazdasági jelentőségű problémát dolgoztak ki. A háború alatt 315 főiskolai tanárt tüntettek ki Állami Díjjal kiváló tudományos teljesítményekért és találmányokért.

A Népbiztosok Tanácsa és az SZK(b)P Központi Bizottsága 1942. május 5-én, amikor különösen súlyos volt az ország helyzete, határozatot hozott a főiskolai felvételek rendjéről és a főiskolák megerősítésére teendő intézkedésekről. Ennek értelmében megkönnyítették a főiskolai felvétel feltételeit, kibővítették az ösztöndíjasok körét, előírányozták külön étkezdék szervezését a tanszemélyzet és a diákok számára, a főiskolák kisegítő gazdaságainak megszervezését.

A párt és a kormány hatékonyan intézkedett a főiskolák és a technikumok hálózatának helyreállítása és bővítése végett. A háború alatt 60 új főiskolát szerveztek, a háború befejezéséig pedig gyakorlatilag helyreállították a felsőfokú tanintézetek egész háború előtti hálózatát.¹²

¹² Valamelyest elmaradt azoknak a főiskoláknak a helyreállítása, amelyek közgazdasági és jogtudományi pedagógusokat és szakembereket képeztek.

1941–1945 folyamán a főiskolák több mint 3 millió szakembert – mérnököt, orvost, mezőgazdászt, állattenyésztő szakembert, tanítót, jogászt, közgazdászt stb. – adtak az országnak. A háború alatt jelentékeny károkat szenvedtek a szakközépiskolák. És noha ezek háború előtti hálózatát nem sikerült helyreállítani, a háború alatt mégis 540 000 fő került ki a szakközépiskolákból.

A felsőfokú oktatás és a szakközépiskolai oktatás rendszere egészében kiállta a nehéz próbát a háború éveiben. Biztosította a háború folytatásához és a szovjet társadalom háború utáni fejlesztéséhez szükséges különböző szakemberek tervszerű képzését.

A közoktatás rendszerének fenntartását és fejlesztését még békebeli arányokhoz mérten is óriási állami ráfordítások biztosították. Ezek az összegek már 1943-ban meghaladták a közoktatásra 1940-ben fordított állami kiadások felét, 1944-ben pedig csaknem elérték az 1940-es szintet, 1945-ben pedig meg is haladták több mint 6 milliárd rubellal.

Rendkívül bonyolult feladatokat oldott meg a háború alatt a közegészségügy rendszere. Ez a rendszer a háború alatt igen magas fejlettségi szintre emelkedett, és a fegyveres erőknél, valamint a hátszói kórházak kiterjedt hálózatának kellő számban tudott rendelkezésre bocsátani orvosokat és egészségügyi középkezelőket, elegendő gyógyszert, kötszert és orvosi műszert tudott előteremteni.

Ezzel kapcsolatban a hátszói egészségügyi ellátásának lehetőségei erősen csökkentek. A helyzetet súlyosbították a háborús károk, amelyek a közegészségügy rendszerét érték. A hadműveleti övezetben és az ellenség által megszállt szovjet területen 40 000 kórház és más gyógyintézet semmisült meg. A szovjet egészségügy összes vesztesége nem teljes adatok szerint 6,6 milliárd rubel volt.

Közben pedig a civil lakosság egészségügyi ellátásának feladatai a békeidőhöz képest jóval bonyolultabbak lettek. Az emberek tömeges költözése a kitelepítés és a visszatelepítés idején, a helységek ellenséges bombázása, a megnövekedett balesetveszély a munkahelyeken a termelőfolyamatok intenzitásának növelése miatt, mindez és sok minden más, amit a háború hozott magával, megkövetelte a civil lakosság egészségügyi ellátásának állandó javítását.

Mindenekelőtt biztosítani kellett az ipari üzemek kollektíváinak egészségügyi ellátását. Sok üzemben egészségügyi brigádokat szerveztek, bővítették az üzemi rendelők, kötözőhelyek, kórházak, szanatóriumok hálózatát. Mindez jelentékenyen javította az ipari munkások és családtagjaik gyógykezelését és megelőző ellátását. Ennek eredményeképpen 1943 elejétől folytonosan csökkent a megbetegedések és a balesetek száma az ipari üzemek munkásai körében.

Nagy figyelmet fordítottak a mezőgazdasági népesség egészségügyi ellátására, különösen a hátszói kerületekben, ahol a frontövezetből kitelepített emberek jelentékeny tömege összpontosult. A háború előtt például az Üzbég, a Kirgiz és a Türkmen Szövetségi Köztársaságban a kórházzal rendelkező falusi orvosi körzetek aránya körülbelül 39, 32, illetve

11 százalék volt, 1945-re pedig ez az arány 81, 58 és 43 százalékra nőtt. Ugyanakkor növekedett a kórházzal nem rendelkező falusi orvosi körzetek száma.

Az egészségügyi dolgozók becsülettel teljesítették egyik rendkívül fontos feladatukat, a front és a hátszág járványügyi ellátását. A fasiszta betolakodók magukkal hozták a tifuszt, a nemi betegségeket és más fertőző betegségeket. Ráadásul nemcsak hogy nem harcoltak a járványok ellen, hanem szándékosan terjesztették is őket az elfoglalt szovjet területen.

1942. május 22-én a Szovjetunió Egészségügyi Népbiztossága rendeletet adott ki „A városi rendelőintézetek és rendelők járványelhárító munkájáról és a városi lakosság egészségügyi ellátása területi körzeti rendszerének megszilárdításáról”. A rendelet átfogó intézkedéseket irányzott elő a járványos megbetegedések megelőzése végett.

A járványok elleni harcba bevonták az összes egészségügyi dolgozókat, a társadalmi szervezeteket, társadalmi munkásokat. E küzdelem során széles körben alkalmazták a megelőző oltásokat, egyebek közt első ízben szervezték meg a tömeges oltást kiütéses tifusz ellen.

Az életkörülmények és mindenekelőtt a táplálkozás rosszabbodása a tbc terjedésével fenyegetett. Ezzel kapcsolatban külön intézkedéseket fogantatosítottak: fenntartották és megerősítették a szakosított rendelőintézeteket, kórházakat és szanatóriumokat. A betegek ételmezésére külön élelmiszeralapokat létesítettek. Csak a hadiipari üzemekben több mint 100 000 munkás kapott pótfeladagot.

Az egész háború alatt különösen nagy figyelmet fordítottak a gyermekek életének és egészségének megóvására. 1941. július 1-től 1946. január 1-ig 56 900 óvodai és bölcsődei helyet, 23 500 ágygal gyermekkorházakat, ezenkívül rendelőket létesítettek az állami építkezések keretében. Ezenkívül a falvakban nagyszámú kolhoz- és kolhozközi bölcsődét szerveztek. A gyermekotthonokban, a bölcsődékben és az óvodákban a beteg gyermekek számára külön egészségügyi csoportokat szerveztek, amelyek feljavított táplálkozásban részesültek, újabb erdei iskolákat nyitottak. 1942 végén olyan éttermek nyíltak, amelyek biztosították a 3–13 éves gyermekek feljavított táplálkozását, pl. az előírt mennyiségű tejet megkapták a gyerekek, illetve a szükséges diétát is. 1941-ben mintegy 500 000 gyermek étkezett étkezdékben. A Komszomol kezdeményezésére létesített gyermeksegélyezési alap pénzén csupán 1943-ban a frontkatonáknak több mint 60 000 árváját és gyermekét vitték táborozásra egészségük feljavítása végett. Az állam, a szakszervezetek és más szervezetek 1943-ban 1,5 millió, 1944-ben körülbelül 2,5 millió, 1945-ben 3 257 000 gyermeket vittek erdei gyógyhelyekre – nyaralókba, úttörőtáborokba stb.

Valóságos mozgalommá dagadt az árvák örökbefogadása. A moszkvai „Krasznij bogatir” gyár munkásnői felhívást tettek közzé az újságokban: „Nálunk nem lesznek árva gyermekek!” A felhívás lelkes visszhangra talált az egész országban. Valóságos hőstettet vitt véghez Saahmed Samahmudov taskenti kovács és felesége: 16 különböző nemzetiségű gyermeket fogadtak örökbe. Az állam állandó anyagi segítséget folyósított azoknak a

családoknak, amelyek árvát fogadtak örökbe, s minden támogatást megadott nekik a gyermekek neveléséhez.

A gyermekek életének és egészségének megóvásával kapcsolatos egész munka a párt- és az állami szervek közvetlen ellenőrzése alatt állt. 1944-ben gyermekgyógyász tisztséget létesítettek a városokban és kerületekben, s ettől kezdve ők irányították a gyermekintézményeket.

A háború idején rendkívüli módon megnőtt a fegyveres erők és a hátszáz gyógyszerszükséglete. A gyógyszeripar, amelynek jelentős része a megszállt területeken összpontosult, nagy károkat szenvedett. A hátszázai kerületekben a helyi, kitelepített és újonnan felépített üzemek bázisán a legrövidebb időn belül újra megindult a nagyarányú gyógyszer-gyártás, amely 1942–1943 folyamán elérte a háború előtti színvonalat, 1944-ben pedig jelentősen meghaladta.

A szovjet egészségügy fejlesztése óriási állami kiadásokra támaszkodott. Az állam egészségügyi költségvetése 1943-ban csaknem elérte az 1940-es szintet, 1944-ben pedig 1 milliárd rubellal, 1945-ben több mint 4 milliárd rubellal meg is haladta.

A közoktatás és az egészségügy a háború súlyos feltételeihez alkalmazkodva a párt állandó gondoskodása eredményeképpen sikeresen megbirkózott feladataival. Amikor pedig országunk visszatért a békés élethez, a lakosság zömének iskolázottsága és fizikai egészsége kellő színvonalon volt, s az országnak megvoltak a szükséges káderei a további fejlődéshez.

A LAKOSSÁG NEHÉZ ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

A HÁBORÚ ALATT

A háború egyik napról a másikra megváltoztatta a szovjet emberek életkörülményeit, életük megszokott rendjét. Szinte minden erejüket és idejüket igénybe vette az üzemekben és a hivatalokban végzett megfeszített munka, a nagyszámú önkéntes társadalmi munka: a szolgálat a vadász-zászlóaljokban, az ügyelet a tűzoltó és egészségügyi osztagokban, kitelepítési kórházakban stb.

Ugyanakkor a szovjet hátszáz dolgozóinak nélkülözéseket kellett elszemnedniük, amelyeket a hadműveletek pusztító következményei, a tömeges kitelepítés, a népgazdaságnak haditermelésre való átállítása idéztek elő.

Már 1941-ben rendkívül élesen vetődött föl a lakosság élelmezésének és fogyasztási cikkekkel való ellátásának a kérdése. Az állami készleteket, a termelt fogyasztási cikkek nagy részét a front ellátására használták föl. A fűtőanyagot és a villamos energiát zömében az ipar szükségleteinek a fedezésére fordították. A keleti körzetekben a kitelepített lakosság tömeges beáramlása miatt rendkívül súlyos volt a lakáshelyzet, nem volt elegendő kereskedelmi egység, jóléti és kommunális intézmény.

Nagy élelmezési nehézségekkel küszködött a falusi lakosság is. A kolhozparasztoknak és a szovhozok munkásainak fő tápláléka a burgonya és a tej volt.

Súlyos terhek szakadtak a frontövezeti kerületek lakosságára. Tragikus helyzetbe került az ostromlott Leningrád. A város lakosai rendkívül kis kenyérfejadagot kaptak: 25 dekát a munkások, 12,5 dekát az alkalmazottak, az eltartottak és a gyermekek. Nem működött a vízvezeték, a villany-szolgáltatás és a fűtési hálózat. „Az éhség csontos keze” sok ezer leningrádi életét ragadta el. De Lenin városa, kitartásával az egész világot csodálatba ejtve, tovább élt és harcolt.

Az SZK(b)P Központi Bizottsága és az Állami Honvédelmi Bizottság rendkívüli intézkedéseket léptetett életbe a közellátási gondok miatt. Az élelmiszereket és az iparcikkeket jegyre adták. A jegyrendszer a lakosságot négy kategóriára osztotta: munkásokra, mérnökökre és műszakiakra; alkalmazottakra; eltartottakra és 12 éven aluli gyermekekre. A fejadagok igen szűkösek voltak. A legtöbbet a munkások és a műszakiak, valamint a gyermekek kapták. Azokban az üzemekben, amelyekben különösen nehezek voltak a munkakörülmények, pótfeadagot biztosítottak, az állam költségére meleg ebédet vagy hideg reggelit kaptak a dolgozók.

A szocialista társadalom viszonyai közt a jegyrendszer igen hatékonynak bizonyult. A szocialista állam, amely kezében összpontosította az egész ipari termelést és a mezőgazdasági termelés nagy részét, biztosította a lakosság rendszeres ellátását a létfenntartási eszközök szükséges minimumával.

A egyes élelmiszerek és iparcikkek árai általában a háború előtti szinten maradtak. Ennek következtében a lakoságnak pénzfőlöslege keletkezett. Ezenkívül növekedtek a bérek is. A lakosság a pénzfőlösleget a piacon realizálta, ahol az árak a háború első két éve folyamán hallatlanul felszöktek. De itt is megmutatkozott az állam szabályozó szerepe. 1943-tól megindult a jegy nélküli kereskedelem felemelt áron. 1944 és 1945 folyamán a kereskedelmi árakat több ízben csökkentették. Ezzel egyidejűleg növelték a jegyre kapható áruk mennyiségét. Ennek eredményeképpen 1943-tól a piaci árak csökkenni kezdtek. 1945-ben körülbelül 60 százalékkal voltak alacsonyabbak az 1943. évi áraknál.

A munkások és az alkalmazottak élelmiszer- és iparcikkellátásában fontos szerepet játszottak az üzemekben megalakított munkásellátási osztályok. Ezeknek az volt a fő feladatuk, hogy kiegészítő élelmezési forrásokat keressenek.

A legalapvetőbb ilyen források a kollektív és egyéni kisegítő gazdaságok voltak. Csupán a 28 ipari népbiztosság vállalatainak már 1942 tavaszán 150 000 hektár beültetett burgonyaföldjük és 88 000 hektár zöldségesük volt. Ezenkívül a munkásoknak és az alkalmazottaknak családonként mintegy 0,15 hektár földet juttattak egyéni kertészkedés céljaira.

A Népbiztosok Tanácsa és az SZK(b)P Központi Bizottsága 1942 októberében jóváhagyta az ipari népbiztosságokhoz tartozó üzemek kisegítő gazdaságainak 1943-as fejlesztési tervét. Az üzemek e terv végrehajtásával erős kisegítő gazdaságokat szerveztek, amelyek nem csupán tekintélyes vetésterülettel, hanem jelentékeny állatállománnyal is rendelkeztek. A konyhakertes kisegítő gazdaságok száma az 1942. évi 5 millióról 1944-

ben 16,5 millióra nőtt. Vetésterületük 500 000 hektárról 1 415 000 hektárra, a bruttó burgonya- és zöldségtermés 2 millió tonnáról 9 936 000 tonnára növekedett. Jelentősen kibővült az egyéni kertészkedés is.

A kollektív és az egyéni kisegítő gazdaságok igen fontos szerepet játszottak a lakosság élelmezésében.

A háború alatt mindvégig rendkívül súlyos volt a lakásprobléma. Mindenkinél rosszabb kellett húzódnia, több családot helyeztek el egy-egy lakásban, olykor egy-egy szobában is, lakás céljaira kénytelenek voltak felhasználni barakkokat, földkunyhókat, gyakran sátrakat is. Nagyon szigorúan szabályozták a lakosság fűtőanyag- és villanyfogyasztását.

Voltak igen súlyos más természetű nehézségek is. Mivel a nők tömegesen munkába álltak, a gyermekek, különösen a kiskorúak nevelése sok problémát jelentett. Minthogy a férfiak a frontra mentek, csökkent sok család jövedelme, különösen a sokgyermekes családoké, valamint azoké, amelyekben aggok és rokkantak is voltak. Az állam erejéhez mérten segített ezeken a családokon. Jelentősen bővítette a bölcsődék és az óvodák hálózatát. Az óvodákban elhelyezett gyermekek száma az 1941. évi 683 000-ről 1944-ben 1 210 000-re, a bölcsődékben elhelyezett gyermekek száma 509 000-ről 645 000-re nőtt.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1944. július 8-án rendeletet adott ki „A terhes nők, a sokgyermekes és az egyedülálló anyák állami segélyezésének növeléséről, az anyák és a gyermekek védelmének fokozásáról, a Hős Anya kitüntető cím, valamint az Anyai Dicsőség érdemrend és az Anyasági Érem érdemérem alapításáról”. A rendelet végrehajtása igen jelentős segítséget nyújtott az anyáknak. Ha csupán azt vesszük is számításba, amit pénzben folyósítottak a sokgyermekes és az egyedülálló anyáknak, akkor is óriási összegeket kapunk: 1943-ban 800 millió rubelt, 1944-ben 1 milliárd rubelt, 1945-ben 2,5 milliárd rubelt.

Nagy gondoskodással vette körül az állam a rokkantakat. Valamennyi rokkant nyugdíjat kapott, a rászorulókat pedig ingyenesen látták el művégtagokkal és ortopéd kellékekkel. Intézkedtek arról, hogy a rokkantak megfelelő szakmákat tanuljanak, s hogy bekapcsolódhassanak a termelésbe. Bővítették az öregek és a betegek nyugdíjellátását is.

Az állam társadalombiztosítási kiadásai a háború alatt a békeidőhöz képest többszörösre nőttek, 1940-ben 3,1 milliárd rubelt, 1943-ban 12,5 milliárd rubelt, 1944-ben 15,8 milliárd rubelt, 1945-ben 17,7 milliárd rubelt tettek ki.

Nagyon nehéz volt a szovjet emberek élete a háború alatt. Éheztek, gyakran fűtetlen lakásban éltek, a minimumra kellett szorítaniuk igényeiket a legszükségesebb létfenntartási eszközök vonatkozásában is, az amúgy is csekély pihenőidő egy részét is munkában kellett tölteniük a kisegítő gazdaságokban, a vásárnapi műszakokon, a fakitermelő munkákon. De a szovjet emberek állhatatossága, a párt és az állam gondoskodása lehetővé tette, hogy leküzdjenek minden nehézséget és nélkülözést.

A szovjet hátország dolgozóinak önfeláldozása megsokszorozta a szovjet harcosok erejét, hősi tettekre lelkesítette őket.

XVI. fejezet / A KOMMUNISTA PÁRT, A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚBAN KIVÍVOTT GYŐZELEM SZERVEZŐJE

1. A LENINI ÚTON

A HARCOLÓ PÁRT

A Szovjetuniónak a Nagy Honvédő Háborúban kivívtat világtörténelmi jelentőségű győzelme a történelemben példátlanul álló hőstett, amelyet egy egész nép vitt véghez. Ez a győzelem különösen frappánsan megmutatta a marxizmus-leninizmus azon tételének erejét és életképességét, hogy a nép az igazi történelemformáló erő.

Ugyanennyire megcáfolhatatlanul igazolta a Nagy Honvédő Háború azt a marxista-leninista tételt is, hogy a néptömegek tevékenysége annál sikeresebb, minél világosabban tudatában vannak feladataiknak, minél szervezettebbek, minél hatékonyabban irányítják energiájukat és erőfeszítéseiket a cél felé. Lenin a dolgozók szervezetének szerepét feltárva hangsúlyozta: „A munkásosztály ereje – a szervezet. Tömegeket felölelő szervezet nélkül a proletariátus – semmi. A megszervezett proletariátus – minden.”¹

A történelemben nem volt még egy olyan háború, amelyben a néptömegek annyira szervezettek, annyira egységesek lettek volna, mint a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújában. És ez elsősorban a Szovjetunió Kommunista Pártjának érdeme. A szovjet nép a háború alatt, akárcsak békeidőben, szilárdan követte a pártot, határtalanul bízott benne, tettekkel válaszolt felhívásaira.

Lenin azt írta, hogy amikor elkeseredett fegyveres harcot kell vívni a reakciós erőkkel, „a proletariátus pártjának eszménye a *harcoló párt*”.² Éppen ilyen harcoló párt volt a leninista kommunisták pártja a Nagy Honvédő Háború éveiben. Pártunk tevékenységének egész értelmét abban látta, hogy országunk kivívja a teljes győzelmet a fasiszta agresszorok fölött. Pártunk a szovjet nép vezetője és szervezője, összetartó ereje, bölcs stratégia és hős katona volt.

A párt azért tudta magas színvonalon megoldani a ráháruló grandiózus

¹ Lenin Összes Művei. 14. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 120. old.

² Ugyanott, 7. old.

feladatokat, mert felkészítette erre egész története. Hiszen az ország vezetése terén felbecsülhetetlen értékű tapasztalatokat szerzett a polgárháború és a külföldi intervenció időszakában. A békés építés éveiben pedig ugyancsak hallatlanul értékes tapasztalatokra tett szert az új társadalmat építő, a szocialista gazdaságot megteremtő és fejlesztő néptömegek irányításában.

A kizsákmányoló osztályok felszámolása és a szocializmus építése mérhetetlenül megszilárdította a párt tekintélyét a nép szemében. A párt a belső és a külső ellenséggel vívott kitartó harcban szétzúzta a jobboldali és baloldali opportunisták, a trockisták és a nacionalisták különféle áramlatait és csoportjait, megszabadult a kishitűektől és megteremtette a teljes eszmei egybeforrottságot. A párt a marxista-leninista tanítás teljes fegyverzetével bírt és minden vonatkozásban fejlesztette is azt.

Mindez igen kedvezően hatott a párt tevékenységére a Nagy Honvédő Háború idején: a háború alatt semmiféle ingadozás nem volt a párt sorai-
ban, a párt az egyetértő kommunisták harci szövetsége volt, amelyet egybeforrasztott az eszmei és szervezeti egység.

Miközben a párt az ország állami és társadalmi életét irányította, egy pillanatra sem feledkezett meg a kapitalista környezetről, Leninnek arról a figyelmeztetéséről, hogy „mindig csak egy hajsza választ el bennünket attól, hogy ránk törjenek”.³ A párt következetesen növelte a Szovjetunió hadigazdasági potenciálját, fejlesztette fegyveres erőit, olyan szellemben nevelte a népet, hogy állandóan legyen készen a szocialista haza védelmére.

Az imperializmus rohamosztagai fölött kivívott nagy győzelmünk alapját a szocializmus építésének éveiben raktuk le. Amikor a fasiszta Németország és csatlósai megtámadták a Szovjetuniót, országunk fejlett szocialista állam, a világ egyik legnagyobb ipari hatalma volt. A Szovjetunióknak minden anyagi és morális feltétele megvolt ahhoz, hogy helytálljon és győzzön az emberiség történelmének legsúlyosabb háborújában. A pártnak hatalmas érdeme, hogy jól használta föl ezeket a feltételeket, és ennek eredményeképpen biztosította a győzelmet a fasizmus fölött.

A kommunista párt tevékenysége kiterjedt az ország életének minden oldalára. Ha röviden akarjuk összefoglalni, hogy a háború alatt melyek voltak a párt tevékenységének fő területei, azt mondhatjuk, hogy a párt erőfeszítéseit elsősorban a szovjet fegyveres erők ütőképességének növelésére, az egész népgazdaságnak haditermelésre való átállítására és a hadigazdaság fejlesztésére, az ellenség hátában kibontakozott partizánmozgalom fejlesztésére, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének és a szovjet népek barátságának megszilárdítására, a szovjet emberek hazafias érzelmeinek erősítésére, a Hitler-ellenes koalíciónak, a szabadságszerető népek fasiszta Németország elleni egységfrontjának megteremtésére, az összes haladó erőknek a fasizmus végleges legyőzése érdekében történő egyesítésére összpontosította.

³ *Lenin Művei*. 33. köt. Szikra 1953. 134. old.

A párt Központi Bizottsága és a szovjet kormány már a fasiszta Németország támadását követően elfogadott első dokumentumaiban világosan megfogalmazta a Szovjetuniónak a rákényszerített háborúban követett politikáját és céljait: megvédeni a haza becsületét és függetlenségét, a szocializmus vívmányait, testvéri segítséget nyújtani Európa népeinek a fasiszta zsarnokság alól való felszabadulásért vívott harcukban, s teljesen szétzúzni az ellenséget.

Ezek a célok mélységesen tudományos megfontolásokon alapultak. „Az győz a háborúban – írta Lenin –, akinek több a tartaléka, több az erőforrása, ahol a néptömegekben több a kitartás.”⁴ A párt abból indult ki, hogy ilyen erős ellenség, a fasiszta Németország legyőzéséhez mozgósítani kell a szovjet nép minden erejét – emberi, anyagi és szellemi, tehát az ország összes erőforrásait. Más szavakkal, a párt a hitleri kalandorpolitikával szembeszegezte a szocialista haza össznépi védelmének politikáját, azt a politikát, amelynek megvalósítása biztosította az ország számára a fehér-gárdisták és a külföldi intervenciók legyőzését a polgárháború idején. A párt attól a Lenin által megfogalmazott szabálytól vezéreltette magát, hogy „ha már háborúra került sor, mindent alá kell rendelni a háború érdekeinek, az ország egész életét alá kell rendelni a háborúnak, ezen a téren nem szabad tűrni a legkisebb ingadozást sem”.⁵

A Nagy Honvédő Háború feltételei közt még szélesebb bázisa volt e politika megvalósulásának. Már csak azért is így volt ez, mert a párt felhasználhatta a már felépült szocializmus döntő előnyeit, s támaszkodhatott az új rend által fakasztott nagyszerű erőforrásokra, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységére, a Szovjetunió népeinek barátságára, az oltathatatlan szovjet hazafiságra.

Lenini eszmék hatották át az 1941. június 29-i alapvető fontosságú direktívát, a párt- és állami szervek valamennyi későbbi határozatát, amelyek konkretizálták a szocialista haza össznépi védelmének a politikáját. A párt a háború minden egyes szakaszán kidolgozta és megvalósította azokat a gyakorlati intézkedéseket, amelyek szükségesek voltak a Nagy Honvédő Háború győzelmes kimenetelét meghatározó valamennyi tényező funkcionálásához. E főbb tényezők a következők voltak: maga a párt, amely vezette a szovjet népet a fasizmus elleni harcban; a szovjet szocialista társadalmi és állami rend; a társadalomban uralkodó szocialista ideológia, amely a tömegeknek a honvédelemre történő mozgósítását szolgálta; a haditermelésre átállított szocialista gazdaság; a szovjet fegyveres erők, amelyek a harctereken pusztították az ellenséget; a partizánmozgalom, amely az ellenség hátában az agresszor elleni harc sajátos második frontját alkotta.

A párt a harc minden szférájában céltudatosan érvényesítette a szocialista haza össznépi védelmének politikáját. A fronton vívott fegyveres harcban ez a politika arra irányult, hogy kidolgozásra kerüljenek és meg-

⁴ Lenin Összes Művei. 39. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 227. old.

⁵ Lenin Összes Művei. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 111–112. old.

valósuljanak a hadseregszervezésnek, a harckiképzésnek és a csapatok harci alkalmazásának azok az intézkedései, amelyek biztosítják a háború céljainak elérését. A párt a háború minden egyes szakaszán konkrét feladatokat tűzött ki a fegyveres erők elé. A háború elején a hadsereg és a hajóhad erőfeszítéseit arra összpontosította, hogy hiúsítsák meg a villámháború hitleri tervét, amikor pedig ezt a célt elérték, a párt kitűzte azt a feladatot, hogy teljesen szét kell zúzni az agresszort, meg kell tisztítani a szovjet földet az ellenségtől és fel kell szabadítani az európai népeket a fasiszta rabságból.

Gazdasági téren az volt a fő feladat, hogy a legrövidebb idő alatt olyan hadiipart teremtsünk, amely felül tudja múlni a hitleri Németországot a haditechnika, a fegyver, a lőszer és más anyagi-technikai hadviselési eszközök termelésében. Ezt a feladatot is szakaszosan oldottuk meg. Az első szakaszban áttelepítettük az ipari üzemeket és a kádereket mélyen a hátsó országba, és haditermelésre állítottuk át a népgazdaságot, majd kibontakoztattuk és minden erővel fejlesztettük a pontosan megtervezett hadigazdaságot.

És így volt ez az állami és társadalmi tevékenység minden területén. A párt mindenütt olyan politikát folytatott, amely a szovjet nép összes erőinek maximális mozgósítására, a front és a hátsó ország egységének biztosítására irányult. E politika eredményeképpen egész országunk egységes harci táborrá, az egész szovjet nép harcoló néppé vált.

A szocialista haza össznépi védelme politikájának volt alárendelve a párt külpolitikai tevékenysége is. A párt azt a feladatot állította a szovjet állam külpolitikája elé, hogy teremtsen meg és erősítse a széles antifasiszta frontot, amely egyesítette a Szovjetunióknak és a hitleri Németországnak, valamint szövetségesei ellen fellépő más országoknak az erőfeszítéseit, s hogy segítse elő a fasiszta megszállás alá került népek nemzeti felszabadító harcának kibontakozását.

Ez nehéz feladat volt. Az Egyesült Államok és Anglia imperialista köröi nem mondtak le titkos terveikről. Szabotálták igen fontos egyeztetett határozatok végrehajtását, mindenekelőtt az európai második front megnyitását, azon voltak, hogy más kaparja ki nekik a gesztenyét, úgy igyekeztek irányítani az események menetét, hogy a Szovjetunió meggyengüljön, s képtelen legyen befolyást gyakorolni a nemzetközi élet fejlődésére.

A párt mindezzel számolt. Úgy irányította a Szovjetunió külpolitikáját, hogy megghiúsítsa az imperialista reakció terveit, a lehető leghatékonyabbá tegye a Hitler-ellenes koalíciót, biztosítsa a Szovjetunió nemes felszabadító missziójának teljesítését.

A párt a szocialista haza össznépi védelmének politikájával elválaszthatatlanul összekapcsolta a világ és elsősorban Európa háború utáni berendezésének problémáit. Már a háború alatt világosan megfogalmazta álláspontját ezekkel a problémákkal kapcsolatban. A párt Németország sorsát illetően nemegyszer hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió nem akar rosszat Németország népének, s azt akarja, hogy megalakuljon a békeszerető, demokratikus német állam. „Nevetséges volna azonban Hitler klikk-

jét a német néppel, a német állammal azonosítani – írta Sztálin 1942 februárjában. – A történelem tanulsága az, hogy a hitlerék jönnek és mennek, de a német nép, de a német állam – marad.”⁶

Az amerikai és angol imperialista körök önző törekvéseivel dacolva a Szovjetunió határozottan sikraszállt amellett, hogy a fasiszta agresszorok szétzúzása után a felszabadított országok népeinek adják meg az igazi függetlenséget, valamint azt a lehetőséget, hogy maguk határozzák meg további fejlődésük útját.

A népek barátsága és a proletár internacionalizmus lenini elvein alapuló szovjet külpolitika biztosította a Szovjetunió számára a világ dolgozó millióinak rokonszenvét és támogatását, kézzelfoghatóvá lett e népek számára, hogy csakis a szocializmus országa a béke és a társadalmi haladás igazi és mindvégig következetes védelmezője.

Ezek voltak a főbb komponensei a párt által érvényesített politikának, amelynek fő célja a szocialista haza össznépi védelmének a megszervezése volt. Ez a politika a Szovjetunió és az ellenség anyagi és szellemi lehetőségeinek, a nemzetközi osztály-erőviszonyoknak mélyreható marxista-leninista elemzésén alapult, s a szó legteljesebb értelmében tudományos, realista politika volt. Megvalósítása döntő szerepet játszott a Szovjetunió győzelmének kivívásában a Nagy Honvédő Háborúban.

A MUNKA ÚJ FORMÁI

A háború különleges követelményeket támasztott a párt és az állam munkájának formáival és módszereivel szemben. Háború idején, írta Lenin „... a párt csak abban az esetben tudja majd kötelességét teljesíteni, ha a leginkább centralista módon lesz megszervezve, ha a katonai fegyelemmel határos vasfegyelem fog uralkodni benne”.⁷ Ugyanilyen követelményeket támasztott Lenin az állami szervekkel szemben is. Rámutatott arra, hogy háború idején „minden intézmény egész munkáját a háborúhoz kell alkalmazni és át kell szervezni a háború követelményeinek megfelelően!”⁸

A párt a lenini útmutatásokat alkotó szellemben felhasználva kidolgozta és következetesen végrehajtotta azokat az intézkedéseket, amelyek az egységes harci táborrá vált ország párt- és állami irányításának fokozott központosítására irányultak.

A harcoló nép vezérkara a kommunista párt Központi Bizottsága volt, amelyet I. V. Sztálin főtitkár vezetett. Sztálin, aki egyidejűleg az Állami Honvédelmi Bizottság elnöke és legfelsőbb főparancsnoka volt, nagy munkát végzett a szovjet fegyveres erők irányításában, a hátország megszervezésében, az egész népnek a fasiszta betolakodók szétzúzására történő mozgósításában.

⁶ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1949. 42. old.

⁷ Lenin Összes Művei. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 199. old.

⁸ Lenin Összes Művei. 39. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 43. old.

A párt-, az állami és katonai vezetés fontos területein irányító funkciókat töltöttek be a párt Politikai Irodájának és Központi Bizottságának tagjai: A. A. Andrejev, J. M. Jaroszlavszkij, M. I. Kalinyin, A. N. Koszigin, G. M. Malenkov, D. Z. Manuilszkij, A. I. Mikojan, V. M. Molotov, A. Sz. Scserbakov, Ny. M. Svernyik, M. A. Szuszlov, K. J. Vorosilov, Ny. A. Voznyeszenszkij, A. A. Zsdanov és mások. A Központi Bizottság sok tagja népbiztosságok, köztársasági, határterületi és területi pártszervezetek élén állt.

Óriási jelentőségű munkát végzett az Állami Honvédelmi Bizottság meghatalmazottjaival és különleges bizottságaival. Az Állami Honvédelmi Bizottság a teljhatalom birtokában irányította azt a gigászi munkát, amelynek eredményeképpen megszervezték a fasiszta betolakodók visszaverését, mozgósítottak minden erőt és eszközt az ellenség széttűzésére. Rendkívül megfeszített munka volt ez. Elég, ha annyit mondunk, hogy az Állami Honvédelmi Bizottság a háború alatt mintegy 10 000 katonai és gazdasági jellegű határozatot és rendeletet fogadott el, biztosította ezek szigorú és operatív végrehajtását.

A Szovjetunió kormánya mellett új szervek alakultak: Állami Bizottság a Munkaerő Nyilvántartására és Elosztására, Kiürítési Tanács, az Állami Anyagtartalékok Főigazgatósága, a Hadiipari Építkezés Főigazgatósága. A haditechnika és lőszer termelését irányító, már működő szakosított népbiztosok mellett megszervezték a harcokcsiipari és aknavetőipari népbiztosságokat.

Az SZK(b)P Központi Bizottsága megerősítette azokat a különleges pártszerveket, amelyek biztosították a párt tevékenységének mobilitását, a párt erőinek összpontosítását a legfontosabb harcszakaszokon. A fegyveres erőknél ilyen szervek voltak a Vörös Hadsereg, illetve a hajóhad politikai főcsoportfőnökségei, amelyek az SZK(b)P Központi Bizottságának katonai osztályaiként funkcionáltak, a haditanácsok, a politikai csoportfőnökségek és osztályok, a politikai munkások apparátusa.

Az ipar irányításával kapcsolatban felelősségteljes feladatokat oldottak meg a pártszervek ágazati osztályai, amelyeknek élén a határterületi, területi, illetve városi pártbizottságok egy-egy titkára állt. Ezek feladatköre iparáganként oszlott meg.

Az ipar pártirányításában fontos szerepet töltöttek be az SZK(b)P Központi Bizottságának és a helyi pártszerveknek a nagyüzemekbe kiküldött pártszervezői. A pártszervezők egyidejűleg az üzemi pártszervezetek titkárai voltak, közvetlenül kapcsolatban álltak a központi, a köztársasági, a határterületi és a területi pártbizottságokkal, ami lehetővé tette számukra, hogy operatívan megoldják az üzemek tevékenységének kérdéseit. A háború kezdeti, legnehezebb időszakában az SZK(b)P Központi Bizottságának pártszervezői 1170 üzemben működtek, sok ezer üzemben dolgoztak a szövetségi köztársaságok kommunista pártjai központi bizottságának, a párt határterületi és területi bizottságainak pártszervezői.

A politikai szervek jól felépített rendszere működött a vasúti közlekedésben. A vasutak és a körzetek politikai osztályait a Közlekedésügyi Nép-

biztoság Politikai Főosztálya irányította, amely az SZK(b)P Központi Bizottságának osztályaként funkcionált. A vasúti közlekedésben működő politikai szervek szigorú centralizmusa és széles jogköre nagy jelentőségű volt a katonai és népgazdasági szállítások biztosítása szempontjából.

Az SZK(b)P Központi Bizottsága a mezőgazdaság pártirányításának erősítése végett 1941. november 17-én megalakította a gép- és traktorállomások, valamint a szovhozok politikai osztályait. Ezek irányítása végett a földművelésügyi, illetve szovhoz-népbiztoság kebelében politikai főosztályt, a határterületi és területi mezőgazdasági igazgatóságok kebelében politikai szektorokat szerveztek.

A párt munkájában a háború alatt alkalmazott rendkívüli formák és módszerek valamelyest szűkítették a belső pártdemokráciát. A körülmények változásával módosult a centralizmus és a demokrácia aránya is az utóbbi javára. A köztársaságokban, a határterületeken, a területeken rendszeresebben kezdték megtartani a pártbizottsági, vezetőségi üléseket, aktívaértekezleteket. De amíg folyt a háború, a pártirányításnak a háborús időkre jellemző módszerei szükségszerűek voltak.

A háború alatt a párt tevékenységének igen fontos sajátossága volt a kommunisták élcsapatszerépének erősödése. A párt oda küldte a kommunistákat, ahol a legnehezebb volt a helyzet, ahol az ügy sikere dőlt el. A kommunisták állhatatosságukkal és önfeláldozásukkal magukkal ragadták a pártonkívülieket.

A párt körülbelül 2 millió fiát és leányát veszítette el a háború alatt. De sorai szakadatlanul gyarapodtak. Beléptek a pártba mindazok, akik elsőként akartak lenni a harcban és a munkában, s erőt éreztek magukban arra, hogy a háború kemény megpróbáltatásainak legnagyobb terhét viseljék. A pártba való felvétel fő feltétele az volt, hogy a jelölt kész legyen minden erejét latba vetni a győzelemért. A pártszervezetek híven tartották magukat ahhoz, amit Lenin mondott: „Kirakat-párttagokra ingyen sincs szükségünk”.⁹ A háború végén a pártnak 5,9 millió tagja volt, 2 millióval több, mint a háború elején.

A párt az országot irányító tevékenységében nagymértékben támaszkodott a dolgozók tömegszervezeteire, elsősorban a szovjetekre, a szakszervezetekre és a Komszomolra. A kommunisták, akik e szervezetekben a vezető magot alkották, átszervezték a munkát a háborús körülményeknek megfelelően, alárendelték a front és a népgazdaság szükségleteinek.

A párt- és állami irányításnak a párt által kidolgozott rugalmas, mindenent felölelő rendszere teljes mértékben bevált – biztosította a nép minden erejének, az ország minden erőforrásának mozgósítását az ellenség szétzúzására.

⁹ *Lenin Összes Művei*, 39. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 214. old.

A párt tevékenységében mindig abból a marxista-leninista tételből indult ki, hogy a helyes politikai irányvonal akkor valósul meg, akkor válik hatalmas anyagi erővé, ha a dolgozók milliós tömegei tudatosan magukévá teszik és támogatják. „Az állam akkor erős – mondta Lenin –, ha a tömegek mindent tudnak, mindenről véleményt tudnak alkotni és mindent tudatosan tesznek.”¹⁰ Ezért a párt ideológiai és politikai munkája volt az az egyik legfontosabb eszköz, amellyel mozgósította az ország minden erejét a fasiszta betolakodók szétzúzására. A párt ebben a munkában alapul vette azokat a követelményeket, amelyeket Lenin háború idején támasztott a propagandával és az agitációval szemben. „Akár akarjuk, akár nem, így vetődik fel a kérdés – mondta Lenin a polgárháború idején –: háborúba keveredtünk, és a forradalom sorsát ennek a háborúnak a kimenetele dönti el. Ez legyen alfája és omegája agitációnknak, egész politikai, forradalmi és átalakító tevékenységünknek.”¹¹

A párt fő célja az ideológiai és politikai nevelőmunkában az volt, hogy a népben megszilárdítsa a győzelembe vetett hitet, megmutassa a győzelem kivívásának útjait, minden szovjet emberrel megismertesse a szocialista haza össznépi védelmének lenini politikáját és programját.

A tömegek ideológiai nevelésében fontos és a háború idején különösen nagy jelentőségű feladat volt a szovjet hazafiság ápolása. Lenin azzal kapcsolatban, hogy a hazafiság milyen nagy szerepet játszott a polgárháború és a külföldi intervenció idején, azt írta: „Az olyan ember hazafisága, aki inkább még három évig éhez, mintsem hogy odaadja Oroszországot idegeneknek, igazi hazafiság, enélkül nem tarthattuk volna magunkat három évig. E nélkül a hazafiság nélkül nem tudtuk volna megvédeni a Szovjet Köztársaságot...”¹² Ezek a lenini szavak még inkább érvényesek a Nagy Honvédő Háború éveiben megnyilvánult szovjet hazafiságra, amely nagy hatóerővé válva a történelemben példátlan tömeges hősiességre és önfeláldozásra lelkesítette a szovjet népet.

A szovjet hazafiság ápolása háborúban elsősorban azt jelenti, hogy ébren tartjuk és élesztjük a gyűlöletet az agresszorokkal szemben. A párt leplezte a német fasizmus embergyűlölő ideológiáját, a népek leigázására és kiirtására irányuló terveit, a betolakodóknak a megszállt szovjet területen elkövetett gaztetteit. Letépte az álarcot a német nácikról, akik galád alattomosággal a „nemzeti-szocialista párt” elnevezéssel takaróztak. A valóságban, mint Ernst Thälmann írta, a „nemzet” és a „szocializmus” szavak mögött a kizsákmányoló tőkések bestiális ábrázata húzódott meg.

A párt minden módon fejlesztette a szovjet szocialista rendszer fontos erőforrásait: a társadalom erkölcsi-politikai egységét, a Szovjetunió né-

¹⁰ Lenin Összes Művei. 35. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 20. old.

¹¹ Lenin Összes Művei. 37. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 14. old.

¹² Lenin Összes Művei. 42. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 120. old.

peinek barátságát, amelyek óriási szerepet játszottak abban, hogy egyesítsék a szovjet népeket az agresszorok elleni harcra.

Lenin arra tanította a pártot, hogy az ideológiai munka ereje őszinteségében, az egyszerű és nyílt beszédben rejlik. A párt teljes mélységében megmutatta a népnek a hazát fenyegető veszélyt, megmagyarázta a szovjet embereknek, milyen roppant nehézségekkel jár a példátlan arányú, hallatlanul elkeseredett háború, s arra nevelte őket, hogy készek legyenek minden áldozatra a győzelemért.

A párt az ideológiai munka terén jelentkező feladatok megoldása végett átszervezte a tömegek szellemi befolyásolásának minden eszközét: a szóbeli agitációt és propagandát, a sajtót, az irodalmat, a művészetet, legjobb erőit küldte az ideológiai munka frontjára. Az SZK(b)P Központi Bizottságának Agitációs és Propagandaosztályán propagandista csoportokat, tudományos, szépirodalmi, filmművészeti, rádió- és képzőművészeti osztályokat szerveztek.

Az SZK(b)P Központi Bizottsága állandóan irányította a helyi pártszervek ideológiai tevékenységét, gyakorlati segítséget nyújtott nekik. Az SZK(b)P Központi Bizottságának Propaganda és Agitációs osztálya a háború első három éve alatt 82 határterületen és területen ellenőrizte az ideológiai és a politikai munka állapotát, illetve nyújtott segítséget e munka megjavításához. Az SZK(b)P Központi Bizottságának Titkársága csupán 1943 márciusa és 1944 márciusa között több mint 30 határterületi és területi bizottsági agitprop titkár beszámolóját hallgatta meg. Az SZK(b)P Központi Bizottsága az ellenőrzések eredményei alapján külön határozatokat hozott, amelyek nagy szerepet játszottak a propaganda és az agitáció hatóköreinek növelésében, eszmei színvonalának emelésében és hatékonyságának fokozásában.

A háború éveit a nehéz helyzet ellenére kiadták a marxizmus-leninizmus klasszikusainak számos művét összesen legalább 6 millió példányban. 1942 elején jelent meg az SZK(b)P Központi Bizottsága mellett működő Marx-Engels-Lenin Intézet gondozásában a „Vlagyimir Iljics Lenin. Életének és tevékenységének rövid rajza” című könyv. A szovjet emberek e könyv révén megismerték a nagy vezér életét, azt a tevékenységét, amelyet a polgárháború idején a szocialista haza védelmének megszervezése terén végzett, s megtanulták belőle az ellenséggel vívott harcban tanúsított lenini szilárdságot, áthatotta őket a győzelembe vetett lenini hit.

A nép hazafias nevelésében, a párt politikájának megmagyarázásában fontos szerepet játszott a tömegkiadásban megjelentetett, „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról” című könyv, amely tartalmazta Sztálin beszédeit, honvédelmi népbiztosként és legfelsőbb főparancsnokként kiadott parancsait, az újságírók kérdéseire adott válaszait. A háború alatt szenvedélytől izzó cikkekkel és beszédekkel fordult a néphez M. I. Kalinyin, a párt eszméinek lelkes propagandistája. Ezeket a cikkeket és beszédeket „A kommunista nevelésről” címmel külön könyvben is kiadták, amely nagy segítséget nyújtott a propagandistáknak a szovjet emberek eszmei meggyőződésének erősítésében, a párt mögött való felsorakoztatásában.

A párt Központi Bizottsága megszervezte olyan tömegpolitikai irodalomnak a kiadását, amely feltárta a Nagy Honvédő Háború jellegét és céljait, a szovjet szocialista rend előnyeit, s megvilágította népünk hősi múltját. A háború alatt ennek az irodalomnak összes példányszáma több mint 33 millió volt.

A tömegek ideológiai befolyásolásának hatalmas erejű eszköze volt a sajtó és a rádió. Ezek nemcsak kollektív propagandisták és agitátorok voltak, hanem a nép kollektív szervezői is, amelyek a fasiszta betolakodók elleni harcra mozgósították a szovjet embereket.

Számokkal szinte ki sem fejezhető, mennyire elterjedtek az ideológiai munka szóbeli formái: az előadások, a vitaestek, a gyűlések, az agitációs beszélgetések. A háború alatt csupán az előadásos propagandában 100 000 propagandista vett részt. Körülbelül 3,5 millió előadást tartottak, amelyeket több mint 300 millióan hallgattak meg. Százazrek tevékenykedtek mint agitátorok és propagandisták.

A párt megszervezte a propagandisták és az agitátorok képzését, arra nevelte őket, hogy bolsevik szenvedéllyel végezzék munkájukat. A propaganda és az agitáció, írta a „Pravda”, „vészharangként hívja az embereket a haza védelmére, az ellenség megsemmisítésére”.

A párt állandóan figyelmet fordított az irodalomra és a képzőművészetre, arra buzdította az írókat, a költőket és a képzőművészeket, hogy alkotásnak magas eszmeiségtől áthatott műveket, amelyek a tömegek ideológiai-politikai nevelésének hatalmas erejű eszközeivé válnak. „Örökítsék meg a drámaírók, a zeneszerzők, a költők, az írók, a képzőművészek a Vörös Hadsereg és az egész szovjet nép hősi tetteit – írta a »Pravda«. – Lelkesítsék egész népünket az ellenség elleni további kíméletlen harcra, hogy félelmetes, optimista és vidám dallal menjenek harcba bajnokaink, hogy a festő, a grafikus, a költő, az író minden újsághasábról pontosan tüzeljen az ellenségre.”

Az írók, a költők, a képzőművészek az egész szovjet néppel együtt „mozgósítottak és behívottak” tartották magukat. A háború alatt végzett alkotó munkásságuk a harcoló nép odaadó szolgálata volt. Minden műfaj részt vett a szovjet nép hatalmas szellemi erejének gyarapításában. Az irodalom és a művészet soha és sehol nem játszott olyan fontos szerepet a társadalom életében, nem volt olyan szoros kapcsolatban a néptömegekkel, nem fejezte ki oly mélyen és teljesen a tömegek érdekeit, mint a Nagy Honvédő Háborúban.

A párt az ideológiai munkát a fő arcvonalszakaszokra összpontosította, azokra a területekre, ahol a háború sorsa dőlt el.

A párt különösen nagy figyelmet fordított a fegyveres erők személyi állományának eszmei megedzésére, mivel „a győzelmet minden háborúban végül azoknak a tömegeknek a harci szelleme határozza meg, amelyek a harc mezején vérüket ontják”.¹³ 1942 elejére a hadseregben és a hajóhadnál több mint 100 újságot adtak ki összesen mintegy 3,5 millió példányban.

¹³ Lenin Összes Művei. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 115. old.

A párt nyomtatott szava eljutott a peremvonalai lövészárkokba, minden géppuskaállásba. Az SZK(b)P Központi Bizottsága 1942. június 12-én megvizsgálta a szovjet hadseregben folyó politikai munka kérdését, s határozatában utasította az illetékeseket, hogy erélyesen fokozzák a politikai munkát, növeljék konkrétságát és hatékonyságát. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége mellett megalakították a Katonai-politikai Propaganda Tanácsát, amely arra volt hivatva, hogy koordinálja a csapatoknál folyó propagandamunkát, tanulmányozza e munka tapasztalatait, és keresse meg leghatékonyabb formáit.

Aktív ideológiai munka folyt az ipari üzemekben, a kolhozokban és a szovhozokban. A párt felhívása volt a jelszó: „Mindent a frontnak, mindent a győzelemért!”

A párt óriási erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy ideológiai nevelőmunkát végezzen a megszállt szovjet területek lakosságának tömegei körében. A háború alatt röpcédulák és újságok százmillióit dobták át az arcvonalon. A rádió külön műsorokat sugárzott a fasiszták által megszállt szovjet területek lakossága számára. Az ellenség hátában tevékenykedő pártszervek körülbelül 400 újságot, nagy mennyiségű röpcédulát adtak ki. Ahol a helyzet megengedte, a partizánegységek pártszervei és pártszervezetei megrendezték a lakosság gyűléseit. Sokoldalú ideológiai nevelőmunka folyt a partizánegységekben.

A párt ideológiai nevelőmunkája óriási szerepet játszott a győzelem kivívásában. A szocialista haza össznépi védelmének lenini politikája a nép tudatába behatolva nagy anyagi erővé vált. Ez a politika megtestesült a szovjet katonák tömeges hősiességében, a szovjet hátországi dolgozók önfeláldozó munkájában, az ellenség által elfoglalt szovjet földön vívott heroikus partizánharcban.

2. A FŐ HARCTERÜLET

A HARC PEREMVONALÁBAN

Azoknak a feladatoknak a sorában, amelyeket a párt a háború alatt megoldott, a fő feladat a katonai-szervező tevékenység volt.

A példátlan arányú és hallatlanul elkeseredett háború sikeres viselése érdekében mindenekelőtt roppant nagy mértékben növelni kellett a fegyveres erők létszámát, emberek millióit kellett mozgósítani.

A párt munkájának nehézsége abban rejlett, hogy rendkívül rövid idő alatt kellett megoldani ezeket a problémákat, olyan feltételek közt, amikor már kibontakozott a fegyveres harc és az ellenség aktív hadműveleteket folytatott.

A párt elsősorban is elengedhetetlennek tartotta, hogy a népet harcra mozgósítsa az ország területére betört ellenség ellen. A betolakodók útjának elreteszélése végett milliós tömegeket kellett mozgósítani, jelentősen növelni kellett a fegyveres erők létszámát, ki kellett képezni az újoncokat,

s az eszmei egybeforrottság, a fegyelem és szervezettség szellemében kellett nevelni őket.

A párt addig soha nem látott arányokban bontakoztatta ki ezt a munkát. A katonaköteleseknek (1905–1918-as korosztályok) mindjárt a háború első napján elkezdődött mozgósítása eredményeképpen 14 katonai körzetből több mint 5,3 millió ember vonult be a hadseregbe. Az 1890-es–1904-es katonaköteles korosztályok mozgósítása, valamint az 1922–1923-as születésű sorkötelesek behívása, amit 1941. augusztus 10-én rendeltek el, újabb jelentős emberkontingenseket adott a hadseregnek. Ily módon már 1941 végére több mint 5 millió embert mozgósítottak a Vörös Hadseregbe, akiknek nagy része már be is olvadt a harcoló hadseregbe.

Elképzelni is nehéz, milyen óriási munkát kellett végezniük a helyi párt- és állami szerveknek abban a nehéz időszakban, milyen roppant erőfeszítéssel kellett dolgozniuk a hadbiztonságoknak, a kiegészítő parancsnokságoknak, amikor milliós tömegek megszervezéséről, beosztásáról gondoskodtak.

A párt munkájának vezérfonala a lenini útmutatások voltak. „Hogyan jártunk el a polgárháború veszélyesebb pillanataiban? – írta Lenin. – Pártunk legjobb erőit a Vörös Hadseregben összpontosítottuk; mozgósítottuk munkásaink legjobbbjait, új erőket ott kerestünk, ahol diktatúránknak legmélyebb a gyökere.”¹⁴

A győztes szocializmus feltételei közt „diktatúránk legmélyebb gyökere” a szovjet társadalom valamennyi rétegében – a munkásosztályban, a kolhozparasztságban és a dolgozó értelmiségben – volt. Ezért a mozgósítás hazafias tömegmozgalommá terebélyesedett.

A párt legjobb erőit küldte a hadseregbe. Az SZK(b)P központi bizottsági tagjainak csaknem egyharmada, a köztársaságok, a határterületek és a területek vezető pártmunkásai a katonai munka különböző szféráinak élére álltak. A szövetségi köztársaságok kommunista pártjainak titkárai, a határterületi és területi pártbizottsági titkárok közül százhuszan mentek felelősségteljes pártpolitikai munkára a hadseregbe. 2500 vezető pártmunkást – a pártfőiskola, a lenini tanfolyamok és a pártszervező-főiskola hallgatóit – a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének rendelkezésére bocsátottak. Ezenkívül az SZK(b)P Központi Bizottságának 1941. november 10-i határozata alapján 2600 pártmunkást helyeztek át a csapatokhoz, ahol azután mint politikai osztályok vezetői, magasabbegységek és egységek komisszárjai nyertek beosztást. 47 000 vezető párt-, szovjet-, szakszervezeti és Komszomol-funkcionáriust mozgósítottak a háború elején a hadsereg és a hajóhad parancsnoki állományának megerősítése végett.

Az SZK(b)P Központi Bizottságának Politikai Irodája 1941. június 27-i és 29-i határozatában utasította a határterületi és a területi pártbizottságokat, hogy a katonailag legképzettebb kommunisták és komszomolisták 40 százalékát küldjék a frontra mint politikai munkásokat. 1942 elejéig a harcoló hadsereg több mint 132 000 politikai munkást kapott. Ezeknek

¹⁴ Lenin Művei. 33. köt. Szikra 1953. 482. old.

60 százaléka kommunista, illetve tagjelölt volt. Ez rendkívül értékes utánpótlás volt a hadsereg számára. „A politikai munkások vezetik a pártonkívülieket – írta a »Pravda« 1941. augusztus 2-i vezércikkében. – A kommunisták és a komszomolisták a rend és a fegyelem első letéteményesei. Példát mutatnak a kitartásban, a hidegvér megőrzésében, a bátorságban és a harci kezdeményezésben.”

A háború első hat hónapja folyamán a párt felhívása alapján, önkéntesen és az általános mozgósítás eredményeképpen több mint 1 millió kommunista vonult be a fegyveres erők állományába, az egész háború alatt pedig 1,6 millió kommunista – a párttagságnak több mint fele. A párt erőinek ilyen óriási arányú átcsoportosítását a párt története során első ízben hajtották végre. A haza védőinek első soraiban a kommunistákkal együtt haladtak a párt hű segítői, a komszomolisták. A háború alatt önkéntesen és a mozgósítás eredményeképpen 3,5 millió komszomolista ment ki a harctérre.

A háború nehéz feltételei közt a harcoló hadsereg feltöltésében nagy szerepet játszottak az önkéntes népfelkelő-alakulatok. Már 1941 nyarán 35 népfelkelő-hadosztály szerveződött összesen 400 000 fővel. Ez a szovjet emberek hazafiságának egyik frappáns megnyilvánulása volt. A leningrádi és a moszkvai dolgozók kezdeményezésére indult népfelkelő mozgalom kiterjedt az egész országra. A párt, az Állami Honvédelmi Bizottság gondoskodott arról, hogy a nép kezdeményezésére indult mozgalom megfelelő szervezeti keretek között folytatódjon. Így például az Állami Honvédelmi Bizottság 1941. július 4-én „Moszkva és a Moszkvai terület dolgozói között a népfelkelő-hadosztályokba önkéntesek mozgósításáról” szóló rendeletében kimondta:

„A dolgozók kifejezett akaratával és Moszkva és a Moszkvai terület szovjet, párt-, szakszervezeti és Komszomol-szervezeteinek javasolataival összhangban az Állami Honvédelmi Bizottság elhatározza:

Moszkvában 200 000 fő és a Moszkvai területen 70 000 fő mozgósítását a népfelkelő-hadosztályokba.

A moszkvai munkások, alkalmazottak és tanulók mozgósítását a népfelkelésbe és a 25 hadosztály megalakítását kerületenként kell végrehajtani.” A rendelet pontosan meghatározta az önkéntes alakulatok megszervezésének, kiképzésének, anyagi ellátásának és felfegyverzésének a rendjét. E rendelet alapján szervezték a népfelkelő-alakulatokat más városokban és területeken is.

A sikeresen végrehajtott mozgósítás eredményeképpen már 1941 őszén jelentősen növekedett a harcoló hadsereg létszáma. A továbbiakban a fegyveres harcban részt vevő emberi erők aránya megváltozott a Vörös Hadsereg javára.

A szovjet fegyveres erők létszámának szakadatlan növekedése arról tanúskodott, hogy az országnak óriási potenciális lehetőségei vannak nem csupán ereje helyreállításához, hanem ütőképességének a háború folyamán történő növeléséhez is. Ugyanakkor ismeretes, hogy a német fasiszta had-

sereg létszáma fokozatosan csökkent, a fasiszta Németország nem tudta pótolni a fronton elszenvedett veszteségeket.

De nem volt elegendő pusztán behívni katonai szolgálatra az embereket, ki is kellett képezni őket. Az Állami Honvédelmi Bizottság 1941. július 16-án rendeletet adott ki „A tartalékok kiképzéséről a Honvédelmi Népbiztonság és a Haditengerészeti Népbiztonság rendszerében”. Ennek értelmében a belső körzetekben meg kellett szervezni a tartalékos egységek és magasabbegységek felállítását és kiképzését. 1941 szeptemberében a tartalékos egységek több mint 2000 századot, lovasszázadot és különleges osztagot adtak a frontnak. A továbbiakban a tartalékos egységek a tartalékok tömeges kiképzésének központjaivá alakultak át.

A jövődő harcosok tömegeinek kiképzésében nagy szerepet játszott a lakosság általános katonai kiképzése, amely az Állami Honvédelmi Bizottság 1941. szeptember 16-án kelt, „A Szovjetunió állampolgárainak általános kötelező katonai kiképzéséről” című rendelete alapján folyt. A háború első három éve folyamán 7 millió fő részesült ilyen katonai kiképzésben.

A tartalékok tömegeinek szakadatlan mozgósítása és a modern haditechnika mennyiségének növekedése már 1942 tavaszától lehetővé tette, hogy a szovjet csapatok szervezetét átalakítsák a támadó feladatok megoldásával összhangban. Az átszervezés lényege az volt, hogy mozgékony, nagy tűzerőjű összefegyvernemi és tűzér magasabbegységeket, harckocsi- és légi hadseregeket alakítottak.

1944 elején a szovjet fegyveres erők állományában 5 harckocsihadsereg, 24 harckocsi- és 13 gépesített hadtest, 80 önálló harckocsidandár, 106 önálló harckocsi- és 43 rohamtüzérezred, 10 tűzérhadtest, 94 tűzér- és aknavetőhadosztály, 149 önálló tűzér- és aknavetődandár, 401 főparancsnoksági tartalékba beosztott tűzér- és aknavetőezred, 17 légi hadsereg (175 repülőhadosztály) volt.

A párt különösen nagy gondot fordított arra, hogy tökéletesítse a szovjet fegyveres erők harctevékenysége irányításának a művészetét. Sikeresen megoldotta a hadsereg és a hajóhad számára szükséges parancsnoki, politikai és műszaki káderek kiképzésének feladatát. Ebből a célból jelentősen kibővítették a katonai tanintézetek hálózatát. A háború éveit körülbelül 2 millió katonai szakembert képeztek ki. Széles körben alkalmazták azt a bevált módszert, hogy a harcokban kitűnt tehetséges tiszthelyetteseket, tisztseket és katonákat tiszti beosztásba léptették elő. A háború alatt 267 000 fő lépett így elő tisztté.

Mindezeknek az intézkedéseknek az eredményeképpen a szovjet fegyveres erőknél 1942 végén nem volt súlyos hiány parancsnoki káderekben. A hadsereg és a hajóhad párt által felnevelt parancsnokai új típusú parancsnokok. Körülbelül 80 százalékuk kommunista, illetve komszomolista volt. A frontparancsnokoknak több mint a fele kinevezése előtt sikeresen tevékenykedett mint hadsereg-, hadtest- és hadosztályparancsnok. A hadseregparancsnokok többsége a háború elején egység vagy magasabbegység parancsnoka volt. A lövészadosztályok parancsnokainak csaknem a fele korábban ezred szinten töltött be tiszti beosztást. S valamennyien a párt út-

mutatásaival, politikájával és ideológiájával teljes összhangban végezték sokrétű munkájukat, a személyi állomány kiképzését és nevelését, a csapatok harctevékenységének irányítását.

A párt által a háború éveiben felnevelt tehetséges hadvezéreknek és nagy tekintélyű katonai vezetőknek a nagyszerű gárdáját jól ismeri az egész szovjet nép, sokukat pedig ismeri az egész világ. A szovjet vezető katonai káderek a hadügyek alapos ismeretével, merész és világos hadműveleti elgondolásaikkal, széles hadászati látókörükkel sokszorosan felülmúlták a fasiszta Wehrmacht tábornoki karát. Klasszikus példának számító hadműveleteket dolgoztak ki az ellenséges csapatok nagy tömegeinek bekerítése céljából, a védelemből a támadásba való átmenet megvalósítása végett, rendkívül sokrétű tapasztalatokat szereztek a szovjet fegyveres erők harcának irányításában, s mindezzel igen értékesen gazdagították a hadművészetet. Ezek a tapasztalatok sokáig óriási szerepet fognak játszani a szocialista haza védelmének elméletében és gyakorlatában.

A Nagy Honvédő Háború frontjain vívott fegyveres harc szervezésében és irányításában elért kiemelkedő sikerekért a Szovjetunió legmagasabb katonai rendjével, a „Győzelem” rendjellel kitüntették A. I. Antonov, L. A. Govorov, I. Sz. Konyev, R. J. Malinovszkij, K. A. Mereckov, K. K. Rokosszovszkij, Sz. K. Tyimosenko és F. I. Tolbuhin magas rangú katonai vezetőket. Két ízben tüntették ki ezzel a rendjellel A. M. Vasziljevskijt, G. K. Zsukovot és Sztálint. A legmagasabb katonai rendjellel kitüntetettek különleges megbecsülésének jeléül a Nagy Kreml Palotában emléktáblát helyeztek el.

A frontok és a hadseregek hadműveleteinek előkészítésében és irányításában, a frontok, a flották, a hadseregek és a flottillák csapatainak irányításában nagyszerű művészetről tettek tanúságot: I. H. Bagramjan, P. I. Batov, A. P. Beloborodov, N. E. Berzarin, Sz. Sz. Birjuzov, Sz. I. Bogdanov, I. D. Csernyahovszkij, I. M. Csisztakov, V. I. Csujkov, F. J. Falalejev, I. I. Fegyunyinszkij, V. V. Glagolev, F. I. Golikov, A. G. Golovko, A. V. Gorbato, Sz. G. Gorskov, A. A. Grecsko, I. Sz. Iszakov, Sz. P. Ivanov, M. G. Jefremov, A. I. Jerjomenko, I. Sz. Jumasev, M. J. Katukov, M. I. Kazakov, Sz. A. Kraszovszkij, J. G. Krejzer, N. I. Krilov, V. V. Kuraszov, P. A. Kurocskin, D. D. Leljusenko, I. I. Ljudnyikov, A. A. Lucsinszkij, G. K. Malangyin, M. Sz. Malinyin, K. Sz. Moszkalenko, F. Sz. Oktyabrszkij, I. J. Petrov, I. A. Plijev, A. P. Pokrovszkij, M. M. Popov, N. P. Puhov, M. A. Purkajev, A. I. Radzijejszkij, P. Sz. Ribalko, P. A. Rotmisztrov, Sz. I. Rugyenko, M. N. Sarohin, M. Sz. Sumilov, L. M. Szandalov, V. D. Szokolovszkij, V. A. Szugyec, V. F. Tribuc, N. F. Vatulyin, K. A. Versinyin, A. V. Vorozsejkin, G. F. Zaharov, M. V. Zaharov, A. Sz. Zsador és mások. Sokat közülük hősiességükért, bátorságukért, a hadműveletek előkészítésében végzett óriási szervező és alkotó munkájukért, a csapatok sikeres vezetéséért kitüntettek a Szovjetunió Hőse címmel, a Szuvorov, Kutuzov, Usakov stb. érdemrendekkel, néhányan pedig két ízben nyerték el a Szovjetunió Hőse címet.

A háborúban igen fontos szerepet játszottak a frontok, a flották, a had-

seregek és a flottillák haditanácsai. Ezek a csapatok kollektív vezetésének szervei voltak, amelyek azonban nem korlátozták a parancsnokok egysemélyi felelősségét az operatív döntések meghozatalában. A haditanácsok fő feladata a hadműveletek irányítása, a személyi állomány kiképzése és nevelése, a csapatok anyagi-technikai ellátása volt. A haditanácsok a párt és a kormány nevében eljárva irányították a helyi párt- és szovjetszerveknek a közvetlen háterszág megerősítésére irányuló munkáját, a közvetlen háterszág egész életét a front megsegítésére összpontosították.

Rendkívül eredményes munkát végzett a fegyveres erők hadászati irányításának szerve, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása, élén Sztálinnal, valamint ennek munkaszerve, a vezérkar. A főhadiszállás munkájának jellemző vonása volt, hogy mélyrehatóan elemezte a frontokon kialakult helyzetet, kidolgozta a hadjáratok és a hadműveletek minden vonatkozásban megalapozott terveit, e tervek kidolgozásába széles körben bevonta a frontok parancsnokait és haditanácsait, valamennyi fegyvernem parancsnokát. A főhadiszállás képviselői és a vezérkar munkatársai közvetlenül a helyszínen, a frontok parancsnokságával együtt vettek részt a hadműveletek előkészítésében és végrehajtásában, gondoskodtak arról, hogy a frontok és a hadseregek haditanácsai és törzsei maximálisan szervezeten és pontosan végezzék munkájukat.

A hadseregben és a hajóhadnál a pártpolitikai munka a pártbefolyás érvényesítésének egyik igen fontos eszköze volt. A párt nem felejtette el Lenin útmutatását, amelyet a polgárháború idején adott, amikor a frontokon elkeseredett harcok dúltak: „... ügyeljenek a politikai munkára”, „ne gyengítsék a politikai munkát”.

A háború gyökeresen megváltoztatta a hadseregben és a hajóhadnál folyó pártpolitikai munka feltételeit, rendkívül felelősségteljes feladatokat rótt rá. A békeidőhöz képest jóval bonyolultabbá vált a parancsnokok munkája. A parancsnokok segítségre szorultak nemcsak a személyi állomány nevelésében, hanem a csapatok irányításával, anyagi-technikai ellátásával kapcsolatos szervező munkában stb. is.

A párt ezzel kapcsolatban átalakította és fokozatosan tökéletesítette a fegyveres erők politikai szerveinek munkamódszereit. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1941. július 16-i rendeletével a szovjet hadsereg politikai propagandaszerveit politikai csoportfőnökségekké és osztályokká alakította át. Ugyanakkor a csapatoknál és a katonai intézményeknél megszervezték a komisszárok intézményét. Július 20-án a rendelet hatályát kiterjesztették a hajóhadra is.

A Vörös Hadsereg katonai komisszárjainak működési szabályzata ki mondta: „A katonai komisszárok egységük (magasabbegységük) erkölcsi vezetői, anyagi és szellemi érdekeinek első védelmezői.” A működési szabályzat hangsúlyozta, hogy a katonai komisszár a párt és a kormány képviselője a hadseregben, aki a parancsnokkal egyenlő mértékben felelős a rábízott egység vagy magasabbegység harctevékenységeért és állapotáért.

A katonai komisszárok intézményének bevezetése rendkívüli intézkedés volt, amely nagy befolyással volt a hadsereg és a hajóhad erkölcsi-politi-

kai állapotának megszilárdítására és harcképességének fokozására. 1942 októberében, amikor a parancsnokok már elegendő tapasztalatot szereztek a csapatok harctevékenységének és a személyi állomány nevelésének irányításában, a katonai komisszárok intézményét megszüntették, és felváltották a parancsnokok politikai helyettesének intézményével.

A párt különösen nagy figyelmet fordított a politikai káderek kiválasztására és elosztására, arra törekedett, hogy a kiváló erkölcsi-politikai tulajdonságok és a pártpolitikai munkában szerzett tapasztalatok mellett jártasak legyenek a katonai ismeretek területén is. A párt Központi Bizottságának utasítására a csapatok műszaki felszereltségének fokozódásával kapcsolatban 1942-től kezdve katonai-politikai iskolákat szerveztek a harckocsi-, aknavető- és más egységek és alegységek politikai kádereinek kiképzésére. 1942 végén a hadseregben és a hajóhadnál több mint 95 000 politikai munkás dolgozott, csaknem kétszer annyi, mint 1941 végén, 1944 végén pedig már 137 500-ra emelkedett a számuk.

A politikai káderek óriási szerepet játszottak a hadsereg és a hajóhad személyi állományának nevelésében, az egységek és az alegységek harcképességének fokozásában. „A Nagy Honvédő Háború történetébe – írta a »Pravda« 1942. március 22-én – a háború egyik legdicőségesebb és legmegbecsültebb alakjaként vonul be a politikai vezető, géppisztollyal a kezében, terepszínű köpenyben és sisakban, mindig az élen járva, s előre vezetve a harcosokat a cél felé – a német fasiszták szétzúzása és a haza felszabadítása felé.”

A pártszervezetek voltak a fegyveres erőknél a párt alapegységei. Számuk gyorsan növekedett. 1942 elején több mint 54 500 század- és azzal egyenrangú pártszervezet volt, egy év alatt pedig ezek száma megkétszereződött. 1943 közepén egy-egy ezrednél átlagosan 25–30 század-pártszervezet volt, 5–6-szor több mint a háború elején.

A fegyveres erőknél a párt vezető és mozgósító szerepének egyik döntő megnyilvánulása volt a kommunisták személyes példamutatása. „Kommunisták, előre!” – ez a harci kiáltás mindig ott hangzott fel, ahol a legnehezebb volt a helyzet. És a kommunisták mindig élen jártak, példát mutattak bátorságban és önfeláldozásban. „A fronton a kommunisták az első sorokban küzdenek a legfelelősségteljesebb és legveszélyesebb arcvonalszakaszokon. A tömegek élén rohamozzák az ellenséget” – írta a „Pravda”.

A háború első két éve alatt 850 000 kommunista esett el a harcmezőkön. De a hadseregben szakadatlanul gyarapodott a kommunisták száma. „Kommunistaként akarok harcba menni” – ezek a szavak voltak olvashatók a pártba belépő harcosok ezreinek kérelmeiben. Az SZK(b)P Központi Bizottsága, hogy e törekvést előmozdítsa 1941. augusztus 19-i és december 9-i határozataival megkönnyítette a tag- és tagjelöltfelvétel feltételeit azon katonák és parancsnokok számára, akik különösen kitűntek a harcokban. 1942-től kezdve főleg a legjobb katonák felvétele révén nőtt a párt tagjainak száma a hadseregben és a hajóhadnál. 1942 végén a szovjet fegyveres erők állományában csaknem 2 millió, 1944 végén 3 millió párt-

tag és tagjelölt volt. A hadsereg és a hajóhad komszomolistáinak létszáma ekkor körülbelül 3,5 millió. Ez azt jelentette, hogy minden második katona kommunista vagy komszomolista volt.

A súlyos háborús megpróbáltatások idején a lenini Komszomol fennen hordozta a párt, a szovjet nép, a szocializmus iránti hűség zászlaját. A szovjet kormány a lenini Komszomolt a Nagy Honvédő Háború idején szerzett kimagasló hazafias érdemeiért Lenin-renddel tüntette ki. Vörös Zászló Renddel tüntették ki Ukrajna, Belorusszia, a hős városok: Moszkva, Leningrád, Sztálingrád, Szevasztopol és Odessza Komszomol-szervezeteit. 39 városi, kerületi Komszomol-szervezetet, illetve alapszervezetet az ellenséggel vívott harcban tanúsított bátorságért és hősiességért, a gazdasági és kulturális építésben elért sikerekért a Komszomol megalakulásának 50. évfordulója alkalmával tüntettek ki a Szovjetunió érdemrendjeivel. A fasiszta betolakodók elleni harcban tanúsított hősiességért és bátorságért körülbelül 7000 komszomolistának és a Komszomol által nevelt fiatalnak ítéltek oda a Szovjetunió Hőse címet.

Bina Lurie, a lett önkéntes osztag harcosa, a Komszomol-tagsági könyvében hagyott üzenetben ezt írta: „A hazáért, a kommunizmusért halok meg... Szomorú dolog meghalni 24 évesen, de a mostani harcban, ahol az emberiség történelmének mérlegére életek milliói kerülnek, abban a tudatban áldozom életemet, hogy a jövőendő nemzedék és ti, életben maradtok, tisztelni fogjátok emlékünket, úgy emlékeztek majd ránk, mint akik megszabadítottuk a világot a szörnyű pestistől.” Így haltak meg a komszomolista hősök.

A hadsereg és a hajóhad személyi állománya körében a politikai szervezetek, a párt- és Komszomol-szervezetek által végzett politikai tömegmunka rendkívül hatékony volt. A párt által nevelt szovjet katona a felülmúlhatatlan erkölcsi szilárdság, az izzó szovjet hazafiság megtestesítője volt. A fronton tanúsított hősi helytállásért több mint 7 millió embert tüntettek ki a Szovjetunió érdemrendjeivel és érdemérmeivel, 11 603 katona pedig a Nagy Honvédő Háború éveiben tanúsított hősiességéért és bátorságáért elnyerte a Szovjetunió Hőse címet, ebből 104 fő kétszer, G. K. Zsukov, I. N. Kozsedub és A. I. Pokriskin háromszor. A Nagy Honvédő Háború után G. K. Zsukovot, a Szovjetunió marsallját negyedízben is kitüntették a Szovjetunió Hősét megillető Arany Csillaggal. A Szovjetunió Hősei közt megtalálhatók a Szovjetunió 100 nemzetiségének és népének fiai és leányai. A Szovjetunió Hőse cím birtokosai közt van 15 külföldi állampolgárságú katona is.

Az egész világ ismeri és csodálja azokat a szovjet harcosokat, akik halhatatlan hőstettekkel írták be nevüket a történelembe: N. F. Gasztellót, A. K. Gorovecet, P. T. Haritonovot, M. J. Jankót, M. A. Jegorovot, M. V. Kantariját, A. M. Kizsevatovot, V. G. Klocskovot, C. L. Kunyikovot, A. V. Lopatyint, M. Zs. Mametovát, A. M. Matroszovot, A. I. Molodcsijt, J. A. Nyikonovot, K. F. Olsanszkijt, L. M. Pavlicsenkót, J. F. Pavlovot, M. A. Panikahit, Sz. J. Szevasztjanovot, J. V. Szmirnovot, F. A. Szmoljacskovot, V. V. Talalihint, V. G. Zajcevet, Sz. I. Zdorovcevet, M. P. Zsukovot

és sok-sok társukat. A történelemben még nem volt példa olyan tömeges hősiességre, amelyet a szovjet katonák tanúsítottak a Nagy Honvédő Háború éveiben.

A hadseregben és a hajóhadnál a pártpolitikai munka közvetlen irányítói a politikai szervek voltak – kezdve a Politikai Főcsoportfőnökségtől egészen le a magasabbegységek politikai osztályáig. A frontok és a hadseregek politikai tisztjei között a háború éve alatt kiváló szervezőképességükkel tűntek ki I. I. Azarov, A. F. Bobrov, V. N. Bogatkin, V. R. Bojko, F. J. Bokov, L. I. Brezsnyev, N. A. Bulganyin, M. A. Burmisztyenko, D. G. Dubrovskij, Sz. F. Galadzsev, D. I. Holosztov, N. Sz. Hruscsov, P. I. Jefimov, A. A. Jepisev, M. H. Kalasnyik, A. P. Kirilenko, M. A. Kozlov, K. V. Krajnyukov, A. A. Kuznyecov, N. M. Kulakov, D. Sz. Leonov, D. A. Lesztyev, J. J. Malcev, Sz. I. Melnyikov, V. P. Mzsavanadze, A. A. Nyikolajev, A. P. Pigurnov, A. M. Pronyin, M. M. Pronyin, N. A. Ragyeckij, J. P. Rikov, A. G. Ritov, Sz. N. Romazanov, M. V. Rudakov, Sz. Sz. Satyilov, A. V. Scselakovszkij, I. V. Sikin, N. Sz. Simanov, T. F. Stikov, Z. T. Szergyuk, N. K. Szmirnov, F. P. Sztjepcsenko, N. J. Szubbotyin, I. Z. Szuszajkov, M. A. Szuszlov, N. A. Torik, G. L. Tumanyan, K. F. Tyelegin, A. N. Tyevcsenkov, Sz. J. Zaharov, K. A. Zikov, A. Sz. Zselto és mások.

A párt a háború minden szakaszán újabb feladatokat tűzött ki a fegyveres erők elé. „Megállítani az ellenséget!” – ez volt a feladat a háború elején. Az 1941–1942. téli támadó harcok idején a párt felhívta a csapatoikat: „Tisztítsátok meg a szülőhaza földjét a német fasiszta gyilkosoktól...” 1942 nyarán, amikor az ellenségnek sikerült támadást kibontakoztatnia a szovjet–német arcvonal déli szárnyán, a párt kiadta a szovjet katonák jeligéjévé vált parancsot: „Életre-halálra kitartani!”, „Egy lépést sem hátra!” Az 1943. nyári döntő ütközetek előtt a párt ilyen felhívással fordult a fegyveres erőkhöz: „Szilárdítsátok meg és fejlesszétek tovább a téli harcok sikereit, ne adjátok az ellenségnek egyetlen talpalatnyi visszahódított földet se, készüljétek a német fasiszta leigázók elleni döntő ütközetekre!” A párt világosan megfogalmazta azt is, milyen feladatok várnak a fegyveres erőkre felszabadító küldetésük teljesítésekor, amikor Németországnak és szövetségeseinek területére lépnek.

Így tevékenykedett a párt a harc első vonalában, a fronton. A szovjet fegyveres erők a párt vezetésével megghiúsították a villámháború hitleri kalandor tervét, 1942–1943 folyamán kivívták a döntő fordulatot a hadműveletek menetében, 1943–1945 folyamán kiűzték az ellenséget a szovjet területről, felszabadították Közép- és Délkelet-Európa népeit a fasiszta megszállás alól, és ledöfték a fasiszta fenevadat ott, ahonnan elindult.

A GAZDASÁGI GYŐZELEM MEGSZERVEZÉSE

A párt a háború valamennyi szakaszán elsőrendű figyelmet fordított a hadigazdaság erősítésére és fejlesztésére. Leninnek attól az útmutatásától vezéreltette magát, hogy a modern háborúban, mint mindenki tudja, a gaz-

dasági szervezet döntő jelentőségű. Elsősorban a gazdaságtól függ az állam katonai potenciálja és a fegyveres harc sikere. A gazdaság meghatározó befolyással van a hadügyek minden területére, a fegyveres erők szervezésére, létszámára és minőségére, a hadviselés módjaira, a hadművelet és a harc módszereire. Lenin még a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt azt írta, hogy annak az országnak a katonai potenciálja, amelyben államosították a bankokat, az ipart, a földet, nagyobb lesz, mint az olyan országoké, ahol a termelési eszközök magántulajdonban vannak. Következésképpen a szocialista gazdasági rendszernek óriási előnyei vannak a kapitalista gazdasági rendszerrel szemben. De a lehetőség még nem valóság. Hozzáértő szervező munkára van szükség ahhoz, hogy a szocialista gazdaságban rejlő lehetőségek valósággá váljanak. A Nagy Honvédő Háború idején ezt az óriási arányú szervező munkát végezte el kommunista pártunk, hogy a győzelem kivívása érdekében felhasználja a szocialista gazdasági rendszer roppant előnyeit és kimeríthetetlen lehetőségeit.

A párt-, szovjet és gazdasági szervek által a haditermelésre való áttérés tudományosan megalapozott programjának végrehajtását, e munka irányítását a párt a legtapasztaltabb káderekre bízta. A Központi Bizottság tagjainak és póttagjainak nagy többsége közvetlenül részt vett a gazdaságnak haditermelésre való áttállításában. A párt Központi Bizottsága számos intézkedést foganatosított abból a célból, hogy megerősítse a hadiüzemek és hadiipari építkezések pártszervezeteit, kibővítsa a pártszervek hatáskörét a fontosabb üzemekben, a közlekedésben, a szovhozokban, a gép- és traktorállomásokon, kiterjessze a népgazdaságok és a vállalatok vezetőinek jogkörét. Nagy figyelmet fordított arra, hogy a helyi pártszervezeteknél a háború követelményeivel összhangban történjen a káderek képzése és elosztása.

A népgazdaság áttállításával kapcsolatban rendkívül fontos és felelősségteljes feladatokat oldottak meg a szövetségi köztársaságok kommunista pártjainak központi bizottságai, a határterületi, területi, városi és kerületi pártbizottságok, a helyi pártszervek ágazati osztályai, a közlekedés, a gép- és traktorállomások, a szovhozok politikai osztályai és az alapszervezetek.

A népgazdaság áttállításának pártirányítása igen fontos feltétele volt annak, hogy a háború első hónapjainak rendkívül nehéz körülményei közt létrejöhetett a zökkenőmentesen működő hadigazdaság.

A párt a kiürítés irányítása során sikeresen megoldotta a háborús évek egyik legbonyolultabb problémáját. Több ezer kilométerre telepítettek át olyan nagyságrendű termelőerőket, amelyek vetekszenek egynémely vezető tőkésország termelőerőivel.

E feladat sikeres megoldását elősegítették a párt előrelátó intézkedései, amelyek eredményeképpen a háború előtti ötéves tervek idején létrejött egy szénbányászati és kohászati bázis az ország keleti felében, felépült több dublór-üzem, s eredményesen fejlődött a szövetségi köztársaságok gazdasága és kultúrája.

A kommunista párt rendkívüli szervező erejének bizonyítéka volt az, hogy a termelőerők áttelepítése keletre a minimális veszteséggel történt.

Az áttelepített üzemeket a munkásosztály erőfeszítései és a párt szervező munkája eredményeképpen rendkívül rövid idő alatt ismét üzembe helyezték. Nagy részük már 1942 tavaszán elkezdett termelni a front számára.

Miközben a Volga-melléken, az Urálban, Nyugat- és Kelet-Szibériában, Kazahsztánban és Közép-Ázsiában letelepítették és üzembe helyezték az odaköltöztetett üzemeket, a párt nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy ezekben a körzetekben új hadianyaggyárak épüljenek, fejlődjenek a nehézipar döntő ágai: a kohászat, a szén- és olajbányászat, a villamosenergia-termelés. A párt, a munkásosztály erőfeszítései eredményeképpen 1942 tavaszára a Szovjetunió keleti körzetei váltak az ország fő hadiipari bázisává, a fegyveres erők fő fegyverkovácsműhelyévé. 1942 márciusában az ország keleti körzetei annyi hadianyagot termeltek, mint a háború előtt a Szovjetunió egész ipara.

A párt mozgósította a kolhozok és a szovhozok dolgozóit a termés betakarítására, a mezőgazdasági technikai felszerelések áttelepítésére, a jószágállomány és az élelmiszerkészletek elszállítására, a keleti körzetek vetésterületének növelésére. A párt intézkedéseket tett a kolhozparasztnak anyagi érdekelttségének fokozására, a magas terméshozamok és a magas állattenyésztési eredmények jutalmazására, a kisegítő gazdaságok és a kertészkedés fejlesztésére. A falusi dolgozók, akárcsak az egész szovjet nép, minden áldozatot vállaltak a győzelemért.

A zökkenőmentesen működő hadigazdaság megteremtésében fontos szerepet játszottak a pártnak azok az intézkedései, amelyek a közlekedés minden ágának, elsősorban a vasúti közlekedésnek a háborús szükségletekhez való igazítását célozták. A párt Központi Bizottsága kötelezte a vasutak politikai osztályait, párt-, Komszomol- és szakszervezeti szervezeteit, hogy minden eszközzel javítsák a közlekedés munkáját, teljesen rendeljék alá a front érdekeinek. „A közlekedésnek úgy kell működnie, mint egy pontos óraműnek” – írta a „Pravda”. A párt intézkedéseket foganatosított annak érdekében, hogy az ország keleti körzeteiben újabb vasútvonalak épüljenek.

A fegyveres erők minden szükségessé váló zökkenőmentes ellátásában és a sebesültek hátraszállításában nagy érdemeket szereztek a hadtápszolgálat kiváló szervezői: V. J. Belokoszkov, P. I. Dracsov, A. V. Hrulev, N. D. Jakovlev, I. N. Karpinszkij, I. V. Kovaljov, Z. I. Kondratyev, M. I. Kormilicin, M. P. Milovszkij, D. V. Pavlov, N. A. Proszvirov, A. I. Simonajev, J. J. Szmirnov, I. P. Tyagunov, V. I. Vinogradov, Sz. I. Vorobjov, valamint a frontok és a flották hadtápfőnökei: D. I. Andrejev, N. A. Antyipenko, N. P. Anyiszimov, N. P. Dubrovin, L. P. Gracsev, M. F. Kumanyin, F. N. Luganov, I. M. Loginov, M. I. Moszkalenko, N. A. Najgyenov, I. K. Nyikolajev, A. M. Plamenyevszkij, A. I. Sebunyin, G. M. Szavanyenkov, V. P. Vinogradov, V. P. Vlaszov, V. I. Vosztruhov és mások.

A párt által foganatosított intézkedések lehetővé tették, hogy maradéktalanul érvényesüljenek a szocialista tervgazdaság hatalmas mozgósítási

lehetőségei, s hogy a népgazdaságnak haditermelésre való átállítása 1942 közepére befejeződjön.

1942 második felétől a háború győzelmes befejezéséig folytatódott a hadigazdaság további fejlesztése. Mivel kimerültek azok a lehetőségek, hogy a haditermelést az emberi és anyagi erőforrások újraelosztása révén növeljék, új tartalékokat kellett keresni és felhasználni, tökéletesíteni kellett a termelés technológiáját és szervezetét, növelni kellett a munka termelékenységét, gyorsabban kellett helyreállítani a felszabadított körzetek gazdaságát.

A szovjet ipar munkásainak, mérnökeinek és technikusainak heroikus munkája eredményeképpen már 1942 tavaszától kezdődően új, tökéletesebb fegyverekkel és más harceszközökkel lehetett felszerelni a fegyveres erőket. A csapatok nagy mennyiségben kaptak új fegyvereket: rohamlövegeket, sorozatvetőket – a híres „Katyusákat”. Gyorsan megszűnt a szovjet hadsereg elmaradása a repülőgépek terén.

A háború közepére az ellenség elveszítette technikai fölényét, a háború végére pedig a szovjet fegyveres erők voltak fölényben: harckocsik és rohamlövegek tekintetében több mint 3-szorosan, lövegek és aknavetők tekintetében csaknem 4-szeresen, repülőgépek tekintetében 8-szorosan.

A kommunista párt roppant arányú szervező munkája eredményeképpen a fegyveres erők elegendő harckocsit, repülőgépet, tüzérséget, géppuskát, puskát, géppisztolyt, lőszert, üzemanyagot, katonai felszerelést, más fegyverfajtákat, harci technikát és anyagi eszközt kaptak. A párt ezt a roppant nehéz feladatot úgy oldotta meg, hogy felhasználta a Szovjetunió gazdasági erőforrásait, s a szocialista gazdaság előnyeire, a szovjet nép heroikus munkájára támaszkodott.

A háború alatt akárcsak a fronton, a háterszágban is szakadatlanul növekedtek a párt sorai.

A katonai behívások folytán a háború első évében természetesen csökkent a háterszági pártszervezetek létszáma. De a háború folyamán sok élenjáró háterszági dolgozó, a munka frontjának megannyi igazi hőse lépett be a pártba. A szovjet emberek millióit vezette az a törekvés, hogy a bolsevik párt zászlaja alatt éljen és dolgozzon; ez a törekvés volt az alapja mindennek: a lelkes odaadással végzett munkának és a harctéren tanúsított hősiességnak. Az ismét a munkapad mellé állt apák tekintélyes munkásélettel a hátuk mögött, s a pályájukat éppen csak elkezdő gyermekeik egyaránt a kommunista párt soraiba törekedtek. Hetvennégy éves korában vették fel a pártba J. O. Paton akademikust, a Szocialista Munka Hőst. „Amikor a szovjethatalom kezébe vette az ország kormányzását, 47 éves voltam – írta Paton felvételi kérelmében. – Mivel hosszú évekig dolgoztam a kapitalista rendszer feltételei között, magamévá tettem világnézetét... Az új hatalom kezdeményezéseit életképtelennek tartottam... Amikor kibontakoztak a Dnyeprogesz építésének munkálatai, amelyekre nem volt képes az előző hatalom, kezdtem felismerni tévedésemet. Ahogy megvalósultak az új építkezések, Moszkva rekonstrukciója, a párt és a kor-

mány más nagy kezdeményezései, mindinkább megváltozott világnézetem... Rájöttem, hogy az új élet hatására újjászületek...

Amikor elkezdődött a Honvédő Háború, magam találtam alkalmazási területet ismereteim számára, s az Urál hadianyaggyáraiban dolgoztam intézetem kollektívájával együtt. Erőnkhez mértén segítettük a haza védelmét. A párt és a kormány ezért a munkáért igen bőkezűen kitüntetett engem, és ezzel értésemre adta, hogy bízik bennem.

Ettől érzem feljogosítva magam, hogy ezennel felvételemet kérjem a pártba, hogy dolgos életemet a bolsevik párt zászlaja alatt folytathassam és fejezhessem be."

Az élenjáró dolgozóknak a pártba való belépése eredményeképpen a népgazdaságban növekedett a kommunisták száma. 1943. január 1-én 892 800, 1945. január 1-én pedig 1 296 000 kommunista volt az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban.

A párt erőinek célszerű elosztásával minden fontos területre kellő számban tudott küldeni kádereket. A kommunisták személyes példamutatásukkal és a tömegek körében végzett nevelőmunkával töltötték be élcsapatszerépüket. Önfeláldozóan dolgoztak azokban a nehéz napokban, amikor az üzemeket át kellett telepíteni és újból fel kellett építeni az új helyeken. Egy perc pihenőt nem engedélyeztek maguknak akkor sem, amikor a front egyre messzebbre távolodott nyugat felé. A kommunisták mindig elől jártak, teljes erejükből dolgoztak, magukkal vonták a pártonkívülieket, lelkesítették őket fáradhatatlanságukkal és szorgalmukkal. Megtalálták az utat minden hátszói dolgozó szívéhez.

A központi és a helyi pártszervek behatóan foglalkoztak a hadigazdaság kérdéseivel. Feltárták és megszüntették azokat a fogyatékosságokat, amelyek gátolták a belső erőforrások jobb kihasználását, mozgósították a dolgozókat a szén-, az olaj-, a vasérc-, a nyersvas-, az acél-, a lemez-, a villamosenergia-termelés növelésére, új üzemek gyorsabb építésére, a felszabadított körzetek gazdaságának helyreállítására, a hadianyagok termelésének fokozására.

A kommunista párt a nép politikai és munkalelkesedésére támaszkodva teljesen ki tudta aknázni a szocialista gazdasági rendszer előnyeit. A Szovjetunióban a háború alatt 1 millió tonna acélból 3-szor több páncélos technikát állítottak elő, mint Németországban, 3,8-szer többet, mint Angliában, 6,3-szer többet, mint az Egyesült Államokban. Repülőgép is hasonlóképpen 2,6-szer több készült, mint Németországban, 3,2-szer több, mint az Egyesült Államokban, 1,5-szer több, mint Angliában. Hasonló volt a helyzet más hadianyag- és harceszközfajták termelési szintje tekintetében is.

A háború következtében a mezőgazdaságot sújtó hallatlan nehézségeket figyelembe véve a párt hathatós intézkedéseket tett a mezőgazdasági dolgozók megsegítése végett. A falusi szervező és politikai tömegmunka kibontakoztatásában, a káderek képzésében jelentős szerepet játszottak a politikai osztályok. A párt Központi Bizottságának és a kormánynak a határozata értelmében 1942 elején felemelték a kolhozparasztnak munkaegy-

ségeinek kötelező minimumát, bevezették a mezőgazdaság élenjáró dolgozóinak jutalmazását. Nagy munka folyt a kolhozok vezető és gépkezelő szakembereinek képzése, a mezőgazdasági technikai eszközök javításának megszervezése terén.

A szovjet parasztság hőstettének nagysága abban rejlik, hogy óriási erőfeszítések és áldozatkészség árán olyan mennyiségű terméket adott az országnak, amely biztosította a lakosság számára a fejadagok folyamatosságát, a szovjet hadsereg és az ipar zökkenőmentes ellátását. A szovjet állam a kolhoz-szovhozrendszer magas fokú mozgósítási lehetőségeire támaszkodva roppant árutömeget tudott összpontosítani a kezében. 1941–1944 folyamán az állam 4246 millió tonna gabonát gyűjtött be. (Az első világháború idején Oroszországban 1399 millió pud gabonát gyűjtöttek be, illetve vásároltak fel.) Ebben frappánsan megmutatkozott a kolhozrendszer életképessége, a párt vezető szerepe.

A párt a tudomány és a technika művelőinek erőfeszítéseit a haditermelés tökéletesítésére, a keleti területeken rejtőző újabb tartalékok és erőforrások feltárására, ezeknek a háború céljaira való mozgósítására összpontosította.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának erőfeszítései révén megszervezett szovjet hadigazdaság kiállta a példátlan méretű, hallatlanul súlyos háború minden megpróbáltatását.

A PARTIZÁNMOZGALOM ÉLÉN

A Nagy Honvédő Háborúnak szerves alkotórésze volt a fasiszta betolakodók hátában kibontakozott partizánmozgalom. A párt a háború legelejétől kezdve hatalmas erőnek tekintette a partizánmozgalmat, amely a győzelem fontos tényezőjévé válhat.

A megszállt területeken tízmilliók maradtak vissza, túlnyomó többségükben odaadó szovjet hazafiak. Nem törtek meg a véres fasiszta megszállási rendszer járma alatt, hanem szeretett pártjuk hívó szavára partizánháborúra keltek a betolakodók ellen.

Az ellenség hátában a párt tömegpolitikai és szervező tevékenysége e harc kibővítésére, hatékonyságának fokozására irányult. Már a Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának 1941. június 29-i direktívájában, valamint Sztálin 1941. július 3-i rádióbeszédében körvonalazódott a részletes program arra vonatkozóan, hogy az ellenség által megszállt szovjet területen ki kell bontakoztatni a partizánmozgalmat. E mozgalom fejlődése szempontjából óriási jelentőségű volt az SZK(b)P Központi Bizottságának 1941. július 18-i határozata: „A harc megszervezése a német csapatok hátában”. Ez a határozat kijelölte a partizánmozgalom helyét és szerepét a Nagy Honvédő Háborúban. A párt ennek során abból a lenini tételből indult ki, hogy a partizánmozgalmat „összhangba kell hozni a harc fő eszközeivel . . .”¹⁵

¹⁵ Lenin Összes Művei. 14. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 9. old.

Népünk fő harci eszköze a fasiszta agresszióval szemben a szovjet fegyveres erők voltak. Ezért a határozat utasította a pártszerveket, hogy biztosítsák „a fronton a német fasizmus elleni küzdő Vörös Hadsereg közvetlen, nagyarányú és hősiességének kibontakoztatását”.

Ez a gondolat konkretizálódott a honvédelmi népbiztos, Sztálin 1942. szeptember 5-én kelt „A partizánmozgalom feladatairól” című parancsában. A parancs megszabta azt a feladatot, hogy mindenütt, városokban és falvakban egyaránt, ki kell bontakoztatni a partizánmozgalmat.

A partizánmozgalomnak igen fontos sajátossága volt, hogy a párt közvetlenül irányította. A párt Leninnek abból az útmutatásából indult ki, hogy a partizán harci akciókat a párt ellenőrzése alatt kell végrehajtani. Lenin azt is hozzátette, hogy a párt mindig „szigorúan meghatározott eszmei és szervezeti”¹⁶ feltételekkel összhangban irányítsa a partizánharcot. A párt ezeket az elvi fontosságú lenini tételeket a Nagy Honvédő Háború éveiben, a partizánmozgalom irányítása során továbbfejlesztette. Hogy a partizánharcot „minél szélesebb körűvé és minél aktívabbá tegyék – szögezte le az SZK(b)P Központi Bizottsága 1941. július 18-i határozatában –, a helyszínen a partizánmozgalom szervezéséhez a köztársasági, területi és kerületi párt- és szovjet szervezetek vezetőinek kell hozzájárítaniuk, akiknek személyesen kell az ügy élére állniuk”. A határozat utasította a pártszerveket, hogy „hozzák létre bolsevik illegális szervezeteink hálózatát a megszállt területen a fasiszta megszállók elleni minden akció irányítása végett”, s ezek élére állítsanak „a párt iránt végsőkéig hű, tapasztalt harcosokat, akiket a pártszervezetek vezetői személyesen ismernek”.

A párt az ellenség hátában kiépítette a pártszervek kiterjedt hálózatát. 1943-ban az ellenség által megszállt szovjet területen 24 területi pártbizottság, több mint 370 körzeti, városi, kerületközi, kerületi bizottság és más pártszerv működött.

Az ellenség hátában alakított pártszervek többsége a partizánalakulatokban működött. Közvetlenül foglalkoztak a partizánok életével és tevékenységével, konkrét harc feladatokat tűztek ki eléjük.

1942 októberében a Belorussz Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága határozatot hozott az ukrán és a belorussz párt illegális Központi Bizottságának a létrehozásáról. Ezeknek a szervezeteknek a tagjai voltak a legális központi bizottságok vezető pártmunkásai, a területi pártbizottságok titkárai, az ellenség hátában működő nagy partizánegységek parancsnokai és komisszárijai. Az illegális Központi Bizottság tagjai széles körű felhatalmazással rendelkezve közvetlenül a helyszínen intézkedtek a partizánmozgalom minden lényeges szervezeti kérdésében.

A párt a partizánalakulatokban a pártszervezetek révén érvényesítette befolyását. És noha a partizánok körében mintegy 10 százalék volt a kommunisták aránya, rendkívül nagy volt a szerepük. A kommunisták példamutatásával, a pártszervezetek aktivitásával arra törekedtek, hogy biz-

¹⁶ Ugyanott.

tosítsák a partizánalakulatok magas fokú harcképességét. A párt a partizánharc különleges feltételeit figyelembe véve a partizánalakulatoknál az egész háború alatt fenntartotta a katonai komisszárok intézményét. A partizánosztagek és -magasabbegységek komisszárai sok esetben a kerületi, illetve területi pártbizottságok titkárai, valamint a különböző okokból az arcvonal mögött maradt politikai tisztek voltak.

A párt nagy figyelmet fordított a partizánmozgalom katonai vezetésének megerősítésére. A pártnak a Központi Bizottság által e célból alakított különleges katonai szerveit – a partizánmozgalom törzseit – vezető pártmunkások irányították. A Partizánmozgalom Központi Törzsének vezetője P. K. Ponomarenko, az SZK(b)P Központi Bizottságának tagja, a Belorusz Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára volt, a Partizánmozgalom Központi Törzse politikai osztályának főnöke pedig V. N. Malin, a Belorusz Kommunista Párt Központi Bizottságának titkára. Az SZK(b)P Központi Bizottsága a köztársasági és területi törzsek vezetőivé a köztársasági kommunista pártok központi bizottsági titkárait, illetve a központi iroda tagjait, valamint területi bizottsági titkárokat nevezett ki: Ukrajnában T. A. Sztrokacsot, Belorussziában P. Z. Kalinyint, Lettországbán A. K. Sprogist, Litvániában A. J. Sneczkust, Észtországban N. G. Karotammot, Karéliában Sz. J. Versinyint, a Leningrádi területen M. N. Nyikityint, az Orjoli területen A. P. Matvejevet, a Szmolenszki területen D. M. Popovot, a Krímben V. Sz. Bulatovot.

A partizánmozgalom törzsei nagy munkát végeztek azzal a céllal, hogy kapcsolatot létesítsenek a partizánalakulatokkal és az illegalitásban harcoló pártszervezetekkel, biztosítsák a partizánharc kádereinek és specialistáinak képzését, a partizánok és az illegális kommunisták fegyverrel, különleges robbanóanyagokkal, rádió adó-vevőkkel való ellátását.

A partizánmozgalom hatékonyságának növelése szempontjából óriási jelentőségűek voltak a párt Központi Bizottsága által 1942 augusztusában és szeptemberében Moszkvába összehívott értekezletek, amelyeken a partizánalakulatok pártmunkásai, parancsnokai és komisszárai a Központi Bizottság apparátusának, a Honvédelmi Népbiztosságnak és a Partizánmozgalom Központi Törzsének munkatársaival együtt vitatták meg a teendőket és a feladatokat. Ezeken az értekezleteken, valamint az értekezők részvevőinek Sztálinnal, illetve a párt és a kormány más vezetőivel folytatott megbeszélésein összegezték a partizánharc tapasztalatait, kijelölték a fő feladatokat a jövőre. Hasonló értekezleteket tartottak a köztársasági kommunista pártok központi bizottságai, a határterületi és a területi pártbizottságok is.

A párt intézkedéseivel elérte, hogy kialakult a partizánmozgalom párt- és katonai irányításának rugalmas rendszere. Az irányítás feladatát az SZK(b)P Központi Bizottsága, a köztársasági és a területi pártszervek, valamint az ellenség hátában tevékenykedő pártszervek, a partizánmozgalom Központi Törzse, köztársasági és területi törzsei látták el. Ez a rendszer lehetővé tette, hogy hatékonyan alkalmazzák a vezetés lenini elvét: a centralizmust összekapcsolva a lendületes helyi kezdeményezéssel. Egy-

felől, a pártszervek és a partizán törzsek minden tekintetben figyelembe vehették a konkrét helyi feltételeket, meghatározhatták a partizánharcnak az adott helyen és időben legcélszerűbb formáit és módszereit. Másfelől, a vezetésnek ez a rendszere lehetővé tette, hogy átfogóan irányítsák az egész megszállt terület partizánmozgalmát, nagy hadműveleteket tervezzenek meg és hajtsanak végre az ellenség hátában, koordinálják a partizánalakulatok és az illegális pártszervezetek tevékenységét a szovjet hadsereg által megoldott konkrét feladatokkal.

1943 tavaszára a partizánmozgalom a párt katonai szervező tevékenysége eredményeképpen minőségileg új fokra emelkedett. Most már az volt a jellemző, hogy a partizánok egyidejűleg nagy területet átfogó hadműveleteket terveztek és hajtottak végre, és főleg állandó hadászati-hadművelti együttműködésben voltak a szovjet csapatokkal. A partizánmozgalom a győzelem igen fontos hadászati tényezőjévé vált, és nagy szerepet játszott a Nagy Honvédő Háború győzelmes kimenetelében.

Még soha egyetlen pártnak sem kellett irányítania olyan tömeges partizánmozgalmat, amilyen a szovjet emberek partizánmozgalma volt a fasiszták által megszállt szovjet földön. A kommunista párt sikeresen megbirkózott ezzel a feladattal, újabb tapasztalatokat szerzett az agresszorral harcban álló tömegek vezetésében.

*

Lenin arról szólva, hogy miért tudott győzni a szovjet ország a polgárháborúban, megállapította: „... csakis azért, mert a párt résen volt, mert a pártban a legszigorúbb fegyelem uralkodott, és mert a párt tekintélye minden hatóságot és intézményt egyesített és a KB jelszavát tízek, százak, ezrek és végeredményben milliók egy emberként követték, és csakis mert bihetetlen áldozatokat hoztak érte – csakis ezért történhetett meg az a csoda, amely megtörtént. Csakis ezért tudtunk győzni az antant és az egész világ imperialistáinak kétszeri, háromszori, négyszeri hadjárata ellenére is”¹⁷

Lenin így méltatta a párt vezetésének döntő jelentőségét a polgárháborúban, s szavai tökéletesen érvényesek a kommunista pártnak a Nagy Honvédő Háború éveiben betöltött vezető szerepére is.

A háború sokoldalú próbája volt annak, hogy mennyire képes a párt betölteni a társadalom politikai vezetőjének szerepét. A párt becsülettel állta ezt a próbát minden harczszakaszon – a fronton és a hátszágban hallatlanul intenzív tevékenységével kiérdemelte a szovjet emberek millióinak még nagyobb szeretetét, bizalmát és tiszteletét. A nép bízott a pártban, a párt hű volt népéhez. A párt és a nép monolitikus egysége volt a döntő feltétele a Szovjetunió által a Nagy Honvédő Háborúban kivívott világtörténelmi jelentőségű győzelemnek.

¹⁷ Lenin Összes Művei. 40. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 230. old.

A szovjet nép becsülettel kiállta a rákényszerített háború kemény próbáját, és végigharcolta a győzelmes befejezésig. 1945. június 24-én Moszkvában a Vörös téren megrendezték a győztesek díszszemléjét. A Lenin-mauzóleum előtt díszmenetben vonultak el a katonák, a matrózok, a tisztek, a tábornokok, a tengernagyok és a marsallok. A haza iránti kötelesség teljesítésének tudatával vitték dicsőségtől övezett harci zászlóikat. A győztesek mintegy az általuk végbe vitt hőstett mérlegét megvonva az öreg Kreml falához dobták a szétzúzott fasiszta hadsereg harcokban zsákmányolt zászlóit és jelvényeit.

Abban az emlékezetes időben a Vörös tér, Moszkva felé, a szovjet nép felé fordult az egész emberiség tekintete. A hős nép, a felszabadító nép és dicső fegyveres erői a kommunista párt vezetésével szétzúzták a hitleri Wehrmachtot, döntő szerepet játszottak a fasiszta Németország és agresz-sziós cinkosai szétzúzásában. A szovjet nép és fegyveres erői olyan hőstettet vittek véghez, amelynek nincs párja a történelemben.

A szocializmus és a humanizmus erőinek nagy győzelme volt ez az imperialista reakció legembertelenebb és legütőképesebb erői fölött. „Ebben a háborúban az egységes szovjet haza fiai és leányai nemcsak szocialista vívmányaikat védték meg becsülettel, hanem a világcivilizációt is megmentették a fasiszta barbárságtól, hatalmas támogatást nyújtva ezzel a népek felszabadító küzdelmének.”¹

A szovjet-német front volt a második világháború fő frontja. Az itt kibontakozott elkeseredett ütközetek nem csupán idevonták a fasiszta Németországnak és szövetségeseinek nagy erőit, hanem hihetetlenül gyorsan fel is őrölték őket. A szovjet-német arcvonalon zúztuk szét a fasiszta Wehrmacht fő erőit, ami a hitleri hadigépezetet és államgépezetet csődbe juttatta. A szovjet-német arcvonalon semmisült meg a fasiszta koalíció 607 hadosztálya, az ellenség vesztesége halottakban, sebesültekben és foglyokban 10 millió katona és tiszt volt. A német fasiszta hadsereg a szovjet hadsereg ellen folytatott harcokban veszítette el légierejének háromnegyed részét, tüzérségének és páncélos erőinek nagy részét, 2500 harci és szállító hajót.

¹ Az 50 éves Szovjetunió köszöntése. Kossuth Könyvkiadó 1973. 36-37. old.

A győzelmet drága áron vívtuk ki. Olyan könyörtelen és véres háború, amilyent a Szovjetunió átélte, még nem volt a világtörténelemben. A háború több mint 20 millió szovjet ember életét ragadta el. Nemcsak a fronton elesett katonák voltak ezek. A Szovjetunió megszállt területén a fasiszta betolakodók több mint 6 millió békés lakost öltek meg, kínoztak halálra. Sok százezer szovjet embert öltek meg a fasiszták Auschwitz, Dachau, Majdanek, Sachsenhausen, Buchenwald stb. haláltáborában. A betolakodók több mint 4 millió szovjet állampolgárt hurcoltak el kényszermunkára Németországba és az általa megszállt országokba. Mennyi könny és emberi szenvedés rejtőzik e számok mögött! És az anyák, özvegyek, árvák milliói ma is gyászolják a fiúkat, férjeket, apákat, akik életüket áldozták a haza szabadságáért és függetlenségéért, az egész emberiség jövőjéért.

A háború felmérhetetlen anyagi kárt okozott országunknak. A történelemben nem volt példa annyi pusztításra, akkora barbárságra és embertelenségre, amilyent a fasiszták műveltek a szovjet földön. A megszállók megsemmisítették annak a kolosszális munkának a gyümölcseit, amelybe népünk erejét, tehetségét és szeretetét sűrítette. A betolakodók leégették és leromboltak több mint 6 millió épületet, s mintegy 25 millió embert tettek hajléktalanná.

A fasiszta megszállók leromboltak 32 000 ipari üzemet, 65 000 kilométer vasútvonalat, 4100 vasútállomást, mintegy 14 000 vasúti hidat és más létesítményt, megsemmisítettek vagy elraboltak 16 000 mozdonyt és 428 000 vagon. Szétdúltak 40 000 kórházat és más gyógyintézményt, 84 000 iskolát, technikumot, felsőfokú tanintézetet és tudományos kutatóintézetet.

Mérhetetlen a szovjet mezőgazdaság kára. A fasiszták leromboltak 98 000 kolhozot, 1876 szovhozot, 2890 gép- és traktorállomást, elraboltak és Németországba szállítottak nagy mennyiségű gabonát, 7 millió lovat, 17 millió szarvasmarhát, 20 millió sertést, 27 millió juhot és kecskét, 110 millió baromfit.

A Szovjetunió a háborúnak és területe egy részének ellenséges megszállása következtében elveszítette nemzeti vagyonának mintegy 30 százalékát.

De bármilyen súlyosak voltak is a veszteségek és a pusztítások, a Szovjetunió erősen, megizmosodva került ki a háborúból. A haladás és a civilizáció – a hitleri fasiszmus – ádáz ellensége fölött kivívott győzelem megmutatta a szovjet állam törhetetlen erejét. Az imperializmussal való gigászi háborús összeütközésben győzött az Októberi Forradalom által teremtett szovjet szocialista társadalmi és államrend. A termelési eszközök társadalmi tulajdona és a tervgazdaság rendszere lehetővé tette, hogy a párt és az állam minden erőt és eszközt az ellenség széttűzésére összpontosítson. A szovjet társadalom társadalmi-politikai és ideológiai egysége, a munkásosztály és a kolhozparaszttság megbonthatatlan szövetsége biztosította a front és a háterszág egységét. Óriási erőt adott a szovjet államnak

és hadseregének a Szovjetunió népeinek barátsága és a dolgozóknak a kommunista párt mögött való felsorakozása.

A szovjet emberek mély ideológiai meggyőződésen alapuló magabiztossága, a szocialista haza iránti határtalan szeretetük a katonák és a hátországi dolgozók bátorságának, önfeláldozásának és állhatatosságának kiapadhatatlan forrásai voltak. A háború alatt csaknem 13 millió harci érdemrend és érdemérem talált gazdára, több mint 11 000 szovjet katonanyerte el a Szovjetunió Hőse címet, több mint 204 000 hátországi dolgozótüntettek ki érdemrendekkel és érdemérmekkel, a 199 legkiválóbb pedig elnyerte a Szocialista Munka Hőse címet, több mint 16 millió dolgozó kapott érdemérmet kiváló munkájáért. Tömeges hősiesség volt ez, amelyet a nagy eszmék tápláltak.

A győzelem kivívásában elévülhetetlen érdemeket szereztek dicsőséges fegyveres erőink. A szovjet katonák a német fasiszta hadsereggel, az imperialista világ akkor legerősebb hadseregével vívott elkeseredett ütközetekben bizonyították be nagyszerű harci és morális tulajdonságaikat. A szovjet hadtudomány és hadművészet fölénye, katonai vezetőink, párt- és politikai munkásaink szervezőképessége és felkészültsége biztosította a legbonyolultabb hadászati, hadművelleti és harcászati feladatok megoldását. Az Októberi Forradalom vívmányainak védelmére szervezett szovjet fegyveres erők becsülettel igazolták, hogy joguk van e név viselésére.

A győzelem kivívásában vezető és szervező szerepet töltött be a kommunista párt. A párt dolgozta ki a fasiszta betolakodók elleni harc programját, e program végrehajtására mozgósította, lelkesítette és eszmékkel felvértezte a szovjet emberek millióit. A párt a háború roppant bonyolult feltételei közt hallatlanul nagyszabású intézkedéseket foganatosított, hogy az egész népgazdaságot haditermelésre állítsa át, óriási arányú szervező munkát végzett a hadigazdaság fejlesztése terén.

Miközben a párt a szovjet népet szervezte a fasiszta agresszorok elleni harcra, maga mindig ott volt, ahol a legnehezebb volt a helyzet, ahol az ügy sikere dőlt el. A párt tagjainak 80 százaléka a hadseregben, illetve a népgazdaságban volt. A háború végén több mint 3 millió kommunista harcolt a Nagy Honvédő Háború frontjain. A kommunisták a szocializmus vívmányainak önfeláldozó védelmezésével kivívták az emberek milliói-nak szeretetét és megbecsülését. A háború évei alatt mérhetetlenül megnőtt a kommunista párt tekintélye.

A szovjet nép által a Nagy Honvédő Háborúban kivívott győzelemnek nincsen párja a múlt felszabadító háborúi között. Ez a győzelem mély befolyást gyakorolt az egész világ történelmi fejlődésének menetére. E győzelem eredményeképpen mérhetetlenül megnőtt a Szovjetunió nemzetközi tekintélye, gyarapodtak a szocializmus és a demokrácia erői, gyengültek az imperializmus és a reakció pozíciói.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja része, legfőbb, döntő hadszíntere volt a második világháborúnak. És jelentős mértékben ez a magyarázata annak, hogy a második világháború eredményei befolyással vannak a jelenkori nemzetközi élet valamennyi társadalmi folyamatára. Ez a befo-

lyás megmutatkozik mindenütt: a forradalmi világmozgalomban, a népek nemzeti felszabadító harcában, ideológiai, gazdasági és diplomáciai téren. Ma már a legreakciósabb agresszív imperialista körök is kénytelenek számolni a második világháború eredményeivel és fő tanulságával – a szocialista államnak az imperializmus rohamosztaga, a német fasizmus fölött aratott győzelmével.

Sok nép erőfeszítései eredményeképpen kialakult a második világháború tűzvése, megváltozott a világ képe: megalakult a szocialista vilárendszer, összeomlott az imperializmus gyarmatrendszere, a nemzetközi porondon új erőviszonyok alakultak ki, a szocializmus napról napra erősíti pozícióit.

De a reakciós imperialista körök nem akarnak beletörődni a kapitalizmus és a szocializmus közt kialakult erőviszonyokba, a népeknek a szabad, demokratikus fejlődésért vívott harcába. Minden igyekezetükkel azon vannak, hogy vége szakadjon a nemzetközi feszültség enyhülésének, mindent elkövetnek, hogy aktivizálják az agresszív tömböket, fokozzák az ideológiai diverziókat a világszocializmus ellen, a szovjetellenesség és az antikommunizmus mérgével próbálják megmételyezni a népek tudatát, pszichológiailag fel akarják készíteni a népeket a Szovjetunió, a szocialista közösség elleni háborúra.

Az imperializmus a háborúk, az agresszió és a reakció forrása. Ilyen a természete. Önző, rabló érdekei kedvéért kész minden büntetetre az emberiség ellen. Az imperializmus csak a XX. század első felében két borzalmas világháborúba sodorta bele bolygónk népeit.

A mai nemzetközi helyzet persze jelentősen különbözik a második világháború előtti helyzettől. A világon ma új feltételek alakultak ki ahhoz, hogy megoldódjon korunk legégetőbb problémája – a világbéke megóvása. A világtörténelemben első ízben a szocializmus erejének növekedése eredményeképpen rajzolódott ki a hosszú béke megteremtésének perspektívája. A mai helyzet különbözik az alig néhány évvel ezelőtti helyzettől is. A Szovjetunió, más szocialista országok óriási sikerei, az SZKP aktív békeszerető külpolitikája a nemzetközi helyzet javulására, a hidegháborútól a feszültség enyhülése felé tett fordulatra vezettek. Különösen elősegítették ezt az 1972-ben Moszkvában tartott szovjet–amerikai tárgyalások, valamint Brezsnyevnek, az SZKP Központi Bizottsága főtítkáranak és Nixonnak, az Egyesült Államok elnökének washingtoni találkozoja. Megemlíthetnénk a szovjet kormány más akcióit is, amelyek a népek közti kölcsönös megértés előmozdítására irányultak. De mindig gondolnunk kell arra, hogy a legreakciósabb erők militarizmusa és militarista tendenciái még nem szűntek meg.

A világ népei nem akarják a legnagyobb tragédia megismétlődését, egyesítik erőiket, keresik az utakat, hogy megakadályozzák a még katasztrofálisabb következményekkel fenyegető újabb világháborús tűzvész kirobbanását. És ebben a vonatkozásban rendkívül fontos az elmúlt háború tanulságainak józan számbavétele. A népek e tanulságok birtokában felismerik, hogy a háború ellen harcolni kell addig, amíg még nem késő. A

termonukleáris világháború elhárítása korunk legégetőbb problémája. Aggasztja ez a probléma az összes értelmes embereket politikai meggyőződésükre, társadalmi és nemzeti hovatartozásukra való tekintet nélkül.

A Szovjetunió és más szocialista országok következetesen harcolnak a világbéke megóvásáért és megszilárdításáért. A szocialista közösség országainak közös, egyeztetett irányvonala gyakorlatilag megvalósulóban van a világpolitika valamennyi fő kérdése vonatkozásában. „Valamennyien tanúi vagyunk annak – mondta L. I. Brezsnyev elvtárs, az SZKP Központi Bizottságának főtárgya –, hogyan öltenek testet gyakorlati tettekben azok a legfontosabb külpolitikai koncepciók, amelyeket a szocialista államok és a nemzetközi kommunista mozgalom az utóbbi években kidolgoztak, hogyan ölt testet a többi közt a békeprogram, amelyet az SZKP XXIV. kongresszusa hagyott jóvá.”

A szocialista országok politikai, gazdasági és katonai együttműködésüket erősítve rendületlenül oltalmazzák a népek békéjét és biztonságát, védelmezik nagy társadalmi vívmányait.

MELLÉKLETEK¹

¹ Az Időrendi mutató, A városok felszabadításának időpontja és a Névmutató J. P. Jeliszev munkája.

1941

- Június 22.** A fasiszta Németország hitszegő támadása a Szovjetunió ellen. Elkezdődik a szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja a német fasiszta betolakodók ellen.
- Június 22.** A nyugati határmenti katonai körzeteket frontokká alakítják át: a Balti Különleges Katonai Körzetből megalakult az Északnyugati Front, a Nyugati Különlegesből a Nyugati, a Kijevi Különlegesből a Délnyugati Front. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet ad ki a hadiállapot elrendeléséről, az 1905 és 1918 között született katonaköteleseknek 14 katonai körzetben történő mozgósításáról.
- Június 22.** Az angol kormány nyilatkozatban jelenti be, hogy támogatja a Szovjetuniót a Németország elleni háborúban.
- Június 23.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A Szovjetunió Fegyveres Erői Főparancsnoksága Főhadiszállásának megalakításáról”.
- Június 24.** Az amerikai kormány nyilatkozatban jelenti be, hogy kész segítséget nyújtani a Szovjetuniónak.
- Június 24.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata a Kiürítési Tanács megalakításáról.
- Június 25.** A honvédelmi népbiztos direktívája értelmében meg kell alakítani a Főparancsnokság Tartalékának hadseregcsoportját a védelem megszervezése végett a következő vonalon: Nyelvei–Vityebszk–Mogiljov–Zslobin–Gomel–Csernyigov–Gyesznafolyó–Dnyeper-folyó–Kremencsugig.
- Június 26.** A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete „A munkások és az alkalmazottak munkaidejéről a háború idején”.
- Június 26.** Finnország hadat üzen a Szovjetuniónak.
- Június 27.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata a lakosságnak, az ipari objektumoknak és az anyagi értékeknek a frontövezetből való kitelepítéséről.

- Június 27. Magyarország hadat üzen a Szovjetuniónak.
- Június 29. A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának direktívája utasítja a frontővezeti területek párt- és szovjet szervezeteit, hogy mozgósítsák az ország minden erejét és eszközét a fasiszta betolakodók visszaverésére.
- Június 30. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének, a Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának rendelete „Az Állami Honvédelmi Bizottság megalakításáról”.
- Július 1. A Népbiztosok Tanácsának rendelete a népbiztosok jogkörének a háborús feltételek közötti kiterjesztéséről.
- Július 1. A német és román csapatok támadásba mennek át Románia területéről.
- Július 2. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete „Az évi rendes szabadságok felfüggesztéséről és a túlórázás bevezetéséről”.
- Július 3. Sztálinnak, az Állami Honvédelmi Bizottság elnökének rádióbeszéde.
- Július 10. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete az Északnyugati, a Nyugati és a Délnyugati Irány Főparancsnokságainak megalakításáról és a Főparancsnokság Főhadiszállásának a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásává való átalakításáról.
- Július 10–
szeptember 10. A szmolenszki ütközet.
- Július 11–
szeptember 19. Kijev hősi védelme.
1941. július 10–
1944. január 13. Leningrád hősi védelme.
- Július 12. A Szovjetunió és Nagy-Britannia kormányai egyezményt írnak alá a hitleri Németország elleni háborúban való együttműködésről.
- Július 16. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete „A politikai propaganda szerveinek átszervezéséről és a katonai komisszárók intézményének bevezetéséről a Munkás-Paraszt Vörös Hadseregénél” (a rendeletet 1941. július 20-án kiterjesztették a hajóhadra is).
- Július 17. Az Északnyugati Front csapatai ellencsapást mérnek az ellenség támadó csoportosítására Szolca térségében.
- Július 18. Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A harc megszervezéséről a német csapatok hátában”.

- Július 18.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „A Vörös Hadseregnek az 1941–1942-es téli időszakra meleg holmikkal történő ellátásáról”.
- Július 18.** Londonban a Szovjetunió és Csehszlovákia képviselői egyezményt írnak alá a diplomáciai kapcsolatok felújításáról, a hitleri Németország elleni háborúban való kölcsönös segítségnyújtásról és csehszlovák katonai egységeknek a Szovjetunió területén történő megalakításáról.
- Július 19.** A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletével Sztálint honvédelmi népbiztossá nevezi ki.
- Július 20.** Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata a Volgamellék, Szibéria, az Urál és a Kazah SZSZK területeinek őszi vetési tervéről.
- Július 21.** A légvédelmi csapatok sikeresen visszaverik a német fasiszta légierő Moszkva elleni első légitámadását.
- Július 22.** A Szovjetunió és Jugoszlávia egyezményt köt a hitleri Németország elleni háborúban nyújtandó kölcsönös segítségről.
- Július 30.** Az Állami Honvédelmi Bizottság határozata a keleti körzetek és Türkmenisztán olajtermelésének és olajfeldolgozásának fejlesztésére teendő intézkedésekről.
- Július 30.** A Szovjetunió és Lengyelország képviselői Londonban egyezményt írnak alá a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról, a hitleri Németország elleni háborúban történő kölcsönös segítségnyújtásról és a lengyel hadseregnek a Szovjetunió területén történő megalakításáról.
- Augusztus 2.** A Szovjetunió és az Egyesült Államok jegyzékváltása a kereskedelmi egyezmény meghosszabbításáról, valamint a hitleri Németország elleni háborúban a Szovjetuniónak nyújtandó amerikai gazdasági támogatásról.
- Augusztus 5–
október 16.** Odessza hősi védelme.
- Augusztus 8.** A Legfelsőbb Parancsnokság Főhadiszállásának a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásává való átalakítása. Sztálin kinevezése a Szovjetunió fegyveres erőinek legfelsőbb főparancsnokává.
- Augusztus 8.** A szovjet légierő első légitámadása Berlin ellen.
- Augusztus 16.** Moszkvában aláírják a szovjet–angol kereskedelmi, hitel- és klíringegyezményt.
- Augusztus 25.** A szovjet és az angol kormány jegyzéket nyújt át az iráni kormánynak arról, hogy szovjet és angol csapatok vonulnak be Irán területére.
- Augusztus 28–29.** A Balti Flotta hajói Tallinnból Kronstadtba települnek át, és részt vesznek Leningrád védelmében.

- Szeptember 5. Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata értelmében megkezdődik a meleg holmik és fehérneműk gyűjtése a lakosság körében a Vörös Hadsereg számára.
- Szeptember 6. A német Legfelsőbb Főparancsnokság kiadja a 35. sz. direktívát a szovjet–német arcvonalon indítandó általános támadásról.
- Szeptember 8. A német fasiszta csapatok áttörése a Ladoga-tó déli partjához. Megkezdődik Leningrád hősi harca a blokádban.
- Szeptember 11. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete a harcokcsipari népbiztosság megalakításáról.
- Szeptember 17. Az Állami Honvédelmi Bizottság határozata „A Szovjetunió állampolgárainak általános kötelező katonai kiképzéséről.”
- Szeptember 18. A honvédelmi népbiztos parancsa a 100., 127., 153. és 161. lövészhadosztályoknak 1., 2., 3. és 4. gárda lövészhadosztálya való átalakításáról.
- Szeptember 29–
október 1. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia képviselőinek konferenciája Moszkvában a katonai szállítások kérdéseiről.
1941. szeptember 30–
1942. április 20. A nagy moszkvai csata.
- Október 5. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete Moszkva védelméről.
- Október 8. Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata értelmében Országos Bizottság alakul a sebesültek és a betegek ellátására.
- Október 11. A Népbiztosok Tanácsának rendelete ipari üzemeknek a háborús feltételek közt történő építéséről.
- Október 12. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete a Moszkvai Védelmi Övezet megszervezéséről.
- Október 19. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „Az ostromállapot bevezetéséről Moszkvában és környékén”.
1941. október 30–
1942. július 9. Szevasztopol védelme.
- November 4. A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának direktívája értelmében a Tengeremelléki Hadsereg csapatait, a Fekete-tengeri Flotta egységeit és hajóit, amelyek Szevasztopol védelmének feladatát látták el, a Szevasztopoli Védelmi Körzetben egyesítik.
- November 6. Moszkvában megtartják a Moszkvai Szovjet ünnepi ülését a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 24. évfordulója alkalmával. Az ünnepi beszédet Sztálin tartotta.

November 7.	Moszkvában a Vörös téren megrendezték a Vörös Hadsereg hagyományos díszszemléjét.
November 7.	Közzéteszik Rooseveltnek, az Egyesült Államok elnökének nyilatkozatát, amely szerint az Egyesült Államok hadianyagokat szállít a Szovjetuniónak a lend-lease törvény alapján.
November 9.	Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „Az Urálba és Szibériába telepített kohászati üzemek termelésének helyreállításáról, a kapacitások növeléséről, új egységeknek 1941 novemberében és decemberében, valamint 1942 januárjában való üzembe helyezéséről”.
November 12– december 28.	A szovjet csapatok ellentámadása Tyihvinnél.
November 17– december 2.	A Déli Front csapatainak ellentámadása a Don menti Rosztovnál.
November 22.	Működni kezd a Ladoga-tón a jégút (az „élet útja”). A gépkocsi-fuvarozás ezen az úton 1942. április 21-ig tartott.
November 26.	A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete „A gépgyártási népbiztosságnak aknavetőipari népbiztossággá való átalakításáról”.
November 27–28.	A Nyugati Front csapatainak ellencsapásai Moszkvától északra (Jahroma körzete) és Moszkvától délre (Kasira körzete), amelyek december elején a Moszkva alatti ellentámadásba nőttek át.
December 3–4.	A Szovjetunió kormányának tárgyalásai Sikorski tábornokkal, az emigráns lengyel kormány elnökével. Szovjet-lengyel nyilatkozat a barátságról és a kölcsönös segítségnyújtásról.
December 5–6.	Megkezdődik a szovjet hadsereg ellentámadása Moszkva alatt.
December 8.	A Népbiztosok Tanácsának határozata „A szénbányászat fejlesztéséről a Szovjetunió keleti körzeteiben”.
December 16–17.	Szovjet-angol tárgyalások Moszkvában (Eden küldetése).
1942	
Január 1.	Washingtonban aláírják 26 állam nyilatkozatát (az Egyesült Nemzetek Deklarációja).
Január 23.	A Népbiztosok Tanácsának rendelete „A szülők nélkül maradt gyermekek elhelyezéséről”.
Február 2.	Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete a fertőző és járványos megbetegedések leküzdésére és megelőzésére a hátszországban és a Vörös Hadsereg egységeinél teendő intézkedésekről.

- Február 12.** A Népbiztosok Tanácsának rendelete „A vorkutaintyini szénbányászat fejlesztéséről és a szén elszállítása végett teendő intézkedésekről”.
- Február 13.** A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete a munkaképes városi lakosságnak ipari és építőipari munkára a háború idejére történő mozgósításáról.
- Február 14.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete a Szállítási Bizottság megalakításáról.
- Február 20.** Az Északnyugati Front csapatai Gyemjanszk körzetében bekerítik a német fasiszta csapatok nagy csoportosítását.
- Március 3.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A mezőgazdaság fejlesztésének 1942. évi állami tervéről”.
- Április 5.** A német Legfelső Főparancsnokság kiadja a 41. sz. direktívát a szovjet–német arcvonalon indítandó újabb támadás előkészítéséről.
- Április 13.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „Vaskohászati üzemek építéséről és helyreállításáról”.
- Április 25.** A Népbiztosok Tanácsának rendelete „Villamos erőművek építéséről az Urálban”.
- Május 26.** Londonban szerződést írnak alá arról, hogy a Szovjetunió és Nagy-Britannia szövetségre lép a hitleri Németország és európai cinkosai elleni háborúban, és együttműködik és kölcsönösen segíti egymást a háború után.
- Május 30.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete, amelynek értelmében a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása mellett meg kell alakítani a Partizánmozgalom Központi Törzsét.
- Június 6.** Az Egyesült Államok hadat üzen Bulgáriának, Magyarországnak és Romániának.
- Június 11.** A Szovjetunió és az Egyesült Államok egyezménye az agresszió elleni háborúban történő kölcsönös segítségnyújtásra alkalmazandó elvekről.
- Június 12.** Közzéteszik a szovjet–angol közleményt arról a megegyezésről, hogy Európában 1942-ben megnyitják a második frontot.
- Július 11.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A termés betakarításáról és az 1942. évi mezőgazdasági termékbegyűjtésről”.
- Július 14.** Ostromállapot elrendelése a sztálingrádi területen.
- 1942 július 17–
1943. február 2. A sztálingrádi csata.

- Július 25–december 31. A szovjet csapatok védelmi ütközete az Észak-Kaukázusban.
- Augusztus 18. Közzéteszik a közleményt a Szovjetunió és Nagy-Britannia kormányfőinek moszkvai tanácskozásáról.
- Augusztus 24. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „A Kuznyeck-medence szénbányászatának növelésére teendő halaszthatatlan intézkedésekről”.
- Szeptember 5. A honvédelmi népbiztos parancsa „A partizánmozgalom feladatairól”.
- Szeptember 12–13. A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásán tartott tanácskozáson elfogadják a sztálingrádi ellentámadás általános tervét.
- Szeptember 22. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete a keleti körzetek olajtermelésének nagyarányú növelésére teendő intézkedésekről.
- Október 6. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia jegyzőkönyvet ír alá a hadianyag-szállításokról.
- Október 9. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete „A teljes egyszemélyi vezetés bevezetéséről és a katonai komisszárok intézményének megszüntetéséről a Vörös Hadseregben”.
- Október 13. Az egyszemélyi vezetés bevezetése a hajóhadnál.
- Október 18. A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „Az ipari népbiztosságok kiegészítő gazdaságainak további fejlesztésére teendő intézkedésekről”.
- November 19. A Délnyugati Front és a Doni Front csapatai ellentámadásba mennek át Sztálingrádnál.
- November 20. A Sztálingrádi Front csapatai ellentámadásba mennek át Sztálingrádnál.
- November 23. A Sztálingrádi, a Doni és a Délnyugati Front csapatai befejezik az ellenség 6. hadseregének bekerítését Sztálingrádnál.

1943

- Január 1–3. A szovjet hadsereg csapatai támadásba mennek át az Észak-Kaukázusban.
- Január 10. A Doni Front csapatai támadásba mennek át azzal a céllal, hogy felszámolják a Sztálingrádnál bekerített német fasiszta csoportosítást.
- Január 12–18. A Leningrádi Front és a Volhovi Front csapatai áttörik Leningrád blokádját.

- Január 20.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának rendelete az uráli és szibériai vasutak munkájának javításáról.
- Január 23.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának rendelete a német fasiszta megszállás alól felszabadított körzeteinek, a gép- és traktorállomások és kolhozok újjáépítési tevékenységéről.
- Január 26.** A Mamajev-kurgán körzetében egyesülnek a 21. hadsereg és a 62. hadsereg csapatai, és ezzel kettévágják a bekerített ellenséges csoportosítást.
- Február 2.** A Doni Front csapatai befejezik a Sztálingrádnál bekerített nagy ellenséges csoportosítás felszámolását.
- Február 4.** Szovjet deszant hídfőállást foglal el Miszhako körzetében, Novorosszijszktól délre.
- Február 15–március 1.** Az Északnyugati Front csapatai felszámolják a gyemjanszki hídfőt.
- Február 22.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete a Donyec-medence szénbányáinak helyreállításáról.
- Március 2–22.** A Kalinyini Front és a Nyugati Front csapatai felszámolják az ellenség rzsevszk–vjazmai hídfőállását.
- Március 8.** A csehszlovák zászlóalj első ütközete Szokolovo falunál, Harkov mellett.
- Március 19.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata a mezőgazdaság fejlesztésének 1943. évi állami tervéről.
- Március 25–26.** A szovjet csapatok megállítják az ellenség ellentámadását, amelyet február közepén indított Harkov-D körzetből. Meghiúsul a hitlerista parancsnokságnak az a terve, hogy a szovjet–német arcvonal déli szárnyán szétzúzza a szovjet csapatokat.
- Április 4.** A Népbiztosok Tanácsának jelentése a szovjet nép hazafias mozgalmának eredményeiről, amelynek során több mint 7 milliárd rubel gyűlt össze a Vörös Hadsereg további fel-fegyverzése javára.
- Április 12.** A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásán tartott értekezleten határozat születik arról, hogy a szovjet csapatok szándékos védelembe mennek át a kurszki kiszögellés körzetében.
- Április 14.** Az Állami Honvédelmi Népbiztosság rendelete újabb erőművi kapacitásoknak 1943-ban történő üzembe helyezéséről.

- Április 15.** A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében valamennyi vasútvonalon bevezetik a hadiállapotot.
- Április 15.** Hitler aláírja a 6. sz. parancsot, amely a „Citadella” hadművelet tervét tartalmazta.
- Április 19.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete a kohászati üzemek építésének és a kohászati kapacitások növelésének 1943. évi tervéről.
- Április 25.** A Szovjetunió megszakítja a kapcsolatokat a lengyel emigráns kormánnyal az ellene indított rágalomhadjárat miatt.
- Április 26.** Az SZK(b)P Központi Bizottságának Politikai Irodája jóváhagyja az ukrajnai partizánosztatok harctevékenységének az 1943. tavaszi–nyári időszakra vonatkozó tervét.
- Május 6.** A szelecki táborokban (Rjazany mellett) elkezdődik a Tadeusz Kosciuszko 1. lengyel hadosztály szervezése.
- Május 9.** A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében bevezetik a hadiállapotot a tengeri és a folyami közlekedésben.
- Május 24.** Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A Vörös Hadseregben működő párt- és Komszomol-szervezetek struktúrájának átalakításáról és a frontok, a hadseregek, valamint a hadosztályok újságjai szerepének megerősítéséről”.
- Május 26.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete a felszabadított körzetek vasútvonalainak helyreállításáról.
- Július 5–augusztus 23.** A kurszki csata.
- Július 12.** A Brjanszki Front csapatai és a Nyugati Front balszárny-csapatai támadásba mennek át az ellenség orjoli csoportosítása ellen.
- Július 12.** Hatalmas harcokcsütközet Prohorovka körzetében.
- Július 13.** A „Szabad Németország” Nemzeti Bizottságának megalakulása.
- Július 15.** A Népbiztosok Tanácsának rendelete „Az üzemekben dolgozó serdülők oktatásáról”.
- Július 15.** A Központi Front csapatai ellentámadásba mennek át az ellenség orjoli csoportosítása ellen.
- Július 18.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának rendelete az 1943. évi termés betakarításáról és a mezőgazdasági termékek begyűjtéséről.

Augusztus 3.	A Voronyeysi Front és a Sztjeppei Front csapatai ellentámadásba mennek át az ellenség belgorod–harkovi csoportosítása ellen.
Augusztus 5.	Moszkvában eldördül az első tűzérési díszössztűz abból az alkalomból, hogy a szovjet csapatok felszabadították Orjolt és Belgorodot.
Augusztus 7.	A Nyugati Front csapatai támadásba mennek át a szmolenszki irányban.
Augusztus 12–16.	A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának direktívái a Központi, a Voronyeysi, a Sztjeppei és a Délnyugati Frontok csapatainak, hogy fejlesszék a támadást balparti Ukrajna felszabadítása végett.
Augusztus 13.	A Kalinyini Front és a Délnyugati Front csapatai támadásba mennek át.
Augusztus 18.	A Déli Front csapatai támadásba mennek át.
Augusztus 21.	A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának rendelete „A német megszállás alól felszabadított körzetek gazdaságának helyreállítására teendő halaszthatatlan intézkedésekről”.
Augusztus 26.	A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kormányai elismerik a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottságot.
Szeptember 3.	Angol csapatok partraszállása Dél-Olaszországban.
Szeptember 22–30.	A szovjet hadsereg csapatai széles arcvonalon kijutnak a Dnyeperhez, átkelnek a folyón és hídfőket foglalnak el a folyó jobb partján.
Október 4.	A szelecki táborokban (Rjazanyinál) elkezdődik a Tudor Vladimirescu 1. román gyalogoshadosztály szervezése.
Október 9.	Az Észak-kaukázusi Front csapatai a Tamany-félszigeten befejezik az ellenséges csoportosítás szétzúzását.
Október 12.	A Tadeusz Kosciuszko 1. lengyel hadosztály a Nyugati Front 33. hadseregének állományában harcba lépett a német fasiszta csapatokkal Leninónál (Belorusszia). A Lengyel Hadsereg napja.
Október 19.	A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia egyezményt ír alá a hadianyag-szállításokról.
Október 19–30.	Szovjet–amerikai–angol külügyminiszteri konferencia Moszkvában.
Október 26.	Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete a Donyec-medence szénbányászatának helyreállítására teendő elsőrendű intézkedésekről.

- Október 30. Moszkvában aláírják a négy állam (a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és Kína) nyilatkozatát az egyetemes biztonságról.
- November 2. Közzéteszik a szovjet–amerikai–angol közleményt a három külügyminiszter moszkvai konferenciájáról, a nyilatkozatot Olaszországról és Ausztriáról, a három kormányfő nyilatkozatát a hitleristáknak az elkövetett gaztettekért viselendő felelősségéről.
- November 17. Kolomna körzetében (Moszkva mellett) elkezdődik az önálló jugoszláv gyalogszászlóalj szervezése.
- November 28–
december 1. A három hatalom – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – kormányfőinek teheráni konferenciája.
- December 12. A szovjet–csehszlovák barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és háború utáni együttműködési szerződés megkötése.
- 1944
- Január 11. A szovjet kormány nyilatkozata a szovjet–lengyel kapcsolatokról.
- Február 8. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „A pecsori szénmedence szénbányászatának fejlesztésére 1944-ben teendő intézkedésekről”.
- Február 26. A Népbiztosok Tanácsának rendelete a német megszállás alól felszabadított belorusz kerületek kolhoz-állattenyésztésének helyreállítására teendő halaszthatatlan intézkedésekről.
- Március 14. A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A mezőgazdaság fejlesztésének 1944. évi állami tervéről”.
- Március 26. A 2. Ukrán Front csapatai Belci körzetében kijutnak a Prut-hoz, a szovjet–román államhatárhoz.
- Április 3. A Népbiztosok Tanácsának rendelete arról intézkedik, hogy az áttelepített jószágokat adják vissza a német megszállás alól felszabadított ukrainai kerületek kolhozainak.
- Április 8–május 12. A szovjet csapatok felszabadítják a Krímet.
- Április 16. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „Az 1944-ben az erőművekben üzembe helyezendő újabb kapacitásokról”.
- Április 27. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „A legfontosabb vasútvonalakon végzendő helyreállítási munkálatokról”.
- Május 11. Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „Az olajtermelés növelésére 1944-ben teendő intézkedésekről”.

- Május 13.** A szovjet, az amerikai és az angol kormány javasolja Magyarországnak, Romániának, Bulgáriának és Finnországnak, hogy szüntessék meg a háborút Németország oldalán.
- Június 2.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „A Krivoj Rog-i vasércmedencét és a nyikopoli mangánércmedencét ellátó erőművek és vezetékhálózat helyreállításáról”.
- Június 6.** A szövetségesek partraszállása Normandiában. A második front megnyitása Nyugat-Európában.
- Június 23–augusztus 29.** Az 1. Balti Front, a 3., a 2. és az 1. Belorusz Front belorussziai hadművelete.
- Június 24.** A Népbiztosok Tanácsának rendelete „A Moldavai SZSZK német fasiszta megszállás alól felszabadított kerületeiben a mezőgazdaság helyreállítására teendő halaszthatatlan intézkedésekről”.
- Július 8.** A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete „A terhes nők, a sokgyermekes és az egyedülálló anyák állami segítségének növeléséről, az anyák és a gyermekek védelmének fokozásáról, a Hős Anya kitüntető cím, valamint az Anyai Dicsőség rendjel és az Anyasági Érem érdemérem alapításáról”.
- Július 13–augusztus 29.** Az 1. Ukrán Front csapatainak lvov–sandomierzi hadművelete.
- Július 17–20.** A szovjet hadsereg csapatai elkezdi Lengyelország felszabadítását.
- Július 18.** Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete „A Donyec-medence szénbányászatának helyreállítására teendő további intézkedésekről a Dél kohászatának, vasúti közlekedésének, erőműveinek és hadiiparának szénrel való ellátása céljából”.
- Július 19.** A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának rendelete „A termés betakarításáról és a mezőgazdasági termékek 1944. évi begyűjtéséről”.
- Augusztus 11.** A Népbiztosok Tanácsának rendelete „Az Ukrán SZSZK felszabadított körzeteiben a könnyűipari üzemek helyreállítására 1944-ben foganatosítandó legelső intézkedésekről”.
- Augusztus 15.** Az amerikai–angol csapatok partraszállásának kezdete Dél-Franciaországban.
- Augusztus 20–29.** A 2. és a 3. Ukrán Front csapatainak iasi-kisinyovi hadművelete.
- Augusztus 21.** Megkezdődik a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Kína képviselőinek konferenciája Dumbarton Oaks-ban a biztonság nemzetközi szervezetének megalakításáról.

Augusztus 23.	Antifasiszta fegyveres felkelés Romániában.
Augusztus 29.	A Szlovák Nemzeti Felkelés kezdete.
Szeptember 1.	A Népbiztosok Tanácsának rendelete „A Litván, a Lett és a Karél-finn SZSZK mezőgazdaságának helyreállításához nyújtandó halaszthatatlan segítség intézkedéseiről”.
Szeptember 4.	A finn kormány bejelenti, hogy megszakította kapcsolatait a fasiszta Németországgal.
Szeptember 5.	A szovjet csapatok kijutnak a román-jugoszláv és a román-bolgár határra.
Szeptember 8.	Az 1. és a 4. Ukrán Front keleti-kárpáti hadműveletének kezdete.
Szeptember 8.	A szovjet csapatok bevonulnak Bulgáriába.
Szeptember 9.	Népi felkelés Szófiában.
Szeptember 10.	A Népbiztosok Tanácsának rendelete „Az Észt SZSZK mezőgazdaságának helyreállításához nyújtandó halaszthatatlan segítség intézkedéseiről”.
Szeptember 12.	Moszkvában a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia képviselői aláírják a fegyverszüneti egyezményt Románia képviselőivel.
Szeptember 14–17.	A 3., a 2. és az 1. Balti Front és a Leningrádi Front csapatai támadást indítanak a Baltikum teljes felszabadítása végett.
Szeptember 15.	A szovjet csapatok bevonulnak Szófiába.
Szeptember 19.	A Szovjetunió és Anglia fegyverszüneti egyezményt köt Finnországgal.
Szeptember 20.	A szovjet csapatok Csehszlovákia területére lépnek.
Szeptember 23.	A Bolgár Néphadsereg napja (az 1923-as felkelés emlékére).
Szeptember 24.	Az Állami Honvédelmi Bizottság rendelete arról intézkedik, hogy 50 000 tonna gabonát kell adni Jugoszláviának, és gondoskodni kell e gabona odaszállításáról.
Szeptember 24.	A 2. Ukrán Front csapatai kijutnak a román-magyar határra.
Szeptember 28– október 20.	A 3. Ukrán Front csapatainak és a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg egységeinek belgrádi hadművelete.
Október 3.	A Népbiztosok Tanácsának rendelete „A Belorusz SZSZK mezőgazdaságának helyreállítására teendő halaszthatatlan intézkedésekről”.

Október 6.	A szovjet csapatok és a csehszlovák hadtest elfoglalja a Duklai-hágót Csehszlovákia területén. A Csehszlovák Nép-hadsereg napja.
Október 7– november 1.	A Karéliei Front csapatainak és az Északi Flotta hajóinak petsamo–kirkenesi hadművelete.
Október 9–18.	A szovjet és az angol kormányfő tárgyalásai Moszkvában.
Október 22.	A szovjet csapatok kijutnak a norvég határra.
Október 23.	A szovjet kormány elismeri a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányát.
Október 25.	A szovjet és a román csapatok befejezik Románia felszabadítását. A Román Néphadsereg napja.
Október 28.	A 4. Ukrán Front csapatai befejezik Kárpát-Ukrajna felszabadítását.
Október 28.	A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia aláírja a Bulgáriával kötött fegyverszüneti egyezményt.
1944. október 29– 1945. február 13.	A 2. és a 3. Ukrán Front csapatainak budapesti hadművelete.
December 2–11.	De Gaulle-nak, a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányának elnökének tárgyalásai Moszkvában, a szovjet–francia szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása.
December 22.	Debrecenben megalakul Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának.
1945	
Január 2–6.	A 3. Ukrán Front csapatai visszaverik az ellenség első ellen-csapását Budapeستől nyugatra.
Január 4.	A szovjet kormány elismeri a Lengyel Köztársaság Ideiglenes Nemzeti Kormányát.
Január 7–11.	A 3. Ukrán Front csapatai visszaverik az ellenség második ellen-csapását Budapeستől nyugatra.
Január 12– február 3.	Az 1. Belorusz Front és az 1. Ukrán Front csapatainak visztula–oderai hadművelete.
Január 13–április 25.	A 3. és a 2. Belorusz Front kelet-poroszországi hadművelete.
Január 18–26.	A 3. Ukrán Front csapatai visszaverik az ellenség harmadik ellen-csapását Budapeستől nyugatra.

Január 27.	A TASZSZ közleménye Varsó lakosságának élelemmel történő megsegítéséről.
Január 29.	A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata az 1945. I. negyedévi állami népgazdasági tervről.
Február 4–11.	A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kormányfőinek krími (jaltai) konferenciája.
Február 18.	A Népbiztosok Tanácsának határozata a Varsó helyreállításhoz nyújtandó segítségről.
Február 23.	A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata a mezőgazdaság fejlesztésének 1945. évi állami tervéről.
Február 23.	Törökország hadat üzen Németországnak és Japánnak.
Március 4.	Finnország hadat üzen Németországnak.
Március 16– április 15.	A 3. és a 2. Ukrán Front csapatainak bécsi hadművelete.
Március 25.	A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata a Szovjetunió népgazdaságának 1945. évi helyreállítási és fejlesztési állami tervéről.
Március 29.	A 3. Ukrán Front csapatai Ausztria területére lépnek.
Április 5.	Kassán kihirdetik Csehszlovákia Nemzeti Frontjának programját.
Április 16–május 8.	Az 1. és a 2. Belorusz Front és az 1. Ukrán Front csapatainak berlini hadművelete.
Április 21.	Moszkvában aláírják a szovjet–lengyel barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és háború utáni együttműködési szerződést.
Április 25.	Az 1. Ukrán Front csapatai az Elbánál találkoznak az 1. amerikai hadsereggel.
Április 25–június 26.	Az Egyesült Nemzetek konferenciája az ENSZ alapokmányáról.
Április 27.	A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának törvénye „A Szovjetunió 1945. évi költségvetéséről”.
Április 29.	Az olaszországi hitlerista csapatok kapitulációjáról szóló okmány aláírása.
Április 30.	Szovjet katonák kitűzik a Győzelem Zászlóját a Reichstagra.
Május 5–9.	A prágai fegyveres felkelés.
Május 6–11.	Az 1., 2. és 4. Ukrán Front csapatainak prágai hadművelete.

Május 8.	Aláírják a fasiszta Németország feltétel nélküli kapitulációjáról szóló okmányt.
Május 9.	A fasiszta Németország fölötti győzelem napja.
Május 9.	Bornholm dán sziget felszabadítása.
Május 16.	Az Állami Honvédelmi Bizottság határozata Drezda lakosságának élelmezéséről.
Május 23.	Az Állami Honvédelmi Bizottság határozata a Magyarország lakosságának nyújtandó élelmiszersegélyről.
Május 26.	Az Állami Honvédelmi Bizottság rendeletei az ipar átállításáról a fegyvergyártás csökkentésével kapcsolatban; a vasutak helyreállítására 1945-ben teendő intézkedésekről.
Június 24.	Győzelmi díszszemle a moszkvai Vörös téren.
Július 17– augusztus 2.	A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kormányfőinek potsdami konferenciája.
Augusztus 8.	A Szovjetunió hivatalosan csatlakozik az Egyesült Államok, Anglia és Kína Japánról szóló potsdami nyilatkozatához.
Augusztus 9.	A Szovjetunió belép az imperialista Japán elleni háborúba.
Szeptember 2.	A Japán feltétel nélküli kapitulációjáról szóló okmány aláírása.
Szeptember 3.	A Japán fölötti győzelem napja.
Szeptember 4.	A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete az Állami Honvédelmi Bizottság feloszlásáról.
Szeptember 13.	A német fasiszta betolakodók gáztetteinek megállapítására és kivizsgálására alakult rendkívüli állami bizottság jelentése.
Szeptember 21.	A Népbiztosok Tanácsának rendelete a leszerelteknek, az elesett katonák családjainak, a Honvéd Háború rokkantjainak és a katonák családjainak segélyezéséről.

A VÁROSOK FELSZABADÍTÁSÁNAK

IDŐPONTJA (1941—1945)

A SZOVJETUNIO VÁROSAI

Armavir. 1943. január 24-én szabadították fel a Kaukázusontúli Front csapatai. (Előző évben, 1942. augusztus 7-én szállták meg a németek.)¹

Baranovicsi. 1944. július 8-án szabadították fel az 1. Belorusz Front csapatai. (1941. június 27.)

Batajszk. 1943. február 7-én szabadították fel a Déli Front csapatai. (1942. július 27.)

Belaja Cerkov. 1944. január 4-én szabadították fel az 1. Ukrán Front csapatai. (1941. július 16.)

Belgorod. 1943. február 9-én felszabadították a Voronyezsi Front csapatai, majd egy újabb német megszállás után a Sztjeppei Front csapatai szabadították fel 1943. augusztus 5-én. (A német megszállás időpontjai: 1941. október 24., illetve 1943. március 18.)

Bobrujszk. 1944. június 29-én az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel. (1941. június 28.)

Boriszov. 1944. július 1-én a 3. Belorusz Front csapatai szabadították fel. (1941. július 2.)

Breszt. (Breszti erőd). 1944. július 28-án az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel. (1941. június 22-én esett el a város, az erőd július 23-ig tartotta magát.)

Brjanszk. 1943. szeptember 17-én szabadították fel a Brjanszki Front csapatai. (1941. október 6.)

Cserkasszi. 1943. december 14-én szabadították fel a 2. Ukrán Front csapatai. (1941. augusztus 22.)

Cserkesszk. 1943. január 17-én szabadították fel a Kaukázusontúli Front csapatai. (1942. augusztus 11.)

Csernovci (Csernovici) 1944. március 29-én az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel. (1941. július 5.)

Csernyigov. 1943. szeptember 21-én a Központi Front csapatai szabadították fel. (1941. szeptember 9.)

Dvinszk (*Daugavpils*). 1944. július 27-én szabadították fel a 2. Balti Front csapatai. (1941. június 26.)

Dnyepropetrovsk. 1943. október 25-én szabadították fel a 3. Ukrán Front csapatai. (1941. augusztus 25.)

Drogobics. 1944. augusztus 6-án szabadították fel a 4. Ukrán Front csapatai. (1941. július 1.)

Elisza. 1942. december 31-én a Sztálingrádi Front csapatai szabadították fel. (1942. augusztus 12.)

Gomel. 1943. november 26-án szabadították fel a Belorusz Front csapatai. (1941. augusztus 19.)

¹ A következőkben a zárójelben szereplő dátum mindig az illető város német megszállásának időpontját jelenti. – Szerk.

Grodno. 1944. július 16-án a 3. és a 2. Belorusz Front csapatai szabadították fel. (1941. június 23.)

Harkov, 1943. február 16-án szabadították fel a Voronyezsi Front csapatai. (1941. október 25.) A másodszori német megszállás után (1943. március 16.) a Sztjeppei Front csapatai szabadították fel 1943. augusztus 23-án.

Herszon. 1944. március 13-án szabadították fel a 3. Ukrán Front csapatai. (1941. augusztus 19.)

Insztarburg (Csernyahovszk). 1945. január 22-én a 3. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Jelec. 1941. december 9-én szabadították fel a Délnyugati Front csapatai. (1941. december 5.)

Jevpatorija. 1944. április 13-án a 4. Ukrán Front csapatai szabadították fel. (1941. október 31.)

Kalinyin. 1941. december 16-án a Kalinyini Front csapatai szabadították fel. (1941. október 17.)

Kaluga. 1941. december 30-án szabadították fel a Nyugati Front csapatai. (1941. október 13.)

Kamenyec-Podolszkij. 1944. március 26-án szabadították fel az 1. Ukrán Front csapatai. (1941. július 11.)

Kaunas. 1944. augusztus 1-én szabadították fel a 3. Belorusz Front csapatai. (1941. június 23.)

Kełcs. 1941. december 30-án felszabadították a 44. hadsereg Feodoszijánál partraszállt csapatai. Az újabb német megszállás után az Önálló Tengeremelléki Hadsereg csapatai szabadították fel a Fekete-tengeri Flottával együttműködve 1944. április 11-én. (A németek elfoglalták először 1941. november 16-án, másodszor 1942. május 16-án.)

Kijev. 1943. november 6-án az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel. (1941. szeptember 19.)

Kirovográd. 1944. január 8-án a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel. (1941. augusztus 4.)

Kisinyov. 1944. augusztus 24-én a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel. (1941. július 16.)

Kotjelnnyikovo. 1942. december 29-én a Sztálingrádi Front csapatai szabadították fel. (1942. augusztus 2.)

Königsberg (Kalinyingrád). 1945. április 9-én a 3. Belorusz Front csapatai szabadították fel a Balti Flottával együttműködve.

Krasznoavgyejszk (Gatsina). 1944. január 26-án szabadították fel a Leningrádi Front csapatai a Balti Flottával együttműködve. (1941. szeptember 13.)

Krasznodar. 1943. február 12-én az Észak-kaukázusi Front csapatai szabadították fel. (1942. augusztus 12.)

Kremencsug. 1943. szeptember 29-én szabadították fel a Sztjeppei Front csapatai. (1941. szeptember 8.)

Krivoj Rog. 1944. február 22-én szabadították fel a 3. Ukrán Front csapatai. (1941. augusztus 15.)

Kurszk. 1943. február 8-án szabadították fel a Voronyezsi Front csapatai. (1941. november 4.)

Liepaja (Libava). 1945. május 9-én szabadították fel a Leningrádi Front csapatai. (1941. június 26.)

Luck. 1944. február 2-án szabadították fel az 1. Ukrán Front csapatai. (1941. július 25.)

Luga. 1944. február 12-én szabadították fel a Leningrádi Front csapatai. (1941. augusztus 24.)

Lvov. 1944. július 27-én az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel. (1941. június 30.)

Mažkop. 1943. január 29-én a Kaukázusontúli Front csapatai szabadították fel. (1942. augusztus 10.)

Malgobek. 1943. január 3-án szabadították fel a Kaukázusontúli Front csapatai. (1942. szeptember 12.)

Millerovo. 1943. január 17-én szabadították fel a Délnyugati Front csapatai. (1941. július 16.)

Minszk. 1944. július 3-án a 3. és az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel. (1941. június 28.)

Mitava (Jelgava). 1944. július 31-én szabadították fel az 1. Balti Front csapatai. (1941. június 29.)

Mogiljov. 1944. június 28-án szabadították fel a 2. Belorusz Front csapatai. (1941. július 26.)

Mologyecsno. 1944. július 5-én szabadították fel a 3. Belorusz Front csapatai. (1941. június 25.)

Mozdok. 1943. január 3-án szabadították fel a Kaukázusontúli Front csapatai. (1942. augusztus 25.)

Mozir. 1944. január 14-én szabadították fel a Belorusz Front (február 24-től 1. Belorusz Front) csapatai. (1941. augusztus 22.)

Nalcsik. 1943. január 4-én szabadították fel a Kaukázusontúli Front csapatai. (1942. október 28.)

Narva. 1944. július 26-án szabadították fel a Leningrádi Front csapatai, együttműködve a Balti Flottával. (1941. augusztus 17.)

Novgorod. 1944. január 20-án a Volhovi Front csapatai szabadították fel. (1941. augusztus 19.)

Novorosszijszk. 1943. szeptember 16-án az Észak-kaukázusi Front csapatai szabadították fel a Fekete-tengeri Flottával együttműködve. (Részlegesen kiürítették 1942. szeptember 10-én.)

Nyikolajev (területi központ). 1944. március 28-án a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel a Fekete-tengeri Flottával együttműködve. (1941. augusztus 17.)

Odessza. 1944. április 10-én a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel. (1941. október 16.)

Orjol. 1943. augusztus 5-én a Brjanszki Front csapatai szabadították fel. (1941. október 3.)

Orsa. 1944. június 27-én a 3. Belorusz Front csapatai szabadították fel. (1941. július 16.)

Petrozavodszk. 1944. június 28-án az Onyegai Katonai Flottilla egységei szabadították fel. (1941. október 2.)

Polock. 1944. július 4-én szabadították fel az 1. Balti Front csapatai. (1941. július 16.)

Poltava. 1943. szeptember 23-án a Sztjeppei és a Voronyezsi Front csapatai szabadították fel. (1941. szeptember 18.)

Proszkurov (Hmelnyickij). 1944. március 25-én szabadították fel az 1. Ukrán Front csapatai. (1941. július 8.)

Pszkov. 1944. július 23-án szabadították fel a 3. Balti Front csapatai. (1941. július 9.)

Recsica. 1943. november 17-én szabadították fel a Belorusz Front csapatai. (1941. augusztus 23.)

Rezekne (Rezsica). 1944. július 27-én szabadították fel a 2. Balti Front csapatai. (1941. július 4.)

Riga. 1944. október 13-án a 3. és a 2. Balti Front csapatai nagyrészt felszabadították; nyugati részét 1944. október 15-én vették birtokba. (1941. július 1.)

Doni Rosztov. 1941. november 29-én felszabadították a Déli Front és az 56. önálló hadsereg csapatai. Újabb német megszállás után 1943. február 14-én szabadították fel a Déli Front csapatai. (A két német megszállás időpontja: 1941. november 21. és 1942. július 24.)

Rovno. 1944. február 2-án szabadították fel az 1. Ukrán Front csapatai. (1941. június 28.)

Rzev. 1943. március 3-án szabadították fel a Nyugati Front csapatai. (1941. október 14.)

Sahti. 1943. február 12-én szabadították fel a Déli Front csapatai. (1942. július 21.)

Šiauliai (Savli). 1944. július 27-én szabadították fel az 1. Balti Flotta csapatai. (1941. június 26.)

Slüsszelburg (Petrokreposzty). 1943. január 18-án szabadították fel a Leningrádi Front csapatai. (1941. szeptember 8.)

Szevasztopol. 1944. május 9-én a 4. Ukrán Front csapatai szabadították fel a Fekete-tengeri Flottával együttműködve. (1942. július 9.)

Szimferopol. 1944. április 13-án szabadították fel a 4. Ukrán Front csapatai. (1941. november 1.)

Szluck. 1944. június 30-án szabadították fel az 1. Belorusz Front csapatai. (1941. július 26.)

Szmoleszk. 1943. szeptember 25-én a Nyugati Front csapatai szabadították fel. (1941. július 16.)

Sztálingrád (Volgográd). 1943. február 2-án a Doni Front csapatai szabadították fel. (Részben elfoglalták a németek 1942. november 19-én.)

Sztalino (Donyeck). 1943. szeptember 8-án a Déli Front csapatai szabadították fel. (1941. október 21.)

Sztanyiszlav (Ivano-Frankovszk). 1944. július 27-én szabadították fel az 1. Ukrán Front csapatai. (1941. július 2.)

Sztavropol. 1943. január 21-én szabadították fel a Kaukázusontúli Front csapatai. (1942. augusztus 5.)

Szumi. 1943. szeptember 2-án szabadították fel a Voronyezsi Front csapatai. (1941. október 10.)

Taganrog. 1943. augusztus 30-án a Déli Front csapatai szabadították fel a Fekete-tengeri Flottával együttműködve. (1941. október 17.)

Tallinn. 1944. szeptember 22-én a Leningrádi Front csapatai szabadították fel a Balti Flottával együttműködve. (1941. augusztus 28.)

Tarnopol (Tyernopol). 1944. április 14-én szabadították fel az 1. Ukrán Front csapatai. (1941. július 3.)

Tartu. 1944. augusztus 25-én szabadították fel a 3. Balti Front csapatai. (1941. július 24.)

Tyihvin. 1941. december 9-én szabadították fel a 4. önálló hadsereg csapatai. (1941. november 8.)

Umany. 1944. március 10-én szabadították fel a 2. Ukrán Front csapatai. (1941. július 30.)

Uzsgorod. 1944. október 27-én szabadították fel a 4. Ukrán Front csapatai.

Velikiye Luki. 1943. január 17-én szabadították fel a Kalinyini Front csapatai. (1941. augusztus 25.)

Viborg. 1944. június 20-án szabadították fel a Leningrádi Front csapatai a Balti Flottával együttműködve. (1941. augusztus 30.)

Vilnius. 1944. július 13-án a 3. Belorusz Front csapatai szabadították fel. (1941. június 24.)

Vinnjica. 1944. március 20-án az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel. (1941. július 21.)

Vityebszk. 1944. június 26-án szabadították fel az 1. Balti és a 3. Belorusz Front csapatai. (1941. július 11.)

Vjazma. 1943. március 12-én szabadították fel a Nyugati Front csapatai. (1941. október 7.)

Volokalamszk. 1941. december 20-án szabadították fel a Nyugati Front csapatai. (1941. október 27.)

Voronyezs. 1943. január 25-én szabadították fel a Voronyezsi Front csapatai. (1942. július 7-én részben elfoglalták a németek.)

Vorosilovgrád. 1943. február 14-én szabadították fel a Délnyugati Front csapatai. (1942. július 17.)

Zaporozsje. 1943. október 14-én szabadították fel a Délnyugati Front csapatai. (1941. október 4.)

Zsitomir. 1943. november 13-án felszabadították az 1. Ukrán Front csapatai. A németek másodszor is megszállták, s végleg az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel 1943. december 31-én. (A két megszállás időpontja: 1941. július 9. és 1943. november 20.)

AZ EURÓPAI ORSZÁGOK VÁROSAI

AUSZTRIA

Bécs. 1945. április 13-án a 3. és a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG

Várna. 1944. szeptember 8-án a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel a Fekete-tengeri Flottával együttműködve.

Sumla (Kolarovgrad). 1944. szeptember 9-én a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Banská-Bystrica. 1945. március 25-én a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Bratislava. 1945. április 4-én a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Brno. 1945. április 26-án a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Košice. 1945. január 19-én a 4. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Moravská Ostrava (Ostrava). 1945. április 30-án a 4. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Prága. 1945. május 9-én az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Prešov. 1945. január 19-én a 4. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Zvolen. 1945. március 14-én a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

JUGOSZLÁV SZOCIALISTA SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

Belgrád. 1944. október 20-án a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereggel együttműködve.

Szabadka (Subotica). 1944. október 11-én a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁG

Białystok. 1944. július 27-én a 2. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Breslau (Wrocław). 1945. május 6-án az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Bromberg (Bydgoszcz). 1945. január 23-án az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Częstochowa. 1945. január 17-én az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Danzig (Gdańsk). 1945. március 30-án a 2. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Gdynia. 1945. március 28-án a 2. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Katowice. 1945. január 28-án az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Krakko. 1945. január 19-én az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Küstrin (Kostrzyn). 1945. március 12-én az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel. Küstrin erődöt 1945. március 30-án.

Łódź. 1945. január 19-én az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Lublin. 1944. július 24-én az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Poznań. 1945. február 23-án az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Praga (erőd, Varsó elővárosa). 1944. szeptember 14-én felszabadították az 1. Belorusz Front csapatai.

Stettin (Szczecin). 1945. április 26-án a 2. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

Varsó. 1945. január 17-én az 1. Belorusz Front csapatai szabadították fel.

MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG

Budapest. 1945. február 13-án a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Debrecen. 1944. október 20-án a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Szeged. 1944. október 11-én a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Berlin. 1945. május 2-án az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Drezda. 1945. május 8-án az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Potsdam. 1945. április 27-én az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

NORVÉGIA

Kirkenes. 1944. október 25-én a Karéliai Front csapatai szabadították fel az Északi Flottával együttműködve.

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Bukarest. 1944. augusztus 31-én vonultak be a szovjet csapatok a városba.

Constanța. 1944. augusztus 29-én a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel a Fekete-tengeri Flottával együttműködve.

Galafi. 1944. augusztus 27-én a 3. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Iasi. 1944. augusztus 21-én a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Kolozsvár. 1944. október 11-én a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

Ploesti. 1944. augusztus 30-án a 2. Ukrán Front csapatai szabadították fel.

NÉVMUTATÓ

- Abdullajev, U. — 271
 Abezmuratov, Rahim — 355
 Afinogenov, A. — 458
 Agarkov, J. P. — 452—453
 Ahmanov, A. O. — 369
 Ahmetgalin, H. — 271
 Akimenko, A. Z. — 79
 Akinsic — 302
 Alekszandr Nyevszkij — 85, 237
 Alekszandrov, A. — 459
 Alekszandrov, P. Sz. — 448
 Aliger, M. — 457
 Ambrosio, Vittorio — 205
 Anders, Władysław — 409
 Andrejev, A. A. — 456, 473
 Andrejev, D. I. — 488
 Andrejev, Kolja — 321
 Andrejev, N. P. — 224
 Andrianov, V. I. — 358
 Andronov, V. — 271
 Antonescu, Ion — 262, 334
 Antonov, Alekszej Innokentyevics — 105,
 136, 195, 198, 247, 482
 Antonov, N. V. — 246
 Antonyenko, A. K. — 77
 Antyipenko, M. F. — 488
 Antyufejev, L. M. — 310
 Anyiszimov, N. P. — 488
 Arhangelszkij, A. A. — 447
 Arhipov, V. Sz. — 261
 Arutyunov, B. N. — 440
 Asmarov, F. — 271
 Attlee, Clement Richard — 425
 Avhimovics, N. J. — 276
 Azarov, I. I. — 486
 Badanov, V. M. — 156
 Bagramjan, Ivan Hrisztoforovics — 204,
 249, 252, 482
 Baharov, V. Sz. — 254
 Bahtyin, A. N. — 266
 Bajda, Marija — 122
 Bajkov, A. A. — 436
 Bajuk, P. K. — 211
 Bakszov, A. I. — 201
 Baranov, V. K. — 224, 260
 Bargyin, I. P. — 436
 Barinov, A. B. — 200
 Barszova, V. V. — 330
 Baszov, M. — 322
 Batov, P. I. — 254, 374, 482
 Bazetov, N. H. — 433
 Bazsan, M. — 458
 Beaverbrook, William Maxwell lord —
 399
 Bednij, Gy. — 459
 Begma, V. A. — 296
 Bek, A. — 457
 Belgin, A. A. — 208
 Belij, D. N. — 134
 Beloborodov, A. P. — 86, 97—98, 145,
 363, 482
 Belokoszkov, V. J. — 488
 Belov, B. A. — 317
 Belov, P. A. — 87, 96, 100, 120, 211, 253,
 354, 374
 Below, M. — 22
 Belszkij, A. I. — 266
 Beneš, Eduard — 367—368
 Berling, Zygmunt — 256
 Bernavon, Andrien — 205
 Bersanszkaja, J. D. — 215, 361
 Berzarin, N. E. — 265, 354—355, 364, 482
 Birjuzov, Szergej Szemjonovics — 264,
 482
 Bisztrov, V. J. — 4
 Bitko, V. I. — 54
 Blantyer, M. — 459
 Bobkin, L. V. — 119
 Bobrov, A. F. — 486
 Bock, Fedor von — 82, 88, 111, 124
 Bogatkin, V. N. — 267, 486

- Bogdanov, A. V. — 312
 Bogdanov, Sz. I. — 256, 355, 482
 Bogoszlovskij, N. — 459
 Bogyin, P. I. — 105
 Bojko, V. R. — 486
 Bokov, F. J. — 486
 Bolgyin, I. V. — 86, 96, 217, 254, 361
 Bolhovityinov, V. F. — 449
 Bondarjev, V. A. — 83
 Borzenko, Szergej — 172
 Boszj, B. F. — 433
 Brantkaln, D. K. — 267
 Brauchitsch, Walther von — 78—79, 81, 111
 Brezsnyev, Leonyid Iljics — 135, 172, 306, 342, 427, 438, 450, 486, 498—499
 Bricke, E. V. — 436
 Brinko, P. A. — 77
 Brovka, P. — 458
 Bugyonnij, Szemjon Mihajlovics — 58, 65—66, 82, 136
 Buka, M. — 54
 Bulatov, V. Sz. — 493
 Bulganyin, N. A. — 66, 83, 486
 Bulkin, I. A. — 345
 Bumazskov, T. P. — 280, 296
 Burasnyikov, K. Sz. — 433
 Burgyejnij, A. Sz. — 201, 253
 Burgyenjuk, A. A. — 59
 Burgyenko, N. N. — 448
 Burmisztyenko, M. A. — 80, 276, 486
 Busch, Ernst — 249, 255
 Butyelin, L. G. — 55
 Castelin, Noël — 205
 Chamberlain, Arthur Neville — 16, 20, 25
 Churchill, Sir Winston Leonard Spencer — 246, 257, 339, 344, 348, 352, 380, 395, 397, 401, 404—408, 410, 413—416, 419—421, 425
 Cowtsy, William — 21
 Cowtsy, Zelma — 21
 Cvetajev, V. D. — 355, 364
 Csajkina, Liza — 308
 Csalkov, A. J. — 452
 Csancsibadze, P. G. — 97, 255
 Csekalin, Alekszandr — 332
 Cselnokov, N. V. — 261
 Csepurin, J. — 457
 Cseremnih, M. — 459
 Cseremuhin, K. A. — 4
 Cserepanov, A. I. — 247
 Cserevicsenko, J. T. — 90, 100, 105, 137
 Csernov, M. — 271
 Csernyahovszkij, Ivan Danyilovics — 183, 211, 224, 249, 252, 359, 361, 362, 482
 Csernyenko, V. F. — 208
 Cserokov, V. Sz. — 246
 Csibiszov, N. J. — 212
 Csisztyakov, I. M. — 201, 252, 482
 Csudakov, J. A. — 346
 Csujanov, A. Sz. — 126, 129
 Csujkov, Vaszilij Ivanovics — 127, 132, 256, 355, 364, 374, 482
 Csumacsenko, D. A. — 224
 Daladier, Édouard — 16, 25
 Danyilov, A. I. — 253
 Danyilov, A. Sz. — 55
 Davidov, V. I. — 377
 Davigyenko, G. M. — 77
 Delfino, Louis — 360
 Diaszamidze, M. Sz. — 158
 Dimitrov, Georgi — 337
 Dirksen — 20—21
 Dmitrijenko, P. I. — 345
 Doncov (= K. K. Rokosszovszkij) — 152, 155
 Dovator, L. M. — 86, 98
 Dracsov, P. I. — 488
 Dragunskij, D. A. — 379
 Drozd, N. P. — 301
 Drozzsin, L. P. — 276
 Dubrovin, N. P. — 488
 Dubrovskij, D. G. — 486
 Duhanov, M. P. — 177
 Duhov, N. L. — 447
 Duka, M. I. — 296
 Dumanyan, G. L. — 278
 Dumitrescu — 263
 Dunajevszkij, I. — 459
 Duzuhambetov, Abu — 211
 Dutt, Palme — 134
 Dzerzsinszkij, Feliksz — 316
 Dzsambul — 458
 Dzsandzsgava, V. N. — 200
 Eden, Anthony — 98, 401, 411, 507
 Ehrenburg, Ilja — 457
 Eisenhower, Dwight David — 417
 Engels, Friedrich — 476
 Fagyejev — 457
 Fagyejev, V. I. — 197
 Falalejev, F. J. — 151, 240, 482
 Fegyunyinszkij, I. I. — 104, 177, 217, 237, 268, 482
 Feklenko, N. V. — 57
 Fierlinger, Zdeněk — 17, 340

- Filippenko, N. M. — 149
 Filippov, G. N. — 149
 Firssov, P. A. — 355
 Fjodorenko, J. N. — 129
 Fjodorov, A. F. — 296
 Flegontov, A. K. — 284
 Flenov — 83
 Fomicsov, M. G. — 379
 Fomin, J. M. — 54
 Fradkin, M. — 459
 Franco y Bahamonde, Francisco — 15
 Friessner, Hans — 262, 337
 Frunze, M. V. — 75
 Fuller, John Frederick Charles — 124
 Funk — 302

 Gagarin házaspár — 311
 Gagen, N. A. — 79, 212, 265, 368
 Gajdar, Arkagyij — 457
 Galadzev, Sz. F. — 196, 486
 Galanyin, I. V. — 200, 230, 265
 Galickij, K. N. — 253
 Ganyenko, I. P. — 276
 Garmas, Darja — 453
 Gesztello, N. F. — 59, 485
 Gasztyilovics, A. I. — 367
 Gaulle, Charles André de — 412, 417, 516
 Gavrilov, P. M. — 54
 Gerhardsen, E. — 273
 German, A. V. — 296
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe — 337
 Giraud, Henri-Honoré — 412
 Gladkov, F. — 457
 Glagoljev, V. V. — 253, 369, 482
 Glinka, B. B. — 197
 Glinka, D. B. — 197
 Gluzdovszkij, V. A. — 217, 354
 Gnyezgyilov, F. D. — 296
 Goebbels, Joseph Paul — 130, 140, 185, 229, 281, 288, 290, 377, 409
 Golikov, Filipp Ivanovics — 96, 151, 173, 482
 Golovacsev, P. J. — 363
 Golovanov, A. J. — 113
 Golovatij, Ferapont — 332
 Golovko, A. G. — 272, 482
 Golovlev, A. F. — 235
 Golub, Sz. T. — 369
 Golubjov, K. D. — 100
 Golubov, G. G. — 197
 Gorbato, A. V. — 217, 254, 482
 Gorbato, B. — 457
 Gorbatyuk, J. M. — 111
 Gordov, V. N. — 128, 259, 354
 Goregljada, A. A. — 129, 456
 Gorelenko, F. D. — 247
 Gorisnyij, V. I. — 134
 Gorjunov, P. M. — 448
 Gorjunov, Sz. K. — 231, 265
 Gorjuskij, N. I. — 358
 Gorlickij, L. I. — 447
 Gorohov, Sz. F. — 134
 Gorodnyanszkij, A. M. — 96, 119
 Gorovec, A. K. — 201, 208, 485
 Gorpiscsenko, P. F. — 122
 Gorskov, A. P. — 84
 Gorskov, Sz. G. — 214, 239, 263, 482
 Gorskov, Sz. I. — 265, 346, 369
 Gottwald, Klement — 17, 340
 Govorov, L. A. — 85, 97, 100, 176, 177, 237, 246, 248, 380, 482
 Govorunyenko, P. D. — 369
 Göring, Hermann Wilhelm — 20, 33—34, 289, 377, 409
 Grabcsak, A. M. — 296
 Grabin, V. G. — 447
 Gracsev, L. P. — 488
 Gracsikova, A. N. — 328
 Granyin, B. M. — 77
 Grecsisnyikov, V. A. — 77
 Grecsko, Andrej Antonovics — 116, 139, 141, 223, 260, 354, 367, 482
 Grigorjev, V. A. — 111
 Grigorjev, V. V. — 254
 Grisin, I. T. — 254
 Grisin, Sz. V. — 296
 Grosszman, V. — 457
 Guderian, Heinz Wilhelm — 80, 82—83, 92, 96, 100, 111, 194, 356
 Gudze, P. M. — 211
 Gurenko, K. I. — 265
 Gurjev, M. N. — 355
 Gurov, K. A. — 105, 214
 Gurtjev, L. N. — 134
 Guszakovszkij, I. I. — 358
 Guszev, A. I. — 265
 Guszev, D. N. — 246, 357
 Guszev, F. I. — 51
 Guszev, I. A. — 211
 Guszev, N. I. — 256, 361
 Guszev, Sz. I. — 360

 Gyedajev, N. A. — 54
 Gyegtyarjev, V. A. — 38, 448
 Gyementyev, N. I. — 55
 Gyenyikin, Anton — 136
 Gyerevjanko, A. A. — 201
 Gyerevjanko, Jevdokina Szilovna — 201
 Gyevjatajev, M. P. — 366
 Gyibrova, I. D. — 296
 Gyimitrij Donszkoj — 85

- Hacsaturján, A. — 459
 Hahanov, Sz. N. — 218
 Halder, Franz — 29, 31, 34, 52, 59, 69, 81, 88, 101—102
 Haledrda, Marija — 320
 Halifax, Edward Frederick Lendley Wood, lord — 20
 Hannibal — 147
 Haritonov, F. M. — 90, 156, 173
 Haritonov, P. T. — 59, 485
 Harpe — 259, 352
 Harriman, William Averell — 399, 407
 Haumov, M. I. — 296
 Heidrich, Reinhard — 33
 Heinrici, Gotthard — 202
 Heusinger, Adolf Ernst — 242
 Himmler, Heinrich — 34, 214, 377
 Hirohito — 388
 Hitler, Adolf — 5—6, 15—17, 20, 22, 25—28, 31, 33—35, 60, 69, 74—75, 78—79, 81—82, 88, 90, 98—99, 109—111, 114—115, 123—124, 140—143, 146, 153, 161, 166, 170, 175, 178, 181, 183—185, 194, 198, 200, 202, 205, 208—210, 227, 231, 233, 239, 262, 281—282, 302, 305, 307, 338, 340, 345, 350, 355—356, 358, 363—364, 371—372, 376—377, 382, 393—396, 398, 400—401, 404—406, 410, 412—422, 424, 429, 469, 471—472, 495—496, 504—505, 511
 Hohlov, I. M. — 233
 Hohlov, P. I. — 77
 Hohrjakov, Sz. V. — 354, 358
 Hollidt — 155—156, 169, 181—182, 186
 Holosztov, D. I. — 486
 Holosztjakov, G. N. — 370
 Hopkins, H. Harry Lloyd — 384
 Horthy Miklós — 345—346
 Horuzsaja, V. Z. — 289
 Horváth Zoltán — 4
 Hossbach — 361
 Iioth, Hermann — 57—58, 82, 154—155, 158—159
 Hrisztjanovics, Sz. A. — 447
 Hrijukin, T. T. — 158, 253
 Hruljov, A. V. — 430, 438, 488
 Hruscov, Nyikita Szergejevics — 66, 128, 196, 486
 Hudanyin, F. N. — 248
 Hudson — 20—21
 Husák, Gustáv — 340, 342
 Igisev, G. I. — 208
 Iljaszov, I. V. — 208
 Iljusin, Sz. V. — 38, 447
 Inber, V. — 457
 Ioffe, A. F. — 448—449
 Ismay, Hastings Lionel — 412
 Iszaakjan, A. — 458
 Iszakov, I. Sz. — 482
 Ivanov (= A. I. Jerjomenko) — 152, 155
 Ivanov, I. I. — 55, 447
 Ivanov, Sz. P. — 196, 223, 386, 482
 Ivanov, V. I. — 212
 Ivanovszkij — 302
 Jakovlev (= R. J. Malinovszkij) — 155
 Jakovlev, A. Sz. — 38, 447
 Jakovlev, N. D. — 488
 Jakubovszkij, I. I. — 225, 261
 Jakusev, V. I. — 54
 Jankin, I. P. — 433
 Janko, M. J. — 485
 Jankovszkij, Ivan — 355
 Jaroš, Otakar — 189
 Jaroszlavszkij, J. M. — 473
 Jäneke — 239
 Jefimov, P. I. — 137, 486
 Jefremov, A. J. — 77
 Jefremov, M. G. — 85—86, 100, 482
 Jegorov, A. Sz. — 340
 Jegorov, M. A. — 377, 485
 Jelanszkij, N. N. — 448
 Jeliszev, J. P. — 501
 Jemeljanov, B. N. — 355
 Jemljutyin, D. V. — 296
 Jensen, M. A. — 200
 Jepisev, A. A. — 196, 224, 486
 Jerjomenko, Andrej Ivanovics (Ivanov) — 77, 82, 107, 128, 152, 159, 169, 239, 267—268, 378, 482
 Jermakov, A. N. — 84
 Jermolin, P. A. — 440
 Jermolkin, I. J. — 134
 Jersakov, F. A. — 72
 Jevtyifejev, A. G. — 131
 Jodl, Alfred — 7, 25, 29, 31, 153, 185, 194, 233, 242, 376—377
 Joffe, M. F. — 200
 Josszelian, J. K. — 218
 Jumasov, I. Sz. — 387, 482
 Juskevics, V. A. — 95, 267
 Kabanov, I. G. — 456
 Kabanov, Sz. I. — 77
 Kalasnyik, M. H. — 486
 Kalinyin, A. A. — 59
 Kalinyin, Mihail Ivanovics — 98, 229, 274, 276, 435, 452, 456, 473, 476
 Kalinyin, P. Z. — 276, 493
 Kalnyen, A. J. — 283
 Kaminszkij — 302

- Kantarija, M. V. — 377, 485
 Kapitohin, A. G. — 121
 Kaplunov, I. M. — 158
 Karague — 330
 Karaszev, V. A. — 340
 Karickij, K. D. — 296
 Karotamm, N. G. — 493
 Karpezo, I. I. — 57
 Karpinszkij, I. N. — 488
 Karvjalisz, V. A. — 256
 Kaszatkin, K. F. — 54
 Katkov, F. G. — 265
 Katrics, A. N. — 87, 111
 Katukov, M. J. — 83, 86, 97—98, 100, 201, 260, 355, 482
 Kazakov, M. I. — 183, 267, 482
 Kazakov, N. — 211
 Kazanszkij, V. I. — 435
 Keitel, Wilhelm — 29, 31, 81, 140, 153, 194, 205, 242, 244, 285, 376—377
 Keldis, M. V. — 447
 Kerdtá — 20
 Kerr, Sir Archibald John Clark — 411—412
 Kirilenko, A. P. — 486
 Kirov, Sz. M. — 75
 Kirponosz, M. P. — 80
 Kizsevatov, A. M. — 54, 485
 Kleist, Paul Ludwig — 80, 119, 185
 Klevenszkij, M. Sz. — 54
 Klikov, N. K. — 104
 Klimov, V. J. — 447
 Klocskov, V. G. — 485
 Klodt — 236
 Klubov, A. F. — 197
 Kluge, Günther von — 82, 111, 208
 Klumov, J. V. — 308
 Knut — 302
 Kocsegarov, M. K. — 278
 Kocsijev, K. G. — 218
 Kocsin, N. J. — 447
 Kokorjev, D. V. — 55
 Kolarov, Vaszil — 337
 Koldunov, A. I. — 369
 Kolesznyikov, V. P. — 233
 Koliskin, I. A. — 218
 Koljada, N. Z. — 296
 Kolomijec, T. K. — 121
 Kolpakcsi, V. J. — 127, 256, 355, 364
 Koltunov, G. A. — 4
 Komarov, V. L. — 436
 Kondratyev, Z. I. — 488
 Konsztantyin, Konsztantyinov (= G. K. Zsukov) — 153
 Konsztantyinov, I. N. — 345
 Konyev, Ivan Sztjepanovics — 72, 82, 84, 92, 95, 97, 196, 259, 353, 376, 379, 482
 Koreckij, V. — 459
 Kormilicin, M. I. — 488
 Kornjikov, I. T. — 237
 Korotcsenko, D. Sz. — 276
 Korotkov, G. P. — 267
 Korotyejev, K. A. — 212, 233, 265, 354
 Korovnyikov, I. T. — 247, 354, 357, 374
 Korzs, V. Z. — 283, 296
 Kosciuszko, Tadeusz — 192, 228, 409, 511—512
 Koskin, M. I. — 38, 447
 Koszicin, D. F. — 283
 Koszigin, A. N. — 430, 437, 440, 456, 473
 Koszmogyemjanszkaja, Zoja — 308
 Kosztyakov, A. A. — 54
 Kosztyenko, F. J. — 78, 96, 101, 105, 119
 Kotyelenyec, A. I. — 4
 Kotyin, Zs. J. — 38, 447
 Kovaljov, I. V. — 488
 Kovaljov, L. I. — 131
 Kovpak, Sz. A. — 280, 284, 296, 298—299
 Kozak, Sz. A. — 345, 348
 Kozlov, D. T. — 105
 Kozlov, G. K. — 365
 Kozlov, M. A. — 196, 486
 Kozlov, V. I. — 296
 Kozlovszkij, A. K. — 318
 Kozlovszkij, I. Sz. — 330
 Kozlovszkij — 302
 Kozuto, A. G. — 224
 Kozsedub, I. N. — 208, 261, 375, 485
 Krajnov, P. I. — 196
 Krajnyukov, K. V. — 196, 259, 486
 Kraszovszkij, Sz. A. — 157, 201, 231, 260, 482
 Kratochvil — 341
 Kravcsenko, A. G. — 149, 201, 224, 230, 265, 370, 390
 Krebs, Hans — 377
 Krejzer, J. G. — 101, 255, 482
 Krilov — 459
 Krilov, N. I. — 253, 390, 482
 Krjucsenkin, V. D. — 96, 128, 254
 Krutyikov, A. N. — 247
 Kszywoń, A. — 228
 Kube, Wilhelm — 302, 305
 Kucserenko, N. A. — 38
 Kukrinykszi kollektiva (Kuprijanov, Krilov, Szokolov) — 459
 Kulakov, N. M. — 122, 240, 486
 Kulikov, P. N. — 196
 Kumanyin, M. F. — 488
 Kunavin, G. P. — 258—259

- Kunyikov, Cezar L. — 172, 485
 Kuprijanov — 459
 Kuprijanov, G. N. — 277
 Kuprijanov, P. A. — 448
 Kuraszov, V. V. — 482
 Kurcsatov, I. V. — 448—449
 Kurocskin, P. A. — 72, 260, 354, 357, 367, 482
 Kusnyir, M. I. — 435
 Kuszto, A. F. — 205
 Kutuzov, Mihail I. — 85, 328, 458, 482
 Kuvsinov, I. Sz. — 312
 Kuzmin, F. I. — 51
 Kuznyecov, A. A. — 322, 486
 Kuznyecov, F. I. — 73
 Kuznyecov, N. G. — 65, 386
 Kuznyecov, N. I. — 302
 Kuznyecov, V. I. — 87, 96, 127, 156, 180
 Küchler, G. — 236
 Kvityinszkij, V. A. — 340

 Lacisz, V. — 458
 Landau, L. D. — 449
 Lanz — 183, 186
 Larin, I. I. — 105
 Lascsenko, P. N. — 211
 Laszkin, I. A. — 121
 Latisev, P. M. — 196
 Lavocskin, Sz. A. — 38, 447
 Lavrentyev, M. A. — 448
 Lazarev, I. G. — 231
 Lebegyev-Kumacs, V. I. — 330, 459
 Leeb, Wilhelm von — 111
 Leljusenko, D. D. — 83, 85, 95, 156, 260, 354, 482
 Lenin, Vlagyimir Iljics — 8, 13, 24, 47, 62—63, 76, 85, 110, 175, 177, 226, 236, 238, 242, 274—276, 279, 300, 310, 314, 316, 396, 428—429, 435, 450, 466, 468—470, 472, 474—477, 479, 483, 485—487, 491—492, 494—495
 Leonov, D. Sz. — 84, 486
 Leonov, L. — 458
 Leonov, V. N. — 390
 Leszelidze, K. N. — 171
 Lesztyev, D. A. — 486
 Linykov, G. M. — 284, 296
 List, Wilhelm von — 124
 Lisztov, K. — 459
 Litolfe, Albert — 205
 Iizjukov, A. I. — 86
 Ljudnyikov, I. I. — 134, 252, 482
 Ljutjyikov, F. P. — 277
 Lobanok, V. E. — 296
 Loginov, I. M. — 488
 Lomakin, A. M. — 208
 Lomako, P. F. — 456
 Lopatyin, A. I. — 90, 127
 Lopatyin, A. V. — 51, 485
 Lucsinszkij, A. A. — 254, 482
 Luganov, F. N. — 488
 Lukin, M. F. — 73
 Lukin, P. — 83
 Lukin, Sz. F. — 430
 Lukjanov, A. Sz. — 51
 Lumiste, I. T. — 270
 Lurie, Bina — 485
 Lvov, V. N. — 105

 Makarov, A. T. — 369
 Makarov, V. J. — 359
 Makszimov, M. J. — 51
 Malahov, M. M. — 4
 Malangyin, G. K. — 66, 482
 Malcev, J. J. — 486
 Malenkov, G. M. — 473
 Malin, V. N. — 276, 493
 Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics (Jakovlev) — 105, 137, 152, 155, 182, 226, 263, 266, 346, 386, 390, 482
 Malinyin, M. C. — 196
 Malinyin, M. Sz. — 482
 Malisev, P. F. — 267
 Malisev, V. A. — 67, 129, 452, 456
 Maloj, J. D. — 54
 Mametova, M. Zs. — 485
 Manstein, Erich von — 130, 153, 155, 174, 181, 184—186, 190, 194, 210, 215, 231, 280
 Manuilszkij, D. Z. — 473
 Marcelle, Albert — 256
 Mareszjev, A. P. 204—205
 Marsak, Sz. — 459
 Martyiroszjan, G. O. — 86
 Marx, Karl — 476
 Maszlennyikov, I. I. — 95, 100, 168—169, 237, 268
 Maszlov, A. I. — 330
 Matroszov, Alekszandr M. — 99, 265, 485
 Matsuoka, Yosuke — 402
 Matvejev, A. P. — 493
 Matyevoszjan, Sz. M. — 54
 Mazanyik, J. G. — 301
 Mazarin — 280
 Mazurov, K. T. — 276
 Medvegyev, D. N. — 284, 296
 Mehlsiz, L. Z. — 65, 121
 Mellenthin — 357
 Melnyikov, Sz. I. — 486
 Mereckov, Kirill Afanaszjevics — 65, 88—89, 176—177, 237, 246—247, 386, 482

- Mette, K. J. — 287
 Mihajlov, M. D. — 330
 Mihajlov (= A. M. Vaszilevszkij) — 153
 Mihajlović, Draža — 342
 Mihalicin, P. T. — 205
 Mikojan, A. I. — 38, 65, 430, 437, 439—
 440, 447, 449, 456, 473
 Mikulin, A. A. — 447
 Milovszkij, M. P. — 488
 Minyin, Kuzma — 85
 Mjaszkovszkij, N. — 459
 Model, Walter — 204, 249, 255
 Mokljak, A. I. — 55
 Mokrouszov, B. — 459
 Molodcov, V. A. — 286, 308
 Molodcsij, A. I. — 485
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics — 65,
 83, 399, 414, 456, 473
 Monogadze, A. G. — 345
 Montgomery, Bernard Law — 380
 Moore—Brabazon — 395
 Morozov, A. A. — 38, 447
 Morozov, V. I. — 72
 Morozov, V. P. — 4
 Moszkalenko, K. Sz. — 54, 128, 173, 212,
 223, 260, 354, 367, 482
 Moszkalenko, M. I. — 488
 Moszkvityin, P. F. — 79
 Msztjiszlavszkaja, Ljudmila — 326
 Msztjiszlavszkaja, M. Sz. — 326
 Msztjiszlavszkaja, Zinaida — 326
 Muhamagyejev, M. — 208
 Mukusev, N. G. — 54
 Muradeli, V. — 459
 Mussolini, Benito — 16, 205, 410
 Musza Dzsali — 377
 Mzsavanadze, V. P. — 486

 Najgyenov, N. A. — 488
 Nalepka, Ján — 295
 Naumenko, N. F. — 267
 Naumov, A. F. — 86
 Naumov, I. F. — 330
 Naumov, M. I. — 284
 Nedić — 342—343
 Nerisz, S. — 458
 Nixon, Richard — 427, 498
 Nógrádi Sándor — 345
 Novikov, A. A. — 113, 152, 197, 386,
 390, 459
 Novohatyko, M. Sz. — 211
 Novomeský, Laco — 340

 Nyegoda, A. I. — 377
 Nyegov, Oleg — 321
 Nyekraszov, I. M. — 201

 Nyemcov, I. Sz. — 208
 Nyeusztrojev, Sz. A. — 377
 Nyikityin, K. A. — 435
 Nyikityin, M. N. — 310, 493
 Nyikolajev, A. A. — 486
 Nyikolajev, I. F. — 77
 Nyikolajev, I. K. — 488
 Nyikolajev, V. R. — 247
 Nyikonov, J. A. — 485
 Nyirő József — 4

 Obrazcov, V. N. — 436
 Obrucsev, V. A. — 436
 Obuhov, V. T. — 255
 Ognyenko — 305
 Ohapkin, N. — 83
 Ohrimenko, G. N. — 345
 Oktyabrszkij, F. Sz. — 122, 239—240,
 263, 482
 Olsanszkij, K. F. — 235, 485
 Onyilova, Nyina — 122
 Ordzsonikidze, Sz. — 91
 Orlovoj, Sz. A. — 281
 Ortenberg, D. I. — 342
 Oshima — 114
 Oszipov, J. I. — 78
 Oszipova, M. B. — 301—302
 Oszkin, A. P. — 261
 Oszlikovszkij, N. Sz. — 253, 361
 Osztapenko, I. A. — 348
 Osztroverhov, Sz. G. — 286
 Osztuzsev, A. A. — 330

 Paasikivi, J. K. — 418
 Palilov, I. K. — 355
 Pancsuk, I. V. — 205
 Panfilov, A. P. — 365
 Panfilov, I. V. — 86
 Panikahi, M. A. — 485
 Panov, M. F. — 254
 Panyikaha, M. A. — 134
 Paramoskin, P. A. — 218
 Parhomenko, Alekszandr — 458
 Parsin, P. I. — 456
 Parsinyin, P. I. — 67
 Paton, J. O. — 447, 489
 Paulus, Friedrich — 152, 153, 159, 161,
 315
 Pavelić, Ante — 343
 Pavlicsenko, Ljudmilla M. — 122, 485
 Pavlov, D. G. — 58
 Pavlov, D. V. — 488
 Pavlov, J. F. — 134, 485
 Pavlovszkij, F. I. — 280, 296
 Perevertkin, N. Sz. — 376
 Perhorovics, F. I. — 355

- Perna, L. A. — 269
 Pervencev, A. — 457
 Pervencev, G. N. — 312
 Pervuhin, M. G. — 437, 456
 Pervusin, A. N. — 105
 Péter, I. — 237
 Peterson, A. — 307
 Petljakov, V. M. — 38
 Petrakovszkij, A. I. — 313
 Petrjajev, A. A. — 253
 Petrov, A. I. — 208
 Petrov, F. F. — 447
 Petrov, Ivan Jefimovics — 78, 89, 122,
 169, 172, 226, 261, 357, 482
 Petrov, J. A. — 355
 Petrov, Jevgenij — 457
 Petrov, V. P. — 78
 Petrov, V. Sz. — 212
 Petrovskij, L. G. — 73, 76
 Petruhin, N. R. — 312
 Petrusovszkij, A. V. — 370
 Petuhov, N. J. — 212
 Pigurnov, A. P. — 196, 486
 Pirin, V. F. — 211
 Pjadisev, K. P. — 72
 Plamenyevskij, A. M. — 488
 Plijev, I. A. — 254, 346, 390, 482
 Plotkin, M. N. — 77
 Podlasz, K. P. — 80, 119
 Pokriskin, A. I. — 197, 261, 366, 485
 Pokrovskij, A. P. — 66, 482
 Polbin, I. Sz. — 366
 Polikarpov, N. N. — 447
 Polinyin, F. P. — 256
 Polivod, G. Sz. — 55
 Poljakov, N. A. — 177
 Poljanszkij, N. I. — 54
 Poljenov, V. Sz. — 217
 Pollitt, Harry — 406
 Poloszuhi, V. I. — 86
 Polozkov, V. I. — 265
 Ponomarenko, P. K. — 73, 276, 279, 493
 Popelj, N. K. — 196
 Poptawski, Stanislaw — 355
 Popov, D. M. — 493
 Popov, M. F. — 433
 Popov, M. M. — 100, 158, 180, 203, 204,
 227, 238, 482
 Popov, V. Sz. — 256
 Popudrenko, N. N. — 296
 Potapov, M. I. — 72
 de la Poype Roland — 256
 Pozsarszkij, Gyimritij — 85
 Preobrazsenszkij, J. N. — 77
 Prokofjev, Sz. — 459
 Pronyin, A. M. — 486
 Pronyin, M. M. — 342, 486
 Proszvirov, N. A. — 488
 Provalov, K. I. — 313
 Puhov, N. P. — 200, 259, 354, 374, 482
 Pukazov, D. I. — 131
 Purkajev, M. A. — 107, 336, 482
 Radzijejszkij, A. I. — 256, 482
 Ragyeckij, N. A. — 486
 Rak, P. N. — 253
 Rakutyin, K. I. — 79
 Raus — 183
 Razumov, V. V. — 284
 Recskalov, G. A. — 197
 Reinhardt, Hans — 358—359
 Rejzen, M. O. — 330
 Remezov, F. N. — 90
 Remizov, F. T. — 86, 97—98, 100
 Rendulic — 378
 Ribalcsenko, Sz. D. — 177, 246, 268
 Ribalko, P. Sz. — 173, 211, 260, 354, 357,
 376, 482
 Rigavanov, K. Z. — 329
 Rikov, J. P. — 486
 Rilszkij, M. — 458
 Ritov, A. G. — 486
 Rizsov, A. I. — 230
 Rjabcev, P. Sz. — 55
 Rjabisev, D. I. — 57
 Romanov, M. T. — 73
 Romanovszkij, V. Z. — 176—177, 268
 Romanyenko, P. L. — 200, 254
 Romasin, M. P. — 296
 Romazanov, Sz. N. — 486
 Roginszkij, Sz. V. — 268
 Rogyin, A. G. — 149, 200
 Rogyincev, A. I. — 134
 Rohin, I. F. — 52
 Rokosszovszkij, Konsztantyn Konsztan-
 tyinovics — 57, 73, 85—87, 96, 152, 160,
 187, 196, 204, 249, 303, 359
 Roosevelt, Franklin Delano — 134, 178,
 184, 242, 246, 257, 395, 398, 400, 410,
 414—415, 417, 420—421, 424, 507
 Rosenberg, Alfred — 305
 Rotmisztröv, P. A. — 202, 230, 482
 Rudakov, M. V. — 268, 486
 Rugyenko, Sz. I. — 132, 200, 253, 482
 Rumjancev, I. — 323
 Rumjancev, I. N. — 211
 Rundstedt, Karl Gerd von — 111
 Rupnik — 343
 Russzijanov, I. N. — 79, 369
 Sablovskij, V. V. — 54
 Safranov, P. G. — 360

- Saginyan, M. — 457
 Sahov, N. M. — 311
 Sahurin, A. I. — 67, 456
 Sakurov, J. — 271
 Salangyin, V. Sz. — 208
 Samahmudov, Saahmed — 464
 Saposnyikov, A. M. — 129
 Saposnyikov, Borisz Mihajlovics — 19,
 55, 65, 75—76, 103, 117
 Saposnyikov, V. D. — 283
 Saripov, A. G. — 51
 Sarohin, M. N. — 212, 265, 347, 369, 482
 Satyilov, Sz. Sz. — 196, 342, 486
 Satyilov, V. M. — 377
 Savirin, B. I. — 447
 Schmenkele, Fritz — 295
 Schörner, Ferdinand — 378
 Scseglov, D. — 313
 Scsegoljov, G. N. — 329
 Scsegoljov, N. O. — 329
 Scselakovszkij, A. V. — 486
 Scserbakov, A. Sz. — 113, 313, 473
 Scserbakov, V. I. — 272
 Sebunjin, A. I. — 488
 Sehovcov, N. I. — 4
 Semigon, A. R. — 265
 Sevcsenko, A. J. — 265
 Sevjakov, L. D. — 436
 Sevljakov, N. Sz. — 99
 Sikin, I. V. — 386, 486
 Sikorski, Władysław — 507
 Simanov, N. Sz. — 486
 Simonajev, A. I. — 488
 Singyer, A. J. — 355
 Siskanov, Vaszja — 91
 Skurakov, M. — 271
 Slein, I. T. — 215, 265
 Šmidke, Karol — 340
 Smirev, M. F. — 280, 296
 Sneczkus, A. J. — 493
 Solohov, Mihail — 457
 Sörös Lajos — 4
 Spagin, G. Sz. — 38, 448
 Sprogis, A. K. — 278, 493
 Steinmetz Miklós — 348
 Stemmermann — 231
 Stettinius, Edward R. — 400
 Stikov, T. F. — 246—247, 486
 Stimson, Henry Lewis — 405
 Strahov, A. I. — 284
 Strauss angol képviselő — 395
 Strauss német tábornok — 82
 Styemenko, Sz. M. — 210, 245
 Sukajev, M. I. — 340
 Sulgin, B. V. — 205
 Sumilov, M. Sz. — 127, 132, 201, 212,
 265, 482
 Suruhin, P. I. — 348
 Suszajkov, I. Z. — 196
 Sutov, Sz. F. — 337
 Suzuki, Kantaro — 383, 387—388
 Svencov, A. D. — 447
 Šverma, Ján — 340
 Svernyik, N. M. — 437, 440, 456, 473
 Svoboda, Ludvík — 189, 224, 341
 Swierczewski, Karol — 372
 Szaburov, A. N. — 284, 295—296
 Szaburov, M. Z. — 437, 440
 Szacskov, A. V. — 51
 Szálas Ferenc — 346
 Szamletov, I. G. — 311
 Szamorukov, G. P. — 224
 Szamszon, V. P. — 296
 Szamszonov, K. J. — 377
 Szandalov, L. M. — 73, 267, 482
 Szavanyenkov, G. M. — 488
 Szegyin, I. K. — 67, 456
 Szeleznyev, P. P. — 52
 Szemenyisin, V. G. — 197
 Szemivolosz, A. I. — 433
 Szemjonov, I. D. — 212
 Szemjonov, N. N. — 448—449
 Szergyuk, Z. T. — 196, 486
 Szerjugin, M. P. — 206
 Szevasztyanov, SZ. J. — 485
 Szibagatulin, L. Sz. — 211
 Szicsev, Alekszandr — 311
 Szicsev, Alekszej — 311
 Szicsev, Ivan — 311
 Szicsev, Nyikolaj — 311
 Sziporovszkij, D. D. — 433
 Szilantjev, P. — 83
 Szimonov, Konsztantyin — 457—458
 Szimonov, Sz. G. — 448
 Szimonyak, N. P. — 177, 357
 Szirojezskin, P. — 271
 Szi szojev, J. V. — 54
 Szi szoljatyin, V. A. — 212
 Szkacskova, N. A. — 328
 Szkocsinszkij, A. A. — 436
 Szkorobogatij, G. N. — 59
 Szkripnyik, Sz. Sz. — 54
 Szljuszarenko, Z. K. — 379
 Szljuszarjev, N. Sz. — 51
 Szmirnov, J. J. — 448, 488
 Szmirnov, Jurij V. — 253, 485
 Szmirnov, K. N. — 157
 Szmirnov, N. K. — 486
 Szmirnov, Sz. F. — 452
 Szmirnov, V. I. — 448

- Szmoljacskov, F. A. — 485
 Szoboljev, Sz. L. — 448
 Szokolov, I. M. — 246, 272
 Szokolov-Szkalja, P. — 459
 Szokolov, Sz. V. — 183
 Szokolovszkij, V. D. — 83, 88, 203, 216, 482
 Szokur, P. T. — 77
 Szolovjev-Szedoj, V. — 459
 Szorokin, V. G. — 342
 Szorokov, A. J. — 433
 Szőnyi Márton — 345
 Szpivak, M. Sz. — 276
 Sztálin, Ioszf Visszárionovics — 17, 60, 63—66, 73, 76, 85, 87, 94, 103, 117—118, 122, 132—134, 137, 143, 151—153, 168—169, 173, 181, 184, 190, 195, 198, 203—204, 207, 216, 246—247, 257, 276, 279, 288, 292, 352, 384, 399, 404, 408, 410, 414—415, 419, 421, 425, 435, 456, 472, 476, 482—483, 491—493, 504—506
 Sztanelena, Danuta — 256
 Sztarikov, F. N. — 177, 269
 Sztarovojtov, P. K. — 51
 Sztarinov, I. G. — 278
 Sztavszkij, Vlagyimir — 457
 Sztrelkov, G. A. — 131
 Sztrokacs, T. A. — 276, 493
 Sztumilin, Sz. G. — 436
 Sztjemaszov, P. D. — 111
 Sztjepcsenko, F. P. — 486
 Szubbotyin, A. I. — 310
 Szubbotyin, N. J. — 359, 486
 Szugyec, V. A. — 265, 482
 Szultanov, Szadik — 211
 Szurganov, F. A. — 276
 Szuszajkov, I. Z. — 486
 Szuszlov, M. A. — 473, 486
 Suzvorov, Alekszandr V. — 85, 225, 237, 458, 482
 Szviridov, K. V. — 370
 Szviridov, V. P. — 268
 Tajgarajev, T. — 271
 Talalihin, V. V. — 87, 111, 485
 Tank, M. — 458
 Taralov, A. Sz. — 4
 Taraszov, P. G. — 312
 Tarutyin, J. I. — 55
 Teske, H. — 296
 Thälmann, Ernst — 377, 475
 Ticsina, P. — 458
 Tippelskirch, Kurt von — 22, 111, 249, 315, 380
 Tito, Joszip Broz — 345
 Todzio — 401
 Toidze, I. — 459
 Tokarjov, F. V. — 448
 Tolbuhin, F. I. — 214, 239, 263, 266, 482
 Tolsztoj, Alekszej — 457
 Tolsztoj, Genya — 321
 Tolsztoj, Lev — 274
 Torik, N. A. — 486
 Tribuc, V. F. — 246, 482
 Trifanov, M. M. — 286
 Trofimenko, Sz. G. — 212, 230, 233, 265, 369
 Trojan, N. V. — 302
 Trojanov, L. Sz. — 447
 Trubnyikov, K. P. — 84
 Trufanov, N. I. — 154—155
 Truman, Harry — 384, 387—388, 395, 424—425
 Truszov, I. Sz. — 320
 Tuillan, Jean Louis — 205
 Tumanyan, G. L. — 486
 Tupikov, V. I. — 80
 Tupoljev, A. N. — 447
 Tvardovszkij, A. — 457
 Tyagunov, I. P. — 488
 Tyelegin, K. F. — 196, 486
 Tyevcsenkov, A. N. — 196, 486
 Tyevoszjan, I. F. — 67, 456
 Tyihonov, I. G. — 51
 Tyihonov, Ny. — 457
 Tyimofejev házaspár — 311
 Tyimosenko, Szemjon Konsztantyinovics — 49—50, 57—58, 64, 66, 73, 81, 127, 263, 482
 Tyulenyev, I. V. — 137, 169
 Uliszko, V. A. — 345
 Urazov, Cs. — 271
 Urbsas, A. I. — 270
 Usakov — 482
 Uszov, V. M. — 51
 Usztjinov, D. F. — 456
 Utkin, Jozsif — 322, 457
 Utyinszkij, P. — 320
 Vahrusev, V. V. — 67, 456
 Vanyejev, V. G. — 276
 Vannyikov, B. L. — 67, 456
 Vaskevics, V. — 312
 Vasziljev — 153
 Vasziljev, A. F. — 206
 Vasziljev, N. G. — 281
 Vasziljevskij, Alekszandr Mihajlovics — 83, 92, 113, 117, 128, 143—144, 152—153, 155, 173, 195, 198, 203, 239, 247, 251, 269, 362, 385—386, 388, 390, 482

- Vaszilkov, N. K. — 224
 Vaszilkovszkij, V. V. — 99
 Vatutyin, Nyikolaj Fjodorovics — 65,
 124, 146, 151—152, 180—181, 196, 207,
 223, 233, 444, 482
 Vavilov, Sz. I. — 448
 Vermay, Firmine — 205
 Versigora, P. P. — 299
 Versinyin, K. A. — 254, 482
 Versinyin, Sz. J. — 493
 Vinogradov, I. M. — 448
 Vinogradov, V. I. — 386, 488
 Vinogradov, V. P. — 488
 Visnyevszkij, A. A. — 448
 Visnyevszkij, V. — 457
 Vitruk, A. N. — 345
 Vladimirescu, Tudor — 263, 335, 337, 512
 Vlagyimirovskij, L. A. — 226
 Vlaszov, Ljosa — 91
 Vlaszov, Szergej — 355
 Vlaszov, V. P. — 448
 Vodolagin, M. A. — 312
 Vodopjanov, G. V. — 315
 Volkov, Alekszandr Ivanovics — 238
 Volszkij, V. T. — 149, 361
 Vorobjev, V. F. — 78
 Vorobjov, Sz. I. — 488
 Voronov, Nyikolaj Nyikolajevics — 65,
 151, 160, 195, 216
 Vorosilov, Kliment Jefremovics — 19,
 23, 65—66, 83, 176, 239, 473
 Vorozsejkin, A. V. — 203, 261, 482
 Voszkobojnyikov — 302
 Vosztruhov, V. I. — 488
 Vovsz, M. Sz. — 448
 Voznyeszenszkij, N. A. — 65, 67, 439,
 456, 473
 Vurgun, Sz. — 458

 Warlimont, W. — 115
 Wasilewska, Wanda — 295, 457
 Weichs, Maximilian — 123, 153
 Wenck, Walter — 376
 Werth, Alexander — 175
 Wilson, Sir Horace — 20—21
 Wittersheim — 315
 Wolthat, H. — 20—21
 Wöhler, O. — 262
 Wysocki, Władisław — 228

 Zabolotnij, N. J. — 134
 Zadorozsnij, K. A. — 129

 Zaharkin, I. G. — 96, 100
 Zahaarov, G. F. — 249, 347, 482
 Zharov, M. V. — 66, 196, 226, 264, 437,
 482
 Zaharov, Sz. J. — 387, 486
 Zaharov, V. — 459
 Zahvatajev, N. D. — 268, 368
 Zajcev, V. A. — 111, 271
 Zajcev, V. G. — 485
 Zaszlonov, K. Sz. — 286
 Zarsz, J. — 54
 Zavertajlo, I. P. — 452
 Zbanackij, J. O. — 296
 Zdorovcev, Sz. I. — 59, 485
 Zeitzler, Kurt — 194
 Zelinszkij, N. D. — 448
 Zikov, K. A. — 486
 Zimenkov, I. F. — 312
 Zimin, G. L. — 315
 Zimin, N. G. — 52
 Zimjanyin, M. V. — 276
 Zimmermann — 245
 Zinovjev, I. D. — 313
 Zlenko, A. N. — 276
 Zorin, Sz. P. — 208
 Zotov, V. P. — 430
 Zubacsev, I. N. — 54

 Zsador, A. Sz. — 202, 261, 354, 374, 482
 Zsarov, A. — 459
 Zsavoronkov, V. G. — 84
 Zsdanov, A. A. — 65—66, 236, 246, 310,
 456, 473
 Zsdanov, V. I. — 265, 344—345
 Zseltov, A. Sz. — 486
 Zsigarjov, P. F. — 65
 Zsigyilov, J. I. — 122
 Zsilin, F. A. — 4
 Zsilin, Pavel Andrejevics — 4
 Zsmacszenko, F. F. — 212, 230, 233, 266
 Zsmakin, I. D. — 310
 Zsolugyev, V. G. — 134
 Zsukov, Georgij Konsztantyinovics
 (Konsztantyin, Konsztantyinov) —
 49—50, 55, 57, 64, 75, 76, 83, 94, 103,
 113, 117, 131, 132, 143, 144, 152, 153,
 173, 176, 195, 198, 233, 247, 251, 353,
 372, 376, 482, 485
 Zsukov, G. V. — 77
 Zsukov, M. P. — 59, 485
 Zsuravljev, I. P. — 177, 260, 268

TARTALOM

<i>Előszó</i>	5
---------------	---

A HÁBORÚ ELŐESTÉJE

<i>I. fejezet. A háború előtt</i>	13
1. A Szovjetunió és a kapitalista világ a háború előestéjén	13
2. A Szovjetunió elleni fasiszta agresszió előkészítése	24
3. Az ország és a hadsereg készül az agresszor visszaverésére	35

A NAGY ÜTKÖZETEK SZÍNTERÉN

<i>II. fejezet. A háború ténynyé válik</i>	49
1. A súlyos megpróbáltatások kezdete	49
2. Az ország mozgósítja az erőket	60
<i>III. fejezet. A szovjet hadsereg megállítja az ellenséget Moszkva alatt</i>	69
1. Kénytelen visszavonulás az ország belsejébe	69
2. Moszkva és Leningrád hősi védelme	82
<i>IV. fejezet. A gyökeres fordulat kezdete a háborúban</i>	91
1. Az ellenség szétfűzése Moszkva alatt	91
2. A téli támadás kiteljesedik	103
3. A moszkvai győzelem nemzetközi jelentősége	108
<i>V. fejezet. A szovjet hadsereg visszaveri a fasiszta Wehrmacht második támadását</i>	113
1. A sztálingrádi csata előtörténete	113
2. Sztálingrád és a Kaukázus hősi védelme	123

<i>VI. fejezet. A szovjet hadsereg sztálingrádi győzelme</i>	143
1. A sztálingrádi diadal	143
2. Sztálingrád után	162
<i>VII. fejezet. A háború döntő fordulatának betetőzése</i>	191
1. A nagy várakozások tavasza	191
2. A kurszki kiszögellésben	198
3. Előre a Dnyeperhez!	209
<i>VIII. fejezet. A szovjet hadsereg eléri a határokat</i>	220
1. A „Keleti fal” megrohamozása	220
2. A szovjet hadsereg eléri a határokat	229
<i>IX. fejezet. Az ellenség kiűzése – helyreálltak a Szovjetunió határai</i>	243
1. A döntő ütközetek küszöbén	243
2. A szovjet föld fasiszta megszállása véget ér	246
<i>X. fejezet. Partizánháború az ellenség mögöttes területén</i>	274
1. A partizánmozgalom kibontakozása	274
2. A küzdelem új szakaszában	292
<i>XI. fejezet. Az egész nép segíti a frontot</i>	309
1. Puskával és lapáttal	309
2. „Minden segítséget megadunk a frontnak”	326
<i>XII. fejezet. Európa népeinek felszabadítása</i>	334
1. A szovjet hadsereg felszabadító küldetése Délkelet-Európában	334
2. Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország felszabadítása	349
3. A hitleri Reich összeomlása	371
<i>XIII. fejezet. A távol-keleti agresszor szétzúzása</i>	382
1. A Szovjetunió belép a Japán elleni háborúba	382
2. A Kvantung-hadsereg villámgyors szétzúzása	385
3. Véget ért a második világháború	389

MINDENT A FRONTNAK, MINDENT A GYŐZELEMÉRT!

<i>XIV. fejezet. A Szovjetunió külpolitikája a győzelemért vívott harcban</i>	393
1. Az antifasiszta koalíció élén	393

2. A második front problémája	403
3. A Szovjetunió harca a szövetségesek egyeztetett akcióiért és a háború tartamának rövidítéséért	407
4. A koalíciós stratégia megvalósulása	416
5. A világ háború utáni berendezésére vonatkozó általános elvek meghatározása	421
XV. fejezet. A hátszág dolgozóinak nagy hőstette	428
1. A népgazdaság haditermelésre való átállítása	428
2. A szocialista gazdaság győzelme	441
3. A harcoló nép kultúrája és életkörülményei	456
XVI. fejezet. A kommunista párt, a Nagy Honvédő Háborúban kivívott győzelem szervezője	468
1. A lenini úton	468
2. A fő harcterület	478
Befejezés	495
Mellékletek	
Időrendi mutató	503
A városok felszabadításának időpontja (1941–1945)	519
Névmutató	525

Megjelent a Magyar Népköztársaság, a Szovjetunió és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében.

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója · A fordítást ellenőrizte és szerkesztette: Feles Györgyné és Réz Miklósné · A borító, a kötéstervezés és a tipográfia Rudas László munkája · Műszaki vezető Szécsi Andor · Képszerkesztő Fábri Magda · A szedést 1974. XI. 1-én kezdték meg · Megjelent 20 000 példányban · Terjedelme 47,2 (A/5) ív + 4 ív képmelléklet · A szedés a Kossuth Nyomdában készült

ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА

(на венгерском языке).

Переводчики Золтан Хорват, Йожеф Нирэ, Лайош Шереш
Ответственные редакторы Дьердьнэ Фелеш и Миклошнэ Рез.
Художник Ласло Рудаш

Совместное издание издательства им. Кошута (Будапешт, ВНР) и издательства «Карпати» (Ужгород, Украинская ССР).

Зак. 691. Бумага № 1. Формат 70×100¹/₁₆. Печ. л. 33,75. Усл.-печ. л. 49,1. Изд. л. 46,84.
Тираж 20 000. Цена 5 руб. 50 коп.

Отпечатано с матриц типографии им. Кошута (Будапешт, ВНР) Киевской книжной фабрикой республиканского производственного объединения «Поліграфкнига» Госкомиздата УССР, г. Киев, ул. Воровского, 24.

Суперобложка и вкладки отпечатаны на Головном предприятии республиканского производственного объединения «Поліграфкнига», г. Киев, ул. Довженко, 3.

A Nagy Honvédő Háború győzelmes befejezésére emlékezve és emlékeztetve, a 30. évforduló alkalmából az olvasó kezébe adjuk e könyvet azzal a szándékkal, hogy az emberiség legfontosabb feladatára, a béke megvédésére figyelmeztessen.

A szerzői kollektíva a második világháború döntő hadszíntere eseményeinek, a Szovjetunió Honvédő Háborúja hadtörténetének rövid összefoglalását adja.

A népszerűen feldolgozott hadtörténet végigvezet a Honvédő Háború hadászati lag fontos szakaszain, kezdve a fasiszta Németország meglepetésszerű támadásával, majd a moszkvai csata, a sztálingrádi csata, a leningrádi blokád 900 napján; a Kaukázusért vívott harcok, majd az ellenséges csapatok szétzúzása következik a kurszki kiszögellésben és a Dnyepernél, továbbá a fasiszta hódítók teljes kiűzése a Szovjetunió területéről. A környező országoknak a fasiszta megszállás alól való felszabadításával a szovjet nép eljut a végső győzelemig.

A hatalmas területen lefolyt bonyolult katonai eseményeket nyomon követve bemutatja a szemben álló felek fegyveres erőinek szervezési elveit, harcászatát, tanulmányozva a nagymennyiségű és sokrétű haditechnikát megmozgató ütközeteket és hadműveleteket.

Bár nagyot változott a világ, de a kegyetlen háborús idők iránti érdeklődés nem csökkent. Reméljük az olvasóknak ezt az érdeklődését sikerül kielégíteni.

70,- Ft